CATHOLIC CHURCH AND MODERN SCIENCE

Documents from the Archives of the Roman Congregations of the Holy Office and the Index

Volume I

SIXTEENTH-CENTURY DOCUMENTS

TOME 2

LIBRERIA EDITRICE VATICANA
ROMA 2009

Until recently, historical research on the censorial interventions regarding science and natural philosophy by Roman ecclesiastical bodies of doctrinal control focused for the most part on individual cases, such as those of Giordano Bruno and Galileo Galilei. Accordingly, most studies concentrated on the 'victims' of ecclesiastical censorship, rather than on the institutional aspects of the latter. Hence, due also to the enduring closure of the Roman Archives of the Inquisition and the Index, individual cases were seen as fully representative for the standard functioning of these bodies of doctrinal control. This annotated edition of documents from those archives aims to furnish a more detailed and articulated picture, paying attention to doctrinal and juridical aspects, and in particular to phenomena that can be best defined as pertaining to the *longue durée*, namely the broader views underlying the ecclesiastical assessment of science and natural philosophy.

In the past, investigation into the Catholic Church's attitude towards science and philosophy has frequently been characterized by several forms of bias. Since the Enlightment, some Catholic authors were heavily conditioned by apologetic aims, while most 'lay' historians described the relation between science and faith in terms of the Church's hampering of scientific progress. Both approaches assumed, and accordingly developed, an essentially monolithic picture of the functioning of the Congregations. In particular, nineteenth and twentieth-century historical studies analyzed the Roman Congregations as characterized by fixed criteria, ignorant collaborators, hostility towards science and free thought, and in general by a fundamental misunderstanding of cultural innovation. The recent opening of their archives permits a more balanced account of the inner functioning of these bodies, in particular as to the slow, but significant, development of the criteria, the scientific culture and philosophical mentality of members and functionaries of the Congregations, and finally as to the effects of ecclesiastical censorship.

The aim of this edition is not to formulate definite answers, but rather to contribute in furnishing materials in a way which is more extensive and less casual than was done in the past. The detailed documentation now available does not justify any revisionism or apology of censorial interventions in historical debates and research, but it certainly obliges historians to go beyond generic, harsh and fairly biased condemnations. In effect, the documents reproduced here suggest that the Congregations did not have the precise aim to bridle doctrinal dissent regarding Aristotelian and scholastic science and natural philosophy in any technical sense.

This first volume represents the period from the rise of the Roman Congregations till the end of the sixteenth century. Preliminary work for subsequent volumes on seventeenth-century developments and on the period until 1808 has now been started.

On the cover:
Engraving by Hans Brosamer (ca. 1500-1554) for the title-page of Petrus Apianus, *Folium populi*, Ingolstadt 1533.

FONTES ARCHIVI SANCTI OFFICII ROMANI

5

CATHOLIC CHURCH AND MODERN SCIENCE

Documents from the Archives of the Roman Congregations of the Holy Office and the Index

Volume I

SIXTEENTH-CENTURY DOCUMENTS

Edited by
UGO BALDINI and LEEN SPRUIT

TOME 2

LIBRERIA EDITRICE VATICANA
ROMA 2009

FONTES ARCHIVI SANCTI OFFICII ROMANI

SERIES DOCUMENTORUM ARCHIVI

CONGREGATIONIS PRO DOCTRINA FIDEI

5

CATHOLIC CHURCH AND MODERN SCIENCE

Ugo Baldini, General Editor

ROMÆ
EX OFFICINA LIBRARIA VATICANA
A. MMIX

c.2241342

FONTES ARCHIVI SANCTI OFFICII ROMANI

5

CATHOLIC CHURCH AND MODERN SCIENCE

Documents from the Archives of the Roman Congregations of the Holy Office and the Index

Volume I

SIXTEENTH – CENTURY DOCUMENTS

Edited by Ugo Baldini and Leen Spruit

TOME 2

LIBRERIA EDITRICE VATICANA
ROMA 2009

© Copyright 2009 – Libreria Editrice Vaticana – 00120 Città del Vaticano
Tel. 06.698.85003 – Fax 06.698.84716

ISBN 978-88-209-8288-1

www.libreriaeditricevaticana.com

INDEX OF CONTENTS

TOME 2

PART TWO: TRIALS, *CENSURAE*, PROHIBITIONS
SECOND SECTION: INDIVIDUAL CASES

15. Tommaso Campanella 975
16. Girolamo Cardano 1033
17. Nicolaus Copernicus 1473
18. Janus Cornarius 1482
19. Cesare Cremonini 1485
20. Konrad Dasypodius 1488
21. Domenico Delfino 1495
22. Giovan Battista Della Porta 1507
23. Thomas Erastus 1565
24. Euclides 1590
25. Eunapius Sardianus 1593
26. Georg Fabricius 1600
27. Silvestro Fazio 1603
28. Gabriele Ferrara 1611
29. Giovanni Matteo Ferrari 1614
30. Thomas Freige 1616
31. Leonhart Fuchs 1622
32. Konrad Gessner 1673
33. Francesco Giorgio 1738
34. Francesco Giuntini 1878
35. Guglielmo Grataroli 1885

15
TOMMASO CAMPANELLA

On 3 July 1593, the Congregation for the Index decided to discuss the prohibition of the works by Tommaso Campanella (1568-1638) (doc. 1).[1] A few days later Pope Clement VIII decided not to promulgate the modified version of the Sixtine Index.[2] This is the most likely reason why for the following two years Campanella's case was not taken into consideration by the Congregation, the latter being deeply engaged in the organization of a new Index till 1596. By the end of 1593, Campanella was arrested by the Paduan Inquisition together with Giambattista Clario, both being accused by Ottavio Longo, who probably had been arrested shortly before.[3] Direct and indirect sources permit an approximate reconstruction of the charges: (1) the composition of a work *de tribus impostoribus*; (2) discussing *de fide* with a converted Jew – who can be identified as Ottavio Longo – who in the meantime had returned to his original religion (doc. 38); (3) the composition of a blasphemous sonnet on Christ (doc. 33); (4) the possession of a book on geomancy; (5) the disapproval of the doctrine of the Church; and (6) the entertainment of the opinions of Democritus.[4] Since the very start of the Paduan trial, Campanella's and Clario's positions were opposed to that of Longo (see docs. 2-5, and 8). At the beginning of 1594, Campanella was tortured twice and on 15 July, due to the intervention of the Archduchess Mary of Habs-

[1] This decision was probably triggered by the examination of Campanella's manuscripts taken away by some of his brethren and transmitted by the superiors of his Order to the Roman Holy Office 1592. See Firpo 1998, pp. 317-18; Frajese 2002, pp. 37-38.

[2] See ch. The Organization of the Index, Introduction, § 3.

[3] For a reconstruction, see Frajese 2002, pp. 43-44. For Campanella's earlier trials, see Firpo 1998, pp. 44-59.

[4] For the indirect sources, see Amabile 1882: III, p. 286; Amabile 1887: II, p. 124; Campanella's letters of 12 April and of the 1th June 1607, in Campanella 1927, pp. 60-61, 107-108; Firpo 1998, p. 280. For discussion and reconstruction, see Amabile 1882: I, pp. 67-72; Firpo 1998, pp. 65-67; Ernst 2002, p. 29; Frajese 2002, p. 39f.

burg, his case was submitted to the Pope. After a few days, he was tortured again (doc. 6). On the night of 30 and 31 July a group of people attempted to liberate Campanella and Clario from prison.[5] After only three days, the Venetian Council of Ten[6] started legal proceedings in order to arrest the offenders and on 6 August a student from Piedmont, a certain Giacomo Damiani accused a certain Domenico Brandolini.[7] During the autumn the cleric Antonio Vidali, the only person that the Council had been able to arrest in the meantime, was sentenced – also on other charges – to death and was decapitated on 23 October.[8] On 18 August, the Congregation of the Holy Office, having been informed of Campanella's attempt to escape, decreed the absolution for informers possibly involved as accomplices (doc. 7). Shortly before 11 October (cf. doc. 27), probably as a consequence of the attempted jail break, Campanella, Clario and Longo were extradited to the central seat of the Roman Inquisition, which at the beginning of the following year ordered Nicolò Fanti, one of the accomplices in the attempted get-away from the Paduan prison, to appear before the Inquisitorial court in Rome (doc. 10).[9] In the Spring of 1595, the lawsuit entered a new stage: Campanella was permitted to prepare his defence and the repetition of the testimonies was ordered (docs. 11-12). This first Roman trial was concluded with a condemnation to an abjuration *de vehementi* on 30 October 1595 (doc. 37).[10] However, the preliminary proceedings concerning the attempted es-

[5] Moro 1996, p. 167.

[6] One of the major governing bodies of the Republic of Venice from 1310 to 1797.

[7] Moro 1996, pp. 171-73.

[8] Moro 1996, pp. 173-74.

[9] This order was reiterated on 6 February 1597 and 29 January 1598; see docs. 23 and 28.

[10] According to Firpo, Campanella abjured with Clario on 16 May 1595 in the church of Santa Maria sopra Minerva (Rome); cf. Firpo 1950a, p. 78; Firpo 1954, p. LXXI: DBI, 17, p. 377; and Firpo 1998, p. 83, note 59. Unfortunately, Firpo did not mention his source, and – as was pointed out in the general Introduction (§ 1.3) – there is a lacuna in the series of the *Decreta* for the period from 2 May to 28 December 1595. A possible source of his datation is in BAV, *Urb. Lat.* 1063, where on f. 318r, the anonymous author of the *Avvisi dell'anno 1595* reported under "Di Roma li 17 Maggio": "Hieri si fece nella Chiesa della Minerva, alla presenza di molti Cardinali et concorso di molto popolo l'abiuratione di 12 vacillanti in fede che per certe loro opinioni così scabrose si lasciaranno dire agli altri; solo si scriverà che uno Ateista che crede che morendo il corpo, muoia l'anima ancora sarà brugiato vivo con la statua di Giovanni Lopez fatto Ebreo in

cape from prison continued (doc. 14). After his abjuration, Campanella was confined to the Monastery of Santa Sabina in Rome, where he had stayed since at least December of that year.[11] Subsequently (on 16 December 1596), he moved to Santa Maria sopra Minerva, still under surveillance of the Vicar and General of his Order (doc. 21).

In March 1597, while climbing the scaffold in Naples, the Calabrian bandit Prestinace made some damaging statements on Campanella's account, essentially concerning the Catholic faith (doc. 24). Campanella was again arrested and kept in prison in Rome till 17 December, when he was declared innocent and committed to the Superiors of his Order (doc. 26). On the 1st of April 1598, the Congregation of the Holy Office recognized their failure in his surveillance, and the following day the Cardinals ordered Antonio Brini, another accomplice in the attempted Paduan jailbreak, to appear in Rome (docs. 30-31). In a letter of 15 April 1598 from Lorenzo Mongiò, Bishop of Minervino, to Card. Santori in Rome (doc. 32), it can be deduced that Campanella left Rome at the beginning of March. In this letter, Mangiò informed Santori that, when he was leaving Rome for his Bishopric (less than two years previously, having been ordained in June 1596), Mario del Tufo,[12] Lord of Minervino, had urged him to

---

Salonico, dove gia era tanto favorito in questa Corte." See also under 20 May, on f. 326r: "Questa mattina l'Ateista s'ha fatto corteggiar da tutta Roma corsa per vederlo condurre al fuoco in Campo di Fiori dove è stato brugiato con la grande figura in tela di Gio. Lopez." And finally, see f. 329v: "Furno martedì condotti ad abiurare nella Minerva 12. prigioni del Santo Officio sendo ad alcuni dato in pena la galera, ad altri carcere perpetua, et ad uno della Provintia del Cragno impenitente, et ostinato, è stato in pena d'essere abbruggiato vivo, si come è seguito questa mattina." Note, however, Campanella is not mentioned as one of the twelve defendants. This datation is not only unwarranted, it is also highly improbable, because it presupposes that the final part of Campanella's first Roman trial, including the preparation of his defence and the repetition of the testimonies that were ordered on 19 April (doc. 12), was concluded within less than four weeks.

[11] See the letters to Card. Michele Bonelli and to Alberto Drago, written on 20 and 21 December 1595, in Campanella *1927*, pp. 8-9, and Campanella *2000*, pp. 21-22.

[12] Mario del Tufo (Naples, ca. 1547 - after 1611), belonged to a secundary branch of the family, which had estates in Puglia since the Norman era; in 1592 he bought the Minervino feud, which he sold in 1611; during the early 1590s, Campanella stayed in his Neapolitan house, probably as preceptor of his children; del Tufo financed the publication of *Philosophia sensibus demonstrata*. See Testa del Tufo 1627, pp. 54-58, 69; Campanella *1927*, pp. 1-3; D'Aloja 1976, p. 58; Firpo 1998, pp. 47, 50, 54, 84n, 126, and 127n.

ask the Cardinal that Campanella, then confined in Santa Sabina, be assigned to him as theologian. And even if the Cardinal and the whole Congregation, probably consulted in an informal way,[13] had declined his request, del Tufo pressed the Bishop to repeat his request. Thus, probably flying from his superiors, Campanella succeeded in going to Minervino.[14] The Roman response to Mongiò is unknown but it was probably in the negative because Campanella subsequently returned from Minervino to Naples where, between the late Spring and the early Summer of 1598, he gave lessons and wrote some texts that are mentioned by Firpo.[15] Then, in July, he finally undertook the journey to Calabria, where, on 11 November, he wrote to Card. Santori, begging to be pardonned for his remaining penalty (doc. 37). In effect this letter confirms that Campanella was still under surveillance and relatively limited in his freedom of movement. From the annotations to this letter, it can be inferred that the answer was negative ("prima sententia maneat in suo robore").[16] Moreover, they reveal the date of his abjuration (30 October 1595).

During the same period, Campanella threw himself into the plot against the Spanish dominion in Southern Italy. When the conspiracy had gathered hundreds of partisans and the support of the Turkish navy, two informers betrayed it to the Spanish authorities, which reacted with rapid repression.[17] Campanella was arrested on 6 September

---

[13] See ACDF, SO, *Decreta*, 1596, fols. 201v-202r.

[14] Mongiò did not write explicitly that Campanella still stayed in Minervino, but the content of the letter seems to suggest this. Moreover, it seems unreasonable to presume that he left the See in the hope of returning there when the request would have been granted. As a matter of fact, leaving his protector and returning under the control of his Order in Naples would have compromised Campanella's chances. However, according to Ernst 2002, pp. 42 and 265 (note 45), Campanella had already been in Minervino in the early 1590s; see also Formichetti 1999, pp. 14-15.

[15] *Cosmografia* and *Encyclopedia facilis* (both lost), and a final version of *Epilogo magno*; see DBI, 17, p. 378.

[16] The answer was certainly forwarded, because, as a rule, on incoming letters the annotations were recorded when the Congregation had taken decisions about the demands or informations they contained, and when the reply had been formulated. There is no evidence, however, which makes it possible to establish whether the addressee was Campanella or else his superiors.

[17] A detailed reconstruction is in Amabile 1882: I, ch. 3.

1599 and brought to Naples with dozens of friars and hundreds of laymen involved or compromised (doc. 41). The Roman Holy Office appointed Alberto Drago, the then Vicar of the Bishop of Caserta Benedetto Mandina, the Neapolitan Vicar Ercole Vaccari and the Nuncio Jacopo Aldobrandini as delegates for the trial against Campanella (doc. 45). Campanella, recognized as one of the main leaders of the revolt, was charged of lese majesty and heresy. Hence, his case appeared as a rather desperate one even from the very start. Only the conflicts between ecclesiastical and lay tribunals, as well as the hope to press him to detailed revelations and lists of accomplices initially saved his life. When on 7 February 1600 he was submitted to torture, Campanella confessed most of the charges he was accused of, appearing unable to resist the torments. After a short while, however, at the beginning of April, he began to act the part of a madman. Tortured again on 18 May, he did not betray himself and for more than a year he maintained the fiction that would save his life. According to canon law, a madman cannot be put to death because he is unable to regret his sins, hence his soul would be lost, and the fault would lie with the judges who condemn him. When, on 4 June and 5 June 1601, he succeeded in getting over the terrible torture of the "veglia", his judges let him sign the formal act which declared him legally mad.[18] Escaped from the scaffold, he lived several months between life and death, and was finally confined to strict surveillance in the underground jail of the Castel Sant'Elmo in Naples, with neither a conclusive verdict nor any hope of acquittal.

For the reconstruction of Campanella's sixteenth-century trials, Luigi Firpo's essay "I primi processi campanelliani in una ricostruzione unitaria" (1939) is still of some help.[19] Using the hundred documents from the Roman Holy Office published by Enrico Carusi in 1927,[20] Firpo succeeded in furnishing a more precise picture of Campanella's trials than that proposed by Luigi Amabile at the end of the nineteenth century.[21] In the late 1940s, the intervention of Card. Giovanni Mercati

[18] Firpo 1998, pp. 247-67.

[19] First edition in the *Giornale critico della filosofia italiana*; now available in an edition by Eugenio Canone (in Firpo 1998).

[20] Carusi 1927.

[21] Amabile 1882 and 1887.

permitted Firpo to visit the Holy Office Archive, where he gathered twenty-three new documents concerning Campanella and his accomplices,[22] which he would use – without publishing the texts – for essays to appear in the 1950s and 1960s, such as, the chronology in an edition of Campanella's works,[23] the entry on Campanella for the *Dizionario Biografico degli Italiani*,[24] and for manuscript annotations to an offprint of his 1939 essay, now held in the Archivio Firpo in Turin.[25]

In addition to the 1598 letters by Mongiò and Campanella (docs. 32, 37), the following documents are to be mentioned. A first group of decrees (docs. 4, 8, 9, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 25, 27, 29, 35, 36) shed new light on the Paduan arrest in 1593 and the 1599 conspiracy in Calabria. A second group (docs. 7, 10, 14, 23, 28, 29, 31, 34, 39) makes it possible to identify the persons involved in the attempted jail-break in Padua (early 1594), which the Congregation started to investigate from 18 August 1594 (doc. 7). Those involved included Nicolò Fanti, who was pardoned on 4 March 1599 (doc. 39), and Antonio Brini, under examination since 21 March 1596 (doc. 14), and whose trial, although he was pardoned on 2 April 1598 (doc. 31), continued till at least 26 July 1600 (doc. 49). Other documents in this group of decrees regard the Jew Isac Senighi, resident in Mantua, on trial since 8 July 1598 (doc. 34). His cause was still being examined by the Cardinals in 1604, as on 17 September of that year he was fined to pay 200 *scudi*.[26] A note to an already known decree regards Campanella, charged of atheism, on a more direct basis (doc. 48). Finally, the letter from the Archbishop of Cosenza, dated 24 September 1599 (doc. 42), attests the outcry raised in Calabria by the revolt organized by the Dominican Friar.

Apart from doc. 38, all documents reproduced here have been recently published in the reprint of Luigi Amabile's biography of Campanella.[27]

---

[22] This discovery was announced in Firpo 1950a, p. 82.

[23] Firpo 1954.

[24] DBI, 17, pp. 372-401.

[25] Firpo 1998, p. XV.

[26] See ACDF, SO, *Decreta*, 1604-1605 [52], pp. 160-61, 251. 393; ACDF, SO, *St. st.*, NN.3.d, fols. 154v-155r.

[27] See Spruit-Preti 2006.

1

Decree of the Congregation for the Index (Rome, 3 July 1593)

ACDF, Index, *Diari*, 1, fols. 68v-69r[28]

Die 3.ª Iulij 68v

Cong⟨regati⟩o habita apud Minervam in aedibus Ill.mi Card. Asculani[29] ubi interfuerunt Card.les Alanus[30] et Borromaeus[31] reliquis ab Urbe absentibus. (...)

In sequenti Cong⟨regatio⟩ne tractandum de expurgatione operum 69r
imprimendorum Hier⟨ony⟩mi Savonaroli[32] et prohibitione operum[33] Thomae Campanellae, et de modo authenticandi Indices extra Urbem mittendos cum sigillo Ill.mi Card. Asculani Cong⟨regatio⟩nis Praesidis et subscriptione Secretarii sicut olim in publicatione Indicis Romani peractum fuit cum Secretarius per constitutionem Sixti V.i facultatem habeat in publicam formam notariorum acta Cong⟨regatio⟩nis redigendi, et commissum Ill.mo Card. Asculano ut nomine Cong⟨regatio⟩nis S.mo praesentaret Indicem publicandum eiusdem auctoritate.

---

[28] Published in Firpo 1950c.

[29] Girolamo Bernieri; BIOGR.

[30] William Allen; BIOGR.

[31] Federico Borromeo; BIOGR.

[32] See the minutes of the meeting of 8 October 1594, in ACDF, Index, *Diari*, 1, 81r: "Card.lis Columna retulit Censuram in sermones fratris Hyeronimi Savonarolae, et ex omnium sententia conclusum quod M⟨agist⟩ro S. Palatii tradatur, et uni ex Jesuitis recognoscendum ex quorum approbatione censuratae sermones auctoritate Congregationis impressioni dari possint." For the prohibition of the works of Girolamo Savonarola (1452-1498), see ILI, IX, p. 353.

[33] Notice that till 1593 Campanella had published only one book, namely *Philosophia sensibus demonstrata* (Naples 1591); probably, the Congregation included the manuscripts confiscated in Bologna among the works to be prohibited (see *supra*).

2

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 8 February 1594)

ACDF, SO, *Decreta*, 1594, f. 192r-v[34]

192r Congregatio Officij S⟨anc⟩tae Romanae et Universalis Inquisitionis habita in Palatio Ill.^{mi} et R.^{mi} Domini Card.^{lis} S. Severinae[35] in Monte Citorio coram Ill.^{mis} et R.^{mis} Dominis Card.^{bus} generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti.

Die VIII. mensis Februarij feria III. MDXCIIII

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Iul⟨ius⟩ Ant⟨onius⟩ Card. S. Severinae
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Petrus Card.^{lis} Deza[36]
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Dominicus Card.^{lis} Pinellus[37]
Ill.^{mus} et R.^{mus} Fr. Hier⟨ony⟩mus Berner⟨iu⟩s Car.^{lis} Asculanus
Ill.^{mus} et R.^{mus} fr. Constantius Car.^{lis} Sarnanus.[38] (...)

In qua quidem cong⟨regatio⟩ne propositae fuerunt causae infrascriptae. (...)

192v Octavij longhi[39]
fratris Thomae Campanellae
Ioannis Baptistae Clarij[40] de Utino Philosophiae Doctoris
quod omnes sup⟨radic⟩ti torqueantur arbitrio R.^{di} P.[a] Inquisitoris,[41] et incipiatur ab Octavio deinde à Ioanne Baptista Clario, successive a fratre Thoma supradicto.

[a] After "P.": "[Officialis]", crossed out.

[34] Published in Carusi 1927, n° 1.
[35] Giulio Antonio Santori; BIOGR.
[36] Pedro de Deza; BIOGR.
[37] Domenico Pinelli; BIOGR.
[38] Costanzo Torri; BIOGR.
[39] Ottavio Longo; BIOGR.
[40] Giovan Battista Clario; BIOGR.
[41] The Inquisitor of Padua was Annibale Santucci; BIOGR.

3

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 3 May 1594)

ACDF, SO, *Decreta*, 1594, fols. 246v, 247v[42]

Congregatio officii Sanctae Romanae et Univ⟨ersa⟩lis Inquis⟨itio⟩nis habita in Palatio Montis Citorij coram Ill.mis et R.mis dominis Card.bus generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet: 246v

Die III mensis Maii feria III. MDXCIIII

Ill.mus et R.mus Cardinalis S. Severinae
Ill.mus et R.mus d. Cardinalis D[eza]
Ill.mus et R.mus D. Card.lis Pinellus
Ill.mus et R.mus fr. D. Car.lis Asculanus
Ill.mus et R.mus D. Card.lis Sarnanus (...)

Paduana 247v
Ioannis Baptistae Clarij
Fr⟨atr⟩is Thomae Campanellae ordinis Predicatorum et Octavii Longi de Barletta carcerati in S. Off⟨ici⟩o Inq⟨uisitio⟩nis Paduanae facta relatione processus et Torturae sup⟨radic⟩ti Octavij Ill.mi Domini mandaverunt procedi ad torturam contra Clarium et Campanella iuxta alia decreta.

4

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 6 July 1594)

ACDF, SO, *Decreta*, 1593-1594, fols. 285r, 287r[43]

Congregatio officii S. Romanae et Uni⟨versa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis habita in Palatio Ill.mi et R.mi Domini Card.lis S. Sev⟨erinae⟩ in Monte Cito- 285r

[42] Published in Carusi 1927, n° 2.
[43] Published in Frajese 2002, p. 45, note 53.

rio coram Ill.^{mis} et R.^{mis} dominis Card.^{bus} generalibus Inq⟨uisitori⟩bus. In qua interfuerunt omnes infrascripti.

Die VI. mensis Iulii, feria IV. MDXCIIII

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Iulius Ant⟨oniu⟩s Card.^{lis} S. Sev⟨erinae⟩ Sanctorius
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Petrus Card.^{lis} Deza
Ill.^{mus} et R.^{mus} Frater Hieronymus Bernerius Card.^{lis} Asculanus et
Ill.^{mus} et R.^{mus} Frater Constantius Car.^{lis} Sarnanus (...)

287r Octavii Longhi de Barletta, carcerati in carceribus S. Inquisitionis paduanae, inquisiti de quibus in actis, lectis litteris ipsius datis, ordinatum fuerit quod litterae ponantur in processu.

5

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 15 July 1594)

ACDF, SO, *Decreta*, 1594, fols. 294r, 297r[44]

294r Congregatio Officii s⟨anc⟩tae Romanae et Uni⟨versa⟩lis Inquisitionis habita in Palatio Ill.^{mi} et R.^{mi} Domini Card.^{lis} S. Severinae in Monte Citorio In qua interfuerunt omnes infrascripti.

Die XV mensis Iulii, feria VI. M⟨D⟩XCIIII

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Iulius Ant⟨oniu⟩s Sanctorius Card.^{lis} S. Sev⟨eri⟩nae
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Petrus Cardinalis Deza
Ill.^{mus} et R.^{mus} Frater Hier⟨ony⟩mus Bernerius Card.^{lis} Asculanus
Ill.^{mus} et R.^{mus} Frater Constantius Car.^{lis} Sarnanus et
Ill. ac R.^{mus} D. Paulus tit⟨ul⟩i s. Ceciliae Card.^{lis} Sfondratus[45] (...)

In qua quidem Cong⟨regatio⟩ne propositae fuerunt causae infrascriptae (...)

---

[44] Published in Carusi 1927, n° 3.
[45] Paolo Emilio Sfondrati; BIOGR.

Paduan. 297r

Fratris Thomae Campanellae sacerdotis professi or[d.] fratrum Predicatorum

Octavii Longi de Barletta

Ioannis Baptiste Clarij de Utino

carcerati in S⟨anc⟩to Off⟨ici⟩o Inq⟨uisitio⟩nis Pad.[a]

Lectis litteris Ser.mae Archiducissae Mariae[46] ad S.mum D. N. scriptis Ill.mi et R.mi Em.mi Card.les generales Inq⟨uisito⟩res p⟨redic⟩ti ordinaverunt quod causa referatur coram S⟨anctita⟩te Sua.

6

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 21 July 1594)

ACDF, SO, *Decreta*, 1594, fols. 300v-301r[47]

Congregatio Officij Sanctae Romanae et Univ⟨ersa⟩lis Inquisitionis habita in Palatio Dominorum de Columna apud Basilicam SS. Duodecim Apostolorum de Urbe coram S.mo D. N. Domino Clemente Papa VIII.[48] ac Ill.mis et R.mis Dominis Car.bus generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti 300v

Die XXI mensis Iulii feria V. MDXCIIII

Ill.mus et R.mus D. Iul⟨ius⟩ Ant⟨onius⟩ Car.lis S. Severinae

Ill.mus et R.mus D. Petrus Card.lis Deza

Ill.mus et R.mus frater Hier⟨ony⟩mus Berner⟨iu⟩s Card.lis Asculanus

Ill.mus et R.mus frater Constantius Car.lis Sarnanus

---

[a] "carcerati (...) Pad.": in the margin.

---

[46] The Archduchess Mary of Habsburg, identified by Firpo as the widow of Archduke Charles of Styria († 1590) – brother of Maximilian II – and thus aunt of Rudolph II. Clario's father Leonardo (ca. 1519-1599) was nominated Court Physician in Styria by the husband of the Archduchess; cf. Firpo 1998, pp. 74-78.

[47] Published in Carusi 1927, n° 4.

[48] Clement VIII; BIOGR.

Ill.mus et R.mus D. Paulus Car.lis Sfondratus
Ill.mus ac R.mus D. Franciscus Card.lis Toledo[49] (...)

fratris Thomae Campanellae ord. fratrum Predicatorum
Ioannis Baptistae Clarij
Octavii Longhi Neapolitani (...)

301r R. D. Fiscalis[50] fuit voti quod Octavius longus Torqueatur, et Ioannes Baptista, urgeatur acriter et etiam Thomas campanella, qui reducatur prius ad car⟨ce⟩res.

R. P. fr. Albertus Tragagliolus[51] Comm⟨issa⟩rius S. Officii fuit voti quod Ioannes Baptista Campanella[a] torqueatur deinde, iuxta illius confessionem possit torqueri frater Thomas (habet illum pro convincto).

R. P. frater Ioannes Vincentius[52] Vic⟨ariu⟩s gen⟨era⟩lis ord. Pred. fuit voti quod frater Thomas Campanella est inditium quod est prave intentionis propterea torqueatur. et etiam torqueantur alij iuxta ea que resultaverint ex dicto illius poterit [procedere].

R D. Cosmus[53] fuit voti quod omnes supradicti torqueantur sed gravius dictus frater Thomas.

R P D. Ferdinandus[54] fuit voti Torqueantur omnes sup⟨radic⟩ti sed incipiatur a fratre Thoma Campanella et gravius ipse torqueatur.

R. P. D. Dionysius Ratta[55] fuit voti quod omnes torqueantur.

R. P D. Ioannes Angelus Papius[56] fuit eiusdem voti.

R. P D. Anselmus Dandinus[57] fuit voti quod omnes sup⟨radic⟩ti Thomas, Octavius, et Ioannes Baptista sed gravius dictus frater Thomas, S.mus D. N. Dominus Clemens praelibatus auditis votis R.dorum Domino-

[a] "Campanella": sic, for "Clarius".

[49] Francisco Toledo; BIOGR.
[50] Marcello Filonardi; BIOGR.
[51] Alberto Drago; BIOGR.
[52] Juan Vincente de Astorga; BIOGR.
[53] Cosmo de Angeli; BIOGR.
[54] Ferrante Taverna; BIOGR.
[55] *Dionigi Ratta*; BIOGR.
[56] Giovanni Angelo Papio; BIOGR.
[57] Anselmo Dandini; BIOGR.

rum Praelatorum, ac Patrum Sacrae Theologiae et Dominorum Iuris Utr⟨iusque⟩ Doctorum S.tis Suae et dicti S. officij consultorum in eadem cong⟨regatio⟩ne interessentium decrevit, et ordinavit quod scribatur.[a]

7

Decree of the Congregation of the Holy Office[58] (Rome, 18 August 1594)

ACDF, SO, *Decreta*, 1594, f. 317r-v[59]

Congregatio Officij Sanctae Romanae et Univ⟨ersa⟩lis Inquisitionis habita in Palatio Ill.morum Dominorum de Columna apud Basilicam SS. Apostolorum coram S.mo D. N. Domino Clemente Papa VIII, ac Ill.mis et R.mis Dominis Cardinalibus generalibus Inquisitoribus In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet. 317r

Die XVIII. mensis Augusti feria V. MDXCIIII

Ill.mus et R.mus D. Iul⟨iu⟩s Ant⟨onius⟩ Sanctorius tituli S. Barth⟨olomae⟩i in Insula Car.lis S. Severinae

Ill.mus et R.mus D. Petrus tituli S. Hieronymi Illycorum Car.lis Deza

Ill.mus et R.mus frater Hieronymus tituli S. Mariae super Minervam Car.lis Ascul⟨anus⟩

Ill Ill.mus et R.mus frater Constantius tituli S. Petri in Monte Aureo Car.lis Sarnanus

Ill.mus et R.mus D. Paulus tituli S. Caecilae Car.lis Sfondratus

Ill.mus et R.mus D. Franciscus tituli tituli S. Mariae Transpontinae Card.lis Toletus (...)

In quaquidem Cong⟨regatio⟩ne propositae fuerunt causae et lecta memorialia infrascripta.

[a] After "scribatur" the text breaks off.

[58] This document refers to Campanella's accomplices involved in the attempt to escape from the Episcopical prison in Padua at the beginning of 1594.

[59] Published in Spruit 2001a, pp. 244-45.

317v Paduan.

Lectis literis R P D. episcopi Paduan⟨i⟩[60] super edicto et gratia obtenta à Consilio cap. X. super impunitate eorum qui caperint seu occiderint eos qui violentiam fecerunt in carceres ad evadendum carceratos.[a] (...)

Paduan.

Lectis literis R P D. Episcopi Paduan⟨i⟩ datis V. superioris mensis Aug⟨us⟩ti ac literis seu banno[b] Consilij Capit .X. emanatis contra eos qui violentiam tentaverunt in carceres episcopales dictae Civitatis, et super impunitate promissa in eisdem literis seu banno illis qui caperint seu occiderint eos qui huiusmodi violentiam intulerunt, quibus literis idem D. episcopus petit absolvi ab irregularitate seu irregularitatibus quam seu quas tam ipse quam aliquis alius incurrisset seu incurrere potuisset ob huiusmodi petitionem, et obtent[ionem] literarum seu edicti à dicto senatu seu capite .X. eo casu quo mors, seu mutilatio membrorum alicuius sequeretur. Quibus auditis S.[tas] S. praedictum D. Episcopum et omnes alios[c] presenti decreto absolvit, ac cum eisdem dispensavit, et gratiosè liberavit eosdem.

8

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 10 November 1594)

ACDF, SO, *Decreta*, 1594, fols. 367v-368r

367v Congregatio officij Sanctae Romanae et Univ⟨ersa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis habita in Palatio Ap⟨ostoli⟩co apud S. Petrum coram S.[mo] D. N. Domino Clemente Papa VIII ac Ill.[mis] et R.[mis] Dominis Card.[bus] generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infra⟨scrip⟩ti

---

[a] In the margin: "Vide infra".

[b] "seu banno": in the interlinear space.

[c] "alios": in the margin.

---

[60] The Bishop of Padua was Luigi Cornelio from 20 February 1589 till his death (31 October 1594); he had been nominated Inquisitor General of Sicily in 1559 and he had been Bishop of Paphos (Cyprus) from 1570 to 1589. His letter is not found in ACDF.

Die X. mensis Novembris feria V. MDXCIIII

Ill.mus et R.mus D. Card.lis S. Severinae
Ill.mus et R.mus D. Petrus Card.lis Deza
Ill.mus et R.mus Fr. Hieronymus Berner⟨iu⟩s Card.lis Asculanus
Ill.mus et R.mus fr. Constantius Card.lis Sarnanus
Ill.mus et R.mus D. Paulus Card.lis Sfondratus
Ill.mus et R.mus D. Franciscus Card.lis Toledo (...)

Octavij Longhi, filij q⟨uondam⟩ camilli longhi de Barletta in Appulia 368r
Tranensis dioecesis carcerati in carceribus d⟨ict⟩i s. officij ac inquisiti ex causis de quibus in actis Ill.mi et R.mi dd. Card.les pre⟨dic⟩ti decreverunt [quod] examinentur testes nominati à fratre Thoma Campanella, et Ioanne Baptiste Clario super indicijs novis contra dic[tum] octavium.

9

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 20 December 1594)

ACDF, SO, *Decreta*, 1594, fols. 389r, 390r, 391r

Congregatio Officij s. Romanae et Univ⟨ersa⟩lis habita in Palatio 389r
Officij s. Romanae et Universalis Inquisitionis habita in palatio S⟨anc⟩ti Officij[a] coram Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infra⟨scrip⟩ti

Die xx mensis Decembris feria III. MDXCIIII

Ill.mus et R.mus D. Iulius Antonius Sanctor⟨iu⟩s Card.lis S. Sev⟨eri⟩nae
Ill.mus et R.mus D. Petrus Card.lis Deza
Ill.mus et R.mus frater Hier⟨on⟩ymus Bernerius Car.lis Ascul⟨anus⟩.
Ill.mus et R.mus frater Constantius Card.lis Sarnanus (...)

In qua quidem congregatione fuerunt visitati omnes infrascripti carcerati dicti S. Officij

[a] "habita (...) Officij": sic.

Die xx. mensis Decembris ferie III MDXCIII

390r Nota carceratorum S⟨anc⟩ti Officij (...)

391r 21. Fr. Thomas Campanella de Stilo ord. Praedicatorum visitatus et auditus et ordinatum quod per procur⟨ato⟩rem ord⟨inis⟩ [vestiatur]

10

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 9 February 1595)

ACDF, SO, *Decreta*, 1595, f. 50r[61]

50r Congregatio Officij Sanctae Romanae et Universalis Inquisitionis habita in Palatio Apostolico apud sanctum Petrum coram S.^mo^ D. N. Domino Clemente Papa VIII ac Ill.^mis^ et R.^mis^ Dominis Cardinalibus generalibus Inquisitoribus In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet.

Die IX. mensis Februarij feria V. MDXCV

Ill.^mus^ et R.^mus^ D. Iulius Ant⟨onius⟩ Sanctorius tituli Cardinalis Sanctae Severinae.

Ill.^mus^ et R.^mus^ D. Petrus tituli S. Hier⟨ony⟩mi Illycorum Car.^lis^ Deza

Ill.^mus^ et R.^mus^ D. Dominicus tituli S. Chrysogoni Car.^lis^ Pinellus

Ill.^mus^ et R.^mus^ Frater[a] Hieronymus Bernerius Car.^lis^ Asculanus

Ill.^mus^ et R.^mus^ Frater Constantius tituli S. Petri in Monte Aur⟨e⟩o Car.^lis^ Sar⟨na⟩nus

Ill.^mus^ et R.^mus^ D. Paulus tituli S. Caecilae Car.^lis^ Sfondratus

Ill.^mus^ et R.^mus^ D. Franciscus tituli S. Mariae Transpontinae Card.^lis^ Toledo (...)

In quaquidem congregatione proposite fuerunt causae infrascriptae videlicet

Mantuana seu

aduana

[a] "frater": corrected from "Dominus".

[61] Published in Spruit 2001a, pp. 245-46.

Pro N[62] (...)[a] Inquisito de et super attentata fractura carcerum Curiae Ecc⟨lesi⟩ae Paduanae lecto mem⟨orial⟩i pro eius parte exhibito tenoris etc. et dicto memoriali audito S.[mus] D. N. Dominus Clemens papa VIII. praedictus mandavit quod d⟨ictu⟩s N. si vult audiri representet se, vel in Carceribus huius .S. Romanae et Universalis Inquisitionis, vel alterius loci in statu Ecc⟨lesiasti⟩co et desuper scribatur Inquisitori Mantuae.[63]

11

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 14 March 1595)

ACDF, SO, *Decreta*, 1595, fols. 74v, 77r-v[64]

Congregatio Officii sanctae Romanae, et Universalis Inquisitionis 74v
habita in Palatio dicti s. Officij apud s. Petrum coram Ill.[mis] et R.[mis] Dominis Cardinalibus generalibus Inquisitoribus, in qua interfuerunt omnes infras⟨crip⟩ti videlicet

Die XIIII mensis Martij feria III. MDXCV

Ill.[mus] et R.[mus] Dominus Iulius Antonius Car.[lis] S. Sev⟨eri⟩nae
Ill.[mus] et R.[mus] D. Petrus Card.[lis] Deza.
Ill.[mus] et R.[mus] D. Dominus Card.[lis] Pinellus (...)

In qua quidem Congreg⟨atio⟩ne propositae fuerunt causae infrascriptae et visitati infras⟨crip⟩ti carcerati (...)
Frater Thomas filius Hieronymi Campanellae de Stilo Squillacensis 77r
Dioecesis Presbyter professus ordinis fratrum Praedicatorum carcera-

[a] The suspensive points are in the manuscript.

[62] Probably Nicolò Fanti is meant; see docs. 23, 28, 29, 33, 34 and 39.

[63] The Inquisitor of Mantua was Domenico Istriani from Pesaro; cf. ACDF, SO, *St. st.*, II.2.i, f. 125r.

[64] Published in Carusi 1927, n° 5.

tus in carceribus dicti S. Officii, ac inquisitus ex causis de quibus in actis, eductus è dictis carceribus, et in aulam Congregationis coram sup⟨radic⟩tis Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus generalibus Inquisitoribus praesentatus, et ab illis visitatus, et interrogatus, ac auditus fuit super eius necessitatibus, Deinde eo amoto à loco dictae Congregationis, et per eosdem Ill.mos et R.mos Dominos Card.les generales Inq.res decretum, et ordinatum fuit quod dictus frater Thomas examinetur deinde praefigatur ei terminus ad faciendum eius defensionem et procedatur ad ulteriora in causa,

Ac etiam provideatur ei à R.P. Procuratore gen⟨era⟩le dicti ordinis fratrum Praedicatorum ibidem in eadem congregatione interessente, de Caligis, seu braghis et de diploide, ac de alijs necessarijs.

Ioannes Baptista filius Leonardi Clari de Utino[65] olim scholaris Paduae, nunc carceratus in carceribus dicti Sancti Officij, ac inquisitus ex
77v // causis de quibus in actis, eductus è dictis carceribus, et in aulam dictae congregationis coram supradictis Ill.mis et R.mis Dominis Cardinalibus generalibus Inquisitoribus presentatus, et ab illis visitatus, et interrogatus, ac auditus fuit super eius necessitatibus, Deinde illo amoto ab aula Cong⟨regatio⟩nis Ill.mi et R.mi domini Card.les generales Inquisitores praedicti facto verbo de meritis eius processus decreverunt, et ordinaverunt, quod dictus Ioannes Baptista examinetur, postea praefigatur illi terminus competens ad faciendum eius defensiones.

Et insuper mandaverunt quod Custos dictorum Carcerum, loco vini, quod d⟨ic⟩tus Ioannes Baptista non bibit, suppleat in alijs cibis.

Octavius filius q⟨uondam⟩ Camilli longhi de Barletta Tranensis dioecesis carceratus in carceribus dicti sancti Officij, ac inquisitus ex causis de quibus in actis, eductus è dictis carceribus et in Aulam dictae Congregationis coram supradictis Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus generalibus Inquisitoribus presentatus, et ab illis visitatus, et interrogatus, ac auditus fuit super eius necessitatibus.

[65] Leonardo Clario, father of Giambattista (see *supra*).

12

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 19 April 1595)

ACDF, SO, *Decreta*, 1595, fols. 103r, 105r

Congregatio Officij Sanctae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inquisitionis 103r
habita in Palatio Ill.mi et R.mi Domini Cardinalis S. Severinae in Monte Citorio, coram Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus generalibus Inquisitoribus, In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die XIX. mensis Aprilis feria IIII. MDXCV

Ill.mus et R.mus D. Iulius Antonius Sanctorius Car.lis S. Sev⟨eri⟩nae
Ill.mus et R.mus D. Petrus Card.lis Deza
Ill.mus et R.mus D. Dominicus Card.lis Pinellus et
Ill.mus et R.mus frater Constantius Card.lis Sarnanus (...)

In qua quidem congregatione propositae fuerunt causae infrascriptae (...)

fratris Thomae filij Hieronymi Campanellae de Stilo Squillacensis 105r
Dioecesis presbiteri professi ordinis fratrum Praedicatorum
Ioannis Baptistae filij Leonardi Clarij laicij[a] de Utino, et
Octavij filij q. Camilli longi laici de Barletta
carceratorum in carceribus dicti sancti Officij, ac inquisitorum de, et super haeretica pravitate, rebusque alijs etc. lecto processu contra eos, et eorum quemlibet formato, et illo mature atque diligenter considerato Ill.mi et R.mi Domini Card.les generales Inquisitores praedicti, decreverunt, et ordinaverunt quod repetantur testes repetendi, et praefigatur eisdem reis terminus ad faciendum eorum defensiones, et si nihil superveniat torqueantur omnes respectivè pro ulteriori veritate, et complicibus, cum protestatione citra preiudicium etc.

[a] "laicij": sic, for "laici", in the interlinear space.

13

Decree of the Congregation of the Holy Office[66] (Rome, 7 November 1595)

ACDF, Index, *Protocolli*, Z (II.a.22), f. 561v[67]

561v (...) Die 7.ª mensis novembris *1595*[68]

Liber intit⟨ulatu⟩s fratris Thomae Campanellae Calabri de Stylo Ord⟨in⟩is Praedicatorum Filosophia[a] sensibus demonstrata in octo disputationes distincta fuit impressus Neapoli apud D. Horatium Salvianum 1591.[69] Ill.mi prohibuerunt dictum librum, et mandaverunt illum reponi in Indice librorum prohibitorum.[70]

14

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 21 March 1596)

ACDF, SO, *Decreta*, 1596, f. 370r-v[71]

370r Congregatio Officij Sanctae Romanae et Un⟨iversa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis habita in Palatio Ap⟨ostoli⟩co apud Sanctum Petrum coram s.mo

[a] "Filosophia": sic.

[66] The Decree is included in a list entitled "Nota alphabetica librorum omnium a Congregatione Romana S. Officij damnatorum ab anno 1550 usque ad annum 1596 per notarium ex Decretis S. Officii tradita"; cf. in the same codex, f. 550r. The Decree is not in the series of the *Decreta*, because of the lacuna regarding the period between 2 May and 28 December 1595.

[67] See also ch. The Organization of the Index, doc. VI.15.

[68] Recall that Campanella abjured on 31 October; see Introduction and doc. 37.

[69] Campanella *1591*.

[70] The work was not included in the Clementine Index (1596), which had been printed already when this list was transmitted to the Congregation for the Index. See ch. The Organization of the Index, doc. VI.15, note.

[71] Published in Spruit 2001a, pp. 246-47; draft on f. 160r-v.

Domino Nostro Domino Clemente, Papa VIII ac Ill.mis et R.mis Dominis Cardinalibus generalibus Inquisitoribus, In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die XXI. mensis Martij feria V. MDXCVI.

Ill.mus et R.mus D. Iulius Antonius Sanctorius Car.lis S. Sev⟨eri⟩nae
Ill.mus et R.mus D. Petrus Cardinalis Deza
Ill.mus et R.mus D. Dominicus Car.lis Pinellus et
Ill.mus et R.mus D. Franciscus Card.lis Toledo (...)

In quaquidem congregatione propositae fuerunt causae et lecta memorialia infrascripta. (...)

Tarvisina 370v

Pro Antonio de Brinis de Noventa Piavae, lecto memoriali per eius fratres Inquisitori Tarvisin⟨o⟩[72] exhibito, et dicto mem⟨oria⟩li audito dictum fuit quod si dictus Antonius comparuerit, et se personaliter presentaverit in carceribus sanctae Inquisitionis, quod quoad spectantia ad sanctum officium non procedetur contra ipsum ad poenam ultimi supplicij.

15

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 2 April 1596)

ACDF, SO, *Decreta*, 1596, fols. 379r, 381r

Congregatio Officij sanctae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inquisitionis 379r habita in Palatio dictae S. Inquisitionis, apud S. Petrum coram Ill.mis et R.mis dominis Card.bus gene⟨rali⟩bus Inquisitoribus, In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die secunda mensis Aprilis feria III. MDXCVI.

qua die celebrabatur festum S.ti Franc⟨isci⟩ de Paula
Ill.mus et R.mus D. Iulius Ant⟨onius⟩ Sanctorius Car.lis S. Sev⟨eri⟩nae

[72] The Inquisitor of Treviso was Felice Pranzini; BIOGR.

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Petrus Cardinalis Deza et
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Dominicus Car.^{lis} Pinellus (...)

In quaquidem cong⟨regatio⟩ne visitati fuerunt omnes et singuli infrascripti carcerati (...)

381r Octavius fil⟨ius⟩ q⟨uondam⟩ Camilli longhi de Barletta in Appulia Tranen⟨sis⟩ dioecesis carceratus in carceribus dictae .S. Inquisitionis ac inquisitus ex causis de quibus in actis eductus e dictis carceribus et in aulam cong⟨regatio⟩nis coram supradictis Ill.^{mis} et R.^{mis} dominis Card.^{bus} generalibus Inquisitoribus presentatus, et ab illis visitatus et auditus fuit super eius necessitatibus atque ordinatum quod detur illi aliquis liber.

16

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 16 May 1596)

ACDF, SO, *Decreta*, 1596, fols. 188r, 189r

188r Congregatio Officij .S. Romanae et Universalis Inq⟨uisitio⟩nis habita in Palatio solitae habitationis Ill.^{mi} et R.^{mi} D. Car.^{lis} Madrutij[73] in Platea Agone coram Ill.^{mis} et R.^{mis} Dominis Car.^{bus} generalibus Inquisitoribus In qua interfuerunt omnes infrascripti

Die XVI. mensis Maij feria V. MDXCVI.

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Lud⟨ovi⟩cus Card.^{lis} Madr⟨utiu⟩s
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Iul⟨ius⟩ Ant⟨onius⟩ Sanctorius Card.^{lis} S. Sev⟨eri⟩nae.
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Petrus Card.^{lis} Deza
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Dominicus Card.^{lis} Pinellus
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Paulus Card.^{lis} Sfondratus (...)

189r Octavij q⟨uondam⟩ Camilli Longhi de Barletta[a]

[a] "Octavij (...) Barletta": crossed out.

[73] Ludovico Madruzzo; BIOGR.

17

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 31 May 1596)

ACDF, SO, *Decreta*, 1596, fols. 193r, 194r

Congreg⟨ati⟩o Officij S. Romanae et Uni⟨versa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis habita in palatio solitae residentiae[a] Ill.^{mi} et R.^{mi} domini Car.^{lis} Madrutij prope ecc⟨lesi⟩am S⟨anc⟩te Agnetis in[b] Agone. In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet. 193r

Die XXXI. mensis Maij feria VI. MDXCVI

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Ludovicus tituli S. Laur⟨enti⟩j in Luc⟨in⟩a Card.^{lis} Madrutius
Ill.^{mus} et R.^{mus} d. Petrus Card.^{lis} Deza
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Dominicus Car.^{lis} Pinellus
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Paulus Card.^{lis} Sfondrat⟨u⟩s (...)

pro fratre Thoma Campanella car⟨cera⟩to [petente] restitui scripta sua lecto mem⟨oria⟩li et dictum fuit quod informet[c] que scripta sunt. 194r

18

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 19 June 1596)

ACDF, SO, *Decreta*, 1596, fols. 201v-202r

Cong⟨regati⟩o officij S. Romanae et Un⟨iversa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis habita in Palatio solitae residentiae Ill.^{mi} et R.^{mi} D. Car.^{lis} Madrutij apud ecc⟨lesi⟩am S. Agnetis[d] in agone coram Ill.^{mis} et R.^{mis} dd. Card.^{bus} generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet 201v

[a] "solitae residentiae"; in the interlinear space.
[b] "prope (...) S⟨anc⟩te Agnetis": in the interlinear space above "in Platea", crossed out.
[c] After "informet": "de", crossed out.
[d] After "apud": "Plateam", crossed out; "ecc⟨lesi⟩am S. Agnetis": in the interlinear space.

Die 19 mensis Iunij feria 4. 1596

Ill.mus et R.mus d. Card.lis Madrutius et Ill.mus Car.lis S. Sev⟨eri⟩nae
Ill.mus et R.mus d. Card.lis Deza
Ill.mus et R.mus D. Car.lis Pinellus et
Ill.mus ac R.mus D. Card.lis Sfondratus

202r pro fratre Thoma Campanella professo ord. predicatorum[a] cond⟨uc⟩to in mon⟨aste⟩rio S. Sabinae de urbe petens habilitari

Ill.mi etc concesserunt eidem licentiam ut accedere possit semel ad visitandum septem urbis ecc⟨les⟩ias privilegiatas tantum

19

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 3 July 1596)

ACDF, SO, *Decreta*, 1596, f. 212r-v

212r Congreg⟨ati⟩o officij S. Romanae et Un⟨iversa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis habita in Palatio habitationis Ill.mi et R.mi Domini Card.lis Madrutij apud ecc⟨lesi⟩am S. Agnetis. coram Ill.mis et R.mis dd. Car.bus generalibus Inquisitoribus In qua interfuerunt infrascripti

Die III. mensis Iulij fer. 4 1596

Ill.mus et R.mus d. Card.lis Madrut⟨iu⟩s
Ill.mus et R.mus d. Card.lis S. Severinae
Ill.mus et R.mus D. Card.lis Deza
Ill.mus et R.mus d. Card.lis Pinellus
Ill.mus et R.mus d. Card.lis Sfondratus
Ill.mus et R.mus d. Camillus Card.lis Burgh⟨esiu⟩s[74]
Ill.mus et R.mus D. Pompeius Card.lis Arigon⟨iu⟩s[75] (...)

[a] After "praedicatorum": "petenti", crossed out.

[74] Camillo Borghese; BIOGR.
[75] Pompeo Arrigoni; BIOGR.

Pro fratre Thoma Campanella lecto mem⟨oria⟩li 212v
Nihil.

20

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 10 October 1596)

ACDF, SO, *Decreta*, 1596, f. 279v

Congregatio Officii S. Romanae et Univ⟨ersa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis ha- 279v
bita in Palatio solitae residentiae[a] Ill.^{mi} et R.^{mi} D Card.^{lis} Madrutij coram Ill.^{mis} et R.^{mis} Dominis Card.^{bus} generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti

Die X. mensis Octobris feria V. MDXCVI

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Ludovicus Car.^{lis} Madrutius
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Petrus Card.^{lis} Deza
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Dominicus Card.^{lis} Pinellus et
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Camillus Card.^{lis} Burghesius (...)

In qua quidem Cong⟨regatio⟩ne facta fuit relatio omnium carceratorum s⟨anc⟩ti officii et status causae unius cuiusque (...)
Octavius Longus

21

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 16 December 1596)

ACDF, SO, *Decreta*, 1596, fols. 312r, 314r, 315r-v[76]

Die XVI mensis Decembris feria 2[a] 1596 312r

Cong⟨regati⟩o habita in pal⟨ati⟩o S. Officij coram Ill.^{mis} Ill.^{mis}[b] et

[a] "residentiae": correction of "habitationis".
[b] "Ill.^{mis} Ill.^{mis}": sic.

[76] Published in Carusi 1927, n° 6.

R.mis Madr⟨uti⟩o, S. Severinae Deza Pinellus Asculanus Sfondrato et Burghesio (...)

314r Nota Carceratorum in abiuratione publica expediendorum (...)

4. Octavius Longus de Barletta,
eductus e carceribus, et coram Ill.mis et R.mis dominis Card.bus presentatus et ab illis visitatus et auditus fuit. (...)

315r Nota Carceratorum expeditorum (...)

315v fratris Thomae Hieronymi Campanellae de Stilo Squillacen. dioecesis presbyteri professi ord⟨ini⟩s Fratrum Praedicatorum, detenti in monasterio S.te Sabinae[a] de Urbe ad instantiam dictae S. Inq⟨uisitio⟩nis loco relegationis, vigore sententiae contra eum latae Ill.mi et R.mi Domini Card.les gen⟨era⟩les Inq⟨uisitio⟩res praefati decreverunt[b] quod amoveatur ex prefato monasterio S. Sabinae de Urbe et transferatur ad Hospitium Conventus S. Mariae supra Minervam et consignetur Vicario et proc⟨urato⟩ri gen⟨era⟩li dicti ord⟨ini⟩s.

22

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 3 January 1597)

ACDF, SO, *Decreta*, 1597, fols. 390v, 391v

390v Congregatio Officij S. Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis habita in palatio solitae residentiae Ill.mi et R.mi domini Card.lis Madrutij apud ecc⟨lesi⟩am S. Agnetis in agone coram Ill.mis et R.mis Dominis Car.bus generalibus Inquisitoribus

Die tertia mensis Ianuarij feria VI. MDXCVII.

Ill.mus et R.mus D Lud⟨ovi⟩cus S. Laurentij in Lu⟨ci⟩na Car.lis Madr⟨utiu⟩s

Ill.mus et R.mus D. Iul⟨ius⟩ Ant⟨onius⟩ Sanctor⟨iu⟩s tituli S. Mariae Transtyb. Car.lis S. Sev⟨eri⟩nae

Ill.mus et R.mus D. Petrus tituli S. Hier⟨onym⟩i Illycorum Car.lis Deza

---

[a] After "Sabinae": "Campanellae", crossed out.

[b] "decreverunt": in the margin.

Ill.mus et R.mus D. Dominicus tituli S. Chrysogoni Car.lis Pinellus
Ill.mus et R.mus frater Hier⟨ony⟩mus Bernerius tituli S. Mariae supra Minervam Car.lis Asculanus
Ill.mus et R.mus D. Paulus tituli S. Caeciliae Car.lis Sfondratus et
Ill.mus et R.mus D Camillus[a] (...)

Octavij .q. Camilli Longhi de Barletta carcerati in carceribus d⟨ic⟩- 391v
tae S. Inquisitionis ac inquisiti etc
fuerunt lecta memoralia et decretum habitum in anno 1595.[77]

23

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 6 February 1597)

ACDF, SO, *Decreta*, 1597, f. 413r-v[78]

Congregatio Officij Sanctae Romanae et Universalis Inq⟨uisitio⟩nis 413r
habita in Palatio Ap⟨ostoli⟩co apud S. Petrum coram S.mo D. N. Domino Clemente Papa VIII. ac Ill.mis et R.mis DD Card.libus generalibus Inq⟨uisito⟩ribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die VI. mensis Februarij feria V. MDXCVII

Ill.mus et R.mus D. Ludovicus tituli S. Laur⟨entij⟩ in Luc⟨in⟩a Car.lis Madr⟨utius⟩
Ill.mus et R.mus D. Petrus tituli S. Hiero⟨ny⟩mi Illyricorum Car.lis Deza
Ill.mus et R.mus D. Dominicus Car.lis Pinellus tituli S. Chrisogoni
Ill.mus et R.mus Frater Hier⟨ony⟩mus Bernerius tituli S. Mariae supra Minervam Car.lis Asculanus[b]
Ill.mus et R.mus D. Camillus tituli S. Eusebij Car.lis Burgh⟨esiu⟩s

[a] The indication of the title is missing. Obviously, the text refers to Camillo Borghese, Card. of Saint Eusebius.

[b] In the following line: "Ill.mus et R.mus D.", crossed out.

[77] Possibly, the Decree in doc. 12 is referred to.

[78] Published in Spruit 2001a, pp. 247-48.

Ill.mus et R.mus D. Pompeius tituli Sanctae Balbinae Car.lis Arigonius (...)

413v Paduan.

Pro Nicolao fante[79] subdiacono dioecesis Paduanae lecto mem⟨oria⟩li pro eius parte exhibito S.mus D. N. prae⟨dic⟩tus dixit quod compareat coram R.P.D. episcopo seu Inquisitore Paduano.

24

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 5 March 1597)

ACDF, SO, *Decreta*, 1597, fols. 423v, 424v[80]

423v Congregatio Officij S⟨anc⟩tae Romanae et Univ⟨ersa⟩lis Inquisitionis habita in Palatio solitae residentiae Ill.mi et R.mi D. Car.lis Madrutij apud ecclesiam S. Agnetis in Agone coram Ill.mis et R.mis Dominis Car.bus generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti

Die V. mensis Martij feria IIII MDXCVII

Ill.mus et R.mus D. Ludovicus Car.lis Madrutius
Ill.mus et R.mus D. Iul⟨ius⟩ Ant⟨onius⟩ Sanctorius Car.lis S. Severinae
Ill.mus et R.mus D. Petrus Card.lis Deza
Ill.mus et R.mus D. Dominicus Card.lis Pinellus
Ill.mus et R.mus frater Hier⟨onymu⟩s Berner⟨iu⟩s Car.lis Asculanus
Ill.mus et R.mus D. Paulus Card.lis Sfondratus
Ill.mus et R.mus D. Camillus Card.lis Burghesius
Ill.mus et R.mus D. Pompeius Card.lis Arigonius. (...)

424v fratris Thomae Campanellae

Lecta depositione Scipionis Persenacis[81] de Stilo Squillacen⟨sis⟩

[79] See doc. 10, and docs. 28, 29, 33, 34 and 39.

[80] Published in Carusi 1927, n° 7.

[81] "Persenacis": corrected by Firpo in "Prestinacis". The Prestinace were a well-known family from Stilo; several members were involved in the 1599 conspiracy of Calabria; cf. Firpo 1998, p. 87.

dioecesis facta in Curia Archiepiscopali Neapolitan.[82] Ill.[mi] et R.[mi] Domini Card⟨ina⟩les generales Inq⟨uisitor⟩es prae⟨dic⟩ti, mandaverunt dictum Fratrem Thomam reduci ad carceres dictae S⟨anc⟩tae Inq⟨uisitio⟩nis et deinde fiant diligentiae pro verificatione contentorum in dicta depositione contra dictum fratrem Thomam.

25

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 28 March 1597)

ACDF, SO, *Decreta*, 1597, fols. 437v, 439r, 440v-441r

Congregatio officij Sanctae Romanae et Univ⟨ersa⟩lis Inquisitionis habita in Palatio dicti S⟨anc⟩ti Officij apud sanctum Petrum coram Ill.[mis] et R.[mis] Dominis Card.[bus] generalibus Inquisitoribus In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet 437v

Die xxviii. mensis Martij feria V. MDXCVII

Ill.[mus] et R.[mus] D Ludovicus Card.[lis] Madrutius.
Ill.[mus] et R.[mus] D. Iul⟨ius⟩ Ant⟨oniu⟩s Sanctorius Card.[lis] S. Severinae
Ill.[mus] et R.[mus] D. Dominicus Card.[lis] Pinellus
Ill.[mus] et R.[mus] frater Hieronymus Bernerius Card.[lis] Asculanus
Ill.[mus] et R.[mus] Paulus tituli S. Caeciliae Card.[lis] Sfondratus
Ill.[mus] et R.[mus] D. Camillus tituli S. Eusebij Car.[lis] Burghesius
Ill.[mus] et R.[mus] D. Pompeius tituli S. Balbinae Car.[lis] Arigonius. (...)

In qua quidem congregatione propositae fuerunt causae infrascriptae et visitati fuerunt omnes carcerati infrascripti (...)

frater Thomas filius quondam Hieronymi Campanellae de Stilo Squillacensis dioecesis presbyter ordinis fratrum Praedicatorum sacrae Theologiae Doctor carceratus in carceribus dictae S⟨anc⟩tae Inquisitionis, ac inquisitus ex causis de quibus in actis eductus è dictis 439r

[82] See the letters by Card. Giulio Antonio to Alfonso Gesualdo, Archbishop of Naples, written between 22 February and 14 March, published in Scaramella 2005, pp. 217-21.

carceribus, et in locum dictae congregationis coram supradictis Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus generalibus Inquisitoribus praesentatus, et ab illis visitatus, et auditus fuit super universis eius necessitatibus. (...)

440v Octavius filius quondam Camilli Longhi de Barletta Tranensis Dioecesis carceratus in carceribus dicti S⟨anc⟩ti Officij, ac inquisitus ex causis de quibus in actis, eductus è dictis carceribus per custodes carcerum, et in aulam congregationis coram supradictis Ill.mis et R.mis Dominis Cardinalibus generalibus Inquisitoribus praesentatus, et ab illis visitatus, et au-

441r ditus fuit super universis // eius necessitatibus, et per eosdem Ill.mos et R.mos Dominos Cardinales ordinatum fuit quod provideatur eidem Octavio de diploide.

26

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 17 December 1597)

ACDF, SO, *Decreta*, 1597, f. 606r-v[83]

606r Congregatio Officij S⟨anc⟩tae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis habita in palatio solitae residentiae Ill.mi et R.mi Domini Cardinalis Madrutij apud ecc⟨lesi⟩am Sanctae Agnetis in Agone, coram Ill.mis et R.mis Dominis Cardinalibus generalibus Inquisitoribus, In qua interfuerunt omnes infrascripti

Die XVII Decembris feria IIII MDXC[VII]

Ill.mus et R.mus D. Ludovicus Card.lis Madrutius
Ill.mus et R.mus D. Iul⟨ius⟩ Ant⟨onius⟩ Sanctorius Card.lis S. Severinae
Ill.mus et R.mus D. Petrus Card.lis Deza
Ill.mus et R.mus D. Dominicus Card.lis Pinellus
Ill.mus et R.mus frater Hier⟨ony⟩mus Bernerius Card.lis Asculanus

---

[83] Published in Carusi 1927, n° 8. Draft of the same document in *Decreta*, 1597-1598, f. 78r, with some omissions: "et diligenter", "et ordinaverunt", "dictum fratrem Thomam", "dicto Officij coram (...) S. Officij". Fair, contemporary copy in ACDF, SO, *Decreta* 1597-1598-1599, p. 203.

Ill.mus et R.mus D. Paulus Card.lis Sfondratus
Ill.mus et R.mus D. Camillus Card.lis Burghesius
Ill.mus et R.mus D. Pompeius Card.lis Arigonius (...)

In qua quidem cong⟨regatio⟩ne propositae fuerunt causae infra⟨scrip⟩tae (...)

fratris Thomae Campanellae filij Hieronymi Campanellae de Stilo Squillacensis Dioecesis presbyteri professi ordinis fratrum Praedicatorum carcerati in carceribus dicti S. Officij, ac inquisiti ex causis de quibus in actis, lecto processu contra eum formato, et illo mature atque diligenter considerato Ill.mi et R.mi Domini Card.les gen⟨era⟩les Inq⟨uisito⟩res praedicti decreverunt et ordinaverunt quod dictus frater Thomam liberetur sub cautione iuratoria de se presentando in palatio dicti S. Officij coram Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus generalibus Inquisitoribus, sive eorum[a] R.P. // Commisario generali S. Officij toties quoties etc. 606v

Utque eius libri, et scripta prohibeantur, praeter ea quae sunt in processu,[84] et ut consignetur eius superioribus, qui illum retineant in aliquo Conventu absque periculo, et scandalo. Ac ut prima sententia maneat in suo robore.

27

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 23 December 1597)

ACDF, SO, *Decreta*, 1597-1598, fols. 82r, 84v-85r

Congregatio S. Romanae et Universalis Inquisitionis habita in palatio S. Officij coram[b] 82r

[a] After "sive eorum": "loco" or "vice" is lacking.
[b] The text breaks off.

[84] It is not known which books were prohibited. On 7 August 1603, several months after the conclusion of the Neapolitan trial (November 1602), Campanella's works were unconditionally prohibited by Giovanni Maria Guanzelli, Master of the Sacred Palace; see Bujanda-Canone 2002, p. 477.

Die XXIII mensis Decembris feria III MDXCVII

Ill.mus et R.mus D. Ludovicus episcopus Sabinensis Card.lis Madr⟨utiu⟩s
Ill.mus et R.mus D. Iulius Ant⟨oniu⟩s Sanctorius episcopus Praenestinus Card.lis S. Severinae
Ill.mus et R.mus D. Petrus tituli S. Laurentij in Luc⟨in⟩a Card.lis Deza
Ill.mus et R.mus D. Dominicus tituli S. Chrisog⟨on⟩i Card.lis Pinellus
Ill.mus et R.mus frater Hier⟨ony⟩mus Bernerius Card.lis Asculanus
Ill.mus et R.mus D. Paulus tituli S. Caeciliae Card.lis Sfondrat⟨u⟩s
Ill.mus et R.mus Camillus tituli S. Eusebij Card.lis Burghesius
Ill.mus et R.mus D. Pompeius tituli S. Balbinae Card.lis Arigonius (...)

84v Nota carceratorum expeditorum[a] (...)
85r 8. Octavius Longus de Barletta carc⟨era⟩tus die XI Octobris 1594.

28

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 29 January 1598)

ACDF, SO, *Decreta*, 1598, fols. 213r, 214r-v[85]

213r Congregatio officij sanctae Romanae et Univ⟨ersa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis habita in palatio solitae residentiae Ill.mi et R.mi Domini Cardinalis Madrutij, apud ecclesiam sanctae Agnetis in Agone, coram Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus gen⟨era⟩libus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die XXIX. mensis Ianuarij feria V. MDXCVIII

Ill.mus et R.mus D. Ludovicus Card.lis Madrutius
Ill.mus et R.mus D. Iulius Ant⟨oniu⟩s Sanctorius Card.lis S. Sev⟨eri⟩nae
Ill.mus et R.mus D. Petrus Card.lis Deza

[a] This annotation, attached to the draft of the minutes of the meeting of 23 December 1597, is missing in the fair copy of the minutes; cf. ACDF, SO, *Decreta*, 1597, fols. 608v-610v.

[85] Published in Spruit 2001a, pp. 248-49. Contemporary copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1597-1598-1599, p. 238.

Ill.mus et R.mus D. Dominicus Card.lis Pinellus
Ill.mus et R.mus frater Hier⟨ony⟩mus Bernerius Card.lis Asculan⟨u⟩s
Ill.mus et R.mus D. Paulus Card.lis Sfondratus
Ill.mus et R.mus D. Camillus Card.lis Burghesius et
Ill.mus et R.mus D. Pompeius Card.lis Arigonius. (...)

In qua quidem congregatione fuerunt propo-//sitae causae infra- 214r
scriptae (...)

Nicolai Fantis subdiaconi Paduanae Dioecesis complicis tentatae 214v
effractionis carcerum episcopatus Paduae, ut aufugerent frater Thomas Campanella, et Ioannes Baptista Clarius carcerati Sancti Officij, lecto memoriali, pro eius parte exhibito Ill.mi et R.mi Domini Card.les generales Inq⟨uisito⟩res prae⟨dic⟩ti decreverunt, et ordinaverunt quod dictus Nicolaus veniat ad Urbem, ac se presentet in hoc S⟨anc⟩to Officio, et remittetur ei poena vitae.[a]

29

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 5 March 1598)

ACDF, SO, *Decreta*, 1598, fols. 235v-236r

Congregatio officij sanctae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inquisitionis 235v
habita in palatio ap⟨ostoli⟩co apud S. Petrum coram S.mo D. N. Domino Clemente Papa VIIJ. ac Ill.mis et R.mis Dominis Car.bus generalibus Inquisitoribus In qua interfuerunt omnes infrascripti etc.

Die V. mensis Martij feria V. MDXCVIII

Ill.mus et R.mus D. Ludovicus Card.lis Madr⟨utiu⟩s episc. Sab.
Ill.mus et R.mus D. Iul⟨ius⟩ Ant⟨onius⟩ Sanctorius Episcopus Praenest. Car.lis S. Sev⟨erinae⟩
Ill.mus et R.mus D. Pet⟨ru⟩s tituli S. Laurentij in Luc⟨in⟩a Card.lis Deza
Ill.mus et R.mus D. Dom⟨ini⟩cus Card.lis Pinellus

[a] Draft in ACDF, SO, *Decreta*, 1597-1598, fols. 107r and 108v: "fugae Thomae Campanellae à carceribus et aliorum quoad vitam fiat ei gratia ideo compareat in hoc S. officio."

Ill.mus et R.mus Frater Hier⟨onymu⟩s Bernerius Card.lis Asculanus
Ill.mus et R.mus D. Camillus Card.lis Burghesius
Ill.mus et R.mus D. Pompeius Card.lis Arigonius (...)

In qua quidem cong⟨regatio⟩ne propositae fuerunt causae infrascriptae (...)

236r Pro Nicolao de Fantis de Montagnana subdiacono bandito [vi] poenae capitis Paduae de anno 1594 propter carcerum fracturam attentatam, ut liberaret Thomam Campanellam, et Ioannem Baptistam Clarium carceratos ex causa S. Officij lecto memoriali pro eius parte porrecto ac literis eius fratrum germanorum ad Inq⟨uisito⟩rem Paduae[86] datis Montagnanae 9. feb. nec non literis Inq⟨uisito⟩ris Paduae datis 21. feb. in quibus offert se constituere coram episcopo[87] et Inq⟨uisito⟩re Paduae fateri[a] delictum, sed petit gratiam vitae S.mus D. N. p⟨raedictu⟩s remisit ei poenam vitae, ac gratiam fecit poenae ultimi supplicij, quoad ius competens .s. officio. respective eiusdem poenae sibi imposit⟨ae⟩ à curia seculari, ipse sibi provideat, et caveat, et S.tas sua commisit hunc[b] causam R.P.D. episcopo et R.P. Inq⟨uisito⟩ri paduae.

30

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 1 April 1598)

ACDF, SO, *Decreta*, 1598, fols. 248r, 250r[88]

248r Congregatio Officii sanctae Romanae, et Univ⟨ersa⟩lis Inquisitionis habita in palatio solitae residentiae Ill.mi et R.mi Domini Card.lis Ma-

[a] After "fateri" on the line below: "Paduan. Diocesis / Nicolao Fanti / petenti concedi episcopo et Inq⟨isito⟩ri paduan. licentiam lectis literis fra[...] et aliorum fratrum lecto memoriali per eius partem exhibito super gratiam poenae", crossed out.

[b] "hunc": sic, for "hanc".

[86] From 1597 to 1602 the Inquisitor of Padua was Felice Pranzini; see ch. Medicine and Natural Philosophy, docs. 10, 15, 16, 25, 29-33, 36, 46, and BIOGR.

[87] Marco Cornaro; BIOGR

[88] Published in Carusi 1927, n° 9. Contemporary copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1597-1598-1599, p. 290.

drutij apud ecc⟨lesia⟩m S. Agnetis in Agonetis in Agone[a] coram Ill.[mis] et R.[mis] dominis Card⟨inali⟩bus generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti

Die Prima mensis Aprilis feria IIII. MDXCVIII

Ill.[mus] et R.[mus] D. Ludovicus Card.[lis] Madr⟨utiu⟩s episcopus Sab⟨inensis⟩
Ill.[mus] et R.[mus] D. Iul⟨ius⟩ Ant⟨onius⟩ Sanctor⟨iu⟩s episcopus Praenest⟨inus⟩ Car.[lis] S. Sev⟨eri⟩nae
Ill.[mus] et R.[mus] D. Petrus Card.[lis] Deza
Ill.[mus] et R.[mus] D. Dominicus Card.[lis] Pinellus
Ill.[mus] et R.[mus] frater Hier⟨onymu⟩s Ber⟨neriu⟩s Card.[lis] Asculanus
Ill.[mus] et R.[mus] D. Camillus Card.[lis] Burghesius et
Ill.[mus] et R.[mus] D. Pompeius tituli S. Balbinae Card.[lis] Arig⟨oniu⟩s (...)

Frater Thomas Campanella ord⟨in⟩is Praedicatorum expeditus in 250r
hoc s⟨anct⟩o Officio 17 Decembris pr⟨oxim⟩e preteriti sciatur in quo conventu sit assignatus de familia et scribatur ord⟨ina⟩rio loci, ut eius curam habeat et observet.

31

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 2 April 1598)

ACDF, SO, *Decreta*, 1598, fols. 252r, 253r[89]

Congregatio Officij sanctae Romanae et Un⟨iversa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis 252r
habita in palatio apostolico apud .S. Petrum coram S.[mo] D. N. Domino Clemente Papa VIII. ac Ill.[mis] et R.[mis] Dominis Card.[bus] generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti

[a] "in Agonetis in Agone": sic.

[89] Published in Spruit 2001a, pp. 249-50. Contemporary copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1597-1598-1599, p. 296; later copy in ACDF, SO, *St. st.*, L.3.a, f. 1261r.

Die secunda mensis Aprilis feria V. MDXCVIII

Ill.mus et R.mus D. Lud⟨ovicus⟩ Card. Madrutius,
Ill.mus et R.mus D. Iul⟨ius⟩ Ant⟨onius⟩ Sanctor⟨iu⟩s Card. S. Sev⟨eri⟩nae
Ill.mus et R.mus D. Petrus Card. Deza
Ill.mus et R.mus D. Dominicus Card. Pinellus
Ill.mus et R.mus frater Hier⟨onymu⟩s Berner⟨iu⟩s Card.lis Asculanus
Ill.mus et R.mus D. Paulus Card. Sfondratus
Ill.mus et R.mus D. Camillus Card.lis Burghesius
Ill.mus et R.mus D. Pompeius Card.lis Arigonius (...)

In qua quidem cong⟨regatio⟩ne prop⟨osi⟩tae fuerunt causae infra⟨scrip⟩tae (...)

253r Pro Antonio a q⟨uondam⟩ Ioannis[a] Brini de *Noventa Tarvisinae* dioecesis qui XVI. mensis Iulij 1597. abiuravit de Vehementi fautoriam in S. officio In⟨quisitio⟩nis Paduae propter attentatam liberationem à carceribus Fratris Thomae Campanellae, et Ioannis Baptistae Clarij carceratorum ex causa S⟨anc⟩ti officij. relato memoriali eius nomine exhibito S.mus D. N. prae⟨dictu⟩s fecit eidem Antonio[b] gratiam de poenis contentis in Bulla fe⟨licis⟩ re⟨cordationis⟩ Pij Papae V. quae incipit Si de Protegendis.[90]

[a] "a q⟨uondam⟩ Ioannis": in the interlinear space.

[b] "Antonio": in the interlinear space.

[90] The Bull *Si de protegendis*, issued on 1 April 1569 by Pope Pius V, ordained that whosoever offended the Inquisitors or hampered their work, would be deprived of all possessions and dignities, and his sons of all heredities or donations: "filii etiam talium infames sunt". See *Bullarium*, VII, pp. 744-46.

32

Lorenzo Mongiò, Bishop of Minervino,[91] to Card. Giulio Antonio Santori, in Rome (Minervino, 15 April 1598)

ACDF, SO, *St. st.*, LL.3.b, fols. 678r, 685v[92]
(autograph)

Illmo et R.^{mo} Mons⟨igno⟩r mio Padrone Colend⟨issi⟩mo 678r

il Padrone di q⟨uest⟩a città il S⟨igno⟩r Mario del Tufo, perché io cercai à V. S. Illma, quel Padre Dominicano F. Thomaso Campanella detto, quando fui per partirmi da costì, essendo venuto il d⟨ett⟩o Padre quì, hora[a] mi ha pregato, che io di novo lo dimandi al S⟨igno⟩r Ant⟨oni⟩o Gaitano[93] per mio Theologho, et io per vivere quieto questi pochi dì altri, hò scritto già, et lo pregho mi lo cerchi in mio nome. Mà dall'altra parte pregho V. S. Illma per amor di Dio, che resti contenta di provedere secondo Dio, et secondo lo spirito S⟨ant⟩o la inspirarà, perché non pretendo altro io, che quanto è secondo Dio, et secondo il volere di q⟨uest⟩a S⟨acr⟩a Congreg⟨atio⟩ne de Ill.^{mi} S⟨igno⟩ri Card.^{li} in torno a ciò, et in tutt'il resto. et negandolo, non mi faccino per amor de Dio pigliar' inimicitia con questo sign⟨o⟩re, perche per non haverlilo portato da allhora, sempre mi ha traversato, di modo, che mi elegerò più presto ritornare in Convento che vivere così: perche come gli scrissi il peso è insupportabile. Ne avedera[b] rispondermi di q⟨uest⟩o, ma bastarà dire al

[a] "hora": in the interlinear space.
[b] "avedera": sic.

[91] Lorenzo Mongiò; BIOGR.

[92] Published in Baldini-Spruit 2001a, pp. 183-84.

[93] Antonio Caetani (1566-1624), member of the illustrious Roman family, graduated in law in 1590; received minor orders in 1593; in 1596, while accompanying his uncle Card. Enrico in Poland, he was charged with a mission to the Duke of Bavaria and on his return, in 1597, with an official visit to the Venetian Republic; nominated "cameriere segreto" by Pope Clement VIII; in August 1605, he became Archbishop of Capua; subsequently, he was Nuncio to Rudolph II (1607-1611), and from August 1611 in Madrid; in April 1621, created Cardinal by Pope Gregory XV, then Member of the Congregations of the Bishops and of the Council. See DBI, 16, pp. 120-25; HC, IV, p. 133; Pastor, XII, pp. 519-42, 553 and 584.

servitore del S(igno)r Abbate [Netio], che mi scriva, che sì. et tanto mi basterà. aciò le l(ette)re non vengino in loro mani. Li bascio le vesti, et li prego vita, et contento. Da Minervino li 15. di April del 98.

Di V.S. Ill.ma et R.ma
Obblig(atissi)mo Serv(ito)re

Fra Lorenzo Gal(ati)no Vesc(ov)o di Min(ervi)no

685v Di Minervino
Di Mons(igno)r Vescovo
De' 15. di Aprile 1598.
Ric(evu)ta a' VII. di Maggio

13 Maij 1598. Scribatur E(pisco)po Minervini ne accipiat ad eius servitia pro Theologo fratrem Thomam Campanellam.

Essendo stato costretto ad istanza del Padrone di quella città, dimandar per suo Theologo frà Tomaso Campanella; per mezzo del S(ign)or Ant(oni)o Caetano; hà voluto per quest'altra via significar alle SS. VV. Ill.me che questa dimanda la fà per forza, et per gratificar quel S(igno)re, e starvi in pace; ma dall'altro canto desiderarebbe che non se gli concedesse.

Di questa risolutione non si cura che se gli risponda, et c.[a]

33

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 2 July 1598)

ACDF, SO, *Decreta*, 1598, fols. 299r, 301v[94]

299r Congregatio Officij sanctae Romanae et Univ(ersa)lis Inq(uisitio)nis habita in palatio Montis Citorij Ill.mi et R.mi D. Card.lis Sanctae

[a] "di Minervino (...) VII. di Maggio", "Essendo stato (...) et c.": annotations in the first hand. "13 Maij (...) Campanellam": annotation in a second hand.

[94] Published in Carusi 1927, n° 10. Contemporary copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1597-1598-1599, p. 393.

Severinae coram Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus generalibus Inquisitoribus.

In qua interfuerunt omnes infrascripti

Die secunda mensis Iulij feria V. MDCVIII

Ill.mus et R.mus D. Iul⟨ius⟩ Ant⟨onius⟨ Sanctorius Card.lis S. Sev⟨eri⟩nae episcopus Praenestinus

Ill.mus et R.mus D. Petrus Card.lis Deza presbyter tituli S. Laur⟨entij⟩ in Luc⟨in⟩a

Ill.mus et R.mus D. Dominicus Card.lis Pinellus

Ill.mus et R.mus D. Paulus tituli S. Caeciliae Card.lis Sfondratus (...)

fratris Thomae Campanellae de Stilo ordinis fratrum predicatorum 301v
carc⟨era⟩ti in car⟨ceri⟩bus S. Inquisitionis Paduae[a] relatis depositionibus presbyteri Nicolai Fantis de Montagnana factis in Sancto Officio Inq⟨uisitio⟩nis Paduae 18., 20. et 27. maij proxime praeteriti, in materia cuiusdam nepharij[b] Cantici, Ill.mi et R.mi Domini Card.les gen⟨era⟩les Inq⟨uisito⟩res prae⟨dic⟩ti decreverunt, et ordinaverunt quod ponatur in processu dicti fratris Thomae Campanellae, si quid contra eum tractu temporis superveniat.

34

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 8 July 1598)

ACDF, SO, *Decreta*, 1598, fols. 302r, 303r[95]

Congregatio Officij S. Romanae et Univ⟨ersa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis habita 302r
ta in palatio Montis Citorij Ill.mi et R.mi Domini Card.lis Sanctae Severinae In qua interfuerunt omnes infrascripti

[a] "carcerati (...) Paduae": in the margin.

[b] "nepharij": equivalent for "nephandij".

[95] Published in Spruit 2001a, pp. 250-51. Contemporary copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1597-1598-1599, p. 394.

Die VIII. mensis Iulij feria IIII. MDXCVIII

Ill.mus et R.mus D. Iul⟨ius⟩ Ant⟨onius⟩ Sanctor⟨iu⟩s episcopus Praenestinus Card.lis S. Severinae

Ill.mus et R.mus D. Petrus tituli S. Laurentij in luc⟨in⟩a presbyter Card.lis Deza

Ill.mus et R.mus D. Dominicus tituli S. Chrisog⟨on⟩i Car.lis Pinellus

Ill.mus et R.mus D. Paulus tituli S. Caeciliae presbyter Card.lis Sfondratus (...)

303r Isac hebraei Mantuani
Comitis Brandolini, ut creditur Vicentini[96]
Dominici famuli Ioannis Baptistae Clarij ac
Iacobi Casalaschi, vocati il Monferino
nominatorum à presbytero Nicolao Fante de Montagnana in attenta fractura carcerum episcopatus Paduae pro liberandis fratre Thoma Campanella, ac Ioanne Bap⟨tis⟩ta Clario ibidem detentis ex causa S⟨anc⟩ti officij Ill.mi et R.mi Domini Card.les gen⟨era⟩les Inq⟨uisito⟩res prae⟨dic⟩ti decreverunt, et ordinaverunt quod scribatur Inq⟨uisito⟩ri Mantuae,[97] ut se informet de p⟨raedic⟩to Isac hebraeo, ac Inq⟨uisito⟩ri Paduae ut melius specificare faciat eorundem aetatem, ac alias circunstantias.

35

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 26 August 1598)

ACDF, SO, *Decreta*, 1598, fols. 325v-326r[98]

325v Congregatio officij S⟨anc⟩tae Romanae et Univ⟨ersa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis habita in palatio solitae residentiae Ill.mi et R.mi D. Card.lis Ma-

[96] Domenico Brandolini, natural son of the homonymous Count Brandolino VII, or either of one of his legitimate sons; see Moro 1996, pp. 172-73.

[97] Domenico Vignuzzi, Inquisitor of Mantua from 1597 to 1600; BIOGR.

[98] Contemporary copy in ACDF, 50, *Decreta*, 1597-1598-1599, p. 439.

drutij[a] apud ecc⟨lesi⟩am S. Agnetis in Agone coram Ill.[mis] et R.[mis] Dominis Car.[bus] generalibus Inquisito⟨ribus⟩. In qua interfuerunt omnes infrascripti

Die XXVI. mensis Augusti feria quarta 1598

Ill.[mus] et R.[mus] D. Ludovicus Card.[lis] Madrutius
Ill.[mus] et R.[mus] D. Petrus Card.[lis] Deza
Ill.[mus] et R.[mus] D. Dominicus Card.[lis] Pinellus et
Ill.[mus] et R.[mus] D. Paulus Card.[lis] Sfondratus (...)

Octavij filij q⟨uondam⟩ Camilli Longhi de Barletta Tranensis dioece- 326r
sis cuius causa fuit expedita 30 octobris 1595. et ab⟨iurav⟩it pub⟨li⟩ce 1[5][b] maij 1597. novissimè inquisiti ex causis de quibus in actis Ill.[mi] domini decreverunt quod[c] Ill.[mi] et R.[mi] domini Card.[les] gen⟨era⟩les Inq⟨uisito⟩res prae⟨dic⟩ti decreverunt quod expedito novo processu Ill.[mus] et R.[mus] d. Car.[lis] Pinellus faciat illum retinere in triremibus per aliquot menses.[d]

36

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 14 October 1598)

ACDF, SO, *Decreta*, 1597-1598, fols. 150r, 151v[99]

Congregatio officij sanctae Romanae et Universalis Inquisitionis 150r
habita in palatio Ill.[mi] et R.[mi] Domini Cardinalis Sanctae Severinae, in

[a] After "Madrutij": "coram Ill.[mis]", crossed out.

[b] The second figure of the number has been corrected and is difficult to read: probably "5", correction of a preceding "8". In ACDF, SO, *Decreta*, 1597-1598-1599, p. 439: "18".

[c] After "quod": "mittatur ad triremes per duos menses [...] experimenti causa ad videndum an sit sanae mentis", crossed out. The scribe did not cancell the preceding "Ill.[mi] domini decreverunt quod", which is thus repeated.

[d] "in triremibus per aliquot menses": in the margin.

[99] Contemporary copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1597-1598-1599, p. 478.

Monte Citorio, coram Ill.^{mis} et R.^{mis} Dominis Cardinalibus generalibus Inquisitoribus, In qua interfuerunt omnes infrascripti

Die XIIII. mensis Octobris feria IIII. MDXCVIII

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Iulius Ant⟨oniu⟩s Sanctorius episcopus Praenest⟨inus⟩ Card.^{lis} S. Sev⟨eri⟩nae

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Petrus tituli S. Laurentij in lucina presbyter Card.^{lis} Deza

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Dominicus tituli S. Chrisogoni Card.^{lis} Pinellus (...)

151v In qua quidem congregatione propositae fuerunt causae infrascriptae (...)

Octavij filij q⟨uondam⟩ Camilli Longhi de Barletta in Appulia Tranensis Dioecesis carcerati in car⟨ceri⟩bus d⟨ic⟩ti S. officij lecto memoriali contra eum exhibito ab Hercule Rota[100] etiam carcerato Ill.^{mi} et R.^{mi} Domini Card.^{les} generales Inq⟨uisito⟩res prae⟨dic⟩ti decreverunt, et ordinaverunt, quod dictus Hercules examinetur formiter.

37

Tommaso Campanella to Card. Giulio Antonio Santori, in Rome (Stilo, 11 November 1598)

ACDF, SO, *St. st.*, LL.3.c, fols. 922r, 939v[101]
(autograph)

922r Illmo e R.^{mo} Sig⟨no⟩r sempre Colend⟨issi⟩mo

Finalm⟨en⟩te dopo tre anni di miserie per relegat⟨io⟩ne et infirmitadi incurabilj ritorno à supplicar V. S. Illma si ricordj favorirmi per

[100] Ercole Rota, from Bologna, was imprisoned on 29 July 1597; visited on 23 December 1597, 16 March 1598, 16 December 1598, and 5 April 1599; tortured on 27 May 1599 and released on bail on 22 December 1599. On 6 July 1600, he obtained permission to return to his native town and the authorization to practise as physician, necessary after an abjuration "de vehementi"; see Beretta 1998, p. 238.

[101] Published in Baldini-Spruit 2001a, pp. 184-85.

questo Natale mi sia fatta gratia di questo poco tempo chi[a] resta rispetto à sei anni de' travagli miej. Se questa ritornarà senza effetto, morirò di doglia, se Dio con particolar'aiuto non mi sovverrà. almeno diame buona risposta col presentator di questa, perche troppo fastidio e rossore hò sostenuto per obedire, al che fare son pronto sin'a morte, seben mi trovo stanco. Dio la conservi à benef⟨ici⟩o di Miseri. Amen.

Da Stilo à dì 11 di November 1598.

Di V. S. Ill.ma e R.ma

Ser⟨vito⟩re divotiss⟨i⟩mo
F. Thomaso Campanella

All'Ill.mo e R.mo Sig⟨no⟩r Car.le 939v
di S⟨an⟩ta Severina mio
Sig⟨no⟩r sempre Colend⟨issi⟩mo
Rome

Di Stilo
Di fra' Tomaso Campanella

Degli XI. di Nov⟨emb⟩re 1598.
Ric⟨evu⟩ta a' 3. di Dec⟨emb⟩re.

Dimanda gratia del tempo che gli resta di penitenza etc.

17 decembris 1597 Cum caut⟨ion⟩e de se repraesentando si libri et scripta prohibeantur. Consignetur suis Sup⟨eriori⟩bus qui illum retineant in aliquo loco sine scandalo. P⟨rim⟩a sententia maneat in suo robore.

30 octobris 1595 decretum quod abiuret de vehementi, [Conventu] sui ord⟨in⟩is Romae [pro] [...] loco carceris, per id tempus suspensis voce act⟨iv⟩a et passiva.[b]

[a] "chi": sic.

[b] "Di Stilo (...) penitenza etc.": annotation by the first hand. "17 decembris (...) et passiva": annotation in a second hand.

38

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 3 February 1599)

ACDF, SO, *Decreta*, 1599-1600, fol. 101r-v[102]

101r Cong⟨regati⟩o Rom. et Univ. Inq⟨uisitio⟩nis habita in palatio Montis Citorij Ill.^{mi} et R.^{mi} D. Card.^{lis} S. Sev⟨erinae⟩. In qua interfuerunt omnes infrascripti.

Die 3. Februarij 1599 feria 4. MDXCIX

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Madrutius episcopus Sabin⟨ensis⟩
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Car.^{lis} S. Sev⟨eri⟩nae epicopus Praenest⟨inus⟩
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Deza
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Pinellus et
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Car.^{lis} Saxus (...)

101v Pro Octavio filio q⟨uondam⟩ Camilli Longhi de Barletta Tranen⟨sis⟩ diocesis carcerato in hoc S⟨ancto⟩ Officio, ex quo VII. Maij MDXCVII per sententiam et abiurationem de formali apostasia a fide ad haebraicam perfidiam expeditus fuit, nunc detentus in carcere in poenam, facta relatione de eius infirmitate qua detenetur Ill.^{mi} et R.^{mi} Domini Car.^{les} Inq⟨uisito⟩res praefati decreverunt et ordinaverunt quod dictus Octavius habilitetur ad hospitale Sancti Spiritus [...] [...] urbe, et saepius visitetur per capitaneum carceris S⟨ancti⟩ officij.

39

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 4 March 1599)

ACDF, SO, *Decreta*, 1599-1600, fols. 90vb-89va[103]

90vb Congregatio officij .S. Romanae et Universalis Inq⟨uisitio⟩nis habita in palatio ap⟨ostoli⟩co apud .S. Pet⟨ru⟩m coram S.^{mo} D.N. Domino

[102] Partially published in Frajese 2002, p. 44, note 50. Contemporary copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1597-1598-1599, p. 565.

[103] Published in Spruit 2001a, pp. 251-52. Draft on f. 90vb; contemporary copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1597-1598-1599, pp. 585, 586.

Clemente Papa VIII ac Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus gen⟨era⟩libus Inq⟨uisito⟩ribus In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet.

Die IIII. mensis Martij feria V. MDXCIX

Ill.mus et R.mus Dominus Ludovicus episcopus Sabinensis Card.lis Madrutius

Ill.mus et R.mus Dominus Iul⟨ius⟩ Ant⟨onius⟩ Sanctorius epicopus Praenestinus Car.lis S. Sev⟨eri⟩nae

Ill.mus et R.mus D. Petrus tituli S. Laurentij in luc⟨in⟩a presbyter Card.lis Deza

Ill.mus et R.mus D. Dominicus tituli .S. Chrisogoni presbyter Card.lis Pinellus

Ill.mus et R.mus frater Hier⟨ony⟩mus Bernerius tituli S. Mariae supra Minervam Card.lis Asculanus

Ill.mus et R.mus D. Lutius tituli Sanctorum Quirici et Iulitiae presbyter Car.lis Saxus

Ill.mus et R.mus D. Camillus tituli .S. Eusebij Presbyter Card.lis Burghesius

Ill.mus et R.mus D. Pompeius tituli .S. Balbinae presbyter Card.lis Arigonius (...)

Pro Nicolao filio q⟨uondam⟩ Hieronymi Fanti subdiacono[a] de Terra Montagnane[b] Paduanae dioecesis, qui die XII. Aug⟨usti⟩ 1598 in .s. officio Inq⟨uisitio⟩nis Paduae per sententiam contra eum latam ob attentatam fractionem carcerum dictae .s. Inq⟨uisitio⟩nis Paduae ad effectum liberandi è dictis carceribus fratrem Thomam Campanellam de stilo ordinis fratrum Praedicatorum, et Ioannem Baptistam Clarium de Utino carceratos et inquisitos de haeresi in dicta sancta Inquisitione, condemnatus fuit ad abiurandum, prout abiuravit, ut vehementer suspectus de haeresi et declaratus incurrisse in poenas contentas in Bulla seu Const⟨itutio⟩ne felicis recordationis Pij Papae V. quae incipit si de protegendis. Lecto mem⟨oria⟩li per eum exhibito super gratia, et remissione dictae poenae incursae et declaratae et dicto memoriali audito, et considerato S.mus D. N. Dominus Clemens[a] 89va

[a] "subdiacono": in the interlinear space

[b] After "Montagnane": "subdiacono", crossed out.

Papa VIII. prae⟨dic⟩tus praesenti decreto eidem Nicolao fecit gratiam, et remissionem de poenis contentis in dicta Bulla seu constitutione faelicis recordationis Pij Papae .V. quae incipit si de protegendis, in quas incurrisse declaratus fuit.

40

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 26 August 1599)

ACDF, SO, *Decreta*, 1599-1600, fols. 94rb-94va[104]

94rb Congregatio sanctae Romanae et Univ⟨ersa⟩lis[b] habita in palatio Ill.[mi] et R.[mi] domini Card.[lis] S. Severinae in Monte Citorio coram Ill.[mis] et R.[mis] Dominis Card.[bus] generalibus Inquisitoribus

In qua interfuerunt omnes infrascripti

Die XXVI. mensis Augusti feria V. MDXCIX 1599

Ill.[mus] et R.[mus] D. Iul⟨ius⟩ Ant⟨oniu⟩s Sanctorius episcopus Praenestinus Car.[lis] S. Se[verinae].

Ill.[mus] et R.[mus] D. Petrus tituli S. Laurentij in Luc⟨in⟩a presbyter Card.[lis] D[eza].

Ill.[mus] et R.[mus] D. Dominicus tituli S. Chrisogoni presbyter Car.[lis] Pinell[us]

Ill.[mus] et R.[mus] D. Paulus tituli S. Ceciliae presbyter Car.[lis] Sfondratus

Ill.[mus] et R.[mus] D. Lutius tituli SS. Quirici et Iulitae presbyter Car.[lis] Sax[us][105]

Ill.[mus] et R.[mus] D. Camillus tituli SS. Ioannis et Pauli presbyter Car.[lis] B[urghesius]

---

[a] After"Clemens": "p⟨raedic⟩tus", crossed out.

[b] "Uni⟨versa⟩lis": scil. "Inquisitionis".

---

[104] Published in Carusi 1927, n° 11. Contemporary copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1597-1598-1599, p. 774.

[105] Lucio Sasso; BIOGR.

Ill.mus et R.mus D. Pompeius tituli S. Balbinae presbyter Car.lis Arig[onius]
Ill.mus et R.mus D. Robertus tituli S. Mariae in Via presbyter Car.lis B[ellarminus][106]

(...) Thomae Campanellae filij Hieronymi[a] Campanellae de Stilo Squillacensis dioecesis presbiteri professi ordinis fratrum Praedicatorum *lectis litteris episcopi Squillacensis*[107] *ad hoc S. Officium scriptis* datis[b] XVI. Iunij proxime praeteriti Ill.mi et R.mi domini Card.les gen⟨era⟩les Inquisitores praedicti decreverunt,[c] et ordinaverunt quod rescribatur eidem episcopo, ut illum abstinere faciat à sermocinando, et audiendis confessionibus sacramentalibus cum comminatione poene triremium, si contraveniat: eique mittatur copia sententiae, et abiurationis factae in hoc S. Officio. 94va

41

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 16 September 1599)

ACDF, SO, *Decreta*, 1599-1600, fols. 105rb, 106rb[108]

Congregatio Officij Sanctae Romanae et Univ⟨ersa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis habita in Palatio Ap⟨ostoli⟩co montis Quirinalis coram S.mo D. N. Domino Clemente Papa VIII. ac Ill.mis et R.mis dominis Card.bus generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet 105rb

Die XVI. mensis Septembris feria V. MDXCIX

Ill.mus et R.mus D. Card.lis Madrutius
Ill.mus et R.mus D. Card.lis S. Severinae
Ill.mus et R.mus D. Card.lis Deza

[a] "Hieronymi": written in the interlinear space above: "Hier[...]", crossed out.
[b] After "datis": "[....] commendatae prohibeatur ne de [caetero] controveniat sub poena triremium", crossed out.
[c] After "decreverunt": "mittetur copia sententiae contra eum latae episcopo", crossed out.

[106] Roberto Bellarmino; BIOGR.
[107] Bishop of Squillace was Tommaso Sirleto († 1601); HC, III, p. 303.

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Pinellus
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Sfondratus
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Saxus
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} [a] Burghesius
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Arigonius
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Bellarminus (...)

106rb fratris Thomae .q. Hier⟨ony⟩mi[b] Campanellae de Stilo Squillancensis dioecesis presbyteri professi ordinis fratrum Praedicatorum lectis litteris fratris Cornelij de Monte[109] ad hoc S. Officium scriptis datis Catanzari d⟨ie⟩ 14. Aug⟨us⟩ti proxime praeteriti et secunda huius[c] S. D. N. praedictus decrevit quod scribatur Proregibus[d] Neapolis et Calabriae ac Nuntio Ap⟨ostoli⟩co[cx] pro illius carceratione, et captus cautè ducatur Neapolim.

42

Giovanni Battista Costanzo,[111] Archbishop of Cosenza, to the Congregation of the Holy Office, in Rome (Cosenza, 24 September 1599)

ACDF, SO, *St. st.*, LL.3.a, fols. 96v, 278r
(autograph)

96v (...) aggiongendo che merita castigo più severo in q⟨uest⟩o tempo che mai, quando alcuni frati di Calabria, come V. S. I. havrà inteso à

[a] After "Card.^{lis}": "Burghesius", crossed out.
[b] "q. Hier⟨ony⟩mi": in the interlinear space.
[c] After "huius": "Ill.^{mi} et R.^{mi} domini Card⟨ina⟩les generales Inq⟨uisito⟩res", crossed out.
[d] "Proregibus": sic.

[108] Published in Carusi 1927, n° 12. Contemporary copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1597-1598-1599, p. 787.
[109] Cornelio di Nizza or del Monte († 1620), Calabrian Friar who instituted the ecclesiastical proceedings concerning the heresy and conspiracy charges; see Amabile 1882 and 1887, *passim*.
[110] Jacopo Aldobrandini (1535-1606) was Nuncio in Naples from 1593 till 1605.
[111] Giovanni Battista Costanzo; BIOGR.

quest'hora, hanno avuto ardire, ordire e tramare una delle maggiori sceleraggini che sia stata commessa da molti secoli in quà; dico della congiura di frati che'erano in Catanzaro per la ribellione a Turchi; la quale mi scrive il S⟨igno⟩r Carlo Spinello[112] havere già provata bene: essendo anco seguita la venuta dell'armata Turchesca à questo effetto con molti soldati, et istrumenti da assaltare fortezze, la q⟨ual⟩e havendo poi visto esser stato scoverto il trattato si è retirata verso la Cefalonia à 19 del presente. Si che hò // quasi indovinato in q⟨ues⟩ti nove 278r
anni che sono qui che un giorno questi frati Calabresi, harebbono fatto alcun grande eccesso per la loro scelerata vita; e questo sempre nelle occasioni ho riferito alla sacra Congregazione di Regolari, et ultimamente non saranno sei mesi ancora, che mandai un gran foglio à Mons. [More] delli eccessi fatti da frati nella mia Diocesi in pochiss⟨im⟩o tempo, tutti gravi, e di molto scandalo, protestando, e prevedendo l'istesso. (...)

43

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 11 November 1599)

ACDF, SO, *Decreta*, 1599-1600, f. 142r-v[113]

Congregatio officij sanctae Romanae, et Un⟨iversa⟩lis Inquisitio- 142r
nis habita in palatio Ap⟨ostoli⟩co apud Sanctum Petrum coram S.^mo^ D. N. Domino Clemente Papa VIII. ac Ill.^mis^ et R.^mis^ DD. Card.^bus^ gen⟨era⟩libus Inquisitoribus In qua interfuerunt omnes infrascripti

Die XI. mensis Novembris feria V. MDXCIX

Ill.^mus^ et R.^mus^ D. Ludovicus episcopus Sabinensis Car.^lis^ Madr⟨utiu⟩s
Ill.^mus^ et R.^mus^ D. Iul⟨ius⟩ Ant⟨onius⟩ Sanctor⟨iu⟩s episcopus Praenestinus Car.^lis^ S. Sev⟨eri⟩nae

---

[112] Carlo Spinelli, General of the Spanish army, sent by the Viceroy to investigate the conspiracy and the revolt, and to suppress it; see also BIOGR.

[113] Published in Carusi 1927, n° 13. Contemporary copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1597-1598-1599, p. 834.

Ill.mus et R.mus D. Petrus tituli S. Laurentij in Luc⟨in⟩a presbyter Car.lis Deza

Ill.mus et R.mus D. Dominicus tituli S. Chrisogoni presbyter Car.lis Pinellus

Ill.mus et R.mus frater Hieronimus Bernerius tituli S. Mariae supra Minervam presbyter Card.lis Asculanus

Ill.mus et R.mus D. Paulus tituli S. Caeciliae presbyter Car.lis Sfondratus

Ill.mus et R.mus D. Lutius tituli SS. Quirici et Iulitae presbyter Car.lis Saxus

Ill.mus et R.mus D. Camillus tituli SS. Ioannis et Pauli presbyter Car.lis Burghesius

Ill.mus et R.mus D. Pompeius tituli S. Balbinae presbyter Car.lis Arigon⟨iu⟩s

Ill.mus et R.mus D. Robertus tituli S. Mariae in Via presbyter Car.lis Bellarminius (...)

142v 3. fratris Thomae Campanellae de Stilo ordinis fratrum Praedicatorum, ac eius complicum, lectis litteris episcoporum Ieracensis et Squillacensis[114] ad hoc S. officium datis 20. et 21 octobris proxime praeteriti S.mus D. N. p⟨raedic⟩tus annuit quod inditiati de haeresibus ducantur ad hoc S⟨anctu⟩m officium.

44

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 3 February 1600)

ACDF, SO, *Decreta*, 1600, f. 25r[115]

25r Congregatio officij sanctae Romanae, et Un⟨iversa⟩lis Inquisitionis habita in palatio Ap⟨ostoli⟩co apud S. Petrum coram S.mo D. N. Do-

[114] Bishops of Gerace and Squillace were Vincenzo Bonardi (BIOGR.) and Tommaso Sirleto († 1601; HC, III, p. 303), respectively.

[115] Published in Carusi 1927, n° 14. Contemporary copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1600-1601, f. 21r-v e in ACDF, SO, *Decreta*, 1599-1600, f. 14av; modern copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1600-1601, p. 44.

mino Clemente Papa VIII. ac Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti.

Die III. mensis Februarij feria V. MDC

Ill.mus et R.mus D. Ludovicus episcopus Sabin⟨ensi⟩s Car.lis Madr⟨utiu⟩s

Ill.mus et R.mus D. Iulius Ant⟨oniu⟩s Sanctorius episcopus Praenestinus Car.lis S. Sev⟨eri⟩nae

Ill.mus et R.mus D. Petrus tituli Laurentij in luc⟨in⟩a presbyter Car.lis Deza

Ill.mus et R.mus D. Dominicus tituli .S. Chrisogoni presbyter Car.lis Pinellus

Ill.mus et R.mus D. frater Hier⟨onymu⟩s Bernerius tituli S⟨anc⟩tae Mariae supra Minervam presbyter Car.lis Asculanus

Ill.mus et R.mus D. Camillus tituli SS. Ioannis et Pauli presbyter Car.lis Burghesius

Ill.mus et R.mus D. Pompeus tituli S. Balbinae presbyter Car.lis Arigon⟨iu⟩s

Ill.mus et R.mus D. Robertus tituli S. Mariae in Via presbyter Car.lis Bellarminius (...)

fratris campanellae
et aliorum complicum
scribatur R P D. Nuntio ap⟨ostoli⟩co neap⟨o⟩li
ut[a]

[a] In ACDF, SO, *Decreta*, 1599-1600, f. 14av: "In causa fratris Thomae Campanellae, ac fratris Dionisii Pontii ordinis Praedicatorum, et Complicum relato C⟨onstitut⟩o Caesaris Pisani de Monteleone facto XV Ianuarij, qui postea fuit ultimo supplicio affectus, S.mus mandavit scribi R. P. Nuntio Ap⟨ostoli⟩co Neapolim, ac Vicario Archiepiscopali, ut curent, ne ob celerem executionem curiae saecularis impediantur repetitiones testium, ac aliae diligentiae pro habenda veritate in causis S⟨anc⟩ti Officij, ac ut mature procedatur."

45

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 27 April 1600)

ACDF, SO, *Decreta*, 1599-1600, f. 20v[116]

20v Feria V[a]. XXVIII[a] Aprilis coram S.[mus b] (...)

In causa fratris Thomae Campanellae et fratris Dionisij Pontij[117] ordinis fratrum Praedicato⟨rum⟩, carceratorum Neapoli pro pretensa rebellione, lecto capite litterarum Nuntij Ap⟨ostoli⟩ci datarum XIIII[118] huius S.[mus] commisit causam spectantem ad S⟨anctu⟩m Officium contra p⟨raedic⟩tos R.P. Nuntio Ap⟨ostoli⟩co Vicario Neap⟨olita⟩no et R.P. episcopo Termularum,[119] quibus mittatur copia eorum quae sunt in S. Officio, et certiorent ante expeditionem.[120]

---

[a] "XXVIII": erroneous date for "XXVII".

[b] In ACDF, SO, *Decreta*, 1600, f. 75r, where the discussion of the cause is not recorded, are mentioned the names of the Cardinals Santori, Deza, Pinelli, Asculano, Sfondrati, Sasso, Borghese, Arrigoni and Bellarmino.

---

[116] Published in Carusi 1927, n° 15. Contemporary copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1600-1601, f. 60v.

[117] Dionisio Ponzio (1567-1604), Dominican Friar and Prior of the Monastery in Nicastro by the end of the sixteenth century; friend of Campanella and involved in the Calabrian conspiracy.

[118] The letter from Nuncio Aldobrandini was answered by Card. Santori on 28 April; see *infra*.

[119] Alberto Drago; BIOGR.

[120] On 28 April 1600 Card. Giulio Antonio Santori wrote to Jacopo Aldobrandini, Nuncio in Naples, to Alberto Drago, bishop of Termoli, and to Ercole Vaccari, the Neapolitan Vicar, that they were commissioned to follow the suit against Campanella and that the trial was to be held in Naples. The three letters are in Amabile 1882: III, pp. 256-57; now also in Scaramella 2005, pp. 295-97.

46

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 8 June 1600)

ACDF, SO, *Decreta*, 1600-1601, f. 78r-v[121]

Feria V[a] VIII[a] Iunij MDC coram Ill.[mis] Dominis Card.[bus] Deza, Pi- 78r
nello, Burghesio, et Bellarmino ante congregationem coram S.[mo a] (...)
supervenerunt Ill.[mi] Domini Cardinales S(anc)ta Severina et Sfon-
dratus. (...)
In causa fratris Thomae Campanellae lectis literis episcopi Termula- 78v
rum datis 12[a] et 19[a] Maij, S.[mus] remisit arbitrio eiusdem episcopi,[122] et
coniudicum quoad inferendam ei torturam pro precisa responsione.

47

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 22 June 1600)

ACDF, SO, *Decreta*, 1599-1600, f. 29r[123]

Feria V. XXII. Iunij MDC. coram S.[mo b] 29r

In causa fratris Thomae Campanellae lectis literis episcopi Termu-
larum datis Neapoli 13 huius, S.[mus] mandavit ut prius terminetur cau-

[a] In ACDF, SO, *Decreta*, 1600, f. 95r, where the discussion of the cause is not recorded, are mentioned the names of the Cardinals Santori, Deza, Pinelli, Sfondrati, Sasso, Borghese and Bellarmino.

[b] In ACDF, SO, *Decreta*, 1600, f. 104r, where the discussion of the cause is not recorded, are mentioned the names of the Cardinals Santori, Deza, Pinelli, Asculano, Sfondrati, Sasso, Borghese and Bellarmino.

[121] Published in Carusi 1927, n° 16. Contemporary copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1599-1600, 25r-v.

[122] Santori's letter of 9 June to Alberto Drago is in Amabile 1882: III, p. 284 and in Scaramella 2005, p. 301.

[123] Published in Carusi 1927, n° 17. Draft on f. 31v.

sa S⟨anc⟩ti officij, quam praetensae rebellionis, episcopus procedat ad ulteriora, faciat diligentias et certioret.

48

Note to the Decree of the Congregation of the Holy Office of 22 June 1600 (Rome, 23 June 1600)

ACDF, SO, *St. st.*, Q.3.d, f. 110r[a]

110r (...) Campanella Fra Tom⟨mas⟩o Campanella Inquisito per Ateismo, e nello stesso tempo di preteso delitto di Ribellione fu ordinato, che il Vesc⟨ov⟩o di termoli Ministro conosca, e termini la causa per quel che spetta al S. O.; e poi si conosca la causa della pretesa ribellione.

23 Giugno 1600 f. 402v[b]

49

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 26 July 1600)

ACDF, SO, *Decreta*, 1600, f. 121r-v[124]

121r Congregatio officij sanctae Romanae, et Univ⟨ersa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis habita in palatio Montis Citorij Ill.[mi] et R.[mi] Domini Card.[lis] Sanctae

[a] The codex (post 1690) contains a collection of decrees and letters of the Holy Office, arranged according to an approximate alphabetical order. The original of this decree has been lost.

[b] The numeration refers to the codex that contained the original.

[124] Published in Carusi 1927, n° 18 and in Spruit 2001a, pp. 252-53. Contemporary copies in ACDF, SO, *Decreta*, 1600-1601, fols. 104v-105r and in ACDF, SO, *Decreta*, 1599-1600, f. 35r-v.

Severinae coram Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus gen⟨era⟩libus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti.

Die XXVI. Iulij feria IIII. MDC

Ill.mus et R.mus D. Iulius Ant⟨oniu⟩s Sanctor⟨iu⟩s episcopus Praenestinus Car.lis S. Severinae

Ill.mus et R.mus D. Petrus episcopus Albanen⟨sis⟩ Card.lis Deza

Ill.mus et R.mus D. Dominicus tituli .S. Chrisogoni presbyter Card.lis Pinellus

Ill.mus et R.mus D. frater Hier⟨ony⟩mus Bernerius tituli S. Mariae supra Minervam presbyter Card.lis Asculanus

Ill.mus et R.mus D. Paulus tituli S. Caeciliae presbyter Cardinalis Sfondratus

Ill.mus et R.mus D. Lutius tituli SS. Quirici et Iulitae presbyter Card.lis Saxus

Ill.mus et R.mus D. Camillus tituli SS. Ioannis et Pauli presbyter Card.lis Burghesius

Ill.mus et R.mus D. Pompeius tituli S. Balbinae presbyter Card.lis Arigonius

Ill.mus et R.mus D. Robertus tituli S. Mariae in Via presbyter Car.lis Bellarminius (...)

Pro Antonio 121v
lecto mem⟨oria⟩li pro eius parte exhibito
Nihil.[a]

[a] In ACDF, SO, *Decreta*, 1599-1600, f. 35r-v: "In causa fratris Thomae Campanellae lectis litteris episcopi Termularum, datis Neapoli 7ª huius, fuit ordinatum ut mittantur copiae responsionum d⟨ic⟩ti Campanellae circa quoddam impium epigramma de quo in p⟨rim⟩o processu facto Paduae (...) Antonij Brini de Tarvisio petentis fieri verbum cum oratore Veneto pro liberatione à banno ob attentatam fracturam carcerum, in quibus detinebantur frater Thomas Campanella, et Ioannes Baptista Clarius ex causa Sancti officij: lecto memoriali Ill.mi Domini nihil facere voluerunt."

50

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 3 August 1600)

ACDF, SO, *Decreta*, 1600-1601, f. 110v[125]

110v Ferie V[a] 3[a] Augusti MDC. coram S.[mo a] (...)

In causa fratris Thomae Campanellae, lectis litteris episcopi Termularum datis Neapoli 22[a] Iulij S.[mus] mandavit ei rescribi, ut procedat ad ulteriora, repetat testes, det defensiones, non tamen det ei curatorem ob simulatam dementiam.

51

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 21 September 1600)

ACDF, SO, *Decreta*, 1600-1601, fols. 138v-139v[126]

138v Feria V[a], 21[a] Septembris MDC. coram Ill.[mis] Dominis ante congregationem incohatam coram S.[mo b] (...)

139r In causa Fratris Thomae Campanellae et [complicum] carceratorum Neapoli, lectis literis Episcopi Termularum datis 12[a] huius S.[mus] mandavit fieri verbum cum Ill.[mo] D. Card.[li] Gesualdo[127] an in curia Arch(iepiscopa)li adsit procurator et advocatus pauperum carceratorum, sin minus suis // sumptibus provideat de procuratore et advocato pro defendendis [...] carceratis.

139v

[a] In ACDF, SO, *Decreta*, 1600, f. 128r, where the discussion of the cause is not recorded, are mentioned the names of the Cardinals Santori, Deza, Pinelli, Sfondrati, Borghese, Arrigoni and Bellarmino.

[b] In ACDF, SO, *Decreta*, 1600, f. 160r, where the discussion of the cause is not recorded, are mentioned the names of the Cardinals Santori, Pinelli, Asculano, Sfondrati, Sasso, Borghese, Arrigoni and Bellarmino.

[125] Published in Carusi 1927, n° 19. Contemporary copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1599-1600, f. 36v.

[126] Published in Carusi 1927, n° 20.

[127] Alfonso Gesualdo, Archbishop of Naples; BIOGR.

52

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome 28 September 1600)

ACDF, SO, *Decreta*, 1600-1601, f. 141v[128]

Ferie V[a], die XXVIII Septembris MDC coram S.[mo a] 141v
(...) In causa Fratris Thomae Campanellae et complicum fuerunt lectae literae Episcopi Termulani datae huius.[b]

53

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 26 October 1600)

ACDF, SO, *Decreta*, 1600-1601, f. 160r[129]

Feria V[a], 26[a] octobris 1600 fuit cong⟨regati⟩o S⟨anc⟩ti Officii coram 160r
S.[mo] D. N. in Palatio Montis Quirinalis, cui interfuerunt Ill.[mi] Domini Cardinales S.[tae] Severinae, Pinellus, [Asculanus], Saxus, Burghesius et Belarminius et inf⟨rascip⟩ti consultores (...)
In [causa] fratris Thomae Campanellae et fratris Dionisii Pontii lecto memo[riali] Proregis Neapolis,[130] in quo instat causam expediri, S.[mus] ordinavit scribi episc⟨opo⟩ Termularum ut sollicitet ipsorum defensiones.

---

[a] In ACDF, SO, *Decreta*, 1600, f. 163r, where the discussion of the cause is not recorded, are mentioned the names of the Cardinals Santori, Asculano, Sfondrati, Sasso, Borghese, de Avila, Arrigoni and Bellarmino.

[b] Between "datae" and "huius": a white space.

---

[128] Published in Carusi 1927, n° 21.

[129] Published in Carusi 1927, n° 22.

[130] Pedro Fernando Ruiz de Castro, Count of Lemos, was Viceroy of Naples from 1599 to 1601, when he died and was succeeded by his son Francisco.

54

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 30 November 1600)

ACDF, SO, *Decreta*, 1600-1601, f. 179r[131]

179r Feria V[a], 30[a] Novembris MDC coram Ill.[mis] Dominis, ante ingressum Congregationis coram S.[mo] (...)

Dicta die coram S.[mo].

In [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...][a] 17 novembris.

55

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 7 December 1600)

ACDF, SO, *Decreta*, 1600-1601, f. 182r-v[c132]

182r Feria V[a], 7[a] Decembris MDC coram Ill.[mis] Dominis Card.[bus] Pinello, Asculano, Sfrondato, et Burghesio, ante ingressum Congregationis coram S.[mo]. (...)

182v In causa fratris Thomae Campanellae, lectis literis episcopi Termularum datis Neapoli 24[a] Novembris, ac memoriali fratris Dominici [...],[b 133] S.[mus] mandavit referri eorum causam.

---

[a] In the modern copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1600-1601, on p. 374: "causae [*sic*] fratris Thomae Campanellae et complicum carceratorum Neapoli fuerunt lectae literae ep(iscop)i Termularum date."

[b] In the modern copy ACDF, SO, *Decreta*, 1600-1601, p. 381: "de Stignano".

---

[131] Published in Carusi 1927, n° 23.

[132] Published in Carusi 1927, n° 24.

[133] Domenico Petrolo (1573-?), born in Stignano, Dominican Friar of the Monastery of S. Maria di Gesù in Stilo; protagonist of the Calabrian conspiracy and arrested together with Campanella on the evening of 6 September 1599.

16

GIROLAMO CARDANO

A summary view of the documents on Cardano (1501-1576) held in ACDF shows that among contemporary scholars active in scientific and philosophical fields of research he was the author the Roman Congregations paid most attention to. Moreover, the censors' assessments of his works and the numerous requests for licences to read his books reveal that Cardano had an immense audience, perhaps only exceeded by that of a few theological and literary authors. This explains the huge amount of documents regarding his person and production. Surprisingly, however, the extensive and rather complex series of documents was produced in a relatively short period and many years after the publication of his works. Cardano's inclusion in the Index was a slow process, especially in Italy. Here, the prohibition of his works was decreed only in the period 1571-1572, during the long interval between the Tridentine Index (1564) and the Sixtine Index (1590). A chronological list of the prohibitions of his works on Indexes and non-official lists may be of some help in explaining the delay referred to:

> *De subtilitate*: Paris (1551), Spain (1559), Portugal (1561, 1581), and Spain (1583); *De rerum varietate*: Spain (1559), Portugal (1561), Parma (1580), Portugal (1581), Spain (1583); *Geniturae*: Spain (1559), Portugal (1561, 1581), Spain (1583); *In Ptolemaei de astrorum iudiciis commentaria*: Spain (1559) Portugal (1561), Spain (1583);[1] *De immortalitate animorum*: Spain (1559), Portugal (1561); *De sapientia*: Portugal (1561); *De interpretatione somniorum*: Spain (1583); *Opera omnia*: Rome (1574),[2] Rome (1577),[3] Parma (1580), including an individual

[1] The Expurgatory Index of Spain (1584) cancelled this prohibition, and merely indicated eight phrases of the text to be corrected; see ILI, VI, p. 1009.

[2] List printed in Rome by Paolo Costabile, Master of the Sacred Palace; ILI, IX, p. 747.

[3] A similar list; ILI, IX, p. 754.

prohibition of: *De restitutione temporum et motuum coelestium*; *Commentarii in Hippocratis de aere, aquis et locis opus*; *In Hippocratis Coi Prognostica*; *Supplementum Almanach*; "Opera ante annum 1574 impressa":[4] Vercelli (1574),[5] Rome (1580),[6] Alessandria (1580),[7] Naples (1583);[8] "Opera omnia in philosophia": Turin (1580);[9] "Omnia quae de medicina non tractant, quamdiu ad praedictarum regularum[10] normam emendata non fuerint": Rome (1590); "Omnia quae de medicina non tractant, nisi corrigantur": Rome (1593); "Omnia quae de medicina non tractant": Rome (1596).[11]

The ostensible frequence and severity of this series of prohibitions conceal significant omissions[12] and delays that are not easy to explain. The first Italian prohibitions – those on the non-official lists issued in Rome and Vercelli – date back to 1574, that is twenty-four years after the Paris prohibition of *De subtilitate* and about forty years after the publication of Cardano's first astrological works. As a matter of fact, it was only by virtue of the Holy Office decree of 29 October 1572, which prohibited "quae de medicina non tractant", that Cardano was placed in the Italian indexes.[13] Now, this condemnation was caused by a trial started in the autumn of 1570, not in Rome but in Bologna. And this trial resulted, possibly quite incidentally so, from an accusation by the Inquisitor of Como, active in the border region between

[4] The limit of 1574 was due to the fact that in that year Cardano obtained permission to publish a commentary of *De alimento*, a treatise of the *Corpus Hippocraticum*; see doc. 53.

[5] ILI, IX, p. 757.

[6] *Nota de libri prohibiti* (ca. 1580); cf. ILI, IX, p. 749.

[7] ILI, IX, p. 751.

[8] ILI, IX, p. 775.

[9] ILI, IX, p. 760.

[10] The twenty-two Rules of the Sixtine Index.

[11] See ILI, X, pp. 114-15.

[12] Cardano was not included in the Indexes of Antwerp (1570, 1571), promulgated in the Low Countries under Spanish dominion by theologians who were acquainted with the previous Spanish and Portuguese Indexes.

[13] The Italian lists composed between 1564 and 1590 had not the authority of an official index. The 1572 prohibition was certainly transmitted to peripheral seats of the Inquisition, but unfortunately the letter was not found in ACDF. The loss of many holdings kept in the local archives and the few studies that have appeared on the extant sources do not permit an assessment of the effectiveness of the prohibition.

Italy and Swizerland (docs. 1, 3, 4). Why was Cardano not included in the Tridentine Index (1564), or, before the latter's promulgation, in one of the two versions of the notoriously severe Index issued by Pope Paul IV (1557, 1559)?

Cardano's thought was an intricate complex of Platonic and Neoplatonic views, of mathematical ideas, of magical and divinatory beliefs, and finally of some initial elements of the late sixteenth-century naturalism. Possibly, the attention of the censors was initially drawn by his astrological production on account of the fact that until the late 1560s, when the Council of Trent was concluded, the Ecclesiastical investigation of science and philosophy concentrated on the possible heterodoxy of non-scholastic Aristotelianism. However, this explanation is hardly satisfactory given that at that time Cardano's works were prohibited outside Italy. Moreover, their widespread distribution in Italy, also before 1560, excludes any theory that the Censors did not possess correct and sufficient information. Indeed, already during the years 1560-1561 in Pavia and Milan Cardano was accused of heterodoxy, and his choice in 1562 to leave the Chair at the University of Pavia for a Chair in Bologna as well as the initial hostility encountered in this town were probably related to these accusations, although in his *De vita propria* Cardano only referred to false charges of paedophilia and to academical machinations.

Cardano was a friend to some cardinals (Francesco Alciati, Giovanni Girolamo Morone, Carlo Borromeo, Pierdonato Cesi, Cristoforo Madruzzo), whom he mentioned as his patrons in *De vita propria*, and for many years he was at the service of influential North-Italian Ecclesiastics. For example, as early as 1538 he had been a personal physician to members of the family of the Bishop of Cremona Niccolò Sfondrati, the future Pope Gregory XIV. For quite some time these close relations probably held off any possible legal proceedings by the Inquisition, as it is difficult to believe that such accusations could be ignored by the Roman Congregation. It seems reasonable to presume that Cardano's connections with leading exponents of the ecclesiastical hierarchy entailed that the latter were acquainted with at least some of his astrological and philosophical works, which surely made up the most part of his heterodox production and which later were submitted to censors. Remarkably, as early as 1560 the physician

of a Cardinal in the Holy Office thought it necessary to ask permission to read these works, many years before they were effectively banned.[14] Therefore, the fact that no ACDF document composed before 1570 refers to Cardano, suggests – although it cannot be proved – that the Holy Office adopted a liberal attitude towards him, disguised by ostensible ignorance.[15] Only in 1570 the accusation by the Inquisitor of Como and the Bologna trial, which was most probably triggered by this charge, induced the Holy Office – and shortly afterwards the recently founded Congregation for the Index – to consider his case. The ensuing investigations generated before the autumn of 1572, in addition to many other documents, at least thirteen *censurae* on individual books or on groups of Cardano's works.[16]

The importance of these documents should not be expressed in merely quantitative terms. The special quality of this Milanese intellectual and the intimate relation of ethical-religious, scientific, and philosophical issues in his thought permit an extremely illuminating

---

[14] See ch. Licences, doc. 1.

[15] Remarkably, in the version of his testament that he dictated on 13 July 1571, shortly after the inquisitorial trial in Bologna, Cardano mentioned the Cardinals Marcantonio Da Mula, Alessandro Crivelli, Giovanni Girolamo Morone and Francesco Alciati; cf. Rivari 1920, p. 16. In the definitive version of August 1576, he included among the consignees of legacies and among those trusted with his unpublished works Pope Gregory XIII, Giacomo Boncompagni, and again Morone and Alciati, in addition to two other Cardinals: Carlo Borromeo and Pierdonato Cesi; cf. Bertolotti 1882, pp. 649, 652. This was probably meant as a *captatio benevolentiae*, but it surely proves that Cardano had more than a superficial relationship with these persons.

[16] See docs. 2, 33-40, 43-46. The documents mention other *censurae*, some of which were certainly written, such as that by Antonio Balducci to *De rerum varietate*; the composition of other ones is probable or possible. Of these none is held in ACDF, however. A 1577 list of *censurae* held in the Index Archive mentions six *censurae*; see ch. The Organization of the Index, sect. VIII, doc. 1, f. 204r. This list omits some *censurae*, as they were held in the Holy Office Archive, but it refers to others, including one to the commentary of Hippocrates' *De alimento*, which is not in ACDF (see doc. 53). Finally, the Jesuits of the Collegio Romano included Cardano in a list of dangerous authors which was (probably) transferred to Card. Sirleto between 1572 and 1580; see BAV, *Ott. Lat.* 2366, f. 228r: "Haec pauca ex multis Professores Collegij Societatis Jesu in Urbe Roma annotarunt in philosophos qui sequuntur (...) 6. Cardanus de varietate, et de subtilitate rerum, male loquitur de genio pessime de anima rationali, quam videtur tribuere brutis, de miraculis, Item de daemonibus fato, vi stellarum etc. Item in libello de anima male de essentia animae loquitur".

reconstruction of the underlying logics of the motivations and criteria of the investigations by the ecclesiastical bodies of doctrinal control. Therefore, the extant documentation makes up a kind of experimental garden – maybe the most significant one before the case against Galilei – for research into the origins and nature of the conflict between ecclesiastical censorship and certain currents of early modern thought, even if Cardano's thought cannot be viewed as exclusively 'scientific', at least not in a strict, post seventeenth-century sense.

Several documents suggest that, until his death, Cardano hoped that his patrons at the top of the ecclesiastical hierarchy would be able to limit the effects of the prohibition, and furthermore that he underestimated the amount and seriousness of the overall assessment of his works by the censors. Shortly before his death, he attempted to avoid a definitive prohibition of *De rerum varietate*, the work that triggered the Bologna trial, proposing a fairly limited number of modifications to be inserted in future editions. However, these modifications did not take into due account many of the issues most frequently highlighted by the censors and those that were theologically problematic. Often his proposals consisted in mere additions, and it was not infrequent that the corrections he suggested were of a purely formal nature (see doc. 35). In 1573 Cardano responded to the "donec corrigantur" prohibition of all his non-medical works with other proposals for the correction of other of his works, but not all of them, again proposing additions rather than eliminations. Thus, he still underestimated the amount and gravity of the objections (doc. 49). When, between the end of 1573 and the beginning of 1574, the Congregation for the Index, probably upon the request of Pope Gregory XIII, submitted to Cardano's judgement a list of one hundred and twenty-two heterodox propositions extracted from his works, concerning theology as well as ethics, exegesis and church history (docs. 50, 51), Cardano was surprised and his defence was rather evasive and embarrassed (doc. 52). Subsequently, he was disinclined, or else he did not have the time, to extend the corrections to all challenged propositions. In his final testament (1576) dictated shortly before his death, he left the 1573 list of corrections to persons he trusted (including cardinals), requesting

that such corrections be inserted in the new editions of his works for which he should have asked permission, thus ignoring the definitive character of the list of one hundred and twenty-two propositions.[17] However, his hope showed little sense of reality as the censors were unanimous in their views of the heterodoxy of his works, so that not even the patronage of Pope Gregory XIII could be of great help.[18] When, after Cardano's death, his works were included among those to be corrected, the corrections required by the censors were more drastic and far more numerous than those proposed by the author himself. Yet, given that the official assessment of his works developed only when they were already widely distributed, it could not be expected that any systematic correction would have produced any concrete effect. Contemporarily, many readers invoked this correction, as shown by the numerous requests for new editions of Cardano's works and petitions for permissions to read them in previous editions.[19]

The 1572 prohibition regarded all non-medical works, and thus

---

[17] See Bertolotti 1882, p. 652.

[18] However, it seems reasonable to assume that also after 1572 the need for a rigorous line was not shared by all sections of the Roman Curia. In 1576 Giovanni Dei adopted the formula of 1572: "Hieronymi Cardani opera ante ann. 1574. impressa, et ad medicinam non pertinentia"; he listed *Supplementum almanach* and *De restitutione temporum et motuum coelestium* as individual works, not among the works of prohibited authors, but among those he regarded as suspect. See ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 2, fols. 29v, 46v. Even more remarkable is the great success Cardano obtained till his death among the top ranks of the Roman Curia. Recall that on 13 September 1574, the local College of Physicians and Philosophers received him with honours, praising his production without making any distinction beween his medical treatises and his other works; see the record of the ceremony in ASR, *Università di Roma*, part II ("Collegio dei Medici"), file 48, under 13 September 1574. The minutes of the meetings show that Cardano regularly attended the meetings until Summer 1576.

[19] See, for instance, ch. Licences, docs. 20, 44, 48, 58, 68, 70, 75, 93, 105, 107, 108, 112, 119, 124. Numerous requests for licences to read forbidden works, addressed to local Inquisitors as well as the Roman Congregations, regarded Cardano. This probably pushed the Congregation for the Index in 1593 to transmit all requests to the Holy Office (doc. 57). The Roman Expurgatory Index (1607) published only few corrections for a fairly limited number of books. This blocked expurgated editions and as a consequence Cardano remained among the most requested forbidden authors also during the first decades of the seventeenth century, until he was slowly outshone by the evolution of modern science.

included also his works on pure and applied mathematics. However, entries in ACDF documents on *Opus novum de proportionibus, Ars magna* and *Practica arithmeticae* are few and incidental, and these works were actually excluded from the prohibition.[20] By contrast, the exclusion of the medical works – as to their sale and reading as well as to their reprints – was problematic, given there was no neat distinction between the views exposed in these works and those developed in the philosophical and astronomical-astrological treatises. Sometimes the prohibition of the latter was extended to the former, in other cases the authorization of the reading of the medical works entailed a permission for the other works. In this confused and uncertain situation, the requests of numerous consultors for the prompt correction of Cardano's works remained unanswered.[21] In 1587, when the consultors of the Index were divided into classes and when every class was commissioned with the correction of a group of works, *De Sapientia* and *De rerum varietate* were assigned to the fourth class, and *De subtilitate* to the fifth.[22] These corrections were not accomplished, while the requests for reading permits probably increased in number, as the Congregation decided to leave the grant of licences for his works to the Holy Of-

[20] ACDF documents mention the 1570 Basel edition of *De proportionibus* and *Ars magna* only once, namely in a list of works to be corrected in Padua (1597-78); see ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 29, f. 267v. The *Practica* is mentioned in the same document and in two other ones; cf. doc. 68, f. 647r (a three-line expurgatory *censura* written in Perugia between 1596 and 1600); a list of *censurae* commissioned to Tommaso da Jesi which have not been found in ACDF; see ch. The Organization of the Index, sect. VII, doc. 12. That Cardano's mathematical works were virtually excluded from the prohibition results also from the complete lack of requests for permission to read them, although they were used by mathematicians until the early decades of the seventeenth century.

[21] See ch. The Organization of the Index, sect. IV, doc. 8, f. 131r; IV.9, f. 154v; V.15, f. 165r; V.2, f. 228v; V.5, f. 244r; V.11, f. 503r; V.12, f. 93r; V.14, f. 151r; V.20, f. 512r. On 26 January 1583, Sisto Fabri, Master of the Sacred Palace, read in the Congregation for the Index a reply to doubts about forbidden books. As to Cardano, he stated that "nelle cose di medicina ex professo si può concedere, così ancora nelle cose di aritmetica. Nell'altre opere sue, come De somniis, De sapientia, De varietate, De subtilitate, De utilitate capienda ex adversis, sono molti errori et è bene ritenerle, così anco sopra i Quattropartito et simili" (Rotondò 1963, pp. 168-69, citing BEM, ms. *Sorbelli*, f. 248).

[22] See ch. The Organization of the Index, sect. VII, doc. 2, f. 185v; doc. 3, fols. 23v, 24r; see also doc. 56.

fice.[23] This period of uncertainty lasted until the years immediately following the promulgation of the Clementine Index (1596), when the Congregation for the Index launched a large-scale campaign for the correction of the most important and most frequently requested works among those prohibited "donec corrigantur".[24] Cardano was among the most intensively investigated authors, also due – as noted before – to the many requests for reading permits and to the numerous external and internal proposals, presented at least as early as 1587, for a correction of his works. The nine extant *expurgationes*, regarding individual works or groups and composed after 1596, represent probably only half of those commissioned by the two Congregations, and certainly not all the corrections commissioned were actually written.[25] In May 1597, the list of medical and philosophical works to be corrected by the group of Paduan censors co-ordinated by Felice Pranzini, included twelve works by the Milanese physician as well as three, not forbidden, mathematical works.[26] Almost contemporarily, Ambrogio da Asola included Cardano in a list of medical authors to be urgently corrected.[27]

---

[23] See ch. The Organization of the Index, section VII, doc. 6, f. 65r. It is remarkable that this decision concerned only Cardano's works and the translations of the Bible. Some Index documents suggest that expurgatory *censurae* were composed before 1590; see ch. The Organization of the Index, sect. VIII, doc. 4, f. 128r; VIII.6, f. 130r; VIII.12, f. 188r. It should be kept in mind, however, that some of the earlier assessments of Cardano's works were very detailed and indicated with precision heterodox statements. Thus, most likely they were viewed as equivalent to expurgations. No explicitly expurgatory *censura* of Cardano prior to 1596 is held in ACDF.

[24] Between 1587 and 1596 the correction of Cardano was frequently asked for; see ch. The Organization of the Index, sect. IV, doc. 8, fols. 131r, 133r; IV.9, f. 154v; V.2, f. 228v; V.5, f. 244r; V.11, f. 503r; V.12, f. 93r; V. 14, f. 151r; V.15, f. 165r; VI.17, f. 113r. Other documents attest that at least one Roman expurgation was composed before 1596; cf. docs. V.18, VIII.4, VIII.5, VIII.6, VIII.7, VIII.13. Another correction (but possibly the same) was commissioned between 1594 and 1597; doc. VII.9, f. 98r. In 1596, shortly aftert the promulgation of the Clementine Index, Cardano was on a list of authors to be corrected in Pisa and Padua; cf. doc. VII.13, f. 419r. This correction was eventually assigned to Padua; see the following note.

[25] Docs. 58-60, 64, 65-66, and 71-73.

[26] See ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 29, f. 267v. ACDF holds only few Paduan corrections, but it cannot be excluded that more were written and not sent in.

[27] See ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 47, f. 518r.

However, this all encompassing project of analysis and correction produced only limited effects. The Roman Expurgatory Index (the "Brasichellensis" issued in 1607) included the corrections of only three works: *De subtilitate*, the *Actio* against Julius Caesar Scaliger's criticisms to this work, and *De rerum varietate*.[28] Thus, all the technical astrological works and the gnomic and moral ones, such as *De sapientia*, *De consolatione*, *De utilitate ex adversis capienda*, were not made available for reading. Two issues wait to be tackled by future historical research: first, whether and to which measure the pre-1607 prohibition discriminated the fortune and spread of Cardano's works in the countries where the Roman Index was influential, compared with those parts of Europe where it was not; second, whether and how the corrections of the Roman Expurgatory Index were adopted in the expurgated editions of his works issued in Catholic Europe. Considering that Cardano was a major representative of the transition between Renaissance naturalism and the emergence of modern science, a due treatment of these issues could clarify something more than just an individual case.[29]

[28] Guanzelli *1607*, on pp. 559-577, 577-579, and 580-598, respectively. The corrections regarded: three editions of *De subtilitate* (the 1560 and 1582 editions by Henricpetri in Basel and the 1580 edition by B. Honoratus in Lyon); two editions of the *Actio* (in the appendix to the Henricpetri editions of *De subtilitate*); two Henricpetri editions of *De rerum varietate* (Basel 1557 and 1582). A thorough research into the relation between the *censurae* and corrections composed in a period of about thirty years and the official 1607 corrections cannot be undertaken here.

[29] Between 1572 and 1607 the majority of the editions of Cardano's works appeared in Protestant Switzerland (in particular Basel), France and Germany, that is, in areas where the Roman Holy Office had no or little authority. However, this does not mean that the spread of his works in Catholic countries was accordingly limited.

1

Gaspare Sacco,[30] Inquisitor of Como, to Scipione Rebiba,[31] Card. of Pisa, in Rome

(Como, 7 May 1570)

ACDF, Index, *Protocolli*, H (II.a.7), fols. 336r-337v
(autograph)

336r Illmo et R.^mo^ Mons⟨igno⟩r S.

Gia alquanti mesi mi fu portato un libro composto da un Girolamo Cardano milanese qual legge medicina in Bologna. nel *q⟨ua⟩l libro intitolato de Varietate rerum*[a] esso Cardano se mostra mal credente anzi incredulo et insegna errori. heresie et molte superstitionj al giudicio mio.[32] Et tra li altri nel. 2.º *libro del sudetto libro al Cap.^o^ 13 dove parla de influsi celesti tanto li ingrandisce che niega iddio operare in queste cose inferiori.*[33] *niega la posanza di demonij et chiama li s⟨an⟩ti martiri pazzi et aggitati da celesti influsi a perder la robba et la Vita per cose incerte. Et nel libro XV a capi 80* .carte .737. chiama li giudici de malefici et Apostate empij ingiusti et lupi rapacj et si beffa di S. Agustino.[34] *Et nel capo. 81. dove scrive de miracoli nel principio et a carte 749 nel fine dice li miracoli esser fittioni et la magior parte esser trovate per testimonio de sacerdoti quorum*

[a] Underlinings in the ms.

[30] Gaspare Sacco, BIOGR.

[31] Scipione Rebiba; BIOGR.

[32] The quotes show that the edition handed over to the Inquisitor was Cardano *1558*.

[33] Cardano *1558*, ch. 13 "Influxus", pp. 82-89.

[34] In ch. 80 "Striges seu lamiae et fascinationes", pp. 728-41, on p. 737, Cardano praised the Venetian Senate for removing the cure of old insane people, persuaded of being witches, from ecclesiastics, qualified as rapacious and "lupi", and in a marginal note identified as Domenicans. On pp. 733-34, Cardano criticized Augustine for having authorized many legends on demonic possession; see also note 110.

proprium est mentiri, insegna poi de chiromanzia. Hidromanzia et altre supersti⟨tio⟩ni dannate dal sacro concilio Tridentino et molti altri errori come si puo vedere.[35] Mi e parso darne aviso a .S.S. ill.ma acio sia prohibito esso libro come pernicioso et che si castighi il compositore capricioso. q⟨ua⟩l in Bologna legendo puo con la viva voce li sudetti et piu gravi errori insegnare. Et di tutto cio ne ho scritto al padre R.do inq⟨uisito⟩re di Bo⟨logn⟩a.[36] S.S. ill.ma fara quella provisione che gli parera a cui humilm⟨en⟩te con ogni riverenza me racom⟨man⟩do.

Da Como a .7. di maggio 1570

D⟨i⟩ .S.S. ill.ma minimo S⟨ervito⟩re Frate Gasparo Sacco inq⟨uisito⟩re di Como

Errores annot⟨ati⟩ in lib. de Varietate scientiarum Cardani[a] 337v

[a] "Errores (...) Cardani": annotation.

[35] Ch. 81 "Miracula", pp. 741-50, p. 749, on missionaries in the Indies. Chiromancy was discussed in ch. 79 (pp. 718-28). The Inquisitor refers to Rule IX of the Tridentine Index, which included chiromancy among the divinatory arts; ILI, VIII, p. 818. However, this discipline drew the attention of the ecclesiastical bodies of doctrinal censure as early as the late 1550s; see ch. The Organization of the Index, sect. I, doc. 1, f. 232v (and the note). Cf. ch. Astrology, Introduction.

[36] Antonio Balducci; the letter was lost (see note 142).

2

Anonymous,[37] *Censura* of *De rerum varietate* ([Rome, summer 1570?])[38]

ACDF, Index, *Protocolli*, F (II.a.5), fols. 99v-105r[a] (copy[b])

99v (...) Annotata In Cardanum De Varietate Rerum[39]

In Epistola sua nuncupatoria parum longe a medio artem magicam et Astronomiam hunc in modum commendat, et extollit. Quid divinius Astronomicis et Magicis naturae archanis quid maius?

---

[a] This text is also in Index, *Protocolli* H (II.a.7), fols. 382r-396r, 397v. There are slight differences (sometimes words, rarely short phrases) which might suggest two distinct versions. However, in *Prot.* H, f. 397v, there is an annotation "copiata", and the copy is probably the text in *Prot.* F, because this codex only contains copies; see the following note. Possibly, the modifications were due to an elaboration of the copy by functionaries of the Index, when they compared the *censura* with the text of *De rerum varietate* (other copies of *censurae* in ACDF suggest a similar procedure). Here, the text in *Prot.* F (II.a.5) is reproduced, because the one in *Prot.* H (II.a.7) is almost illegible (see p. 1120, note a). Variants or possible integrations are reported in the notes.

[b] This copy was written by a scribe of the Congregation; see note 309.

---

[37] The original in *Protocolli* H, fols. 382r-396r, 397v, is attributed to a "compagno" of a "p. Mon[...]" (397v). This annotation is also in other ACDF documents, among which ch. Milich, doc. 1, and ch. Münster, doc. 2. These latter two documents suggest to identify this 'fellow' with one or two Censors of the Congregation, a certain father "Nicolaus Hibernus" and Juan Bautista Cardona (see ch. Milich, note 14). However, these documents are posterior to the one reproduced here, and it is not known whether the Irish father and Cardona had any relation with the Congregation in the period about 1570. Moreover, the hand of the original of this text, in *Protocolli* H, is not the one that wrote the *censura* on Milich nor either of the two copies of the *censura* on Münster (in ACDF and in BAV).

[38] This *Censura* is an examination, not a proposal for correction, and thus it probably preceded the *donec corrigantur* prohibition of Cardano's non-medical works on 29 October 1572. This is confirmed by the fact that the original is in *Protocolli* H (see note a), as most other *censurae* of Cardano that were composed before the prohibition. However, this is the only *censura* of *De rerum varietate*, the work that triggered the Bologna trial and lead to Cardano's condemnation. Thus, the document in *Protocolli* H is possibly a copy of a *censura* that was composed for the Holy Office during the trial and that was transmitted subsequently to the Congregation for the Index (founded in 1572, but discussing works since 1571; see General Introduction, section 2.1). It seems unlikely that this *censura* was composed in Bologna,

Liber Primus

Cap(it)e p.° huius primi libri exorditur à quadam divisione generali quam sumpsit ab Aristotele p.° Phis. et non determinat. An universum sit genitum, finitum et quarè aeternum, vel non, sed remittit se ad aliud suum librum de Archanis aeternitatis.[40] Hoc licet non sit haereticum, scandalosum tamen videtur esse videlicet dubia huiusmodi insoluta, et indeterminata derelinquuntur et praesertim in principio operis.[41] Etsi dicat quod nec etiam Aristoteles quaestiones illas omnes determinavit in p.° phycises. Responditur quod potest in Aristotele tollerari, quia paganus et gentilis erat. Sed in homine christiano, et quod est peius suspecto de heresi, non est his temporibus tollerandum, sicut noluerunt ferre Athenienses, quod socrates doceret Unitatem Dei, nec Aristoteles aeternitatem mundi, habebant

---

because in his letters to Rome Balducci only referred to a 'list' of Cardano's heterodox propositions (see note 148). It is probably the 'nota' of heterodox theses derived from *De rerum varietate*, which was sent from Rome to Bologna on 21 October 1570 (cf. doc. 9), but which the Inquisitor mentioned already ten days before (see doc. 5). Therefore, it seems reasonable to assume that the text was written during the Summer, and that it served as a basis for the pronouncements by the Consultors on 14 February 1571 (cf. doc. 24). Indeed, the *censura* (f. 99v) qualifies Cardano as *suspectus* of heresy, which suggests that it was written before the end of the trial (21 March 1571; see doc. 29). That the *censura* is now in the Index Archive, and not in that of the Holy Office, does not prove the contrary, because *censurae* on Cardano were frequently transferred from one Congregation to another (see doc. 33 and note 218). And if this *censura* was produced by the Inquisition, the original was certainly included in the file of the Roman trial (now lost). Balducci stated that the Roman 'note' of heterodox theses in *De rerum varietate* was – as to its content – virtually identical to his list, which was the basis of his incrimination (see doc. 9). Thus, if this *censura* can be identified with the former, it testifies the charges and the motivation of the sentence.

[39] This *censura* was done on Cardano *1558*, the edition that Cardano – perhaps intentionally – defined as not authorized and incorrect; see docs. 35, f. 332r and 49, f. 341r. The phrase is in the dedicatory letter to Card. Cristoforo Madruzzo (f. 4v).

[40] Written about 1540, but published only postumously on Cardano *1663*: X, pp. 1-46. However, according to Gabriel Naudé (Cardano *1643*, p. 78 n.n.) the text had been modified, including corrections and cancellations, by one of the heirs to Cardano's manuscripts, Fabrizio Coccanari (Cocanaro, Coconaro). See also Cardano *2004*, pp. 68-70 and, on Coccanari, pp. 44-45, note 5, and *passim*. The original text, still existing in the seventeenth century in two manuscript copies, is probably lost. It seems reasonable to assume that Cardano viewed *De arcanis* as the most dangerous work from a theological point of view, because in the correction of his major works, he eliminated all references to it; see doc. 49.

[41] Bk. I, ch. 1: "Universum, cometae, ventorum ratio", p. 1.

enim ista pro heresi in lege sua quae Atheniensem iuventutem corumpebant.

In eodem capite agit de causa, et modo generationis cometarum, et dicit quod Cometa non semper apparet sed apparet circa crepuscula, et ad hoc ut videatur, et appareat, inquit, oportet aerem tenuissimum esse, ideo frequentius aestate quam hyeme videtur. Tunc
100r ait p. 4 cum Cometa videtur aerem // tenuem esse necesse est, 2.° dicit quod est necessarium ut consequantur alia quae sunt tenuitati aeris coniuncta .videlicet. Venti, mors inbecillium, mors quoque eorum qui curis multis distrahuntur, qui cibis delicatioribus utuntur qui veneri indulgent quique facile aegrotant, ad senium inclinantur et parum dormiunt. Tales cum multi sint principes mori alicui eorum contingit. Et paulo post dicit. Necesse est multos tales interire emergunt seditiones, bella, pluviae, et multa alia.[42] Haec omnia admicti possunt, quia ab Aristotele et expositoribus eius in metheorologicis eadem da[ntur], à quibus ut censeo Cardani accepit[a]. At quia Cardanus asserit necessario futura, ac necessitatem ponit in rebus, ideo locus iste est corrigendus.

Cap.° eodem propè finem car. 15. videtur licet occultè dubitare de veritate miraculorum.[43]

Cap.° 9.° car. 66. parum longè à principio loquitur de miraculis ab aere causatis, et ait quod possunt ad astra referri, et planetas, dat exemplum de gravedine, et Tussi, quae totam Insubrum Provintiam in decem diebus occupavit.[44] Iste modus scribendi non arridet, quia sic aegritudines, pestem, famem, et incommoda cuncta quae quandoque à Divina Iustitia processerunt, possent ad astra, et naturalem causam referri.

---

[a] "eadem da[ntur] (...) Cardani accepit": probably an error of transcription for an original "eadem dicuntur, à quibus ut censeo Cardanus accepit".

---

[42] Cardano *1558*, p. 4.

[43] On p. 15, regarding the causes of the winds, Cardano proposed to verify the usual explanations on their origin, openly suggesting a similar verification in the case of miracles too.

[44] Ch. 9 "Aeris miracula", p. 66: "hoc anno a x die Maii ad xxii correpta est tota Insubrum provincia gravedine tussique".

Liber Secundus

Cap.° xi.° car. 73. et .74. Loquitur de motu Coeli, velocitate, et tarditate eius à temporibus Elisei ante adventum christi usque post tempora Adventus eiusdem, ubi videtur velle plus sapere quam oporteat, facit enim legem christi subiectam motui coelesti, et astris et quandoque mutabilem fore ex necessitate.[45]

Cap.° 13. quam plura scribit absurda. In prin⟨cipi⟩o huius cap.i apertissime ponit influxum, et vim quendam syderum occultam, à qua vult Cardanus omnia mortalia regi. 2.° addit, quod influxus talis negatur ab hominibus impijs, improbis, ambitiosis, malorum authoribus, qui paenas permerentur, et extinguendi forent, 3.° Dicit quod necesse est omnia quae eveniunt in aliquam referre causam, videlicet in talem influxum. 4.° probat rationibus hunc influxum dari, sed una inter alias est ista, Inquit. Multi homines sponte relictis bonis, filijs, uxore, exterres, ac profugi fiunt à patria, diris se cruciatibus subijciunt ob tantas tamque varias de religione opiniones, et quod maximum est cruciatibus, et mag[istra]tibus ultra se offerunt, cum tamen possent, saltem tacendo, omnibus commodis, non solum vita frui, et patiuntur tamen sponte, nec inter tormenta vocem ullam emictunt. Addit quod quibusdam temporibus ob influxum syderum miraculum appareat. Hinc ait, tot monstra, tot vates, tot sapientes: hinc omnia tranquilla, hinc temporum mutationes, nives, grandines, venti, et alia mira, et prodigiosa:[46] Cardanus hoc in loco propter influxum caelestem aufert providentiam Dei, asserit, videlicet occultè, sanctissimos christi martires passos fuisse pro Christo, non quidem ex prohaeresi, sed necessario ex influxu coelorum, Apostolos quoque ab eundem influxum dereliquisse omnia bona sua. Alios ob id extitisse sapientes, et prophetas, et denique miracula, et admiranda omnia ad causam refert naturalem, et necessario. et ita sacras litteras, dogmata orthodoxae ecclesiae fidemque christianam pervertit.

---

[45] Ch. 11 "De mundi partibus divinioribus", pp. 73-74: accepting the astronomy of his days, including Copernicus, Cardano endorsed the cyclical variation in the velocity of the precession of the equinoxes, from the time of Helisaeus (dated 900 BC) to Albategnius (900 AD). On the basis of this variation, he stated that in the year 1800 "magnam mutationem futuram esse in Christi lege".

[46] Ch. 13 "Influxus", pp. 82-83.

In eodem Cap.° adeò magnifacit influxum, ut in hanc devenerit dementiam. Inquit enim quod plures se morti ob religionis cultum exposuerint, ex influxu est: non à Deo. Nititur id omni conatu persuadere quia dicit, si id esset à Deo. Cur in omnibus haeresibus tales multi inventi sunt? ac prope modum innumerabiles? videlicet qui exposuerint se morti? An Deus author contrariorum simul? aut est inconstans vir, qui modo his, modo illis delectetur? An Deus erit impius, qui tanta Innocentium calamitate delectetur, ut scilicet velit hos derelinquere patriam, filios, uxores: etc. ut in tormentis innocenter vitam degant? et
100v de re incerta // contendant, ac nullius commodi, et quicquid bonum est, atque hominibus iucundum contemnant?[47] Quarè penès hanc Authoris huius sententiam valet illud argumentum. Mors, et Passio sanctorum Martirum, Apostolorum peregrinatio bonorumque omnium, filiorum, et uxorum derelictio est à Deo, ergo defensores suorum haeresum qui et ipsi se morti exponunt, sunt à Deo, ergo Deus est contrariorum author, ergo inconstans, ergo impius etc.

Inquit, quod talia ferentes de re incerta contendunt, ac nullius commodi, ergo felicitas alterius vitae incerta est, et commodi nullius.[48] Amplius in eodem cap.° negat Deum benedictum cunctorum esse causam propriam, vilesceret enim Deus, eosque deridet qui ita credunt. Addit in eodem loco quod modi diversi quibus colitur Deus sacerdotum avarissimorum commenta fuere, et quod causa istorum est ater humor, qui quosdam stupefacit, alios facit amentes.[49]

Ulterius causam reddit ibidem Cardanus, cum quidam in Tormentis adeò pertinaces sint in opinionibus, et tam fortiter cruciatus patiantur per influxum. Et inquit quod causa est multiplex. Prima est, quod aliqui sunt facinorosi, qui ad laqueum ducti risum simulant, ut constanti animo videantur. 2.ª causa est quia humor frigidus sensum immutat, et stupefacit. 3.ª est quia alij mente perculsi non sentiunt, 4.ª quia intendunt aliò a⟨nim⟩um, atque sic non sentiunt. Dat exemplum de se ipso dicens. Memini me quandoque tam intentè studuisse, ut dolores saevientis podagre non sentirem.[50] Hoc in loco Cardanus

[47] On pp. 84-85.
[48] On p. 85.
[49] Ibid.
[50] Ibid.

latenter negare videtur divinum auxilium, divinamque virtutem in martiribus dum patiebantur. Et quod cum ibant gaudentes simulabant hoc, ut constantes haberentur.

In eodem cap.° docet modum coniectandi fortunam, cuiusque anni ex astris, quod Astrologiae iudiciariae nimis favet.[51]

In Libris .3.° 4.° et 5.° [a]

Nil mali offendi. In lib. 5.° in fine illius hoc tantum notavi, quod olaum magnum Ipsalensem[b] Episcopum Pontificem appellat, sed non est error, nisi summum intelligat:[52]

Liber Septimus

Cap.° 38. car. 361. referens naturam cuiusdam Piscis qui vocatur Mantis, utitur quodam modo scribendi qui me iudice esset corrigendus. vide ibi.[53]

In eodem cap.° car. 377.[c] narrans formam cuiusdam Piscis qui Bassinates appellatur ait. Bassinates pisces effigie humana, et cuticula nigra contecti appareant, monachi esse videantur, di[...][d] semper prodigio, et infausto eventu Scotis: verba sunt derisoria.

Cap.° 39. car. 370. agit de productis ab animalibus, et inquit quod ova quibusdam diebus nata, magis servantur addit, Eadem Christi natalitio die nata servari existimantur, dieque ascensionis, summo enim frigore densatus cortex, non permictit vim aeris cra[...][e]. Quare ta-

[a] In *Prot.* H, f. 384r: "3°. 4°. 5° et 6°".

[b] "Ipsalensem": sic, for "Upsalensem".

[c] "377": the censor cites this number correctly; it was a misprint, however, for "369".

[d] In Cardano's text: "diro".

[e] In Cardano's text: "crassari".

[51] On pp. 85-86.

[52] Ch. 19 "Lapidum miracula", p. 139, where Cardano cited "Olaus Magnus, Upsalensis Pontifex", on stones in Sweden with the form of human heads, hands, and feet. Cardano was acquainted with *Historia de gentibus septentrionalibus*, probably in the Roman edition (Magnus *1555*): see doc. 49, note 537.

[53] Ch. 38 "Piscium cura et proprietates", p. 361: "Mantis (...) longiuscula est, pedesque anteriores iunctos tenet, exemplo hominum qui Deo supplicant".

lem conservationem refert ad causam naturalem. [...] paulo infra apposuit quaedam verba derisoria in Religionem, et Religiosos, inquit enim quod non est miraculum, veluti multi in Religionem transferunt multos enim religio fautores habet, ibidem car. 372.[54]

Liber Octavus

101r Cap.° 40. car. 375. Tractat de humana natura, inquiens quod in moribus est discrimen, in ingenijs simili[ter], sunt enim ingenia acutia, hebetia, aliaque huiusmodi, ut cultus Religionis, fides, prudentia, fortitudo, modestia, constantia, caeteraque talia. Haec autem natura loci constant consuetudine legibus, et necessitate quadam. Hoc in loco videtur asserere necessitatem in moribus.[55]

In eodem Cap.° car. 379. sermonem faciens de improbis qui ad mortem publicam ducuntur, utitur quodam modo loquendi, quippe qui quoddam occultum venenum utitur comprehendere, lege ibi cum dicit. Nuper inspiciebam duos improbos.[56]

In eodem cap. car. 379. ait quod quavis mors publica propria similiter filiorum mors propter multas causas sit saevissima et maximum malum in humanis, tamen multi sine propria philosophia publicam mortem aequo animo tulerunt, subiungit quod causa patientiae in tormentis est quidam humor in nobis, qui atrabilis vocatur, qui cum saevit et supremum ariem cerebri occupat, mentem deijcit è statu, et à multis ait, appellatur Demon, iste facit audere maxima, et ad flagitiam impellit; quare iste humor ad tollerandam mortem et cruciatum maximè iuvat.[57] Author hic videtur alludere ad sanctos martires, qui sine philosophia constanti animo ferebant cruciatus, et mortem, et eorum constantiam ad causam naturalem refert. 2.° insinuat, quod ex tali humore impellimur ad flagitiam. Hic author videtur derogare vitae humanae libertati, et voluntatis proheresi: Idem dixit etiam supra lib⟨r⟩o 2.° cap.° 13.°. Ideo locus locum explicat. Similiter quod atrabi-

[54] Ch. 39 "Producta ab animalibus", pp. 370-371.

[55] Ch. 40 "Humana natura", p. 375.

[56] On p. 379 (in the book, a misprint: 349): "Nuper inspiciebam duos improbos qui ducebantur ad mortem (...) de more, quaedam in aures sacerdotum garrientes, quae forsan illi magna existimabant: spectatoribus fabula videbatur".

[57] Ibid.

le agantur homines ad perpetrandum magna mala. Cardanus in isto libro 8.° cap.° 40. car. 384. Quo in loco eadem ascribit humori melanconico, à quo narrat oriri mirabilia videlicet cogitationes, tollerantia cruciatum, ieiunia, superstitiones, previsio futurorum et denique, plura alia. Ibidem dicit, quae martirio sanctorum quoad divinum auxilium derogant, cum tantum causae naturali attribuat.[58]

In eodem cap.° car. 380. adducit quaedam D. Pauli authoritate videlicet. Deteriorem esse conditionem nostram brutorum animalium si nihil à morte superest. Cardanus exponens locum istum ait, quod D. Paulus non intelligit de omnibus hominibus, sed de se ipso, et sibi similibus, qui miserimam vitam ducebant ob persecutiones.[59] Ista authoritas quae adducitur hic ab authore, credo quod sit illa quam habet d. Paulus p.° ad cor. cap. 15. ubi dicit Apostolus si in hac vita tamen in christo spontes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus.[60] In eo loco Apostolus probare intendit resurrectionem mortuorum futuram per resurrectionem christi: et innititur his argumentis, christus yesus resurrexit ergo nos resurgemus. 2.° si resurrectio mortuorum non est, sequitur quod nil boni habeatur ab hominibus, nisi solum in vita ista, et si hoc est tunc illi sunt miserabiliores, qui in vita ista multa mala, et tribulationes patiuntur. Cum ergo plures tribulationes Apostoli et christiani patiantur, sequitur quod sunt miserabiliores caeteris hominibus, qui bonis mundi huius perfruuntur. Quare si Cardanus velit quod Paulus tantum intelligat de se ipso, et de consimilibus, et per consimiles intelligat apostolos tantum, qui tunc temporis patiebantur, decipitur, quia Paulus intelligit etiam de alijs ab apostolis qui in hac vita patiuntur.

In eodem Cap.° car. 386. scribit quod ortus vel nativitatis hora maximè facit ad eventus humanos, ut nascentes in momento terrae motus semper pavent, nascentes in Tonitru, pavidi, et languidi, nascentes hora quando Cometae ardentiores lucent sunt amantes.[61] Attinent ista ad Astrologiam iudiciariam ab Ecclesia prohibitam quo ad istos particulares effectus.

---

[58] On p. 384.
[59] On p. 380.
[60] I Cor 15: 19.
[61] On p. 386.

In eodem Cap.° car. 389. habet haec verba[a]. Vir probus privatus non se opponat improbis mag[istra]tibus, nec privatorum velit corrigere [...][b], nam si hoc ex universi bono esset, atque Deo gratum, occasionem dedisset, ut iure id facere cum [...][c] posset.[62] Verba ista videntur esse contra illud Evangelij, si peccaverit in te frater tuus, vade, et corripe eum inter etc.

In eodem cap.° pag(in)a 393. Loquitur de cadaveribus, quibus ait, mira inesse videntur quandoque, [...] suspensi vertant se ad solem, quod crescat barba, ungues, et capilli, et hoc refert ad causam naturalem, et statim affert exemplum // de beato Gaudentio, cui crescebant 101v ungues, et capilli, unde videtur hoc non ad miraculum vel sanctitatem viri referre sed ad naturalem causam.[63]

Cap.° 42. car. 406. Author ponere videtur cum iis qui naturaliter locuti sunt de Anima videlicet cum Theophrasto, Averroe, et alijs ipsam esse immortalem, et unam quae est superiori menti coniuncta, et ita extrinsecus advenit.[64] Haec omnia sunt consideratione digna in fide christiana, quia tangunt originem animae, multiplicationem eiusdem, et olim beatus Thomas et alij scripserunt contra istam opinionem Averrois de unitate animae vel Intellectus.

In eodem Cap.° et pag(in)a paulo infra quedam satis involute scribit de somno quoad spiritum, de quiete, et fide quoad ipsam mentem, utiturque quadam propositione ambigua, scilicet illi qui plus ratione valent, minus habent fidei. Inde paulo post addit, quod anima nostra in somno quasi libera, menti superiori exponitur, previdetque

[a] In *Prot.* H, f. 386r: "oscura haec verba".

[b] In Cardano's text: "peccata".

[c] In Cardano's text: "potestate".

[62] On p. 389.

[63] On p. 393; Gaudentius, Bishop of Brescia († c. 430).

[64] Ch. 42 "Mens", p. 406: Cardano held that in cases where the part can be distinguished from the whole (as an individual dog from the species "dog"), death dissolves the individual, while the whole (the species) persists: "Quamobrem qui naturaliter locuti sunt, animam statuentes immortalem, unam esse dixerunt, ut Theophrastus, Themistius et Averroes". It should be borne in mind that Cardano's heterodox psychology, entailing the uniqueness of mind, drew the attention of many other Censors.

futura, non facit, ita in fide unitas fit mentis nostrae, atque superioris, et ob id facit, non providet scilicet futura.[65] Ego libentissime audirem propriam Authoris expositionem hoc in loco, et in quibusdam alijs sequentibus in quibus modus iste scribendi nec philosophiam nec theologiam sapit.

In eodem Cap.° pag⟨in⟩a 408. Sermonem facit de unione, et ardore mentis nostrae in Deo, et nonnulla scribit aliqua fortasse emendatione digna. Inter alia dicit, quod ardere in Deum non facile est, sed a Deo datum est hoc. His verbis quodam modo insinuat voluntatem nostram circa Deum passivè dumtaxat se habere non activè, quod haereticum est.[66] Excusari tamen potest Cardanus, quia non dixit tantum à Deo, et quia subiungit statim quedam de oblivione divitiarum, voluptatum etc quae declinant ad activitatem liberi arbitrij: Fortasse author cum ista sciberet, non advertit difficultatem hanc.

In eodem Cap.° car. 409. Loquitur de modo praesciendi futura, et ait, Quosdam fuisse adeptos scientiam futurorum ob superstitionem, aut religionem sinceram ob naturae proprietatem, et vim mentis, et supplicationibus Davidicis quas Psalmos appellamus.[67] Hic dubium tangit. An prophetia sit naturalis quandoque et quia hac de re tractant philosophi, et theologi, ideo locus iste Cardani esset explicandus, ne alijs praebeat occasionem errandi.

Cap.° 43. car. 410. Author in isto Cap.° multa admiranda, et quasi miracula de semetipso narrat. Quae ea brevitate qua potero adducam coram dominationibus vestris Illus.mis non quidem tamquam heretica, sed ut videant an velint talia admictere, vel non.

P.° Dicit se ad libitum suum ex sensu, et quasi in ecstasim transire, et quod in tali ecstasi vocem quamdam audit, villicationes magnas, et podagre dolores non percipit vehementissimos, docetque modum quo in eo fiat talis ecstasis. 2.° narrat quod cum vult videt quae vult, non vi mentis, sed oculis. 3.° ait quod omnium quae sibi venturae sunt imaginem videt per somnum, in quo est de multis praemonetur.

---

[65] On p. 406 Cardano held that sleep is to the "spiritus", what faith is to the "mens": both allow "quies", because the rational soul is inactive; thus, "qui plus ratione valent, minus habent fidei".

[66] On p. 408.

[67] On pp. 409-10.

4.° inquit quod eorum quae sibi eventura sunt, licet sicut per exigua vestigia apparent in unguibus, vestigia malorum apparent in medio digito nigra, et livida. Felicium verò alba, ad honores apparent in pollice, ad divitias in Indice, ad studia, et rem maioris momenti in anulari ad exiguas inventiones in minimo. Addit quod si quis observet haec ut naturaliter, nec fallitur, nec Deum offendit, immò illi gratias reddere videtur, nisi apud superstitiosos, aut imperitos. Praeterea 5.° refert de seipso, quod tunc est laetus, quando aliquid dolitat, tristis cum nihil, et hoc perpetuò dicit, sibi contingere. Quaedam alia scribit quae hic brevitatis gratia non ponuntur. Concludit quod ipse tot rebus interfuit memoria dignis, tot occasionibus usus, ut unus brevi tempore viderit, quae forsan multa post ipsum secula non videbunt. 6.° iactat se natum seculo rarò facit se contemptorem divitiarum, dignitatum, voluptatum, amicitiarum, et maxime principum, alienum à scribendis epistolis, summum veritatis amatorem.[68] Hoc postremum habet etiam Cap. 44. car. 430. 7.° refert se à quodam numine foveri, hoc idem de numine habet paulo infra,[69] et Cap. 44. car. 430. 8.° dicit, quod videt in tenebris et nocte omnia lustrat, ac si dies clara esset.[70]
102r Pollicetur insuper se tractaturum de Chiromantia, // et de ea agit in parte in hoc opere de varietate rerum libro. 15. cap.° 79.[71] Praeterea eodem in loco videlicet libro 8.° cap. 43. car. 412. inquit quod morbi, et aegritudines sunt à Caelo ex quo signa apparent in unguibus manuum licet non omnibus appareant. Addit quod in Ecstasim collabi secundum Avicennam est paraliticum fieri. Etiam quod Avicenna refert de quodam viro qui quoties volebat, fiebat paraliticus, id est iacebat absque sensu, et sicut mortuus. Nescio an Cardanus hic alludere velit ad paraliticum Evangelicum. Recenset insuper homines qui in Ecstasim transeunt.[72] 9.° Narrat quod odorem aliquem semper ipse percipit.[73] 10.° iactat se habere maximam sensuum subtilitatem, rari-

[68] Ch. 43 "Hominis mirabilia", pp. 410-12.

[69] Here the Censor exagerated: Cardano merely stated that his aims in life were not the common ones, "seu errore, (...), seu aliquo numine, seu certa ratione".

[70] Actually, p. 412 (the Censor was confounded by the following quote). Ch. 44 is entitled "Circa morborum superstitiosa".

[71] "Chiromantiae ratio et praedictiones", pp. 718-28.

[72] Cardano used the general term "Turcae", to indicate the Dervishes.

[73] On p. 413.

tatem cutis, tenuitatem humorum, ut perpetua fiat exhalatio quae sentiatur. Unde, inquit, non est mirum si tot, tantaque scripsimus, octo enim in nobis conveniunt, ait quod forsan fuerit difficillimum alias invenire videlicet. Aetas floridissima diuturna sanitas, peritia mathematicarum usque ab infantia, contemptus divitiarum, et honorum, sensuum subtilitas. amor veritatis maximus, opportunitas occasionum, et auxilium à numine.[74]

In eodem cap.° car. 414 adducit historiam cuiusdam Albigerij divinatoris, quam refert divus Augustinus contra Achad⟨e⟩micos. Iste omnia abdita noscebat, unde cum interrogaretur à quodam discipulo Romantiani ad quem beatus Augustinus scribit quidnam cogitaret. Respondit, Virgilij Carmen. Cum rursus interrogaretur ab eodem, quod carmen, illud recitavit. Cardanus ex hac historia infert. Necesse est alterum horum esse, vel quod hoc fuerit impositum Augustino plurimum de se pollicenti, novarumque rerum cupido ob texendam historiam; aut quod his temporibus quibus aliqua scribuntur numen aliquid favere, et auxiliari, quasi velit dicere Cardanus quod sibi in scribendi numen aliquod auxiliatur ut alibi supra gloriabatur.[75]

In eodem cap.° car. 417. inquit; Homines diu vivere sine cibo, referendum esse ad melancholiam, et non esse ex humore crudo, ut quidam existimant. Addit, Scotus enim ille qui tam diu sine cibo vivebat, omnino erat melancholicus, atque stultus, qui cum quadraginta diebus sine cibo clausus in Turri Londinensi ieiunasset; lac pro primo cibo atque potu assumpsit.[76]

In eodem cap.° car. 418. refert quod quidam monachus Carmelitani ordinis capitium reducebat ad occiput, erumpebant scintillae ignis è capillis, et ob id ad convivia frequenter vocabatur:[77]

In eodem cap.° car. 421 tractans author de his qui dormientes, ac si vigilantes essent surgunt, vestiunt se, et ambulant, inquit, audivi quendam somniantem induere se, et legere supplicationes pro mortuis advocante principe, cuius erat cubicularius, et quod interroganti-

[74] Ibid.
[75] On pp. 414-415. *Contra Academicos* I, VI, 17-18 (PL 32, cols. 914-915).
[76] On p. 417.
[77] On p. 418.

bus etiam respondebat.[78] Nescio an hic Cardanus insinuare velit, quod or⟨ati⟩o pro mortuis somnium quoddam sit et pro mortuis orantes somniare.

Cap. 44. car. 422. In hoc Cap.° quaedam dicit de veritate insomniorum, et quam vera fiant, quandoque scilicet à Deo, quandoque à ratione naturali sortiuntur divinationem, et quod hoc negare turpè est. Addit quod qui in ovina pelle dormierit, vera somnia videbit, in sepulchris dormire, vel apud, ut alij referunt: Addit quod veritas insomniorum est ab astris, à Demone, à vi existente in Anima interpretis Demone docente, et dat pro exemplo, somnium Caesaris cum m⟨at⟩re concumbente. Plura alia de Somnijs ibidem dicit.[79]

In eodem Cap.° car. 429. affert experimentum quoddam partim bonum, partim vero superstitiosum, et incertum cum utatur figuris, et nominibus ignotis; refert enim quendam liberatum fuisse a morsu rabidi canis, quia tribus diebus accepit crustam panis inscriptam his vocibus videlicet sator, arepo, tenet, opera, rotas, et singulis diebus ieiunus quinquies dicebat precem dominicam in quinque vulnerum christi vel clavorum memoriam. Addit postea quod canes quandoque existimantur rabidi cum non sint, et si sint, non semper afficiunt omnes, et sic videntur liberari, cum tamen rabie homines illi non sint affecti.[80] Cardanus ex isto modo loquendi // videtur innuere quod illa Do- 102v
minica, et ieiunium illud videntur liberare hominem à rabie, et tamen non liberat, quia re vero non est rabie correptus. In fine huius sermonis, inquit, quod cum multi evadant a morsibus rabidorum canuum, medicinae, superstitioni, et miraculo locus amplissimus datus est.[81] Cardanus hoc in loco detrahere videtur miraculis factis à sancto Donnino, qui ut audivi, homines ex morsu canis rabie correptos, liberat.

Cap.° 44. car. 430. circa finem iactat se sumopere amare veritatem, ut etiam supra apertissime dicit se contemnere honores, et principum

---

[78] On p. 421.

[79] On pp. 423-26.

[80] On pp. 427-28. Cardano reproduced the famous palindrome – in his days considered also by Paracelsus and others, and present already in Pompei (see Guarducci 1989, Cammilleri 1999) – as a magical square.

[81] On p. 428.

gloriam postquam posse vivere coepit, quod neglexit divitias. Et id fecisse, quia sibi alium finem proposuit humanae vitae quam communem, seu errore ductus, seu aliquo numine, seu certa ratione.[82] Paulo post subiungit ista verba. Ergo si veritas à Deo aliena esse posset non magni facerem, utrum de Deo propter veritatem malè sentirem, an de veritate propter Deum?[83]

In eodem cap.° 44. car. 432. ex testimonio alterius, refert quod in Scotia est cuiusdam beatae mulieris sepulchrum, quod calcatum ab aliqua alia muliere, perpetuò sterilem evadere. Infert Cardanus hoc impium corr⟨olariu⟩m. Ita sanctae feminae obsunt potius quam prosint.[84]

Idem. car. 432. Quosdam homines aegrotantes videre mortuos vel demones, refert ad causam naturalem, videlicet ad bonam, vel malam temperiam cerebri.[85]

Libro eodem. 508.[a] cap. 44. car. 435. ponit quarundam rerum proprietates, quaedam inquit, prohibent abortum, quaedam mammas mulierum constringunt. quaedam dolores sedant dentium, quaedam faciunt ne pueros, et puellas pubescant, quod pueri non sternutent, quod aegrotantes morbo comitiali liberentur; haec omnia habentur pag.[a] 435. usque ad 439. quae licet naturalia sint aliquo modo, tamen superstitionem quamdam in se videntur comprehendere: hic ea non conscripsi brevitatis gratia, locum tamen citavi, non quia haeretica sint, sed ut evitetur superstitio.[86] Et pag⟨in⟩a 440. docet quaedam inducentia somnum satis ridicula.[87] Quaedam alia quae sanguine narium sistunt, et sunt verba illa evangelica videlicet. Consumatum est,

[a] "508": a mistake, because the eighth book is still referred to.

[82] See *supra,* note 69.

[83] On p. 431.

[84] On p. 432. Cardano reported the fact as dubious, however, adding that it was possible, but that "omnia credamus potius, quam quod qui boni sint, male faciant".

[85] Ibid.

[86] On pp. 435-39.

[87] On p. 440: "Dicunt (...) quod vix credi potest, dentes inunctos ex sorditia aurium canis, somnum profundum provocare"; Cardano attributed this information to Mondino de' Liuzzi.

sed hoc ab authore existimatur superstitiosum.[88] Etiam pag⟨in⟩a 441. statim a principio quaedam alia scribit, quae in somnis faciunt videre mirabilia.[89]

Ibidem car. 444. cap. 45. statim à principio ponit calamitates generales esse, et necessario fieri à causis naturalibus generalibus, ut à Terra Teremotus, et consequenter destructio domorum, aedificiorum perditio, collisio montium; Inundationes ab aqua hominum suffocationes, venti ab aere qui domos evertunt.[90] At contra Cardanum si ista necessario fiunt a causa naturali, qu⟨omod⟩o salvari poterit historia Iob. cuius Domus, et aedificia corruerunt ventis validissimis, sic permictente Deo?[91] Et qu⟨omod⟩o erunt quandoque à Deo in nostrorum scelerum poenam? Praeterea ibidem enumerat calamitates generales, quibus humanum genus afficitur, et sunt, inquit, Terremotus, Inundatio, animalia, pestis, bellum, fames, Incendium: sed de incendio dubitat, an inter calamitates mereatur adnumerari: Incendium praeterea Sodomae, et Gomorre ad causam naturalem videtur referre, quia dicit, quod solum et agri in bituminis, ac sulphuris naturam transierunt.[92] Unde [...][a] Cardanus si Incendia, et pestis sunt a causa naturali, necessario quò erunt à divina voluntate: ut patet de incendio Sodomae, et de peste quam sibi elegit propheta David cum dixit. Melius est incidere in manus Dei quam hominum.

Ibidem pa⟨gin⟩a 448, in fine, et 449. loquitur de malis hominibus, in alio statu de supplitijs, et Iudicijs eorundem, tum secundum antiquos gentiles, tum etiam licet obscure secundum religionem nostram, et utitur quodam loquendi modo qui mihi non arridet.[93]

---

[a] In *Prot.* H, f. 390r: "ergo".

---

[88] Ibid.

[89] On p. 441: "Referunt (...) si quis dormiturus tempora liniat upupae sanguine, visurum in somnis mirabilia".

[90] Ch. 45 "Communes calamitates", pp. 444-45.

[91] Iob 1: 18.

[92] On p. 446.

[93] Ch. 46, "Humanarum rerum substantia" (pp. 448-49): Cardano wrote that in Antiquity the loathing of the bodies of criminals and the fear of hell had a dissuasive power, now brought about by religion, "etsi verissima sint quae in ea docentur, et multo verisimiliora".

Liber Nonus, Decimus Undecimus, et Duodecimus

103r

In his libris videlicet libro 9. 10. 11. et 12. nil mali offendi. Id solum annotavi libro .10. car. 499. cap. 50. saepe mentionem facit de Conrado Gesnero medico tigurino qui habetur inter authores primae classis.[94] Loci quibus illum citat sunt pag⟨in⟩a 499. 505. 510. 512. 513. 516. Ibidem pag⟨in⟩a 534. cap. 52. habet ista verba. Vitri frustum habeo viride sanguinis maculis, atque effigie sacrificij, quod gemma inferius non erat.[95] Quid sibi velit per illa verba effigie sacrificij non bene percipio.

Liber Tertiusdecimus

Cap.° 65. car. 656. inquit, quod fucis si moderatè utatur uxor, ut placeat coniugi, illi reprehendi non debent. Mosesque admisit;[96] Author hic nimis libere, et indistincte loquitur, quia peccatum est vel veniale, vel mortale.

Ibidem. car. 658. cap.° 65. Conradum Gesnerum authorem primae classis valde commendat, inquiens, quod vir iste plura, et fortasse melius scripsit quia Avenzoar Rasis, et alij plures. commendat ipsum de sinceritate, et integritate morum, saepe etiam citavit eundem supra libro 10. ut ibi notavimus.[97]

Liber Quartusdecimus

Cap.° 68. pagina 684. Fatum admictit, et modum quo admictitur non exprimit. Ponit etiam quod sibilla ex influxu astri ipsius Veneris poterat futura predicere.[98]

Pag⟨in⟩a 685. Quaedam de Religione nostra scribit, nec non de sanctis viris, de Demonibus quae suspecta videntur ex proprio ipsius scribendi modo. vide ibi.[99]

---

[94] Ch. 50 "Distillationes seu coctiones", p. 499: Cardano recalled a meeting with Gessner in Zürich.

[95] Ch. 52 "Vitri artificia", p. 534.

[96] Ch. 65 "Fuci et decoratio", p. 656.

[97] On pp. 658-59, Cardano again recalled a meeting with Gessner in Zürich, and praised him.

[98] Ch. 68 "Divinatio an sit, et an in omnibus", p. 684.

[99] On p. 685: "Lex enim Christi verax est: qui in illa scripserunt, dum philosophi videri volunt, ridicoli fiunt" (and as example, Cardano cited Lactantius' view on antipodes).

Pag⟨in⟩a 687. cap. 68. Cum discerit de novem generibus divinandi, et potissimum de genere divino tandem concludit quod ex directione mentis ad deum quisque scripturas diligenter interpretabitur, lege Authorem ibi.[100]

Pag. 687. concedit modum divinandi, et predicendi futura, et preterita in urceo aquae, quod superstitiosum nimis videtur. Ibidem pag.ª 687. Author de se ipso scribit se per somnum fuisse monitum, ut libros de varietate rerum et de subtilitate conscriberet. Eodem in loco utitur hac propositione. Quae nam futura sunt, ut sint necessarium est.[101]

Pag⟨in⟩a 688. habet, quod impij, et dolosi homines ex Deo divinare non possunt, nisi de malo, sed non de bono, et de malo, mediante caelo, et ab intellectu regente.[102] Ista propositio authoris non videtur undequaque vera, exemplo Caiphae qui licet dolosus, et impius esset tamen prophetavit de vero, et consequenter de bono. Praeterea ex sententia D. Thomae verus propheta semper inspiratur à spiritu veritatis, in quo nihil est falsitatis, et ideo numquam dicit falsum, propheta autem falsitatis non semper instruitur à spiritu falsitatis, sed quan-
103v doque etiam inspiratur a spiritu // veritatis. etiam ipse spiritus falsitatis quandoque enuntiat vera, quandoque falsa, contra impius potest divinare non solum de malo, et de falso, sed etiam de vero, et bono generaliter, et hoc est à spiritu veritatis, vel falsitatis, et non à caelo mediante, nam Deus utitur etiam malis ad utilitatem bonorum ideo per prophet[ia]s demonum aliqua vera prenuntiat, ut scribit beatus Thomas. Praeterea veritas à quocumque est a spiritu sancto videtur esse. Amplius bonitas morum non semper requiritur ad prophetiam ex D. Thoma. Quarè ex ijs propositio illa Cardani redditur suspecta.

Pag⟨in⟩a 708. narrat quoddam admirandum de felibus videlicet quod post mortem dominorum suorum quandoque nec domi, nec alibi amplius apparent, et dicit hoc esse vel à caelo vel casu quodam illos occidere sub dominorum morte, vel quia lumen aliquod recipiunt ab aereis potestatibus. Addit author. Nisi quis velit demones, ut de

---

[100] On p. 687: "Mentem igitur ad Deum dirigens et illi te commendans, sacrae paginae libros aperies, et quod fortuna occurrerit perlegas, et diligenter interpretaberis".

[101] On pp. 687-88.

[102] On p. 688.

suibus narrat Evangelium in bruta animalia divino quodam iudicio ingredi,[103] videtur hic author non recte fecisse, exempla sacra prophanis permiscens.

Pag⟨in⟩a 709. Videtur quodammodo negare homines posse fieri demoniacos. Inquit enim sic. At demone corripi, seu insanire quis vanum non esse dubitat?[104] Consimilem locum habet car. 735.[105] Deinde invehitur statim contra eos qui presidere debent Religioni inquiens. Isti in improbum sensum tradentur, et non solum sunt execrandi explodendi, et irridendi, sed etiam damnabuntur, vide locum illum car. 711.[106]

Pag⟨in⟩a 7[11]. habet istam propositionem: Deus nihil per se facit, agunt omnia ministri, Angeli, Natura, et Coelum, et si quid aliud est hoc totum tamen Deus agit.[107] Locus iste est similis illi quem notavimus supra lib. 2.° de varietate rerum ubi negat Deum benedictum cunctorum esse causam propriam, et deridet eos qui ita credunt: quaedam alia in hoc eodem loco videlicet. car. 7[11] scribit consideratione digna. lege locum.

Liber Quintusdecimus

Cap.° 79. car. 718. agit satis copiose de Chiromantia in Indice prohibita, ponit nomina partium manus, cui planetae subiacent partes illae, linearum numerum nomina, et naturas, unguium maculas, describit figuram manus, et plura alia ibi ponit ad artem istam facientia, in quibus consumit totum caput 79.[108]

Pag⟨in⟩a 728. cap. 80. Tractat de Fascinationibus quibusdam, et de lamijs, sine strigibus.[109] In q⟨u⟩o neg⟨oci⟩o car. 733. monacos mendaces appellat. De divo Augustino idem car. 741. temerè, et impudentis-

[103] Ch. 75 "Ostenta quae in cicuribus", pp. 708-709.

[104] On pp. 710-11.

[105] In ch. 80: "Striges seu lamiae et fascinationes".

[106] Criticisms of priests who uncritically believed in the reality of demoniacal possession.

[107] In ch. 77: "Ostenta quae in partubus".

[108] Ch. 79 "Chiromantiae ratio et praedictiones", pp. 718-28. On prohibitions of chiromancy see ch. The Organization of the Index, sect. I, doc. 1, f. 232v.

[109] Ch. 80 "Striges seu lamiae et fascinationes", pp. 728-34.

sime loquitur, Inquisitoribus quoque non parum detrahit, lege locum virgula notatum.[110]

Pag(in)a 735. asserit quae a lamijs narrantur falsa esse, existimat artem istam non esse veram, comprobat id exemplo cuiusdam rustici qui talem profitebatur artem, rationes in oppositum, et experimenta nititur solvere, et cuncta referre ad causam naturalem videlicet ad atram bilem, ad constitutionem coeli, ad aerem, ad Timorem, et [...][a] ad unguentum veneficum, ad seminis, atque menstrui sanguinis retentionem.[111] Invehitur praeterea acerrimè adversus Inquisitores procedentes erga lamias, vocans illos lupos rapaces, quia faciunt id propter confiscatione bonorum, et spe predae. Et in margine libri appositum est Dominicani ut appareat quos velit per lupos rapaces.[112] Dicit praeterea à senatu veneto fuit istis sublata talis potestas. Addit quod interim coepit Lutheranorum secta, et quod illi relictis strigibus, ad istos se convertunt, et hoc propter stultitiam, vel iam. car. 737. Ulterius pag. 739. ex origine artis lamiarum nititur ostendere artem illam non esse veram, et quod pertinacia lamiarum in tali scelere est quidam humor, seu humoris qualitas, et sic omnia reducit ad naturalem causam, negando veritatem artis, quod esse videtur comunem opinionem.

104r Cap. 81. libri 15. car. 741. agit author de miraculis et causis quibus fiunt, inquiens quod à duplici causa. P.[a] inquit est avaritia sacerdotum, et dat exemplum de sacerdotibus, qui sacrificabant Belo, ut legitur in scripturis. 2.[a] causa inquit est ex ambitione, qu[ando] leges certant ad invicem, ut idola colentes iactabant se, iudei ex adverso, maiora proferebant, multo magis in christiana, quia haec fides potissime his innitatur, videlicet avaritiae, et ambitioni. Eodem in loco turpiter loquitur de D. Augustino inquiens. In his quae ipse vidit [...][b] est

[a] In *Prot.* H, f. 392v: "merorem".
[b] In *Prot.* H, f. 392v: "firmus".

[110] On pp. 740-741, Cardano criticized Augustine for his credulity regarding cases of demoniacal possession, and stated that the ecclesiastical censors were not able to judge these cases because "a rerum naturalium scientia alieni"; see also note 34 and 369.
[111] On pp. 734-39.

testis, ubi auritus non contendo.[113] hoc idem magis expresse notavimus etiam supra. car. 733. cap.° 80.

Pag⟨in⟩a 742. Aulae pontificiae detrahit non parum quoad vitam, et mores. Ibidem postquam narravit miracula quaedam ex D. Augustino tandem concludit. Multa addit Augustinus more oratorum quae potius rem minuunt.[114]

Pag⟨in⟩a 743. In principio aliud miraculum recenset, postea subiungit. Et haec quidem, ut dicam manifestam etiam rationem naturalem, ut facilius admicti possint, Beda huius author [est].[115] Cardanus hic resolvit miracula divina in naturalem causam, et illico apposuit. Beda huius author est.

Pag⟨in⟩a 744. ait querendum esse in omnibus. An miracula sint, et quae vera, quae non, quibus modis fiant. Author hic ponit falcem in messem alienam. Eodem in loco multa alia dicit, et miracula ipsa monstra naturae vocat, et de suscitatione mortuorum non bene videtur sentire, licet obscure loquatur.[116]

Pag⟨in⟩a 745. Inquit, quod miracula pluribus occasionibus fiunt, et quod quaedam illorum sunt hominum commenta, hominumque dolo fiunt, hoc idem habet paulo supra car. 744. Eodem in loco. car. 745. Miracula multa videtur referre quandoque ad Deum, quandoque ad causas naturae abditas ad sensuum perturbationem, ad vim animae ad consilium hominis, ad genium, ad astrorum incursus. Idem habet car. 749. 750. et sic author omnia confundit, et in dubium vertit Miraculorum veritatem, et deitatem, et remictit se ad librum suum de Archanis aeternitatis.[117]

Pag⟨in⟩a 746. videtur quodam modo derisione ferri contra eos qui miracula in Religionem referunt; et quaedam alia scribit ad hoc propositum non sapienter dicta, quasi velit ibi Cardanus miracula causae naturali ascribere.[118] Etiam pag⟨in⟩a 747. contra scriptores quosdam

---

[112] In the margin of p. 737.

[113] Ch. 81 "Miracula", p. 741.

[114] On p. 742: "aulae Pontificis inaudita scelera".

[115] On p. 743.

[116] On pp. 744-45.

[117] On pp. 745-49. For *De arcanis aeternitatis* see note 40.

[118] In the explanation of surprising and unusual events, religion "omnem locum occupat, metu Dei" (p. 746).

historiae occidentalis Indiae referentes miracula quaedam dicit. Talia potuisse fingi ab hominibus, et denique omnia illa miracula improbare, et refellere nitetur, ostendens quod non fuerint vere miracula. Preterea pag⟨in⟩a 748. contra miracula apud christianos facta, obijcit quaedam alia romanorum et dicit quod poterant esse à genio.[119]

Pag⟨in⟩a 749. Ex quo narravit miraculum quintumdecimum addidit, multa tamen ex his sacerdotum testimonio habita sunt, quorum proprium est mentiri, ut in problematibus dictum est.[120]

Pag⟨in⟩a 750. Postquam retulit miracula ad naturalem causam dubium movet, dicens, quaeret quispiam cur miracula magis circa homines quam beluas cum et beluarum anima sit immortalis, sed non eodem modo, quo mens, plurima enim talia, ut locus, materia, elementum. Postea quaestioni satisfaciens, naturaliter respondit.[121]

Cap.° 87. pag⟨in⟩a 769. ait quod in vitis sanctorum patrum plura continentur fabulosa, et falsa, de sanctis tamen ipsis bene scripsit. et pagina 771. de remissione iniuriarum non satis bene videtur sentire: vide ibi. pag⟨in⟩a 772. à principio loquitur de generibus oraculorum, et ibi sacerdotes dolosos vocat, et quaedam alia apposuit obscura, quae non placent. vide.[122]

Liber Sextus decimus

Cap.° 89.[123] Author copiosè loquitur de sigillis, vel lapideis, vel metallicis, quibus virtutes admirabiles asserit inesse, quamvis periculosa eadem quandoque esse dicant, quia si prosunt uni rei, alteri saepe no-
104v cent, // et si prosunt Intellectui, et ingenij acumini, nocebunt quandoque vitae longitudini, filijs, nomini bono, et alijs. In illis ponit vim astrorum recipi dum finguntur: docet modum conficiendi virtutes,

---

[119] On pp. 746-48 Cardano discussed some episodes of the Spanish conquest in America; he was sceptical about their interpretation as miracles, and was critical of Hernán Cortés and other Conquistadores.

[120] Again on the conquest of the Indies; the phrase regarding priests is on p. 749.

[121] On p. 750.

[122] Ch. 87 "Mentis praesagia et oracula", pp. 769-772. On p. 769, discussing a superstitious remedy, that is, sleeping with one's head on a book concerning the lives of the saints, Cardano stated that it could be efficacious, although "plura fabulosa contineat".

[123] Ch. 89 "Sigilla", pp. 775-82.

seu effectus illorum. In qua parte corporis deferri debeant talia sigilla. Haec autem omnia licet ex parte naturalia sint, tamen superstitionem quandam annexam habent, ideo adnotavi illa, ut Dominationes vestrae Ill.mae videant, an velint ea admictere.

Cap.° 90. Tractat de Magia naturali, et quaedam tenet, quaedam non alia irridet tamquam falsa.[124]

Cap.° 91. car. 786. agit de Arte magica Artefij, et Mihinij et quamvis Author iudicet non omnia esse vera, tamen scribit postea placita quaedam ipsius Artefij quae legentis mentem facile turbare, et involvere possint, nisi captivum fecerit suum intellectum. Et placita haec habentur à pag(in)a 787.[125] et inde Author deinceps talia irridet, fabulas vocat, ut habetur pagina 788. à principio .792. 793. 795.

Pag(in)a 795. ponit Cardanus 13. experimenta in arte magica ipsius Artefij,[126] et primum est tale. Inquit invenitur herba in finibus Indiae, quae habet folia tria, sed cum ponitur in aqua non habet nisi unum, id est non videtur, subiungit statim. Haec refert Deum qui cum trinus sit cum tamen ponitur in aqua, quae est intellectus considerantis est tantum unus. Modus iste loquendi Cardanj non placet, quia videtur asserrere quod re vera Deus non sit Trinus, et unus.

Praeterea experimenta illa prebent occasionem legentibus perscrutandi curiosè, et superstitiosè veritatem illorum. Cap. 92. car. 798. author de precantationibus, et utitur quibusdam nominibus occultis, et ignotis ad exercendas operationes.[127] Quod secundum fidem christianam non decet, possent enim esse nomina demonum vel quid aliud illicitum significare.

Pag(in)a 800. Narrat historiam cuiusdam Demonis, et ibi detrahit chirographis illis collo appensis à sacerdotibus ad liberandum aegrotantem hominem à febre, et monachos talia appendentes superstitiosos appellat.[128]

---

[124] Ch. 90 "Magia naturalis", pp. 782-86.

[125] Ch. 91 "Ars magica Artefij et Mihinii". On pp. 787-89, Cardano discussed planetary aphorisms and symbols of Artephius (first half of twelfth century).

[126] On pp. 795-97.

[127] Ch. 92 "Praecantationes", pp. 798-802.

[128] On p. 800.

Pag⟨in⟩a 801. asserit cum religione mixtam esse superstitionem, et dat exemplum, vide, et lege locum quia utitur quodam modo loquendi suspecto.[129]

Cap. 93. car. 802. Tractat de Demonibus an sint, et dentur. Adducit praeterea causam quare fuerunt inducti etiam si non darentur. Et inquit quod leges induxerunt Demones ad Terrorem, et confirmationem eorum quae supra naturam sunt, et contra sensuum perceptionem. Haec non videntur bene dicta ab homine christiano: vide ibi car. 804.[130]

Pag⟨in⟩a 805. Dubium movet an Demones, et Animae defunctorum sint: et de demonibus tres modos narrat, quibus homines crediderunt illos esse. Et addit ibi Patrem suum edoctum fuisse à Diabolo. vide ibi. et car. 808. ubi admiranda scribit de Demonibus ex sententia Psellij.[131]

Pag⟨in⟩a 808. Loquitur author de Facio patre suo qui habebat Demonem aetereum familiarem, quem asserit tenuisse annis trigintatribus, et quod dabat illi responsa, quando coniuratione utebatur, sed falsa sine coniuratione. Praeterea quod docuit illum demones esse quia veniebat ad eum quandoque non solus, sed cum socijs alijs. Et in eodem loco ex testimonio illius Demonis quaedam narrat quae sunt aliena à fide nostra, puta gignere, nasci, senescere, et in interitu eorundem animos illorum, et item nostros mori unà cum[a] corpore putabant, neque tamen illos hoc certò scire, gymnasia apud illos esse, et alia quae Cardanus alibi se dixisse testatur. car. 809.[132]

105r Pag⟨in⟩a 810. Loquitur de sacrificijs quae fieri debent demonibus, quae nullam habent firmitatem. Pag⟨in⟩a 811. dicit, quod Unicuique ab initio proprius demon datus est cum anima sensim in corpus de-

[a] After "cum": "anima", erased.

[129] Cardano discussed an episode of Cortés' life.

[130] Ch. 93 "Daemones et mortui", pp. 802-49. On p. 802, Cardano wrote that "Deus singula opera nostra non ex ipsorum natura, sed pietate operantium metitur".

[131] On pp. 805-808. Cardano quoted phrases of M. Psellus, probably from *De daemonibus*, reprinted several times during the sixteenth century in Marsilio Ficino's translation.

[132] On pp. 808-809.

scendit, et quod hic alligat animam corpori, illam tuetur, instruit, ad omnia opera dirigit, quousque donec sacris operibus pro demone Custode Deum aliquem sortiatur.[133]

Pag⟨in⟩a 813. Loquitur secundum Platonem de generatione demonum. deque natura illorum, unde quod excusare potest Cardanum est quia saepe loquitur ex sententia aliorum, puta Platonis, Psellij etc. Tamen quandoque secundum propriam mentem loqui videtur.[134]

Pag⟨in⟩a 815. 816. 817. Narrat quasdam mortuorum historias.[135] Historias quoque Demonis incubi, et succubi et inde plures alias demonum historias scribit. Haec licet habeant aliquam uniformitatem cum Theologia nostra, presertim de Demonibus incubis, et succubis, tamen non videntur tolleranda in scriptis Cardani, qui omnia involvit, et immiscet sacra prophanis, et è contra.

Pag⟨in⟩a 821. docet modum videndi et alloquendi Demonem in urceo: et pag.ª eadem et .822. docet modum videndi futura in phiala.[136]

Pag⟨in⟩a 822. in fine, et principio paginae 823. narrat quoddam aliud Demonis experimentum, et eo in loco dicit testimonio cuiusdam Iosephi nigri.[137] Demonem pueris se sub forma Christi ostendisse, petijsseque ut adoraretur; illum verò pollicitum si diceret; quid cogitaret, tunc demonem iratum discessisse.

Pag⟨in⟩a 830. Dubium movet, cur Deus non ulciscatur malos, et utitur quodam modo loquendi, ut negare videatur temporales poenas dari à Deo; sed postea pag⟨in⟩a 831 sibi ipsi videtur contradicere, et pag⟨in⟩a 831. à principio inquit, quod Deus non flectitur precibus, et quod non declarat manifestè, sed satis involutè. vide. Pag. 834. ait in articulo mortis immaginari Demones praesentes, et ob id è lecto exilire, posset deduci ad causam naturalem.

Pag⟨in⟩a 837. inquit, Oracula, et Demones desijsse non debet referri ad nativitatem christi, quia dicit etiam post christum dedere re-

---

[133] On pp. 811-13.

[134] On p. 813.

[135] Among these extinct persons were the Venetian Patrician Iacopo Donà, Cardano's mother, Alexander III of Scotland (King from 1249 to 1286) and others.

[136] On pp. 821-22.

[137] On p. 822: "Iosephus Niger, harum rerum [that is, demonic operations] maxime peritus". Negri's identity is uncertain; perhaps he was one of two persons of Cremona mentioned in Arisi 1741: II, pp. 160 and 369.

sponsa:[138] Author hic non bene sentit de Evangelio cum dicitur Ecce nunc princeps huius mundi eijcientur foras.

Pag(in)a 844. Putat Cardanus se habere demonium, postquam toties admonitus fuerit per somnia, et talem Demonem datum sibi à Deo credit: ideo ipsi Deo gratias agit, lege locum.

Pag(in)a 845. Habet istam propositionem. Omnis res creata adorationi consentiens inimica est Deo, et omnis qui adorat commictit Idolatriam.[139]

Liber .17. & ultimus

Pag(in)a 850. Loquitur de modo quo Imperatores in Deos referebantur, et particulariter de Claudio, et anima illius, et dicit. Nec dubito aliquos è plebe, tam stupidos esse, qui vere credant animam illius in avem converti. Tantum possunt vulgati errores, et Religioni consecrati.[140]

3

Antonio Balducci,[141] Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, 27 September 1570)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 678r
(autograph)

678r (...) Io ho eseguito quanto da V. S. Ill.ma mi fu comesso intorno alli libri del Cardano,[142] che tutti sono inventariatj alli librarij e, tra hoggi e, domani, gli farò portare quà al s.to officio, (...)

---

[138] "Nam et post Christum dedere responsa, sed laesa, manca, omnino inutilia, et ante illum deseri coeperunt".

[139] On p. 845, Cardano stated that the demons, flattered by requests for predictions, could say the truth.

[140] In ch. 94, "Gentium ritus".

[141] Antonio Balducci; BIOGR.

[142] Letters sent from Rome to the Inquisitor of Bologna are held in BAB, mss. B 1860 and B 1861, but only for the years 1571-1594; cfr. Baldini-Spruit 2000, p. 147. Thus, the letter from the Inquisitor of Como is lost (see doc. 1), as well as the one from the Cardinal

4

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, 7 October 1570)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 699r
(autograph)

(...) Hieri ricevej due di V. Ill.ma S. dell'ultimo del passato, l'una 699r
circa la causa de i Certosinj, l'altra del Cardano.[143] La prima, hò posto così un puoco da parte, essendo che non porta alcun' pericolo quatro, o, sej di prima ò doppo, e, quest'è per la presenza di Mons.or n⟨ost⟩ro Ill.mo Aless⟨andri⟩no[144] la quale mi tiene si occupato in allegrezza, che non posso quasi che occuparmi in altro, et non però tanto che hieri, io non andassj in persona à condurmi alle carceri il Cardano il quale ci venne assaj mal' volontierj ma io feci con tal' destrezza, che l'hebbj in prigione che non se n'[avidde],[145] l'inventario de libri è fatto, ma non ancor copiato, per la prima gita gli mandarò, e la copia di detto inventario, et delli esamini, che si saranno fatti.[146] (...)

---

that Balducci referred to, and the list of Cardano's books (a copy of the latter was sent to Rome by the Inquisitor; cf. doc. 5). Therefore, we do not know which books were confiscated, nor is it possible to establish whether the trial against Cardano was set up by Balducci as a result of the Inquisitor of Como's letter (doc. 1), or whether it was ordered by the Roman Holy Office on the basis of the same letter. In both cases, the letter of Sacco had a triggering effect, causing a change in the attitude of leading circles of the Church towards Cardano.

[143] Both letters are lost (see note 154). Balducci's later letters no longer refer to the issue of the Carthusain monks.

[144] Probably Alessandro Riario; BIOGR.

[145] This phrase fixes the date of arrest, but it is unclear about the precise course of the events. Cardano was probably aware of the peril ("venne assaj mal' volontierj"), but Balducci's remark ("con tal' destrezza, che l'hebbj in prigione che non se n'[avidde]") seems to contradict this. In a later letter (doc. 22), he confirmes the grievious nature of the event.

[146] On the list and the text of the depositions, see the next docs.

5

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome
(Bologna, 11 October 1570)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 696r-v

696r (...) Con questa mando à V. S. Ill.ma la copia dell'inventario de i libri del Cardano e, d'un'esamine fattoli.[147] Sono intorno al vedere il libro suo de rerum varietate, et di già gli hò notate alcune pazzie sopra di che l'esaminarò quanto prima, et così seguirò di mano in mano.[148] Mi saria però grato assaj quando si potesse havere una nota de gli errorj ch'in detto libro sono stati osservati costà.[149] Tutta via e senza di quello io non mancharò usarvj tutta quella diligenza che potro. Per andare più alla sicura io m'hò fatto dare sigurtà da esso Cardano di mille, e cinquecento scudj de tuto carcere per poterlo accomodare di stanza, conforme all'età et infirmità sue, e così del fuoco [corsellj], et simili cose e per esser vechio, e male conditionato gli hò dato un' servitore che stia prigione seco con sigurtà di trecento scudj. e cosi mi pare sino quà havere bene incaminato il negocio.[150] Anchor non è stato persona, che mi habbi parlato per lui ne in bene ne in male eccetto questa mattina Mons.or Ill.mo legato nostro[151] et uno de quaranta per

---

[147] Both documents are lost, probably because they were inserted into the file of the trial, which was lost when the Archive was transferred to France; see the General Introduction, section 1.2. On the list, see doc. 4.

[148] The propositions noted by Balducci certainly made up the charge, and a list containing them was inserted in the Bologna file of the trial and in the copy sent to Rome. Even in the case the list cannot be identified with doc. 2, which would virtually exclude a detailed reconstruction of the charge, most likely the doctrinal points it highlighted were similar to those noted by other Censors of *De rerum varietate* (docs. 43, 72) and in Cardano's self-correction (doc. 49) too. The Inquisitor used one of the four editions then available: Cardano *1557*a, *1557*b (both issued at Basel), *1558* (Avignon), and another one issued at Basel in 1559.

[149] The Inquisitor received this "nota" with the Cardinal's letter of 21 October; see doc. 9 (letter by Balducci of 28 October). Possibly, it was the *censura* of *De rerum varietate* published here as doc. 2.

[150] Perhaps Rodolfo Silvestri, who attended Cardano in prison as secretary; see note 176.

[151] In 1570, Legate to Bologna and Romagna was Card. Alessandro Sforza (ca. 1533 – 1581); Cardella, V, pp. 78-80; Weber 1994, p. 150.

occasione dello studio[152] perchè questo Cardano ha la prima lectione in medicina[153] e mi dicano[a] che quando la causa dovesse andare a longo che pensarebbeno di provedere d'altro acciò lo studio non patisse. Così di loro comissione ne scrivo à V. S. Ill.ma dalla quale aspettarò risposta.

Il medemo Cardano m'hà pregato ch'io scriva a V.S. Ill.ma che quando fosse in piacere di N. S.re e di VV. SS. Ill.me // ch'è parechiato di 696v
venire a Roma, e dare sigurtà buona d'obedire, e fare quanto sarà in loro piacer, et io gli lo scrivo per aviso. (...)

6

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, 14 October 1570)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 698r
(autograph)

(...) Mi trovo le gratissime di .V.s. Ill.ma di vij del presente,[154] in 698r
risposta delle quali non hò che dirgli, se non ch' il Cardano già è prigione come per due altre mie già havrà inteso, et per la posta passata gli mandai l'inventario de i libri suoj con uno esamine, et con questa ne sono doj.[155] et quelle scritture di M⟨esse⟩r Anibale Monterentio,[156]

[a] "dicano": sic.

[152] The Bologna Senate was called "the Quaranta", because of the number of its members.

[153] Cardano held the ordinary chair of theoretical medicine in Bologna from 1562; see the annual *rotuli* in Dallari, II, pp. 155-79.

[154] Also later (cf. docs. 9, 11, 31), Balducci spoke about "lettere" sent by the Cardinal on the same day; however, the plural is used for the singular (as in Latin). Rebiba's letter is lost (see note 143).

[155] Cf. doc. 5. Also the minutes of the second deposition are lost. The list, referred to in previous letters, regards Cardano's works in Bologna bookshops.

[156] Annibale Monterenzi (Bologna, ca. 1507 – Bologna, 4 November 1586), one of the better known jurists in Bologna in the sixteenth century; 16 Sept. 1535, graduated in civil and canon law; taught law at the Studio until November 1575; called as councillor to other

quando .V.S. Ill.ma mi mandarà la nota delli errorj che si pretendeno contra detto Cardano, l'havrò grato, ne per tanto restarò di continoare nello esaminarlo come ho fatto fin quà. (...)

7

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, 18 October 1570)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 771r
(autograph)

771r (...) Doppo gli ultimi avisj faccio sapere à V.S. Ill.ma qualmente un'altra volta hò esaminato il Cardano, seguendo ne gli errorj del suo libro,[157] ne[a] posso per hoggi mandare l'esamine per havere tenuto il Notaro occuppato.[b] (...)

8

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, 25 October 1570)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 781r
(autograph)

781r (...) Mando à V.S. Ill.ma copia d'un'inventario de libri scritti à mano del Cardano, i, quali se tutti esattamente s'hano da rivedere non ci

[a] "ne": sic.

[b] "occuppato": sic.

cities; wrote a comment on the "Statuti civili e penali" of Bologna; see Fantuzzi 1781-1794: VI, pp. 77-79; Dallari, *ad indicem*. His "scritture" are not mentioned in any other document on Cardano; therefore, it is unclear whether they regarded the trial (possibly favorable depositions, since he was a colleague), or other issues.

[157] *De rerum varietate*; see doc. 5.

basta un'anno,[158] Io gli ho scorsj così, quà, e là, e, mi pare siano lontanj dalla materia della fede eccetto doj che voglio vedere più sottilmente che sono, i problemi, e, le vite de santi[159] (...)

9

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome
(Bologna, 28 October 1570)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 763r
(autograph)

(...) Tengo le gratissime lettere di V.S. Ill.ma di xxi di questo, et in- 763r
sieme la nota delli errori del Cardano, i quali sono quei medesmi quasi sopra de quali già l'ho esaminato, onde puoco di più gli ho havuto da sopragiongere.[160] Tuttavia gli hò fatto un'altro esamine del quale

[158] This list of Cardano's unpublished works is now lost. The Censor's overall estimation was basically correct. In the 1562 edition of *De libris propriis*, Cardano mentioned about 300 "libri" (in the sense of parts of books), amounting to over 6000 pages in folio. After the trial, in 1573, Cardano said to have destroyed ca. 120 of his unpublished works. This explains why the 1576 edition of *De vita propria* lists 219 works; see Maclean 1999, pp. 14-15. An extant list (handed over to the Inquisitor or written by him) would be of crucial importance, because it was composed before the partial destruction and is thus virtually the most complete one. Balducci suggested that he confiscated all Cardano's unpublished works, but in his other letters to Rome he no longer referred to them. Probably, he gave them back to Cardano.

[159] The *Problemata* were published for the first time in *Opera omnia* (Cardano *1663*: II, pp. 621-67); the only ms. written when the author was still alive, is in BAV, *Boncompagni* I, 51 (see note 294). As to the *Vitae Sanctorum*, they were never published, or mentioned in any edition of Cardano's *De propriis libris*; see Maclean 1999 and the list of Cardano's works in Baldi-Canziani 1999, pp. 482-97. He mentioned them, however, in the list of unpublished works included in his testament of 13 July 1571, on n. 38: "De vita sanctorum libri XIII perfecti"; see Rivari 1920, p. 19. The work was probably written shortly before, because not included in Cardano's earlier testament (18 January 1566; see Bertolotti 1882, pp. 641-642). Considering that the work is not even mentioned in his last testament, drawn up in August 1576 (ibid.), it was probably among those destroyed in 1573. Note that the Inquisitor mentioned the work as a manuscript, while Cardano suggested that it was at the printer's: "stampa[si] un libro de vita sanctorum" (see doc. 12).

[160] The letter and the included annotation are lost, whenever they cannot be identified with doc. 2. Also Cardano's third deposition, which Balducci said to have included, is not in ACDF.

ne mando copia à V.S. Ill.ma e quella lo farà vedere, e, m'avisarà quello che di più mi resterà di fare che non mancharò.

Dissi à Mons.or Ill.mo Legato,[161] et alli SS.ri Quaranta quanto mi scrivea V.S. Ill.ma circa il provedere d'un'altro Lettore per lo Studio, e, così hieri mandorno ad intimare al Cardano, che più non lo volevano per lettore, e, che in luoco suo provederebbeno d'un'altro.[162] Quest'huomo mi si raccomanda assaj per l'espeditione, et m'ha pregato ch'io lo lasci scrivere una lettera à V.S. Ill.ma ne gli l'ho voluta negar: et così la mando con questa[a].[163] (...)

10

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, 1 November 1570)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 680r
(autograph)

680r (...) Con questa mando la copia d'un'altro esamine fatto al Cardano et mo aspettarò se da .V.S. Ill.ma altro mi verrà ordinato.[164] (...)

---

[a] On f. 764*v*, under the annotation which summarizes the letter: "non vi sono lettere [...]", annotation.

---

[161] Card. Alessandro Sforza: see note 151.

[162] The order was immediately executed: on the *rotulus* of the academic year 1570/71 Cardano's name was skipped, with the annotation that the cancellation had been ordered by the Legate and the Senate, to whom Balducci passed the injunction of the Holy Office on 27 October; see Dallari, II, p. 179. In the following year, Cardano's chair was occupied by Fabrizio Gargioni. Bologna belonged to the Ecclesiastical State, but the university was managed by the city. Yet, without taking into consideration Cardano's scant popularity, to deny an official request by the Inquisition was not imaginable.

[163] This letter by Cardano is probably not in ACDF. The annotation to Balducci's letter, certainly contemporary, suggests that it arrived without enclosures. However, in a similar case it comes natural to ask why the Inquisitor did not refer to this neglicence in his following letter of 1 November (doc. 10); moreover, Cardano's letter of 18 November (doc. 12) does not refer to a possibly previous one, and it seems to be his first letter to the Congregation.

[164] This deposition is lost.

11

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome
(Bologna, 8 November 1570)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f 646r
(autograph)

(...) Io sto aspettando le lettere di .V.S. Ill.ma intorno alla rissolutio- 646r
ne de n⟨ost⟩ri prigionj.[165] In tanto seguirò in legere di q⟨ue⟩sti libri del Cardano (...)

12

Girolamo Cardano to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome[166]
(Bologna, 18 November 1570)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 795r[167]
(autograph)

R.mo et Ill.mo Signor e S.or mio obs.mo 795r

Hoggi di xliii giorni ch'io son in prigion in questi freddi di lxx anni mal sano e tra laltre[a] [perso] [il sonno] et io non manzo quasi niente [perche] manzando [veneria] a impazire non manzando a morire che reputo men male. Ne so cagion niuna, più che de la vita dicto mal di [frati] di S. Dominico [...] non è gionta [daltri] [fatemi] tagliar la testa ch'io mi toglio la sententia da mi stesso. Del resto la S.ta Inquisitio-

[a] "laltre": sic.

[165] As explained in note 142, all the letters sent to the Inquisition of Bologna before 1571 are lost. Balducci's later letters do not refer to this one.

[166] It is unknown whether this letter was sent separately or together with one by the Inquisitor of Bologna. ACDF does not hold a letter by Balducci written on this date. Not only the content, but also the logical and linguistic incoherence of the letter reveal a state of great distress, confirmed by the Inquisitor in his letter of 16 December (doc. 15).

[167] Published in Baldini 2003, pp. 488-89.

ne [modo] una volta e mi giudichi o a morte o merita o non merita che forsi Dio ne fara demonstratione. Io non posso esser mandato a Roma avanti il conspetto de l'ilus.^{me} sig.^{rie} vostre: non posso dar le mie difese: non posso parlar ne anchora a li servitori salvo un spatio d'una ave maria do o tre volte la settimana. Mo s'io havessi tradito [il stato] doveria pur almeno [Veder] la faccia al conspecto de [Vostro] S.^{mo} collegio e poi giudicatemi come Dio le inspirara.

E [oditome] si me condanarete non solo a la debita pena ma al dopio del merito la portaro [...] [...] non sia pena d'heretico che io non fui mai ne mai [saro] Et li mei scritti non sono che di philosofia. stampa[si] un libro de vita sanctorum non e anchora correcto e pur tuttavia e cattolico ben e [remesso] a la s.^{ta} madre chiesa.[168] [si] che se me fussi o perder la vita o l'intelletto o la vista e poi che mi liberate ampiamente come spero sia vostra intentione che mi [...] poi essa e che honore farà al vostro collegio, e che frutto a Dio e l'humana generatione tanto piu che mi trovo il secreto di produr la vita fino a [75][a] anni per ragione certa e molte experienze confirmato e de la gotta a presso a CCC daltri[b] quali non ho missi ne li libri perche haveano di bisogno del [imprimatur] che [...] [...] da un foglio e pero hanno di bisogno de la mia presentia che li [adopri]. Trovomi un nipotin di anni x un [fiolo poero][169] [...] [forastiero] che [niuno] di [mei] mi [diffende] cosa in vero miserabile e se non [...] la vostra benignità [veden] a che [termino] mi trovo e quando m'havessi preso [considerare] che oltra l'altre

[a] The number is unclear; it could be also 71 or 76.

[b] "daltri": sic.

[168] See note 159.

[169] His grandchild Fazio (born in 1559), son of his first-born son Giovanni Battista who was executed in 1560 at Milan. His younger son Aldo, born in 1543, caused constant worries to Cardano, for his lax life and criminal behaviour. In 1569, he robbed his father who let him be banished from Bologna. Aldo probably also attempted to kill him, and before 1574 he had been incarcerated in several cities. In the testament of July 1571, Cardano let him partake in the inheritance, but under certain conditions. When he left for Rome (late 1571), he took Fazio with him, but not his son, whose behaviour probably worsened, because in his last testament (August 1576), Cardano excluded him completely, choosing his grandchild as main heir, and assigned him to Rodolfo Silvestri; see Bertolotti 1882, pp. 628, 630, 653-54. Nothing is known about Aldo's and Fazio's lives after 1576.

cose [haven'] preso un affetionatissimo a S.ta chiesa e senza niuna colpa voluntaria e pero li prego le S.rie V.re Ill.me a lasciarmi di presente o far venire a Roma al cospetto vostro che ad ogni modo usciro li verro o [in] a [Venetia] e non lasciar exempio a la S.ta Inquisitione di si [cruda] e, miserabil sorte quando [sera] stata la mia al presente a la [...] de chi la ricordarà. E con questo bascio al mano a [quella]

In Bologna a li xviii Novembre MDLXX

H. Card⟨anu⟩s

13

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 7 December 1570)

ACDF, SO, *Decreta*, 1567-1571, f. 170r-v

.475.ª Congregatio offitij S.tae Rom. Inquisitionis facta Rome in pa- 170r
latio ap⟨osto⟩lico coram S.mo D. N. D. pio papa V.o ac Ill.mis et R.mis dd. Cardinalibus Inquisitoribus generalibus in qua Interfuerunt omnes Infra⟨scri⟩tti videlicet.

Die Iovis 7.ª mensis decembris 1570

Ill.mus et R.mus d. Car.lis pacheccus[170]
Ill.mus et R.mus d. Cardinalis de gambara[171] et
Ill.mus et R.mus d. Cardinalis ab ecc.[172]

(...) In qua quidem congregatione fuit lectus processus Bononiae 170v
factus Hier.mi q. fatij de Cardanis medici Bononiensis sed nondum completus nec finitus legi.[173]

---

[170] Francisco Pacheco; BIOGR.

[171] Gian Francesco Gambara; BIOGR.

[172] Giovanni Paolo Della Chiesa; BIOGR.

[173] This file, sent in from Bologna, is lost. It was not complete and there is no letter by Balducci which refers to this transfer of the file of Cardano's trial. Most likely, only the first four depositions (sent in with the previous letters) were meant.

14

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, 13 December 1570)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 794r

794r (...) Gli ricordo anco la causa del Cardano, il quale si raccomanda per l'espeditione. (...)

15

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, 16 December 1570)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 670r
(autograph)

670r (...) Raccomando mò io à V. S. Ill.ma la causa del Cardano. Quest'huomo e vechio conditionato e più presto [fora] al [legg...] di cervello che non s'è posto à letto da puochj giornj in quà, e, si lamenta di moltj mali. In conclusione egli m'è di travaglio assaj e più sarebbe se da buon senno mi caddesse amalato nelle manj. (...)

16

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, 20 December 1570)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 775r
(autograph)

775r (...) Nella causa del Cardano già hò formato il punto, e, spero fare una congrega(tio)ne che sarà di sodisfatione à quel .S.mo tribunale. (...)

17

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, 22 Decembre 1570)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, fols. 672r
(autograph)

Ho fatto quanto .V. S. Illma mi scrive intorno alla causa del Carda- 672r
no.[174] Et gli hò data la casa per carcere, e che non possj scrivere ne manifestare cosa spettante alla causa, sotto pena di duo millia scudi, et della scommunica, et mi ha dato per sigurta M⟨esser⟩ Matheo Amorini,[175] et cosi se ne[a] ito (...)

18

Rodolfo Silvestri[176] (in the name of Cardano) to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, 23 December 1570)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, fols. 673r-v, 733av
(autograph[177])

Illmo et R.^{mo} Monsig.^{or} Ho da ringraziar Iddio et le Ill.^{me} sig.^{rie} v⟨ost⟩re 673r
et la sua humanita singulare et in due cose che havendomi dato la casa per carcere[178] come mal sano e vecchio si vede il buon animo de

[a] "ne": sic.

[174] The letter by the Cardinal is lost; see note 142.

[175] Matteo Amorini († 1573), one of the better known bankers of Bologna in those years, gave a warranty for Cardano. On this figure, see Fornasari 2001. This letter dates the release on 21 or 22 December.

[176] For Silvestri, pupil of Cardano, whom he attended in prison, see BIOGR. This letter, lacking almost any syntactical structure, confirms the state of utter distress, already revealed in the letter of 18 November.

[177] Published in Baldini 2003, pp. 489-90.

[178] Cf. doc. 17.

le sig.rie vostre perche oltra del occhio e altri mali io ni trovo amalato di presente gravemente di sorte che se espetavano quatro giorni anchor io quanto a me poteva puocho goder de la vostra beneficienza ne per questo ne son molto sicuro pur spero in Dio de potermi agiutare e un sol giorno mi portava grandissimo preiudicio, ringratiato Iddio, che se non hanno agiutate le mie buone opere con la v⟨ost⟩ra singular bonta almeno ha agiutato il gran buon animo perche invero sia cio che si vuole e errato quanto sia possibile chiaro e [...] potreti creder fermamente che mai fui heretico ne mai son per essere ne mai saro ne mai voglio essere si che le supplico che con quella benigna bonta con la qual me haveti agiutato da la morte o almeno dal pericolo grande voliati farmi espedire quanto piu presto puo le Sig.rie V⟨ost⟩re Ill.me essendo io parechiato a far quanto mi comandano et essendo tanto affecionato a la S.ta Romana chiesia che non piu mi move l'intravenuto caso quanto dice li Astrologi che la grandezza de li monti non impedisce niente la rotondita de la terra per la grandezza smisurata de essere a la sua comparatione nel cui segno se V⟨ost⟩re Ill.me Sig.rie parera ch'io sia buono tolendo qualche carica di far servitio a la S.ta apostolica Romana Chiesia io me ne offero di far quanto potro in suo favore et oltra cio perche in questo mezzo perch'io perdo tempo non
673v // facendo frutto ne à Dio né al mondo come il debito mio e l'honor de le Ill.me Sig.rie Vostre a le quale per sempre mi racomando e li bascio la mano, quelle me haverà per iscusato se per il mal non [havero] scritto ne sottoscritto.

Di Bologna a li 23 Decembre MCLXX

D. V. Ill.me Sig.rie
Affecionatis⟨sim⟩o Ser⟨vito⟩re
Rodolfo Silvestri eius nomine

733av Di Bologna 23 di dicembre 1570

Pandolfo Silvestri a nome del Cardano[a]

[a] "Di Bologna (...) Cardano": annotation; "Pandolfo": sic, for "Rodolfo".

19

Girolamo Cardano to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome
(Bologna, 12 January 1571)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 798r[179]
(autographical subscription)

Illmo et R.^mo^ Monsig.^or^. Anchor ch'io habbia scritto più volte a V. 798r
Illma Sig.^ria^ nondimeno questa mia sera per ringratiarla de la cortesia e favore che me ha fatto in farmi assignar la casa per carcere[180] del che gli ne restaro per sempre obligato, supplicandola di nuovo a farmi degno del suo solito agiuto in far' ch'io sia espedito avengha che gia sono tre mesi passati che non faccio frutto alchuno e mi ritrovo in età de lxx anni mal conditionato e povero tal che questo anno non ho de intrata più che xx4[a] e ne ho da cccc di spesa. E anchor⟨a⟩ s'io non ho fallatto faranno cosa di giustizia e di clemenza in liberarmi e s'io ho fallatto quanto prima, e meglio a ritrarmi del errore e non lasciarmi in esso perire. Sì che la priego e supplico non mancarmi di tal gratia avengha che fara cosa grata à Iddio e a un affectionato di Sta Madre chiesia e di S.^a^ Illma Sig.^ria^ a la qual humilmente li bascio le mane e me li racomando.

Di Bologna a li XII Genar. MDLXXI

[...]

H. Cardanus M.[181]

[a] "XX4": sic.

[179] Published in Baldini 2003, p. 490.

[180] Cf. doc. 17.

[181] The "M"., that Cardano wrote after his subscription (also in later letters), refers probably to "Mediolanensis", rather than to "Medicus".

20

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, 13 January 1571)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 797r
(autograph)

797r (...) In risposta poi di quanto mi scrive .V. S. Ill.ma con la soa di vj di q⟨ue⟩sto[182] gli dico che quanto prima si consultarà la causa del Cardano. e, di tutto il ritratto se ne darà pieno aviso a V. S. Ill.ma. (...)

21

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, 27 January 1571)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 767r
(autograph)

767r (...) È inditta la congregatione nella causa del Cardano. et se s'[in]dirà à hora ch'io ne possi dare aviso à V. S. Ill.ma lo faro se non all'altra gita. (...)

22

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, 3 February 1571)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 769r
(autograph)

769r Mando con questa la copia della determinatione fatta nella n⟨ostr⟩a congregatione intorno alla causa del Cardano, et dell'esamine fattoli

[182] Rebiba's first preserved letter is dated 10 February (in Baldini-Spruit 2000, p. 154).

doppo.[183] V. S. Ill.ma vedrà mò q⟨ue⟩l tanto s'harà da fare. In tanto io aspettarò di vedere q⟨ue⟩llo che produrà a' soa difesa.

Quant'al spaventarlo col tormento, io non c'inchino punto perché è soggetto da non scherzarli troppo intorno, che credo saria pericolo ne succedesse alcun'male. et n'hò l'esempio, di quando lo messi in prigione, che per il dispiacere, venne meno e cadde in terra, mezzo morto in mano de sbirri. Hor pensi .V.S. Ill.ma che sarebbe se si vedesse spogliato ligare alle fune? Non mi ci pare necessità perché le propositione sono manifeste et à noi stà d'accettar o nò le sue inter⟨pre⟩tationi. Qual sia pro ulteriorj veritate d'havere ò complici, ò sapere s'hà tenuto altrj errorj, a me pare che s'habbi tanto in mano che il S.to officio possi restare sodisfatto, tuttavia io son'qua per seguire il giudicio di .V. S. Ill.ma e degli altri Ill.mi SS.ri patronj del .S.to officio che il mio. (...)

23

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, 10 February 1571)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 810r-v[184]
(autograph)

(...) Con q⟨ue⟩sta mando tutto il compimento del processo di M⟨esser⟩ Hieronimo Cardano,[185] et da V. S. Ill.ma aspettarò la rissolutione di q⟨ue⟩llo che s'harà da fare. Et so⟨pr⟩a di questo voglio avertirla di alcunj particularj per non havere da mandar a' longo l'esecutione de gli ordeni suoj còl stare à scriverle, e, moltiplicare tutta via nuove let- 810r

[183] Neither of the two documents is preserved.

[184] The second part of this letter, on fols. 810v-811r, regards Ulisse Aldrovandi; cf. ch. Aldrovandi, doc. 7.

[185] Also this file is lost. From previous letters it can be concluded that five depositions were sent to Rome, in addition to one or more "scritture" by A. Monterenzi, and a "determinatione" (a preliminary judgement) of the Inquisition of Bologna. The rest of the proceedings consisted probably in other *censurae* of Cardano's works – among which was almost certainly one by Balducci on *De rerum varietate* – and in depositions by witnesses. These are not mentioned, however, in other documents.

tere sopra di q⟨ue⟩sto potendo sodisfare con q⟨ue⟩st'una, come credo sodisfarò.

Prima ricordarò a V. S. Ill.ma q⟨ue⟩llo ch'ella mi scrisse nella prima comissione, che mi diede in q⟨ue⟩sta causa che fù ch'il Cardano per essere l'huomo ch'era che facilmente havrebbe di molti grandi che me lo raccomandarebbeno.[186] Gratia d'Iddio, non ho havuto persona ne grande ne piccola che per luj m'habbi parlato se non con ogni modestia.[187] però adesso, caso che la cosa si risolvesse ch'egli havesse ad abiurare supp⟨li⟩co V S. Ill.ma che mi scriva s'harà a abiurare publica[a], o privatamente e, se con quelli modj che s'usano di fare abiurare gli altri, o pure ad esso s'harà da fare alcuna agevolezza, come sarebbe di farlo abiurare in presenza delli doi Cardinali in Pallazzo senz'altra solennità. dico gli doi Card.li che sono qua Mons.or Ill.mo Legato e Mons.or Ill.mo Paleotto, o, in qualch'altro modo e q⟨ue⟩sto acciò da altri non sia attribuita q⟨ue⟩sta cosa ad una mia durezza di capo.[188]

Avertisco anco ch'in caso che da cotesto .s.mo Tribunale fosse giudicato che dovesse purgarsi canonicamente, credo che gli sarà impossibile perché, sicome per la soa solitaria conversatione non hà possuto havere te-
810v stimonij à provare la soa buona // fama, così, e, molto meno trovarà compurgatorj, et p⟨rae⟩sertim suj ordinis, perche non credo che in Bologna sia preso un huomo ch'abbia avuto soa intrinseca pratica un'mese.[189]

Il terzo avertimento che gli vuo' dare, e ch'al mio giudicio importa più, e, che in caso che sia giudicato che debba abiurare ò come heretico, o come vehementemente sospetto, e, gli ne segua come necessa-

[a] "publica": sic.

[186] Balducci probably referred to the (lost) letter mentioned on 27 Sept. 1570 (doc. 3).

[187] The Inquisitor already hinted at Cardano's solitary live at Bologna; see doc. 5.

[188] The Cardinal Legate to Bologna was A. Sforza; see note 151. Gabriele Paleotti (1524-1597) was Bishop of Bologna from 1566 (BIOGR.). Many years afterwards, he supported a request by Ulisse Aldrovandi at the Holy Office; see ch. Aldrovandi, doc. 11. In its reply to Balducci, the Holy Office ordered that Cardano should abjure "coram congregatione", that is, in the presence of the members of the Congregation only; see the letter of 10 March 1571, in Baldini-Spruit 2000, p. 155. It is not clear whether this guise included the Cardinal.

[189] For the "purgatio canonica", see Errera 2000, pp. 224-26. These statements on Cardano's seclusiveness at Bologna are partially new. Initially, the authorities and the public opinion contravened his employment at the university, but later this opposition ended. See Costa 1905.

riamente ne seguirà vergogna, e, confusione bisogna avertire di assicurarsi della soa persona che tal'hora il Diavolo, o, la desperatione, non gli mettesse in capo di fuggire alli heretici. perche, è tanto facile nello scrivere, che se il Demonio s'havesse à servire di luj credo saria un'pessimo istromento. E questo sia detto tutto per aviso. ancho ch'io son'certissimo non facci bisogno tutta via m'è caro di sodisfare ancho a me stesso alcuna volta. (...)

24

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 14 February 1571)

ACDF, SO, Decreta, 1567-1571, fols. 180v, 181r

.493.ª Congregatio offitij S.te Rom. Inquisitionis facta Rom. in pala- 180v
tio ap⟨osto⟩lico et stantijs Ill.mi et R.mi d. Cardinalis pisarum coram Ill.mis et R.mis d. d. Cardinalibus Inquisitoribus generalibus in qua Interfuerunt omnes Infra⟨scri⟩pti videlicet.

Die Mercurij 14. mensis Feb⟨rua⟩rij 1571

Ill.mus et R.mus d. Cardinalis pacheccus et
Ill.mus et R.mus d. Cardinalis ab ecc.ª
R.p.d. episcopus Balneoregiensis Com⟨missariu⟩s generalis S⟨anc⟩ti offitij[190]
R.p.d. episcopus Regiensis
R.p.d. episcopus Nepesinus et Int⟨e⟩rin⟨us⟩ assessor eiusque offitij
R.p.d. fr. m⟨agiste⟩r serafinus caballus p⟨ro⟩cur⟨ator⟩ generalis ordinis
R.p.d. Michael Cornelius protonotarius apostolicus et refer⟨endariu⟩s

---

[190] For the Cardinals Francisco Pacheco and Giovanni Paolo Della Chiesa, see BIOGR. The Holy Office's Commissioner General was Umberto Locati, OP (ca. 1507-1587), Bishop of Bagnoregio from 1568; cf. Ditchfield 1989. The Bishop of Reggio was Eustachio Locatelli, OP; see ch. Astrology, note 91. On the Assessor Donato Stampa, see ch. Astrology, note 92. Serafino Cavalli, OP (1521-1577) was Procurator General of the Dominicans till 1571. Corneli, however, is not included in the lists of Apostolic Referendaries in Weber 2003-2004. Vincenzo Donzelli, OP († 1585), became Bishop of Sulmona in September of the following year. For Belli (Bello, Belo) see ch. Astrology, note 93; For Brugnatelli, see BIOGR.; for Valle, see note 340.

R.p.d. fr. m⟨agiste⟩r Vin⟨centiu⟩s donzellus socius R. D. Com⟨missa⟩rii p⟨raedict⟩i.

Mag⟨nifi⟩cus d. Petrus belus procurator fiscalis eiusque offitij

Mag⟨nifi⟩cus d. Io. Baptista brugnatellus et

ego Claudius de Vallo S.^{tae} Inquisitionis Notarius m. p. [a] (...)

In qua quidem Congregat⟨tion⟩e fuerunt lecta m⟨emoria⟩lia et propositae causae Infra⟨script⟩orum videlicet. (...)

181r Io. Franc⟨isc⟩i cardani. In qua p⟨raefa⟩ti domini consultores concordes fuerunt in votis quod abiuret de vehementi et prohibeantur libri et scribantur desuper l⟨iter⟩e opportune.[191] (...)

25

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, 24 February 1571)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 823r
(autograph)

823r (...) Quant'all'espeditione del Cardano mi resta di sapere, s'io l'ho da fare abiurare in publico, o, pure, con qualche temperamento secondo che parerà espediente di quà. Et se se gli ha a' dare penitentia privativa, e, quale, et supp⟨li⟩co .V. S. Illma di risposta.[192] (...)

[a] "ego (...) m.p".: in Della Valle's hand.

[191] "Iohannes Franciscus" is certainly a mistake for "Hieronymus". First, the document does not refer to the start of a new trial, and no Giovan Francesco Cardano is mentioned in previous or later documents. Second, the document follows closely upon the transfer of the Bologna file to Rome. Third, an author of several works is concerned, while there are no extant works by any G.F. Cardano. Fourth, the actual decree is identical to that on Cardano forwarded by Card. of Pisa, with the letter of 18 February (mentioned in this decree), to the Inquisitor of Bologna (text in Baldini-Spruit 2000, p. 154). This document is helpful for a chronological reconstruction of the undated *censurae* of Cardano's works, because the Roman Consultors could not base their judgements on Bologna documents only. And according the inquisitorial practice an autonomous examination required written *censurae*. See note 38.

[192] This request for further information follows upon the Congregation ordering Balducci on 18 February that Cardano should abjure *de vehementi* (text in Baldini-Spruit 2000, p. 154).

26

Girolamo Cardano to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome (Bologna, 7 March 1571)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 761r[193]
(autographical subscription)

Illmo et R.^mo^ Monsig.^or^ Le illme Sig.^rie^ Vostre a le quale ho obligo de 761r
la vitta vorria anchora poterle havere obligo del vivere perch'io non ho da vivere per più de duoi mesi del'anno e quelle se ne potrano informare per la gravezza del figliuolo[194] oltra la quale ho spesa de quatrocenti scudi non mi pare havere indicio niuno d'heresia perche se verò, è, quel che dice l'Arcivescovo Florentino[195] bisognaria li potesse essere l'indicio de pertinacia in voluntate a la quale li preiudica la mia protesta e la vitta sinceramente christiana poi [li] sono li pericoli li danni per sostentare l'honor de la Sta Romana Chiesia. Oltra cio il modo di poter sodisfare a l'honor de le Ill.^me^ sig.^rie^ V⟨ost⟩re e à l'utile de la Sta Sedia Apostolica senza machiarme in niun modo l'honore e rendermi inhabile in questa eta da poi tante fatiche a potermi trovare il vivere, con una chiara et ampla è[a] distinta retratatione e tanto piu che gli è chiaro sin a le pietre che l'origine di quella cosa anchora che à V. Ill.^me^ Sig.^rie^ e forsi alchun buon religioso sia [statto] il [zelo] de la Sta fede, e peró [nasciuto] per privarmi de la lectura, et il presente havendo ottenuto questo per questo me[...]o] non cessano di volerme [...] con la vostra authorita el vivere in qualonque altro luocho il che quanto sia indegno lascio riputare à quelle e pero[b] con esortatione la supplico, et à quel S.^mo^ tribunale poi che il R.^do^ Padre Inquisitor ofce che non ha expeditione da quelle e che io lo debbio scrivere, che le siano contente

[a] "è": sic.
[b] "pero": sic.

[193] Published in Baldini 2003, pp. 490-91.
[194] On his third son, Aldo, see note 169.
[195] Cardano quotes the *Summa* by S. Antoninus, part II, tit. XII, ch. 4 "De haeresi et de poenis haereticorum"; see, for example, Antoninus *1582*, vol. II, p. 364: "(...) ut quis proprie dicatur haereticus, duo requiruntur. Primum est error in ratione (...). Secundum est quasi complementum, scilicet pertinacia, seu obstinatio in voluntate".

d'ispedirmi di presente e quanto meglio mi puono che spero in Dio non solo ve ne renderà merito doppo morte ma in questo mondo contenteza con honore e con questo li bascio la mane

Di Bologna a li vii March M. D. Lxxi

H. Card.° M.

27

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, [9] March 1571)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 760r
(autograph)

760r (...) Ho aspettato la risposta di V. S. Ill.ma circa q⟨ue⟩llo gli domandai del Cardano, ne maj l'ho havuta ch'era s'io lo dovea fare abiurare in publico, o, in privato, et circa le penitenze privative se gli n'ha à dare alcuna. V. S. Ill.ma sia contenta darmene aviso acciò doppo tante fatiche ch'hò fatto in q⟨ue⟩sta causa non facessi poi nel fine cosa ch'havessj da offendere S. S.ta e le SS. VV. Ill.me e R.me.[196] (...)

28

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, 17 March 1571)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 809r
(autograph)

809r (...) Hebbi le grat⟨issi⟩me l⟨ette⟩re di .V. S. Ill.ma di x di questo.[197] et quanto alla causa del Cardano l'espedirò mercorj che viene, essendo

[196] The Congregation answered on 10 March, before receiving this letter, and ordered that the abjuration should take place "privatamente coram congregatione" (before the members of the tribunal only). On 17 March, when this letter arrived, the Congregation sent another letter referring to the injunction of 10 March; the two texts are in Baldini-Spruit 2000, p. 155.

[197] See the previous note.

a' punto intima la congregatione per q⟨ue⟩l giorno per altro effetto, e tra tanto gli ho dato licenza che bisognandoli possi uscire di casa, et andare per la città. (...)

29

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome
(Bologna, 21 March 1571)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 807r
(autograph)

(...) Hoggi habbiamo espedito la causa del Cardano e n'è restato 807r
sodisfatto, ma perché se gli è detto del n⟨ost⟩ro [...] piu stampare libri, m'ha detto, che è circa un anno che ne diedi duj à stampare in Basilea, che trattano di medicina, et s'essibisse darmene la copia che l'ha in Bolog⟨na⟩.[198] Mi resta poi un dubbio, che modo io debba tenere in fare che venghi à notitia del publico la prohibitione fatta del ritenere e legere il libro suo de rerum Varietate nel q⟨ua⟩le sono tuttj q⟨ue⟩sti errorj e di q⟨ue⟩sto m'aspettaro il parere di V. S. Illma.[199] (...)

30

Girolamo Cardano [to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome][a]
(Bologna, 22 March 1571)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, f. 806r[200]
(autographical subscription)

Illmo et R.^{mo} Monsig.^{or} Io ringratio purassai V.^{a} Illma Sig.^{ria} e la Sta 806r
Inquisi⟨tione⟩ che m'habbi fatto liberare, e condanato sol quel'ch'ho

[a] The letter has no address.

[198] The commentary to Hippocrates' *De aere, aquis et locis* and *Consilia tria*, published in one volume (Cardano *1570a*).

[199] The Congregation answered on 31 March, ordering to Balducci to inform the other Italian inquisitors about the prohibition of the book; see Baldini-Spruit 2000, p. 157, and doc. 31.

[200] Published in Baldini 2003, p. 491.

fallato cio e il libro il quale in parte e stato corrotto dà altro in parte da me puocho consideratamente po[...] e parte riceve interpretatione fuor de la mente mia e del uso de la lingua l[...]na.[201] E però se V.ª Ill.ma sig.ria si degnara di lasciarmelo et hara a piacere ch'io li faccia una apologia faro ad un tratto due cose e forsi tre buone, rend[...] il libro utile a li lettori espurgandolo da le gionte da le cose mal messe e sprovedutamente e fuor di proposito, e in qualche luochi di chiar[...] anchora sentimento più vero che non e quello che se li ha datto o al[meno] piu segondo la mente mia, e con questo haresi maggior fermezza di q[ue]llo che ne potesi esser certo ch'io non hebbi mai mal animo niuno [verso] le cose de la S.ta Chiesia Apost.ca e torresi l'animo a colori i quali desiderariano che fallando essi, crescessi opinione che anchor li vostri affecti[io]nati havessero qualche volta cespicato e con questo li bascio la S.ta mane.

Di Bologna a li xxii di March M. D. LXXI

H. Card. M.

31

Antonio Balducci, Inquisitor of Bologna, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome

(Bologna, 7 April 1571)

ACDF, SO, *St. st.*, EE.1.b, fols. 822v, 839v
(autograph)

822v (...) Avisarò gl'[inq.ri] del libro del Cardano secondo mi comanda
839r V. S. Ill.ma[202] et s'altro occorre q⟨ue⟩lla si degni avisarmi // che non mancarò d'ubidirla come debbo.

---

[201] Cardano developed these three lines to justify himself several times, and in particular in his *Correctiones* (doc. 49) and in his reply to a list of heterodox propositions from his works (doc. 52).

[202] See note 199.

32

Girolamo Cardano, Corrections to *De rerum varietate* ([Bologna?], [April-June 1571?])[203]

ACDF, Index, *Protocolli*, H (II.a. 7), fols. 331r-332v
(an unknown hand, probably a scribe)

H. Cardani Mediolanensis civisque Bononiensis Medici in suorum librorum castigationem Prefatio.[204] 331r

---

[203] In this document (f. 332r), Cardano states that the Basel edition (1557) and the Avignon edition (1558) of *De rerum varietate* appeared fifteen years ago. Thus, it dates back to the period between 22 March 1571, when he informed Card. Rebiba about his intention to correct the work (doc. 30), and late 1572 or early 1573. A *terminus ante quem* is furnished by doc. 49, which is a later version written in 1573 (see the following note). However, the Congregation for the Index prohibited all Cardano's works as early as 29 October 1572, except the medical treatises (doc. 47), and as a rule it allowed authors to propose corrections for their works only after prohibition. Moreover, considering that it did not make sense to correct only one of the prohibited works (which shared many sections with *De subtilitate*), it seems reasonable to presume that Cardano wrote these corrections when he still hoped to be able to avoid that the prohibition of *De rerum varietate*, which was explictly referred to in the Bologna sentence, became official. Finally, a *censura* of *De rerum varietate* and *De subtilitate* by Alfonso Chacón (doc. 43), written in August 1572, was possibly commissioned by the Cardinals of the Holy Office after the author had proposed corrections. In his testament of 13 July 1571, Cardano seems to refer to this text: "additiones in XVII libris de rerum varietate relinquo Illustrissimis illis quatuor Cardinalibus [i.e the members of the Holy Office: Rebiba, Gambara, Pacheco, Della Chiesa] conservandas et ut illos castigatos edant et iam editos curent cum additionibus et castigationibus imprimi ut etiam de XVII illis, de varietate rerum, statuatur iuxta voluntatem Beatissimi Pontificis et ad utilitatem umani generis et honorem sanctae Catholicae Religionis ita tamen (...) ne aliquid addatur sed minuatur et adimatur" (Rivari 1920, pp. 19-20). It is unclear why this text does not contain the corrections, but only the methodological preface. The afore-mentioned testament suggests that in July the corrections were not yet handed over. Thus, probably Cardano first transmitted the preface to the Holy Office as a sort of *ballon d'essai*. Considering that he later modified and extended the text, it seems likely that he handed over the new version (doc. 49) without finishing the first draft. A more precise datation is not possible, because the petitions that Cardano presented to the Holy Office before January 1572 (possibly concerning his proposal for corrections) are lost and their content cannot be reconstructed from the *Decreta* (see docs. 41 and 42). It should be kept in mind that this first version of the corrections, composed before the official foundation of the Congregation for the Index and probably therefore addressed to the Holy Office, is not in the latter's Archive, but in that of the Index. It was perhaps transmitted to the Congregation for the Index when it began to plan a new edition of the Index of forbidden books.

[204] The title suggests that this text was meant as a preface to an extended series of corrections to *De rerum varietate* only. The corrections are not in this document, but in four other

Non solum decet (dicebat C. Caesar) Caesaris uxorem carere culpa sed omni suspitione culpae. Scripsimus quietis temporibus, et inter caetera in prima iuventa, praecipuè farraginem librorum De Rerum varietate: quam primùm in tres libros diviseramus: Inde visum est nobis, ut circa annum Domini M.Dxl. libros de subtilitate extraheremus: quos ter editos, atque ob, id bis superauctos, cum placuisse videremus,[205] quod

---

codices. One is ACDF, *Protocolli*, Q (see doc. 49). Two other ones are the BAV mss. *Boncompagni* I, 51, fols. 62r-96v, entitled "H. Cardani Mediolanensis Civisque Bononiensis Medici in suorum librorum castigationem Praefatio"; and *Ottob. Lat.* 2173, entitled "Ex codicibus Ill.^{mi} et Excell.^{mi} Domini Ioannis Angeli Ducis ab Altaemps. H. Cardani in suorum librorum castigationem Praefatio". The last ms. copy, in Savignano sul Rubicone, Biblioteca dell'Accademia dei Filopatridi, ms. 47 (cf. *Iter italicum*, 2, p. 571), has not been examined for this edition. The ms. *Boncompagni* is among the most important of those containing works that Cardano did not intend to publish during his life: fols. 2r-42v contain index and text of *Problemata*; 44r-45r contain the index of *De natura, qui est de Principijs rerum*; 45v-47v hold a second index of *Problemata*; on fols. 49r-60v is the text of *De optimo vitae genere*. In the codex they are followed by other works by uncertain authors: fols. 97r-98r: a work without title on a medical-anatomical topic; 101r-102r: *Del Tabacco*; 103r-110r: *Modo et ordine per crear razza di Cavalli*; 112r-114r: the scheme of a theological-philosophical work, without title or author. The corrections, on fols. 62r-96v, were written in a late sixteenth-century hand and corrected by a scribe with a more ancient hand. The first hand, which also wrote ms. *Ottob. Lat.*, is not the hand of R. Silvestri, Cardano's usual secretary (see doc. 18); the second is Cardano's hand. Texts in mss. *Ottob. Lat.* 2173 and *Prot.* Q include all corrections made in ms. *Boncompagni*, and are thus posterior. The text in *Protocolli* H is identical to the corresponding part in ms. *Boncompagni* before the corrections, but with two differences: it contains only three types of corrections to *De rerum*, whereas the other introduces a fourth one, obviously added later; moreover, it contains a phrase which is not in ms. *Boncompagni* (see p. 1097, note b). Summarizing, Cardano first handed over a version of the preface to the Congregation for the Index; then he corrected this preface; subsequently, he had it copied by a scribe with the corrections (ms. *Boncompagni*); finally, two copies were made (*Ottob. Lat.* and ACDF, *Prot.* Q). For the relationship between these two copies, see p. 1209, note b. Gian Angelo Altemps (Roma, ca. 1560-70 – 1620), the owner of ms. *Ottob. Lat.* 2173, was a bibliophil, who acquired the libraries of Guglielmo Sirleto and Ascanio Colonna, who both had an important role in the Roman Congregations (DBI, 2, pp. 550-51); this possibly explains the presence of the *Castigatio* among his manuscripts. Given the remarkable differences between the versions of the preface in *Prot.* H and in *Prot.* Q as well as the interval elapsed between the composition of these texts, both are reproduced here. A future research into the modifications introduced in the text of the ms. *Boncompagni* may reveal aspects of Cardano's defensive strategy, but this version is not relevant for an investigation concerning Cardano's relation with the Congregation, which was not acquainted with the text before its being modified.

[205] Cardano refers to editions prior to the publication of *De rerum varietate* (1557). Between 1550 and 1556, *De subtilitate* went through eight editions or reprints in Latin (1550: Paris, Lyon, Nuremberg; 1551: Paris (two), Lyon; 1554: Basel, Lyon) and three editions of a

reliquum erat quasi exsuccum[a] per intervalla ordinavimus, mandantes alijs ut compaginarent avulsa atque in formam libri redigerent, quem ob magnitudinem in xvii libros (sic enim ex argumento; et quod operi De subtilitate congrueret) divisi.[206] At per me totus intentus alijs conscribendis libris, curandis aegris, rei familiari, officijs amicorum, profitendi muneri publico, corrigere non potui, neque per alium (cum deesset qui huic muneri satis esset) quare anno tandem lvii aetatis, non satis tempestivè, et prorsus invisum, nedum inemendatum emisi.[207] Auxere libri infortunium plura: temporum iniquitas, et casus fortuiti, ut non solum in quibus negligentia deliqueram, sed et alieni doli reus fierem.[208] admonitus tamen facti; publicè generalem excusationem edidi, sed neque post illa satis fuisse visa est:[209] quamquam tum gratè excepta videretur: neque ego curavi ut diligentius opus ipsum expurgarem. Refert nonne Dionysius Alicarnaseus Demosthenem oratorem

[a] "exsuccum": sic (cf. doc. 49, f. 340); probably, for "exsuctum".

French translation (all at Paris in 1556). The 1550 and 1551 editions are of a first version, dedicated to Ferdinando Gonzaga; those of 1554, on the front page: "(...) Libri XXI. Nunc demum ab ipso autore recogniti atque perfecti," contain a second version. Therefore, Cardano either referred to the French translation (based on the second version), or else he simply was wrong and anticipated the third edition of *De subtilitate* (Basel 1560), in which he introduced many modifications ("... Libri XXI. Ab authore plusquam mille locis illustrati, nonnullis etiam cum additionibus"), including a long reply to Julius Caesar Scaliger's criticisms in *Exotericae exercitationes* (Scaligero JC *1557*): *In calumniatorem librorum De subtilitate, actio prima ad Franciscum Abundium, S. Abundij Commendatarium perpetuum* (Cardano *1560*, pp. 1265-1426).

[206] For discussion of the symmetry between the order of subjects in *De subtilitate* and *De rerum varietate*, see, for example, Larder 1968, p. 76. The statement that *De rerum varietate* had been modified by "altri", on the basis of *De subtilitate* and by adding materials excluded from this work, contrasts with Cardano's *De libris propriis*, where he attributed the composition of this work to himself only; see Cardano *2004*a, pp. 200, 269. Possibly, he overstated the role of assistants in order to belittle his own responsibility.

[207] Cardano *1557*a and *1557*b.

[208] The 1557 Basel edition was reproduced at Avignon in 1558 without permission (as Cardano stated shortly afterwards) and appeared in at least three reprints before 1581; see Larder 1968, p. 75.

[209] Probably, no independently published corrections are meant here. Rather, Cardano seems to refer to the modifications inserted into later editions, or else to the Basel edition of *De subtilitate* (Cardano *1560*), where he added a reply to Scaliger, which under certain respects regarded also *De rerum varietate*.

octies exscripsisse Thucidydis historiam? opus longé minus, ac minus impeditum atque difficile hoc nostro, ut totum exsugeret: inde alij
331v septies ab authore // scriptum, seu errore nominis decepti, seu quod ita factum crediderint: nostrum vero hoc prodijsse nudum, incultum inemendatum, de tot varijs ac profundis rebus; obiectum calumniae invidorum, latratui aemulorum, gravi iudicio sapientum, periculo interpretationis censorum, amicorum, inimicorum, eruditorum vulgique arbitrio, inerme, impolitum, per tot secula mansurum? quis aut factum laudat, aut non stultè factum (quamvis necessario excusare possit) defendere velit? in quo nil sanum et ad mentem authoris ipsius praeter titulum satis gratiose relictum invenire queas? Equidem si neque Galenum aut Hippocratem tam utiles mortalibus viros: si Aristotelem tantae authoritatis Philosophum illaesos caninus dens sinere nequivit; quid à nobis sperandum erat iam diu tanta malevolorum invidia laborantibus? Neque et forsan quomodo me tuear si quis ita accuset habebo? At [o amice] tua lege teneris? Non ne haec tu ipse memoriae prodidisti?[a] Non licere homini vel probo, vel sua monumenta aeterna esse cupienti, quicquam mandare libris, quae aut non experimento probasset, aut accepisset, testibus quibus non credere non minus fas esset quam sibi? aut firma demonstratione invenisset, vel ex illis cognitis deducta aut circa causas eorum diligenter excussa prodidisset? vix licere aut ornandae historiae gratia aut spe ingentis alicuius boni ducto, paucula adijcere quamquam nec id laudabile censeas? Unde ergo tot et tanta agglomerasti extra aleam inconstanti fide, quaedam etiam periculosa? Quare satius visum est praesertim ad hoc non solum hortantibus sed imperantibus, qui et sapientia, et authoritate plurimum possunt, ut opus hoc tot modis oblaesum et lacetum[b], in rotundam formam redigerem: sublatisque ineptijs, ac eorum loco utilibus, non paucis repositis, opus ipsum quod Philosophiam Platonicam totum redolet, claritate, iucunditate, gravitateque Platonica illustrarem.[210]

---

[a] In the margin: "Lib⟨r⟩o De consc: lib. [...] 40".

[b] "lacetum": sic, for "laceratum".

---

[210] The whole preceding paragraph is rather obscure, in particular the order to Cardano to correct the text given by "qui et sapientia, et authoritate plurimum possunt", that is, most probably the Cardinals of the Inquisition. For a similar order there is no extant

Cap: p(rimu)m De modo conficiendi tabulam et eam intelli- 332r
gendi.[211]

Cum ergo tria propria essent hac tabula praestanda scilicet delere incongrua, mutare errata, interponere quae adijcere opus esset locis suis, et unum omnibus commune scilicet finem cuique ascribere (nam ab ordine permutando prorsus abstinui; tum quod bona fortuna parum eo opus esse contigerit partim quod maximam confusionem peperisset, ex qua etiam error accidere facile poterat). Primo D. literam proposui ut quicquid ei succederet delendum intelligeres: usque ad principium verborum illorum quae apposui et unde primum legi posset. Secundo praeponatur I litera idest immutandum ante id quod immutari oportet finem declarant verba subiecta.

Tertio apponitur A idest addendum ante locum ubi additio fieri debet.

Praeponitur singulis P(rimu)m Numerus mutationis inde liber post caput (haec communia utrique impressioni)[212] Inde pagina post linea inde litera D, vel I aut A post verba quae vel delenda si D praecessit vel mutanda si I vel interponenda seu addenda si A. Demum verba finis: Assumpsimus autem impressionem Avinionensem quae verè facta est ut reor, Lugduni, nomine suppresso, ob Regis Galliae privilegium quamque longè peiorem mutilam et erroribus pluribus ut liquet necessario scatentem.[213] Quod enim ascripserint denuo recogniti et lo-

---

documentation. The prohibition of the work, as the sentence of the Bologna trial, was not provisory, and it was unusual that the Congregation suggested the (possible) publication of a prohibited book after a trial concluded with a condemnation to abjure. Most likely, Cardano referred to a reply by the Cardinals (probably informal, because not in ACDF) to a request concerning the possibility to re-publish the work. The Platonism of *De rerum varietate*, here emphasized by Cardano, does not square with the usual interpretations of his thought. Probably, the Platonic strand of his thought has been underestimated because works such as *De arcanis aeternitatis* and *De fato,* which clearly display Platonic influences, are only partially held or lost. For the praise of Plotinus, see also notes 412, 525, and 709.

[211] The "tabula" is the list of corrections, present in doc. 49 and in the Vatican versions.

[212] The editions appeared at Basel and Avignon; Cardano *1557* a-b and *1558*.

[213] It is generally held that Cardano *1558* was printed in Avignon. It is not known, as Cardano states, whether it was produced at Lyon, and whether unauthorized modifications were introduced. It is not unlikely that Cardano attempted to minimize his own responsability as an author.

cupletati,[214] omninò falsum est: cum eodem tempore facta fuerit cum Basiliensi: furto sublatis exemplaribus folijs ut necesse erat. Quo etiam factum est ut ego non potuerim illum corrigere; imò frustra expectarim quod recuderetur; cum vel clam recuderint eandem vel tot una impressione excusserint ut cum iam xv anni defluxerint, et infinita multitudo exemplariorum distracta, atque divendita (nullum enim opus vulgarius) nunquam apud bibliopolas desint, nova dico, et non usu attrita. Ut tum ex dolis, tum casibus nihil mirabilius viderim, et merito cum hic faetus parum abfuerit, quia in pernitiem genitoris velut araneus natus videretur.

Exemplum ergo primi est in epistola nuncupatoria pag: 3 linea 19 D. Hieronymus U. (Idest usque) Pythagoras idest dele hoc totum.

Hieronymus ille omni laude dignus in solitudinem se contulit ut melius vacaret studijs, dentes // ut ferunt lima comminuit ut Hebraea
332v ac Chaldaica aptius exprimeret.[215]

Exemplum secundi Ibidem sed linea 34 I vester I idest lege vestrum.[216]

Exemplum Tertij ibidem linea 36 Facta esse, A videtur.[217] Ubi nota in hoc, verba notae seu elemento praeponi debere et postponi, cum in alijs duobus elementis seu casibus seu regulis seu exemplis solum postponantur.

Cap. 2.[m] De modo emendandi exemplaria interim antequam imprimantur et absque litura.

Si igitur delendum est D literam ante praepones et omnibus lineis sequentibus in limbo praepones in pagina sinistra, à sinistra punctum, aut in dextra postpones à dextro cum numero tabulae eousque ubi incipit id quod legi debet. Et ei praepone literam I.

---

[214] Cardano quoted the title of the Avignon edition; see Cardano *1558*.

[215] The phrase to be cancelled was: "Hieronymus ille omni laude (...) aptius exprimeret". This phrase, present in the dedicatory letter to Cristoforo Madruzzo at least since the 1557 edition, is not heterodox or unrespectful to the saint, but maybe Cardano held that the means used by Hieronymus entailed a negation of a particular aid by God.

[216] This is only a correction of the Latin: "spectaculum" requires "vestrum", not "vester".

[217] In the same quote, Cardano wrote "the pomp of the world seems made for you"; the 1557 edition eliminated "videtur".

In secundo etiam praeposita I litera et punctis eodem modo ascribes e regione ubi puncta adsunt, verba quae reponere vis et numerum mutationis. Et in fine ubi cessat mutatio I literam ante ut prius: Habeas autem pennam cuius pars tenuissima sit duplo longior altiore et scissura tenuissima ut in margine vides, Et charta tenuissima sandaracha oblita. Vel antea madefacta decocto aluminis communis et siccata.

In tertio ante locum additionis ascripta A litera cum numero mutationis sed absque punctis si additio parva sit ascribes in margine omnino: si longa potes etiam abstinere sed melius ut addas: nam labor unus erit, ac brevis: maximè praeparatis bene instrumentis, fructus suavis ac periucundus et diuturnus, ut non te pigeat. Hic nulla litera I indiges, cum per se pateat legendum fore.

Quod si loco deleti addendum sit aliquid ex punctis quibus opus est lineis, loco I pone A: nam additione lecta palam est, quod sequitur legendum esse. Haec eadem novae impressioni deservient.

In exemplari demum Basiliensi inventa pagina et linea per verba, addes numerum mutationis in margine; et ita tabula inserviet[a] aeditioni tuae Nec alio indiges exemplo, cum per se clara sint.[b] Melius tamen est ut numeri mutationum per capita singula finiantur, ad confusionem evitandam. Et quoniam errores sic facilius corrigi possunt.

---

[a] "inserviet": correction of "inveniet".

[b] The following phrase, "Melius tamen (...) corrigi possunt", absent in both Vatican mss. Thus it was cancelled before the copy in ms. Boncompagni was written, which shows that the text in ACDF was of an earlier date.

33

Anonymous, *Censura* of *De sapientia*, *De consolatione*, *In Quadripartitum Tholomei*, *Liber de genituris*, *Supplementum Almanach*

(Rome [first half of 1572?])[218]

ACDF, SO, *Censurae librorum*, L 7095 (1570-1606), fasc. 4, fols. 35r-40v[a]

35r

Insigniora loca ex libro de sapientia Cardani collecta[219]

Pag. 9. Nam sapientia aut sponte proficiscitur à Natura nullo docente ad bonumque finem tendit et haec divina est. Unde in Evan-

---

[a] The first two parts of this document, concerning *De sapientia* and *De consolatione*, are also in Index, *Protocolli* F, fols. 78-81v. This codex only contains copies, but the original does not seem to be the one in the codex of the Holy Office, because in the latter a phrase is missing. Moreover, this text contains marginal annotations in a second hand concerning the orthodoxy of Cardano's propositions, which are not found in the text in *Protocolli* F and so were probably added afterwards. Hence, the Index text in *Prot.* F seems to have preceeded that in *Censurae librorum*, and to have been derived from a *censura* possibly written for the Congregation for the Index. This hypothesis is corroborated by the fact that a slighly different version of a part of it, regarding the commentary to *Quadripartitum*, is in Index, *Protocolli*, H, fols. 338-341, and, in partial copy, also in *Protocolli*, F, f. 76r-v; see p. 1107, note b.

[218] Among the *censurae* of Cardano in ACDF, only this *censura* and the following one (which is in the same codex) pertain to the Holy Office Archive; however, parts of the former are also in Index codexes, maybe in prior versions (see note a, *supra*), whereas the latter is only in *censurae librorum*. Both *censurae* are assessments, not corrections, and they served as basis for a third *censura*, produced by the Congregation for the Index (doc. 35) and thus, reasonably, after the spring of 1572. Moreover, also docs. 33 and 34 seem to have been produced by the Index, and not by the Holy Office (see note a); and this excludes a pre-1572 date. These are in effect the only elements, essentially indirect and only circumstancial, permitting a approximate datation. Before the end of the Bologna trial, the Consultors of the Roman Holy Office declared on 14 February 1571 (see doc. 24) that Cardano's "libri" (so, possibly, not only *De rerum varietate*, which had caused the trial) contained heretical theses; as a consequence, they should be prohibited. A formal prohibition by the Holy Office presupposed a preliminary *censura*, however. Now, as the only one composed in Bologna was Balducci's *censura* of *De rerum varietate*, it seems likely to presume that examinations of other works were written in Rome, and this comprehensive *censura* seems most comformable with this aim. The fact that it does not contain judgements, but only a list of apparently suspect phrases in Cardano's works, and its presence in codexes of the Index (*Protocolli* H, which for the most contains originals; and *Pro-*

g⟨eli⟩o scriptum est. Quo⟨modo⟩ hic litteras docet cum non didicerit? Et alibi Nolite cogitare quo⟨modo⟩, aut quid loquamini, dabitur etc. atque haec omninò sapientia divina est[a].

Ibidem. Eiusmodi sapientiae divisionem Ap⟨osto⟩lus Iacobus comprobat dicens. Non est sapientia ista e supernis descendens, sed terrena, animalis Demoniaca.[220] Naturalis quod Terra sit omnium mater est autem επιγειος [b] Humana, nam bruta ratione carent, sic et humana sapientia[c].[221]

Pagina x. Quae autem sciuntur, aut bona sunt ac omni ex parte laudabilia, vel vituperabilia, vel mixta. et paucis interpositis. Mixta ut ditari uxorem ducere, pugnare etc[d].[222]

---

[a] In the margin, in a second hand: "haeretica formaliter".

[b] "est autem επιγειος": added in the margin.

[c] In the margin, in a second hand: "confusa".

[d] In the margin, in a second hand: "confusa".

---

tocolli F; cf. note a, on p. 1098), suggests that it was written by a qualificator or a Consultor of the Index and that it was later transmitted to the Holy Office, in order to assess possible heterodoxy or formal heresy. This hypothesis is corroborated by the fact that the initial parts of the *censurae* of *De sapientia* and *De consolatione* have marginal annotations in a second hand, pointing out the level of heterodoxy. It also explains why the following *censura* – which derives from the previous one, because it regards the same quotes, explicitly qualifying them, however (see note 261) – is not in the Archive of the Index. Thus, this first *censura* was probably examined by a functionary of the Holy Office (perhaps the Commissioner General Umberto Locati), who noted suspect views and thus ordered a formal *censura*, which is doc. 34. Given that this proceedings followed the institution of the Congregation for the Index and reasonably preceeded the general ban of Cardano's non medical works (October 29, 1572: see doc. 47), a datation in the spring or early summer of that year seems plausible.

[219] The Censor uses the Nuremberg joint edition of *De sapientia*, *De consolatione* and *De libris propriis* (Cardano *1544:* the first work is on pp. 1-273, the second on pp. 274-417, the third on pp. 418-431). He examines passages of the first two works, without interruption.

[220] Iac 3: 15.

[221] The other kind of wisdom, according to Cardano, is able to modify the opinions of men. Probably, the Censor selected this phrase, because it apparently presents Jesus' wisdom as 'natural'.

[222] In this passage, as in those selected till p. XII, the Censor highlights Cardano's tendency to interpret in purely 'natural' terms attitudes which Christianity considered as divine commandments.

Ibidem. Una igitur ratio Divinae ac naturalis sapientiae circa bonum humanae, ac Demoniacae circa malum. Et infra Divina et naturalis sapientia esse docet, humana, et Demoniaca ut videatur[a].

Pag. xi. Nunc nobis sufficiat aliquam à Deo in homines proficisci sapientiam irreprehensibilem, seu ex Deo tantum, aut ex Numine quodam veniat. Et post pauca. Eam quoque quam lex praebet sapientiam, ac institutionem divinam appellare nihil prohibet[b].

Pag. xij. Igitur in sapientia nostra felicitas est, sed non opportune iunguntur in homine sapientia et occasio.

35v Pag. xv. Ratio igitur sanitatis custodiendae, et parandi victus Medici aptius, e quibus Hippocrates, sed rem ipsam Galenus absolvit. Et infra. Quod si pro tot nugis, pro que tot concionibus inutilibus, hec publice doceretur, magnam hominibus utilitatem afferret[c].[223]

Pag. xix. Verum cum in Moysis iam memoriam inciderimus, haud ab re fuerit hoc querere, cur tot expositi Infantes sine regno regnaverunt, et sibi Fortunae aux⟨ili⟩o nomen inclitum paraverunt. Moses quidem inter Iudeos, Oedippus in Boeotia, Cirus inter Persas, Romulus inter Romanos, et parum ante nostram aetatem Castruccius inter Hetruscos, regnum ex mendicitate etiam formidolosum paraverunt. Quid aliud est hoc, quam quod vel mediocri virtuti adeo tam infelicis originis opinio, atque praeter spem omnem servate Deorum vitae cura iuncta et sapientiae in illis divinae, et custodiae, fidem hominibus prebet, qua longè sibi maiorem auctoritatem parare, quam ex diuturnis victorijs potuerunt, cum arbitrio Fortunae Victoria incertum habeat defensorem, patrocinium vero Deorum sempiter⟨nu⟩m esse videatur[d].[224]

Pag. xxij. Sed qui nam sunt, qui illam assecuti fuere (loquitur de sapientia divina)? Prophetae ut existimo omnes, verum inter hos prae-

---

[a] In the margin, in a second hand: "haeretica formaliter".

[b] In the margin, in a second hand: "suspecta de infidelitate".

[c] In the margin, in a second hand: "confusa".

[d] In the margin, in a second hand: "suspecta de infidelitate".

---

[223] Cardano often inclined to viewing attitudes which saveguard health as rational guidelines, not as religious precepts.

[224] Moses' actions are seen as the effects of the same political logic used by princes, and not as inspired by God.

cipue Helias atque Heliseus, et ex ijs ultimus Esaias, post hos David et Salomon, Inde Hieremias, Daniel, Ezechiel, Ioannes Bap⟨tis⟩ta. Duodecimque minores prophetae[a].[225]

Pag. xxiij. Ergo quid mirum alios non semper eodem afflatu fuisse 36r
munitos? qui non parem his gratiam sint consecuti, sed et Servator ipse in morte conqueritur deseri ab eo, qui tamen non alius esset ab ipso, quomodo ergo nobiscum semper esse poterit[b]?[226]

Pag. xxviij. Est Dei cognitio, cultus ac amor (loquitur de sapientia) propterea enim in hominibus perpetua non potest esse sapientia, sed ut Aristoteles dicit parvo nobis tempore, Utinam ergo diu[c].

Pag. xxix. Nempè cum tria sint, quibus omnia probentur, Ratio, Auctoritas, Experientia. Sapientibus Ratio magis satisfacit, populo Auctoritas, media inter utrosque, atque inter utraque experientia erit. Quae tamen si recta erit apud omnes omnibus potior[d] est[e].[227]

Pag. 31. Unum vero ac maximum sapientiae huius Caput est, multa esse[f], immò plura, quae nullo alio sapientiae genere haberi possunt nisi divino, atque ex ijs aliquo ex genere toto, quale hoc est. Lex admittit ad hereditatem ad undecimum usque mensem. Hippocrates negat ultra decimum mulierem ferre. nascitur ex uxore etc. Et infra. Merito igitur querat quis an Uxorem repudiare debeat. Ergo propter id cur Ioseph non dimiserit Virginem docet Evang⟨elis⟩ta monitum dicens virum ab Angelo etc[g].[228]

Pag. 53. Multis ig⟨itu⟩r modis Leges orbitati succurrere tentarunt, 36v

---

[a] In the margin, in a second hand: "falsa et confusa de haeresi".

[b] In the margin, in a second hand: "vehementer suspecta".

[c] In the margin, in a second hand: "heretica".

[d] "potior": in the interlinear space.

[e] In the margin, in a second hand: "confusa".

[f] After "esse": a word crossed out.

[g] In the margin, in a second hand: "suspecta de infidelitate".

---

[225] Here, Cardano developed some kind of scale of excellence of the prophets.

[226] Cardano denied the continuous presence of divine inspiration in any man, including the prophets, the apostles and Jesus. In the next quote, he included the saints too.

[227] "Experientia" and "ratio" prevail over "auctoritas".

[228] On pp. 31-32, Cardano "naturalized" passages from the Gospels regarding Jesus' conceivement by Mary.

nam ut visum est Moses fratre, Licurgus amico, Romani adoptione, // igitur inter Mosen, et Licurgum satis convenit, verum ut Mosis modestior modus, cum a funere praecipiat Fratris, sic Licurgi irreprehensibilior, quod sanguinem duorum Fratrum in una muliere non commisceat[a].[229]

Pag. 121. Ergo cum avaris pedagogis in contubernium alendos traditis pueros, vel clausos in Coenobijs ieiunare simul ac dare operam sapientiae cogitis, nisi ut vel non sint sine stultitia eruditi, vel integra vita sapientes[b].[230]

Pag. 130. Et tamen misera plebs paucorum ambitione plectitur, nulla sui utilitate servantur auctores, in quo si vera dixerint nihil habes, sed nec in ipsam plebem, si falsa maiore pena digni sunt, at quot ex illis sycophantia benecessit? Quamobrem crudeles ne dixerim Principes, qui in hos animadvertunt, modo eos tollerent, qui pileum, vel episcopatum prurientes tantas inter populos ruinas serunt[c].[231]

Et post pauca.

Ergo malum hoc non humanum est, sed vel ex Deo, vel à Demone quodam[d].

Pag. 142. Quamobrem illud stultum est, quod existimant Regem tutius amari, quam timeri, aberrant enim tota via, timeri expedit principi, amari autem si contingat pro corrolario habeatur[e].[232]

Pag. 143. Religionem novam non admittat etc[f].[233]

37r Et paucis interpositis.

---

[a] In the margin, in a second hand: "suspecta de infidelitate".

[b] In the margin, in a second hand: "vehementer suspecta contra vota monastica".

[c] In the margin, in a second hand: "vehementer suspecta contra ordinem hierarchicum".

[d] In the margin, in a second hand: "impia".

[e] In the margin, in a second hand: "impia".

[f] In the margin, in a second hand: "confusa".

---

[229] Moses is again mentioned among the legislators inspired to a purely human logic.

[230] Cardano deplored the education of children and young men in private colleges.

[231] This quote as well as the following one criticized the ambition of the clergy.

[232] This passage (as in general the whole part of this book) reproposed Machiavelli's views.

[233] In this and the following quote, Cardano regarded the presence of more than one religious faith in a certian territory as harmful for the respective ruler. Thus, even if he were a Protestant, he should oppose any change of faith among his people.

Quod si permutanda sit, seu quia cogatur, seu quia expediat ob utilitatem celerrime fiat[a].

Ibidem. Iudicia summa duo ne esse permittat. Hebrei enim et nunc Christiani ob id periclitantur. Nam Regum Iudeorum Potestas, summa Pontificis auctoritate infirmabatur[b].[234]

Ibidem. optimum ig(itu)r est si cum Religione Regia auctoritas coniungatur[c].

Pag. 146. Cavendum tamen est ne superfluus sit sumptus (loquitur de Templis) vel sacerdotibus summa auctoritas tribuatur, cum enim plures optimi sint, periculosum tamen est salutem publicam illis committere, ob Religionis apud populum auctoritatem. idque eventu satis manifestum est[d].

Pag. 148. Constantinus ob hoc qui magnus dictus est, ut Ambrosius auctor est, Clavum unum freno equi, alterum quo Christus confixus est, galeae infixit; Nescio an religiosius, an superstitiosius, an prophanius, sed tamen ad oppinionem hominum plurimum conduxit[e].[235]

Ibidem. Et Sertorius suam Cervam tamquam Deam consulebat, commenta hominum, sed plus quam hominum[f].[236]

Pag. 152. Pro instituendis autem pueris Regum, non sacerdotes, aut Rhetores, sed Philosophi, non auri, vel gloriae appetentissimi eligendi sunt[g].

---

[a] In the margin, in a second hand: "impia".
[b] In the margin, in a second hand: "haeretica propter ultima verba".
[c] In the margin, in a second hand: "heretica nisi loquatur in casu necessitatis".
[d] In the margin, in a second hand: "Videtur ad heresim hussitarum declinare".
[e] In the margin, in a second hand: "Impia et blasphema".
[f] In the margin, in a second hand: "impia".
[g] In the margin, in a second hand: "impia".

---

[234] In this passage as well as in the following one, Cardano viewed any limitation of the power of the sovereign by the clergy as a sign of weakness.

[235] Cardano quoted, not correctly, *De obitu Theodosii*, 47: S. Ambrosius reported that Helena, mother of Constantine, had searched for Christ's remains on Golgota and that she did find two nails. One of these was transformed in a horse's bite, the other was inserted in a diadem. Then she sent both to her son. Cf. docs. 3, f. 43v; 46, f. 408v; 51, f. 377v.

[236] Cardano cited the legend of the deer that advised Sertorius, pointing out that for rulers it may be useful to suggest that they are able to communicate with God.

37v Pag. 162. Sed tamen arte opus est (loquitur de studio ditandi) ut aliquo vel pietatis, vel iustitiae, vel religionis nomine rapinae honestentur[a].[237]

Pag. 175. Simulare autem cultum Deorum prophanum, quandoquidem etiam vere colenti nihil perit. Sed tamen sapientes etiamsi id non credant, vulgo plaudunt. Persuasum enim est omnem legem Deos habere suos, qui coli se velint[b].[238]

Pag. 176. Par est igitur ne ingrati videantur illos colere, et si Epicureus Lucretius dicat, Primus in orbe Deos fecit timor.[239] Multa in auribus audientium conceduntur, cum populus adeo religione gaudeat, ut etiam faveat superstitioni[c].

Pag. 177. Quantum vero apud mortales Religionis opinio valeat, ostendit Iacobus Bussularius, qui Ticinium annis quatuor etc sed et Hieronimo Savonarolae parum defuit quin eadem ratione Florentiam etc[d].[240]

Et post pauca.

Late patet hic ambitus huius negocij neque enim omnia singulis scribo, sed omnibus arte opus est, ut Ars intelligatur. Nulli nisi generoso vero unquam magnitudinem periculi ostende ad quod te suasore impellitur, quod sciri non vis, nulli dixeris[e].

---

[a] In the margin, in a second hand: "impia".
[b] In the margin, in a second hand: "impia".
[c] In the margin, in a second hand: "impia".
[d] In the margin, in a second hand: "impia".
[e] In the margin, in a second hand: "impia".

---

[237] Alleged motives and ideological and religious masks used by the rulers to hide or justify their ambition and avidity.

[238] This quote as well as the following one contain a political interpretation of the religious precepts, and of the real intentions of priests, who pursue political goals with the aid of declarations that are only apparently moral.

[239] Cardano summarizes *De rerum natura* V, 1161-1168.

[240] The Augustinian Friar Jacopo Bussolari (ca. 1310-1380) headed the revolt of Pavia against the dominion of the Visconti of Milan, from 1356 to 1359; DBI, 15, pp. 580-82. Savonarola is frequently referred to in Cardano's works, both as religious and political figure, but principally in a negative guise derived from F. Guicciardini. See note 804 and docs. 46, f. 409r; 49, f. 343r; 50, fols. 350r, 361v; 52, f. 335r. In addition to Bussolari and Savonarola, Cardano cited another example of the rule by an ecclesiastic, that is, the Dominican Giovanni of Vicenza in Bologna (about 1233); cf. DBI, 56, pp. 263-67.

Pag. 189. Alijs aucupium orborum arridebat, nunc rara quidem avis, nam horum loco pietatis praetextu sacerdotes subintrarunt[a].[241] 38r

Pag. 191. Duo enim cum sint auctoritatis Principia, male dicere de alijs, et recte agere, multis quidem primum concessum est, paucis hoc extremum[b].[242]

Ibidem. Ergo male dicendi studium moderatum, nec quasi voluntarium esse videatur, nec lepore careat; qui haec tria servaverit ex vituperatione aliorum etiam si illi Principi gratissimi sint illius numquam offensam incurret[c].

Pag. 208. Estque admirabile cum verbis cavillatorijs illum deludimus, hoc Servator ter usus est. Cum enim Iudei calumniae causa interrogarent adducta adultera etc[d].[243]

Pag. 216. Habet autem haec ars (loquitur de Demoniaca sapientia) tria alia capita. Oraculorum scilicet clarissima Dodeneum Delphicum etc. Phytonum est aliud genus etc. Tertium genus est illorum, qui animas consulunt eorum, qui sponte hac causa se devoverunt etc.[244]

Pag. 238. Videntur omnes viri magni divino quodam spiritu agi aut Demonio. Nam Socrates male perit[e].

Et post pauca Pag. 239. Namque humana natura cum efferatur ad Demonij vim accedit, omnes ij obitum previderunt, et cavere illius violentiam tamen nequivere. Nec tamen ij soli, // qui hac sapientia prediti sunt violentos habent exitus. Quinimo cum Paulus archana Dei divino adiutus spiritu videre potuerit; et Stephanus Coelos aper- 38v

[a] In the margin, in a second hand: "impia".
[b] In the margin, in a second hand: "impia".
[c] In the margin, in a second hand: "impia".
[d] In the margin, in a second hand: "impia".
[e] In the margin, in a second hand: "impia".

[241] Here, Cardano discussed purely financial ways to become rich.

[242] Other precepts by Machiavelli on the behaviour of the ruler.

[243] Quotes from the Gospel to show that sin is a universal, natural phenomenon, and therefore not to be treated with excessive rigor.

[244] This quote and the following one discussed as real the following phenomena: demonic wisdom, the capacity to foresee of the ancient oracles, and modern forms of divination.

tos, et Philippus per desertum oculis etiam mortalium si subtrahens ferreretur omnes tamen aliena manu mortui sunt[a].[245]

Pag. 250. stomacum movet insulsa Ioannis Patriarchae, qui integra patrimonio hominibus ignavis effundebat[b].[246]

Pag. 282. Neque hac in vita bonum aut malum ullum cernere possum sapientesque reor scepticos illos philosophos fuisse qui omnia sola oppinione constare putabant[c].[247]

Pag. 284. Neque tamen si ad eam spem universa haec seu bona, seu mala (loquitur de ijs, quae divino à nobis fiunt aux⟨ili⟩o) conferantur granum in acervo superabunt. Quam ob rem Paulus recte dicebat non esse condignas huius seculi passiones ad promerendam alterius seculi gloriam[d].[248]

39r Ibidem. Sed est in incredulitate peccatum, atque rursus in peccato incredulitas, ut nostra conditio amplissimo et spei, et Fidei beneficio privetur etc.

Pag. 328. Caeterum innocenti rarissime mortem cum cruciatu contigisse vixque semel praeterquam in Legum mutationibus, in quibus innocentes nocentes contumacia fiunt[e].[249]

---

[a] In the margin, in a second hand: "impia".

[b] In the margin, in a second hand: "impia".

[c] In the margin, in a second hand: "impia".

[d] In the margin, in a second hand: "Suspecta de merito"; in a third hand: "De consolatione".

[e] In the margin, in a second hand: "impia".

---

[245] Here, Cardano discussed the superhuman faculties of saints and apostles as examples of capacities that men may be granted by demons.

[246] Cardano criticized the excessive philantropy of Johannes Elemosynarius (St. John the Almsgiver, ca. 550-616; patriarch of Alexandria in 606-616) as opposed to rational behaviour, because in the end it run down his financial means and thus he was incapable to oppose the attack by the Islam. His source, direct or indirect, was John's life by Leontius of Neapolis; PG, 93, cols. 1613-60.

[247] The quote, in *De consolatione*, develops an ethical relativism on naturalist grounds.

[248] This passage, like the following one, is sceptical about man's capacity to obtain salvation through his own works only.

[249] This passage as well as the following one are ambiguous. Cardano stated that cases of innocent persons condemned to capital punishment are rare, except during "mutationes legum" (ethical-religious changes). Maybe, the Censor had the impression that Cardano intended to deny the innocence of many Christians executed in the past.

Ibidem. Rarissimum etiam est omnino exemplum mortis violentae in innoxio si absit pertinacia, ut qui sic probi viri occiderint, quasi voluisse videantur.

Pag. 331. Sunt etiam nonnulli tam ambitiosi, ut sepulcri cura eos terreat, qui non consolandi, sed accusandi tam stultae ineptiae erunt[a].[250]

Pag. 363. omnium malorum tria sunt auxilia, Mors, Sapientia, Fortuna etc.[251]

Pag. 366. inde idropim epatisque fluxum Deorum an ira, an misericordia servatus sim non sat scio.[252]

Saepius in ijs Commentarijs Erasmum commemorat, laudibus extollens, tamquam doctum et pium, et forte non citra invidiam persecutiones perpessum.

In Quadripartito Tholomei[b253]

In Epistola. Pag. 2. Nec minus in adversis haec nos aeternitatis contemplatio confirmat, cum brevem transitum huius onerosi aevi consideramus, et Fati necessitatem impositam.

In Proemio Pag. illius prima. Sacrae huius disciplinae inter caeteras ut splendidissimae bellum intentassent.

Ibidem Pag. 2. Si igitur neque ex Deo, neque ex parentibus habent, 39v
aut fortuito istud contigit, aut omnino quod reliquum est ex Astris.

---

[a] After "erunt": a line crossed out: "Pag. 332. At nunc etiam superstitio manet etc. qui insepulti iacent quod manes urgentur etc".

[b] A probably successive version of this part of the *censura*, regarding *Quadripartitum*, is also in Index, *Protocolli*, H (II.a.7), fols. 338r-341r (see doc. 35); a copy of the latter is in *Protocolli* F (see p. 1120, note a). The difference between the two versions is similar to that between the two versions of doc. 33; see p. 1098, note a. However, the text of the Holy Office only cites allegedly heterodox passages, while the copy in *Protocolli* also develops a brief valuation of some of these. Moreover, the latter also analyses a part not taken into consideration by the former. Therefore, also the text in *Protocolli* will be reproduced, as doc. 35.

---

[250] Disapproval of the excessive importance of tombs and their magnificence.

[251] The Censor possibly interpreted the passage as a justification of suicide in extremely hard times.

[252] Cardano listed many maladies and adverse events of his youth, and said that he did not know whether he survived because of God's grace or for being punished.

[253] The Censor used the edition that appeared in 1554 at Basel (Cardano *1554*b).

Dicant ig(itu)r non ex astris etc egregiam etc (loquitur de malitia hominum).

Ibidem. Ergo quid Prophetae voluerint satis intelligitis, quorum tamen praeceptis quantum ad mores et ceremonias per novam legem abrogatum est.

In Prefatione ad Lectorem. His nugonibus qui artem ipsam etc. Carpit Ibidem Theologos, Inquisitores, et Concionatores etc.

Ibidem. Nostram quoque legem ut Prophetarum testimonijs multo antea praenunciatam, ita aeterna astrorum lege ordinatam atque praefixam.

Ibidem. Itaque si cum divinitate Christi fulgentissima syderum constitutio adijciatur, doceanturque qui causis naturalibus oculos intendunt, hanc esse solam legem, quae etiam per Astrorum constitutionem nobis praefixa sit.

Ibidem. Simul discernit ex Astris nullam finem legi nostrae praefiniri.

Ibidem. Demum quod Ecclesia idest coetus fidelium affligatur subijcique Astris videatur nihil est impium, sed pijssimum.

Ibidem. At dicunt pestem immitit Deus et inundationem propter peccata non ex Astris. p(rimu)m istud ad Legem Iudeorum spectat non ad nostram.

40r Ibidem. Quid refert an pluat, vel ningat? cum non sint condignae passiones huius seculi ad vitam aeternam.

Ibidem. Gloriantur Maumethani quod in prelijs victores sint contra nos quo argumento Deum facere plus rebus suis iactant, et Maumethen plus posse quam Christum, intelligant haec esse Astrorum iudicia, ut rerum naturalium, non miracula etc.

In Proemio expositionis Pag. 2. Porro quanto Fati scientia certior atque nobilior etc.

Pag. 13. Futurarum rerum per astra certam esse scientiam etc.

Pag. 18. Ut quae in Gallia circa Religionem significabuntur, et quae eadem sub obiecto, ut pote circa Religionem in Palestina etc.

Pag. 19. Namque et Legum mutationes, et imperia etc.

Pag. 26. At cor humanum tantae violentiae resistere non potest etc.

Ibidem. Haec autem necessitas cordis Principis quae annexa est divinae voluntati est necessitas effectus, non peccati etc.

In libro de Genituris[254]

Genit⟨u⟩ra 8. Porro Christianam legem fovet igneus trigonus. Maumethi aqueus, unde a .150. annis citra secta illa invaluit etc.[255]

Et post pauca. Porro Christianam legem praecessit eodem anno promulgationis magna coniunctio in Iove.

Genit⟨u⟩ra 24.[256] Cum ig⟨itu⟩r Venus in Capricorno ascenderit in mulieris genitura, meretrix etiam omnibus obstantibus astris erit, quippe si sol eam foveat, tum etiam Iupiter benevolo aspectu, quamquam occulte, impudica tamen nec⟨essari⟩o erit etc 40v

Genit⟨u⟩ra 36.[257] Convenit igitur ut haberet Daemonium furiosum, et quia Mercurius fuit in ascendente in sextili Veneris, et cum spica Virginis, praedicebat futura, revelabat abscondita, et in eo genere erat gratus hominibus etc.

Gen⟨itu⟩ra 64.[258] Saepius autem dictum est, hanc stellam novae Religioni praesideri, ut causam naturalem, quae cum Iove etiam in servatoris genitura horoscopum occupabat etc.

In ep⟨istu⟩la Cardani in supplementum Almanach

Haec disciplina tot habet hostes, quot ignorantes etc.[259]

Cap. 22. Lex christiana et Iudaica a Deo sunt, fortuna tamen militantium à superioribus gubernatur. Iudaica a Saturno. Christiana à Iove et Mercurio. Maumethi à sole et Marte etc.[260]

---

[254] The Censor referred to *De exemplis geniturarum*, using the first edition in *Libelli duo* (Cardano *1543*), where it was joint to *Supplementum Almanach*; see note 259.

[255] Geniture VIII regards King Francis I of Valois.

[256] Geniture XXIV regards one Veronica guilty of adultery.

[257] Geniture of a "Daemoniacus".

[258] Geniture of Girolamo Savonarola.

[259] *Supplementum Almanach* was published with *De exemplis geniturarum* in 1543 and 1547. The dedicatory letter was addressed to Filippo Archinto (Milan, ca. 1500-1558), Bishop of the Holy Grave and Pontifical Vicar; see DBI, 3, pp. 761-64. For his relations with Cardano, see Secret 1969. In this work Cardano defended astrology, and stated that Archinto and Francesco Sfondrati, who later became a Cardinal, had encouraged him to study this discipline. The phrase quoted from the letter is Ptolemy's: "Haec enim disciplina tot habet hostes, quot ignorantes, ut Ptolemaeus dicebat". In the second edition of *Supplementum* (Cardano *1547*), it was eliminated, probably because it had a dangerous implication, noted by another Censor; see doc. 36, f. 76v. This quote shows that the Censor used the 1543 edition.

[260] The Censor quotes from ch. 22 of *Supplementum* (Cardano *1543*, f. 22v).

34

Anonymous, *Censura* of Cardano's Views on Scripture and Religion (Rome [first half of 1572?])[261]

ACDF, SO, *Censurae librorum*, L 7095 (1570-1606), fasc. 4, fols. 42r-45v

42r De Sacra Scriptura. Locus Primus

Fo. 9. L.1. de Sapientia[262]

Sapientiam divinam de qua scriptum est in Evangelio. Quomodo hic literas scit, cum non didicerit? et alibi, nolite cogitare quomodo, aut quid loquamini, asserit sponte proficisci a Natura nullo docente vires naturae extollens, quibus valeamus supernaturalia sponte attingere.

F. 10. ibidem

Amplius, Divinam sapientiam è supernis descendentem de qua loquitur Apostolus Iacobus in Epist. Cath. Cap. 3[263] simul cum naturali sapientia affirmat docere esse rem Demoniacam autem et humanam quam ratione carere testatur[a] nihil habere proprium circa quod versetur tendereque ad malum finem. Eundem finem, atque scopum statuit Naturali, atque divinae Sapientiae, humanamque sapientiam circa malum versari.

[a] "testatur": in the margin.

[261] The datation of this document is strictly connected to that of the previous one, because it was probably written shortly afterwards. Although in a different, that is, thematical order, it analyzes the same propositions considered in doc. 33, adding a theological valuation. Thus, this text was possibly written by a Consultor, while the former was composed by an ordinary reader or a qualificator. For the content of the quotes discussed, see the notes to doc. 33. The link between the two texts is evident in the part concerning Cardano's commentary to *Quadripartitum*. For unknown reasons the first Censor discussed only the first 26 pages, while the second skipped pp. 26-106, and then stopped on p. 198; cf. note 279.

[262] Also this Censor used the Nuremberg edition (Cardano *1544*), the only one published during the author's lifetime. The Censor did not merely take into consideration the suspect propositions noted in the first *censura*, because some propositions are quoted in an extended form and with different wordings.

[263] Iac 3: 14-18.

Fo. 11. ibidem

Sapientiam quam lex praebet, ac institutionem divinam appellare (inquit) nihil prohibet. P⟨rima⟩m distinguit Christianam sapientiam atque institutionem a sapientia illa divina de qua locutus est Iacobus, et quod deterius subindicat non univoce sapientiam divinam cum ea nuncupari.

Fo. 22. ibidem

Eamdem Sapientiam divinam sponte proficiscentem a natura, de qua putat D. Iacobum Apostolum locutum esse, asserit habuisse Prophetas, Martires, Predicatores, Apostolos, Doctores ac Pios, ac Constantes in fide homines habuisse. Lumine igitur a natura sponte proficiscente de Deo loquebantur, et aliam sapientiam ab ea quam lex praebet, atque institutionem a divina sua sapientia distinctam habuere.

ibidem

Hanc divinam sapientiam, istudque divinum lumen omnes habent quandoque eosque frui possunt licet quibusdam, quasi momento Temporis hoc sit concessum veluti abortivis, alijs quasi perpetuo ad mortem usque sed non perpetuo; quis enim ferat cum mortalis sic lumen illud aeternum, quasi sibi congenitum, sic Petrum, sic Paulum Spiritus ille divinus deserruit, sed et Salvator noster in morte conqueritur deseri ab eo qui tamen non esset alius ab ipso. Divinam sapientiam quam habuerant Prophetae, // Apostoli, et coeteri in fide con- 42v
stantes; affirmat omnibus plus minus uberius, et remissius, diutius, et brevius contingere, quod est error. Deinde sapientiam, atque lumen illud D. Paulum quin imo Salvatorem reliquisse ad tempus, quem ob id conquestum esse asserit, quando in Cruce clamat "Deus, Deus meus, ut quid me dereliquisti". Tandem faedissime labitur in Sabellium dicens, Salvatorem non esse alium ab eo, de quo, vel cui conqueritur, quasi à Patre non distinguitur personaliter. Quod si ad Divinitatem referat sermonem "Divinitatem", humanitatem quandoque reliquisse fatebitur. Et si sine separatione divinitatis lumen creatum defecisse, ipsumque dereliquisse contendat, utique Dona spiritus s⟨anc⟩ti quibus Christus fuit repletus, quorum Prius est Sapientia dereliquit ipsum.

Fo. 28. ibidem

Hoc idem confirmat inferius, asserens, Sapientiam divinam in hominibus perpetuam esse non posse, nam proprium sapientis est quod omni, quod soli, quod semper conveniat est Dei cognitio cultus, ac Timor, Ergo Charitas, et Dei cognitio in sapiente ea sapientia de qua locutus et D. Iacobus, nequit esse perpetua, vel loquatur in hac, vel in alia vita, desipit quam maxime.

Fo. 29

Mox subiungit. Ergo summa hominis felicitatis summa quies, summa securitas est divina sapientia, quae est Deum cognoscere, Deumque diligere, cuius cognitionis et dilectionis signum est, ut divinae legis mandata servet, humanaque omnia spernat, etc. Ponit opera bona signa beatitudinis non causas, quod si de beatitud⟨i⟩ne huius vitae affirmet, erunt opera, et legis custodia tantum signa iustificationis. Tangit Lutherum.

ibidem

Huius sapientae divinae quam etiam foelicitatem vocat, affirmat fructum esse securam, diuturnam ac summam felicitatem, quae ho⟨min⟩i in hac vita possit contingere. Loquens de Dei dilectione, cognitioni coniunctam, asserit dare securitatem felicitatis in hac vita contingentis, ac proinde certitudinem gr⟨ati⟩ae olfacit.

ibidem

43r Sapientibus, et ijs qui hac divina sapientia sunt praediti magis probatur ratio, quam auctoritas, cui innititur populus, sed tamen experientiam precellere, tam rationi quam auctoritati contendit. Tollit qua propter fidei meritum, atque legis latoris, vel evangelizantis auctoritatem minuit.

De sapientia libro p⟨rim⟩o pag. 15

Quaestionum multarum dissolutio ad hanc sapientiam divinam refertur, qualis ea est, lex admittit ad hereditatem ad undecimum usque mensem Hippocrates verò negat ultra decimum mulierem ferre. An si nascatur filius ex uxore non omnino illibatae famae debeat admitti ad hereditatem si nascatur post decimum mensem, quam eam vir eius attigisset?

Similiter Hippocrates negat posse generare eum, cui incisae fuerunt venae pulsatiles. An si uxor pudiciss⟨im⟩a post biennium pariat filium, merito possit repudiari?

Ergo propter id cur Ioseph non dimiserit virginem, docet Evangelista monitum dicens, Virum ab Angelo quod quae in utero gestaretur ex spiritu sancto est. Hic duo tangit, alterum, quod satis liquet, nempe ad sapientiam illam divinam, lumenque supernaturale pertinere questionem, versantem inter legem, et Hippocratem, perinde ac attenebat solvere questionem Ioseph quomodo fieri potuisset, ut ex intacta virgine nasceretur filius. Alterum est quod forte vafre is involvit, quod sicut excessu quodam virtutis naturalis ultra decimum mensem contingere mulierem ferre partum usque ad undecimum, esto quod Hippocrates regulariter neget, et ut plurimum, decimum non possunt pertransire, sic etiam vafer hic homo, innuat quod tam etsi ut plurimum solito naturae cursu, virgo non possit parere, Excessu tamen fecundidatis, et naturalis virtutis potuerit virgo parere, vocetque virtutem illam solitum naturae cursum super excedentem spiritum sanctum ob quae impius.

Fo. 53

Mosis legem a funere fratris precipientem succurrere orbitati inquit esse modestiorem.

At illa Ligurgi, qui amico succurrere iubet, irreprehensibiliorem, 43v
quod sanguinem duorum fratrum in una muliere non commisceat. Si Mosys lex divina est, et à Deo accepta, Ligurgi vero humana, quomodo haec irreprehensibilior? Deus igitur irreprehensibilior homine, sed quomodo si Moysis modestior, non etiam irreprehensibilior nam si Modestior, profecto, rationabilior, minus igitur reprehensibilis. Ponit hic Homo os in Caelum.

In Quadripart⟨ito⟩ Tholom⟨ei⟩[264]

Nostram legem perinde astrorum lege ordinatam fuisse ac prophetarum testimonijs praenuntiatam.[265]

---

[264] As in doc. 33, the Censor cites the first edition (Cardano *1554*b).

[265] The Censor referred to a passage in "Praefatio ad lectorem" (p. 1 n.n.); see p. 1108.

De Religione locus secundus

Fol. 121. lib. 3[266]

Pueros clausos in coenobijs ieiunare, simul ac dare operam sapientiae astrictos retinere, idem est, ac si non evadere sine stultitia eruditos, vel integra vita sapientes cogantur: Hic vel coenobitarum professionem stultitiae vocat, vel non profitentes tamen in coenobijs ieiunarent, simul dare operam sapientiae, esse stultitiam quamdam, ac proinde caenobitas, et ieiunia despicit.

Fo. 143. li. 3

Principem docet non debere admittere novam religionem, quod si permutanda sit, vel quia cogatur, vel quia expediat ob utilitatem celerrime id faciat. Bone vir si a mala ad bonam religionem futurus est transitus, cur non admittendus? et si a bona ad malam, cur utilitatis ergo unquam admittetur? et quid garris? Nam eo tutius quam celerius. Plena sunt haec verba veneno.

Fo. 148

Carpit Constantinum magnum, qui auctore D. Ambrosio clavum unum Freno equi, alterum quo Christus crucifixus est Galeae infixit, inquiens, Nescio an Religiosius, an superstitiosius, an prophanius? cum tamen D. Amb. ad pietatem referat.

44r Caeterum advertite virum[a] quae sequitur, sed tamen ad opinionem hominum plurimum conduxit, sic nititur, religionem deludere, ut eam dominandi faciat principum artem. inquit enim perinde Alex⟨ande⟩r se Dei Iovis filium curavit ab Amonis sacerdotibus pronunciari. Et Sertorius suam Cervam consulebat. Comenta hominum, sed plusquam hominum, ob quam versipelles, modo divina modo impia deprimit, modo extollit utraque.

[a] "virum": sic, for "virus".

[266] The quotations refer again to *De sapientia*, ed. 1544.

Fo. 175. ibidem

Deorum cultum esse simulandum, et prophanum etiam verè colenti nihil perire docet, quia omnes sapientes etiam si non credant, vulgo plaudunt. qualem hic homo de religione habeat sententiam, nemo est qui non videat, et quam pernitiosam, principibus tradat doctrinam quisque intelligit. Nam si falsa est religio, cur simulanda? et quomodo prophanus cultus vere colenti non perit? et quomodo vere sapientes, ut vulgo plaudant, quos non credunt colunt Deos? male pereat haec tua sapientia.

In quadripartito Tholomei

Religionem christianam subijcit astris. fo. 18. Naturale igitur quidpiam est vel humanum.[267]

De Ecclesiasticis. Locus tertius

Fo. 130. lib. 3[268]

Quamobrem crudeles ne dixerim principes qui in hos animadvertunt modo eos tollerent qui Pileum, vel Episcopatum prurientes, tantas inter Populos ruinas serunt. Hic plane insidiatur immunitati, et libertati ecc(lesiasti)cae Prelatos Principibus subijciens.

Fo. 143. ibidem

Iudicia duo summa, non permittat princeps, nam Regum Iudeorum potestas summa auctoritate Pontificis potestate infirmabatur, optimum igitur si cum religione regia auctoritas coniugatur, nam propter haec duo summa iudicia Iudei, et nunc christiani periclitantur. Praeter id quod sacerdotium Principi subijcit temporali, facit illud causam christianae ruinae, et seditionis semina non modo heresis spinae.

---

[267] Actually, on p. 19; see note 296.

[268] The quotations refer still to *De sapientia*, ed. 1544.

Fo. 152. ibidem

Pueros Regum cavet tradendos sacerdotibus, qui eos instituant et instruant, sic enim ubique male audit de sacerdotibus.

Fo. 189. ibidem

Quos etiam carpit, qui pietatis pretextu subintrarunt, (ut inquit ipse) loco eorum quibus orborum aucupium arridebat.

44v Fo. 250

Mordet Ioannem Patriarcham erogantem bona pauperibus Ecclesijs, alijsque indigenis.[269]

De Christo. Locus Quartus

pagi: 208. lib. 3. de sapientia

Salvatorem nostrum cavillatorem facit, deludentemque Iudeos quando calumniae causa adducta Adultera interrogabat, et quando interrogabatur, an census deberetur Caesari, et qua potestate doceret. Ac proinde inter sophistas annumerat illum.

De fide. Locus Quintus

Fo. 284. lib. 1. de consolatione[270]

Peccato infidelitatem semper coniungit, inquiens, sed est in incredulitate peccatum, atque rursus in peccato incredulitatis, ut nostra conditio amplissimo et spei, et fidei benificio privetur.

Sepulchri curam despicit, et ineptie stultae, accusandos illos quos cura sepulchri tenet.

De Predicatoribus. Locus Sextus

Fo. 15. lib. p⟨rim⟩o de sapientia

Predicantium conciones nugas vocat, meliusque fore si pro tot nugis, proque tot inutilibus eorum concionibus ratio sanitatis custodien-

[269] See note 246.

[270] The Censor still cites Cardano *1544*.

dae, et quotidiani victus parandi, populo preponeretur. Sic ubique parvi facit religionem.

De Fortuna. locus septimus

Fo. 19. p. lib. de sapientia

Felicitatem Moysis Oedipi Cyri Romuli et Castruccij tribuit opinioni hominum accipientium Fidem divinae sapientiae illorum illiusque custodiae quos putat plebs cura Deorum servatos praeter omnem spem cum essent infelicis originis orti. Eandem ponit Moysis, et caeterorum rationem multumque opinionis populi tribuit.

Fo. 363. lib. 30. De consolatione

Malorum auxilia tria esse statuit, Mortem, Sapientiam et fortunam, quarum fortunae plurimum tribuit.

De Libero Arbitrio. Locus octavus 45r

In epist. quadripar. Tolomei, pag. 2.[271]

Fati necessitatem ponit esse impositam, qui fuit error Priscillianistarum fo. 19. inquit, Cor humanum tantae violentiae resistere non potest, Error Manicheorum. ibidem, Illam necessitatem ponit esse effectus non peccati, cum sit divinae voluntati coniunctam.[272]

---

[271] The dedicatory letter of the commentary to *Quadripartitum*, dated Milan, "XVI Cal. Iulij 1553", was addressed to John Hamilton (1511-1571), Pontifical Legate to Scotland and Archbishop of St. Andrews, a central figure of British Catholicism during the first years of the Anglican Reform, executed by order of Elisabeth I; see DNB, VIII, pp. 1074-1076; Aquilecchia 1999. Hamilton called Cardano in 1552 to Scotland, to cure him of a form of asthma. Cardano mentioned him frequently in his works and published a geniture on him in *Geniturarum exempla*, added to the commentary of *Quadripartitum* (Cardano *1554*b, pp. 413-16). In this writing, he was rather cautious, not only because of Hamilton's maladies, but also because of the difficult situation of a high-placed Catholic in the England of those days. He did not predict the lenght of his life and merely stated that his horoscope would have brought him "multas (...) felicitates, sed tamen plenas anxietatis et periculi".

[272] The two quotes are not on p. 19, but on p. 26. The Censor was mistaken by the fact that the two propositions were written one after the other in the text he used; see doc. 33, f. 40r.

ibidem

Loquens de malitia hominum, quam neque ex Deo, neque ex parentibus, neque fortuito eam habent, reliquum est (inquit) ut ex Astris. At quomodo voluntatem illa immutant, si libera, et intellectualis est?[273]

In prohe⟨mio⟩ expo. Quadripar. Tolomei

Fati scientiam certam, et nobiliorem statuit, evertens rerum contingentiam, et pag. 13. per astra nos posse habere futurarum certam scientiam, necessitatem ponens in actibus humanis.[274]

De Lege Divina. Locus nonus

In Quadripar. Tolom⟨ei⟩. pag. 2. ibidem

Hanc eandem legem nobis praefixam esse, tanquam per naturales causas videlicet astrorum constitutionem posse cognoscere, sic ad supernaturalia naturae lumen extollit, et quae corporibus celestibus non subijciuntur illis subiecta facit, simulque singularem supernaturalium rerum providentiam adimit.[275]

ibidem

Astris quin et nunquam interituram esse naturam legem posse cognosci decernit. At quomodo inquit Christus ipse revelans. Caelum et terra transibunt, verba autem mea non preteribunt? legi, et praeceptis Prophetarum quo ad mores, et ceremonias, per novam legem (ait) esse abrogatum. Preceptum igitur nullum charitatis Iustitiae, vel caeterarum virtutum, remanet, si quo ad mores est illi abrogatum, sic sutor extra crepidam labitur.

Peccata puniri peste, inundationibusque a Deo, pertinere ad legem Iudeorum non [nostram] affirmat. Declinat ad Lutherum non facien-

[273] On this quote (p. 2), see note 284.

[274] See notes 282 and, again, 284.

[275] On this quote and the next, see note 281.

tem Deum ulctorem scelerum, neque Christum legis latorem, neque Evangelium, legem.

De Providentia. Locus Decimus

In praefat. ad lectorem in expos. quadriparti⟨ti⟩ 45v

Quod Maumethani vincant in praelijs, non inde provenire testatur, quod Deus quandoque iusto iud⟨ici⟩o illis plus faveat, sed esse astrorum haec iudicia, et rerum naturalium, non miracula. Totus est hic homo in infirmandis ijs, quae sunt religionis, divinam et peculiarem Dei providentiam erga religionem extenuandam.[276]

Ibidem

Quod tamen ibidem asserit non esse impium credere, quod coetus fidelium affligatur, et subijciatur astris, sed pijssimum. Tua, o Homo, sit haec pietas quae pietatem destruit, nostrum enim esset divina consilia abscondita rimari, quia negat Paul. et cognoscere tempora, vel momenta, quae Pater posuit in sua potestate, Quod cavet nobis salvator.[277]

De Matrimonio. Locus undecimus

Lib. p⟨rim⟩o de sapientia fol. 10

Uxorem ducere, numerat inter ea quae ex laudabili et vituperatili sunt mixta. Matrimonium ergo in se non erit omnino laudabile, ac proinde Sacramentum ex malo et bono; declinat itaque ad Adameos Tatianos, et alios Marcionistas.[278]

[276] See note 293.
[277] See note 288. The passage from Paul is probably I Cor 2: 6-16.
[278] See note 222.

35

Anonymous, *Censura* of the Commentary to *Quadripartitum* (Rome, first half of 1572?)[279]

ACDF, Index, *Protocolli*, H (II.a.7), fols. 338r-v, 341r, 339r, 341v, 340v[a] (autograph?)

338r In quadripartito Tolemej[280]

In principio Epistol⟨ae⟩ pag. 2. Nec minus in adversis hec nos eternitatis contemplatio confirmat, cum brevem transitum huius onerosj evi consideramus et fati necessitatem impositam.[281]

Duos claudit errores. Primum philosophorum de eternitate mundi, alter de fati necesitate[b].

---

[a] This document is written on two folded sheets, each one amounting to four pages, and inserted one into the other. In the modern numeration, the first sheet corresponds to fols. 338r-v and 341r-v, the second to fols. 339r-v and 340r-v. Both regard Cardano's commentary to Ptolemy's *Quadripartitum* and are written in the same hand, but probably at different times: the ink seems different and the *censura* might present a gap from p. 26 to p. 106 (in Cardano's text). Another version, with slight differences, is in SO, *Censurae librorum*, L 7095 (1570-1606), fasc. 4, fols. 39r-40r (see doc. 33). A copy is in Index, *Protocolli*, F (II.a.5), f. 76r-v. Also the latter presents slight variants, not in quoting Cardano's text, but in commenting upon the latter. Most likely, these judgements were modified by the Secretary of the Index, when the copy was written, in order to adapt these to the criteria for prohibition. The copy is not complete, because the final part is lacking; variants are indicated in the notes below. *Protocolli* H contains a large collection of *censurae* to Cardano's works, on fols. 334-415; see also docs. 44, 45, 46, 50, 51, and 52. This does not entail, however, that these *censurae* had the same origin or were composed in the same period. The upper half of folios 398 to 415 is seriously damaged, probably due to damp, and is nearly illegible. By contrast, other documents in the same codex are well preserved; this suggests that some *censurae* were collected before being included in the codex.

[b] In *Prot.* F, 76r, for "Duos claudit (...) fati necessitate": "Errorem habet Priscillia tristarum [sic, for Priscillianistarum] de fati necessitate".

---

[279] This text corresponds to that part of doc. 33 which regards the commentary to *Quadripartitum* (see f. 39r-v). They are not completely identical, however. There are different phrasings, and in doc. 33 the *censura* stops at p. 26, while in this text it arrives at p. 198. Probably, the Censor presented first a partial version (mayby urged by the contemporary trial), and then an extended one with some modifications. This does not explain, however, why the *censura* skips pp. 26-106, and why it stops on p. 198 (only a third of the book).

[280] The Censor used the 1554 Basel edition (Cardano *1554*b).

[281] Quote from the dedicatory letter to John Hamilton (see note 271).

In proemio pag. 1. Sacrae huius disciplinae inter ceteras ut splendidissimae bellum intentassent. Error quia vocat sacram disciplinam[a].[282]

Ibidem Erasmum [...] pium[b] [283]

Ibidem pag. 2. Si igitur neque ex deo, neque ex parentibus habens aut fortuito istud contingit aut omnino quod reliquum est ex astris.[284] Dicant igitur non ex astris etc. egregiam sapientiam ac pietatem etc. tollit liberum arbitrium[c].

Ibidem ergo quid prophetae voluerint satis intelligitis[d] morum tamen praeceptis quantum ad mores[e] et ceremonias per novam legem abrogatum est, si nonnullis etc.[285] Delinquit [de moribus [...] [...] morales, Lutheranismus est[f].

In praefatione ad lectorem. His nugonibus qui vitam [...] vanitatis et impietatis etc. Carpit Theologos.[286]

Ibidem Assueti potius acerbitate verborum apud populum accusare. Carpit concionatores et Inquisitores.[287]

Ibidem Nostram quoque legem ut prophetarum testimonijs multo antea pronunciatam, ita aeterna astrorum lege ordinatam atque prae-

---

[a] In *Prot.* F, 76r: "Error vocans astrologiam, sacram disciplinam".

[b] In the line below: "Ibidem Divinam [...] artem", erased.

[c] In *Prot.* F, 76r, for "egregiam (...) liberum arbitrium": "egregiam, loquitur de malitia hominum. Error, non referens malitiam hominum in libertatem voluntatis".

[d] After "intelligitis": two words crossed out.

[e] After "mores": "attinet", erased.

[f] In *Prot.* F, 76r, for "Delinquit (...) Lutheranismus est": "Delinquit de praeceptis moralibus, que non fuere abrogata".

---

[282] Here, Cardano polemized against the critics of the "sacra disciplina" of astrology.

[283] In the proemium: "Erasmum virum pium".

[284] Here, Cardano considered the case of children deviating from the honesty of their parents, puzzling about the possible causes. Moreover, he suggests that if this deviation is not due to parents or God, it can only be caused by the stars.

[285] In the preface (pp. 2-3 n.n.), Cardano stated that the Bible condemned divination because in ancient times it was mingled up with false beliefs and rites.

[286] The phrase, at the outset of "Praefatio ad lectorem", was addressed to critics of astrology, not specifically theologians.

[287] Ibidem. Another polemical note against critics of astrology, but not specifically ecclesiastics or inquisitors.

fixam:[288] tollit lumen fidei et causis naturalibus subijcet eam tangitque eternitatem mundi[a].

Ibidem Itaque si cum divinitate Christi fulgentissima syderum constitutio adiciatur, [doceanturque] qui cum causis naturalibus oculos intendunt hanc esse solam legem que etiam per astrorum constitutionem nobis prefixa sit etc.[289] Offendit in lumen fidej[b].

338v Ibidem simul etiam [discent] ex astris nullum finem legi nostrae prefiniri. Error subijcens evangelium[c] causis[d] naturalibus[e].

Ibidem Demum per ecclesiam coetus credentium affligatur subijcique astris videatur nihil est impium, sed pijssimum.[290] Error tollens immensuratam et peculiarem dej providentiam erga [...][f].

Ibidem. At dicunt pestem immittit deus et inundationem propter peccata non ex astris. Primum istud[g] ad legem Iudeorum spectat non ad nostram.[291] lutheranismus est, negans Deus his punire peccata [nostra] flagellis[h].

---

[a] "tollit lumen (...) eternitatem mundi"; in *Prot.* F, 76r: "Error quia tollit lumen fidei".

[b] "Offendit in lumen fidei"; in *Prot.* F, 76r "Offendit [...] lumen fidei, et particularem divinam providentiam".

[c] After "evangelium": a word crossed out.

[d] After "causis": a word crossed out.

[e] "Error (...) naturalibus"; in *Prot.* F, 76r. "Error Evangelium Christi subijciens astris".

[f] "Error (...) erga [...]"; in *Prot.* F, 76r "Errat eodem delirio quo supra".

[g] "istud": sic, for "ista" (as in Cardano).

[h] "lutheranismus est (...) [nostra] flagellis"; in *Prot.* F, 76r: "Error, negans in lege Christi non puniri peccata ijs flagellis".

---

[288] Ibidem. Cardano endorsed the thesis of astral influence on the rise of religions, including Christianity, arguing that this religion had a necessary cause and was not an arbitrary, human product. This revealed its truth also to the Muslims. Moreover, he defended Jesus' nativity, included in this work.

[289] On p. 2 (n.n.) of the "Praefatio ad lectorem". This quote and the next repete the view expressed in the preceding quote.

[290] *Ibidem.* Cardano defended the view that the Church's life depends upon astral influences, because the Church consists of the faithful, and the analysis of positive or negative influences has the aim of helping them, not damaging them.

[291] Cardano argued for a Hebrew (not a Christian) origin of the view that maladies are to be seen as divine punishments, rather than as effects of astral influences, because this entails that God's judgement takes place on Earth not in Heaven.

Ibidem. Quid refert an pluat an ningat cum non sint [...][a] passiones huius seculi[b] ad vitam eternam.[292] Lutheranismus.[c]

Idem. Gloriantur Maumethanj quod in [proelijs] [victores] sint contra nos, quo arg⟨umen⟩to Deum favere plus rebus suis iactant et Maumethen plus posse quam Christum. Intelligant haec esse astrorum iudicia, ut rerum naturalium non miraculum aut causam apud deum [meliorem][293] Error superioribus alludens.

In proemio [...], pag. 2. Porro quanto fati scientia certior atque nobilior,[294] tollit contingentiam[d].

pag. 13. futurarum rerum per astra certam esse scientiam, error, ponens necessitatem rerum in eventu[e].[295]

pag. 18. ut que in gallia circa religionem significabuntur atque eodem sub obiecto ut pote circa religionem in palestina etc. absurdum est quod religionem astris subijciat[f].

fine pag. 19. Namque et legum mutationes et imperia, etc. error quod religionum mutatio ab astris pendeat[g].[296]

pag. 26. Patet igitur cur corda principum et mentes magis necessi- 341r
tati syderum et divine voluntati subiaceant, privatorum autem sint magis libera. Haec autem necessitas cordis principis, que annexa est

---

[a] In Cardano *1554*b: "condignae".

[b] After "seculi": "ad futuram [...]", erased.

[c] On the line below: "Ibidem [deinde] [...]", erased. In *Prot.* F, 76v, for "Lutheranismus": "Error, negans opera nostra ad beatitudinem, vel ad damnationem attinere".

[d] "tollit contingentiam", in *Prot.* F, 76v: "Error contingentiam rerum evertens".

[e] "error, ponens (...) in eventu", in *Prot.* F, 76v; "Error ponens necessitatem in eventibus, atque actionibus humanis".

[f] "absurdum est (...) subijciat"; in *Prot.* F, 76v: ""Error, Religionem astris subijciens".

[g] "error quod (...) pendeat"; in *Prot.* F, 76v: "Error qui supra".

---

[292] This phrase repetes the previous view.

[293] On p. 3 (n.n.) of the "Praefatio".

[294] On p. 2 (n.n.) of the "Proemium expositoris", which introduces the commentary to Ptolemy.

[295] This quote (from the commentary to *Quadripartitum*, I, ch. 2) and the following ones concern the certainty of astrology, based on the 'necessitating' (not 'inclining') influence of the stars.

[296] The phrase is on p. 19, at the end of the comment on a passage in Ptolemy's book I (text XV in Cardano's edition).

divinae voluntati, est necessitas effectus, et non peccati, quam ob rem non tollitur libertas arbitrij quam obrem nihil absurdi contingit etiam apud illos qui omnino liberam voluntatem esse affirmant[a].[297]

et supra At cor humanum tante[b] violentie resistere non potest[c].[298]

Infra quedam eveniunt [...][d] necessitate quaedam vero etiam declinari possunt, Calvinianus est qui cum libertate ponit necessitatem in[e] [...] et [...] [...] fato. deterror [...] Manicheo, et coactionem [...] qui cum necessitatem ponerent Manichej, non ponebant coactionem, ut ex Aug(usti)no in libro de gratia et libero arb(itrio) ad monacos Adrumetinos.[299]

est Concilium [Bracarense] cap. 9 et X. contra Priscilianistas si qui animas et corpora humana fatali signo [credit] esse[f] [...] [sicut] pagani et Priscillianus dix[...] Anathema.[300]

Idem recenset Leo. papa epist. 21. ad Astoricensem episcopum.

Idem sentit Bardesanes [...] ut refert Epiphanius in libro de octaginta Heresibus.[301]

339r pag. 106. Mentes hominum ut appetitu naturali feruntur[g] atque vincuntur [...].

---

[a] "quam ob rem (...) esse affirmant"; in *Prot.* F, 76v, only "Error Lutheri".

[b] After "tante": a word crossed out.

[c] In *Prot.* F, 76v, after "non potest": "Error Manicheorum et forte deterior". The copy ends here.

[d] In Cardano's text: "fatali".

[e] After "in": a word crossed out.

[f] After "esse": a word crossed out.

[g] After "feruntur": "et", erased.

---

[297] This quote and the following one are in the comment to *Quadr.* I, 3. The "cor" is the mind of the rulers, while the "violentia" is the astral influence upon the mind.

[298] Human will is not strong enough to resist astral influx. This phrase frequently drew the attention of the Censors; see, for example, doc. 59, f. 535v.

[299] This work by Augustine is entirely devoted to this view, in particular chs. 16-23; PL, 44, cols. 900-912.

[300] The Council of Braga held in 563 condemned Priscillianus; see Mansi, 9, cols. 774-80. However, the phrase quoted, in section IX, on c. 775, is slightly different: "(...) fatalibus stellis credit astringi, sicut pagani et Priscillianus dixerunt, Anathema sit".

[301] The letter by Leo I the Great to the Bishop of Astorga is *Ep.* XV in Migne's edition: "Ad Turribium Asturicensem Episcopum", PL, 54, cols. 677-91 (in particular cols. 686-87); Epiphanius of Cyprus, *Adversus haereses,* LXI, PG, 41, cols. 990f.

pag. 108. Ex quo sequitur decimum quod in talibus regionibus inveniuntur incantatores et necromanticj et magi maximi.[302]

pag. 112. Si igitur nascatur Rex [...][a] [cum] vel mediocribus signis necis violentae omnino trucidabitur.

pag. 125. Christiani [...] [...][b] habent illiusque diem colunt sicut [...] [...] [propter] [...][c].

pag. 126. lex nostra et Salvator ipse sub Arietis con[...] supe[...][d] natus est.

pag. 138. et 139. Ut sacra ceremonie hereses, emendatio, quod reformationem vocant sacerdotia redditus [...] ac tale [...][e] signis equinoctijs tribuuntur.

pag. 148. confert Astrologiam ad Theologiam quo ad certitudinem et Astrologiam post Theologiam [.] dicit habere locum.

Ibidem Galenus prophetam [...] [...] habuerit et super humanam vim auctoritatem retinuerit.[303]

pag. 154. Nam Iupiter legem Christianam.[304]

pag. 159. Genesim Salvatoris [...].[305]

pag. 196. ab eo tempore sumenda est constitutio celi pro Regno et pontificibus Maximis eligendis.

pag. 198. Carpit sacerdotes, quorum avaritiam dicit multas [...] superstitiones.[306]

---

[a] In Cardano's text: "Scoticus".

[b] In Cardano's text: "Iovi iunctum Solem".

[c] In Cardano's text: "sicut et Iudei Sabbatum propter Saturnum".

[d] In Cardano's text: "coniunctione superiorum".

[e] In Cardano's text: "ut sunt sacra, ceremoniae, haereses, emendatio, quam vocant reformationem, sacerdotia, redditus, pontificatus, ac talia praesint".

---

[302] Cardano refers to the area of the planet between the tropics and the arctic cicle.

[303] The Censor summarized a phrase: "Inde factum ut nostris etiam temporibus generosi Medici qualis fuit Galenus Prophetae cuiusdam ac supra humanam naturam authoritatem retineant".

[304] Quote from Cardano's analysis of the 1533 astral conjunction for the British isles.

[305] The Censor quoted the title of the section that introduces Christ's nativity.

[306] In the preface of the comment to Ptolemy's book IV: "(...) avaritia Astrologorum, velut et Sacerdotum avaritia multas superstitiones quae cum religionem non possint facere deteriorem, tamen indigna sint viris probis (...)".

341v In Quadripartitum Tolemei
340v Super Cardanum Quadripart.[307]

36

Anonymous, *Censura* of *De supplemento Almanach* (Rome, [first half of 1572?])[308]

ACDF, Index, *Protocolli*, F (II.a.5), fols. 76v-77v
(copy[309])

76v (...) Annotata in Librum Hieronymi Cordani[a] de Supplemento Almanach.[310]

[a] "Cordani": sic

[307] The two titles, both by the author of the *censura*, are on the end of the first and the second part.

[308] This *censura* and the four following (docs. 37-40) concern works by Cardano that are different from the philosophical ones that originated the Bologna trial, but probably they also were a basis for the general and comprehensive examination of the orthodoxy of Cardano's works, written between 1572 and 1573 for the Congregation for the Index (doc. 50). The first volume of its *Diari* does not mention reports about any of Cardano's works, but it should be kept in mind that it presents many lacunae, because composed later on the bases of drafts and annotations held in the first volumes of *Protocolli*; see ACDF, Index, *Diari*, f, 1r.

[309] *Protocolli* F only contains copies of *censurae* written for the Congregation for the Index, all written in the same hand. It was probably composed to facilitate a comparison with other *censurae* and with those produced in Spain, Portugal and Louvain, thus offering a basis for a future Index (see ch. The Organization of the Index, sect. VIII, docs. 7 and 8). In some cases, the original is in the Index Archive, or in that of the Inquisition. As a rule, the original is reproduced, but in the case of the *censurae* of Cardano's astrological works (docs. 36-40) only the copies in *Protocolli* F are extant. In the codex, the *censurae* are presented as if they were written separately and not necessarily by the same author. These works by Cardano were published in one volume, however, and thus it seems likely that the *censurae* were written by the same Censor.

[310] The Censor does not refer to pages but to chapters, and does not mention the edition used. *De supplemento* and the next writings were published in *Libelli duo* and in *Libelli quinque* (Cardano *1543* and *1547*). The edition used here was the former, however, as show the quotations (see the following note) and the sequence of the works considered. In the 1547 edition, *De mutatione aeris* preceded *De exemplis geniturarum*, and became prop. XII of *De restitutione temporum*, while *Encomium astrologiae*, first at the end of the volume, became its preface.

In Epistola ad Archinthum. Pont. S⟨anc⟩ti Sepulchri

Haec disciplina habet tot hostes, quot ignorantes, et statim sequitur, quod s⟨anc⟩tae Romanae Ecc⟨lesi⟩ae s.^mi quoque officij ministri eò quod illam prohibeant, sunt ignorantes.[311]

In calce. cap. 9. loquens de stellis regijs existentibus in Zodiaco in via, et extra viam lacteam faciunt intellectum aliqualiter turbidum, ac proinde videtur asserere stellas agere in Intellectu humano, quare prop⟨ositi⟩o est suspecta non modo in fide, sed etiam in philosophia falsa.[312] 77r

Cap.° 18. agens de n⟨atur⟩a Planetarum attribuit Planetis faelicitates, et infaelicitates, mortes, caedes, bonos mores, et pleraque alia ipsis stellis, ac si huic s⟨ecundu⟩m non immediatè pervenient à Deo, quarè assertum videtur scandalosum ea r⟨ati⟩one potissimum, quia non exponit an dispositivè, vel inclinativè, vel aliter, sed absolutè loquitur.

Consimilia habet. cap. 19. et 20.[313] agens de n⟨atur⟩a stellarum fixarum, et imaginum. cap. 22.[314] ait quod figura, et stella occidens in tempore geniturae similiter ascendens, et stellae in eo ostendunt corporis, et animae et vitae qualitates, ergo animum n⟨ost⟩rum, salutemque et damnationem eius stellis videtur subijcere, quod assertum fidei christianae repugnat, et ph⟨ilosoph⟩is omnibus asserentibus caelestia corpora non agere in actiones humanas, quat⟨enu⟩s humanae sunt.

In eodem cap. inquit, quod lex christiana et Iudaica à Deo sunt, fortuna tamen militantium à superioribus gubernatur,[315] quarè videtur asserere, quòd degentes sub his legibus à fortuna gubernentur id est a corporibus caelestibus, quarè immediatam eorum providentiam ipsius Dei videtur explodere, et necessitatem quamdam videtur in rebus statuere, et manicheorum haeresim confirmare.

---

[311] The phrase "Haec disciplina (…) quot ignorantes" was only in the 1543 edition; see p. 1109 and note 259.

[312] These and all following quotes from *De supplemento Almanach* faithfully reproduce Cardano's text.

[313] "De natura fixarum ex experientia"; "De natura imaginum [i.e., the constellations] et stellarum".

[314] "Aphorismi iudicatorii".

[315] The phrase "lex christiana (…) gubernatur" is a literal quote.

Deinde volens Cardanus eodem in loco se ipsum declarare, subiungit. Iudaica à Saturno, christiana à Iove, et Mercurio, atque ita Religionem ab his planetis gubernari decernit, quemadmodum, et Maumethi Fortunam alijs stellis subijcit, ut patet in litera eius, quare Iudeorum fortuna non erit à Deo in poenam suorum scelerum sed a ca⟨us⟩is na⟨tura⟩libus, perinde etiam ut de alijs videtur sentire de alijs nationibus alicui religioni addictis, inter quas christianos involuere videtur.

Addit praeterea[316] Cardanus quod Maumettani custodiunt Iustitiam, licet cum impietate, et crudelitate, quia sunt sub illis Planetis, igitur nos etiam christiani cum custodiunt Iustitiam sine crudelitate, ea ratione contingit, quia non sunt sub illis planetis, sed sub alijs.

Apponit adhuc Cardanus eodem loco, quod unaqueque lex solvitur à suo contrario, quod declarat sic, quia Iuppiter et Mercurius debellant Saturnum, Iuppiter autoritate, Mercurius ratione. Haec verba
77v sic videntur exponi id est lex christiana debellat Iudaicam, // quare christiana lex praefertur Iudaicae non Dei virtute, vel christi, non Evangelio, non scripturis, sed Planetis, syderumque virtute.

Subiungit quod Iovem, et Mercurium debellat Mars id est lex christiana debellatur à maumettanis, et Turcis servientibus eodem stellarum influxu, et sequitur, Martem si solem debellant Saturnus, et Venus, id est lex Maumethi, et Turcarum debellatur ab Idolatris lascivia, et dolo, talis istorum verborum videtur esse sensus.

Postremo dicit quod Martem, et Lunam destruit Sol, et Iovis authoritas, dignitas, et veritas, ex quibus videtur innuere christianam Religionem, Idolorum impietatem, syderum virtute destruxisse.

Tandem dicit. Ob hoc, Christiani erigite Capita, et qui potest capere capiat, ex quibus videtur submovere, atque excitare christianos, ut à fide decedant, et talia in na⟨tura⟩les causas referant.[317]

In Cap.° 23.[318] ait, quod necesse est plures esse malefactores benefactoribus, quibus videtur ponere necessitatem in his inferioribus, et praesertim in humanis actionibus à corporum caelestium virtute manantem. (...)

---

[316] In ch. 22, from which also the successive quotes are drawn, except the last.

[317] Cardano's phrase ("Ob hoc (...) potest capere capiat") is obscure, and it is not certain whether its meaning was the one hypothesized by the Censor.

[318] "Secreta iudicandi".

37

Anonymous, *Censura* of *De Restitutione temporum et motuum coelestium*

(Rome, [first half of 1572?])

ACDF, Index, *Protocolli*, F (II.a.5), f. 77v
(copy[a])

(...) Annotata in lib. de Restitutione Temporum, et motuum coelestium.[319] 77v

Cap.° v. circa finem, quaedam habet satis obscura, et involuta innuens, quod tempus quo mansit corpus christi in monumento à naturali causa traxit originem, hoc idem de prophetia videtur asserere. (...)

38

Anonymous, *Censura* of *De exemplis geniturarum*

(Rome [first half of 1572?])

ACDF, Index, *Protocolli*, F (II.a.5), fols. 77v-78v
(copy[b])

(...) Annotata in lib. de Genituris.[320] 77v

Cap.° vi. Premisso libri titulum esse explodendum, quia de Astrologia iudiciaria, quae ad particularem rerum eventum, atque humanarum actionum argumentum suscipit tractandum. Volens eas in naturales, et necessarias redigere c⟨aus⟩as, in cap. tamen vi. non longe à

[a] See note 309.
[b] See note 309.

[319] The Censor cited Cardano *1543*. The next quote is on f. 31r. A later Censor cited other parts of the same passage; see doc. 50, f. 354v.

[320] The quotes reveal that in this case not the 1543 edition is used but the one in *Libelli quinque* (Cardano *1547*). In the latter, the work on the genitures develops in three parts: "De iudiciis geniturarum" (fols. 47r-81r); "De revolutionibus" (fols. 81v-102r); "De exemplis centum geniturarum". The Censor's first observation regards ch. VI of the first part; his other observations regard the third part only.

prin⟨cipi⟩o, docet Principes caelestibus, et na⟨tura⟩libus non modo causis quo ad corpora, sed quo ad animos et iam violenter mutati, et
78r // leviter ad bonum, malumque deflecti.[321]

In p.ª genitura Franc. Petrar⟨ch⟩ae carminum eius elegantiam, sensuum profonditatem max⟨im⟩o studio coniunctam illius gl⟨ori⟩am sempiternam, caelibatum, et pleraque alia ad caelestes et na⟨tura⟩les refert c⟨aus⟩as.[322]

In Genitura quae est 6.ª Pauli .3.ij Pont. Max. inquit, quod ex mediocri dignitate, et privata conditione ascendit ad Reg.m et summam gloriam, vel industria, vel virtute, vel fortuna,[323] Quarè Pontificiam dignitatem in Fortunam, potius quam in Deum immediatè videtur referre.

In genitura 7.ª quae est Caroli .5. fati necessitatem insinuat, et humanas actiones legi aeternae statutibus subycit, easque impendere à coelestium corporum serie videtur affirmare.[324]

In genitura .8.ª quae est Franc.ci Francorum Regis christianam legem quemadmodum alias docet vim h⟨abe⟩re à na⟨tura⟩libus ca⟨us⟩is, et caelestibus corporibus Planetis, aspectibus, et eorumdem sitibus, quibus etiam ortum christi et Maumet subijci affirmat.[325]

In genitura ij.ª Martini Lutheri, et Erasmi in .12. vitam et ipsorum dogmata, nec non impietatem ad c⟨aus⟩as na⟨tura⟩les, et caelestium corporum virtutem refert. Ibidemque Erasmum nostrorum temporum decus vocat, qui licet sacris esset imbutus, non pro virtutum dignitate est consecutus, sed linguarum multitudine.[326]

In genitura 13.ª Andreae Alciati inquit, quod optimo iure poterat ipsum pretermittere, quia ipse [...] quibusdam legibus tunc severis, et iustis quorundam nebulonum scripsit fallacem esse artem istam, ac publicè puniendam.[327]

---

[321] The chapter treats "De significatis revolutionum" (fols. 57v-62v). Here, Cardano did not speak specifically about rulers, however, but about high-ranking persons.

[322] Fol. 41r.

[323] Fols. 108v-109r.

[324] Fols. 109v-110v.

[325] Fols. 111r-112r; see f. 111v for the astral origin of Christianity and Islam.

[326] Gen. XI, fols. 114v-115r; Gen. XII, fols. 115v-116r. The affirmation on Erasmus is on f. 116r.

[327] Fols. 116v-117r.

In genitura 14.[a] Mathei Curtij Medici, quaedam dicit de Christo indigna auditu, cum illius sapientiam syderibus subyciat, quia inquit cum servator exoriretur, habuit Iovem et virginis spicam in gradu ascendentem, similiter Apostolorum doctrinam à stellis originem sumere, videtur affirmare, quod omnia quam impia sint, nemo non videt, sed quibusdam moderaminibus interiectis determinat, q[...] christus optima queque sumpsit, nullo ca[...][a] permutato ordine. Talis est hominis impietas, ut salvatoris nostri virtutes in c⟨aus⟩as naturales referat.[328]

In genitura .20.[a] contra Ioannem Picum Mirandularum pugnacissimè contendit, Iudiciariam Astrologiam non esse dubiam, quod genitura .22. confirmat.[329]

In genitura. 24. Veronicam quamdam ex constellatione, et necessi- 78v
tate meretricem, et impudicam, idem genitura 25. 28. 46. 47. 51. 54. 62. 66. etc.[330]

In genitura .35. debaccatur in eos qui de bonis ecc⟨lesiasti⟩cis vivunt figuram cuiusdam effeminati Anonimi describens.[331]

In genitura .36. videtur innuere hominem Demoniacum posse evadere ex influxu caelesti posse praedicere futura, et revelare abscondita.[332]

In genitura .41.[a] inquit Romae Belvae immaniores educantur quam alibi.[333]

In genitura 42. invehitur contra negantes Astrologiam iudiciariam.[334]

---

[a] In Cardano's text: "causarum".

---

[328] Fols. 117v-118r. Cardano wrote that the geniture regarded a physician, without mentioning Matteo Corti (or Curzio, 1475-1542), friend and scientific correspondent to Vesalius between 1538 and 1540.

[329] In the two genitures, one of a certain "frater Cornelius" (f. 128r-v), the other of count Gaspare Vimercati (f. 130r-v), there were polemical remarks against Giovanni Pico's critique of astrology.

[330] The geniture of Veronica is on fols. 131v-132r; the other ones regard Battista Pagani, a Duke of Bourbon, Henry VIII, Leo X, two unknown persons, the city of Florence and Johannes Peurbach. In all, Cardano affirmed the predictive power of astrology.

[331] Fol. 140r-v: the geniture regarded an anonymous "effoeminatus", corrupt and recipient of an ecclesiastical revenue.

[332] Fols. 140v-141r, on a case of demonic possession, regarding a person named Battista, from Bergamo.

[333] Fol. 144r, in the geniture of Giovanni Maria Visconti, Duke of Milan († 1412).

[334] Fol. 145r-v, in the geniture of Filippo Maria Visconti, Duke of Milan since 1412.

In genitura 48. Iulij 2. Pont. max. satiricè debaccatur in Praelatos Ecc⟨lesi⟩ae quorum actiones ad c⟨aus⟩as refert naturales.[335]

In genitura 64. Hieronymi Savanarolae Religionem nostram, et christi nativitatem na⟨tura⟩libus, et caelestibus subiicit causis, et ad c⟨aus⟩as na⟨tura⟩les illius combustionem refert.[336]

In genitura 65. insectatur Ioannem Picum asserentem Astrologiam iudiciariam mendacem esse, contendens ipsam non esse mendacem.[337] (...)

39

Anonymous, Note on *De mutatione Aeris* (Rome, [first half of 1572?])

ACDF, Index, *Protocolli*, F (II.a.5), f. 78v
(copy[a])

78v (...) Annotationes in lib. de mutatione Aeris.[338]

Ad calcem huius opusculi asserit omnes effectus, Temporis mutationes, cursum vitae hominum, vel fortunam caelestibus corporibus sic esse subiectos, ut necessitatem illis imponere videatur, ibidemque ac iudiciariam Astrologiam summis laudibus extollit. (...)

[a] See note 309.

[335] Fols. 150r-151r. The geniture of Julius II, politician and soldier, was preliminary to a naturalist interpretation of the life and role of ecclesiastics.

[336] Fol. 161r-v; see note 240.

[337] Fol. 161v: "En [genitura] eius, qui per calumniam Astrologiam insectatus est". Writing Pico's geniture (which shows that he was destined to die young, as happened), Cardano intended to prove that also the fate of astrology's major critic proofs that astrology is sound.

[338] The Censor indicates *Cognitio qualitatum aeris* with the title present on the frontpages of the 1543 and 1547 editions. This work is analyzed after *De exemplis genitururarum*, however, and it is followed by *Encomium astrologiae*, which shows that the Censor used the 1543 edition. The phrase "omnes effectus (...) imponere videatur" is not a literal quote, but a summary of the final part of the text.

40

Anonymous, *Censura* of *Encomium astrologiae* (Rome, [first half of 1572?])

ACDF, Index, *Protocolli*, F (II.a.5), f. 78v
(copy)

(...) Aencomium Astrologiae.[339] 78v

Hoc nihil aliud continet, quam huius disciplinae laudes; cuius iucunditatem, utilitatem, et divinitatem omnibus alijs scientijs, et artibus videtur praeponere: (...)

41

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 2 January 1572)

ACDF, SO, *Decreta*, 1571-1574, fols. 84v-85r

578. Congreg.^{o} officij S.^{tae} Romanae Inquis.^{nis} facta Romae in Palatio Ap⟨ostoli⟩co ac in stantijs Ill.^{mi} et R.^{mi} Domini Cardinalis Pisarum, coram Ill.^{mis} et R.^{mis} Dominis Cardin.^{bus} Inquis.^{bus} generalibus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet. 84v

Die Mercurij 2.^{a} Ianuarij 1572

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Cardinalis Pisarum.
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Cardinalis Pachecus
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Cardinalis de Gambara
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Cardinalis ab eccl⟨les⟩ia. (...)

ego Claudius de Vallo[340] S.^{tae} Inq.^{nis} Notarius[a]

[a] "ego (...) Notarius": in a second hand (by the notary).

[339] In Cardano *1543*, *Encomium astrologiae* is the last work, following upon *Cognitio qualitatum aeris*.

[340] Claudio della Valle (Vallo, Valli, Valle) was Notary of the Congregation from ca. 1556; he regularly signed the *Decreta* till the meeting of 1 July 1574; from the minutes of 7 July he was replaced by Francesco Mirabile (*Decreta* 1573-1574, f. 98v), who was succeeded the next year by Flaminio Adriani. See BIOGR.

In qua quidem congreg⟨atio⟩ne fuerunt lecta memorialia, et propositae causae infra⟨scrip⟩torum videlicet (...)

85r Hieronymi Cardani Medici, quorum memorialia fuerunt lecta tenorum et c. In quibus nihil fuit decretum nec ordinatum.[341] (...)

42

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 22 January 1572)

ACDF, SO, *Decreta*, 1571-1574, fols. f. 87r-v

87r 583. Congreg⟨ati⟩o officij S.^{tae} Romanae Inquis.^{nis} facta Romae in Palatio Ap⟨ostoli⟩co et in stantijs Ill.^{mi} et R.^{mi} Domini Cardinalis Pisarum coram Ill.^{mis} et R.^{mis} Dominis Cardinalibus Inquis.^{bus} generalibus in qua interfuerunt omnes infrascripti.

Die Martis .22. mensis Ianuarij 1572

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Cardinalis Pisarum
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Cardinalis Pachecus
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Cardinalis de Gambara
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Cardinalis ab eccl⟨esi⟩a (...)

ego Claudius de Vallo S.^{tae} Inq.^{nis} Notarius[a]

In qua quidem congreg⟨atio⟩ne fuerunt lecta memorialia et propositae causae infrascriptorum videlicet

87v Hieronimi Cardani in qua fuit lectum memoriale pro eo datum tenoris et c. et nihil decretum.

[a] "ego (...) Notarius": in a second hand (by the notary).

[341] There is no information on these petitions and the one mentioned in doc. 42; as of the previous autumn Cardano lived in Rome.

43

Alfonso Chacón, *Censura* of *De subtilitate* and of *De rerum varietate* (Rome, 25 August 1572)

ACDF, SO, *Censurae librorum*, L 7095 (1570-1606), fasc. 4, fols. 17r-33v[a]
(copy)

1572

Censura in libros: De subtilitate, et varietate rerum Hieronymi Cardani Professoris Medici. 17r

Illmo pariter ac Re.[mo] D(omi)no meo Cardinali de Pisis Patriarchae Constantinopolitano, patrono meo Colendissimo.[342] 18r

Censure super opera Hieronimi Cardani[b] 18v

Ill.[mus] et R.[mus] Dominus meus, Cardinalis Pacciecus significavit, iniunctum mihi à vestris Ill.[mis] dominationibus fuisse, ut xxi. libros de subtilitate, et xvij de varietate rerum Hieronymi Cardani professoris medici, reviderem: ut si quid in illis perperam dictum deprehendis- 19r

[a] Partially published in Godman 2000, pp. 369-70.
[b] "Censura (...) Cardani": note in a third hand.

[342] Scipione Rebiba; BIOGR. This phrase, in addition to the codex holding the *censura*, shows that the latter was written for the Holy Office, and not for the Congregation for the Index, formally founded only in September of this year. The author of the *censura* confirmed this circumstance in a later document; see ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 5, f. 244r. Chacón arrived in Rome in 1572, and became Consultor of the Index in 1587. Most probably, this weighty *censura* was commissioned to him through the intermediation of Card. Francisco Pacheco, member since 1557 and patron of Chacón (cf. *infra*). It is not clear why it was assigned, because *De rerum varietate* caused the Bologna trial and sentence, where it was examined and prohibited. As far as known, no *censurae* were written of *De subtilitate* in Rome before, although it was prohibited in the indexes of Paris, Spain, and Portugal (see the Introduction). If the *censura* was functional to a possible condemnation of the work on the next index, it should have been composed by the Index, as the other contemporary *censurae* of Cardano's works show; see docs. 36-40, 44-46, 50-51. Most probably, it was assigned by the Holy Office after Cardano's proposal to correct *De rerum varietate*, because he argued that this work derived in certain sense from *De subtilitate* (doc. 35, f. 331r). If this hypothesis is correct, it furnishes a date *ante quem* for Cardano's proposal. At the outset of his *censura*, Chacón wrote that after the assignment he waited "diutius" for the works, which he received only on 14 June. Thus, Cardano presented his proposal probably in March-April.

sem, admonerem, singulosque locos offensionis adnotarem.[343] Libri diutius expectati, non ante xviij Calendas Iulias exhibiti fuere. Quare ea mora intercedente, non potui citius commissum negotium absolvere. Igitur legi, et quam potui diligenter revisi supra dictos libros, et errores quos deprehendi sigillatim annotavi: et singula quaequae, quae offendere videbantur. Assignavi numeros librorum, capitum, et paginarum ut facilime[a] inveniri queant. Insuper verba authoris ad amussim refero, confutationem subiungo, quo V.[ae] Ill.[ae] dominationes singula postea perpendentes, ut fidei censores, quid retinendum, quid ut abijciendum sit demum definiatis.

Errores in libris 21. de subtilitate Hieronymi Cardani professoris medici adnotati, qui excussi sunt Basileae apud Henricum Petrum in 8

Anno M.D.Lx.[344]

Haereses

Lib. 2. pagina 150. de anima in genere loquens, ait. Omnis igitur anima eodem modo perennis est, nec ut Plato ait perfectorum animalium tantum; esset enim ac si diceremus, quod hominum caecorum, aut mutuorum, aliae sint animae, quam perfectorum hominum.

Haec sententia manifestissimam haeresim continet. Nam dicere quod anima omnis perfectorum, et imperfectorum animalium eodem modo perennis est, est dicere, aut quamlibet animam brutorum
19v esse immortalem sicut rationalem, aut certe ratio-//nalem non aliam habere perennitatem, quam brutorum utrumque autem à fide alienum est.[345]

[a] "facilime": sic.

[343] Francisco Pacheco; BIOGR. Chacón wrote this *censura* when he was a qualificator, and not yet Consultor; he became Consultor of the Index in 1587). The Cardinals of the Holy Office were Rebiba, Pacheco, Gambara and Della Chiesa.

[344] Cardano *1560*. Chacón lists Cardano's suspect propositions in groups, according to a scale of heterodoxy, developed in Medieval and early modern theology and in inquisitorial manuals; see ch. The Organization of the Index, sect. I, doc. 9.

[345] The following notes merely regard the Censor's quotes which apparently are not heterodox, attempting to explain why Chacón regarded them as unacceptable.

Lib [.]3.[a] pagina 873

De virtute imaginatrice loquens, ait. Ea de causa plurimi etiam si nolint, amant, coguntur enim amare presente pulchritudinis imagine, non secus ac qui uruntur, dolore; neque enim vis imaginandi ex toto voluntati paret; nec si pulchrum imagineris, liberum est non amare. Igitur concepta in imaginante virtute pulchra forma nolentes etiam rapimur ad amorem, ob id studiosi vehementius amant, ob imaginantis facultatis robur.

Haec sententia est haeretica, qua astruitur necessitas voluntatis pr⟨aese⟩nte obiecto pulchro. Nunquam enim voluntas fertur necessario in aliquod obiectum praeter deum clare visum et beatitudinem in communi: ad caetera obiecta libera est, ut possit persequi aut[b] refutare obiectum quantumvis pulchrum. Alias homo non esset dominus suorum actuum neque peccaret amando quod pulchrum visui obijceretur: quod est haereticum; nam si necessario fertur, non potuit voluntas aliter facere, et sic peccare pr⟨aese⟩nte obiecto pulchro non esset homini imputandum, et impossibile foret homini à pe⟨cca⟩tis abstinere.

Lib. 5. pagina 356. linea ultima

De anima loquens ait. igitur si homo, animalia, et plantae vivunt cum unus et idem sit calor caelestis, qui haec omnia miscet, sed illa minus haec magis, ut suo loco ostendemus, manifestum est, quod recte dixit Hippocrates, animam nihil aliud esse quam caeleste illud calidum.

De fide est animam humanam substantiam esse immortalem a deo creatam; qua re haeresis est dicere, nihil aliud esse quam caeleste calidum. cum caeleste calidum, accidens sonet non substantiam quod immortale citra subiectum esse non po⟨tes⟩t.

---

[a] The number before "3" is covered by an inkspot, but page 873, containing the next quote, is in book XIII. Considering the heretical propositions (only three), Chacón probably did not follow the page numeration.

[b] After "aut": a word crossed out.

Propositiones erroneae

Lib. 1. pag. 15

20r De rerum principijs loquens ait. M⟨ateri⟩a igitur ubique[a], illa vero sine forma esse non po⟨tes⟩t quare et formam ubique esse necesse est, sed et animam quandam, seu quod ubique fiat generatio, seu quod magis ad pr⟨aese⟩ntem attinet tractationem, in quocunque corpore cum extra locum suum fuerit, motus principium esse videatur. Replicat hoc idem eodem lib. pagina 54. Dicens.

Principia rerum naturalium sunt quinque, materia seu hyle, forma, anima, locus motus. Et ibidem in eadem pagina. Anima vero, ait, parte quadam qua intelligit aeterna, reliqua mortalis est[b]. Anima autem hyle, et forma cum corpore necessario sunt. Et lib. 5. pag. 356. dicit: Itaque omnia mista, vel vivere vel vixisse necessarium est. Et actione. 1. his libris annexa pag. 1331. dicit in ultimis tribus lineis. De auro et plumbo, et reliquis metallis loquens. Demum nugatur, nam vivunt, ut dixi. quomodo ergo tot fatuitates struit de plumbo, et auro cum sint sicut cuniculus et equus.[346]

Ex omnibus his locis liquet authorem censere cuncta elementa et mixta vivere, imo metalla sensus habere, cum dicat esse sicut cuniculum et equum. Haec propositio erronea est, quod sit contra sententiam omnium sanctorum et doctorum, sacrarumque literarum contextui minus cohaereat. Nam si quodlibet mixtum viveret, sequeretur, quod christus in triduo non fuisset mortuus, nam corpus separata anima viveret. Quod autem aurum et argentum non sint sicut cuniculus et mus, Patet ex psalmo. 113. simulachra gentium argentum et aurum, opera manuum hominum. Os habent et non loquentur, oculos habent et non videbunt, et caetera.[347] In opere

[a] In Cardano's text: "Materia igitur ubique est, illa vero (...)".

[b] After "est": "Et lib. 5. pag. 356", crossed out.

[346] In his reply to Julius Caesar Scaliger's *Exotericae exercitationes* (see note 295), who sarcastically accused him of entertaining the animation of metals, Cardano made clear that he hypothesized internal processes that were different from those in animals. For the Cardano-Scaliger polemics, see Giglioni 1999.

[347] Ps 113: 11-14.

etiam creationis satis distinguntur viventia a non viventibus in primis tribus cap. Geneseos.

Lib. 10. pagina 693

De Brutis loquens ait. Camelus videtur hominum causa, non sui ipsius, vel magis saltem factus, quod tamen falsum esse nemo dubitat. Et inferius de Camelis loquens si modo, ait, aliquod animal hominis causa factum est, geniti videntur illius c⟨aus⟩a. Sed tamen, ut dixi, absurdum est talia credere. Et lib. 11. pagina 792. Has non // omnes 20v
singularium contemplatione propter hominem[a], aut propter alia animantia facta esse constat, cum multae talpae sibi vivant et moriantur. Et paucis lineis interiectis eadem pagina, ait.

Tot autem genera serpentum, quae homini exitio sunt, propter hominem facta dicere, insanientis prorsus est, tum venena mortifera. Quid igitur? Plures fuere artificies, et unusquisque commodo prospexit[b] sui opificij. Qui igitur homini prospexit ita fabricavit, ut esset sapientissimus omnibusque alijs commode uti posset, aut saltem vitare, qua usui esse non poterant. Sic qui aquilis, sapientior fuit quam qui cuculis et tamen unusquisque canit perpetuitati structurae suae. Cum igitur hominem creasset, sic ut commode uteretur omnibus, factum videtur, ut omnia creata propter ipsum viderentur. Sed non est sic, unum quodque enim propter se creatum est, nec coturnix ob accipitrem minus quam animalia propter hominem facta sunt. Videntur igitur, quae deteriore conditione genita sunt, sed falso, facta meliorum causa.[348]

Hic tres errores inculcantur [...] asserens quod quaelibet species rerum vel animantium suum opificem habuerit, et quod quilibet opifex structurae sua prospexerit, et caverit, et quod sapientor fuerit, qui condidit aquilas, quam cuculos, est haeresis manifestissima, coinci-

[a] In Cardano *1560*, p. 792: "(...) singularium contemplatione habita, propter hominem, aut propter (...)".

[b] "prospexit": sic.

[348] The (correct) quote is from "Tot autem genera (...)" to "(...) facta meliorum causa" (pp. 792-93).

dens cum haeresibus Simonis Magi, Menandri, et Corinthi, qui asserebant non omnia creata esse a deo sed ab angelis. Quam haeresim Synodus nicena in principio Symboli damnavit. Credo in unum deum patrem omnipotentem creatorem coeli et terrae, visibilium omnium, et invisibilium.[349] Alter error est, quod omnia animantia non fuerint facta propter hominem, contra comunem sententiam sanctorum et doctorum: et contra rationem, nam semper imperfertiora in ordine rerum sunt propter perfectiora, et sic motus coelestes, influentiae syderum, volucres, quadrupeda, pisces, metalla, et terrae nascentia omnia, propter hominem sunt, in cuius signum, quando generationes hominum cessabunt, cessabunt etiam motus coeli, et terra fructus non producet ullos, et omnia viventia interibunt quam veritatem confirmat locus ille genesis. 1. faciamus hominem ad imaginem et simili-
21r tudinem nostram, et praesit piscibus maris // et volatilibus coeli, et bestijs, universaeque terrae.[350] Et psalm. 5. Omnia subiecisti sub pedibus eius, oves, et boves, et universa pecora campi, volucres coeli, et pisces maris, qui perambulant semitas maris.[351] Omnia igitur corporea propter hominem facta, et cuncta propter deum, iuxta illud, omnia propter semetipsum operatus est deus.

Lib. 11. pagina 797

De homine loquens, ait. Homo non plus est animal quam animal planta. Si enim animal, quamvis nutriatur et vivat, plantae nomen non meretur, nec omnino planta est, quia animam, quae sentit, habet praeter plantam; homo cum praeter animal mentem habeat, desinit esse animal: nam alterum genus animae est, quod sentit ac intelligit, et post pauca ibidem subinfert, sentit homo profecto ut animal vivens, non tamen animal, ut neque animal planta. Et pagina sequenti 798. Ergo h(om)o, ait, sensu, et vita praeditus est, animal autem, aut plantam dicere absurdum est. Multa etiam simila congerit in confirmationem huius sententiae illis duabus paginis citatis.

Istam propositionem damnavit aliquando academia Parisiensis tanquam haereticam, sed quicquid sit de illorum doctorum censura: cer-

[349] See the text of *Symbolum* (or *Expositio fidei Nicaenae*), in Mansi, II, cols. 665-67.

[350] Gn 1: 26.

[351] Actually Ps 8: 7-9.

te haec assertio est contra mentem omnium doctorum tam sacrorum quam prophanorum.[352] Definitio enim hominis receptissima est, quod sit animal rationale. Et negare quod homo sit animal est negare, quod sit substantia, quod vivat, quod sentiat, quae omnia sunt adeo evidentia, ut inficiari extremae dementiae sit. Paulus hoc idem, astruit .1. cor. 15: seminatur corpus animale surget corpus spirituale.[353] Neque recte colligit auctor iste, si homo non est planta, ergo neque animal sicut neque recte colligeret, homo non est brutum, ergo neque animal. Nam singularis n⟨atur⟩a cuiusvis, non po⟨tes⟩t eiusdem superioris generis oppositas differentias[a] participare: habent enim inter se maximam repugnantiam.

Lib. 18. pagina 1192

De apparitionibus mortuorum sermonem faciens, ait. Cum nihil à morte, // supersit, praeter intellectum, intellectus autem non possit 21v
ciere motum, non poterunt mortui imagines aliquas ostendere, neque viventibus terrorem incutere.

Haec sententia contra catholica dogmata sanctorum patrum et doctorum existit: cum tot apparitiones mortuorum passim in scripturis sanctis reperiantur; quare negare animas defunctorum corporibus ad tempus assumptis non posse hominibus viventibus apparere, illisque se ostendere, erroneum est.

Propositiones suspectae vel heresim sapientes

Lib. 2. pagina 222

Cum de exortu fluminum sermonem facit, inquit. Sed unde exoriantur flumina saepe dubitatum est, tam perenni ac multiplici aqua-

[a] "differentias": correction of a word that can only be partially read: "diff[...]".

[352] Most probably, the Censor referred to the heterodox psychology that Etienne Tempier, Bishop of Paris, condemned in 1277, adopting the proposals of a commission of theologians of the University of Paris. See, in particular, the propositions 113-139, reproduced and discussed in Hissette 1977, pp. 184-218.

[353] I Cor 15: 44.

rum decursu ergo generari illas existimat philosophus, Salomon ex mari per circuitum derivari,[354] alij ex pluvijs, et nivibus coacervui, alij emergere ex fontibus sub terra latentibus et paulo post eadem pagina impugnat sententiam salomonis dicens. Nec ex mari ipso aqua ad tantam altitudinem, quanta est montium vertex, potest ascendere; et antequam ad montes perveniat, nulla est ratio, quin ubique erumpat, neque unquam flumina minuerentur, mareque ipsum non tot fluminibus sufficeret, verum quandoque siccaretur, cum maxima pars aquarum, solis calore evanescat, motus etiam ille sub terra, illam concuteret. Neque ratio est cur ab illo monte fluat, ab alio non. Quod etiam tam pura reddatur ab omni salsedine, et amaritudine, vix est verisimile, etc. Quid igitur dicendum? Ex omnibus his causis fieri verum origo maxima est, quia aer in aquam transit post etiam nix, et imbres assidui ad hoc non parum conducunt.[355]

Maior multo reverentia adhibenda est authoribus sacris neque ita citandi sunt quasi prophana aliqua testimonia, neque impugnandi,
22r qua-//si parum verisimilia dicant, hoc enim est[a] suspicionem generare; quod imbecillis erga huiusmodi fides adhibeatur. Cum verissimum et certissimum sit sp⟨irit⟩us sancti testimonium et divina illa philosophia, mare suggerere per occultos terrae meatus aquam fontibus et fluminibus aqua ad mare confluere[b] et rursus à mari derivari ad fontes et scaturigines universae terrae. Et quamquam aquae aliunde augeri possint, origo tamen praecipua est a mari: non secus quam sanguinis à iecore, qui per venas totius corporis spargitur, qui licet nonnumquam in venis augeatur, humoribus coniunctis in sanguinem conversis, verum praecipua et continua sanguinis scaturigo à iecore petenda unde proficiscitur.

---

[a] "est"; in the interlinear space.

[b] "confluere": correction of "confluant".

---

[354] Aristotle, *Meteorologica*, 349b-350a; the reference to a "Salomon" is enigmatic: possibly Prov 8: 26-29 (the text of which is quite vague, however).

[355] Cardano supported his thesis with classical sources concerning the floods of the Nile and with contemporary testimonies about the Ganges (pp. 223-25). The Censor developed an analogy with Galen's view about the production of blood and its distribution in the organism.

Lib. 21. pagina 1257

De sortibus sermonem habens, inquit. Nobilissimi generis est geomantica mirabili certe ratione constructa, de qua libri circumferuntur, nomine Petri Aponensis celebres etc.[356]

Quod hanc diabolicam artem, a sacris concilijs et canonibus damnatam, hic author laudet, suspicionem facit, eam veluti tacite probare, et sentire, liberum esse cuiusvis illa uti.[357] Quare septem lineae delendae essent, usque ad illa verba, quarto libro declaravimus.[358]

Lib. 19. pagina 1202

A loco citato integrae decem paginae reijciendae forent, quod in his author, difusse narret, Facium Cardanum parentem suum triginta ferme annos daemonem familiarem habuisse.[359]

Nam, aut, credit[a] illam familiarem cum daemone consuetudinem patri licuisse, et tunc haeretice sentiret: aut non, et tunc male facit et impie, proprium parentem infamando, et rem in pessimum exemplum traducendo. Caeterum duo exempla recitat ex Melanchththo-

[a] "credit": in the interlinear space.

[356] An Italian translation of Pietro d'Abano's Latin text on geomancy appeared at Venice (Abano *1552-1556*).

[357] Exception made for the first lists of forbidden divinatory arts composed by the Roman Inquisition, that is, those in the early Roman Indexes (1557, 1559) and in the *Instructiones nonnulle* (ca. 1558; cf. ch. The Organization of the Index, sect. I, doc. 1, f. 232v), all following lists mention geomancy as the first discipline (after judiciary astrology), as did Rule IX of the Tridentine Index. See ch. The Organization of the Index: I.6, f. 245r; II.6, f. 349r; II.10, f. 494r; II.12, fols. 513v, 543v; VI.2, f. 21v; VI.10, f. 228v. Cf. ch. Astrology, Introduction.

[358] After this quote, Cardano wrote: "Et quamvis quidem amici nostri non parum ludendo his [scil. artibus] profecerint, seu fiducia, seu proprio sidere ad divinandum, seu daemonum praesidio adiuti, attamen illarum omnium inconstantiam in quarto de Sapientia libro declaravimus". Book IV of *De sapientia* (Cardano *1544*, pp. 211-239, in particular pp. 216-26) offered a list of divinatory arts with summary descriptions of each, which was noted by other Censors; see docs. 46, f. 410v; 50, fols. 355a v. Cardano qualified some of these as uncertain or as not efficacious, without condemning them entirely, however.

[359] Cardano rephrased this statement in *De rerum varietate*, and Chacón noticed it again in his examination of that work; see *infra*, f. 32v.

22v ne[a] et Erasmo Roterodamo, quibus maligne theologiae, // sacerdotibus, et monachis detrahitur.[360]

Praeterea libro eodem .19. pagina 1217 docet, audaces in arte magica daemonum, parum profecisse, sed qui armis, aut eruditione aliqua vigent, progressus in magia facere visi, sicut Petrus Aponensis conciliator, dictus, quem gloriam aeternam consecutum dicit necromantiae auxilio.[361] Alia etiam similia fatuitatibus plena subinfert, quae omnia suspicione haud vaccant[b], et aliena sunt a disciplina et schola christiana.

Lib. XX

Lib. XX. de primis substantijs seu vitis, integer reijciendus foret, quod plurimis erroribus scateat, translatis ex gentilium libris: velut quod sol et luna et caetera astra sint animata, et his astris tribuant gubernationem orbis, ita quod lunae multi angeli assistant, inter quos sit praecipuus Gabriel virtutes assistant Mercurio, quorum primus sit Raphael, et ita singulis planetis singulam hierarchiam assistentem facit, quasi ipsi planetae pri[...] fuerint in singulis hierarchijs. Hic liber octo dumtaxat paginis continetur.[362]

Haec doctrina quam aliena sit à sensu sanctorum et doctorum, quamque parum cohaereat scripturis sanctis; ipsimet testes sunto, qui legerint.

---

[a] "Melanchththone": sic.

[b] "vaccant": sic.

---

[360] On p. 1209, quoted Melanchthon, *Progymnasmata physica*, bk. II, on finding treasures with magical rites. Actually, the reference is to *Initia doctrinae physicae*, published in 1549 at Wittenberg which had gone through at least five reprints before 1555 (VD 16, 13, p. 412), when Cardano read it. The quote is in ch. "De reductione eventuum ad Deum, et ad bonos aut malos spiritus" (Melanchthon *1585*, pp. 243-44). On the same page, Cardano mentioned two similar examples in Erasmus' correspondence.

[361] See Cardano *1560*, p. 1218.

[362] "Liber vigesimus de primis substantijs seu vitis", pp. 1223-30. Here, Cardano refers principally to Dionysius Areopagita and his hierarchy of spirits and angels.

Propositiones Agarenis, aut haereticis faventes[363]

Lib. X[I][a] pagina 804

De diversorum religionibus loquens ait, Mahumetani et ipsi, munimenta habent. Primum, quod christiani, non eam quam ipsi in deo simplicitatem, colant, et quod christicolae imagines venerentur, videanturque deorum, non unius dei cultores. Succedit argumentum ex eventu, cum tot victorias iam obtinuerint, tot occupaverint provincias, ut vix Mahumethanae legis, christi-//ana certa pars dici possit, ni 23r
beneficio caesaris nostri, iam alius orbis christiani cultus religione passim imbutus esset. Hem dicunt, deum melius sentientibus favere, est verisimile: nec cum possit tot servare minimo auxilio, quasi illis infensus, eos sponte perdat. Vita verò illorum, atque mores, mutatis vicibus cum nos Mahumetem illi christum imitari videantur, legi suae non parvam tribuunt authoritatem. Orant, ieiunant, simplici utuntur cultu imo simplicissimo, abstinent à caedibus, alea, adulterijs, ac improbis erga deum nefandisque blasphemijs, quibus quatuor potissime vitijs populus christianus penè obtritus totus est. Quid si mulierum honestatem, et templorum cultum inspicias? Denique quod ad miracula attinet, nos recitata ipsi presentia habere dicunt. Alij multis diebus abstinent cibo, alij igne uruntur, ac ferro secantur, nullum doloris vestigium praeferentes, multi sunt vocem è pectore mittentes, qui olim Engastrimuthi dicebantur, hoc autem maxime eis contingit, cum orgia quaedam exercent, atque circumferuntur in orbem. Quae tria ut verissima sunt, et naturali ratione, mira tamen constant etc.[364]

Videtur hic author mercede conductus ut alter Balaam ad maledicendum populo dei, et benedicendum Mahumetanis, ita pessimos illorum ritus et mores laudibus evehit, nostros deprimit, congerens falsa argumenta, quibus illorum perfidam sectam tueantur, quae tamen non solvit, aut quia non vult, aut quia non scit, utrumque autem in-

[a] ""I": correction of "2", crossed out.

[363] Chacón used the name "Agareni" (the biblical denomination of the Beduins, descending from Hagar), as a general name of the Moslims.

[364] The quote, from "Mahumetani et ipsi", finishes at the beginning of p. 805.

conveniens, et in favorem illorum perfidorum cedit. Cum nullibi terrarum gens sit adeo barbarà, ferox, inhumana, quae tot vitijs et sceleribus contaminata sit, atque haec, quae utique avaritiae et ambitioni maxime intenta, nihilminus cogitat, quam de observantia suae falsae religionis.

Lib. 3. pagina 257

Philippus Melanchton honorifice citatur haeresiarca pestilens, idem pagina 355. et lib. 12. pagina 862. Melanchton vir eruditus compellatur, substituendum esset istis locis, quidam auctor seu quidam astronomus.[365]

Lib. 18. pagina 1186

23v Loquens de morbo melancholico dicit. Contingit quandoque Andreae Osiandro viro in omni genere linguarum eruditissimo, Norimbergensi, theologoque amico nostro.[366] Honorifice compellat et amicum haeresiarcam pessimum. Quare delendae essent illae duae lineae cum dimidio.

Propositiones iniuriosae vel blasphemae

Lib. 1. pagina 2

De argumento librorum suorum loquens, inquit. Si certo scire semper laboriosum fuit, quid hoc argumento laboriosius, ubi habeam quos fugiam, ut Plinium et Albertum quibus nulla in hoc genere, quod palam mentiantur, fides habetur, quos sequar non habeam.[367]

---

[365] In these passages Melanchthon was cited: on the distance between the Sun, Earth, and Moon, on the properties of the elements, and on the issue whether unusaul celestial events announced calamities.

[366] Cardano became acquainted with Osiander as early as 1539, when the Protestant theologian was an agent of the Nuremberg publisher Joannes Petreius, and acted as an intermediary for the printing of some of his works with that publisher; see Cardano *2004*a, pp. 187, 249-50, 296. Later he dedicated *Ars magna* (1545) to Osiander, exchanged letters with him (now lost), and praised him several times in his works; see docs. 65, f. 68v; 66, f. 81r.

[367] The phrase is at the outset of bk. I, which treats "De principijs, materia, forma, vacuo, corporum repugnantia, motu naturali, et loco".

Maledicentia adversus Albertum magnum, virum sanctitate conspicuum multisque miraculis clarum, omnino tollenda esset. Loquendum enim est modeste et reverenter de viris clarissimis, praesertim christiano homini, cui nihil magis fugiendum est, quam convicia et detractio. Et lib. 7. pagina 462 de Alberto Magno dicit, multa solere fabulari.[368] Quae pariter corrigenda essent.

Lib. 7. pagina 498

De quibusdam techniis et deceptionibus loquens, ait, verisimile autem est talibus techniis, nondum hominibus adeo solertibus, sacerdotes antiquos plebi ignarae saepius illusisse.

Opportuisset addere sacerdotes gentiles, vel paganorum, ne haec contumelia in nostros sacerdotes christianos quis retorqueri existimet, cum sermo sit absolutus.

Lib. 8. pagina 550

De herba quadam Iudeae proveniente, quae collo suspensa dicatur lymphaticos // et demoniacos sanare, [...] inquit. Auxit hanc opinio- 24r
nem superstitio gentis, quae ut dixi maxima[a] semper fuit, et ruditas; nam nullus populus adeo à disciplinis aborruit, ut iudaicus, totus in caeremonias ac legem intentus.

Verba haec contumeliosa satis in iudaeorum gentem illa aetate (de qua author loquitur) dei cultricem: et propterea blasphema in deum cum illis obijciat caeremoniarum observantiam, et legis divinae cultum, quae duo maximis laudibus essent prosequenda.

Lib. 15. pagina 937

Cum de his, quae oracula ex poëtis petunt, loquatur, inquit. In eodem genere collocantur theologi naturalibus rationibus contra philosophos disputantes, et haeresium omnium inventores. Iniuriosa haec

[a] "maxima": correction of "maximam".

[368] Here, Cardano refers to views held by Albert the Great on the properties of a certain gem. Cf. ch. Ps-Albertus Magnus.

et maledica adversus theologos et citra ullam rationem dicta; expedit namque theologos quandoque adversus philosophos prave de philosophia sentientes, disputare, naturalibusque illos rationibus evincere, ex ipsamet philosophia desumptis, et facere Theologos pares haeresium inventoribus blasphemum est. Quare delendae essent duae lineae cum dimidia superius citatae.[369]

Lib. 17. pagina 1089

Cum in Cornelium Agrippam invehatur, dicit. Adeo illum insanisse, dum haec scriberet existimo, longe magis quam in Danorum historia, qui illam totam fabulis plenam conscripsit Saxo grammaticus nescio quis, verba haec amarulentiae et conviciorum plena adversus Saxonem grammaticum, qui probus et fidus censetur author, delenda essent.[370]

Lib. 18. pagina 1154

Cum de veneficis tractet, inquit. Quis Martino septimo Pon⟨tific⟩e magis his delectabatur, cum librum etiam (ut fertur) harum superstitionum in sinu ferret? Cui // inter paucissimos, rarissimo exemplo contigit, à concilio Pontificia dignitate exui.

24v

Hic author somnium fingit, et narrat, in opprobrium et dedecus Apostolicae sedis: Cum nullus extiterit Martinus septimus Pontifex, neque ultra quinque id nomen in Romanis antistibus processerit.[371] Neque ullus illorum legatur, aut veneficijs deditus, aut Pontificia dignitate in aliquo concilio privatus: qui hoc nomine Martini fuerint appellati.

Propositiones disparatae, et quae neque sententijs doctorum, neque sacris scripturis cohaereant.

---

[369] Cardano included the specific case of theologians among the more general one of those who argue on "rerum naturalium originem principiaque ex oraculis Sybillae, et poetarum ambiguis et fabulosis authoritatibus".

[370] Cardano wrote about Agrippa: "Poterat sane huius inventi autor silentio praeteriri, quandoquidem nesciam, an in illis totis tribus libris quos de Occulta philosophia conscripsit, quicquam aliud veri sit". He was probably acquainted with the 1534 edition of Saxo Grammaticus' text (*Danorum Historiae libri XVI*, Basileae, apud Iohannem Bebelium).

[371] The last of the Popes (or Anti-Popes) bearing this name was Martinus V (Oddone Colonna, from 1417 to 1431). The quote from Cardano is correct; it is unclear if he used uncorrect sources or if he was simply mistaken. See also doc. 71, f. 90r.

Lib. 2. pagina 75

De loco ignis et natura loquens, ait. Sed certe sub caelo lunae nullus est ignis, nam cum caelum purissima res sit, non decuit sub omnis qualitatis experte re, ardentissimam collocasse[a]. Natura enim semper extrema medijs iungit.

Propositio haec, quod ignis nullus sit in concavo orbis lunae contra comunem sententiam doctorum est. Quod ex multis convincitur, tum ex apparitionibus igneis in illo situ, tum etiam ex inclinatione et appetitu ignis tendendi sursu⟨m⟩ nulla enim res movetur cum appetitu, et naturali inclinatione nisi ad locum, in quo naturaliter quiescit, tum ex quatuor primis qualitatibus, calido, frigido, humido, sicco, quarum singulae singulis elementis conveniunt. Quod si ignis non sit in concavo lunae oporteret alterum ei locum convenientem assignare iuxta propriam eius naturam, qui non alibi reperitur. Praeterea Scripturae sacrae tacite oppositum huius sententiae videntur innuere. 4. reg. 1. descendit ignis de caelo, et Iob. 1. ignis dei cecidit è caelo. // 25r
et Lucae .9. dicunt Apostoli Christo, domine vis dicamus ut ignis descendat de caelo.[372] Non autem descendit nisi illud, quod est loco, à quo descendit, alias fieri seu generari non descendere diceretur.

Lib. 2. pagina 121

De ignis natura loquens, ait. Ignis igitur accidens omnino est, atque caliditas cum siccitate summa, inhaeretque substantiae semper, quem admodum reliqua accidentia, non igitur elementum esse potest. Et eodem lib. 2. pag. 113. Alia inquit, etiam est dubitatio, cur ignem magis soleamus dicere substantiam, etc. cum[b] tamen ambo accidentia sint. et eodem lib. 2. pag. 218. itaque tria elementa sunt, quorum levissimum et maximum aër, proximum magnitudine terra, ambo per se necessaria, quorum aër in sublimi, terra in imo, minimum ac quasi

[a] "non decuit (...) collocasse": the quote is correct, but the phrase does not make sense, probably because of a misprint. The correct form should be: "(...) rem ardentissimam collocasse".

[b] After "cum": a word crossed out.

[372] IV Rg 1: 14; Iob 1: 16; Lc 9: 54.

non necessarium, aqua in medio horum. Et actione. 1.ª in impugnantem libros de subtilitate, ait. pagina. 1294. ignis non est corpus neque elementum, cum tria tantum sint elementa, terra, aqua, aër.[373]

Hic author tria praeter rationem dicit, ignem non esse elementum, non esse corpus, esse autem accidens. Quae omnia ex ipsis scripturis sacris possunt impugnari, non descendendo ad questiones philosophicas exodi. 35. oleum ad nutrimenta ignium, et Levitici. 3. de adipe loquens, Adolebit ea sacerdos super altare in pabulum ignis.[374] et duos renunculos in alimoniam ignis, ignis alitur, nihil alitur nisi substantia quia accidens ali non potest. ergo ignis est substantia et corpus; et non accidens. Et Esaiae .5. Propter hoc sicut divorat stipulam et li(gn)a ignis, et calor flammae exurit etc.[375] ubi tria distinguntur in igne, ipsa substantia ignis, calor et flamma duo posteriora ut accidentia, prius autem ut corpus et substantia.

Lib. 2. pagina 121

De frigore loquens, ait. Ob id frigus non insurgit, cum sola privatio quaedam sit. et rursus pagina 122. Verum rursus dices: si frigus nihil est actu, sed sola caloris privatio, et paulo inferius eadem pa-
25v gina. Equidem (ut dixi) // nihil aliud est frigidum quam caloris privatio.

Philosophiae divinae non consentit haec propositio, frigus nihil aliud esse quam caloris privationem: nam in canticu trium puerorum, tanquam qualitas quaedam inducitur ad laudandum deum: Benedicite gelu et frigus domino. Item Hierem. 6. sicut frigidam facit cisterna aquam suam.[376] Ubi cisterna dicitur producere istam qualitatem in aqua. Item quia frigus intenditur et remittitur quod non convenit privationi, quod vere afficit tangentes aut gustantem rem aliquam frigidam: quare nulla rationabili fundamento haec propositio fulciri potest.

---

[373] In the reply to Scaliger (see note 205) Cardano argued that fire is not an element, otherwise its natural place could not be above the other terrestrial elements, in contrast to the view held by the Aristotelian Scaliger.

[374] Ex 35: 8, 14 and 28; Lv 3: 3.

[375] Is 5: 24.

[376] Dn 3: 51-90; Ier 6: 7.

Lib. 8. pagina 579

De plantis loquens, ait. Melius igitur est cum Platone, sensum quendam inesse plantis, existimare. Error est profecto authoris, qui Plantas animalia faciat. Et primum caput geneseos apertissimè plantas ab animantibus discernit.

Lib. 8. pagina 604

De Arbore iuglandae pusilla loquens, ait. Genus quoddam pumilionum iuglandum, quod folia, flores aut fructus simul emittere creditur nocte illa, quae festum beati Ioanni Baptistae praecedit. Quodsi ita esset, quod aliud (quaeso) argumentum illustrius nostrae religionis adversus pertinasces Iudaeos, aut superbos Mahumeti cultores, aut garrulos philosophos desideraremus? Certioribus et firmioribus fundamentis fides nostra innititur, atque his. Habemus enim firmiorem propheticum sermonem.

Lib. 21. pag. 1256

Nihil autem melius mente, quod non intelligat.

Puto subesse mendum, et ita esse legendum, nihil autem melius mente, quod omnia intelligat. Alias error esset manifestus.[377]

In Indice horum 21. librorum offendunt quae sequuntur[378] 26r
Andreae Osiandri historia mira.
Erasmi Roterodami historia mirabilis.
Frigus nihil est, nisi caloris absentia.
Hominem non esse animal.
Mista omnia vivere, octo ostenditur rationibus

[377] Cardano's phrase is obscure. Among the reasons arguing for the existence of God, he included "(...) mentis humanae origo, quae a meliore quodam opifice proficiscitur. Nihil autem melius mente, quod non intelligat". If one excludes a misprint (suggested by the Censor), the sense might be: "nothing lacking intellective capacities is superior to the mind" (as the cause cannot be inferior to the effect, the mind is caused by a spiritual being).

[378] The Censor referred to the list of subjects in "Index rerum maxime memorabilium librorum XXI. de Subtilitate" (between "Epistola nuncupatoria" and book I).

Mortui, et daemones naturaliter possunt videri, et quomodo
Philippi Melanchthonis historia mira.
Errores annotati in libris xvij de varietate
rerum, Hieronymi Cardani professoris
Medici, excussis Basileae apud
Henricum Petri anno M.D.Lvij
in octava forma[379]

Propositiones haereticae

Lib. 2. cap. 11. pagina 99

De motu octavae spherae loquens in dies aut celeriore aut tardiore: dicit. Quodsi ita est, necesse est anno christi M.D.CCC. magnam mutationem facturam esse in christi lege, quoniam capita motuum octavi orbis, non solum in contrarijs locis e⟨ru⟩nt, sed contrario modo movebunt; quod si celerior fit motus, celerius; si tardior tardius.[380]

Haec illatio non solum temeraria, sed etiam haeretica est, dum à motu octavae spherae, christi fidem pendere, et mutationem suscipere, asserit iste author. Nam fides christi usque ad consumationem saeculi durabit, iuxta oraculum Servatoris nostri. Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consumationem saeculi.[381] Quod si
26v ipse intelligat mundi interitum illo anno // futurum, et per consequens religionem cessaturam, temerarius est, qui colligat ex vanissimis rebus finem mundi, cum nec ipse nec ullus omnino mortalium citra dei revelationem hoc callere possit. Neque scimus cuippiam arcanum hoc deum revelasse, sibi soli illius cognitionem reservans.

Lib. 2. cap. xij. pagina 110

Loquens de haereticis qui ob desertam religionem puniuntur à magis tribus, inquit. Quis nunc non admirabitur, tot homines sponte re-

[379] Cardano *1557*b.

[380] This prediction was based upon the (alleged) variation of the preception of the equinoxes, explained (since the rise of Arab astronomy) with the so-called trepidation of the eighth sphere, which Cardano discussed on the preceding pages.

[381] Mt 28: 20.

lictis bonis; filijs, uxore extorres ac profugos à patria fieri? et quod maius est diris se cruciatibus subijci, ob opiniones tot, tamquam varias de religione? Et quod maximum est omnium, alij etiam cruciatibus, et magistratibus ultro se offerunt: cum possent saltem tacendo omnibus commodis, non solum vita frui.

Religio tanti m[o]menti est ut merito omnia homo contemnat ob illam retinendam: cum in illius observantia consistat futurae securitatis assecutio. Qui autem alicui falsae religioni[a] est addictus quam tamen credit esse[b] veram, conscientia male subinde stimulat, ut tot periculis se exponat, proinde consulere illis ut taceant, et omnibus commodis et vita fucantur consilium est suspectum, nam aut illa religio est bona, aut mala, si est bona opportet non occultare, si mala incommodum cedit rei⟨publicae⟩ christianae ut occulti se prodant, quo possint zizania atritico resecare. Et dicere quod haeretici falsam religionem sequentes[c] omnibus commodis fruuntur haereticum est, cum praecipuum commodum sit charitas et fides et caeterae virtutes, quibus illi miseri carent.[382]

Lib. 2. cap. xiij. pagina 113[383]

Cum de influxu corporum caelestium in ista inferiora loquatur, obijcit sibi ipsi verum dices, illud supra influxus potestatem esse videtur, quod plu-//res se morti ob religionis cultum exposuerunt. finis 27r
enim atque terminus extra rem ipsam est, sed o generose, si hoc a deo est, cur in omnibus haeresibus, tales multi inventi sunt, ac propemodum innumerabiles? An deus Author est contrariorum simul? Aut modo his modo illis, quasi inconstans cur delectabitur? Praeterea multum sollicitus erit, quibus modis colatur, velut dij gentium? imo

[a] "religioni": correction of "religionis".
[b] "After "esse": vacua", crossed out.
[c] "sequentes": correction of "sequentem".

[382] Cardano's praise of many Protestants accepting risks and sufferings for their religious creed was noted by other Censors too; see, for example, doc. 2, f. 100r, and note 1126.

[383] Ch. 13 of bk. II offers, on the basis of the previous ch. *Lux, et lumen* (including that of the stars), a theory of astral *influxus*. The Censor quotes correctly.

nec ille, sed avarissimi sacerdotes, quorum omnia haec commenta fuere. Quid igitur causa est. Nonne potius ille humor[a] ater, qui[b] quosdam stupefacit, alios facit amantes? Respicias hos omnes qui citra delectum adhaerent opinionibus aut prorsus stupidos, aut quasi raptos, aut omnino atrabile percitos, torvum quid inspicientes. Nonne ita esse opportet[c], cum de re incerta contendentes, ac nullius commodi, vitam, fortunas, honorem, filios, patriam, et quidquid bonum est, atque incundum hominibus in medium exponunt, atque contemnunt? Quis prorsus horum erit deus, qui tanta calamitate innocentium delectatur? At non saevior Diana in Tauris. Paucos enim illa perdebat advenas, hic suos et multos. Absit igitur, ut deum impietatis accusemus sua cuique stultitia est damno. Velut enim generalibus syderum constitutionibus corporis morbi vulgares, et mortes infliguntur ita et dispositiones quibus animus laedatur et offendatur. Quae cum validae fuerint in his, qui in philosophia exercitati non sunt, opiniones firmissimas et obsonas gignunt quae post modum per pessimos quosdam, et avarissimos viros, in unum rediguntur atque formantur, ita videas plurimas sectas, atque invicem è directo pugnantes, nec pudet dicere dei hoc esse dogma. Non potest deus esse malus, aut impius.

Multas haereses hic congerit iste author, priorem qua asseverat deum non esse authorem martyrij, et argumentatur deus non est causa contrariorum, sed deus non est causa mortis haereticorum ergo nec martyrum. cum martyrium sit praecipuus actus charitatis, ad quem non potest homo proprijs viribus assurgere sine speciali concursu et auxilio dei. Mors autem haereticorum in confessionem falsae religionis est actus pertinaciae, et malus et ideo ad formale illius non potest deus concurrere. Praeterea secundam addit haeresim dicens quod deus non est multum sollicitus quibus modis collatur, velut dij
27v gentium // sed neque illos dicit multum haec curasse. Sed omnia reijcit in avaritiam sacerdotum. Quod certe haereticum et blasphemum est. Nam quid exodo, levitico traditur nisi modus et ceremoniae, quibus deus colatur? Quid aliud frequentius in evangelijs, epistolis Pauli,

[a] After "humor": "at[...]" crossed out.
[b] After "qui":"citra delectum", crossed out.
[c] "opportet": sic.

traditionibus patrum, conciliorum decretis? Dicere etiam ulterius quod haeretici ex humore melancholico in haereses prolabantur, est illos excusare, et culpam minuere, et illis aperte favere.

Lib. 8. cap. 40. pagina 512[384]

Loquens de felicitate huius vitae, ait semper fuit, quod aliquando fuit unum certum esse videtur, nihil ad felicitatem magis conducere vita Epicurea, quae cum fortitudine et mortis contemptu coniuncta est. Edere, bibere, ludere, nihil de morte et successibus rerum cogitare; commodis humanis consulere. A morte autem talem fuisse prestat, velut Bucephalo et dormienti.[385] Haec verba ferè sunt eadem, quae atheorum insipientium, qua inducuntur à salomone sap. cap. 2. Dixerunt impij cogitantes apud se non recte etc. Venite ergo, et fruamur bonis, quae sunt, et utamur creatura tanquam in iuventute celeriter, et non praetereat nos flos temporis. Coronemus nos rosis, antequam marcescant: nullum pratum sit, quod non pertranseat luxuria nostra.[386] Et demum post multa alia, confutat scriptura sacra horum Epicureum errorem, inquiens. Haec cogitaverunt, et erraverunt, et caecavit enim illos malitia eorum et nescierunt sacramenta dei, neque mercedem speraverunt iustitiae: nec iudicaverunt honorem animarum sanctorum. Quoniam deus creavit hominem in exterminabilem, et ad imaginem et similitudinem suae fecit illum.[387]

Lib. 8. cap. 40. pagina 514

Desinens, in quibus praecipue consistat faelicitas[a], dicit. Nihil autem cogitans nisi praesens, ac etiam circa illud sola minuta, quibus indies utatur.

Si de rebus mundanis et trasitorijs sermo esset, rationem haberet. Cum autem // propositio sit universalis nec ad aliquam peculiarem 28r

[a] "faelicitas": in the interlinear space.

[384] Ch. 40 "De humana natura", pp. 501-30.

[385] The (correct) quote is from "semper fuit" to "Bucephalo et dormienti".

[386] Sap 2: 1-9.

[387] Sap 2: 21-22. Ch. 40 (pp. 501-30) treats "De humana natura".

materiam restrictam haeretica est, cum nihil cogitare excludat cogitationes peccatorum, mortis, resurrectionis, futuri saeculi, beatudinis[a], et miseriae in alia vita, et actionum et passionis christi etc. contra praecepta seu consilia evangelica, quae passim nos inducunt ad vigilandum, ad recogitandum, tum praeterita, tum etiam futura.

Lib. 8. cap. 46. pagina 602[388]

De moribus et ritibus Aegyptiorum loquens, ait. Quorum mores et circuncidendi consuetudo, ad Iudaeos, et Colchos, et Troglodytas transierant. ita fit ut aliud earum, quae traduntur, rerum initium habeatur.

Haec propositio haeretica est quae dicit circuncisionem aliam habuisse originem quam tradatur, dum ab[b] Aegyptijs ad Iudaeos et alias nationes transierit. Circuncisionem deus primus instituit, Abrahamoque primus circumcidendi ritum tradidit, neque ullus mortalium prior illam excogitavit per haebreos post quingentos ferme annos defluxit ad aegyptios.[389] quare non est falsitas impingenda Scripturis Sacris, ut somnia sequamur; cum sint columna et firmamentum veritatis.

Lib. 14. cap. 76. pagina 959[390]

De daemoniacis loquens, ait. At daemone corripi seu insanire, quis vanum non esse dubitat? Utinam esset. Si ergo hoc absque fuco contingit, futurorum temporum et antistitum improbitatem declarat.

Miror negare auctorem hunc et adeo etiam in dubium[c] vertere, homines quandoque daemone corripi, et ad eius accessum insanire et delirare, cum ultra quotidiana experimenta, plena sit huius modi exemplis evangelica historia. et ordo sacer sit in ecclesia exorcistae, et exorcismi ad fugandos daemones, è corporibusque obsessis pellendos. Neque si daemoniaci essent sub inde significarent antistitum im-

[a] "beatudinis": in the interlinear space.
[b] "ab": in the interlinear space.
[c] After dubium": a word crossed out.

[388] "Humanarum rerum substantia", pp. 601-608.
[389] Gn 17: 10-14. Ch. 46 (pp. 601-608) treats "Humanarum rerum substantia".
[390] Ch. 76 "Ostenta quae in hominibus", pp. 957-59.

probitatem, magis quam quodvis aliud, cum haec tum ob culpam propriam obsessorum à demonijs vel parentum, tum ob gloriam dei vel sanctorum frequentissime // contingant. Quare delendae sunt sex 28v
lineae cum dimidia, ab illis verbis. At daemone corripi, usque ad illa, sed etiam damnabuntur.[391]

Propositiones erroneae

Lib. 2. cap. 11. pagina 94[392]

De motu caeli sermonem faciens, ait. Verum nescio quo pacto Aristoteli persuaderi potuerit, primum ut motus coeli ob haec inferiora fuerit cum ipse fateatur, finem nobiliorem esse his, quae ad illum sunt: at tantum abest, si naturalibus principijs initi velimus, ut haec inferiora caelo sint nobiliora, ut etiam sint velut illius fex. Alium enim finem motus coeli habet, quam hanc generationem ut alibi ostensum est, licet et haec ad illum sequatur, fueritque hoc commodum non principale intentum.

Contra communem sententiam doctorum et sanctorum haec propositio est cum omnes asseverent, motus coeli propter hominum generationem et conservationem esse unde homine sublato motus coeli cessabunt: et hoc innuerit ille locus genesis .8. Noe ex arca prodeunti promittit deus coelos ordinate suos cursus et stationes servaturos ob hominis conservationem. Cunctis diebus terrae, sementis, et messis, frigus et aestus, aestas et hyems, nox et dies non requiescent.[393]

Lib. 7. cap. 27. pagina 261[394]

Cum de Animalium ordine loquatur, dicit. Quorsum autem aquilae aut delphini propter hominem non video, sed homo tamen caete-

[391] After this quote, Cardano stated that some youths being possessed by demons might be due to the indifference of priests.

[392] Ch. 11 "De mundi partibus divinioribus", pp. 94-107.

[393] Gn 8: 22. Ch. 11 (pp. 94-107) discusses "De mundi partibus divinioribus".

[394] Ch. 27 "Animalium generalis ratio et differentiae", pp. 256-86. The chapter contains remarkable considerations of comparative anatomy and views on the anatomy and mechanics of animal locomotion, which set the stage for the development of this field in the next century. Cardano theorized a general superiority of man over animals but according to him this did not entail that animals are made only on behalf of man.

ris praestat, eaque agnoscit ut cor in homine et cerebrum, et iecur. Et rursus pagina sequenti 262 dicit. Igitur omnia animalia propter se facta sunt, ignobilia autem propter ignobilia etiam. Nobilia autem propter se non propter alia. omnia autem propter hominem, hoc sensu, ut ille omnibus praeferatur, et omnia agnoscat non autem utilitatis causa.[395]

29r Oppositum colligitur ex scripturis Sacris, quadrupeda enim et volucres, quae cibum esse hominis solent, quae perfecta maxima ex parte sunt: utilitatis causa propter hominem sunt cum usus illorum in cibum sicut olera conferatur. Et praeterea dicere quod animalia perfecta propter se facta, error est, cum omnia propter hominem et homo rursus et omnia propter deum.

Lib. 15. cap. 80. pagina 990[396]

Delendae essent 35. lineae à linea 4. pag. 990 quae incipit atque haec aliaque plura; usque ad illa verba, causarum eventuumque naturalium, quae est septima linea paginae 991.[397] Quod inibi daemones incubos et succubos perneget, adversus comunem doctrinam Sanctorum et doctorum. Tum etiam quod multa effutiat verba in divum Augustinum contumeliae plena, inquiens. Augustino tantum fidei habeo quantum se oculis vidisse[a] testatus est, in alijs minime.[398] Et quodsi abstinuisset à narrationibus fubulosis[b] et absurdis, gravioris viri opinionem nactus fuisset et quod saeculo divi Augustini plurimi grandioribus mendacijs decertabant, quae ipse Augustinus scriptis suis inservit.

[a] "vidisse": in the interlinear space.

[b] "fubulosis": sic, for "fabulosis".

[395] Ch. 27 "Animalium generalis ratio et differentiae", pp. 256-86). For the relation between man and animals, see previous note.

[396] Ch. 80 "Striges seu lamiae et fascinationes", pp. 983-1000.

[397] Ch. 80 "Striges seu lamiae et fascinationes", pp. 990-91: Cardano challenged the reality of demonic possession referred to in the works of Giovanni Francesco Pico della Mirandola. Moreover, he criticized Augustine for regarding these cases as real. The phrase "tantum fidei (...) minime" is a literal quote.

[398] Cardano criticized Augustine and G.F. Pico (pp. 990-991); see the previous note.

Lib. 16. cap. 93. pag. 1115[399]

De daemonibus loquens, ait. Constat in communi limite aeris atque aetheris daemones generari: velut et in confinibus terrae et aquae, animalia, quae in aqua degunt: et quadrupeda, avesque et homines in confinibus terrae, et aeris.[400] Et lib. eodem 16. cap. 93. pag. 1119 dicit, de eadem re loquens. Raro daemones ad nos veniunt, quod si contigerit, haud facilius, quam homines ad montium cacumina, vel imum maris. Delectantur enim loco illo, in quo generantur: generantur autem in aeris regione aetheri contermina, ut dictum est. Omne enim animal et omne vivens, alitur ex his ex quibus generatur: et omne vivens delectatur loco in quo commode alitur et omne quod delectatur loco[a] aliquo in illo manet, quantum potest, nec nisi vi quadam ab illo abstrahitur.

Eundem errorem Cardanus prosequitur lib. 16. cap. 93. pagina 1139 ab illis // verbis: Principio igitur et illud animadvertendum est, usque ad 29v
28. lineam quae desinit, volubilitateque formarum et actionum.[401]

Priora verba et posteriora in locis citatis delenda utique essent, quod plerosque errores contineant: daemones scilicet in aere generari, cum non per generationem sed per creationem fuerint à deo in principio producti: Quod alantur aëre, cum omne quod alitur alimento aliquo necesse est duratione temporis corrumpi, et quod ad nos raro veniant, cum infestissimi nobis ubique terrarum et locorum sint, circuientes quos devorent suggerentes scelera, tentantes, et tentationes varias inducentes.

Lib. 16. cap. 93. pagina 1120

De daemonibus loquens, ait. Vel igitur perpetui sunt daemones, et sine corpore ut lex nostra sanxit: vel si cum corpore, mortales.

---

[a] "in quo (...) loco": in the interlinear space.

---

[399] Ch. 93 "Daemones et mortui", pp. 1083-1148.

[400] Ch. 93 "Daemones et mortui", pp. 1115-16.

[401] Actually, on p. 1140. Here, Cardano stated that demons arise and live in the sphere of air and that they only rarely and, in general, against their will descend to the Earth because there the air is cold and less pure. All successive quotes from ch. 93 are correct.

Duppliciter hic author peccat: et quod distinctione loquitur quasi dubius; et quod male colligit; si daemones haberent corpora, essent subinde mortales. Nam ex propositione quae potest in opinionem venire, s⟨cilicet⟩ daemones habere corpora, colligit propositionem erroneam demones esse mortales, vitiosa est igitur consequentia, nec sequitur corpora caelestia sunt animata, ergo mortalia. Nam alterum sub opinione cadit, consequens tamen quod colligitur est naturaliter Impossibile.

Lib. 16. cap. 93. pagina 1129[a]

Septem ultimae lineae huius paginae, ab illis[b] verbis: igitur habent sua propria corpora, et tota pagina sequens 1130. et 26. lineae priores paginae succedentis 1131. valde offendunt. Quod in ibi asserat daemones habere sua propria corpora, frigida, et patibilia, ex aëre et aethere, et quod doleant et tristentur, et quod corruptioni obnoxij sint, et mortales. Quod daemones etiam ignorent multa, quae sapiunt
29ar homines, ut geometrica, arithmetica, et de-//mum alia per demonstrationem nobis acquisita. Quod demones praeterea consenescant; praesertim Pythia, qui oracula dabat apud Ethnicos. Haec et similia deliramenta tractantur in locis citatis quae prorsus aliena sunt à scripturis Sanctis, et communi receptaque doctrina sanctorum.

Lib. 16. cap. 93. pagina 1136

De daemonibus loquens, ait. Nam quod mortales esse dixerim, hoc non de illorum mente, sed corpore intelligendum nemo dubitat. Hoc autem parum differt ab his, quae Sacra scriptura commemorat de illis: tametsi nos philosophicam tractationem, non theologicam faciamus.

Haec dogmata sunt prioribus affinia: nam si daemones moriuntur, quid faciunt postea illae mentes, aut enim resumunt nova corpora, aut sine corporibus consistunt. Si resumunt nova corpora, incidetur in errorem Pythagorae, qui mentes emigrare è corpore in corpus asserebat, et nullum illi proprium corpus resumetur. Si mentes hae corporibus solutae sic consistunt, aliqui daemones corpora habebunt, alij

[a] "1129": correction of "1126".

[b] After "illis": "paginis", crossed out.

extra corpus degent, et sic quidam natura propria gaudebunt, reliqui extra naturam degent. Dicere autem authorem, quod procedat iuxta tractationem philosophicam et non theologicam, parum satisfacit. Nam christiano philosophandum est, non iuxta dogmata ethnicorum sed secundum doctrinam christi. Philosophia namque omnis, quae religioni nostrae non consentit releganda est, nam ea non philosophia, sed potius eversio verae philosophiae censenda est.[402] Quae autem Scripturae sacrae de daemonibus tradunt satis ab his aliena sunt, tantum abest ut quoquomodo consentiant.

Lib. 16. cap. 93. pagina 1122[a]

De daemonibus sermonem habens, ait. Itaque difficilissimum esse videtur demonas[b] esse[c] cum ratione dicere[d] sed si modo sunt, quicquid sit, nec corpora nec animos, ullo modo movere possunt, sed solum mo[n]ere.[403] 29av

Non oportet res nostrae fidei certas, in dubium quasi incertas revocare: erroneum enim est, ut dubij animi in fede. Praeterea erroneum est, daemones non posse movere corpora, sed dumtaxat monere, cum contextus scripturarum et doctrina sanctorum oppositum ubique doceat.

---

[a] "1122": correction of "1142".

[b] "demonas": sic.

[c] After "esse": "videtur", crossed out.

[d] "dicere": correction of "dictum".

---

[402] The Censor referred, without explicitly citing, the decree on the immortality of the soul (session VIII of the Concilium Lateranense V) against the so-called "theory of the double truth": "Cumque verum vero minime contradicat, omnem assertionem veritati illuminatae fidei contrariam, omnino falsam esse definimus" (Mansi, 32, cols. 842-43). See also Alberigo et al., pp. 605-606: "Insuper omnibus et singulis philosophis in universitatibus studiorum generalium et alibi publice legentibus districte praecipiendo mandamus, ut quum philosophorum principia aut conclusiones in quibus a recta fide deviare noscuntur, auditoribus suis legerint seu explicaverint quale hoc est de anima mortalitate aut unitate et mundi aeternitate, ac alia huiusmodi, teneantur eisdem veritatem religionis christianae omni conatu manifestam facere et persuadendo pro posse docere, ac omni studio huiusmodi philosophorum argumenta, quum omnia solubilia existant, pro viribus excludere atque resolvere".

[403] The quote from Cardano ends here; the next phrase is a comment by the Censor.

Lib. 16. cap. 93. pagina 1123

Dicit, deum non flecti praecibus.

Idem est atque negare deum esse misericordem. Neque sat est imperfectionem quae est in diffinitione misericordiae et diffinitione flexus, deo non convenire. Satis enim est, perfectionem harum rerum deo convenire, eaque phrasi utuntur scripturae Sacrae deumque flecti precibus, aut angustijs oppressorum: ut habetur iudicum .2. Cumque dominus iudices suscitaret, in diebus eorum flectebatur misericordia, et audiebat gemitus afflictorum, et liberabat eos de caede vastantium.[404]

Lib. 16. cap. 93. pagina 1145

De eisdem daemonibus loquens, ait: Quod daemones arma timent, praecipue vera tormenta bellica, quae simul et procul, et laetaliter feriunt: et ignem, et strepitum ingentem afferunt.

Prave hic author de daemonibus philosophatur, quasi corpora habeant, quae ferro secentur, aut tormentis concutiantur: et sic fieri non posset quin multi quotidie interirent, celeritate armorum et tormentorum correpti.

Propositiones suspectae, quibus aut haereticis favetur
aut magistratui Sanctissimo inquisitionis impudenter detrahitur.

Lib. 6. cap. 23. pagina 224

Ad Edoardum VI Anglorum regem sermonem convertens, ait. Ita-
30r que solum // egregij regis est armis fines tutari, aliena invadere, strepere bello, sed sapientissimi, atque optimi (qualis tu es) meliorem provinciam reddere.[405]

Edoardus vi. Anglorum rex, filius fuit Henrici viij. patrem pessimum imitatus est iniquus filius, ut pote qui sectam lutheranam fuit amplexus, quam fovit et usque ad mortem in regno Angliae propagavit. Proinde abstinere debet catholicus ab huiusmodi laudibus, quae cum sint perfusissimae suspitionem faciunt eos etiam de religione lau-

[404] Idc 2: 18.

[405] In ch. 23 of bk. VI "Plantarum cura", Cardano referred to his own journey to the British isles and argued for the possibility of cultivating Mediterranean plants there. He therefore suggested a similar enterprise to Edward VI as it corresponded with a King's dignity.

dare, à qua praecipua hominum laus desumenda est: praesertim quod author hic suadeat, egregij regis esse, aliena invadere, quodquam alienum sit à lege christi, unusquisque perpendere potest.

Lib. 8. cap. 40. pagina 504

Edoardi eiusdem regis Anglorum laudes prosequitur, in hunc modum, si rex Edoardus vi. huius nominis adolescentulus mirae spei super vixisset, non parum ad totius regni institutionem contulisset: Beata enim (ut inquit Plato) respublica, in qua reges philosophi sunt.[406]

Honorifica elogia haereticis auferenda, tantum abest ut catholicus conferat Edoardus autem vi. ab Henrico viij. parente, haeresum venenum suxit.

Lib. 8. cap. 44. pagina 580

Dum aliqua arcana refert, quorum non facile est causam invenire, dicit. Refert Hector Boethius, Guanorae cuiusdam beatae mulieris in Scotia sepulchrum si qua mulier calcasset, perpetuo sterilem evasisse, ita et sanctae foeminae obsunt potius, quam prosint.[407]

Suspitionem facit hoc scomma in omnes sanctas foeminas retorquere, velle authorem, cum non speciatim, sed generatim illud pronuntiarit.

Lib. 13. cap. 65. pagina 896

Prolixe et difusse satis in laudibus Conradi Gesneri haeretici evanescit cum Catt(holi)co (ut dixi) abstinendum maxime sit à commendatione haereticorum, quae suspitionem parere soleat coniuncti dogmatis.[408] 30v

Quare conduceret 47 lineas delere ab illis verbis, admirabuntur forsan quidam usque ad illa, soleo gloriari.

---

[406] In ch. 40, "Humana natura".

[407] Ch. 44 "Cura morborum superstitiosa", pp. 567-597. Cardano referred to a passage of bk. IX of *Scotorum historiae*, which he could have read in one of the Paris editions (1526 and 1527); see Boethius *1526*, f. CLXXIr.

[408] In ch. 65 "Fuci et decoratio", pp. 888-98, which argues for a moderate use of cosmetics, Cardano listed some products mentioned by Gessner, and on pp. 896-97, he recalled having met the latter when he returned from England to Italy, praising his intellectual and moral qualities.

Lib. 15. cap. 8.[a] pagina 994

Cum de maleficis sermonem habeat, inquit. In universum tribus maximè haec deceptio constat, atrae bilis imaginibus, constantia ipsorum, qui hac labe correpti sunt: ac fraude iudicum. Nam olim permissum erat, ut ijdem accusarent, condemnarentque ad quos bona damnatorum perveniebant. Unde ne hos miseros adeo iniuste damnare viderentur, multa fabulae addebant.

Caeterum in illorum examine confessionibusque, nihil non inane, aut falsum aut inconstans, aut nullius momenti reperiebatur, praeter contemptam religionem. Quaedam enim christum abnegabant, alia sacrificium ipsum inter vestes consuebant, conspuebant aliae imagines divorum atque haec, tum alia similia perpetrabant, sublata primum in hos miseros, ac insanos potestas fuit a sapientiss⟨im⟩o senatu Veneto, cum animadverteret, eo progressam horum luporum rapacitatem[b], ut omnino insontes damnarent spe praedae. Neque contemptor divini cultus quaerebatur, sed divitiarum possessor. Inter haec emicuit Lutheranorum secta, cumque in hac quae urbes perambularet, non iam miseri sed opulenti deprehenderentur, omissa priorum cura, ad hos conversi sunt. Sic nunc cum illis mitius agitur, ut omnia vel stultitiae, vel avaritiae plena esse comperias.[409]

Impia suspecta sunt omnia haec, mendacijs et commentis plena ab ipso excogitatis in censores et ministros Sanctae inquisitionis, iniuriosa et scandalosa cum his praecipue cura sit fidem tutandi haereses extirpandi, zizaniaque è republica christiana evellendi.

[a] "8": sic, for "80".

[b] In the margin: "Dominica⟨ni⟩", a marginal annotation in the original text.

[409] Cardano discussed the case of witches who were convinced of being in contact with the Devil and of being in possession of magical powers. He attributed this to mental distress: furthermore, he praised the Venetian Senate for having taken away the jurisdiction of these cases from the monks (in particular Dominicans), qualified as ferocious and rapacious wolves. See note 34.

Lib. 15. cap. 87. pagina 1043 31r

De morbis loquens, ait. Alij a deo fieri censent, cum deus non morbos, sed sanitatem afferat. Ex ignorantia scripturarum et theologiae iste author negat morbos fieri, aut immitti a deo, cum deus sit causa potissima utriusque morbi et sanitatis.[410]

Lib. 15. Capi. 81. pagina 1009

De miraculis, quae contingunt in initijs promulgationum legis, dicit. Ut non iam fabula videatur, quae senacherib bello contigit. Maius pondus habent scripturae sacrae, ut quis audeat dicere tanquam si essent gentilium historiae, ut iam non fabula videatur, posset enim quis ex mente authoris colligere, iam non fabula videatur. ergo aliquando fabula visa fuit.[411]

Propositiones blasphemae vel iniuriosae.

In Epistola nuncupatoria dicit: de sapientia loquens. Nam sublimia illa atque divina quaeque nemo praeter Plotinum attigit.[412]

Si loquitur de philosophis parum interest, sed si sermo sit genericus, iniuriosa est sanctis et doctoribus, imo plus scit hodie de divinis rebus anicula christiana quam cuncti philosophi gentiles.

Lib. 7. cap. 35. pag. 369[413]

Cum de fide aliquorum doctorum loquatur, ait qua de causa merito Albertus venit accusandus, qui dicta ab alijs tanquam a se experta, libris suis inservit: unde et his et alijs fidem abrogavit. Id factum est cupiditate gloriae nimia, et iudicij proprij confidentia.[414]

---

[410] Ch. 87 "Mentis praesagia et oracula", pp. 1034-44.

[411] Ch. 81 "Miracula", pp. 1000-14. Cardano referred to II Kings (IV Rg in the ancient versions of the Vulgate) 19: 35-36.

[412] On p. 14 (n.n.) of the dedicatory letter to Cristoforo Madruzzo, pointing out the subjects of his works, Cardano wrote that he had treated the issues of Plotinus in "septem libris de Aeternitatis arcanis": see notes 40, 210, 525.

[413] Ch. 35 "Cura avium", pp. 358-69.

[414] Cardano referred to the belief in the possibility of a long preservation of peacock's flesh, held by Augustine. He said that he did not doubt the words of the Saint, but he critisized Albert the Great for accepting them without any verification (as he usually did). In *De*

Indignissime carpit Albertum Magnum, virum sanctitate insignem, et qui multis post mortem miraculis claruerit.

31v

Lib. 12. cap. 61. pag. 803

De obscuris literarum notis loquens, ait. Fuit vix paulo ante nostram aetatem mendacior Agrippa, innanior Raymundo lullio, Abbas Trithemius, qui totum librum satis grandem hoc uno solo somnio implevit, nec tamen explevit.[415] Et ut fidem fabulae faceret, finxit se necromantiae cum potius stultitiae deberet, accusatum.[416] Impudens certe sycophanta, si quis unquam mortalium.

Verba amarulentiae, et odij plena, adversus hominem probum et pium et de religione christiana benemeritum delenda utique essent.

Lib. 15. cap. 81. pag. 1001

De miraculis loquens ait. Augustinus itaque in his, quae ipse vidit firmus et testis, ut alias retulimus, ubi auritus, non contendo. Et lib. 15. cap. 81. pagina 1003. Multa in miraculis addit Augustinus more oratorum, quae potius rem minuunt. Ornari res ipsa negat contempta doceri.[417]

Cum author iste adimat fidem Augustino in historia miraculorum conscribenda[a] iniurius est ille citra causam, quare ob reverentiam divi Augustini, illa verba essent tollenda.

---

[a] "conscribenda": "con", in the interlinear space.

---

animalibus Albertus discussed the belief concerning the meat of the peacock, but without citing Augustinus; cf. bk. XXIII, ch. 24, in Albertus Magnus *1916-1920*: II, p. 1507. Thus, most probably, Cardano referred to a passage in another work, which has not been traced.

[415] Ch. 61 "Occultatio", pp. 801-17. Cardano referred to *Polygraphiae libri sex*, printed several times since 1518.

[416] Cardano's allusion is not clear. The only ecclesiastical prohibition of a work by Trithemius regarded his *Steganographia*, published after his death in 1606 and prohibited in 1609; ILP, p. 894. To be sure, the work was also spread in manuscript and under the veil of a treatise on "angelic" magic it developed a system of cryptography. However, most likely Cardano referred to *Polygraphiae libri sex* (1518), a first draft of the latter work, which was accused of black magic and thus destroyed.

[417] The two phrases about Augustine are literal quotes. The words "Ornari (...) doceri" form a hexameter.

Lib. 15. cap. 81. pagina 1012

De miraculis, quae in lege evangelij contingunt, dicit. Multa tamen ex his, sacerdotum testimonio habita sunt, quorum proprium est mentiri, ut in problematibus dictum est.[418]

Haec verba iniuriosa sacerdotibus, et miraculorum multorum certitudini quae ipsi tradiderunt, adversa, delenda forent.

Propositiones superstitiosa tradentes.

Lib. 14. cap. 68. pagina 915

A pagina 915 citata à verbis, rursus alia sorte, nuper cum quidam etc. usque // ad cap. 69. exclusive cuius titulus est: ostenta ignea;[419] 32r
abolenda omnia forent quod multa perperam de divinatione tractet, pleraque superstitiosa et vana miscens, quae religioni christianae parum conveniant[a].

Lib. 15. pag. 969

Integrum caput lxxix. cuius titulus est, chiromantiae ratio et praedictiones 14. paginas complectens,[420] quod de chiromantia pertractet, abijciendum foret, cum libros omnes et tractatus de re chiromantica, uterque index sub Paulo iiij. et deputatis patribus in synodo tridentina, duxerit damnandos.[421]

Lib. 15. cap. 87. pag. 1036

Latius persequitur somnium author, quod sibi accidit, superstitione, et vanitate plenum, a tertia linea paginae citatae usque ad 20. se-

[a] "conveniant": correction of "conve⟨nt⟩ant".

[418] Such a statement is not in the text of *Problemata* published in *Opera omnia*; cf. Cardano *1663*: II, pp. 621-67, nor in the surviving manuscript copy (see *supra*, note 294). It should be borne in mind that all the unpublished works were corrected by the heirs of Cardano's manuscripts, R. Silvestri and F. Coccanari.

[419] Ch. 68 "Divinatio an sit, et an in omnibus", pp. 911-30. Cardano discussed the cases of persons whom God granted divinatory capabilities (also before Christ, to the pagan prophetesses). Ch. 69 "Ostenta ignea" begins on p. 930.

[420] From p. 969 to p. 983.

[421] Chiromancy is discussed; see ch. The Organization of the Index, doc. I.1, f. 232v, and ch. Astrology, Introduction.

quentis: incipiens. Difficilius, quod in somnis evenit, ut nuper mihi asturco etc. et desinens, in illa verba, interpretatione post modum indigentem.[422]

Quia fidem superstitiose author tribuit istis somnijs, aliosque inducit ut facile huiusmodi rebus vanissimis acquiescant, tollenda essent, quae offendunt: isto loco de somnio à se viso.

Propositiones scandalosae

Lib. 7. cap. 32. pagina 328

Docens qualiter canes induci possint, ut patrones vehementer diligerent, ait. Alij (quod foedum dictu est) si masturbentur. Et si verum sit, non tanti est eo turpitudinis descendere, ut caninam benevolentiam coemas.[423]

Tolerabile indicat Cardanus, imo licere hominibus canes ad semen effundendum provocare, ut illos sibi concilient. Vis enim verbi masturbare, ea est, manustuprare, vel provocare quempiam ad semen effundendum, pudenda illius contrectando. Quod, quantam turpitudi-
32v nem et obscoenitatem christianis auribus // incutiat quamque turpis actus is, sit, unusquisque qui legerit, vel audierit, testis utique esse poterit.

Lib. 16. cap. 93. pag. 1092

Viginti duabus lineis et semis, ab illis verbis, Facius Cardanus daemonem aethereum etc. usque ad illa, ut Psellus, ait, non dixit: narratur author parentem suum Facium Cardanum viginti octo annis daemonem familiarem habuisse sub adiuratione, quinque autem alijs annis extra adiurationem.[424]

Quod scandalum inducit et exemplo parentis alios provocat ad similia audendum, et ipse Cardanus praeterea laetaliter peccat, haec referendo patremque suum de occulto crimine, infamando, quod si vul-

[422] As an example of the prediction value of dreams Cardano described one of his own dreams in which he rode a horse and a sheep.

[423] In ch. 32 "Cura quadrupedum", pp. 320-333, Cardano discussed several beliefs on methods of making a dog faithful to his master, including pleasing the dog by masturbation.

[424] This statement on his father was also in *De subtilitate*; see *supra*, f. 22r.

gatum fuerat aetate patris, nostra tamen, nisi ipse proderet, occultum foret. lib. et 16. cap. 93. pagina 1123 de eadem re per continuas 37. lineas verba facit, similia referendo de patre, quasi magnum facinus ab illo perpetratum recitasset:[425] admiscendo alia vana et superstitiosa ab illis verbis, nec preteribo, usque ad illa, nam ratio ex longinquo petita. Quae eodem modo sicut praecedentia offendunt.

Propositiones falsae

Lib. 1. cap. 1. pagina 2[426]

Cum de ordine elementorum loquatur, ait. Sunt autem corpora haec, primum quidem, terra. atque cum ea potius quam circa eam, aqua inde circa haec ambo ad caelum usque aer.[427] et rursus eodem lib. pag. 25 ait. Ostendimus duo tantum elementa in mixtis esse.[428] et alibi lib. eodem pag. 90. ignis, inquit, non est elementum.[429] et lib. 10. cap. 49. pag. 659 dicit. Porro in libris de subtilitate docuimus, ignem non esse substantiam, sed summam caliditatem substantiae corruptricem[430] et lib. 10 cap. 51. pag. 710 ignis dicit nihil generat.[431]

Affirmat author contra veritatem, contra experientiam, contra doctorum scholam ignem non esse elementum, non esse substantiam, esse tantum duo elementa in mixtis, ignem nihil generare, quae omnia omnes reijciunt, neque istam // falsitatem praetermittendus est semi- 33r
nare Cardanus.

Lib. 1. pag. 6. cap. 1°

Cum de qualitatibus elementorum loquatur, ait. Sunt autem qualitates primae (ut alias dictum est) duae tantum, calor et humidum, et rursus pagina sequenti Siccum igitur, inquit, et frigidum, sunt privationes non qualitates.

---

[425] On pp. 1123-24.
[426] Ch. 1 "Universum, cometae, ventorum ratio", pp. 1-21.
[427] Ch. 1 "Universum, cometae, ventorum ratio".
[428] Ch. 2 "Elementa", pp. 21-29.
[429] Ch. 10 "Elementorum artificia", pp. 90-93.
[430] Ch. 49 "Ignis vires et alimenta".
[431] Ch. 51 "Chymica", pp. 705-717.

Citra rationem, et communem modum loquendi philosophorum, asserit Cardanus frigiditatem, et siccitatem, non esse qualitates, sed privationes dumtaxat, calidi, et humidi. Et haec duo in censura super libros de subtilitate, ex phrasi loquendi Scripturae sacrae abunde impugnavi.[432]

Lib. 15. cap. 80. pag. 996

Offendunt tanquam falsa et contra experientiam quae tradit Cardanus decem lineis et semis, ab illis verbis, sed omnia plena vanitatibus, mendacijs repugnantia, usque ad illa, sed ex auditis atque colloquijs agnoscunt. Item ultimis quinque lineis eiusdem paginae, ab illo loco neque adeo frequenter usque ad illum maxime auxilio unguentorum. Item in sequenti pag. 997 tribus ultimis lineis ab illo loco, itaque cum haec usque ad illum de origine huius technae[a] aut stultitiae aliqua recensere.[433]

In his tribus locis Cardanus acriter impugnat experientiam compertissimam, maleficas, inquam, arte daemonum quibus sunt addictae, quandoque ad varia loca, corporaliter transferri, et non semper secundum phantasiam, et imagines falsas deludi.

In Indici horum librorum offendunt quae sequuntur.[434]

Christi lex quando mutabitur
Daemon familiaris Facio Cardano.
33v Daemones non posse,vel non esse.
Daemones quomodo mortales.
Daemones quomodo generentur.
Daemonum[b] corpus.

---

[a] "technae": in the interlinear space, for "thema", crossed out.

[b] "Demonum": "num", in the interlinear space.

---

[432] See *supra*, fols. 24v-25v.

[433] Cardano explained the belief in the nocturnal ride of the witches, held by common people as well as by women who believed they were witches, as an effect of social custom and of psychological distortion.

[434] The Censor refers to "Rerum ac sententiarum index", at the end of the volume (pp. 1195-1225 n.n.).

Daemonum corpora.
Daemonum naturam nondum a quoquam bene tractatam
Daemonum responsa, ut quis habere videatur
Dei poenam non manere post mortem.
Deum morbos non afferre.
Deum non flecti precibus.
Dominicani inquisitores, lupi rapaces.
Edoardi vi. Anglorum regis laus.
Facij Cardani Python.
Folletos[a] vulgo dictos nullos esse.
Impij ex deo divinare non possunt.
Inquisitorum avaritia.

Haec fermè sunt Ill.[mi] et R.[mi] domini mei Cardinales censores fidei, quae ego, vobis praecipientibus, in his libris de subtilitate et varietate rerum Hieronymi Cardani professoris medici adnotanda censui. Quod visa sunt offensionem parere. Vestrum tamen erit et meipsum, et illa corrigere, quorum iudicio qui religionis christiane, iudices estis omnia subdo. Hoc solum advertens libros hos hieronymi Cardani si purgentur, utilissimos futuros cunctis philosophis, medicis, mathematicis, astronomis, architectis, agricolis, nautis, curam rei familiaris gerentibus, et universis demum artificibus, in quorum gratiam multa colligit, multa tradit, multa etiam ipse proprio Marte invenit: quae sunt lectione digna. Quod si authorem eo beneficio impartiamini, ulterius progrediendum fore existimo. Libri[b] enim eiusdem authoris, de Fato, de natura rerum, de arcanis aeternitatis, de secretis, de immortalitate animae, eisdem prorsus erroribus obnoxij sunt, quibus et coeteri. Nam ex lectione librorum de subtilitate et varietate rerum in quibus multa ad reliquos remittit, conijcio, non pauca in illis esse, quae resecanda forent.[435]

[a] After "Folletos": "nullos", crossed out.
[b] Before "Libri": "quodsi", crossed out.

[435] Chacón was not acquainted with these writings because only the last one had been published (Cardano *1545*). *De fato*, mentioned by Cardano several times (see note 872 and doc. 59, fols. 535v, 536r), was never published and was probably destroyed after the 1570-71 trial (see Cardano *2004*a, p. 53); *De natura rerum* is probably the work published as *De natu-*

Ex palatio Ill.^{mi} et R.^{mi} domini mei Card. Paccicco, Romae 8^{a} calendas septembris anno christi. 1572.

fr. Alphonsus Ciacon doctor theologus
manu propria subscripsi.

44

Anonymous, *Censura* of *De utilitate ex adversis capienda* (Rome, [summer-autumn 1572?])[436]

ACDF, Index, *Protocolli*, H (II.a.7), fols. 369r-371r[a]

369r Censurae in quatuor libros hyeronimi Cardani De utilitate ex adversis capienda et reliquos tractatus qui eo volumine continentur.[437]

in praefatione circa medium asserit non esse amandos eos qui nos non amant quod dogma indignum est viro christiano.[438]

[...] pagina 4 [...] nimis senecam reprehendit damnans eius consilium de mortis memoria ad tollerandos huius vitae labores.[439]

---

[a] A part of the document is nearly illegible; see note LXXXVII.

---

ra in *Opera omnia* (Cardano *1663*: II, pp. 283-98); for *De arcanis*, see p. 1045 and note 40. Book I of *De secretis*, written between 1549 and 1561 (Cardano *2004*a, pp. 85, 103-105), had been published in *Somniorum Synesiorum* (1562); the complete edition appeared only in Cardano *1663*: II, pp. 537-51.

[436] An approximate datation is based upon the following considerations. There are no *censurae* by the Index before 1572; furthermore, this *censura* is an examination not a correction, and thus probably prior to the condemnation of Cardano's works in October 1572.

[437] The Censor used Cardano *1561*, the only edition that appeared during the sixteenth century. In addition to *De utilitate*, this volume contains: *Defensio Ioan. Baptistae Cardani filii mei* (pp. 1107-44); *Responsio* (...) *ad criminationem D. Evangelistae Seroni* (pp. 1144-53); *De non edendis cibis faetidis*, by Cardano's son, Giovanni Battista (pp. 1153-61).

[438] The long preface has no page numeration, but is divided in quinterns (A5r – C4v). The quoted phrase, "Neminem plus iusto amabis, nec prorsus amabis qui te non amet, praeter parentes, filios, fratres, fratrumque filios, si contingat ut ab illis non ameris, nec hos quidem (...)," is on f. B6 r.

[439] Cardano viewed Seneca as a philosopher who considered the consciousness of a future death as a rule of life (pp. 3-5); later, the Censor observed that Cardano's criticism of this attitude, shared by at least a part of the Christian tradition, recurs several times in this work.

pag. 20. dum modum loquendi antiquorum ultra modum debitum inmitari[a] nititur pias aures offendit[b] utens dei nomine in numero plurali quamvis enim certum sit quod author cum sit christianus plures deos non credat tamen male sonat dicere domum deorum et hoc sepius facit.[440]

pag. 60. falso assert mentem esse homini superiorem cum sit de eius essentia.[441]

p. 64. iterum utitur dei nomine in numero plurali more etnicorum.

p. 87. utens ut solet dei nomine in plurali numero aserit aserit[c] fortitudinem magnanimitatem et liberalitatem non esse perfectiones sed[d] tamen privationes vitiorum alioqui in Deo non esse ponendas.[442]

ibidem aserit prudentiam omnium virtutum esse nobilissimam[e] quod falsum est si includat virtutes etiam theologicas et loquendo de solis moralibus falso excipit ab hac universali iusticiam in pace et fortitudinem in bello cum his etiam prestet prudentia.

pag. 108. aserit spem sapientibus non convenire quod videtur contra sanam doctrinam.[443]

ibidem inferius prebet perniciosum consilium ad figendam utilisimam mortis memoriam quam contra senecam sepe sepius in hoc libro condemnat.[444]

---

[a] After "inmitari": a word crossed out.

[b] After "offendit": a word crossed out.

[c] "aserit": repeted.

[d] After "sed": a word crossed out.

[e] After "nobilissimam": a word crossed out.

---

[440] On p. 20, it is said that finding treasures causes joy because it makes one rich, but also because it appears as a "Deorum donum". As the Censor noted, the use of the plural for the divinity recurs in other works by Cardano.

[441] In this part of the text, Cardano puzzled about man's "summum bonum", and he excluded mind (although regarding it his only eternal part) because "mens superior est homini", and thus it should not be considered in an analyis of man's natural part.

[442] Actually, the quote is on p. 89; Cardano held that wisdom (part of which is prudence) is the supreme virtue because it links man to God ("nos Dijs ipsis iungit"), while the other virtues consist merely in the absence of sins or vices.

[443] Cardano argued that those who aspire to wisdom, aspire to be close to God; however, "Dii (...) neque sperant, neque timent".

[444] Cardano qualified waiting for death as useless and harmful, because "si brevem vitam mihi ipsi praescripsero, totis interim diebus emoriar".

pag. 118. indigna sententia homine christiano qua turpem meretricis amorem vite anteponit.[445]

pag. 119. utens nomine dei in plurali n⟨umer⟩o dubitanter aserit deo felicitatem convenire.

369v pag. 121. inter bona in quibus consistit [...] felicitas hominis [...] numerat salutem et spes, amicorum sanitatem et cetera huiusmodi quod sepe sepius repetit in hoc libro solet cum maximum bonum apellare sobolem.

inferius aserit pertinere ad felicitatem caedem eorum qui filiorum et amicorum vitae insidiantur et [...] etiam hostium.[446]

pag. 122. aserit pertinere ad felicitatem possesionem virginis et uxoris alienae quatenus facit ad generationem prolis.[447]

p. 123. aserit actiones quae virtuti adversentur si tamen raro fiant non impedire felicitatem.

p. 125. ambigua loqutio qua aserit ea que per fidem permittuntur esse super fidem.[448]

p. 148. arroganter nimis contemnit sapientiam Senecae et suam propriam plus nimio extollit.

p. 155. indignum consilium viro christiano petere a deo ut admoneretur in somniis de his que facere [...] ad sanitatis consequt⟨ion⟩em.[449]

---

[445] The Censor misinterpreted the quote. Cardano cited Lucianus on a prostitute who abandoned her lover fallen in disgrace, asking himself, however, how many people are able to love till death.

[446] Cardano wrote that killing is neither "opus virtutis" nor "opus felicitatis, nisi quatenus eos occideremus, qui filiorum vitae insidiarentur", as well as the country's enemies "hi etiam filiorum vitae et libertati adversantur".

[447] Actually, Cardano wrote that the union with a virgin leads to happiness "si nihil aliud obstet aut deficiat", and that a relation with a married woman is a "mixta operatio", that is, composed of virtue and vice, "quare partim ad felicitatem, partim ad infelicitatem pertinebit".

[448] After listing the types of happiness and the acts or situations generating them, Cardano stated that he did not include kinds of happiness linked to the afterlife: "Omitto (...) ea, quae ex legibus per fidem supra fidem promittuntur, vita aeterna, gloria perpetua, sedes supremae, (...)". Although the basic meaning is clear, the phrase "quae ex legibus (...) promittuntur" is formally obscure.

[449] On pp. 155-56, Cardano stated that, when he was seriously ill, he usually asked God to indicate him a remedy while sleeping.

p. 159. temerarie aserit se cognovise suae vitae Durationem et propter hanc scientiam multa fuisse agressum a quibus alias se abstineret.[450]

p. 201. odio plusquam vatiniano senecam prosequitur et inferius in eum mille immerito iacit convicia et inter alia mortis recordationem acriter nimis in [eo] reprehendit.[451]

p. 202. aserit de morte cogitare[a] ad bene vivendum, non esse laude dignum.

p. 206. nescio quem apellat sapientissimus mortalium.[452]

p. 207. videtur dubitare nec ut rem certissimam supponit inmortalitatem anime.

ibidem inferius inmemor christianae legis asserit nullam esse legem que certo polliceatur bona post mortem.

p. 224. asserit nullum esse malum post mortem quod timeri possit. 370r

ibidem inferius [...] supponere [...] [...] immortalitatem animi.[453]

ibidem inferius aserit adeo miseram esse huius vitae conditionem ut melius sit de [...] [...].

pag. 227. aserit post mortem omnia esse aequalia etiam bona malis quia nulla sint[b].

pag. 232. falso [...] [...] [...] [...] [de] immortalitate animi.[454]

---

[a] After "cogitare": a word crossed out.

[b] After "sint": some words crossed out.

---

[450] Cardano asserted that during an illness he had asked God to reveal him to whether he would survive, and that he received an answer in the affirmative, with a precise indication concerning the length of his life.

[451] At the outset of his oration *In Vatinium*, Cicero admitted that his hate towards the enemy was such that he desired revenge, rather than justice.

[452] "Dicebat enim sapientissimus mortalium: omnis excessus etiam ad virtutem signum est dementiae". Probably, Cardano referred generically to Aristotle's ethics of the "right means".

[453] "(...) illud aestimare debes, non esse post mortem malum ullum, (...) tribus rationibus (...): prima, quod si non es, nullum patieris malum, si futurus es, multo verisimilius est (...) sperare bona (...) quam mala timere". Cardano then wrote: "tam infelix est conditio huius vitae nostrae, ut melius sit non esse quam esse" (quoted by the Censor).

[454] On p. 232, Cardano wrote that, although the immortality of soul is certain, its proof is not; in particular, the argument that God takes care of us is "satis firmum, (...), cum et nos ovium, canum et gallinarum curam habeamus".

pag. 236. aserit quod nostris temporibus mulieres [...] quenam in mariti [...] [...] [...].[455]

pag. 238. damnat leges quod malefactoribus constituunt suffocationem laquei.[456]

pag. 240. commendans nimis delicias que post hanc vitam sequuntur aserit melius est se negare [...] posse esse partecipes.

pag. 244. aserit illis non esse [...] remittendas qui nos ob solam impro[...] ledunt.[457]

pag. 252. accedit fere semper manifesta signa precedere mortem insignium virorum, et aliqua narrat [...] mortem filii accidere quibus videtur adhibere fidem.

pag. 253. aserit quod lex christiana quamvis vetet hec signa observare[a] non tamen, prohibet curare.[458]

pag. 255. inmerito senecam mille conviciis afficit et inferius male tractat.

pag. 257. contra iterum atque iterum nimis acriter et inmerito ut solo odio nullo bono zelo motus videatur.[459]

pag. 259. aserit [deum] [...] [...] [...] [...] nugas etc.[b] quod aperte est contra illud de omni verbo ocioso [cedenda] est ratio et per quemdam doctrinam. aserens [...] [...] [...] [consilia illa] que ab hominis memoria excidunt.[460]

---

[a] After observare": "quod", crossed out.

[b] In Cardano's text: "Deum non curare fabulas, puerilia, nugas (...) haud dubium est".

---

[455] Cardano cited as a fact testified from Cicero till the present day, that some women "decertant, quae nam in maritis funere secum uratur: et tristis abit non quae peritura est, sed cui perire non licuit".

[456] Here Cardano discussed several forms of execution, comparing the level of deterrence these could exert on the public with the intensity and the length of suffering they produced.

[457] "Iniurias omnibus (...) remitte, qui te non ob solam laeserint improbitatem: nam improbos tanquam Dei (...) osores odisse non solum licet, sed etiam par est".

[458] Christian faith prohibits to view anomalous events as certain forebodings, but not to pay attention to them.

[459] Other criticisms to Seneca.

[460] The quote contemplates the possibility that death is a reward for man; rather obscurely, Cardano seems to hold that human belief in heavenly rewards is not summoned by God, who does not consider it, just like men which joke and tell fairy tales, without taking them into consideration in daily life.

ibidem inferius aserit omnibus esse [...] sperandum quasi omnibus proposita sit beatitudo [...] [...] aliquibus pene propositae sint et homines mori feliciter aut infeliciter constituit in hoc quod in morte bene aut male sperent itaque posint bene sperare.[461]

pag. 262. perniciosum consilium circa efusionem seminis in somnio. 370v

pag. 269. falsum dogma quod qui Surdus est ineptias dicere non possit;[462]

pag. 271. iterum in senecam maledicta iacit inmerito et sine causa.

pag. 280. tractatus de veneris impotentia videtur omnino de medio tollendus quandoquidem author in eo inpudenter nimis et non sine magno scandalo narrat mille illicitos concubitus et fornicationes suas et veneris impotentiam plus iusto deplorans omnino calamitatum maximam esse aserit et in fine contra impotentiam veneris et illis qui sponsam inire nequeunt turpia quedam et impudica remedia adhibet.[463]

pag. 290. aserit amorem mundanum et illum quo mulieres amantur esse imaginem divini amoris. inferius[a] et de divino amore falso aserit quod ad originem suam nos invitos trahit.[464]

et inferius ibi. multas etiam virtutes huic mundano amori falso atribuit quas ex divino amore mutuantur et inhonesto amori accomodat.

pag. 291. hoc idem repetit.

pag. 293. aserit amorem mulierum nos ad multas virtutes allicere.

pag. 294. apellat [...] [...] [...] generationem et educationem filiorum.[465]

---

[a] "inferius": in the margin.

---

[461] The Censor summarizes a rather garbled argument by Cardano which ends: "nam in eo magnum est discrimen, bene aut male sperare; mori autem felicem aut infelicem non tantum refert: nam quod ad se attinet infelix feliciter, felix autem infeliciter moritur".

[462] "(...) si nunquam ineptias audias, ut inepte scribas vix fieri potest".

[463] "De veneris impotentia" is not a treatise, but ch. 14 of bk. II (pp. 280-83).

[464] These and the next affirmations are in ch. 17 "De amore" of bk. II, on pp. 290-300.

[465] On pp. 292-94, discussing homosexuality as a form of (mental and moral) malady, Cardano included among its negative characteristics the impossibility of attaining a "summum bonum", that is, the generation and education of sons and daughters. Probably, the Censors gathered an implicit condemnation of ecclesiastical celibacy.

pag. 304. aserit cuilibet miseriis oppreso licere appetere mortem et sibi manus iniicere.[466]

p. 310. aserit omnes homines non voluntate sed errore ducti vitia diligere quasi omnes ex ignorantia peccent.[467]

371r pag. 378. inserit quedam epigramata lasciva nimis et turpia que lectoribus scandalum ingerere possunt.[468]

p. 476. et 477. perniciosam traddit doctrinam qua aserit licere iurare falsum dum alicui damnum non infertur propter iuramentum.[469]

45

The Procurator General of the Servites [Angelo Morelli], *Censurae* of *De supplemento Almanach*, *De Restitutione temporum et motuum coelestium*, *De Genituris*, *De Mutatione Aeris*, *Encomium astrologiae*[470]

(Rome, Summer-Autumn 1572)[471]

ACDF, Index, *Protocolli*, H (II.a.7), fols. 398r-402r, 403v[a]

398r Annot(atio)nes in lib(ru)m Hieronymi Cardani, qui inscribitur De supplemento Almanach[472]

[a] A part of the document is nearly illegible; see p. 1120, note a.

[466] Here, Cardano drew a distinction between suicide as an act of violence towards one's own body (which he regarded as illegitimate) and "morti obviam ire", without explaining his precise intention.

[467] "Cum omnes homines ferme secundum virtutem vivere se putent, ob id errore ducti, non voluntate vitia diligunt, non ergo vitium virtuti praeferunt, sed quae sit virtus vitiumque ignorant".

[468] Ch. 20 of bk. III "De paupertate", pp. 376-478, discusses the function of games as moments of serenity during the worries of daily life. Among the several kinds Cardano included love games, presenting examples from Propertius, Tibullus, Ovidius and Virgilius (pp. 378-80).

[469] Cardano analyzed cases of oath-taking in financial relationships. Given that "si necesse est, melius est exui bonis, quam fide", he argued that a false oath which avoids fraud or injustice, can be allowed, however: "periurium non est cum iurando non laeseris quenquam". The *censura* ends here, not taking into consideration more than half of the work. Perhaps the Censor held that the possibly heterodox propositions in the rest of the work

Inscriptio huius libri primo aspectu videtur suspecta, et praesertim Romae ubi Almanach prohibetur, nec Bibliopole audent ipsum tenere vel vendere:[473] Unde si Almanach sine censura teneri nequit, neque [igitur] liber iste cum sit supplementum ad illud: In Indice librorum priore vel posteriore Almanach non prohibetur expresse nisi[a] forte voluerimus ipsum[b] comprehendi sub ea parte Astrologiae iudiciariae, quae tamquam fallax et vana ab Ecclesia reijcitur. Verum [tamen] istud est consideratione dignum, quia ab Ecclesia videtur dumtaxat prohiberi ea pars Astrologiae, quae agit de particularibus rebus puta de eventibus illarum contingentibus et futuris non spectantibus ad Agriculturam neque ad medicinam.[474]

In Almanach non tractantur huius⟨mod⟩i sed universalia quaedam principia, conducentia Agriculturae, medicinae et Iudiciariae Astronomiae. Et si aliqua[c] existant in Almanach[d] de particularibus, haec

[a] After "nisi": a word crossed out.
[b] After "ipsum": a word crossed out.
[c] After "aliqua": "sint", erased.
[d] After "Almanach": a word crossed out.

were included in the casuistry of those already examined, or else he just suspended his work without eventually finishing it.

[470] The annotation at the end of the document attributes this *censura* to the Procurator of the Servites. From 1570 to 1573 this charge was held by Morelli, who later became General of the Order. This hypothetical attribution is corroborated by Morelli's fame as theologian; moreover the sources inform that Pope Gregory XIII appointed him Consultor of the Index. See BIOGR.

[471] For the datation of this text, see the note to the previous doc. In any case, it is probably not posterior to 1573, when Morelli resigned as procurator.

[472] *De supplemento almanach* was published three times during Cardano's life (Cardano *1538*, *1543*, *1547*). The quotes by the Censor show that he did not use the first edition, and one excludes the 1547 edition (see note 310); the edition used was thus the Nuremberg edition of 1543.

[473] With "Almanach" the Censor did not indicate a precise work, but the entire genre of popular annual astronomic-astrological ephemerides, which nothwithstanding the prohibition by Rome were widely spread in the Ecclesiastical State. They often had a semi-official character because written by university lecturers of mathematics. Since the first edition Cardano presented his work as "ephemeridum supplementum" (in reality a compendium of rules for their construction); see Cardano *1538*, in the dedicatory letter to Filippo Archinto.

[474] The Censor referred to Rule IX of the 1564 Index; see ch. Astrology, Introduction.

paucissima [sunt]. Quare si liber ille[a] absque censura teneri potest, sequitur quod inscriptio huius tractatus Cardani, erit[b] ab omni suspicione libera; sin autem suspecta est:

Quantum [vero] ad doctrinam Cardani quam eo in libro docet, censeo in aliquibus suspectam, et erroneam esse, ut patebit ex sequentibus annotationibus.

398v In Epistola Authoris ad Archintum ponteficem S⟨ac⟩ri Sepulcri habentur verba ista de Astrologia iudiciaria: *Haec disciplina habet tot hostes, quot ignorantes*[c]: sunt satyrica verba, et fortasse malo animo prolata, [...] statim sequitur quod Sanctae Romanae Ecclesiae [...] sanctissimique officij Ministri qui illam prohiberunt, [sunt] ignorantes.[475]

In calce cap. 9[d]. eiusdem libri, ubi author loquitur de stellis regijs existentibus in Zodiaco, in via et extra viam lacteam, dicit quod stellae quae sunt in via lactea, vel eius [...][e], faciunt aliquanto turbidum Intellectum. Item In pag. [20] ubi pro loco [...] stellae faciunt turbidum intellectum [...],[476] non caret suspicione omnino: quia tunc statuit ergo stellas agere in[f] intellectum humanum, et [...], [ergo] in voluntatem, et in lib⟨eru⟩m nostrum arb⟨itriu⟩m eadem ratione, quia enim [haec] [quae] agunt in unam animae potentiam etiam in alteram, et praecipue si [...] sit potentia nobilior voluntate, unde si agunt sydera in nobiliorem etiam et in ignobiliorem agent: si sic, [ergo] opera nostra non[g] sunt ex praeheresi vel electione nostra, sed à stellis, [ergo] per ea non meremur neque demeremur, cum in nostra non sint

---

[a] After "ille": a word crossed out.

[b] "erit": in the interlinear space for a word crossed out.

[c] In the margin: "Astrologia".

[d] In the margin: "Corpora coelestia et stellae agunt in intellectum humanum".

[e] In Cardano's text (f. 14v): "confinio".

[f] After "in": a word crossed out.

[g] After "non": a word crossed out.

---

[475] This phrase, in the dedicatory letter to Archinto, excludes the 1547 edition and shows that the Censor used the 1543 edition (f. 4r): see note 259.

[476] In ch. VIII of *De supplemento Almanach*, entitled "De stellis regiis" (fifteen stars remarkable as to size, brightness and position), Cardano claimed that every star of this group, in particular moments, "Facit aliqualiter turbidum intellectum, et multa alia designat".

potestate: sed à stellis et influxu coelestium: Ac si quis mihi obijciat quod Scotus in 2.° d. 14. q. 3. [...] et ipse coelestia corpora agere in intellectum et voluntatem.[477] Responditur quod Scotus eo in loco non intelligit quod agant simpliciter, immediate, per se et directe in tales potentias, sed per accidens, et quodam modo indirecte et inflexe ratione sens⟨us⟩. tenet enim Scotus libertatem esse [de essentia] voluntatis[a]: Hoc eodem modo intelligitur quoque sanctus Thomas et caeteri theologi si hoc dicunt: Cardanus vero hoc in loco indistincte loquitur, imo ut dicam alias, alibi [...] corpora[b] agere in ista inferiora necessitando et cogendo.

Quare ista propositio est suspecta et erronea non solum in fide christiana, sed etiam in philosophia naturali. 399r

Praeterea cap. [18] ubi de [...] Planetarum agit,[478] inter qualitates primas[c], attribuit et Planetis felicitates, infelicitates, mortes, caedes [...] [...] principatus, et plurima alia, ac si mors, et principatus non sint [...] [...] [dei] [et] boni mores [...] vel mali non sint à voluntate et [...] electione, [quare] [talia] [videntur] cum scandalo dici, et [...] [...] [...] [...] [...] [...], [ac] [agunt] dispositive, inclinative, vel aliter, sed absolute loquitur: Consimilia etiam dicit.

cap. 19. et 2[0]. cum agit de natura stellarum fixarum et [...].[479]

In cap.[...][480] ait quod figura et stella [...] occidens in tempore [...][d], similiter ascendens et stellae in eo ostendunt corporis et animae, et vitae qualitates et conditiones. [Ergo] caelestia agunt in Animam nostram, et sic per stellas possumus nosse salutem et [...]actionem cuiuscunque: sed ista positio ut diximus repugnat fidei christianae, et fere omnibus

[a] "tenet (...) voluntatis": in the margin.

[b] After "corpora": "necesse", erased.

[c] In the margin: "corpora coel".

[d] In Cardano's text (f. 22v): "geniturae".

[477] The Censor cites John Duns Scotus' *Lectura* on Peter Lombard' *Sententiae*, II, dist. XIV, q. 3: "An caelum agat in haec inferiora". In point IV Duns allowed an indirect influx of the stars on will and intellect; see Iohannes Duns Scotus *1950*: XIX, pp. 124-26.

[478] Ch. XVIII is entitled "de natura Planetarum".

[479] The two chs. were entitled "De natura fixarum ex experientia" and "De natura imaginum et stellarum"

[480] Ch. XXII.

philosophis asserentibus caelestia non agere in animam prout est intellectus[a], neque et in actiones hominis, quatenus [...] [...] [...] illae quarum principia sunt, intellectus et voluntas[b].

In eodem capitolo[c] apposuit quaedam alia non solum haeresi infectissima sed etiam sevissima infidelitate referta, ita ut talia audire abhorreat auditus, Inquit enim quod *Lex christiana et Iudaica à Deo sunt, Fortuna tamen militantium à superioribus gubernatur*:[481] sic ego intelligo. Militantium id est militiam exercentium, vel sic militantium id est[d] Fortuna de[egen]tium vel illis legibus gubernatur à superioribus id est corporibus coelestibus.

Quae verba videntur e medio tollere divinam[e] providentiam[f], ac si
399v dixisset, militantes non // gubernari à Deo, sed ab influxu coelorum, sive à Fato vel Fortuna id est ab illa serie et coordinatione celestium.

Praeterea celestia cum sint cause naturales, naturaliter agunt et generaliter necessario, ergo quicquid nobis [evenit], necessario evenit[g], et sic laberemur in errorem Stoicorum, et manicheorum haeresim, sed hoc est contra fidem christianam et naturalem philosophiam ponentem contingentiam in rebus: At quis posset dicere, quod celestia [...] agunt, quin simul cum ipsis non concurrit deus contingenter agens, ut innuere videtur Scotus in 2.[a] sent. d. 14.[482] Responditur quod ista solutio non facit pro Cardano, quia seiungit Deum à coelestibus: dicit enim quod leges ille sunt à deo, sed Fortuna militantium gubernatur a superioribus, quasi non à Deo: Imo videtur celestia corpora Deo superiora facere, quod falsum est, et secundum[h] virtutem et locum: Deinde Cardanus volens seipsum declarare, subiungit[i]: *christiana à Iove et Mercurio id est Iudaica Fortuna, et christiana gubernantur à predictis*

[a] After "intellectus": two words crossed out.
[b] After "voluntas": two lines crossed out.
[c] In the margin: "corp. coel. Lex".
[d] After "idest": a word crossed out.
[e] After "divinam": "prudentia", erased.
[f] In the margin: "Provid⟨enti⟩a".
[g] In the margin: "Nec⟨essar⟩ium".
[h] After "secundum": a word crossed out.
[i] After "subiungit": "*Iudaica à saturno*", erased.

[481] Ibid.
[482] See note 477.

planetis:[483] Fortuna vero Maumetti et Idolatrica ab alijs ut in [litera] patet: Ista verba non sunt referenda ad leges quae sibi expresse [...], [...] dixit enim quod leges sunt à Deo: quare videntur referenda ad Fortunam militantium[a]: quare Fortuna Iudeorum non erit à Deo in poenas suorum scelerum, sed à causis naturalibus: similiter et illa christianorum, et aliarum nationum. Quamobrem Deus non consuleret rebus nostris, nullam istarum [...] providentiam haberet, et in nobis nulla esset libertas: quae omnia falsa.

Addit [praeterea] Cardanus, [quod] [...] [...] [...] [...] [...][b] *cum* 400r
impietate et crudelitate quia sunt [...] *planetis*: [...] [...] christiani et principes [...] [...] [custodiunt] Iustitiam, qui non sunt sub illis sed sub alijs. [...] [...] [...] [...] [...] Diligite iustitiam [qui] iudicatis [...]. Apposuit adhuc Cardanus eodem in loco quod [...] lex [...][c] à suo contrario, [...] [...] [...] [...] Iuppiter [...] [...] Mercurius [...] Saturnus, Iuppiter authoritate Mercurio [...] [...] [...] sit, id est lex christiana [...] Iudaicam, [...] christiana lex prefertur Iudaice non virtute Dei vel christi non evangelio non scripturis sed planetis syderumque virtute[d]: subiungit quod Iovem et Mercurium debellat Mars, id est lex christiana debellatur Maumetanis et Turcis [...] contra [authoritatem] nostram: Martem et solem debellant saturnus et Venus id est Lex Maumetii et Turcarum debellatur ab Idolatris lascivia et dolo.[e] Postremo dicitur quod[f] Martem et Lunam id est Idolatriae lex destruitur à Sole, et Iove, authoritate, dignitate, et veritate: His ita prolatis, tandem dicit: Ob hoc christiani erigite capita. et qui potest capere capiat.[484] Ecce quod impie et temere loquitur vir iste hoc in loco.

---

[a] In the margin: "Provid(enti)a".

[b] In Cardano's text (ibid.): "[Lex] Mahumeti à Sole et Marte aequaliter dominantibus: unde iusticiam custodit, verum cum impietate (...)".

[c] In Cardano (ibid.): "quod solvitur lex unaquaeque".

[d] In the margin: "Lex".

[e] After "dolo": "Praeterea", erased.

[f] After "quod": a word crossed out.

---

[483] Cardano *1543* (ibid.) has only "Christiana à Iove et Mercurio"; the following words "id est (...) planetis" are a comment by the Censor.

[484] Cardano's quote (f. 22r) is from "Iovem et Mercurium debelat" to "potest capere capiat".

In cap. 23. ait quod necesse est plures esse malefactores benefactoribus.[485] His verbis videtur ponere celestia agere ex necessitate in ista sublunaria corpora.

Liber de Restitutione temporum et motuum coelestium.[486]

Cap.° 5.° circa finem huius[a] capituli quaedam dicit de conceptione et ortu[b] christi non recta. Inquit enim.[487] Unde cum christus equinoctij verni die conceptus sit, et bruma [natus] maiorem fidem prophetiae tribuit[c].

400v

Liber de Genituris cap. 12°

Titulus huius libri est prohibitus, quia est titulus de Astrologia pure iudiciaria, quae descendit ad particulares eventus et casus hominum ex causis naturalibus, nec aliquo modo spectat ad Agriculturam vel Medicinam.[488]

In eodem cap. parum longe à principio, vult [*erga*] *Ioannem firmicum Principes esse subiectos coelestibus et naturalibus causis, eorum animas et corpora violenter mutari, et leniter ad bonum malumque deflecti, sicut calore, frigore doloribus omnes homines sine discrimine vexantur. ita Principes respectu coelestium*:

In Prima genitura[d] Francisci Petrarchae Cardanus multa egregia adnotavit, quae in Petrarcha fuerunt, et sunt ista p.° Carminum elegans suavitas: 2.° profunditas sensuum cum studio max(im)o. 3.° per-

[a] After "huius": "libri", erased.

[b] After "ortu": three lines crossed out.

[c] In the margin: "Christus".

[d] In the margin: "Corp. coel. Nec(essariu)m".

[485] Fol. 23r.

[486] As in the case of *Supplementum Almanach*, the Nuremberg edition is referred to (Cardano *1543*).

[487] Cardano *1543*, f. 31r (in ch. V, "De tabulis revolutionum, et ascendentium annorum, et earum usu").

[488] In Cardano *1543*, "Liber de Genituris" is ch. XII of *De restitutione temporum et motuum* coelestium; in *Libelli quinque* (Cardano *1547*) it was extended into three treatises, the third of which, containing the nativities, was entitled "De exemplis centum geniturarum"; see note 320. All passages listed by the Censor recur in *censurae* to the same work; see, for example, doc. 38. Therefore, it is unnecessary to specify them.

petuo manens ac indefessa gloria: 4.° coelibatus et alia, quae omnia dicit habuisse à coelestibus et naturalibus causis.[a]

In Genitura 6.[a] Pauli 3. pontificis utitur quodam modo loquendi comprehendente in se nescio quid veneni. Inquit enim // quod ex 401r
mediocri dignitate et ex paupera conditione ascendit ad regnum et summam gloriam, vel industria, vel virtute, vel fortuna, ac si pontificum et principum creatio non sit à Deo[b].

In Genitura 7. Caroli quinti, videtur insinuare Fatum: 2.° quod quaedam humana habent statutam legem aeternam, et constitutam seriem divinae mentis. pendent igitur ex serie coelestium corporum[c].

In Genitura 8. *Francisci Gallorum regis ponit christianam legem et alias vim habere à naturalibus causis, à celestibus planetis aspectu et situ eorundem, et non solum leges sed etiam ortum christi et Maumetti subijcit illis*[d].

In Genitura 11. *Martini Lutheri, et in 12 genitura* [...] [...][489] *causis naturalibus ascribit vitam et* [...] *ipsorum, quae magis*[e] [...] *referende essent ad impietatem animi et scelestam vitam ipsorum*[f].

Praeterea vocat Erasmum magnum decus nostrorum temporum et qui licet sacris esset imbutus, non pro virtute est consecutus dignitates, sed linguarum multitudinem.

In genitura 13. Andreae, inquit quod ipse fecit genituram huius viri, qui civis suus est. Subiungit quod poterat iure praetermicti quia Andreas Alciatus fretus quibusdam legibus tunc severis et iustis quorundam Nebulonum scripsit fallacem esse artem istam, atque publice puniendam[g].

In genitura 14. Mattei Curtij medici quaedam dicit de christo indigna auditu: nam videtur quodam modo subijcere sapientiam christi

[a] In the margin: "Corpora coel".
[b] In the margin: "Rel⟨igio⟩".
[c] In the margin: "Fatum".
[d] In the margin "Lex Christus".
[e] After "magis": "forent", erased.
[f] In the margin: "Corpora cel".
[g] In the margin: "Astrol".

[489] The geniture XII regards Erasmus.

Syderibus, *quia inquit cum Servator exoriretur habuit Iovem et Virginis spicam in gradu ascendentis*[a].

401v [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] similiter [...] apostolorum non [...] à [deo] sed à stellis, et tamen dicit [...] Christus [...] [...] [...] [...] [...][b].

Deinde Cardanus in sequentibus verbis voluit [...] calam[um], et [...] [...] [addere] [...] [...] [...] [litterarum] [...] [...] [...] quod *christus* [...] [...] [...] *nullo causarum ordine permuta[to]*, [...] [...] [...] sumpsit: Addidit quod eodem modo sumpsit temperaturam et formam, [ut] illis [...] [...][c] additur, non quod illi essent [...][d].

In genitura 20. contra Io. Picum Mirandulanum [saepissime] tenet *Astrologia[m] non esse dubiam*: Idem habet in genitura 22. in [fine][e].[490]

In genitura 2[..] [...] [...] [...]. [...] *illam ex constellatione* [...], *et* [...] [...] *necessitate pluribus alijs astris non obstantibus*.[491] Idem ad alium propositum asserit [...] [2]5. [2]6. 46. 47. 51. 54. expresse et 66.[492]

In genitura 35. hoc advertendum: Erigit ibi figuram et genituram cuiusdam effeminati anonimj. describit illum omni libidinis vitio flagrantem, eruditum tamen et dicit illum vivere bonis ecclesiae: est modus loquendi suspectus iudicio meo, non bene sentiens de ecclesiasticis.[493]

---

[a] In the margin: "Christi sapientia".

[b] In Curtius' geniture: "Cum Servator exoriretur, Iovem et Virginis spicam in ascendentis gradu habuit".

[c] In Curtius' geniture: in Cardano's text: "commode uteretur".

[d] In Cardano's text: "necessaria".

[e] In the margin: "Astrologia".

---

[490] The geniture XX regards a certain Friar Cornelio. At the end Cardano noted that the course of his life corresponded exactly to his nativity, and he added "Ex hoc palam est, etiam si Mirandula reviviscat, non dubiam esse Astrologiam".

[491] Possible reference to geniture XXIV, regarding a woman called Veronica, killed by her husband because she was a prostitute.

[492] These genitures regard: a nobleman, Battista Pagani; a suicide; Henry VIII Tudor; Leo X; a young nobleman; a natural born child; Georg Peurbach.

[493] On a "effoeminatus", vicious and receiver of ecclesiastical revenues; see note 331. Among the following genitures, numbers 41 and 42 regarded Giovanni Maria and Filippo Maria Visconti, Dukes of Milan; number 48 was Julius II's; number 64 is Giovanni Pico's. In the latter Cardano wrote that his early death, corresponding to his geniture, refuted Pico's criticism of astrology.

In genitura 36. tenet, si bene percipi, *quod homo demoniacus esse potest ex influxu coelestium: predicere futura et revelare abscondita celestibus* [...] *adscribit*[a].

In genitura .41[b]. ait quod Romae educantur belluae immaniores quam alibi.

In Figura .42[c]. Invehitur provissimis verbis contra negantes Astro- 402r
nomiam.

In figura .48[d]. Iulij .2. *pontificis, satyricis verbis saevit in prelatos Ecclesiae, et omnium adducit causam naturalem*[e].

In Figura 64[f]. Hieronimi Savonarolae asserit Religionem nostram et christi genituram coelestibus esse subiecta ut causis naturalibus[g]. *Ibique etiam ponit Savonarolam ex causis naturalibus fuisse Florentiae combustum*[h].

In Figura .65.[i] Io. Pici ait, Ioannem Picum per calumniam insectatum fuisse Astrologiam, quasi insinuans minime fallacem vel mendacem esse, ut placet Pico[l].

De Mutatione[m] Aeris

In Fine huius parvi Tractatus[n] asserit effectus omnes in mundo, vel in mutationibus temporum, vel in cursu vitae hominum, vel Fortuna, coelestibus sic esse subiectos ut necessitatem, et impossibilitatem aliter essendi ponere videatur. Eodem in loco summopere[o] Astrologiam laudat.[494]

---

[a] In the margin: "Corp. cel. influxus".
[b] In the margin: "R⟨eligio⟩".
[c] In the margin: "Astrologia".
[d] In the margin: "A".
[e] In the margin: "R⟨eligio⟩".
[f] In the margin: "Corp. coel".
[g] In the margin: "R⟨eligio⟩".
[h] In the margin: "Christi ortus. Corp. cael"..
[i] In the margin: "Astrol"..
[l] In the margin: "Astrolog⟨ia⟩".
[m] After "Mutatione": "astris", erased.
[n] In the margin: "Corp. coel. Necess. Astrol".
[o] After "summopere": "Astrologiam", erased.

[494] See note 338. This judgement, with slight formal variants, was included in the following doc.; see doc. 46, f. 404r.

Encomium Astrologiae

Hic Astrologiae[a] disciplinam laudibus inmensis extollit, in ea ponit cognitionem Deorum, solos astrologos putat sapientes[b], ipsamque pro omnibus alijs disciplinis iucundiorem, utiliorem et diviniorem esse opinatur.[495]

Annotavit ista Pro⟨curato⟩r ord⟨inis⟩ S. Mariae Servorum[c].

402v Liber de [sa]pientia
ex lib.° primo[d]

403v Cardani

46

The Procurator General of the Servites [Angelo Morelli],
Censurae of *De mutatione aeris, Encomium astrologiae, De sapientia, De consolatione, De libris propriis*[496]
(Rome, Summer-Autumn 1572)[497]

ACDF, Index, *Protocolli*, H (II.a.7), fols. 404r-415r, 415v[e]

De mutatione Aeris

404r In fine huius parvi Tractatus Cardani, id adnotandum. Effectus omnes in mundo, vel in mutationibus temporum vel in [...][f] vitae ho-

[a] In the margin: "Astrol".

[b] After "sapientes": "dicit", erased.

[c] "Annotavit (...) Servorum": annotation, in the same hand as "Cardani", on f. 403v.

[d] "Liber (...) primo": in the same hand that wrote the *censura*; the text is in doc. 46, see note 496.

[e] A part of the document is nearly illegible; see p. 1120 note a.

[f] In doc. 45, f. 402r: "cursu".

[495] See once again doc. 46, fol. 404r.

[496] This document has no annotation that attributes it to the Procurator of the Servites. However, it is written in the same hand and the first section is identical to the last of the preceding document: the section on *De mutatione aeris* and *Encomium astrologiae* are repeated, the section on *De sapientia* is only announced by the title. Probably, Morelli initially thought to write one comprehensive *censura* of the works assigned to him, then he subdivided the work in two parts and when he presented the second part he did not remember where he interrupted the transcription of the first part.

[497] For the datation, see note 436.

minum, sic facit caelestibus sub[iectos] [...][a] necessitatem et impossibilitatem aliter essendi [...][b] [videatur]. Eodem in loco [...][c] apertè laudat Astrologiam.[498]

Encomium Astrologiae

Hic astrologiae disciplinam laudibus immensis extollit, [...][d] ea ponit cognitionem [...][e]: solos Astrologos [putat] sapientes, et prae omnibus alijs disciplinis iucundiorem [...]liorem[f] et diviniorem esse opinatur.

Liber Primus de Sapientia

Pagina 2[a] [g] huius primi libri de Sapientia, videtur Apostolorum miracula parvi [...] ex quodam modo, quo utitur loquendi. nam miracula facere, artem vocat, opera [vero] illorum quandam miraculi speciem in se retinere.[499]

Pagina .4. homines sapientes apellat felices: sed credo quod intelligat de felicitate naturali cum philosophis et gentibus, ut seipsum declarare videtur pagina .8.[h] Et ita nullus sit error. Eodem in loco paulo infra ponit Fatum imo fata in numero plurali: Addit quod ab illis impellimur ad infortunia: Praeterea ibidem asserit quòd Deus[i] ab homine sola sapientia et immortalitate differt, quasi negare velit quod non differat alijs // negarunt omnipotentiam [...] [...] ipsum potentem 404v
sed non omnipotentem: Plures etiam ex illis negarunt infinitatem, as-

[a] In doc. 45, f. 402r: "ut".
[b] In doc. 45, f. 402r: "ponere".
[c] In doc. 45, f. 402r: "summopere".
[d] In doc. 45, f. 402r: "in".
[e] In doc. 45, f. 402r: "Deorum".
[f] In doc. 45, f. 402r: "utiliorem".
[g] In the margin: "Mir⟨acu⟩la".
[h] In the margin: "Fatum".
[i] In the margin: "Deus".

[498] See doc. 39, f. 78v, and note 338.
[499] Cardano *1544*, p. 2: "(...) fac ut etiam divina quadam arte praeditus morbos curet, archana revelet, futura praedicat". All successive quotes are correct.

serentes deum ex [...] [...] non esse infinitum in vigore et virtute, licet in [...] [...] Divus Thomas [et] Scotus sentiunt oppositum. Differt etiam Deus ab homine alijs modis, quos nunc brevitatis gratia praetereo. – Apponit eodem in loco ista verba.[a] Cum comedisset hanc fructum scientiae, eiectus est ex Paradiso, ne comedens rursus de ligno Vitae, similis efficeretur Deo, nam acquisita sapientia per esum ligni scientiae boni et mali, si immortalitem esset consecutus postea per esum ligni vitae, prorsus similis Deo evasisset, nam in reliquis, et si non quantum Deus habeat, [...] omnium tamen particeps videtur: felicitatis, potestatisque.

Videtur ergo contrà Cardanum quod non *inobedientia eiecerit Adam Deus e paradiso, sed ne similis illi evaderit.*

Pagina 5.[a] sapientiam facit Victricem esse Fortunae, et homines sapientia ipsa, parare sibi divitias potentiam et regnum, et exempla ponit de Mose, Cyro[b] et alijs: Nescio an voluerit derogare ieiunijs omnibus et divino auxilio quibus eadem christiani et filij Dei consecuti sunt et consecuti sunt et consecuntur. Iudicent alij.

Pagina .9.[a] docet Author quid velit per sapientiam quotuplex sit, et
405r narrat genera illius: dicens, sed // prolixioribus verbis, quod Sapientia alia est divina, alia naturalis, alia humana, alia demoniaca:[c] exponens author singula membra divisionis, ait quod sapientia *Divina sponte proficiscitur à natura nullo docente, et ad bonum finem tendit: Subiungit: Inde in evangelio scriptum est quo(modo) hic* [...]*is scit, cum non didicerit, atque alibi* [...][d] *cogitare quid loquamini, dabitur enim vobis* [...] [...][e]: Videtur error, quia sic sapientia christi et Apostolorum [...] [Reges et praesides] esset spontè à natura,[f] et sic doctrina et sapientia christi, non esset Dei patris quia [...] [...] [...], [similiter] et sapientia Apostolorum [...] [...] sponte à natura [...] aliquo docente exterius [...] [...]; et sic non esset à Spiritus S(anc)to contra Scripturam.

---

[a] In the margin: "Scriptura".

[b] In the margin: "opera".

[c] In the margin: "sapientia".

[d] In Cardano's text (as in the text of the Gospel): "Nolite".

[e] In Cardano's text: "ea hora". See Mt 10:19: "cum autem tradent vos nolite cogitare quomodo aut quid loquamini dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini non enim vos estis qui loquimini sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis".

[f] After "natura": five words crossed out.

Non enim estis vos qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis etc.[500] Postea forsan Cardanus dicere [...] quod per Naturam Deum intellexit, et sic divina sapientia [est] à Natura id est à Deo, et haec responsio colligi et elici potest ex ipso authore pagina ij. 25. 27. 28. 29. 30. quibus in locis optime exponit quod per divinam sapientiam velit: Putabam authorem [...] [...] [...] [...] graviter. antequam legerem alia loca citata: Quicunque tamen sit, posset clarius exponi locus iste, ut tollatur omnis occasio errandi.

Pagina [10] ponens discrimen inter genera sapientiae ait quod humana sapientia et demoniaca sunt circa malum: Haec propositio prima fronte scandalosa apparet, ac si homo sapientia humana non possit libertate sua facere // aliquid opus bonum saltem morale. P[...] 405v
[...] dicit quae scimus, aut bona sunt, et ex omni parte laudabilia, vel vituperabilia, vel mixta, vel ambigua vel incerta: *et inter mixta ponit* [*uxorem*] *ducere*[a].

Pagina 12. habet hanc propositionem: Errare à principio quasi [...][b] est. Dicit postea. Hoc [...][c] gallicum [...]. [...] Cum essem [iuvenis] insipiens eram, at nunc [...] [...] [...] [...] [sum][d]: Videtur alludere ad verba divi Pauli [...], cum essem parvulus loquebar ut parvulus [...], cum autem factus sum vir, [...] [...] omnia quae [...] parvuli[e].[501]

Pagina 13. dicit quod Illi, quorum nondum ulla sapientia est, gubernantur arbitrio Fortunae [nec] [a] [lege] [...] [...][f]. [...] exemplum: ex hoc quod infantes [...] [...] [...] alia plura non sint [...] [...] [providentia] [Dei].

Pagina 15. et 16. fidei nostrae christianae et sacris literis apertissime detrahit, dicit [*enim*] *quod persuadent* [...][502] *demonstrant, et sic*

---

[a] In the margin: two illegible words.
[b] In Cardano's text: "necessarium".
[c] In Cardano's text: "adagium".
[d] In Cardano's text: "at nunc cum sapio iuvenis non sum".
[e] In the margin: "Script(ur)a".
[f] In the margin: "Fort(un)a Provid(enti)a".

---

[500] Mt 10: 20.
[501] "evacuavi quae erant parvuli" (I Cor 13: 11).
[502] This phrase resumes Cardano's: the sense requires that the illegible word is "non".

sola opinio [...] [...] *multis* [...] derelinquentibus omnia bona sua, et quam qui solo nomine divinae sapientiae felicita[ntur]. Interdum vero leges christianorum et gentilium videtur confundere. Denique [...] [quae] ibi scribit sunt accurate consideranda, quia [...] procedit.

Pagina 26. inquit, Non [...] [...] dominationem à divina sapientia oriri, quia multi [...] predicunt absque divina sapientia, ut Arioli, Astrologi, Phytones, somniorum interpretes, Phisiognomi, ac Medici.

406r

Liber 2.° de sapientia H. C.

Libro 2.° de sapientia pag. [...] [...] [quod] sapientia usque de[...] [...] [...] [...] [...], est [...] [.pusilla] [...] [...], [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...], [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] ac tolli [...] [...] [...] [...] [...]. est, [...] [...], error, [...] [...] [...] [...] [...] [...] *bonis operibus laborandum, ut* ill[am] con[sequa]ntur.

Pagina 2[.] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [a] [nobis] [...] [...] [...] [...] hoc [...] nunc parvi pendere [...] [...] [...] [...] [...] superis cum [...], illis [...] [...] [...] [...] ad [...] solis [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] in libro de [Angelis].

Pag. 50. et 53.[a] Movit dubium An praestet diu vivere, et genus relinquere. [In] propositum suum dat duo exempla, alium Lycurgi instituentis à sene viro posse uxorem iuveni, quem maximè probaret, substituere ad propagandum genus, ut qui nascatur, pro mariti filio habeatur, alium est Mosis iubentis, ut cum primus frater mortuus esset; proximus illi, relictam uxorem duceret, procreatique filii prioris fratris haberentur: Comparat postea hos duos modos vel exempla ad invicem, inquens. *Ut Mosis modestior est modus, cum a funere praecipiat fratris, sic Lycurgi irreprehensibilior, quia sanguinem duorum fratrum in una muliere non* commisceat quem morem, ait, satis accusat Cornelius Tacitus in gentibus: His verbis Mosem sanctissimum lacerat et accusat.[503]

406v

Pagina 6[1][b] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...]

[a] In the margin: "[...] lex".

[b] Before "Pagina 6[1]": two lines erased.

[503] In Cardano's text, the comparison between the two legislators in on pp. 52-54.

Pontificis [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] . Videtur quod [haec] [verba] [...] [...] Principibus et Pontificibus: [...] [...] [...] [...] [...] [non] constat ex dictis.[504]

Pagina 62. [...] [...] [...] [...] [...] Gregorium Nazanrenum quia [...] [...] lascivum, vel quia [...] [...] [...] [...] prohibitione[...] [...]: [Harum] [...] [...] nunc [...] [...] [...] [...] [...] [...] reijcit?

Pagina 78[a]. Non vide[...] [...] satis de Theologis scholasticis [saepe] sibi invicem contradicunt et alter alterum oppugnare nitatur. Eodem [...] loco [...] [...] [...] carpere videtur quosdam qui contra Lamias scripserunt [...] [...] ars illa diabolica licita sit.[505]

Pagina 104. scribit quod decet omnes sapientes Physionomiae, Metoscopiae, operam dare, chiromantiae et somniorum interpretationi: quae tamen artes prohibitae sunt a Romana et catholica Ecclesia: [...] quod author ipse dat exempla de [...]arum utilitate.

Pagina 113[b]. habet quod Foemina subijcitur masculo vinculo Naturae: et Lege gentium [...][c]: Si author [intelligat] quod ista non sint à Deo effecta, est impia prop⟨ositi⟩o.

Pagina 12[1][d]. *in fine* [2[i]] [*libri*] *maledicit illis, qui avaris pedagogis tradunt pueros alendos, vel clausos in coenibijs ieiunare, simul ac dare operam ut non sint sine stultitia eruditi vel integra vita sapientes.*

Lib: 3.s de Sapientia H. C. 407r

Folio .127.[e] Lutherum videtur commendare quia Figuris et tropis usus fuerit in in[f] evertenda Ecclesia Romana.

Folio .128.[g] eadem ratione commendat Erasmum, quia dicit [quod]

---

[a] In the margin: "Rel. Theologi".
[b] In the margin: "Sacr⟨amentu⟩m matrim⟨oniu⟩m".
[c] In Cardano's text: "iungitur".
[d] In the margin: "Relig⟨i⟩o".
[e] In the margin: "Luth"..
[f] "in": repeated in the ms.
[g] In the margin: "Erasmus".

---

[504] On p. 61, Cardano argued that Popes and Princes are remembered independently of their merits, in virtue of their title.

[505] Cardano cited Giovanni Pico, Plinius, Filistius and other authors, not mentioned here.

Erasmus tali arte collaudavit Penitentiae sacramentum, rationibus [vero] adegit homines ut non amplectantur, cum infirmiores ex una parte, ex altera firmiores collocaverit: utque eodem vento, velorum arte in contrarias partes naves simul aguntur, sic eadem [...] catholicis ac lutheranis satisfecit[a]: subiungit statim Author, ut moderet dicta sua: Laudo artem vitupero consilium, quia in his quae ad fidei integritatem pertinent etiam deterius est dubium quod [...]: Author videtur claudicare ut fortasse et ipse haeretico et chatolico satisfeciat.

Folio .124. loquitur Author de tropis in oratione et dicit, quod est et ratio ambiguitatis, in utramque partem scafus ipse detorqueri potest, quale illud: Multa bona commoda hominibus Lex christiana attulit: Inquit quod ista propositio [...] intelligi potest: si de Vita intelligitur [perhenni] religiosa est oratio, si de commodis[b] humanis profana: sentit enim humanam hanc legem esse: Videtur mihi scandalosa expositio[c], quia antiqui Patres in lege Dei habuerunt commoda et bona humana divitias, possessiones ut patet de Abraam, Isaac, Iacob, Ioseph, David, Salomon etc. ista enim non nocent nisi cor apposueris: similiter in christiana lege non excluduntur omnino divitiae.

Folio 128. ubi loquitur de modis diversis quibus oratio est obscura, inquit omnis oratio in qua quid volumus intelligi apertum, silent conclusionem propter honestatem est omnino obscura[d]: id est argumentum imperfectum est obscura oratio: Pro exemplo Cardanus adducit quandam propositionem Machiavelli id est argumentum illius imperfectum, cui Cardanus postea addit conclusionem satis impiam: Argumentum est tale: Omnes qui veritatem tueri sine armis[e] voluerunt,
407v malè periere: Christus sine armis // veritatem tuebatur, quia ob[...] fuit a Iudeis quidem natus, ergo christus humano consilio non [...][f] sponte oblatus sit, perijt: Hoc argumentum est in 3.° princ. maior .2. minor [...] Cardano, sunt Machiavelli: conclusio postea addi[tur] a Cardano: sed iudicio meo, non hanc infert conclusionem[a] quia de-

[a] In the margin: "Sacr.ti cap. Erasmus notatur hoc sacramentum".
[b] After "commodis": "humanis", erased.
[c] "expositio": in the interlinear space for "propo", erased.
[d] After "obscura": two words crossed out.
[e] After "armis": "volueru", erased.
[f] In Cardano's text: "quod".

buisset concludere ergo Christus male perijt, et non sic, ergo christus humano consilio, non [quia] sponte oblitus sit, male [...] habent[ur] enim isto modo quaedam in conclusione, [quae] non sunt [...] [...] [...] [...]. An Machiavellus postea defendit [...] [...] [...] [...] illas propositiones formales, dubium mihi est, [...] [...] potui scrutare, quia non habeo illius librum.

Eodem in loco facit Author [Maumetum] [...] [...], et quasi modo quodam [...] insinuat quod Mau[...] expugnavit etc. quia [fecit] se filium Dei [vel] [Dei] [...][b]. Dicit propterea quod de Alchorano probatur, Christum non fuisse passum: postea excusat Cardanus seipsum, [...] ista protulit et scripsit non propria, sed aliena sententia: Haec excusatio licet admictatur, ipse [...] non debueret explicare quod [tanquam] turpe et falsum occultabatur ab alijs et exploditur ab Ecclesia.

Folio .130. Invehitur acerrime contra Cardinales et Episcopos quasi provocare contendat Principes contra eos[c]: et verba sua sunt haec: quamobrem Crudeles etc.[506] vide apud ipsum: Addet statim[d]. Ergo malum hoc non humanum est, sed vel ex Deo, vel à Demonio quodam: Per haec postrema verba videtur facere Deum authorem mali, quod[e] adversatur fidei christianae[f], imo et philosophis. Platonici enim dicunt quod Deus malorum causa non est, sed culpa est eligentis: 2.° videtur author per ista verba ponere quamdam fatalem necessitatem, et mala proficisci non quidem ex electione humana, sed[g] à deo vel demonio[h].

Fol. 137. habet quod Turcarum princeps detinet armis et // et obsi- 408r
dione Christianos quasi necessario ob cultum Religionis diversum[a]: locus iste videtur conformis illi quem [adictavi] in Supplemento Alma-

[a] In the margin: "ex illis praemissis".
[b] In Cardano's text: "aequalem".
[c] "eos": in the interlinear space for a word crossed out.
[d] In the margin: "Deus".
[e] After "quod": "non solum" erased.
[f] After "christianae,": "et", erased.
[g] After "sed": "necessario", erased.
[h] In the margin: "Fatum".

[506] "Quamobrem crudeles ne dixerim principes (...) modo eos tollerent qui pileum vel Episcopatum prurientes, tantas inter populos ruinas ferunt (...)".

nach. cap. 22. ubi ponit Leges, et [...] corporibus coelestibus subiectas.[507]

Folio 140. Cum sermonem habuerit de Principibus, de modo regnandi et gubernandi seipsos, ait deinceps quod ad securitatem Vitae, et diuturniam felicitatem, haec duo spectant summa Iustitia, et summa[b] Tyrannis et exemplificat ibi. Vide si libet: Primum est ergo dictum illud satis [vulgatum] Poetae comici, summus ius summa iniuria. *2.° de Tyrannide est contra pietatem* christianam et est [saevire] in populum et creaturas dei: quare emendandus est locus iste: Addit ibi quod Princeps Turcarum propter talem vim, tutissime res suas administrat.

Praeterea paulo infra habet quod summa diligentia cavendum est, *ne inimicum relinquas potentem, sed si potes, aut illum multis beneficijs devincies, aut e medio tolles*: Doctrina haec est contra legem christi dicentem, Ego autem dico vobis Diligete inimicos vestros, contra decalogum, Non occides

Ulterius dicit quod *Adulatores non sunt explodendi, sed [sunt] utiles*. Amplius quod *Princeps vel Rex et bonos et malos amplecti debet quia utrisque indiget, nam propter scelera et facinora*, ait[c], aliquando ministros habere necesse est: Et confirmat hoc exemplo Dei et Naturae: Etiam pagina .142. inquit quod *aberrant illi qui putant Regem tutius amari quam timeri, timeri enim expedit principi, sed amari, si contingat*, habeatur pro corrolario: Haec omnia videntur[d] mihi non sapienter dicta, sed[e] bonis moribus adversari.

408v Pagina .143. habet quod non est admictenda nova Religio // affert exemplum de Germania, de Regno Angliae et Saxonum. Verba ista [...] [...] [...] [...] interpretari.

Folio 143. [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] exemplum [...] *christianae* [...] [...] *qui* ob id periclitantur [...] [...] [...] [sunt] consideratione digna cum ab homine dicuntur [...]

---

[a] In the margin: "Necessarium".

[b] After "summa": "Tyrannix", erased.

[c] "ait": in the interlinear space for "inquit", erased; follows "ab", erased.

[d] After "videntur": "mihi", erased.

[e] After "sed": a word crossed out.

---

[507] Doc. 45, f. 399r.

Folio 144. habet ista verba: Cum apposuit [...] [parvi] capitis iuvenis [...] [...] [...] [...] [...][a] et quaedam alia, quae non sunt vera [...] [secundum] principia Physiognomiae [...] [...] [Christum] [...] [...] iudicare [se] fuit.

Folio 145. ait [Principes] [...] [...] [...] [alias] et [...] [...] non [...], [...] [...] [...] [sed] [...] [...] omnino [de] [ocio]. Nam sapiunt haec Verba [...] [Dei].

Folio 146[b]. quaedam dicit de sacerdotibus. Vide. Eadem pagina [...] invehitur contra Coelibatum, Vult enim quod coelibes [...][c] honore [careant] car 147.

Folio .148[d]. inquit Constantinus ab hoc quod magnus dictus *ut Ambrosius author est, clavum unum* [...] [...][e], *alterum quo Christus*[f] *confixus est,* [...][g] *infixit: nescio an religiosius, an superstitiosius, an profanius; sed tamen ad opinionem hominum plurimum conduxit: Iste modus scribendi mihi non arridet.*

Folio .149. ait quod Turcarum vis numquam expugnari poterit nisi unus consurgat Alexander, deinde[h] ponit difficultatem maximam ne dicam impossibilitatem, ut consurgat unde acerrime detrahit principibus Italiae.

Folio .152.[i] *tenet quod pro instituendis Regum pueris, non sacerdotes, aut*[l] *rhetores, sed philosophi* eligendi *sunt.*

Pagina 16[2] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] satis et [...] [...] et 409r
videtur quod Religioni et Religiosis maledicit.

Pagina .163. [...] [...] apellat [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [si] [alia] [significant]. [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...].

---

[a] In Cardano's text: "Caveat [i.e. the Prince] autem homines parvi capitis, iuvenes, foeminas, celeres in sermone, ac valde mutabilis consilii".

[b] In the margin: "Relig(io) celibatus".

[c] In Cardano's text: "omni".

[d] In the margin: "Rel".

[e] In Cardano's text: "freno equi".

[f] After "Christus": "crucifixus", erased.

[g] In Cardano's text: "galeae".

[h] After "deinde": two words crossed out.

[i] In the margin: "Rel".

[l] After "aut": Reges", erased.

Folio 176. habet ista verba. Iucundum [...][a] est ac risu *dignum*, *cum* [...] [...] [...], *et Augustino* [...] [...] [...], *[operam] [dare]*[b]: [...] *[ut] iudex sanae mentis sunt, quamobrem* ex [...] [polipi] [fiunt] [...] [...] sapientes.

Folio 177. [loquitur] de modo quo quisque sibi gloriam aucupatur [ex] [alijs], et [quaedam] pauca dicit [quasi] [...] [...] Religiosos [...] [...] [...], [quos] ipse apellat Cucullatos: [...] [qui] Religionem [...] [...] [homines] ex [plebe], [...] [...] [...] Religionis parum [defuit] [...][c] Hieronymus *Savonarola Florentiam occuparet.*

Folio 178[d]. carpit aulicos et cubicularios in aulo percunctantes, asserens eos maledicos et cinicos in viros probos.

Folio 180. et 181. Religiosis videtur detrahere, quamvis obscure, et Dominicanum Institutum sive ordinem, Tyrannidem esse videtur insinuare, cum Dominicani [unum] patiantur Dominum perpetuò.

Folio 184.[e] *Erasmus commendat eò quia vixit in magna mortalium admiratione.*

Folio .188. loquitur de Foenore et parvi facere quandoque, interdum non magni facere videtur.

Folio .189. *Sacerdotibus subobscure detrahit.*

Folio .191. 192.[f] Principibus, Aulae, et Aulicis maledicit.

409v Folio[g] 205 et 206. loquitur de quid est sapientiae [...] [...] [...] [...] opulentis, [...] [...] [...] voluptatibus uti delitiisque [...], et [...] [...] [quod] tales [...], sed omnium, inquit, princeps fuit Epicurus qui in ea facultate libros composuit, quos nostra Religio sustulit: subiungit [...] [...] [...] [...] [...] in [...] [...] [...] [...] [...] [...][h]. [...] [...] iste docere loca ubi [...] ab Ecclesia prohibita ac si [...] christianos evadere Epicureos.

---

[a] In Cardano's text: "tamen".

[b] In Cardano's text: "cum summos foeneratores Chrysostomo et Augustino (nec pudet Hieronymo) operam dare".

[c] In Cardano's text: "quin".

[d] In the margin: "maledicus".

[e] In the margin: "Erasmus".

[f] In the margin: "maled".

[g] After "Folio": "105 et 106", erased.

[h] In Cardano's text: "Sed habemus tamen illius placita in Laertio Diogene, legimusque Epicurum in Cicerone".

Folio 2[0]8[a]. [et] [inde] [...] [...] de 3.° genere sapientiae, quod inquit, [Author] [laudatus] est, et [...] [adeo] [...] [...] [...] [...] [...] [...]: [...] [...] [genus] sapientiae est cum verbis cavilla[tiones], aliqu[...] [...]. Subiungit Hoc [...] [ter] usus est Christus. [...] [...] interrogatus de [...]. 2.° de talento Caesari dando 3.° de [potestate] docendi. Lege [...] [...] [...] [...] [...]. Tandem [...] author de [...] [...] [periculum] [...] [...], infamiam in [...] apposuit. Videndus [...] Author iste, quia responsiones datas Iudeis à Christo refert ad genus sapientiae naturale, cum potius a sua emanarent divinitate: Vocat christum Servatorem, quae vox licet latina sit et quoad significatum vera, [tamen] quia illa figurate ubique utuntur haeretici, plures ex nostris chatolicis abhorrent [...] praeterea facit Christum humanorum scelerum et Iudeorum delusorem *magis quam repraehensorem*: Denique in hoc 3.° libro ubi copiose agit de Tiranno et Tyrannide quaedam do[...] tradit à christiana pietate satis aliena ut pagina 193. clarissime constat.

Liber 4.[s] Sap. H. C. 410r

Pagina 214. [...] [...] [...] de Arte divinandi, quae quamvis non videantur esse ex sententia Authoris, possunt tamen hominibus curiosis, occasionem experimenti et erroris praebere.

Pagina 215. Quaedam [...] [No]men affert pro arte Necromantiae: Et paulo infra [...] quod in hoc genere circumferuntur libri sub nomine Salomonis, et Petri Apponensis quos patrem suum expertum fuisse refert[b], sed invenisse inanes et [...][c] [usus]: Apposuit ibidem quod Pater suus publice fatebatur Daemonem familiarem habere quod ut [consulerit] in hoc opere Cardanus filius, inquit, quod pater eius plura de futuris per triginta annos [...][d] p[re]diceret: Hoc idem [...] [...] [...] [etiam] de filio. Et de futuris predicere [...] profitetur, praesertim in curandis morbis et agritudinibus ut a pluribus audivi[a]: Haec notavi ut appareat qualis sit author iste, et pater eius ex testimonio filij.

---

[a] In the margin: "Christus".
[b] In the margin: "Necromantia".
[c] In Cardano's text (p. 216): "nullius".
[d] In Cardano's text: "expresse".

Pagina .216. 217. 218. plura dicit de Arte divinandi secundum Phitones vel immundos spiritus: etiam de eis qui[b] consulunt animas mortuorum hominum, Imo dicit quod duo viri sui amicissimi iactabant se habere animas devotas, et quasi huic sententia scientia videtur Author inherere: Eodem loco plura scribit de Lecanomantia, Gastromantia, Cataptromantia, Hidromantia, Onymantia, Geomantia, Libanomantia, Caeromantia, Capnomantia: De Auspicijs ex fontibus: De coniectu trium lapidum in aquam silentem: Has artes videtur commendare authoritate Galeni, quia et si ex ijs veritas non habeatur omnino, sapiens tamen est, qui in praedicendo omnes artis regulas ad unguem tenet.

410v Praeterea pagina .222. meminit Cephaleo[...]mantiae[c] Aeromantiae, Te[phra]mantiae, [B]otan[o]mantiae, Sycomantiae, Ich[...]mantiae[d], Onomantiae, Arithmantiae, cleromantiae, Axinomantiae, Coscinomantiae.

Assert deinde Cardanus quaedam eventus et experimenta à predictis proficiscentia: Has divinandi artes nugas vocat Cardanus [...] 226 et folio 227. addit quod [lex] nostra sustulit haec omnia, quia multorum malorum causae esent: Hoc et si verum sit, tamen non debebat ipse[e] adeo diffuse de illis tractare ne [ubique] curiosis praeberetur occasio errandi.

Pagina 229. et 230. quaedam dicit de pra [...] [...], et exempla [...] prefert.[508]

Folio 234[f]. loquitur de Inventione Thesauri, ad quem inveniendum dicebat Artefius necessarium esse sacrificium.[509] Cardanus[g] ibi subiungit haec verba [...]. [...][a] peragit solemne sacramentum quod

---

[a] "ut a (...) audivi": in the margin.
[b] After "qui": "consulentibus", erased.
[c] In Cardano's text: "Cephaleonomantia".
[d] In Cardano's text: "Ichtiomantia".
[e] After "[ipse]": "sic", erased.
[f] In the margin: "Sacramentum".
[g] In the margin: "Sacramentum".

---

[508] The two pages regard love charms and formulae for divination.

[509] Cardano cited several times the legendary alchemist-magician (see notes 125, 675). Here probably *Clavis maioris sapientiae* is referred to.

Missam vocat Vulgus: Verba haec, iudicio meo, non sunt absque irrisione dicta.

Fol. 233. et 236. quaedam scribit et narrat quae directe militant contra sacerdotes, et precipue contra Franciscanos, quos facit Alchimistas, hominumque deceptores: *Et prout coniectura consequi possum, sunt etiam contra imagines et sanctorum picturas: Vide et considera, sat est ostendisse locum.*

Fol. 239[b]. in fine .4. libri de sapientia, ubi loquitur de sapientia diabolica, protulit hanc propositionem: Omnes viri magni videntur *divino quodam spiritu agi, aut Demonio, et postea affert exempla Gentilium et Sanctorum*[c], *Christi et Magorum*, simul omnia confundens et permiscens: Poterat explicare sententiam suam // exemplis 411r
sacr⟨ae⟩ Scriptur⟨ae⟩ omissis. Praeterea[d] hic derogare videtur humanae libertati.

De Sapientia lib. 5. H. C.

In hoc libro Author scribit de Infamia, et dedecore, et dicit quod tale malum, scilicet Infamia tollitur oblivione et gloria, et quod gloria est fortissimum remedium et medela. Inde pagina 242. exemplificat de divo Paulo et [...] Augustino, et [...] utitur [quodammodo] loquendo de divo Augustino, [...] quod mihi non placet dicit. Augustinus haeresi [infamis], pro lege christiana, et ipse gloriose adeò depugnavit ut [non] magis illi Manichei nomen quam Paulo persecutoris obijci [...][e]: His verbis facit divum Augustinum haereticum, infamem et Manicheum, et tamen in ipso non fuit in Voluntate pertinacia cum errore in intellectu: secus numquam retractasset se, quare non fuit formaliter haereticus. si [vero] baptisatum intelligat, non est error.

Fol. 245[f]. docet ultimum remedium ad levandam infamiam et ait quod est substitutio, exemplificat sic: Ut cum Latro Religionem in-

[a] In Cardano's text: "quamdiu".
[b] In the margin: "Libertas vel Necessitas".
[c] After "Sanctorum": "chris", erased.
[d] After "Praeterea": "in loco", erased.
[e] In Cardano's text: "posset".
[f] In the margin: "Rel".

greditur, vel omnino contrariae vitae subijcitur, ut cum Luxui, parsimonia, vel Avaritiae magnificentia eximia succedit. Carpere hoc in loco videtur Religiosos, quod sint latrones et infames, poterat enim aliud exemplum afferre.

Pagina 246. scribit quod Iniuria quae cum scelere coniungitur prorsus est vindicanda, sed[a] quia vidit propositionem istam esse contra scripturam dicentem, Mihi vindictam et ego retribuam, apposuit
411v Author statim, quod Deo suasore // opes et commoda omnia relinquere, vindictam simul condonare perfectionis sunt, et non humanae sapientiae hoc praemium est, Author hic sapit quandam gentilitatem.

Ibidem ca. 246. scribit quod iniuria quae cum scelere coniungitur, prorsus est vindicanda[b]; At quia vidit propositionem istam adversari scripturae dicenti, Mihi vindictam, et ego retribuam, apposuit Author statim quod Deo servatori opes et commoda omnia relinquere, vindictam simul condonare perfectionis sunt, et non humanae sapientiae hoc premium est. *Cardanus* hic quandam sapit gentilitatem.

Fol. 249. non bene sentit de Providentia Dei, quia[c] illam moderatam[d] facit circa singularia, ita ut nos nec metu deterreat, et dicit se alibi id scripsisse videlicet in libro de Archanis.

Fol. 250.[e] maledictis afficit quendam Ioannem patriarcham, *quia integra patrimonia hominibus ig*[...][f] effundebat,[510] invehitur deinde in eos qui alios docent, et censeo quod prelatos intelligat, quia de Religione sermonem facit[g].

Pagina 257. ita scribit, Nec tamen Iudeorum more omnia de[...] in medium revocanda erunt, nec semper a tribus patribus exordium sumendum: Quid cum his verbis sibi velit, non bene concipio[h]. Deinde

[a] "sed": in the interlinear space for "et", erased.
[b] Under "vindicanda": "in", erased.
[c] After "quia": a word crossed out.
[d] After "moderatam": two words crossed out.
[e] In the margin: "Dubium".
[f] In Cardano's text: "ignavis".
[g] In the margin: "Dubium".
[h] After "concipio": "Deinde", erased; in the margin: "scriptura".

[510] See p. 1106, and note 246.

affert quoddam exemplum Hispanorum de Inventione Thesauri, irridens[a] eos, et abutens sacra scriptura.

Pagina 259.[b] inquit, Aliquem ex grammatico rhetorem fieri, ex tonsore chirurgum, ex medico Iurisconsulentum etc[c] fata haec sunt hominum: Postea fert aliud exemplum ad idem propositum de quodam[d] Bernardo maccio: Vide[e]: Quo in hoc loco deridet Religiosos, et fratres: imo ait quod homines quandoque *ex humore religionem ingredi et fratres fieri.*

Pagina .269.[f] Quesitum movet, An plus Fortuna in rebus humanis dominetur, an sapientia: respondet quod Fortuna absolute loquendo, et quicquid extra sapientiae limites, unicuique accidit, pro Fortuna computatur: Videtur hic // derogare divinae Providentiae, ac libertati 412r
nostrae.

Pagina 273. in hoc Libro loquitur de Velocitate temporis, et ait: colloca[ndum] est ergo [quicquid] nobis ipsius concessum est [in] voluptate f[...][g] [...] [...], inquit, [firma] voluptas quae praesentiam delectationem habet, futurorum indubiam spem: Hoc in [loco][h] facit se epicureum.

Liber de Consolatione, sive A[...][511]

Fol. 2[80]. loquens de diversis generibus malorum et aerumnarum, de [...] [...] [...] [...] [...]: et ait plurima ex illis [...] non indigere, qualia sunt quae ab animi praestantiis princ. à multis [...] [...] voluntarie preservatur. dat exemplum de poena illa Attilij reguli Romani apud Chartagianenses[i]. 2.[a] de poenis quorundam Sanctorum. Si Cardanus intelligat quod sancti illi viri protulerunt poenas illas quadam animi prae-

[a] Before "irridens": "et", erased.
[b] In the margin: "Fatum".
[c] After "etc": two words crossed out.
[d] After "quodam": "Bernardo", erased.
[e] In the margin: "Re".
[f] In the margin: "Fortuna".
[g] In Cardano's text: "firma".
[h] After " loco ": four words crossed out.
[i] In the margin: " Religio vel sancti".

[511] In Cardano *1544*, *De consolatione* follows upon *De sapientia*, from p. 275.

stantia philosophica naturali, vel morali ut gentiles distincta à fide et religione christiana, et à divino auxilio seiuncta est error.

Folio 281. Videtur insinuare Iob patientissimum non potuisse tot tantaque mala in sacris literis connumerata, simul ferre. Quod excusat Cardanu, est quod recitative loquitur[a].

Fol. 282. habet quod si ista opinio christianae legi non adversaretur dicere auderet malorum Demonum animas[b], in hominum corpora transeuntes, sceleris penas hic dare ut non alius esset à [nostra] morte cruciatus expectandus. // Tantus [est] [miseriae] [...] [...], ut [...] nisi[c] improbis [...] [ab] [...] [...] [...] [...] [...] possit; At cum vere [...] [...] [...], vulgarem ac falsam hanc opinionem relinquo[d] [...] [...] [...]quaedam alia eodem in loco scribit quae non [...] [...] [...] sunt [...]. 412v

Folio 28[8][e]. inquit [...] [...] [...] felices eventus in [deum] referre [...] referens, aut si posset, in fortunam, adversa in [petulantia], [...] [...][f] et inprudentiam propriam: Miror cur dixerit si posset.

Fol. 293[g]. Videtur aserere Mala evenire ex [necessitate], [et] [esse] [à] [lege] [Naturae], et [...] ab incuria.

2.[s] liber de Consolatione H. C.

Fol. 304.[h] loquens de [...] [...] Animae, ait quod Intellectus est totus homo, et quod superstite intellectu, homo et[iam] totus [...] [...] [...] corpus evanescat: Propositio ista Cardani quodammodo co[in]cidit in illam Platonis quod homo est anima utens corpore. Si Cardanus intelligat quod corpus non sit aeque de substantia hominis ut anima, est error, quia secundum Athanasium, Anima rationalis et caro unus est homo.

---

[a] In the margin: "Se ... ".

[b] In the margin: "Anima".

[c] "nisi": in the interlinear space for a word crossed out.

[d] In Cardano's text: "Tantus est miseriarum nostrarum cumulus, ut non nisi improbis, vel ab improbo Deo, vita haec decerni possit. At cum vere rem ipsam intueor, vulgaremque ac falsam hanc opinionem relinquo".

[e] In the margin: "Deus".

[f] After " ...]": two words crossed out.

[g] In the margin: "Nece⟨ssari⟩a".

[h] In the margin: "Anima".

Fol. 305.[a] Praefert Germanos, Zelandinum, Erasmum, et alios habitantes in partibus borealibus ipsis Italis, in bonis literis et ingenio, et quod nisi fuissent arma Romanarum iaceret Italia, non paucis provincijs ingeniorum claritate cedens. Sic et Graecia studijs, non ingenio Barbaros superavit; Hic etsi nulla sit haeresis, Haereticos tamen commendat.

Fol. 326. Fatum admictere videtur, ut alibi saepe[b]. 413r

Fol. 328. Habet quod tormenta [vel] magna non esse possunt, vel non diuturna. exemplum autem omnium christus tulit, ut et in exemplum transiret, Videtur tacite insinuare vel quod tormenta christi vel non fuerunt magna vel non diuturna. Praeterea Cardanus in hoc 2.° lib(r)o de Consolatione usque ad calcem eiusdem satis diffuse et copiose nititur cunctis viribus, rationibus exemplis tum scripturae cum gentilium persuadere quod Mors nec fugi [...] nec lamentationibus deploranda quia non debemus [augere] [augustias] et sic [lugentibus] [...] [...][c] [...] luctus[d]: et lachrimae pro mortuis lugentibus nocent, alijs nihil prosunt. Sed potius cum quis moritur letand[um] est, et lugendum [si] [...], exemplo Nationum [...] [...] [...] [...] [...]: detrahit sepulchris[e], et illis [...] [...] [...] utiles enim inquit [non] [...] [...], sed non usque [adeo] sunt tantae ineptiae [semper] nihil [...] an vi [...], humi vel [...] [...] saepe [...], [...] affert exempla gentilium. Haec omnia habentur fol. 330. 331. 332. 353. 355. 356. Quare Author iste christianus gentilitatem quandam sapit contra veterem consuetudinem antiquorum Patrum in veteri [...] et contra Pietatem nostram christianam: Credo quod [...] ista si bene recordor, a Luciano authore [...] in dialogo quodam de Luctu,[512] et ab Homero.

Fol. 334[a]. maledictis insequitur Principes et Aulicos dicens Principum animus saepe inconstans est, aulicorum vero semper infida societas.

---

[a] In the margin: "Erasmus".
[b] In the margin: "Fatum".
[c] After "[...]": "luctus", erased.
[d] In the margin: "luctus".
[e] In the margin: "Sepulcra".

---

[512] The Censor cites Lucianus of Samosata, ΠΕΡΙ ΠΕΝΘΟΥΣ (*De luctu* in the Humanist tradition).

413v Fol. 351. habet hanc propositionem: Vita propter [mortem] data est [...] [...] [...] [Si] ista propositio Cardani [...] [...] [...] videtur [...] [...] [sit] propter peccatum introducta et in penam peccati. Praeterea dicta propositio videtur quodammodo asserere quod Mors sit ex [...] Naturae, et non ex demerito culpae, et [...] quod Adam [...] [...] esset mortuus, etiam si non peccasset, quod falsum est, imo est haeresis Pelagij referente divo Augustino. lib⟨r⟩o de haeresibus.

Fol. 352. 353.[b] Habet hanc propositionem. Par[entes] ab [...] [...] diligere filios non est de natura, neque talis amor [naturalis] est. dat exemplum de animalibus irrationabilibus, quod [...] [...] [...], [...] [...] filios proprios agnoscit, nedum [...] [...], [...] inquit, [ex] [his] amor est, sicut aliae libidines, [...] [...] [...]. Praeterea[c] ad hoc idem *propositum dicit quod filij [hominum] sunt opera Dei, non hominum*, non hominum, quia sunt ex [...], et [...], ut ipse habet pagina 35[6] [...] tertiae [...] [...] alimentum superfluum, modo quae ex [...] [...] [...], non videatur esse nostra, aliter [laudes], [...] et [...] essent res nostrae, et amore dignae.[513] Quae [...] concludit quod homo non debet deplorare mortem[d] filij, ac quod alienum est, deploret tamquam suum, ut loq[uitur] pagina 3[5]3.

Determinat igitur ibi quod filij sunt opus Dei, quia inquit Deus largitur illis animam, vitam, formam robur, mores, ingenium, et augmentum: Est error quia si deus largitur mores, ubi est nostra libertas quomodo actiones nostrae erunt in potestate nostra; [et] [per] illas quomodo aliquid [...] vel [...].

Praeterea fol.° 353. movet Quesitum: Si Amor erga filios ab educ-
414r tione non est à natura nec a ratione // idest neque naturalis, neque rationalis, [cum] est [tamen] [...][e]? Respondit quod istud [...] solvitur per resolutionem alterius dubij, [...] [cur] tot homines avari, cur tot

---

[a] In the margin: "Maledicentia".
[b] In the margin: "Amor in filios".
[c] In the margin: "Filius".
[d] After "mortem": "filij", erased.
[e] In Cardano's text: "communis".

---

[513] The Censor summarizes arguments and examples on pp. 352-58.

iracundi, cur tot libidinosi evadant. Inquit quod haec vitia non sunt rationalia, neque naturalia. Si[a] velit quod non sunt rationalia [eo] [quod] non pendent à rationali appetitu qui est Voluntas, est error, quia sic perditio nostra non esset ex nobis[b].

Fol. 356[c]. exemplo quodam videtur [insinuare] [...] esse [...] nec aliquid [offerendum] [...] [...] [...] [...] [nos] [ipsos]. [...] [sit] [optandum] [...] [...] [...] [...] quid nobis expediat.

Lib. 3.[s] de Consolatione H. C.

Fol. 364. [...] quod desiderium habendi divitias est non a Natura, sed à Vitio, nec talis excessus est naturalis, [...] [...] [...] [...] est aliquid naturale excessus quod ad [vitam] ducend[am] est necessarium[d], et tale quod est ad vit[ae] necessitatem, inquit, habetur pluribus modis, vel industria, ut qui artes callent, aut redditibus ut nobiles, aut consensu, ut Franciscani, aut aliorum voluntate ut Aulici, aut mendicantes: Nescio an hic aliquid maledicentiae lateat.

Fol. 366[e]. narrat calamitates suas, quibus ab ipsa conceptione affectus est, et ab illis se servatum fuisse dicit sed utitur quodam modo loquendi potius barbaro quam christiano, quia dicit *Deorum an [ira], an misericordia servantus sim, non sat scio*: Eodem in loco scribit quod agens annum decimum nonum voluit se Religioni tradere amore studiorum: Miror cur non dixerit // ut christiane magis et religiose viveret. 414v

Fol. 388. ait quod gloria, [...], dignitates parum durant, cum [tam] cito evanescant et extinguantur [...]. Principes [non] [sunt] felices. Inde subiungit Cardanus, disper[...] si ad felicitatem [...][f], nisi velim me potius esse chartusianum monachum, eumque gregarium, quamquam et illi parum differunt ab his, qui in carceribus sunt.

Fol. 409[g]. ait, Homo doctus non est fortunatus, Imo docti doctrinis suis multa patiuntur incommoda. affert ex exemplo [...], inter alia

---

[a] In the margin: an illegible word.
[b] In the margin: an illegible word.
[c] In the margin: an illegible word.
[d] After "necessarium": three words crossed out.
[e] In the margin: "Author de se ipso".
[f] In Cardano's text: "dispeream, si ad foelicitatem respicio, (...)".
[g] In the margin: "Erasmus".

Erasmi, dicens, quot et quantas [...] [...] [...] [...] [...] [...] prophetae, aut sapientes legis Mosaicae feliciores[a]? absit: Si Cardanus his verbis [comparare] prophetas in felicitate ad [...], [...] [...] quod sapientes et [...] profetas [...] [...] non [...] feliciores illo, certum est quod delirat. Si vero intelligat quod sapientes et prophetae legis mosaicis sapientia [...] doctrina sua ex ipsi [...] [...] incommoda passi sunt, tollerari [...] possent.

Finis

Tractatus de libris proprijs H. C.[514]

In hoc tractatu nihil reperi quod sit contra chatolicam fidem et bonos mores: Tantum duo exigui momenti adnotavi: Primum est, quod ipse Cardanus intelligens Pontificem Astronomia delectari, duos exaravit libros, Ephemeridum supplementum, et librum de emendatione motuum celestium. subiungit quod voto frustratus, cum Pontifici
415r nihil profecit.[515] // Alterum[b] quod [...] est: Iactat Cardanus, se per somnium [...] [...] [...] ad querendum [...] formatus, numquam fallent e eventu. Addit paulo infra dicens, [...] in [...] librorum [...] metu, adeo per somnium sum [...][c], ut illius imago et nunc me torqueat: [...] [...] pagina 426.

Et pagina .429. ait se libros tres de Vita christi superauxisse, In primo dicit se tractare de his quae circa eius nativitatem acciderunt, In 2.° de Vita, In 3.° de legis [...]gatione[d]: Apponit statim ista verba videlicet: Libri etiam de morte, qui in tres dividebatur capita, distinxeram, Inveneram autem mira eius libri argumenta, sed [...] iam, quo

[a] In Cardano's text: "(...) quot, et quantas persecutiones Erasmus passus est? Fuerunt ne prophetae, (...)".

[b] "Alterum": repeted in the ms.

[c] In Cardano's text (p. 426): "haereremque in compositione librorum, paupertatis metu, adeo for somnium sum confirmatus, (...)".

[d] In Cardano's text (p. 429): "promulgatione".

[514] In Cardano *1544*, *Libellus De libris proprijs, cui titulus est, Ephemerus* follows upon *De consolatione*, from p. 418 to p. 431.

[515] Cardano *1544*, p. 425; Cardano referred to Pope Paul III.

ad scribendum impellebar, ut [...][a] me librum illum non posse perficere, territus sum, ut ab eius compositione abstinuerim.

Haec an sint cum scandalo dicta, iudicent alij.

copiata 415v
In Cardanum[b]

47

Decree of the Congregation for the Index (Rome, 29 October 1572)

ACDF, Index, *Protocolli*, A (II.a.1), f. 86:1r[516]

In Dei nomine et Gloriosae Beatae mariae nec non sanctorum 86:1r
Apostolorum Petri et Pauli. Hic annotabuntur omnia decreta et libri qui decreto Ill. D. D. Card. deputatorum super reformatione Indicis librorum improbate lectionis.

1572 (...)

Die 29[c]
Cardanj opera quae de Medicina non tractant reprobantur.

---

[a] In Cardano's text: "sed somnio iam quo ad scribendum impellebar, ut sciam (...)".

[b] "copiata": in the same hand as the annotations on f. 402r-v. "In Cardanum": in the same hand that wrote the *censura*. The copy here mentioned was bound, with *censurae* of other works by Cardano, in the second volume of this collection of copied *censurae*; see ch. The Organization of the Index, sect. VIII, docs. 7, f. 195r, and 8, f. 203r. However, only the first volume is held in ACDF, now Index, *Protocolli* F.

[c] From the context, it can be derived that "octobris" should follow.

---

[516] The official version of the prohibition is in ACDF, Index, *Diari*, 1, f. 5v: "Die 29. 8bris. Congregatio habita fuit loco solito coram Ill.[mis] Card.[bus] adhibitis Consultoribus. Decretum opera Cardani quae de Medicina non tractant esse reprobanda prout habes lib. A. fo. 86". Copies are in Index XVII.2, fols. 19r and 49v.

48

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 13 November 1572)

ACDF, SO, *Decreta*, 1571-1574, f. 119r

119r 41 Congregatio offitij S.te Romanae Inq⟨uisitio⟩nis facta Rome in palatio apostolico Coram S.mo D. N. D. Gregorio papa XIII ac Ill.mis et R.mis Dominis Dominis Cardinalibus Inquisitoribus generalibus. In qua interfuerunt omnes in[...] videlicet

Die Iovis 13 mensis Novembris 1572

Ill.mus et R.mus D. Cardinalis Pisarum
Ill.mus et R.mus D. Cardinalis Pachecus
Ill.mus et R.mus D. Cardinalis de Gambara et
Ill.mus et R.mus D. Cardinalis ab Ecclesia (...)

ego Claudius de Vallo S.tae Inq.mis Notarius[a]

In qua quidem Congregatione fuit proposita Causa Cardani Medici[517]

[a] "ego (...) Notarius": written in a second hand (della Valle).

[517] After the 29 October Decree (see the previous doc.) no other issues concerning Cardano remained to be examined. Possibly, during this meeting only the text of the prohibition decree was established.

49

Girolamo Cardano, Corrections and Additions to *De rerum varietate*, *De subtilitate*, *In Cl. Ptolemaei* (...) *commentaria*, *Somniorum synesiorum* (...), *De immortalitate animorum*, *De utilitate ax adversis capienda*, *De sapientia*, *De consolatione*, *Supplementum Almanach*, *De libris propriis*, *De proportionibus*
([Rome], 1573)[518]

ACDF, Index, *Protocolli*, Q (II.a.15), fols. 340r-375v
(copy[a])

H. Cardani Mediolanensis C⟨ivis⟩que Bonon⟨iensis⟩ Medici in suo- 340r
rum librorum castigationem Praefatio.[519]

Non solum decet (dicebat C. Caesar) Caesaris uxorem carere culpa sed omni suspitione culpae. scripsimus quietis temporibus et inter caetera in prima iuventa praecipue farraginem librorum de rerum varietate: quam primum in tres libros diviseramus: Inde visum est

[a] The hand is not Cardano's. The (sometimes corrupt) text was probably copied by a scribe whose knowledge of Latin was limited. This document is probably a corrected version of the text in BAV, *Ottob. Lat.* 2173: in the latter all marginal numbers are Roman, while the ACDF version has Arab numbers. Notice, however, that the scribe sometimes adopted the Vatican numeration. The clear difference with the hand that wrote doc. 18 (R. Silvestri) excludes the hypothesis that this copy was written by Cardano's pupil and secretary. The following notes indicate the scribe's mistakes, and compare his text with that in BAV, *Ottob. Lat.* 2173, and, sometimes, with that in codex *Boncompagni* I 51 and the 1558 edition of *De rerum varietate* (DRV), that was used by Cardano for his corrections and additions.

[518] On f. 349v Cardano stated that the year before had been 1572. Most probably, he wrote this text in Rome or some place nearby, because as early as Fall 1571 he currently lived there. It has been argued (Di Rienzo 1989, Aquilecchia 1999) that these corrections were not written until 1574, because in his letter to Pope Gregory XIII (see note 740) Cardano stated that he had not been able to examine the accusations he was charged of by the Censors. However, the date of that letter is merely conjectural, as it cannot be excluded that it was written in 1573. Furthermore, it should be noted that these corrections do not suppose a detailed knowledge of the passages in his work that raised major problems from a doctrinal point of view. Indeed, once informed of these issues, Cardano replied with another document; see docs. 50-52.

[519] On the character and the several phases of elaboration of this text, see notes 203 and 204.

nobis ut circa annum Domini MDxl. libros de subtilitate extraheremus: quos ter aeditos atque ob id superauctos bis cum placuisse videremus: quod reliquum erat quasi exsuccum per intervalla ordinavimus mandantes alijs ut compaginarent avulsa atque in formam libri redigerent, quem ob magnitudinem in xvii libros (sic enim ex argumento et quod operi de subtilitate congrueret) divisi: At per me totus intentus alijs conscribendis libris, curandis aegris, rei familiari, officijs amicorum, profitendi muneri publico corrigere non potui: neque per alium (cum deesset qui huic muneri satis esset) quare anno tandem lvii. aetatis prorsus invisum ne dum inemendatum emisi. Auxere libri infortunium plura temporum iniquitas et casus fortuiti ut non solum negligentia sed alieni doli reus fierem. Admonitus tamen facti publicè generalem excusationem edidi, qua grate excepta non curavi, ut diligentius opus ipsum expurgarem. Refert nonne Dionysius Alicarnaseus, Demostenem oratorem octies exscripsisse Thucidydis historiam opus longe minus ac minus impeditum atque difficile hoc nostro ut totum exsugeret. Inde alij septies ab Authore scriptum seu errore nominis decepti seu quod ita factum crediderint: nostrum vero hoc prodijsse nudum, incultum inemendatum, de tot varijs ac profundis rebus obiectum calumnie invidorum, latratui aemulorum, gravi iuditio sapientum, periculo interpretationis censorum, amicorum, inimicorum, eruditorum vulgique arbitrio inerme impolitum per tot secula mansurum, quis aut factum laudat aut non stultè factum (quamvis necessario excusare possit) defendere velit? In quo nil sanum et ad mentem authoris ipsius praeter titulum satis
340v gratiose relictum invenire queas? Equidem // si neque Galenum, aut Hippocratem tam utiles mortalibus viros si Aristotelem tantae authoritatis Philosophum illaesos caninus dens sinere nequivit: quid à nobis sperandum erat iam diu tanta malevolorum invidia laborantibus? neque cuique licere existimo literis mandare aut incerta aut non digne accepta testibus qui digna lectu emittere cupiat, vix permittat⟨u⟩r ornandae historiae gratia aut spe ingentis alicuius boni ducto paucula adijcere, quamquam nec id laudabile censeas? Unde ergo tot et tanta extra aleam et obnoxia periculis, satius ergo visum praesertim ad hoc non solum hortantibus sed imperantibus qui et sapientia et authoritate plurimum possunt. opus tot modis oblaesum et lacerum in rotundam formam redigere sublatisque

pravis, utilibusque non paucis repositis librum qui totus Philosophiam Platonicam redolet, claritate, iucunditate, gravitateque Platonica illustrare.

Cap. P⟨rimu⟩m de modo conficiendi tabulam et eam intelligendi.

Cum ergo quatuor propria essent hac tabula praestanda. s⟨cilicet⟩ delere incongrua, mutare errata addere et interponere quae adijcere opus esset locis suis, et unum omnibus commune s⟨cilicet⟩ finem cuique ascribere (nam ab ordine permutando prorsus abstinui, tum quod bona fortuna parum eo opus esse contigerit: partim quod maximam confusionem peperisset: ex qua etiam error accidere facile poterat). Primo d. literam praeposui ut quicquid ei succederet delendum intelligeres: usque ad principium verborum illorum quae apposui et unde p⟨rimu⟩m legi posset. Si pauca U non additum si usque ad aliam paginam delendam pertingunt, numerus paginarum adijciatur.

Secundo praeponetur L litera i⟨dest⟩ legendum P idest Pro.

Tertio apponitur A i⟨dest⟩ addendum ubi additio fieri debet.

Quarto cum deletarum vis interponere alia loco eorum: post verba pone D. et post initium delendorum U. et post finem A.

Praeponitur singulis p⟨rimu⟩m numerus mutationis inde liber post caput (haec communia utrique impressioni) inde Pag. post linea. Inde litera D vel L aut A post verba quae vel delenda si D praecessit vel mutanda si L vel addenda si A. Assumpsimus autem // impressionem Avinionensem quae vere facta est ut reor Lugduni 341r
nomine suppresso ob Regis Galliae Privilegium quamquam longe peiorem mutilam et erroribus pluribus ut liquet necessario scatentem. quod enim ascripserint denuo ab authore recogniti et locupletati omninò falsum est, cum eodem tempore facta fuerit cum Basiliensi furto sublatis exemplaribus folijs ut necesse erat. Quo etiam factum est ut ego non potuerim illud corrigere: imo frustra expectarim quod recuderetur. cum vel clam recuderint eandem vel tot una impressione excuserint ut cum iam xv anni defluxerint et infinita multitudo exemplariorum distracta atque divendita (nullum enim opus vulgarius) nunquam apud bibliopolas desint. nova dico et non usu attrita ut tum ex dolis tum casibus nihil mirabilius viderim.

Exemplum ergo Primi est in epistola nuncupatoria Pag. 3. linea 19 D. Hieronymus U. exprimere modi. Lin. 35 D. omnium Tertij modi. Pag. 411. lin. 5 D. Quod omnium U. convenerunt 413. exemplum secundi in eadem epistola nuncupatoria Pag. 3. lin. 34 L vestrum P. vester 2.^{m} exemplum Tertij facta esse A. videt⟨u⟩r 3.^{m} Exemplum quarti rursus in pag. 411 loco eodem adducto D. quod omnium quae mihi U. convenerunt 413 A. est enim compositus ex p⟨rim⟩o et 3.º

Cap.^{m} 2.^{m} De modo emendandi exemplaria interim antequam imprimantur et absque litura.

Si igitur delendum est D. literam ante scribes, et omnibus lineis sequentibus in limbo praepones in Pagina sinistra à sinistra punctum aut in dextra postpones à dextra cum numero tabulae eousque ubi incipit id quod legi debet.

In secundo etiam praeposita L. litera et punctis eodem modo ascribes e regione ubi puncta adsunt verba quae reponere vis et numerum mutationis et in fine ubi cessat mutatio F. Habeas autem pennam cuius pars tenuissima sit duplo longior altiore et scissura tenuissima ut in margine vides (*Figura 1*).

341v Et charta tenuissima sandaracha oblita. vel antea // madefacta decocto aluminis communis et siccata.

In Tertio ante locum additionis ascripta A litera cum numero mutationis sed absque punctis si additio parva sit ascribes in margine omnino si longa potes abstinere.

Quod si loco deleti addendum sit aliquid ex punctis quibus opus est lineis pone A. cum numero qui indicat mutationem: nam additione lecta palam est quod sequitur legendum esse. Haec eadem novae impressioni deservient.

In exemplari demum Basiliensi inventa pagina et linea per verba addes numerum mutationis in margine et ita tabula inserviet aeditioni tuae. Nec alio indiges exemplo cum per se clara sint.

Ergo in exemplaribus donec denuo castigata imprimatur indita cerusa ne transmittant (nam album perspicuo est proximius) delebis codice inviolato quicquid delendum est.

INCIPIT CORRECTIO[520]

1. In epistula nuncupatoria pag. 3 lin. 19 D. Hieronymus U. exprimeret.[521]
Lin. 34 L. vestrum P. vester
Lin. 35 D. omnium[522]
Lin. 36. Facta esse A videtur.
Lin. 41 D. Quid iucundius U. praestantissimum.[523]
Pag. 5. lin. 11 D. Autem.
Pag. 6. lin. 25 D. super eo U. appareant[524]
Pag. 7. lin. 10 D. nam sublimia U de Fatis.[525]
Pag. 8. lin. 19 D. Quo factum U. sub oculis ponas.[526]

1. Cap. p⟨rim⟩o ab ipso initio D. Universum hoc U. atque conspicuum A. Mundus hic.[527]
2. Pag. p.ª lin. ultima D. an vero U. non fit cometes A cometes autem fit ut sic legat⟨u⟩r.

---

[520] The meaning of the corrections is exhibited in the notes when they do not regard mere misprints or linguistic mistakes.

[521] In the dedicatory letter to Card. C. Madruzzo: "Hieronymus vir ille omni laude dignus, in solitudinem se contulit, ut melius vacaret studiis, dentes (ut ferunt) lima comminuit, ut Hebraea ac Chaldaica aptius exprimeret," This 'secularized' interpretation of Hieronymus' retreat was disapproved by the Censors; see note 215.

[522] "quasi omnium sapientum solum causa facta esse" [the events of the universe]. Next, Cardano wisely added "videtur" to "facta esse".

[523] The phrase contained a praise of knowledge, including divination.

[524] Cardano stated that not only God (profanely defined as "superi"), but also reason alone shows that whenever human soul did not survive the death of the body, life would be senseless.

[525] Cardano boasted his research on the most profound mysteries of time and reality (which "nemo praeter Plotinum attigit") in *De arcanis aeternitatis* and in *De fato* (not "De fatis"). As the following notes show, Cardano eliminated systematically in *De rerum varietate* all references to *De arcanis*. This suggests that among all his works he regarded this book as the most dangerous from a theological point of view, and that he therefore decided not to publish it.

[526] Cardano asserted to have exhibited two, more or less, opposed devices: he had referred only in general and obscure terms to profound views, because not adapt to common readers, while he had developed in some detail operative issues, intending to be as clear as possible.

[527] The long quote (almost the whole first page) exhibited the content of the book, referring, however, for basic cosmological and ontological issues to *De arcanis*.

Supremum coelum stellarum cometes autem fit in elementari regione.[528]

3. Pag. 2.ª lin. 12 D cometes autem
4. Pag. 3.ª lin. 40 ante superest igitur A[529]

Cauda ergo quae ad perspicuam et accensam a sole aversa: quae ab opaca ad solem conversa: unde significata

342r 5. Pag. 7. lin. 28 D. alia P. universis.[530]
6. Pag. 10. lin. 23 D. non a feritate U atque Galli sed.[531]
7. Pag. 11. lin. 22 D. ut in U dictum est.[532]
8. lin. 23 D. leges[533]
9. lin. 26 D. legibus leges
10. Pag. 15. lin. 20 D. videtur autem U vera esse[534]
11. lin. 35 D. Et cum sint U uni idem sunt.[535]
12. Pag. 16. lin. 8 D. est etiam U existimarunt

Cap. 4. Pag. 38. lin. 5 D. tamen.

1. Cap. 5. in fine Pag. 45. lin. 11 A Est etiam in citharo vertex inter alios unus sphragidum Nympharum vocatus in quo antrum quod qui ingredit⟨u⟩r patit⟨u⟩r enthusiasmum. Idque non tam mirum quam videt⟨u⟩r. si enim halitus terrae quidam occidunt alij solum quasi inebriant et attonitos reddunt convenit et medios quo-

---

[528] The cancellation and addition are crucial, because Cardano referred to the history of the planetary systems, including heliocentrism, and he asserted that "non fit cometes in elementari regione, quae semper est incostans: cometes autem diu manet, nec (...) descendit (...) nec ascendit". Thus, the elimination of "non" produced a radical shift in an important physical-cosmological issue.

[529] The quote was on the persistance of comets, hard to explain whenever they are seen as merely luminous phenomena, deprived of a material basis.

[530] Here Cardano stated that some of the examples he gave concerning the role of "sympathy" and "antipathy" in natural events had a universal validity.

[531] The quote contained a common justification for the use of the adjective "barbarian" for non-Italian peoples, like the "Germans" and the "Gauls".

[532] Another reference to *De arcanis aeternitatis*.

[533] On the fatal vicissitude of all human and natural things, including laws.

[534] On the rarity of miracles and on the possible falsity of some of the traditional ones.

[535] On the possible uniqueness of all individual intelligences. The next quote (p. 16) is on the same issue.

Figure 1

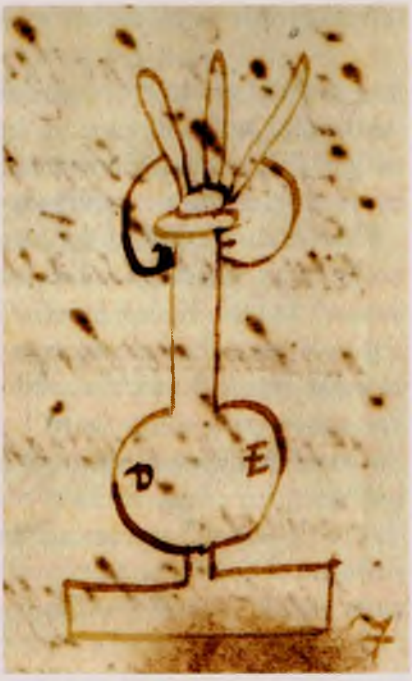

Figure 2

Figure 3

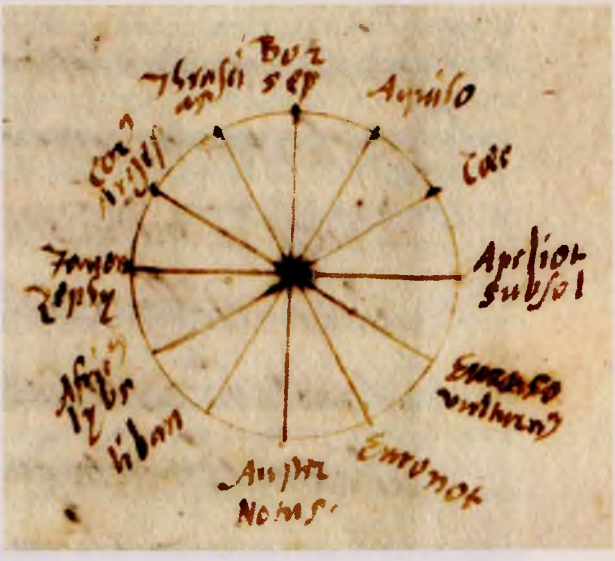

Figure 4

sdam esse qui more inebriantium multa videre quae non sunt faciant.[536]

2. A. In Filandia[a] oppidum est Viburgum in maris littore, qua maxime Carela Rutheniae propinqua est et in ea ut refert Olaus magnus specum ingentem muris atque munitionibus circundatum in quem si animal vivens imittat⟨u⟩r tam ingentem reddit strepitum ut qui circa illum sunt mortui aut attoniti concidunt.[537]

3. A. In ulteriore Aemi montis parte Mysiae inferioris refert Dion maximam esse speluncham nomine Ciram in quam devicti Gaetae confugerint: nec à M. crasso potuisse expugnari: sed errectis muris atque congestis lapidibus obstruxisse adeo aditus ut miseri fame et pedore confecti ad unum interierint. Ortae[b] enim à septentrione carpato monte ab occidente Tibisso flumine a meridie Istro ab oriente mari pontico claudebat⟨u⟩r. sed nonnunquam progressi ad Aemum montem Thraciam devastarunt. Sunt ergo Gaetae ab orientali Daciae iuxta Pontum sub quibus Troglodytae i⟨dest⟩ in cavernis habitantes hic specus ergo maximus similibusque locis atque usus olim domus.

1. Cap. 6. Pag. 60. lin. 26 D. Medica U. sufficiat[538]

2. lin. 29 L. descendere L. descendit. 342v

3. Inter lin. 30 et 39. A emendat⟨u⟩r autem aqua pluvia Hippocrate teste ut omnium sit maxime salutaris decocta donec decrescat tertia parte inde percolata quam diligentissime. Ita undique provisum est divina benignitate ut optimum sit cuius maior copia ubique non deesse possit: et precio duorum coronatorum liceat libras MM habere.

---

[a] "Filandia": sic, also in *Ott. Lat.* 2173.

[b] "Ortae": in *Ott. Lat.*: "Getae".

---

[536] Ch. 5, to which Cardano intended adding this phrase, was on "miracula terrae", that is, surprising geological and mineralogical phenomena in non-European countries (in particular in America). Also the quotes under 2 and 3 are additions to the list of "miracula".

[537] Cardano quoted from *Historia de gentibus septentrionalibus*, bk. XI, ch. 4 (Magnus *1555*, p. 362).

[538] This phrase, and the following addition, to be located between lines 30 and 39, regard the medical properties of rainwater.

1. Cap. 7. Pag. 63. lin. 25 A.[539] I. caesar scaliger commentus est vas cum tribus funibus huiusmodi A. quae bifariam divisa est et collo annexus demittit vas inane plumbum quo pertingit ad maris imum F. Funis B funis qua operculum detrahitur cum est in fundo maris C. quo reducitur operculum ad contegendum vas iam aqua plenum retrahens operculum ex adverso. (*Figures 2 & 3*) inde refert reduxisse vas ex imo maris aquae plenum dulci. At ego potius non ex hoc sed Aristotelis sententia percolatam novo vase figulino absque vitro non tot argumentis audisse hoc et credidisse. Tribus id argumentis ostendit⟨u⟩r. Primum quia maris[a] perpetuo turbatur. Ideo dulcis separari nequit a salsa. Deinde quod dulcis supernataret est enim levior salsa Galeno teste. Demum iam notum esset ut numquam tam levi invento defutura esset navigantibus: Nam experimentum Aristotelis longa mora indiget semper saltem diei unius et vas unum dumtaxat bis aut ter percolat aquam dulcem: sic autem absque mora vix horulae perpetuo satisfaceret.

2. A prope Venetias puteus est nomini B. Nicolai dicatus et mari circundatus ex quo naves discessurae aquam (ut aiunt) haurire soleant. qui cum non plus palmo possideat altitudinis nunquam deficit toties exhaustus, et aqua illa diutius permanet sine vitio quam caeterae. An quod ad libellam fundo maris parum humilior sit et ob id pa-
343r rum profunde percolata tamen a mari deficere non queat // tenues autem maris partes retinens et concocta calore profundo diutius maneat incorupta.

1. Cap. 8. in fine A ventorum nomina principalium.[540] Septentrio qui et Boreas Auster seu Nothus Apeliotes seu Subsolanus. Favonius seu Zephyrus ab illis quatuor Eurus seu vulturnus Affricus seu Lybs corvius seu Argestes Caecias post proximiores principalibus Thrascias Aquilo Euronothus Libanothus. Ad boream positi omnes frigidi et si crassus aer aut imbecilles humidi calidi si calidi humidi si imbecilles sicci. orientales humidi et tepidi occidentales inaequales et leves sicci alias humidi (*Figure 4*).

[a] "maris": sic, also in *Ott. Lat.*, for "mare".

[539] This addition and the following one (n. 2) regard ch. 7, "Aquae miracula".

[540] Ch. 8 regards "Aeris natura et genera".

1. Cap. 9. in principio D. inter aeris U. possit et loco eius antepone Horum vis maxima est.[541]
2. Pag. 66 lin. 41 D. atque hoc U. quaedam defluxione.[542]

1. Cap. 10.[543] Pag. 70. lin. 26 A ut aquam dulcem ubique habeas collige ex imbribus et rore aestate ex nive et pruina hyeme. In mari ex vasculis ut dictum est figulinis vel arena multa percolatam ut, chymista. At sal communius lacte est et in liquido ideo habet πάνσυρτον ωκνουρτον suum seu conglomerans idque eiusmodi congener esse oportet tale id erit et metalicum.

Libro secundo

1. Cap. XI. pag. 74 lin. 13 D anno Christi U. necesse est enim.[544]

1. Cap. 13. pag. 82. lin. 13 D tamquam V. ad illas literas statuatur ergo quae sunt in Pag. 88 lin. 6. A Federicus Ladertinus in suo libro de fluxu et refluxu maris haec habet stantur (et legat⟨u⟩r usque in finem)[545]
2. Pag. 89. lin. 20[546] A fluxum[a] astrorum dari haud dubium est: Nam si sol et luna aliquid possunt et varietate locorum efficiunt aestatem et hyemem palam est quod aliquid possunt. Saturnus vero Iu-

[a] "fluxum": in *Ott. Lat.* 2173: "influxum".

[541] The phrase, at the outset of ch. 9 "Aeris miracula", regards the power of wind, "maior quam credi possit".

[542] The quote, in the same chapter, regarded the harmful effects of air on health, induced by certain astral conjunctions.

[543] The ch. is on "Elementorum artificia".

[544] The quote was an astrological prediction of a "magna mutatio (...) in Christi lege" in the year 1800.

[545] In ch. 13 ("Influxus") Cardano mentioned Iadertinus (changed in Ladertinus by the scribe), but not the title of his work. It was *De fluxu et refluxu maris* by Federico Crisogono, professor of mathematics at the University of Padua, ca. 1495-98, which was published as an appendix to his postumous *De modo collegiandi, pronosticandi et curandi febres* (Crisogono 1529). This little work has recently been recognized as one of the steps towards Newton's theory of the tides (see Russo 2003, *ad indicem*). Crisogono called himself "Iadertinus", because he was born in Zara/Zadar, the Latin name of which had been Iader.

[546] Still ch. 13.

piter et Mars cum luna sexcentuplo sint maiores canicola vero decies millies totque alia sydera tam magna et ipsa locum varient permutabunt ergo haec inferiora. Ut Palladius referat sata semina luna crescente maiores plantas progenerare et insipidiores ut contra acriores et minores. Idemque affirmat allium luna latente plantatum, et latente collectum odoris foeditate cariturum. Savonarola multa retulit de an-
343v no bixestili // quae potius ad historiam pertinere possent quam ut sint argumenti nomine digna. Mulieres eo anno parere magno cum labore alia animalia minus foecundia reddi. Aquas Thermarum fieri insalubres et cuspidem nuclei ac seminum non ad florem sed pediculum verti. Omitto monstra vates sapientes ventos grandines inundationes pestem copiam murium scorpionum crabronum ovium sterilitatem corvos qui ova ponerent hyeme et educerent aestate non quae olim adducere in medium solebam. Uno argumento contentus ero. Sed primum volo ut intelligas omnia haec concedi a Peripateticis sed ut a lumine et motu non speciali influxu derivata. Unde etiam evadere liceat illis ab ea authoritate quae adduci solet. Quarto de generatione animalium vitae cunctorum animalium certis syderum circuitibus terminantur: nam et hoc solo lumine et motu factum defendi potest sed iam id agimus quod Herculeus lapis ferrum trahit Poeonia collo appensa comitialem morbum sanat. Iecur lupinum nostrum confirmat non quia callidum aut siccum sed quoniam substantia id potest et illa solum est quae agit qualitates solum sunt instrumenta. cur ergo partibus coeli non tribuis diversam naturam loco situ motu saltem quemadmodum his inferioribus? calorem autem et frigus instrumenta esse fateris quae qualitates cum à coelo manant ad generationem faciunt ministrae substantiae coeli cum enim dixit quod calor et motus in aerem non dixit quod sit hoc modo causa generationis sed caloris aut refrigerationis aeris. Cum autem dixit quod Sol et homo hominem generant an solo calore: quis ergo perficiet formam? Et si calor ille sufficit quis tot plantis sponte genitis quae etiam ex semine alias oriuntur ut parietariae caprifico: nam et haec ramis propagat⟨u⟩r originem dedit dum absque alio principio oriuntur? Ergo causa tam magni erroris fuit duplex. una quod credunt quod calor et frigus sint principalia agentia cum sint substantiae ipsae et propria natura medio qualitatum. Indicio est quod aqua ardens potest adeo attenuari ut digitus ea madefactus possit ardere et non percipiet calorem quia non

adest nisi minimum de principali agente quod est substantia bifariam ergo errant in hoc. Primum quia putant principale agens esse calidum et frigidum cum sint instrumenta actionum. Secundo quia credunt quod actio producentis sit calefacere aut infrigidare cum sit producere // Animal aut plantam et substantiam sibi prorsus similem. Alius 344r
error non adeo specie gravis: sed magis perniciosus est quod cum debeant per influxum intelligere generationem et corruptionem et res quae pertinent ad corpora quia ex corporibus oriunt⟨u⟩r scilicet (ut dictum est coeli substantia) nescio qua ratione nisi consuetudine Italicae linguae transtulerunt nomen influxus ad operationes animorum. Et putant quod si quis occidat hominem quod sit ex influxu cum nihil sit stultius cum proveniat ex errore, vel ira, vel improbitate: nec quicquam sit illi cum influxu eius enim terminus primus est humorum abundantia vel agitatio. Secundus est impetus animi primus velut etiam vini in eo qui indulsit illi nec etiam si quis consuetudini docuerit animum parere rationi in hoc quicquam habet. Nec in primo impetu potestatis. ex his duobus malis sensibus verborum prodierunt tot errores ut res mira sit.

3. Circa reditus vero temporum cum sint quadrupliciter Saturni in annis solaribus 29. mensibus s⟨cilicet⟩ aequalibus idest dierum 30 et diebus 7 horis 18. Iovis autem in 12. annis peragrat enim Zodiacum et par 4 ac prima 6. Venus in 8 annis redit ferme ad unguem ad argumentum suum. Luna autem in 19. annis redit ad locum suum et cum hoc etiam ferme Mars sed et caput Draconis eodem anno scilicet 19. ad eundem locum in quo prius erant revertunt⟨u⟩r. Ideo ex horum commistione fiunt naturales circuitus et similitudines. Demum est assintilatio naturalis universalis quae fit in septenijs sed non est in uno quoque sed solum 7. 14. 21. et ita in alijs non tamen ut in praecedentibus competit quibuslibet annis sed tantum climatericis et oritur ex numero planetarum igitur quilibet planeta praeest cuique homini anno uno sed cui nondum bene constat.

4. Notandum ergo circa Saturni motum quod ut dictum est cum perficiat circuitum suum in annis 29. mensibus 5. diebus 7. horis 18. qui sunt menses quinque et dies insuper quinque cum quarta ergo sol procedet ab hora nativitatis per quinque signa et quinque partes signi unius. Ergo si hoc contingat ut tum Saturnus sit in initio retrogradationis retrocedet per quinque menses fere à loco suo nativitatis et in-

digebit ad hoc ut restituat⟨u⟩r tribus mensibus aut circa igit⟨u⟩r computatis mensibus quinque diebus 6. ultra anno 29. et quinque mensibus retrocessus fere et tribus fere mensibus redit⟨u⟩r in annis 30. ad unguem: erit Saturnus restitutus suo loco et sol proprio loco, et tria loca principalia etiam appositis locis suis.

344v Hoc // ergo erit cum Saturnus erit hora prima restitutionis per 110 partes ferme ante solem: sed in illis quinque mensibus sex diebus Sol fuit per quinque signa ante in loco nativitatis et quinque partes. Saturnus vero per 14 partes ante ergo sol fuit 142. partibus ante comparatione Saturni hora restitutionis. detrahe ergo 142 ex 110. partibus accommodato circulo erit ab initio sol ante Saturnum circiter 32 partibus his ergo omnia permutabunt⟨u⟩r post 30 annum et erunt simillima prioribus 30 annis in totum sed speciatim his quae evenerunt antea 12 annis idest 42.30 et 43.31 et 59.47 atque sic de aliis et in 59. anno perfecto quibusdam eveniet simile valde ut cum saturnicus eo tardior scilicet paulo fuerit. Et ideo haec similitudo variat⟨u⟩r non solum in magnitudine sed in primo reditu etiam in numero anni: nam in aliis qui non sic se habebunt potius considerabimus annum 29 quam 30.

Ad hoc igit⟨u⟩r genus reducunt⟨u⟩r quae conservari solent temporibus varijs anni de quibus suo loco dictum est Martio Zaethum Augusto farina Decembri ova et panis etiam in multos annos.

Libro quarto

Cap. 16. Pag. 121. post lin. 11 A.[547]

1. Nobilissime ferri species Damascenum et Aziminum quod Smiridae et aqua separationis preforrari posse negant. Alij posse sed in speciem arenae tenuissimae aqua bullas ac si ferveret mittente.

2. Similiter et aes fuisse in primo de Aedificijs Iustiniani Procopius refert quod auro pulchrius videret⟨u⟩r. argento autem praecio paulo inferius non expressit seu quod natura tali fuerit seu mistione seu arte per ignes repurgatum haud addidit sed et Germanicum hoc nunc aurichalcum quantum alijs praestat nitore et calore sed brevi utrumque amittit.

[547] At the end of ch. 16, "De metallis".

Libro quinto

Cap. 17. Pag. 122. lin. inter 26 et 27 A.[548]

1. In sarmaria[a] orientali mons est anebergia Tauro Scythie non multum distans totus ferme contra regionis naturam vertice vivens lapidum diversi coloris quin etiam forma elaboratorum praecipue quadrata refert⟨u⟩r ut ad quodcunque opus seu publicum seu privatum idonei sint. De quibus Georgius agricola et olaus magnus luculenter scripsere.[549]

Pag. 123. post 30 lineam et est finis capituli A. 345r

2. Gignunt⟨u⟩r et lapides in omnibus terrestribus animalibus tum etiam aquatilibus hisque in capite praesertim. Homini quidem in ambabus vesicis et rhenibus albi flavi rubri etiam in iecore atri qui in humore intumescunt et ibidem non nunquam etiam in gallinaceis maximi: in pulmone etiam tamen bobus et grandinei et terrei. In intestinis in utero ut his diebus pregrandem ovi magnitudine viderim flavum colore et inaequalem rotundum tamen et in ventriculo: sed rarius oboriunt⟨u⟩r in cerebro etiam affirmant Scaliger et Gesnerus mira et incredibilia.[550]

Cap. 18[551] Pag. 127. post lineam 31 A.

1. Vidi ex hoc genere Mediolani gemmam quasi ovi cortice circundatam a latere pilus in duas partes divisus eminebat quam referebant à Gallo exemptam. quid prohibet? Oportuit in eo genitam fuisse erat turbidus et nebulis plenus avellanae parvae magnitudine rotundus planus extulerant lupini pene in modum. Et hoc quasi genere forma

[a] "sarmaria": in *Ott. Lat.* 2173: "Sarmatia".

[548] Ch. 17 "Lapidum natura, generatio, ac differentiae" regarded the properties of stones and metals.

[549] The reference to Agricola is too generic to allow a individuation of the quote. Magnus *1555*, p. 408 (*Historia*, bk. XII, ch. 1).

[550] Scaliger mentioned many places in the human body where stones may form; see *exercitatio* CVIII against Cardano, § 3: "Lapides in animalibus" (Scaliger JC *1557*, fols. 171v-172r). The work attributed to Gessner is in his collection of essays in natural history, written by several authors (Gessner *1565*), in particular, in Kentmann's essay on calculi in the human body; see Kentmann *1565* and ch. Kentmann.

[551] "Gemmae".

annuli ostendit mihi Vicislaus Panonius adolescens erat lucidus perspicuus sed turbidus et spumeus levis. Credi volebat serpentinum esse inerat quid miri et ad formam Pliniani accedebat.[a]

Pag. 133. lin. 37 similis est praecedentibus A.[552]

2. At durum cum in gemmis diximus primum locum limae relinquit, secundum igit⟨u⟩r ne frangat⟨u⟩r liquescaturve aut obscuret⟨u⟩r. tertius malleo.

Libro sexto cap. 20 pag. 146. lin. 7 Sentorem A.[553]

1. Flores omnes soli ardenti transeunt in oleum reliquum in Placente simile i⟨dest⟩ massam in omni semine oleum. Flos autem seminis pars aerea seu tenuior, absumpta igit⟨u⟩r aqua corrumpi substantia atque separari partes reliquas necesse est oleum autem consumi non potest praesertim in pinguioribus velut verbasci atque sambuci.

2. Sunt autem plantae laetae, laurus, oliva hedera. Dico etiam myrtus ac palma populus platanus nobis etiam quercus quae enim perpetuo virent et avulsae etiam diu velut salix et umbra sua salutares hunc promerent⟨u⟩r honorem. Eidem etiam coronis aptae nam laetitiam coronari nisi funesta sit praeferunt. Cupressus ob id tristis credita est quoniam praecisa non revirescit, instar mortuorum qui non redeunt.

345v Pag. 151. lin. 2. cura indigeret A.[554]

3. Veratrum duplex ac quasi medicamentorum princeps album et nigrum Ianus bifrons sed nigrum tutissimum adeo exquisite corpus purgat ut mentem restituat, iuventutem reparare credat⟨u⟩r.

4. A In ea Sarmaniae[b] parte quae Polonia appellat⟨u⟩r, pisa abundant quae Lupi salictarij ferunt in modum crescunt semina tamen nostris minora.

---

[a] In the margin: "lib⟨r⟩o 29. cap. 3".

[b] "Sarmaniae": sic, also in *Ott. Lat.*

---

[552] In the same ch.

[553] Ch. 20: "Plantae et earum differentiae".

[554] The quote to which the eight following additions refer are in ch. 20, and regard the medical properties of herbs.

5. Hyoscyamum nigrum in syria et arabia et latere orientali rubri maris etiam inter arenas oriri Scaliger affirmat.[555] Exhaustum enim humidum pingus[a] et calore vehementi aut non concoctum ob frigiditatem at in his regionibus perniciosiora nascuntur.

6. A Garyophylli flores trium colorum albi rubri et ex utroque maculati adeoque folijs nugent quemadmodum Scaliger recte animadvertit ut calix semper a latere hiet.

7. A Idem refert in praetura vasconiae quam esteras vocant vidisse arbores undequaque mulis similes quae fructum nullum omnino ferebant neque florebant.

8. A quamvis morum appellent sapientissimam plantarum quod ultima frondeat ac germinet observatum tamen est serius illa pullulare sericam quae iuiubes fert.

9. A plantarum quaedam natura bis fructum in anno ferunt velut ficus atque ideo primi fructus pro flore habentur. Unde sola arborum fructiferarum non floret, vitis vero etiam quandoque ter aliae septies sed non omnes plus quam semel fructum ferunt. Quae autem ter (cum quaedam septies) ultimum fructum ad maturitatem non producunt. Sed plerumque nec secundum. quaedam bis maturescunt vel damascena pruna nitore et gratia praestantia sed haud mollia nec suavia post durant⟨u⟩r. Et sub Authunni fine rursum maturescunt grata quidem et suavia sed non pulchra. duobus enim medijs mensibus densant⟨u⟩r. Inde quasi putrescunt et maturescunt sorborum more non obsunt ut acerba non utilia sunt ventriculo ut quae à sole cocta sunt.

10. A nuces in glandes absque ligneis saepius in Armenica[b] habentur et tamen nostris suaviores Xenophon vidisse testat⟨u⟩r. sunt minores cerasis et maiores persicis quas ego saepe habui. Cum huiusmodi vides considera an diversum specie an differentia solum ex regione in qua nata sunt? magni est commodi et utilitatis hic fructus non putrescit ut avellana à qua ut dici solet bis diapaso distat, non // frondes 346r
non fructus non arbor non vis medica nec quicquam simile nisi quod utraque iulos emittit pro floribus. Oleum ex ea colligit⟨u⟩r non minus

[a] "pingus": sic; in *Ott. Lat.*: "pingue".
[b] In *Ott. Lat.*: "Armenia".

[555] This statement and the following one under n° 6 are probably not in *Exercitationes*.

quam ex amygdala sed non adeo suave, rancescit nux avellana putrescit amygdala neutro incommodo afficit⟨u⟩r. E cortice in glandis etiam oleum.

Pag. 158. lin. inter 26 et 27 et est finis cap. 20.[556] A

11. A sed nunc unum egregium artis arcanum addemus idque est herbarum in arbores transmutatio quae non obiter fit cogitantibus nobis quod quae pluribus annis superveniunt seu non mutata fronde velut sedum seu non velut absynthium ruta brassica. Id contingit cura soli pinguioris et praecisis ramis ut nutrimentum colligat⟨u⟩r. vivacior autem est non fortuito sed naturali ratione arbos herba ipsa. Cum enim nutrimenti pars terra fundat⟨u⟩r in arboris truncum radix humentior evadet et ideo perennior quam si sub herbae forma maneat. Pulchrum inter reliqua est videre aizoum factam arborem ut Matthiolus et abscynthium romanum quod muralem appellant ut nos vidimus in horto Ill⟨ustrissi⟩mi moroni cardinalis iam sextum agebat annum procerior cubito humana forma crassitudine tibiae hominis recta et non admodum folijs referta sed plurimo semine abundabat.

Cap. 22. pag. 162. lin. inter 37 et 38.[557]

1. Narrat Iulius caesar scaliger achanthi plantam postquam iam octo annis non comparuisset singulis subacta ligonibus magnis terra atque disrupta repullulasse.[558] Id ego in aliam causam referrem tum maxime quod affirmet triennio antequam revixerit oxyachantum ibidem fuisse plantatam quae ociosa non germinavit. ut postmodum ex utrisque una coaluerit: aut una in alteram scilicet posterior degeneraverit. vel quod praecissis primae partibus sepulta portiuncula vivacior et tum demum ad terrae superficiem sublata vivacior facta sit.

2. A In ruthenie quoque nasci fungos valde parvos et odoratos tum vero in ipsis pyreneis montibus etiam odoratiores quos incolae Mo-

[556] The final part of ch. 20 regarded criteria for distinguishing plants in species.

[557] Ch. 22 treats of "Plantarum miracula". The seven following additions should be inserted at the end of the description of the unusual properties of some plants and before the discussion on the various generation of plants.

[558] Also this quote seems not to refer to *Exercitationes*.

schenos appellant; neque id perabsurdum quamvis enim putredo odorata et hominibus grata reddat horrida et valde acria ac faetida non tamen omne quod putrescit odorem concipit horridum velut de angium quos calices vocamus tercore de mubilici vomica moschi animalis // de Zybethi foliculis qui circa testiculos quibus nihil iucun- 346v
dius suavius odoreque praestantius est. Item putrefacto ceti in mari semine, quod ambram vocamus. Turcici etiam garyophylli flos dum flacessit suavis odoratu admodum evadit. Urina quoque eius qui lariceam resinam devoravit semper et nonnunquam illius qui allium violas purpureas redolet.

3. A Referunt etiam plantam rotundae Aristolochiae semper esse solitariam. causa esse potest una ut sponte proveniat et succo raro alat⟨u⟩r. aut quod a stercore quorundam animalium aut avium originem ducat: quod cum fortuitum sit solam plantam generare possit. ob id alterius generis sit ab alijs. Multa enim falso sub alijs reponunt⟨u⟩r ut tertium genus sedi et avellana sub in glandis genere et Aristolochia sub eodem sub quo longa et centaurium mari cum minore confundit⟨u⟩r.

4. A Idem narrat seruisse semina petrosilij communis et in hortis seu consueti in umbrae nunquam esse scordium sed non proprie folia enim allium olebant erant tamen violariae similia et flos candidus at veri scordij folia sunt ut trissaginis sed non adeo incisa et flores sub rubri. quid dicam de hoc non habeo nisi proprietatem caeli ac solis.

5. A Idem etiam narrat in Taurini liguria caules tam grandes oriri ut folio uno tegeret sibi humeros dorsum et usque ad lumbos: herba haec natura magno folio locus salsuginosus et ferax ut nil mirum.

6. A nam et Tragius refert observasse ricini plantam folia cacuminis maiora edere quam in imo et a radice contra morem omnium aliarum plantarum. sunt ergo tria genera mirabilium in plantis alia secundum naturam ut hoc alia iuxta regionem et solum ut illud de brassica alia prodigio similia quemadmodum et illud mihi contigit mense Augusto M.DLXX.

7. A In horto enim meo Bononiae apparuit in margine plutei: instar attriplicis agrestis genus folio hyoscyami longo et externa parte ventriculis scatente fordo. Et ubi nondum computruerat speciem obducta tela tenuissima praebebat argenti partim atque auri fulgoris: adeo insigni pulchritudine et admirationi esset.

347r Cap. 23. Pag. 170. post 16 lineam.[559]

1. A Crescunt etiam longitudine incredibili. Hermolaus Barbarus visam refert novem pedum admonetque seminibus e medio earum sumptis at inversa forma plantatis maiores progigni. Dividunt⟨u⟩r autem caniculae temporibus in maiores circulos et soli expositae torrent⟨u⟩r servanturque per totum annum cum vero opus est primum elixant⟨u⟩r inde frigunt⟨u⟩r.

Post lineam 33.

2. A Generaliter autem insitionis ratio quemadmodum et animalibus quae diversa specie miscent⟨u⟩r constat corporum similitudine et formationis termino. Unde quaercui pyrus inserta faeliciter faecunda[a] reddit utraque enim arbos duriore ligno ac quasi perpetuo et non facile deciduo luxuriat sero enim maturescunt et plantae ipsae tardius proveniunt. quae ergo dissimilibus inserant⟨u⟩r aut frustrant⟨u⟩r aut cito senescunt aut oblaesos gignunt aut ad maturitatem haud producunt. Magnitudine autem dissimiles medios pariunt velut nuci persicus inserta. Quae sterilibus inanes inefficacesve fructus edunt aut omnino non edunt ut salici maxime cerasus quae duris et rudibus insuaves ut illici et fago pyrus. Haec autem scientia est quae ex generibus et causis multa quoque paucis comprehendit.

3. A eadem industria in herbis uti licet cardui semina baccae lauri indita plantarum oriturque carduus odoratus et efficax vocat⟨u⟩rque Daphneum difficile tamen proveniunt quod aqueum a pingui herba ab arbore amarum ab acri et amaro simul superet⟨u⟩r. oponebat autem contra potius fieri mutationem velut si insano pomo lauri bacca inserta fuisset sed parum aut nihil mutata foret ob contrarias omnino causas. Pingue autem in plantis triplex ut oleum ut resina ut gummi pix. nam resina coacta seu sicca.

4. A Inserendi alia ratio etiam inventa est ut si prima quae vere sit male cedat. Secunda suppleat. Ergo trunco prioris insitionis ramulos subortos inferire lignea, parte eruta spoliant ad palmi minoris longi-

[a] In *Ott. Lat.*: "faecundam".

[559] Ch. 23 discusses "Plantarum cura". The six following additions should be included between the description of cultivation techniques and the spontaneous ways of spread of plants on a territory.

tudinem ei // adimunt partem corticis et ramum ex inserenda planta 347v
pari magnitudine et nudatum proprio cortice iungunt ut nunc videat⟨u⟩r colligant atque cera et terra paleaque muniunt ut in alijs insitionibus id agunt a festo B. Ioannis ad calendas Iulij.

5. A Ferunt etiam quasdam arbores esse adeo duro cortice ut si non scindat⟨u⟩r non possint ad debitam pervenire magnitudinem. Idque maxime in ceraso observatum seu hoc sit proprium generi seu aliquibus sub eo contentis velut in pinguiore solo.

6. A Scaliger quoque affirmat mures mirum immodum[a] amare garyophillorum flores gaudereque adeo eorum gustu atque odore ut cum praeroserint flores nec folijs nec trunco pareant quod ad sympathiam attinet.

Cap. 24. pag. 179. lin. 29 secus servabit⟨u⟩r A.[560]

1. Vina alba non servant⟨u⟩r quae habent circulum lividum aut fuscum neque nigra si turbulentum. Et generaliter quae inconstantis sunt saporis.

Pag. 180 post 33. lineam A.

2. Vinum qualecunque dulce sit et sanum paucis horis si in congium uvae creticae passae libras duas idest paulo minus quarta parte inieceris hac arte. Elige pingues et praedulces communde in mortareo marmoreo ac sensum et guttim instillando vinum donec ad mellis spissitudinem pervenerit diuque miscendo exprime. Atque ita universis iam absumptis uvis cirnea tegatur spacio enim horarum XII. clarescet ac dulce evadet et si servet⟨u⟩r decem diebus in optimum transibit acetum.

3. A referunt etiam in vino corrupto hac arte fieri acetum optimum et lucro non mediocri tria habent vasa vinaria magna eiusdem capacitatis. (*Figure 5*) habent vindemiae tempore vinaceis singula replent A autem aceto acerrimo aceto superaddito ad octo dies eductum acetum in B transvasunt A corrupto vino implent atque ita eo ordine ser-

[a] "immodum": sic, also in *Ott. Lat.*, for "in modum".

[560] Ch. 24 regards "Vinum et acetum". The following three additions regard the part on preservation techniques of wine.

vato donec ex C rursus educto corrupto vino in A ex quo eductum est proprium transfundunt. Et quod mirum magis est non solum ex
348r hoc circulo acetum acerrimum eductum sed ex // vinaceis ac vinis corruptis nigris album acetum. Haec Philippus Archintus vir insignis narrabat se vidisse perpetuoque cursu augeri rem.

Cap. 25. pag. 184. inter lineam 12 et 13 A.[561]

4. Oleum nullum gelu corripit⟨u⟩r olivarum solum concrescit e lini semine nec gelat⟨u⟩r nec concrescit ob caliditatem, quaecunque ergo calidiora minus concrescunt: pinguendo tamen magis oleo concrescit: an ex admistione terrae; oleum autem e lini semine cum respirationem cohibeat plus ferrei habere credit⟨u⟩r et fuliginem efficit ardendo crassiorem. Quadrifariam excipit⟨u⟩r oleum à seminibus ut reliquis. Expressione velut olivis amygdalis destillatione ut chalcantho et cinamomo idest vere casia[a] separatione ut sub terra et in sole transmutatione ut è tartaro in calcem deducto. Oleum omphacinum fieri solebat è lectis olivis postquam collectae et collectae fracessissent quatriduo nunc ex deceduis et antequam fracescant errore non levi.

1. Cap. 26. Pag. 184. in titulo L. conservatio P. conversatio.[562]

Cap. eodem pag. 190. inter 9 et 10 lineam A.[563]

2. In suenia[b] frumentum tostum dum sol est sub sydere cancri toto anno incorruptum manet cum non possit germinare mortuum nec cario exodi ob aeris frigiditatem nec putrescere ambabus ex causis quo circa tuto condit⟨u⟩r arcis nec solum frumentum sed et farina loco tamen fri-

[a] In *Ott. Lat.*: "cassiae".

[b] "stenia": sic, also in *Ott. Lat.*

[561] Ch. 25 treats "De aliis succis et melle". The addition is to be inserted at the end of the chapter.

[562] In the title of the ch. "Conversatio eorum quae ex plantis proveniunt" was written erroneously "Conversatio" for "Conservatio".

[563] The addition regards the part of the chapter exhibiting techniques of preservation of vegetables by desiccation.

gido et sicco cautione tamen opus est ut malleis farina intrudat⟨u⟩r ne aer intermediet. Et si pars extrahat quod reliquum est similiter comprimat⟨u⟩r. Torret⟨u⟩r singulis annis vertentibus quod reconditum est die una ab igne post in sole à quatuor diebus ad novem sed semel dumtaxat hoc sereno caelo et super velo aut viminea crate sicca.

3. A In suetia Gothia atque Novergia panem conficiunt in infantium ortu quem servant ad illius nuptias fit et panis e piscis vel fabis et hordeo aquaque pluvia Martia servata, pinsitus cuius pasta in formam rotundam redacta servat⟨u⟩r in plures annos.

Libro septimo cap. 27. pag. 213. lin. 20 atque utilitatem A.[564] 348v

1. Si canis a cane masculo et foemina procreata fuerit dimidium similitudinis cum utroque parente obtinebit. Quod si ex patre et nata alia generet⟨u⟩r erit ex dodrante patri similis aviae autem ex quadrante. Rursus si ex nepte et avo alia catula generet⟨u⟩r pro neptis erit ex octava parte similiter pro aviae pro avo ex ressiduo. Ideo si rursus pro neptis suo pro avo coniungat⟨u⟩r nascat⟨u⟩rque ab neptis illa ex XVI. parte ab aviae similis caetera ab avo. Itidem ergo iuncta ab avo pariet at neptem ferme undequaque similem atavo ataviae ferme nihil.

Cap. 28. pag. 224. lin. 25 video A.[565]

1. Nihil illis gratius ovis piscium salitorum quos vocant caviarum.

Pag. 225. lin. 3. creditum est A.

2. Undecim pariuntur ova et ex singulis filios sunt et ex hoc genere in Creta appellata phalangia maius est hoc communi araneo et ei totidem pedes scilicet octo scilicet ab utroque latere quatuor et in singulis cruribus quatuor articuli totidemque ungues non singuli in singulis pedibus sed bini ac bini in anterioribus postremisque in medijs nulli: ut sit similis bobus et capris ut refert Petrus Bellonius. Excogitatum a natura ut firmius insisteret pedibus et tamquam chelis utrinque uteret⟨u⟩r velut cancri et asteri. Utrinque autem quod tam retro quam ante gradiat⟨u⟩r. In foramen enim quod sub terra excavat bicubitum et an-

[564] The long ch. 17 regards "Animalium generalis ratio et differentiae". The quote is on intuitive knowledge that animals have about the function of parts of the body, including that of other animals.

[565] The quotes in ch. 28 "Animalia imperfecta", where the following six additions should be inserted, regard use and behaviour of species of insects.

gustum retrocedens se condit nil habens opus oculis etiam si quid ibi lateret. est enim omnino tenebricosum ut dum exit antea procedat visuque cognoscat cui occurrat foramen quoque festucis integit. cinereus in dorso, croceus sub ventre niger prope crura os intus ut lacertis.

Lin. inter 26. et 27 A

3. In quaercus ligno scarabei genus orit⟨u⟩r magnum nigricante colore: binis in capite aculeis modice inflexis quos in unum contrahit atque ei[a] hostes ulciscitur. Diu vivit in laquearibus

349r profunda parte latens ubi dum // lignum arrodit stridulum quendam sed parvum sonum edit. Hunc ut Ioannes Choul lugdunensis refert patria lingua Thurto vocant.

4. Pulices canibus et muribus infesti sunt at ab equis fugiunt contra a canibus cimices. An quoniam sanguis canum amarior sit. Narrat Scaliger mulierem morbo regio laborantem a pulicibus fuisse intactam in equis autem corij duritiem.[566] Sic pediculi a morituris diffugiunt catervati ob cutis frigus et arriditatem.

5. Formicarum magnarum genus orit⟨u⟩r in lapathi folijs quae contrahant⟨u⟩r lanugine quadam atque in eis ova ruffa procreant quae nitore carent: Inde formicae ex illis magne cursores et simul animalia quaedam alata ut nesciam utrae ex alijs propagent⟨u⟩r. verisimile est quando quidem ova communibus maiora sint prius formicas progigni inde ex illis alatas fieri. hoc per ocium in horto contemplatus sum.

Pag. 228. post 10. lineam quae est ultima capitis A.

6. [F] modo [D] sapiens et naturam accusa in adeo vilibus imo faedis ac noxijs etiam diligenter. quorum vix ullum anni spatium implere potest quod ex putredine orta fuerint. Unde saepe illud mihi in mentem venit quonam pacto cyprini multo longiori tempore vivant cum ex hoc limo orti sint? Et tot plante sponte natae? an quia hic motus desit in illis humidius sit principium ac minus terreum: utcunque sit qua audacia stultitiave aut immanitate homo homini cuius imaginem refert cum uterque Dei elatus falsis instabilis fortunae pollicitis insidiabit⟨u⟩r?

[a] "ei": sic, also in *Ott. Lat.*, for "eis"

[566] The passage has not been found in Scaliger.

Cap. 29. pag. 231. inter lin. 38 et 39 A.[567]

1. Falsum est et absonum tametsi à multis receptum viperas nascendo matrem occidere, et nos quoque cum scaligero vidimus viperam cum suis catulis quos iam diu pepererat.

Pag. 233. post 13. lineam idest finem eiusdem capitis A.

2. Porro de serpentibus quaeri solet cur tot in eis monstra? At in 349v
paralipomenis nuper Iacobus Philippus Alexandrinus Bononiensis duas alias attulit ei transmissas ex Belgis. Hi acceperant ex Lanchari Britamie[a] villa candore erant eburneo: sed longe nitidiores tunica adeo tenui obductae ut sensum effugerent. Forma et magnitudo qualem a latere vides[568] dum carne obtegerent⟨u⟩r dimidio ut referebat longioresve debant⟨u⟩r totius serpentis forma, angustum et longum caput iuxta nasum quasi duo [...] cuniculi scilicet foramina sic appellata quatuor alae totidem crura quae et brevissima erant. pedes lati et anserinis similes totum animal bicubito maius color cinereus. verissimile est marinum fuisse: nam lancharis a mari VIII tantum M⟨ilia⟩ P⟨assuum⟩ distat.

3. Anno quoque praeterito scilicet MDLXXII. serpens a rustico occisus est cubiti ferme longitudine bipes et masculus sub collo palmi minoris spacio teres et crassus ad Tibiae humanae magnitudinem, reliquum corporis ad vipere instar erat circa collum alba quasi nita cingebat⟨u⟩r caetera colore viridi ut plerique serpentes. sibilabat et multis post diebus audita est vox similis crediturque ibi prope latere foeminam, quam nulla diligentia aut industria invenire licuit. vulgus ut mos est multa et varia cominiscebat⟨u⟩r. Illud magis mirum unde cum locus sit tam procul à mari et animal hic iners. si ex putredine genitum unde sexus, et vox et formae pulchritudo? Deinde regionis natura haud apta huic tanto operi si e semine ubi parentes creditum est eos habitasse in radice arboris sed verisimilius in fossa sub arbore tamen.

[a] "Britamie": sic, also in *Ott. Lat.*

[567] Ch. 29 regards snakes. Cardano analyzed species, varieties and behaviour (also legendary or fabulous) of snakes of many areas, also outside Europe.

[568] The drawing is not in the manuscript.

Cap. 30. pag. 235. lin. 18 illinantur A.[569]

350r 1. Scoti agrestes croco vestibus et interullis illico pediculos arcent nostri stiphisagria.

Cap. 31. pag. 239. post ultimam lineam A.[570]

1. Quadrupedum praecipuus et hominis causa conditum[a] equus ut inter pisces cyprinus inter aves gallina inter sata et plantas furmentum pro alimento gossypium pro vestibus est enim herba et arbos et arbustum quod velleris speciem refert. Dignoscit⟨u⟩r aetas quoniam dens ultimus anterior a sinistra observant, tertio anno oborit⟨u⟩r. quarto evidenter adolescit. quinto ferme aequat. sexto prorsus ultra quem cura cognoscendi aetatem innanis est sed observare decet illius oculum, vivacem et allacritatem. Quia tamen cum longior prodit annosum significat lima detondent dentes ut sextum annum tantum implevisse videat⟨u⟩r. Fit autem trifariam aut eo solo decurtato aut anterioribus aut omnibus commune est ut dentosis nolit equus sibi tangi dentes aegre etiam os sed si solum anteriores detruncati sint dum grana mandit excidunt ex ore quia posterioribus longis coire anteriores nequeunt. At si dens ille solus decurtatus sit difficile est deprehendere. verum magno magno cum labore fit imo vix. Propterea credo illum solum decurtari solitum utcunque sit mandunt valde lente cibum et praecipue Zeam et avenam.

Cap. 32. pag. 242. lin. inter 11 et 12 A.[571]

1. Equi admissarij debent esse robusti magni pulchri exercitati et laboribus assueti. gignuntur enim firmiores ad labores et mansuetiores neque admodum senes neque extenuati.

2. Ad scabiem equorum pyrdus pulvis in aceto accerrimo dissolvat⟨u⟩r et spongia locus madescat est enim expertum oportet autem tepeface-

[a] "conditum": sic; in *Ott. Lat.*: "conditus".

[569] Ch. 30 regards ways to keep away snakes and reptiles in general.

[570] Ch. 31 regards quadruped animals in general. The addition should follow the part discussing the possibility of hybrids between species.

[571] The addition should follow a part of ch. 32 "Cura quadrupedum", on different horse gaits.

re acetum. Equis solent adimi testes et cauda. testibus adeptis fiunt mansuetiores ob equas non incitant⟨u⟩r melius ferunt inediam et pinguiores evadunt nec cum alijs tam facile rixant⟨u⟩r. e diverso fiunt timidiores et meticulosi unde etiam periculosi equitantibus non tamen satyriasi, qui morbus lethalis est in equis capiunt⟨u⟩r.

Praecisa // cauda fiunt validiores et firmiores quoniam nervi dum fi- 350v
nis eorum urit⟨u⟩r siccant⟨u⟩r. unde duriores et robustiores evadunt sunt qui existiment id fieri translato ex cauda in clunes alimento. Unde etiam obesiores evadunt his partibus. Equus etiam vires ut in dolorem colligere solet memor calamitatis e diverso muscis vexant⟨u⟩r et pede solo vehementer allidunt unde ungulas deterunt fiuntque calcitrosi.[a]

3. Qui multos equos allunt ovem et arietem candoris insignis ibidem alere solent quod haec animalia mutua societate mirum imodum[b] gaudeant adeo ut semper sub illis sint, quamvis equi admodum sint truces visum putant confirmari et odore pecudum statim equis urinam profluere. Hoc certum est quod cum similibus morbis utraque animalia detineant⟨u⟩r. ubi insalubris sit locus affectus pecudibus statim periculum equis subesse intelligimus. gaudent etiam naturae mutua consuetudine ut utraque animalia pinguescant pecudes vero etiam corpore crescant. Equi asthumate laborantes optime curant⟨u⟩r clasterio.

1. Cap. 33. pag. 256. lin. 7 D. haec non obiter V. referem.[572]

Pag. 261. lin. inter 26 et 27 A.

2. Aprij Chalidonij dentem procopij adhuc aetate beneventi superfuisse hanc a Diomede premium meleaget[c] accepit. Lunari ut reliqui forma sed cuius ambitus trium pedum longitudinem aequaret nec est

[a] In *Ott. Lat.* 2173, the wordings "unde (...) calcitrosi" are lacking.
[b] "imodum": sic, also in *Ott. Lat.*, for "in modum".
[c] "meleaget": sic, also in *Ott. Lat.*

[572] Ch. 33 regards "Quadrupedum proprietates". In the quote to be eliminated, Cardano asserted "ad hoc natus sum, ut intrepide mundum ab errore liberem". The quote on p. 261, to which the quotes 2-5 referred, discussed cases of animal hermaphrodites and the circumstances determining the sex of the offspring.

quod dubitemus modo quis doceat eos fuisse suis non elephantis aut piscis alicuius.

3. Diximus supra corvos porcis amicos esse et causam quae non una est nam et propter frigus et ne ungues atterant⟨u⟩r tam corvi quam cornices suibus insideat et quod scordia multa quae ob parvitatem contemnuntur et suibus ut vermes hae devorant.

4. Vidi nuper pellem colore cinereo vocant dossi, sed plumae undequaquam simile adeo tenuis erat animal ipsum bufonis forma scilicet quadratum parvo capite cruribus longioribus. referunt ipsum volare quod ego sic interpraetor quod ob levitatem ut sicuti ita leviter per aerem feratur ut volare videat⟨u⟩r atque etiam longius hoc nihil absurdum est.

5. Canes adeo edunt boraginem libenter ut canis mea satigera sic enim voco eos canes qui pillo sunt molliores carnes edere videat⟨u⟩r. non tamen scio an omnes. Vidi cornu grave solidum cani forma intus colore ungui simile cubito maius quod canes exclarat.

351r Cap. 36. Pag. 283. lin. inter 21 et 22. A.[573]

1. Tantum vero potest coeli diversitas ut observatum sit anates indicas quae nostris multo sunt maiores rubente collo mistas nostris procreare sed steriles quod genitis ex diversis speciebus proprium est.

Cap. eodem pag. 287. lin. inter 32 et 33 A.

2. Psittacos dicimus ingenio praestare caeteris avibus. unum vidimus qui sensum quendam humanum praeferre videt⟨u⟩r ita et qui velit ambulare declarat ala extensa corporeque inclinato idem quasi suo more interrogatis respondit at fallitur. quandoque fallunt⟨u⟩r et pueri, et nonnunquam etiam viri. Cardinalis Ascanius unum emit coronatis centum quem referunt Dominicam (ita vocant) orationem consuetam recitare, adeo apposite ut grammaticum esse existimares. voce accentibus divisione comata referentibus.

Palam autem est qui haec possent multa alia praestitisse. Hirundines nulla avis carnivora prosequit⟨u⟩r ob volutus facilitatem vel carnis naturam seu proprietatem quandam.

3. Refert Iulius C. Scaliger gallorum Regi Francisco delatum ostreum non magnum in quo erat avicula nondum absoluta pedibus extremi-

[573] Ch. 36 regards "Avium proprietates". The passages the additions referred to, on pp. 283 and 287, discussed hybrids and mixture or cohabiting between species of birds.

tatibus alarum rostro adherens margini. quae si vera sunt nunquam[a] id auditum sit a seculo nec post necesse est fuisse monstrificum ac quasi prodigiosum.[574] Vereor potius ne fuerit in postrura.[b]

1. Cap. 37. pag. 309. lin. 16 P. mirus stupor Rondelletij apparet L. mirum de rondelletio.[575]

2. Lin. 18. D. Adeo ut vix V contemnenda

Lin. 32. ex arena aluntur A.

3. Quae vero in stagnis plurimum crescunt ubi herba inter aquas nascit⟨u⟩r ex arundinum genere asperitate nam ipsa lubrica arundinum aut equifeti aut tribulorum delectant⟨u⟩r et tutius vivunt a lutio unde crevisse ad libras vigintisex unam constat. Erat longitudine hominis crassitudine coxae.

Pag. 327. lin. 7. simul ac latitudinem A.[576]

4. Nimis enim magno incommodo afficeret⟨u⟩r.

Lin inter 25. et 26 A.

5. Porro necesse est ante omnia ut sciamus quid per unum

quodque genus intelligendum // sit: nam mons caudatos fluviales 351v
astacos esse constat. Quid igit⟨u⟩r gammaci nostro aevo? Est autem vox non lati cancri cuius genus Leo appellatur.

1. Cap. 38. pag. 364. lin. inter 28 et 29 A.[577]

Caeterum pro piscium incremento qui novas volunt condere piscinas antequam aquam immittant in alveo solent triticum Zeam siliginem ciceres hordeum ac herbas quas pisces libenter edunt serere donec semen immaturum prodierit unde immissa aqua et pisciculis impositis in-

[a] In *Ott. Lat.*: "si vera sunt cum nunquam (...)".

[b] "in postrura": sic, also in *Ott. Lat.*, probably for "impostura" (Latin neologism based on the corresponding Italian word).

[574] *Exercitatio* LIX against Cardano (Scaliger JC *1557*, f. 89v).

[575] In this passage of ch. 37 "Piscium differentiae ac genera", and in the following one on line 18, Cardano criticized Rondelet's doubts concerning the informations on variations in shape and dimension of parts of the body of eels. The passage that ends on line 32 discussed the food of the latter.

[576] The two quotes on p. 327, still ch. 37, discussed the shapes of some crustaceans.

[577] Ch. 38 regards "Piscium cura et proprietates". The part preceding the additions examined the motion of fishes.

credibile quam brevi tempore ingrandescant. Idem etiam et in piscinis iam factis modus satisfacit siccata parte alvi sic ut pisces servent⟨u⟩r. et ubi serueris adoleveritque seges ex altera parte immittes cum ipsis piscibus aquam et rursus ex adversa locum siccabis ac queres ita perpetuo pisces quod edant habebunt et fertilis piscina reddetur.

2. In merula pisce Scaliger felis vescicam duo de viginti uncias longam Petrus Bellonius sexquipedem quod in nullo alio pisce observasse meminit annexam Iecori albo in duos lobos grandes diviso. Rondeletius nullo modo meminit secutus Aristotelem solum. Amiae meminit qui fellis vescicam toto ferme intestino coextensam habet atque ideo praelongam. Bellonius Amian non vidit.[578] Caeterum non esse unum piscem satis constat cum multa sint inter eos discrimina tum illud praecipuum quod amijs a dorso ad ventrem lineae deducunt⟨u⟩r nec piscis hic Italiae notus credit⟨u⟩r.

3. Animadversum est in plerisque piscibus plures esse dentes in inferiore mandibula quam superiore quod nos in aliquibus observavimus. causam esse reor quod ea tanquam reti utunt⟨u⟩r pisces atque hamo. hamata autem quatuor plures habent uncos tanto facilius et frequentius occursant et capiunt. Lucius tamen plures longe habet in superiore parte quod tota dentibus sit referta quam in inferiore cum solum e mandibula oriant⟨u⟩r. sic at alia in piscibus miracula sunt. nullus in sinistra iecur habet quod etiam agones nostri quibus etiam in dextra mutata vice lien parte est.

4. Dentes duos piscium vidi apud archintum mediolani Pontificem quorum alter quem equi fluvialis esse aiebant palmo maiorem solidum ut vacui parum supersit eaque ratione tum quod in medio niger sit ab alijs distinguit⟨u⟩r.

352r Alter minor, non absimilis apri // denti sed striatum cubito longiorem ac aequali ferme undique crassitudine.

5. Vidi et apud eundem piscem Draconi similem cauda serpentis cum duabus alis ex membrana rictu oris pro corporis mole amplo sed absque dentibus.

---

[578] The name "Amia" is not in the indexes of Scaliger's and Pierre Belon's naturalist works. As Cardano states, the description of "merula" in Rondelet's *Libri de piscibus marinis* does not discuss the swim bladder (Rondelet *1554*, pp. 172-73). The work has no chapter on a fish called "amia", and it is not even named in the chapter regarding the bladder of fish (pp. 72-73). Obviously, it was a casual remark, not to be found in the index of the work.

Lin. 34

6. P. ut lacerta non eos L. ut nec lacerta eos.

1. Cap. 39. pag. 373. post lineam 14. et est finis cap. 39 A.[579]

De lactis autem natura ac effectibus constat illud non coagulari etiam coagulo copioso indito si menta addat⟨u⟩r ut Tragus refert nos experti sumus. caeterum coagulum ab haedis excipi vulgatum est at e suibus non ita: et tum optimum fit ex tunicis exterioribus ventriculi eorum dum illae alternatim condiunt⟨u⟩r cum caseo sale et pipere invonvult⟨u⟩rque linteo lineo et in fumo siccant⟨u⟩r. tunc post annum et in multos annos lavat⟨u⟩r modica portio aquae lactis vel etiam puter atque aqua illa cum lacte posita illud cogit sed et idem coagulum servatum secundo et tertio in eundem usum valentissimum est.

2. In suprema parte ovorum anatum indicatum nigrum quippiam conspicit⟨u⟩r ubi rostrum esse solet cum ex ovo pullus generat⟨u⟩r. ob id existimant ex albo ovi generari pullos quod ut dixi maxima ex parte verum est id fieri etiam potest ut sit umbra quaedam aut pars densior etenim sub albo dum generat⟨u⟩r esse solet.

Libro Octavo

1. Cap. 40. pag. 379. lin. 2 D. Nuper inspiciebam V. specie decipiemur.[580]

2. Item pag. eadem lin. 33 D. Hunc Daemonem V. exacerbato plus irritantur.

Pag 380. lin. 25 q⟨uae⟩ ad faelicitatem A.[581]

3. Plurimum conducit utrum solutio haud difficilis memoria malorum nullum aut perexiguum vestigium extat beata est per quod vero conditio deterior facta est discruciat.

---

[579] Ch. 39 treats "Producta ab animalibus". The preceding part discusses physiology and anatomy of the egg production.

[580] In bk. VIII "De homine" ch. 40 treats "Humana natura". The passage to be eliminated contained the description of the public execution of two men. The following quote, from line 33, hypotesized that criminal behaviour may depend upon a physiological element ("humor" or "atra bilis"), which neutralizes an individual's will.

[581] Cardano puzzled whether – whenever soul were mortal – man could be said to be happier than other animals. The following quote, till line 36 on p. 381, regards the same issue.

4. Lin. 23. D. quae ex animae immortalitate V. humanis consulere. Et sunt haec verba in pag. 381 lin. 36.

5. Pag. 381. lin. 39. P. (manet atque et sunt enim filij) L. Manet et filij.[582]

6. Pag. 382 lin. 25 D. Hoc autem lex nostra praestat.[583]

7. Pag. 383. lin. 30 D. solis.[584]

8. Pag. 384 lin. 29 D. Superstitiones V. ab his se existimant et interpone labores idem praeter haec facit tolerantiam.[585]

352v 9. Lin. ultima A lancholia ferveat naturaliter quoque.

X. Pag. 385. D. Lancholia ferveat naturaliter[a] igit⟨u⟩r.

Pag. eadem lin. 17 D. coadiuvant⟨u⟩r autem V. videt⟨u⟩r igit⟨u⟩r. Et P. his A videt⟨u⟩r tamen.[586]

XI. Pag. 387. lin. 6 D. Quibus diu exercendis assuevit et P. his A ut cum suprema imaginant⟨u⟩r.[587]

XII. Pag. 389. lin. 27 D. verum dicas V. distinguendum nam velut Et P. his A. Ergo dicemus[588]

Lin. Ultima D. Ita memoria V. praetentae voluptatis collocare

XIII. Pag. 394 inter primam et secundam lineam A.[589]

14. Mirum est quedam procul videri quam prope quod tum verum non solum est sed etiam vulgatum nam figurae ferrugineo colore ac

---

[a] In *Ott. Lat.*: "ferveat V. naturaliter (...)".

---

[582] The same issue; Cardano holds that, even if soul is mortal, the intellect of the parents lives on in their children.

[583] Cardano presented the belief in immortality as a positive element of Christendom, because even if unfounded it generates hope and thus happiness in man.

[584] Man can be happy only in individual moments of time.

[585] According to Cardano many human sentiments, including superstitions and belief in demons, had an organic origin. He probably proposed to eliminate "superstitiones" in order to avoid the impression that his statement denied the voluntary character of beliefs and heretical views.

[586] The quote regarded the particular capabilities obtained (partially with divine aid) by those who live an ascetical life.

[587] On the capacities of some persons to regulate certain organic functions, such as sweating.

[588] This quote and the following one regard the Epicurean view of happiness.

[589] The quote till line 1 on p. 394 regarded the interconnection between different levels of pain and suffering, on the one hand, and several types of death, on the other. The addition, however, seems more appropriately referred to the next chapter, namely, ch. 16 "Sensus", pp. 395-98.

quasi ipsa rubigine picta nigroque paululum adumbratae id praestant. causa est quod colores illi obscuri sint tum generali ratione tum quia nihil omnino lucidi admiscent ubi figuras has pingere volunt. Illuminatae ergo melius vident⟨u⟩r ac procul magis illuminant⟨u⟩r multo interposito aere. fieri autem multas mutationes quae sensus lateant omnino nostros unde nam clariore experimento deprehendere possumus quam in horologiorum indicibus quae adeo sensim movent⟨u⟩r ut numquam moveri videant⟨u⟩r et tamen totum peragrant in una die circulum. Unde mirum in hoc et non mirum nam si in circumferentia cur non in centro? et si non in centro in circumferentia autem ubi finis et in solis lumine sed hoc tremere videt⟨u⟩r. Quis ergo terminus.

1. Cap. 42. Pag. 399. lin. D. huic substantiae V cellarunt.[590]
2. In margine L. mentem P. mortem
3. Pag. eadem. lin. 30 D. quod si mentem V. solo sensu.
4. Pag. 400 lin 8. fac principium in illis verbis ex operatione.
5. Ibidem lin. 34 Fac principium in illis verbis. Ex comparatione.
6. Pag 401. lin. 21 D. sed his iam alibi satisfecimus.[591]
7. Pag 406. lin. 30 D. Mens ergo pars V. quae separata est.
8. Pag 408. lin. 22 D. Cum vero mens V. aliud firmum complexa.
9. Pag 409. lin. 36 D. ob id unaquaeque V. adeptos esse.

1. Cap. 43 Pag. 410. lin. 22 L quaedam P. quatuor.[592]
2. Pag. 411 D. Quod omnium quae mihi V. convenerunt 413. Et P. 353r
his A.
3. Eorum quae mihi ventura essent plerumque imaginem per somum vidi et in unguibus etiam vestigia sed dumtaxat ad effectus spectantia. id vero totum naturale est velut et illud cum in coelum respexi ex mille vicibus vix semel non vidisse lunam credo quod luna prae-

[590] Ch. 42 "Mens", p. 399, lines 3-5; in Cardano's text: "Illius [i.e.: of the mind] substantia nihil est unum, sed omnia potest. Hoc est quod Protei sub fabula antiquiores celarunt". Also the next quotes (on pp. 399-409) regard Cardano's view of the mind as separate substance and unique for mankind.

[591] Maybe a reference to *De arcanis aeternitatis*.

[592] At the outset of ch. 43 "Hominis mirabilia" Cardano described four gifts he declared to possess: the capacity to enter an ecstatic state; the capacity of clairvoyance, neat as actual vision; the foresight of future events in dreams; the apparition of stains on his nails anticipating certain personal events. Also the following quotes regard this issue, till p. 413.

sens moveat sensum quo apetimus vel etiam luce oculi nec voluisse in quinquaginta annis cum nunc edo libros ab octavo vix una die integre laetam cum doleo et cum nil tristem. Et semper aegrum dumtaxat semel in tot annis decubuisse. Et eo provectum aetatis. Unum tot vidisse quae tot secula non viderunt in iuventa. Experrectus in tenebris omnia lustrabam quod et Tiberio caesari familiare fuit. Praeterea in iuventa odores sulphoris in propria carne alias florum ac Thuris percipiebam incognita causa ut prodigiosum videret⟨u⟩r. nam tempore illo quo sulphur mihi olere videbar in aperto vitae discrimine fui non tamen semper haec illis successerunt. cur vero tot tantaque scripserimus forsan minus mirum videri poterit considerantibus quod septem in nobis convenerint.

Pag. 413. lin. 32. veritatis maximus A

4. Et auxilium a numine.[593]

Octavum rursus cum saepius contigisset ut tremere cubiculum videret⟨u⟩r atque id pro miraculo habitum iam frequentatione in suspitionem venisset animadverti non cor quod existimabam tremere sed sub corde spacium duorum digitorum spiritum quendam palpitationem eius effectus causam esse imaginemque tremoris efficere. sed quod demiror ubi causa inotuit quod frequens apparebat pro ostento namque accidit in posterum cum sint anni circiter undecim.

Sed venio ad alios corpora mulierum prona virorum supina natent ab obitu in formam corporis quidam reducere conant⟨u⟩r quod mulieribus mammas et uterus ante promineant sed si haec est causa ut minimo discrimine ponderis hoc eveniat cur est quod non potius supinae faeminae quibus nates maiores mammis cur non viri proni ob virile membrum et collos. an forsan mulier prona quia ante angustior vir autem post.[594]

---

[593] Divine aid was the last of eight factors that, according to Cardano, allowed him to write so many books. The following addition regards a gift that Cardano claimed to possess (p. 413): the capacity to perceive almost insensible smells and vibrations produced by the ground and the atmosphere.

[594] The content of the quote from "Sed venio" to "vir autem post" is not connected with the issue under discussion on p. 413, nor with the previous or following additions. From a logical point of view, the first words "sed venio ad alios", apparently refer to a list of topics or opinions and do not square with the context. However, the quote is also in the first version that was corrected by Cardano himself (BAV, *Bonc.* I 51, f. 74r-v), which most probably excludes a mistake in the copy.

5. Servius super verbis illis acri quondam regnare Lycurgo docet abstemios esse acrioris // naturae ut etiam inquit Demostenem fuisse 353v
referunt atque id ita esse comperit⟨u⟩r et ratio suadet tum quia calidioris naturae ac sitioris unde carnes non solum vinum oderunt sed eos qui ostendunt etiam tum quia bilis in illis non adeo singulis diebus per urinas expurgat⟨u⟩r.

6. Zenobiae orientis reginae adeo candidi et conformati dentes ac splendidi fuere ut Margharitae existimarent⟨u⟩r. quod ego exemplum licet non exquisitum in mulieribus quibusdam ac etiam puero mihi familiari observasse me memini et non tam pro ostensis recitatam quam ut homines in spem potiendi adducerem.

7. Sudoris ratio quamquam simplex in homine videat⟨u⟩r tam varie tamen est ut non facile sit eam plane assequi. Primum quod qui a capite fluit minime olet maxime qui in civitatibus et sub alis atque inter faemora et a pedibus alibi medius est inter hos. Posteriore parte copiosior ac perennior quam interiore[a]. Vidi puellam cui vestigium erat simile suillae cuticum pillis ex conceptione ortum super frontis dextra parte qua capillis iungit⟨u⟩r. retulit mater et puella olim fuisse super dextrum supercilium. Ex quo patet ascendisse per tres digitos in annis circiter XVI. totidem enim nata ferme erat atque ossibus herent non ascendunt ut cicatrices et similia nam neque supercilia. cur autem cutis ipsa ascendat dubitatione dignum est.

Sunt et ex membri virilis magnitudine quidam admirabiles alij perpetua tensione velut apud Commodum Imperatorem quos ille onon ab asini, cui utrumque inest similitudine appellabat: Atque hi plerunque felices insolentia sexus faeminei ac Biothanati.

8. Narrat scaliger vidisse puerum indum ex Hispania advectum totum pilis candidis more canum melitearum vestitum,[595] id contigit vapore multo pituitoso puro ac pingui. Idem dicit obseruatum eos qui sinistra pro dextra utunt⟨u⟩r esse malis moribus αμφιδέξιος vocari qui vel sinistra tantum vel ea cum dextra utunt⟨u⟩r.

---

[a] "interiore": sic, also in *Ott. Lat.* 2173 and *Bonc.* I 51, for "anteriore".

---

[595] *Exercitatio* CXIIII against Cardano, § 2 (Scaliger JC *1557*, f. 177v).

9. Pag. 413 D. opportunitas occasionum V. saltem aliqua pag 414.
354r 10. Pag. 414 lin 39. D. Duorum igit⟨u⟩r alterum V. suppeditare.[596]
11. Pag. 415 lin. 23 D. contrario enim more V. incipientes.[597]

1. Cap. 44. pag. 415. lin. 23 D. ex largitione V. in somnia et loco eorum A.[598]
2. Ad Deum potius spectare videat⟨u⟩r
3. Pag. 426 lin p⟨rim⟩a D. Aut igit⟨u⟩r et loco eius A.[599]
4. At de veritate unde longius petenda causa si genium bonum cuique adesse omnes ferme fatent⟨u⟩r? De Allegoria vero ne totum successus impediatur vel quoniam.
5. Pag. eadem lin 12 D. alius modus est V. si aberrent
7.[a] Ibidem lin. 21 D. Daemone docente.
Ibidem lin. 28 D. qui a genio haec habet.
8. Pag. 427 lin. 31 B. maius est quod V. Et de hoc etiam alias Pag. altera.[600]
9. Pag. 430. lin. 26 A.[601]
Nos quoque non iam pridem aliam vidimus quae sanata est.
X. Pag. eadem lin. 34 D. quod si nos V. alibi peracta est.
Pag. 431. lin. inter 19. et 20 A.[602]
11. Bamba Gothorum atque Hispaniae rex Afris devictis eorumque classe incensa in oblivionem cunctarum rerum incidit qua de re factus est ex Rege Monachus in Pamperliga Urbe. Hoc admirant⟨u⟩r plures cum familiaris esset morbus eorum qui peste Athenis Peloponensis belli tempore laborarunt ut vero maxima causa est in omnibus

[a] "7": sic, for "6".

[596] Quote of a passage from Augustine concerning a man who could read the thoughts of others.

[597] On the variations of shape and dimension of the human body in connection to time and places.

[598] Ch. 44 "Cura morborum superstitiosa": the demons sometimes allow man to foresee future events in dreams.

[599] On the celestial and demonic origin of dreams.

[600] On the incredible effects of the bite by a dog with rabies.

[601] This quote and the following one concern a miraculous healing.

[602] The quote was on esoteric maladies and remedies.

ita in hominibus repentina mutatio maxime ad contraria naturae nostre. Narrat Julius Scaliger iure ruditus[a] vidisse rusticum cum aestuaret potu frigido e fonte statim expirasse.[603]

12. Pag. 432. lin. 14 D refert Hector V. male faciant.[604]

13. lin. 34 D. forsan quis V. dictum est.

14. Pag. 433. lin. 22 D. velut De ossiandro alias diximus.[605]

Pag 434 lin. p⟨rim⟩a D. sed et imaginatio rei et P. his A.[606]

15. Sunt autem molae cum omnes carnei generis diversae configuratae tamen aliquae velut ea quam peperit uxor Patritij cuiusdam infanti longitudine aequalis brachij crassitudine quasi forma piscis cui tamen nil figuratum praeter oculos et os tunica tantum et tenui sanguinis continebat⟨u⟩r. Et diu etiam nata supervixit movebatur enim 354v
loco et neque infans nec mater incommodi quicquam passa est. Ergo sanguinis concreti partes pro membris nutricionis fuerunt. An videret incertum est sed potuisse ratio vel in hac vel alia ostendit. Sed et cogitatio de re.

16. Pag. 439. lin. 18 D. Nicolaus prodidit V. ille consumit⟨u⟩r.[607]

17. Pag. 440 lin. 5 D. velut et illud V. absque superstitione.

Eadem lin. 5 (ad Mundinum) A.

18. Nos librum habemus appellatum Hypnerotomachia Polyphyli quem cum inspicimus et legimus statim sonno corripimur haec est vera sympathia somnus somno.[608]

Lin. 19 D. Alij in fronte V. Hoc minime.

Lin. 36 non est hic locus spirandi A.

---

[a] "iure ruditus": sic, also in *Ott. Lat.* and *Bonc.* I 51. Maybe, a mistake for "pereruditus".

---

[603] Also this episode is not in the indexes of Scaliger's naturalist works.

[604] The quote regarded a superstitious belief of Scottish women, derived from H. Boece's *Scotorum historiae* (Boece *1526*). The next quote referred to *De arcanis aeternitatis*; see note 40.

[605] Andreas Osiander is mentioned.

[606] The addition regards a discussion about the influence of imagination on visual perception.

[607] This quote as well as the ones on pp. 440 and 441 contained magical recipes against several maladies, derived from Ancient, medieval and contemporary authors.

[608] Cardano's copy was certainly one of Aldo's editions, the first (Colonna *1499*) or else the second one (1545). The relationship between *Hypnerotomachia* (which, as is said on the frontpage, "humana omnia non nisi somnium esse docet" and certain aspects of Cardano's thought deserves further research.

19. Mirabile quod certe experimento constat alienis syrrhum solvi illi imposito linteo et eidem securi quam molaris lapis exacuerit inde percusa magnis ictibus clava lignea securi ad spectantium horrorem usque. quaerit⟨u⟩r ratio cur non scindat et sanet?

20. Pag. 441 lin. 35 D. divina autem V. pescino abstineat

1. Cap. 45 pag. 446. lin. 29 D. dubitandum enim V. qualitercunque viri probi[609]

2. Pag. 447. lin. 8 L. contingit enim eam P. itaque contingit eam.

3. Cap. 46 Pag. 447. lin. 21 D. quaecunque in his V. quam ortum consistere pag. altera.[610]

4. Pag. 448. lin. 31 D. nam quae de inferis V. substantia rerum humanarum loco horum A.[611]

Reliqua omnia de vetustate atque inferis certatim ad fabulas referunt maxime Aegyptiorum illis immensa temporum spacia regum numerus incredibilis ut ex sesastri amasi simandio Osiride paucisque alijs etiam Deorum imperium in multa secula extenderint et ceremonias cadaverum inferorum instar commenti sint unde illa Diodori Siculi prodigiosa narratio quae si vera foret non latius sed Aristotelem et Homerum temporibus illis propiorem. qua omissa tamquam alterius generis prodigiosa inventione ut Philosophum decet naturaliter sermonem hunc instituamus ostendentes quam tenuis esset humana constitutio si animae contemplatio ab ea auferatur.

5. Pag. 452 lin. 12 D sunt et prophetae V. haec illustrant⟨u⟩r.[612]

6. Pag. eadem lin 31 D. sapientium proprium V. ad finem capituli et pagine.

---

[609] This quote of ch. 45 "Communes calamitates" referred to *De arcanis aeternitatis*.

[610] A long and important quote at the outset of ch. 46 "Humanarum rerum substantia". Here Cardano pointed out the aim of this work, drawing a neat distinction between its purposed level, destined to an average reader, and a (possible) esoteric level (said to derive from many authors, among which some ancient Egyptians), referring again to *De arcanis aeternitatis*.

[611] The quote attributed to the ancient Egyptians the origin of the belief in hell.

[612] This quote as well as the following one were part of a discussion of the vicissitude of the human world. Cardano associated the role of prophets to that of princes and legislators.

Libro Decimo

Cap. 49. Pag. 492 inter penultimam et ultimam lineam A.[613]

1. Fuligo dum coacta est ardet sensim nec flammam mittit sed ubi 355r
rara camino adhaeret ardet ut palea maxime flante vento ut ego observavi et cum admiratione non parva accidit hoc ut reor ob pingium quae assantur atque elixantur. fumum accendit⟨u⟩r autem ignis facillime ac mormoreo ferme ordine servato aliter serius longe palea virgis cum frondibus fasciculis rami cespites trunci.

2. Aestuaria calescunt ob id quod fumus per caminum non exit unde minore igne cum triclina neque maximo fumus enim prodiens secum ducit etiam calorem et eo magis quod calor non aequaliter diffunditur sed sursum tendit in aestuario calor penetrat fumus non: unde non necesse est aperire ut cubiculum aestuaria quoque fiunt minore impensa cum minora sint sed finito fumo ora quaedam rotunda reserant⟨u⟩r. tunc enim calor libere ingredit⟨u⟩r aestuaria etiam magis calent triclinijs igne pari quod tabulis vestiantur tabulis autem solis concalescunt domus et habicula.

3. Flamma maior trahit ad se minorem ut expertus sum tum adeo ut flamma lucernae camino appensae inclinet⟨u⟩r (contingit hoc ob aerem qui ab igne trahit⟨u⟩r unde stantes apud ignem in tergo et pedibus magis refrigerant⟨u⟩r rarefactus enim a calore statim ubi alio movet⟨u⟩r aut defficit ignis[a] condensat⟨u⟩r aer trahit eum.

4. Pyrium pulverem ut serves ab ignis iniuria possis autem cum velis uti partem quae ex halinitro et carbone tum sulphur ipsum seorsum perfice ac serva ignis enim quam cumque harum partium materiam innitus quod halinitrum facile accendat non urit⟨u⟩r sulphur urit⟨u⟩r non tamen accendit⟨u⟩r ita cum opus fuerit ambobus commixtis habebis pyrium pulverem. Ergo quae divisa sunt non idem possunt quod quae iniuncta.[b] Eademque ratio in aliis multis. Unde ex his manifestum est in obscuribus rationibus velut medicamentorum eadem contingere.

---

[a] Here, the closing brackets are lacking, not in *Ott. Lat.*

[b] In *Ott. Lat.*: "iuncta".

---

[613] Book X treats "De ignis artificiis"; ch. 1 is on "Ignis vires et alimenta". The additions regard a list of phenomena linked, oftenly in a rather vague and indirect way, to fire and heath.

5. Leonis Isauri cum Zealemon saracenorum (hi Arabes sunt) dux thraciam occupasset Constantinopolimque Temporibus obsideret[614] inventus est ignis a Graecis qui magno spacio per maria ferebat⟨u⟩r navesque invadens exurebat adeo ut duabus navibus Imperator magnam classem absumpserit reliquiasque paucis navibus triremibus caeperit. amissa inventio quod divinam fuisse rem crediderint

Cap. 50. Pag. 502. lin. inter 35 et 36 A.[615]

355v 1. Huic contraria est aqua separationis omni alia aqua gravior tum etiam vino ideo illis immixta fundum petit atque ob id dignoscit⟨u⟩r. in utroque melius tamen fontium aquae permista caeruleum enim quasi colorem inducit et qua parte residet color mutat⟨u⟩r quinimo media quadam nebula quas dispescit⟨u⟩r rerum quantumcunque minima illius portio urentem adeo saporem inducit ut latere non queat.

Cap. 50. pag. 529. lin. inter. 8. et 9 A.[616]

1. Refert Princeps in quinto canonis ubi describit antidotum ex hyacintho quod aurum spuma argenti vocata lytargyrium communi sermone in naturam vitri redigit⟨u⟩r et argentum fumo plumbi albei quod appellamus stannum sit mutat⟨u⟩m ut teri possit et in tenuissimum pollinem tundendo traduci.

2. Lin. 15. aut pagurorum A dicunt[a] saepiarum

3. Lin. 25. A Talcho ducere A constat enim talchum splendorem magnum afferre.

---

[a] In *Ott. Lat.*: "dicatur".

---

[614] Cardano does not indicate his source about the introduction of 'Greek fire' during the siege of Costantinopolis under Leo Isauricus. "Zealemen" is Sulayman ibn 'Abd al-Malik, caliph from 715 to 717.

[615] This quote from ch. 50 "Distillationes seu coctiones" regarded the distillation of aquavite.

[616] In reality in ch. 51 "Chymica". The quote regarded the production and properties of blends of gold and silver with other metals. Avicenna's text is *Canon*, V, Summa I, "Tractatus primus de theriacis, et confectionibus magnis"; probably Cardano read it in Ibn Sina *1544*, f. 542r. The two next quotes regarded the production of imitation pearls.

1. Cap. 52. Pag. 533. lin. inter 18. et 19 A.[617]

Vitrum affirmant vetustate transire in varios colores quod minime credo nam plura frusta albi sub terra et supra inveniunt⟨u⟩r sed summa superficies pulvere et udo obducta tum perspicua illustrat⟨u⟩r varietatem colorum illam efficit ut etiam in iride ex phiala vitrea aqua plena et soli exposita. Dubium non est fieri compositionem eiusmodi posse.

Pag. 534. lin. 17. parti: Inferat⟨u⟩r A praecium vile urcei minus dimidio argenti idest quinque assium iccirco[a] conijcio compositionem esse.

Libro undecimo

Cap. 55. pag. 492. lin. inter 19 et 20 A.[618]

1. Alni lignum sub terra et aqua defixum incorruptum est annorum magno numero adeo ut nostri architecti fixis palis fornices illis superstruant incredibili audacia sed tamen tuto experimento. Pars enim domus meae imo ipsius venetae urbis huic miraculo initit⟨u⟩r cum neque terra putrescat nec aquis cedat nec pondere flectat⟨u⟩r aut frangat⟨u⟩r aut subsideat aut vetustate labefactet⟨u⟩r tantum in uno lignorum genere virium eant modo et negent proprias rebus naturas insitas cum nec ferrum nec saxatum secure id praestare queant quod arbor tenera perferre potest. Orit⟨u⟩r aquosis locis et in ripis fluminum suaque iura tuet⟨u⟩r pinguissimo // inter omnes arbores folio. Est et sine 356r
fructu fagus etiam et quaercus pinusque palustris eandem vim habent sed in omnibus praestat plantas aquis innatas eligere ex sympathia. Et ex in[b] aquis diu prius defossas: nam duriores evadunt tutius operi committunt⟨u⟩r. cavere etiam oportet ne rimam ullam contraxerint nam deteriore ligno sunt hi pali et etiam in onerum sustinendorum la-

[a] "iccirco": sic, also in *Ott. Lat.*, for "idcirco".

[b] In *Ott. Lat.*: "ex his".

[617] This quote and the next (both in ch. 52: "Vitri artificia") regarded the production of special glass, as to color as well as to design.

[618] Ch. 55 on "Architectura" is on pp. 534-5; however, by mistake p. 535 was numbered 492, and Cardano cites the latter. The passage preceding the addition regarded the preparation of building ground.

bore fatiscunt. Dimittunt autem pluribus annis in aqua adeoque durescunt ut nisi aqua madefacti ex quaercu praesertim elaborari queant. Unde etiam apud Boreales loco ferri clavis his utunt⟨u⟩r ut totae aedes firmissimae absque ferro constent.

Cap. 56. Pag. 546. lin. inter 31 et 32 A.[619]

1. Vasa praeterea alia maiore firmitate ac decore t⟨ame⟩n arte fiunt absque ferro maximam[a] apud Boreales quibus ferri copia non est. Diximus autem paulo ante quomodo e roboris ligno diu aquis merso clavi ferro pures[b] duritie ferme ab omni vero iniuria tuti fiunt praeterquam ignis.

Libro Duodecimo

Cap 58. pag. 561 lin. inter 20. et 21 A.[620]

1. Sunt et instrumenta violenta inter quae vim maximam habent seu trahendi seu interpellendi tria ab Hippocrate enumerant⟨u⟩r vectes, Cunei, Aselli. Asellos Galenus suculos interpretat⟨u⟩r quae parum ut video a vectibus differre videat⟨u⟩r.[c] Ipsa ergo potius rerum natura est inspicienda quae enim plurimum possunt ideo id possunt cum aequis tantum viribus innitunt⟨u⟩r. quoniam sensim id agunt aut aliena vi adiuvante cuiusmodi ob longitudinem ab exevectes sensim vero cuneus in penetrando cochlea autem in trahendo aut imbellendo. quamobrem haec tria instrumenta Hippocratem intellexisse necesse est at de his omnibus praeterquam de cuneis superius diximus. cuneorum ratio vulgatissima est at nos vulgata non docemus alia[d] ergo alia ratione constat atque subtiliore.

---

[a] "maximam": sic, also in *Ott. Lat.* and in *Bonc.* I 51, for "maxime".

[b] "pures": sic, also in *Ott. Lat.* and *Bonc.* I 51.

[c] In *Ott. Lat.*: videntur.

[d] In *Ott. Lat.*: "alii".

---

[619] The addition should have followed the final part of ch. 56 "Instrumenta et vasa", concerning the various uses of pottery or metal bowls.

[620] Ch. 58, the first of bk. XII "De artificiis subtilioribus", discusses some "Artificia mirabilia". The passage preceding the addition contained Cardano's explanation of a mysterious aspect of the Diana temple in Ephesus, referred to by classical authors.

2. Cum diviserint se tres superficies ad perpendiculum vicissim et una ponat⟨u⟩r quasi ad meridiem necesse est reliquas duas illius comparatione ad quodlibet punctum extra illas sic se habere tum etiam stylos ad perpendiculum confixos sic se habere, // ut umbrae ad ter- 356v
tiam lineam rationem eamdem habeant aut mutuam tum ergo habuerint instrumentum quod eam servat positionem iuxta tertiam lineam meridianam habet unde absque lapide herculeo horas cum umbra solis internoscere licebit. Hoc autem constat sex superficiebus trapezo suprema illi latitudine aequali longitudine breviore sed aequaliter distante bifariam et altitudine ab ima et longitudine ab extremis lineis a capitibus trapezijs sed inclinatis, nec aequidistantibus lateribus autem quadrilateris nec ex aequidistantibus nec rectangulis sed tamen invicem paralellelis. In quibus styli ad perpendiculum confixi extant. Aiebant tale esse non expertus sum satis constat ex demonstratis in libro de proportionibus confici posse. unum vero ac modum ex tabulis Io. Stadii de umbra versa rectaque

Pag. 571. lin. inter 38. et 39. et est finis cap. 58 A.[621]

2.[a] Est etiam aliud genus admirabile ac non vulgaris compendij seu rationis in deducendis altius aquis. cum enim siphonem constituimus abc (*Figure 6*) aequalis rotunditatis bc autem longiorem ab affluet perpetuo aqua ob pondus et aquae inclinationem quomodocunque autem bc brevior sit etiam si latior non. sed si bc longior et angustior an descendetur? Quid ni? Sed exilis attractio fiet et in aqua[b] proportione quod etiam fit si bc longior sit et latior perpendendum est. quanto difficilius interposito d. altiore loco et non recipiat⟨u⟩r aer aut se post claudat⟨u⟩r. Et quasi rursus proportione hoc igit⟨u⟩r multiplicem habet comparationem simplicem quidem et inaequalem. inde post medio interposito velut perpetuo et ad tempus et quantum et etiam si aerem admittere necesse sit ut in libro de secretis demonstratum est.

[a] "2".: sic, per "1" o "3". In *Ott. Lat.* this paragraph is not numbered.
[b] In *Ott. Lat.*: "qua".

[621] The previous passage, at the end of this chapter, described a singular sandclock, different from a traditional clepsydra and apt to measure longer intervals of time.

Cap. 60. pag. 580. inter 24 et 25 lin. A.[622]

1. Quod si eclipsis occasio non det⟨u⟩r stellam inerrantem servare oportet cuius locus notus sit. Latitudo non magna eodemque modo operari.

1. Cap. 61. pag. 591 lin. 15 D. Imprudens certe U. condidit tot libros. pag. altera.[623]

357r 2. Pag. 592. Lin. 28 D. volateranus,[624] Munsterus, Gesnerus, Biblia, Gellius Macrobius Crinitus.

3. Pag. 596. lin. 14 P. (Aeneas vasa) L Aenea quinque vasa.[625]

lin. 20 P. (irrumpemus) L errumpemus.

4.[a] Pag. 598. lin. inter 21 et 22 A.[626]

Ut legas libros impressos antequam sint velati hanc rationem observa. si sit in octavo ut dici solet primum semper ex quacunque pagina in adversam transire debemus ut hoc est generalissimum. Deinde in medijs ex dextra semper in proximam sinistram sicut in extremis ex sinistra in dextram. In transitu vero ab inferioribus ad superiores in medijs à dextra in extremis à sinistra transitus fit. In transitu autem a medijs ad extremas transit⟨u⟩r a dextra ad magis dextram ut quasi media inter utrasque forma servet⟨u⟩r. nam quatenus ex dextra medio rationem habet quatenus ad magis dextram est ac si ex sinistra in dextram transitus fieret. commune etiam est omnibus ut in proximam ac directam semper transeant seu transitus sit ad latera seu ad capita.

---

[a] In *Ott. Lat.* the n. 4 is (correctly) referred to the preceding line of the text.

---

[622] The previous passage of ch. 60 "Corographicae descriptiones" discussed the concept of geographical longitude and its applications.

[623] This quote of ch. 61 "Occultatio" contained a harsh criticism of the cryptography in Johannes Trithemius' *Polygraphia*.

[624] Raffaello Maffei (1451-1522), born in Volterra and thus called Volaterranus. In this passage Cardano mentioned authors and works as possible sources of stylistic elegance, among which classical and religious (including Protestant) texts. He intended to eliminate the mixture of secular and sacred texts, such as the Bible, as well as the reference to Protestant and classical authors seen as adverse to Christian ethics.

[625] Typographical correction. In the book it was said that Aeneas made five long bowls; it should be: some one made five brass bowls ("aenea").

[626] The addition regarded a passage on the secret transmission of messages.

verum in extremis ad latera fit ad maxime distantem nunquam autem duarum simul dimentionum fit transgressus. mediae autem inter se prius omnes transmuttant⟨u⟩r quam ad extremas deveniat⟨u⟩r. his septem regulis omnis ratio legendi constat tum horum tum quae in sexdecim impressa sunt nam ea bifariam divisa sunt utraque parte eandem rationem quae dicta est servante. Hoc si scissem[a] alias compendium aliquot aureorum fecissem dum inutiles libros quos legere hanc rationem nescienti difficile ac taediosum erat frustra emebam.

Cap. 62. pag. 603. lin. inter 3 et 4 A.[627]

1. Nihil inter caetera mirabilius fuit Pantomimis, qui manibus et motu corporis ita res significabant ut loqui viderent⟨u⟩r. Ob id rex Ponsi[b] a Nerone cum Romanae linguae omnino expers esset unum quem viderat gesticulantem dono petijt. cum causam Nero requireret, respondit ut omnibus gentibus // quae meo subiacent Imperio at- 357v
que lingua diversae sunt possim significare quid velim uno interpraete: Nam gestus eodem modo apud omnes gentes res ipsas significare atque sic non pluribus indigere quod taediosum erat cogebat itaque ea aetate supra fidem artis illius excellentis ennituit.

2. Domitianum ferunt in singula spacia quae digitos pueri interiacebant singulas sagitas absque offensa dirigere consuetum. referunt Biarmensem quendam solitum uno ictu decem simul ex arcu spicula dirigere. apud getas adhuc pueri multi sunt qui certo ictu sagitte caput aut pectus vel pedes minimarum avium procul feriant tantum potest exercitatio.

3. Inter mirabiles actiones et quas magnifaciunt Turcae est hastae currendo equo cuspidem qua terra abradit absque ullo incommodo sursum errigere, quoniam valide vident⟨u⟩r esse simul duae actiones at ut demonstratum est animal non movet⟨u⟩r nisi duabus notis et uno motu sed in levibus permiscent⟨u⟩r altero alteri intermixto invalidis autem cum continuos esse necesse sit difficilius magis his qui experiunt⟨u⟩r quam qui vident iure existimat⟨u⟩r.

[a] "scissem": sic, also in *Ott. Lat.* and *Bonc.* I 51, for "scivissem".

[b] "Ponsi": sic, also in *Ott. Lat.* and *Bonc.* I 51, maybe for "Ponti".

[627] Ch. 62 "Actiones mirabiles"; the passage regarded the practices of jugglers and acrobats.

Libro Tertio decimo

Cap. 63. pag. 612. post ultimam lineam A.[628]

1. Ambulantibus per nives et glacies duo maxime adversant⟨u⟩r. candor oculorum aciem auferens et frigus, pedes congelans unde digiti decidunt experimento igit⟨u⟩r compertum est nigrum pileum adversus candorem defferre et pedes perpetuo movere nec unquam sinere ut quiescant. Equis vero in magnis frigoribus ob ferreas solas adherent nix et glacies quae in sphaerula formam cogunt⟨u⟩r. Unde necessario cadunt auxilum est si per nives eundum sit illis soleas auferre si per glaciem non nisi igne tollunt⟨u⟩r.

2. Gummi seu lachrymae non facile terunt⟨u⟩r sed incalescunt et tollunt⟨u⟩r. molere decet quod velis comminuere exemplo lachrymae
358r iuniperi quod si aqua // obluat⟨u⟩r atque siccet⟨u⟩r in loco perflato velut e caneis directo sub umbra melius ac facilius in tenuissimum pulverem rediget⟨u⟩r.

3. Gladij e puro chalybe dorso fiunt crassiore: nam sic velut reliqua fragiliora contricta arcteque compressa firmiora evadunt. Exemplum ab his quae manibus continent⟨u⟩r accipere licet tam parvo robur ac securitas constat adde quod alligatus chalybs quasi vinculo retinet⟨u⟩r ne excidat et consensus tenacioris sb[...]ae duritiem addit et ne frangat⟨u⟩r prohibet tot modis quod perperam videt⟨u⟩r iuvat. Ob id scoti cum purissimo chalybe uti soleant gladiorum obtusam partem latiorem iure merito faciunt.

4. Qui tranare equo flumen vult sex haec praecepta Olai magni observet quamvis nec sic tutum omnino sit nec ipse rationes adiecerit. contineat crura et genua super dorsum equi ut equus melius possit crura agitare gravitasque minor sit. habenae equo relinquant⟨u⟩r sic enim collum extendendo ut nando libere melius aquae superstet et totum corpus quod nervis per collum transeuntibus movet⟨u⟩r agi potest. Insidens spiritum contineat ut levior sit immobilis superstet tum ne cadat tum ne equum in aliquam partem motu suo inclinet et

[628] Bk. XIII "De artificiis humilioribus", ch. 63 "Experimenta minima". In the preceding passage Cardano argued that the value of science is not proportionate to the apparent importance of its objects, as research on insects is not less important or affascinating than research on quadrupeds.

quia etiam gravior motu reddit⟨u⟩r accedente impetu. Urgeat stimulando equum motus enim celer in equo levitatis causa est. Demum si quid habet in manu trahat ab aqua nam sustinet⟨u⟩r sustinetque sustentatum.

5. Aquam ardentem non concrescere gelu experimento certo deprehendi hoc anno MDLVI cuius hyems saevissima est id contingere potest vel quod igneam vim in se contineat. nam prope ignem non congelant⟨u⟩r liquores vel quod tenuis sit admodum aer nam ob tenuitatem non congelatur ob id etiam neque nix neque oleum vel quod pura sit terra nam aliquid inesse oportet in eo quod congelat⟨u⟩r. Forsan omnia haec iuvant. Eo nata res est utilior nam admixta attramento scriptorio prohibet ne congelet⟨u⟩r quod praesenti anno commodissimum fuit vel si repente fiat ex ea addito fuligine olei e semine lini et lachrymae // Iuniperi ne aqua vel vinum diffluat. Est enim optimum 358v
hoc ad scribendum et repente fit nec magis concrescit hyeme quam commune aestate media. Ita vides quonam pacto ex reconditis rationibus plurima sequant⟨u⟩r commoda.

6. Liquet etiam ex hoc quod si vasa ex ardente aqua plurium destillationum in aestuario e lignis calidioribus ac optime invicem commissis teneant⟨u⟩r exhalante liquore caliditatem loci in annum et salutarem posse conservari nam cum calce morbosa est. exhalante igit⟨u⟩r aqua aer incalescit ab eo aqua dissolvit⟨u⟩r. sed hoc ad arcana.

7. Pisces saliti ut tinci caro et acus quae mutia servari solent hoc modo servant⟨u⟩r. aquae tantum salis contriti immiscet⟨u⟩r ac ligno circumvagitur donec ovum sustinuerit aquam non calefaciat quoniam facilius corrumpit⟨u⟩r.

8. Vehicula quae per nivem et glaciem trahi debent angusta sint ante et lata post plus oneris vehant et facilius per angulos colles deducunt⟨u⟩r. ospitesque glaciei et nivis superant uno equo facilius vehunt⟨u⟩r tum ob collium angustiam tum quia quoquo versum facilius flectunt⟨u⟩r tum ut occurrentibus facilius cedant id etiam maxime commode quod equus unus tantum ponderis vehit super glaciem quantum quinque super terram ob soliditatem glaciei et nivium earumque levitatem.

9. Pinguedo marini vituli et celorum prohibet aquam congelari et in glaciem verti quod si novisset plurium fabularum loco Princeps Mirandulae Franciscus a nepote vita ac Fortunis haud fuisset spolia-

tus id igit⟨u⟩r ratione constat quoniam pinguedo rite sparsa calorem alvei exhalare non permittit nec aquam frigore aeris tangit. ideo etsi concrescat non tamen in duritiem egregiam transit ut fiat solidior glacies.

X. In Borealibus regionibus mucros tum lapideos tum ligneos adversus machinas igneas, scalas reliquaque argumenta belligere artis muniuntur hyeme sparsa aqua quae confestim in solidissimam gla-
359r ciem transit quod neque in // Italia absurdum esset nam et si frangat⟨u⟩r nihilominus nec consistere nec figere pedes licet. ut quis firmiter in glacie consistat tria sunt praecipua auxilia cinerem super illam spargere calceis tricuspidem ex firmo chalybe supponere multum autem refert an chalybs sit an ferrum nec tamen tuto cum hic currere licet meliores sunt calcei lanei quibus non solum ire sed currere super glaciem tuto licet. Unctuosa enim labilem gradum efficiunt. Glacies a vitro calida aqua superat⟨u⟩r nec vitrum frangit⟨u⟩r humidum calidum enim non adeo calefacit.

XI. Dicit Scaliger si vitreum cantharum soli exposueris ubi sint muscae earum imagines miris monstris omnem superant admirationem.[629]

XII. Idem testatur pleno urceo usque ad summa labia centum aureis coronatis immissis e medio aquam non effundi sed intumescere e regione illorum sed si prope latera immittant⟨u⟩r effundit⟨u⟩r. Hoc nos cum totidem argenteis ferme aureis maioribus experti sumus successitque magna cum admiratione. videbat⟨u⟩r etiam non solum in medio attolli aqua sed absumi. causam huius opinor esse quod aqua ipsa metalli frigiditate ferme tantumdem cogatur quantum est loci quem argenteus munus[a] occupat. Existimo etiam aliquid exhalare ratione abdita non pro ratione molis numorum aqua attolebat⟨u⟩r si quidem in pauca pampside experimentum feci cum vix aqua contineret⟨u⟩r nec tamem gutta exijt. Ita his tribus rationibus hoc admirabile experimentum constare crediderim scilicet ut cogat⟨u⟩r absumat⟨u⟩r attollat⟨u⟩r atque ideo intumescens ad latera effundit⟨u⟩r.

[a] "munus": sic, per "nummus".

[629] Passage not found in *Exercitationes*.

Pag. 642 lin. inter 19 et 20 A[630]

XIII. Cum vero ut profunda videas ulcera opus sit phialae aqua plena[a] lumine medio interposito (vocant id speculari) tanto clarius illuminabit quanto propius lumen phialae extiterit. Arantia dulcia quae levem habent corticem omnia sub amara ideoque ingrata contra aspera syncera cum enim crassi sint cortice arido levi crasso quicquid terreum inest cortici amaridarum est. Ideoque // pura dulcedo percipit⟨u⟩r. at levia denso sunt cortice nec calidum humido dominabat⟨u⟩r. Ideoque non concocta nec segregata talia autem impura et ingrata. 359v

Cap. 64. pag. 645. lin. 33. chartam fuisse politam A.[631]

1. Ut chartam quae non diluit cognoscas (res parva sed magni saepi incommodi si fallat) conspue plane si parva est intra spacium salutationis virginae ex adverso primum nigrescit paulo post transfundit⟨u⟩r si bona sicca et alba manet diutius licet tandem etiam illa nigrescat unde iuxta moram aestimanda. Ideo e genere coniecturali ut negotiaciones non ad lineam ut mathematico.

Pag. 646. lin. 16. chartam detrudant⟨u⟩r. A

2. Pumice marino albo levi rotundo non cavernoso sed minutis granis referto.

3. lin. 28 P. (quartam) L Chartam.

lin. 29 facile apparat⟨u⟩r A.

4. Permutabis literas stylo et pumice leviter abrasas oblinendo cerusae florae ovi candido adeo sensim diluto et tam modice per intervalla exigua ut prorsus litura lateat id vero multa experientia constat.

5. lin. 30 P. (atque antiquiores) L. ut antiqui.

[a] "plena": sic, also in *Ott. Lat.* and *Bonc.* I 51, for "plenae".

[630] In ch. 63; the passage regarded the properties of particular types of glass.

[631] Ch. 64 "Quae ad scribendi artem pertinent". The passages where Cardano intended to insert the additions spoke about the properties of several types of writing paper and their preparation.

Pag. 647. lin. 26. atque durescit A.[632]

6. Idem linteo fiet fricando lineo calido absque cinere non solum tutius sed et melius.

lin. inter 28 et 29 A.

7. Genere autem vulturum sunt nam maxime et tenuissimae nec attramento languescunt molles et fragiles et instrumentis musicis apte proximae cycnorum. Inde austris agrestis atque domesticis post pavonum et galli pavorum[a] struthio camellorum crassiores minores longiores post has sunt aureae his quibus gravis est manus. Post sunt calami orientales commodi ad celeritatem eligunt⟨u⟩r, parvi rotundi duri exiguo admodum foramine omnibus co⟨mmu⟩e est his instrumentis ut quo duriora sunt et maiorem habent cavitatem eo rimam ducere longiorem convenit.

360r 8. Pag. 649. lin. 5 D. succedunt anserinis U. eligunt⟨u⟩r orientales

Lin. 30 D. Forma debent U. forma descripsimus.

9. Et P. his A.

X. Probant⟨u⟩r prorsus recti mediocres aequales parte sinistra acie sursum versa cavi parvi et mediocriter lati tenuesque utrinque ut sint firmi. omnibus commune est ut acie sint tenuissimi ad pennas dividendas seu calamos alij si desint eiusmodi modice dividunt inde aciem gladij immittunt et supinam ac exporrectam dum dividunt retrahentes subtilissimo descidunt. oportet enim tenuissime divisa sit et recte et ut scobis nihil praeferrat sed ut tota levis sit forma penne eiusmodi qualem a latere vides[633] ut rima sit e directo lineae pennae seu sulci, a, qui est naturalis omnibus spacium autem bc longum quantum est ferme dimidium latitudinis pollicis si durities admittat nam deradi antequam precidat⟨u⟩r et dividat⟨u⟩r diligenter in circuitu debet ut solus nervus relinquat⟨u⟩r. tunc enim optima erit ac perennis servari debet in vasculo in aquae[b] tantum sit quantum tegi possit b et bc. et si attramento sit delibuta seu medefacta usque ad b concuti in aqua ut quicquid attramento sorduerit aqua madeat et diluat⟨u⟩r. Est mihi gladiolus tantae

[a] In *Ott. Lat.*: "pavonum".

[b] In *Ott. Lat.*: "in quo aquae".

[632] The passages, till p. 649, discussed the choice of types of pens derived from bird feathers) and their preparation.

[633] The drawing is missing.

perfectionis dictu mirum ut cum vellem deterere perphyritide neque enim ulli cedebat coti etiam porphyritidem acie intacta erradebat motu tamen assiduo aptavi sed longe plus lapidis quam chalybis perijt.

Pag. 650. lin. inter 24 et 25 A.[634]

XI. Attramentum scriptorium non gelascit immisso sale ut expertus sum at mare cum salsum sit et agitet⟨u⟩r gelascit unde glaciale mare. Ergo ratio a multitudine sumenda est calidum enim cum sit sal non gelascit oportet igit⟨u⟩r multum esse et in pollinem redactum nec ullo modo sinit congelari illud tunc inutile est quod attramentum id vix a mane ad vesperas siccet⟨u⟩r.

XII. Ferro crudo a terra repurgato, fit pulvis optimus ad inspergendum super literas splendet enim et nigerrimus ac tenuissimus. Ideo cribari exactissime debet // unde patet quae sit natura metalli nam 360v
dulcessit ac mollitur ignibus terreo excusso aut exusto constat etiam ex omni metallo excipi pulveres posse scriptorios sed ponderosi tamen etiam omnes erunt. Affert⟨u⟩r e regno neapolitano Romam aureus plurimus colligitur ex monte prope Bononiam.

Pag. 652 lin. 16 ita comprimitur A.[635]

XIII. Duplex adversi genus unum ut chartae perspicuae aliud ut incumbentis: redeunt tamen in idem ut amor roma[a] et ideo impressae aut e speculo visae recte se habent translato in contrarium situ.

Cap. 65. pag. 655. lin. 28 radices hyacynthi A.[636]

1. Depilant⟨u⟩r homines in balneis dum sudant si vehementius detergant⟨u⟩r nullo auxilio ut scaliger affirmat.[637]

[a] In *Ott. Lat.*: "amor amor".

[634] On types and use of ink.

[635] On printing techniques.

[636] Ch. 65 "Fuci et decoratio". All passages regarded the cleanliness of the body and cosmetics.

[637] Passage not found in *Exercitationes*.

Pag. 656. lin. inter 29 et 20 A.

2. Experta etiam est aqua separationis si drachma cum Zij vini nigri misceat⟨u⟩r et dentes gossypio fricent⟨u⟩r. sed cavere oportet ne gingive tangant⟨u⟩r aut aliquid ex ea deglutiat⟨u⟩r est venenum non leve.

3. Pag. 658. lin. 8 D. admirabant⟨u⟩r U. catapotiorum horum pag⟨in⟩a altera.

Et P. his A. catapocia quae oris odorem commendant.

Pag. 660 lin. 23. nec obsunt ventriculo A.[638]

Sed de his in promptuario.

Cap. 66. Pag. 663. inter 14 et 15 lineam A.[639]

1. Quid est quod sapor sapori convenit suavior autem non? Nam amaro et acri salsum recte congruit amaro dulce si satiet⟨u⟩r omnino rem ingratam gustui movet et nauseam parit. Acidum non salso et dulci aeque convenit amaro non ita amaro rursus acris convenit sapor causa est quod acris sapor et salsus excellunt adeoque amaritatis sensum frangunt quia iam per se est insuavis amarus autem dulcem rursus frangit ob id odiosior quam per se si sentiat⟨u⟩r. recipit⟨u⟩r enim sub forma dulcis et amarum sic profundius penetrat. Acidus salso convenit quoniam salsi vim minuit est autem salsitas amaroris pars
361r dulci etiam // convenit cum non exuperaverit: nam dulcedinem nulla ex parte minuit quoniam amaroris particeps non est et profundius deducit⟨u⟩r. est enim tenuis ea ratione insipidus dulci non amaro convenit et unctuosus et astringens et acerbus et austerus hi enim acidi illi dulcis quasi partes sunt.

2. Farcimina ut expertus sum multa suis pinguedine et lardo abundare debent nec constringi continerique ea in oleo oportet nam sicut meliora sunt ita facilius corrumpunt⟨u⟩r et fiunt rancida.

3. Nulla pene res ab hoc genere immunis est horremus ranas et tamen pastae farinae lacteque impinguant⟨u⟩r ut iecora earum gallinarum esse dicas adeo grandia sunt mollia quoque et suavia et ob id in delitijs habita.

---

[638] In ch. 66 "Deliciae".

[639] The preceding passage was on the properties and uses of transport means, related to the comfort of travel.

4. Scaliger refert in occidentali mauritania radicem esse nomine Zau Zargheut[a] cuius etiam minima portio appensa laquearibus suppleat vocem[b] magni suffimenti. Certe aut magnum miraculum aut magnum mendatium quod ei persuasere. At si modo verum est necesse est non diu durare hanc vim.

5. In Hispania fiunt chirotherae quas vocant florum praetij magni ut in par unum aurei decem ibi in Italia viginti impedant(u)r aurei nullo paenitus artificio elaboratae aut nobile[c] aliquo medicamento imbutae sed ut audivi quatuor annis inter flores pressas habent diversi generis omnes odoratos Iasemini malorum medicorum ephemeris ac aliorum quos optime odoratos ea Provincia fert. mutant(u)r paucis post diebus et quandoque bis in hebdomeda ideo et molles sunt et immersi licet suavis ob mixtionem quam nulla arte nullo casu amittunt et si aqua calida lavent(u)r coloris sunt corticis avellanarum paulo remissioris. Multa paria vidi et ut quis semel attrectaverit facile ab alijs dignoscet.

Libro Quartodecimo

1. Cap. 68. pag. 676. lin. 24 D eorum[640] forsan U. Divinandi novem erunt in pag 686; Et loco illorum A.[641]

Verum est aliud divinandi genus tametsi de eo multum dubitavit Cicero sed aliud // longe est nescire an sit divinatio an non. Et an no- 361v
bis cencessa vel ne, et si concessa quousque? et quantum utilis esse possit? Equidem de primo genere. Si quis dubitet meo iudicio penitus aberrat nam primum sunt experimenta quae dum vult diluere plus adimit ex opinione tanti oratoris quae ex authoritate propria fidei causae suae adijciat. Deinde si genij nobis praesunt ut omnes ferme fatent(u)r atque hi boni sunt et nos amant et multo sapientiores nobis sunt quam verisimile est nos debere admonere. Causarum quo-

---

[a] In *Ott. Lat.*: "Zan Zarghent"; in *Bonc.* I 51: "Fan Zarghent".

[b] "vocem": sic, per "vicem", also in *Ott. Lat.*

[c] "nobile": sic, also in *Ott. Lat.* and *Bonc.* I 51, for "nobili".

---

[640] In *De rerum varietate*: "Verum".

[641] Bk. XIV "De divinatione occultiore", ch. 68 "Divinatio an sit, et an in omnibus". The ten pages to be deleted contained "proofs" for divination and described its various techniques. It was a part which greatly drew the attention of the Censors.

que nexus illae qualiscunque sit rerum futurarum non ne specie nostros sensus movebit velut lapis casurus umbra oculos sonno aures antea feritur. Idque est quod in generalibus mutationibus admonuere sybillae et Virgilij carmina ea attestent⟨u⟩r qua nullo modo filio Polionis et tum maxime citra Augusti indignationem ascribi poterant. In propriis quoque talia accidunt cumque animal fere omne praescensionem habeat, cur homo qui omnium aliorum naturam complectitur solus hoc destituet?

2. Particulatim vero artificiosa nunquam deesse potest Turris quanta sit altitudo artis Geometriae est scire à Geometra divinatio proprie vero ad hanc pertinet. Astrologia physionomia, agricultura, medicina militaris et nautica in civili quoque negociatione. dicebat Philosophus Divinatio prudentum est et sapientum virorum aut solum aut maxime. Est quoque coniecturale cum ex complexione causarum imperfectarum secundum naturam imago imperfecta sed tamen notior aut secundum rationem orit⟨u⟩r. ut si inimicus tuus elocet domum supellectilem vendat puerosos subijciat exploratores itineris tui cum certior insidiarum ex incertis coniecturis una collectis esse potes ut quisque vere solertior in hoc genere ita melius rem assequet⟨u⟩r. Ita etiam continget aberrare cum causa causae non eadem parte iungit⟨u⟩r qua constat origo divinationis tunc enim querimur irritam fuisse.

3. Demum est enthusiasmus cum causa eadem obrusis exterioribus sensibus et speciebus interioribus agitatis, ferunt⟨u⟩r omnia magno impetu simile ad simile ex sympathia et ad contrarium dissimile per antipathiam et unum quodque ad ordinem ac locum suum redigit⟨u⟩r
362r tum natura tum consuetudine inde gignit⟨u⟩r affectus similis // cognitioni velut in atrabile et ebrietatibus:

Unde Horatius

Emnius ipse Pater numquam nisi potus ad arma.

Prosiluit dicenda.[642]

Atque in hoc dum furore phanatico agunt⟨u⟩r et quae agunt aut non intelligunt aut vix ita etiam post et maxime saepius agitari parum à stultitia absunt. Hi quoque iuvant⟨u⟩r astrorum constitutione geniali ac etiam praesenti, potibus aquarum quae naturam habent uni antris ac terrae genere ut Pythiae olim lapidum gestatione templis sepul-

[642] Horatius, *Epistolae*, I, XIX, 7-8.

chris actionibus. Ergo esse haud dubium est nec indigere auxilio daemonum cum tot modis sine illis contingat. De reliquis autem quanta sit merito dubitatum est. Tum quia comparatio illa anomala est et complexio incerta. Et nemo scire potest quam dignus sit suo genio. Et ne idem futurum sit ac non futurum ut redeundum sit ad superstitiones et fabulas veterum averuncationes et expiationes. Ideo pro inconstanti relicta est: verum quae res humana est quae easdem non patiatur imo maiores exceptions. Dexteritate in omnibus opus est tum quia utilis erit. Memini me dum haec primum in ordinem redigerem tantum ab his qui nomini meo parum amici erant nobili viro ac potenti Carolo de Runde Tschija[a] laboranti seccurrerem. Erant autem 12 dies. Itaque Deo me commendavi et aperto libro veteris legis illud mihi occurrit Hieremiae. Haec dicit Dominus sic dices ad eum: ecce quos aedificavi ego destruo et quos plantavi ego evello et universam terram hanc. Et tu quaeris tibi grandia noli quearere quia ego adducam mala super omnem carnem ait Dominus et dabo tibi animam tuam in salutem in omnibus locis ad quaecunque perexeris. Quo facto abstinui. Et ille perendie mortuus est. Ego autem non solum liberatus sum ab infamia sed spe magna auctus eorum quae postmodum successerunt cum iam eousque nihil salutare expertus forem: et iacerem prorsus deposita omni spe boni cuiuscumque agebam nam ni fallor annum aetatis xlij. An vero fuerit Deus an Genius bonus parum referre arbitror cum hi sint Dei ministri ad quem praeces dirrexerunt. sed ut ad propositum redeam divinandi sunt genera quinque.[b]

4. Pag. 686. lin. 34 D. sed de his U. a Deo quae poscitur[643]

5. Pag. 687. lin. p⟨rim⟩a D. mentem igit⟨u⟩r U. loco necessaria est Pag. 689.

Loco eius quod deletum est A.

6. Caeterum ut rem paucis concludam divinatio est ut ad nos co- 362v

[a] In *Ott. Lat.*: "Rundetschija".

[b] In the margin: "Pro his vide Gregorium Turronensem Episcopum Quinto Historiarum" (also in *Ott. Lat.*).

[643] The first kind of divination consisted in asking God an illumination regarding the future, with prayer and acts of purification. The following passages regarded other (nine) kinds of divination listed by Cardano.

niecturalis modo magis modo minus, et ideo sic adhibenda ei fides ut ne quisque laedat⟨u⟩r cuius causa male audijt. Eius autem duo ut reor Illustrissima ex tota vetustate exempla manserunt: sortes praenestinae de quibus Suetonius in Tiberio.

Et quod adhuc superest Homeri de Aenea.

At domus Aeneae cunctis dominabit⟨u⟩r oris

Et nati natorum et qui nascent⟨u⟩r ab illis.

Haec solum admiratione dignum à Cicerone fore praetermissum vel neglectum. Verum forsan id commune obijcias quod omni divinationis generi obijci solet. Divinatio cui bono? Si mutabilis non est divinatio si non et falsa fuerit quod turpius aut damnosius? Si vera et bona nihil opus est scire quin imo repente adveniens maiore laetitia afficiet hominem si mala interim et tristitia et metu discruciaberis. Responsum est ad hoc in libro de Ephemeridum usu in principio. At nobis quemadmodum Galeno non parum contulit cum ad scribendum et spem immortalitatis nominis generaliter excitatus sim specialiter vero huius operis et librorum de subtilitate neque enim secus molestias, impedimenta, terrores, damna per ferre potuissem, nisi ea spe ductus.

1. Cap. 69. Pag. 691. lin. 30. D. praeterea his U. geminatum modum.[644]

2. Loco eorum repone si fulmen decidat arboremque occidat aut aedificium diruat portendere iacturam loci domino creditum est, quod si duo geminatum malum.

3. At quis nisi stupidus dubitare potest?

4. Pag. 692 lin. p⟨rim⟩a D facere L contemnere.

5. lin. 3.ª D. semper

lin. 6.ª D. vel quia U. ad Daemones, loco eius repone.

6. Nil plus fidei adhibendum quam ut caveas ut a naturali causa profectum cum C. Caesaris pridie quam vinceret in castris pila arserint.

7. lin. 27 D haec non omnino U. alius amicus loco eorum A.

363r 8. Andreas Fullo Gallearensis.[645]

---

[644] Ch. 69 "Ostenta ignea". This quote and the next ones on p. 92 regarded the prediction of lightning hitting houses, tombs or monuments.

[645] In *De rerum varietate*: "amicus et fide dignus". Fullo is an unknown person; "Gallearensis" apparently does not correspond to the Latin form of any location, and is possibly a misprint for "Gallaratensis" (from Gallarate).

9. Pag. 693 lin. 13 D. quod igit(u)r U. perpensi sunt loco eorum A.
X. Brevi pestis gravis secuta: oppidum direptum ab exulibus.
XI. lin. 37. P. humilium L. humili.
XII. lin. 39. D. eius soror superstes est loco eius A.
XIII. Alter frater ad summum Pontificatum pervenit.
Pag 694. lin. 28. P (dissidia circa leges) L seditiones.
lin. inter 30 et 31. A.[646]

14. Dubium est aut de eorum natura an sit signum an causa malorum an utrumque vel neutrum? Inter tot cometas quod tam paucis mortes regum succedunt ut etiam Neronis aetate id magis attestat(u)r neque signum esse neque causam. sed si causa est aliquo modo an naturale tantum ut vel aliquid divinum? sed si divinum non est quod caelesti multoque minus fortuitum neque etiam quod quasi medium: medium autem est genere et materia quae non ut incendium nec ut species sed aliquid obscurius ob id magnos et ardentes cometas magne mutationes sequi solent.

15. lin. 36 D. seu quod U. possessione conveniat.
Loco illorum A.

16. Ignea vero ostenta iuxta id quod sanum esse docuimus exilium caedes furores ruinas, seditiones, morbos pestem casu autem gloriam potentiamque ostendunt haud secus nam pertinent ad illos qui ad heredes Lethalia aegri signa quae a medico pronunciantur.

1. Cap. 70. Pag. 695. lin. 29 P. perdurat(u)r L. perduravit.[647]
2. Pag. 698. lin. 2 D. quod si U. ad perseverentque
3. lin. 20 D. legum mutationem mortem Pontificum.
P. his. L. novam Dominationem
Pag. 702 inter lin. 36 et 37 A.

4. Contingit die xxviij. Aprilis huius anni M.D.Lvij. ut grando tam copiosa Mediolani deciderit ut ego cum e cubiculo exirem existimarem nivem esse palmi enim altitudine in cortae excreverat. Significat

[646] The passage regarded kinds of human events announced by a too hot and dry spring.
[647] Ch. 70 "Ostenta quae in aere". The lines erased on p. 698 regarded human events announced by particular meteorological events. The passage on p. 702 discussed the prediction of extraordinary hail.

363v haec grandinis copia famem et penuriam. eo enim tempore cecidit // quo nondum fruges ac arbores fructum ederunt.

Frigus vero penuriam egestatim causae itaque horum et illorum eaedem sunt. Rursus xx Iulij copia verbanum lacum tam copiosa tam magna cecidit per XL M. passuum ut arbores etiam deleverit. Referunt grandines fuisse mirisque modis delineatos ut etiam humanarum facierum formam referrent in universum quae ad aerem spectant ut ignea bella ita ea seditiones sterilitates et morbos.

Cap. 71. Pag. 703. lin. inter 22 et 23 A.[648]

1. Verum cum videamus persaepe huiusmodi portenta fallere indicium est solum tutam esse ut dixi rationem naturalem. cuius argumento est in dicta olim sacrificia et tamen nil subsequtum ut si nil sequeret⟨u⟩r in Deos referrent si aliquid fidem portento facerent. Ergo et ignea bella aerea seditiones et sterilitatem aquea ex tumultibus eversiones aliqua etiam praeter id ultra licet exiguum aut incertum. ut omnino naturale id solum esse dicamus certum atque venturum cuius principium a natura est.

1. Cap. 72. Pag. 704. lin. 3. D. vel Tyrannicam oppressionem Inter lin. 10. et 11 A.[649]

2. Vulturij prope urbem nostram xxxij M. passuum Anno MDLviij. mensis maij xviij. cum luna soli veneri et Mercurio iungeret⟨u⟩r cum lampade haec peracta sunt verba autem D. Aurelij ad Primarium collegij scribentis subijcio ea sunt Novilunio Maij habuimus magnas aeris turbationes ac tempestates ruinasque cum miraculosis antiquorum sepulchrorum hiatibus.

Lin 13 D. ob id steriles U. memini praedicere quaercus. in alt⟨er⟩a pag⟨in⟩a.

---

[648] Ch. 71 "Ostenta quae in aquis", on human events announced by floods.

[649] Ch. 72 "Ostenta terrae". On events announced by earthquakes; Cardano eliminated "tyrannica oppressio" because according to the Censorial rules on astrology and divination an act of will could not be determined by natural events.

Pag. 705. Inter lin. 36 et 37 loco horum A.[650]

Ostenta Plantarum Cap. LXXIII

1. Haec cum causam non obtineant ad superstitionem pertinent.

Quare non tam impium est quam stultum observare. cessit illud de palma caesari et Augusto sed quot alijs fraudi fuit observasse? Et quam nihilo feliciores fuerunt qui his fidem adhibuere illis qui contempserunt. C. caesar contempsit. Octavianus observavit. Si tamen res prope miraculum accedat ad similia naturae transferenda est ut nihil superstitiosum // observes nihil a natura alienum quod tu ad 364r
eam traducere nescias, existimes atque ob id contemnas. Virgilius id rusticorum protulit pro ostenso.

Saepe malum hoc nobis si mens non laeva fuisset.

De caelo tactas memini praedicere quaercus.

Ut restituta praeter spem magna Octaviano Augusto ilex. Et Vespasiano quaercus vel tum vel etiam nunc naturalem rationem sed obscuram habere poterunt ut liceat non contemnere admirari Philosophum non observare quanto minus fidere (quae enim laevitas Philosophus augur aut auruspex potius). Illud magis ad rem quod observasse numquam irrito eventu Matthiolus affirmat, Gallas omnes si perforent⟨u⟩r prodire semper muscam aut araneum aut vermem hoc enim naturale sed quod muscae bellum aranei pestem, vermes sterillitatem indicent ominosum est, naturale autem si per illa tria totidem aut plura aut pauciora significent⟨u⟩r per quae bellum pestis penuriaque indicent⟨u⟩r tuncque coniecturalis generis erit et de quo Ars. Ergo Inter utrumque vola medio tutissimus ibis.

Gaspari Bucio patricio Bononiensi amico nostro floruit maleis rosea Augusto mense quo poma ferre debuit. Uxor mortua est aliam superinduxit et filios peperit. sed iam tres antea cum haberet filias quid

[650] At the end of ch. 73 "Ostenta plantarum". The addition followed upon a discussion of forecasting based on plant behaviour, such as sudden death or falling to earth. Shortly afterwards follow two quotes from poems. The first is from Virgilius, *Bucolica*, I, 16-17. The second is a hexameter that combines two different lines of Ovidius: the first, "inter utrumque vola," is both in *Metam.* VIII, 208 and in *Ars amandi*, II, 62; the second one is in *Metam.* II, 137. The two parts had been united by medieval poets in order to express the ethics of the happy man and thus the verse became a proverb.

firmi hebemus quo circa ut dixi miracula non temere observabimus, fortuita contemnemus naturalia in causas suas redigemus antiquis forsan aliquid plus permissum fuit ab ignorantiam meliorum.

1. Cap. 74. pag. 706. lin. 8 loco plurimum L. plurium.[651]
2. lin. 40 D. Id ostensum U. singula signa distribuens.[652]
3. Pag. 707. lin 29. D. sine fide.[653]
lin. 41 A.[654]
4. Mediolani Anno MDLviij. quo multa sepulchra antiqua
364v aperta et fulmen // cecidit percussitque aedem D. Laurentij Lupi apparuerunt qui homines devorabant quod prodigium est in tanta urbium villarum hominum bellicarumque machinarum frequentia.

1. Cap. 75. pag 708. lin. 12 D. Novem Tauri U ad mortem Principis.[655]
2. lin. 16. D. non ad inane omen et daemonum artes
sed.
3. lin. 18. D. ut enim U. ad excolueris.
4. lin. 27. D. sed in domo U. aut morbum.
5. Pag. 709 lin. 10. D. aut ergo U. animorum infelicia.
6. lin. 26. D. translatum et absque proelio.

1. Cap. 76. Pag. 709. lin. 40. D. neque enim U Pag. 711
et P. his A.[656]
2. Verum in hoc genere plus doli quam digni admiratione cum constet Romae in puellari collegio D. Stephani ad cachum iuxta Miner-

---

[651] Ch. 74 "Ostenta quae in agrestibus".

[652] On political and military events announced by the finding of a whale's head on the coast near Genoa.

[653] Cardano qualified the slaughtering of native Americans by the Spanish as acts alien to faith ("sine fide").

[654] The addition followed upon a passage regarding natural events announcing dramatic events in the recent history of Italian cities.

[655] Ch. 75 "Ostenta quae in cicuribus". The passages on p. 708 regarded a prediction during the war of emperor Julianus against the Persians; those on p. 709 regarded the forecasting capabilities of some animals.

[656] Ch. 76 "Ostenta quae in hominibus". The passage discussed the anticipation of bad luck by changes in one's temper, referring to one of Cardano's works, *Problemata*, sect. I, probl. 8: "Cur quibus exitium imminet paulo post, obstupescunt?"; see Cardano *1663*: II, p. 622.

vae aedem lx. circiter puellas adeo prudenter coniurasse ut omnes Daemone correptas se assimulaverint adeo constanter ut collegio purpuratorum et Pontifici ac toti Urbi imposuerint adeo rem produxerint miris praestigijs ac compositae ut paulatim (quod pene incredibile est) dimissae et se fuga subtrahentes non antea fucus detectus sit quam omnes evasissent. Et haec dum his ordinandis incumberemus an pro ostento habituri sumus quod milites quidam ex his quos feraiolos vulgus vocat anno MDLX infantem quadrimum assatum comederint magis ira perciti quod ob paupertatem male accepti fuissent in ea villa quae prope Padum erat quem ob famem occiderunt clamentem ovis more.

Cap. 77. Pag. 711. lin. 14 D. Quot uno verbo U. P. molis corpore. Pag. 712.[657]

Pag. 713. lin. 3 D. ergo cerebrum U. utraque infausta.

Lin. 16 D. sed tamen U. Et de hoc alibi:

Liber XV

365r

1. Cap. 78. Pag. 714. lin. 27 D. viresque U. seu alia ex ratione et P. his A.[658]

2. Et egregie malum praecipue ingratum et Daemonum praestigijs addictum.

3. Pag. 715. lin. 29 D. rectius U. responso assignasse.[659]

4. lin. 39 D. ut crux U. addicti sunt.

---

[657] Ch. 77 "Ostenta quae in partubus". Cardano cited Ammianus Marcellinus concerning tragical events of the Roman Empire announced by a monstrous birth. In the passage on p. 713, against Aristotle he argued, on the basis of an abnormal foetus, that in the embryo the brains are formed before the heart. On line 16, he stated that the formation of abnormal embryos, a presage of catastrophes, was due only to astral influx.

[658] Ch. 78 "Praesagia per genera rerum". Cardano cited episodes of Roman history to show that death can be announced by a "genius", on condition that the person involved is a remarkable man, author of cruel or tragic feats.

[659] In the line to be eliminated Cardano described modes of forecasting the duration of an empire founded by a city (Rome). The passages on line 39 and on line 15 of p. 716 stated that several celestial signs announced the victories of the Christians and the Muslims. The one on line 23 listed signs announcing the end of the empire of the Aztecs; the addition on p. 717 was to be inserted at the end of the part concerning the Aztecs; the quote to be eliminated on line 35 of the same page mentioned events that announced the fall of the Duke of Alva.

5. Pag. 716. lin. 15 D. Quaedam U. obscurius

6. lin. 23 D. haec eadem U. evanescebat.

Pag. 717. inter lin. 9 et. 10 A.

7. Haec nostra tempestate vim fidemque amiserunt ut non nisi umbrae quaedam appareant nam irritum fuit negocium ut dux equitum interijt et amico cuidam meo cum annulos aureo[a] manu exereret duo sponte facta sunt unus post alium territus existimavit ad parentes pertinere seu casu seu occulta quadam ratione accidit ut pater alioquin non senex brevi accusatus est fraudis amasius eius ad mortem conflictatus est nulla ratio perspicua in huiusmodi assignari potest cum tamen prope miraculum res est cautius agere non malum est.

8. lin. 35 D. praedixi ego U. et caede alia pag. 718.

Cap. 79 Pag. 719. lin 19. vocat⟨u⟩r lactea via A.[660]

1. Longevae vitae argumentum quod in extrema senecta appareat.

2. lin. 26 loco tum L. tamen.

3. lin. 38 D. est et alius U. significat pag. 720.

Pag. 723. lin. 11 malum portendunt A.[661]

4. Quinimo hoc adnotavi quod magnorum affectuum incumbentium paulo ante signa exoriunt⟨u⟩r. unde fortuita fit divinatio.

5. Pag. 726. lin. 15[b] D. non ignoro U. clarior extitit[662]

Pag. 728. inter lineam 22 et 23 A.[663]

6. Atque haec satis memineris autem usu quotidiano non parum proficere si quis recte norit aliter multorum malorum causa est huiusmodi studium palam est quantum ad pravos usus prona sit quam imperfecta quantum vero in traditis principijs a veritate aliena ostendit

[a] In *Ott. Lat.*: "aureos".

[b] "15": in the interlinear space.

[660] Ch. 79 "Chiromantiae ratio et praedictiones". The whole chapter derived from the unpublished *Chiromantia*, written between 1526 and 1533 (Cardano *2004*a, p. 51). The addition regarded a quote which qualified as "lactea via" the line in the hand which indicates longevity. The following two passages on the same page regarded the interrelation between astrological predictions about the life of an individual and those derived from "signs" in the hand.

[661] On the meaning of some secundary lines in the hand.

[662] On the correlation between lines in the hand and planets, according to several authors.

[663] The following addition was to be inserted at the end of the chapter on chiromancy.

manus mea quae brevissimam vitam et rude admodum ingenium declarat // fallacem submersionis pericula a quibus plurimum abfui non 365v
ideo ars damnata sed haec ars et non ars sed coniectura ut ex proprijs pendet si enim cerebri mala signa adsunt quid mirum si morum improbitas et seges miseriariarum illi adsint. praesertim si cum hoc etiam pauper sit et humilibus natalibus si non naturali inclinationi obnitat⟨u⟩r. Ergo tu hanc dices esse divinationem ego naturalem moralem civilemque notitiam appellabo.

1. cap. 80 pag. 731. lin. 6 D. Itaque magna U. recitabo tamen Pag. 732 et P. his A.[664]

2. Illudque obmurmurant Horatianum. Heu pransae lamiae vivum puerum extrahat alvo.[665]

attamen quaedam subijciam experimenta, primumque recitabo.

3. Pag. 733. lin. 18 D. atque haec U. haec vero ad daemonium referunt⟨u⟩r. pag. 740 Et P. his A.[666]

4. Sed decet in huiusmodi rebus quae parum nobis notae sunt et in magna controversia positae et in quibus error utrinque periculum affert seu innocentes plectant⟨u⟩r seu nocentes liberent⟨u⟩r non nisi vel claris experimentis cognita aut certa demonstratione probata adducere. Orgia illis Bacchi originem dedere stultitia error vita misera, libido impietas nutriverunt scelus perficit. Et quamvis multae intra primos canzellos constiterint maxime iuvenculae et adolescentes non paucas tamen constat ex experimentis ac questionibus iurasse in cacodaemonum verba et religioni iniuriam intulisse et infantes occidisse et quam vocant vulgo unionem seu factionem excitasse donec ad rebellionem perventum sit ut etiam Dulcini temporibus et eodem Duce: nam de immanitate nec id latuit Aristotelem qui meminit eius mulieris quae gravidas excuteraret ut infantes detractos devoraret et circa pontum esse homines qui filios in convivijs mutuo edendos exhiberent. verum Boeti et Saxonis Grammatici fabulas hic tamquam fide dignas nemo

[664] Ch. 80 "Striges seu lamiae, et fascinationes". On these two pages Cardano discussed opinions arguing for the reality of witchcraft.

[665] Horatius, *Ars poetica*, vs. 340.

[666] Criticism of Giovanni Francesco Pico's view of the properties of demons attributed to individual men.

me vel adiecisse vel nil curasse vitio det cum exornasse historiam tam sperare ausi sint quam fodarint. Ergo nobis de historia maleficijs cacodaemonis adoratione quem aquilinis pedibus oculis igneis naso adunco
366r veste siricea oblunga pilosa nigra // indutum ferunt quemque adorant alternatis pedibus cum manibus ex diversa parte modo antrorsum modo retrorsum sic anteporrectis altrinsecus abductis de dormitatione de unguentoque illo de visionibus convivijs apparatu saltationibus. Referebat F. Triultius musochi regulus quibus tamen ille multa fabulosa ut mos est miscent.

5. Fascinationes autem trium sunt generum. quaedam contactu fiunt: quaedam solis verbis quaedam etiam rebus constant quae tamen non tangunt⟨u⟩r cuius modi sunt quae sepeliunt⟨u⟩r in domo in vestibulo statuae cereae suffumigia haec, et sola verba nihil posse ostendit una ratio unicumque experimentum. ratio ipsa est quod naturales actiones quodam contactu constanti [voco] contactum communionem corpoream ut in potu gestatione in lectis aut sensu velut odores aut visa vel audita. si igit⟨u⟩r nullo modo tangunt⟨u⟩r afficere non possunt. experimentum vero quod nimis ampla via tyrannis pateret ad id quod tanto suorum charissimorum periculo portentant: quaedam tamem contactu constant. horum primus ac praecipuus est philerum quod devorat⟨u⟩r: Inde gestatu vel cutricis lectuli intacta post odores post audita et quae in cubiculo posita sunt demum visa. Itaque cur praecantatio quae cum consensu eius qui affici debet aliquid possit fascinatio maxime occulta nihil visum est quomodo quandoque aliquid possit et quando in causas redigi queat naturales satis aperte docuimus. Unde manifestum est aliam esse animalium amicitiam et odium aliam anthipathiam et sympathiam, aliam fascinationem aliam praecantationem quamquam persaepe unum in aliud transferatur.

1. Pag. 741. lin. 5 D. miracula caput lxxxi U. ad multiplicem illius compositionem hoc retrahunt. pag. 751. Et P. his A.[667]

[667] The elimination regarded the entire ch. 81 "Miracula", devoted to a discussion on the possible distinction between miracles and unexplained, surprising natural events, with many references to two unpublished works, *De arcanis aeternitatis* and *Problemata*. The entire chapter was to be replaced by the short note.

Miracula caput LXXXI

2. Quamvis miraculum de quibuscumque insolitis naturae latinae[a] dici soleat vere tamen non nisi de his quae a Deo fiunt intelligi debet: Nam quae vere non sunt sed vident⟨u⟩r technae aut errori ascribi debent quae vero vident⟨u⟩r quoniam sunt nec a Deo ad naturam pertinent: nec hoc igit⟨u⟩r miraculi nomen promeret⟨u⟩r. sed qualia B. Augustinus refert de B. Stephano multa et illud Innocentij advocati quod oculis ipse spectavit ea miracula dici merent⟨u⟩r. nos tamen de illis hic tractare minime instituimus. // Ergo miracula appel- 366v
lamus quae contra naturae legem et repente fiunt velut Neronis supremo anno cum ager iuxta viam locum mutavit sed tamen in his Dei vim aut admirari decet aut non admirari tamquam non supra naturae legem. Hoc autem non certi generis esse volumus vident⟨u⟩r autem ut vera fatear maxime circa sanationes: sed quid de natura hic institutus est sermo miracula vero supra naturam sunt quomodo ad haec de miraculis pertractare pertinebit. Quare ad auspicia transeamus.

1. Cap. 83. pag. 753 lin. 28 D. daemonum U. inferius dicendum Et P. his A.[668]

2. Minus tamen mirum videri potest si vera sunt quae de Ursino viro nobili qui morbo sed quasi insperato obijt cum boni videret⟨u⟩r habitus nam ferunt prope sine corde inventum sed tamen tunicae aderant nec satis fidus mihi testis visus est qui hoc retulit nec in sermone constans. Id tantum me admonet fieri potuisse constructionem talem victimae ut cor esset in iecore ingentis sapientiae natura.

1. Cap. 84. pag. 755. lin. 29 D. quod autem U. non animavertat in pag. sequenti[669]

---

[a] "latinae": also in *Ott. Lat.* In DRV: "latine".

---

[668] Ch. 83 "Aruspicia". The line to be replaced was on a mysterious event in Roman history, according to Cardano due to demons.

[669] Ch. 84 "Soni et voces quae sunt praeter naturam". The line was on a woman in Milan who said to possess a personal demon.

Cap. 85. pag. 756. post lineam 41 A.[670]

1. Fert⟨u⟩r autem in ambitum forma phaerica[a] at non aequaliter nisi ad later[b] inter se et ante ac retro: sed infra magis quam supra.

2. Pag. 757. lin. 18. D. Inde ad U. defunctorum

3. lin. 29 D. aer quae ibi est sonat transitque sonum in aquam ac rursus in aerem.

4. Pag. 758. lin. 26. D. quid plura.

5. lin. 28. D. quid amplius?

6. Pag. 760. lin. 22 D. si enim U. videri timet.

1. Cap. 86. Pag 761. lin. 31. superesset A si non historia pulchra fabella.[671]

Pag. 663[c]. inter lin. 10 et 11 A.

2. Transeo ad visus causas admirabiles cum quadam nocte surrexissem ut saccharum gladio detererem atque aquae immiscerem aperta fenestra illud affricare caepi verum candor exiguus sed clarus ex tali opere cum appareret primum suspicatus sum esse praestigium inde admonente puero credidi lunae lumen quod e regione fenestrae erat in causa esse. verum occulsa fenestra cum etiam lux maior ac clarior
367r videret⟨u⟩r // intellexi id gladij nitore et sacchari candore evenire. Erat autem tanta lux quae posset ad legendum adiuvare ubi igit⟨u⟩r celeriter deducerem ac reducerem ferrum clarissima apparebat minor autem quo magis motus remitteretur. Tandem ex hoc deprehendi instrumentum fieri posse e candidissimo marmore et frustis chalybis nitidissimis quod circumactum rotam tantum lucis in tenebris praeberet ut homo etiam tenuissimas literas absque alio lumine deprehendere possit: An vero etiam absque motu vel pluribus lapidibus ut ex reflexione lumen colligat⟨u⟩r dubitatione non inutili digum est.

---

[a] "phaerica": sic, also in *Ott. Lat.* and *Bonc.* I 51, for "sphaerica".

[b] "later": sic, also in *Ott. Lat.*, maybe for "latus".

[c] "663": sic, for "763".

---

[670] Ch. 85 "Vocum varia ratio". The passage argued for the existence of a constant sound in the human body, unaudible because covered by external noise. The quotes on pp. 757, 758 and 760 regarded sounds and events probably due to demons.

[671] Ch. 86 "Visus falsa causa et spectra". Pag. 761 regarded a fabulous episode of Scottish history. On p. 763 Cardano asserted his capacity to have anomalous visual perceptions.

3. Hinc etiam orit⟨u⟩r dubitationis cuiusdam solutio scilicet an quae noctu ignea vident⟨u⟩r ob id videant⟨u⟩r quia candida sint. videtur autem non ob id contingere ut diximus candida enim haec vident⟨u⟩r non ignea ut etiam nix non enim ignea videt⟨u⟩r sed candida. An scintillae rerum candidarum ob lucem copiosam cum necesse videant⟨u⟩r medioque inter antrum ob noctem et proprium calorem ignis colorem referunt nix autem et paries ob magnitudinem in tenebris proprium colorem retinent aut quoniam haec non vident⟨u⟩r quia non adeo lucida sint nam cum vident⟨u⟩r ignea apparent in luce autem candida. Ergo lucidissima et exigua maxime talia videbunt⟨u⟩r. putredo vero ignea est Matthiolus refert ut verum lignea illita pulmone marino lucescere noctu ut faces Daemonium circulatorum crystallum quod ratam pellucidam infra prismatis forma argenteo annulo includunt subiacet in angulo densa in materia multiformis pictura ita attenuata ut non nisi radiorum solarium distingui possit. Ergo ut rei fides addat⟨u⟩r nomen aliquod inusitatum intus et barbarum inscribunt quaedam obmurmurant et ut motu ac situ ut in Eclypsis figuram mutet multo experimento efficiunt ita ut moveri non solum mutari videt⟨u⟩r et quibusdam videri quibusdam non et paulo post videri ut non (nisi nasutus sit) imponere queant. cum quidam hic nuper obtulisset daturum dixi me empturum aliquanto minus quam esset praecium fracti argenti. Hanc artem id est imposturam callent tartari vocantque simiam velut amatoriam limam et adulterinae monetae chimiam.

1. Cap. 87. Pag. 765. lin. 31 D. seu Daemon seu caeli vis quaedam seu simulachrum Et P. his A quaevis.[672]
2. lin. 39 D. Parati U. non animadvertentes 367v
3. Pag. 766. lin. 2. D. Igit⟨u⟩r U. facile fallunt.
4. lin. 6 D. Et ob id U. Daemones fallere.
5. lin. 9 D. aut ostentantium se Daemonum
6. Pag. 767. lin. 11 D. si ad illos U. postmodum indigentem.

Pag. 769. lin. 23 D. visum autem est U. memoria retinent Pag. 770 Et P. his A.

[672] Ch. 87 "Mentis praesagia, et oracula". On p. 765 Cardano said that forebodings appear when the mind sleeps or when it is in ecstasy, because then it is not occupied by external sensation. The passages on pp. 766 and 767 regarded the fuzziness and uncertainty of forebodings; that on pp. 769-70 stated that it is possible to obtain them sleeping with a religious or ascetical work under one's head.

7. Pijs operibus et mente constanti fide, beneficio proposito corpore puro.

8. Pag. 771. lin. 13 D. Atque hic U. de aeternitatis arcanis

9. Et P. his A et certe aut necessarium aut utile.[673]

X. lin. 24 D. quae duplicem U. malorum autem

XI. Pag. 772. lin. 1 D. Plurima autem U. suo loco docebit⟨u⟩r.

Liber XVI

1. Cap. 89. Pag. 777. lin. 23 D. daemonum ac talium.[674]

1. Cap. 91. pag. 787. lin. 5 D. Itaque U. sic descripsit dicens Pag. 790 Et P. his A Inquit ergo.[675]

2. Pag. 790. lin. 38 D. Deinde U. opus perfectum est Pag. 793.

3. Pag. 793. lin. 19 D. haec tria U. et praeparavit.

4. Et P his A. Inde facit instrumentum et praeparat.

5. Pag. 795. lin. 19 D. Primum U fabellam intertexere Pag. 798.

6. Pag. 798 inter lineam 13 et 14 A.

7. Forsan autem sensus aliquis sub hac tam pulchra fabulla latet quem ego non assequor quod si non valeat cantio et inter tot seria remissionis animi gratia scripta sit.

1. Cap. 92. pag 799. lin. 19 D. scripsimus U. futurus sit[a].[676]

---

[a] "sit": sic; in DRV: "sim".

---

[673] Cardano referred to *De arcanis aeternitatis* on mental disturb impeding or flawing prediction. On p. 772 he stated that the ancient priests partially invented their predictions, and that the number of diviners and prophets in historical periods is related to astral influx.

[674] Bk. XVI "De rebus praeter naturam admirandis", ch. 89 "Sigilla". Here began the discussion of demons, defined as "admodum periculosa".

[675] Ch. 91 "Ars magica Artefii, et Mihinii". The three pages to be eliminated contained quotes concerning magical formulae and symbols derived from Artephius (see note 509), after a preface where Cardano stated that he merely took them as examples, without arguing for their efficacy. On pp. 790-93, there were other magical formulae and symbols (in particular for the production of gold), and on p. 798 thirteen magical "experimenta".

[676] Ch. 92 "Praecantationes". For this issue Cardano referred to the more extensive discussion "in medicis tractationibus". It is unclear to which work he referred; the elimination of the line possibly means that it was one of his unpublished medical works, listed in the various versions of *De libris propriis*. The lines on pp. 800 and 801 regarded superstitious activities by monks, practices in North Italy, and the healing of a child in America with magical means.

2. Lin. 21 simile[a]
3. Lin. 32 Nuper
4. Pag. 800 lin. 4 D. Quidam U. viam non invenit
5. lin. 21 D. aut Daemonis U. ab omnibus haberi
Distorto
Pag. 801.
6. Pag. 801. lin. 30. A aliud distorto.
7. lin. 35 D. similiter et loco eius A Aliud.
8. lin. 38. D. tribus diebus veneris continuis. 368r
9. lin. 39 A[b]. sacrificium U. exsiccante uti Pag. 802. P. his A.
X. Terque interpositis septem diebus inter singulas vices sed haec cura non praecantatio.

1. Cap. 93. Pag. 802 lin. 14. D. ad tractationem de aeternitate.[677]
2. lin. 15 D. titulum titulo coniunxisse scilicet.
3. lin. 39 D. ob haec igit(u(r U. ac sternutamentum Pag. 804.
4. Pag. 804 lin 28. D. velut leges U. esse affirmant.[678]
5. Pag. 805 lin. 8 D. futurae retributionis Et P. his A. compensationis.[679]
6. lin. 15 D. quae fit U. nunc ad Paternam accedamus Pag. 808.[680]
7. Pag. 809. lin. 8 D. in plerisque U. Primum quidem quod.[681]
8. lin. 20. Non dixit A aliquid commune habuit cum Plutarcho de oraculis et Husebio[c] Caesariensi de praeparatione evangelica.

---

[a] After "simile" (and on the next line after "Nuper") there is a character (B or K) not used by Cardano in his correction. Probably, the scribe misunderstood the original character possibly "D"). In *Ott. Lat.* the two words are not followed by characters.

[b] "A": sic, for "D"; in *Ott. Lat.*: "D".

[c] "Husebio": sic; in *Ott. Lat.*: "Eusebio".

---

[677] Ch. 93 "Daemones, et mortui". The three quotes on p. 802 referred to *De arcanis* for further discussion of spirits and demons.

[678] Among the authorities certifying the existence of demons Cardano cited the Platonists, the Stoics and the religions ("leges").

[679] In *De rerum varietate* beatitude after death was defined as "retributio" (similar to a material reward) for those who lived a Christian life.

[680] These lines discussed the opinions of several authors, among whom Psellus, on the existence of demons and soul.

[681] On p. 809 Cardano indicated what his father learnt from his personal demon about the life of demons and their properties, and concluded that it was similar to Plutarch's and Eusebius' teachings.

9. lin. 21 D. Plutonici[a] vero U tamen daemones Pag 810.[682]

X. Pag. 810. lin. 16 D sed ad rem U. qui haec verba refert Pag. 812.

XI. Et P. his A De Socrate autem haec habemus.

XII. Pag. 812. lin. 23. D. de quo referunt U. veniam narrabat Pag. 816.

XIII. Pag. 815. lin. 34 Jacobus K.[683]

XIV. Pag. 816. lin. 34 D. Aliud idem U. simulent se videre.

pag. 823.[684]

XV. Pag. 824. lin. p⟨rim⟩a D. Id quomodo U. in qua aula est in ea. Et P⟨ro⟩ his A Pag. 827.

XVI. Viget adhuc in familia nobilissima Torellorum Parmensium ubi in aula arcis Pag. 827.[685]

XVII. Pag. 828. lin. 6 D. memini U. nequissimus.

Inter lineam 14 et 15 A.

XVIII. Nonum est ab his quae acciderunt in pugna Pharsalica dum ex victoria status omnis rerum mutatus est de quibus dubium non est.[686]

lin. 15 D. caeterum U. ex longinquo petita Pag. 832.

XX. Pag. 833. lin. 4 D. probus fuit atque.

XXI. lin. 5 D. Deinde U. quae de his accepimus

Pag. 849. et est finis libri xvi. P. his A.

368v XXII. Atqui daemonas esse negant Peripateci non paucas adducunt rationes. Prima quoniam si corpora simplicia mortalia generabant⟨u⟩r ut homines et ad quid permistio si simplicia si mortalia

---

[a] "Plutonici": sic, also in *Ott. Lat.* In DRV: "Platonici".

---

[682] Opinions on demons by several Platonists (Plotinus, Porphyrius, Iamblicus). The quote on pp. 810-12 regarded man's deceit by demons, and till p. 815 it discussed Socrates' statements on his demon.

[683] Cardano spoke about a mysterious event in the life of a Venetian nobleman, Iacopo Donà. The character "K" is perhaps a mistake by the scribe for "D", indicating the elimination of a name (see *supra*, f. 332r).

[684] Deleting pp. 816 to 827 Cardano eliminated almost the entire list of Ancient and contemporary demonic manifestations, as well as his theoretical analysis of the nature, activity and current residence of demons (the highest region of the air).

[685] The pp. 827-28 referred to a ghost appearing in a castle of the noble family Torelli in Parma.

[686] Point nine in a list of intellectual and physical powers of demons. The next cancellation, from p. 832 till the end of bk. XVI, eliminates an extensive analysis of the motives inspiring demons to appear to men.

elementum mortale fiet immortale si composita erunt circa terrae superficiem illisque praedominabit⟨u⟩r terra et aqua. Secundo de generatione et interitu.[a] Sin autem in corporea igit⟨u⟩r movebunt astra. Aliud si erunt poterunt delere totum genus humanum et saltem implere terroribus atque omnia confundere quod non videmus. Et si admittunt⟨u⟩r autem non intelligent atque id absurdum aut intelligent et ita vel a sensibus et erunt corporea mista et homines aut absque sensibus et ita voleruntᵇ duo modi intelligendi in incorporeis et maxime compositi qui debent esse semplicissimi. Et hoc potest latius diffundi.[c] Erit enim intellectus vel a causis supra effectum vel contra aut dabit⟨u⟩r tertius modus. Dico quod iuxta Platonicos sunt corporei aeterna ex materia nam si aeter perpetuus est licet natura obnoxius interitui ac descendere non potest quanto magis vehiculum illod quod est natura medium et medium in modo intelligendi.

Libro XVII

1. Cap. 94 pag. 851. lin. 22 D. omnium magnorum malorum atque bonorum authorum.[d] [687]

Cap. 96. Pag. 854 lin. 26 D. sacerdotes et loco eius A Bonzij.[688]

Pag. 857. inter lin. 28 et 29 A.[689]

2. Sed quod magis mirum Creta olim Insula de qua Poeta. Olim centum habitant urbes nunc vix tres et paucas ac pene villas Matium, Cydon, et Rhythimna. quid quod in tota Grecia nulla Academia nec Graeci ipsi curant ut pueri hanc discant.

---

[a] In the margin: "Tex. 50".

[b] In *Ott. Lat.*: "vel erunt".

[c] In *Ott. Lat.*: "diffendi".

[d] "authorum": sic, also in *Ott. Lat.* In DRV: "authorem".

---

[687] Bk. XVII "De rebus dignis", ch. 94 "Gentium ritus". The quote regarded the religious justification of human sacrifice and of cannibalism among the American Indians.

[688] Ch. 96 "Urbes, resque aliae insignes". The quote was on Japonese "sacerdotes", devote to homosexuality. The substitution of "bonzij" for "sacerdotes" avoided a reference to Western priests.

[689] The next five quotes (2-6) were to be added to a list of remarkable cities and buildings, ancient as well as modern.

3. Transeamus ad alia in olmia suenae regia ut olaus magnus refert tecta domorum signis subiectis: inde Getulae arboris corticibus septa diligenter ut restagnare aqua non possit terra integunt⟨u⟩r. serit⟨u⟩r ordeum irrigat⟨u⟩r pascunt⟨u⟩r pecudes obsidionis tempore ita solertia
369r non vulgari magnis ac necessitatibus // a rudi gente consulitur.[690]

4. Brizantij[a] templum Sophiae cum conflagrasset Iustinianus Imperator tanta maiestate illum restituit ut addita quadringentis aurorum coronatorum millibus sola constarent quod si locus in quem sacerdotibus solum ingredi fas est tanti fuit quid donaria quid tota templi machina quid ornamenta fuisse existimandum est. Author procopius in primo de Iustiniani aedificijs qui tamen adulationis aut levitatis suspitione non caret quamquam quod ad hoc pertinet satis vera existimem quae de illius templi magnificientia quod etiam adhuc stat refert.

5. In templo B. Verginis magno urbis nostrae est organum instrumentum musicum et ipsum inter sui generis instrumenta magnificentissimum quatuordecim fistularum ordinibus fistulis circiter septingentis viginti quarum non nulle longitudine brachiorum quatuordecim diametro bessis[b] ita ut puer annorum novem intus obscunderetur.[c] ligneum ornamentum sex totum non minus quam viginti aureis talentis venierit. Adeo ampla sunt Urbis nostrae opera et generosi animi civium et artificium audacia cum peritia incredibilis et in Divos liberalitas non vulgaris. Est vero aliud ibi praecipuum industria artificis qui ita fistulas reduxit ut ne aequando sonos quicquam adimiret aut contorqueret quod vitius est ferme omnibus eius generis instrumentis familiare. Id praestitit adamussim primum diapasos conformando et aequalitate exquisita phistularum inde cunearum coaptatione et augendo et minuendo efficit ut vocem symetram reddant in fistula.

Pag. 859. inter lineam 32 et 33 A.

6. Sed omittamus miracula modica impensa. Paradysum breviter explicemus. Domus longitudo cum viridario ccclx passuum xl. Ianua

[a] "Brizantij": sic, also in *Ott. Lat.* and *Bonc.* I 51, for "Byzantij".
[b] "bessis": sic, also in *Ott. Lat.* and *Bonc.* I 51.
[c] "obscunderetur": sic, maybe for "absconderetur".

[690] Magnus *1555*, pp. 315-16 (*Historia*, IX, ch. 38).

ad occidentem aedes longa lx. Ab ea antherino xxx cum euripo violae purpureae, lilia conualium garyophylli crocea viola rosa lilia Iasemin. post pomarium persicus vitis mirabolanica, musa pyra, appia chrysomela, punica fraga // cerasa medica, omnis generis mensa ibi ex ophite xxx P. ut reliqua tertio loco piscina mespibus crespinus, uva spina, ribes sorba cotenea castaneae nucies avellanae. In quarto cubiculum biblioteca amaracus myrthus ozimum menta balneum calendula. Quinto loco natatio salix trifolium gramem alei populique cupressi cedrus atque Iuniperus. Extremo locus e quercu et illice palmis abiete sacellum berberis viscum testudines omnis generis limacos ranae paludosae astaci praegrandes multa malva multus asphodelus apium papavera hyacinthus silentium obscuritas umbra perpetua longitudo huius P. cL. 369v

lin. 34 singulis locis A.

7. De quibus Horatius sub catij persona in satyris quod ad cibos attinet.[691] Ergo.

1. Cap. 97 . pag. 865 lin. 37. D si purpureus. Et eius loco A. si ruber.[692]
2. Pag. 867. lin. 36 D. immensi praecij quorum magnitudini
3. Et P. his A quorum praecijs

1. Cap. 98. Pag. 869. lin. 4 D. Oribasij U. dijudicare licet.[693]
2. lin. 8. D. Theophylus U. in Aphorismos
3. lin. 17. D. in libro Floridorum

[691] Horatius, *Satyrae*, II, 4.

[692] Ch. 97 "Thesauri". The change of an adjective regarded a description of coral. The correction on p. 867, linguistic too, regarded an estimate of the value of the gems possessed by the Turkish sultan.

[693] Ch. 98 "Bibliothecae, ac libri, variaque antiquae magnificentiae exempla". The following authors were cited with some of their works in a list of ancient and modern authors, whose works were presented in *De rerum varietate* as unpublished or badly edited: Oribasius (all his medical works); Theophilus Protospatharios ("de pulsibus ex excrementibus, et in aphorismos"); Nikephoros Blemmydes ("de urinis") and Urso of Salerno (same title; Cardano said to have corrected their treatises "in libro Floridorum"); Sante Arduino "de venenis naturalibus, artificiosisque"; Apollonius "de conicis elementis". The cancellation was partially due to the fact that he had found editions that he had omitted, and it was partially to new, correct, editions (such as, F. Commandino's for Apollonius, issued in 1566). *Floridorum libri*, written about 1535-36, and mentioned by Cardano in several versions of *De libris propriis*, remained unpublished and is now lost. Cardano used parts of this book for other works; Cardano *2004*a, pp. 62-63.

4. lin. 18. D. sanctes U. artificisiosisque

5. Pag. 870. lin. 26 D. Apollonius U. retinet.

6. Pag. 871. lin. 29 D. quomodo U. dictum est Et P. his A.[694]

7. Illud etiam vetustae cuiusdam magnificentiae exemplum fuit quod libri maximis notis scribebant⟨u⟩r cuiusmodi nunc musicae modulationem contemnentes sed maiores ita Virgilij corlicem Vasicana[a] habet bibliotheca ut Pierius refert

Pag. 873 inter lin. 37 et 38 A.[695]

8. Inter Romanae magnificentiae incredibile spectacula[b]

370r nullum neque eorum // neque aliorum seu vetustatis etiam post et nunc universo iam orbe cognito comparari potest triumphalae[c] pompae nec libet nec licet aliter exprimere quam a Blondo exponat⟨u⟩r. Eit enim res humanum quasi supra fastigium inter quos P. Emilij eminet cccxx triumphi fuisse memorant quorum ultimus fuit probe de Blemijs germanica gente.

9. Pag. 875. lin. 15 D. atque eousque processit humanus fastus ac pompa.[696]

Inter lin. 16 et 17 A.

X. Miracula sepulchrorum narrat Caelius Rhodiginus, refert tamquam visum tametsi ratio temporum ostendat non potuisse videre: paulo enim iunior erat cum haec contingerunt anno Mcccclxxvi. in via appia Romae e regione sepulchri Ciceronis inventum est cadaver puellae quam Tuliolam filiam Ciceronis esse crediderunt sic conditum unguentis ut adhuc viseret⟨u⟩r integrum et quod maius est capilli etiam reticulo aureo septinitebant mira res MD prope annis omnia tam integre servata. iacuit tribus diebus detectum atque interim vix[d] unguenti soluta est cadaverque computruit ac dissolutum est magna cum iactura tan-

---

[a] Sic, for "Vaticana", also in *Ott. Lat.*

[b] In *Ott. Lat.*: "incredibilia spectacula".

[c] "triumphalae": sic, also in *Ott. Lat.* and *Bonc.* I 51, for "triumphali".

[d] "vix": sic, also in *Ott. Lat.* and *Bonc.* I 51, for "vis".

---

[694] A reference to *De arcanis*.

[695] The following quote was to be inserted in a list of great things and events in Ancient history, including the seven marvels etc.

[696] Among the examples of huge buildings testifying man's desire for magnificence Cardano also listed the alleged tombs of Abraham and St. James Minor.

ti exempli et pietatis eorum qui illud sua industria perpetuitati consecraverant. Atque eousque processit humanus fastus ac pompa.

1. Cap. 99. pag. 878. lin. 29 D. atque in universum.
Et P. his A. unus praeterea historicus ut in universum sint libri.[697]
2. lin. 37 D. gratitudinem. Et loco eius A gratiam.
3. lin. 37 D. Quod si U. praestantiores. Pag 779[a].[698]

1. Cap. C. pag. 879. lin. 20. ad opus nostrum A non Plat. mentio honorifica.[699]
2. lin. 22. D. praeterea U. cum igitur
E⟨t⟩. P. his A. Pag. 882.
3. Diviseram autem ab initio in libros tres somnio monitus (si modo de eo // opere et non Hyperboreorum intelligendum fuit). Post 370v
ob magnitidinem et argumenti ratione postulante in
xvij. Nam cum.
4. Pag 883. lin 35. D. divinorum U. finis.[700]
In Tabula D. Dominicani Inquisitores Lupi rapaces.
Item D. Inquisitorum Avaritia.[701]

In libros de subtilitate et P.° in XI

1. Pag. 799. lin. 14. D. at vero quomodo U. sed quoniam nuditas A.[702]
2. Quod autem fatigat Philosophos et praecipue Peripateticos est

[a] "779": sic, for "879".

[697] Ch. 99 "Resolutio a fine, qua habetur usus inventorum". The chapter listed the subjects of the seventeen books of *De rerum varietate*; the correction modified a part of this description. On line 37 *De rerum varietate* qualified God's benevolence towards the sage as "gratitudo".

[698] The phrase defined the highest goods for man.

[699] Ch. 100 "Causa scribendi hos libros, et eorum utilitas". The quote from line 20 to 22 mentioned *De arcanis*.

[700] *De arcanis* was mentioned.

[701] The quote, in the index of the work, referred to a passage in ch. 80, which recalled that the Venetian Senate took away from the ecclesiastics the jurisdiction concerning diviners. See note 34 and docs. 2, f. 133v, and 42, f. 33v.

[702] The corrections were done on the basis of the Henricpetri edition (Cardano *1560*). Bk. XI "De hominis necessitate et forma". The passage dealt with the psychological and behavioral connotations common to all nations, because they were dependent upon the physical structure of man. The line on p. 802 was on the same topic.

quod si Deus non cognoscit primas substantias, nihil cognoscit: quomodo ergo gubernabit mundum? si cognoscit videt⟨u⟩r per mutationem habere cum desinunt?[a] et dubium non est ex his quae prodidit pluribus in locis qui extant adhuc cognoscere modum autem exponere qui varius est temerarij esse arbitror illorum velle opnionem quam ipsi declararunt cum libri illi interciderint, Aristotelis siquidem de Dei providentia de natura Deorum duo de dijs localibus unus Theophrasti vero de ijs quae de Deo dicunt⟨u⟩r de Dijs de divina felicitate de laudibus Deorum et de divino afflatu.

3. Pag. 802 D. sic illa eversa U. sed haec parum philosophi.

Libro XIIII

1. Pag. 919. lin. 2 D. Intellectus res est U. sed cur verum A.[703]

2. Est enim intellectus multiplex iuxta Philosophos agens passivus materialis adeptus. Est autem qui ut species rerum quae intelliguntur. Anima vero subiectum. Adeo ut pro operatione et pro substantia accipiat⟨u⟩r quia operationis est subiectum.

3. Pag. 920. P. Sacerdotes L. Magi atque Chaldei:[704]

Libro XV

1. Pag. 933. lin. 19 P. Quatuor L. duos.[705]

Pag. 934. lin. 22. Post verba illa arguta inventio A.[706]

2. Quae fuit olim ratio Horatij scribentis ad Augustum.

---

[a] In the margin: "P⟨rim⟩o de Anima Tex. 12. Metaphi. Tex. Ethicorum cap".

---

[703] Bk. XIIII "De anima et intellectu". The quote contained the view "Intellectus res est ipsa quae intelligitur".

[704] The passage in *De rerum varietate* spoke about the spell of the occult on men, evident from the secret rituals of the Babylonian "sacerdotes"; the use of this term for the ministers of a pagan cult was probably seen as not apt, or else as blasphemous.

[705] Bk. XV "De inutilibus subtilitatibus". Cardano reduces from four to two the number of books of *De ludis*, partially published in Cardano *1663*: I, pp. 161-76, as *De ludo aleae*. This provides new information, because usually the published part is regarded as book IV of the original text; see Cardano *2004*a, pp. 47-48.

[706] As example of useless intellectual subtleties Cardano cited an arithmetical formula to reduce (according to the progression B = ½ A) the difference between the price asked for by the seller and the one offered by the purchaser. Horatius' writing to Augustus is *Epistolae*, II, 1.

Pag. 936. lin. 3. post numerum illum 1048575. A.[707] 371r

3. Compendiose autem et una operatione invenies illum cum sint 20. termini. Addes enim .1. pro regula fit 21. invenies 21 terminos in continua proportione dupla et erit ultimus terminus 1048576. quem ut leviore labore colligas accipe medium 21 qui est 11 distat enim per 10. ab et a 21. et hic erit 1024. duc in se fit ille idem 1048576.

Libro XVI

1. Pag. 1009 lin. 25. D. Pauci tamen U. hoc in genere.[708]

2. Pag. 1010. lin. 14 P. digniatus L. dedignatus.

3. lin. 22 D. tertium locum U. Euclides et ante Euclides L. Tertius est.[709]

4. Pag. 1011. lin. 5 D succedit huic U. Apollonio Pergeo. Et antepone quartus locus debet⟨u⟩r

5. lin. 19 D. tam faede[710] usque ad finem ipsius xvi Libri.

Quorum loco repone.

Quintus locus (nunc dignitatis non habeo rationem) Ptolomeo sextus Hippocrati septimus Theophrasto octavus Plotino ascribat⟨u⟩r. Hi omnes graeci sunt admirabiles inter Arabas Geber et Hasen

---

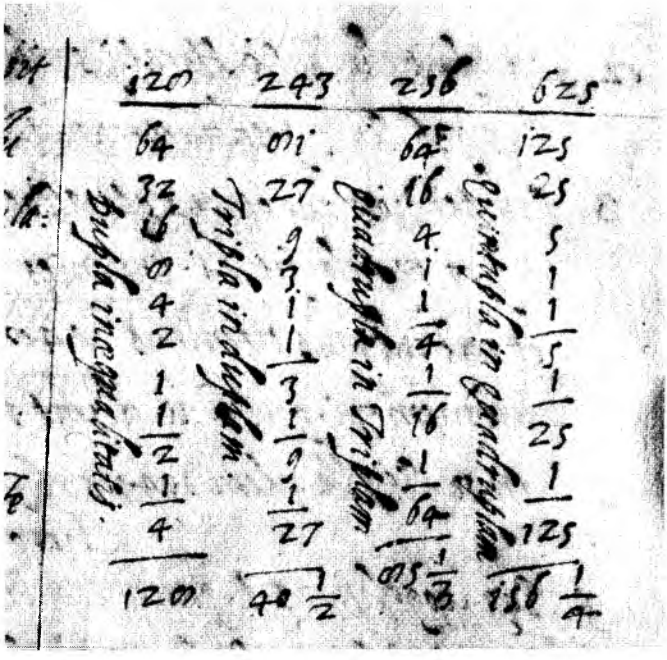
[707] *De rerum varietate* discussed the hypothetical sum of medical precepts, supposing it to be equal to the number of the possible combinations of twenty basic propositions. Since the outcome (1.048.575) went beyond the precepts contained in all Greek, Arab, and Latin medical works, Cardano concluded that the number of the basic propositions should be fairly inferior to twenty.

[708] Bk. XVI "De scientiis". On the difficulties and misuse of divination.

[709] On pp. 1010f, *De rerum varietate* presented a classification of scientific and philosophical authors, useful for an analysis of Cardano's intellectual world: Archimedes, Aristotle, Euclides, Scotus, R. Swineshead; then Apollonius Pergaeus, Architas, "Mahometus Moisis filius" (Muhammed bin Musa, that is, al-Khwarizmi), Alkindi, Geber, Galen, and Vitruvius. In the end, he added, however, that Ptolemy, Hippocrates and Plotinus "propriores divinatati fuisse videntur". The most remarkable name absent (in particular from the Censors' point of view) is Thomas Aquinas (mentioned merely in addition to the first group of authors). The corrections here inserted regarded: cancellation of Scotus and Swineshead (Apollonius now occupies the fourth position); elimination of all authors from Architas to Vitruvius (now in the addition, together with other newly introduced authors).

[710] The adverb referred to the edition of Apollonius' *Conica* known to Cardano before 1566; see note 693.

seu Avicenna ex Italis Vitruvius Thomas vesalius[711] ex Britannis Scotus suisset Alchindo Arabi comparabimus ut Galeno Oribasium. Caeterum qui modos aut ornamenta dicendi docuerunt scivisse quicquam dici non possunt quamvis doctiores Timagene Pompeii in grammatica vel magis elaboratus Prisciano aut facundia Cicerone ferocior[a] aut cultior Quintiliano vel Chrysippo acutior quos non negarim scivisse quicquam at non vere: sunt enim sex modi sciendi cognitio principiorum collecta sensibus quam inductionem vocant, Demonstratio, Divisio, resolutio a fine artibus propria et lumen intellectus quod soleo περικαμπουσυν appellare. Est in cognitio de rebus sensu perceptis iuditio et intellectus Illustratione percepta velut cum scio quod prima quantitas

[a] "ferocior": sic, also in *Ott. Lat.* and Bonc. I 51, for "feracior".

[711] Vesalius' collocation among the Italians is surprising, because he is qualified as "Bruxellensis" on the frontpage of *De humani corporis fabrica* (a work Cardano was acquainted with); moreover, he is listed by Cardano among his correpondents in *De libris propriis*. Possibly, the scribe omitted some words before his name.

se habet ad omnes in quavis continua multiplice proportione sequentes collectas ut ad primam sequentium uno minus[a] ut in exemplis a latere. Quod si etiam demonstratione inveneris // quam proposuimus alias li- 371v
cet inventum sit Archimedis extendet⟨u⟩r ratio licet in fructu diversa ad alias proportiones sub particolares et super partientes.

Libro XVII

Pag. 1083. lin. 6. post (vocatur) A.[712]
Sed de ascensu per siphonem etiam aqua quiescente dubitatio est.[b]
lin. 17. post (vocat⟨u⟩r) A[713]
2. Romae id saepe vidimus.
3. Pag. 1114 lin. 6 D. voluit autem V. memoriae sui studenti. Horum loco interpone omitto quanta sit voluptas et gloria ex nominis ac mentis propriae vitae multoque celebrior atque anteferenda statuis quibus potentiores.
4. Pag. 1115. lin. D. manet ergo post V. nunc spheram

Libro XVIII

1. Pag. 1117.[c] lin. 3 D. Sunt etiam[d] V. Dentium partis (sic enim legi debet) loco dentium vero partis.[714]
2. Pag. 1180. lin. 24 D. divisum quidem U. sed non haec mihi.[715]

---

[a] In the margin: "lib⟨r⟩o de propor. 8 propos".
[b] In the margin: "vide 4.° De Secretis"; for this work, unpublished and probably not finished, see Cardano *2004a*, pp. 85, 103-105.
[c] "1117": sic, for "1177".
[d] "etiam": in DRV "tamen".

---

[712] Bk. XVII "De artibus". In the passage under discussion Cardano denied the possibility of a *motum perpetuum*.
[713] The quote was about a particular type of textile.
[714] Bk. XVIII "De mirabilibus, et modo repraesentandi res varias praeter fidem". Stains on nails and peculiarities of teeth announced events in the life of a person.
[715] Cardano asserted that the structure of *De subtilitate* appeared to him in a dream; he held the same for *De rerum varietate*; Cardano *2004*b, pp. 13-14.

3. Pag. 1183. lin. 15. verba illa de somniis decem L. de somnijs quatuor.[716]

4. In eadem L. post verbum (scripsimus) D. Haec solum adijcere U. Illud vero proprium.[717]

5. Pag. 1186. lin. 17 D. similia haec U. secundum vigiliae genus.

6. Pag. 1189. lin. 24 D. licet raro talia quae ibi frequenter evenire solent contingunt. Horum loco nec raro sed saepe per deserta tam soli ardenti exposita quam gelu concreta occurrunt iter agentibus species admirabiles tam vivorum sed absentium quam mortuorum hominum, contigit etiam Mediolani ut efferret⟨u⟩r.

7. Pag. 1190 lin. 24. P⟨ro⟩ cottum L. gossypium.

8. Pag. 1191 lin. 3 D. simile quoque U. Ex his igitur.

Libro XIX

1. Pag. 1198. lin. 15 P. eximant L. existimant.[718]

372r 2. Pag. eadem lin. 19 D. Horrescit.

3. Pag. 1201 lin. antepenultima. P. (praemium) L. praemio.

4. Pag. 1209. lin. p⟨rim⟩a D. sed minus U. Pausanias refert.[719]

5. Pag. 1218. lin. 17 D. Narrabat mihi U. sed nullibi.[720]

6. Pag. 1220. lin. 20 D. Nolim ego U. in fine ipsius libri XIX.[721]

---

[716] On the number of books of *Somniorum sinesiorum*. The reduction from ten to four books occurred in 1561-62; see Cardano *2004a*, pp. 61-62.

[717] On the superhuman origin of dreams. On p. 1186 Cardano stated that the visions of the anchorites were due to their life-style and food; on p. 1189 he said that the ghosts in Iceland derived from the climate and the physical features of that country. On p. 1191 he stated that the same effect, for opposite natural causes, occurred in Africa and in India.

[718] Bk. XIX "De daemonibus". The passage, till p. 1201, discussed man's fear of demons.

[719] Quote from Melanchthon (*Progymn. Physica*) on the magical device permitting a priest to find a treasure. This quote was noted by other Censors; see note 360.

[720] Cases of demonic possession decribed to Cardano by a Spanish priest.

[721] The long passage to be eliminated argued for the possibility that demons stay in the superior level of air, and that whenever they existed, their existence was due to God's will.

Libro XX

1. Pag. 1225. lin 8 D. sic enim latinae[a] U. Aristoteles substantias.[722]
2. Pag. 1226. lin. 4 D. hoc autem U. noster enim hic.[723]
3. Pag. 1228. lin. 13 D. Igit⟨u⟩r ut horum U. verum quanticumque sint et loco deletor A.[724]
4. Aristoteles[b] autem videt⟨u⟩r numerum earum quadraginta septem alibi quasi infinitas (qua enim ratione numero illas circumscribemus) constituisse videtur.

Libro XXI

1. Pag. 1252 lin. 12 D. sed postquam U. horum igitur.[725]
2. Pag. 1253 lin. 16 P. Igit⟨u⟩r L autem.
3. Pag. 1255. lin. 21 D. in corpus U. occulta quadam.[726]
4. Pag. 1257 lin. 11 D. Lex tamen U. Diogenes dicere.[727]
5. Pag. 1263. lin. 21 D. haec igit⟨u⟩r U. Ad finem libri.[728]

In libros commentariorum Ptolomei impressione in folio[729]
Libro secundo Com: 18. Pag. 125. lib. sec: lin. 7 D
1. Dubitavit aliquis U. aries facit feroces.[730]

---

[a] Sic, also in *Ott. Lat.* In DRV: "latine".
[b] In the margin: "12 Metaph cap: 8. P° coeli T. 100".

---

[722] Bk. XX "De primis substantiis seu vitis". Cardano qualified as "Dii" all spiritual substances.

[723] Cardano exhibited his own hierarchy of angels and spirits.

[724] On pp. 1228-30 the properties of spirits present in every celestial sphere were inferred from the respective planet. The next passage regarded Aristotle's views on the number of celestial spheres.

[725] Bk. XXI "De Deo et universo"; pp. 1252-53 discussed the relationship between time and eternity.

[726] On the reality of immaterial influx.

[727] On Pietro d'Abano and geomancy.

[728] The elimination regards the conclusion of the entire work, including the criteria for selecting the subjects and the cases to be treated, and a prayer to God.

[729] The Henricpetri edition: Cardano *1554*b.

[730] Cardano commented upon *Quadrip.*, II, 3, where Ptolemy deduced temper and customs of the peoples living in Europe, North-Africa and the Middle East from the influx of specific planets and constellations. Cardano extended and revisited Ptolemy's thesis and also referred to the influences that determined the customs and religion of Jews, Muslims and Christians.

Com: 19. Pag. 126. lin. 29 D.

2. Equidem quid maius U. sed iam ad Textum.[731]

Com: 34. Pag. 163. lin. 30 D.

3. Ex his tandem U caput decimum.[732]

Loco omnium illorum quae deleta sunt reponat⟨u⟩r figura genethlica Domini nostri Iesu Christi et motus ad latitudines quae sunt a latere dextro cum his verbis.

4. Ascripsimus genesis Domini figuram quam Albertus magnus et
372v Petrus de // aliaco falsas[a] promulgavere. Et ut in omnibus reliquis hominibus astra nobis patrocinantur ad felicitates ita Deus in hoc astris patrocinatus est electione quantum fieri potuit praestantissima.

Libro tertio Com. 17. Pag. 221. lin. 8 D

1. Assumit igitur planetam U. si igit⟨u⟩r cum loco horum A.[733]

2. Sensus igit⟨u⟩r est assume significatorem matris in ascendente nati venerem de die lunam noctu et constitue in ascendente et erige figuram quae erit figura matris ut in praecedenti capite. inde considera medium caeli huius maternae figurae (hoc enim significabit filios ipsi matri quare fratres ipsius nati) et eum qui concordat cum illo caeli medio seu illos: Et hic erit filiorum significator. idest seu respexerit seu dominet⟨u⟩r et sit validus.

---

[a] "falsas": sic, also in *Ott. Lat.*, for "falsam".

---

[731] A comment upon *Quadrip.*, II, 4, 45-50, where the idea of astral influx was applied to individual cities and regions. Cardano stated that Ptolemy's view was confirmed by the fact that "lex nostra [i.e. Christianity] et Servator ipse sub Arietis coniunctione superiorum natus est".

[732] The elimination, from p. 163 to p. 166, regarded the astrological *genitura* of Jesus. surely among the passages in Cardano's works that drew major attention; see docs. 35. f. 339r; 38, f. 78r; 50, f. 350r; 63, f. 633r; 68, f. 647v; and notes 772, 911. The figure mentioned here is the scheme for that nativity, on p. 164. The phrase "Ascripsimus (...) potuit praestantissima", which was to replace the incriminated proposition, was obviously an attempt to prevent the charges of impiety, attenuating the exact and scientific nature of the original geniture, without giving up a basic astrological determinism, however. For the horoscopes by Albert the Great and Pierre d'Ailly, see Pompeo Faracovi 1999, pp. 147-48, 156-57.

[733] Cardano commented *Quadrip.* III, 6, 1-11, on the analogue destins of sons born from the same mother.

In libros de somnijs[734]

Somnia quinque generum sunt. Divina quae nemo damnat: ananestica negociorum quae quotidie tractamus a cibis de quibus vulgus agit affectum corporis et languorum de quibus Hippocrates quem nemo reprehendit. Est quintum genus quod prorsus naturale est. homo enim natura videt somnia etiam nulla causa penitus ex his quae dicta sunt. argumento est infans qui ubi natus est Hippocrate teste videt tum nihil horum est visibilis est ut ita liceat dicere somniosus haec trifariam divisa ut quidam a Daemonio immitti putent alij falsa prorsus esse et inania alij naturalia ut Daemonibus tribuamus quae naturalem causam habent non est: nam si vera sunt facimus mendacij authorem veritatis nuncium si falsa id primum experimento repugnat. deinde in nullo numero sunt quae vana prorsus sunt ut febricitantium deliria. quis enim ea in demones reijciat. melius ergo est illa habere inter coniecturalia quemadmodum quotidie infinita alia videmus animalia plantas strepitus lapides flammas in caelo quae multi significare aliquid putant id incertum est naturalia tamen // esse dubium non est. cum tamen quis objicere possit etiam 373r
a Daemone confingi possunt fateor sed quis annulum aut crumenam turgentem non capit inventum in via superstitione prohibitus ne non sit illusio? naturales res stabiles sunt haec visa plerunque vana sunt et rara et hominum quae vel a Deo sint aut Daemonibus serviant. At si quis huiusmodi somnijs confidat poterit seduci quomodo? vel quoniam decipit⟨u⟩r sic simplices daemonibus addicti erunt deceptores Deo grati absit. at ergo probus vir quod naturalia sunt amplexabit⟨u⟩r ut talia quae prava etiam si sponte et per vigiliam aut ab im-

[734] The Henricpetri edition of *Somniorum synesiorum* (...) *libri* (Cardano *1562*). Remarkably, the text does not specify where the following passage should be inserted, nor whether it is a correction or an addition. Most likely, ch. II "De divisione somniorum, et ordine tractationis", pp. 2-3 is referred to, however. The new text modifies the original one, because it proposes to change the number of the different kinds of dreams as to the causes producing them. The 1562 text stated that "Omnium somniorum veras, et reliquorum quae fiunt aliquas efficientes causas necesse est. Aut igitur causae illae corporeae sunt, aut incorporeae: utraeque etiam aut novae, vel antea conflatae. Quatuor igitur necesse est genera esse somniorum". The following text not only introduced modifications, but also integrations to the original chapter. Possibly, Cardano intended to join it to the following ch. "De causis insomniorum", pp. 3-8), because a part of the additions referred to the latter's content.

probis audiat aversabit⟨u⟩r refugiet odio habebit. at malorum causa esse possunt? Et fodere et currere et pugnare et navigare. Quid est quod in malos usus verti non possit? At saltem nulli sunt usui? excitant homines opportuna in memoriam delectant cavere docent. Itaque cum flagis dignum iudicio qui fodere agrum velit quod in eo somniaverit thesaurum invenisse illum laudavero qui cum saepius frustra natationi in torrente magno periculo nulla utilitate sed sola innani gloria et voluptatis studio se exposuerit somnio monitus deinceps abstinuerit. Est enim in nobis iuxta omnes sapientes aliquid supra nos. At admittimus ut si videris amissionem pecuniarum caveas ne oscitanter contractes de praedio emendo. at non admittimus si corruat tensa. quid enim tensae cum praedio et quam frigida ratione ex uno in aliud transire veils. perspicacius videt unus quam alter et coniecturam faciunt omnes alter futuri et satis recte medici duces exercituum architecti, agricultores navitae, venatores vestiarij Iurisconsulti, coqui aleatores quid ergo prohibet in his? At aliud est coniectari ut sapientis, aliud est inconstanti coniecturae firmam fidem adhibere.

In caeteros libros de animi immortalitate. de utilitate capienda ex adversis. de sapientia. de consolatione. supplementum Ephemeridum. de libris propriis. de proportionibus censura authoris et admonitio ad lectores.

373v Libellus de animi immortalitate totus est scriptus ad mentem Philosophorum ut nil de eo sit ambigendum neque umbram continet nedum suspitionem aliquam mali ut neque libri de utilitate capienda ex adversis nec qui de libris proprijs quorum finis est ut me liberarent non solum suspitione improbitatis a qua semper abfui sed mali animi aut ambitionis vel contradicendi cuique studij. libri etiam de consolatione nihil habent nisi rhetoricum doleoque quod non tam potuerim prodesse hominibus quantum cuperem tantum abest ut nocendi voluntate quicquam in his scripserim. quandoquidem probi viri non solum studium esse ducam non obesse hominibus sed pro viribus prodesse. Unde nil tam animum ostendit iniquum quam non prodesse hominibus aut e directo pugnare cum utilitate publica vel bene prodita lancinare: nam errare humanum est et ob multa contingere potest citra omnem animi improbitatem vel etiam suspitionem aetas enim primum in causa esse potest pauca rerum experientia

φυαντία[a] ira timor avaritia non recte linguam in qua scribis callere negociorum multitudo paupertas pravum iudicium. At illorum trium quae diximus ne unum quidem citra improbitatem animi inveneris. aliud iudicium synceri animi est bona aliorum laudare quo in genere Thomas excelluit favitque ex professo doctrinis nec existimavit humanam solertiam abesse debere divinae sapientiae sed primum et ante et post ostendit ingenij sui sanctitatem quamquam dextere naturali lumine usus fuerit. Scotus vero re ipsa quamvis non ex professo non minus laudem rei literariae auxit. Ille aristotele non solum contentus fuit sed etiam Averroem illustravit. Quid B. Augustinus de Platone quem adeo laudat ut praeconem nostrae legis existimavit. Contra Horatium si inspicias quid habet in toto suo libro satis grandi et quem nonum (ut ipse ait) praessit in annum quam faedas adulationes turpes amores laudem compotationis vini exhortationem ad hilaritatem detestationem civilium bellorum contemptum mortis aut ut nihil agat.[735] Et tamen // legit⟨u⟩r passim et sine 374r
crimine laudat⟨u⟩r. extollit⟨u⟩r et merito ut cui nec latina nec Graeca nec ulla ex tot linguis quae postmodum in diversis provincijs enituerunt parem habeat poetam seu dicendi lepore seu de puritate sermonis seu figuris ex antiquis authoribus depromptis aut gravitate sententiarum (septem tamen dictis illarum scopis circumscriptarum septo) contendere libeat.

Ob quam causam etiam nos ingenue Socratem damnavimus qui cum Reipub⟨licae⟩ studiosus videri vellet homines a studijs bonarum artium quarum ipse se norat prorsus imperitum avertere studuit. non est hoc probi viri officium. Quid in Cicerone ac Quintiliano seclusa dicendi pulchritudine ad miraculum usque invenias utile humano generi quam ut doceat causam inferiorem fieri artis lenocinio superiorem? de quo etiam dolo saepe gloriatus est. hi tamen artibus faverunt

[a] "φυαντία": sic.

[735] The reference to a period of nine years is uncertain (maybe Horatius, *Odes*, IV, 11, 1). Quotes from Horatius recur frequently in Cardano's works. Therefore, it is likely that this negative statement on his vision of life and his moderately Epicurean ethics was merely written for the Censors. And, although for different reasons, the same holds possibly also for his successive statement on Socrates.

ut medij quod ad hoc attinet inter Socratem et Poetas ac sanctissimos viros dici possint. Quapropter cum secluserit improbitatis suspitionem metum damni publici periculum seditionis quis audeat in tot palatis prodere aut auferre quae placeant aut displaceant universis? In libris tamen de sapientia cuique liceat quae velit auferre. fuit enim φρονησις αφροσυνη. Gratias habebo si deleant si repurgent neque enim ut dixi solum laboro ne noceant sed ut iuvent non parum. Libro autem de Proportionibus propositione centesima septuagesima tertia in margine superiore scribe 194. P. 188. et lin. 5. aliorum P. Ludovici Ferrarij inde dele cuius me minimus V. motuum aeternorum 196 A.[736]

Propositio Centesima septuagesima quarta

Proportio superficiei sphaere ad circulum ambientem superficiem octaedri illi inscripti est sexcupla.

Sit quadratum quod dividit octaedrum in duas pyramides abc et eum circumscribens circulus per centrumque transiens quarta pars
374v periphaeriae // sphaerae ex demonstratis ab Archimede.[a] erit igit⟨u⟩r latus octaedri ab et triangulus aequilaterus super ab, abd una ex superficiebus octaedri diameterque circuli circumscribentis dab. de cuius medium f. centrum eritque latus be exagoni quia da trigoni. (*Figure 7*) igit⟨u⟩r eb aequalis ef et angulus b. rectus. igit⟨u⟩r quadratum de epitritum quadrato db. Igit⟨u⟩r circulus circolo.[b] circulus igit⟨u⟩r dab epitritus quadrato est circulo cuius dimetiens est ab quadrato vero ab duplum est quadratum dimetientis ac per eadem nam quadratum diametri duplum est quadrato lateris. igit⟨u⟩r circulus circumscribens quadratum abc et est circulus maior sphaerae est duplus circulo

[a] In the margin: "libro de sphaera et cylin".

[b] In the margin: "Per 4.am 2.i El".

[736] The pages to be eliminated, from p. 188 to p. 196, discussed three issues. First, the last three lines of prop. 173 of *De proportionibus* (Cardano *1570*b, p. 188: "Circulum super centro suo movere aequaliter, ita quod omnia illius puncta per rectam lineam moveantur ultro citro"), where Cardano wrote: "hoc inventum fuit Ludovici Ferrarij, cuius meminimus in Arte magna, et nos ei subtexuimus ex nostra inventione, cuius ille demonstrationem invenire nequivit". This cancellation was probably due to the intricate relationship between Cardano's mathematical production and Ferrari's. The second and third issues are propositions 174 and 175, which Cardano intended to replace.

cuius dimetiens est ab sed huic est epitritus circulus de. igit⟨u⟩r circulus cuius dimetiens est ab si ponat⟨u⟩r 3. erit circulus dab 4 et circulus cuius dimetiens est dimetiens sphaerae est circumscribens abc. 6. igit⟨u⟩r circulus maior sphaerae est hemiolius cir[...] [...] [...][a] superficies sphaerae est sexcupla circulo circumscribenti unam ex basibus octaedri quod fuit propositum.

17.[b] sphaerae ad octaedrum proportio ut circumferentia circuli ad diametrum.

Ex dimetiente maioris circuli sphaerae in suam periphaeriam fit superficies ipsius sphaerae ex qua rursus in dimetientem fit sexcuplum corporis sphaerae ex demonstratis ab archimede: nam ex dimidio dimetientis in tertiam partem cuiusvis medietatis ipsius superficiei sphaerae fit ipsa medietas igit⟨u⟩r sphaerae fit ex peripheria circuli maioris in rectangulum ex dimetiente in sextam sui partem. Si igit⟨u⟩r ex hoc rectangulo in dimetientem sphaerae fiat corpus octaedri patet propositum. Dico ergo // quod per ea quae dicta sunt ab euclide[c] ac 375r
est potestate dupla ad ab. latus trianguli ponatur igitur ac 12. erit ab R. 72. igit⟨u⟩r cum arca trianguli fiat ex dg in gb. et gb sit latus quandrantis db. quia est dimidium eius erit dg dodrantis quadrati dg latus.[d] area igit⟨u⟩r erit R 972. seu triplum sextedecimae partis quadrati db. ut sumpti secundum radicem seu latus producti tamquam numeri. At vero quoniam omnis pyramis est tertia pars sui parallelepipidi sumpti secundum eamdem basim et altitudinem sumemus tertiam partem R 972. et erit R 108. Tertia pars igit⟨u⟩r areae unius superficiei octaedri seu trianguli abd est R 108. at cum acteadrum[e] sit octo superficierum erunt omnes superficies octaedri secundum tertiam partem sumptae octuplum R 108. quod est R 6912. in huiusmodi autem superficiem cadens perpendicularis ex dictis ab Euclide[f] fit corpus octeadri[g] et quoniam perpendicularis ex centro sphaerae ad superficiem octeadri est latus ressidui quadrati fb. a quadrato semidia-

[a] In *Ott. Lat.*: "circolo abd. quare".
[b] "17": sic, also in *Ott. Lat.*, for [prop.] "175".
[c] In the margin: "In Cor.° 16 14.ᵗ libri El".
[d] In the margin: "Ex 8.ª 12.ª El".
[e] "acteadrum": sic, for "octaedrum".
[f] In the margin: "per 29 II.° El".
[g] "octeadri": sic.

metro sphaerae quod est 76 cum semidiameter sit 6 et fb. sit aequalis ac ex demonstratis in priore propositione et latus trientis ad quare bes semidimetientis relinquet⟨u⟩r cathetus ex centro sphaerae ad superficiem latus trientis quadrati semidimetientis sphaerae. cum ergo cathetus sit R 12. et latus trientis quadrati semidimetientis sphaerae erit etiam latus duodecimae partis quadrati dimetientis ab superficies autem tota octeadri fuit R 6912 et se habet ad 24 sextam partem quadrati dimetientis sphaerae ut 12. dimetiens sphaerae ad cathetum qui est R 12. ex utroque enim provenit. Ergo 288. seu R 82944. igit⟨u⟩r sunt aequalia[a]. Ergo utrinque producit⟨u⟩r sexta pars cubi ac quare octaedrum fit ex dimetiente sphaerae in sextam partem quadrati dimetientis. Et sphaera ipsa ex eadem sexta parte eiusdem quadrati in periphaeriam igit⟨u⟩r sphaerae corporis ad corpus octeadri[b] ut periphaeriae circuli ad suam diametrum. Has duas propositiones iam scriptas transmisit Iulius
375v Gorius Fulginates rogans // an essent vere et ego inventa demonstratione statim rescripsi quod sic.[737]

Libri quorum titulus est supplementum ephemeridum[738] sunt toti ex arte. si aliquid sit quod obiter scriptum sit tum ex iam dictis tum alias in admonitione facta in libro de libris proprijs tum ex mox dicendis non poterunt obesse aliter quam medicamenta ex venenis a solerti medico composita quae potius plurimum conferunt humano generi sanantque graves affectus quami quemque laedant ne dum ut occidant. quod si videbunt⟨u⟩r tot Geneses inimicorum nostrae religionis defensoribus illius perperam insertae hoc uno verbo deleant⟨u⟩r. nobis satis pium visum est errorum causas in astra tamquam inclinantia velut et iram et libidinem et ebrietatem ac avaritiam crapulamque et illicitos amores non ut quemquam cogant reijecisse. Sanctitatis autem ac pieta-

[a] In the margin: "Ex 34.ª 11 El".

[b] "octeadri": sic.

[737] Giulio Gori died about 1560, and therefore his correspondence with Cardano – including the proof of the two propositions – was prior to the publication of *De proportionibus*. This physician and mathematician from Foligno did not publish any work; the sources refer to a manuscript volume of medical works and one of mathematical ones; see Iacobilli 1658. p. 173 and Massimi 1928.

[738] Actually published as *Supplementum almanach* (Cardano *1538*; then in Cardano *1543* and *1547*).

Figure 5

Figure 6

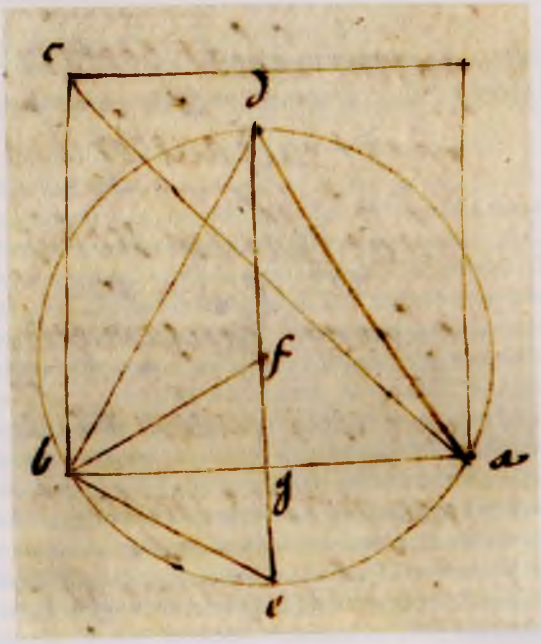

Figure 7

tis principium a Deo esse non reluctante homine quae sententia non solum ut reor Theologorum est sed etiam Peripateticorum et academicorum. Ideo potius ad hostes nostros ut eximant⟨u⟩r pertinere existimavi. Quod si aliter censeant qui praesunt eximant tum in his tum in alijs quibuscunque quae diligentiam meam subterfugere. Quin etiam pro eis gratiam non levem habiturus sum iuxta Poetam.

Non omnia possumus omnes.[739]

Quamobrem ut iucundissimum erit adiuvari in opere pio et mortalibus utili ita rem gratam facere simul viris ob probitatem quos ut amicos diligo ob sapientiam suspicio ob dignitatem veneror ut tranquillitatis authoribus multum me debere scio non parvam voluptatem affert.

Finis

50

Anonymous, Thematical *Censura* of Cardano's Works (Rome, [1572-1573])[740]

ACDF, Index, *Protocolli*, H (II.a.7), fols. 344v-368v[741]

Hieronimi Cardani Tituli seu Capita potissima, in quibus vel errase, vel erroris occasionem suspitionemque dedisse videtur.[742] 344v

[739] Vergilius, *Bucolica*, VIII, 63.

[740] This text cannot be dated with precision. Like doc. 34, it is not a conventional *censura*, but a collection of heterodox propositions derived from a large number of Cardano's works: *De consolatione*, *De rerum varietate*, *De supplemento almanach*, *De sapientia*, *De exemplis geniturarum*, *De mutatione aeris*, *Encomium astrologiae*, *De restitutione temporum et motuum coelestium*, *De libris propriis*. Possibly, also earlier *censurae* were used (docs. 36-40, 43-44), because the selected works virtually correspond to those already examined, with the only exception of *De libris propriis*, which was published, however, also in the 1544 edition of *De sapientia* and *De consolatione*, an edition that the Censor could have checked for the soundness of the *censurae* of these works. However, the author also carried out an examination on his own: many selected propositions were noted also in previous *censurae* but there is no perfect correspondence; in addition, many 'common' propositions are quoted in a different way. The fact that three works were not taken into consideration may bear on the origin and chronology of this document: *De subtilitate* (*censura* presented by Alfonso Chacón on 25 August 1572: doc. 43), the commentary to *Quadripartitum* (examined probably since 1571; cf. docs. 33 and 36), and *De utilitate ex adversis capienda* (probably examined in 1572, but after other works; cf. doc. 44). On the basis of this document a list of 122 propositions was composed (doc. 51),

Author de seipso. car.	4	Divinatio	12
Amor in filios	1	Dubia	
Anima	1	Erasmus	
Astrologia	2		
		Lamia	13
Coeleste corpus sub quo	3	Luctus sub hoc	
Influxus	6	Sepultura	
Necessarium	8	O⟨rati⟩o pro vivis	
Fatum	8		
Fortuna	9	Miraculum	
Libertas	9	Necromantia	14
Providentia	9	Opera	14
Lex	10		
		Religio car:	15
Coelibatus		sub quo	
Christus	10	Mores	
Deus		Maledicentia	

---

which was presented to Cardano, who wrote a reply. It is almost sure that the list was written between Fall 1573 and Spring 1574. First, because in this period Cardano wrote a letter to Pope Gregory XIII, asking for a list of erroneous propositions found by the Censors in his works; the letter, held in BAV, is usually dated in 1574, but late 1573 is not excluded (text in Aquilecchia 1999, pp. 380-81). Second, it is likely that the list was written and presented to Cardano after his proposal to correct his works in 1573 (doc. 49), because that series of corrections regarded only the major issues selected by the Censors. However, the fact that the list derived from the present document does not prove that the documents were composed in exactly the same period. The *censura* could have been composed in view of the prohibition of Cardano's works in October 1572, whereas the list might be due to a request by Pope Gregory XIII after he received Cardano's letter. It has been decided to reproduce the *censura* here in order to facilitate the comparison with the list of propositions.

[741] It has not been possible to establish the hand of this document; published in Baldini 2003, pp. 492-513.

[742] A similar valuation was certainly not assigned to an external Counsellor of the Congregation, but to one of its Consultors. Between March 1571 and October 1572 there were fifteen Consultors: Eustachio Locatelli, Bishop of Reggio Emilia; Giuseppe Panfili, Bishop of Segni (see ch. Gessner, docs. 1-3); Tomas Manriquez, OP, Master of the Sacred Palace; the Procurators General of the Dominicans, Franciscans (of the Observance and Conventuals), Augustines, Carmelites and Servites; a Jesuit penitentiary; two Franciscans of the Observance, lecturers in theology, and one Dominican; the theologian of Card. Giovanni de' Medici; Gonzalez Ponce de Leon, the Vatican Penitentiary (ACDF, Index, *Diari*, 1, fols. 1r, 2r-v). Their hands are not all known, however, nor is there convincing evidence for identifying the author.

Tyrannis
Turca
Scriptura

Sanctus
Sacramentum

21

Amor in filios 345r

Hieronimus Card: libro 2.° de Consolatione pagina 352. 353. negat amorem parentum in filios esse à Natura, et naturalem et rationalem.[743] Asserit 2.° quod filij hominum sunt opera Dei, non hominum: 3.° quod mores, ingenium etc eorumdem, sunt à Deo: 4.° sustinet quod hominum vitia neque naturalia, neque rationalia sunt: Verba Authoris sunt ista. Parentes ab educatione diligere filios, non est à natura, neque talis amor naturalis est; Exemplum de animalibus irr⟨atio⟩nalibibus, quorum nullum ab educatione filios proprios agnoscit. Quare (inquit) talis amor est sicut aliae libidines animi nostri vitium: Addit quod filij hominum sunt opera Dei, non hominum: Non hominum, quia sunt ex semine, et semen (ut ipse habet pagina 349) est tertiae concoctionis alimentum superfluum, modo quae ex superfluis nascuntur, non videntur esse nostra, aliter vermes [...]endes, et pediculi essent res nostrae et amore digna.[744]

Propterea concludit quod homo non debet deplorare mortem filij ne quod alienum est deploret tanquam suum fol. 353. Determinat igitur ibi, quod filij hominum sunt opus Dei quia (ait) Deus largitur illis animum vitam // formam, robur, mores, ingenium, et augmentum 345v
Advertendum quod ex hoc loco emergit maximus error, quia si mores sunt à Deo, ubi nostra libertas? quo⟨modo⟩ actiones nostrae sunt in potestate nostra? Ubi meritum, et demeritum? et Deus quo⟨modo⟩ non erit causa effectiva mali?

Amplius pagina 353. quesitum movet: Si amor erga filios ab educatione non est à Natura, neque à ratione cur est tam communis? R⟨esponde⟩t quod istud quesitum dilucidatur per resolutionem alterius dubij. Videlicet cur tot homines avari, cur tot iracundi cur tot li-

[743] The quotes from *De consolatione*, all correct, are from the Nuremberg edition, where the work followed *De sapientia* (Cardano *1544*, pp. 275f).

[744] Cardano *1544*, p. 349; the lines "est tertiae (...) superfluum" and "aliter vermes amore digna" are literal quotes.

bidinosi evadunt? solvit inquiens quod haec vitia non sunt rationalia, neque naturalia. *Advertendum* hic, quod si Author velit non esse rationalia, id est non pendere à rationali appetitu, qui est voluntas est error, quia sic, Perditio nostra, non esset ex nobis.

Anima

In libro de Consolatione pagina .282. habet, si ista opinio christianae legi non adversaretur, dicere auderem malorum demonum animas in hominum corpora trasceuntes[a], sceleris hic poenas dare, ut
346r non alius esset à morte cruciatus // expectandas, tantus est miseriarum nostrarum cumulus, ut non nisi improbis, videlicet ab improbo Deo haec vita decerni possit: At cum verè rem ipsam intueor, vulgaremque ac falsam hanc opinionem relinquo.

Libro 8.° de varietate rerum cap. 42. car. 406. cum philosophis Theophrasto, Averroe et alijs asserit Animam esse immortalem et unam, est superiori menti coniuncta, et extrinsecus advenit: Negat hic multiplicationem animae.[745]

Libro 2.° de consolatione pagina 304. sermonem habens de immortalitate Animae inquit, quod intellectus est totus homo et quod superstite intellectu, homo etiam totus remanet, quamvis corpus evanescat. *Advertendum* quod ista propositio authoris coincidit in illam Platonis. Homo est anima utens corpore. Si Cardanus velit quod corpus non sit aequè de substantia hominis, ut Anima est error, quia s⟨ecundu⟩m divum Athanasium, Anima rationalis et caro unus est homo.[746]

Astrologia

Author iste, prout ex doctrina et operibus suis ubique colligitur, prae omnibus Astrologiam Iudiciariam profitetur: Imo aedidit librum

[a] "trasceuntes": sic, for "transeuntes".

[745] In ch. 42 "Mens" of bk. VIII, after presenting arguments for the soul as an uncorporeal and spiritual entity, Cardano held that the immortal part is unique for mankind; see also notes 64 and 590. The Censor used the Avignon edition of *De rerum varietate* (Cardano *1558*).

[746] Many works by the Bishop of Alexandria, including those against the Arians or on the incarnation, discuss the soul-body relation. However, the most probable reference is *Oratio contra gentes*, 31-41, in PG, 25, cols. 61-83.

de genituris, ortu, qualitatibus, et interitu // hominum plurimorum, 346v
quae omnia ad Iudiciariam quoad particulares eventus spectant. Profitetur quoque artem divinandi per Phisionomiam, chiromantiam alijsque modis. *Id omne* est contra determinationem sanctae, et Romanae Ecclesiae.

In libro inscripto De suplemento Almanach in Epistola sua ad Archintum pontificem sancti sepulchri ita scribit de Astrologia Iudiciaria: Haec disciplina habet tot hostes, quot ignorantes.[747] *Advertas*, statim sequitur quòd sanctissmi Officij ministri, quia illam prohibent, sint ignorantes.

Libro 2.° de sapientia car. 104. dicit quod decet omnes sapientes Physionomiae, Metoscopie operam dare, chiromantiae et somniorum interpretationi, et dat exemplum de utilitate notarum: Error, quia sunt ab ecclesia prohibita[a].[748]

In libro de genituris, genitura 13 ait quod Andreas Alciatus fretus quibusdam legibus quorundam Nebulonum scripsit falacem esse artem istam, atque publicè puniendam.[749]

Genitura 20 contra Io. Picum Mirandulanum firmissime tenet Astrologiam non esse dubiam:[750] Idem habet genitura 22[751] in fine Genitura 65 ait Ioannem picum per calumniam insecutum fuisse Astrologiam quasi insinuare volens non esse fallacem, neque mendacem.[752]

---

[a] "Libro (...) prohibita": in the left margin, in a second hand.

---

[747] Cardano *1543*, in the dedicatory letter of *Supplementum Almanach* to Filippo Archinto; see note 259. This edition has no page or folio numeration, but all genitures mentioned are in ch. XII of the second work included in the edition, that is, "De restitutione temporum et motuum colestium"; see note 488. However, in order to facilitate possible checks, the following notes indicate the folios of the cited passages numbering them from the first folio of the text.

[748] The Censor cites *De sapientia* in the aforenamed edition of *De consolatione* (Cardano *1544*).

[749] Cardano *1543*, in geniture XIII (on Alciati).

[750] The phrase on Pico is at the end of the geniture, regarding a friar called Cornelio.

[751] The Censor refers to a phrase at the end of the geniture (regarding Gaspare Vimercati), which refers to an author of "dialogismi inanes", denying the epistemological soundness of astrology.

[752] Cardano's critique regarded *Disputationes adversus astrologiam divinatricem*; Pico G *1495*, and Pico G *1946* (reprint: Turin 2004).

Genitura 42 paucissimis verbis invehitur contra negantes Astronomiam *et Tractatu* de mutatione aeris Astrologiam maximè commendat.[753] *In Encomio* Astrologiae laudibus immensis hanc disciplinam extollit. In ea ponit cognitionem Deorum: solos Astrologos putat sa-
347r pientes ipsamque // prae omnibus alijs disciplinis iocundiorem, utiliorem, et diviniorem esse opinatur.[754] *In libro* de varietate rerum in epistola sua nuncupatoria parum longe à medio, Artem Magicam, et Astronomiam hunc in modum commendat et extollit. Quid divinius Astronomicis? et magicis Nature arcanis quid maius?[755] *Libro* 2.° de Varietate rerum cap. 13 docet modum coniectandi fortunam cuiusque anni ex astris: *Libro* 8.° de varietate rerum cap. 40. car. 386. scribit quod Ortus videlicet Nativitatis hora maxime facit ad eventus humanos: Ut Nascentes in momento terremotus, semper pavent. Nascentes in tonitru, pavidi et languidi: Nascentes hora, quando Cometae ardentiores lucent, sunt amantes.[756]

Coeleste Corpus

Syderibus, coelestibus corporibus, influxui, Fato, tantum nititur tribuere Cardanus, ut quandoque tollat providentiam divinam libertatem humanam, contingentiamque rerum, et leges omnes, etiam legem christi sub ditione et imperio naturalium causarum esse fateatur: Imo ortum christi, sapientiam eiusdem: Constantiam et aerumnas sanctorum Martirum, Apostolorum doctrinam ut ex sequentibus locis exploratissimum cuique erit.

347v *Libro* inscripto de supplemento Almanach, in calce cap. 9 inquit

---

[753] "Veniant nunc qui Astronomiam negant, et moliantur responsa in tam evidentibus hominum miraculis, aut putent sumptas ex annalibus publicis genituras a me confictas fore (...)" (Cardano *1543*, in gen. XLII on Filippo Maria Visconti). *De mutatione aeris*, which in Cardano *1543* follows *Geniturae*, ends with the following phrase: "Ex his apertum est, sapientem multum utilitatis consequi posse ex hac scientia, (...), cum astrologia sit undequaquam scientia naturalis".

[754] The beginning of *Encomium astrologiae* (in Cardano *1543* after *De mutatione aeris*) states that "(...) Astrologia (...) omnium aliarum, tum artium, tum scientiarum, (...) praestantissima (...). Etenim, ne longius a religione digrediar, Moses ipse (...) festos dies omnes ab aequinoctiis et novilinijs constituit (...)".

[755] See doc. 2, f. 99v.

[756] See doc. 2, f. 101r.

quod stellae, quae sunt in via lactea, vel eius confinio, faciunt aliqualiter turbidum intellectum:[757] Ex ista propositione tam liberè, ulla absque distinctione prolata, statim sequitur. Coelestia agere in animam nostram, intellectum, voluntatem, et lib⟨eru⟩m arb⟨itriu⟩m, quia eadem ratione, qua in intellectum, et voluntatem agunt: et si sic alia emergent incommoda, quia tunc aufertur potestas in nobis nostrarum actionum adversus Aristotilem et christianam fidem et destruitur ratio demeriti et meriti in nobis; et si damnamur, vi, non sponte erit. *Et* si quis pro authore dicat, quod intelligit dispositivè, inclinativè, non cogendo: et quod Ioannes scotus, etiam[a] tenet coelestia agere in potentias animae, et virtutes internas:[758] Respondetur quod Theologi nostri, Divus Thomas, Scotus et alij exponunt se ipsos, et modum simul quò agant in ista inferiora et quò non agant. Scotus etiam cum d⟨ici⟩t agere in vires animae exponit, non simpliciter, non immediatè, non per se vel directè, sed per accidens, indirectè, et reflexè, At Cardanus sine aliqua explicatione indistinctè loquitur: *Et* quod maxime refert alibi tenet coelestia agere in ista inferiora necessitando et cogendo, ut patebit ex locis alijs sequentibus.

Cap. 18 eiusdem libri, praeter Qualitates primas attribuit etiam 348r
Planetis Felicitates Infelicitates, mortes, caedes, bonos mores, principatus, et plura alia: Hinc sequitur quod boni mores non sunt ex proheresi, consimilia scribit cap. 19 et 20 eiusdem libri.[759]

Cap. 22 ait quod figura et stella occidens in tempore geniturae similiter ascendens, et stellae in eo, ostendunt corporis et Animae, et Vitae qualitates, et conditiones:[760]

Ex isto loco colligi potest quod per stellas possumus nosse salutem et damnationem cuiusque coniecturaliter.

In eodem cap. turpissima scribit non solum haeresi infestissima, sed etiam sevissima infidelitate referta, ita ut talia audire abhorreat auditus: Inquit quod lex christiana et judaica à Deo sunt: fortuna ta-

[a] "etiam": in the interlinear space.

[757] Cardano *1543*, f. 14v.
[758] See note 477.
[759] See Cardano *1543*, fols. 20v-22r.
[760] Cardano *1543*, f. 22v.

men militantium à superioribus gubernatur. *Et* paulo infra quasi exemplificans dicit, ut Iudaica à Saturno: Christiana à Iove et Mercurio: Maumetti, et idolatrica ab alijs:[761] Verba ista, meo judicio, non sunt referenda ad leges, quia contradiceret sibi ipsi. Dixit enim illas esse à Deo, quare erunt referenda ad fortunam militantium sub illis. Insinuans quod Iudeorum, Christianorum et aliarum nationum fortuna sub suis proprijs legibus, gubernatur à superioribus id est à corpo-
348v ribus coelestibus, ab influxu, à fato, // et consequenter Iudeorum fortuna non est à Deo in poenam sceleris comissi, sed à causis naturalibus: similiter et illa christianorum, et aliarum nationum: Hinc corrolariè colligito quod tunc Deus non consuleret rebus nostris: nullum harum rerum providentiam haberet: In nobis nulla esset libertas: omnia eveniunt necessariò quia coelestia cum sint causae naturales, naturaliter agunt, et generaliter necessario, et ita haberemur in haeresim et errorè stoicorum et Manicheorum. Non potest responderi pro Cardano, quod tunc agunt necessario, quando Deus cum illis simul non concurrit, At si Deus concurrat non agunt Necessario: et sic forte voluit Cardanus: Evasio ista nulla est pro ipso, quia ut in litera patet clarissimè seiungit Deum à coelestibus, quia dicit quod leges illae sunt à Deo, sed fortuna militantium gubernatur à superioribus, quasi non à Deo. Imo coelestia corpora videtur Deo superiora facere. Eodem in loco addidit Cardanus quod unaqueque lex solvitur à suo contrario. Iuppiter et Mercurius debellant Saturnum, Iuppiter authoritate, Mercurius ratione: Iovem et Mercurium debellat Mars. Martem et Solem debellant Saturnus et Venus: Mars et Luna destruitur à Sole, et Iove authoritate, dignitate et veritate. His ita prolatis, tandem dicit Cardanus. Ob hoc christiani erigite capita, et qui potest capere capiat.[762]

349r Ego exponerem sic predicta verba, ut clarissimè appareat et elucescat error gravissimus huius viri.

Unaqueque lex solvitur à suo contrario, nam Iuppiter et Mercurius debellant Saturnum, hoc est, lex christiana debellat Iudaicam. *Iovem* et Mercurium debellat Mars id est legem christianam debellant Maumetani, et Turcae. *Martem* et solem debellant Saturnus et Venus, hoc est, lex Mumetti, et Turcarum debellatur ab Idolatris lascivia, et dolo.

---

[761] Ibid.

[762] Ibid.

Mars et Luna destruitur à Sole, et Iove, id est lex Idolatria destruitur ab his authoritate, dignitate, et veritate: *Nunc ex istis* colligo ista corrolaria, quod leges, etiam christiana, sunt causis naturalibus subiectae. Idem videtur dicere genitura 8.[763] 2.° si lex Christiana debellat Iudaicam propter Causas naturales, igitur Christiana lex praefertur Iudaicae, non virtute Dei, vel christi, non evangelio, non scripturis, sed planetis, sijderumque virtute: Addit praeterea author in eodem cap. quod Maumetani custodiunt Iustitiam licet cum impietate, et crudelitate, quia sunt sub illis planetis. *Ex* hoc inferri potest quod christiani Principes, quia non sunt sub illis, non costodient Iustitiam.

Libro de Genituris cap. 12 Vult Cardanus contra Ioannem Firmicum Principes esse subiectos coelestibus, et naturalibus causis, eorum Animos et corpora violenter mutari, et leniter ad bonum, malumque deflecti sicut calore, frigore, doloribus omnes // homines sine discrimine 349v
vexantur, ita Principes respectu coelestium:[764] Hinc manifestè elicitur coelestia agere in Principes violentando, cogendo, et necessario.

Eodem libro genitura prima asserit quod in Francisco Petrarcha fuerunt omnes sequentes Virtutes à coelestibus, et naturalibus causis, videlicet carminum suavitas, profunditas sensuum, cum studio maximo gloria indefessa, ac perpetuò manens coelibatus, et alia.[765]

Genitura .11. Martini Lutheri, et 12. Erasmi roterodami causis naturalibus ascribit vitam, et dogmata ipsorum.[766]

Corr⟨olariu⟩m Ergo excusabiles, et nullo ⟨mod⟩o culpandi sunt.

Genitura 8. Francisci Gallorum Regis ponit legem christianam et alias vim habere à naturalibus causis, à coelestibus planetis aspetu[a] et situ eorundem: Et non solum leges, sed etiam Ortum Christi, et Maumetti su-

[a] "aspetu": sic for "aspectu".

[763] In Cardano *1543*, *Geniturarum liber* follows *Supplementum Almanach*; geniture VIII, on Francis I of France, states that "Christianam legem fovet igneus trigonus" (f. 49r).

[764] The Censor cites section 12 of the introduction to *De exemplis geniturarum*, in the edition of *Libelli duo* (Cardano *1543*), where *De exemplis* constitutes prop. XII of *De restitutione temporum*. In the next edition of *Libelli quinque* (Cardano *1547)* it became an independent work, but the topics cited by the Censor remained the same.

[765] Cf. Cardano *1543*, f. 41r.

[766] Cardano *1543*, fols. 52v-53v.

bijcit illis:[767] *Advertendum* quod ex isto loco colligitur, si Nativitas christi pendet à causis naturalibus ergo passio et mors similiter:

Genitura 24 quae est cuiusdam Veronicae, facit illam ex constellatione meretricem, et impudicam ex necessitate pluribus alijs astris non obstantibus:[768] Idem ad aliud propositum affirmat genitura 25. 28. 46. 47. 51. 54. expresse, et 66.[769]

350r Genitura 36 tenet (si bene percepi) quod homo demoniacus esse potest ex influxu coelestium, praedicere futura, et revelare abscondita coelestibus similiter ascribit.[770]

Figura seu genitura .48. Iulij secundi Pontificis satyricis verbis sevit in prelatos Ecclesiae, et omnium, causam naturalem adducit.[771]

Figura 64 Hieronimi Savonarolae asserit Religionem nostram et christi genituram, coelestibus esse subiectam, et causis naturalibus.[772]

Ibique etiam ponit savonarolam ex causis naturalibus Florentiae fuisse combustum. *In* tractatu de mutatione aeris propè finem sustinet effectus omnes in mundo, vel in mutationibus temporum, vel in cursu vitae hominum, vel fortuna, sic esse subiectos, ut impossibilitatem aliter essendi ponat.[773]

Libro p.° de Varietate rerum cap. 9. car. 66. scribit, quod miracula ab aere causata possunt ad astra referri, et planetas. dat exemplum de gravedine et tussi, quae totam Insubrum provinciam in decem diebus occupavit.

---

[767] Cardano *1543*, f. 49r.

[768] This geniture on a woman who due to astral influx had been a prostitute, was frequently highlighted by the Censors as an example of Cardano's determinism undermining free will and ethics; see, for example, doc. 38, f. 78v.

[769] These genitures regard Battista Pagani, a duke of Bourbon born on 16 February 1489 (that is, Charles IV; see note 855), Henry VIII, Leo X, a member of the Leva family, a certain Cesare Lanza, and Regiomontanus.

[770] The geniture regards a Bergamo youth, called Battista, to whom these characteristics are attributed.

[771] See note 335.

[772] "Saepius autem dictum est, hanc stellam (*Spica Virginis*) nostrae religioni praesidere, ut causam naturalem, quae cum Iove etiam in Servatoris genitura horoscopum occupabat". On the geniture of Jesus, see Pompeo Faracovi 1999.

[773] Cardano *1543*, f. 106r: "Et non est possibile, ut effectus aliquis in hoc mundo fiat, vel in temporum mutationibus, vel in vitae hominum cursu, vel fortuna, quin Sol aut Luna eadem hora, et horae momento non sint in loco aliquo principali, significante effectum illum, vel connexo significatori eiusdem rei (...)".

Lib.° 2.° de Varietate rerum cap: ij. facit legem christi subiectam motui coelesti, et astris, et quandoque mutabilem fore ex necessitate.

Influxus. Cardanus pluribus in locis ponit influxum:

Genitura 36 ait hominem demoniacum esse posse ex influxu coelestium.[774]

Libro 2.° de Varietate rerum cap. 13. apertissime ponit influxum et 350v
vim quandam syderum occultam, à qua, asserit, omnia mortalia regi: *Addit* quod influxus talis negatur ab hominibus impijs, improbis ambitiosis, malorum authoribus, qui poenas promererent et extinguendi forent. *Praeterea* inquit quod necesse est omnia illa quae eveniunt in talem influxum referre: *Probat* rationibus talem influxum dari: Inter alias Una est ista: Multi homines sponte, relictis bonis, filijs, uxore, extorres ac profugi fiunt à patria, diris se cruciatibus subijciunt, ob tantas, tamque varias de Religione opiniones, et quod maximum est cruciatibus et magistratibus ultro se offerunt, cum tamen possent, saltem tacendo, omnibus commodis, non solum vita frui: et tamen sponte patiuntur nec inter tot tormenta vocem ullam emictunt.

Addit quod quibusdam temporibus ob influxu[a] syderum miracula apparent: Hinc, ait, tot monstra, tot vates, tot sapientes, hinc omnia tranquilla, hinc temporum mutationes, nives grandines venti, et alia mirae prodigiosae: *Cardanus* hoc in loco propter influxum coelestem auferre videtur Providentiam Dei. Asserit Christi martires (licet occulte) passos fuisse pro christo, non quidem ex proheresi, sed necessario ex influxu coelorum: Apostolos quoque ob // eundem influxum 351r
dereliquisse omnia bona sua: Alios ob id extitisse sapientes, et prophetas, et denique miracula, et admiranda[b] omnia ad causam refert naturalem, et necessario: et ita sacras literas, dogmata orthodoxae Ecclesiae, fidemque christianam pervertit. In eodem cap. adeò magnifacit influxum ut in hanc devenerit dementiam: inquit: Quod plures se morti ob Religionis cultum exposuerint, ex influxu est, non à deo. Ni-

[a] "ob influxu": sic.

[b] "admiranda": correction of "administranda".

[774] See note 332.

titur omni conatu id persuadere, quia dicit: Si id esset à deo, cur in omnibus heresibus tales multi inventi sunt, ac propemodum innumerabiles? An Deus author contrariorum simul, aut est inconstans vir, qui modo his, modo illis delectetur? An Deus erit impius, qui tanta Innocentium calamitate delectetur? Ut scilicet velit hos derelinquere patriam, filios, uxores etc ut in tormentis innocenter vitam degant? et de re incerta contendant ac nullius commodi: et quicquid bonum est, atque hominibus iocundum contemnant? Quare me iudice, penes hanc Cardani sententiam valet istud argumentum: Mors et passio sanctorum Martirum, Apostolorum perigrinatio, bonorumque omnium filiorum, et uxorum derelictio est à Deo, ergo defensores suarum haeresum, qui et ipsi se morti exponunt sunt à Deo, ergo Deus est contrariorum author ergo inconstans, ergo impius:

351v Praeterea dicit quod talia ferentes, de re incerta contendunt ac nullius commodi, ergo foelicitas alterius vitae secundum Cardanum incerta est, ac nullius commodi: Amplius in eodem cap. negat Deum benedictum cunctarum esse causam propriam, vilesceret enim Deus: Eosque deridet, qui ita credunt. Apposuit eodem in loco quod modi diversi, quibus colitur Deus sacerdotum avarissimorum commenta fuere[a], et causa istorum est ater humor, qui quosdam stupefacit, alios facit amentes. *Ulterius* ibidem causam reddit Cardanus cur quidam in tormentis adeò pertinaces sint in opinionibus, et tam fortiter cruciatus patiantur per influxum, et ait quod causa est multiplex.

P⟨rim⟩a quoniam aliqui sunt facinorosi, qui ad laquerem ducti, risum simulant ut constanti animo videantur.

2.ª quia humor frigidus sensum inmutat et stupefacit.

3.ª quia alij mente perculsi non sentiunt.

4.ª quia intendunt aliò animum, atque sic non sentiunt, dat exemplum de se ipso dicens. Memini me quandoque tam intente studuisse, ut dolores saevientis podagrae non sentirem: *Hoc* in loco Cardanus, latenter negare videtur divinum auxilium divinamque virtutem in martiribus dum patiebantur, et quod cum ibant gaudentes, simulabant hoc, ut constantes haberentur.

---

[a] "fuere": in the interlinear space for "fecere", erased.

Necessarium: 352r

Cardanus quandoque videtur sentire Rerum eventus ex necessitate evenire: lege Titulum Corpus coeleste, vide etiam in Titulo Influxus. In libro de supplemento almanach cap. 23 inquit, quod necesse est plures esse malefactores benefactoribus: His verbis ponere videtur coelestia agere in ista inferiora necessario.[775]

In libro de genituris cap. 12 dicit Principum animos, et corpora violenter mutari, et leniter ad bonum, malumque deflecti ab astris. *Vide etiam* genituram 24 ubi facit ex astris meretricem illam[a] mulierem.[776]

In tractatu de mutatione, aeris in fine dicit non esse possibile ut effectus aliquis fiat in hoc mundo sine stellis, vel planetis.[777]

Libro 3.° de sapientia car. 137 habet quod Turcarum princeps detinet armis, et obsidione christianos, quasi necessario ob cultum Religionis diversum.

Libro 4° de sapientia car. 239, profert hanc propositionem: Omnes viri magni videntur divino quodam spiritu agi, aut Demonio, et affert exemplum gentilium et sanctorum, Christi et magorum similiter promiscens sacra prophanis: Quare sequitur, ergo non ex electione, ergo necessario.

Libro de consolatione primo car. 293, scribit. Mihi aliorum mala numquam minus difficiles fortunae casus fecere, sed necessitas ipsa malorum, *hoc* in loco Cardanus videtur ponere mala, et aerumnas esse ex necessitate, et paulo post esse à lege Naturae, // non ab iniuria. 352v
Libro p.° de varietate rerum cap. p.° inquit cum Cometa apparet Aerem tenuem esse necesse est, et est necessarium ut consequantur alia, quae sunt aeris tenuitati coniuncta videlicet venti, et mors multorum precipuè Principum.

Paulo infra subiungens dicit, necesse est multos tales interire: emergunt praeterea seditiones, bella, pluviae et alia etc. *Libro* 8° de Varietate rerum car. 375: asserit ingenia, mores, religionis cultum, fidem

[a] "illam": in the interlinear space.

[775] The phrase, in ch. 23: "Secreta iudicandi", is on f. 23r.

[776] For the first quote, see doc. 45, f. 401r; for the second one, see *supra*, note 768.

[777] See doc. 39.

prudentiam, constantiam, modestiam, et similia, constare ex natura loci, consuetudine legibus, et necessitate quadam.

Fatum: Genitura 7.ª Caroli quinti inquit, tanta felicitas non ex astris procedere potest, sed illa aeterna, ac constituta divinae mentis serie, quae secundum successionem, in maximos mundi Ordines statuta lex est, germinavit.[778] *Hoc* in loco videtur insinuare fatum: et si per ipsum, non intelligat quid à divina voluntate distinctum posset tollerari.

Libro p.° de sapientia car: 4. ponit fatum imo fata in numero plurali, addit quod ab illis impellimur ad infortunia. Verba sunt ista: Nec est, si quid male agas, quod fata acuses, sed imprudentiam, ijsdem tamen fatis, quibus ad infortunia impellimur, quae scire necessarium erat, scire prohibemur. dat exemplum de Adamo è paradiso eiecto ne comedens rursus de ligno vitae, similis Deo efficeretur. Ubi videtur author quodam modo innuere Adam fuisse impulsum ad tale infortu-
353r nium fato, // et fato plura amississe, quae scire erat necessarium. *Libro* 3° de sapientia car. 130 invehitur[a] acerrime contra Cardinales et Episcopos, quasi provocare contendens principes contra eos. Verba sunt ista: Quamobrem crudeles ne dixerim Principes, qui in hos animadvertunt, modo eos tollerent qui in pileum, vel Episcopatum prurientes, tantas inter populos ruinas serunt, tam ingentibus claudibus genus humanum afficiunt, tam pernitioso veneno Religionem inquinant: Ergo malum hoc non humanum est, sed vel ex deo vel à Demonio quodam. *In* his postremis verbis, fatum videtur insinuare.

Libro 5.° de sapientia pagina 259. Ait. Aliquem ex grammatico rethorem fieri, ex tonsore chirurgum, ex Medico Iuris consultum etc fata haec sunt hominum. dat exemplum de quodam Bernardo maccio: Etiam libro 2° de consolatione car. 326. fatum videtur admictere.

Fortuna *Libro* 5.° de sapientia car. 269. quesitum movet an plus fortuna in rebus humanis dominetur an sapientia. Respondet quod fortuna absolute loquendo, et quicquid extra sapientiae limites uni-

[a] After "invehitur": "acerrimo", erased.

[778] Cardano *1543*, f. 48r.

cuique accidit, pro fortuna computatur: Videtur hic quodam modo derogare Providentiae, et libertati humanae.

Libro p.° de sapientia car. 13 dicit quod illa, quorum nondum ulla sapientia est gubernantur arbitrio fortunae, ergo Pueri, Infantes, Bruta[a].

Libertas 353v

Cardanus plurimum videtur derogare nostrae electioni, et humanae libertati, ut constat ex ijs quae adnotavimus in Titulis, Corpus coeleste, Influxus: Necessarium: Fatum: Fortuna. Vide ibi. *Libro* 8° de Varietate rerum cap. 42. car: 408. Inquit. Ardere in Deum non facilè est, sed à Deo datum est hoc. *Si* Cardanus intelligit exclusivè, est error quia tunc voluntas nostra circa deum passivè dumtaxat se haberet, non activè, quod est hereticum, et nostram destruit libertatem. *Fortasse* Author, cum ista scriberet non advertit difficultatem istam. Alius locus habetur titulo, Sanctus, Vide.

Providentia divina: Author quandoque negat et è medio tollit divinam Providentiam. Vide ibi supra, Titulo Libertas. *Libro* p.° de sapientia car. 13. dicit, quòd illa quorum nondum ulla sapientia est gubernantur arbitrio fortunae, nec aliqua ratio afferri potest. Sequitur ex hoc, quod Infantes. Pueri. Bruta, et alia plura non sint sub providentia Dei. *Libro* 2.° de sapientia pagina 48 quodam modo tollit divinam Providentiam, ponens in rebus necessitatem: quia dicit: Etenim hoc, quamquam nunc parvi pendant Christiani, quamvis etiam horum nulla superis cura esset, illos tamen naturalibus causis solis, ad intericionem devenire, necesse est: Et hoc, ait, se ostendisse in libro de Archanis:[779]

Libro 5.° de sapientia car. 249. inquit: Ostendimus enim in libro de 354r
Arcanis, esse Dei, etiam de singularibus, providentiam, sed adeò moderatam, ut nos nec motu deterreat nec vi prohibeat ab agendis, ut sit omnino quod in nobis est, voluntarium; etiam undequaque liberum nam nullo extremo metu, et si effectus per saepe, nunquam voluntas inhibetur: sola divina animadversio, etiam voluntatem inmutaret.

---

[a] After "Bruta": five words crossed out.

---

[779] That is, in *De arcanis aeternitatis*, unknown to the Censor because published posthumously; see note 40.

Lex: Cardanus leges omnes, sed quod maximè refert christianam legem, facit causis naturalibus id est coelestibus subiectas. Vide in Titulo, Corpus coeleste, car. 5. 4. et consequenter ex necessitate mutabilem fore: *Praeterea* libro. 2° de sapientia pagina 52 et 53 lacerat Mosem sanctissimum, quia comparat quoddam eius institutum et legem, ad legem Licurgi, et dicit quòd lex Licurgi irreprehensibilior est lege Moisis[a], nam ibi movet dubium istud: An prestet diu vivere, an genus relinquere: ad propositum suum dat duo exempla, alterum Licurgi instituentis à sene vivo posse uxorem iuveni, quem maximè probaret, substituere ad propagandum genus, ut qui nascatur, pro mariti filio habeatur. Alterum est Mosis precipientis, ut cum primum frater mortuus esset, proximus illi, relictam uxorem duceret, procreatique filij prioris fratris haberentur: Comparat postea haec duo instituta ad invicem inquiens. Ut Mosis modestior est modus cum à funere praecipiat fratris sic Licurgi // irreprehensibilior, quòd sanguinem duo- 354v
rum fratrum in una muliere non conmisceat. Quem morem (ait) satis accusat Cornelius Tacitus in gentibus.

Coelibatus

Libro 3.° de sapientia car: 147. contra coelibatum dicit: Coelibes omni honore careant.[780]

Christus

Libro de restitutione temporum, et motuum coelestium cap. 5° loquitur de conceptione, et ortu christi quo tempore fuit, et in fine illius cap. sic ait: Unde cum christus Equinoctij verni die conceptus sit, et bruma natus, maiorem fidem prophetiae tribuit: Christi ortum et legem asserit causis naturalibus subijci.[781] Vide in Titulo. Corpus coeleste: et Lex. *In* genitura 14. Mattei Curtij Medici quaedam dicit de christo indigna auditu, videtur enim subijcere sapientiam christi syderibus, quia

[a] "Moisis": in the interlinear space for "Licurgi", erased.

[780] The phrase derived from Cardano's view that the flourishing of cities depended upon marriages, military exercise, and harmony.

[781] The Censor probably cited from Cardano *1543* or *1547*; see also doc. 37.

inquit: Cum servator exoriretur habuit Iovem et Virginis spicam in gradu Ascendentis, non quod illarum opera indigeret, qui stellas ipsas condiderat, sed nec ieiunio, nec precibus indiguit qui Deus esset, optima tamen queque nullo causarum ordine permutato, sumpsit: sic et temperaturam et formam ut his commodè uteretur, non quòd haec illi essent necessaria, ut // amentissimus quidam, qui illum aqua superstitisse ob corporis aequalitatem mentiebatur, imo potius insaniebat, nam et Petrus ille piscator fluctibus haud mergebatur.[782] *Hoc* in loco tanquam vera accipit Cardanus, quae ut falsa reijciuntur à Io. Pico contra Astrologos. Vide locum, istum in Cardano, quia forte erit tibi facilior. 355r

Genitura 64 Hieronimi Savonarolae facit christi genituram causis naturalibus subiectam.[783] *Libro* p.° de sapientia pagina .9. inquit quòd sapientia divina spontè proficiscitur à natura, nullo docente, et ad bonum finem tendit, subiungit, unde in Evangelio scriptum est: Quo⟨modo⟩ hic literas scit, cum non didicerit? atque alibi[a]. Nolite cogitare quod loquamini, dabitur enim nobis ea hora. *Author* hic videtur assere sapientiam christi, et Apostolorum esse spontè à Natura sine aliquo docente exterius et interius. *Exponit* fortasse se ipsum quod per naturam Deum intelligit. Utcunque tamen sit, locus praebet occasionem errandi, ideo emendandus. *Amplius* Libro 3.° de sapientia car. 128. loquitur de modis diversis quibus or⟨ati⟩o est[b] obscura. Inquit omnis or⟨ati⟩o in qua quod volumus intelligi apertum, silent conclusionem propter honestatem, est obscura or⟨ati⟩o. Pro exemplo Cardanus adducit quandam propositionem Machiavelli id est argumentum vel sillogismum illius imperfectum; cui postea Cardanus apposuit // conclusionem satis impiam. Argumentum est tale. Omnes qui veritatem tueri sine armis voluerunt[c], male periere, Christus sine armis veritatem tuebatur, ergo[d]. 355v

Ergo christus humano consilio, non quod spontè oblatus sit perijt.

---

[a] "alibi": in the margin for "alibui", erased.

[b] After "est": "diversa", erased.

[c] After "voluerunt": "veritatem tuebatur", erased.

[d] "male periere, Christus sine armis veritatem tuebatur, ergo".: in the margin, in a second hand.

---

[782] Correct quote from Cardano *1543*, f. 54r-v.

[783] See doc. 38, f. 78v. The two following quotes from the New Testament are in Io 7: 15 and Mt 10: 19.

Hoc argumentum est in 3.° primae. Maior, et minor referente Cardano, sunt Machiavelli. Conclusio additur à Cardano, sed, iudicio meo, non benè infert, quia debuisset concludere: Ergo Christus malè perijt, et non sic, ergo Christus humano consilio, et non sponte oblatus est.

Libro 3° de sapientia car. 208. loquitur ibi de 3° genere sapientiae id est de humana: et ait laudabile est et naturali adeò proximum, ut parum ab illo differre putem, et tale genus sapientiae, est cum verbis cavillatorijs aliquem deludimus:

Subiungit: Hoc servator usus est: Primò quando fuit interrogatus de adultera. 2° de tributo Caesari dando. 3.° de potestate docendi. *Vide* Authorem qui diffuse omnia tractat. Tandem concludit Cardanus de Christo. Ita periculum periculo, infamiam infamiae apposuit. Errat hic Cardanus, quia responsiones datas Iudeis à Christo, referre videtur ad naturale genus sapientiae, cum potius à sua emanarent divinitate. Etiam facit Christum cavillatorem, Iudeorumque delusorem, et qui infamiam apponebat vel ad excludendas infamias, videlicet ut faceret Iudeos obtemutescere.

355ar Deus

Libro p.° de sapientia pagina 4.ª asserit Deum ab homine sola sapientia, et immortalitate differre: quasi negare velit, quod non differat modis alijs. *Libro* 3.° de sapientia car. 130. videtur facere deum Authorem et causam mali, quia dicit. Ergo malum hoc non humanum est, sed vel ex Deo, vel à Demonio quodam. *Libro* de consolatione car. 288. inquit quod mortales omnes felices eventus in Deum referent; aut si pudet, in fortunam, adversa in petulantiam, socordiam, et imprudentiam propriam: Miror cur dixerit, si pudet.

Libro 2.° de Varietate rerum cap. 13. Negat Deum Benedictum cunctorum esse causam propriam, vilesceret enim deus, eosque deridet qui ita credunt: *Amplius* in eodem loco habet quod modi diversi quibus colitur Deus sacerdotum avarissimorum commenta fuere, et quod causa istorum est ater humor, qui quosdam stupefacit, alios facit amentes.

Divinatio

Libro p.° de sapientia car. 26 ait. Non omnem veram divinationem à divina sapientia oriri, quia multi futura praedicunt absque divina sa-

pientia ut Arioli, Astrologi, Phytones, Somniorum Interpretes, Physiognomi, ac Medicj. *Libro* 4° de sapientia car. 214. nonulla scribit de arte divinandi, quae quamvis non videantur esse ex sententia Authoris possent // tamen hominibus curiosis, occasionem experimenti et erro- 355av
ris praebere. In eodem libro car. 216. 217. 218. plura sentit de arte divinandi secundum Phitones, videlicet inmundos spiritus, etiam de his, qui consulunt animas mortuorum hominum. Imo dicit quod duo viri sui amicissimi iactabant se habere animas devotas. *Eodem* loco, quaedam alia non pauca dicit de Lecanomantia, gastromantia, Catoptromantia, Hidromantia, Onymantia, Geomantia, Libanomantia, Caeromantia, Capnomantia. De Auspicijs ex fontibus: De coniectu trium lapidum in aquam silentem. Has artes videtur commendare authoritate Galeni, quia et si ex hijs veritas non habeatur omnino, sapiens tamen est qui in praedicando omnes artis regulas ad unguem tenet.[784]

Praeterea pagina 222 meminit Cephaleonomantiae, Aeromantiae, Tephramantiae, Onomantiae, Arithmantiae, Cleromantiae, Axinomantiae, Coscinomantiae. Affert deinde Author quosdam eventus et experimenta à praedictis proficiscentia. Has divinandi artes nugas apellat Cardanus car. 226. et 227. *Addit* quod lex nostra sustulit haec omnia quod multorum malorum causae essent. *Praeterea* pagina 229 et 230: quaedam dicit de praecantationibus[a], et exempla in medium profert. Haec omnia deleri possent, ne curiosis praebeatur errandi occasio.

Erasmus 355br

Libro de Genituris: In genitura 11. Martini Lutheri et 12 Erasmi roterodami causis naturalibus ascribit vitam, et dogmata ipsorum: Et Erasmum magnum decus nostrorum temporum vocat, et quod licet sacris esset imbutus, non pro virtute est consecutus dignitates, sed linguarum multitudinem.[785] *Libro* 3.° de sapientia car. 127. Lutherum videtur commendare qui figuris et tropis usus fuerit in evertanda Ec-

[a] "praecantationibus": correction of "praecationibus".

[784] See doc. 46, f. 410r.

[785] Cardano *1543*, fols. 52v and 53r-v.

clesia Romana. Et car. 128. eadem ratione commendat Erasmum, quia dicit quòd Erasmus huius⟨modi⟩ arte collaudavit Poenitentiae sacramentum rationibus vero adegit homines, ut non amplectantur, cum infirmiores ex una parte, ex altera firmiores collocaverit: utque eodem vento velorum arte in contrarias partes naves simul aguntur, sic eodem libro chatolicis, ac Lutheranis satisfecit: subiungit statim Author, laudo artem, vitupero consilium, quod in his, quae ad fidei integritatem pertinent etiam deterius est dubium, q[uam] pravum[a]: Author hic claudicat, quia artem laudat, consilium vituperat ut fortasse et ipse chatolico, et haeretico satisfaciat.

Libro 3.° de sapientia car. 184. Erasmum commendat, eò quia vixit in magna mortalium admiratione.

356v Libro 2.° de Consolatione car. 305. prefert Germanos, Zelandinum Erasmum, et alios habitantes in partibus borealibus[b] ipsis Italis in bonis literis et ingenio, et quod nisi fuissent arma Romanorum iaceret Italia non paucis provincijs ingeniorum claritate caedens; sic et Graecia studijs non ingenio Barbaros superavit. *Libro* 3° de consolatione pagina 409. inquit quòd Homo doctus non est fortunatus, imo docti doctrinis suis multa patiuntur incommoda, affert exempla multorum inter alia Erasmi inquiens: Quot et quantas persecutiones Erasmus passus est? fuerunt ne prophetae aut sapientes legis Mosaicae feliciores absit.

Lamia

Libro 2.° de sapientia car. 78, quosdam reprehendit qui contra lamias scripserunt, ac si author teneat artem istam Demoniacam licitam esse.

Luctus

Libro 2.° de Consolatione: Cardanus in hoc 2° libro de consolatione usque ad Calcem eiusdem satis diffuse, et copiosè nititur cunctis
357r viribus[c] rationibus exemplis tum // scripturae cum Gentilium persuadere, quod Mors nec fugienda est nec lamentationibus deploranda: quod mortuos lugere non debemus, et sic lugentes irridet, eo quia,

[a] "pravum": replaced by "parvum", then erased.
[b] After "borealibus": two characters erased.
[c] "viribus": in the interlinear space.

ait, Luctus et lachrymae pro mortuis, lugentibus nocent, alijs nihil prosunt: sed potius cum[a] quis moritur letandum est, et lugendum in Nativitate, exemplo Nationum ex Thracia et cuiusdam sui concivis: *Detrahit* praeterea sepulcris, et illis qui sepulchra sibi curant, Tales enim (inquit) non consolandi, sed accusandi sunt tantae ineptiali et quod nihil iuvat, an in marmore, humi, vel ventre terrae sepeliaris: affertque exempla gentilium.

Haec omnia habentur car. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. *Author* hic sapit quandam gentilitatem, cum Luciano in dialogo de luctu, adversus antiquorum Patrum in veteri lege consuetudinem, et pietatem christianam.

Praeterea libro 2.° de Consolatione car. 356. exemplo quodam insinuat non esse orandum, nec aliquid offerendum pro salute viventium, quia ignoramus nos ipsos, et quid sit optandum, sed soli Dij sciunt, quid nobis expediat.

Miraculum

Libro p.° de sapientia car. 2. Ex quodam modo loquendi quo Author utitur, Apostolorum Miracula parvi facere videtur: Nam miracula facere artem vocat, opera illorum // quandam miraculi speciem 357v
in se retinere.

Libro p.° de varietate rerum cap. p.° car. 15. prope finem, occultè loquitur, et dialecticè: Videtur mihi eo in loco dubitare de Veritate Miraculorum. *Libro* 2.° de Varietate rerum cap. 13. inquit, quod quibusdam temporibus ob influxu syderum miracula apparent: sed fortasse hic intelligit Author de portentis in aere causatis. Vide supra titulo Influxus vel legas Authorem.

Necromantia

Libro 4° de sapientia pagina 215. Homeri Carmina quedam affert pro Arte Necromantiae. Et paulo infra addit, quod in hoc genere circumferuntur libri sub nomine Salomonis, et Petri Apponensis, quos patrem suum expertum fuisse refert, sed invenisse inanes, et[b] nullius

[a] Under "cum" was written another "cum", then erased.
[b] After "et": "nol", erased.

usus: Addit ibidem, quod Pater suus publicè fatebatur Demonem familiarem habere, quod ut confirmet hic, Cardanus filius (ait) quod pater suus plura de futuris per triginta annos predixit.

Opera

Libro p.° de sapientia pagina 5.ª Sapientiam facit victricem esse fortunae, et homines sapientia ipsa, parare sibi divitias potentiam et Regnum, et exempla ponit de Mose, Cyro, et alijs. Nescio an author
358r hic derogare // voluerit, divino auxilio, orationibus et Ieiunijs, quibus eadem filij Dei consecuti sunt. Iudicent alij.

Eodem in libro car. 10. ponens discrimen inter genera sapientiae, inquit quod humana sapientia, et demoniaca sunt circa malum: Ista propositio primo aspectu videtur suspecta, ac si homo sapientia humana non possit libertate sua facere opus bonum saltem[a] mortale.

Libro 2.° de sapientia car: 33. habet quod sapientia divina humano generi concessa, est adeò pusilla atque exigua, ut ne vestigium quidem concessum esse videatur, illamque quantulacumque sit, nulla industria nullave sollicitudine nobis pateat: Videtur error, quia si res ita se habet, ergo non erit bonis operibus laborandum, ut illam consequamur.

Religio

In Genitura .6. Pauli .3. pontificis maximi utitur quodam modo loquendi veneno quodam permixto: Inquit enim quod ex mediocri dignitate, et ex privata conditione ascendit ad regnum, et ad summam gloriam, vel Industria, vel Virtute, vel Fortuna.[786] *In* Genitura 11. Vitam et dogmata lutheri et Erasmi causis ascribit naturalibus: Vide Titulum, Coeleste corpus. Ibidem de Erasmo dicit quod litteris
358v sacris // esset imbutus, non pro virtute est consecutus dignitates.[787] Genitura .35. erigit figuram cuiusdam effeminati Anonimi, eumque describit omni libidinis vitio flagrantem, eruditum tamen et dicit, il-

[a] After "saltem": "mortale", erased.

[786] Cardano *1543*, f. 46v.

[787] See doc. 38, f. 78r.

lum vivere bonis ecclesiae: Hic non bene videtur sentire de Ecclesiasticis.[788]

Genitura 41. scribit quod Romae educantur bellvae[a] immaniores quam alibi.[789] *Genitura* 48. Iulij 2.[i] pontificis satyricis verbis saevit in prelatos Ecclesiae: Mores, et Pontificatum huius Pontificis ad constellationes reducit: ideo addit mirum non esse, ipsum aeternis bellis initium dedisse, dumque et hoc absque pecunia facere molitur; in christianorum reges ea semina discordiarum seruit, quibus non solum Populi, sed et ipsi Reges periclitantur. Heu, heu hominum mentes, regum consilia, pastorum benignitatem, qui nec presentia ferunt, nec futura prevident, nec preteritorum oblivisci possunt.

Id forsan non ex syderibus, sed ex divino iudicio, ut per hunc multorum scelera punirentur: nam ex ipso ruina Romanae Ecclesiae orta, Italiae, Christianorum denique omnium: Inde sectae, amissaque ex parte Petri sublimis illa dignitas inter Apostolos, qua unus caeteris à christo praelatus est, non hunc incerta successio excusat[b]. sic Christi sanguis, sic lex divina humano concessa beneficio ut per vos per quos servari oves oporteret, laniantur, membraque illa christi // sparsa 359r
cruore iacent, deterius quam in Cruce ibi volens et ab inscijs et multorum benefitio paucis horis pendebat: Vos hic discerptum tam dire non restituitis: Sed tamen et huius calamitatis publicae aliqua causa querenda est: Ea fuit solis positio inter Canem ardentem, et Apollinem, Veneris vero et Martis cum dextro Orionis humero; et dextro Aurigae. Vide ibi. *Apposuit.* Quid mirum hunc stirpe quamquam ignobili ad summum fastigium evenctum fuisse, tanto syderum consensu, et quamvis nulla virtute insignis, tamen vir ad mores temporum collatus, atque qui deteriores etiam reliquerit successores.[790]

Libro 2.° de sapientia car. 61. scribit Caesares, Pontifices, Gallorum

[a] "bellvae": sic.

[b] "excusat": correction of "excussat".

[788] Cardano *1543*, fols. 75v-76r: a geniture on a certain "Effoeminatus", "nondum mortuus", but who "mala morte absque dubio morietur".

[789] Cardano *1543*, f. 81v, in the geniture on Giovanni Maria Visconti.

[790] The long (correct) quote is from "ipsum aeternis bellis" to "reliquerit successores" Cardano *1543*, fols. 88r-89r); on the meaning of this passage from Julius II's *genitura*, see notes 771 and 335.

Reges memorabiles sunt; non omnes tamen memoria digni. Ibidem car. 62. maledictis tacitè afficit Gregorium papam, et Gregorium Nazianzenum, quia plures authores latinos, et graecos propter lasciviam, vel quia contra Religionem prohibuerunt: et huius⟨mod⟩i prohibitionem calamitatem vocat. *Corr⟨olariu⟩m.* Ergo secundum Authorem hunc: Index in quo magna librorum supellex reijcitur,[791] calamitas quedam erit. *Ibidem* car. 78 non videtur bene sentire de Theologis scolasticis eo quod sibi invicem contradicant, et alter alterum oppugnare nitatur.

359v Eodem in loco pagina 121, in fine 2.[i] libri maledicit illis qui avaris pedagogis tradunt pueros alendos, vel clausos in coenobijs ieiunare simul, ac dare operam sapientiae cogunt, ita ut non sint sine stultitia eruditi. vel integra vita sapientes.

Libro 3.° de sapientia car. 128 loquitur Author de Tropis in oratione et dicit. Quòd est et oratio ambiguitatis, cum in utranque partem sensus ipse detorqueri potest, quale illud. Multa bona commoda hominibus, lex christiana attulit. Inquit quod ista propositio 2.ª intelligi potest si de vita intelligatur perhenni, religiosa est omnino, si de commodis humanis, profana: sentit enim humanam hanc legem esse: *Videtur* scandolosa propositio ac si non deceat haberes divitias secundum legem Dei, et christi:

Ibidem car. 130 invehitur acerimè contra Cardinales, et Episcopos quasi provocare contendens Principes contra eos[a]: et verba sua sunt haec. videlicet. *Quamobrem Cardinales etc.* Vide Authorem.

Eodem libro folia .140. Cum sermonem habuerit de Principibus, de modo regnandi, et gubernandi se ipsos, ait deinceps: quòd ad securitatem Vitae, et diuturnam felicitatem, haec duo spectant, summa Iustitia, et summa Tyrannis: et exemplificat ibi. Vide.

360r Est error quia 2.ᵐ dictum est contra pietatem christianam et est sevire in populum et creaturas Dei: primum verò, est contra illud vulgatum Poete comici: summum ius, summa iniuria: *Addit* ibi quod Princeps Turcarum propter talem vim tutissimè res suas administrat.

Praeterea paulo infra scribit: summa diligentia cavendum est, ne

[a] After "eos": "et", erased.

[791] That is, the *Index librorum prohibitorum.*

Inimicum relinquas potentem, sed si potes, aut illum multis devincies, beneficijs aut è medio tolles: *Erraat*[a] quia est contra decalogum et Evang⟨eliu⟩m. Non occides; Ego autem dico vobis diligite inimicos vostros etc.[792]

Preterea dicit, quod Adulatores non sunt explodendi, sed sunt utiles: *Amplius* quod Princeps, vel Rex, et bonos, et malos amplecti debet, nam propter scelera et facinora (inquit) aliquando ministros habere necesse est. Et confirmat hoc exemplo Dei et Naturae. *Etiam* pagina 142. ait quod aberrant illi, qui putant Regem tutius amari, quam timeri. Timere enim expedit Principem, sed amari, si contingat, habeatur pro Corrolario: *Errat* Author in his, ac alter Machiavellus. *Eodem* libro car. 143. habet quòd non est admictenda nova Religio: affert exemplum de Germania, de Rege Angliae: et saxonum: Verba haec possunt in bonam et malam partem interpretari.

Ibidem car. 141. dicit Iudicia summa duo non esse permictenda dat 360v
exemplum de christianis et haebreis qui ob id periclitantur, nam Regum haebreorum potestas, summa Pontificis authoritate infirmabatur, nec tamen ad se, regiam administrationem Pontifex trahere poterat ob Davidis antiqui regis authoritatem, qui eam Rempublicam mirum in modum auxerat: optimum igitur est, si cum Religione Regia authoritas coniungatur, sed cum regna per successiones, pontificia dignitas per electionem transferatur, coniungi hae duo res[b] diu nequeunt. *Hoc* in loco, nescio, an velit alludere, ut è medio tollatur pontificia dignitas. Aliorum esto Iudicium.

Ibidem fol. 144. scribit. Caveat autem homines, parvi capitis Iuvenes, foeminas celeres in sermone, et quaedam alia, quae non habent locum nisi secundum principia Phisionomiae, et non non[c] tamen Christum dicentem. nolite iudicare secundum faciem.

Ibidem car. 145. habet. Principes quos nolunt regnare alant[d] et exerceant non literis, non arte bellica, sed in luxu omnino et ocio: *Pa-*

[a] "*Erraat* ": sic.
[b] After "res": "dici", erased, and "diu", in the interlinear space.
[c] "non non": sic.
[d] "alant": in the interlinear space for "aleant", erased.

[792] Mt 5: 44.

gina .146. impia scribit contra sacerdotes. Dicit. Cavendum ne sacerdotibus summa authoritas tribuatur, cum enim plures optimi[a] sint, periculosum tamen est, illis salutem publicam commictere ob Religio-
361r nis // apud populum auctoritatem, dat exemplum de sacerdotibus apud Aegiptios reges: et de sacerdotibus illis à quibus Babiloniae rex, teste Daniellis historia, turpiter fuit delusus quos omnes[b] ob hoc, ille interfecit, igitur illis proscribenda est licentia.[793]

Eodem loco car. 148. inquit Constantinus qui magnus dictus est, ut Ambrosius author est, clavum unum freno equi, alterum, quo christus confixus est, galeae infixit, nescio an religiosius an superstitiosius, an profanius, sed tunc ad opinionem hominum plurimum conduxit.[794]

Pagina .149. ait, quod Turcarum vis nunquam expugnari poterit nisi unus consurgat Alexander, deinde ponit difficultatem maximam, ne dicam impossibilitatem, ut consurgat, unde accerimè detrahit principibus Italiae.

Pagina .152. tenet quod pro instituendis regum pueris non sacerdotes aut rethores, sed philosophi eligendi sunt.

Fol.° ibi. agit de modo acquirendi divitias ubi involute satis et dolosè procedit, et videtur quod Religioni et Religiosis maledicere velit.

Pagina 176. inquit. Iocundum tamen est ac risu dignum, cum cer-
361v nis summos foeneratores Chrysostomo, et Augustino, nec // pudet Hieronimo, operam dare: pauci ut video, sanae mentis sunt: quamobrem ex hominibus, polypi fiunt, ut videantur sapientes. *Pagina* 177. Irrisorie invehitur contra Religiosos, et sacerdotes, quos cucullatos apellat: Et qui Religionem profitentur vocat homines ex plebe, et quod opinione Religionis parum defuit, quin Hieronimus savonarola Florentiam occuparit. *Pagina* 178. carpit aulicos, et cubicularios in aula pernoctantes, asserens eos maledicos, et cinicos in viros probos. *Folio* 180. et 181. Religiosis videtur detrahere, quamvis obscurè, et Dominicanum institutum, sive ordinem Tyranidem esse

[a] After "optimi": "sunt", erased.
[b] After "omnes": "a", erased.

[793] Dn 14: 3-22.
[794] See note 207.

videtur insinuare, cum Dominicani unum patiantur Dominum perpetuò.

Folio 188. loquitur de foenore, et parvi facere quandoque interdum vero magnificare videtur.

Folio 189. sacerdotibus sub obscure, detrahit.

Pagina 191. 192. Principibus, Aulae, et Aulicis maledicit.

Pagina 205. 206. sermonem habet de quodam genere sapientiae quod convenit opulentis, ut scilicet sciant voluptatibus uti, delitiasque amplexari, et multos enumerat qui tales fuerunt, sed omnium (ait) princeps fuit Epicurus, qui in ea facultate libros // composuit, quos 362r
nostra Religio sustulit: subiungit, sed habemus tamen illius placita in laertio Diogene legimusque Epicurum in Cicerone: Non bene facit Cardanus docere locos ubi legantur ab Ecclesia prohibita, ac si optet christianos evadere epicureos. *Denique* in hoc 3.° libro de sapientia agit de Tyranno et Tyrannide copiosè, et quedam documenta tradit à christiana pietate satis aliena ut pagina .193. clarissimè constat.

Libro 4.° de sapientia car. 235. et 236. quedam narrat, quae directè militant contra sacerdotes, et precipue contra Franciscanos, quos facit Alchimistas, hominumque deceptores: Et pro ut coniectura consequi possum sunt etiam contra imagines; et sanctorum picturas. *Videant* alij, Mihi sat est ostendisse locum.

Libro 5.° de sapientia. fol. 245. docet ultimum remedium ad levandum infamiam, et dicit quod est substitutio. exemplificat sic, Ut cum latro Religionem ingreditur, vel omnino contraria vita subijcitur, ut cum luxui parsimonia, vel Avaritiae magnificentia eximia succedit. *Author* hic tacite videtur detrahere Religiosis, potuisset enim aliud exemplum afferre.

Ibidem ca. 246. scribit quod iniuria quae cum scelere coniungitur, prorsus est vindicanda[a]; At quia vidit propositionem istam adversari scripturae dicenti, Mihi vindictam, et // ego retribuam, apposuit 362v
Author statim quod Deo servatori opes et commoda omnia relinquere, vindictam simul condonare perfectionis sunt, et non humanae sapientiae hoc premium est. *Cardanus* hic quandam sapit gentilitatem.

Pagina .250. maledictis afficit quendam Ioannem patriarcham, quia integra patrimonia hominibus ignavis effundebat: invehitur deinde in

[a] Under "vindicanda": "in", erased.

eos, qui alios docent, et censeo quod prelatos intelligat, quia de Religione sermonem facit.[795]

Pagina 259. Religiosos et fratres irridet imo ait, homines quandoque ex humore Religionem ingredi, fierique fratres.

Pagina 273. eiusdem libri quinti de sapientia loquitur de velocitate temporis et ait: collocandum est ergo quicquid nobis ipsius concessum est in volupt⟨at⟩e firma: est autem inquit firma voluptas quae presentium delectationem habet, futurorum indubiam spem, absque preteriti penitentia.

Cardanus hic videtur facere se Epicurum. Libro 2.° de consolatione car. 334. inquit Principum animus saepe inconstans est, aulicorum vero semper in fida societas[a].

Libro 3.° de consolatione fol. 388. ait quod gloriae, et regiae dignitates parum durant, cum tam cito evanescant, et extinguantur, itaque Principes non sunt felices: Unde subiungit Cardanus. Dispeream si ad felicitatem respicio, nisi velim me potius esse chartusianum monachum, eumque gregarium, quamquam et illi parum differant ab his qui in carceribus sunt.

363r Libro 7.° de Varietate rerum cap. 38. car. 361. referens naturam cuiusdam piscis, qui vocatur Mantis, utitur[b] quodam modo scribendi, qui (me Iudice) esset corrigendus. Vide. *In* eodem capite .car. 377.[c] narrans formam alterius Piscis, qui Bassinates apellatur (ait) Pisces bassinates effigie humana, et cuticula nigra contecti apparent, monachi esse videntur, diro semper prodigio, et infausto eventu Scotis: Verba sunt derisoria.

Eodem libro cap. 30. car. 370. agit de productis ab animalibus, inquiens quod Ova quibusdam diebus nata magis servantur: Addit, Eadam natalitio christi die nata servari existimantur, dieque Ascensionis, summo enim frigore densatus cortex, non permictit vim aeris crassari: Quare talem conservationem ad causam refert[d] naturalem:

---

[a] "Libro (...) societas": in the margin.

[b] After "utitur": "quodam", erased.

[c] Superscript: "69".

[d] "refert": in the interlinear space for "reffert", erased.

---

[795] See note 246.

Unde paulo post apposuit verba quedam irrisoria in Religionem et Religiosos dicens: Id non est miraculum, veluti multi in Religionem tranferuntur, multos enim Religio fautores habet ibide⟨m⟩ car: 371.

Libro. 8 de Varietate rerum cap. 42: car. 409. loquitur de modo presciendi futura, et dicit quosdam fuisse adeptos scientiam futurorum ob superstitionem, aut Religionem sinceram ob naturae proprietatem, et vim mentis: Etiam supplicationibus Davidicis quas Psalmos apellamus.

Libro p.° de sapientia. fol.° 4.° habet cum comedisset homo fructum scientiae[a], eiectus est de paradiso, ne comedens rursus de ligno vitae, similis efficeretur deo, nam acquisita sapientia per esum ligni scientiae boni, et mali, si immortalitatem esset consecutus postea per esum ligni Vitae, prorsus similis Deo evasisset, nam in reliquis et si non quantum Deus habeat, omnium tamen particeps videtur felicitatis potestatisque. *Nescio* an hic vellit alludere Adam non fuisse è paradisso eiectum propter inobedientiam, sed ne similis illi evaderet. 363v

Eodem libro pagina 120. habet istam propositionem. Errare à principio quasi necessarium: *Dicit* praeterea. Hoc esse Gallicum proverbium, cum essem iuvenis insipiens eram, at nunc cum sapio iuvenis non sum: *Cardanus* hic videtur alludere ad divum Paulum dicentem. Cum essem parvus loquebar ut parvulus, sapiebam ut parvulus, cum autem factus sum vir etc. *Hoc* in loco quod sibi velit per gallicum proverbium, non percipio.

Libro p.° de sapientia fol.° 15 et 16. fidei nostrae christianae et sacris literis apertissimè detrahit, dicit enim quod persuadent, sed non demonstrant, et sic sola opinio sapientiae multis prodest de relinquentibus omnia bona sua, et consequenter quòd solo nomine divinae sapientiae felicitamur. *Conciones* nugas apellat.

Interdum vero leges christianorum et gentilium // confundit. *Denique* cuncta quae ibi scribit, sunt accuratè consideranda, quia non absque dolo procedit. 364r

Lib.° [...]° [796] de sapientia pag.ª 257: scribit: Nec tamen Iudeorum

[a] After "scientiae": "eiect", erased.

[796] Bk. V. The quote "Si peccaverit (...)inter te" (at the bottom of f. 364r) is from Mt 18: 15.

[...] omnia [...] in medium revocanda erunt[a], nec semper à Patribus[b] exordium sumendum. Quid hic sibi velit, non apprehendo. *Denique* narrat quamdam Historiam Hispaniorum de Inventione Thesauri, et quodam modo abutitur scripturae. sic ait. Hispani milites cum domum ingrediuntur, simulant se totam velle inspicere ut optimum eligant habitaculum. Inde lustrantes cum domino domus omnes aedes, quò nam ille conijciat oculos observant, raroque fallunt, quin ibi quo coniecit oculos, thesaurus etiam illius sit reconditus. Ergo ex duobus evangelij dictis, quorum alterum est Ubi Thesaurus tuus, ibi cor tuum. Et oculus est lucerna corporis, melius divinant, absconditas pecunias quam mihi quam ex humano [...][c] sic morando Tria Auri talenta sustulerunt.

Libro 8.° de Varietate rerum. cap. 42. car. 389. habet ista verba. Vir probus privatus, non se opponat improbis magistratibus, nec privatorum velit corrigere peccata, nam si hoc ex universi bono esset, abtque Deo gratum, occasionem dedisset, ut iure id facere cum potestate posset.

Verba ista sunt contra illud Evangelij. Si peccaverit in te frater tuus, vade et corripe eum inter te etc.

364v Ibidem car 380 adducit quamdam Divi Pauli authoritatem videlicet. *Deteriorem* esse conditionem nostram brutorum animalium, si nihil à morte superest et exponens illam dicit quod Paulus non intelligit de omnibus hominibus sed de se ipso, et sibi similibus qui miserimam vitam ducebant ob persecutiones: *Locus* iste ab Authore adductus, credo quod sit ille quem habet Apostolus. p⟨rim⟩a ad Cor: 15.[797] Ubi dicit si in hac vita tantum in Christo sperantes summus[d], miserabiliores sumus omnibus hominibus. *si* ea est, iam constat quod alteravit verba scripturae: An benè postea exponatur videant alij.

---

[a] In Cardano's text: "Nec tamen Iudeorum more omnia denuo in medium revocanda erunt".

[b] "Patribus": in the interlinear space for "patribus", erased.

[c] In Cardano's text: "caereo".

[d] "summus": sic.

---

[797] I Cor 15: 16-18.

Sanctus

Libro de Consolatione car. 280. loquitur de diversis generibus malorum et aerumnarum de medela, et consolatione eorundem, et dicit plurima ex illis Medicina non Indigere, qualia sunt, quae ob animi praestantiam primò à multis voluntariè proferuntur. dat exemplum de poena M. Attilij Reguli Romani apud chartaginenses. 2.° de poenis quorundam sanctorum. *Si* intelligit Cardanus quod sancti illi viri pertulerunt poenas illas quadam animi praestantia philosophica naturali vel morali ut gentiles, disctincta à fide et Religione christiana et à divino auxilio seiuncta[a], est error.

Ibidem fol. 281. Insinuat Iob patientissimum, non potuisse tot tan- 365r
taque mala in sacris literis connumerata simul ferre *sed* ibi recitative loquitur.

Preterea Martirium. Cruciatus sanctorum, Constantiam et tollerantiam, derelictionem bonorum, omnia ad Influxum, et naturalem causam refert. Vide in Titulo, Influxus, copiosè.

Libro 8° de varietate rerum cap. 40. car. 349[b], scribit. Quamvis mors publica propria, similiter filiorum mors propter multas causas sit saevissima, et maximum malum in humanis, tamen multi sine philosophia publicam mortem aequo animo tulerunt[c]. Addit quod causa patientiae[d] in tormentis est quidam humor in nobis, qui atrabilis vocatur, qui cum [...], est supremam aream cerebri occupat, mentem deijcit è statu, et à multis (ait) apellatur Demon. Iste facit audere maxima, et ad flagitia impellit, quare iste humor ad tolerandam mortem maximè vocat. *Author* hic videtur alludere ad cunctos Martires, qui sine philosophia constanti animo ferebant cruciatus, et mortem et eorum constantiam causae naturali ascribit. 2° dicit quod ex tali humore impellimur ad flagitia. *Author* hic derogat nostrae humanae libertati, et voluntatis prohaeresi. *Idem* dicit etiam lib.° 2° de Varietate Rerum. cap. 13. ideo locus locum explicat. *Praeterea* quod atrabile agantur homines ad perpetrandum magna mala, habet Cardanus in libro .8. de Varietate rerum // cap. 40. et car. 384. Quo in loco eadem 365v

[a] "seiuncta": in the interlinear space.
[b] Superscript: "379".
[c] "tulerunt": correction of "tullerunt".
[d] "patientiae": in the interlinear space for "patentiae", erased.

ascribit humori malancolico, à quò narrat orriri mirabilia, videlicet cogitationes, tollerantiam cruciatuum, ieiunia, superstitiones, praevisio futurorum: et denique plura talia ibidem scribit quae sanctorum martirio quo ad divinum auxilium derogant cum totum causae naturali attribuat.

Amplius libro .8. de Varietate rerum cap. 40. pagina 393 loquitur de Cadaveribus quibus (inquit) mira inesse videntur [...], ut quod suspensi vertant se ad solem, quod crescat barba, ungues et capilli: et id ad causam refert naturalem. Et statim adducit exemplum de Beato Gaudentio, cui crescebant ungues, et capilli. *Unde* videtur velle, hoc non ad miraculum, vel sanctitatem referre, sed ad naturalem causam.

Sacramentum

Libro p.° de sapientia car. 10. scribit. Quae sciuntur aut bona sunt, et ex omni parte laudabilia, vel vituperabilia, vel mixta, vel ambigua, vel incerta, et inter mixta ponit uxorem ducere Author ibi non recte ex omni parte de Matrimonio sentit.

Libro 2.° de sapientia car. 113. habet quod foemina suijcitur masculo vinculo Naturae, et lege gentium iungitur. *Si* author intelligat
366r quòd ista non sint à deo est impia propositio // Poenitentiae sacramentum parvi facere videtur, exemplo Aerasmi. Vide supra in Titulo Erasmus.

Libro 4.° de sapientia car. 234. loquitur de Inventione thesauri; ad quem inveniendum dicebat. Artifex necessarium esse sacrifitium Cardanus ibi statim subiungit haec verba. Quamdiu peragitur solemne sacramentum quod Missam vocat vulgus. Verba haec, me Iudice, non sunt absque irrisione dicta.

Dubia

De sapientia lib.° 5.° car. 257. scribit. Nec tamen Iudeorum more omnia denuo in medium revocanda erunt, nec semper à tribus patribus exordium summendum. *Quid* hic velit Cardanus non percipio.

De consolatione. libro 2.° car. 351. habet istam propositionem Vita propter mortem data est nobis. Quo author tendat non video, si propositio ista vera sit. Mors quomodo propter peccatum introducta, et in poenam peccati? Etiam adam ut homo esset mortuus non existente

peccato, quod est falsum, imo haeresis Pelagij. divo Aug(ustin)o referente libro de haeresibus.[798]

Libro 8. de Varietate Rerum. cap. 40. car. 349. 379. sermonem faciens de improbis, qui ad mortem publicam ducuntur, quodammodo utitur loquendi, quod quoddam occultum // venenum in se videtur 366v
comprehendere: ibi cum dicit. *Nuper* inspiciebam duos improbos. Vide et considera.

Eodem libro cap. 42. car. 406 quaedam satis involutè scribit de somno quo ad spiritum, de quiete et fide, quo ad ipsam mentem. Utiturque quadam propositione ambigua. scilicet Isti qui Illi plus ratione valent, minus habent fidei: et paulo post addit quod Anima nostra in somno, quasi libera menti superiori exponitur, previdetque futura, non facit. Ita in fide Unitas fit mentis nostrae, atque superioris, et ob id facit, non previdet. *Ego* libentissime audirem propriam huius loci Authoris expositionem, et quorundam sequentium. In quibus modus iste scribendi à Philosophia, et Theologia recedit.

Author de se ipso 367r

Libro 3.° de Consolatione car. 366 narrat calamitates suas, quibus ab ipsa conceptione affectus est; et ab illis se servatum fuisse, sed adeò temere loquitur, ut in homine isto barbariem, magis quam christianam Religionem admirer quia dicit. Deorum an ira, an misericordia servatus sim, non sat scio. Et infra ait quod agens annum decimum nonum voluit se Religioni tradere amore studiorum. Miror cur non dixerit ut christianae[a] magis, et religiose viveret.

Preterea in tractatu de proprijs libris, iactat Cardanus, se per somnium multa invenisse, et quod ad querendum confirmatus, nunquam fallente eventu.[799] Addit paulo post. Dum haererem in compositione librorum paupertatis metu, adeò per somnum sum confirmatus, ut illius imago etiam nunc me troqueat, habetur id car. 426. et car. 429. di-

[a] "christianae": sic, for "christiane".

[798] *De haeresibus ad Quodvultdeum*, LXXXVIII (PL, 42, col. 48).

[799] The quotes from *De libris propriis* refer to the joint edition with *De sapientia* and *De consolatione*; Cardano *1544*, pp. 418-31.

cit se libros tres de vita Christi superauxisse. *In* p.° inquit se tractare de his, quae circa eius Nativitatem acciderunt. *In* 2.° de Vita. In 3.° de legis promulgatione: Apposuit statim haec: libri etiam de morte, quae in tres dividebatur capita, distinxeram: Innueram autem mira eius libri argumenta, sed somno iam, quo ad scribendum impellebar, ut sciam me librum illum non posse perficere, territus sum, ut ab eius compositione abstinuerem. Haec an sint cum scandalo dicta, discurrant alij.

367v Amplius. lib.° 8.° de Varietate rerum cap. 43. car. 48. // multa admiranda, et quasi miracula de semetipso recenset: Quae brevitate qua potero adducam, non ut haeretica, sed ut fiat iudicium an sint admictenda.

368v Annotata In Hieronimum Cardanum

51

Anonymous, List of Heterodox Propositions from Cardano's Works (Rome, [1573-1574])[800]

ACDF, Index, *Protocolli*, H (II.a.7), fols. 373r-379r

373r Propositiones ex Hier⟨oni⟩mi Card⟨a⟩ni officina depromptae, cum quibusdam Corrolarijs, quae ex illis facilè deducuntur.[801]

P.ª propositio Amor parentum in filios ab educatione, non est à Natura neque naturalis, neque rationalis.

2. Hominum filij sunt opera Dei, non hominum; ideo homo non debet deplorare mortem filij, cum sit quid alienum.

---

[800] This document, written in the same hand as the previous one, is a summary list of the propositions discussed there. There is an apparent analogy with the docs. 33 and 34. However, doc. 33 listed suspect propositions, then examined in doc. 34. This list, by contrast, does not indicate the origin of the propositions and served as a summary of doc. 50 (exception made for not yet examined works; see note 740), most probably to allow Cardano's reply (doc. 52). As to the *terminus post quem*, see the initial note to the previous doc.; the *terminus ante quem* is the prohibition of 29 October 1572.

[801] The list numbers the propostions selected by the preceding *censura* from Cardano's works, including rarely unnumbered "Corrolaria", containing more or less direct implications.

3. Hominum mores sunt à Deo.
4. Hominum Vitia non sunt rationalia, neque naturalia.
   Corrolaria.
   In nobis non est libertas: Actiones nostrae non sunt in potestate nostra: In nobis non est meritum neque demeritum:
   Perditio non est ex Israel.
5. Animae Demonum in humanis corporibus dant suorum scelerum poenas. Non assertive quia repugnat Ecclesiae.
6. Anima est immortalis et Una.
7. Intellectus est totus homo. Corr⟨olariu⟩m. Ergo corpus non equè est de substantia hominis ut Anima.
8. Astrologia prae omnibus alijs rebus extollenda est.
9. Astrologia non est dubia: est divinior, iucundior, utilior alijs disciplinis.
10. Astrologi soli sunt sapientes. 373v
11. Magicis Nature arcanis quid maius?
12. Fortuna cuiusque Anni, potest coniectari ex astris:
13. Ortus vel Nativitatis hora maxime facit ad eventus humanos
14. Planetae sunt causa felicititatis, infelicitatis, mortis, occisionis bonorum morum, principitatus et aliorum. Corr⟨olariu⟩m. Mores humani non sunt ex prohaeresi.
15. Stella et Ascendens tempore geniturae, ostendunt corporis, et Anime, et Vitae qualitates, et conditiones: Corr⟨olariu⟩m. Ergo ex astris coniecturare possumus salutem, et damnationem cuiusque.
16. Iudeorum, Christianorum, aliarumque Nationum Fortuna sub proprijs legibus gubernatur a causis naturalibus:
    Corr⟨olari⟩a.
    Ergo omnia eveniunt necessariò. Ergo libertas nostra nulla est.
    Ergo divina providentia tollenda est: Ergo Iudei non patiantur tot incommoda in poenam commissi sceleris sed naturaliter
17. Leges Christiana, Maumetti, Idolatria etc sunt coelestibus subiectae.
18. Christiana Religio est à causis naturalibus:
19. Lex Christi necessariò subijcitur motui coelesti, et astris, et quandoque erit mutabilis.
20. Lex Christiana debellat iudaicam propter causas naturales. 374r
21. Ortus Christi et Maumetti est à causis naturalibus.
    Corr⟨olariu⟩m. Ergo mors et passio similiter: Ergo non spontè,

sed necessitate simpliciter: Ergo falsum, Oblatus est quia ipse voluit. Ergo nil meruit.

22. Vita et dogmata Lutheri, ac Erasmi à causis fuere naturalibus: Corr⟨olari⟩m. Ergo perperam culpantur ab Ecclesia.
23. Savonarola ex naturalibus causis fuit Florentiae combustus.
24. Mulier aliqua est ex constellatione meretrix et impudica ex necessitate, etiam pluribus alijs astris non obstantibus.
25. Homo potest esse demoniacus ex coelesti influxu similiter praedicere futura, et revelare abscondita.
26. Effectus omnes in mundo, vel in mutationibus temporum vel in cursu vitae hominum, vel Fortuna, sunt coelestibus subiecti, ut impossibile sit aliter esse.
27. Ab Influxu omnia mortalia reguntur.
28. Influxus negatur ab hominibus impijs, improbis malorum authoribus, qui promerentur poenas, et forent extinguendi.
29. Quae eveniunt necessario debent ad influxum referri.
30. Martires Christi ex influxu coelorum necessario passi sunt.

374v 31. Apostoli propter Influxum dereliquerunt omnia bona // sua, filios, uxores, etc. et peregrinati sunt.

32. Ex Influxu alij extiterunt sapientes, alij prophetas.
33. Ex Influxu plures se morti ob Religionis cultum exposuerunt: Quod autem morti ita se exposuerint non est à Deo, secus Deus esset inconstans, et author malorum. Vide infra propositione 115. 116. 117.
34. Felicitas alterius Vitae est incerta, ac nullius commodi.
35. Deus non est causa propria rerum, secus vilesceret: et deridendi sunt, qui ita credunt.
36. Modi diversi quibus colitur Deus, sacerdotum avarissimorum commenta sunt. Et causa istorum est ater humor, qui quosdam stupefacit, alios facit amentes.
37. Aliqui fortiter cruciatus patiuntur, et in tormentis pertinaces sunt propter influxum, et alios causas naturales.

    Corr⟨olariu⟩m. Ergo Martires: Ergo auferendum est divinum auxilium in martiribus.

38. Necesse est plures esse malefactores bene factoribus.

    Corr⟨olariu⟩m. Ergo corpora coelestia agunt in ista inferiora necessario.

39. Principum Animi, et corpora violenter mutantur ab astris, ad bonum, malumque deflectuntur: Corr⟨olariu⟩m ut precedens.
40. Non est possibile ut aliquis fiat effectus in mundo, sine astris.
41. Turcarum Imperator armis detinet et obsidione Christianos quasi // necessario, ob cultum religionis diversum. 375r
42. Omnes viri magnanimi videntur quodam spiritu agi, aut Demonio. Corrolarium. Ergo Christus, Magi sancti agebantur vel spiritu, vel Demonio.
43. Mala, et aerumnae sunt ex ipsa necessitate, à Lege Naturae non ab iniuria.
44. Mors multorum precipue Principum, Venti, Pluviae, seditiones, bella, et alia sunt necessaria apparente Cometa.
45. Religionis cultus, fides, prudentia, constantia, modestia, ingenium, mores, et similia constant ex natura loci, consuetudine, legibus, et necessitate quadam.
46. Felicitas Caroli quinti, non ex astris, sed aeterna, ac constituta divinae mentis serie germinavit. Corr⟨olariu⟩m, Ergo datur Fatum: In bono sensu posset tollerari.
47. Fatis impellimur ad Infortunia. Ex verbis Authoris in isto loco colligi potest, quòd Adam fatis impulsus, cecidit in malum, et fato plura amisit, quae scire erat necessarium.
48. Cardinales et Episcopos inter populos ruinas serere, cladibus ingentibus humanum genus afficere, pernitioso veneno Religionem inquinare, Malum hoc non humanum est, sed vel ex Deo, vel à Demonio quodam.
49. Quosdam ex una in aliam qualitatem migrare, ut ex grammatico 375v
rhetorem fieri, vel ex Tonsore chirurgum, fata haec sunt hominum.
50. Fortuna in rebus humanis absolutè plus dominatur quam sapientia. Corr⟨olariu⟩m Ergo prudentia nulla, et humana libertas similiter.
51. Providentia divina quoad singularia moderata est.
52. Lex quaedam Lycurgi irreprehensibilior est lege quadam Moisis.
53. Coelibes carere debent omni honore.
54. Sapientia divina sponte proficiscitur à Natura, nullo docente. Corr⟨olariu⟩m. Ergo Christi, et Apostolorum sapientia est à Natura.

55. Christus humano consilio, et non sponte oblatus est, et male perijt.
56. Responsiones aliquae Iudeis à christo datae ad genus sapientiae naturale reduci possunt.
57. Eodem responsiones sunt Cavillatoriae, et delusoriae. Corr⟨olariu⟩m. Ergo Christus benedictus, cavillator, sophista, et delusor est hominum.
58. Deus ab homine sola sapientia, et immortalitate differt. Corr⟨olariu⟩m. Ergo non alijs modis.
59. Felices eventus referuntur in Deum, aut si pudet, in Fortunam.
60. Non omnis vera divinatio à divina oritur sapientia, sed absque illa plures verè futura praedicunt
61. Sapiens est, qui rei predicendo ad unguem tenet omnes artis regulas.

376r 62. Martinus Luther est commendandus, quia figuris, et tropis usus est in evertenda Ecclesia romana: Propter eandem rationem in sacramento Poenitentia est laudandus etiam Erasmus magnum nostrorum temporum decus, et qui vixit in magna mortalium admiratione.

63. Quidam haeretici, et universaliter habitantes in partibus borealibus praeferuntur ingenio, et bonis literis, Italis.
64. Accusandi sunt qui contra lamias scribant.
65. Mors non est fugienda nec deploranda.
66. Mortuos non debemus lugere, et lugentes sunt irridendi, sed lugendum est in nativitate.
67. Reprehendendi sunt qui sepulcra sibi curant.
68. Nichil iuvat, an in marmore, humi, vel ventre Terrae sepeliaris.
69. Non est orandum, nec aliquid offerendum pro vivis.
70. Miracula facere Ars quaedam est.
71. Pater Hieronimi Car⟨dani⟩ Demonem familiarem habuit, et pluribus annis futura divinavit.
72. Humana sapientia, et Demoniaca sunt circa malum. Corr⟨olariu⟩m. Homo sua libertate non potest facere opus bonum.
73. Sapientia divina humano generi concessa, est adeò pusilla, et exigua, ut ne vestigium quidem concessum esse videatur.

376v Illamque quantulacunque sit nulla industria, nulla ve sollicitudine nobis pateat.

74. Paulus tertius Pontifex ex mediocri dignitate, et privata conditione ad regnum, et summam gloriam ascendit, vel industria, vel virtute, vel Fortuna. Corr⟨olariu⟩m. Ergo Non spiritu sancto.
75. Anonimus quidam effeminatus, omni libidinis vitio flagrans, cruditus tamen, bonis vivit Ecclesiae.
76. Romae educantur belvae immaniores quam alibi.
77. Iulij secundi pontificis mores, pontificatus, fuerant ex magno syderum consensu: Hic bellis aeternis initium dedit, in christianos Reges discordiarum semina servit: Ab eodem ruina Ecclesia Italiae, et christianorum omnium: Secta, et amissa in parte dignitas Petri. Corr⟨olariu⟩m ut in propositione .14.
78. Pastores futura non prevident, nec preteritorum oblivisci possunt oves servandas dilaniant, christumque deteriusque in cruce, disceptum non restituunt.
79. Iulius secundus pontifex deteriores reliquit successores.
80. Cesares, Gallorum Reges, Pontifices, memorabiles sunt, sed non omnes memoria digni.
81. Accusandi sunt qui vel propter lasciviam, vel quia contra Religionem, libros prohibent: Et huismodi prohibitio calamitas quaedam est.
82. Pueri non sunt tradendi avaris pedagogis. 377r
83. Pueri non sunt claudendi in Coenobijs ut ieiunent, et operam dent Sapientiae.
84. Multa bona commoda hominibus lex christiana attulit: Ista propositio, si inteligitur de Vita perhenni, est religiose oratio, si de commodis humanis prophana. Corr⟨olariu⟩m Ergo secundum legem Dei non decet habere divitias.
85. Ad securitatem Vitae, et diuturnam felicitatem haec duo spectant, summa Iustitia, et summa Tyrannis.
86. Turcarum Imperator propter talem vim, tutissimè res suas administrat.
87. Inimicus potens non est reliquendus, sed aut ipsum beneficijs devineire, aut è medio tollere debes. Corr⟨olariu⟩m. Ergo falsa lex Naturae. Quod tibi non vis fieri etc. Ergo mendax lex Evang⟨eli⟩ca. Non occides. Diligite inimicos etc.
88. Adulatores non sunt explodendi, sunt enim utiles.
89. Principes bonos, et malos debent amplecti.

90. Principes propter scelera, et facinera aliquando ministros habere, necesse est, exemplo Dei, et Naturae.
91. Errant qui putant Reges tutius amari, quam timeri, nam timeri expedit Principi, amari habeatur tanquam Corrolarium.
377v 92. Non est admictenda nova Religio.
93. Iudicia summa duo non sunt permictenda, et ob id periclitantur Iudei, et christiani, nam Regum Iudeorum potestas summa Pontificis auctoritate infirmabatur. Corrolarium. Ergo potestas altera tollenda Pontificis vel Regis.
94. Cavendum est iuvenes parvi capitis, et Foeminas in sermone celeres. Corr(olariu)m. Ergo iudicandum secundum faciem.
95. Sacerdotibus non est tribuenda summa auctoritas, sed illis praescribenda est licentia.
96. Constantinum freno Equi Clavum unum, quo Christus confixus est, alterum galeae in fixisse, an Religiosius, an superstitiosius, extiterit an profanius?
97. Turcarum vis nunquam expugnari poterit, nisi unus consurgat Alexander, quod difficillimum est.
98. Pro instituendis regum pueris, non sacerdotes, aut rhetores, sed philosophi eligendi sunt.
99. Ex ijs qui Chrysostomo, et Augustino (nec pudet Hieronimo) operam dant, pauci sanae mentis sunt, et ex hominibus fiunt polypi, ut videantur sapientes.
100. Religiosi et sacerdotes, cucullati sunt, et homines ex plebe.
101. Religionis opinione parum defuit, quin savonarola Florentiam occuparit.
378r 102. Aulici et Cubicularij maledici sunt in viros probos.
103. Dominicanum institutum Tyrannis est, cum unum patiantur dominum perpetuò.
104. Franciscani quidem Alchimistae sunt hominumque deceptores.
105. Homines quandoque Religionem ingrediuntur fiuntque fratres ex humore.
106. Quicquid temporis nobis concessum est, collocandum est in voluptate firma: Est autem firma voluptas quae praesentium delectationem habet.
107. Qua natalicio vel Ascensionis die servari non est miraculum, ut multi in Religionem transferunt, sed est à Causa naturali.

108. Quidam futurorum scientiam adepti sunt ob superstitionem, aut Religionem sinceram, ob Naturae proprietatem, et vim mentis: etiam supplicationibus Davidicis, quas psalmos apellamus.
109. Cum essem iuvenis, insipiens, insipiens eram, et nunc cum sapio iuvenis non sum. Gallicum est proverbium.
110. Conciones nugae sunt.
111. Sacrae literae persuadent, sed non demonstrant. Etc.
112. Si posset sic demonstrari ut persuaderi in diuturnitate terminum 378v
non esse, nec in Felicitate modum, et corpus in novissimo die particeps fore, non nisi stultissimus vacaret alijs negotijs, sed omnibus alijs relictis eremum ingredi, ac habitare deberet. Legeto Cardanum hic.
113. Vir probus non se opponat improbis magistratibus, nec privatorum corrigat peccata: Corrolarium. Correctio fraterna non est observanda.
114. Iob patientissimus, non potuit tot, tantaque mala in sacris literis connumerata simul ferre: Recitativè loquitur hic.
115. Sanctorum Martirum cruciatus, constantia, tollerantia, bonorum derelictio, ad naturalem causam referantur.
. Vide etiam supra propositione .30. 31. 32. 33. 37.
116. Causa patientiae in tormentis est quidam humor in nobis qui atrabilis vocatur, et à multis nuncupatur Demon: Iste facit audere maxima, ad flagitia impellit, ad tollerandam mortem maxime iuvat.
117. Ab humore malancolico mirabilia oriuntur, cogitationes, tollerantia cruciatuum, ieiunia, superstitiones, futurorum praevisio, et alia.
118. Quod Beato Gaudentio crescerent ungues et capilli à causa erat 379r
Naturali.
119. Uxorem ducere partim laudabile, partim vituperabile est.
120. Foemina subijcitur masculo vinculo Naturae et lege gentium iungitur.
121. Solemne sacramentum, Missa vocatur à Vulgo.
122. Vita propter mortem data est nobis.

52

Girolamo Cardano, Reply to the List of Heterodox Propositions ([Rome], [1573-1574])[802]

ACDF, Index, *Protocolli*, H (II.a.7), fols. 334r-335v, 342r-343v

334r

H. Cardani Med. In obiectiones illi factas enarratio

Si vir ille eruditus, ut video, bono animo praeditus voluisset ascribere ex locis in quibus errasse me contendit facilius esset mihi vel mentem piam declarare aut ubi error irrepsit illi gratias agere.[803] Etenim tempora nunc nostra talia sunt, ut multi postmodum in pernitiem suam, et aliorum rapiant etiam benedicta: quanto magis ancipitia. Ego autem scripsi temporibus melioribus, Iuvenis[a], animo quem vitae cursus conversatio, et experimenta apud Reges ostenderunt, non licuit corrigere, protestatus sum, indicavi concilio: responsum tuli tale, ut vel non intelligens, vel non prorsus mea culpa in suspitionem tractus sim si errores sunt, humanum est, neque tamen haereticus fui, nec malo animo scripsi, vel etiam eorum, qui mihi irascebantur testimonio.

[Omittam] ergo quae non intelligo, et quae non recordor me scripsisse, postquam nec verba eadem si[...] nec locum indicavit, et corrolaria, quae ego non deduxi, nec unquam de illis cogitavi. Si quis enim etiam necessario quae consequuntur, intelligeret ex suppositis uno folio sciremus quidquid novit in Mathematicis Euclides, Archimedes, et Appollonius Pergeus. Principia enim horum omnium non maiore spatio quam folij continentur.

Primam ergo propositionem fateor me non intelligere. Neque enim

[a] After "Iuvenis,": three words crossed out.

[802] This reply by Cardano to the list of heterodox propositions (doc. 51) was most likely written shortly afterwards this list. See note 800.

[803] These wordings show that Cardano was acquainted with the list, but not with the *censura*. As a consequence, he thought that the list derived directly from the examination of his works, and believed the author (probably the secretary of the Index or a Consultor of the Congregation) to be the Censor of his works.

sic habet sensum perfectum apud me. Et puto aliquid deesse vitio scriptoris. Quidquid sit parum puto ad praesens propositum pertinere, et si ad ungem ita iacet deleatur. Multo plus enim dispendij temporis in interpraetando obscura eiusmodi quam utilitatis, postquam intellecta fuerint.

Secunda pium habet sensum ut dici solet. Dominus dedit etc.

Tertium nunquam sic protuli sine discrimine: quia multos haberet sensus, et veros, et falsos, et est amphibologica.

Quarta etiam non sic simpliciter est prolata; Nec quicquam minus sensi quam quod non sit libertas in nobis, quam adeò testatus in proemio ultimo commentariorum in Ptholomeum clarè ut pudeat de hoc verba facere. experitur quisque in se ipso, nescio unde irrepserit hic error. Et fateor ingenuè me nescire etiam quomodo ex illis deducantur haec corrolaria, Verba mea loco citato, Quis fatebitur cogi hominem, ut interficiat. Nam quanque homo uno tempore pronior sit ad flagitia, ut tamen illa peragat in arbitrio cuiusque positum est.

De quinta ago illi gratias quòd in veritate me excusaverit.

Sexta est de mente Averrois, et Plotini, et Theophrasti Dubium Aristotelis, et Platonis falsa in via Beati Thomae, et Io. Grammatici, Scotus in philosophia adaeret Alexandro.

Septimo est per modum loquendi. Nam si anima sola manet dicetur totus homo ut dispensator Dominus. Et scio non latere hoc posse tam ingeniosum virum. Nam licet ignotus mihi ex ungue tamen Leonem.

8. Non puto sic iacere, et etiam si iaceret, ex formula loquendi inter 334v
mortales, ac ex natura non [...].
9. Utinam tam sciremus: sed ut video, et philosophi dicunt, nec substantiam, nec modum motus novimus, nec celeritatem. De futuris autem vix umbram quandam. Et est ut arena maris quae concluditur ac ad [...] litteras et ideo certo numero constat, non tamen sciri potest, nec poterit unquam naturali quodam lumine.
10. Rhetorica exaltatio, sed addatur sapientia insana.
11. Magiam Naturalem certum est intelligere. Quid inter mortales scilicet pulchrius. Quando quidem in motu aquarum tanta arcana lateant, ut homo uno anno fieret ditior Pythi[o] Bithinio.
12. Ut licet iuxta illorum dogmata.
13. Idest ex illo initio quidquid coniecturae est melius, Caprae ut Authores volunt Martiae vivunt octo annis, autumnales xiij.

14. Intelligendum est ut ab Aristotele 2.° de generatione et 4.° de Generatione Animalium de moribus ut a Gal⟨eno⟩ in arte medica, et in indice librorum ex Concilio Tridentino.
15. Longa deductio coniector te futurum iracundum ex temperamento ergo occides patruum et quod non penitebit te, et quod Deus non parcet tibi hoc delictum, et etiam quòd damnabit te in futuro seculo, aut puniet te in hoc: et ibi perpetuo aut ad tempus nimis longa deductio meo Iudicio.
16. In hoc ego non assequor ullo pacto quomodo. Nam si quis loco legum illarum explicet leges Reip⟨ublicae⟩ civilesque idem ergo sequetur, antecedens conceditur ab omnibus, quod sequitur est omnino falsum, Quia tamen bene deducitur illud de Iudeis, Dico quod ipsi patiuntur propter Christum principaliter quem iniustè crucifixerunt, et propter legis propriae contemptum ut in fine Testamenti veteris, et ob legem quae naturaliter est incommoda militiae, una tamen causa ut tertia subordinatur secundae, secunda primae, et in hoc etiam me refero Doctoribus. Non enim ego sum Theologus, sed loquor ut philosophus, et moralis.
17. Leges idest Christiani ut habitant europam, Mahumeti Asiam Idolatrae Indiam.
18. Si ita se habet (non possum inducere in mentem hoc scripsisse quod est prorsus falsum) deleatur.
19. Verba non puto ita iacere, sed dato quod ita iaceant ut in 17 intelligantur.
20. Intelligendum de arte militari, quòd sunt minus apti non de lege, quae est superior ex divina voluntate. Hoc explicare ad peritum Theologum spectat.
21. De ortu oporteret videre locum, et demiror quòd comparaverim Mahumetem Christo Dei Filio, sed istis corrolarijs oportuisset adducere textus verba ad ungem, et locum. Sed ego nunquam cogitavi de corrolario illo: nimis fuit si scripsi ea verba ut iacent etiam sub sensu et mente bona.
22. De vita et dogmatibus Lutheri non comparavi quod sciam Erasmo, neque credo quod fuerit malitia a causis naturalibus in huiusmodi.

335r 23. De savonarola non memini quomodo intelligendum sit: certum est, quod ignem urere est secundum naturam: sed sub tali sensu

non scripsissem, non enim ludendum est in rebus divinis, si vero quod seditionem in populo excitaret ut Guicciardinus aliud est, sed intelligo et ille innuit quod ob haeresim.[804] Obiter etiam aliquando talia scribuntur, quae iam[a] magna sint, nec malo animo scripta solent praeteriri; ut Medici, qui malunt aliquid de putrido relinquere, quam de vivo abscindere.

24. Ad id ut in quarto. Et etiam animadvertendum quòd in hoc, et talibus loquor de mente Astrologorum, si quis dicat quid sentis? Respondeo quod ut aliàs toties dixi in multo felle latet aliquid mellis, nec velim abicere mel propter fel.
25. Demoniacum idest sapientem futura praedicentem. Disputant philosophi de hoc multum etiam quod demones esse negant. Ego ad mentem philosophorum cuncta scripsi non soleo miscere divina profanis, praecipuè quòd imperitus essem eius sapientiae et melius est tacere quàm male scribere.
26. Si ita iacet auferatur cum sit omnino falsa, et contra mentem meam.
27. Propositio illa est contra philosophos eos qui omnia conantur reducere ad primas qualitates ideò hic nullum habet locum.
28. Ad idem tendit. Interpraetantur enim malè dictum secundo caeli. Tonsor enim Tondet, non ob calorem, et frigus, sed non tamen sine illis potest: non tamen primae qualitates sunt ars tondendi.
29. Ita de hac.
30. 31. Haec non ita iacet, sed dixi quod si etiam patientia Martirum, et contemptus bonorum ab inimico religionis nostrae reducantur ad causas naturales, ut in aliquibus haereticis et Mahumetanis, et Idolatrijs, ut de patientia scanolae, non tamen desunt miracula, quae nullo modo reduci possunt in causas naturales, et attestantur firmitatem fidei nostrae et potestatem immensam Christi.
32. Prophetae si modo ita iacet intelliguntur sapientes illi, qui quavis arte possunt de futuris rectè pronunciare. Apud theologos autem dumtaxat qui spiritu divinò praediti sunt ut etiam apud B. Paulum.
33. Ad id dictum est supra in 30. et 31.

---

[a] After "iam": a word crossed out.

---

[804] Probable reference to *Storie fiorentine*, ch. XVI, where Savonarola's death is described and where Guicciardini formulates a human and political judgement.

34. Incerta primum philosophis, deindè Naturali ratione, deindè an digni simus ea gloria et munere, de ultimis verbis non possum interpraetari si non doceret locum, satis constat non esse sensum illum.
35. Quod potest fieri citra miraculum, Scotus negat debere referri in illud, et esset tollere ordinem causarum naturalium, imò etiam miracula ipsa. Miraculum enim quod sit admiratione dignum.
36. Ille sermo est incompositus, et si ita iacet deleatur, si non corrigatur.
335v 37. Ad id ut 30. 31. 33. Nec est contra gloriam Martyrum sed ad laudem, et defensionem improborum.
38. Illud necesse non significat apodixin sed efficaciam. Dicimus necessarium est, ut in centum iactibus semel ale[a] unum punctum ostendat; et est latinum significatum, ut aliud Dialecticorum ita contingens quod operculis convenit pro fortuito scribunt.
39. 40. Ut in 37. et alijs, et ita de sequente.
41. Nescio illud necessariò quomodo intelligendum hic. Nam nec verba mea perfecta, nec locus ascribitur.
42. Christus est filius Dei non magnanimus vir. Imò fuit vir dolorum et saepe flexit, nunquam visus est ridere teste Iosepho.
43. Nescio quid ad rem, et nam senectus et mors non sunt necessitate naturae?
44. Si cometam, quomodo fieret, intelligerent, est ac si dicerem Iulio mense erit aestas: At non simpliciter dixi ut in 38.
45. Si amenter interpraetentur nil absurdi: Neque enim video quomodo stupidus aut ebrius in religionis cultu alijs satisfacere poterit? Si tamen aliqua non placent auferantur.
46. Reddo gratias quòd in meliorem sensum malit accipere.
47. Non tum de Adam cogitabam sed more vulgato loquutus sum. Fatis agimur credite fatis B. Augustinus in initio de Civitate Dei,[805] ut admisit, ita ego recipio.
48. Si sic iacet auferatur, si non corrigatur, nunquam talia cogitavi, qui Cardinalibus, ac Pontificibus ferè omnes meos labores dedicaverim.

---

[805] This phrase, or an equivalent, has not been found in the first chs. of *De civitate Dei*. Probably, Cardano summarized in his own words the belief of the remaining pagans who, according to Augustine, attributed to Christ's doctrine the Empire's calamities, and the positive feats "non Christo (...), sed fato suo" (book I, ch. 1).

49. Dixi ut in 47. more communi Grammaticorum.
50. Utinam non ita esset corr⟨olariu⟩m illud ego non scio deducere. Non enim scimus dimidium rerum ergo plus restat in arbitrio Fortunae quam nostrae sapientiae: Si Aristoteli credendum est philosophorum more: si enim Theologorum mutanda essent verba, sed res ad idem tenderet.
51. Hoc non intelligo ob causas dictas.
52. Intelligitur (de quo tamen non recordor) de commodis huius mundi: Et Apicium possumus [...] sic praeponere. Sed quae laus, vituperationis Genus? Quod enim vituperium si ego non ita bene latrocinor ut coma?
53. Intelligetur de eis qui non sunt sacerdotes ad firmandam rem p⟨ublicam⟩.
54. Sponte, et a Natura id est non artificio quaesita ut in Pentecoste, et Prima Petri ad populum concione in Apostolorum actibus.[806]
55. Non est sensus, qualem proferunt haec verba sed horreo vel de his cogitare; si modo ita iacent quovis sensu deleantur. In eiusmodi praestitisset omnino addere locum et noscerem quid agendum.
56. Ut illa de Tributo dando Caesari,[807] neque enim omnia in Christo fuerunt a sola divinitate.
57. Dico de hoc ut de .55. 342r
58. Solum apud Latinos intelligitur: Maximè ut Princeps sola Iustitia ad Divinitatem accedit idest quam maximè. Unde superlativum ad unum refertur apud Grammaticos est usitatum in rebus per se notis admittitur in obscuris esset perdere velle rem ob elegantiam sermonis.
59. Loquor de communi consuetudine propter parvum et magnum.
60. Sunt et illae verae, et nautarum medicorum, sed nulla Tamen certa praeter Divinam.
61. Haec se ipsam tueatur quando causam non addit, nec accusatur.
62. Si locum ostenderint dicam in quo casu, nam etiam in malis laudamus homines, sed ea laus est vituperatio maxima: non enim omnia quae sunt ad malum finem sunt simpliciter mala, sed ad finem comparata: A fine enim unum quodque denominari Iustum est.

[806] Act 2: 14-36.
[807] Mt 22: 21.

63. Tanto deterius illis est si naturae dona malè vertant.
64. Et hoc est unum ex his, quae non intelligo, nec video quorsum: forsan intelligit [id est] ut damnetur imò dico illas esse dignas pena cum sunt verae lamiae: multipliciter enim peccant.
65. 66. De hac et de 67. ut nec in sequente.
67. 68. Parum habet hoc mali, cum sit in controversia maximè cum philosophicè loquar, et poeticè facilis iactura sepulchri, et ut Diogenes. Idem de sequente.
69. Nescio quorsum nam Deo semper gratias etiam pro cuius semper agere debemus. sed et pro mortuis.
70. Oporteret videre ad quod propositum, et circum iacentia verba: neque enim de Divinis sermo est ut in 54.
71. Ille narrabat: experimenta veritatis vidi, ignoro modum.
72. Nescio illud corrolarium, et ut dixi non tam longè perspiciebam, sed verè intelligitur magis de humana: non simpliciter: aliter in quo differet a Diabolica.
73. Nimis verum si loquamur secundum philosophos: secundum etiam theologos comparativè.
74. 77. Non datur locus ille absque gratia imo speciali spiritus sancti: non tamen nisi cooperante voluntate ut saepius dictum est, vel quia ea dignitas cum regno coniuncta sit cooperatur humana actio. et si non satisfaciunt hae responsiones, queratur a peritioribus modo concedamus quòd primatus ille non fiat absque spiritu sancto et ita de 77.
75. Nec nimis verum fuit, poterat sileri: sed nunquid non inter Apostolos Iudas non fuit inter discipulos Nicolaus, et qui abierunt retro.
76. In mortalibus propter aequalitatem mala cum bonis crescunt, homo optimus pessimus etiam. Fertile solum beatos efficit ibi vitia abundant.
78. Hoc totum quorsum non video tam multiplex: si ita iacet auferendum, aliter corrigendum aut explicandum. Protestatus enim sum mentem meam a malidicentia multum abesse: et maximè publica sed enim parum boni talia afferre possunt, nam scriptum est: parere potestatibus, omnis enim potestas a Domino Deo est.
79. Illud postquam nullum fructum affert aboleri potest, sed cum etiam mihi crimini datur cum tam multi minore fructus spe plura de his scripserint ut palam est.

80. Simile hoc est odor bonus confert cerebro: non tamen omne bene odoratum: sed tamen in recto sensu erigitur mens, ut quanto plus Deo debet eo maiora bonis praestare tenetur. 342v
81. Propter lasciviam ferri posset humana cupiditas, propter religionem nescio nisi videro contextum nam de haereticis esset maledictum: neque enim decet, nec ultima verba intelligo.
82. 83. In his alterum nescio quid mali contineat. Reliquum oporteret videre in quo sensu esset accipiendum: constat enim ut Medicum loqui, quo ad valetudinem: cum enim teneri sint, non sunt simul trifariam onerandi.
84. De perenni certum est, de communi etiam, nonne dicit servator onus meum leve, et Iugum meum suave est. Dura videtur singulis, universis est commodior, abolita servitus, repudium, divortium usura sublata. Quid si tota servaretur, non ne Angelis similes essemus? Corr⟨olariu⟩m non intelligo imò contrarium penè concludit. Si enim commoda affert, ergo divitias licebit habere.
85. 86. Iuxta humanos mores experientiam, rationem: in Principibus enim extrema Tutiora sunt: est autem exquisitè medium extremum quodam, Inde patet sequens, quod ad exemplum pertinet, et est compositum.
87. Non ne dixi humanam legem nec Divinae nec naturali multum convenire? quod utinam non ita esset inde ergo mendax lex Divina [etc] non ergo lex humana, sed potius tirannica decet nos adversari legi Divinae? Quid? cum dicunt siccarij occidamus senatum, et occupemus remp⟨ublicam⟩ ut saepè accidit apud Grecos ut in .xxx. Tiramnis: et nobis apud Lacedaemonicos.
88. Non semper nec apud omnes ad retinendam existimationem: Multi qui admiserunt adulatores, periere: et omnes qui contemptores ut careas utroque dictu forsan facile, factu nullo modo.
89. 90. Quo ad speciem primò, et etiam ob diversitatem negociorum: et ob merita declaratur hoc in sequenti: Medici utuntur venenis ad sanandum morbos. si quae occultari non possunt privatim solum doceantur.
91. Pertinet ad legem humanam, secus est de Divina, et Naturali.
92. Nova religio seu potius secta seditiones parit, seditio dividit, divisio debilitat regnum, et bella excitat: Quod Divinum est bonum, quia maius bonum et Deus omnia potest.

93. Dubium non est quo ad humanam concordiam ut illud. Regnum non patitur duos. Ergo vel Pontifex Rex erit, aut Pontifici Rex subiectus aut ut in Germaniae pluribus Urbibus Episcopus dominabitur.
94. Coniectura ut de muro duplici quòd sit firmior Medicorum, Philosophorum, Physionomorum.
95. Cum Civitas sit armis defendenda oportet aut unum preesse tantum, et ita non sacerdotibus expressum est de illis, quia alij non debent praeferri: aliud autem est praeferri, aliud summam habere authoritatem.
96. 97. Dixi quid sentirem: forsan alius laudabit opiniones ut etiam de sequenti.
98. De alienis intelligendum est, de nostris cum probi sint, nihil melius n⟨atur⟩a sunt simul utrunque philosophia enim nostri temporis contentiosa est, et litigiosa. et forsan etiam est error.
99. Si meum est debet corrigi: si sic se habet tolli, si alienum ad me non pertinet.
100. Neminem latere potest quòd sermo ille imperfectus est. Ideo ut dixi sup⟨r⟩a in 2. et alijs.

343r 101. Refert Guicciardinus, et alij.[808] et Nunquid fuit opinio, si rectè damnatus est.

102. Sunt ociosi ideo plerumque tales. Multi enim in unoquoque Genere optimi invenientur.
103. 104. Si ita est deleatur, neque enim potest habere bonum sensum quamquam excusare possem, quòd tyramnus[a] Graece significat Regem: sed nescio unde hoc irrepserit; si ita est certe superadditum est tum praecipuè quod nesciam an unus perpetuo praeficiatur. Videtur enim magis hoc proprium Monacis, sic de sequenti cui enim bono.
105. Homines certè aliquando ex melancholia bonum pro malo peragunt, et vicissim, et est in proverbio res, non factum, sed modus, et causa, ostendit quo spiritu facta sit. Nostro tamen tempore si aliquid potest afferre mali, auferatur, melius est si-

[a] "tyramnus": sic.

[808] Cardano refers again to *Storie fiorentine*, chs. XV and XVI.

ne oculo, aut pede ingredi in Regnum coelorum quàm integrum damnari.[809]

Iuxta epicurum non vere, quanto minus ut Philosophus, quanto etiam minus Christianus

Ede, bibe, lude. etc.

Cum mortalem te noris praesentibus ex[...].

Delitijs animum. Post mortem nulla voluptas.

Non ne dixit Dominus parabolam de Patre, et de duolis[a] filijs, quos ruri mittere voluit: malo secundum.[810] Vitam inspiciant nostram: non ne scriptum est? a fructibus eorum cognoscetis eos. At cur ergo ista scripsisti? Punicei flores alijs aurei, alijs candidi, quibusdam viridis color tantum arridet, nemo tamen pratum probat unius tantum coloris. Dein quae praesens est voluptas non est, nisi cum virtute coniuncta sit. Non ne est ergo id species, tempus sed genus.

107. De ovis non in ipsa die, se a frigore aut calore magno servari contingit dictum est sup⟨r⟩a 35.

108. Recito quae audivi. Non ne novit vir eruditus litem de divinatione adhuc esse sub Iudice?

109. Se ipsum tuetur. Non enim prospicio adeò longe.

110. Illud si ita iacet, nec aliud adiectum est quod declaret prorsus abolendum est, si locum demonstrabit quid senserim dicam, aut fatebor errorem meum: eritque officium Charitatis eximiae quam B. Paulus omnibus alijs praefert virtutibus, nec consulo ut doceam, sed rogo ut discam omnes enim homines ut inquit philosophus natura scire desiderant.[811]

112. Quis ambigit? parvam fidem omnium malorum causam esse: Quod et Paulus predixit. et de hoc illi gratias ago, qui egregium se veritatis defensorem ostendat in sequenti.

---

[a] "duolis": sic.

---

[809] At the beginning of the next paragraph (before "Iuxta epicurum ...") Cardano did not write the number 106, which in the list of heterodox propositions was his defence of Epicurean ethics. His respective considerations end after ten lines, with "(...) species, tempus sed genus".

[810] Mt 21: 28-32.

[811] I Cor 13: 1-13.

113. Non verò, quia levi admiratione, ac fraterna hortetur etiam potentes ad bonum: ut enim semen in pingui agro, ita adomitio[a] in viro potenti. Unde adest libellus Plutarchi, cui titulus est cum Principe philosophandum.[812]
114. Ago etiam gratias de excusatione vera.
115. 116. 117. De hoc satis dictum est supra, sed praesertim in 30. et 31. et iuro per Deum opt⟨imum⟩ Max⟨imu⟩m non aliàs mihi magis credidissem deberi ab Apostolica sede gratias maiores quam ex hoc argumento, quamvis modò male cesserit. Quorsum enim affere tot miracula B. Stefani tam efficaci studio, et B. Augustini occulto testimonio comprobata si aliud intendissem? Fingat quisquam velit fraudem, malum animum. Non ne illorum fide confirmata omnia in contrarium dicta corruunt? Auferant, mutent, corrigant, eodem animo sum accepturus, quo et feci (Deus no-
343v vit) // scilicet ut prodessem: Ita in arte nunquam mihi alius fui primus scopus: et Deus in hoc mu[ltum] favit votis. Ergo ad rem ita intelligendum est in duobus sequentibus, sententia igitur tota horum trium et 30. et 31 et sincera talis est. Non negarim ab humore atro non posse contingere pertinaciam, in tormentis patientiam, fortitudinem in periculis, cogitationes vanas: tamen haec ad malum tendunt, licet similia illis, quae a pietate proficiscuntur. Nam et Magi coram pharaone fecerunt suis artibus demoniacis colubres: sed virga Aron produx[it] serpentem, qui priores devoravit: Filius enim interitus similis est filijs lucis, ut etiam dicebat B. Antonius: sed discernuntur fine: et etiam quoniam hi, qui ob Divinam vim talia agunt etiam al[ia] miracula certa edunt, quae nullo modo possunt in naturales causas reduci. Tertium est genus mala vita superstitione, et furore.
118. Hoc est naturale, et vidi de unguibus in patre meo post xx. annos: Possunt et a miraculo esse: sed adest odor fragrans.
119. Oporteret videre de quo sermo habeatur: nimis multos enim habet exitus.

---

[a] "adomitio": sic, for "admonitio".

---

[812] The common Latin title of this treatise is *Maxime cum principibus philosopho esse disserendum* (Plutarchus *1893*, pp. 1-10).

120. Videtur consonum his, quae in Genesis etiam initio scribuntur.
121. Credo quòd missa appelletur a mictendo: Non puto adesse suspitionem màli, non est in crepid[...]
122. Neque etiam maledictum puto si quis in bonum sensum vertat. Conicio autem hunc virum minime malum esse, et ingenij singularis ex his, quae scribit solum in illis adeo absurdis, quae sunt 21. scilicet 3. 19. et de 21. 22. 26. praeterea 30. et 31. 48. 55. 57. 62. 64. si ita iacent. 74. 77. 78. 79. 81. 99. 103. 104. 110 (quanquam ex his certe max⟨im⟩a pars non potest ita iacere nec ad illum finem scripta sit) desiderassem, ut dixi locum adiecisset, ut ascripsisset totam fraxim: sed non omnia possumus omnes: verisimileque est postquam ut dixi vir est eruditus, et probus, hoc alicuius boni causa fecisse, aut necessitate compulsum, aut ob negocia: Si primum, agendae illi gratiae: si secundum excusatione dignus: si ultimum resarciet. Pro quo etiam rogatum illum velim. Unum est non decere me id aliter accipere, quam B. Augustinus qui sponte duobus in libris sua damnavit: et Scotus tam celebris author, qui a congregatione Parisiensi in tot articulis servata integritate et etiam summa existimatione reiectus est.

53

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 14 May 1574)

ACDF, SO, *Decreta*, 1574-1575, fols. 22v-23r

178 Congregatio officij s⟨anc⟩te Romane Inq⟨uisitio⟩nis facta Rome 22v
in palatio apostolico coram S.^{mo} domino nostro d. Gregorio papa 13. ac Ill.^{mis} et R.^{mis} dominis dominis Cardinalibus inquisitoribus generalibus in qua interfuerunt omnes infrascripti, videlicet,

Die veneris 14. mensis maij 1574 23r

Ill.^{mus} et R.^{mus} d. Car[din]alis pisarum
Ill.^{mus} et R.^{mus} d. Cardinalis pacecchus et

Ill.mus et R.mus d. Cardinalis Madrucius[813] (...)

In qua quidem congregatione fuerunt proposite cause et lecta memorialia infrascriptorum, videlicet, (...)

Pro Hiero⟨nim⟩o Cardano medico fuit lectum me⟨moria⟩le tenoris etc., quo audito s.mus d⟨omi⟩nus concessit licentiam eidem hieronimo ut imprimi faci[at] librum de quo in dicto memoriali.[814]

54

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 5 January 1576)

ACDF, SO, *Decreta*, 1574-1575, fols. 163v-164r, 164v

163v Congregatio officij s⟨anc⟩te Romane inquis⟨istio⟩nis facta Romae in Palatio Ap⟨ostoli⟩co coram S.mo D.N. Domino Gregorio Papa XIII ac
164r Ill.mis et R.mis // D⟨omi⟩nis Cardinalibus Inquisitoribus generalibus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die Iovis Quinta Ianuarij 1576

Ill.mus et R.mus D Card.lis de Pisis

---

[813] Ludovico Madruzzo; BIOGR.

[814] The petition is not preserved, but the authorized work was certainly the commentary to *De alimento* of Hippocrates' school (Cardano *1574*), Cardano's only work printed shortly afterwards and explictly excluded by a following document which ordered a preliminary examination of all his medical works; see ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 11, f. 247v. The following year, Cardano published another work, *Examen XXII aegrorum Hippocratis* (Cardano *1575*). The request of a special permission – not the usual *imprimatur* – was necessary because Pope Pius V had forbidden to print any work; see the letter by Card. Rebiba to the Bologna Inquisition of 10 March 1571 (Baldini-Spruit 2000, p. 155). A similar authorization for the 1575 work has not been found; possibly the permission obtained from Pope Gregory XIII cancelled the prohibition by his predecessor, allowing the request for a simple *imprimatur*. The two requests of *imprimatur*, and the relative concessions, are not in ACDF; perhaps they were presented to the Master of the Sacred Palace. The petition for a permission to print the commentary of *De alimento* possibly originated a *censura* of the work, written before this decree and mentioned in a 1577 document; see ch. The Organization of the Index, sect. VIII, doc. 1, f. 204r. A copy of this *censura* was included in the second volume of the collected *censurae*, which is now lost; see ch. The Organization of the Index, sect. VIII, doc. 8, f. 203r.

Ill.mus et R.mus D Card.lis de Gambra[a]
Ill.mus et R.mus D Card.lis Madrutius et
Ill.mus et R.mus D Card.lis S⟨anc⟩te Severine[815] (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt proposite cause et lecta memorialia infrascriptorum videlicet (...)

Pro Cardano memo⟨ria⟩le etc. lectum fuit quo audito Ill.mi et R.mi 165r
Domini etc. concesserunt facultatem eidem quod possit ire Bononiam ad legendum.[816]

55

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 3 December 1578)

ACDF, SO, *Decreta*, 1578-1579, fols. 101v-102r, 104r

Congregatio officij S.tae Romanae et Universa⟨lis⟩ Inquisitionis facta 101v
in palatio Ill.mi et R.mi D⟨omi⟩ni Card.lis Sabelli Ep⟨iscop⟩i Tusculani coram Ill.mis et R.mis D⟨omi⟩nis Card.libus generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt o⟨mn⟩es infrascripti videlicet

Die mercurij 3. mensis Decembris 1578

Ill.mus et R.mus D. Card.lis Sabellus Ep⟨iscopu⟩s Tusculanus[817]
Ill.mus et R.mus D⟨omi⟩nus Card.lis de Gambara et 102r
Ill.mus ac R.mus D. Card.lis Sanctae Severinae (...)

[a] "Gambra": sic, for "Gambara".

[815] Giulio Antonio Santori; BIOGR.

[816] The petition is not preserved. Cardano was unable to use the permission, because he died on 20 September. A letter from A. Osio, Secretary of the Bologna Senate, dated 28 April 1573, informs that the city intended to call him back to his chair, and that Cardano probably would have accepted. However, no other document reveals the future course of events; see the letter in Costa 1905, pp. 432-34. This decree, issued after almost three years, shows that the city continued to contact Cardano, because the university was unable to find valuable professors for the chair of theoretical medicine.

[817] Giacomo Savelli: BIOGR.

In qua quidem Congregatione fuerunt propositae causae et lecta memorialia infrascriptorum videlicet (...)

104r q⟨uondam⟩ Hieronimi Cardani mediolanensis opuscola audito memoriali pro parte ... porrecto[a] ordinatum fuit R. p. m⟨agist⟩ro Sacri palatij p⟨raese⟩nti etc. ut det licentiam illa imprimendi arbitrio suo.[818]

56

Decree of the Congregation for the Index (Rome, 25 June 1587)

ACDF, Index, *Diari*, 1, fols. 22v, 23v, 24r[819]

22v Die 25. Iunij[b]

Cong⟨regati⟩o apud Ill.[mum] Card. Columnam[820] habita ubi adfuerunt excepto Card.[li] Sarnano[821] reliqui omnes una cum Consultoribus. (...)

---

[a] The suspensive points are in the ms.

[b] In the margin: "Vi. Prot. B, p. 34".

---

[818] The petition is lost, and it is not known who proposed it. The Master of the Sacred Palace then was Paolo Costabile. The decree speaks about "opuscula", probably a joint edition of minor works. Between 1578 and 1590 the following works by Cardano were published: *De sanitate tuenda* (Rome 1580, Basel 1582); *De subtilitate* (Cardano *1580*, *1582*); *In librum Hippocratis de alimento* (Basel 1582); *De causis, signis ac loci morborum* (Basel 1583); *Opera quaedam lectu digna* (Cardano *1585*). Only the latter is a joint edition of twelve works, published and unpublished; it is not probable, however, that Costabile authorized this publication or that the author of the petition, obviously an orthodox Catholic, assigned the print to a suspect editor like Henricpetri.

[819] The original of this decree is in Index, *Protocolli*, B (II.a.2), fols. 181r-182r and 185r-186v (see ch. The Organization of the Index, sect. VII, doc. 2). As to Cardano, the only significant variant is the (provisory) appointment of another member, namely "R.[s] Pater Magister Fr. Ioannes baptista de Plombino Haeremitarum" (f. 181v); for Giovanni Battista Bernori, see BIOGR. None of the following expurgatory *censurae* of Cardano's works can be identified with the one commissioned in this decree; moreover, none was composed in Rome.

[820] Marcantonio Colonna; BIOGR.

[821] Costanzo Torri; BIOGR.

Classis Quarta 23v

Admodum R. D. Stella Referend⟨ariu⟩us Ap⟨ostoli⟩cus[822]
R. D. Michael Timothei[823]
R. D. Iustinus[824]
R. D. Doctor Leon[825]
Haec Classis expurgabit Bibliothecam studij Theologici ex operibus S. Hieronimi etc.
Cardani de sapientia et varietate, (...)

Classis Quinta

Admodum R. D. Pisanellus Referend⟨ariu⟩s[826] // R D. Valdeviesta[827] 24r
Haec classis expurgabit Baptistae de Crema opera, Cardanum de subtilitate (...)

57

Decree of the Congregation for the Index (Rome, 13 March 1593)

ACDF, Index, *Diari*, 1, fols. 64v-65r

Die 13. Martii 64v

Cong⟨regati⟩o habita apud Card. Veronensem ubi exceptis Card.libus Columnensibus omnes interfuerunt cum Mag⟨ist⟩ro Sacri Palatii (...)
Memorialia pro concessione Bibliae vulgaris et operum Cardani ad 65r Cong.nem S.ti Officii remissa sunt.[828]

---

[822] Giovanni Battista Stella (see also ACDF, Index, *Diari*, 1, f. 51v); BIOGR.
[823] Michele Timotei; BIOGR.
[824] Giustino; BIOGR.
[825] Gonzalez Ponce de León; BIOGR.
[826] Scipione Pisanelli; BIOGR.
[827] For this figure, see ch. The Organization of the Index, doc. VII.2, f. 181v.
[828] As a rule, in Rome permissions to read forbidden books could be authorized by the Holy Office, the Index, and the Master of the Sacred Palace; elsewhere in Italy this faculty belonged to local Inquisitors or else Bishops. This could lead to a certain liberality, which was curtailed from time to time by the Holy Office; see the introduction to ch. Licences. This decision concerning Cardano is quite puzzling. The fact that it was taken contemporarily with the decision on Bible translations, an issue tackled by Pope Clement VIII shortly after his election, suggests that it was inspired by an order of the Pope himself.

58

Girolamo Rossi,[829] Expurgatory *Censura* of Several Works (Ravenna, ante 20 February 1597)[830]

ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13), fols. 622r, 623r-625v[a]
(autographical subscription)

622r

Correctio
Cardani de Supplemento Almanach
De restitutione temporum, et motuum coelestium
Geniturae .67. insignes
Impress. Norimbergae, Apud Io. Petreium an. 1543 in 4.° folio.[831]

623r

Correctio Cardani de supplemento Almanach[b]

Cap. 20. circa finem, ibi "violentam proculdubio" deleatur "proculdubio".[832]

22. circa finem, ubi ait "solvitur[c] autem unàquaeque lex", dicatur. solvitur autem, unaquaeque naturalis politia.[833]

---

[a] Another version in ACDF, Index, *Protocolli*, CC (II.a.25), fols. 168r-170v, with slight variants, which are not due to mistakes in copying. Now, since the chronological order of the two versions is uncertain and the variants do not modify the content, only the first is reproduced here. See also p. 1361, note a.

[b] The text of the *censura* is not in Rossi's hand, which only wrote the title and the subscription.

[c] "solvitur" correction of "solvivitur".

---

[829] Girolamo Rossi; BIOGR. Although he currently lived in Ravenna, he was member of the group of Censors coordinated by the Inquisitor of Romagna, Alberto Chelli, who lived in Faenza. He surely was the most qualified and active Censor of this group; see also ch. Amatus Lusitanus, doc. 5; ch. Arnaldus of Villanova, doc. 10; ch. Dasypodius, doc. 1; ch. Erastus. doc. 2; ch. Grataroli, doc. 3.

[830] This *censura*, like another one by the same author (see doc. 59), was sent in to Rome by the Inquisitor of Faenza with a letter dated 20 February 1597; see doc. 60. He also included Rossi's *censura* of Amatus Lusitanus' *Centuriae* (see ch. Amatus Lusitanus), now in the same codex. Other *censurae* by Rossi are in chs. Arnaldus of Villanova, Dasypodius, Erastus. and Grataroli (see *supra*).

[831] *Libelli duo*: Cardano *1543*.

[832] Fol. f IIIr, ch. "De natura imaginum et stellarum": those who are born under a certain position of Juppiter and Mars are destined to a violent death.

[833] Fol. f IIv, ch. "Aphorismi iudicatorii": all religions are the effects of certain configurations of some celestial bodies, and they perish when other configurations arise. Here and in

23. circa finem, cum inquit "benefactoribus esse necesse est" dicatur, "benefactoribus esse verisimile est".[834]

Libri de temporibus et motuum restitut⟨ione⟩
Cap. xi in fine, ubi dicitur, "non evadet", dicatur, "vix evadet".[835]
12. circa, finem, quod ait "violenter" tollatur.[836]

Geniturarum 67

Genitura 2.ª circa medium, ibi, "praestat hoc indubie" expungatur "indubie".[837]

5.ª ante medium "veluti fato quodam" reijciatur ad finem cum ait "longevus esse non poterat" dicatur "longevus esse vix poterat".[838]

8.ª post principium "omnibus legibus" deleatur "legibus". infra ubi dicitur "christianam legem" scribatur "christianam naturalem politiam". cum item ait "porro christianam legem" expungatur totum, usque ad "tantum coniunctio" inclusivè.[839]

11.ª paulo post principium, quod ait "ut ex horum conspiratione" aboleatur totum, usque ad "repetere pigeat" inclusivè. item quod scribit "cum adhuc vivat" tollatur, usque ad "habet et caudam" inclusive, item infra cum ait "firmitate dogmatis" expungatur "dog-

---

following passages, the Censor replaces "lex", which indicates a doctrine of divine inspiration, by "naturalis politia", which limits the astral influx to political and social customs that originate in human decisions.

[834] Fol. F IIIr, ch. "Secreta iudicandi": Cardano stated that those who do evil are necessarily more numerous than those who do good.

[835] Fol. K IIIv, ch. "De modo dirigendi": here Cardano indicated which astral configurations determined the death of a man in a certain year.

[836] In the introduction to ch. 12 of *De restitutione temporum* ("De exemplis geniturarum"): astral influx is so strong that not even the minds of princes can resist it.

[837] On fol. L IIr, in the geniture of Georgius Trapezuntius, Cardano attributed his talent for languages to the position of the Moon on the moment of his birth. Here, as before and later, Rossi eliminated or modified the word that expressed the necessity of a certain effect by the stars, without denying the latter's reality.

[838] Fol. M Iv, in the geniture of Gualtiero Corbetta: it was his fate to become a scholar and to live a short life, because the disposition of the celestial bodies on his birth determined his weakness.

[839] Fols. M IVv-N Ir: the geniture of Francis I of France stated that astral influx ruled all human affairs.

matis" quia haeresis a diabolo non ab astris est[a] ut in quadripartito diximus.[840]

12.[a] In principio cum ait "nostrorum temporum magnum decus" removeatur; item illa circa medium "unde quamvis sacris" tollatur
623v usque ad "amplam cognitionem" inclusive. // paulo infra quod ait "et in hoc f[...]"[b] reijciatur usque ad "superabundaret" inclusivè. Item cum inquit "tanto viro" dicatur "huic viro" et quod scribit "nec tamen omnis" removeatur usque ad finem.[841]

Genitura 14 paulo post principium, quod ait "Cum servator exoriretur" deleatur totum usque ad "dei munera" quia Christus Deus non fuit astris subditus.[842]

15.[a] Circa medium cum dicitur "impossibile fore" dicatur "difficile fore".[843]

16. ante medium ubi ait "Poetam proculdubio" tollatur "proculdubio". idem [i⟨bi⟩] cum idem repetit.[844]

18.[a] In prin⟨cipi⟩o ubi dicitur "Servator" dicatur "Salvator" ut vitetur profana vocum novitas.

Post medium cum ait "omnino graves" deleatur "omnino".[845]

---

[a] "est": in the interlinear space.

[b] In *Prot.* CC (II.a.25), f. 168v: "faeli". In Cardano *1543*, f. O Iv: "felix".

---

[840] Fol. N IVv: in the geniture of Luther, Cardano attributed the spread of his views to a "regia quaedam potestas" that the stars had transmitted to his personality. Here Rossi referred to his *Censura* of Cardano's commentary of *Quadripartitum*; cf. doc. 59, f. 536v (*Censura* of a passage on p. 216).

[841] Geniture 12 is devoted to Erasmus; all passages eliminated by the Censor (on f. O Iv) contained his praise.

[842] Fol. O IIIr-v: in the geniture of Mattheo Corti Cardano argued that the constellations had been favorable to the preaching of Jesus, not because God's Son needed them, but because nature had to conform to the divine plan.

[843] Fol. O IVv: the geniture of Hali Rodoan stated that the configurations of the stars at his birth destined him to a life of suffering and tribulations.

[844] Fol. P IIv: the geniture of a poet from Mantua (a Carmelite Friar called Battista), stated that his vocation to be a poet was the necessary effect of the position of the stars at his birth.

[845] On f. P IIv, in the geniture of Cocles (Bartolomeo Della Rocca), one of the better-known authors on chiromancy (see ch. The Organization of the Index, doc. I.1, f. 232v, note 175 and *passim*), Cardano cited a phrase by Jesus, calling him "Servator", according to the Protestant use, and not "Salvator", as did the Catholics. The first adjective was systematically eliminated by the Censors. The second phrase affirmed that a certain position of the Moon necessarily produced inauspicious events.

19. versus finem ibi "possum esse" dicatur "sum aut ero".[846]

20. in fine ibi "non dubiam esse"[a] dicatur "veram esse".[847]

21. initio ubi habetur "minime poterat" dicatur "difficile poterat".[848]

22. Initio cum ait "absque nulla dubitatione" reijciatur hoc. paulo post ibi "debuit interire" dicatur "interijt". idem paulo infra dicendum: et ubi dicitur in fine "securitate praedicendi" dicatur "in predicendo".[849]

23. post prin⟨cipi⟩um ibi "fuisse necesse est" dicatur "fuisse patet". in fine ubi est "et certa mortis" expungatur "certa".[850]

24. In prin⟨cipi⟩o cum ait "consensu fati" aboleatur "fati". paulo post ubi habet "futuram non dubie" removeatur "non dubie". item [infra] ibi "proculdubio facit" reijciatur "proculdubio". et cum inferius inquit "necessario convenit" dematur "necessario". idem fiat cum infert "impudica tamen necessario erit".[851]

25. post prin⟨cipiu⟩m ibi "omnino impossibile esset" dicatur "difficile esset". paulo post ubi dicitur "indubie ostendatur" deleantur "indubie".[852]

26. post principium cum ait "inditium certum" dicatur "indicium verum".[853] 624r

27. post principium cum ait "verumtamen nec malo" tollatur usque ad "impossibile" inclusivè.[854]

---

[a] "dubiam esse": correction of "dubiam sit".

---

[846] Fol. P IVv: here Cardano said that it was his astral fate to be appreciated by ecclesiastical rulers, not by lay princes.

[847] Fol. Q IIr: in the geniture of a friar Cornelio, Cardano challenged Giovanni Pico's criticisms of astrology.

[848] Fol. Q IIr: the geniture of Galeazzo Capra expressed the astral necessity of his fate.

[849] Fol. Q IIIr: Cardano stated the astral necessity of the early death of Gaspare Vimercati.

[850] Fol. Q IVr-v: the geniture of a certain "Cavilerati filius" stated that the stars destined him to be cruel and dissolute, but also to an early death.

[851] Fol. R Ir-v: a woman had become a prostitute, not by choice, but by predestination.

[852] Fols. R Iv – R IIr: a certain Battista Pagani was destined to a violent death.

[853] Fol. R IIIr: the astral predestination of Hali Abenragel's life.

[854] Fol. R IVr: a count of Caiazzo was destined to an early death; probably Giovanni Francesco Sanseverino, commander of the Milanese troops at the Battle of Fornovo, where the Lega Santa opposed the French King Charles VIII (1495).

28. versus finem ibi "nisi quod felix esse non poterat" expungatur hoc. paulo i[nfra] cum ait "necesse est" dicatur " verisimile fuit".[855]

34. post principium ibi "non decerneret omnino" tollatur "omnino". [infra] cum ait "certo experimento" deleatur "certo".[856]

35. post principium cum ait "absque dubio morietur" dematur "absque dubio". Item infra cum dicitur "mali necessario" removeatur necessario.[857]

36. post principium, ubi habet "hic igitur Demoniacus erat" dicatur "hic igitur Demoniacus et melancholicus erat" quia Daemones cum sint incorporei naturaliter non subijciuntur astris, sed quia humoribus abutuntur in corpore existentibus, id saepe melancholia faciunt.[858] Hinc videmus exorcistas vacuare tales et vomitu, et secessu neque vero ut id sit, quod scribit Avicenna cap. 18 tex. p⟨rim⟩o trac. 4. melancholiam licet quandoque a Daemone fiat, naturalibus tamen remedijs posse sanari, nam hoc est falsum, et persistente, post vacuatam melancholiam, Daemone, exorcimis adhuc est opus.[859] Verùm Daemonem dicimus facile arripere melancholicos, et melancholia abuti, quod humor ille max⟨im⟩e omnium aptus est in insaniam et desperationem adducere homines quia max⟨im⟩e mala, mali Daemones optant: imo ipsi, qui corporum norunt, et humorum dispositionem, invadunt paratos ad huiusmodi morbos, et Dei permissu agitant, et ad [actum] deducunt.

Infra ubi dicitur "Daemonium furiosum" dicatur "humore furiosum" quia furor Daemonis non est ab astris. paulo inferius cum ait "revelabat abscondita" dicatur "cum [autem] Daemon revelaret abscondita" ne referatur ad illud quod dixerat quia Mercurius fuit in ascendente.[860]

624v 39. circa medium, ibi "necessario sint" expungatur "necessario".

42. in prin⟨cipi⟩o ibi "non potuit" dicatur "vix potuit".

---

[855] Fol. S Ir: the geniture of Charles de Bourbon-Vendome (1489-1537) stated that the stars gave him talent, but blocked his political success.

[856] Fol. T IVr: on the astral necessity of Johannes Symius' death.

[857] Fol. T IVv: the vicious life of an "effoeminatus" had been blocked by the stars who caused his early death.

[858] In this geniture of a demoniac, named Battista da Bergamo, Cardano attributed his misfortune to the stars, while the Censor stated that the demons, being uncorporeal, are not passible of material influences.

[859] Cardano cites Avicenna, *Canon*, bk. III, Fen I, tract. 4, ch. 18, "De melancholia".

[860] The corrections and eliminations proposed by Rossi in the rest of the *censura* are inspired to the same motivations; thus, there is no need to take these passages into consideration.

46. in prin⟨cipi⟩o cum ait "mutatione legis" tollatur "legis". Item ubi dicitur "cum esse necesse est" dicatur "cum esse verisimile est" et cum ait "necessario subijcietur" expungatur "necessario"

47. in fine ubi dicitur "impossibile est" dicatur "difficile est".

48. post. prin⟨cipi⟩um ibi "dumque, et hoc absque pecunia" aboleatur, usque ad "oblivisci possunt" inclusivè. Item cum inquit "nam ex ipso" removeatur usque ad "non restitutis" inclusivè. infra et ibi "et quamvis nulla virtute" totum deleatur usque ad finem.

49. post medium ubi ait "erit omnino regius" dematur "omnino". item cum inquit "oportuit esse" dicatur "decuit esse". in fine ubi habet "ut necesse sit" dicatur[a] "ut verisimile sit".

50. finem versus ibi "liberam proculdubio" reijciatur "proculdubio".

51. post principium quod dicitur "de hoc non debeat" dicatur "de hoc vix debeat". circa medium ubi habet "necesse fuit" dicatur "verisimile fuit" et paulo infra cum ait "et sic vides radices has nulla ex parte dubias esse" hoc totum reijciatur.

circa finem ibi "vivere non potuit" dicatur "vivere difficilime potuit".

post prin⟨cipi⟩um ubi dicitur "oportet ut sit" dicatur "verisimile est ut sit".

versus finem, cum ait "impossibile est" dicatur "difficile est".

60. circa medium, ibi "sol in nona religionis conservationem" deleantur haec, quia fides et religio donum Dei est, non ab astris.

61. in ultimo verbo "cogit" dicatur "facit".

64. in prin⟨cipi⟩o ibi "saepius autem dictum" tollatur usque ad "ocupabat" inclusivè. item infra cum dicitur "ut non posset" dicatur "ut vix posset" et cum inferius scribit // "mortem procul dubio" ex- 625r
pungatur "proculdubio".

Genitura 66. post medium, cum ait "necessario semper fuit" deleatur "necessario".

Ex tractatu de Cognitione qualitatum Aeris prope finem ubi habet "et non est possibile" dicatur "et vix est possibile".

Ex Encomio Astrologiae

In principio, ubi legitur "vel Divina sapientia" hoc abolendum videtur quia id debet Theologiae adscribi. paulo infra cum ait "tum ar-

[a] "dicatur": in the interlinear space.

tium tum scientiarum" addatur "naturalium" ut sacra Theologia excludatur.

item cum inferius ait "ante alias omnes" addatur "naturales". in fine ibi "omni alia disciplina" addatur "naturali".

Ita emendabat Ravennae
Hieronimus Rubeus, unus ex deputatis
subijciens demisse omnia meliori iudicio dominat⟨ionum⟩ vestr⟨arum⟩[a]

625v Censura
ex Ravenna
Hieronimi Rubei in
Cardanum ab Inq⟨uisito⟩re faventino

59

Girolamo Rossi, Expurgatory *Censura* of the Commentary to *Quadripartitum* and of *Geniturarum exempla*

(Ravenna, ante 20 February 1597)[861]

ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13), fols. 533r, 534r, 541r, 542r
(autographical title and subscription)

533r Emendatio
Cardani in Quadripartitum Ptolomei
De Geniturarum exemplis
Item Conradi Dasypodij in 4.^or^ Ptolemei libros[862]

[a] "Ita (...) vestr[⟨arum⟩]", in the author's hand.

[861] See the previous doc. Until many years after his death, Cardano's commentary of *Quadripartitum* was much required for; see, for example, ch. Astrology, doc. 45.

[862] The Henricpetri edition (Cardano *1578*) of the commentary to *Quadripartitum* (or *De astrorum iudicijs*, as in this edition) contains: *De septem erraticis stellis liber*, Ptolemy's text with Cardano's commentary, *Geniturarum exempla*, and *De interrogationibus libellus*. The four works by Conrad Dasypodius are: annotations to Ptolemy's *Quadripartitum* and to Cardano's commentary to the same work (see ch. Dasypodius), aphorisms on these works, and *Brevis explicatio* of the famous clock at Strasbourg built by Dasypodius. The quotations by the Censor, till p. 98, regard *De septem erraticis*.

simul impress⟨os⟩ Basileae, ex officina Henricpetrina .1578. in folio[a]

Expurgatio Cardani in Quadripartitum Ptolomej 534r

In epistola nuncupatoria in prin⟨cipi⟩o cum ait "ceteris praestantior existimata" dicatur "ceteris naturalibus praestantior existimata" ut Theologia excludatur quae omnibus disciplinis praestat.

In prohemio paulo post prin⟨cipi⟩um ubi dicitur "horum quandoque puduit, et piguit Erasmus Roterod⟨amus⟩" deleatur hoc, quia eius viri testimonium non est adhibendum, cum sit auctor primae Classis.

Tollatur tota ad pium lectorem praefatio, cum videatur in ea velle confirmare, Iesum Christum Salvatorem nostrum, qui oblatus est, quia ipse voluit, eiusque santam fidem, stellis, stellarumque influxibus subijci.[863]

pag.[a] 17. post medium ubi dicitur "invenire coguntur" dicatur "invenire incitantur".[864]

18. ante medium cum ait "certe talis" deleatur "certe". paulo post, ibi "cogatur ardore" dicatur "incitentur ardore" paulo infra "levare coguntur" dicatur "levare solent". versus finem ibi "vagari compellit" deleatur verbum "compellit" quia, et sine ipso sensus manet.

19. post prin⟨cipi⟩um ubi habetur "certe faciet" tollatur "certe".

---

[a] Title in Rossi's hand. On f. 533v, it was repeated by the scribe who copied the text. Another version in ACDF, Index, *Protocolli*, CC (II.a.25), fols. 162r-166v, 173r-177v, with slight variants, which are not due to mistakes in copying (see p. 1354 note a). Now, since the chronological order of the two versions is uncertain and the variants do not modify the content, only the first is reproduced here.

---

[863] In the proemium to this work Cardano cited Erasmus' statement on unidentified authors, who "sacrae huic disciplinae [i.e. astrology] bellum intentant, (...) nescio an stultius, an imperitius". The entire preface to the reader was a defence of the legitimacy of astrology, to be used for sacred events too.

[864] The major part of the corrections proposed by the Censor aimed at qualifying the nature of the influx by the stars, frequently argued for by Cardano, as inclining and not as determining. This distinction, introduced by Rule IX of the Tridentine Index, was a crucial criterion in the assessment of works on judiciary astrolology by the Congregations. See the discussions on the Rules as documentated in ch. The Organization of the Index, sect. II; ch. Astrology, Introduction; Baldini 2001a.

28. prope finem ubi legitur "aut propria [...][a] divinitate" expungatur usque ad "oraculis" inclusive, non enim quae a Deo est divinatio, ab astris pendet. Nam cum dupliciter futura praesciri querantur, aut ex causis, signisque minime vanis, sed cum vera prudentia coniunctis, aut absque illis, perinde quasi res ipse videantur, illud ad coniecturas pertinet, hoc ad divinationem. Itaque cum fieri non possit, ut mens humana naturaliter habeat in se rerum omnium futurarum (neque enim est maior ratio de una re, quam de alia, et praesentia ac praeterita fuerunt aliquando futura) saepius species et notitiam, cum sit fi-
534v nitae, et certae virtutis: et ut quia non est potentiae // infinitae, non potest omnia facere, ita neque quod non est infinitae sapientiae, potest omnia scire, fit ergo ut non possit inesse in homine ulla facultas naturali divinandi. Quae v⟨er⟩o naturalis praeparationis leguntur quandoque ad divinationem a Deo suscipiendam, adhibita, ut lib. 4. Reg. cap. 3 cum caneret psaltes, factam esse supra Eliseum manum Domini,[865] ut de Iosepho, et Daniele, qui se convertebant ad somnos,[b] non faciunt ad hunc locum, quia illae praeparationes non sunt causae sic necessariae, ut illis praesentibus necessario fiat a Deo divinatio, et sine ipsis fieri non possit, Deus enim istis non alligatur.

29. post medium paulo ubi ait "invenire compellit" dicatur "invenire facit". paulo post cum ait "aut prophetis" deleantur, quia prophetae non sunt ab astris, sed a Deo, qui multifarie, multisque modis olim loquutus est [prioribus] [iam] prophetis. ad Hebr. [1][866] et ut tollatur error philosophorum praesertim Arist⟨otel⟩is 30. [problemata] [1] (si tamen ille liber Aristotelis est)[867] qui scripsere, sybillas, et divino spirito afflatos, fieri ab atra bile, calore agitata: quas tamen a Deo fuisse praeclare Docet D. Hyernimus[c] contra [...][d] lib. 1.[868] Quamobrem eas apel-

[a] In *Prot.* DD, f. 162v: "animi".
[b] After "somnos": "cum", erased.
[c] "Hiernimus": sic.
[d] In *Prot.* DD,f. 162v: "Iovin⟨ianum⟩".

[865] IV Reg 3: 15.
[866] Hbr 1: 1.
[867] *Problemata* 30, 1 (954a).
[868] *Adversus Jovinianum*, I, 41 (PL 23, col. 270).

lare patres consuevere, Prophetissas gentilium. Theophil. Antioch. ad Auth. lib. 2.° Clemens Alexand⟨rinu⟩s strom. lib. 1 et 6.[869] Versus finem dum ait "invenire compellit" dicatur "invenire facit".

30. in fine capitis ubi ait " et certe cum publica" tollatur "certe"

39. ante medium, cum ait " subire coguntur" dicatur "subire videantur"

41. in fine, ubi scribitur "levare compellit" dicatur "levare facit".

43. in tractatu de Sole in prin⟨ci⟩pio. expungantur verba "sua ab aeterno" usque ad "quia caput" // inclusive: nam videtur in dubium 535r
revocare, an mundus ab aeterno inceperit: idque eo maiore errore, quod refellit opinionem ibi, qua putatur ipsum per se posse esse eternum, et nihil de alijs opinionibus dicit.

46. versus finem, ubi habet "generare non possint" dicatur "generare vix possint" quia illud non posse generare, videtur [eo] refferre, quia puerorum [amores] [...][a].

48. In prin⟨cipi⟩o cum dicitur "vel cogit eos isto" dicatur "vel facit eos isto".

51. In medio, ubi ait "Divinitatis alicuius providentia" deleatur nomen "divinitatis" quia providentia Dei non dependet ab astris. Paulo infra, ubi habet "et Daemoniacos faciunt" tollatur "daemoniacos" quia Daemoniaci, id autem est a Daemone arrepti, seu arrepticij, ab astris non fiunt, sed ab alijs causis, quas docet egregie Silvester Prieras lib. 2. strigimag. cap. 8. puncto .5.[870]

55. ante medium cum dicitur "omnia cogit" dicatur "omnia facit". paulo infra, ubi scribit "et omnino aliqua" deleatur vox "omnino". inferius item cum ait "Daemoniaci" deleatur haec vox, Nam Daemones cum neque sint corpora, neque corporei, neque formae corporum non sunt astris naturaliter subiecti, nec directe, neque indirecte. infra etiam ubi dicitur "aut omnino nata" deleatur "omnino".

---

[a] In *Prot.* DD,f. 163r: "(...) puerorum amores sectantur, à quibus tantum possunt Divina gratia desistere".

---

[869] *Ad Autolycum* II, 36 (PG, VI, cols. 1110-1115); *Stromata* I, XXI and V (not VI), XIV (PG, VIII, cols. 833-4, and IX, cols. 166 and 174).

[870] Mazzolini *1521*, II, ch. 8, 5: "An ad strigimagarum beneplacitum homines demon possidere queat" (f. dd 1, r-v).

56. in fine cum ait "aut certe" expungatur "certe".

63. in principio ubi dicitur "daemonia vocata" deleantur haec.

68. post medium cum scribitur "sine evitabili malo" deleatur illud "sine evitabili" infra cum ait "Prophaetas" tollatur hoc, quia uti dictum est, Prophetae sunt a Deo.

71. prope finem, habetur "interficere compellunt" dicatur "interficere inclinant".

73. in prin⟨cipi⟩o legitur "perire semper" expungatur dictio "semper".

535v 75. Ante medium, ita legitur "quod nihil agere possint" legendum est "quod nihil agant". in fine dicitur "propter hoc compellit" dicatur "propter hoc inclinat". inferius ubi habet "comparare cogantur" ponatur "comparare dicantur".

88. post prin⟨cipi⟩um ubi legitur "et super haereses" legatur "et turbulentias" nam et hac etiam voce ibi utitur ptolomeus.

98. circa finem ubi dicitur "sed fati pars" expungatur usque ad "astrorum est constitutio" inclusive, nam fati nomen, neque et cum gentilibus debet nobis esse commune, ut preclare monet D.ˢ Thomas 3. contra gentiles.[871]

115. circa medium, quod ait "Atque in hoc scientia haec, est longe inferior scientiae fati, ut in libro de fato scripsimus" deleatur hoc totum, ne fati comparatione, inconveniens de fato opinio in quibusdam gignatur.[872]

116. post prin⟨cipi⟩um ibi "in Gallia circa religionem" dicatur "in Gallia circa politiam". paulo infra cum dicitur "circa religionem in Palaestina" scribatur "circa dissensiones in Palaestina".

118. post medium cum dicitur "omnia quae sunt in universo mundo" dicatur "omnia naturalia quae sunt in mundo". item quod infert paulo post "sicut in libro de fato demonstratum est" expungatur:

---

[871] In the cited passage, the conclusion of *De septem erraticis*, Cardano stated that astrology is not a "scientia Fati", because hard to pursue. However, the constitution of the stars is "principalis ac nobilissima Fati pars". He thus distinguishes an epistemological and an ontological level. The Censor cited Aquinas, *Summa contra Gentiles*, III, ch. 93: "De fato, an sit et quid sit".

[872] In this passage Cardano discussed fate, viewing it as a real entity with substantial causality. Therefore, he draw a distinction between "scientia fati", entailing certain knowledge of any future event, and astrology as probable knowledge. He then referred to his *De fato*, written between 1533 and 1534, but never published; for its structure see *Liber de libris propriis* (Cardano *1557*c, pp. 13-22).

quemadmodum et[a] illud quod paulo infra ait "sed talis consideratio ad librum de fato pertinet, non ad astrologum ut dictum est" propter eam quam supra diximus rationem.

124. in principio ibi "cum illa insuperabilis" dicatur "cum illa fere insuperabilis" et sic de reliquis eo loco.

125. ante medium, ubi dicitur "necesse est ut etiam" dicatur "fit ut etiam". paulo post cum ait "resistere non potest" dicatur "resistere vix potest". item cum infert "necessitati syderum" scribatur "influentiae syderum". paulo post ubi habetur "haec autem necessitas cordis". dicatur "haec autem inclinatio cordis" et cum postea dicitur "est necessitas effectus" deleatur vox // "necessitas" ut tollatur omnis oc- 536r
casio, absolutae necessitatis ab astris.

127. circa medium ubi dicitur "fati necessitate alligantur" deleatur vox "fati". licet enim loquatur de morbis, et huiusmodi rebus naturalibus, quae ab humana voluntate non dependent, tamen ab homine christiano, nomen fati, et necessitas futurorum contingentium vitari debet: dicatur igitur "ferè necessitate alligantur". Paulo etiam inferius cum ait "duo iam dicta, quae permutari nequeunt" dicatur "duo iam d(ict)a quae permutari vix queunt". item inferius ubi dicitur "sunt per se inseparabilia" dicatur "sunt per se fere inseparabilia".

128. ante medium, ubi dicitur "potentiorubus seu necessarijs" deleatur vox "necessarijs". versus finem cum ait "imbecillius est, ut declaratum est" dicatur "imbecillius est propter nostram inscitiam, ut declarabimus". paulo etiam post, ubi dicitur "nec potuerunt impediri" hoc expungatur. cum item scribit "fatalis lex seu naturalis" dicatur "lex naturalis".

129. in medio, ubi dicitur "et fati vim" tollatur.

131. in fine, ibi "non possimus" dicatur "non facile possimus".

183. in fine ubi dicitur "sed violentum quippiam" dicatur "sed quasi violentum quippiam"

213. ante medium, cum scribitur "et ideo istud habet aliquid annexum cum scientia fati" deleatur propter eas rationes, quas de fato supra diximus. paulo post ibi "et ideo scientia oraculorm fuit praestantior multo scientia astrologorum" expungantur, quia videtur velle, scientiam oraculorum esse a natura, quod aliqui philosophi dixere,

[a] After "et": "in", erased.

asserentes fieri illam ab halitu terre, in homineque naturaliter ad id parato, ut patet apud plutarcum lib. de defectu oraculorum; et Aristotelem cap. 4 lib. de mundo, si is liber Aristotelis est, ut putat D. Iustinus martyr qui appellatum esse ait, Aristotelis philosophiae com-
536v pendium:[873] Cum tamen oracula, de quibus nunc loquimur // non ab anhelitu terrae fiant, ut praeclare docet lib. 2. de divinatione, Ethnicus auctor Cicero, sed a Daemone, qui ut scribit in verbo Augustus, Suidas, Augusto hecatomben illi sacrificanti, tandem respondit.[874]

Me puer he[...][a] Divos Deus ipse gubernans.

Cedere sede iubet.

216. post prin⟨cipi⟩um ubi dicitur "et haereses graves, et magnas" deleatur, nam auctor haeresum non astra sunt, sed Diabolus ut docet D. Paulus 1. ad Thimoth. 4, et ibi Theofila. et alij.[875]

217. circa medium, ibi "efficitur necessario, et moritur" expungatur "necessario". ibidem ad finem ubi scribit "at fatum praesciri" deleatur usque ad "neque genij" inclusive. Item quod ait "in quibusdam ergo" expungatur usque ad "dives [...]"[b] inclusive.[876]

237. prope finem, ibi "Deum maxime timent" deleatur hoc, ne detur ansa opinandi, ab astris fieri timorem Domini sanctum, qui permanet in saeculum saeculi. paulo infra ibi "multae haereses" dicatur "multae dissensiones".

238. ante medium ubi scribitur "notandum est, quod leges omnes" dicatur "notandum est quod naturales politiae omnes". paulo infra "leges autem" scribatur "Naturales politiae autem". item cum dicitur "dare legem" dicatur "naturalem politiam" et ita perpetuo usque ad finem huius [com.] 17. vox "lex" vertatur in "naturalem politam".

---

[a] In *Prot.* DD,f. 165r: "hebreus".

[b] In Cardano's text: "dives evadam".

---

[873] *De defectu oraculorum*, 40 (432 d-e); *De mundo*, 4 (395b 25); Justinus, *Cohortatio ad Graecos*, 5 (PG, 6, col. 251).

[874] Cicero, *De divinatione*, II, 57 (on some "adflatus e terra" inspiring the Sybils). For the text in *Suidas*, see *Suidas* 1928, p. 411. Rossi apparently cited a Latin translation of this lexicographical work; at the end of the sixteenth century only partial translations were available.

[875] 1 Tim 4: 1-2; the passage from Theophylactus' commentary (IV, 1) is in PG, 125, col. 51.

[876] The passage discussed the capability of astrologers to change the course of events predicted by celestial configurations.

paulo infra circa medium cum ait "et honos summus sacerdotij" deleatur usque ad "admittit divortium" inclusive, quia Summum Sacerdotium, et Pontificatus, fuerunt et sunt a Deo, non ab astris. prope finem, vox "hereses" deleatur, ob causam superius dictam.

239. post prin⟨cipi⟩um ubi dicitur "Religioni illi" dicatur "naturali politiae illi". ubi dicitur "nemini autem dubium est" deleatur totum usque ad "sagittarij vigente" inclusive, quia huiusmodi comparatio Iesu Christi, quasi // ab astris pendentis, absona admodum videtur, et 537r
pias aures laedit.

240. paulo post prin⟨cipi⟩um ubi dicitur "atque leges" dicatur "atque naturales politias". item infra cum ait "uxores lex illa" tollatur "lex" et paulo infra cum dicitur "illiusque diem colunt" deleatur usque ad "propter saturnum" inclusive, nam festi dies sabbathi in lege veteri, et Dominici in evangelica, instituti a Deo fuerunt non autem ab astris pendent.[877] inferius cum dicitur "christiana autem lex" dicatur "christiana autem naturalis politia". item cum ait "Idolorum lex" dicatur "Idolorum autem naturalis politia". item inferius ibi "unicuique legi" scribatur "unicuique naturali politiae". circa medium ubi dicitur "et Divinitatis"[a] deleatur haec vox "Divinitatis". non enim stellae Divinitatis sapientiam ingenerant, nisi quatenus invisibilia Dei a creatura mundi, propter ea que facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque eius virtus, et Divinitas, ut docet D. Paulus Apostulus Rom. 1[878] et coeli enarrant[b] gloriam Dei, et opera manuum eius annuntiat firmamentum Psal. 18.[879] sed ita non videtur intelligere hoc loco Cardanus.

241. paulo post prin⟨cipi⟩um ubi scribitur "cum gentibus et legibus" scribatur "cum gentibus et naturalibus poliitijs".

244. circa med⟨iu⟩m ubi dicitur "lege" dicatur "naturali politia".

254. versus finem, nomen "legis" ubique vertatur in nomen "naturalis politiae". in fine ubi dicitur "ex coelo demissa" deleatur, ne

[a] After "Divinitatis": "nam", erased.

[b] "enarrant": correction of "ennarrant".

[877] In this passage Cardano linked each of the three monotheistic religions to one major celestial body, in the case of Christendom the Sun (associated to the weekly day of celebration).

[878] Rm 1: 21.

[879] Ps 18: 2.

commiscere videatur leges civiles ab hominibus datas, cum ijs, quae a Deo datae, et iuris divini sunt.

255. ubique nomen "legis" in "naturalem politiam" vertatur: et paulo post prin⟨cipi⟩um cum dicitur "ut sunt sacra" expungatur usque ad "talia" inclusive, quia talia non dependent ab astris: et ubi dicitur "necesse est igitur" dicatur "verisimile est igitur".

256. nomen item "legum" in "naturales politias" vertatur, ut omnis tollatur occasio naturalia transeundi.

537v 265. versus finem ubi dicitur "et Theologorum" tollatur haec vox, quia quae Theologi de futuris pronuntiant non sunt cum astrologicis miscenda, neque vana sunt: siquidem praedicunt, fide edocti, iudicium universale, et quos bene egerunt, ituros in vitam aeternam, quos vero mala in ignem aeternum, quae non vana sed verissima, et certissima sunt. Et Paulus Apostulus cum esset apud Thessalonicenses, praedixit illis, fore ut affligeretur, quod non vanum, sed verissimum eventus docuit. Ep. ad Thessal. 3.[880]

268. versus finem, ubi dicitur "proculdubio evenient" tollatur "proculdubio".

270. in fine cum ait "et haereses" deleatur.

271. versus finem, ibi "Iupiter legem Christianam" dicatur "Iupiter naturalem politiam christianorum". paulo infra ubi habet "haereticos" expungatur. item ubi scribitur "in religione mahumettana" scribatur "in naturali politia Maumettana".

272. post med⟨iu⟩m ubi dicitur "et haereses [...]"[a] aboleatur vox "heresis". in fine cum ait "mutationem legum" dicatur "mutationes naturalium politiarum".

273. in prin⟨cipi⟩o ubi habet "leges autem" dicatur "Politiae autem". item cum paulo infra ait "veluti cum servator noster" deleatur totum usque ad "usque diem perseverant" inclusive: sapere enim impietatem videntur, cum Iesu Christi Dei et martyrum illius miracula, et martyria videatur[b] stellis subijcere. Ad finem ubi habet bis "mutationem legis" dicatur "mutationem naturalis politiae".

---

[a] In *Prot.* DD, f. 173r: "haereses praenunciat".

[b] "videatur": correction of "[...]atur".

---

[880] I Ts 3: 4.

274. ante medium ibi "maximus profecto erit" deleatur "profecto".

275. in fine ubi ait "ad legem mahumetanorum" dicatur "ad politiam Maumetanorum". et ubi inferius "quod lex sua" dicatur "quod politia sua".

276. ante medium "haereses et legum turbas" dicatur "et politiae turbas". sic paulo infra cum ait "in seditionibus legum, et heresibus et bellis propter diversas leges" dicatur "in seditionibus propter diversas politias"

277. post medium ubi dicitur "et Servatoris genesis" deleatur.

281. Ante medium ibi " perturbationes in legibus" dicatur "perturbationes in politijs". paulo infra ubi dicitur "secta[a] mahumet[ia]" dicatur "politiae mahumeticae"[b] quia secta illa fuit a Diabolo. idem paulo infra cum dicitur "mutatio legum" dicatur "mutatio politiarum" et ubi ait "nova lex" dicatur "nova politia". 538r

330. post medium, ubi scribit "vel propter fatum" deleatur.

331. circa medium cum ait "fato potius agi" dicatur "alio potius agi" et paulo infra quod dicitur "fato subijci videntur" expungatur.

350. post medium, ubi habetur "mori necesse est" dicatur "mori facile est" et paulo infra cum dicitur "necesse est eos malorum" dicatur "verisimile est eos malorum". et cum subdit "et futurorum divinatores"[c] deleatur hoc.

368. in medio, ibi "certius interimet" dicatur "facilius interimet".

369. ante medium, ibi "omnia gubernantur" dicatur "omnia corporea gubernantur".

379. circa medium, cum ait "mortem certam" expungatur "certam". eadem vox deleatur versus finem.

381. post medium, ubi dicitur "Divinam quandam, et certe" haec verba expungantur. item quod infra ait "[prae]cantationes" etiam deleatur; et versus finem ibi "morietur certè" tollatur "certe".

396. post prin⟨cipi⟩um ibi "deorum praedictionibus" expungatur "Deorum". paulo post cum ait "Divinitus petitis" dicatur "altius petitis". circa medium ubi dicitur "De morbis quidem Ptolomeus" delea-

[a] "secta": correction of "sectam".

[b] "dicatur (...) mahumeticae": in the margin, in Rossi's hand.

[c] "divinatores": correction of "divinationis".

tur totum usque ad finem capitis, nam Christus Deus, et illius sancti viri, vitia, et morbos sanarunt.

397. in medio ubi dicitur "et mundum sanè, et saeculum hoc nostrum illustravit" deleantur haec verba, quia loquitur de Erasmo, qui potius inquinavit hoc saeculum.[881] paulo infra ubi dicitur "nec seniculorum quorundam" deleatur totum usque ad "constantem atque illaesum" inclusivè, sunt enim laudes Erasmi.

416. In prin⟨cipi⟩o ubi dicitur "Daemoniaci vero" dicatur "lunatici
538v vero" et infra cum ait "et religionis // auctor" deleatur totum ad finem usque commenti. Morbus enim Daemoniacus de quo hic loquitur Ptolomeus est, post Epilepticos, et furiosos, maioris furoris gradus, cuius speciem appellat Avicenna. lib 3 fen. 1. tract. 4. cap. 15.[882] Daemonium lupinum, et fieri ait a melancholia adusta: quae tamen quandoque fit a Daemone in viro ad id naturaliter parato, et Daemon potentiam illam naturalem, Divino permissu, ad actum adducit: cuiusmodi fuisse illum existimo, de quo ita scribitur Lucae cap. 8.[883] Occurrit illi vir quidam, qui habebat Demonium iam temporibus multis, et vestimento non in[du]ebatur, neque in domo manebat sed in monumentis" et paucis interpositis "multis enim remporibus arripiebat illum et vinciebatur cathenis, et compedibus custoditus; et ruptis vinculis agebatur a Daemonio in deserto. Haec ibi. Patet autem et hac narratione, haec esse symptomata lycanthropiae, seu lupinae insaniae descripta ab Paulo lib. 3. et Aetio lib. 6.[884] et Daemonem fuisse causam, quod novit humores ad id paratos in corpore illius. Quae dixisse

---

[881] In Cardano: "et mundum sane ac saeculum hoc nostrum lustravit". Ch. 17 of bk. IV (*De qualitate animi*) analyzed the effects of several astral configurations, in particular: "Mercurius iuxta anguli apicem, cum Venere à Sole liber et matutinus trigono radio Iovem aspiciens, illumque recipiens in suo trigono". A (unidentified) man born under this configuration had "in iuventute misera vita, in senectute morbosa, tota vere calamitosa, plena periculis et persecutionibus. At eruditio tanta ut etiam ipsis aemulis foret admirationi: et mundum sane ac seculum hoc nostrum illustravit". However, the Censor gathered that Erasmus was meant, because Cardano included his nativity in *Geniturarum exempla*, on pp. 698-701 of the same volume.

[882] *Quadripartitum*, III, 15, 3. Avicenna, *Canon*, bk. III, Fen I, tract. 4, ch. 15, "De mania".

[883] Lc 8: 29.

[884] Paulus Aegineta, *Opus de re medica* (or *Synopsis medica*), III, ch. XVI "De lycaone, vel lycanthropia, id est hominum in lupos conversione"; Aetius Amidenus, *Libri medicinales*, VI. ch. 11 (on lycanthropy; however, all initial chs. of book VI regard mental distress).

volui, ut ostenderem quantum pertinet ad hunc locum, quomodo de Demoniacis loqui Astrologi et Medici possint, sed multum sobriè, ne ad omnes Daemoniacos trahatur, et quod est a Daemone, aliquis putaret esse ab humore; ideo melius est talia expungere, praesertim quia, quod aliquis a Daemone arripiatur, licet sit melancholicus, non est ab astris, sed a Deo, eiusque permissu, ut docet Silvester Prieras loco s⟨upra⟩ adducto. Ita corrigatur pag. 417.

418. in prin⟨cipi⟩o ibi "daemonium ubique" dicatur "lupinum ubique". idem paulo infra. Item post prin⟨cipi⟩um ubi dicitur "nec ab ulla vi possunt averti" expungatur. in fine ibi "quae vitia quandoque apud" deleatur usque ad "me compellit" inclusive. Leditur enim fama status Religiosi.[885]

420. ad finem ibi bis scribitur "daemoniacus" dicatur "melancholicus" propter causam, quam s⟨upr⟩a diximus.

422. circa medium ubi dicitur "et hoc est in quo [plus] [habet] fat[um], [quam] Astrologia" deleatur.[a]

431. post prin⟨cipi⟩um ibi "necesse est ut" dicatur "verisimile est ut". ante medium quod dicitur "et non à legibus punito" deleatur[b]. 539r

433.[c] in prin⟨cipi⟩o cum ait "neque fieri posse" dicatur "et an fieri possit".

436. in prin⟨cipi⟩o cum ait "illud proculdubio" idem infra linea xi, deleatur "proculdubio".

438. post med⟨iu⟩m ubi habet "experimento certo" tollatur "certo". et paulo infra ibi " sunt tamen necessaria" dicatur "sunt tamen propria".

439. in fine ubi dicitur "oportet ut habeant" deleatur hoc et dicatur "habent". ita cum postea dicitur "et tamen oportet ut habeant" dicatur "et tamen habent".

440. in prin⟨cipi⟩o cum ait "eius necessaria" dicatur "ei congruentia".

---

[a] "422 (...) deleatur": added by Rossi.

[b] "verisimile (...) deleatur": correction (by Rossi) of: "et an fieri possit verisimile est: ante me⟨diu⟩m quod dicitur 'et non a legibus punito deleatur".

[c] "433": correction of "436".

---

[885] Cardano presented homosexuality as a frequent phenomenon among monks and nuns, at least among those who did not choose the habit of their own free will, but were cheated or forced by parents.

450. circa med⟨iu⟩m quod scribit "polliceretur omnino" expungatur "omnino".

455. post med⟨iu⟩m ubi habet "proculdubio nubet" deleatur "proculdubio". idem in sequenti linea.

459. post med⟨iu⟩m in fine comment. ibi "tamen etiam necessitatem" tollatur hoc.

485. circa finem, ibi "fati genus" dicatur "mortis genus".

486. ante med⟨iu⟩m ubi habet "servatoris" dicatur "salvatoris" ut vitentur profanae vocum novitates.

489. post med⟨iu⟩m cum ait "constans perstitit" dicatur "obstinatus perstitit". et paulo infra ubi dicitur "necessarium erat" dicatur "verisimile erat".

504. post prin⟨cipi⟩um ubi habet "certissima sint" dicatur "vera sint". item ubi paulo post dicitur "certa admodum" dicatur "vera admodum". et deinde cum ait "certa [esset]" dicatur[a] "vera [esset]".

506. post med⟨iu⟩m ubi dicitur "non potest differri" dicatur "non differtur".

508. in prin⟨cipi⟩o ubi dicitur "habuisse oportuit" dicatur "habuit". et paulo infra cum ait "contingere necesse est" dicatur "contigit". item inferius ubi habetur "necessarium erit evenire" dicatur "evenient". item infra cum ait "omnia quae hic fiunt" dicatur "omnia corporea, quae hic fiunt naturaliter".

539v 509. ante medium ibi "rationem quandam certam" deleatur "certam".

510. post med⟨iu⟩m ubi dicitur "evenire necessarium semper est" dicatur "evenient".

Expurgatio Cardani, de Geniturarum exemplis

603. ubi dicitur post principium "praestabat enim"[b] reijciatur totum usque ad "illi gratiam" quia laudat Edoardum 6. Regem Angliae, quo Rege heresis Zuingliana max⟨im⟩e in Anglia viguit, et ipse plusquam pro annis, erat enim fere puer, religionem catholicam exosam

[a] After "dicatur": "vera", erased.

[b] The original brackets are replaced by quotation marks.

habuisse dicitur, ut scribit Nicolaus Sanderus lib. 2. de schismate anglico.[886] paulo [infra] ubi scribit "in universum magno" removeatur usque ad "educabatur" inclusive propter eandem causam.

604. ante med⟨iu⟩m cum ait "de vi fati" dicatur "de occasione".

607. prope finem ubi dicitur "accidere necesse erat" dicatur "accidere par erat".

609. prope finem q[uando] ait "conatus quidam" removeatur totum usque ad "tristia fata canet" inclusive, propter eam causam, quae supra ex Sandero adducta est.

610. initio, ubi habetur "Qui dum nimium bonus esse studuit, malus videri poterat" deleantur haec. item paulo infra ibi "non poterat evadere" dicatur "non evasit".

611. post principium ubi dicitur "fatum" dicatur "mirum" idem in eo quod sequitur paulo infra ibi "quamquam et illa" deleatur usque ad "pronuntiari" inclusive. paulo item inferius cum ait "cogebat praedicere" dicatur "incitabat praedicere". ad finem ibi "volentibus fatis" deleatur.

612. in fine, ubi dicitur "id contingit propter Veneris" expungatur totum usque ad "longum esset prosequi" inclusive.

613. in principio cum ait "et excusari poterat" tollatur.

619. ante med⟨iu⟩m ubi habet "Ill.^{mi} Ioannis Cheki"[887] deleatur titolus "Ill.^{mi}" quia hunc esse illum // existimo cuius, scribens de 540r
Edoardo 6. Rege Angliae Nicolaus Sanderus lib. 2. de schismate Anglico, ita meminit. Dantur ergo illi [...][a] pedagogi duo heresis in primis insignes, Ricardus Coxus uxoratus sacerdos, et Ioannes Checus laicus, uterque latinae, et graecae linguae cognitione satis apud suos nominatus, qui facile una cum prima grammatices institutione, sic instillarunt puerili Regis animo, falsos de Deo, Pontifice, Sacerdotibus Ecclesiae ac omni religione conceptus, ut brevi plusq[uam]

[a] A word erased; in *Prot.* DD, f. 176r: "eorum".

[886] The geniture on Edward VI is quite extensive (pp. 603-613). *De origine ac progressu Schismatis Anglicani* was published in 1585, but probably the Censor cited the Roman edition (Sanders *1586*, pp. 261-62).

[887] The geniture IV was devoted to "Illustriss. Ioan. Cheki à secretis Anglorum Regis" (pp. 619-22).

pro annis, Religionem Chatolicam exosam habuisse dicatur. Hec ibi Sanderus.[888]

621. ante med⟨iu⟩m, cum scribit de eodem "insignis est eruditione, ingenio, prudentia" deleantur. item cum infra versus finem, habet "sapientiae quasi Divinae" expungatur "quasi divinae" paulo inferius cum ait "sapiens, Anglicaeque gloria gentis" hoc etiam tollatur[a].

627. post principium ibi "fato credebat" deleatur usque ad "testabatur" inclusive, nichil facit ad rem, et famam laedit Cardinalis.[889] Post med⟨iu⟩m ibi "necessario fiebat" tollatur "necessario" paulo post ubi dicitur "et [scientiam] eorum, quae ad n⟨ostr⟩ae religionis sacra arcanaque pertinent" totum hoc aboleatur, quia cognitio arcanorum fidei, et theologiae, non est ab astris.

628. ante med⟨iu⟩m ubi dicitur "oportere aliquid" deleatur "oportere" nam, et absque illo manet sensus.

646 post prin⟨cipi⟩um cum ait "esse potero" scribatur "ero".

648. post prin⟨cipi⟩um ibi "fata [quippiam]" dicatur "coeli [quippiam]".

656. post prin⟨cipi⟩um ibi "ut violentam omnino mortem effugere non possit" dicatur "ut violentam mortem vix effugere possit".

671. post pri⟨cipi⟩um ubi dicitur "mutationem certam" expungatur vox "certam".

672. ante med⟨iu⟩m cum ait "ergo omnino" tollatur "omnino" paulo infra ibi "certa possessio" expungatur "certa".

540v 673. circa med⟨iu⟩m ibi "non potest consequi" dicatur "non consequitur".

683. circa med⟨iu⟩m cum ait "erit proculdubio" tollatur "proculdubio" paulo infra "fieri non potest" dicatur "fieri vix potest".

685. post prin⟨cipi⟩um quae scribit "generalia et firma" deleatur

[a] "Anglicaeque (...) tollatur": in the interlinear space.

[888] Richard Cox (1500-1581) and John Cheke (1514-1557) were both preceptors of the future Edward VI; cf. DNB, XII, pp. 412-4, and X, pp. 178-83. Cardano probably became acquainted with the latter during his stay in England and Scotland; Cheke was a valuable scholar of Greek and was also Secretary of State.

[889] The passage, in the geniture of Card. Francesco Sfondrati (pp. 626-9), reveals his belief in astrology.

"firma" paulo post ubi dicitur "et quibus necessitatis legibus" reijciatur usque ad finem capitis.

689. post med⟨iu⟩m ubi habet "non quaemadmodum nostrae aetatis" totum expungatur usque ad "nulla adiecta ambage" inclusive, quia videtur eos reprehendere, quia non certo sed ex coniectura praedicunt.

691. prope finem, cum ait "periculum ab [...]"[a] tollatur totum usque ad "fati necessitatem" inclusive.

694. initio, ibi "ut fato mortuus videatur" deleantur haec verba. infra ubi dicitur "vel fata voluissent" hoc item expungatur.

696. initio, cum ait "debuit mori" dicatur "mortuus est" infra ubi habetur "violenta esse deberet" dicatur "violenta esset futura".

697. in prin⟨cipi⟩o ubi dicitur "ut minime posset" dicatur "ut difficile posset" item [infra] ubi dicitur "non poterat ullo modo occidere" dicatur "non occidit" inferius et ante med⟨iu⟩m ibi "praestare debere" deleatur verbum "debere" nam et absque illo manet sensus.

699. in fine, ubi dicitur "omnis Regis in sui traxit" totum hoc reijciatur usque ad "galerum afferebant" inclusive: nam praeterquam quod falsa esse hoc puto, dicuntur et de Erasmo, inter autores p⟨rima⟩e classis descripto.

700. in prin⟨cipi⟩o ibi "dignus quod inter vivos" hoc totum deleatur usque ad "tamquam fato functus" inclusive. item paulo infra, cum dicitur "tam diligenter singula" hoc expungatur usque ad "invidia maxima laboraret" inclusive: nam scripsit tam oscitanter et male, ut eius opera, partim omnino fuerunt prohibita, partim max⟨im⟩a et diligenti expurgatione digna. inferius quoque circa med⟨iu⟩m ubi ait "prestiterunt, et Theologiae" deleatur // "et Theologiae" quia [ut] dictum est, scripsit prohibita, et expurganda.[890] 541r

710. ante med⟨iu⟩m ubi dicitur "ita volentibus fatis" expungantur.[891]

---

[a] In *Prot.* DD,f. 177r: "periculum ab aquis".

---

[890] The observations concerning pp. 697-700 are on Erasmus' geniture.

[891] The observations concerning pp. 710, 711, 712, 714 regard the extensive geniture of Cardano himself (pp. 701-715). The statement about Gaurico (1475-1558, Bishop of Civita from 1545 to 1550; see DBI, 52, pp. 697-705), one of the better known astrologers of the sixteenth century, regards his capability to anticipate events "plus ex coniectura rerum quam astrorum".

711. post prin⟨cipi⟩um ibi "interfuisse necesse est" dicatur "interfuisse verisimile est" paulo infra ubi habet "[vetor] a fatis" deleatur "a fatis" idemque expungatur paulo post med⟨iu⟩m.

714. ubi dicitur circa finem "fuit [enim] sycophan[ta] egregius" tollantur haec ledunt enim famam Lucae Gaurici, Episcopi, et Astrologi habiti insignis.[892] (...)

542r Ita expurgabat Ravennae
Hieronymus Rubeus, unus ex deputatis
Subijciens demisse omnia meliori iudicio dominat⟨ionis⟩ vestr⟨ae⟩[a]

60

The Inquisitor of Faenza [Alberto Chelli], to Agostino Valier, Card. of Verona, in Rome[893]

(Faenza, 20 February 1597)

ACDF, Index, III.3, f. 110r

110r (...) Mando a V.S. Ill.ma et R.ma alcune expurgationi delle centurie di Amato Lusitano, et del Cardano, sopra il Quadripartito di Tolomeo, e del Suplimento de l'Almanach, come potrà vedere V.S. Ill.ma et R.ma fatte dal exc. Sig⟨no⟩re Girolamo Rossi dà Ravenna, Medico intelligente, uno de deputati in quella città sopra l'expurg⟨ation⟩e de libri in Medicina.[894] (...)

---

[a] "Ita (...) vestr⟨ae⟩": autographical subscription.

---

[892] Then, till f. 542r, follows the part of the *censura* on Dasypodius (see ch. Dasypodius).

[893] Alberto Chelli, Inquisitor of Faenza from 1592 to 1599: see BIOGR.

[894] See the previous *censurae* and ch. Amatus Lusitanus. Subsequently, Chelli constituted a group of correctors which wrote still other *censurae*. In 1598 he sent in a *censura* of Cardano (doc. 63) and one of Paracelsus by Gregorio Zuccoli (ch. Paracelsus, doc. 4); in 1599 two by Girolamo Rossi on Erastus (ch. Erastus, doc. 2) and Amatus Lusitanus (ch. Amatus Lusitanus, doc. 5). Several of these texts are in *Protocolli*, O (II.a.13), which holds also Rossi's *censura* of T. Folengo (fols. 612-621r). The latter is subscribed (fols. 620-1) by Chelli, Fabio Tempestini from Ravenna, Valentino Vincenti, OP (Vice-Inquisitor of Ravenna), and a friar Sigismondo (Vice-Inquisitor of Imola). Zuccoli's *censura* of Paracelsus (f. 632v) is subscribed by the Bishop of Faenza, Chelli, a certain Pietro of [Ferrara], OP, and the Servite Aurelio.

61

Fra [...]anto da Genova, Inquisitor of Pavia,[895]
to Agostino Valier, Card. of Verona, in Rome
(Pavia, 1 April 1597)

ACDF, Index, III.3, f. 234r

(...) Hieri ricevei la lettera di V.S. Ill.ma de gli .8. di Marzo e in risp⟨ost⟩a, le dico che l'anno 1595. li 24. di novembre feci abbruggiar tutti quei libri prohibiti publicamente su la piazza della n⟨ostr⟩a chiesa che erano in q⟨uest⟩a Inquisizione et nel Claustro del convento. (...) 234r

havendo ritenuto molti libri da espurgarsi come prattiche Pavese, selve nuptiali, alcune opere del Cardano, (...)

62

Declaration by Marco da Pelago,[896] General
of the Congregation of Vallombrosa
([Vallombrosa?], 3 April 1597)

ACDF, Index, *Protocolli*, P (II.a.14), fols. 290r-291r
(autographical subscription)

Nos D. Marcus de Pelago Abbas sancti salvij ac Universae Congreg⟨atio⟩nis Vall⟨umbru⟩s⟨an⟩ae Presid⟨en⟩s Generalis[897] Fidem facimus, et in verbo veritatis attestamur infr⟨ascrip⟩tos libros prohibitos per Indicem recenter publicatum[898] ex proprijs pluteis nostrae Bibliothecae amotos fuisse, et ex Mon⟨aste⟩rio Vall⟨umbru⟩sae [...] Passiniani[899] [...] 290r

[895] Santo (or Xanto) Riva; BIOGR. The "Prattica Pavese" cited by the Inquisitor in this document was *Practica papiensis* by Giovanni Pietro Ferrari, a widely spread sixteenth-century juridical text; for the other work, *Sylva nuptialis*, see ch. Organization, note to doc. V.11, f. 503r.

[896] Marco Lavacchi; BIOGR.

[897] Lavacchi was General of the Congregation of Vallombrosa form 1595 to 1599.

[898] The Clementine Index (1596).

[899] The Abbey of S. Michele in Passignano (Florence), one of the major abbeys of Vallombrosa.

ord⟨in⟩is nostri huc translatos, conservari nunc in Mon⟨aste⟩rio sanctissimae Trinitatis de Florentia[900] ubi reconditi fuere nobis presentibus in scrinio[a] clavibus obserato, quae apud R.P.D. Prosperum de Bonmattei[901] supradicti Mon⟨aste⟩rij Abbatem asservantur, ut nequaquam ab ullo legi possint, quorum omnium duplicem notam autenticam distincte exprimendo qualitatem librorum et quantitatem Voluminum confecimus, quarum alteram R.[mo] P. Dionysio Costacciaro[902] in Dominio Florentino haereticae pravitatis Inquisitori tradidimus: Alteram Romam mittimus à Proccuratore[b] ord⟨in⟩is nostri presentandam sacrae Congreg⟨atio⟩ni Indicis.

Nomina Librorum et Voluminum [etc.] (...)

290v Hieronimus Cardanus de subtilitate libri 21 impressus Lugduni apud Gulielmum Rov[elliu]m 1559[903] (...)

291r Un'alt⟨r⟩o Tomo di Girol⟨am⟩o Cardano simile al soprad⟨ett⟩o de subtilitate [etc.].[904]

In quorum fidem his sigillo nostro munitis, manu propria subscripsimus die 3. Aprilis 1597.[905]

Ita est. Nos Dominus Marcus ut supra manu propria [etc.][c]

---

[a] "scrinio": correction of "scrinibus".

[b] "Proccuratore": sic.

[c] Autographical subscription.

---

[900] The Florentine Monastery of S. Trinita, another important seat of the Congregation of Vallombrosa, housing also a school. The young Galilei studied there.

[901] This father of the Congregation of Vallombrosa is apparently unknown.

[902] Dionigi Sanmattei (Costacciari); BIOGR.

[903] Cardano *1559*.

[904] Before 1597 *De subtilitate* ran through at least twenty editions and reprints, besides the Lyon edition (1559).

[905] An inventory of the library of S. Trinita, made shortly after this list and transmitted to Rome during the investigation of the monastic libraries in Italy by the Congregation for the Index, is now in BAV, *Vat. Lat.* 11288, fols. 67-78: "Index librorum omnium bibliothecae ebraico, greco, latinoque idiomate conscriptorum qui sunt ad usum monachorum"; see Lebreton-Fiorani 1985, p. 161. The title of the list reveals, however, that it only contains books available for reading, not forbidden works.

63

Gregorio Zuccoli,[906] *In Hieronimum Cardanum de astrorum iudicijs* (Faenza, ante 15 March 1598)[907]

ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13), f. 633r-v
(autographical subscription)

In Hieronimum Cardanum de Astrorum iudicijs[908] 633r

In Prohemio non longe a principio nominatur Erasmus ab indice damnatus.[909]

In Prohemio versus medium dicit Prophetas damnasse Astrologiam superstitiosam. considerent theologi, quam Astrologiam damnaverint prophethae.[910]

In prefatione paulo longius a principio sustinere conatur figuram nativitatis Cristi a se positam potuisse poni, At nativitas ipsa amputata penitus indicat non potuisse poni.[911]

Pagina 45. Ait omnia, quae fiunt in universo mundo a coelo pendere. Haec propositio sic simpliciter prelata vera non videtur propter ea, quae fiunt a libera hominis voluntate, et ab absoluta Dei potentia.[912]

58. Cum deus vult affligere populum aliqua ingenti clade, et bello, ait,

---

[906] Gregorio Zuccoli; BIOGR.

[907] This *censura* was sent in to Rome by the Inquisitor of Faenza on 15 March; see the next doc.

[908] Zuccoli used the Lyon edition (Cardano *1555*a).

[909] See note 283.

[910] See note 285.

[911] See note 772. The Lyon edition of Cardano's commentary was similar in content, but the last edition that appeared posthumously at Basel in 1578 (reprinted in vol. V of the *Opera omnia*) differed considerably from the earlier editions. Cardano enlarged and reworked a good many passages but he also mutilated or deleted many others. The most famous of these were those that discussed the horoscope of Christ, which appeared in the first edition (see Cardano *1554*b, pp. 163-66) and which reappeared only in the text of the *Opera omnia*, where it was reinstated at the last moment (see Cardano *1663*: V, pp. 221-22). According to Cardano the human part of Christ was subject to the influence of the stars, like every other created being. This did not mean that the stars had made Christ divine or produced his miracles, but that God had designed the position of the stars in such a way that they proved appropriate for this geniture. The horoscope was fiercely criticized by Adrien Tournèbe, Francisco Sanches, and Joseph Scaliger; for discussion, see Ernst 2001, pp. 52-56.

medijs constellationibus coeli necessitate corda regum ad huiusmodi bellum, et hanc necessitatem appellat necessitatem effectus, non peccati, ut conservet voluntatis libertatem.[913] considerent Theologi, an voluntas nostra cogi possit a secundis causis, et an consueverit Deus sic ipsis uti.

350. Vult stellam, quae apparuit Magis, fuisse cometam.[914] huic suae opinioni duo obstant. Primum, quod cum itinera fiant presertim die, et stella illa esset ut dux itineris, cometa esse non poterat, q⟨uandoquide⟩m cometa noctu, non die videtur. Secundum, quod cum dicat evangelium, usque dum veniens staret supra ubi erat puer, hoc particulare indicari non poterat a cometa propter eius altitudinem sic, ut solis oculis cognosci posset.

447. In praefatione tertij libri insurgit adversus sacerdotes, qui ob avaritiam induxerint multas superstitiones, quod ob reverentiam religionis tacere poterat.[915]

599. Ait miraculis Cristi, et sanctorum curata fuisse vitia corporis, et non morbos, excepta tamen sorore Petri, quae a febre liberata fuit, sed hoc vult fuisse mirum, non miraculum.[916] Haec sunt consideratione digna, nam habemus in Evangelio Cristum sanasse omnem languorem, et infirmitatem, et dedisse discipulis suis hanc eadem potestatem. languor autem, et infirmitas, si vim vocum sequamur, respiciunt defectum virium, vel ob senectutem, vel ob morbum, non autem vitium corporis. Praeterea liberatio sororis Petri potius fuit miraculum, quam mirum, cum solo tactu et instanti liberata fuerit, et quod maius est, vires ei subito restitutae fuerint, quae duo fieri non possunt via naturali. considerent haec Theologi.

604. iterum nominat Erasmum.[917]

642. Ait monasticas, et sacratas virgines solere quandoque masculino modo inter se misceri, sicut et monacos masculorum concubitus exercere. Turpia nimis haec sunt, et de religiosis non legenda.

---

[912] This general statement had been highlighted by other Censors too; see doc. 26, f. 341r.

[913] See doc. 24, f. 40r.

[914] See note 1065.

[915] See note 306.

[916] A previous Censor suggested to eliminate the entire passage; see doc. 59, f. 537v.

[917] Commenting upon *Quadrip.* III, 17 Cardano said that in all the genitures that were added to the book as examples (see the following note), the Moon dominated over Mercury, exception made for those regarding Erasmus and his father, Fazio Cardano.

In prima genitura[918] 633v

Pagina 20. Utitur his verbis, Manifestum est, quod non poterat evadere, quasi stellae necessitent, non autem inclinent.

21. Titulus capitis est fatum, Praeterea habet haec verba. Quamvis et illa tuto posset cum tot testimonijs una consentientibus pronunciari. Ubi similiter inducere videtur necessitatem.

33. Loquitur hoc modo. Cum ad Aph[etam] septima piscium pars, morietur procul dubio, ubi perseverat in necessitate.

177. Ponit Genituram Erasmi.

Gregorius Zuccolus unus ex correctoribus deputatis Faventiae

64

The Inquisitor of Faenza [Alberto Chelli], to Agostino Valier, Card. of Verona, in Rome

(Faenza, 15 March 1598)

ACDF, Index, III.2, f. 25r-v
(autograph)

Illmo e R.^{mo} Mons.^{re} Padrone Col.^{mo} 25r

In essecutione della lettera di V.S. Illma, et R.^{ma} delli 22. del passato, si fecero congregare questi Dottori, et altri deputati in questa Città sopra la correttione de libri, per sapere il progresso che sin'hora si è fatto del già dato ordine. alcuni si scusorno del'impedimento havuto per questi rumori di soldati, altri dissero, che havevano dato principio. et uno d'essi il Sig.^{re} G[...]o[a] Zuccholi, mi presentò questa Cen-

[a] Gregorio.

[918] In the Lyon edition the commentary to *Quadripartitum* is followed by a *Geniturarum exemplar,* that is, a group of 12 *geniturae* partly extracted from those published in *Libelli quinque* (Cardano *1547*), partly consisting of new ones. In the first, that of Edward VI Tudor (pp. 5-25), the Censor highlighted two passages (pp. 20 and 22), both stressing the King's early death being inscribed in the astral figures governing his destiny. Erasmus' *genitura* came last (pp. 177-80).

sura, fatta da esso, In Hier⟨onimu⟩m Cardanum de Astrorum Iudicijs, et in Teofrastum paracelsum.[919] quale mando a V.S. Ill.ma, et R.ma sottoscritta dal d⟨ett⟩o Correttore, da Mons.re Vescovo della Città,[920] da me, et da doi Padri Teologi, conforme al commandam⟨en⟩to di V.S. Ill.ma, et R.ma. Ho scritto à Ravenna, Forli, Imola, Cesena à questi Mons.ri ordinarij, acciò diano aviso anc'essi del progresso fatto in questa matteria à V.S. Ill.ma et R.ma (...)

25v Di Faenza li XV. di Marzo 1598

Di V.S. Ill.ma, et R.ma

Humiliss⟨im⟩o Ser.re
L'Inq.re di faenza

65

Neapolitan Censors of the Congregation for the Index, Expurgatory *Censura* of *De utilitate ex adversis capienda*[921] (Naples, 4 December 1598)

ACDF, Index, XXIII.1, fols. 80r-81v

80r Hieronymi Cardani liber de utilitate[a] ex adversis capienda. Basileae per henricum petrum 1561.[922]

[a] "utilitate": correction of "subtilitate".

[919] See the preceding doc. and ch. Paracelsus, doc. 4.

[920] Giovanni Battista Grassi, Bishop from 1585 to 1603; see HC, III, p. 211; and IV, p. 185.

[921] After the promulgation of the Clementine Index the Congregation for the Index stimulated the search for forbidden books and the correction of those prohibited with the proviso "donec corrigatur", because the Congregation planned to publish as soon as possible a Roman Expurgatory Index. Thus, local Congregations for the Index were founded in many Italian cities, among which Padua, Faenza, Pisa, Perugia, Bologna and Naples. See ACDF, Index, V, *passim*. These local commissions were not coordinated by the local Inquisitors but by the Bishops. See ch. The Organization of the Index, Introduction, § 4; cf. ACDF, Index, *Protocolli*, Y (II.a.21), f. 166r-v (ca. 29 January 1600). In March 1597 the Congregation for the Index asked the Neapolitan Vicar (Ludovico Boido, see Index III.3, f. 207r) for expurgations; see ACDF, Index, V, f. 56r-v. The Neapolitan Curia solertly answered to the orders from Rome. In a letter to the Card. of S. Severina, dated 8 February 1597, the new Archbish-

Deleatur nomen impressoris Henrici Petri.

In epistola .B. 2. versu 17 è regione scribe legi cautè quia obscure loquitur.[923]

---

op Alfonso Gesualdo (BIOGR.) underlined his zeal in searching forbidden books and in impeding their importation from abroad; cf. ASDN, *Cart. del Card. A. Gesualdo*, vol. *Lettere del Card. S. Severina all'arcivescovo di Napoli Alfonso Gesualdo* (reproduced in Lopez 1974, p. 164). On 13 May 1598, Card. Terranova asked Cherubino of Verona (who chaired a group of local Censors; BIOGR.) to gather the expurgations already written in Naples, and send in a copy to Rome because they could be very useful for the future expurgatory index to be published in Rome; see ACDF, Index, V, f. 87v: "Da P. Maestro Cherubino da Verona si è inteso la diligenza che si usa in Napoli nell'esecuzion dell'Indice e nel Censurar libri, con dar nota di molti libri Censurati, il che sarà di grandissimo contento a tutti li miei Illustrissimi Signori della Congregazione dell'Indice nel loro ritorno, dovendosi metter insieme di ordine di N.S. l'Indice expurgatorio tanto da tutti desiderato et aspettato, però Vostra Signoria Illustrissima et Reverendissima farà segnalatissimo favore alla nostra Congregatione in far eseguir maggiormente dalli Deputati così buon'opera a publico benefitio e ordinar che sia data commodità a Maestro Cherubino che metta insieme tutte le censure fatte, acciò possa quanto prima mandarne copia autentica (...)". This request was re-iterated several times; see fols. 92v (12 June 1599), 96r (26 July 1599); 102r (16 August 1599; ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 38). Among the core activities of this Neapolitan group was the correction of Charles du Moulin; see the Index decrees in ACDF, Index, *Diari*, 1, f. 98v (8 March 1597), and f. 112v (14 March 1598); cf. the letters by Cherubino da Verona in ACDF, Index, III.3, fols. 201r-v (18 January 1597); for discussion, see Savelli 2001, pp. 145-50. Only on 15 January 1600 the copies of the corrections were transmitted to Rome (now ACDF, Index, XXIII.1); see ch. Origanus, doc. 7. A list of the authors corrected in Naples is in Index XXIII.1, fols. 1-2 n.n.; a copy is in Index XVIII.1 (*Miscellanea rerum*), fols. 36-37. The minutes of the meeting of 29 January 1600, which confirm the arrival of the copies, reveal the intention to publish a local expurgatory Index in Naples; see ACDF, Index, *Diari*, 1, f. 129r: "Ex Neapoli a Vicario Generali et Magistro Cherubino recepta fuit copia authentica omnium Censurarum quae per illos publicari debent, et decretum quod non nisi iuxta regulas expurgatorias Indicis secundum facultatem in Indice traditam expurgatorius hic Index publicetur et imprimatur". Indeed on 4 February 1600, the Congregation wrote to the Vicar ("e si potra costi stampare, affettuando con diligenza quanto sopra cio nell'incluso foglio è stato osservato") as well as to Cherubino da Verona ("e piu grato sara il vederlo in stampa a publico benefitio osservando quanto si è scritto al Signor Vicario con darli ordine di farle stampare quanto prima"), urging them to make these corrections ready for the press; see ACDF, Index, V, f. 120r-v. The instructions for the printing of the corrections, held in ACDF, Index, *Protocolli*, Y (II.a.21), fols. 159r-160v: "In Indicem expurgatorium Neapoli imprimendum observationes", concern eighteen topics; the following points are worth mentioning: (5) the index should not include Ancient or Patristic authors; (10) corrections written in Louvain (published in the Antwerp expurgatory Index) or in Spain (1584) are not to be reproduced; (13) nor those by Gregorio di Napoli, because in his *Enchiridion* (Gregorio *1588*) he merely eliminated names without specifying the errors of the authors concerned; and finally (18) the

B. 5. versu 15 è regione scribe cautè.[924]

C. 1. versu 11 scribe cautè.[925]

fol. 72. è regione versu 10, ibi, Dici posset, scribe è regione, imo ob meritum fidei consequendum.[926]

fol. 92. versu 10 ibi, Nec id omittendum dele inclusive usque ad verbum attulerit, nullum enim conrelationem[a] capire licet ex suppositis falsis et contra fidem, quum omni certitudine sic praeferenda.

fol. 119. versu 3.° ante finem ibi Deis autem forsan felicitas congruere potest: dele, et corrige. Deo autem primum felicitas congruit.

fol. 134. è regione versus V. ante finem scribe cautè.[927]

fol. 159. versu 19 è reg⟨io⟩ne scribe cautè nam usus est modo superstitioso de quo meminit in lib. de rer⟨um⟩ variet⟨ate⟩.[928]

fol. 232. versu 3.° ante finem scribe cautè.[929]

---

[a] "nullum enim conrelationem": sic.

---

copies transmitted to Rome contain many "errores grammaticales" which should be corrected before print. For clamorous examples of these 'grammatical errors', see ch. Mercator, doc. 4, and ch. Wecker, docs. 1-2. In many later letters Card. Valier urged to print the *censurae* attending to the instructions transmitted by Rome in 1600; see the letters in ACDF, Index, V, in particular, those dated 19 April 1600 (f. 124r), 2 July 1600 (f. 130r-v), 10 October 1600 (f. 133v), 30 November 1601 (fols. 144v-145r), 23 March 1602 (f. 161r), 20 July 1602 (164v-65r), and 20 September 1602 (f. 172r-v). As is well known, the Neapolitan expurgatory Index was never printed.

[922] Cardano *1561*.

[923] In the dedicatory letter to Ottaviano Cusani (Pavia, 1 December 1560). The passage regarded the catastrophes of kings as known by God since ever, and it compares the violent death of Cardano's son with the sacrifice of Abraham's son. The expression "e regione" means "in the margin".

[924] Cardano wrote that the soul's virtues are to be appreciated even without its being immortal.

[925] Happiness may consist in possessing it, waiting for it, or believing in it; among these conditions Cardano regarded the second and third kind as essential.

[926] Cardano wrote that God has tempered our fear for death with the conscience of immortality, which we do not perceive as certain, however.

[927] "Latuit Christus septem annis, donec Herodes Antipatris obiit": the Censor considered this chronology as uncertain (it does not fit Dionysius'), or else he thought that the passage attributed a too human feeling to Christ.

[928] Cardano stated that God had informed him that he would survive a malady, and how long he would have lived.

[929] Considerations on the immortal part of human soul.

233. versu V. ante finem, ibi per que dignoscimus dele usque ad finem paginae et versum sequentem. est enim ineptiss⟨im⟩a comparatio nostre curae erga gallinas, et oves, et Dei erga nos.[930]

240. versu V. ibi somnia narras. scribe cautè et è regione versus .8 ibi unde scis: scribe in morigine[a], melius dixisset, scio ex fide.[931]

241. versu 3.° dele à verbo quod et si, usque ad comodum est, inclusivè, cum ostendat infirmitatem fidei suae.[932]

242. versu 2 ante finem ibi aliud stultitiae genus scribe cautè.[933]

243. versu 12 dele inclus. à verbo parum sapienter usque ad theologos, et prestaret delere etiam quatuor sequentes versus quum sint aliqua imprudenter et scandalosè dicta.

248. versu 6 ante finem ibi nam metu mortis, dele usque[b] Pij hominis inclusivè tanquam scandalose.[934]

252. versu 16: dele inclusivè à verbo ea die usque ad exterruit[935]

fol. 254. versu 10 à fine dele Guilelmus postellus.

341. è reg⟨io⟩ne versus. 2 scribe cautè.[936]

445. versu ult⟨im⟩o dele [G]esnerum.

599. versu 20 è reg⟨ion⟩e verbi iuste; scribe, cautè intellige ob plures sensus quos potest recipere verbum illud.[937]

623. versu 21 dele à verbo: quin etiam, usque ad perfidi sunt inclu- 80v
sivè, nam malè explicant intentionem suam alijs scandalo esse potest.[938]

---

[a] "morigine": sic.

[b] After "usque": "pij", erased.

---

[930] The signs through which we gather that God takes care of us do not guarantee our immortality, just like our taking care for our animals does not guarantee them eternal life.

[931] Cardano compared the extraterrestrial world as it may appear in dreams to the one the sages spoke about.

[932] If the hope for immortality is a mistake, it is a useful mistake.

[933] On the same issue, like the following quote.

[934] Philantropy before death is an act of fear, rather than of piety.

[935] Cardano spoke about a sign appeared upon his own body during the trial ended with the execution of his son.

[936] Those who view happiness according to common belief, both Christians and Aristotelians, will be dazzled.

[937] On the topic that every divine action is just.

[938] Sometimes happiness seems to prefer the cruel and the empious, rather than those who stand in awe for divinity.

627. versu 4 ibi non omne peccatum, scribe è regione sicut est veniale.[939]

652. versu 15 dele Metoposcopia, et chiromantia.[940]

654. versu 22, dele profundas lineas, usque ad transversam.[941]

660. versu 8 dele à verbo prope illum usque ad invidus exclusive.[942]

664. versu 6 dele à verbo lineas usque ad verbum Declarant inclusive.[943]

665. versu 6 dele à verbo fronte usque ad firme inclusivè et in fine ultimi versus dele à verbo in fronte usque Manifestae inclus.[944]

666. versu 8 à fine dele à verbo Lineaeque, usque ad Pulchrae inclus.[945]

669. versu 12 dele à verbo in fronte usque ad oculum inclusivè.[946]

670. versu 8 dele à verbo lineae usque divisae inclusive, et versu 7 ante finem dele inclusivè à verbo horum usque in condita.

671. versu 12 dele inclusivè à verbo iidem lineas usque habent.[947]

672. versu X dele inclusive à verbo lineae, usque supercilia.[948]

673. versu .7. ante finem dele exclusivè à verbo Sinunta[a] usque frons[949]

---

[a] "Sinunta": sic, probably a mistake for "Sic utrumque".

---

[939] Not every sin makes its author empious.

[940] Sinners and those who dissimulate can be recognized by their behaviour as well as by physiognomy, metoposcopics and chiromancy. Suggesting to eliminate the latter two, the Censor implicitly accepts the legitimacy of the first. During the early 1590s, the Consultors of the Congregation for the Index puzzled whether physiognomy was to be included explicitly or not in the Rule condemning the divinatory arts; see the pronouncements by the Abbot Cesi, Francisco Peña, and others in ch. The Organization of the Index, section II, docs. 6, 11 and III, docs. 10, 14. See also the General Introduction, section 2.5, and the Introduction to ch. Astrology. The only extant 16th century *censura* of a work on physiognomy is in ACDF. Index, *Protocolli*, O (II.a.13), fols. 563r-565r (see ch. Grataroli, doc. 3).

[941] Physiognomic traits of flatterers.

[942] Physiognomic signs revealing jealousy.

[943] Physiognomic signs of perfidy.

[944] Physiognomic signs of shortsightness.

[945] Physiognomic signs of flatterers.

[946] This passage and the next discuss physiognomic signs of shamelessness.

[947] Physiognomic signs of vanity.

[948] Physiognomic signs of curiosity.

[949] Physiognomic signs of those who are inclined to steal.

675. versu 12 dele à verbo lineae usque frontis inclusivè.[950]

676. versu 7 à fine dele à verbo lineae usque rubrae inclus⟨ive⟩.[951]

677. versu .6. à fine dele necesse, et repone illius loco, Frequens.

678. versu 16 dele inclusivè à verbo Lineas, usque superciliorum.[952]

679. dele quatuor primos versus.[953]

681. versu 3 dele inclus. à verbo in frontè usque in medio.[954]

683. versu 6 à fine. Inter verbum vitio, et laborare, pone Precipuè[955]

686. versu 18 Inclu. dele à verbo in fronte usque ad pulchrae.

687. versu 6 à fine dele. necessariò, et pone, ut plurimum et versu 2 à fine dele inclus. à verbo, et lineae usque oculum.[956]

690. versu 8 à fine dele inclus. a verbo et si lineae usque ad cernantur.[957]

fol. 691. versu 8 dele inclus. à verbo lineae usque parte, et versu V à fine à verbo, Et lineae usque sunt.[958]

692. versu 7° à fine dele inclusive a verbo L litera usque crux.[959]

694. versu X à fine dele Excl. à verbo, fellator usque ad verbum lusores et versu V à fine à verbo et qui inclus. usque ad finem paginae.[960]

696. versu ult.° dele inclus. à verbo lineae usque crassa.[961] 81r

702. dele primos quatuor versus integros.[962]

708. versu 2° dele inclusive à verbo crassis usque improbitatis.[963]

862. dele 3 ultimos versus, et sequentes quinque alterius paginae.[964]

---

[950] Physiognomic signs of avarice.

[951] This quote and the following one discuss physiognomic signs of arrogance.

[952] Physiognomic signs of restlessnes.

[953] Description of wrinkles on the forehead of "latrones".

[954] Physiognomic signs of liars.

[955] On the demonic nature of ambition (also the following quote).

[956] The two quotes are on the physiognomic signs of shy and irascible persons.

[957] Physiognomic signs of those who like their own speech.

[958] Physiognomic signs of the good-for-nothing and of those inclined to drink.

[959] Actually on p. 693: physiognomic signs of a "libidinous temper".

[960] Physiognomic signs of sexually depraved persons and of those addicted to gambling.

[961] Physiognomic signs of persons capable of mortal hate.

[962] Physiognomic signs of basically dishonest persons.

[963] Physiognomic signs of the ungrateful and untrustworthy.

[964] This quote, as well as those indicated till p. 870, regard physiognomic signs and forebodings of the birth of persons destined to power and glory.

863. dele 6 ultimos versus.

864. tota facies deleatur.

865. tota facies deleatur.

866. et 867. totae facies deleantur similiter et 869. et 870.

874. versu 9 scribe imagine, è regione. cautè legenda.[965]

887. è reg⟨io⟩ne versu 2: scribe imagines haec, et quae sequuntur quia sunt merè naturales absque alia superstitione possunt tolerari sive prosint sive non.[966]

895. versu XI e regione scribe cautè ut monitum est fol. 887.[967]

896. versu 16 cautè ut sup⟨r⟩a. idem in versu 23 et 27.[968]

897. Dele versum 4, et quatuor sequentes; et è reg⟨io⟩ne versus 23 scribe cautè ut supra.[969]

898. versu V cautè ut supra idem versu 18 et 25.

899. in capite paginae scribe legi cautè ut sup⟨r⟩a omnia sequentia.

900. in capite paginae scribe cautè ut sup⟨r⟩a habent enim monimenta[a] moralia quorum recordatio utilis esse potest.

901. circa dimidium scribè cautè ut sup⟨r⟩a.[970]

912. versu 15 scribe cautè.[971]

---

[a] After "monimenta": a word crossed out.

---

[965] In a list of books on practical wisdom, useful for common people, Cardano mentioned also the "epistolae Mondegneti", criticizing, however, a distinction – drawn in these letters – between a purely Christian life, a civil and philosophically worthy life, and practical life. "Mondegnetus" was the Franciscan friar Antonio de Guevara (ca. 1480-1555), Bishop of Mondoñedo since 1537 and author of *Epistolas familiares*. Cardano possibly referred to the first edition of this work (Valladolid, 1539-1541), to the reprint (Antwerp, 1550-1552), or else to the Italian translation, which ran through many Venetian editions, since the first in 1545. A *censura* of Guevara's work is in ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13), fols. 663v-666r.

[966] On astrological configurations and devices to reduce the tendency to impatience.

[967] On astrological configurations and devices to reduce the tendency to anger.

[968] On astrological configurations and devices to reduce ambition.

[969] This quote and the next, till p. 900, regard astrological configurations and devices to reduce cruelty, perversity, arrogance, fear, the tendency to spend a lot of money, dishonesty, and hypocrisy.

[970] On the influence of astral symbols represented on gems on the character of the bearer.

[971] On the rules for wedding in Hebrew tribes as established by Moses.

923. versu 10 dele: Andreae Osiandri.

954. versu .V. ante finem dele praedictum versum et 12 sequentis paginae sapiunt enim superstitionem.[972]

1007. versu 21 dele inclusive à mores usque [peritia][973]

fol. 1024. deleantur decem versus ante finem pagine, et octo sequentis paginae[974]

1039. versu V dele inclusive ibi: Ex remedijs usque retineatur.[975]

1067. à versu 9 et X dele Gesnerum.[976]

Neapolis Die 4. Decem. 1598 81v

M.r Cherubinus Veron. August. theologus Curiae Archiep. Neap.[977]

M.r Vinc. bonincontro dominicanus[a] deputatus Indicis.[978]

M. Hieronimus de Aversa dep⟨utatu⟩s Indicis[979]

Mag. Don Martinus Alfonsus Vivaldus Deputatus Ill.mi Card. Gesualdi[980]

fr. Baldassar deputatus Indicis[981]

Her⟨cu⟩les Vaccarius Vic⟨ariu⟩s Generalis Neap⟨olitanu⟩s.[b982]

[a] After "dominicanus": "dominicanus", erased.

[b] "Neapolis (...) Neapolis": autographs.

[972] In the two quotes Cardano discussed medical-magical means to control the habitual imperfections of one own's wife.

[973] On the natural and organic origin of vices and sins.

[974] Magical means to influence the developing complexion of children and youths.

[975] Psychological-magical means to contrast a son's tendency to fly from his family.

[976] Cardano cited Erasmus and Gessner as two sages who did live a happy life; surprisingly, the Censors ignored the former.

[977] Cherubino da Verona; BIOGR.

[978] Vincenzo Bonincontro; BIOGR.

[979] Girolamo Zancaglione; BIOGR.

[980] Alfonso Vivaldi; BIOGR.

[981] Baldassarre Crispo; BIOGR.

[982] Ercole Vaccari; BIOGR.

66

Girolamo Rossi, Expurgatory *Censura* of *De subtilitate*[983] (Ravenna, [1600])[984]

ACDF, Index, *Protocolli*, N (II.a.12), fols. 65r, 66r, 69v, 70v[a] (autograph)

65r

Expurgatio

Hieronimi Cardani de subtilitate, lib⟨ri⟩ xxi.
Impress. Lugduni, apud Philibertum Rolletium anno 1554, in .8. fol.[985]

66r Pag. 135. in fine, ubi rationem philosophi ponit, ostendentis mundum esse aeternum, ex maris salsugine, ne qua alicui offensio inde nasceret⟨u⟩r, post illa verba "itaq⟨ue⟩ nec mundum" adderem "Sed haec nihil concludit ratio, si quidem ubi semel aqua, quantum est satis, salsa facta est, nullam maiorem accipere potest salsuginem, sic ut neque positum in ea sal eliquetur: Unde licet salsugo aetatem habet, non tamen gradus, ubi ad summum pervenerit".[986]

---

[a] Copy in ACDF, Index, *Protocolli*, CC (II.a.25), fols. 159r-161v, 178r-180v.

---

[983] Rossi collaborated with the Inquisitor of Faenza; see doc. 60.

[984] The date of this document is uncertain. The annotation at the bottom by a functionary of the Index (f. 70v) informs that it was received on 29 February without indicating the year. Rossi's collaboration with Alberto Chelli (see doc. 60) – Inquisitor General of Romagna from 1592 to 1599, who also had jurisdiction over Ravenna (where Rossi lived) – started shortly after the promulgation of the Clementine Index, when during the Autumn of 1596 the Congregation had started the systematic correction of books prohibited with the proviso "donec corrigatur" through the formation of local commissions. This suggests that this *censura* was probably not sent in until the beginning of 1597. Chelli's letters to the Congregation show that he transmitted *censurae* in at least three moments: in February 1597 (doc. 60), in March-April 1598 (ch. Grataroli, doc. 3), and in August 1599 (ch. Erastus, doc. 3). In 1597 and 1599, Chelli indicated the *censurae* he transmitted, but he did not mention the *censura* reproduced here. Rossi also transmitted a *censura* in 1600, when Chelli had moved to Cremona; cf. ch. Arnaldus of Villanova, doc. 10. Moreover, in a letter written on 29 February 1600, the Vicar of Ravenna's Archbishop referred to this *censura* (see doc. 67 and note 1050), and the date '29 February' is repeated in an annotation at the end of the *censura* by a functionary of the Index.

[985] Cardano *1554*a.

[986] On pp. 135-136. Cardano cited an argument by Aristotle on the eternity of the world, based on the sea being salty.

144. in principio "seu factum, ut Theologi" adderem "et veritas est", ne Theologorum sententia, et veritatis, videat⟨u⟩r eandem habere incertitudinem, quam reliquae ibi adductae opiniones habent.[987]

246. lin. 11. "ex aeterna conversione" dicat⟨u⟩r "perpetua conversione" nam licet perpetuum significet aeternum, tamen significat etiam quandoque idem quod continuum, et diuturnum: ut est apud Ciceronem pro Rabirio: nam meae vitae perpetua consuetudo. et de finibus, Perpetua oratio non rhetorum solum, sed etiam philosophorum est. et alibi millies.[988] quod idem videt⟨u⟩r Cardanus affirmare pag. 683. lin. 20. quod magis etiam ipsum urget. Idem pag. 122. lin. 17. et 266. lin. 15. et 665. linea 2.[989]

274. lin. p⟨rim⟩a "etiam citra Divinum" usque ad "occiderint" inclusive, deleat⟨u⟩r, ne Divina humanis profane miscentur.[990]

416. lin. 7. "plures fuere artifices" haec delenda vident⟨u⟩r usque ad "meliorum causa" inclusive: vident⟨u⟩r enim pluralitatem principorum, creantium species rerum ponere, et aliquo modo sapere haeresim Marci nescio cuius, duo ponentis ex adverso sibi esse principia, et Heraclionitarum, qui duo asserebant principia, unum ex altero, et ex his duobus alia plurima, et Archonticorum asserentium, Universitatem quam Deus condidit, opera esse Principum, quos secuti sunt, et renovarunt Cerdoniani, Marcionistae, Synerij, Apellitae, Manichei et alij, de quibus late D. August. libro de heresibus.[991] Praeterquam quod dicere corpora omnia generabilia et corruptibilia facta esse propter hominem, non solum non est insanientis, ut ipse dicit Carda-

---

[987] Cardano referred, quite neutrally, to several views of the origin of heaven, among which the Christian view of creation.

[988] Cicero, *Pro C. Rabirio*, I, 2; *De finibus bonorum et malorum*, II, 6.

[989] The Censor made an objection to Cardano's use of the adjective "eternal" for natural phenomena.

[990] Cardano cited Jesus' condemnation to death by the Jews showing that common people suspect the sage.

[991] The Censor discussed an important passage of book XI, where Cardano denied that the other living species were created for man only, stating that living creatures are excellent in their kind, as man is in his. Therefore, it was perhaps more suitable to suppose that every species was the work of a distinct creative principle. According to the Censor, this view derives from several late-ancient philosophies and heresies, purporting a plurality of principles originating the natural world. Rossi's examples are discussed in Augustine, *De haeresibus ad Quodvultdeum*, chs. XIV, XVI, XX, XXI, XXII, XXIII, XLVI, in PL, 42, cols. 28-35.

nus, sed veritatem enunciantis, siq⟨ui⟩dem Arist. 2. de anima t. c. 37.[992] id ostendit, ut cum locum declarat Zimara in sua tabula, in verbo, Homo.[993] et S. Tho. 2.ª 2.ae q. 64. art. p.° in corp. qui hinc late ostendit 1. p. q. 96. art. 1. in corp. esse naturalem subiectionem aliorum animalium ad hominem, et propterea venationem silvestrium animalium esse iustam, et naturalem, quia per eam homo[a] vendicat sibi,
66v quod est naturaliter suum.[994] // Hinc Genes. p.° Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, ut praesit piscibus maris etc.[995] et 1.° Politicorum.[996] Semper deterius, nobilioris gratia dicit⟨u⟩r. Idem D. August. de civit. Dei cap. 20. lib. p.°.[997] Itaque sic scriberem "Virtus productiva ex Deo indita rebus[b] unaquaeque" commodo prospexit sui opificij quo ad eius naturam: sed[c] Cum[d] homo creatus fuerit, ut commode uteret⟨u⟩r omnibus; nam talpae combustae cinerem, cum ovi candido, loco leprae illitum, plurimum iuvare, et eius sanguinem ovis, nudatum pilis caput, replere capillis tradunt. Viperae caro comesta, visum acuit hominis, lepram sanat, venenis resistit: fel oculorum ungulam, adeps, caliginem tollit; vere[e] dicit⟨u⟩r, ut omnia creata sint a Deo propter ipsum, cum tamen ratione ipsius virtutis[f] particularis quo ad eius naturam[g] unumquodque propter se creatum sit, nec minus coturnix, hac ratione ob accipitrem, quam animalia propter hominem facta sunt: si quidem res exteriores, quo ad carum natu-

[a] "homo": in the interlinear space.
[b] "Virtus productiva (...) rebus": in the interlinear space for some erased words.
[c] "quo ad (...) sed": in the interlinear space
[d] After "Cum": "igitur", erased.
[e] "vere": in the interlinear space per "fastum", erased.
[f] "ipsius virtutis": in the interlinear space.
[g] "quo ad eius naturam": in the interlinear space.

[992] The Censor cites according to the traditional division of Aristotle's text (as in Zimara's work cited in the next note, for example). Text 37 (now *De anima*, II.4, 415b13-28) asserts that the corporeal parts of living beings are the instruments of their soul.
[993] *Tabula dilucidationum*; cf. Zimara *1548*, f. 70v.
[994] *Summa Theologiae*, IIa IIae, q. 64, art. 1: "Utrum occidere quaecumque viventia sit illicitum"; I, q. 96, art. 1: "Utrum Adam in statu innocentiae animalibus dominaretur".
[995] Gn 1: 26.
[996] Aristotle, *Politics*, I.5, 12554a24-1255a2, on the relationship between men and animals.
[997] *De civitate Dei*, I, 20, in PL, 41, cols. 34-5.

ram, non subiacent humane potestati" S. Tho. 2.ª 2.ae q. 86. art. p.o[998]. lin. 26. "aliorum illius opificum" dicat⟨u⟩r "summi illius opificis" propter iam adductas causas.

423. lin. 14. "Idolorum cultor" totam hanc legum comparationem ac disceptationem expungerem usque ad "maior pars vincit meliorem" inclusive. Haec enim cum nihil prodesse videant⟨u⟩r, nocere multum plerisque possent, pusillis praesertim, eoque magis, quod nonnullis rationibus ieiune admodum videt⟨u⟩r respondere, aliquibus nihil, ut ijs, quas pro Mahumetanis adducit: quodque peius est, subiungit pag. 428. lin. 1 "his arbitrio victoriae relictis" quae omnino verba delenda sunt, cum non declaraverit, penes quem sit victoria.[999]

430. lin. 8. "civitas aeterna" dicat⟨u⟩r " civitas penè aeterna".[1000]

470. lin. 2. "Ut omnes mutili improbi sunt" Videt⟨u⟩r his verbis, status et fama ledi multorum, qui licet claudi, aut gibbi, aut strabi, aut ceci, aut surdi, aut huiusmodi naturae vitijs affecti, sunt tamen ac fuerunt optimorum morum, idcirco addendum censerem "quod ad propensionem referendum est, quam tamen prudentia, et recti studium, Dei beneficio, superat" aut aliquid simile, ut docet Alb. Magnus lib. p.° de animalium sect. 2. cap. 2°.[1001]

477. ad finem "Melanthon, vir eruditus" deleat⟨u⟩r, est enim laus auctoris p⟨rim⟩ae classis.

478. lin. ult⟨im⟩a "quod et Christus docuit" tollat⟨u⟩r usque ad "maior magistro" inclusive, quia non decet aequare humana Divinis, ut hoc videt⟨u⟩r fieri.[1002]

487. lin. 13. "et si nolint amant: cogunt⟨u⟩r enim amare" addatur "pene" vel "fere", ne libertas arbitrij videat⟨u⟩r tolli.[1003]

---

[998] "86" is a mistake for "66"; see *Summa Theologiae*, IIa IIae, q. 66, art. 1: "Utrum naturalis sit homini possessio exteriorum rerum".

[999] On pp. 423-426 the four major historical religions known to Cardano (paganism, Judaism, Christendom and Islam) are compared; Cardano discussed in a relatively neutral way their main features and possible reciprocal criticisms.

[1000] This expression is not on p. 430, nor in its context.

[1001] Cardano held that psychological, moral and behavioral deformities correspond to innate physical malformations.

[1002] On the relationship between great men and their disciples.

[1003] Love feeling as depending upon the shape of the person loved.

494. de sonitu aurium, quod indicet bona vel mala, quia nullam videt⟨u⟩r habere rationem naturalem, ideo tollendum videt⟨u⟩r.

531. lin. 24. "ex oraculis sibyllae" dicat⟨u⟩r "ex oraculis ethnicis" nam sibyllae de multis fidei nostrae articulis prophaetarunt, et illis ita studebant christiani, ut sibyllistae per ludibrium ab ethnicis appella-
67r rent⟨u⟩r, ut ait contra // celsum scribens Origenes lib. 5.[1004] Unde utit⟨u⟩r ecclesia, teste David cum sibylla.

532. lin. 4. "Theologi naturalibus rationibus contra philosophos disputantes" hoc tollendum videt⟨u⟩r, quia licet fides sit supra naturam, non est tamen contra ipsam, et ideo apud scholasticos Theologos multa passim huiusmodi inveniunt⟨u⟩r, praefertim apud D. thomam, in quest. disput. et lib. contra Gentiles, et alibi: et in Concilio Lateran. an. 1515. habito a Leone X. Pont. Max. sess. 8. impositum est praeceptoribus philosophiae, ut erroneas philosophorum rationes, in his quae contra fidem sunt, solvant pro viribus ac veram et christianam philosophiam proponant: determinatque ibidem conc⟨iliu⟩m, quae fidei repugnant, non esse secundum philosophiam veram: verum enim non contradicit vero.[1005]

601. lin. ult⟨im⟩a "aeterna" tollat⟨u⟩r.[1006]

682. lin. 8. "securus et certus" deleant⟨u⟩r haec, siquidem haec securitas ac certitudo haberi in hac vita nequit, ut docet sacros⟨antu⟩m Conc. Tridentinum sess. 6. cap. 13, et etiam cap. 9. et 13. et Cano. 16. et 13.[1007]

[1004] Bk. V, ch. 61, in PG, 11, col. 1278.

[1005] Thomas Aquinas, *Quaestio disputata de veritate*, q. 14, art. 9: "Utrum fides esse possit de rebus scitis"; and *Summa Contra Gentiles*, I, 7: "Quod veritati fidei christianae non contrariatur veritas rationis". Then the Censor cites Leo X's bull *Apostolici regiminis* (19 December 1513), the major doctrinal text produced by the Fifth Lateran Council; see Mansi. 32, cols. 842-43.

[1006] Cardano used the adjective "eternal" for human works, such as certain architectonical constructions.

[1007] The Censor cites the decree *De iustificatione* (13 January 1547): ch. 13, "De perseverantiae munere"; ch. 9, "Contra inanem haereticorum fiduciam"; cf. *Concilium Tridentinum*. 5, pp. 795-96 and 794. In the second quote "ch. 13" is a mistake for 11 ("De observatione mandatorum deque illius necessitate et possibilitate", p. 795) or 12 ("Praedestinationis temerarium praesumptionem cavendam esse", ibid.). Canon 16 is: "Si quis magnum illud usque in finem perseverantiae donum se certo habiturum et infallibili certitudine dixerit, nisi hoc ex speciali revelatione didicerit: anatema sit"; number 13 is: "Si quis dixerit, omni homini ad remissionem peccatorum assequendam necessarium esse, ut credat certo et absque ulla haesitatione propriae infirmitatis et indispositionis, peccata sibi esse remissa: anatema sit" (p. 798).

lin. 12. "Haec igitur summa" expungat⟨u⟩r, usque ad "felicitas est" quia haec haben⟨tu⟩r in caelo, ubi iusti fulgebunt sicut sol, et perpetuo fruentur summo bono, qui est Deus; Nam hic loquitur Cardanus de sapientia humana, ut patet inferius, dum ait "Ad hac habendam sapientiam, delectu opus est etc". ubi de humanis disciplinis sermonem habet: neque magis in Theologia vim facit, quam in iuris prudentia, aut arte medica: cum enim secundum duplicem hominis statum, duplex illius sit beatitudo, Patriae, et Viae, constat hic eum loqui, non de beatitudine patriae, ubi nequaquam opus est addiscere humanas scientias, sed de beatitudine Viae, quae cum sit inchoata, et non perfecta, non est summa felicitas quam homini Deus tribuere aut potuit, aut noluit, ut hic scribit Cardanus. Imo cum Aristoteles, et philosophi ethnici affirment beatitudinem viae esse duplicem, speculativam et practicam, hic nihil de practica loquitur, quod erat tamen necessarium, quae est, ut inquit Arist⟨otele⟩s p.° moral. Nicomach. cap. 10. operatio secundum optimam virtutem:[1008] sed tantum de speculativa, quae tamen non acquirit⟨u⟩r per artem medicam, ut de hac exempli gratia loquar, de qua et ipse scribit Cardanus, sed ut idem affirmat Arist⟨oteles⟩ lib. 10. cap. 7. 8. moral. Nicomach.[1009] in speculatione supremorum entium: quae hic nequaquam a Cardano docent⟨u⟩r, eoque maiore ut mihi videt⟨u⟩r, incuria, quia ita etiam, ut graviss⟨im⟩i Theologi explicant, docuit Salvator noster, sed longè eminentiori modo, qui beatitudinem speculativam collocans in cognitione Divinitatis, Hoc est, inquit, vita aeterna, ut cognoscant te Deum, et quem [misisti] // Iesum Christum. Io. 17,[1010] et practicam in operatione secun- 67v
dum rectissimam rationem Divinam, Beati, inquit, pauperes spiritu. Matth. 5.[1011] Quae volui hic attexere, ut etiam id confirmarem, quod supra dixi, Veram philosophiam, non repugnare fidei.

699. ad finem, videtur affirmare, nostri temporis lamias somniare se ad ludum ire, non autem vere id facere: Quod quidem cuidam sectae accidit, mille et ducentis amplius ab hinc annis, credenti quandam mulierem conversam esse in Deam Herodiadem, aut Dianam, creatu-

[1008] Bk. I, X, 9.
[1009] The two chapters argue for the view that supreme happiness consists in contemplation.
[1010] Io 17: 3.
[1011] Mt 5: 3.

ramque unam, in aliam, ab alio quam à vero Deo, converti, eamque Deam spiritum bonum esse, et se vocari ac duci a bestijs ad eius obsequicum, cum tamen nequaquam verè duceretur, sed Demon haec mentibus hominum, sibi per infidelitatem subditorum, phantasmata irrogaret, verteretque se in diversas personarum species, ut late patet cap. episcopi. 26. 9. 5.[1012] Quae secta in Concilio Romano a Damaso p.° Pont. Max. reiecta, damnataque longè fuit diversa a lamijs nostri temporis, quam sciunt ac fatentur spiritum sibi appatentem, Demonem esse, non hominem in Deam versum, nec se ad eius obsequium vocari, nec creaturam unam credit in aliam Deam mutari: quamquam in nonnullis eodem modo credant: Neque negabat illa expresse fidem, aut crucem conculcabat, aut abutebatur sacramentis, aut non mittebat maleficia, ut nostri temporis strigimaga[..]: quarum licet pleraeque spiritu nonnumquam ferantur, id autem est phantasia, ut docet Caietanus 2.ª 2.ªe q. 95. art. 3.[1013] tunc scilicet cum adire ipsae ludum nolunt, cupiunt tamen ea nosse, quae ibi fiunt, quod et ipsae fatent⟨u⟩r, tamen quandoque re ipsa eunt ad ludum, vel pedes cum prope est, etiam ante quam dormiant, vel a Demone ducte, vectaeque alioqui necesse esset negare innumera pene acta, et processus iudicum, ut penes Paulum Grillandum, et Silvestrum Prieratem in 2. Strigimag. et Malleum maleficarum 2.ª par. cap. 3.[1014] latissime constat. Itaque ubi dicitur lin. 18 "opinionem lamiarum" scribat⟨u⟩r "opinionem aliquarum lamiarum".

701. ad finem "solvat⟨u⟩r somnus" adderem "neque tamen id certo. et pro actionum regula accipiendum est" et haec, ut superstitionis crimen vitet⟨u⟩r, cui immisceat⟨u⟩r Diabolica illusio, et tacita Demonum

---

[1012] The Censor cited the Gregorian editon of *Corpus iuris canonici*, causa XXVI, q. 5 (on forecasting and divination). For this text, see the introductions to the chs. Astrology and Magic.

[1013] *Summa Theologiae*, IIa IIae, q. 95, art. 3: "Utrum sit determinare plures divinationis species". In his comment to this text, Caietanus stated that not all demonic apparitions materialize as external objects, because some exist "ex parte videntis (...) sicut accidit febricitantibus (...)"; Thomas Aquinas *1888-1906*: IX, pp. 316-17.

[1014] *Tractatus de hereticis*, bk. II, quest. VII, par. 1; cf. Grillandi *1545*, fols. 34r-35r; Mazzolini *1521*, part II, ch. 1, point 5 (f. T 1, r-v: on places, ways and moments of the encounters between witches and demons); *Malleus maleficarum*, pars II, quaest. I, ch. 3: "De modo, quo [strigae] localiter transferuntur de loco ad locum".

societas, ut notat Armilla in verbo Somnium, et latius D. Tho. 2.ª 2.ae q. 95. art. 6. et ibi Caiet.[1015]

714. ad finem "Quis Martino septimo Pontefice" expungenda sunt usque ad "dignitate exui" inclusive: nam si de Pontifice Max. intelligat, nullus fuit hoc numero: et qui hoc nomine usque ad quintum fuerunt, nullus eo crimine infectus, ne dum in Concilio damnatus est. Quod si de aliquo inferiore Antistite scribat, omnino malum est, tum incerto modo loqui, tum detrahere famam Ecclesiastici Praesulis. Idem de his, quae de episcopo laudensi scribit.[1016]

718. post medium "Caro Ca[ruze]"[1017] tollat⟨u⟩r usque ad "paracle- 68r
tus" nam cum pluraque incognita sint nomina, et condiciones adhibeant⟨u⟩r vanae, tamquam necessariae, occulta apparet Daemonis invocatio et pactum, ut patet per caiet. in summa, et Armillam in verbo Incantatio.[1018]

722. lin. 11. "Sanguis mane in te" Haec est adiuratio, si quidem inducit⟨u⟩r sanguis ad sistendum, ex invocatione rei sacrae, ut definit S. Antonin⟨us⟩ 2.ª parte, tit. 10. cap. 8.[1019] et quia adiurare creaturas irrationales non licet secundum se, quia vanum est, sed per modum precationis ad Deum directae, quod pertinet ad eos, qui miracula faciunt Divina invocatione, ut docet D. Tho. 2.ª 2.ae q. 90. art. 3. ideo hic posset inesse dubium, praesertim quia ferè in simili scribit Navar.

[1015] The Censor cites *Summa, quae aurea armilla inscribitur* by the Dominican B. Fumo (or Fumi; first ed. Fumo *1549*). The work followed an alphabetical order; under "Somnum" Fumo discussed the danger that demons used dreams to influence men. *Summa Theologiae*, IIa IIae, q. 95 art. 6: "Utrum divinatio quae fit per somnia sit illicita". Aquinas allowed that some dreams may be caused by demons; in his commentary Caietanus analyzed several cases, among which the possibility that demons used dreams to command men; Thomas Aquinas *1888-1906*: IX, p. 324.

[1016] In the chapter on poisons and poisoning Cardano cited Martinus VII, who because of his research into poisons was dismissed as Pope by a Council. The Censor, however, noted correctly that there had been only five Popes Martinus, and that the biography of none concorded with the one mentioned by Cardano. Considering that no Anti-Pope assumed this name, Cardano's statement remains utterly obscure.

[1017] The two words were placed at the outset of a formula (referred to by Cardano) on the basis of which a hermit cured the poisoning caused by the bite of snakes.

[1018] Explaining the word "Incantatio", *Armilla* (Fumo *1549*) stated that the devil can be invoked, without mentioning him, merely using terms, words, and operations that indicate him.

[1019] The Censor cites S. Antonino (Antonino Pierozzo, OP), *Summa theologiae moralis* (or *Summa maior*), pars II, tit. X, ch. 8: "De adiuratione"; Antoninus *1582*, II, fols. 347v-348r.

cap. xi. n.° 36.[1020] de mulieribus utentibus exorcismis licitis, et esse illis prohibendum, tum quia saepe multa superstitiosa miscent, tum quia ex hoc aliqui simplices ansam arriperent, ad quippiam simile faciendum, ut sentit idem D. Anto. 2. par. tit. 12. cap. 1. § 11.[1021] accidit ad haec irreverentia, quam in huiusmodi solet saepe inveniri.

lin. 19. "I[a]o Sabaoth" delenda haec est, quia ad rem vanam, nempe ad congregandos ad admirationem pisces adhibent⟨u⟩r, sacrae voces. Idem dici potest de eo quod infert⟨u⟩r ex Africano, ne vinum corrumpat⟨u⟩r "Gustate et videte" quae sunt verba psalmi. 33.[1022]

724. in medio "includunt⟨u⟩r haec generaliter membris canis" expungant⟨u⟩r haec usque ad "in turrentibus" inclusive,[a] Venefica enim sunt, licet ibi etiam dicant⟨u⟩r inania, cum posset Demon simpliciores Daemon decipere qui illis uterent⟨u⟩r, ut sunt quandoque perniciose curiosa humana ingenia.[1023]

725. ad finem de sigillis ibi "figuram autem nihil" adderem ad maiorem declarationem "quia cum nihil naturale in huiusmodi impressione recipiatur, ut efficere aliquid valeat, ergo in aliquod spirituale est reducendum: non in Deum, vel angelos, quia ad huiusmodi auxilium hoc modo non praestant, igitur ad Demones" ex armilla in verbo superstitio n.° 4.[1024]

---

[a] After "inclusive,": "Venef", erased.

[1020] *Summa Theologiae*, IIa IIae, q. 90 art. 3: "Utrum liceat adiurare irrationalem creaturam". The Censor then cites *Enchiridion* by M. De Azpilcueta ("doctor Navarrus"), ch. XI: "De primo praecepto Decalogi", par. 36, on the invocation of irrelevant, superfluous or sinful, deities; Azpilcueta *1575*, fols. 92v-93r.

[1021] Antoninus *1582*, II, fols. 357r-361r, in ch. "De superstitionibus": section 11 (f. 360r) is entitled "Incantationes pro sanitate sunt illicitae".

[1022] Cardano cited two magical recipes from Constantinus Africanus, one enabling man to collect fish in a determinate part of the sea and another to preserve wine for a very long time in a jar. See Ps. 33: 9.

[1023] The passage regarded methods for poisoning a person at a distance through magical operations that were accomplished using physiological discards, such as nails, hair and excrements. Cardano stated that all these methods were derived from Agrippa's works.

[1024] The Censor cited from Fumo *1549*, ch. "De superstitione", § 4: "Superstitiosum aliquid esse quomodo cognoscatur", where the author stated that an image drawn or encraved on an object could not assign properties that it did not possess already naturally, save when it is done by demons.

736. lin. 13. "sunt etiam in nobis" delerem, usque ad "Varietate trastuli" quia per has maculas divinatio, nulla ratione naturali, mea sententia, nitit⟨u⟩r, et quae de Sole afferuntur et Luna, quod unguium et dentium incrementis praesint, nulla firmantur demonstratione, et si qua firmarentur, nihil ad Divinationem: quae sapere videt⟨u⟩r Chyromantiam, in qua, lineae etiam et montes planetis adscribuntur, et ipsemet Cardanus ea reponit inter augurij genera. pag. 738. lin. 1.[1025]

744. circa medium "viro in omni genere linguarum eruditiss⟨im⟩o, 68v
Theologoque" deleant⟨u⟩r, quia sunt laudes Andreae Osiandri auctoris p⟨rim⟩e classis.

lin. ult⟨im⟩a "similia haec prorsus" expungenda sunt, usque ad "repraesentabant" inclusive quia quae supra naturam accidebant, eremiae cultoribus, non naturalem vim adducit, non absque piarum aurium lesione.[1026]

746. lin. 4. "sed causam ex Averroe nunc ostendam" ego libenter haec omnia expungerem usque ad pag. 747. lin. ult⟨im⟩a "solvit, contingunt" inclusive, quia licet ex Averroe desumpta sint lib. 3. coll. cap. 38.[1027] illud tamen nequaquam assentiendum videt⟨u⟩r, neque enim tantum potest imaginatio, imo per huiusmodi figmenta, videt⟨u⟩r tacitè velle destruere multas angelorum visiones, et Demonum, quia viris sanctis apparuerunt, et extases, et raptus[a]. Quod facit etiam contra ipsum Cardanum: cum enim asserat Averroes ea fieri ob imaginationem earum rerum antea conceptam, ipse cum esset puer quadriennis Cardanus, nullas scribit se habuisse imaginationes earum rerum, quas videbat, sed statim experrecto, sese illi offerebant.

[a] After "raptus": one and a half lines erased.

[1025] The passage stated that stains on the nails and on the skin are signs of the future life of a person, and it classified them in different types.

[1026] In this passage Cardano explained the visions by hermits with their poor nourishment and their rigour of life. The expression "non absque piarum aurium lesione" has a strictly technical meaning: it refers to a determinate level of heterodoxy; see ch. The Organization of the Index, sect. I, doc. 9.

[1027] In this passage Cardano spoke about visions he frequently had, in particular when he was a young boy, and he explained their possibility referring to Averroes, *Colliget*, book III, ch. 38 "De sensu visus et de ei accidentibus", where Averroes discussed the organical and psychological causes of visions of inexistent things. Possibly he read the chapter in Averroes *1549*, fols. 64v-65v.

748. ad finem "nisi ut premebat⟨u⟩r" adderem ego "quam sunt indicia Diabolici spectri firmissima" ita enim disputat et docet doctiss⟨im⟩e Caiet. 2.ª 2.ae q. 95. art. 3.[1028]

749. lin. 27 "simili quoque ratione" deleat⟨u⟩r usque ad "inhabitant" inclusive, propter rationes supra adductas.[1029]

lin. 9 "Ex his apparet" expungat⟨u⟩r usque ad "terrorem incutere" tum quia falsum est, quod ait, viros fortes haec spectra aut numquam, aut rarò videre, nam et Brutus vir fortuis spectrum vidit, et alij similes multi, ut a Plutarcho in initio vitae Cimonis de Daemone, item de Pausania, item apud Suetonium in Caligula occiso, tum quia visiones destruit Daemonum, et aliorum, de quibus viri pij et catholici, presertim D. Gregorius in Dialogis, et D. Cyprianus tradiderunt.[1030]

755. in fine "Nobis eadem est" expungat⟨u⟩r totum, usque ad "Hebr. 7" quod pactum cum Daemone tacitum includat. Idem [appareat] de pictura Chyrographi, paulo post adscripti: quamobrem tollant⟨u⟩r et a verba "ut a latere vides".[1031]

761. lin. 17. "vel quod melior" deleat⟨u⟩r usque ad "religiosissimus" inclusive, non enim talia religioni, puritatique sed impuritati, ac irreligiositati adscribenda sunt.[1032]

765. lin. 2. "vir eruditus" tollat⟨u⟩r, quia est laus auctoris p⟨rim⟩ae classis. pariter quod scribit lin. 13. "nam de illius fine haud dubitamus" expungat⟨u⟩r.[1033]

69r lin. 11. " viro docto et minime superstitioso" tollat⟨u⟩r, quia laudes sunt Erasmi.

771. lin. 1. "Verum aliquis dubitare" tollerem omnia usque ad "videt⟨u⟩r voluisse" inclusive, quia vident⟨u⟩r in dubium ea Demonum acta revocare, quae a nullo alio vident⟨u⟩r naturaliter potuisse fieri.[1034]

[1028] See notes 1013 and 1015.

[1029] Actually, lines 2-6. The passage stated that the powers and the phantasies of witches partially derived from their nourishment and from the nature of the places they lived in.

[1030] Here Cardano stated that the vision of the dead by sick persons is a sign of their physical collapse, and thus of a probable death.

[1031] On the apparition of demons and on the signs of their presence.

[1032] Cardano explained his father's capability to speak to demons and to obtain predictions from them with his loftiness and his piety.

[1033] The praise of Erasmus.

[1034] On the calling forth of demons.

774. lin. 3. "et quamquam naturale esse possit, mirum tamen est" expungant⟨u⟩r haec, quia dubiam facere vident⟨u⟩r visionem Demonum morituris eventientem, de qua tamen viri pij et catholici plura scripserunt.

lin. 20. "disputationisque" addat⟨u⟩r "naturalis" ut Theologica ac supernaturalis excipiat⟨u⟩r.[1035]

lin. 28. "illud nos magis monet" expungat⟨u⟩r usque ad "imperio addicti" quia videt⟨u⟩r asserere, Demones esse animalia aerea, quamadmodum Platonici senserunt, adversus quos, ut etiam in Apuleium invehit⟨u⟩r D. Aug⟨ustinus⟩ lib. 8. de civitate Dei.[1036] Ad haec videt⟨u⟩r negare Demonem cum Peripateticis, lin. 13. pag. 775. idque ex propria sententia.

776. lin. 8. "eadem quaestio est" deleant⟨u⟩r haec usque ad "nam hic Deo comparat⟨u⟩r" inclusive, nam videt⟨u⟩r negare aut saltem in dubium revocare, quod verissimum canit Ecclesia, nempe, quod qui bona egerunt, ibunt in vitam aeternam, purgatis primum, si quas habebant, peccatorum sordibus, qui verò mala in ignem aeternum.[1037]

777. ante medium "aequali quadam felicitate" cum non distinguat⟨u⟩r, quomodo hanc intelligat aequalitatem, idcirco haec verba expungerem: non enim omnium in caelo aequalis est felicitas, quia non omnium aequalia merita.[1038] Hinc Dominus ait Io⟨ann⟩is 14. In domo patris mei mansiones multe sunt,[1039] id est, ut inquit glossa, diversorum premia meritorum: et ibidem S. Aug⟨ustinu⟩s Denarius quidem ille, inquit, aequalis est omnibus, quem pater familias eis, qui operati sunt in vinea, iubet dari: quo utique denario, vita significatur, ubi amplius alio, nemo vivit, quoniam vivendi non est diversitas in aeternitate

---

[1035] Cardano stated that extranatural visions are more frequent with persons close to death, and suggested a 'natural' explanation. The passages on line 20 and 28 regard the reality of marvellous apparitions and the fact that the extensiveness of heaven suggests that it is not devoid of inhabitants and that the latter are demons, who are not commanded by anyone.

[1036] *De civit. Dei*, VIII, 16: "Quid de moribus atque actionibus demonum Apuleius Platonicus senserit" (PL, 41, col. 241).

[1037] In the passage Cardano considered the beatitude on Earth, limiting the latter to righteous princes, who thus can be compared to God.

[1038] The passage drew a distinction between the life of men, haunted by the shortness of time, and that of the blissful, who live in constant happiness.

[1039] Io 14: 2.

mansura, sed multae mansiones, diversas in una vita aeterna significat dignitates. Haec ille: ideo Apostolus 1. ad Corinth. 3.[1040] Unusquisque propriam mercedem accipiet, secundum suum laborem.

804. lin. 11. "multiplicatur in infinitum" delerem, usque ad "est umbratilis" quia videt⟨u⟩r concedere multiplicationem intellectus essentialiter: nisi addat⟨u⟩r "quo ad operationem, vel actionis effectum" et sic etiam exemplum ab eo positum magis quadrat.[1041]

69v 807. lin. 6. "minime, sed ab afflatu qu[ando]que" tollant⟨u⟩r haec, et horum loco scribat⟨u⟩r "maxime nisi admiscent⟨u⟩r irreligiositas, vel irreventia, vel iniustitia, vel imprudentia" sic enim posse hominem sortibus uti, declarat S. Thomas in opusc. de sortib. et 2.ª 2.ae q. 95. art. ult. et Caiet. in summa.[1042] Unde ubi dicit⟨u⟩r "lex tamen" dicat⟨u⟩r "lex enim".

lin. 10. "Nobiliss⟨im⟩i generis" dicat⟨u⟩r "Alterius generis" nihil enim habet commune Geomantia, vana, et prohibita, cum sortibus, quibus licet christiano uti.[1043]

808. lin. 17. "absit, sed quomodo" deleat⟨u⟩r usque ad "colores cluant⟨u⟩r" quia vult talia fieri fortuito, cum tamen verum sit, quod Pater coelestis vestit lilia agri, et faenum: Matth. 6.[1044] et certus perpetuusque illorum ordo indicat nequaquam esse casu, aut fortuito, ut patet .1. caeli. t. c. 15. 135. 138. et .2. Phys. 48. et 77. et clarius .12. Metaph. 13. et 18.[1045] et alibi millies. et Dominus apud Iob. cap. 38.

[1040] The phrase "Denarius quidem (...) significat dignitates" is a literal quote from Augustine, *In Ioannis Evangelium tractatus CXXIV*, tract. LXVII (PL, 35, col. 1812); I Cor 3: 13.

[1041] A passage on the similitude of the infinity of species emitted by a luminous body and the generation of thoughts by a rational soul. Although the latter is individual, the spread of its products cannot be limited *a priori*.

[1042] Thomas Aquinas, *Summa Theologiae*, IIa IIae, q. 95, art. 8: "Utrum divinatio sortium sit illicita"; *De sortibus*, ch. 5: "In quo ostenditur utrum sortibus liceat uti". In his comment to the afore-named art. 8: "Utrum divinatio sortium sit illecita", Caietanus stated that who throws dice, or something similar, in order to forecast the future, invokes the devil, and thus "carissime sortilegii crimen incurritur": Thomas Aquinas *1888-1906*: IX, p. 328.

[1043] The first of the two passages cited from p. 807 regarded the relation between the infinity of God and the possibility of foreseeing the order of events. The second one praised geomancy, referring in particular to the works of a prohibited author, namely Pietro d'Abano.

[1044] Mt 6: 26-28.

[1045] Aristotle, *De caelo,* I, 270a, 277a, 277b; *Phys.*, II, 196b, 198a; *Metaph.*, XII, 1072a. 1073a.

ait Numquid per sapientiam tuam plumescit accipiter?[1046] cuius sunt etiam plumae maculis certo, ordine distinctae. Siquidem sapientia et virtus Divina, ita mundi partes omnis aptavit, eamque illis naturam tribuit, ut mirabiliter constiterint, dederitque omnibus his, atque indiderit rationes seminales, ut declarat Egid. 2. dist. 14. q. 2. art. 2. et D. Tho. de pot. Dei. q. 4. art. 2. ad 22. et dist. 18. art. 2. et lib. contra Gentiles:[1047] et hinc ex contemplatione naturae rerum sensibilium, maxime erigitur humana mens ad contemplandum summum earum opificem Deum. Unde ecclesiastici cap. 43. de arcu caelesti varijs distincto coloribus, licet parum duret, dicit, Vide arcum, et benedic eum, qui fecit illum: naturaliter speciosus et in decore suo: [1048] neque enim Deus defatigat⟨u⟩r in providentia singulorum universorum.

810. lin. 14. "Dicat enim cur si Deus" expungat⟨u⟩r usque ad "causa consuluit" quia dubitat, cur si Deus est omnium auctor, mala bonis prestat, inde non solvit, sed dubium relinquit, et in suspenso.[1049]

Atque ita expurgabam Ravennae
Ego Hieronymus Rubius, unus ex deputatis
Subijciens demisse omnia iudicio dominat⟨ionum⟩ vestrum

Censura in Cardanum 70v
de subtilitate ex
Ravenna 29 febb.[a]

[a] "Censura (...) febb".: annotation.

[1046] Actually, Io 39: 26.

[1047] Rossi cites the *Quaestiones* by Giles of Rome (Egidio Colonna, Aegidius Romanus); art. 2 of "distinctio" 14, q. 2, treats "An opus tertiae diei ad germinationem terrae pertineat. Conclusio est affermativa" (Aegidius *1581*, fols. 604v-605r). Then he cites Thomas Aquinas, *Quaestio disputata de potentia*, q. 4: "De creatione materiae informis", where point 22 of art. 2 discusses Augustine's *De Genesi ad litteram*, V, 12 and 14, on the spontaneous capacity of growth and reproduction granted by God to living beings. Apparently, no work by Aquinas has a *distinctio* XVIII on this topic; "dist". is possibly an error for "disp⟨utatio⟩", or else "18" is an error for another number. However, the text has not been found. The *Summa contra gentiles* discusses the creation and the relationship between God and creatures in several questions; see in particular part II, qq. 16-29.

[1048] Sir 43: 11.

[1049] In the passage Cardano himself asked why God, author of the universe, permitted that evil got the better of goodness. He did not formulate a definite answer to the query, nor did he present it as his own; he attributed the issue to his readers.

67

Fabio Tempestivo,[1050] Vicar of the Archbishop of Ravenna, to Agostino Valier, Card. of Verona, in Rome

(Ravenna, [29 February 1600])

ACDF, Index, III.6, fols. 5r, 20v
(autographical subscription)

5r Mando con questa à V. S. Ill.ma l'espurgatione fatta sopra l'opera del Cardano de subtilitate lib. XXI impress. lugduni apud philibertum Rolletium anno 1594.[a] in octavo fol. fatta dal sig.or Gerollamo Rossi huomo non meno ricco di zelo et pietà christiana, che di scienze, uno de deputati di questa cong⟨regation⟩e; et si come tutti i luoghi da lui notati ci paiono degni di espurga⟨tion⟩e; cosi in alcuni par che sia ne-

[a] "1594": sic; an error for "1554" (see doc. 66 and note 985).

[1050] Fabio Tempestivo: BIOGR. The Archbishop of Ravenna was Cristoforo Boncompagni (1537-1603); see DBI, 11, pp. 686-87. Surprisingly, the letter is dated 29 February 1601 (confirmed in the final annotation on f. 20v), which cannot be, as 1601 was not a leap year. Thus, Tempestivo either wrote '29' for '28' or else '1601' for '1600'. The other letters in this codex are of little help, because they are not included in a strict chronological order. In a following letter to Card. Valier (dated February 1602), Tempestivo mentions this one as sent some months ago (ACDF, Index, III.6, f. 7r), which suggests to date it in 1601. However, the date '29 February' (see note 984) returns in the *censura* (doc. 66) sent in to Rome with this letter, and it does not seem reasonable to assume that the same error was made by two different persons. Furthermore, the *censura* was sent in by the vicar of the Archbishop of Ravenna, and not by the Inquisitor of Faenza, Alberto Chelli (who had transmitted the earlier *censurae* by Rossi), probably because between the end of 1599 and the beginning of 1600 Chelli moved from Faenza to Cremona (see BIOGR.), while his successor, the Dominican Pietro Martire Rinaldi, arrived in Faenza later in the year 1600; cf. ACDF, SO, *St. st.*, II.2.i, f. 42v. Thus, it seems likely to presume that the letter would have been written by Rinaldi, whenever the *censura* had been transmitted in 1601. The 'congregation' mentioned in the letter is one of the local Congregations of the Index for the expurgation of (conditionally) forbidden books, founded after the publication of the Clementine Index in several Italian cities; see the ch. The Organization of the Index, Introduction, section 4. This congregation was also referred to by Tempestivo in the letter of February 1602, where he informed Valier about the finished *censurae* that had been transmitted to Rome.

cess⟨ari⟩o; come meglio giudicherà cotesta Sacra Cong⟨regation⟩e, al cui giudicio si sottopone. (...)

Di Ravenna li 29 di febraio 1601

Di V. S. Ill.ma er Rev.ma

Humiliss. et devotiss. ser⟨vito⟩re Fabio Tempestivo Vic.rio

S.or Card.l di Verona[a]

1601 20v
Ravenna 29 febb.o
Ric⟨evu⟩ta 22 Marzo
Vic.o Archiepi⟨sco⟩pale al Card.le Verona manda la Censura del Cardano de subtilitate fatta dal D.r Girolamo Rossi senza sottoscrittione[b]

68

Anonymous, Expurgatory *Censura* of Several Works (Perugia, 1596-1600)[1051]

ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13), f. 647r-v

In Hieronimum Cardanum 647r
De subtilitate lib. 21.[1052]

Lib. 2. De elementis fol. 82. ibi, unde animae, usque ad, neque ergo. Et fol. 83. Ibi namque omnis usque ad mixta igitur.[1053]

---

[a] "S.or (...) Verona": annotation.

[b] "1601 (...) sottoscrittione": annotation. The expression "senza sottoscrittione" possibly refers to the fact that the concluding phrases of Rossi's *censura*, like all his other ones, mention his name, but do not contain any autographical subscription.

[1051] For the date of this *censura*, and the other ones sent in from Perugia, see ch. Leonhart Fuchs, note 152.

[1052] The Censor used the Lyon edition (Cardano *1559*).

[1053] In the first quote Cardano asserted that soul "calore quodam coelesti constat"; in the second one he draw some conclusions.

Lib. 5. de mixtis fol. 197. Ibi, Igitur si homo, usque ad clarius idem[593]. [1054]

Lib. 14. De anima et intellec⟨tu⟩ fo. 517. Ibi intellectus res est, usque ad ut vero ad oculum, cautè legendum.[1055]

Lib 14. fol. 521, ibi videntur igitur, usque ad in sensum.[1056]

Lib. 15 de . . .[a] subtili fo. 525. Ibi, in eodem genere. Usque ad et quid de sigillis.[1057]

Lib. 18. de mirabilib⟨us⟩ fol. 656. Ibi, verba non dedign[...][c]busque ad quid ego dicam.[1058]

Lib. 19. de Demonibus fo. 688. Ibi, tum quod uti aunt, usque ad, verum hoc quidem.[1059]

Lib. 19. de Demonibus fo. 679. ibi, Anulum dicunt, usque ad, sed haec mittamus.[1060]

Lib. 8. De plantis fol. 311. ibi, auxit hanc opinionem, usque ad, neque ergo mirum.[1061]

In practica Arithmeticae

Cap. 66 n.° 26. Ubi comparat Angelum homini.

In eod. Cap. et n⟨umer⟩o ubi de potestate Dei coarctata.

---

[a] After "idem": "Lib. 14"., erased.

[b] The suspensive points are in the ms; the title of book 15 is "De incerti generis aut inutilibus subtilitatibus".

[c] In *Prot.* CC.: "non dedignabor".

[1054] Here Cardano rephrased the same view, attributing it to Hippocrates.

[1055] See note 1053.

[1056] "Videntur igitur maxime sapientum immortales animi, anima vero est flamma quaedam. aut non sine illa, neque enim absque motu consistere potest. At in sensu non fit immutatio (...)".

[1057] Theologians were mentioned among those who intend to present views of natural reality that are based on rhetorical and poetical considerations, or else unrelated to the issue under scrutiny.

[1058] On a magical spell to block hemorrhages, noted by other Censors too; see, for example, doc. 71, f. 90r.

[1059] The phrase contains a harsh criticism of psychology and habits of many members of the secular clergy.

[1060] Two magical statements on the remedy of "morbus comitialis" and headache; see doc. 70, f. 90r.

[1061] On a magical remedy reported by Flavius Josephus; Cardano explained the Jews' trust in magical remedies with their "superstitio" and "ruditas", qualified as "maxima".

In de elementis

De elem. in 4.° fol. 147. et 148.
In lib. 5. fol. 357. lib. 14. fol. 919. et 930.
In lib. 15. fol. 937. et lib. 59. fol. 1213. 647v
In lib. 8. fol. 550.

In Commentario Ptolomei[1062]

Deleatur epistola dedicatoria operi praefixa.[1063]
In indice deleantur illa verba Christi Servatoris [genesis].[1064]
Lib. 2. cap. 9. tex⟨tu⟩ 54. deleantur illa verba, veluti cum Salvator noster natus est cometes, et c. usque ad illa verba, et ad hanc usque diem[a].[1065]
Eod. cap. in [rub⟨rica⟩] quae incipit multiplicatio effectus, deleantur postrema verba [rub.], illa Servatoris g[enes]is[b].[1066]

---

[a] In *Prot.* CC: "cometes apparuit in Oriente, quem Magi viderunt etc. usque ad illa verba 10 post circiter lineas, et ad hanc usque diem perseverant".

[b] In *Prot.* CC: "(...) multiplicatio effectus syderum etc. deleantur postrema verba rubricae, illa scilicet, et Servatoris genesis".

[1062] In contrast to the examination of the other works, here the Censor did not cite the page numeration. This part is in effect an exact copy of the correction of Cardano's commentary to *Quadripartitum* published in the expurgatory Index of Spain (1584); see ILI, VI, p. 1009. Another copy of the same correction, with slight variants (in the notes), is in ACDF, Index, *Protocolli*, CC (II.a.25), f. 167r. Yet, the Spanish correction was not adopted in the Roman expurgatory Index (1607) which only reproduced corrections of *De subtilitate* and *De rerum varietate*; see Guanzelli *1607*, pp. 559-98.

[1063] The work was dedicated to John Hamilton, Archbishop of St. Andrews; see note 271.

[1064] In the index: "Christi servatoris genesis lib. 2 com. 54 fo. 370". This phrase announced the most famous and controversial part, Christ's horoscope.

[1065] Cardano stated the the comet that appeared at Christ's birth – although not being sure it was a comet – announced "praedicatio, legis promulgatio, seditio populi, conturbatio, persecutiones, exilia, mortes, bella, regna, nomine Christi inchoata", which "ad hunc usque diem perseverant".

[1066] The Censor cited the title of the section on Christ's horoscope: "Multiplicatio effectus syderum secreta, et Servatoris genesis". Differently from the other Censors, he did not highlight that qualifying Jesus "servator", and not "salvator", was a Prostestant use, which Cardano could not ignore.

Ibidem post duo circiter folia, deleatur tota genitura Christi ab illis verbis, et quia Mars est dominus illius trigoni, et c. usque ad finem cap.

Lib. 3. cap. 16. Deleantur illa verba quam ob rem Christi, et [...] usque ad miracula[a].[1067]

Lib. 3. cap. 18. tex. 81 deleantur illa verba. Foeminae non potius qualitate etc. usque ad illud, piget me talia dicere[b].[1068]

Lib. 4. c. 1. post med⟨ium⟩ aboleatur, Et hoc est in quo plus habet fatum, quam Astrologia.[1069]

Item ex c. 5. tex. 28. deleatur, sed talis consensus à fato pendet.

69

Copies of Decrees by the Holy Office in the Archive of the Index (Rome, Early Seventeenth Century)

ACDF, Index, *Protocolli*, Z (II.a.22), f. 172r-v, 173r

172r Decreta facta in Cong⟨regatio⟩nibus S. R. et Univ⟨ersa⟩lis Inqui⟨sitio⟩nis occasione diversorum librorum. (...)

172v 1600 (...)

[a] In *Prot.* CC: "(...) quamobrem Christi, et Sanctorum etc. usque ad, miracula refertur".

[b] In *Prot.* CC: "Foeminae vero potius qualitate, quam quantitate peccabunt masculino modo se commiscentes etc. usque ad illud, Piget me talia dicere, sed veritas me compellit" (a quote from Cardano).

[1067] Cardano argued that miraculous healings, reported in the Gospel, could have a spiritual meaning, rather than a physical.

[1068] The passage was on a conjunction of Mars and Venus, which according to Cardano caused homosexual stimuli, among men and women.

[1069] This quote and the following one regard the notion of fate, referring to a respective work by Cardano, then unpublished; see note 435.

IIII Octobris[1070]

Commentaria Cardani in quadripartitum Ptolomei, non concedatur // licentia legendi.[1071] (...) 173r

70

Registrations of Decrees by the Congregation for the Index (Rome, Early Seventeenth Century)

ACDF, Index, XVII.2, f. 19r-v[a]

X[a] 8bris 1600 Hieronimi Cardani in quadripartitum Tolomei.[b] Non concedatur licentia legendi ex S.[to] off.[o]. (...) 19r

29 8bris 1574 Cardani opera quae de medicina non tractant fol. [5] Reprobantur 19v

[a] Copies on f. 49v.

[b] "Tolomei": sic.

[1070] The minutes of the meetings of the Holy Office of the year 1600 (cf. SO, *Decreta* 1600 and *Decreta* 1600-1601) do not mention this decree, neither on 4 October (as in this doc.) nor on 10 October or else in September 1600 (in the following docs.). However, its existence is confirmed by other sources, as it was among the decrees that Rome transmitted to Asti; cf. *Scriniolum*, p. 306. Apart from the different dates, probably due to mistakes by scribes, the omission of a decree was not exceptional. Moreover, other cases show that during the meetings decrees were executed, that had been taken on earlier days or that apparently did not require a formal decision because effects of previously taken general decisions.

[1071] The commentary to *Quadripartitum* was not prohibited as an individual work in the Clementine Index (1596), but only implicitly inasmuch as pertaining to the non-medical works prohibited *donec corrigatur*. This kind of prohibition usually fit a liberal yielding of permissions. It was a work on judiciary astrology, however, and thus totally banned by the Index Rule IX, as well as by Sixtus V's Bull *Coeli et terrae* (1586); see ch. Astrology. This particular situation, between 1596 and 1597, is the context of Gaspare Mosca's request for clarification; see ch. Astrology, doc. 45. The decree under consideration, which draws a neat distinction between this and other Cardano's works, was perhaps due to investigations triggered by Mosca's letter, because in the meantime several astrological works by Cardano were examined anew by the Congregation's Censors. This is testified by the copies of G. Rossi's *censurae* (probably for a fresh analyis), and Zuccoli's *censura* (docs. 59, 63). As said, the Roman expurgatory Index (Guanzelli *1607*) published corrections of *De subtilitate* and *De rerum varietate*, but not of Cardano's astrological works; thus, no solution was found.

ex S.^to^ off.° X[a] [7]bris 1610 Idem in Quadripartitum Ptholomaei. Non concedatur.[1072]

71

Anonymous, Expurgatory *Censura* of *De subtilitate* (Siena, 1600)

ACDF, Index, *Protocolli*, N (II.a.12), fols. 89v-90r, 94v

89v In libro Hieronimi Cardani de subtilitate haec vident⟨u⟩r corrigenda.

In libro quinto pag. 196. impressionis Lugdinensis anno 1580.[1073] in 8.° in medio paginae citat⟨u⟩r *melanchthon*[a] possit hoc nomen ut pote haeretici expungi.[1074]

Lib.° 7. pag. *262.* paulo post medium citat⟨u⟩r *munsterus* huius etiam heretici nomen deleri posset.[1075]

Lib.° 8. pag. *301.* paulo ante medium, ibi, *s*[...][b] *in providentiam referre cuncta absurdum, cum casu pleraque contingant.*[1076]

Dictum hoc magis absurdum videt⟨u⟩r et impium, cum nihil fiat sine providentia.

Lib.° 9. pag. *365.* in princ⟨ipi⟩o. *quoddam de locustis à S⟨anc⟩to Io. Batt⟨ist⟩a commestis deserto. minuit opinionem fidelium, et de austeritate cibi illius, locustarum etc.*[1077]

---

[a] All underlinings are in the text.

[b] In Cardano's text: "sed".

[1072] In the third line "1574" is a mistake for 1572; see doc. 47. In 1610, there were no meetings of the Holy Office on 10 September or 10 October, nor is there any decree on Cardano in the minutes of contemporary meetings. On 10 November there was a meeting, but Cardano is not mentioned in its minutes; ACDF, SO, *Decreta*, 1610, fols. 243r-245v.

[1073] Cardano *1580*, a reprint of the Lyon edition (1559), used by another Censor; see doc. 68.

[1074] In bk. V "De mixtis" Cardano cited Melanchthon in support of his view of the combination of the forms of the components in a mixture.

[1075] Cardano cited Münster on fragments of rocks and minerals representing human or animal images.

[1076] Cardano dicussed types of animal behaviour usually seen as functional to health care and inspired to God; by contrast, he deemed them at least partly casual.

[1077] On the case of a saint as one of the many types of nourishments only apparently caused by starvation.

lib.° 10. pag. 419. initio ferè deleri potest *Musteri nomen.*[1078]

lib.° 11. pag. *446.* post medium, *quod duorum alterum est, vel quod formae viventium* [...] *quorumdam, et viribus siderum constituant⟨u⟩r vel quod perpetuo varientur temporum successu.*[1079] Haec propositio temere etc.

et non admodum favet Divinae providentiae.

Pag. *451.* eiusdem libri post medium. *Neque enim pluris est apud Maumethi cultores Christianus* etc. videtur detrahi Christianus quod exerceat crudelitatem in Iudeos, quod tamen falsum est, et derogat benignitati et iustitiae nostrae legis.[1080]

Pag. 453. et 454. tota illa disputatio Maumethanorum adversus christianos quia videt⟨u⟩r preiudicare certitudini nostrae fidei.

Lib.° 12. pag. 468. post medium. Itaque iuvat maxime cum pulcris versari puellis? contra bonos mores haec sunt, ideo etc.\[1081]

Pag. *488. post medium Melanchthon vir eruditus.* laudat⟨u⟩r hereticus.[1082]

Lib.° 14. pag. *517.* Fine dicitur *Intellectus est res ipsa quae intelligitur.* non videtur hoc verum secundum communem philosophiam ex qua habemus esse potentiam, videlicet realem, videlicet certe formaliter distinctam ab anima, non autem rem ipsam quem intelligit⟨u⟩r.[1083]

Pag. *518.* post medium ab illis verbis. *ob id Sacerdos* etc. usque ad

---

[1078] Münster was cited concerning the properties of the parts of some fishes.

[1079] In Cardano: "Ergo duorum alterum necessarium mihi videtur, vel quod formae viventium numero quorundam et viribus siderum constituantur, (...)". Cardano puzzled whether the existing forms of life are all possible forms, whether they exist necessarily so (which he explained with astral influx), and whether they change in time.

[1080] Cardano presented philosophy mitigating the spontaneous tendency of human nations to loath and pour scorn on other nations. As example he cited the reciproke hate between Muslims and Christians, as well as between the latter and the Jews. Also the next pages cited by the Censor were devoted to this issue.

[1081] Cardano asserted that intellectual jobs weaken sexual desire and capacities; as antidote he advised the company of nice girls and the reading of erotic literature.

[1082] Cardano cited Melanchthon on the issue whether anomalous natural feats always forebode exceptional or tragical events. The passage had been noted years before by Chacón; see note 365.

[1083] "Intellectus res est ipsa quae intelligitur: velut cum equum intelligo, intellectus meus est forma equi".

de vero obscuritas videntur huiusmodi verba expurganda eo quod derogat dignitati sacerdotij.[1084]

Pag. *521.* ante medium ab ijs verbis *Nunc enim dum haec scribo usque ad verum medio tempore* etc. idem habet de intellectu quod dixerat in principio libri, et videtur loqui de potentia ipsa.[1085]

Pag. *525* ante medium habet haec verba, *In eodem genere collocantur Theologi* etc. quasi stultum sit theologo rationibus naturalibus uti contra philosophum, nam Theologia est habitus mixtus ex fidei principijs, et naturae.[1086]

90r Lib. *17.* pag. 630. quasi in initio ab ijs verbis, *Nam quid haec nunc scriptura* etc. usque ad illa, *Non autem aeternitas* etc. totum hoc vid⟨etu⟩r supponere intellectum esse rem ipsam que intelligitur, quod falsum est.[1087]

Lib.° *18.* pag. *651.* ante medium. *Quis Martino Septimo* etc. vide totum id quod dicit⟨ur⟩ de Pontifice expurgendum[a], nam ledet pontificiam sanctitatem.[1088]

Pag. *653.* versus finem. *exemplum illum Heremite curantis vulneratos a serpentibus* vidit tollendum, nam docet enim[b] genus quoddam prestigij.[1089]

Pag. *656.* in medio Precantatio illa ad sanguinem sistendum videt⟨u⟩r

---

[a] Here and elsewhere the text has "expurgere" for "expungere" or "expurgare".

[b] "nam docet enim": sic.

[1084] Cardano stated that secret doctrines exert intellectual attraction, the more so for the archaic and mysterious aspects of their transmission, an example being the symbolism of religious rites.

[1085] The passage rephrased Cardano's view of the intellect: "dum haec scribo, meus intellectus est ea quae per scripta haec tu intelligis: dumque medica pertracto, medicina; dum de numeris scriberem, tunc numerus erat, (...)".

[1086] See note 1057.

[1087] A quote on Cardano's noetics: "quid haec nunc scriptura ab intellectu meo differt?"

[1088] A passage on the curiosity of a Pope for exorcisms and magical rites in order to protect himself and harm others, already challenged by another Censor because no Pope Martinus VII ever existed. Cf. note 371.

[1089] On pp. 653-54, Cardano discussed the magical rites with which a hermit living near Rome cured the bites of poisonous snakes.

ablenda illa item ad capiendos pisces, et servandum vinum. Quero ab ijs verbis *sic* [...][a] *contigit* usque ad illa in lib.° 2.° contradicentium posset expurgi?[1090]

Pag. *657.* in medio ferè, ab ijs verbis Reliquum veneficium est etc; usque ad veneficia etc. tolli possent quia continet res superstitiosas, et abhortentes à veritate.[1091]

Pag. *666.* initio quod dicitur de unguibus et de earum significat⟨ion⟩e videt⟨u⟩r sapere superstitiosum quoddam, ideo aboleri posset.[1092]

Pag. *670.* post medium *Quod si forsan* etc. suboscura sunt haec verba an indicent animorum nostrorum interitum.[1093]

Pag. *671*: in fine quod dicitur de Heremitarum illusione expungi potest, nam detrahit existimationi, ac auctoritati multorum S⟨anc⟩torum patrum.[1094]

Lib.° pag. *679.* in medio. duae ille precantationes de morbo comitiali, et de capitis dolore vident⟨u⟩r abolendae.[1095]

Pag. *685.* historia philippi Melancthonis auctoris heretici auferri posset, et nomen erasmi Roterodami deleari[b].[1096]

Pag. *686.* post medium Historia illa de muliere, et Sacerdote posset etiam expungi, et saltem verba illa per parentesim dicta (cuiusmodi hic[c] nimis magna copia) omnino tolli debent, nam carpunt sacerdotes.[1097]

---

[a] In Cardano's text: "mihi".

[b] "deleari": sic.

[c] After "hic": "non", erased.

[1090] The ritual formula to block a haemorrhage, which cannot be cured otherwise, referred to the Passion of Christ.

[1091] A love charm from Agrippa, made with the body and web of a spider.

[1092] Stains on the nails of persons as signs of future events regarding them.

[1093] Cardano refused to divulge secrets in order to run up possible fame as a saint, recalling that neither did Galen, although he did not entertain the immortality of soul.

[1094] Cardano argued that at least a part of the illuminations and visions of hermits and anchorites was not due to God, but to natural causes, being mostly dreams.

[1095] The two "praecantationes" consisted in series of magical words.

[1096] The quotes on Melanchthon and Erasmus regarded their reports of magical rites to find treasures and of fires fuelled by demons.

[1097] On a priest, author of magical rites in Germany.

Pag. *669*; post medium verba illa. *Ut nunc quidem sunt theologi*; carpunt theologos, ideo delenda, et tollenda.[1098]

Pag. *692*. à medio, videtur, sentire potius non esse demones. si hoc dicat tanquam Peripateticus permitti potest, at si tanquam christianus securius est affirmare illos esse ut patet ex *tergumeni*.[1099]

Pag. *693*. initio quod dicitur de mortuis omnes esse solos, et ideo infelices, non videt⟨u⟩r christiane dici, nam qui moriunt⟨u⟩r in christianitate migrant in caelum ubi felicissime vivunt, in purgatorio etiam, et in inferno simul manent.

Pag. *696*. à medio, nomina illa quae tribuant⟨u⟩r intelligentijs motricibus non admodum firma ratione, aut auctoritate defendi possent. ideo forte expungenda.[1100]

94v 1600

ex Senis
Censura in
Scolam Salernitanam
Cardanum de subtilitate
Georgium fabricium de re Poetica
Castelvetri Petrarcham
Lactantium firmianum
Munsteri Cosmographiam[a] [1101]

[a] "1600 (...) cosmographiam": annotation.

[1098] In the Lyon edition p. 687 is numbered 669; the Censor cites this misprint. Cardano stated that most contemporary theologians were very poor preachers.

[1099] Cardano wrote: "Philosophus sum ego, placitis quantum licet Peripateticorum haerens: hi vero non admittunt daemones". Apparently, "Tergumeni" is a certain reading, but its meaning is obscure; the Censor probably referred to a theological or juridical text, which has not been traced, however.

[1100] Cardano mentioned the angels which govern the spheres: Gabriel (Moon), Raphael (Mercury), Anaël (Venus), Michael (Sun), Samaël (Mars), Sachiël (Juppiter), and Cassiël (Saturn).

[1101] The *censura* of Arnaldus de Villanova's commentary of *Regimen sanitatis* (fols. 85rv, 98rv) was sent in from Ravenna, not from Siena; cf. ch. Arnaldus, doc. 10. For the *censura* of Münster (fols. 93r-v), see ch. Münster, doc. 10.

72

Ambrogio da Asola, Expurgatory *Censura* of *De rerum varietate*, *De subtilitate*, *De venenis, Contradicentium medicorum libri* (Padua or Rome, 1597-1600)[1102]

ACDF, Index, *Protocolli*, N (II.a.12), fols. 47r-58r, 64r[a]
(autographical subscription)

Expurgatio libror⟨um⟩ Hieronimi Cardani de varietate rerum Basi- 47r
laeae 1557 ab Henrico Petri in folio impressorum:[1103]
per D. Ambrosium
ab Asula Priorem Sancti Spiritus de Papia Ordinis S⟨anc⟩ti Benedicti, ex Congreg⟨atio⟩ne Cassinensi alias S⟨anc⟩tae Iustinae de Padua

Ex libro primo

Cap. 4. fol. 24. verba, Hoc enim natura, delerem, et eorum loco legerem, hoc enim p ... us usu.[1104]

[a] A copy is in ACDF, Index, *Protocolli*, CC (II.a.25), fols. 182r-199r.

[1102] Ambrogio Biturno (BIOGR.) wrote *censurae* for the Congregation for the Index in Padua and Rome between 1596 and 1600, when he returned to Padua, where he probably continued to work as Censor; see ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 45. He wrote a list of medical authors to be corrected (same ch., doc. 47), probably between 1593 and 1597, at Rome or Padua. In May 1597, *De subtilitate* was not yet corrected at Padua (same ch., doc. 29, f. 267v). However, it is not unlikely that this correction was written in Rome, where he corrected authors "di medicina", among which probably Cardano and *De subtilitate* (see same ch., doc. 45). On f. 57v of the *censura* here reproduced, he states that he recently ("nuper") read *Contradicentium medicorum* at Padua. Now, since *Protocolli*, N contains sixteenth-century documents, it is not likely that he wrote the *Censura* after his return to Padua. Thus, the *censura* was probably written before he went to Rome, or else when he stayed there, in any case not after 1600.

[1103] In 1557 two editions appeared at Basel with the same frontpage, but in folio and in octavo, respectively; see VD 16, 3, p. 763, C 919-920. The Censor used the former (Cardano *1557*a), citing the pages as "folios".

[1104] Cardano referred to the inhabitans of central Africa, attributing to climate and natural factors their being "perfidi ac mendaces"; the Censor challenged the natural origin of moral qualities, since, from a theological point of view, it excludes freedom and sense of responsibility.

Cap. 6. fol. 33. verb. Vis syderis canis aquas male afficit, astrologica sunt, nec placent praeter id enim quod solum stagna male potest afficere, sed etiam iuditium non est ... malefica aliqua virente syderis, sed ab externo calore.[1105]

Cap. 9. fol. 48. verb. atque hoc ad astra usque ad quadam deflusione inclusive videnda, quia est Astrologica.[1106]

Ex libro 2.°

Cap. 11. fol. 52. verb. quod si ita est, usque ad tardius incl. del. cum margine, Christi lex quando m[utabitur].[1107]

Cap. 13. fol. 58. usque ad fol. 63. totum videndum est ... de influxu syderum, in eoque multa falsa, eronea, ac inepta habentur, ut puta constantia Sanctorum Martirum in tormentis influxui tribuenda esse.[1108]

Ex libro 6.°

Cap. 20. fol. 115. verb. fieri potest usque ad excisa coma interire incl. del. loco quorum leg. sed dicendum quod in Libano promiscue sunt Abietes, et Cedri.[1109]

Cap. 22. fol. 119. initium Cap. ita leg. Inter plantarum mira illud refferri debet, quod de inimicitia, et odio earum refferunt atque inter alia etc. delendo med⟨i⟩a.[1110]

Cap. 23. fol. 124. verb. aliena invadere del. dicit enim, Regis esse invadere aliena. infra, Paranthesis (qualis tu es) del⟨eatu⟩r cum margine Edoardum sextum cui etc.[1111]

[1105] On summer rains, which are unhealthy due to the constellations.

[1106] On the astral origin of an epidemy in the territory of Milan.

[1107] Cardano announced a revolutionary change in Christendom around 1800, due to the variation in motion of the precessions of the equinoxes.

[1108] Ch. 13 of book II, entitled "Influxus" (Cardano *1557*a, pp. 58-63) is among the Cardanian texts most frequently cited by the Censors, because it discusses the physical basis of astral influx on terrestrial events.

[1109] Cardano deemed it possible that the Biblical cedars of Lebanon in reality were pines.

[1110] A legend on the properties and behaviour of plants on St. John's Day.

[1111] Cardano urged Edward VI not to take care of the army only, but also of the health and well-being of his citizens.

Ex libro 7.°

Cap. 28. fol. 16[8] ... iuste quoque usque occiderunt inclus. del⟨end⟩a et in marg⟨in⟩e verb. et id iuste simil⟨ite⟩r del⟨end⟩a quia contra bonos mores.[1112]

Cap. 31. fol. 178. verb. atque id usque ad omni caret incl. del⟨end⟩a et infra verba cum Monachi usque ad interfuerunt inclus. delerem; vereor enim // ne hic latenter (quod infra aperte) detrahere villit[a] Do- 47v
minicanis Patribus.[1113]

fol. 180. verba, sed eum deprehensum usque ad finem cap. delerem.[1114]

Cap. 32. fol. 180. verb. vermiculum qui usque ad liberatur alij incl. del⟨end⟩a

fol. 184. Verb. alij quod foedum usque ad [...as][b] incl. del⟨end⟩a.[1115]

Cap. 33. fol. 192. verb. aut Caelo, aut aliqua alia virtute, astrologica.

fol. 196. verb. itaque haud usque ad [exti terint inclus. del⟨end⟩a.[1116]

Cap. 36. fol.[c] 213. verb. et caeli constitutio usque ad faveat incl. Astrologica.[1117]

Cap. 37. fol. 228. verb. alia ex astrorum positione sumitur astrolog.[1118]

fol. 230. verb. existimentque usque ad devoratus sit delerem: vult enim piscem qui devoravit Ionam dici lamiam.[1119]

fol. 252. verb. partim, usque ad infundente incl. del.[1120]

fol. 258. verb. alibi enim, usque ad stellarum cura incl. astrolog.

---

[a] "villit": sic, for "velit".

[b] In Cardano's text: "ut caninam benevolen*tiam* coemas".

[c] After "fol".: "23", erased.

[1112] Cardano reported as real the legend that spiders and scorpions kill their parents and eat them, approving this behaviour because due to natural and cyclical necessity.

[1113] The two quotes discussed the almost magical sense of smell of certain dogs and of several animals used by Dominican missionaries in India.

[1114] On sexual intercourse between apes.

[1115] Magical-superstitious healing of horses.

[1116] The first phrase stated that wit depended on celestial influx, the second that between man and animal may arise a profound relation of friendship.

[1117] Certain astral factors favour the rise of hybrids among animals.

[1118] Astral influx on the colour design of bird feathers.

[1119] On identifying the fish that swallowed Jona.

[1120] Here, and on f. 258, Cardano stated that astral factors favour the biological productivity of the sea.

Cap. 38. fol. 278. verb. similiter et Episcopi monachi videnda: dicit enim dari pisces qui sint forma episcopi, et Monachi.[1121]

fol. 281 verb. Monachi esse videntur similiter videnda.

Cap. 39. fol. 282. verb. eadem Christi usque ad fautores habet inclusive videndum cum margine, ova quibusdam etc.[1122]

Ex libro 8.°

Cap. 40. fol. 285. verb. ut cultus religionis fides del⟨end⟩a.[1123]

fol. 286. delend. verba, sed plurimum usque ad cultus incl. laudatur enim Edoardus sextus Angliae Rex, cum margine. infr. ita legend. ex his autem naturalis propensio ad mores.[1124]

fol. 288. verb. nuper aspiciebam usque ad vid⟨etu⟩r incl. del⟨end⟩a.[1125]

fol. 289. verb. sed audi quomodo usque ad revertor incl. del. sequentia autem usque ad esse constitutam inclusive fol. 292. considerand. agit enim de felicitate, et sacra profanis permiscet, illa oscitant⟨e⟩r hec studiose dilatat, et in sensus qui Hereticorum opin⟨io⟩ videtur arride-
48r re, imo bonum esset omnia usque ad finem cap. videre // nam fol. 292. in verbis utrique qui, usque ad nuper apparuit incl. dat semen cuiusdam suae doctrinae quae uberius infra, quod Heresis sit effectus atrae bilis, et

fol. 295. verb. superstitiones usque ad se existimant incl. del. et infr. verb. mirum usque ad vid⟨etu⟩r incl. del⟨end⟩a et infr. verb. admiratione verò, usque ad atque facta fol. 294. inclus. del⟨end⟩a.[1126]

[1121] Here, as well as on f. 281, Cardano reported stories about monstrous fishes looking like ecclesiastics pertaining to various levels.

[1122] On the extreme long preservation of eggs laid on Christmas or Ascension day.

[1123] Religion and faith among the characteristics of man that vary according to natural factors.

[1124] Praise of Edward VI as Philosopher King and example for his citizens.

[1125] On the tragical fate of two criminals showing that life is "dream" and "shadow".

[1126] On pp. 289-94 (in ch. 40: "Humana natura"), Cardano asserted that spiritual qualities and behaviour, including faith and the capacity to meet martyrdom, depend upon organic conditions. He also exhibited an eudemonistic ethics, stating that life can be happy even if human soul is not immortal. This is a central passage in all *censurae* to *De rerum varietate* (cf. doc. 2, f. 101r and note 583); it induced Cardano to modificate it in the correction of his works; see doc. 49, f. 352r-v.

fol. 296. ita leg. probum virum acceptare delenda vocem querere, et quae secuntur usque ad depugnandum est, vid⟨end⟩a.[1127]

Cap. 41. fol. 302. verb. de fide usque ad corpus exagitat incl. Vidend⟨a⟩.[1128]

Cap. 42. fol. 304. totum videndum, est quidem Cap. de mente, sed quam demens? ait enim nihil solidae antiquitatis extare ante Dictem Cretensem, et Daretem Phrigem; ergo Moyses, Iudicum, Ruth, Samuel, Regum fere historia fabulae sunt. animam toti Caelo inesse vult. etc.[1129]

fol. 309. ita leg. fit autem quatuor modi, pro sacramentorum pio usu, atque haec praecipua exercitatione bonarum artium ut in sapientibus etc.[1130]

fol. 310. ita legerem. quorum tamen sententia est falsa, et veritatem docet cathol. fides, quae asserit singulares animas à Deo in cuiuslibet ortum creari.[1131]

fol. 311. verb. mens ergo usque ad separata est inclus. cum marg⟨i⟩ne fides quid delerem; de fide enim mihi balbutire videtur, et cum eam dicat esse somnum, vereor ne hoc somno mentis supinam luteranorum fiduciam explicare, praesumptionemque propriae salutis certam cui securi indormiscunt inducere vellit.[1132]

fol. 312. ita leg. Quam Deum amare praeceptorum eius observationi, ac Sanctae Romanae Ecclesiae sacramentorum pio ac devoto usui

---

[1127] A honest man can accept public charges also in times of illegality, to impede that they are held by worse persons. He should not carry on a private war against bad rulers, however, because God could have hindered their rise.

[1128] Here Cardano identified religious faith as a form of hope.

[1129] Cardano listed Dictes and Daretes among the first authors, with Homerus and Hesiodus; this suggested the posteriority of Biblical authors and protagonists, contradicting usual sacred chronology.

[1130] In *De rerum varietate*, Cardano wrote that the mind can be purified in three ways: "exercitatione bonarum artium" (the case of "sapientes"), "abstinentia", and "morum integritate". The Censor noted the absence of a fourth way, which is fundamental from a theological point of view, namely the sacraments.

[1131] Cardano referred to and approved the uniqueness and eternity of the intellect, attributing this view to Theophrastus, Themistius, and Averroes.

[1132] Here Cardano established a relationship between "fides" and "ratio", viewing the former as absence of thought. This is considered by the Censor as a Lutheran influence; it rather reveals a sceptical origin.

incessanter insistere, in eoque sperare his gradibus, mens etc. delend. media.[1133]

fol. 313. verb. atque inter reliqua usque ad adeptos esse inclus. delerem cum margine, modus futura praesciendi.[1134]

Cap. 43. fol. 314. verb. multo verò minus usque ad prorsus videre fol. 316. incl. del⟨end⟩a.[1135]

48v fol. 319. verb. quae si Divino numine usque ad cur damnata incl. del.[1136]

fol. 320. verb. inter miracula usque ad emittunt incl. del.[1137]

fol. 321. verb. atque haec usque ad privavit incl. del. cum margine quidam ob vermes etc.[1138]

Cap. 44. fol. 323. Titulum, qui est cura morborum, superstitiosa. emendarem sic, Cura morborum mira.

fol. 323 verb. alia demum vera, aut inania delend.[1139]

fol. 324. verb. quidam falsa, quidam vera del⟨end⟩a infr. verb. somnia falsa, et infr. verb. Cibi abstinentia usque ad tristia facit incl. et infr. verb. inde amuleta usque ad exhibent incl. et infr. verb. Divinius, usque ad speculum fol. 326 incl. del. cum marginibus omnibus: mox ita leg. verum ut rem propositam declaremus, sciendum est tria esse gen. somniorum, à cibo, ab humore, a causa superiore, Deo nempe Opt. Max. qui eorum revelationem inspirat cum aliqua id petit necessitas, ut in duobus primis tùm solum sunt vera, cum naturalis causa, et effectus relucent; et si in initio noctis, et cum sanitate fiant etc. delend. media.

[1133] Cardano exalted the loathing of wealth and the self, and praised charity through God; the Censor added the intermediation by the Church.

[1134] Prediction of the future is an effect of innate gifts, exercise, and the use of "supplicationes Davidicae" (reading of the Psalms).

[1135] Describing the "miracula" some men may carry out, Cardano referred to some of his innate capacities, such as voluntary ecstacy, and seeing in the dark. Another central passage in the *censurae*; Cardano indeed planned to attenuate these quotes; see doc. 49, f. 353r.

[1136] On the supernatural gifts of Jeanne d'Arc.

[1137] On a Carmelite friar, whose hair, when squeezed, emitted sparks.

[1138] An episode told by Erasmus: an Italian spoke fluidly German without having studied it and without ever having been in Germany.

[1139] "Cura morborum superstitiosa" was the title of ch. 44 (pp. 323-40). All passages cited by the Censor, till f. 326, state that dreams anticipating the future are triggered by natural causes.

fol. 327. verb. diluculum usque ad de hoc etiam alias fol. 328. icl. del. cum omnibus marginibus.[1140]

fol. 329. verb. Corporis morbi usque ad peracta est fol. 330. incl. del⟨end⟩a cum marg⟨i⟩ne infr. verb. caret autem ratione usque ad male faciant fol. 331. incl. del. cum marginibus.[1141]

fol. 331. ita leg. ut sanati vidisse se affirment, idque vel in humores qui caput petunt refferendum est, vel si vident Demones, id Divino est miraculo ad terrorem vel ad emendationem nostram vel demum visio haec initium paenarum inferni censenda est, videlicet ab illis afflicti moriuntur, magna, et miranda fol. 332. del media.[1142]

fol. 333. vox, cum et infortunati vidend. sequentia verb. existimant autem usque ad suspendantur inclus. del. cum marg⟨i⟩ne abhortum etc. infr. verb. scriberem usque ad liberatus sum incl. delend.[1143]

fol. 336. verb. Nicolaus prodidit usque ad consumitur inclus. del.[1144] 49r

fol. 337. verb. vellut et illud usque ad seculorum inclus. del. Infr. verb. Similis fermè usque ad diebus incl. del. cum marg⟨in⟩e. Schirro, splenis. et Infr. ver. alij in fronte usque ad hoc minimè incl. del⟨end⟩a cum marg⟨ine⟩ Sanguini in auribus fluenti etc.[1145]

fol. 338. ver. Enthusiasmo usque ad abstineant inclus. del.[1146]

fol. 339. ver. et anulus usque ad dicetur inclus. et infr. inde nata usque ad dicemus incl. delendum et infr. ver. quaedam etiam usque ad repetere incl. vid⟨end⟩a et infr. verb. talia nec semper usque ad distillationes fol. 340. incl. del⟨end⟩a cum marginibus.

fol. 340. ver. in masculis usque ad prolificum incl. delend.[1147]

[1140] The passage discussed a method of healing rabies using the magical square (sator-arepo-tenet-opera-rotas).

[1141] Of these three passages, the first praised Cardano as free herald of the truth; the second and the third regarded female legends on the prediction of the sex of children and methods to block fertility.

[1142] On natural causes triggering visions of death or demons.

[1143] On natural and magical means avoiding spontaneous abortion.

[1144] A magical device referred by Nicole Oresme.

[1145] Magical-superstitious means to favour sleep.

[1146] Predicting dreams can be favoured by sleeping in certain environments (in particular underground). The first passage on f. 339 regards the same issue, the second describes magical remedies against various forms of distress.

[1147] A method for a diagnosis of male fertility.

Cap. 45. fol. 340. verb. aut de fato usque ad Astrorum cursus vidend.[1148]

fol. 342. Parenth⟨esi⟩s Dubitandum usque ad probi viri del.

Cap. 46. fol. 343. verb. et quasi per numinis afflatum solum incl. del. infr. ver. quorum mores usque ad transiere inclus. delend.[1149]

fol. 344. verb. nec minus usque ad narrat[u]s incl. del.[1150]

fol. 346. ver. hi sunt uque ad in illis incl. infr. ver. et ideo etiam usque ad apparere solent incl. videnda.[1151]

fol. 347. Divinationes vel, et, aut mutand⟨a⟩ in coniunctiones, et infr. cum ait Regum autem obesse legi praeesse.[1152]

Ex libro Duodec⟨im⟩o

Cap. 61. fol. 457. [...] fuit [...][a] usque ad artem incl. del. et eorum loco leg. de qua Abbas Tritemius librum satis grandem composuit litteris etc.[1153]

fol. 464. ver. forsan me usque ad secernere [habet] incl. et infr. verba meminit usque ad trahere incl. del.[1154]

Cap. 62. fol. 467. verba quoniam res usque ad habet viden⟨da⟩.[1155]

---

[a] In Cardano's text: "fuit vir".

[1148] This passage and the next contain references to Cardano's commentary to *Quadripartitum* (prohibited) and to two of his unpublished works, which were among the most dangerous from a theological point of view, namely *De arcanis aeternitatis* and *De fato*.

[1149] In the first quote, Cardano stated that his exposition in this chapter was inspired by God; in the second he asserted that circumcision was passed on by the Egyptians to the Jews and other nations.

[1150] The fear of hell dissuades from immoral and criminal behaviour.

[1151] On everlasting glory as belonging to the sages, and on miracles happening upon the death of great men.

[1152] Cardano wrote that sages promote ("prodesse"), and that kings hinder ("obesse"): the Censor corrects the second verb in "praeesse legi" (make and apply laws).

[1153] The Censor did not take into consideration books IX, X and XI ("De motibus", "De ignis artificiis", "De artificiis communibus"), because discussing machines and technical devices. The quote on f. 457 levels an attack against Trithemius and his steganography.

[1154] Against those who could criticize him for divulging dangerous secrets and evil actions Cardano replied that God created poisons and snakes. In the second phrase he stated that the Ancient aspired to a cult among posterity; maybe the Censor saw a reference to Jesus.

[1155] The delay or the anticipation of one day when one sails around the world is a rational fact, although it seems divine.

Ex libro tertiodec⟨im⟩o

Cap. 63. fol. 493. verb. praestigiosus mutand. in ioculatorius.[1156]

fol. 496. verb. atque hic ordo usque ad tolluntur incl. del⟨end⟩a.[1157]

Cap. 65. fol. 507. ita leg. Qui putat vetustatem nihil afferre incom- 49v
modi mortalitatis suae etc. del. media.

Cap. 65. fol. 507. verb. similiter f[uci] usque ad sit deserendus incl. del.[1158]

fol. 508. verb. admirabuntur usque ad gloriari incl. fol. 509. del. cum marg⟨in⟩e Conradus Gesnerus etc.[1159]

Cap. 66. fol. 514. ver. Quas ne Deos reiecturos dicuntur del⟨end⟩a.[1160]

Ex lib. quartodec⟨im⟩o

Cap. 68. fol. 523. ver. natura verò usque ad finem Cap. fol. 534. incl. del. de Divinatione enim agit in sensu a quo cathol. Ecclesia abhorret, ut puta, quòd dentur homines qui naturaliter apti sint ad divinandum ex vi Astri Vener⟨is⟩ ex loco ut antequam in Enthienismo:[a] temere, ac impie in Patres hanc divinationem negantes debachatur, eosque imperitiam arguit, ac demum dicit malos de re bona divinare non posse.[1161]

Cap. 69. fol. 534. Verb. et ignes usque ad heserint incl. cum marg. et infr. ver. est et in hoc usque ad accipienda sunt fol. 537. incl. del. cum marginib.

fol. 538. verb. dissidia usque ad, et etiam incl. et infr. verb. videntur autem usque ad finem Cap. del.[1162]

Cap. 70. fol. 539. ver. cum igitur usque ad consequi solent inclus.

---

[a] "Enthienismo": sic; may be a mistake by the scribe for "Ethnicismo".

[1156] Bk. XIII "De artificiis humilioribus"; Cardano decribed a ring made of several threads, with peculiar mathematical properties.

[1157] Evil is contrasted with evil.

[1158] In these quotes Cardano argued for a moderate use of cosmetics.

[1159] On pp. 508-9, Cardano praised Gessner, and recalled meeting him at Zürich.

[1160] There are delicious meals which not even the gods would refuse.

[1161] The Censor eliminates the entire ch. 68 "Divinatio an sit, et an in omnibus", another classical *topos* of Cardano censorship.

[1162] The quotes on pp. 534-538 regarded will-o'-the-wisp (in graveyards) and predictions of lightning, in particular when they announce ideological conflicts in a nation.

et infr. verb. quoniam tamen usque ad ac feritatem incl. et infr. Sed et tum usque ad rerum statu incl. et infra pulsi sunt Galli cum sequentibus usque ad finem Cap⟨iti⟩s videnda, agit enim de divinatione ex his quae in aere apparent deprompta nullo tamen firmo subnixus fundamento; sed vel ex astrol. iuditiaria, vel sibi familiari quolibet fingendi licentia.[1163]

Cap. 71. fol. 544. verb. tum superstitione del. infr. verba hec autem usque ad non multis alijs videnḋ⟨a⟩ sunt enim de divinatione ex his quae apparent in aqua, eodem quo proxime superiora conscripta stillo.

Cap. 72. verb. intra viginti menses usque ad vexata gravius incl.
50r del. infr. ver. terremotus usque ad oppressionem incl. infr. in mari // vero usque ad finem cap. videnḋ. ob rationem prius dictam.

Cap. 73. fol. 54.[a] omnia consid. quia sunt de divinat⟨io⟩ne ex his quae in plantis, iuditio tamen meo prope modum dicit similia anilis fabulis.

Cap. 74. .fol. 547. verb. ut ex eventu usque ad finem cap. sunt enim de inani divinatione, ex his quae eveniunt in agentibus animalibus.

Cap. 75. fol. 549. ver. ibi moriens usque ad dedit incl. del. cum marg⟨in⟩e Asinus rugiens etc. infr. ita leg. idque magno augurio ab ijs qui demonis imposturis se dederunt exceptum est.

fol. 550. verb. aut a Caelo id habent videnḋ. infr. ver. Sed ut animalium usque ad infaelicia incl. del. infr. ver. translatum est usque ad finem Cap⟨iti⟩s videnḋ.

Cap. 76. fol. 550. Caput ita inciperem In hominibus multo maiora mirabilioraque opera conspiciuntur, imo ut verius loquamur à D. O. M. facta miracula ... mus hominem etc. del. cum margine infaelicitatis etc. infr. vox predigium vertenda in mirabile infr. ver. Ego vero usque ad contingunt fol. 551 incl. del⟨end⟩a cum marg⟨in⟩e Vir asperam etc. infr. ver. causa igitur usque ad finem cap. del.

Cap. 77. fol. 551. ver. inquit Amianus usque ad ... fol. 552. incl. vi-

[a] "54": sic, for "546".

[1163] The final chs. of bk. XIV (chs. 70-77, pp. 538-53), all challenged by the Censor, discuss apparitions ("ostenta") in air, water, earth, plants, wild animals, domestic animals, and man.

dend. ita infr. ver. morum usque ad considerant incl. cum marg⟨in⟩e infans duplici etc.[1164]

fol. 553. verb. atque haec usque ad finem cap. vid⟨e⟩.[1165]

Ex lib. quintodec⟨im⟩o

Cap. 78. fol. 554. sunt verb. et sunt usque ad finem cap. vidend. sunt enim de divinatione artifitiosa, iuditio tamen meo inani.[166]

Cap. 79. fol. 557. ... del⟨end⟩a [Chiromantia] in quo una tantum, vel alia propositio ex Aristotele deprompta naturali ... causae reliquae usque ad fol. 565. inanias esse censeo.[1167]

Cap. 80. fol. 565 quod est de strigibus lamijs, et fascinationibus usque ad fol. 575. totum vid⟨etu⟩r del. praeterit enim quod in eo nulla doctrinae speties relucet, Divum etiam Augustinum de falsitate sugillat. sacrum inquisitionis // offitium de avaritia ob quam iniustas sen- 50v
tentias ferant notat, comminisciturque sacros inquisitores fingere quod Heretici vel similes cum Demone consortium habeant, cum tamen ut ipse dicit omnia sint effectus atrae bilis.

Cap. 81. fol. 575. usque ad 583 est de miraculis, et totum del⟨endu⟩m. initio enim ex tribus causis quibus dicit fieri miracula, primas vult esse avaritiam sacerdotum, et plura quae in Dei gratiam refferenda essent ad naturales causas (licet id non declaret) dicit reduci; ait etiam proprium sacerdotum esse mentiri: beluarum animas esse inmortales, licet non eodem modo quo mens. et multa alia procul à Catholica Doctrina.

Cap. 82. fol. 583. tit. cap. est, Auspicia: sed melius esset, an bruta utantur sermone.

fol. 584[a] verb. itaque nil mirum usque ad finem cap. del.

---

[a] After "584": a word erased.

[1164] On miraculous events during Constantius' empire, reported by Ammianus Marcellinus.

[1165] On the sense of the birth of deformed children and of Siamese twins.

[1166] Chs. 78-83, almost entirely eliminated by the Censor, discuss "divinatio artificiosa", chiromancy, witchcraft, miracles, augurs and haruspexes. The quote on Augustine (p. 569) challenges his credulity concerning magic and witchcraft. The passage on inquisitors (pp. 569-70) attributed many trials of witchcraft to the avidity and ignorance of judges. As the Censor observed, ch. 82 on augurs mainly regards the communicative capacities of animals, and their sounds as forewarnings.

[1167] The pp. 557-75 contain chs. 69-80, discussing chiromancy and "striges, seu lamiae".

Cap. 83. fol. 584. et 585. totum del⟨endu⟩m est enim de a[urus]pitio.

Cap. 84. fol. 586. verb. verum quae mihi usque ad non animadvertat 588 incl. del.[1168]

Cap. 85. fol. 589. ver. et his annis usque ad [...] rorum[a] incl. viden.

fol. 591. ver. itaque usque ad desolatio incl. et infr. ver. multa praeterea usque ad finem cap. vid. cum in marg. superiori etc.[1169]

Cap. 86. fol. 591. ver. praeterea de magicis inferius tractabimus delend.[1170]

fol. 592. verb. nox verò usque ad superesset incl. videnda.[1171]

Cap. 87. fol. 595. usque ad 601. totum del. est enim de mentis presagijs et oraculis.[1172]

Ex lib. sextodec⟨im⟩o

Cap. 89. fol. 603. verb. haec autem usque ad per absurdum est incl. del. [...] [...] sigilla superstitiosa.

fol. 604. ver. atque his sculpere usque ad versus fol. 605. incl. del. et reliqua fermè omnia usque ad finem cap. parum firma; cum enim Titulus sit, De rebus praeter naturam admirandis, eorum plura cum superstitione admiranda esse censeo.[1173]

51r Cap. 90. fol. 610. verb. candella usque ad est autem incl. del. cum marg⟨in⟩e Thesaurorum inventio. infr. ver. authores usque ad sopita est, fol. 611. incl. del⟨end⟩a.

fol. 611. ver. spe fide del. infr. verb. veluti verbenae usque ad di cem incl. et infra [sine] [...] usque ad agit inclus. del. cum omnibus marginibus.

---

[a] In Cardano's text: "caeterorum".

[1168] Mysterious events happened to Cardano; the acquaintance of a woman with a demon.

[1169] On unnatural voices and sounds.

[1170] Here Cardano announced the discussion of magic (ch. 90).

[1171] A legend of Scottish history.

[1172] Ch. 87 "Mentis praesagia et oracula" treats forewarnings emerging spontaneously from conscience.

[1173] The pp. 603-4 describe the magical virtues of objects with certain symbols impressed.

fol. 612. ver. accedat usque ad veriora incl. et infr. ver. reffert Olaus usque ad finem cap. del. cum margine fabulose etc.[1174]

Cap. 91. fol. 613. totum del usque ad 621. est enim de arte mag⟨i⟩ca A[rt efij et Michinij.[1175]

Cap. 92. fol. 621. totum del⟨endu⟩m.

Cap. 93. fol. 624. usque ad 662 totum del. nam propter varias superstitiones, vanitates, et nugas quas reffert, etiam ut Philosophus tuetur sententiam et Philosophiae, et comuni Theologorum consensui contrariam, quod Demones habeant corpora.

Ex lib. Decimo sept⟨im⟩o

Cap. 97. fol. 678. ver. melius est usque ad finem cap. del.[1176]

Ex Indice haec delenda[1177]

Ex litera A

Abhortum prohibentia	333.
Aeger an convalescat	339.
Amor quomodo solvatur	611.
Angelos, aut Demones in urceis etc.	658.
Annulus divinatorius	639.
Anima caeli quid sit	533.
Anthei tumuli [...][a]	611.

[a] In Cardano's text: "Antei tumuli mirum".

[1174] The quotes on pp. 610-12 (ch. 90: "Magia naturalis") regard: magical means to search gold and silver; magical practices cited by medical authors; hope, faith, and "sympathia" as factors of success for those practising magic; and magical practices among the Scandinavians described by Olaus Magnus.

[1175] The chapter is entitled "Ars Magica Artefij et Mihinii". Chs. 92 and 93 (pp. 621-662), which the Censor also suggests to eliminate, regard "Praecantationes" and "Daemones et mortui". The latter is one of the most extensive chapters of the work, and both are among those which frequently drew the attention of Cardano's Censors.

[1176] A chapter about magical means to find treasures; the indicated quote regarded the capacity of treasures hided underground of moving spontaneously.

[1177] "Rerum ac sententiarum index exactissimus" counts 16 unnumbered folios, after the text which ends on p. 707.

Anthiochi Cesenatis chiromantia 56.
Apes alvearia … quod signent
in versiculo Aranei, scorpiones matrem
occidunt etc § 8 … del. vers. 548.
Asinus rugiens super etc 549.
Astra num in anima imprimant futura: 529.
Augustini niphi suessani Demon 647.
Aucthoris iuditium de divinat⟨io⟩ne per Demones 641.
Auctoris protestatio 613.
Auctoris somnium de Demonibus 656.

Ex litera B

Baltanae expurgatio solum quod portenderit 547.
in versiculo Basinates pisces del⟨end⟩a verb.
velut monachi ominosi 611.
Belli Mit ra daci praedictio 642.
Bona signa in manu 159.

Ex litera C

Caccodemonibus quod frustra atributum 546.
Carbones sub plantis 119.
Cardanus Demonem ignorat 31.
51v Cardanus quam solide etc. 649.
Cardani experimentum etc. 525.
Cardani Patij cadaver etc 528.
Cardani qui est bonus genius 658.
Cardanum non est mendacij sibi conscium 126 et 635.
Catonis superstitio 621.
Chiromantiae ratio 537.
Christi lex quando mutabitur 52[d].
Civitatum excidij signa 555.
Conciliatoris coniuratio ad Daemonem 662.
Conradus gesnerus. 383. et 387.
Consentientia in predicend. observanda 561.
Cornelius agrippa mendax. 457.
Cornis alba, et presagium 547.

Corvorum multitudo maxima etc. 533.
Cura prodigiosa fernandi etc. 623.

Ex litera D

Tituli omnes de Demonibus deleri possint
Delictum ut quis dormiens fateatur. 531.
Dentium dolor mirabili modo etc. 333.
Deus cur malos conulcisatur cum omnibus sequentibus.
Tit. de Deo.
Divina cur non tractet author cum omnibus sequentib⟨u⟩s
de divinatione.
Dominici Inquisitores lupi rapaces. 572.
Dulcinus Hereticus 574.
Ducis Albae infortunij presagium. 557.

Ex litera E

Edoardi sexti Regis Angliae laus 286.
Episcopi pisces 278.
Exaltationes ... praesagia 554.
Excidij gentis signari 556.
Excidij proprij signa 554.

Ex litera F

facij Cardani op⟨ini⟩o de demonibus 629.
facij Cardani Python. 6[4]8.
fascinationis historia 585. et 567.
fatidici qui dicantur 524.
fatum impediri non posse 655.
fidei unitas quanta 312.
folleti Demonis historia. 661.
Folletos vulgo dictos etc. 632.
Fortuna cuiuscumque anni 652.
fulgur sepulcrum tangens 535. cum tribus sequentibus
futura, aut ignota intelligere. 324.
futura num ex ostentis etc. 313. cum tribus sequentibus

Ex litera G

Gedius proprius quibus videatur 554.
cum tribus sequentibus.
Geomantiae predictio. 528.
Germanica lingua loquens 321[a.

Ex litera H

Hecatonphalon Cardani 533.
Historia horrenda ignis 536. cum quatuor sequentibus
52r Historiae duae de Demone etc. 569.
Homerus Demones Deos appellat 642.
Homines praedictionibus apti 527.
Hominum natura per se etc. 645.

Ex litera I

Iecur cum duplici tunica quid 585.
Ieiunium quae praestet. 293.
Ignis cur Demonibus tribuatur. 596.
Ignis e caelo descendens etc. 585.
Ignis historia portendentis prospera 537. cum sequentibus
Ignis scintille ex vestimento etc. 136.
Ignes ambulones. 534.
Illustrium virorum interitus etc. 649.
Impij ex Deo divinare non possunt 533.
Infans cum duplici ore etc. 511. cum duobus sequentibus
Infirmitatum curatio mag(i)ca 547.
Infortunia ad quae refferentur 536.
Iniuriarum remissio an ad etc. 600.
Inquisitorum avaritia 569.
In somnia vera quomodo fiant 325.
Insularum ortus quid descernant 545.
Interpretes somniorum,
vel vatic⟨ino⟩rum etc. 529.
Inundationes quid significent 524.

Ex litera L

Lactea via in manu	558.
Lapides futura cog⟨nosce⟩re facientes	etc. 257.
Lapidum e caelo casus quid etc.	539. et 545.
Ligati ne co[…][a] quom⟨o⟩do solvantur	618.
Linea luxores significans	564.
Linea solaris in manu	558. cum octo sequentibus
Luterani ob opes inquisiti	572.
Luxatis curandis cantio	621.

Ex litera M

Magia naturalis	610. cum tribus sequentibus
Magorum suffumigia	611.
Malum et mendax idem	598.
Malum malo pelli	496.
Malorum hominum auspicia	598.
Manus partes cui planetae etc.	551.
Manus partium nomina	557. cum 2 sequentibus
Martirum Christi cur nullus etc.	648.
Medium id quo superstitiosior	339.
Mentem ad divinandum preparantia	533
Mensa manus	588.
Mentiri multa ubi liceat	611.
Miracula falsa difficil⟨lim⟩e etc.	575.
Mixta invisibilia dari posse	623.
Monachi pisces	278.
Montium octus quid declaret etc.	545.
Mortui historiae variae	635. cum tribus sequent⟨ibus⟩
Motus avium significatio	615.
Mulier Demonum auxilio sanata	649.
Mulieris cuiusdam mirum.	587.
Murium copia maxima quid etc.	548.

[a] In Cardano's text: "coeant".

Ex litera N

Negotiorum presagia.
52v Noctua canens quid indicet 547.
Nodi magici 612.
Nodis ut tollantur 339.

Ex litera O

Omina superstitionis pars. 548.
Oracula antiqua quom⟨od⟩o fierent,
cum omnibus sequentibus de oraculis 526. etc.
Osiandri visio 332.

Ex litera P

Partus monstruosi quid signif⟨icent⟩ 552.
Patientiae in tormentis causae etc. 289.
Pertinaces cur quidam in tormentis etc. 61.
Philosophiae ignorantia quod pariat 639.
Plotini genius 631.
Plutarchi sententia de divinandi etc. 556.
Pontificiae aulae 576.
Portenta animalium etc. 550.
Praecantationis vires 623 et 622.
Praedictio 627. etc.
Praesagij nomen quibus convenit 594.
Praesagia 466. etc.
Puros quae nos redant, et securos 254.

Ex litera S

Sacerdotum commenta 60.
Sacerdotes Demonum quibus rebus etc. 634.
Sacerdotum avaritia 575.
Sacerdotum fraudes 652.
Sacerdotum proprium esse mentiri 582.
Sapientia nostrorum temporum. 621.
Scintillae à crinibus hominis 320.

Sigillum ad somnum conciliandum	641. cum 2^{s} sequentibus
Sors	529. et 599.
Spurinae aruspicium.	584.
Spuriorum signum.	565.
Striges, et lamiae.	565.
Superstitiosa	337.

Ex litera T

Thesauri apud quos.	620. 671. et 672.
Tritemij stulto inventio	457.
Tirannidem quid portendat.	

Ex litera V

Vaticinaturi quid vocent	634.
Venerea capillaris linea.	564.
Veneris, et renum linea	568.
Veneti senatus constit. contra Inquisitores	572
Via combusta in manu	565.
Victoriae praesagia	555.

Eiusdem expurgatio librorum eiusdem Cardani de subtilitate rerum,[1178] Basileae per Sebastianum Henrici Petri 1582 in oct⟨av⟩o impressorum[1179]

Ex epistola dedicat⟨or⟩ia verb. Ita fatali quodam genio faeliciss⟨im⟩a fortuna gentis huius tuae videnda.[1180]

[1178] The Censor partially confounded the title of *De subtilitate*, object of his analysis, with that of *De rerum varietate*.

[1179] Cardano *1582*.

[1180] Dedicatory letter to don Gonzalo Fernández de Córdoba; the phrase, which according to the Censor attributed the military tradition of the family to some sort of predestination, is on p. 7 (n.n.).

Ex Indice haec delenda[1181]

53r

Ex litera A

Andreae Osiandri historia mira 950.
Arbores ubi radices in terrae etc. 460.
Auruspicum exempla egregia 942.
Aurium sonitus qui sponte fit etc. 694.

Ex litera B

Bonorum finis indolentia. 612.

Ex litera C

Cura prodigiosa filij Hieron⟨i⟩mi etc. 927 et 928.

Ex litera D

Demon ut responsa dare videatur. 384.
Demones, et Mortui quando etc. 977.

Ex litera E

Erasmi Roterodami hist⟨ori⟩a etc. 969.
Eremitarum illusiones unde 950.

Ex litera G

Gemmae quom⟨o⟩do possint facere etc. 342.
Gemmae quom⟨o⟩do imagines etc. 343.

Ex litera H

Herculis Planum cur nec musca etc. 604.

[1181] In Cardano *1582*, the "Index rerum maxime memorabilium librorum XXI. de subtilitate" follows, without page numeration, the dedicatory letter and the index of chapters.

Ex litera I

Infantes quom⟨o⟩do naturaliter loqui etc. 956.
Islandici cur mortuos videant 952.

Ex litera L

Lamiarum unguentum 952.
Lamiarum ludibria unde 954.

Ex litera M

Monstra an aliquando premonstrent 678.
Mortui, et Demones naturaliter etc. 951.
Mortuos in morbo videre etc. 954.

Ex litera N

Nux florens nocte S⟨anc⟩ti Io. Baptistae. 479.

Ex litera O

Oracula si non essent ambigua etc. 968.

Ex litera P

Petrus Apponensis maximus etc. 979.
Philippi Mellantonis hist⟨ori⟩a mira 968.

Ex litera S

Serpentium vulneribus cura etc. 927.
Serpentium vulnera in iumentis etc. 928.
Sigillorum vis 933.
Sortes in quibus et à quo 2008.[a]
Statua semper respiciens sacrificium 383.

[a] "2008": sic, for "1008".

Ex litera V

Veneficia quae [...]. [a] utile, et quae non cum quinque sequentibus 31. 923. 924. et 941.[1182]

Unguium vestigia quid signif⟨ican⟩t 942.

Ex libro Primo[1183]

fol. 40. ver.[b] et in quolibet usque ad aeternitate mundi incl. del⟨end⟩a vel ita leg. alias quae fuere ex opinione Aristot (falsa tamen) de mundi eternitate.[1184]

fol. 41. ver. anima tamen non videtur pars illius, considerand.[1185]

Ex lib. 2.°

53v fol. 69. ver. eiusdem ferme usque ad effitiant fol. 70. incl. vid. cum margine H[...][c] sydus quod submersionem navium nunciat.[1186]

fol. 75. ver. quidam ficus usque ad meticulosam incl. del⟨end⟩a.[1187]

fol. 106. ver. [...] animae[d] usque ad constat incl. del.[1188]

fol. 107. ver. calor autem usque ad sine anima incl. del.

fol. 108. ver. sed dices usque ad arcanis fol. 109. incl. del.

fol. 112. voces sacro liquore bis, mutarem in pretioso liquore.[1189]

---

[a] In Cardano's text: "docere".

[b] "ver"., that is, "versus", a line of text. See also below.

[c] The gloss on p. 69 begins: "Helenae sydus".

[d] In Cardano's text: "unde animae".

[1182] All quotes regarded nature and effects of poisoning.

[1183] The edition has a page numeration which the Censor indicates as "fol.", adding "verso" for the even pages.

[1184] Variations of the Earth's surface and man's shape, which could be infinite whenever Aristotle's view of the eternity of the world were correct.

[1185] The passage contained Cardano's view on a mortal and an immortal part of human soul.

[1186] On the forecasting value of fires appearing on the masts of ships when crossing the oceans.

[1187] Magical powers of crowns made of fig and bay leaves.

[1188] This quote and the two following ones state that soul is made of celestial fire, referring to the proofs exhibited in *De immortalitate animi* and *De arcanis aeternitatis*.

[1189] Cardano qualified a vegetal oil capable to block putrefaction as "sacrum liquor".

fol. 126. ver. atque ob id, etiam praecantationis prefert imaginem del. infr. ver. cum igitur usque ad anulum moveat incl. del.[1190]

fol. 128. ver. vel spiritibus usque ad descendit incl. del. et infra ver. atque hoc modo praecantatione moveri videtur del.

fol. 134. ver. videtur etiam usque ad impositus consid.[1191]

fol. 135. ver. vel minus sit homines occidere quàm pe[..]rare,[a] consid.[1192]

fol. 140. ver. [mus] quem Moysis appellant, consider.[1193]

fol. 152. ver. solis magnae matris usque ad sacerdotes consid.[1194]

fol. 153. ver. sunt et qui usque ad meminimus incl. del.

fol. 157. Ita leg. quando ita Deo placuit, alij dicunt hoc animalium causa etc. del. med.[1195]

fol. 176. ver. quid mirum usque ad fiebat incl. del.[1196]

fol. 178. ver. Credo quod ad manes homines mitteret, del.[1197]

Ex lib. 3.°

fol. 18[1]. ver. finge igitur usque ad lumen inclus. consid.[1198]

fol. 186. ver. daemonum imitatione proposita delend.[1199]

---

[a] In Cardano's text: "peierare".

[1190] This quote and the following one regard the facility (almost "magica") of bodies hung on a line to receive motion, and to maintain it.

[1191] God put a limit on evil too.

[1192] On an African poison which is so strong that one who buys it in the place of production must swear to use it elsewhere; as if violating one's oath were worse than killing.

[1193] On an animal called "mus Moysis".

[1194] This quote and the following one speak about ancient localities of exhalations that are poisonous to man (but not to priests), and about other places where natural factors favoured divination.

[1195] Criticism of the explanation of the Earth that emerged after the Creation as dependent upon God's will.

[1196] Liquids flowing out of the Earth, considered as divine phenomena by superstition.

[1197] On the mysterious properties of the water of a well.

[1198] Heterodox interpretation of a biblical phrase on the Sun and the Moon.

[1199] On an optical phenomenon, probably due to demons.

Ex lib. 4.°

fol. 203. ver. appareat usque ad fatigari potest incl. vid. animam enim toti Celo inesse vult, hominis vero soli cordi, reliquum vero corpus vi quodam moveri à corde transfuso motore.[1200]

fol. 209. ver. ut legum mutationes, usque ad subversiones incl. vid.[1201]

fol. 227. ver. quid tandem usque ad vera dicere incl. del.[1202]

Ex lib. quinto

54r fol. 269. ver. quod recte usque ad calidum, et infr. ver. nam seu calor usque ad opus animae incl. del.[1203]

fol. 285. ver. ira caeli quasi in terras illas saeviente, videnḍ.[1204]

fol. 299. ver. sed nullum usque ad non saevire incl. del.[1205]

Ex lib. 7.°

fol. 336. ver. Iudeis quod Christum, et Iacobum occiderunt del.[1206]

fol. 341. ver. adijciunt opportere dono esse accep[tam] del.[1207]

fol. 342. ver. est mihi usque ad demonstravimus incl. del. cum margine.

Gemmae quomodo possint facere divinationem.

fol. 347. ver. Quaedam divitijs, aliae amori, aliae divinationi; et infr. aliae bonae fortunae favent, aliae etiam sunt infelicies del. hanc enim vim tribuit lapidibus.

fol. 349. ver. et nescio quid divinum gestanti influat, similiter del.

fol. 352. ver. sunt qui usque ad victores efficere similiter del⟨end⟩a.

fol. 353. ver. et somnia usque ad deposuit simili causa del.

[1200] The motions of the human body are not eternal and regular like those of the heavens. because in the body the moving soul, which is located in the heart, does not coincide with what is moved.

[1201] Cardano included religious and political events among those announced by comets.

[1202] Certain mirrors and lenses deform the images of things, as do contemporary men.

[1203] Cardano approved Hippocrates' view that the soul is celestial fire.

[1204] The sterility of the Dead Sea area is a sign of God's anger.

[1205] In Milan everything is allowed, except murder.

[1206] In order to show that the sages are misunderstood and persecuted, Cardano cited the condemnation of Christ by the Jews.

[1207] This passage as well as all others from book VII "De lapidibus" regard beliefs on the magical properties of gems and stones, and on their use in divination.

fol. 358. ver. videturque usque ad nescio inclus. consid.
fol. 360. ver. causa igitur usque ad consequutus 361. incl. consid.
fol. 362. ver. ludentes usque ad inclusum fol. 363. incl. del.
fol. 363. ver. creditur gestantem omnino tueri non possit vulnerari del.
fol. 366. ver. nec tamen spernendum latrocinium del.
fol. 368. ver. quae beatum facerent inventorem, del.
fol. 375. ver. raritas usque ad inventio incl. del.
fol. 384. ver. simili ratione usque ad illusisse incl. del. cum duobus marginibus., Demon etc. et statua semper etc.
fol. 387. ver. an forsan usque ad putrescit fol. 388 incl. del.

Ex libro octavo

fol. 412. ver. sed in providentiam usque ad disseremus incl. vid.[1208]
fol. 413. del. vox Divus preposita nomini Erasmi[a].[1209]
fol. 425. ita leg. unde nata opinio (falsa tamen) sub nucibus etc.[1210]
fol. 427. ver. sol autem anima est, del.[1211] 54v
fol. 449. verb. melius igitur usque ad existimare[b], delend. approbat enim sententiam Plat. asserentis, plantis inesse sensus.[1212]
fol. 456. ver. omnium bonorum simul atque malorum parente del.[1213]
fol. 459. ver. atque ibi usque ad sequuntur, fol. 460. incl. vid. et parum infr. vox somnium mutanda in somnum.[1214]
fol. 467. ver.[c] proprie similes precantationibus del. et parum infr. vox infidi. et infr. ac perfidus viden⟨dae⟩.[1215]

---

[a] "Erasmi": correction of "Erasmus".
[b] After "existimare": the beginning of a word, erased.
[c] After "ver".: two words crossed out.

[1208] Criticism of who views as intentional (or decided by God) certain animal behaviour.
[1209] A magical 'experiment' described by Erasmus and repeted by Cardano.
[1210] Cardano discussed the "opinion" that the spirits of the dead meet under nut trees; the Censor adds "falsa" to "opinio".
[1211] The spontaneous generation of plants is made possible by the Sun, because the Sun is "anima".
[1212] Proofs for the sensibility of plants, including a reference to Plato.
[1213] Italy, mother of all good and evil.
[1214] Connections between geographical area, the traits of the flora and those of the human nations.
[1215] Relationships between food, character and views of a person.

fol. 469. utitur voce miraculi per re mira, ita fol. 484 bis, et 515. 517. 525. 534. 578. 631. 652. 694. 731. 779. 806 bis, 812. 820. 854. 860. 875. 876. 897. 902. 904. 935. et in apologia 1077. 1088. et 1098.[1216]

fol. 469. ver. velut et usque ad versum est incl. videnda.[1217]

fol. 482. ver. sed sunt qui usque ad movent incl. del.[1218]

Ex lib.° Nono

fol. 488. ver. libri enim dum leguntur, aut scribuntur mens sunt haec autem eterna, consid.[1219]

fol. 489. ver. vel bona fortuna, videnda.[1220]

fol. 496. ver. Sed ut minus usque ad magistratu fol. 497. incl. del.[1221]

fol. 505. ver. Omina usque ad iactura ulla incl. del. loco quorum legerem, In Turonensi agro ex tempore quo ea regio etc.[1222]

fol. 506. ver. ac omen ad futurum bellum, et infr. ver. adeo nihil usque ad ingratum incl. del. et infr. ver. nec mirum usque ad in deserto. videnda.

fol. 507. ita leg. calor transmutans materiam animam educit illi aptam del.[1223]

fol. 517. ver. huiusque causam usque ad des[..]isse[a] incl. del.[1224]

Ex lib.° Decimo

fol. 535. ver. aruspices usque ad servitus incl. del. infr. ver. et futuri praesagia, vid. infr. ver. ac pernitiae scilicet humani generis, ac salutem, del.[1225]

---

[a] In Cardano's text: "desaevisse".

[1216] On all these pages Cardano qualified surprising natural phenomena as "miracles".

[1217] On plants flourishing on the night of St. John.

[1218] Divination with a fire made of bay leafs.

[1219] Books, substantial shape of the mind, are eternal like the latter.

[1220] Animals born through spontaneous generation reproduce only rarely, by "fortuna".

[1221] Magical uses of pulverized snake meat.

[1222] In this quote and the following one Cardano recalled a natural event of the year 1543 in Italy, presage of bad luck.

[1223] Heath can create soul in apt matter.

[1224] Supersitious belief on the crocodiles of the Nile.

[1225] The augurs of Pericles' times forecasted correctly Athen's decline.

fol. 536. ver. animae nedum del.[1226]

fol. 539. ea quae reffert de asino credo esse nugas.[1227] 55r

fol. 543. ver. et si inter ostenta habeatur del.[1228]

fol. 544. ita leg. quod vel in Dei voluntatem eorum peccata punientem, est refferendum, vel in Demonum instigationem, vel in abusum, esus[a] seu humanae carnis, incl. pravo usui hic incl. pugnantium etc. del. med.[1129]

fol. 545. ita leg. dentibus vis naturalis inesse creditur del. med.[1230]

fol. 579. ver. infausti usque ad medie incl. et infr. ver. creditum est usque ad portendere incl. del.[1231]

fol. 587. ver. malo illius omine incl. del.[1232]

fol. 600. ver. addita etiam usque ad vulnerari incl. del.[1233]

fol. 602. ver. augurio Romuli viden. ut etiam infra ver. ob id quam sacer creditus est.

fol. 606. ver. prelijs usque ad prodigiosum sit incl. del. et infr. vers., superstitionibus.

fol. 607. ver. unde et eremitae usque ad Corvos incl. del.

fol. 609. ver. illud admirabilius usque ad si sit incl. del cum duobus marginibus Herculis Phanum etc. et, Carthusiani etc.[1234]

fol. 612. ita leg. alter ungulis humanis ut ille Iulij Caesar⟨i⟩s, neque tamen etc. del. med.[1235]

---

[a] After "esus": "ex", erased.

[1226] The soul is influenced by the kind of nutrition.

[1227] African beliefs on donkeys and dromedaries.

[1228] Whether the dog's howling without reason may be a forewarning.

[1229] Dogs behave differently with different kinds of men.

[1230] On the belief that the teeth of certain dogs may have a "vis magica"; the Censor eliminated "magica".

[1231] On the foretelling value of bird behaviour.

[1232] The legend of a fish ("remora") that blocked the emperor Caligula's ship, forewarning his ruin.

[1233] This quote and the following three ones regard properties and magical uses of bird feathers.

[1234] On sacred buildings that insects and birds do not enter.

[1235] On an anatomical feature of Julius Caesar's horse.

Ex lib. Undec⟨im⟩o

fol. 621. ver. ergo duorum usque ad meliorum causa vid. vult enim formas quorundam viventium constitui cum syderum, ac item bruta propter se, non propter hominem esse cond⟨i⟩ta.[1236]

fol. 626. ver. hic autem vi, esse illic verò spontè del.[1237]

fol. 627. ver. Quamobrem usque ad cura, et infr. ver. nec enim usque ad sermo 631. incl. delerem recenset enim fundam⟨en⟩ta illorum quatuor cultuum qui orbe obtinent Christianismi, Iudaismi, Turcismi, et Idolatriae, oscitanter tamen non strenuè Christianum agit.[1238]

fol. 650. ver. maxime [igitur] usque ad in cubiculis incl. del. quia contra bonos mores, et mox ita leg. Venerem modo sit lecita nunquam omnino etc.[1239]

fol. 670. ver. Divinationem et del. et infr. ver. facilime usque ad ortum habet incl. viden.[1240]

fol. 676. ver. et an monstra usque ad denuntient incl. videnᵈ.[1241]

fol. 678. ver. qua de causa usque ad pertinet incl. vid. cum margine.
55v Monstra // an aliquid premonstrent semper.

fol. 679. ver. quamvis frustra del. eorum loco legerem aliquando.

Ex libro[a] tertiodec⟨im⟩o

fol. 694. ver. [crediti sunt usque ad voces incl. del. mox ita leg. in sensus accumen refferunt infr. ver. itaque et usque ad sentitur incl. del. cum marg⟨in⟩e odoris omen.[1242]

---

[a] After "libro": "Tertio dec.o", erased.

[1236] Formation and spontaneous mutation of animal species.

[1237] Man reigns on earth, as God in heaven.

[1238] Cardano discussed reciprocal judgements of the followers of the four religions, without presenting Catholicism as superior.

[1239] Among all animal species man is most inclined to venereal love.

[1240] On superstitious beliefs.

[1241] In this quote and the next two ones Cardano discussed whether the birth of monsters always announces grave events.

[1242] According to some people, spontaneous whistles in the ear announce good or bad luck, while others consider them as messages by demons. Similarly, smell sensations without cause; the value of smells is shown by the use of incense in religious ceremonies.

Ex lib. Quartodec(im)o

fol. 725. ver. ob id sacerdotes usque ad adumbraretur incl. del. detrahit enim occultis Ecclesiae ceremonijs.[1243]

fol. 731. ver. alij etiam divinant delend.[1244]

Ex lib. Quintodec(im)o

fol. 739. ver. in eodem genere usque ad nationi fol. 741. incl. viden. mox ita leg. hac curiositate Plaut. etc.[1245]

Ex lib. sextodec(im)o

fol. 795. ver. id contingit usque ad apparuit incl. del. miraculi enim devotionem labefactare videtur.[1246]

fol. 798. ver. cum verò usque ad pestem facit incl. videnda.[1247]

fol. 801. ita leg. Obscura est, ut nisi divina concurrat revelatio haberi non possit, futura autem coniectare possunt multi ex naturalium effectuum cognit(io)ne. fuerunt autem admodum etc. del med. infr. ita leg. Varias formas refferat, et de his divinare citra Dei revelationem non licet, et si liceat coniectare multa ut dixi, ex naturali scientia seu magia, Astrologia, Nautica, Agricultura, et medicina, ita tamen, ut non simus nimis curiosi, illisque hoc concedamus qui in ijs disciplinis prestantiores fuere, et quorum numero decem etc. 802 del. med.[1248]

fol. 806. ita leg. unamquamque etatem sua habuisse miracula antiquiss(im)a tot diluvia, tot incendia ad conversionem delinquentium à Deo permissa, vel Diaboli calliditate elaborata ad eorum qui nimis intenti erant delusionem ut erant Romanorum prodigia etc. del. media.[1249]

[1243] The apparent obscurity and mystery of religious rites grant authority; without the former, rites would be 'nothing'.

[1244] Certain organic states allow some people to develop forebodings.

[1245] The first quote regards tricks or devices for several human activities (card games, buy and sell, etc.); the second contains a criterion for the use of poetical, historical and theological texts in the discussion of natural issues.

[1246] Natural explanations of apparent miracles.

[1247] Predictions of the plague by old and young women.

[1248] On pp. 801-802 Cardano recalled the most famous ancient diviners, discussing the divine and natural origin of their capabilities.

[1249] Cardano compared the forebodings and presages by ancient authors with the progress of the arts and crafts in his days, apparently accepting the historical reality of the former. The addition by the Censor limits the scope of this statement.

Ex lib. Decimo sept⟨im⟩o

56r fol. 862. ver. ut Caelum si modo hoc ipsum est del. loco quorum leg. ut Angeli quam naturam Dei sortiti sunt gratiam.[1250]

fol. 880. ver., et septem hominum usque ad redet incl. videnda.[1251]

fol. 890. ita leg. Haec igitur summa est humanae felicitatis quam Deus viventibus in pietate cathol⟨ic⟩a tribuet, cum enim caetera etc. del. med.[1252]

fol. 891. ver. post fata, vertenda in, post mortem.[1253]

Ex lib. Decimo oct⟨av⟩o

fol. 896. ita leg. ac supra fidem humanam gnarus est.[1254]

fol. 897. ver. obmurmurabat usque ad legitur incl. del.

fol. 898. ver. tertio quod usque ad destituta est incl. del.[1255]

fol. 899. ver. nuper fratrius usque ad esse scito incl. del.[1256]

fol. 910. ver. inde ab his usque ad veneficum incl. del.[1257]

fol. 911. ver. quod si ab astris usque ad affectu incl. videndum.[1258]

fol. 912. ver. sic recte usque ad commovet incl. del. vel ita leg. ita afficere ut videatur Demoniacus.[1259]

fol. 914. ver. Sicut umbilicus usque ad ostendi incl. videndum.[1260]

[1250] Cardano cited three kinds of eternal entities: heaven, "species", and intellectual abstractions, such as, "proportiones et numeri".

[1251] The quote is neither on p. 880, nor in the context.

[1252] The quote regarded the limits of happiness, in particular for princes.

[1253] As other Censors, Ambrogio da Asola opposed Cardano's use of the word "fate".

[1254] This passage, as well as the next on p. 897, discussed the extraordinary capabilities of a Neapolitan youth, Francesco Soma, qualifying them as almost incredible ("supra fidem"): the Censor adds "humanam" in order to avoid the impression that these capabilities would have a superhuman origin.

[1255] Among the causes of the decline of conjuring tricks, Cardano indicated as the third point that they were once favoured by the gods.

[1256] On medical practices of an old man at Mantua, partly deception, partly inspired to demons.

[1257] Actually the quote is on p. 909; Cardano stated that the beliefs in the nocturnal ride of witches and their prodigies originate in phantasies that are distorted by alimentary excesses.

[1258] On dreams caused by astral influx, announcing tragical events.

[1259] On mental alienation caused by the spit of a camel mixed up with a drink.

[1260] Magical properties of the umbilical cord of new born children.

fol. 922. ita leg. Porro venificiorum plura genera quae ut religioni Christianae ac catholicae contraria omittenda, haec olim magis viguerunt,[1261]

fol. 924. del. med. licet forte melius sit delere omnia quae de veneficijs dicit usque ad sed de his alibi fol. 933.

fol. 933. ver. neque enim me usque ad petenda ratio incl. del.[1262]

fol. 937. ver. Methamorfosis[a] usque ad editus est incl. del. cum omnibus marginib⟨u⟩s.[1263]

fol. 938 ver. sic igitur usque ad in colubres fol. 939. incl. del.[1264]

fol. 941. ver. de veneficijs usque ad per fatum licet, fol. 944. incl. del. cum omnibus mar⟨ginibu⟩s.[1265]

fol. 945. ver. verum bis usque ad propria sunt fol. 948. incl., del cum omnibus marginibus.[1266]

fol. 950. ver. contingant usque ad representabant incl. del. cum duobua marginib⟨u⟩s et infr. ver. cuiusmodi usque ad incutere fol. 955. incl. del. cum omnibus marg⟨inibu⟩s.[1267]

fol. 957. ver. unde nemo usque ad exaudiuntur incl. del.[1268]

fol. 958. ver. infantem usque ad evasit incl. videnda. cum margine Infantes // quomodo naturaliter loqui possint.[1269] 56v

[a] "Methamorfosis": sic, for "Metamorphosis" (as in Cardano's text).

[1261] A classification of types of poisoning among living beings and men, in the organism as well as in the mind, due to natural and supernatural causes. The pp. 924-33, noted later by the Censor, contain a list of historical and legendary cases of poisoning, ancient as well as recent, due to laymen and ecclesiastics (including Popes).

[1262] Magical-astrological cure of a woman suffering nephritis.

[1263] Transformation of human blood in a kind of stone, derived from Cornelius Agrippa.

[1264] Cardano argued for the reality of the transformation of sticks into snakes by Pharao's magicians.

[1265] These three pages discuss the possibility of poisoning at a distance, by magical influx.

[1266] Discussion of kinds of unnatural vision, and their authenticity, including the dreams inspiring Cardano's works.

[1267] On the same issue, including a vision by Andreas Osiander, "vir in omni genere linguarum eruditissimus, (...) amicus noster". See note 366.

[1268] On a particular kind of echo, probably with a demonic origin.

[1269] On the (not supernatural) possibility that new born children speak immediately.

Ex lib. Decimo nono

fol. 960. omnia videnda., presertim tamen ver. del. et Constantini usque ad innitamur, incl.

fol. 961. mira historiae relatio tota viden.

fol. 963. ver. verum omnibus usque ad refutavimus fol. 965. incl. Del. cum margine Demonum septem historia mira.

fol. 966. ver. sed de oraculis usque ad deveniamus fol. 975. incl. del. cum[a] marginibus omnibus marg⟨inibu⟩s legitur inter caetera bonis fide praemia, improbis, ac incredulis paenae debentur.[1270]

Ex lib. Vigesimo

fol. 980. usque ad 986. agit de Angelis nec placet quod eos vocet nomine Di[...] Deorum, ac geniorum, etiam fol. 984. ver. igitur ut. usque ad finem fermè, videnda.[1271]

Ex lib. vigesimo pr⟨im⟩o

fol. 990. ver. vulgusque usque ad precantationibus incl. del.[1272]

fol. 1008. ita leg. Deus omnia novit, sortes autem quae post spiritus Sancti in terris missionem prohibitae sunt a Deo mitti, ut sacra docet scriptura, uti eis licebat in veteri lege ad devitanda etc. del. med. infr. ita leg. contentio erat. sequentia verb. nobiliss⟨i⟩mi usque ad declaravimus incl. del [...] ita leg. Diogenes dicere etc.[1273]

fol. 1011. ver. iam verò usque ad consuluit incl. del. cum omnibus marginibus.[1274]

---

[a] After "cum": "marginibus", erased.

[1270] Bk. XIX, "De daemonis", discusses many episodes of demonic manifestations. analysing nature, activity and seat of demons.

[1271] Bk. XX treats "De primis substantiis, seu vitis", and thus it discusses angels, qualified by Cardano as "Divi" or "Dei". On pp. 984-86 the properties of every kind of angel are deduced from the astrological properties of the planet in the sphere of which the respective angel is located.

[1272] The mob beliefs that certain atmospheric precipitations occur in virtue of the prayer of priests.

[1273] Cardano discussed the divine origin of destiny.

[1274] Divine origin of evil; truth of Epicurus' ethics of indifference; carnal pleasure as a means used by God for guaranteeing reproduction and thus a form of human immortality.

Ex actione prima Cardani in calumniatorem librorum de subtilitate rerum[1275]

fol. 1024. vox genius videnda. ita fol. 1035.[1276]

fol. 1048. ver. quod vero usque ad experturum consid. conquaerit⟨u⟩r se a Scaligero argui impietatis, quod in suis libris essent aliqua quae Theologis non placerent, cum tamen seu calumniam, seu quaerelam sola negatione retorquere conatur nulla facta professione catholicae fidei.[1277]

fol. 1087. ver. ita magno usque ad deprehendantur incl. del.[1278]

fol. 1099. ver. sic et in quinta usque ad adversatur incl. del.[1279]

fol. 1110. ver. quod si quis usque ad fabulam incl. del.[1280] 57r

fol. 1112. ver. dicit deinde usque ad non perfecti incl. del.[1281]

fol. 1114. ver. raram hanc usque ad necesse est incl. vid.[1282]

fol. 1119. ver. de mutilis usque ad superatur incl. vid.[1283]

fol. 1122. ver. qui etiam Iobi patientiam frangerent del. et infr. ver. malo genio natae vid[a].[1284]

fol. 1127. ver. sed fortè usque ad est bos fol. 1128 incl. del.[1285]

fol. 1134. vox, consulit vertend. in vocem praecipit; et infr. ver. … genium[b] usque ad effudit incl. del.[1286]

---

[a] In the margin: "fol. 112[..]".

[b] In Cardano's text: "iuro per genium".

[1275] *In calumniatorem librorum de subtilitate actio prima ad Franciscum Abundium S. Abundij Commendatarium perpetuum*; in the 1582 edition, used by the Censor, this text follows *De subtilitate*, on pp. 1015-1148. This apology against Julius Caesar Scaliger's critique of Cardano's work (Scaliger JC *1557*) was published for the first time in Cardano *1560*. Four corrections suggested by the Censor (on pp. 1099, 1112, 1119, and 1122) were included in the definite text of the Roman corrections to Cardano; see Guanzelli *1607*, pp. 577-79.

[1276] Cardano referred to a benevolent spirit which, in case his views were correct, would have defended these against Scaliger's attacks in the memory of future generations.

[1277] The quoted words are not on p. 1048, nor in its context.

[1278] Cardano stated that his fate was that those who accused him of slander did pronounce also more serious charges.

[1279] Cardano referred to those who use God's name to justify serious crimes.

[1280] On mysterious events in a Venetian house.

[1281] Cardano agreed with Scaliger's view that sin is man's destiny, because he is not perfect.

[1282] Astrological interpretation of Scaliger's temperament.

[1283] On the natural wickedness of persons born deformed.

[1284] Cardano's sourness towards Scaliger.

[1285] Cardano discussed which supernatural power could have enabled an ox to speak.

[1286] Polemical remarks against Scaliger.

Eiusdem D. Ambrosij expurgatio trium librorum de venenis eiusdem Cardani Basileae per Henricum Petri 1564. in fol. impressorum; una cum commentarijs in Aphorismos Hipocratis, et incipiunt fol. 849[1287]

Ex lib. pr⟨im⟩o

Cap. pr.° fol. 856. ver. sed quid si usque ad relegentur, et infr. ver. quandoquidem usque ad vitri usu incl. del. vereor enim ne ficta relatione Monialibus detrahere vellit.[1288]

Cap. 3. fol. 862. ver. post totum librum usque in finem vid.[1289]

Cap. 6. fol. 869. ver. sed etiam usque ad circa mores incl. del.[1290]

Cap. 9. fol. 876. ver. ab anno usque ad Gallia inclus. vid. quia astrologica.

fol. 881. ver. ferunt usque ad caret incl. del. et infr. vox Deum in plurali in singulari leg. et infr. ita leg. exauditiuntur voces humilium in templis omnes iuxta dictum Prophetae, Religio tenet, et ita Divino iuditio ob impietatem puniuntur impij: pij autem cautiores fiunt, ac ad serviendum Deo promptiores, ita termi⟨na⟩rem hoc Cap. delendo reliqua omnia media.[1291]

[1287] Cardano *1564*. The numeration does not regard folios, as the Censor states, but columns (two per page).

[1288] Bk. I: "Qui est de essentia, et causis illorum"; ch. 1: "Venenum quid sit, et quomodo a Iureconsultis accipiatur". In the first passage Cardano stated in a rather neutral way that those who give a love-charm to a person against his own will may drive him mad. In the second passage, on persons who stuff up the abdomen with food, he cited cases among nuns.

[1289] Ch. 3 "Quae sint cognoscenda de venenis" exhibits the content of the books of the work. The words "totum librum" are not a quote; the Censor intended to say that after the exposition of the entire book, the last part should be eliminated, that is, where Cardano announced his discussion of *fascini* and *praestigia* (see *infra*, ch. 17 of bk. I).

[1290] Ch. 6 "De veneno per se genito" stated that the human body produces "humores" which can be compared to poisons, because they disturb not only the metabolism, but also the soul, and thus affect religious and ethical views. The Censor, like many of his colleagues, interpreted it probably as a negation of free will and of the divine origin of faith.

[1291] Ch. 9 "De veleno contracto ab aere, et aqua". In the first quote Cardano attributed the civil war in France to natural and astral causes. The two next ones regarded a legend on an epidemy in Rome under Pope Gregory I and the divine origin of epidemies. The final, corrected by the Censor, attributed visions usually seen as signs of divine anger to organic factors and to denutrition.

Cap. 16. fol. 901. vox miraculo bis mutanda in voce mirabili.[1292]
Cap. 17. fol. 904. usque ad 908. totum videndum.[1293]

Ex lib. secundo

57v

Cap. 1.° fol. 937. ver. sed hos numen usque ad … incl. del.[1294]
Cap. 5. fol. 953. ver. ita miraculum usque ad narrare incl. del.[1295]
Cap. 6. fol. 955. ver. divulgatum incl. del. infr. ver. extrahit usque ad salutares fol. 956. incl. suspecta de superstitione.[1296]
Cap. 7. totum videndum, et presertim vid⟨end⟩a ver. … usque ad timor solum, 957. inclus.[1297]
Cap. 8. fol. 960. ita leg. mansit tamen malus fructus (à cordibus catholicorum evellendus) superst⟨itio⟩.[1298]
Cap. 10. fol. 964. ver. et novae superstitiones del. infr. ita leg. celebrari pompam sed horum causa est, tum ob aeris corruptionem ut his temporibus, tum ob metum fol. 965. del. med.[1299]
fol. 965. ità leg. somnia casualiter vera etc. infr. ita, humorem illum atrum esse subiectum cui se insinuent Demones, ergo non omnino falsa etc. infr. ver. seu fato del. infr. ver. quod si cui usque ad faelicitas humana incl. del.[1300]

[1292] Ch. 16 "De veneno illito, aut ex contactu, odore et umbra". Cardano qualified an event told by Avicenna on an animal from Nubia as a "miraculum".

[1293] Ch. 17 "De veneficio, fascino, praestigiis" treated the evil eye, divination, and deception by demons.

[1294] Bk. II "De venenis", ch. 1 "De signis generalibus veneni"; Cardano referred to fate directing human life.

[1295] Ch. 5 "Signa animalium venenatorum"; Cardano qualified a behaviour attributed to snakes by popular legends as "miraculum".

[1296] Ch. 6 "Signa vulnerum venenatorum"; the phrase proposed a magical means to extract arrows from wounds.

[1297] Ch. 7 "Signa affectorum veneficio". Signs and symptoms of victims of "fascini" and "incantationes".

[1298] Ch. 8 "Signa latitantis in rebus veneni, aut veneficii". Cardano stated that the ancient belief on presages furnished by the bowels of animals had not disappeared.

[1299] Ch. 10 "Signa aeris et aquae corruptorum". The first phrase spoke about natural events announcing "novae superstitiones" (religious beliefs); the second one about events and signs announcing bad luck for individual men.

[1300] On the truth of dreams and their natural and demonic causes.

Ex libro Tertio

Cap. 11. fol. 996. ver. est etiam considerationis usque ad morbis incl. del⟨end⟩a.[1301]

Cap. 12. fol. 997. ver. praeterea si usque ad precantatio ulla incl. del.[1302]

Cap. 15. fol. 1005. usque ad 1007. totum viden. et iuditio meo fermè delend.[1303]

Cum alias monuerim vereri me omnia Cardani opera esse suspecta, nunc denuò in eam eo sententiam ex his[a] quae nuper Patavij casual⟨ite⟩r vidi in libris contradicentium impressis Parisijs 1565. per Iacobum Maceum in quarto:[1304] nam lib⟨r⟩o 2.° contrad⟨ictio⟩ne 7.ª quae est, an praecantationes in cura aliquid possint, et totam delend. censeo, praeter id enim quod inter refferendum opinionem Pomponatij multa superstitiosa, et inania reffert, in eo etiam mihi culpandus vid⟨etu⟩r quod eorum quae obijciuntur causam naturalem rellaturus, non debet catholice fidei miracula vel misteria permiscere.[1305]

Et in contradict⟨io⟩ne 10. fol. 175. facie pr⟨im⟩a habet haec verba. Minister quidam Ecclesiae venenum immiscuit tortae quam tartaram vocant ex lacte, et ovis constanti mortui autem sunt ex eo novem con-
58r vivae etc. infr. attulerat idem // veneni genus ex Roma ubi Christi sa-

[a] "his": in the interlinear space.

[1301] Ch. 11 "Cura morsus canis rabidi". Cardano puzzled why the bite of a dog with rabies triggered more superstitions than any other negative event.

[1302] Ch. 12 "Cura vulnerum venenatorum". Another passage on the magical extraction of arrows (see note 1296).

[1303] Ch. 15 "Cura veneficiorum, philtrorum frigidorum, praestigiarum, et fascinationum". discussed some magical remedies, partially derived from Apuleius.

[1304] Cardano *1565*.

[1305] Book II, tract. 2, *contradictio* 7: "Praecantationes an in cura aliquid possint" (fols. 42v-69r). Cardano presented an extensive summary of authors and opinions on the existence and efficacy of magical, astrological, geomantic, and other remedies. On fols. 51v-52v he discussed the views of Pomponazzi, "vir magnae doctrinae, ingenii, ac iudicii".

cerdotes ei clarissimae industriae operam dant: haec ex ijs libris contradicentium obiter collegi.[1306] (...)

Haec sunt quae hactenus ad manus meas venerunt omniaque superiorum, et S⟨anc⟩te R⟨oman⟩e Ecclesiae censure humiliter subijcio idem D. Ambrosius quae supra. 64r

73

Antonio Erizzo,[1307] Expurgatory *Censura* of *De subtilitate* ([Padua or Venice], [1600-1601])[1308]

ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13), fols. 208r-213v
(autographical subscription)

Expurgationes librorum Cardani de subtilitate[1309] 208r

1. In Epistola nuncupatoria pag. pen.[a] facie p⟨rim⟩a linea 22. deleantur illa verba. Ita fatali quodam genio foelicissima fortuna gentis huius tuae, et eo loco dicat⟨ur⟩. Ita foelicissima haec tua gens. fato enim tribuit quod non debet.[1310]

[1306] Bk. II, tract. 5, *contradictio* 10: "Venenum an detur quod sub certo tempore operetur". On f. 175r the story of a priest from Gallarate who killed nine persons with a poison that became active only after months, a poison he brought from Rome, "ubi Christi sacerdotes (...) operam dant".

[1307] Antonio Erizzo; BIOGR.

[1308] Origin and date of this *censura* are obscure. The final phrase (f. 213v) furnishes a date *post quem*, because it cites the 1596 Index. The *censura* could be that announced to Rome by Felice Pranzini, Inquisitor of Padua, on 1 December 1600; see ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 46. However, Erizzo's name is never mentioned among Pranzini's group of Censors in previous documents. Yet, the document displays the stile and structure of an official expurgation, rather than those of a private correction, and futhermore, a relation of Erizzo to Pranzini is not unlikely, because he was born in Padua and graduated in law, there. Whenever the *censura* was not commissioned by Pranzini, it seems plausible to presume, as in other cases, that Erizzo obtained a permission to read Cardano's work on condition that he indicated the passages to be corrected. ACDF does not hold a licence granted to Erizzo, but he may have obtained permission from an inquisitor or Bishop in Veneto, who then sent in his corrections to Rome.

[1309] The page numeration cited shows that Erizzo used the Henricpetri edition of 1582 (Cardano *1582*).

[1310] In the dedicatory letter to Gonzalo Fernández de Córdoba, Cardano attributed to the stars the rank and fortune of the family of the Spanish nobleman.

2. In indice sub litera A. pag. 2. f⟨acie⟩ p⟨rim⟩a linea 16.[a] deleantur illa verba aeterna trium generum 862.[1311] ratio est, quia nihil praeter Deum censemus aeternum, quod cum alijs in locis tum clarè habetur c. 7°. ultimi libri Machabeorum.

3. In eodem loco sub eadem litera, fronte, linea 2.[a] col. 2.[a] deleantur illa verba. Amantes quandoque ob amorem à Venere prohibentur 202. Lasciva etenim sunt quae bonos mores corrumpere possunt.

4. In eodem loco, et sub eadem litera, fronte linea pen.[a] col. 2.[a] deleantur verba illa, Amor cur, et [...][a] torqueat 687. nam libertatem humani arbitrij necissati[b] subiiciuntur.[1312]

5. In eodem indice pag.[a] 4. linea 3.[a] fronte deleantur verba illa, Arbores ubi radices in terrae profundum non mittunt homines significant maleficos et incostantes 460. loquutio ista videtur libertati humani arbitrij adversari.

208v 6. In indice sub litera H pag.[a] p⟨rim⟩a ipsius literae, tergo col. 2.[a] linea 22. deleantur verba illa, homines mutili mali 670. quia necessitatem libero arbitrio imponunt.

7. In indice sub litera S. pag.[a] 3.[a] ipsius literae fronte col. p⟨rim⟩a linea p⟨rim⟩a deleantur illa verba. Somniorum verorum causae [911]. superstitiosa etenim sunt.

8. In libro p.° De principijs rerum pag.[a] 40. linea 5.[a] inquit, Est etiam locus ipse aeternus usque ad lineam x.[am]: in verbo manet omnia deleantur, ratio ut dixi, quia nihil praeter Deum aeternum.[1313]

In eodem loco linea 16.[a] in verbo. et deleantur omnia usque ad lineam 19.[am] inclusive in verbo locus videtur quodammodo assentiri

---

[a] In Cardano's text: "invitos".

[b] "necissati": sic, for "necessitati".

[1311] Cardano argued for the existence of three eternal entities: "mens, hyle, locus" (see *infra,* note 1314). The Censor probably cited II Mcc 7: 9-13, where the temporary power of princes is confronted with God's eternal power.

[1312] In this quote, and the following three passages, Cardano presented physical and psychological aspects of man as necessary effects of natural or astral situations. It is remarkable that these topics reported in the index of the book were not highlighted in Ambrogio da Asola's detailed *censura* (doc. 71, f. 53r).

[1313] Here Cardano drew a distinction between the place occupied by the celestial sphere which is eternal, and the sphere itself which is created.

Aristoteli de Mundi aeternitate, et alia posuit aeterna, quae supra reijcimus.

X. In eodem loco deleantur illa verba linea vigesimap⟨rim⟩a: ubi ait quocumque igitur perrexerimus ad rem aeternam imus, videtur enim per aeternam locum innuere.[1314]

XI. In eod⟨em⟩ lib⟨ro⟩ pag. 48. Deleatur tota usque ad pag. 49. linea 2.ª in verbo est inclusivè, docet, enim modum faciendi libram, quae pondera rerum maiora, quam sit[a] ostendat. modus iste bonis moribus adversatur, et peccati affert occasionem.[1315]

XII. In libro 2.° c. 75. linea 5. deleantur verba illa, laurum cohibere comitiales, et Daemones, idest persuasionem illam meticulosam, deleantur inquam duplici ratione, p⟨rim⟩o quia nulla herba postest sua naturali virtute totaliter excludere vexationem, qua Diabolus possit hominem vexare, si sibi permitteretur à Deo.[1316] potest eam tamen mitigare, et excludere, si parva esset, sed hoc non agendo in ipsum Daemonem, sed dispositionem corporis immutando, ut puta ad letitiam inclinando, 2.° male scripsit dicens persuasionem illam meticulosam, quasi Daemones negare velit.

XIII. In eod⟨em⟩ lib. 2.° pag. 169. à lin⟨e⟩a 17.ª usque ad pag⟨in⟩am 170. linea 4.ª in verbo mundus inclusivè deleantur omnia, quia refert opinionem Aristotelis, qua ex maris salsugine mundum probat aeternum, et cum pro ipsius sententia argumentetur, nec obiectis respondeat, videtur in ea opinione permanere, quae religioni nostrae Adversatur.

XIIIJ. In libro 4.° pag. 209 linea 12.ª deleantur illa verba, et legum mutationes, et // seditiones, et regnorum subversiones, deleantur in- 209r
quam, quia libertatem arbitrij servam faciunt, loquitur enim eo in loco de Cometarum prodigijs.[1317]

XV. In libro 7. pag. 347. loquitur de viribus Gemmarum, quo in loco ad evitandum scandalum delenda sunt linea 7.ª illa verba, quae-

[a] "sit": sic, for "sint".

[1314] "Tria aeterna, mens, hyle, et locus".

[1315] The Censor quoted section "Modus faciendi libram, quae pondera rerum maiora quam sint ostendat".

[1316] On the capacity of certain herbs to contrast the power of the devil over certain persons.

[1317] See note 1201.

dam divitijs, aliae amori, aliae divinationi, aliae bonae fortunae favent, aliae et sunt infelices, videtur ex hoc loquendi modo quasi innuere, quod Gemmae vires habeant cogendi, nam si bonae fortunae, et divitijs favent ergo et in his à quibus divitiae recipi possunt, videtur posse vires exercere, Non sum nescius quid ad hoc rationibus ex Philosophia desumptis responderi possit, sed sunt scandala evitanda.[1318]

XVI. In libro 7.° pag. 360. à linea 24. usque ad lineam 7.am inclusivè in verbo figuris pag. 361. omnia deleantur simul cum appostilla in margine pag. 360. fato etenim, et fortunae tribuit.[1319]

XVII. In eod⟨em⟩ lib. pag. 365. à linea XIIJ[a] usque ad pag.[a] 367. linea 25. inclusivè omnia deleantur cum appostillis ex adversò positis. ijs enim in locis ostenduntur modi adulterandi gemmas, qui moribus proborum hominum adversantur.[1320]

XVIIJ. In libro 8.° pag. 409. in linea XI.[a] in verbo sed usque ad lineam 13.am in verbo exprimens inclusivè, omnia deleantur scandalosa etenim sunt, et laedentia status hominum.[1321]

XIX. In eod⟨em⟩ libro pag. 412. linea 22. deleantur omnia à verbo. sed usque ad lineam 25.am totum inclusivè, coarctant enim providentiam Dei contrà illud David Psal. 103. omnia à te expectant, ut des illis escam in tempore. Et apud Lucam. cap. 12. Considerate corvos. quia non seminant, neque metunt quibus non est cellarium neque horreum, et Deus pascit illos, Quanto magis vos plures estis illis.[1322]

XX. In eod⟨em⟩ lib. pag. 459. in pen. linea in verbo atque usquè ad totam quartam linem pag. subsequentis simul cum appostilla in margine posita, omnia deleantur, humani enim arbitrij libertatem contemnit.[1323]

21. In eod⟨em⟩ lib.° pag.[a] 467. in linea x. deleantur illa verba crude-

[a] "pag".: in the interlinear space.

[1318] See doc. 72, f. 54r, and note 1207.

[1319] See again doc. 72, f. 54r, and notes 871, 872.

[1320] The passage discussed the three main methods to assign negative powers to stones.

[1321] Popular beliefs about magical powers of oranges.

[1322] Cardano criticized the tendence to attribute all things to divine providence. Against his criticism the Censor cited Ps 103: 27 and Lc 12: 24.

[1323] The passage established a geographical determinism concerning the characteristics of populations. On p. 467, the determinism regarded the negative qualities of the inhabitants of Corsica.

les infidi, ratio quia // non ex terra mali sumus, sed ex nobis, quia ar- 209v
bitrij nostri libertate abutimur. eadem ratione linea xi in verbo Quod deleantur omnia usque ad lineam 13.am in verbo perfidus inclusivè.

in eod. lib. pag. 482. à linea x.a usque ad totam 13.am omnia deleantur, desumpta etenim sunt ex gentilium placitis.[1324]

22. In lib. x.o lin. 27 deleantur illa verba animae nedum impia loquutio, cum animas nostras mutari ex alimentis dicat.[1325]

A. 23. In eod⟨em⟩ lib. pag. 540. à linea 9.a usque ad paginam subsequentem linea xi.a in verbo sunt inclusivè omnia deleantur. Scandalosa etenim sunt, nam Basilius, Ambrosius, et Theodoretus inquiunt, quod etiam mortifera sunt creata in voce hominum, quia licet noxia sint homini, sunt tamen utilissima multis animalibus, quae sunt propter hominem, Unde dico multo magis camelli esse factis hominis gratia, de quo ipse loquitur.[1326]

24. In eodem lib. pag. 557. linea 14.a deleantur illa verba fraudolenta, crudelia, et superba, ratio est, quia homo potest, si rectè utetur arbitrio non esse fraudolentus, non crudelis, neque superbus.[1327]

25. In eod⟨em⟩ lib. linea 15.a p.a 602. deleantur illa verba, ob idque, sacerque creditus est, et ratio quia gentilitatem sapiunt.[1328]

26. In lib. xi. pag. 620. in lin. 8. in verbo Pulchre deleantur usque ad pag.am subsequentem linea 4.a in verbo Ergo exclusivè, ratio est, quia cum refert Epicurum dixisse, naturam omnia fecisse, quae potuit, si per naturam Deum intellexit (ut credo) temerariè loquutus est. Deus namque in creatione mundi non exhausit potentiam suam, sed eo condito integra fuit potestas ad alios condendos, Alia etiam ratione deleri debent, quia illis ultimis versibus demonstratur factum esse.[1329]

27. In eod. lib. pag. 621. lin. 4. in verbo Ergo. deleantur illa verba

---

[1324] Forecasting of events through the observation of flames and smoke produced by burning leafs of laurel.

[1325] In this passage (p. 536) Cardano argued for the influence of the nutrition on human character and behaviour.

[1326] Here Cardano denied that animals existed on behalf of man only.

[1327] Regarding the effects of eating meat on human behaviour.

[1328] Justification of the fact that certain ancient religions regarded the vulture as sacred because he did not eat living animals.

[1329] The passage contained the praise of Epicurus, and a quote from Lucretius.

usque ad lineam 8.am in verbo temporibus inclusivè, videtur enim formas viventium fato supponere.[1330]

28. In eod. lib. et ead. pag. deleantur verba à linea 8.a in verbo. Has
210r usque ad lineam // 16.am in verbo mortifera inclusivè. Ratio desumitur ex ijs, quae superius dixi, hac eadem facie ubi A. né idem repetere cogar.[1331]

29 In eod. lib. et ead. pag. deleantur verba à linea 16.a in verbo Quid usque ad totam lineam 27. Videtur enim Reos[a] plures statuere, et in fine redit ad id, quod prius detestatum est, dicens unum quodque propter se creatum esse, videndum est ubi A. né ob taedium repetatur.

30. In eod. lib pag. 622. deleantur verba illa, quae sunt à p.a linea usque ad 3.am in verbo species inclusivè, loquutio impia, nam Deos plures statuere videtur.[1332]

31. In eod. lib. pag.a ead. in linea 16.a deleantur illa verba securitatem autem mortali tribuere nequibat, caetera quantum potuit largitus est, impia verba, quae summi opificis potentiae detrahunt, quorum verborum loca haec substituantur, securitatem autem mortali tribuere non decebat, caetera quantum licuit largitus est.[1333]

32. In eodem lib. pag. 623. in linea x.a deleantur illa verba, et qua meliore potuit arguunt Summum opificem impotentiae.

33. In eod. lib. et pag. à linea 19.a usque ad lineam antepen⟨ultim⟩am in verbo excogitari inclusivè, deleantur omnia. Etenim ait Muscam ad ornatum Mundi esse factam, deinde ipsum animal omnia sortitum esse ad vitam beatam, Dupliciter errat. P⟨rimu⟩m falsum est, quia species omnes propter mundi complementum creatae sunt, quia si mundus erat completus antè creationem Muscae, videtur Musca superflua, si verò ante completionem tunc erat necessaria, non igitur

---

[a] "Reos": sic, for "Deos".

[1330] Here Cardano argued that astral influx determined that the animal species remained fixed or else changed through time.

[1331] This passage, and the two following ones cited under n°s 29 and 30, formulated further arguments showing that animals did not exist on behalf of man.

[1332] Cardano wrote that animals had been created "opificum sapientia", thus suggesting that their creator was not unique.

[1333] Here Cardano wrote that God is superior to man, as to wisdom, happiness, moral life and lungevity; the Censor objected that a comparison entailed that the comparanda are more or less of the same level. A similar objection is under n° 32.

ad ornatum, unde scandalosum dictum 2.m impium est, quia Muscae beatam vitam assignat, cuius capax minimè est.[1334]

34. In eod. lib. pag. 626. in lin. 9.a verbo, essetque animal fallax usque ad lineam 17.am inclusivè in verbo videntur, deleantur omnia. Impium enim est dicere, quod Deus fecerit hominem animal fallacem, quodque fini fallacia esset [co]niuncta.[1335]

35. In eod. lib. pag. 628. à linea 5.a deleantur simul cum appostillis, 210v
omnia usque ad paginam subsequentem linea 6.a in verbo nobilitas inclusivè. Referuntur arg⟨ument⟩a quibus innituntur idolorum cultores, et Iudaei, nec resolvit. Undè scandalosa disputatio.[1336]

36. In eod. lib. pag. 630. deleantur à linea 16.a usque ad lineam xi. totam pag. sequentis, omnia, quae ibi dicuntur traduntur eo in loco Mahumetanorum munimenta, nec respondetur scandalosa disputatio.

37. In eod. lib. pag. 639. deleantur à linea 15.a in verbo à vilibus usque ad lineam 21.am in verbo affectus inclusivè[a] descripserunt etenim libertatem arbitrij, deleatur, et appostilla è regione posita.[1337]

38. In lib. xij. pag. 644. Deleatur à p.a linea cum sua appostilla usque ad lineam x.am in verbo affectus inclusivè, ratio quia libertatem arbitrij subijciunt.[1338]

39. In eod. lib. pag. 649. deleatur à linea 3.a in verbo Homo usque ad lineam 15.am in verbo itaque exclusivè simul cum appostillis duabus primis, Ratio est, quia pravitas morum non provenit ex qualitatibus primis, sed ex abusu libertatis arbitrij, nam et calliditatis potest accendere Coelum pium adversus homines malos. Nec est verum, quod sapientes, qui nefanda sunt perpessi secuti sint naturam, nec profuerit illis philosophiae studium, nam ex hoc sequeretur, quod

[a] After "inclusivè": a word erased.

[1334] An issue raised already by Ancient and Patristic authors, regarding the function of small but troublesome animals, such as the fly.

[1335] Cardano discussed the issue of why God put certain limits to man.

[1336] Cardano referred without commenting the ancient arguments for polytheism and those of the Jews for monotheism. In the following passage (n° 36) he offered a similar exposition of the arguments of the Muslims.

[1337] Accepting the belief that illegitimate children are rebellious and evil, Cardano argued that it depended upon a partially natural and partially social determinism.

[1338] This passage and the following one (n° 39) stated that the character and the fate of a man were determined by his physical constitution.

Phylosophia faceret bonum, adeo quod Phylosophiae ignarus non posset bene operari, quae sententia erronea est, et contra id, quod personarum non est [acceptor] Deus.

40. In eod. lib. pag. 654. linea 9. à verbo adeo usque ad lineam 12.am in verbo collocarent inclusivè omnia deleantur, nam bonis moribus adversantur.[1339]

41. In eod. lib. pag. 670. à linea 24.a in verbo Mutilos simul cum appostilla 3.a usque ad pag.am subsequentem linea 8.a verbo aberravit inclusivè omnia deleantur, ideò quia libertatem arbitrij supponunt.[1340]

42. In lib. 13. pag. 687. deleantur à linea 27.a in verbo ea de causa simul cum appostilla ultima usque ad lineam 26.am in verbo Lachry-
211r mae // exclusivè pag.ae subsequentis simul cum duabus primis appostillis. Adversantur etenim libero arbitrio, et bonos mores corrumpere possunt propter eorum obscenitatem.[1341]

43. In lib. 16. pag. 796. deleantur omnia à linea 23.a in verbo unde ad pag.am subsequentem tota linea 2.a cum appostilla 2.a nam liberatatem arbitrij tollunt.

44. In lib. 17. pag. 817. linea 21a: deleantur illa verba quodam bono fato. tribuit enim fato quod non debet.[1342]

45. In lib. eod. pag. 862. deleantur à linea 19.a in verbo sola usque ad lineam 23.am in verbo numeri inclusivè unà cum appostilla, refert enim aeterna esse trium generum, et dum exemplificat velut coelum. si modo hoc ipsum est, videtur pias aures offendere, potest enim quilibet suspicari, ipsum Cardanum censuisse, coelum fuisse increatum. quod falsum est, ut supra, p.a facie n.o 2.o annotavi.[1343]

46. In eod. lib. pag. 890. à linea 8.a in verbo Haec usque ad lineam x.am in verbo bonis inclusivè deleantur scandalosa etenim sunt.[1344]

[1339] Hair is an element of attraction in women but also in young men, which the "veteres" equally desired.

[1340] Cardano argued that physical deformation entailed a moral one too (see n° 77).

[1341] The passage argued for a necessary link between outward look and falling in love. thus suggesting a direct relation between material features and emotions. The following passage (n° 43) argued for a similar relation between weather and human events.

[1342] Cardano stated that fate had destined him "ad instaurandum bonas artes".

[1343] The passage indicated three kinds of eternal entities: heavens, species, numbers.

[1344] Cardano stated that God put limits to human happiness. In the following passage (n° 47) he qualified death as "fatum", suggesting that it is predetermined; and in that under n° 48 he stated that also dreams are determined.

47. In eod. lib. pag. 891. In linea 12.ª deleantur illa verba post fata, fato enim tribuit.

48. In lib. 18. pag. 911. deleantur in linea 5.ª in verbo Quod usque ad totam lineam 8.am quia divinationem sapiunt.

49. In eod. libr. et ead. pag. deleatur in linea 24ª in verbo sed quod usque ad lineam subsequentem in verbo verisimile inclusivè. Scandalosa etenim sunt, et peccati occasionem afferunt.[1345]

L. In eod. lib. pag. 913. in linea 8.ª deleantur illa verba, atque ita è tristibus tristes, aut ex invidentibus invidi nascuntur, nonª libertatem arbitrij geniturae subijciunt.

Li. In eod. lib. pag. 916. in linea xi.ª deleantur illa verba fati vi fato enim tribuit.[1346]

Lii. In eod. lib. pag. 929. deleantur verba à linea 14.ª in verbo sed usque ad // lineam 24.am in verbo His inclusivè pag. subsequentis si- 211v
mul cum 2.ª appostilla p.ae pag.ae et omnibus 2.ae pag.ae. adversantur etenim bonis moribus, et christianae disciplinae praebensᵇ occasionem peccati.[1347]

Liii. In eod. lib. pag. 933. deleantur verba illa à linea 5.ª simul cum appostilla è regione posita usque ad lineam 14.am in verbo alibi inclusivè. erronea enim sunt haec.

Liiii. In eod. lib.º et ead. fac. linea xx.ª in verbo Neque deleatur usque ad lineam 22.am in verbo ratio inclusivè, quia superstitiosa sunt.

Lv. In eod. lib. pag. 942. deleantur verba à linea 3.ª usque ad lineam x.am in verbo fortuna inclusivè. Videtur ex suis verbis elici, quod veneficia per se sola non multum virium habeant, quod est à veritate alienum.

ª "non": sic, but the sense requires "nam".

ᵇ "praebens": sic, for "praebent".

[1345] On a magical formula to avoid getting pregnant. N° 50 stated that the character of a son necessarily derived from that of his parents.

[1346] On a child which abandoned in the woods survived by the "force of destiny".

[1347] Here Cardano considered some narcotics, that could be administered with different aims. The passages under n°s 53 and 54 stated the magical power of some symbols and images; that under 55 stated that poisons are functional also in virtue of psychological factors.

Lvi. In eod. lib. ead. pag. deleantur à linea 24.ª in verbo sunt usque ad pag.am 944. linea 9.ª verbo licet inclusivè. superstitiosa etenim sunt.[1348]

Lvij. In lib. 19. in pag. 963. à linea 17. usque ad pag. 965. linea 22. in verbo alias exclusive omnia deleantur una cum appostilla 2.ª pag. 963. Refert ibi apparitionem septem Daemonum, facio patri suo per multa verba, quae quidem, quod fabula videatur (inquit ipse) satis arg⟨ument⟩o esse debet quod illa placita cum religione non satis conveniunt, et ad arg⟨ument⟩a quae contrà afferebat, ut fabulam esse demostraret, dicit quod pater suus responderet et sic videtur in ea sententia permanere, quod historia sit, dicens genium forsan sibi esse maiorem suum se sibi non alios alijs manifestasse, forsan quod melior esset, ac mente puriore optimus, quippè erat, ac praeter haec, et post haec etiam religiosissimus. Ex quibus concludo supra dicta delenda esse, nam si patri suo se manifestavit, quia erat optimus, tamen ac religiosissimus, ergo apparitio illa non potuit esse, nisi Angeli boni, tamen ipse dicit eos esse moralos[a], quod repugnantiam inducit, et ipsemet ait haec placita non satis[b] convenire cum religione.

Lviij. In eod. lib. pag. 968. in linea 23.ª deleantur illa duo verba vir
212r eruditus // quod epithetum cum Philippo Melancthoni attribuatur. iure meritò deleri debet.[1349]

Lviiij. In eod. lib. pag. 969 in lin. 5.ª deleantur verba illa viro docto. et minimè superstitioso, quia in laudem Haeretici dictum est.

Lx. In eod. lib. pag. 972. lin. 3.ª deleatur usque ad lineam subsequentem in verbo avidus inclusivè. videtur laedere religiosos eadem ratione, ead. pag. in lin. 12.ª omnia deleantur usque ad lineam 16.am in verbo verum inclusivè.

Lxi. In eod. lib. pag. 974. in linea 7.ª et subsequenti deleantur illa verba iam ventoso gloriae curru volitanti, sunt etenim verba personam ipsam laedentia.

---

[a] "moralos": sic, for "malos".

[b] After "satis": a word erased.

[1348] On a forecasting made to Alexander the Great. N° 57 regarded the power of demons to cause and cure maladies.

[1349] N°s 58 and 59 contained the praise of Melanchthon; n°s 60 and 61 criticized the avidity and the arrogance of some Catholic ecclesiastics.

Lxij. in eod. lib. pag. 976. in linea 13.ª in verbo velut omnia deleantur[a] usque ad lineam 16.am in verbo caruisset inclusivè, quia nimiam laudem Petro Apponensi tribuit.[1350]

Lxiij. In eod. lib. pag. 979. à linea 16.ª deleat⟨ur⟩ usque ad lineam 24. in verbo Societate inclusivè simul cum appostillis in margine positis, Ratio est qui[b] si Beati mortui, qui in Domino moriuntur, mortui in Domino sunt feliciores viventibus, et tamen ipse negat, licet dicat carere eos omni molestia, Rursus deterior non est conditio morientis, licet soli sint, quia in Domino moriuntur.[1351]

Lxiiij. In lib. 20. pag. 982, à linea pen.ª in verbo Unaqueque deleatur usque ad lineam 15.am pag. subsequentis in verbo intellectus inclusivè, ait p.° Hierarchias in diversis generibus positas esse, scandalosa, et impia sunt dicta verba, nam intelligentiarum prioritas non est generica, Averois Paraphrasi suae prim⟨ae⟩ Phylosophiae nihil de illis praedicat univoce, neque aequivoce, sed sub proportione prioris, et posterioris propter ordinem à prima, et ad primam.[1352]

Lxv. In eod. lib. pag. 983. deleantur à linea 8.ª usque ad totam 15.am quia scandalosè ait, maiorem differentiam esse inter strenuissimum, ignavissimumque equum, quam inter ignavissimum, et pictum, quia ex hoc sequeretur // quod ignavia equi formam ipsam 212v
abiecerit, tamen scandalosè consequi facit, quod si pictus equus [...] intellectui, ignavissimus [ult.°] Deo. Strenuissimus ei, qui ordine illi proximus est, si comparetur, intellegimus nam quomodo potest ignavissimum equum ult.° Deo comparare, si formam equi abiecit, scandalosa disputatio.

Lxvi. In lib. 21. pag. 1006, in linea 18.ª deleantur illa verba, nam mortalis natura non magis immortalitatis est capax, quam immortalis mortalitatis, erronea sententia est, quia Homo potest esse beatus in

[a] After deleantur": "usque", erased.

[b] "qui": sic, for "quod".

[1350] According to Cardano, Pietro d'Abano obtained "gloriam aeternam (...) necromantiae auxilio".

[1351] The passage contained a comparison between the happiness of living and dead persons.

[1352] On the hierarchy of angelic intelligences and the relationship of human intellect with them. N° 65 regarded the same topic.

coelo, et sic immortalis, licet natura fuerit mortalis, et tamen Deus numquam moritur, ergo non capax mortalitatis.[1353]

Lxvii. In eod. lib. pag. 1008. linea 12.[a] deleantur illa verba, quem fatum vocamus, nam fato tribuere non debemus.

Lxviij In eod. lib. et pag. linea 20. Deleantur illa verba Nobilissimi generis est geomantica mirabili certe ratione constructa, de qua libri censentur nomine Petri Apponensis celebres, et quae sequuntur usque ad lineam antepen⟨ultim⟩am in verbo diis inclusivè, deleantur inquam tum quia laudant Petrum Apponensem, tum etiam quia innuit hoc etiam proprio sydere ad divinandum propensos esse, et ea est ratio, quia si de divinatione, quae fit per iudiciariam Astrologiam loquitur, cum ipsa prohibita sit, verba etiam ista deleri debent, nam nulla per Astrologiam divinatio in ijs, quae ab humana voluntate pendent.[1354]

Lxix. In actione p⟨rim⟩a pag. 1016. deleatur in linea 9.[a] et seq⟨uen⟩ti illud verbum Deorum et ipsius loco Dei ponatur, nam illa locutio paganis dolet[a].[1355]

Lxx. In eadem actione, pag. 1020 in linea 27.[a] deleatur. Erasmum ideo quia nimium ipsum commendat.[1356] in linea subsequenti deleatur Dij boni, quia paganismum retinent.

Lxxi. In ead. actione pag. 1036. deleantur omnia à linea 5.[a] usque ad totam lineam 8.[am] pag. subsequentis, ideò quia aeternitatem materiae tuetur.

Lxxij In ead. actione pag. 1061. Linea 22.[a] deleantur Dij boni vide-
213r tur etenim ponere // plures Deos.

---

[a] "paganis dolet": sic, but the expression does not make sense. Maybe a mistake by the scribe for "paganismum olet".

[1353] The phrase on n° 66 was part of a discussion on the difference between "aevum" (infinite) and "tempus" (finite, because created). The passage n° 67 again stated the reality of fate.

[1354] Here Cardano argued for the legitimacy of certain forms of divination.

[1355] The Censor referred to "actio (...) in calumniatorem", that is, Scaliger, the well-known critic of *De subtilitate*; the use of "Dei" for "Deus" recurs in Cardano (see also the following passage and n°s 72, 74, 79, 80).

[1356] Here, Cardano included Erasmus among the great contemporaries, with Vesalius. Antonio Brasavola, Leonhart Fuchs and other persons.

Lxxiij. In ead. actione pag. 1078. linea 7.ª deleantur illa verba Bona fortuna, nam fortunae malae tribuitur.[1357]

Lxxiiij In ead. actione, pag. 1110. in linea antepen⟨ultima⟩ deleantur omnia usque ad lineam 3.am pag. subsquentis in verbo remisimus inclusivè, dixerat enim plures opifices in natura, quod videbatur quasi plures Deos ponere, nec ad Scaligeri exercitationem rectè respondet.[1358]

Lxxv. In ead. actione pag. 1114. à linea 23.ª deleantur omnia usque ad lineam ultimam in verbo ferat inclusivè. Inquit enim ipse insanum verbum dicere omnia sola Dei voluntate fieri, dico ego, quod licet ad opera nostra concurrat nostra voluntas, omnia tamen Deo aut permittente, aut volente fiunt. Undè scandalosa videtur oratio sua, qua potest Deus ita vehementer mihi spirare (nam spiritus ibi vult spirat) quod omni pravitate deposita, optimus efficiat, et non obstante propensione ad malum pergam libentissime ad martyrium[a] et sic posset dici sola Dei voluntate fieri.[1359]

Lxxvi In ead. actione pag. 1118. deleantur in linea 3.ª illa verba, et propter hoc longè melius Melanchton, quam qui sic Aristotelem interpretantur. deleatur ob laudem ipsi Melanctoni attributam, et illorum verborum loco infrascripta substituantur, et propt⟨ere⟩a ita forsan melius Aristotelem interpretabimur.[1360]

Lxxvij. In ead. actione pag. 1119. deleantur à linea 5.ª usque ad lineam 6.am in verbo naturam inclusivè, advertantur[b] verba illa libertati arbitrij nostri, et hoc duplici ratione, p.° quia mutilos omnes esse malos natura ait. 2.° quia per studium Phylosophiae nihil prohibet superari naturam, ex quo videtur innuere, quod malus semper sit malus, nisi Phylosophus evadat.

---

[a] "libentissime ad Martyrium": in the margin.

[b] "advertantur": sic, for "adversantur".

[1357] On the influx of precious stones on man.

[1358] The Censor shared Scaliger's criticism: Cardano's use of the plural "Dei" shows that he believed in more than one creative principle.

[1359] The Censor challenged Cardano's reply to Scaliger's criticism concerning the limits he put to divine providence in the world.

[1360] Cardano cited with approval a comment by Melanchthon on the Aristotelian theory of qualitative change. Passage 77 affirmed again the moral vices of persons which are born with physical deformations (see n° 41).

Lxxviij. In ead. actione pag. 1120. in linea 28. in verbo canes. deleatur usque ad lineam subsequentem in verbo esse inclusivè, impiè loquitur de dictatore alterius vitae.[1361]

Lxxix. In ead. actione pag. 1122. linea 21.[a] deleantur Dij dabunt,
213v et loco // eorum dicatur Deus dabit.

Lxxx. In ead. actione pag. 1133. linea 6.[a] deleantur Dij in posterum hanc pestem avertant, et ipsorum loco dicatur Deus hanc pestem avertat.

Laus deo optimo Maximo semper et Virgini Mariae.

Ego Antonius Erizzo Legum Doctor libros Hieronymi Cardani de subtilitate simul cum actione p.[a] eiusdem expurgavi iuxtà praescriptum indicis librorum prohibitorum,[1362] submittens quaecunque scripsi determinationi Sanctae Ecclesiae Apostolicae Romanae, et si quid inadvertenter, aut ignoranter scripsi contra veritatem eo[a] nolo scripta esse, protestans me nihil contrà veritatem malitiosè scripsisse, qui semper veneratus sum auctoritatem Sanctae Romanae Ecclesiae.

Appendix

Inquisitorial proceedings against possible relatives of Cardano

In several of his works, but in particular in *De libris propriis* and in his testaments, Cardano referred to the history of his family and to his relatives. He never composed a complete geneology, however, and until now this lacuna has not yet been filled by historical studies.[1363] Thus, it cannot be established with any certainty whether two per-

[a] "eo": sic, for "ea".

[1361] In the passage the expression "dictator alterius vitae", which apparently refers to God, was used to scorn Scaliger.

[1362] Erizzo referred to the section "De correctione librorum" of the *Instructio* added to the Index Rules in 1596; see ILI, IX, pp. 926-27.

[1363] A genealogical tree of the family (unpublished and not yet thouroughly investigated) is in Milan's Archivio di Stato; see Cardano *2004*a, p. 17 note 27.

sons called Cardano and mentioned in ACDF documents are his relatives.[1364] Angelo Cardano, involved in a process as early as 1570, that is, before the Bologna trial of Girolamo, was possibly a second cousin.[1365] Daniele Cardano never appeared in Girolamo's works or in documents concerning his family.[1366] Not only his relation to Girolamo, but also the underlying motives of his trials are unknown. The extant documents on the first trial do not specify the charges, while those concerning his second trial just refer to heresy. Now, since Daniele was a priest, it seems reasonable to assume that the charges regarded theological issues. Thus, the six following documents are here reproduced as a possible support for future research into the relationship between the two Cardano's and their illustrious namesake.

74

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 21 July 1570)

ACDF, SO, *Decreta*, 1567-1571, fols. 151v, 152r

435.[a] Congregatio offitij S.[tae] Romanae Inquisitionis facta Romae in palatio Ill.[mi] et R.[mi] d. Card.[lis] Pisarum Coram Ill.[mis] et R.[mis] dominis dominis Card.[bus] Inq.[bus] generalibus. In qua Interfuerunt omnes Infra(scrip)ti videlicet 151v

Die Veneris 21. mensis Iulii. 1570

[1364] Girolamo cited a namesake (see Cardano *2004*a, p. 17) and a certain Gasparo (Baldi-Canziani 1999, p. 19); it is uncertain, however, whether they were relatives. A certain Nicola (see ibid., p. 22) and other ones were not.

[1365] In the 1576 testament, Cardano stated that Antonio, one of the brothers of his grandfather, had a son named Giovanni, and the latter a son called Angelo; see Bertolotti 1882, p. 649; Rivari 1920, pp. 22-23.

[1366] Docs. 74, 75, 76, and 78 state that he was a son of Giovanni Battista, a namesake of Cardano's eldest son. In the aforementioned testament Cardano mentioned two cousins of his father who were both named Battista, one of whom might be Daniele's father. However, while the branch of the Cardano family to which Girolamo belonged lived in Milan as early as the fifteenth century, this Daniele is said to be born in Cardano, where that branch originated.

Ill.mus et R.mus d. Card.lis pisarum et Ill.mus et R.mus d. Cardinalis de gambara.[1367] (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt propositae causae infra⟨scrip⟩tae. videlicet. (...)

152r Angeli Cardani. In qua fuit lectum memoriale pro eius parte dato tenoris et c. quo audito praefati domini ordinarunt quod reperiatur examen et ostenditur[a] dominis.[1368]

75

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 19 April 1584)

ACDF, SO, *Decreta*, 1584, fols. 83v-84r, 85r

83v Congregatio officii Sanctae Romanae et Universalis Inq.nis habita in Palatio Ill.mi et R.mi Domini Card.lis Sabelli Ep⟨iscop⟩i Portuen⟨sis⟩ coram Ill.mis et R.mis D⟨omi⟩nis Cardinalibus generalibus Inq.rĩbus in qua interfuerunt o⟨mn⟩es infrascripti videlicet

Die Iovis 19 mensis Aprilis 1584

84r Ill.mus et R.mus D⟨omi⟩nus Card.lis Sabellus
Ill.mus et R.mus D. Cardinalis de Gambara
Ill.mus et R.mus D. Cardinalis Madrutius
Ill.mus et R.mus D⟨omi⟩nus Card.lis Facchinettus[1369]
Ill.mus et R.mus D. Card.lis Sancti Marcelli[1370] (...)

[a] "ostenditur": sic, for "ostendatur".

[1367] Giovanni Francesco Gambara; BIOGR.

[1368] That the "examen" (interrogation) should be looked for in the archive, and that the investigation was asked for by the defendant, suggests that he was not incarcerated (whenever he was before), and that his trial started (and maybe was even concluded) some time before.

[1369] Giovanni Antonio Facchinetti; BIOGR.

[1370] Giovanni Battista Castagna (the future Urban VII); BIOGR.

In qua quidem Cong⟨regatio⟩ne proposite[a] fuerunt cause infrascriptorum videlicet (...)

Danielis quondam Io⟨ann⟩is bapt⟨ist⟩e Cardani presb⟨ite⟩ris de loco Cardani Mediolanensis diocesis audita eius spontanea comparitione in hoc sancto officio facta, ac lecta errorum suorum confessione dictum fuit quod ponat⟨u⟩r in hospitale sancti Spiritus in Saxia de Urbe, et interim scribatur ad Inquisitorem Venetiarum, ut transmittat copiam processus, et sententiae contra eum formate[b], et late.[1371] 85r

76

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 16 May 1584)

ACDF, SO, *Decreta*,1584, fols. 96v-97r

Congregatio officii S.[tae] Romanae et Universalis Inq.[nis] habita in Palatio Campi martis coràm Ill.[mis] et R.[mis] D⟨omi⟩nis Cardinalibus generalibus Inquisitoribus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet 96v

Die Mercurii xvi men⟨sis⟩ Maij 1584

Ill.[mus] et R.[mus] D. Cardinalis de Gambara
Ill.[mus] et R.[mus] D. Cardinalis Madrutius

[a] "proposite" and, shortly afterwards, "cause": sic, for "propositae" and "causae".
[b] "formate" and, shortly afterwards, "late": sic, for "formatae" and "latae".

[1371] The deposition made in Rome has not been found in ACDF. The following document shows that at the end of the Venetian trial this Cardano had abjured. This did not cancel his term of imprisonment, however, because before moving to Rome he escaped from the prison of the Venetian Inquisition. Probably, the charges were quite relevant, as is confirmed by the fact that he was excommunicated (see doc. 78). His confinement in the Hospital of S. Spirito in Sassia shows that he was in poor health. Before 16 May the proceedings of the Venetian trial arrived in Rome; see doc. 76. Nonetheless, the original documents have not been found in the files *Sant'Ufficio* of the Venetian Archivio di Stato; even the very name Daniele Cardano is lacking in the list of the trials.

Ill.mus et R.mus D. Cardinalis S. Severine[a]
Ill.mus et R.mus D. Card.lis .SS. Quatuor[1372]
Ill.mus et R.mus D. Card.lis S.ti Marcelli (...)

In qua quidem Congregatione propositae fuerunt cause infrascriptorum videlicet

Proposita causa

Danielis filij quondam Io⟨ann⟩is Bap⟨tist⟩ae Cardani ex loco Cardani presbiteri mediolanensis diocesis inquisiti de, et super haeretica pravitate rebusque aliis in actis cause[b] huiusmodi latius deductis, et illorum oc⟨casio⟩ne audita eius spontanea comparitione in hoc s.to off⟨ici⟩o facta, et lecta errorum suorum confessione, ac etiam s⟨ente⟩n-
97r tia ab Inq.re Venetiarum // contra eum lata, et omnibus maturè consideratis Ill.mi et R.mi Domini Card.les generales Inq.res predicti[c] decreverunt et ordinaverunt quod dictus Daniel reiteret hic in Urbe coram R. P⟨at⟩re Com.rio generali S.ti officij[1373] abiurationem alias per eum Venetijs factam, additis erroribus, si quos ipse addidit in eius comparitione predicta[d] in hoc s.to officio facta, et quod condonetur ei contumacia propter fugam à carceribus s.ti officij Venetiarum et pena[e] perpetui carceris, in qua condemnatus fuerat, commutetur in penitentias[f] salutares arbitrio eiusdem R. p. Comm.rij Et scribatur Ill.mo et R.mo D. Cardinalis S.tae Praxedis ut dictum Danielem benignè tractet, atque ei provideat de aliquo beneficio pro eius victu.[1374]

---

[a] "Severine": sic.
[b] "cause": sic, for "causae".
[c] "predicti": sic.
[d] "predicta" sic.
[e] "pena": sic.
[f] "penitentias": sic.

[1372] Giovanni Antonio Facchinetti; BIOGR.
[1373] Lattanzio Ranfoldi, OP, commissioner from 1582; see BIOGR.
[1374] Till November 1584, Carlo Borromeo; BIOGR. Therefore, it was decreed that the priest turned to Milan, where Borromeo stayed; see doc. 77.

77

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 23 May 1584)

ACDF, SO, *Decreta*, 1584, fols. 103v-104r

Congregatio officij s.^{tae} Romanae et Universalis Inquisitionis habita 103v
in Palatio Campi martis Ill.^{mi} et R.^{mi} D. Card.^{lis} de Gambara coram Ill.^{mis} et R.^{mis} D. Cardinalibus generalibus Inquisitoribus, in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die Mercurij xxiij men⟨sis⟩ Maij 1584

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Cardinalis de Gambara
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Madrutius
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} S. Severinae
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} SS. quatuor
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} S. Marcelli (...)

In qua quidem Congregatione proposite fuerunt causae infrascriptorum videlicet

Pro Daniele quondam Io⟨ann⟩is bapt⟨ist⟩ae Cardani presbitero de loco Cardani Mediolanen⟨sis⟩ dioc⟨esi⟩s lecta supplicatione per eum exhibita[1375] et dicta supplicatione audita, Ill.^{mi} et R.^{mi} D⟨omi⟩ni Card.^{les} generales Inquisitores predicti[a] ordinaverunt // quod eidem Danieli 104r
dentur ab hoc sancto officio scuta decem monetè pro eius viatico ut redire possit Mediolanen[...] et se presentare coram Illmo Cardinali Borromeo.

[a] "Predicti": sic.

[1375] Also this petition is lost.

78

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 1 June 1584)

ACDF, SO, *Decreta*, 1584, fols. 107r-v, 108r.

107r Congregatio officij s.^{tae} Romanae, et Universalis inquisitionis habita in Palatio Montis quirinalis coram S.^{mo} D. N. D. Gregorio Papa xiij, ac Ill.^{mis} et R.^{mis} D⟨omi⟩nis Car⟨dinali⟩bus generalibus Inquisitoribus, in qua interfuerunt o⟨mn⟩es infrascripti videlicet

Die Veneris prima men⟨sis⟩ Iunij 1584

Ill.^{mus} et R.^{mus} Dominus Car.^{lis} de Gambara
Ill.^{mus} et R.^{mus} Dominus Car.^{lis} Madrutius
Ill.^{mus} et R.^{mus} Dominus Car.^{lis} S. Severinae
Ill.^{mus} et R.^{mus} Dominus Car.^{lis} .SS. quatuor
Ill.^{mus} et R.^{mus} Dominus Car.^{lis} S. Marcelli (...)

In qua quidem congregatione proposite[a] fuerunt causae infrascriptorum videlicet (...)

107v Danielis Cardani presbiteri de loco Cardani, qui cum esset excommunicatus ex causis de quibus in actis incurrit irregularitatem. S.^{mus} D. N. pred⟨ictu⟩s[b] decrevit, et ordinavit quod absolvatur ab omnibus excommunicationibus sententijs Censuris et penis[c] a r. p. com.^{rio} generali s.^{ti} officij, et secum dispensetur super irregularitate per eum quomo[...] premissorum[d] occasione contracta et suspendatur à celebratione Missarum et ab administratione sacramentorum

108r per sex menses loco [suspensionis] // in sancto officio Venetiis sibi [factae]

[a] "proposite": sic.
[b] "pred⟨ictu⟩s": sic.
[c] "Censuris et penis": sic.
[d] "premissorum": sic.

79

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 2 June 1584)

ACDF, SO, *Decreta*, 1584, fols. 292r-293r.

dicta die 2 men⟨sis⟩ Iunij 1584 292r

Pro Fisco S.^{ti} officij Contra

P⟨res⟩b⟨iter⟩um Danielem quondam Io⟨annis⟩ Baptistae Cardani de Cardano Mediolanesis Dioce⟨sis⟩ eadem die idem presbiter Daniel Comparuit[a] Romae in Palatio officij Sanctae Romanae et Universalis Inquis⟨itio⟩nis Coram[b] R. P. Fr⟨atr⟩e Lactantio Ranpholdo Brixien⟨si⟩ or.^{nis} praedicatorum Sacrae Theologiae Mag⟨ist⟩ro dicti S.^{ti} officii Com.^{rio} generali meque etc.[c] et istant[...] [petijt] per dictum R. P. Com.^{rium} generalem deveniri ad expeditionem causae suae, qui R. P. Com.^{rius} huiusmodi petitioni annuens visa spontanea comparitione a dicto Presbitero Daniele in hoc Sancto officio facta, et errorum suorum // confessione, Visisque[d] decretis Ill.^{morum} et R.^{morum} D⟨omi⟩norum Cardinalium generalium Inquisitorum in Congregatione generali S.^{tae} Inquisitionis sub diebus, 16 Maij et prima men⟨sis⟩ Iunij .1584. super huiusmodi Causa[e] factis,[1376] quibus[f] expeditio, et terminatio huius, causae eidem R. P. Com.^{rio} generali demandatur.[g] Nec non visis videndis, et consideratis considerandis sedens [etc.] Suam in scriptis tulit, et promulgavit sententiam diffinitivam, quam mihi Notario legendam tradidit et consignavit prout illam alta et intellegibili voce legi tenoris etc. P⟨rese⟩nte sup⟨rascrip⟩to Presbitero Daniele audiente et Intelligente, ac dictam 292v

[a] "Comparuit": sic.
[b] "Coram": sic.
[c] "meque etc".: in the margin.
[d] "Visisque": sic.
[e] "Causa": sic.
[f] After "quibus": "nobis demandetur expeditio huius causae vertentis inter R. D. Anselmus Canutus I. U. D"., erased.
[g] Segue "uisis", erased.

[1376] See docs. 76 and 78.

s⟨ente⟩ntiam acceptante, qui [...]dem sententiae, et omnibus in ea contentis parere volens genuflexus Coram[a] supradicto R. P. Com.[rio] generali tactis scripturis Sacrosantis ad S.[ta] Dei Evangelia de novo abiuravit maledixit et detestatus est errores et hereses,[b] quas tenuit et credidit, ac reiteravit abiurationem, al⟨ia⟩s per ipsum Venetijs factam, nec non abiuravit maledixit, et detestatus est in genere[c] omnes, et quoscumque alios
293r errores, et hereses[d] contra [...] // Sanctae Catholicae et Apostolicae Romanae Ecclesiae modo, et forma prout in cedula abiurationis eius propria manu scripta et subscripta tenoris [etc.].[1377] Qua abiuratione facta supra⟨scrip⟩tus R.[dus] P. Com.[rius] eumdem Presbiterum Danielem adhuc ibidem p⟨rese⟩ntem[e] genuflexum, et id[f] humiliter petentem ab omnibus excommunicationibus [s⟨ente⟩ntijs] censuris, et poenis per eum praemissorum causa et occasione incursis cum orationibus, et ceremonijs solitis in forma Ecclesiae Consueta absolvit illumque unioni fidelium partecipationique Ecclesiasticorum Sacramentorum, ac S.[tae] Matris Ecclesiae[g] unitati et gremio restituit secumque super irregularitate siue irregularitatibus per eum quomodolibet contractis dispensavit eidemque pro poenitentia salutari iniunxit prout in dicta S⟨enten⟩tia[h] continetur Super[i] quibus [etc.] [Actum] Romae in Palatio Sancti officij apud Vaticanum S.[ti] Petri sito ibidem p⟨rese⟩ntibus[l] fr⟨atr⟩e Gaspare de Calvisano Converso or.[nis] praedicatorum[m], et Benedicto de [Sclavis] Perusino, et Appollonio quondam Petri Antonij Colognola de Brixia testibus [etc.].[1378]

---

[a] "Coram": sic.
[b] sic.
[c] "in genere" in the interlinear space.
[d] "hereses": sic.
[e] "presentem": sic.
[f] After "id": "humilite", erased.
[g] After "Ecclesiae": "[consuetae]", erased.
[h] "Sententia": sic.
[i] "Super": sic.
[l] "Presentibus": sic.
[m] After "praedicatorum": "et", erased.

[1377] The abjuration, with the autographical subscription, has not been found.
[1378] No biographical information has been found on Gaspare di Calvisano, Benedetto Schiavi and Apollonio Colognola.

17

NICOLAUS COPERNICUS

There is frequently a large gap between the importance of an author, at least as it appears today, and the amount of Censorial interventions regarding his works, usually depending upon the intellectual and cultural views of the Censors, upon the intrinsic limitations of available information, and upon a lack of competence in specific disciplinary fields other than theology and scholastic philosophy. Among the authors and doctrines virtually ignored by the Roman Congregations during the sixteenth century, Copernicus (1473-1543) and heliocentrism represent without doubt the most salient case. In sixteenth-century ACDF documents, the work of the Polish astronomer is considered only in an extremely short expurgatory *censura* of the second edition of his *De revolutionibus orbium coelestium* (Basel 1566), written in 1598 at Naples (doc. 1). Moreover, this *censura* does not concern Copernicus' work as such, but rather Georg Joachim Rheticus' (1514-1576) *De libris revolutionum Nicolai Copernici narratio prima*,[1] which is not investigated for its content, but only because its author was placed in several contemporary Indexes,[2] not as a supporter of heliocentrism, but simply for his religious creed.[3]

Already in the early 1580s, a Censor had proposed that his *Narratio* was to be placed in the Expurgatory Spanish Index (1584), but me-

---

[1] The work had been published without indication of the author in Dantzig (now Gdansk) in 1540 (Rheticus *1540*), then in Basel in 1541; after 1566 it was published in appendix to Kepler's *Mysterium cosmographicum* (Tübingen 1596) and in the fourth edition of *De revolutionibus* (Frankfurt am Main 1621). It played a major role in the early spread of heliocentrism; see the bibliography in Rheticus, BIOGR.

[2] Rheticus was prohibited as a heretic in the Indexes of Rome (1559, 1564) and Spain (1583); ILI, VIII, p. 478; VI, p. 334.

[3] In addition to the motivations in *Instructiones nonnulle* (see *infra*), the following considerations are due: Rheticus had studied in Wittenberg, was a student of Melanchthon and taught in Protestant universities; he was also a member of the Faculty of Theology at the University of Leipzig.

rely because the writing was dedicated to a heretic, namely Johann Schöner.[4] Also the presence of this work, together with *De revolutionibus*, included in a large quantity of books sent in from Switzerland to the Venetian librarian Damiano Zenaro and confiscated by the Inquisitor of Como in 1581 did not mean that these works were seen as potentially dangerous. Obviously, the confiscation regarded all works, and furthermore the Inquisitor did not explicitly notice that the author of the *Narratio* had been included among the authors listed in the first class as early as the 1559 Index. None of the documents regarding this confiscation reveal any awareness about the (possible) impact of his work.[5]

Some considerations are due. First, the Neapolitan Censors who examined Copernicus' work had no idea of its content, and their investigation was most probably triggered by the fact that *De revolutionibus* was mentioned in lists of books published in Protestant Germany, or else because Rheticus' work was attached to it.[6] Second. their investigation was fairly superficial. Had the Censors read Copernicus, they surely would have mentioned its central thesis, even if possibly emphasising that Andreas Osiander's preface viewed heliocentrism as a mere hypothesis, and thus without judging the latter as heterodox or formally heretical. Their silence shows that they did not perceive that *De revolutionibus* caused a rupture in the astronomical and cosmological tradition. Third, if their proposal (the elimination of the *Narratio*) had been adopted by Rome, it would have favoured the spread of Copernicanism. In fact, while the presence of a writing

[4] The Censor (the Jesuit Diego Alvarez) merely noted that *Narratio* was dedicated to Johann Schöner and did not even mention Copernicus; see Pardo Tomás 1991, p. 274.

[5] See ch. The Distraint of Damiano Zenaro's Books, docs. 1, f. 49v; 5, fols. 43r; 7, f. 53v.

[6] See ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 9 (ca. 1587-1590), f. 156e r: "Nicolaj Copernicj de revolution(ibus)". Cf. the Paduan list of books to be corrected (see *infra*). which cites *Narratio*, and Copernicus' work as a kind of addition: "Georgij Ioachimi Rhetizi narratio de libris copernici, 8. et fol. cum operibus copernici". Possibly, *De revolutionibus* was investigated because mentioned on a list by Gregorio di Napoli; see *infra*. By contrast, it is most unlikely that the *censura* was triggered by the contemporary trials of Bruno and Stigliola (see below), because in that case it should have been a separate document, while now it is a part of a longer series. Moreover, a similar examination would have assessed the content of Copernicus' work, and it would not have simply condemned the religious creed of the author of *Narratio*.

by an author prohibited as a heretic could have caused the total ban of Copernicus' book, the elimination of the *Narratio*, in turn, would have authorized the reading of *De revolutionibus*.

Copernicus' work was highly technical and was fully understood only by specialists, and consequently it was destined to a rather limited audience. Yet, its central views could be easily derived from more accessible works, such as Rheticus' *Narratio*, Erasmus Reinhold's *Tabulae prutenicae*, and other astronomical treatises and manuals appearing after 1560. Therefore, in the past some scholars have argued that shortly after its publication in 1543 the Catholic Church deemed the significance of the work and the difference between the views of its author and those expressed in the preface by Osiander.[7] Actually, there is no evidence for the hypothesis of an early and full assessment of Copernicus' work by the Roman Curia, and whenever one entertains this view, it is quite hard to explain why the Congregations did not prohibit *De revolutionibus* before 1616. In 1546, the Dominican Giovanni Maria Tolosani accused heliocentrism as being physically wrong and heretical. Furthermore, Tolosani held that the preface was not by Copernicus (even ignoring who was the author), and he reported that Bartolomeo Spina, Master of the Sacred Palace, had regarded *De revolutionibus* as heretical and had planned to prohibit it, but he died (in 1546 or 1547) before he could carry out this decision.[8] However, Tolosani did not live in Rome, and Spina's position is not sufficient to prove the existence of a generally shared and enduring view of the Church.[9] During the final decades of the sixteenth cen-

[7] See E. Garin's view in note 9.

[8] Spina's decision probably dates back to 1545 or 1546, when he was Master of the Sacred Palace; cf. Taurisano 1916, p. 52. Tolosani formulated his charge in *De coelo supremo immobili et terra infima stabili, ceterisque coelis et elementis intermediis mobilibus*, added to his *De veritate Sacrae Scripturae* (Florence, BNCF, ms. *Conventi soppressi* J.1.25, fols. 339r-343r). The work was not published (the author died in 1549); the part on heliocentrism has been analysed and published by E. Garin (see Garin 1971, 1973a, 1973b); see also Granada 1997, Lerner 2002. Tolosani (1470/71-1549), author of works on theology and Church history, is commonly identified with Johannes Lucidus Samotheus, author of some notable works on chronology and theory of the calendar.

[9] Tolosani's text, by contrast, has been viewed as a demonstration that Osiander's preface "non ingannò mai le autorità ecclesiastiche" and that the Curia knew very well that its author was not Copernicus; see Garin 1973a, pp. 664, 668, note 7.

tury, Gregorio di Napoli, whose censorial activity was closely linked to that of the bodies of doctrinal control, virtually ignored the existence of a similar view,[10] while Bellarmino, a leading figure in both Roman Congregations, endorsed a rather ambivalent position.[11]

Contemporary ACDF documents show that certain Censors virtually ignored heliocentrism, while others, who were acquainted with it, disagreed about its implications for Catholic theology. Moreover, no one qualified heliocentrism as a formal heresy. Shortly before 1590, Alfonso Chacón, one of the most learned consultors of the Index in those years, included Rheticus in a list of 'heretical' authors which were viewed as important and which, because they did not discuss religious issues, could be licenced for reading after correction. Among Rheticus' works that should not be prohibited he also listed "narratio de libris revolutionum Nicolai Copernici, quibus terra circa [...] coelum moveri asseritur".[12] The Neapolitan Censors who wrote doc. 1 also composed an extensive examination of astronomical and astrological ephemerides published in the second half of the sixteenth century, some of which were based on *Tabulae prutenicae*, and thus indirectly on Copernicus' research, but they actually did not realize this.[13] It should be borne in mind that both their examination of the ephemerides and doc. 1 were written three years after Nicola Antonio Stigliola's trial which had started in Naples and was concluded in Rome. Among other things, Stigliola was accused by a Neapolitan witness of being a Copernican, but his Roman judges did not view

[10] In his *Enchiridion*, the Friar only noted that the 1566 edition of *De revolutionibus* contained Rheticus' work and a letter by A.P. Gasser; Gregorio *1588*, f. 157r. For Gregorio's work, see ch. Mercator, note 11.

[11] In a letter to P.A. Foscarini of 12 April 1615, in Galilei *1890-1909*: XII, p. 1710: "Dico che mi pare che V.P. et il Sig. Galileo facciano prudentemente a contentarsi di parlare *ex suppositione* e non assolutamente, come io ho sempre creduto che habbia parlato il Copernico". The phrase is puzzling, because it is not clear whether "come io ho sempre creduto" refers to "ex suppositione" or else to "assolutamente". The former possibility, usually accepted, entails that Bellarmino viewed heliocentrism as merely hypothetical, and entails as well that Osiander's preface correctly expressed the intention of the author. However, Bellarmino probably formulated a personal view, not a *communis opinio* shared by the other members of the Congregations.

[12] See ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 6, f. 246r.

[13] See ch. Astrology, doc. 64.

this as a serious charge, nor did it induce the Congregation to investigate or prohibit heliocentrism.[14]

In 1594, the Congregation for the Index, after extensive and due investigation, prohibited Francesco Patrizi's *Nova de universis philosophia* with the stipulation "donec corrigatur", but the work's partial Copernicanism (Patrizi endorsed the diurnal motion of the Earth) was not regarded as particularly significant. One of the Censors, the Dominican Pedro Juan Saragoza, noted that the movement of the Earth was "contra sacras literas", but he did not qualify it as heretical. Two other Censors, the Jesuits Benedetto Giustiniani and Juan Azor, held that heliocentrism was a physical view without theological implications. The former even argued that probably the contradiction with biblical passages was merely apparent.[15] Remarkably, on 24 February 1616 Giustiniani was among the eleven Theologians who were summoned by the Holy Office and judged heliocentrism as "false and absurd" in philosophy and partially formally heretical as well as at least partially dangerous in theology.[16] This pronouncement laid the groundwork for the prohibition of heliocentrism by the Congregation for the Index, promulgated on 4 March 1616. The contradiction between this decree and Giustiniani's *censura* raises the issue of the (occult) dynamics of the 1616 proceedings.[17] It should be kept in mind, however, that neither Giustiniani nor Azor, apparently the only two Censors who were acquainted with Copernicus' views, were members or permanent consultors of the Congregations, and that their knowledge derived from their didactic activities in the Collegio Romano, where they were in close contact with the mathematical school of Christoph Clavius.

---

[14] See ch. Stigliola.

[15] See ch. Patrizi, docs. 1, f. 139r-v; doc. 10, fols. 148v-149r; doc. 14.

[16] See Galilei *1890-1909*: XIX, pp. 320-21.

[17] Giustiniani's change of mind in 1616 is even the more remarkable as he referred in his *censura* of Patrizi to an exegetical work that argued for a non-conventional interpretation of the biblical passages usually invoked in the defence of the firmness of the Earth and the motion of the stars. Obviously, he referred to Diego de Zuñiga's commentary to Job (Zuñiga *1584*), prohibited in 1616 with Copernicus' *De revolutionibus* and Paolo A. Foscarini's *Lettera* (Foscarini *1615*); see ch. Patrizi, doc. 10, fols. 148v-149r. The reasons for the Jesuit's change of mind can only be guessed. Probably, during the meeting of 24 February he simply conformed to the opinion of the majority, or else his pronouncement was established by the upper hierarchy of the Society of Jesus, possibly through Bellarmino's intervention.

Also during Giordano Bruno's trial, the latter's radical, that is, infinitist version of Copernicanism only played a marginal role, and was regarded as an anomaly, rather than as a serious heresy.[18] And once more it did not move the Congregation to any specific investigation. Not even the contradiction between heliocentrism and some biblical passages, forming the basis for the 1616 condemnation, allows any definite judgement. Between 1560 and 1600 this contradiction was highlighted several times, and some Catholic authors, Juan de Pineda being a case in point, qualified heliocentrism as *periculum in fide*. However, as was noted in Patrizi's case, it was not presented as a new form of heresy, and thus similar views did not trigger any prohibition, neither of *De revolutionibus*, nor of exegetical works proposing interpretations that were compatible with Copernican theory.[19] Finally, the fact that the major Protestant discussion of the issue, the anonymous *De terrae motu et scriptura sacra* (attributed to Rheticus),[20] remained unpublished, also helps to explain why the Congregations did not develop any official position.

Summarizing, the Congregations seem to have been virtually unaware of the significance of Copernicanism, and the very few members that were acquainted with Copernicus' central views, as a rule, deemed the latter as utterly absurd, and certainly not as a substantial challenge to the traditional interpretation of Biblical cosmology and its intimate link to Aristotelian natural philosophy. This can be ex-

---

[18] See ch. Giordano Bruno.

[19] Christoph Clavius included a discussion of Copernicanism in the second (1581) and later editions of his commentary to Sacrobosco's *Sphaera*. There, he noticed that heliocentrism contradicted some passages in the Bible (Ps 103 and 108; Ios 10: 12-14). However, he did not view this contradiction as a primary or decisive argument, nor did he argue that this contradiction meant that heliocentrism was a heresy; see Baldini *2000*b, pp. 38-39. As to the exegetical works, Diego de Zuñiga's commentary to Job (Zuñiga *1584*) is without doubt the most notable case in point. This work was not prohibited until 1616, that is, thirty-six years after the first and twenty-five years after the second edition. This shows that heliocentrism was not seen as a hot issue. This remarkable 'delay' is quite significant, because for an ecclesiastic audience this work certainly held greater attraction than that of Copernicus' *De revolutionibus*. Moreover, while the contradiction with biblical texts was indirect in Copernicus' case, in Zuñiga's exegetical work the contradiction was explicit. Thus, in case the bodies of doctrinal control had developed a clear and generally shared interpretation of heliocentrism, a prohibition would have been inevitable.

[20] Published with a commentary in Hooykaas 1984.

plained if one considers that between 1543 and 1600 heliocentrism did not gain support in such a substantial way as to raise any issue for the ecclesiastical Censors, who generally ignored technical developments in mathematical sciences.[21]

As noted before, the investigation by the Neapolitan Censors was triggered by Rheticus' work. He had been mentioned by the author of *Instructiones nonnulle* (ca. 1558), who referred to a passage in Gessner's *Bibliotheca*: "Georgius Joachimus Rheticus discipulus Osvaldi, et condiscipulus Gesneri in schola Tigurina, Gesner in Bibliotheca".[22] This led to his prohibition as a heretic in the Indexes of Rome (1559, 1564), and to that of his works in the Index of Spain (1583).[23] The prohibition was adopted by later sixteenth-century Roman Indexes (1590, 1593, 1596), and by Italian and Spanish Indexes that also appeared in the following century.[24] However, like many other similar cases, permission for his (corrected) scientific works was pondered upon.[25] Now, while a possible correction in the Expurgatory Index of Spain was impeded (see *supra*), in Italy his *Narratio* was included among the books to be corrected, not only in Naples (doc. 1), but also in Padua, although no Paduan correction is extant.[26] The fact that the work was not corrected probably avoided a limitation to the spread of heliocentrism in the period before 1616, because a correction would have required an extensive examination, which could

[21] The Church's acquaintance and assessment of Copernicanism is not to be confused with the spread and the reception of this theory among scientists. The latters' particular adoption of heliocentrism should be gleaned from, *inter alia*, the traditional separation between astronomy and cosmology (a part of natural philosophy) in the universities, the lack of a major precision in the predictions based upon the Copernican model (which stuck to the circular orbs), and the enormous increase in astronomical distances demanded by Copernicanism. These obstacles possibly influenced the Church's lack of attention, but are not to be viewed as its main cause. For discussion, see Westman 1975a and 1975b.

[22] See ch. The Organization of the Index, sect. I, doc. 1, f. 225r; published in ILI, VIII, p. 478. "Osvaldus" was Erasmus Oswald Schreckenfuchs (see the respective ch.).

[23] ILI, VIII, pp. 478, 763, 840; VI, p. 334. Surprisingly, Rheticus was not included in the Indexes of Antwerp (1569, 1570), Portugal (1581), Parma (1580) or München (1582).

[24] ILI, IX, pp. 816, 877, 946; Pardo Tomás 1991, p. 363.

[25] His more strictly scientific works, among which *Canon doctrinae triangulorum* and *Opus palatinum de triangulis*, did not raise any issue, although they were widely spread in Italy.

[26] Ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 29, f. 268v.

have anticipated the condemnation of Copernicanism. Moreover, the prohibition of Rheticus' works had no effect at all, not even for the *Narratio*, because in Catholic countries it appeared in joint editions, not only with *De revolutionibus*, but also with Kepler's *Mysterium cosmographicum*, and for quite a long time these two works remained untouched by Catholic Censorial interventions.

1

Neapolitan Censors of the Congregation for the Index,[27] Expurgatory *Censura* of the Second Edition of *De revolutionibus orbium coelestium* (Naples, 4 December 1598)

ACDF, Index, XXIII.1, f. 64v[28]

Ex operibus Nicolai Caprearij volutionibus orbium,[a] Basileae, Henrici etc. deleatur[29] 1566.[30] 64v

Deleatur narratio per Georgium Ioachinum Raicum[b] Ereticum. (...)

[a] "Caprearij volutionibus orbium": sic, for "Copernici de revolutionibus orbium". Codex Index XXIII.1, written almost entirely in the same hand, contains serious mistakes in Latin and in the transcription of the titles of books and of the names of authors, also when the latter were well-known. The scribe was probably an ecclesiastic with a fairly limited education and with a poor knowledge of Latin, who did not grasp what he was copying.

[b] "Raicum": sic, for "Rheticum".

[27] See the introductory note to ch. Cardano, doc. 65.

[28] Published in Spruit 2001b, p. 113, note 5; and in Lerner 2004, p. 73.

[29] The order of elimination ("deleatur") refers to the names of the city and the printer, that is, "Basileae" and "Henricpetri".

[30] Copernicus *1566*.

18

JANUS CORNARIUS (JOHANN HAGENBUT OR HAINPOL)

Cornarius (ca. 1500-1558) is one of the most frequently placed authors in sixteenth-century Indexes. Yet, his specific case is also a clear example of a recurring contradiction in contemporary censorship, revealing the lack of a consistent censorial strategy. His commented edition of Epiphanius' *Contra haereses* was prohibited in the Indexes of Louvain (1546, 1550, 1558), Spain (1559) and Portugal (1561).[1] The latter also condemned his religious works.[2] The Indexes of Venice (1554), Rome (1557, 1559, 1564) and Spain (1583) prohibited him as a heretic, which entailed a total ban on his works.[3] Also Giovanni Dei (1576) and an anonymous Consultor of the Index (ca. 1595) stuck to this decision,[4] and thus Cornarius was again prohibited as a heretic in the later Indexes of Rome (1590, 1593, 1596).[5] The total prohibition was subdued, however. Already in 1562, Camillo Paleotti had proposed in his pronouncement for the Tridentine Commission of the Index that the Commentary on Galenus and the edition of Dioscorides should be permitted.[6] The 1571 Expurgatory Index of Antwerp permitted, without any correction, the reading and sale of eleven original works or editions of classical authors by Cornarius, and in general all his medical treatises. The Expurgatory Index of Spain (1584) allowed the commentary on Galenus' *De compositio-*

---

[1] See ILI, II, pp. 155-6, IV, pp. 388-9, VI, pp. 168 and 813-14.

[2] ILI, IV, pp. 388-89.

[3] ILI, III, p. 290; VI, p. 382; VIII, p. 515, 730, 767, 845. The insertion into the Roman Index of 1559 was probably caused by the negative pronouncement of the anonymous author of *Instructiones nonnulle circa libros nominatim prohibitos*; see ch. The Organization of the Index, sect. I, doc. 1, f. 228r.

[4] See ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 2, fols. 51r, 52r, 54v, 56v; doc. 17, f. 113r.

[5] ILI, IX, pp. 821, 882, 952.

[6] ILI, VIII, p. 80, note 146.

ne pharmacorum with just a few corrections.[7] In or about 1590 Giovanni Francesco Bordino mentioned Cornarius in a list of authors to be promptly corrected and permitted, and two anonymous authors of similar lists presented the same proposal.[8] In 1592 Alfonso Chacón suggested that Cornarius' works which had been corrected in Spain and the Spanish Low Countries, should be allowed in Rome with the same corrections.[9] Almost immediately after the total prohibition on the Clementine Index, Rome ordered or allowed that several medical works be corrected in Padua and Naples.[10] Finally, the Roman *Index expurgatorius* (1607) authorized the Spanish corrections of the Commentary to Galenus in the territories under the Church's jurisdiction.[11]

The aforenamed documents suggest that Cornarius' works were intensively analyzed. However, ACDF holds only the short Neapolitan *censura* (doc. 1). Although it cannot be excluded that other *censurae* have been lost or were not sent to Rome, the fact that the 1607 Expurgatory Index merely reproduced the 1584 Spanish correction suggests that systematic and reliable *censurae* were lacking. Cornarius' definitive prohibition as a heretic in 1596 was not prompted by his medical or scientific views, but by his religious convictions which more or less intentionally recurred in his works. As an ex-student of the University of Wittenberg and Dean of the Faculty of Medicine in Jena he was among the official representatives of the first phase of Lutheranism. Thus, his works united a great humanist erudition, solid scientific knowledge and more narrowly defined religious views into a cohesive whole. This explains the reaction by the Catholic Censors, and also their efforts in dealing separately with each issue.

---

[7] ILI, VI, p. 1013; VII, pp. 471-6 and 529-31.

[8] See ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 3, f. 234r; doc. 8, f. 249v; doc. 12, fols. f. 92r and 92v.

[9] See ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 14, f. 152v.

[10] See ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 29, f. 266r; and doc. 47, f. 518r. See also doc. 1.

[11] Guanzelli *1607*, pp. 598-600.

1

Neapolitan Censors of the Congregatione for the Index,[12] Expurgatory *Censura* of *Medicina, sive medicus* and *Hippocrates, sive doctor verus*

(Naples, 4 December 1598)

ACDF, Index, XXIII[a], f. 12v

12v (...) Ianus Cornarius De medicina et [...] dicta[13]

Deleatur nomen authoris in p⟨rim⟩a facie et nomen Ioannis operini impressoris.

In Epistola iudicatoria[b] deleatur Ianus Cornarius.[14]

In princ⟨ipi⟩o lib. deleatur Ianus Cornarius: item deleatur in titulo singularum facierum, Ianus cornarius

In oratione Hypocrates, deleatur tota epistola dedicatoria ad Ioannem operinum impressorem et pro titulis singulorum facierum deleatur Ioannes cornarius.[15]

[a] "operini": sic, for "oporini".

[b] "iudicatoria": sic, for "dedicatoria".

[12] See the introductory note to ch. Cardano, doc. 65.

[13] *Medicina, sive Medicus, Liber unus* (Cornarius *1556*). In appendix this edition has two academic orations by Cornarius: *Hippocrates, sive Doctor verus* and *De rectis medicinae studiis amplectendis*, pronounced in Marburg and in Groningen, respectively.

[14] The dedicatory letter was addressed to Cornarius' son Diomedes.

[15] The first oration was dedicated to Oporinus, the publisher of the book, "vir doctus, ac typographus industrius".

19

CESARE CREMONINI

Orthodoxy in matters psychological soon became an acute problem for the Church. In the encounters with the pagan philosophical culture and in facing the first heresies, several issues were raised, such as, the origin, nature and destiny of human soul, its relation with the body and the transmission of original sin. The main problem for every Christian view of psychology is its possible Scriptural justification, as the Bible furnishes very few relevant suggestions. Moreover, several texts in the Old Testament seem to suggest a materialistic view of the human soul (see *Gen.* 2: 7), apparently contradicting the New Testament tendency to stress the distinction between soul and body. As a consequence, Christian psychology has always been largely inspired by extra-biblical sources. In general, the psychological doctrine of the Church developed from views entailing a juxtaposition of body and soul (as in Stoicism and Platonism) to the Scholastic doctrine of an essential composition of body and soul. After the intricate conflicts caused by the introduction of Aristotle's natural philosophy at the medieval universities, the conception "anima forma corporis" was codified by the Council of Vienna as a dogma of the Church in 1311-12.

The psychological orthodoxy was challenged again, however, during the ardent debates running in the University of Padua at the turn of the fifteenth and sixteenth centuries. In 1489, Pietro Barozzi, Bishop of Padua, interdicted discussion on the unity of the intellect, while after a couple of decades the Fifth Lateran Council (1512-1517) obliged professors of philosophy at the Italian universities to correct Aristotle's views whenever these contradicted the teachings of the Church,[1] principally the mortality of the soul. In 1525, Pompo-

[1] For Barozzi's decree, see the bibliography in Gios 1977, pp. 293-97. The decrees of the Council were expressed in Pope Leo X's Bull *Apostolici regiminis* (1513); see Alberigo et al., pp. 605-606: "Insuper omnibus et singulis philosophis in universitatibus studiorum generalium et alibi publice legentibus districte praecipiendo mandamus, ut quum philosophorum

nazzi argued that according to Aristotle's texts, human intellect depends on the body for its operation;[2] thus, it is mortal, or else only immortal "secundum quid".[3] This position was also endorsed by Girolamo Borri[4] and, as we will see, by Cesare Cremonini. Therefore, it comes as quite natural that doctrinal deviation in psychology was a central item in many inquistorial manuals,[5] and that it was duly recognized in the *censurae* of the works by Francesco Giorgio and Girolamo Cardano.[6] Furthermore, in the decennia following the closure of the Tridentine Council the Church vigorously contrasted views suggesting a distinction between biblical and philosophical truth.[7]

The document presented below attests the very start of the proceedings against Cesare Cremonini (1550-1631), a famous Paduan professor, focusing upon his heterodox interpretation of Aristotle,[8] in particular of the Stagirite's psychological texts. The investigations, which in the following century also involved his heterodox interpretation of Aristotle's cosmology, would drag on for over twenty-five years.[9]

---

principia aut conclusiones in quibus a recta fide deviare noscuntur, auditoribus suis legerint seu explicaverint quale hoc est de anima mortalitate aut unitate et mundi aeternitate, ac alia huiusmodi, teneantur eisdem veritatem religionis christianae omni conatu manifestam facere et persuadendo pro posse docere, ac omni studio huiusmodi philosophorum argumenta. quum omnia solubilia existant, pro viribus excludere atque resolvere". For the historical role of this Bull, see also General Introduction, section 2.1.

[2] At the end of the fifteenth century, this position was also endorsed by Nicoletto Vernia. who later recanted. See Mahoney 1968.

[3] Pomponazzi *1954*, chs. X-XII.

[4] See ch. Borri.

[5] See Castro *1555*, fols. 99r-112v; and Eymeric *1595*, pp. 238f.

[6] See chs. Giorgio and Cardano.

[7] See the letter by the Holy Office to a peripheral Inquisitor (dated 13 February 1593) regarding an anonymous professor of philosophy in ACDF, SO, *St. st.*, Q.3.d, fol. 487r: "(...) crede, che la verità contenuta nella vera filosofia sia contraria alla Verità (...) della Sacra Scrittura, con altre interrogationi, che a lei pareranno necessarie, et opportune; et restando nelle stesse risposte fatte altre volte, V. R.za espedirà la sua causa, sospendendolo dalla lettura. et esercitio d'insegnare per spatio di tre anni, ma sopravenendo altro, et havendo qualche dubio, ne darà avviso".

[8] For information about Cremonini's youth and the start of his professional career, see Samaritani 1997, pp. 275-88.

[9] For a concise reconstruction, see Spruit 2000.

1

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 25 June 1598)

ACDF, SO, *Decreta*, 1598, fols. 295r, 296v[a]

Congregatio officij sanctae Romanae et Univ⟨ersa⟩lis Inquisitionis habita in palatio solitae residentiae Ill.[mi] et R.[mib] Dominis Card⟨inali⟩bus generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti 295r

Die XXV men⟨sis⟩ Iunij feria V[c] 1598

Ill.[mus] et R.[mus] D. Ludovicus Card.[lis] Madrutius[10]
Ill.[mus] et R.[mus] D. Iul⟨ius⟩ Ant⟨oniu⟩s Sanctorius episcopus Praenestinus Card.[lisd] S. Sev⟨eri⟩nae.[11]
Ill.[mus] et R.[mus] D. Petrus tituli S. Laur⟨entij⟩ in Luc⟨in⟩a Card.[lis] Deza[12]
Ill.[mus] et R.[mus] D Paulus Card.[lis] Sfondratus[13] (...)

Caesaris Cremonini lectoris publici Paduae, qui legit de Anima ad mentem Alexandri Afrodisei[14] lectis literis Inq⟨uisito⟩ris Veneti datis 12 superioris mensis Ill.[mi] etc decreverunt et ordinaverunt quod scribatur episcopo[15] et Inquisitori Paduae,[16] ut se informent, et provideant. 296v

[a] Contemporary copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1597, 1598, 1599, p. 381. [b] The manuscript skips the name of the Cardinal who gave hospitality (most probably Card. Madruzzo), his residence (in case of Madruzzo: near S. Agnese in Agone, on the Piazza Navona) and "coram". [c] The ms. repeats "mens⟨sis⟩ Iunij feria V". [d] After "Card.[lis]": a word crossed out.

[10] Ludovico Madruzzo; BIOGR.
[11] Giulio Antonio Santori; BIOGR.
[12] Pedro Deza; BIOGR.
[13] Paolo Emilio Sfondrati; BIOGR.
[14] As is well-known, the Greek Aristotle commentator Alexander of Aphrodisias (fl. early third century AD) assumed the indissoluble unity of the mental faculties and denied the immortality of the soul.
[15] Marco Cornaro; BIOGR.
[16] Felice Pranzini; BIOGR.

20

CONRAD DASYPODIUS (RAUCHFUSS, HASENFRATZ)

Dasypodius (ca. 1531-1601) was already prohibited as a heretic in the Roman Index of 1557, that is, before he started his career as a Professor at the University and even before he had published his first work. The anonymous author of *Instructiones nonnulle* (ca 1557-58), which often reveal the reasons for the insertion of an author into the Index, qualified him as "Conradus Dasypodius discipulus Melancthonis".[1] This phrase does not solve the problem, however, but merely complicates it. There is no historical evidence on Dasypodius being a pupil of Melanchthon, he did not study in Protestant Germany, and he was not a Lutheran. And even if he was influenced by Melanchthon's works, this could not have been detected by the Congregation before he published his first book. Furthermore, given that he did not publish any work until 1557, Dasypodius could not be prohibited. The insertion into the Index for views spread in speech was indeed unusual, and quite improbable in the case of a young student without any specific institutional role. The prohibitions in 1559 and 1564 were probably a result of the 1557 decision, whereas his insertion in the later Roman (1590, 1593, 1596) and Spanish Indexes (1583 to 1707)[2] could be because of his works which had appeared since 1560. However, his works did not contain views which seem to justify the renewal of the early prohibition. Dasypodius was a Calvinist, pupil of Johannes Sturm, and an admirer and friend of Peter Ramus, but his production had a strictly technical and scientific character, and he did not participate in public debates on religious issues. In his later years, he became generally known for the design and construction of the great Clock of Strasbourg Cathedral. Thus, it seems reasonable to wonder whether the Dasypodius referred to in the *Instructio-*

[1] See ch. The Organization of the Index, sect. I, doc. 1, f. 223r; published in ILI, VIII, p. 395.
[2] ILI, VIII, pp . 722, 758, 829; IX, pp. 806, 867, 936; VI, p. 499; Pardo Tomàs 1991, p. 355.

nes really was Conrad, or else his father Peter (1494-1559). The latter was a convinced Calvinist, well-known as the author of philological and lexicographical works, as well as of *De schola urbis Argentoratensis* (1556), which put forth essential views of Lutheran education theory, and thus suggests acquaintance with Melanchthon. As a matter of fact, Peter, although well-known, was not placed in the 1557 Index, while the 1559 and 1564 Indexes banned him as a heretic, but identified him as Paul.[3] So, there was a certain confusion. Considering that it is virtually impossible to explain why the Index's attention could have been drawn to Conrad in 1557, it seems reasonable to assume that the latter's condemnation by the Indexes of Rome and Spain was based on a misunderstanding. To be sure, this is a mere hypothesis, not an ascertained fact, because the persistence of such a misunderstanding for a period of over seven years is quite problematic.

In 1576, Giovanni Dei mentioned Conrad in his list of works to be probihited as the author of a commentary to Euclid, which was one of his works, and not his father's.[4] Moreover, a document that was written during the preparation of the Sixtine Index listed this commentary among works to be corrected or to be prohibited definitively. Also another document, composed in the early 1590s, contains a similar proposal. In 1598, an edition of three minor mathematical works by Conrad was mentioned in a list of works to be corrected in Padua.[5] The *censurae* of these works could clarify whether they were seen as suspect for specific views or merely because their author was placed in the Index, but unfortunately ACDF does not hold these *censurae*. It is unlikely that the only *censura* of a work by Dasypodius held in the archive, namely the one of his annotations to Ptolemy's *Quadripartitum* and Cardano's commentary (doc. 1), triggered any legal proceedings, because these annotations were already published in

[3] See ILI, VIII, pp. 638-639.

[4] See ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 2, f. 53v. However, it is remarkable that the list mentioned Dasypodius only among the "suspecti", thus ignoring his previous prohibition.

[5] See ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 4, f. 241v; sect. VI, doc. 14, f. 146v; ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 29, f. 268v.

an edition of Cardano's commentary, and they were only taken into consideration because the Congregation had ordered a *censura* of Cardano's commentary. At the most, the astrological flavour of these annotations could have justified a prohibition for other reasons, that is, apart from their author being banned as a heretic.

1

Girolamo Rossi, Expurgatory *Censura* of Dasypodius' Annotations to Ptolemeus, *Quadripartitum*, and of Cardano's Commentary to the Same Work[6]

(Ravenna, post 1596)

ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13), fols. 533r, 541r-542r
(title and subscription autographical)[7]

Emendatio 533r
Cardani in Quadripartitum Ptolomei
De Geniturarum exemplis
Item Conradi Dasypodij in 4.^{or} Ptolemei libros
simul impress⟨os⟩ Basileae, ex officina Henricpetrina .1578.
in folio[8] (...)

Expurgatio Scholiorum Conradi Dasypodij in quatuor Ptolomei libros Apotelesmaticos, et resolutionum Cardani, et Aphorismorum[9] 541r

Primum omnium deleatur nomen auctoris, quia in auctoribus p⟨rima⟩e classis numeratur.

---

[6] For Rossi's activity as a Censor, see ch. Cardano, doc. 58, note 829.

[7] A copy (in an unknown hand) of the section on Dasypodius is in ACDF, Index, *Protocolli*, AA (II.a.23), fols. 452r-v and 455r. This copy presents some intentional variations, mostly aiming at improving the style of the text and uniforming the latter to a possibly official use by the Congregation. The passages are introduced by "deleatur", and not by "tollatur" or "reijciatur"; "Pag". is introduced before page numbers. Thus, this copy could be used for a publication of the *censura*. The most significant variant is the one mentioned in note a.

[8] Cardano *1578*. The *censura* has a section on Cardano and one on Dasypodius; for the former, which is on fols. 533-541r, see ch. Cardano, doc. 59.

[9] In the copy in *Prot.* AA, on f. 452r, this phrase is preceded by the following annotation: "Auctor est p⟨rim⟩ae classis, et de iudiciaria tractat". In Cardano *1578*, Dasypodius' writing begins on p. 717, with the following frontpage: "Scholia in Claudii Ptolemaei quatuor libros Apotelesmaticos. Resolutiones etiam apotelesmatum, et Commentariorum Hieronymi Cardani. Aphorismi quoque aliquot eorundem librorum. Denique Brevis Explicatio Astronomici Horologij Argentoratensis, ad veri et exacti temporis investigationem extructi". Rossi punctually signalized all the passages where the influence of the celestial bodies was viewed as determining and not only 'inclining', as prescribed by the Rule IX of the Index. In similar cases, the astrological predictions were described as potentially certain, not only as tendentially true.

719. ubi dicitur ante med⟨iu⟩m "extremae est miseriae" tollatur "extremae" et infra ubi habet "summae sapientiae" reijciatur "summae".[10]

723. in medio ibi "regulas certitudinis atque veritatis" tollatur "certitudinis". item infra ubi dicitur "certo modo" hoc idem expungatur.[a] in fine cum ait "ad effectus certos" deleatur "certos".

724. In prin⟨cipi⟩o ibi "certa doctrina" removeatur vox "certa" item post med⟨iu⟩m ibi "certam extare" dicatur solum "extare".

725. in prin⟨cipi⟩o ubi dicitur "certis rationibus" deleatur "certis".

726. ante medium ubi habet "atque certior altera" tollatur "atque certior" paulo item infra cum ait "relinquendam certitudinem" dicatur "relinquend[a]m cognitionem".

742. in medio ubi dicitur "certa horum cognitio" deleatur "certa"
541v quia cum nihil faciat // ad rem, stetque absque ipsa sensus, removetur occasio certitudinis in futuris contingentibus.

743. post med⟨iu⟩m cum ait "et confirmato iuditio" tollatur "et confirmato".[11]

746.[b] paulo ante med⟨iu⟩m ibi "necesse est ut cum certo certius omnibus constet hominibus" haec verba deleantur, ut omnis tollatur amphibologia: nam et absque[c] illis manet sensus.[12]

749. post prin⟨cipiu⟩m [quod] ait "animam et motum" deleatur "animam" haec enim non tribuitur ab arte, artificialis, ut docet D⟨ivu⟩s Aug⟨ustinu⟩s lib. 8. de Civitate dei, adversus Hermetem.[13]

---

[a] In *Prot.* AA (II.a.23), f. 452r: "haec item expungantur".

[b] "746": correction of "745".

[c] "et absque": in the interlineary space, for "erasis", erased.

---

[10] The passage, in the dedicatory letter to Heinrich Rantzau, qualified with these adjectives respectively knowledge and ignorance of the motions of the celestial bodies and their properties.

[11] The passages on pp. 723, 724, 725 (in the proemium) and those on pp. 742 and 743 confirm the certainty of astrology. Rossi misunderstood the passage on p. 726, however, because there Dasypodius resumed Ptolemy's distinction between astronomy and astrology (*Quadripartitum* I, 1, 1-2), assigning a major certainty to the former.

[12] The passage qualifies the influence of the celestial bodies on terrestrial events as certain.

[13] In a digression on the Strasbourg Clock, Dasypodius stated that he and his assistant David Volkenstein provided the mechanism with "soul and motion". Rossi challenged the use of the term "anima" for a mechanism, citing Augustine, *De civitate Dei*, VIII, 23-24. That passage was not relevant, however, because Augustine mentioned a writing ascribed to

754. finem versus ibi "et certa methodo" expungatur ⟨et certa".

755. circa med⟨iu⟩m cum inquit "certa et erudita facta" tollatur "certa" paulo infra ubi bis scribitur "certitudo" deleatur, et loco eius ponatur "veritas" in fine ubi dicitur "certa, et vera esse" expungatur "certa".

756. post prin⟨cipi⟩um, ibi "studium quoque certum" deleatur "certum" sine qua voce manet sensus.

766. prope finem, ibi "vinculis certis connexa" tollatur "vinculis certis" nam stat sensus sine.[14]

775. in fine 2.[ae] annotationis cum ait "[quae] diligentia, et solertia minui possunt non autem tolli" haec deleantur quia diligentia et solertia potest tolli consuetudo, et sine his verbis currit sensus. ibidem cap. 3. n°. 1 "ut nihil hac esse possit[a] excellentius et optabilius" adde "inter scientias mathematicas". item n°. 7 "si qua ali[a]" addatur "naturalis".[15]

776. in prin⟨cipi⟩o ubi dicitur n°. 1 "fatali necessitate" expungatur.[16]

777. post prin⟨cipi⟩um cum ait "Aegyptiorum auctoritate, utilitas astrologiae consistit". addendum est ex Ptolomeo. "quia mala quae ab astris imminebant, quaerebant tollere". Nam Ptolomeus lib. p⟨rim⟩o cap. 3. quadripar⟨titi⟩ declarans, ea que ab astris impendent mala posse amoveri, et adverti, id docet exemplo // Aegyptiorum, a quibus maxi- 542r
me aucta est vis astrologiae: nam ij constituerunt, et auxilia medicinae, et expiationes, et adversiones, et curas illorum malorum.[17]

[a] After "possit": "esse", erased.

Hermes Trismegistus to the effect that the Egyptians were able to oblige demons and spirits to stay in the statues they constructed, pretending that these were gods. Thus, the faithful thought that the statues were animated.

[14] Also the passages on pp. 754, 755, 756, and 766 confirm the certainty of astral influences and of Ptolemy's method for determining them. The final passage, in the dedicatory letter to H. Rantzau of the "Resolutiones", which start on p. 764, was not included in the copy of the *censura* in *Protocolli* AA.

[15] Rossi referred to a passage which lists environment and cultural factors which may modify astral influences on persons.

[16] The passage qualified the events produced by astral influences as inevitable.

[17] Here, Dasypodius listed medical, religious and magical means, employed by the Egyptians to contrast negative astral influences. Ptolemy's text is *Quadripartitum*, I, 3, 18-19.

803. Versus finem "malorum Daemonum copia" deleatur, quia Daemones cum corpora non sint, neque corporei non subduntur astris.[18]

814. In fine ibi "proculdubio evenient" tollatur "proculdubio".

818. post medium ubi ait "dissidia in religione" deleatur "in religione".

836. post medium cum dicitur "haereses graves et magnas" dicatur "turbas graves, et magnas". paulo post ibi "dogma, lex et religio" dicatur "politia".

837. circa med⟨iu⟩m ubi inquit "omnes leges" dicatur "omnes naturales politias" et ita deinceps ad finem quae scribit "ut sunt sacra, cerimoniae heresis, sacerdotia, pontificatus" deleatur.[a19]

Ita expurgabat Ravennae
Hieronymus Rubeus, unus ex deputatis
Subijciens demisse omnia meliori iudicio dominat⟨ionis⟩ vestr⟨ae⟩[b]

[a] "deleatur": correction of "deleantur"

[b] "Ita (...) vestr⟨ae⟩": autographical subscription.

[18] In this chapter, Cardano examined bodies which are not 'tempered'.

[19] The passages on pp. 803, 818, 836, 837 regard the type of events generated by certain celestial phenomena, and their being inevitable.

21

DOMENICO DELFINO

Towards 1440, Alfonso de la Torre († 1460) composed his *Vision deleytable de la philosophia y de las otras ciencias*,[1] at the request of the Prior of the Order of Saint John of Jerusalem, Juan de Beamonte. The essay is a treatise on philosophy, the sciences (logic, rhetoric, arithmetic, geometry, astrology, music, medicine, etc.), and the moral duties of man. It offers an important witness account, consisting of two parts, as to the fate of Maimonidean rationalism in fifteenth-century Christian Spain. The first deals with liberal arts, metaphysics and nature, the second discusses moral philosophy as well as virtues and passions. Each of the topics is supplemented with twenty-two illustrations.[2] Its Italian translation, probably based on the 1554 Ferrara edition,[3] was entitled *Sommario di tutte le scienze* and erroneously attributed to Domenico Delfino (ca. 1490-ca. 1560) by his son Marco who merely edited the translation.[4] Thus, the translation appeared in various sixteenth-century editions and reprints under Domenico Delfino's name.[5]

The *Sommario* was denounced to the Congregation for the Index in 1577 by a certain abbot named Colle, who not only detected suspect opinions about Trinity, predestination and fate, but scorn for the clergy as well (doc. 1). At the meeting of 7 May 1579, Girolamo Pallantieri, the then theologian of Felice Peretti, Card. of Montalto

---

[1] Fifteenth-century editions appeared in Barcelona (1484), Burgos (1486), and Toulouse (1489).

[2] For discussion, see Girón Negrón 1999.

[3] See ILI, VI, p. 664.

[4] Bongi 1890-1892: I, pp. 503-505.

[5] The first edition was published by the Venetian printer Gabriel Giolito in 1556 (sixteenth-century reprints: 1565, and with Giovanni P. Giolito in 1584 and 1585). It was published by Francesco Sansovino in 1568, and by Fabio and Agostin Zoppini in 1584. See IA, XI, pp. 391-92. Remarkably, in the seventeenth century the work was translated in Spanish.

(the future Pope Sixtus V), presented a *censura* which induced the Congregation for the Index to prohibit the book (docs. 2-3). Pallantieri held that the author was disrespectful ("audacter") towards theological doctrines and that he entertained wrong or suspect ideas about issues such as predestination, free will, heaven and hell, original sin, angels, the Great Flood. Hence, Pallantieri argued that the author was to be accused of temerity and falsehood, as well as of heresy. Guilty of methodological confusion, according to his critic, the author concealed malice beneath pretensions to omniscience ("ut latenter carpat et mordeat").[6]

In 1580, the book was included in lists of prohibited books,[7] and subsequently it was condemned in the Index of Spain (1583).[8] Moreover, before 1590 it was mentioned in a Roman list of books suspended from sale.[9] Then it was placed in the Roman Indexes of 1590 and 1593, that were never promulgated.[10] On 13 March 1593, the Congregation for the Index listed an expurgatory *censura* of *Sommario* written by the Paduan Congregation for the Index,[11] which most probably is the one written by Girolamo Pallentieri in doc. 3. Thus, it seems reasonable to assume that the Congregation planned to make the work available for reading. This decision might be due to the intervention of Alfonso Chacón, then one of the Index's most influential consultors. In one of his pronouncements, formulated in the late 1580s, Chacón had argued in fact that the book was to be corrected in order to be made available to readers.[12] In 1593 it was included in a list of examined books,[13] but it was not placed in the Clementine Index or any Roman Indexes of later date.

---

[6] See Godman 2000, pp. 40-41.

[7] See ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 5, f. 87: 12r (dated 17 November 1580), and ILI, IX, p. 777.

[8] See ILI, VI, pp. 663-64.

[9] Ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 11, fols. 252r, 262r.

[10] ILI, IX, pp. 810 and 911.

[11] See ch. The Organization of the Index, sect. VII, doc. 6, f. 66r. This commissioning is quite surprising, because in 1579 the Congregation had excluded any future permission to read this work; cf. doc. 3, p. 59.

[12] Ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 5, f. 244r.

[13] Ch. The Organization of the Index, sect. VIII, doc. 13, f. 8r.

1

Abbot Colle to Paolo Burali, Card. of Naples, in Rome (Palermo, 25 June 1577)

ACDF, Index, *Protocolli*, C (II.a.3), fols. 353r-354r
(autograph)

Illmo et R.^{mo} S⟨igno⟩r 353r
Padron mio oss.^{mo}

Nel viaggio che femmo con il S⟨igno⟩r Marcanto[14] per venir cqua[a]: mi abbattei à veder un libro, che è intitulato summario di tutte le scienze di Domenico delfino,[15] il qual tratta del modo, et dela materia, che noto cqui sotto, e parendomi che sia, ò per poco avvertimento, ò per malitia a quanto suspetto, mi è parso obligo de christiano avisarne i superiori, come ho fatto cqui l'inquisitore,[16] et con questa V. S. I.^{a} la qual trovando che il mio zelo è con qualche fundamento, et essendoli ser⟨vit⟩o ne potra fare avertire il S.^{to} Officio à Roma: et à V.S. I.^{ma} prego exaltatione, e felicita basciandoli la mano. Da Palermo 25 de Giugno 1577.

Al Capo

18.° nel trattato che Dio è uno incorporeo, sempre tratta dela unita provandolo come Aris. nel 12.° della Metafisica, et se sempre trattasse disputando, o insegnando, come peripatetico, sarria manco male, ma al cap⟨itol⟩o seguente tratta de Adam, de Abraam, et della uscita deli hebrei de Egitto, e non facendo mai parola dela S.^{ma} Trinita, possendo attribuire: come l'unita al essenza, e la trinita ale persone non me sodisfa.

[a] "cqui": sic, for "qui". The same form is used also several times below.

[14] We do not know who this Marcantonio or Mercanti was.

[15] The edition under examination is possibly Delfino *1556* (reprint 1566) or *1568*.

[16] Like all inquisitors in Sicily and Sardinia, the Inquisitor of Palermo depended upon the Inquisition of Spain.

Nel seguente trattato parla dela predestinatione, e parla con parole molto gravide:

Al cap⟨itol⟩o XX parla dela providenza de Dio, e dice che[a] lasciarra in dietro alcuni secreti de Importanza per timor deli Ignoranti.

Nel medesimo cap⟨itol⟩o dice che non tutto procede dala volunta de Iddio, tratta del fato concedendolo.

Nel cap⟨itol⟩o XXIIII. affirma che li angeli non possono peccare, et che non peccorno mai.

353v Dice che i successori de i levitici sono bestie.

De V.S. Ill.ma. et R.ma

aff.mo Ser⟨vito⟩re

[...] Abbate Colle[17]

354r questi luoghi sono osservati da un padre di quelli de S. Silvestro[b].[18]

Oltre i luoghi che sono qui notati, trascorrendo piu particolarmente il libro, me ne sono occorsi alcuni altrj che mi danno à credere che il libro sia d'authore molto sospetto, et sono questi.

Nel capo 18 della prima parte parlando della predestinatione, parmi che voglia tacciar d'errore i nostri Theologi, et dice che la Sapienza comunica i suoi secretj alla charità et gli nasconde alla Tenebria etc.

Nel capo seguente ha per cosa d'ignoranti dire che i Cieli, le stelle et gli elementj sono stati creati à fine dell'huomo, havendolo questo conosciuto anco Aristotele, et contra dicendo alla Scrittura etc.

Nel 2° capo della 2ª parte dice che se vi fusse ordine nel Mondo doverria trovarsi in due case principali, cioè in quella ch'amministra la San⟨ti⟩tà et in quella ch'amministra la giustizia, et comincia poi a narrar i disordinj della prima casa, ove alla scoverta dice molto male de Ecclesiasticj, legasi fino ad fine etc.

Nel capo 17 della 2.ª parte dice che hora non si ritrova senò il nome de Religiosi et che sono dissoluti in tutti vitij, perche hanno bone entrate che gli danno occasione de far molto male etc.

---

[a] After "che": "la", crossed out. [b] "questi luoghi (...) s. Silvestro": annotation in a second hand. The rest of the folio has been written in a third hand.

---

[17] This Abbot cannot be identified.

[18] Thus, the (unknown) author of the *censura* was probably a Benedictine monk of the Roman Monastery of S. Silvestro.

In librum intitulatum[a] 354v
Summario de tutte li scientie di
Domenico Delfino
Al Ill.mo e R.mo Sig(nor)e Padron mio oss.mo il Sig(no)r Cardinal de Napoli[b].[19]

2

Decree of the Congregation for the Index (Rome, 7 May 1580)

ACDF, Index, *Diari*, 1, f. 7r[c]

1579. 1580[20] 7r
Die 7. Maij

Cong(regati)o habita loco solito ubi interfuerunt Card. Sirletus[21] et Card. Montis Alti[22] et admissus Card. Senonensis[23] in locum demortui Theanensis,[24] et adhibiti fuere Consultores, et adnumeratus Theologus Card. Montis Alti.[25]

Decretum ex consilio Theologorum proponente Theologo Card. Montis Alti et afferente censuram quam habes libro A. fol. 57.[26] ut re-

[a] "In librum (...) Domenico Delfino": in the same hand that wrote the annotation at the top of f. 354r.

[b] "Al Ill.mo (...) de Napoli": in the first hand.

[c] Draft in ACDF, Index, *Protocolli*, A (II.a.1), f. 86: 3r: "Die 7.a maij 1580 damnaverunt Ill.mi DD. atque omnino reprobarunt librum cui titulus est Sumario di tutte le scienze di Domenico Delfino Venetiano etc". Summary in ACDF, Index, XVII.2, f. 28r (copy on f. 100v).

[19] Paolo Burali; BIOGR.

[20] The official version of the decree in *Diari* was wrongly dated in 1579; the correct date is in the original in *Protocolli*; see note VI. In effect, Card. De' Bianchi (mentioned below) died in January 1580 and not in 1579; cf. BIOGR.

[21] Guglielmo Sirleto; BIOGR.

[22] Felice Peretti (the future Pope Sixtus V); BIOGR.

[23] Nicolas de Pellevé; BIOGR.

[24] Arcangelo de' Bianchi; BIOGR.

[25] Girolamo Pallantieri; cf. *infra*.

[26] See doc. 3.

probetur omnino liber Dominici Delphini sommario di tutte le scienze prout habes lib. A. fol. 86.[27]

3

Decree of the Congregation for the Index and Girolamo Pallantieri,[28] *Censura* of *Sommario di tutte le scientie*

(Rome, 7 May 1580)

ACDF, Index, *Protocolli*, A (II.a.1), pp. 57, 59-62.

57 Die. 7. Maij 1579.[29]

Habita fuit Congr⟨egati⟩o ubi interfuere.
Ill.[mus] D⟨omin⟩us Card. Sirletus.
Ill.[mus] D⟨omin⟩us Card. Sen⟨onensi⟩s
Ill.[mus] D⟨omin⟩us Card. Montal⟨tu⟩s

R.[s] Theolog⟨u⟩s Ill.[mi] Montalti Protulit libellum intitulatum Sommario di tutte le scientie; in quo cum infiniti errores reperti sint, ut ex eiusdem P.[ris] Theologi hic inserta Censura constat: Praefati Ill.[mi] D⟨omi⟩ni decreverunt, illum omnino damnandum nulloque modo sub quavis censura permittendum.[a]

59 Author istius libelli est Mag⟨nifi⟩cus D. Dominicus Delphinus Venetus, quem scripsit in lingua [rustica] veneta, et inscripsit Sommario di tutte le Scientie.[30] Libellus innumeris scatet erratis, et mendis, ut accurate, et dilig⟨en⟩ter ostensum est in praeterito consessu. Nam Author ipse nunc agit Theologum, nunc philosophum, nunc ethnicum, nunc fidelem, nunc dormitantium, nunc vigilantium, et nullam

[a] The words "Die. 7. Maij. (...) permittendum", written in a hand different from that of the *censura* which follows on p. 59, are taken from the minutes of the meeting of the Congregation, in which the censure had been examined (doc. 2).

[27] See the draft, quoted in note c on p. 1499.

[28] On p. 57, the author is presented as "Teologo del cardinale Montalto", then Girolamo Pallantieri; BIOGR.

[29] "1579": sic, for "1580". See p. 1499, note c, and note 20.

[30] The edition used for the *censura* was Delfino *1568*.

non induit personam ut non solum[a] videatur aliquid scire, sed et encyclopedia [...] [...] [...] [...].[b] Agit Theol⟨ogu⟩m dum loquitur audacter de praecipuis articulis, et [doctrinis omnibus] Sacrae Theol⟨ogi⟩ae [puta] de provid⟨enti⟩a Dei de praedest⟨inatio⟩ne [sanctorum] de lib⟨er⟩o Arb⟨itr⟩io de creatione mundi, de fine hominis, et de Angelorum [natura], quantitate et qualitate. Agit philosophum naturalem, dum loquitur de princ⟨ip⟩iis communibus, et [actionibus] rerum naturalium, agit [...], dum [disserit] [de] virtutibus [...] et [hominum]; [...] recenset omnes idolatriae [sectas]. Agit fidelem dum superstitiones ex parte confutat. Agit [dormitantium] dum [...] [...] [somnia], et veluti ex [auspiciis] loquitur. Agit vigilantium dum carpit omnes sive de rebus sacris, sive prophanis aliter sentientes, [quae] res [...] manifestam [concludat] pertinaciam, efficit ut non solum temeritatis et falsitatis, sed et haereseos possit accusari. [Quod] ut facilius patefiat, ad singularia descendamus. Pro faciliori itaque censura istius libelli 4.^{or} duxi consid⟨eran⟩da: Inscriptionem, Nuncupationem, prohemium, et [tractatum]. [Quo] ad inscriptionem [utitur] egregio, et perillustri [...] titulo. Sommario di tutte le scientie etc. ove si [possono] [imparare] molte cose [pertinenti] al viver humano, et alla cog⟨nitio⟩ne di [Dio]. Non ducit in cognitionem Dei, sed in errorem, ut patebit, [ergo] falsa inscriptio.

In epistula nuncupatoria[31] circa medium [super] [...] [...] [ait] [...] ubi habet. in questa opera non solo risplendono tutte l'arti liberali, ma insiemamente la grave philosophia, et la Sacros⟨an⟩ta Theol⟨og⟩ia vi si vede illustrata. Rectius dixisset offuscata, oscurata. In prohemio quoddam fingit somnium in quo latenter carpere, et mordere videtur homines cuiuscunque status, ecc⟨lesiast⟩ci praesertim. Dum ait: et vidi che l'opinioni delle cose etc. usque ad Mi parve[32] poi

[a] "non solum": in the interlinear space.

[b] Four illegible words were written in the interlinear space above: "cum nihil scit", crossed out.

[31] Written by Nicolo Croce (1 September 1556), dedicated to Cristoforo Madruzzo; BIOGR.

[32] In this passage the author referred to a dream he had about dark clouds emitted by the vulcanic isles north of Sicily, representing ignorance, cultural decline and ruin for mankind.

etc. quod latenter carpat et mordeat ecc⟨lesiasti⟩cos declarari potest ex cap. 2° 2ae partis, fol. 98a.[33]

in tractatu fol. 13. b. fol. 47 a. fol. 64 b. [per totum][34]

fol. 14. a	fol. 35 b.	Ibid.	fol. 64. b per totum
ibid. b	fol. 36 a.	51. a	65. a per totum
fol. 24 a.	fol. 42.b	ibid. b	ibid. b per totum
ibid. b	Ibid.	52. b	66. a per totum
fol. 27 a	fol. 43 b.	53. b per totum	ibid. b per totum
ibid. b	fol. 44 a.	57. b per totum	67. a per totum
fol. 31. b	ibid. b	58. b per totum	ibid. b per totum
fol. 33 a.	fol. 45 b	60. b per totum	68. a per totum
fol. 34 a in fine	ibid.	61. a per totum	69. b per totum
	fol 46 a	63. b per totum	70. a per totum
		64. b	

60 Fol. 13. b. Author iste reponit ar⟨ticu⟩los fidei inter propositiones opinabiles hac ratione. Perché molti [Cristiani] affermano così.[35]

14. a. temere adducit in [exemplum] potentiam divinam.[36]

ibidem b. revocat in dubium [num] innocentia punienda, et iustitia sit [nece⟨ssar⟩ia] et iniustitia vituperabilis.[37]

24. a. et b. pro commendanda musica quaedam erronea adducit.[38]

---

[33] The chapter contains a dialogue between Intellect and Reason on "disordini de gli uomini". See doc. 1, f. 354r: "Nel 2° capo della 2a parte dice che se vi fusse ordine nel Mondo doverria trovarsi in due case principali, cioè in quella ch'amministra la San⟨ti⟩tà et in quella ch'amministra la giustizia, et comincia poi a narrar i disordinj della prima casa, ove alla scoverta dice molto male de Ecclesiasticj, legasi fino ad fine etc".

[34] For the motivations of the censoring of these pages and the following ones, see the notes below.

[35] Examples in Delfino *1568*, f. 13v: "(...) come questa, che habbia a essere il dì del giudizio, la resurretion de' morti (...)".

[36] Passage concerning necessary and impossible phenomena; among the latter, the author listed: "(...) che il Sol sia oscuro, il Cielo corruttibile, il fuoco freddo, et ancora impossibile. che due non siano la metà di quattro (...)".

[37] Delfino *1568*, f. 14v: "(...) benché non sia alcun picciolo dubbio, come questo, che l'innocentia non dee essere punita, et la giustitia essere necessaria et la ingiustitia biasimevole".

[38] About the positive effects of music on the spiritual life of man.

27. a. et b. videtur coacter modum [operandi] dei, ad mundum [...] [...][39]

33. a. inter [inanes] quasdam allegorias [recenset] veritatem Sacrarum historiarum.[40]

34. a. negat felicitatem hominis post mortem.[41]

35. b. quaedam habet erronea et impertinentia de [...] [rerum in] [...][42]

36. a. habet hanc propositionem. tutte le cose che non tengono [corpo] etc.[43]

42. b. Satis inepte loquitur de scientia et praedestinatio⟩ne [dei] et lib⟨er⟩o [hominis] [arbitrio][44]

43. b. adhuc ineptius loquitur de [fine] hominis[45]

44. a. adhuc ineptius de virtute stellarum, et planetarum.[46]

ibidem b. vid⟨etu⟩r loqui adversus [contingentiam] rerum[47]

fol. 45. b. usque ad 46. multa ad idem [...] [...][48]

fol. 47. a. obloquitur de divina provid⟨ent⟩ia.[49]

50. a prosequit [materiam] de d⟨ivi⟩na provid⟨ent⟩ia quam [inquit] non esse circa minima.[50]

Ibidem b. distinguit [...] ex⟨emp⟩lo [...] [ait] dicens [quod] [quaedam attribuntur] d⟨ivin⟩ae provid⟨enti⟩ae non quia d⟨ivi⟩na provid⟨ent⟩ia circa illa verset, sed quia [habent] a d⟨ivi⟩na provid⟨ent⟩ia causas [...] li-

---

[39] God, not being "mutabile", proceeds according to the order of the things created by Him.

[40] Allegorical reading of the tree of life and the tree of knowledge of good and evil in the garden of Eden.

[41] Reason and Truth speaking to the Intellect: the happiness of man cannot be (postponed) after death.

[42] Probably, the author's opinion on the incorporeal entities, i.e. God and the Angels, whose motions are not submitted to natural laws.

[43] A reference to the famous issue of the status of angels: incorporeal beings cannot be multiplied.

[44] Radical interpretation of God's omniscience.

[45] The world is not made on behalf of man.

[46] The author defended the goodness of the world from a philosophical point of view: "tutte le cose che paiono cattive, essere buone".

[47] The author defended the necessity and order of the Creation.

[48] The author emphasized his anti-anthropocentric view of the world.

[49] Delfino *1568*, f. 47r: "Niuna cosa farsi, che non sia antiveduta da Dio, ma non necessitata".

[50] A reference to the ancient myth about the three sisters Clotos, Lachesis and Atropos, suggesting that God cannot change the order of things.

cet [...], et affert ex⟨emp⟩lum consid⟨eratio⟩ne dig⟨nu⟩m quia [videtur] in multos [...] et [plura] inferre [absurda] [puta] [quod Deus acta nostra] sed [...] [omnino] [...] causis secundis.[51]

fol. 52. b. considerandum quod sibi velit cum ait Angeli, intelletti, corpi celesti.[52]

fol. 53. b. ex parte materiae vult necessario pecc⟨at⟩a esse in mundo.[53]

fol. 57. b. per totum. eidem [materiae] idem attribuit [...] allato ex⟨emp⟩lo, ubi adeo attribuit materiae, et naturae, ut deroget gratiae et nolit Deum potuisse mundum fecisse[a] meliorem.[54]

fol. 58. b. idem clarius repetit, et divinae derogat providentiae.[55]

fol. 60. b. videtur velle quod Deus per angelos fecerit mundum.[56]

61 61 a. inquit necessario angelos [materia] omnia creatos, et ibidem multa impertinentia.[57]

63. a. dum loquitur de numero angelorum, nec est ph⟨ilosophu⟩s, nec Theol⟨ogu⟩s.[58]

63. b. Sustinet mordicus [initio] angelos non potuisse peccare, quia immunes a materia, et [...] de peccato p⟨rim⟩i angeli pertinacius [confutata].

64. idem prosequitur per totum. 65 a. per totum.

65. b. ait duos angelos ad custodiam hominis datos.[59]

ibidem. metitur quantitatem angeli secundum quantitatem molis. unde sequuntur absurda.[60]

66. a. [dubitat] [quod] Deus ad hominis custodium dederit angelum bonum, et malum.[61]

---

[a] "fecisse": sic, probably for "facere".

---

[51] The author rejected fatalistic interpretations of the history of mankind.

[52] A presumed hierarchy between angels, intellects and celestial bodies.

[53] The context is a discussion on cosmological issues.

[54] God cannot be the author of a contradictory world; thus, material things are corruptible.

[55] God could not make the world better than it is now.

[56] Allegorical discourse about the role of angels in creation.

[57] About the logical, and thus necessary order of creation: angels, heaven, matter.

[58] About the nine orders of angels or intelligences.

[59] About the good and the bad angels protecting man.

[60] If the angels were corporeal, they would make up about a third of the world.

[61] See note 59.

ibidem a. asserit hunc custodium esse non secundum essentiam sed secundum operationem et probat.[62]

66. b. per totum multa erronea cumulat in hac materia de angelis.[63]

67. a. et b. adhuc deteriora subinfert.[64]

68. a. per totum.[65]

69. b. videtur nonnullas admittere superstitiones.[66]

70. b. et 71. a. negat Solem, et stellas et angelos propter hominem factos [ideo] [quod] aut maiores, aut nobiliores.[67]

82. b. aut negat diluvium universale, aut plura asserit universalia diluvia.[68]

83. a. Sodoma, et Gomorra ab aquis [cooperta] asserit.[69]

84. b. homo vivens secundum intellectum est angelus, et cum moritur intelligentia.[70]

85. a. multa absurda in hoc negotio.[71]

85. b. non quilibet homo est microcosmos, sed qui praeditus est intellectu[72]

88. a. [confutanda] ratio, qua probat animae immortalitatem.[73]

98. a. et b. et 99. a. et b. carpit ecc⟨lesiasti⟩cos.[74]

100. a. adhuc magis eosdem mordet.[75]

100. b. maledicentia [gravis][76]

111. b. maledicere non cessat.[77]

ibidem.

---

[62] Angels can move matter and thus are able to operate upon material things.

[63] The 'bad angels' originate in matter.

[64] About prophecy and spirits.

[65] About forms of magic and divination.

[66] About aeromancy and astrological amulets.

[67] It is not true that man is the end of creation in all senses.

[68] References to ancient (Greek) floods.

[69] Sodom and Gomorra, Troy and the Isle of Cain were covered with water.

[70] A virtuous and intellectual man is like an angel and after death he will become an intelligence.

[71] Man may elevate himself in virtue of his intellect.

[72] About the bounds of the similitude between God, the world and man.

[73] The intellect is directly created by God, in His similitude and thus eternal.

[74] The author suggests that man may find holiness and justice in virtue of his own capabilities.

[75] Doubts about the church as an institute.

[76] Man should heal himself.

[77] About the autonomous, that is, non-religious, way to happiness.

124. a. ab illis verbis: et per tanto ti dico etc. multa erronea [habet] usque in finem capitis.[78]

131. a. contulit mendacium sub quadam ambiguitate, quam non percipio.[79]

134. a. maledicentia in religiosos.[80]

ibidem b. adhuc maledicit.[81]

135. a. adhuc maledictis religiosos prosequitur.[82]

148. a. donna pomposa par la mula dell'Arcivescovo.[83]

154. b. in sola visione consistit vera faelicitas. ubi idem repetit.[84]

155. a. idem repetit et nititur probare.[85]

156. b. abusiva quaedam comparatio int(ellectu)s et vol(unta)tis.[86]

158. b. vide quid dicat de duobus annulis a moyse confectis.[87]

62 159. a. videndum quo declaret modo visionem Dei, et colloquium Moisis cum D[eo].[88]

ibidem b. consideranda quae habet ad idem propositum.[89]

160. a. et b. consideranda omnia.[90]

161. b. et 162. a. 163. b.[91]

164. b. comparatio abusiva inter [...], et [...], et [...].[92]

---

[78] Man was created "in migliore bontà", as a material being he could not have been better.

[79] "E se aviene, che la fedeltà si salva con la bugia, quella tal non è bugia (...)".

[80] About the dissoluteness of ecclesiastics.

[81] Similar charges, in particular as to their eating too much.

[82] About luxurious cloths, including those of the clergy.

[83] A fairly isolated remark without any (implicit) criticism of the clergy.

[84] Happiness consists in the vision and contemplation of God. Probably, the Censor thought that the author entertained the idea of an intellectual beatitude, similar to the views of Aristotle and Averroes.

[85] See the previous note.

[86] The intellect prevails over will and memory.

[87] Moses, defined as a very great astrologer, forged two rings, one in the sign of love, and another in the sign of oblivion.

[88] About the purely intellectual intercourse between God and Moses.

[89] About the different degrees according to which the blessed (Noah, Abraham, Moses, Samuel, Elija, Elisha) communicated with God and prophesied about the past, the present and the future.

[90] About prophets and Christian philosophers

[91] About the sages and their similitude to God.

[92] Probably, the Censor incriminated one of the central views of the author: "(...) la felicità de gli huomini, et la loro infelicità, le quali consistono in congiungersi a Dio glorioso, o allungarsi da quello in questo mondo, et nell'altro".

22

GIOVAN BATTISTA DELLA PORTA

In the case of Giovan Battista della Porta (1535-1615), proceedings by the Roman Congregation of the Holy Office took place during the years 1574-78. Permission to print certain works and the prohibition of the *Magia naturalis* in the Roman Index were dealt with in 1592.[1]

Until recently, little was known about the period between 21 June 1574, when Card. Scipione Rebiba asked the Viceroy of Naples, Card. Antonio Perrenot de Granvela, to arrest Della Porta,[2] and the initiation of legal proceedings against the Neapolitan philosopher in October 1577. The documents published here contribute to filling this gap, at least partially. On 8 February 1575, the Bishop of S. Angelo and Bisaccia recommended that Giovan Battista della Porta and Mario Cioffi be investigated in the suit pending against the astrologer Vincenzo Vitale (doc. 2),[3] confined as of 20 December of the previous year in the Roman Holy Office prison (doc. 1). In the case against Vitale, the Inquisition's officials formulated their pronouncements on 15 March 1576 (doc. 14), and after a week the Cardinals decreed his abjuration "formaliter", condemning him to a life sentence (doc. 15).[4] Only after more than a year and a half, Della Porta and

---

[1] Della Porta's *Magia naturalis* appeared in an edition of four books in Naples (1558), Antwerp (1560, 1561, 1562, 1564, 1567, 1576, 1585), Lyon (1561, 1569) and Cologne (1562, 1563); the edition in twenty books appeared in Naples (1569, 1589) Frankfurt (1581, 1591, 1597), and Rouen (1588). The work was prohibited in the Indexes of Spain (1583), and Rome (1590, 1593); see ILI, VI, pp. 393-94; IX, pp. 389, 417.

[2] ASDN, *Sant'Ufficio*, fasc. 136/71c, f. 2r, published in Lopez 1974, p. 276: "Si scrive l'alligata a Monsignor illustrissimo Granvela Viceré perché faccia carcerare e mandar qua all'istesso Santo officio Gio. Battista della Porta per cose concernenti la fede; per il che la prego a fargliela dare con aviso ove si possa trovare detto Gio. Battista". The letter is also in Scaramella 2005, p. 25. Cf. Valente 1999a, p. 420.

[3] Proceedings against Vitale started about 1574 in Naples, but after a while he was transferred to Rome. The files of his Neapolitan trial are in ASDN; see Romeo (ed.) 2003, pp. 87 and 89.

[4] A life sentence was usually tantamount to incarceration for an undefined period, which usually was not very long; cf. Pastor 1912, p. 509.

Cioffi became directly involved in the suit against Vitale, who in the meantime had been removed to hospital (docs. 19-20).

On 27 September 1577, the Neapolitan Archbishop Paolo Burali informed Card. Savelli that, on the latter's request, he had arrested Della Porta and Mario Cioffi (doc. 21). On 29 and 30 September Della Porta and Cioffi were released on bail promising that they would present themselves before the Roman Holy Office within a month. On 11 October, Burali transmitted this information to Rome (doc. 22); contemporarily, the Cardinals of the Congregation examined the evidence, presented by Vitale and a certain Nicola Giustiniani, on Cioffi and Della Porta, ordering the Neapolitan Vicar to prosecute them (doc. 23). On 25 October, Burali asked Savelli to examine the cause in Rome (doc. 24). Subsequently, on 29 October 1577, the Congregation decreed that they were to be arrested and taken to Rome, while Vitale was placed under house arrest (doc. 25). On 15 November, Burali realized that more than a month had passed and asked Rome whether Della Porta had appeared before the tribunal (doc. 27). The minutes of the 15 November meeting report Della Porta's imprisonment in Rome, thus implicitly attesting to a formal lawsuit against him (doc. 28). However, the Neapolitan philosopher was put under house arrest soon afterwards, namely on 21 November (docs. 29 and 31). From a subsequent letter by Burali, it can be inferred that Della Porta was accused of necromancy (doc. 32), because he was mentioned in an earlier trial of which Burali sent copies to Rome on 6 December (doc. 33).

In less than a month, the Congregation decided upon Vitale's transfer to his native town Minori (between 10 and 31 December 1577): it also formulated the pronouncements against Cioffi and ordered that the witnesses involved in the proceedings against Della Porta be interrogated again (docs. 34-37). After Della Porta had been confined to the house of Card. Flavio Orsini (since 23 January 1578; see doc. 39), his case dragged on for over two years. On 22 March 1578, he was threatened with arrest if he left his forced residence, while on 16 May he was invited to draw up his defence (docs. 40-41). On 24 September, the Congregation decided to remove him to prison again – most likely for interrogations – where his presence is recorded as of 30 September (docs. 43-45). On 16 October, the Members of the

Congregation drew up their pronouncements and a torture *de levi* was decided upon. However, the decision was conditioned by the proviso "si nihil fassus fuerit dimittatur" (doc. 47). And in the following week, the Congregation decided to substitute the torture by a *purgatio canonica*,[5] which took place on 26 November in the presence of three "compurgatores". This formally concluded the trial (doc. 51). A later document (doc. 46) refers to abjuration, because the *purgatio* entailed an oath which was also defined as abjuration.[6]

In the past, charges formulated against the Neapolitan philosopher have been subject to various disputes and controversies.[7] Documentation presented here allows their reconstruction in some detail, at least as to the Roman trial.[8] In his 1575 letter to the Congregation the Bishop of S. Angelo and Bisaccia observed that no 'absolute' heresy had been detected and the final verdict of the suit, that is, the *purgatio canonica*, essentially confirms that the charges against Della Porta were not particularly serious. Involved in a cause regarding (practical) astrology and probably other divinatory disciplines, Della Porta was also condemned for associating with necromantics and for pos-

[5] An oath by the defendant declaring solemnly that he had nothing to do with the heterodoxy he was accused of. For discussion, see Errera 2000, pp. 38, 224-26. Errera also reproduces an inquistorial manual by Vincenzo Castrucci (BIOGR.), Inquisitor of Florence and Perugia, who discussed the procedure on p. 353: "In causa purgationis canonice hoc ritu proceditur: conveniunt in unum inquisitor et episcopus, aut proepiscopus, et consultores periti, et excussis probationibus reum condennant ut se purget, septem plus minusque testibus; hoc addito, ut si defecerit in uno, duobus, tribus aut pluribus, exinde convictus plene de crimine censeatur".

[6] Eymeric *1595*, p. 500: "Et tali ratione infamiae est indicenda canonica purgatio, et ratione suspicionis debet haeresim abiurare, iuxta alleg. cap. Inter sollecitudines". The defendant solemnly declared that he had nothing to do with the crime he was accused of. Cf. Eymeric *1595*, p. 501: "Ego iuro super ista quatuor Dei Evangelia sacrosancta, quòd talem haeresim, *exprimendo eam*, de qua sum diffamatus, numquam tenui, nec credidi, nec docui, nec teneo, nec credo (...)".

[7] ASDN holds a codex containing (some of) Della Porta's depositions delivered in Rome, a series of *Inditia* against the defendant, and the *Positiones* of the Fiscal of the Roman Holy Office; see Romeo (ed.) 2003, p. 105. Unfortunately, the documents are seriously damaged and therefore it is not allowed to examine them.

[8] For a summary of the scholarly debate on Della Porta's inquisitorial vicissitudes and a new reconstruction on the basis of fresh documentation gathered in ACDF, see Valente 1999a. Cf. Trabucco 2002 and 2003.

sessing books on this practice, in particular the widely distributed *Clavicula Salomonis*,[9] as shown in the minutes of the Holy Office meeting of 20 April 1592 (doc. 53).

A second group of documents regards the events surrounding Della Porta's request for permission to publish his *De refractione* as well as the inclusion of the *Magia naturalis* in the Roman Index. In the early months of 1592, the Congregation for the Index was informed by the Venetian Inquisition that Della Porta intended to publish some of his books in Venice. On 10 March 1592, the Holy Office ordered the Venetian Inquisitor to forbid Della Porta to publish anything without the express permission of the Roman Congregation (doc. 52).[10] Shortly afterwards, at the request of Card. Giulio Antonio Santori, the publication of the Italian translation of his treatise on physiognomy[11] was prohibited by the Venetian Inquisition.[12] Moreover, the Roman Holy Office decreed that this book was not to be published without explicit permission (doc. 53), and it ordered the Archbishop of Naples to inform Della Porta of this decision.[13] It should be noted, however, that the Holy Office, as a rule, did not condemn physiognomy as such.[14] This explains why only a few years later Della Por-

---

[9] For discussion of the fortune of this work, see Barbierato 2002. See also ch. Magic, Introduction.

[10] See ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 15, f. 551v. The text of the Venetian prohibition is in Fiorentino 1911, p. 265; cf. Aquilecchia 1968, pp. 22-26.

[11] Della Porta *1586*; the work was composed in 1583. This Latin edition was never prohibited; see also *infra*. Cf. Della Porta *2003*.

[12] On 9 April 1592; for the text of the Decree, see Amabile 1892, pp. 327-28, and Valente 1999a, p. 424.

[13] On 20 April 1592; see Scaramella 2005, p. 112. The request was repeated on 8 may 1593; see Lopez 1974, pp. 333-35, and Romeo (ed.) 2003, p. 159.

[14] In the "Instructio circa Indicem" published in the first Roman Index (1559), the Holy Office informed local inquisitors that physiognomy was permitted as far as it investigated "naturales complexiones" and, thus, was not connected to divination; see ILI, VIII, pp. 100-101. This "Instructio" was sent to the peripheral inquisitors by Giovanni Battista Chiarini, Inquisitor General of Cremona from 1549 till 1560 (cf. ACDF, SO, *St. st.*, II.2.i, f. 184r), and in those years probably active in the central seat of the Roman Holy Office; see ACDF, Index, *Protocolli*, K (II.a.9), fols. 11r-12r. During the late 1580s, the Consultors of the Congregation for the Index puzzled whether physiognomy was to be included explicitly or not in the Rule condemning the divinatory arts; see the pronouncements by the Consultors in ACDF, Index, *Protocolli*, B (II.a.2), fols. 339v-543v (in ch. The Organization of the Index.

ta's work was not among the books (on divination) to be corrected, since it did not involve any "artis magiae incantationes".[15]

By the end of 1592, Della Porta had asked for permission to print his *De refractione*. However, his request to be exempted from the obligation of handing in two copies of the manuscript, was not granted by the Congregation for the Index (docs. 54-55). Yet, the work was published the following year in Naples.[16] Subsequently, at the beginning of that year, Della Porta addressed the Congregation for the Index through Ettore Pignatelli, Duke of Monteleone, demanding that permission be given for (the reading of) the 1589 edition of the *Magia naturalis*, which, as the author of the letter protested, presented several emendations due to the inclusion of the *Magia naturalis* in the 1583 Spanish Index among books prohibited with the proviso "donec expurgeretur" (docs. 56-57).[17] It should be noted, in this context, that *Magia naturalis* had been under scrutiny by the Congregation for the Index as early as 1576.[18] It was mentioned in a Turin list of prohibited books (ca. 1580),[19] and in the late 1580s Consultor Alfonso Chacón had already argued for an expurgated edition.[20] Later, the work also figured in pronouncements by other consultors.[21] In the late 1580s, *Magia naturalis* was listed among suspended books.[22] Although there is no trace of an immediate answer to Della

---

sect. II, docs. 6, 8, 10). After the promulgation of the Clementine Index (1596), the Congregation decreed that divination through physiognomy was permitted; cf. ch. The Organization of the Index, sect. III, doc. 11, f. 72r. See also the Introduction to ch. Astrology. The only extant sixteenth-century *censura* of a work on physiognomy is in ch. Grataroli, doc. 3.

[15] See the Decree of the Congregation for the Index dated 28 September 1596, in ch. The Organization of the Index, sect. III, doc. 10, f. 26v.

[16] Della Porta *1593*.

[17] ILI, VI, pp. 393-94.

[18] See the Index by Giovanni Dei, in ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 2, who on f. 37r, referred to the Antwerp edition of 1559.

[19] ILI, IX, p. 765.

[20] Ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 5, on f. 244r: "Ioannis Baptistae de la Porta Neapolitani magia naturalis quae ad eadem utilis est si purgetur".

[21] See Ignazio Capuano's pronouncement on the new Index, in ch. The Organization of the Index, sect. IV, doc. 8, 131r, and that by Bartolomé de Miranda (post 5 December 1592), in sect. V, doc. 17, on f. 24r (see note to doc. 56, *infra*).

[22] Ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 11, f. 242v.

Porta's petition for leaving the book out of the Index, the letter had the intended effect. The Clementine Index, like previous Roman Indexes (1590, 1593), listed only the pre-1587 editions of the *Magia naturalis* among the books to be expurgated.[23] During the mid 1590s the work appeared in a general list of books to be corrected,[24] and then in lists of books to be corrected by the authors themselves.[25]

Following the aforementioned events, the Congregation of the Holy Office remained alert. On 17 October 1596, Della Porta was asked to hand in the manuscripts he intended to publish (doc. 60). By the end of the same year, the Congregation for the Index in Perugia proposed the suspension or *censura* of the *Physiognomy*,[26] but the Roman Congregation answered in the negative, stating that this work had already been expurgated.[27] However, in ACDF no correction of this work is accounted for. Subsequently, in April 1597, a petition by Della Porta against the Venetian publisher Barezzo Barezzi was presented to the Holy Office. The Cardinals decided to ask the Fellow of the Master of the Sacred Palace about the work that Della Porta intended to publish; then the Venetian Inquisitor should be informed

[23] ILI, IX, pp. 417, 825, 886. Cf. also the note (ca. 1596) in ch. The Organization of the Index, sect. I, doc. 8, f. 181r, where Paolo Pico held that the *Magia* "tollatur ex indice".

[24] See ch. The Organization of the Index, sect. VIII, doc. 13 (1593), f. 9r.

[25] Ch. The Organization of the Index, sect. VII, doc. 10 (1593-1597), f. 533v; sect. VII. doc. 9 (1594-1597), f. 99v; sect. V, doc. 21 (post 1597), f. 222r.

[26] See ACDF, Index, *Protocolli*, Q (II.a.15), f. 106r: "Dubb⟨i⟩o primo Se i libri, che hanno sapore di divinazione, si debbano sospendere, et Censurare, come pare che si cavi dalla risposta della sacra Cong⟨regazio⟩ne del Indice, ultimamente data, alla quinta difficultà di qua proposta; la quale cosi quà da molti sig⟨no⟩ri è intesa, conforme al paragrafo .2.° della 2.ª istruzzione del detto Indice, sarà necessario sospendere et Censurare (quando però sia possibile) il libro intitulato La Porta; quia per phisiononiam sapit divinationem. Et pur nella Regula .9.ª la fisionomia non è proibita Il medesimo si può dire del Quadripartito di Tolomeo et d'altri". A general statement on physiognomy is in ch. The Organization of the Index. sect. III, doc. 14, on f. 874r: "Phisionomia, per quanto serve a giudicar le complessioni flematica, o colerica o sanguinea, si concede: per quanto si suole abusar, ad indovinar, e, nel modo che si fà della chiromantia, è prohibita; nel resto si [servi] il tenor del indice". See also ch. Astrology, Introduction.

[27] See ACDF, Index, *Protocolli*, Q (II.a.15), f. 96r: "Episcopus et Inquisitor Perugiae querunt an [literae ea⟨e⟩] 'quae divinationem sapiunt', comprendant phisonomia Porte, et Quadripartitum Ptolomei, R⟨espondet⟩ur neg⟨ative⟩ quandoquidem divinatio prohibetur prout fit per Necromantiam et similia per incantationes Artis Magice [nam] Phisionomia Porte iam fuit expurgata et Ptolomeus fuit gentilis et precedit pr⟨oductio⟩nes naturales".

about the reasons why they were disinclined to grant permission for print (doc. 61). In December of that same year a petition by Della Porta, the content of which is unknown, was rejected (doc. 62). A short note, composed by the Neapolitan Archiepiscopal Curia in December 1598,[28] confirms that *Magia naturalis* was permitted only in the 1589 edition, on condition that the, by then notorious, recipe for a salve[29] was crossed out (doc. 63).[30] The last document published in this section shows that the proceedings of the two Roman Congregations were not completed by the end of the sixteenth century.

[28] The codex was sent in to Rome in January 1600; see ch. Origanus, doc. 7.

[29] Della Porta was implicated in a famous dispute over witchcraft between Jean Bodin and Johann Wier. In his *De praestigiis daemonum*, Wier argued against the persecution of witches, citing Della Porta's experiment which demonstrated that the "witch's salve", supposedly used to transport witches into flight, could be understood according to naturalistic principles. Della Porta maintained that the witch's salve was a sleep-inducing hallucinogenic drug, which caused witches to fantasize about their nocturnal flights. Attacking Wier in his *Démonomanie des sorciers*, Bodin condemned Della Porta as "un grand Sorcier Neapolitain". For discussion, see Eamon 1994, pp. 202-203.

[30] The recipe was present in the first edition of the *Magia naturalis* (1558) and had disappeared in the 1589 edition. The recipe was referred to by Johannes Wier; see Wier *1563*, f. 219, and the previous note. Refuting previous studies, such as those by Sarnelli, Fiorentino, and Valletta, Michaela Valente has convincingly argued that this episode could not have triggered the trial against Della Porta, because Bodin's book was published for the first time in 1580. See Valente 1999a, pp. 418-19, and Valente 1999b, pp. 44-45 and note 14.

1

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 20 December 1574)

ACDF, SO, *Decreta*, 1574-1575, f. 74r-v

74r 242 Visitatio Carceratorum et Congreg⟨ati⟩o officij s⟨anc⟩te Ro⟨manae⟩ Inq⟨uisitio⟩nis facta Rome in palatio eiusdem s⟨anc⟩ti officij coram Ill.mis et R.mis D. Card.bus Inq.bus generalibus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet,

Die Lune XX. decembris 1574

Ill.mus et R.mus D. Cardinalis pisarum[31]
Ill.mus et R.mus D. Cardinalis de Gambara[32]
Ill.mus et R.mus D. Cardinalis madrucius[33] et
Ill.mus ac R.mus D. Cardinalis ab Ecc⟨lesi⟩a[34] (...)

In qua quidem Vissitatione[a] et Cong⟨regatio⟩ne fuerunt vissitati infrascripti, et proposita causa infrascripta videlicet (...)

74v 10 Vinc⟨entiu⟩s Vitalis[35] Neap⟨olitanu⟩s Astrologus // quo visitato p⟨raefa⟩tus Ill.mus, et R.mus D. Cardinalis ab Ecc⟨lesi⟩a a Congreg⟨atio⟩ne recessit et de inde[b] fuit continuata visitatio ut infra.

[a] "Vissitatione": sic. [b] "de inde": sic.

[31] Scipione Rebiba; BIOGR.

[32] Gian Francesco Gambara; BIOGR.

[33] Ludovico Madruzzo; BIOGR.

[34] Giovanni Paolo Della Chiesa; BIOGR.

[35] No biographical information found. As said in the introduction, Vitale was from Minori and after the trial he was condemned to house arrest there. In the sixteenth century, Minori had a Bishop who, as usual in Southern Italy, was responsible for the trials of the Holy Office. The Archive of the bishop has been preserved but it has not been ordered and thus it was impossible to check whether it holds any document concerning Vitale's case.

2

Pietro Antonio Vicedomini,[36] Bishop of S. Angelo dei Lombardi and Bisaccia, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome (S. Angelo, 8 February 1575)

ACDF, SO, *St. st*, LL.3.e, f. 116r-v[a]
(autograph)

(...) Da Napoli avvisai ultimamente quello che havevo procurato, 116r
che à lei fusse mandata intiera la copia del processo di Vincentio Vital,[37] et hoggi parimente per lettere di Napoli hò inteso, che in quella città sono avvisi di V. S. Ill.ma che accusano la ricevuta della medesima copia, la qual non potrà esser stata mandata se non compita, come ben sà, che fu scritta, ogni volta che in essa si truovi una depositione, che nomina il Regente Salernitano con suo fratello il Vesc(ov)o della [Città],[38] et due altre depositioni tutte del Vitale fatte contro due donne della casa Caraffa per nome Diana,[39] et Giovanna[40] madre et figlia, nel fine di una delle quali depositioni viene anche nominata Isabella [Moschella][41] donna à mio credere di conditione non nobile. altra cosa non mancava nel raguaglio, che già fù mandato à V. S. Ill.ma del detto processo, se la memoria non mi inganna.

[a] The address is on f. 142v.

[36] Pietro Antonio Vicedomini; BIOGR.

[37] Vincenzo Vitale was arrested before 30 October 1574, because on this date Card. Scipione Rebiba asked Archbishop Mario Carafa to deliver this prisoner to the apostolic Nuncio in order to transfer him to Rome; see Scaramella 2005, p. 26. The file of Vitale's trial is in ASDN, *Sant'Ufficio*, 135-66/A; see Romeo (ed.) 2003, p. 87. As said, the documents are seriously damaged and therefore it is not allowed to examine them.

[38] From 25 June 1574 till his death on 24 April 1589, Marcantonio Marsilio (Colonna) was bishop of Salerno; see HC, III, p. 289. No information was found on his brother, governor of the city.

[39] Diana Carafa († 1598), Neapolitan noblewoman, daughter of Giovanni Cesare, Countess of Sinipoli. See Litta 1819-1923: XV, tav. V.

[40] Giovanna Carafa, daughter of the aforenamed Diana; no biographical information found.

[41] Isabella [Moschella] is an unknown person.

Del Regente, mi fu afermato, che alla S(anti)tà di N. S.[42] fù data particolar notitia. Delle donne non fu dato conto con dire, che sempre si haverebbe potuto far questo, quando il bisogno l'havesse ricercato. questa dilatione di raguagliar delle donne, per quanto ho potuto giudicar è stata per fugir, se fusse stato possibile di dar in Roma questa nota di infamia a quella familia, ateso che concorrevano circostanze molto poco honorevoli anchora per altro conto.

116v Se bene io tengo, che la detta copia ultima sia stata mandata intiera, nondimeno io non lascierò di procurar il poter mandar le depositioni fatte contro le donne subito che quella lo mi commanderà, che d'altro mancamento non mi par, che ci possa esser pericolo (...) per ubidir compitamente non posso lasciar di dire che nella causa di Vincentio Vitale sarebbe molto bene assicurarsi delle persone di Anello Turbulo,[43] Gio. Battista della porta, et Mario Cioffo[44] prima che si mettesse la mano ad alcun'altro delli nominati, per ché questi senza dubio scopriranno molte cose et gran numero di persone, e piacerà al Sor Dio, che non ci siano scuole di assolute heresie, mà sarebbe di bisogno, che la cattura di questi fusse trattata con molta prudenza in Napoli, altrimente non si haveranno per lo favore di persone potenti et interessate.[a] mentre io ero Vicario, non volevo nominar, chi tenevo in pensiero di far pigliare, ma mi era dato il braccio sempre che lo dimandavo, che ad istantia mia così fù ordinato, hora non so, come vada. (...)

[a] "et interessate": in the margin.

[42] Pope Gregory XIII; BIOGR.

[43] Aniello Turbolo, fl. in the second half of the sixteenth century. Philosopher, astrologer and mathematician. Born in Massalubrense (near Naples); author of a commentary to Aristotle, held in Florence, BNCF, ms. *Col.* VI, 43; see Toppi 1678, p. 16.

[44] Unfortunately, no biographical information has been found on Mario Cioffi.

3

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 9 February 1575)

ACDF, SO, *Decreta*, 1574-1575, f. 88r

257. Congregatio officij s⟨anc⟩te Ro. Inq⟨uisitio⟩nis facta Rome in palatio s⟨anc⟩ti officij coram Ill.mis et R.mis D. Card.bus Inq.bus generalibus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet 88r

Die mercurij 9.a mensis feb⟨rua⟩rij 1575

Ill.mus et R.mus D. Card.lis pisarum
Ill.mus et R.mus D. Card.lis de Gambara et
Ill.mus et R.mus D. Cardinalis s⟨anc⟩te severine[45] (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt visitati infrascripti et proposite ca⟨us⟩e et lectum me⟨moria⟩le infrascriptorum (...)
4 Vinc⟨entiu⟩s Vitalis astrologus

4

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 22 March 1575)

ACDF, SO, *Decreta*, 1574-1575, fols. 99v-100r

269. Congregatio officij s⟨anc⟩te Romane Inq⟨uisitio⟩nis facta Rome in Palatio s⟨anc⟩ti officij coram Ill.mis et R.mis D. Card.bus Inq.bus a generalibus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet, 99v

Die Martis XXII Martij 1575

Ill.mus et R.mus D. Card.lis pisarum
Ill.mus et R.mus D. Card.lis de Gambara et
Ill.mus et R.mus D. Cardinalis Mad⟨ruc⟩ius et
Ill.mus ac R.mus D. Card.lis s⟨anc⟩te severine (...)

a After "Inq.bus": "⟨gla⟩", crossed out.

45 Giulio Antonio Santori; BIOGR.

In qua quidem Congregatione fuerunt fuerunt[a] visitati infrascripti Car⟨cera⟩ti et proposite ca⟨us⟩e et lecta me⟨moria⟩lia ut infra videlicet, (...)

100r 10 Vincent⟨ius⟩ Vitalis Neap⟨olitan⟩us astrologus

5

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 18 May 1575)

ACDF, SO, *Decreta*, 1574-1575, f. 109r-v

109r 282. Congregatio off⟨ic⟩ij s⟨anc⟩tae Romanae Inq⟨uisitio⟩nis facta Romae in pal⟨ati⟩o s⟨anc⟩ti officij coram Ill.^{mis} et R.^{mis} D. Car.^{bus} inq.^{bus} Generalibus in qua intervenerunt infrascripti videlicet

Die Mercurij XVIII mensis Maij 1575.

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Pisarum
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} madrutius ac
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} s⟨anc⟩tae Severinae (...)

109v In qua quidem Congreg⟨atio⟩ne fuerunt Visitati Infrascripti Car⟨cera⟩ti et propositae causae Infrascriptorum videlicet (...)
6 Vinc⟨entiu⟩s Vitalis Neap. Astrologus

6

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 14 July 1575)

ACDF, SO, *Decreta*, 1574-1575, fols. 120v, 122r

120v 300.[a] Decreta Congregationum officij s⟨anc⟩tae inq⟨uisitio⟩nis facta coram S.^{mo} D.N.D. Gregorio Papa 13°. Romae in Pal⟨ati⟩o Ap⟨ostoli⟩co in qua intervenerunt omnes infrascripti videlicet, et primo.

[a] "fuerunt fuerunt": sic.

Die iovis 14. mensis julij 1575

Ill.mus et R.mus D. Card.lis Pisarum
Ill.mus et R.mus D. Card.lis Madrutius, et
Ill.mus et R.mus D. Card.lis s⟨anc⟩tae Severinae (...)

In qua quidem Congregat⟨io⟩ne fuerunt lecta mem⟨oria⟩lia Infra- 122r
scriptorum videlicet, (...)
10. Vinc⟨entiu⟩s Vitale Neapolitanus. Astronomus

7

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 9 September 1575)

ACDF, SO, *Decreta*, 1574-1575, f. 135r-v

.324.a Congregatio officij s⟨anc⟩tae Rom. inq⟨uisitio⟩nis et Visitatio 135r
Carceratorum facta Romae in Pal⟨ati⟩o s⟨anc⟩ti officij coram Ill.mis et R.mis Dominis Dominis Card.libus Inq.bus Generalibus. In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet,

Die Veneris 9. Mensis septembris 1575

Ill.mus et R.mus D. Car.lis Pisarum Episcopus Sabinensis
Ill.mus et R.mus D. Car.lis Madrutius et
Ill.mus et R.mus D. Car.lis s⟨anc⟩tae Severinae. (...) 135v

In qua quidem Congregat⟨io⟩ne fuerunt propositae infrascriptae causae, et lecta memorialia Infrascriptorum, videlicet, (...)
Vinc⟨entiu⟩s Vitalis Neapolitanus.

8

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 25 October 1575)

ACDF, SO, *Decreta*, 1574-1575, fols. 142v-143r

142v .338. Congregatio offitij s⟨anc⟩tae Rom. Inq⟨uisitio⟩nis et Visitatio Carceratorum in s⟨anc⟩to offitio facta Romae in pal⟨ati⟩o eiusdem offitij coram Ill.mis et R.mis D.D. Car.bus inq.bus g⟨enera⟩libus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet,

Die Martis 25. Mensis Octobris 1575

Ill.mus et R.mus D. Car.lis Pisarum Episcopus Sabinensis
Ill.mus et R.mus D. Car.lis Madrutius et
Ill.mus et R.mus D. Car.lis S⟨anc⟩tae Severinae, (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt Visitati omnes infrascripti et facta decreta infrascripta videlicet. (...)

143v 11 Vinc⟨entiu⟩s Vitale Astrologus (...)
19. Io. theutonicus[46]

9

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 15 November 1575)

ACDF, SO, *Decreta*, 1574-1575, f. 147r-v

147r .344. Congreg⟨ati⟩o off⟨ic⟩ij s⟨anc⟩tae Rom. inq⟨uisitio⟩nis facta Romae in palatio Ill.mi et R.mi d. Card⟨ina⟩lis Pisarum Episcopi Sabinensis in Campo florae coram ill.mis et R.mis D.D. Card.libus Inq.bus Generalibus. In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet.

[46] See ch. Astrology, docs. 5, 14-20.

Die Martis 15 Mensis novembris 1575

Ill.mus et R.mus D. Car.lis Pisarum Episcopus Sabinensis
Ill.mus et R.mus D. Card.lis Madrutius et
Ill.mus et R.mus D. Card.lis S⟨anc⟩tae Severinae. (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt propositae infrascriptae causae videlicet. (...)
Vincentij Vitale Neapolitani in qua fuit lectus eius processus. 147v

10

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 29 November 1575)

ACDF, SO, *Decreta*, 1574-1575, fols. 151r-152r

349. Congregatio officij s⟨anc⟩te et Universalis inquis⟨itio⟩nis Romanae facta Romae in Palatio Ill.mi, et R.mi D. Scipionis Rebibe Card.lis Pisarum coram Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus Inquisitoribus generalibus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet 151r

Die Martis 29 novembris 1575 151v

Ill.mus et R.mus D. Card.lis de Pisis
Ill.mus et R.mus D. Card.lis Madrucius
Ill.mus et R.mus D. Card.lis S⟨anc⟩te Severine (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt lecta mem⟨oria⟩lia et proposite cause infrascriptorum videlicet (...)
Vincentij Vitalis Carcerati in Palatio sancti officij in qua fuit continuatum legere eius depositiones et constituta in partibus facta. 152r

11

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 7 December 1575)

ACDF, SO, *Decreta*, 1574-1575, fols. 153r-v, 154v-155r

153r 351. Congreg⟨ati⟩o officij s⟨anc⟩te et Universalis inquis⟨itio⟩nis Romanae facta Romae in palatio p⟨raefa⟩ti s⟨anc⟩ti officij coram Ill.^{mis} et R.^{mis} Dominis Cardinalibus Inquis.^{bus} generalibus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die Mercurij 7 mensis 29 decembris 1575

153v Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} de Pisis Episcopus Sabiensis[a]
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Madrutius et
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} s⟨anc⟩ta Severina (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt proposite cause et lecta memorialia infrascriptorum videlicet (...)

154v Deinde fuerunt visitati carcerati infrascripti videlicet (...)
Vincentius Vitalis. (...)

155r Io. Theutonicus.

12

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 1 February 1576)

ACDF, SO, *Decreta*, 1574-1575, f. 172r-v

172r Congreg⟨ati⟩o officij s⟨anc⟩tae et Universalis Inquis⟨itio⟩nis Romanae facta in Palatio Ill.^{mi} et R.^{mi} Domini Card.^{lis} de Pisis coram Ill.^{mis} et R.m^{i}s Dominis Cardinalibus inquis.^{bus} Generalibus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

[a] "Sabiensis": sic.

Die Mercurij prima mensis Febr⟨uarij⟩ 1576

Ill.^{mus} et R.^{mus} Dominus Card.^{lis} de Pisis
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} de Gambara et
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} de S. Severina (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt proposite cause et lecta 172v
mem⟨oria⟩lia infrascriptorum videlicet (...)
Vincentij Vitalis carcerati fuit continuata lectura eius depositionis.

13

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 8 February 1576)

ACDF, SO, *Decreta*, 1574-1575, fols. 174v-175r

Congregatio Officij s⟨anc⟩te et Universalis inquis⟨itio⟩nis Romanae 174v
facta in Palatio s⟨anc⟩ti Officij coram Ill.^{mis} et R.^{mis} Do⟨mi⟩nis Card.^{libus} Inquis.^{ribus} generalibus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die Mercurij octava Februarij 1576

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Cardinalis de Pisis
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Cardinalis de Gambara et
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Cardinalis S. Severine (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt proposite cause et lecta Memorialia infrascriptorum videlicet (...)
Vincentij Vitalis (...) 175r
Deinde fuerunt visitati omnes infrascripti carcerati et p⟨rim⟩o (...)
Vincentius Vitalis (...)

14

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 15 March 1576)

ACDF, SO, *Decreta*, 1574-1575, fols. 187v-188r

187v Congregatio Officij s⟨anc⟩te et universalis inquis⟨itio⟩nis Romanae facta in Palatio Apostolico coram S.^mo^ D.N. ac Ill.^mis^ et R.^mis^ Dominis Card.^libus^ Inquis.^ribus^ generalibus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die Iovis XV mensis Martij 1576

Ill.^mus^ et R.^mus^ D. Scipio Card.^lis^ Pisarum Episcopus Sabinensis
Ill.^mus^ et R.^mus^ D. Io. Franciscus Card.^lis^ de Gambara
Ill.^mus^ et R.^mus^ D. Card.^lis^ Madrutius et
Ill.^mus^ et R.^mus^ D. Card.^lis^ s⟨anc⟩te Severinae (...)

188r In qua quidem congreg⟨ati⟩one fuerunt proposite causae et lecta memorialia infrascriptorum videlicet

Vincentij q. Simeonis Vitalis nuncupati L'Astrologo de Civitate minoren⟨si⟩ habitatj[8] Neapoli in qua fuerunt data vota infrascriptorum videlicet

R.d. Anselmus Canutus[47] procurator fis⟨ca⟩lis fuit in voto quod dictus Vincentius Vitalis debeat Torqueri pro ulterori veritate et formaliter abiurare et quod transmittatur ad Triremes ad tempus arbitrio S⟨anctita⟩tis vestrae,

R.D. Io. Brugnatellus[48] Assessor fuit voti quod ipse Vincentius sit Apostata, et attento quod est penitens recipiatur ad abiurationem. quo vero ad penam quod condemnetur ad Carceres perpetuò seu ad Triremes, quo vero[a] ad torturam dixit quod frustra torqueretur attento quod omnia que deposuit ex se deposuit.

R.p.d. Procurator generalis ord⟨inis⟩ predicatorum[49] fuit voti

[a] " habitatj": sic, for "habitanti". [b] "vero": correction of "vere".

[47] Anselmo Canuto; BIOGR.
[48] Giovanni Brugnatelli; BIOGR.
[49] Sisto Fabri; BIOGR.

dicum[10] Vincentium non condemnari debere ad formaliter uti haereticum abiurandum in rebus nigromanticis cum non fateatur de intentione sed quod debeat abiurare de vehementi et graviter puniri sed stante ultima confessione quod debeat formaliter abiurare et quod debeat torqueri pro ulteriori: quo ad penam quod debeat fustigari et quia periculum esset ipsum transmittere ad triremes propterea mihi videtur melius ipsum in Carceribus perpetuis detrudi. me tamen remitto saniori Iudicio S.tis Vestrae.

R.p.d. Petrus Dusina[50] fuit voti attenta eius depositione dictum Vincentium cogi debere Uti haereticum formalem abiurandum. Quo verò ad penam attento quod facile alios in Triremibus posset corrumpere propterea quod melius esset detrudi in perpetuis Carceribus,

R.p.d. Magister Sacri Palatij[51] fuit voti ipsum Vincentium esse haereticum, et propterea quod sit cogendus ad abiurandum formaliter uti haereticus et uti Apostata quo ad penam ipsum dignum esset pena triremium tamen ne possit alios inficere ipsum esse detrudendum ad perpetuos Carceres,

R.p. Episcopus Neocastrensis[52] fuit voti quod attentis gravibus et enormibus excessibus per ipsum comissis sit puniendus graviori pena quam potest Ecclesia, et quod debeat abiurare formaliter etiam de rebus negromanticis cum sunt facta haereticalia convincentia ipsum de haeresi.

Quibus auditis et intellectis nihil quod nunc fuit decretum [et] nec ordinatum.

---

[a] "dicum": sic, for "dictum";

---

[50] Pietro Dusina; BIOGR.

[51] Paolo Costabile; BIOGR.

[52] Ferdinando Spinelli, Bishop of Nicastro between 1575 and 1581, then Bishop of Policastro (1582-1591); HC, III, p. 273.

15

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 22 March 1576)

ACDF, SO, *Decreta*, 1576-1577, fols. 3v-4v

3v Congregatio officij s⟨anc⟩tae et Universalis Inq⟨uisitio⟩nis Romanae facto[a] in palatio Apostolico coram S.[mo] D.N. Domino Gregorio divina providentia papae 13 ac Ill.[mis] et R.[mis] Dominis Cardinalibus generalibus Inq.[ribus] in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet.

Die Iovis 22 mensis Martij *1576*

Ill.[mus] et R.[mus] Dominus Card.[lis] Pisarum Episcopus Sabin⟨ensis⟩
Ill.[mus] et R.[mus] Dominus Card.[lis] de Gambara
Ill.[mus] et R.[mus] Dominus Card.[lis] Madrutius et
Ill.[mus] et R.[mus] D. Card.[lis] s⟨anc⟩tae Severinae (...)

4r In qua quidem congregatione fuerunt propositae causae et lecta memorialia infrascriptorum videlicet (...)

4v Vincentij Vitalis de Civitate minoris habitat. Neapolim nuncupati l'Astrologo in qua decretum ac ordinatum fuit quod Idem Vincentius abiuret illam propositionem Haereticos[b] etc. formaliter in reliquis uti vehementer suspectus et detrudatur in Carceribus in perpetuum in loco deputando.

16

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 4 April 1576)

ACDF, SO, *Decreta*, 1576-1577, fols. 9r, 10v

9r Congregatio officij s⟨anc⟩tae et Universalis Inq⟨uisitio⟩nis Romanae facta in Palatio Ill.[mi] et R.[mi] Domini Card.[lis] pisarum coram Ill.[mis] et

[a] "facto": sic.

[b] "propositionem Haereticos": sic.

R.mis Dominis Card.bus generalibus Inquisitoribus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die Mercurij 4 mensis Aprilis 1576

Ill.mus et R.mus D. Card.lis de Pisis Episcopus Sabinensis
Ill.mus et R.mus D. Card.lis de Gambara tituli s. Anastasiae
Ill.mus et R.mus D. Card.lis Madrutius tituli s⟨anc⟩ti Honuphrij
Ill.mus ac R.mus D. Card.lis s⟨anc⟩tae severinae tituli s⟨anc⟩ti Barth⟨olomae⟩i in Ins⟨ul⟩a (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt propositae causae et lecta memorialia infrascriptorum videlicet (...)
Pro Fisco Contra 10v
Vincentium Vitalem neapolitanum.

17

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 7 April 1576)

ACDF, SO, *Decreta*, 1576-1577, fols. 13v-14r

Congregatio officij s⟨anc⟩tae et Universalis Inquis⟨itio⟩nis Romanae 13v
facta in palatio s⟨anc⟩ti officij prope sanctum Petrum coram Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus generalibus Inquisitoribus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die Sabati septima mensis Aprilis 1576

Ill.mus et R.mus D. Card.lis Pisarum
Ill.mus et R.mus D. Card.lis de Gambara
Ill.mus et R.mus D. Card.lis Madrutius et
Ill.mus ac R.mus D. Card.lis s⟨anc⟩tae Severinae (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt visitati omnes et singuli infrascripti carcerati videlicet (...)
Vincentius Vitalis[a] (...) 14r
Ioannes Theutonicus fatuus.

[a] Two lines below: "Vincentius Vitalis", crossed out.

18

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 19 December 1576)

ACDF, SO, *Decreta*, 1576-1577, fols. 88r-89r

88r Congregatio officij s⟨anc⟩tae et Univer⟨sa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis Romanae facta in palatio s⟨anc⟩ti officij coràm Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus generalibus Inq.ribus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die mercurij 19. mensis decembris 1576

Ill.mus et R.mus D. Card.lis de Pisis episcopus sabinensis
Ill.mus et R.mus D. Card.lis de Gambara
Ill.mus et R.mus D. Card.lis Madrutius et
Ill.mus et R.mus D. Card.lis S. Severinae (...)

88v In qua quidem Congregatione fuerunt visitati omnes carcerati infrascripti videlicet (...)

89r 24 Vincentius vitalis de Minori nuncupatus l'Astrologo.

19

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 1 April 1577)

ACDF, SO, *Decreta*, 1576-1577, fols. 119r-120r

119r Congregatio officij sanctae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis facta in palatio s⟨anc⟩ti officij coram Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus generalibus Inq.ribus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die Lunae prima mensis Aprilis 1577

Ill.mus et R.mus D. Card.lis Pisarum episcopus sabinensis
Ill.mus et R.mus D. Card.lis Madrutius et
Ill.mus ac R.mus D. Card.lis S⟨anc⟩tae Severinae (...)

119v In qua quidem Congregatione fuerunt visitati omnes infrascripti carcerati et proposite cause ac lecta memorialia infrascriptorum videlicet (...)

Ioannes Theutonicus fatuus non fuit visit⟨at⟩us (...) 120r
Vincentius Vitalis de Minori Ill.mi et R.mi Domini Card.les generales Inq⟨uisito⟩res fecerunt eidem gratiam amovendi à se habitellum[53] et quod non teneatur amplius[a] illud ab eo ibidem amotum fuit.

20

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 4 July 1577)

ACDF, SO, *Decreta*, 1576-1577, fols. 145v-146r

Congregatio officij s⟨anc⟩tae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inq⟨uisitio⟩- 145v
nis facta in palatio Apostolico coràm S.mo D.N. Domino Gregorio papa decimo tertio ac ac[a] // Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus generalibus 146r
Inq.ribus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die Iovis 4 Julij 1577

Ill.mus et R.mus Dominus Card.lis Pisarum Episcopus sabinensis
Ill.mus et R.mus Dominus Card.lis Madrutius et
Ill.mus et R.mus Dominus Card.lis Sanctae Severinae (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt proposite cause, (...)
Pro Vincentio Vitale de Minori habitatore Neapoli carcerato in palatio Ill.mi et R.mi Domini Card.les generales Inq.res p⟨raefa⟩ti decreverunt et ordinarunt quod p⟨raefa⟩tus Vincentius attenta eius fatuitate[54] ducatur ad hospitale fatuorum de Urbe.

[a] After "amplius": "ab", crossed out. [b] "ac ac": sic.

[53] "Habitellum", that is, the specific kind of robe that those condemned by the Inquisition were obliged to wear for a certain period.

[54] It should be kept in mind that the simulation of mental distress was a much used device to avoid prosecution; Campanella is an important case in point.

21

Paolo Burali d'Arezzo,[55] Archbishop of Naples,
to Card. Giacomo Savelli, in Rome
(Naples, 27 September 1577)

ACDF, SO, *St. st.*, HH.2.a, f. 487r
(autographical subscription)

487r (...) Si sono presi, et messi prigioni quel Gio. Battista dalla Porta, et Mario Cioffo, che S. V. Ill.ma scrive, et si esseguirà parimente il resto conforme all'ordine suo. (...)

Di Napoli li xxvij di settembre M. D. lxxvij

Di V. S. Ill.ma et R.ma

humilissimo
Il Cardinal di Napoli

22

Paolo Burali d'Arezzo, Archbishop of Naples,
to Card. Giacomo Savelli, in Rome
(Naples, 11 October 1577)

ACDF, SO, *St. st.*, HH.2.a, f. 483r
(autographical subscription)

483r Ill.mo et R.mo Signore mio oss.mo

Da poi che diedi avviso à V. S. Ill.ma della cattura di quel Gio. Battista della Porta, et Mario Cioffo, ch'ella mi scrisse, ho fatto dare sicurtà ad ambedue di doimilia ducati per ciascuno di questa moneta di presentarsi à cotesto S.to officio, conforme pur all'ordine della S. V. Ill.ma et l'obligatione loro è, che fra un mese debbono essere comparse, et fra dieci giorno dopo la loro presentatione haverne mandato qua fede. La sicurtà di Gio. Battista fu data alle 29., quella di Mario alle 30. di set-

[55] Paolo Burali d'Arezzo; BIOGR.

tembre prossimo passato. Di questo ancora mi è parso darne conto à V.S. Ill.ma per maggior sua informatione. Et humilmente le bacio le mani, che il N. S. Dio la prosperi. Di Napoli li XI. di ottobre 1577.

Di V. S. Ill.ma et R.ma

humilissimo
Il Cardinal di Napoli[a]

23

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 11 October 1577)

ACDF, SO, *Decreta*, 1576-1577, fols. 184r, 185r

Congregatio officij s⟨anc⟩tae Romanae et Universalis Inquisitionis 184r
facta in palatio Ill.mi et R.mi Domini Card.lis Sabelli[56] coram Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus generalibus Inq.ribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die Veneris Undecima Octobris 1577

Ill.mus et R.mus D. Card.lis Sabellus ep⟨iscopu⟩s sabinensis
Ill Ill.mus et R.mus D. Card.lis S⟨anc⟩tae Severinae (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt proposite cause et lecta memorialia infrascriptorum videlicet (...)

Ioannis Theutonici fatui carcerati in palatio s⟨anc⟩ti officij in qua ordinatum fuit quod d⟨ictu⟩s Ioannes habilitetur per palatium s⟨anc⟩ti officij prout Ill.mi et R.mi Domini Card.les generales Inq⟨uisito⟩res p⟨raefa⟩ti habilitari mandarunt. (...)

Ioannis Baptiste della porta et Marij Cioffi Neapolitani auditis Ali- 185r
quibus Inditijs contra eosdem militantes decretum, et ordinatum fuit

[a] Autographical subscription.

[56] Giacomo Savelli; BIOGR.

quod scribatur R⟨everen⟩do Vicario Neapolitano[57] quod procedat contrà p⟨raedic⟩tos et ab hinc transmittantur Indicia Nicolai Iustiniani[58] et Vincentij Vitalis contrà eosdem Io. baptistam et Marium Militanum.

24

Paolo Burali d'Arezzo, Archbishop of Naples, to Card. Giacomo Savelli, in Rome (Naples, 25 October 1577)

ACDF, SO, *St. st.*, HH.2.a, f. 485r
(autographical subscription)

485r Illmo et R.^mo^ Signore mio oss.^mo^

Ho visto quanto V. S. Illma per due sue[59] mi ha scritto nel fatto di Gio. Battista della Porta, et di Mario Cioffo, et ho anco ricevuto la scrittura, che à tale effetto ha mandato, ma perché ogni uno di essi haver già dato sicurtà di doimilia scudi di venire à Roma fra un mese, et presentarsi al S⟨an⟩to officio, come per ogni rispetto espediente ch'essi venghino, non mi son curato di farli essaminare sopra quello, che V.S. Illma ha mandato, persuadendomi che essa ancora sia per haverlo per bene, si come è meglio assai che la causa loro si veda in Roma, che qui, et ne supplico V. S. Illma quanto posso, che per degni rispetti sia contenta di non la rimettere à me, che me ne farà singolare favore. Et humilmente la bacio le mani, che N. S. Dio le doni ogni contento. Di Napoli li 25. di ottobre 1577.

A' Mario Cioffo, essendo egli amalato et debole, non ho potuto mancare di prorogare il termine del mese sudetto à comparire à Roma, per otto giorni de piu, stando salda nel resto la medesima sicurtà.

Di V. S. Illma et R.^ma^

humilissimo
Il Cardinal di Napoli

---

[57] Gaspare Sillingardo, nominated Vicar of Paolo Burali (Archbishop of Naples between 1576 and 1578) on 6 December 1576; cf. Loffredo 1980, p. 22. After the death of Burali on 17 June 1578, Sillingardo became Vicar Capitular.

[58] Nicola Giustiniani; see BIOGR., and ch. Astrology, doc. 4, f. 69r.

[59] These letters have probably not been preserved; see Scaramella 2006, pp. 33-34.

25

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 29 October 1577)

ACDF, SO, *Decreta*, 1577-1578, f. 4r

Congregatio officij s⟨anc⟩tae Romanae et Univer⟨sal⟩is Inquisitionis facta in palatio Ill.^{mi} et R.^{mi} Domini Card.^{lis} [a] Sabelli coràm Ill.^{mis} et R.^{mis} D⟨omi⟩nis Card.^{bus} generalibus Inquisitoribus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet 4r

Die martis 29 Octobris 1577

Ill.^{mus} et R.^{mus} Dominus Card.^{lis} Sabellus
Ill.^{mus} et R.^{mus} Dominus Card.^{lis} Madrutius et
Ill.^{mus} ac R.^{mus} Dominus Card.^{lis} Sanctae Severinae (...)

Neapolitan.

Ioannis Bap⟨tis⟩tae de la Porta quondam Nardi antonij de la porta Neapolitani auditis Inditijs contra eum militantibus decretum et ordinatum fuit quod p⟨raedic⟩tus Io⟨annes⟩ Baptista vocetur ad S⟨anc⟩tum officium et carceretur.

26

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 5 November, 1577)

ACDF, SO, *Decreta*, 1577-1578, fols. 6v-7v, 8v

Congregatio officij s⟨anc⟩tae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis facta Romae in palatio Ill.^{mi} e R.^{mi} D⟨om⟩ini Iacobi E⟨pisco⟩pi Sabin⟨ensis⟩ Card.^{lis} Sabelli coràm Ill.^{mis} et R.^{mis} Dominis Card.^{bus} generalibus Inq.^{ribus}. In qua interfuerunt o⟨mn⟩es infrascripti videlicet 6v

[a] After "Card.^{lis}": "generales Inquisitores", crossed out.

7r Die martis .5. mensis Novembris 1577

Ill.mus et R.mus D. Card.lis Sabellus Ep⟨iscopu⟩s Sabin⟨ensis⟩
Ill.mus et R.mus D. Card.lis de Gambara
Ill.mus et R.mus D. Card.lis Madrutius et
Ill.mus ac R.mus D. Card.lis S⟨anc⟩te Severinae (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt proposite cause, et lecta memorialia infrascriptorum videlicet (...)

7v Minoren

Vincentij Vitalis de Minori haeretici poenitentis in s⟨anc⟩to officio detenti Ill.mi et R.mi D⟨omi⟩ni Card.les generales Inq.res p⟨raefa⟩ti attentis dignis respectibus animum [...] suarum Ill.marum moventibus decreverunt quod sibi assignetur monasterium loco carceris postea deputand⟨um⟩ et interim transferatur ad carceres Turris Nonae (...)

8v Deinde lecte fuerunt s⟨ente⟩ntie con⟨tra⟩ su⟨prascrip⟩tos citatos ferende.

27

Paolo Burali d'Arezzo, Archbishop of Naples, to Card. Giacomo Savelli, in Rome

(Naples, 15 November 1577)

ACDF, SO, *St. st.*, HH.2.a, f. 488r
(autographical subscription)

488r Ill.mo et R.mo signore mio oss.mo

Trovandomi gia avere scritto à V. S. Ill.ma della prorogatione del termine concessa da me à Mario Cioffo di comparire à Roma ancora per tutto questo presente mese, per rispetto della sua infirmità, et di quello che V. S. Ill.ma ha scritto circa questo, non mi occorre dirle altro in risposta della sua di vij.[60] se non confermarle il medesimo, et soggiugnerle di piu per conto di Gio. Battista della Porta, che non havendo esso da me havuto dilatione alcuna, il termine suo già è spirato in tutto, non havendo egli havuto tempo à comparire al santo officio, se non per tutto il mese

[60] Letter probably not preserved; cf. previous note.

passato, et dieci giorni di piu da mandar qua fede della sua comparitione, i quali pur son passati senza ch'io habbia visto detta fede, ne inteso altro di lui, il che mi fa dubitare che non resti per lui condannata et obligata la sicurtà fatta ch'esso comparirebbe fra sudetto tempo. Vedrò se sia possibile di saperne qualche certezza, et ne darò avviso à V. S. Ill.ma et essa sapendone altro, ò havendogli forse concesso dilatione alcuna, potrà favorirmi ch'io lo sappia per informatione di quanto io havessi da fare in questo caso. Et le bacio humilmente le mani, pregandole da Dio ogni contento. Di Napoli li xv. di Novembre M. D. lxxvij.

Di V. S. Ill.ma et R.ma

humilissimo
Il Cardinal di Napoli

28

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 15 November 1577)

ACDF, SO, *Decreta*, 1577-1578, fols. 12r, 13v-14r

Congregatio officij s⟨anc⟩tae Romanae, et Universalis Inq⟨uisitio⟩nis 12r
facta in palatio Ill.mi et R.mi Domini Card.lis Sabelli Ep⟨iscop⟩i Sabinensis coràm Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus generalibus Inq.ribus In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die Veneris xv. mensis Novembris 1577

Ill.mus et R.mus D. Iacobus Card.lis Sabellus Ep⟨iscop⟩i Sabin⟨ensis⟩
Ill.mus et R.mus D. Card.lis de Gambara
Ill.mus et R.mus D. Card.lis Madrutius
Ill.mus et R.mus D. Card.lis S⟨anc⟩tae Severinae (...)

In qua quidem Cong⟨regatio⟩ne fuerunt proposite causae (...)
Neapolitan. 13v

Ioannis Bap⟨tis⟩tae de la porta neapolitani carcerati in carceribus s⟨anc⟩ti officij in qua ordinatum fuit quod fiant diligentiae Iuxta mentem sanctae Congregationis (...)

Mutij Fronde
Hieronimi Fardelle et
Domini Epiphanij Monaci olivetani[61]

nominatorum à Vincentio Vitali in quibus ordinatum fuit quod com-
14r mittantur // cause p⟨redic⟩torum et Illmo et R.^{mo} Domino Archiep⟨iscop⟩o Neapolitano expediend⟨ae⟩.

29

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 21 November 1577)

ACDF, SO, *Decreta*, 1577-1578, fols. 14r-v, 15v

14r Congregatio officij S⟨anc⟩tae[a] Romanae et Universalis Inq⟨uisitio⟩nis facta in palatio Ill.^{mi} et R.^{mi} Domini Card.^{lis} Sabelli Ep⟨iscop⟩i Sabinen⟨sis⟩ coràm Ill.^{mis} et R.^{mis} Dominis Card.^{bus} generalibus Inquisitoribus In qua interfuerunt omnes Infrascripti videlicet

Die Iovis xxi mensis Novembris 1577

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Sabellus Ep⟨iscopu⟩s Sabin⟨ensis⟩
14v Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} de Gambara
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Madrutius et
Ill.^{mus} ac R.^{mus} D. Card.^{lis} S. severinae (...)

15v Neapolitan
Pro Ioanne Baptista de le porta Neapol⟨itan⟩o audito memoriali pro eius parte porrecto decretum fuit quod data cautione sub poena quingentorum scutorum habilitetur in aliqua domo in Urbe exi-sten⟨ti⟩ quam attenta eius infirmitate pro carcere assignari mandatum[b] fuit et tenere habeat.

---

[a] After "S⟨anct⟩tae": "et", crossed out.
[b] "mandatum": correction of "mandatur".

---

[61] It was not possible to identify these persons. See also doc. 32.

30

Paolo Burali d'Arezzo, Archbishop of Naples,
to Card. Giacomo Savelli, in Rome
(Naples, 22 November 1577)

ACDF, SO, *St. st.*, HH.2.a, f. 481r
(autographical subscription)

(...) ho saputo che Gio. Battista della Porta è comparso a Roma, et 481r
ha mandato la fede di essersi presentato al S⟨an⟩to Officio. Et con
questo fine bacio à V.S. Ill.ma humilmente le mani, et da N. S. Dio la
prego ogni contento. Di Napoli li 22. di Novembre 1577.

Di V. S. Ill.ma et R.ma

humilissimo
Il Cardinal di Napoli

31

Decree of the Congregation of the Holy Office
(Rome, 22 November 1577)

ACDF, SO, *Decreta*, 1577-1578, f. 16v

Congregatio officij s⟨anc⟩tae Romanae, et Univer⟨sa⟩lis Inquisitionis 16v
facta in palatio Ill.mi et R.mi D⟨omi⟩ni Card.lis Sabelli Ep⟨iscop⟩i Sabi-
nen⟨sis⟩ coràm Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus generalibus in qua inter-
fuerunt omnes infrascripti videlicet

Die Veneris 22 men⟨sis⟩ Novembris 1577

Ill.mus et R.mus D. Iac⟨obu⟩s Card.lis Sabellus Ep⟨iscopu⟩s Sabin⟨ensis⟩
Ill.mus et R.mus D. Card.lis de Gambara
Ill.mus et R.mus D. Card.lis Madrutius et
Ill.mus et R.mus D. Card.lis s⟨anc⟩te Severinae (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt propositae cause et lecta memorialia infrascriptorum videlicet

Neapolitan

Pro Ioanne Baptista dela porta Neapolitan. carcerato in carceribus .s. officij petente habilitari in domo per eum in Urbe eligenda Ill.^{mi} et R.^{mi} Domini Card.^{les} generales Inq.^{res} p⟨raefa⟩ti attento quòd d⟨ictu⟩s Io⟨annes⟩ Bap⟨tist⟩a non habet ut dicitur comoditatem[a] pro huiusmodi habilitatione cautiones prestandi[b][21] hic in Urbe decreverunt et ordinaverunt quod caveat Neapoli in Tribunali tamen Eccl⟨esias⟩tico neapol⟨ita⟩no.

32

Paolo Burali d'Arezzo, Archbishop of Naples, to Card. Giacomo Savelli, in Rome (Naples, 29 November 1577)

ACDF, SO, *St. st.*, HH.2.a, f. 499rv
(autographical subscription)

499r (...) Gio. Battista della Porta fu gia chiamato et ritenuto qui, non so per qual causa, al tempo che ci era la fe⟨lice⟩ me⟨moria⟩ del Card. di Pisa,[62] et poi anco liberato, et da poi per quanto mando, è andato latitando per la causa che V. S. Illma attenderà poi un'altra volta. (...)

Muzio Fronda et Hieronimo Fardella nominati da Vincenzo Vitale nella causa di Gio. Battista della Porta fin qui non si sa chi siano, et non se ne ha notitia. Si farà chiamare quel D. Epifanio di Monte Oliveto[63] et si vedrà se per via sua si può havere notitia anco di loro, et potendone havere, tutti si essamineranno ancorche si creda, che poco construtto se potrà cavare parendomi che nella copia de gli inditij che
499v V. S. Illma // ha mandati, non ci sia cosa di molto momento. Pur non si mancherà di fare quanto da lei viene ordinato.

Si cerca tuttavia in quei processi, che V. S. Illma ha scritto, se si trova mentione alcuna di Gio. Battista della Porta ma nel processo d'un altro Gio. Andrea di Giov⟨an⟩ni pur negromante,[64] che al tempo della

[a] "comoditatem": sic. [b] "prestandi": sic.

[62] See doc. 2.

[63] See doc. 28.

[64] Unfortunately, nothing is known about this Giovanni Andrea di Giovanni; his case is not mentioned in Romeo (ed.) 2003.

bo. me. dell'Arcivescovo mio antecessore fu carcerato, et condannato, è nominato detto Gio. Battista assai et si mandarà copia à V.S. Ill.ma quanto prima si potrà, di tutto quello che si trova, et fa à proposito à questo fatto.

Mando à V. S. Ill.ma con questa copia di quello ch'ella ha ricercato nella causa di Galeazzo di Michele[65] et di Gio. Battista della Porta. (...)

Di Napoli il 29. di Novembre 1577

Di V. S. Ill. ma et R.ma

humilissimo
il Cardinale di Napoli

33

Paolo Burali d'Arezzo, Archbishop of Naples, to Card. Giacomo Savelli, in Rome (Naples, 6 December 1577)

ACDF, SO, *St. st.*, HH.2.a, f. 484r
(autographical subscription)

(...) Si mandano hora à V. S. Ill.ma certe altre scritture per conto di 484r
Gio. Battista della Porta.

34

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 10 December 1577)

ACDF, SO, *Decreta*, 1577-1578, fols. 24r-v, 25v.

Congregatio off⟨ic⟩ij s⟨anc⟩tae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inq⟨uisitio⟩- 24r
nis facta in palatio Ill.mi et R.mi D⟨omi⟩ni Card.lis Sabelli ep⟨iscop⟩i sabinensis coràm Ill.mis et R.mis D⟨omi⟩nis Card.bus g⟨enera⟩libus Inq.ribus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

[65] For the trial against Galeazzo de Michele, see Scaramella 2006, pp. 33-34, 36.

24v Die martis x. mensis Decembris 1577

Ill.mus et R.mus D. Card.lis Sabellus ep⟨iscopu⟩s sabin⟨ensis⟩
Ill.mus et R.mus D. Card.lis de Gambara
Ill.mus et R.mus D. Card.lis Madrutius et
Ill.mus ac R.mus D. Card.lis S⟨anc⟩tae Severinae (...)

In qua quidem Congreg⟨atio⟩ne fuerunt proposite cause et lecta memoralia infrascriptorum (...)

25v Minoren. gravet,

Vincentij Vitalis de Minori in qua decretum et ordinatum fuit quod assignet⟨ur⟩ dicto Vincentio Civitas Minoren⟨sis⟩ pro carcere, et transmittatur ep⟨iscop⟩o Minoren⟨si⟩ eius s⟨ente⟩ntia.[66]

35

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 18 December 1577)

ACDF, SO, *Decreta*, 1577-1578, fols. 28v-30r

28v Congregatio officij s⟨anc⟩tae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis facta in palatio Ill.mi et R.mi D⟨omi⟩ni Card.lis Sabelli Episcopi Sabinensis coràm Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus generalibus Inq.ribus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die mercurij 18. mensis decembris 1577.

Ill.mus et R.mus D. Card.lis Sabellus Episcopus Sabinensis
Ill.mus et R.mus D. Card.lis de Gambara
Ill.mus et R.mus D. Card.lis Madrutius et
Ill.mus ac R.mus D. Card.lis S. Severinae (...)

R.mus P. D. Io⟨annes⟩ ant⟨oniu⟩s fachinet⟨tu⟩s Patriarcha Hiero⟨solimitanu⟩s[67]

---

[66] The bishop was Giovanni Agostino Campanile (1567-1594); HC, III, p. 263. The Episcopal Archive is now kept in the Minori parish church archive; as said, it is not accessible to scholarly research. Thus, it was not possible to check the existence of relevant documents.

[67] Giovanni Antonio Facchinetti (the future Pope Innocent IX); BIOGR.

R.p. Magister Sacri Palatij
R.p.d. Alexander Frumentus[68]
R.p.d. Petrus Dusina
R.p.d. Procurator generalis ord⟨ini⟩s predicatorum[69]
R.p. Commissarius generalis s⟨anc⟩ti officij[70]
R.d. Anselmus Canutus procurator fiscalis s. officij et

In qua quidem Cong⟨regatio⟩ne fuerunt proposite infrascriptae Cause videlicet (...)

Neapolitan. 29r

Marij Cioffi neapolitani carcerati in Carceribus s⟨anc⟩ti officij [pro] causis de quibus in actis in qua audito eius processu fuerunt data vota infrascripta videlicet

R.D. procu⟨rato⟩r Fiscalis fuit voti quod d⟨ictu⟩s Marius Cioffus abiuret de levi et absolvatur ad cautelam impositis illi poenitentijs salutaribus

R.P. Commissarius g⟨enera⟩lis s. off⟨ic⟩ij fuit voti q⟨uo⟩d d⟨ictu⟩s Marius dimittatur cum ab⟨iuratio⟩ne et iniungatur illi ut, faciat aliquam elemosinam,

R.P. procurator generalis ord⟨ini⟩s praedicatorum fuit voti quod d⟨ictu⟩s Marius absoluatur ad cautelam impositis illi penitentijs[a] salutaribus.

R.p.d. Petrus Dusina Assessor fuit voti quod d⟨ictu⟩s Marius Cioffus dimittatur cum aliqua poenitentia salutari, et quod faciat aliquam elemosinam,

R.p.d. Alexander Frumentus fuit voti quod non credit d⟨ictu⟩m Marium esse excommunicatum sed nihil mali esse ipsum absolvere ad cautelam impositis illi poenitentijs salutaribus,

R.p. Mag⟨iste⟩r sacri Palatij fuit eiusdem voti cum R.p.d. Frumento Addens[b] quod interdicatur ei ne amplius faueat talibus suspectis et

[a] "penitentijs": sic
[b] "Addens": sic.

[68] Alessandro Frumento; BIOGR.
[69] Sisto Fabri; BIOGR.
[70] Tommaso Zobbio; BIOGR.

[actentis] à s⟨anc⟩to off⟨iti⟩o et super hoc prestet[a] iuramentum de non favendo

R.[mus] pd. Patriarcha Hierosolimitan⟨us⟩ fuit eiusdem voti cum Rpd. Frumento. Auditis votis dictorum D⟨omi⟩norum Consultorum tàm sacrae Theologiae [...] Iuris peritorum doctorum in eadem Congregatione intervenientum decretum et resolutum fuit quod d⟨ictu⟩s Marius
29v Cioffus ex deductis in processu contra eum [su⟨pra⟩] // et quod praetendebatur fautoriam [prestitisse] ac sortilegia heresim sapientia tractasse, et fecisse formato, absolvatur ad cautelam, et impona⟨n⟩t⟨ur⟩ ei poenitentiae salutares et quod faciat elemosinam alicui loco pio Neapoli arbitrio Rp. Commissarij generalis s.ti officij qui illum, expediat. (...)
30r Ioannis Bap⟨tis⟩tae della Porta Neapolitani in qua ordinatum fuit ut [repetantur] Testes informativi.

36

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 23 December 1577)

ACDF, SO, *Decreta*, 1577-78, fols. 32v, 34r.

32v Congregatio offi⟨ci⟩j s⟨anc⟩tae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inquisitionis facta in palatio s⟨anc⟩ti officij apud vaticanum sancti Petri sito coràm Ill.[mis] et R.[mis] Dominis Card.[bus] g⟨enera⟩libus Inq⟨uisito⟩ribus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die 23. mensis Decembris 1577

Ill.[mus] et R.[mus] Dominus Card.[lis] Sabellus Episcopus Sabinensis
Ill.[mus] et R.[mus] Dominus Card.[lis] de Gambara
Ill.[mus] et R.[mus] Dominus Card.[lis] Madrutius et[b]
Ill.[mus] ac R.[mus] Dominus Card.[lis] S. Severinae (...)

In qua quid⟨em⟩ Congregatione fuerunt visitati omnes infrascripti Carcerati videlicet (...)

---

[a] "prestet": sic.
[b] After "et": "Ill.[mus] ac", crossed out.

Io⟨ann⟩is Bap⟨tis⟩tae dela Porta neapolitani in qua decretum fuit 34r
quod repetantur Testes manente ipso extrà Carceres, [à] quibus fuit habilitatus attenta eius infirmitate.

37

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 31 December 1577)

ACDF, SO, *Decreta*, 1577-1578, f. 36r

Congregatio officij S⟨anc⟩tae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inq⟨uisitio⟩- 36r
nis facta in palatio Ill.^{mi} et R.^{mis} Domini Ioannis Francisci Card.^{lis} de Gambara coram Ill.^{mis} et R.^{mis} D⟨omi⟩nis Card.^{bus} generalibus Inquisitoribus in qua interfuerunt omnes Infrascripti videlicet

Die Martis 31 mensis Decembris 1578 à nat⟨ivit⟩ate Domini

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Io⟨annes⟩ Franc⟨iscu⟩s Card.^{lis} de Gambara
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Madrutius et
Ill.^{mus} AC R.^{mus} D. Card.^{lis} S. Severinae (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt proposite cause infrascriptorum videlicet

Minoren

Pro Vincentio Vitali de Minori detento ad istantiam .S. off⟨ic⟩ij in Carceribus Curiae Turris Nonae Ill.^{mi} et R.^{mi} D⟨omi⟩ni Card.^{les} generales Inq.^{res} p⟨raefat⟩i decreverunt et ordinaverunt q⟨uo⟩d d⟨ictu⟩s Vincentius consignetur ...[a] qui obliget se de [conducendo] illum ad Civitatem Minoren⟨sem⟩ patriam suam et presentando illum ep⟨iscop⟩o Minorensi (qui) Vincentius teneat dictam Civitatem loco Carceris Iuxta decretum al⟨ia⟩s factum.

[a] The suspensive points are in the ms.

38

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 15 January 1578)

ACDF, SO, *Decreta*, 1577-1578, fols. 41v-42r

41v Congregatio off⟨ic⟩ij s⟨anc⟩tae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inquisitionis facta in palatio Ill.^{mi} et R.^{mi} Domini Card.^{lis} Sabelli Ep⟨iscop⟩i [Sabinen⟨sis⟩] coram Ill.^{mis} et R.^{mis} Dominis Card.^{bus} generalibus Inq⟨uisito⟩ribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die mercurij xv men⟨sis⟩ Ianuarij 1578

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Sabellus Ep⟨iscopu⟩s Sabi⟨nensis⟩
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} de Gambara
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Madrutius et
42r Ill.^{mus} ac R.^{mus} D. Card.^{lis} Sanctae Severinae (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt proposite cause infrascriptorum videlicet (...)

I⟨oann⟩is Bap⟨tis⟩tae de le porta Neapolitani carcerati in carceribus .s. officij in qua decretum fuit quod loco repetitionis Laurentij Alzari,[71] Testis Fisci d⟨ictu⟩s Laurentius examinetur et confrontetur cum d⟨ict⟩o Io⟨ann⟩e Baptista.

39

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 23 January 1578)

ACDF, SO, *Decreta*, 1577-1578, fols. 45r, 46v-47r

45r Congregatio off⟨ic⟩ij s⟨anc⟩tae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inq⟨uisitio⟩nis facta in palatio Ill.^{mi} et R.^{mi} Domini Card.^{lis} Sabelli Ep⟨iscop⟩i Sabinen⟨sis⟩ coram Ill.^{mis} et R.^{mis} Dominis Card.^{bus} generalibus Inqui⟨sito⟩ribus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

[71] Nothing is known about this Lorenzo Alzari.

Die Iovis 23 men⟨sis⟩ Ianuarij 1578

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Dominus Card.^{lis} Sabellus Ep⟨iscopu⟩s Sabin⟨ensis⟩
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Madrutius et
Ill.^{mus} ac R.^{mus} D. Card.^{lis} S⟨anc⟩tae Severinae (...)

In qua quid⟨em⟩ Congregatione fuerunt propositae causae et lecta memo⟨ria⟩lia infrascripto⟨rum⟩ videlicet (...)

Pro Ioanne Bap⟨tis⟩ta dela[a] Porta neapolitano audito memoriali pro 46v
eius parte porrecto decretum et ordinatum fuit quod permutetur ei domus loco carceris sibi assignata ad palatium Ill.^{mi} et R.^{mi} Domini Card.^{lis} Ursini[72] // renovata fideiussione al⟨ia⟩s prestita.[b] 47r

40

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 22 March 1578)

ACDF, SO, *Decreta*, 1577-1578, fols. 73r, 74r-v.

Congregatio officij s⟨anc⟩tae Romanae, et Universalis Inquisitionis 73r
facta in Palatio .S. officij apud .S. Petrum in Vaticano sito coram Ill.^{mis} et R.^{mis} D⟨omi⟩nis Card.^{bus} generalibus Inquisitoribus, in qua interfuerunt o⟨mn⟩es Infra⟨scrip⟩ti videlicet

Die Sabbati 22 mensis Martij 1578

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Sabellus Ep⟨iscopu⟩s Sabin⟨ensis⟩
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} de Gambara, et
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Madrutius (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt propositae causae infr⟨a-script⟩orum et visitati infra⟨scrip⟩ti Carcerati (...)

I⟨oann⟩is Baptistae de la porta Neapolitani, et Angeli Stephanioli[73] 74r
de Hidrunto habilitatorum // in domibus pro carcere sibi assignatis 74v
decretum fuit quod quatenus inveniantur extra locum ipsis pro carce-

[a] "dela": sic. [b] "prestita": sic.

[72] Flavio Orsini; BIOGR.
[73] Unidentified person.

re assignatum capiantur, et carcerentur, et R.p. Commissarius generalis S. officij relaxet mandatum executivum de ipsos [capiendo].

41

Decree of the Congregation of the Holy Office
(Rome, 16 May 1578)

ACDF, SO, *Decreta*, 1577-1578, fols. 95r, 97r.

95r Congregatio officij S⟨anc⟩tae Romane, et Universalis inquisitionis habita in Palatio Ill.^{mi} et R.^{mi} D. Card.^{lis} Sabelli Ep⟨iscop⟩i Tusculani coram Ill.^{mis} et R.^{mis} D. Card.^{bus} generalibus Inquisitoribus, in qua interfuerunt omnes infra⟨scrip⟩ti videlicet

Die Veneris xvi Maij 1578

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Sabellus Ep⟨iscopu⟩s Sabinen⟨sis⟩, et
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Sanctae Severinae (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt propositae causae, et lecta memorialia infra⟨scrip⟩ta videlicet (...)

97r Neapolitan.

Io⟨ann⟩is Baptistae della Porta detenti in domo in Urbe ad Instantiam sancti officij, In qua decretum fuit quod detur ei [ter⟨minu⟩s] ad [faciendum] suas defensiones, si quas facere intendit.

42

Decree of the Congregation of the Holy Office
(Rome, 11 June 1578)

ACDF, SO, *Decreta*, 1577-1578, fols. 105v-106r[a]

105v Congreg⟨ati⟩o officij s⟨anc⟩tae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inquisitionis facta in palatio Ill.^{mi} et R.^{mi} D. Card.^{lis} Sabelli Episcopi Sabinensis coram Ill.^{mis} et R.^{mis} Dominis Card.^{bus} generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti

[a] Copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1578-1579, fols. 12v-13r.

Die mercurij XI Junij 1578

Ill.mus et R.mus D. Card.lis Sabellus Episcopus Sabinensis
Ill.mus et R.mus D. Card.lis Madrutius (...)

In qua quidem Congreg⟨atio⟩ne propositae causae, et lecta memorialia Infrascriptorum videlicet

Neapolitan

Pro Ioanne Baptista de la Porta Neapolitano detento in domo in Urbe loco carceris ad instan⟨iam⟩ S⟨anc⟩ti off⟨i⟩cii lecto memoriali pro eius parte porrecto decretum, et ordinatum fuit quod concedatur eidem Io⟨ann⟩i Baptistae licentia per octo dies exeundi domum, et accedendi ad domum sui advocati et procuratoris ad illum informandum pro formandis ar⟨ticu⟩lis // super eius causa et hoc citra innova- 106r
tionem aliquam et sine praeiuditio fideiussionis per ipsum de tenendo domum in urbe per eum electam pro carcere praestitae.

43

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 24 September 1578)

ACDF, SO, *Decreta*, 1578-1579, f. 63v

Congregatio officij S⟨anc⟩tae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inquisitionis 63v
habita[a] in palatio Ill.mi et R.mi Domini Card.lis Sabelli Ep⟨iscop⟩i Tusculan⟨i⟩ coram Ill.mis et R.mis Dominis Card.bus generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die mercurij 24 Septembris 1578

Ill.mus et R.mus Dominus Card.lis Sabellus Ep⟨iscopu⟩s Tusculan⟨us⟩ et
Ill.mus ac R.mus D. Card.lis S. Severine (...)

In qua quidem Con⟨gregatio⟩ne fuerunt p⟨ro⟩positae c⟨aus⟩ae[b] in⟨frascrip⟩torum videlicet (...)

[a] "habita": for "facta", crossed out.
[b] After "causae": "et lecta memorialia", crossed out.

Io⟨ann⟩is Bap⟨tis⟩te dela porta neapolitan⟨i⟩ detenti in domo in urbe loco Carceris[a] Ill.^{mi} et R.^{mi} Domini Card.^{les} g⟨enera⟩les Inq⟨uisito⟩res p⟨raedic⟩ti ordinaverunt quod dic⟨tu⟩s Io. bap⟨tis⟩ta reducatur ad Car⟨ce⟩res S. offi⟨ci⟩j ibique detineatur donec causa expediatur.

44

Decree of the Congregation of the Holy Office
(Rome, 25 September 1578)

ACDF, SO, *Decreta*, 1578-1579, f. 65r-v

65r Congregatio officij S⟨anc⟩tae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inquisitionis facta in palatio Ill.^{mi} et R.^{mi} D⟨omi⟩ni Card.^{lis} Sabelli Ep⟨iscop⟩i Tusculani coram Ill.^{mis} et R.^{mis} D⟨omi⟩nis Car.^{libus} generalibus Inquisitoribus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die Iovis 25 Septembris 1578

Ill.^{mus} et R.^{mus} Dominus Card.^{lis} Sabellus ep⟨iscopu⟩s Tusculanus
Ill.^{mus} ac R.^{mus}[b] Card.^{lis} S. Severinae (…)

In qua quidem cong⟨regatio⟩ne fuerunt proposite c⟨aus⟩ae et lecta memorialia infrascriptorum videlicet (…)

65v Io⟨ann⟩is Bap⟨tis⟩te dela porta Neapolitani detenti in domo in Urbe ad Instantiam S⟨anc⟩ti officij. In qua Lecta fuit pars processus ip⟨siu⟩s.

45

Decree of the Congregation of the Holy Office
(Rome, 30 September 1578)

ACDF, SO, *Decreta*, 1578-1579, fols. 66v-67r

66v Congregatio officij S⟨anc⟩tae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inquisitionis habita[c] in palatio S⟨anc⟩ti officij coram Ill.^{mis} et R.^{mis} D⟨omi⟩nis Card.^{libus}

[a] After "Carceris": "ordinatum fuit quod eius processus legatur ad pr⟨im⟩am Congregationem", crossed out. [b] After "R.^{mus}": "ac R.^{mus} D.^{nus}", crossed out. [c] "habita": in the interlinear space, for "facta", crossed out.

generalibus Inquisitoribus in qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die martis 30 Septembris 1578

Ill.mus et R.mus d. Car.lis Sabellus ep⟨iscopu⟩s Tusculanus
Ill.mus et R.mus d. Car.lis S. Severinae (...)

In qua quidem Cong⟨regatio⟩ne fuerunt visitati o⟨mn⟩es infrascripti videlicet (...)
Io⟨ann⟩es Bap⟨tis⟩ta dela Porta Neapolitanus (...) 67r

46

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 9 October 1578)

ACDF, SO, *Decreta*, 1578-1579, fols. 69v-70r

Congregatio officij S⟨anc⟩tae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inquisitionis 69v
facta in palatio Ill.mi et R.mi D⟨omi⟩ni Card.lis Sabelli E⟨pisco⟩pi Tusculani coram Ill.mis et R.mis D⟨omi⟩nis Card.bus generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt o⟨mn⟩es infrascripti videlicet

Die Iovis .9. mensis Octobris 1578

Ill.mus et R.mus D⟨omi⟩nus Card.lis Sabellus Ep⟨iscopu⟩s Tuscolan⟨us⟩ et
Ill.mus ac R.mus D. Card.lis S. Severinae (...)

In qua quidem Cong⟨regatio⟩ne fuerunt proposite c⟨aus⟩ae et[a] (...)
Io⟨ann⟩is Bap⟨tis⟩te delaporta Neapolitani detenti in car⟨ceri⟩bus 70r
S. officij[b] ac inquisiti de et sup⟨er⟩ nonnullis S. off⟨ici⟩um concernentibus de quibus in actis. In qua lecta fuerunt const⟨itut⟩a ipsius.

[a] After "et" the text breaks off.
[b] After "S. officij": "pro ca⟨us⟩is", crossed out.

47

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 16 October 1578)

ACDF, SO, *Decreta*, 1578-1579, fols. 77r-78r[74]

77r Congreg⟨ati⟩o officij S⟨anc⟩te Romane et Univer⟨sa⟩lis Inquisitionis facta in palatio ap⟨ostoli⟩co coram S.^{mo} D⟨omi⟩no N⟨ost⟩ro D⟨omi⟩no Gregorio papa 13 ac Ill.^{mis} et R.^{mis} D⟨omi⟩nis Card.^{libus} generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die Iovis 16 Octobris 1578

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} Sabellus Ep⟨iscopu⟩s Tusculanus
Ill.^{mus} ac R.^{mus} D. Card.^{lis} Sanctae Severinae (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt proposite cause et lecta memorialia infrascriptorum videlicet (...)

77v Io⟨ann⟩is Baptiste dela porta Neapolitani car⟨cera⟩ti in carceribus S⟨anc⟩ti officij pro causis de quibus in actis. In qua fuerunt data vota infrasc⟨rip⟩ta videlicet

R. d. Procur⟨ato⟩r Fiscalis[75] S⟨anc⟩ti officij fuit voti quod cu⟨m⟩ ipse Io. bap⟨tis⟩ta examinatus permanserit in negativa Torqueatur ad habendam veritatem et si negaverit abiuret de vehementi.

R.p. Commissarius generalis[76] S. officij fuit voti quod dic⟨tu⟩s Io. Bap⟨tis⟩ta sit tantum leviter suspectus que suspicio posset purgari per purgationem Canonicam aut per Torturam.

R. p. Procurator g⟨enera⟩lis ordinis predicatorum fuit voti quod ad habendam ulteriorem et clariorem veritatem dic⟨tu⟩s Io. bap⟨tis⟩ta torqueat⟨ur⟩.

R.p.d. Petrus Sanctes Humanus[77] fuit voti quod dic⟨tus⟩[a] Io⟨ann⟩es Bap⟨tis⟩ta videtur quod sit vehementer suspectus et quia propter eius debilem complexionem torqueri non potest Indicatur ei purgatio Ca-

[a] After "dictus": "H", crossed out.

[74] Partially published in Valente 1999a, p. 422.
[75] Anselmo Canuto; BIOGR.
[76] Tommaso Zobbio; BIOGR.
[77] Piersante Umani; BIOGR.

nonica tertia vel quarta aut quinta manu hic Rome et si non habebit compurgatores purget se neapoli attenta eius magna diffamatione.

R.p.d. Alexander Frumentus fuit voti quod dic⟨tu⟩s Io. bap⟨tis⟩ta 78r
Torqueatur eo modo quo potest et si nihil fateatur dimittatur. si vero aliquid fateatur tunc habebitur consideratio quid faciendum sit in huiusmodi causa.

R.p. Mag⟨ister⟩ Sacri Palatij[78] fuit voti quod dic⟨tu⟩s Io. bap⟨tis⟩ta purget se canonice propter vulgatam famam quod sit negromans.

R.^{mus} P⟨ate⟩r Dominus Patriarca[79] fuit voti quod dic⟨tu⟩s Io. bap⟨tis⟩ta purget se sine compurgatoribus

Auditis votis dictorum D⟨omi⟩norum Consultorum tam sacrae Theologiae quam Iuris peritorum doctorum in eadem congregatione intervenientium decretum et resolutum fuit quod dictus Io. bap⟨tis⟩ta Torqueatur leviter et si nihil fassus fuerit dimittatur.

48

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 23 October 1578)

ACDF, SO, *Decreta*, 1578-1579, fols. 81v-82r

Congreg⟨ati⟩o officij S⟨anc⟩tae Roman⟨ae⟩ et Universalis Inquis⟨itio⟩nis 81v
facta in palatio[a] Apostolico coram S.^{mo} D. N. D⟨omi⟩no Gregorio papae 13 ac Ill.^{mis} et R.^{mis} D⟨omi⟩nis Card.^{bus} g⟨enera⟩libus Inquisitoribus in qua interfuerunt o⟨mn⟩es infra⟨scrip⟩ti videlicet

Die Iovis 23 Octobris 1578

Ill.^{mus} et R.^{mus} d⟨omi⟩nus Card.^{lis} Sabellus Ep⟨iscopu⟩s Tuscul⟨anus⟩
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} de Gambara et
Ill.^{mus} ac R.^{mus} d. Card.^{lis} S. Severinae (...)

Io⟨ann⟩is Baptiste della porta in qua audito eius processu illoque 82r
mature discusso decretum et ordinatum fuit quod[b] Io. bap⟨tis⟩ta per-

[a] After "palatio": "Ill.^{mi} et R.^{mi} D⟨omi⟩ni Card.^{lis} Sabelli E⟨pisco⟩pi Tusculani coram", crossed out. [b] After "quod": "dicto", crossed out.

[78] Paolo Costabile; BIOGR.

[79] Giovanni Antonio Facchinetti; BIOGR.

mutetur tormentum in purgationem Canonicam quam Tertia manu facere et se purgare debeat.

49

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 7 November 1578)

ACDF, SO, *Decreta*, 1578-1579, fols. 87r, 88v

87r Congregatio officij S⟨anc⟩tae Romane et Univer⟨sa⟩lis Inquisitionis facta in palatio Ill.^{mi} et R.^{mi} D. Card.^{lis} Sabelli E⟨pisco⟩pi Tusculani coram Ill.^{mis} et R.^{mis} D⟨omi⟩nis Card.^{bus} generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die Veneris 7 Novembris 1578

Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Iacobus Car.^{lis} Sabellus Ep⟨iscopu⟩s Tusculanus
Ill.^{mus} et R.^{mus} d. Card.^{lis} de Gambara tituli S. Clementis et
Ill.^{mus} et R.^{mus} D. Card.^{lis} S. Severinae tituli S⟨anc⟩ti Bart⟨holomae⟩i in Insula (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt propositae causae et lecta memorialia infrascriptorum videlicet (...)

88v Io⟨ann⟩is Bap⟨tis⟩te de la porta neap⟨olita⟩ni Carcerati in car⟨ceri⟩bus S. officij pro ca⟨us⟩is de quibus in actis. In qua ordinatum fuit quod Ill.^{mus} et R.^{s} d. Card.^{lis} S. Severinae videat compurgatores.

50

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 19 November 1578)

ACDF, SO, *Decreta*, 1578-1579, fols. 94r, 95r

94r Congregatio officij S⟨anc⟩tae Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inquisitionis facta in palatio Ill.^{mi} et R.^{mi} D⟨omi⟩ni Card.^{lis} Sabelli E⟨pisco⟩pi Tuscula⟨ni⟩ coram Ill.^{mis} et R.^{mis} D⟨omi⟩nis Card.^{bus} generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die mercurij 19 mensis Novembris 1578

Ill.mus et R.mus D⟨omi⟩nus Card.lis Sabellus Ep⟨iscopu⟩s Tusculan⟨us⟩
Ill.mus et R.mus D. Card.lis de Gambara tituli S. Clementis
Ill.mus et R.mus d. Card.lis S. Severinae (...)

In qua quidem Congregatione fuerunt propositae causae et lecta memorialia infrascriptorum videlicet (...)

pro Ioanne Bap⟨tis⟩ta dela porta Neapolitano carcerato in carceribus S⟨anc⟩ti officij pro causis de quibus in actis audita relatione facta q⟨uo⟩d plures testes ad compurgandum illum inducti examinati fuerunt, dictum fuit quod ex illis summantur tres arbitrio d⟨omi⟩norum ad dictum Io. bap⟨tis⟩tam compurgandum et R. p. Commissarius generalis S⟨anc⟩ti Officij illum expediat. 95r

51

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 26 November 1578)

ACDF, SO, *Decreta*, 1578-1579, fols. 97v, 99v

Congregatio officij S⟨anc⟩tae Romanae et Univers⟨sa⟩lis Inquisitionis facta in palatio Ill.mi et R.mi D⟨omi⟩ni Card.lis Sabelli Ep⟨iscop⟩i Tusculani coram Ill.mis et R.mis D⟨omi⟩nis Card.lĩbus generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt o⟨mn⟩es infrascripti videlicet 97v

Die mercurij 26. men⟨si⟩s Novembris 1578

Ill.mus et R.mus D. Iac⟨obu⟩s Ep⟨iscop⟩us Tusculan⟨us⟩ Card.lis Sabellus
Ill.mus et R.mus D. Io. Franc⟨iscu⟩s tituli S. Clem⟨en⟩tis Car.lis de Gambara et
Ill.mus ac R.mus D. Card.lis Sanctae Severinae Tituli S⟨anc⟩ti Bartholomei in Insula (...)

pro Fisco con⟨tra⟩ Io. bap⟨tis⟩tam quondam Nardiantonij della Porta Neapolitani eadem die Scipio de Octavianis Cursor retulit in Iudicio in scriptis in eadem Congregatione S.tae Inquisitionis coram Ill.mis et R.mis D⟨omi⟩nis Card.bus generalibus Inquisitoribus [...] se heri per- 99v

sonaliter citasse sup⟨radic⟩tum Io⟨ann⟩em Bap⟨tis⟩tam [...] [...] ad concludendum et audiendum sententiam diffinitivam ad primam Congregationem Instan⟨ti⟩ R. d. procuratore Fiscali Sancti officij Relatione facta comparuit personaliter Romae in eadem Congregatione coram sup⟨radic⟩tis Ill.^{mis} et R.^{mis} D⟨omi⟩nis Card⟨inali⟩bus generalibus Inquisitoribus meque etc. Sup⟨radic⟩tus R.^{mus} procur. Fiscalis et repetitis Indicijs in actis existen⟨t⟩ibus et contra d⟨ic⟩tum Io. bap⟨tis⟩tam laboran⟨tibus⟩ Ac constitutis et confessionibus ipsius necnon toto processu contra eum formato petijt et obtinuit in huiusmodi causa per d⟨omi⟩nos concluderi et pronuntiari prout in cedula quam facto D⟨omi⟩ni legerunt tenoris etc. super quibus etc. p⟨raese⟩ntibus sup⟨radic⟩tis R.^{mis} D⟨omi⟩nis Consultoribus Testibus etc.

52

Decree of the Congregation of the Holy Office[80] (Rome, 10 March 1592)

ACDF, Index, *Protocolli*, Z (II.a.22), f. 559v[81]

559v Die X mensis martij 1592 (...)

eadem die

Videatur abiuratio Ioannis Baptistae Portae, et scribatur Inquisitori Venetiarum ut prohibeat impressiones librorum d⟨ic⟩ti Ioannis Baptistae, et sibi personali⟨ter⟩ inhibeatur, ne audeat edere libros, et Inquis⟨it⟩or insinuet illi, quod abiuravit in hoc S⟨anc⟩to officio.

[80] The Decree is included in a list entitled "Nota alphabetica librorum omnium a Congregatione Romana S. Officij damnatorum ab anno 1550 usque ad annum 1596 per notarium ex Decretis S. Officii tradita"; cf. in the same codex, f. 550r. This Decree is lacking in the (incomplete and extremely garbled) codex *Decreta* 1592-1593.

[81] See ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 15, on f. 551v: "Ioannis Bap⟨tis⟩te Porte operum prohibetur impressio et editio cum abiuraverit Venetiis 10 Martij 1592". Actually, Della Porta abjurated in Rome.

53

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 20 April 1592)

ACDF, SO, *Decreta*, 1591-1592, fols. 126v, 129v[a]

Congreg⟨ati⟩o Officij S. Romanae et Univer⟨sa⟩lis Inquis⟨itio⟩nis habita in palatio solitae residentiae Ill.[mi] et R.[mi] d. Card.[lis] Madrutij coram Ill.[mis] et R.[mis] Dominis Card.[bus] generalibus Inquisitoribus 126v

Die XX. mensis Aprilis feria secunda MDXCIJ

Ill.[mus] et R.[mus] D. Card.[lis] Madrutius
Ill.[mus] et R.[mus] D. Card.[lis] [b] S. Severinae
Ill.[mus] et R.[mus] D. Card.[lis] Deza[82]
Ill.[mus] et R.[mus] D. Card.[lis] Pinellus[83]
Ill.[mus] et R.[mus] D. Card.[lis] Asculanus[84] et
Ill.[mus] ac R.[mus] D. Card.[lis] Sarnanus.[85] (...)

Iohannis Baptistae filij q. Nardi Antonij dela Porta layci Neapolitan. qui Die 26. novembris anni 1578 in hoc s⟨anc⟩to officio condemnatus fuit ad se canonicè purgandum pro ut tertia manu se purgavit super eo quod cum necromanticis conversatus fuerit ac libros necromantiae tenuerit, et legerit, et praesertim Claviculam Salamonis nunc vero relatum est quod idem Io. Bapta. Venetijs vult imprimi facere librum phisio⟨nomiae⟩ a se editum. ordinatum fuit quod scribatur Vicario Archiepiscopali Neapolitano[86] ut Iuridice inhibeat dicto Ioanni baptistae de la Porta[c] ne sub censuris ecc⟨lesiasti⟩cis et alijs pecunarijs poenijs audeat neque prae- 129v

[a] Copies in ACDF, SO, *St. st.*, L.3.a, f. 1230r and in ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13), f. 359r (published in Valente 1999a, pp. 431-32). [b] After "Card.[lis]": "Madrutius", crossed out.
[c] "inhibeat dicto Ioanni Baptistae de la Porta": by a second hand.

[82] Pedro Deza; BIOGR.
[83] Domenico Pinelli; BIOGR.
[84] Girolamo Bernieri; BIOGR.
[85] Costanzo Torri; BIOGR.
[86] See the letter by Giulio Antonio Santori to Annibale di Capua of 20 April 1592, in Scaramella 2005, p. 112.

sumat dictum librum phisionomiae, neque quemvis alium librum Venetijs, neque alibi imprimi facere absque expressa licentia inscriptis obtinenda ab hoc S. officio, et alias pro ut in litteris scribendis.

54

Giovan Battista della Porta to the Cardinals of the Congregation for the Index, in Rome (Rome, 5 December 1592)

ACDF, Index, *Protocolli*, I (II.a.8), f. 546r[87]
(copy)

546r Ill.^mi^ et R.^mi^ SS.^ri^

Gio. battista Porta Nap⟨olita⟩no havendo composto un'opera di prospettiva latina intitolata de refractione per farla stampare, et fattale rivedere da Mons.^or^ V⟨ice⟩ Regente l'ha fatta presentare al Padre maestro del Sacro palazzo[88] che la rivedesse il quale ha detto di non puoter passarla se non si ne dà copia ne la sacra Congreg⟨azio⟩ne de l'Indice. Et perche la detta opera è lunga, et piena di figure mattematiche, et l'auttore povero che non può fare tale spesa di farla copiare suppl⟨i⟩ca le SS. VV. Ill.^me^ si degnino ordinare che sia revista, ch'egli s'obligherà di dar poi a la Congreg⟨azio⟩ne l'istesso originale in quel modo che a le SS. VV. Ill.^me^ piacerà, et le ne restarà con obligo perpetuo etc.

Censuit Congregatio non esse dispensandum in Decreto de duplici exemplari Libri imprimendi tradendo Magistro S. Palatij Die V Decembris 1592[a]

[a] "Censuit (...) 1592": annotation.

[87] Published in Valente 1999a, p. 432.
[88] Bartolomé de Miranda; BIOGR.

55

Decree of the Congregation for the Index (Rome, 5 December 1592)

ACDF, Index, *Diari*, 1, f. 61r-v

Die 5ª. Decembris 61r

Cong⟨regati⟩o habita apud Card. Veronensem[89] ubi excepto Card. Marco Ant⟨oni⟩o[90] interfuerunt omnes cum Magistro Sacri Palatij. (...)

Lectum Memoriale Ioannis Baptistae Porte supplicantis non astringi ad duplicandum exemplar operis imprimendi quod commissum Magistro Sacri Palatij. 61v

56

Giovan Battista della Porta to the Cardinals of the Congregation for the Index, in Rome (Rome, post 5 December 1592)

ACDF, Index, *Protocolli*, I (II.a.8), f. 547r[91]
(copy)

(...) Dubitando Il signor Io. Bapta de la porta gentilh⟨uom⟩o Napol⟨itan⟩o che il suo libro Intitolato la Magia Naturale, sia Incluso nell'Indice che si fa per ordine di questa sacra congreg⟨azio⟩ne.[92] Come fu gia In quello dell'anno 1583. fatto In Spagna.[93] Detto Autore espone all'Ill.[me] SS. VV. come da poi Il detto anno 83 egli ha espurga- 547r

[89] Agostino Valier; BIOGR.

[90] Marcantonio Colonna; BIOGR.

[91] Published in Valente 1999a, pp. 432-33. See also Bartolomé de Miranda's pronouncement on the new Index, in ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 17, on f. 24r: "Portae Magia naturalis ipsemet pollicetur expurgationem per Ep⟨isto⟩lam transmissam ad Congreg⟨ati⟩nem. De Secreto agit, quo in conclavi aliquem possumus admonere fuit recognitus de novo iussione mea, atque ab auctore editus anno 1589. ac ipse auctor rogat congreg⟨atio⟩nem per libellum supplicem ut non permittat ultimam hanc editionem in Indice damnari".

[92] The Roman Index of 1593, which was not promulgated, is probably referred to.

[93] The 1583 Spanish Index.

to et corretto et fatto rivedere et approvare Il sopradetto Libro Et con autorita di soperiori fattolo ristampare In Napoli conforme alla determinatione sopra di ciò fatta nel detto anno 83. Per tanto l'oratore supplica la sacra Congregatione di farli gratia che questa seconda editione dell'anno 1589.[94] cosi diligentemente espurgata et munita di grave approbatione non vada al nuovo Indice di Libri prohibiti et non ci sia compreso altro che il primo, Salvo però che in esso ultimo fusse trovato cosa Inavertita. la quale sottomette alla censura dell'Ill.me SS. VV. prunto et apparechiato di ubidirli et riformare il tuto secondo Il loro piacere.

57

The Duke of Monteleone [Ettore Pignatelli],[95] to Card. Marcantonio Colonna, in Rome (Naples, 23 April 1593)

ACDF, Index, *Protocolli*, I (II.a.8), f. 549r[96]
(copy)

549r (...) Gioambattista della porta persona molto honorata e Virtuosa sendo mio caro amico m'ha richiesto di q⟨u⟩esta a V. S. Ill.ma con la quale la supplico quanto posso il più, che in gratia mia sia servita di mandar un creato suo dal P. Fra Paolo[97] Secretario della congregat⟨io⟩ne dell'indice de libri prohibiti da stampare pregandolo, che voglia mirar al libro intitulato Magia naturale d'esso Gioambatt⟨ist⟩a stampato nell'anno 1588,[98] qual'è differente da un'altro, che stampò al 1558,[99] che fu trent'anni prima essendo egli Giovanetto, che lo catalogo di libri prohibiti da Spagna lo sospese sino à tanto, che si repurgherà,[100] hora li

[94] Della Porta *1589*.
[95] Ettore Pignatelli; BIOGR.
[96] Published in Valente 1999a, pp. 433-34.
[97] Paolo Pico; BIOGR.
[98] Apparently the Italian translation (Della Porta *1588*), but from what follows it can be deduced that the 1589 edition in twenty books is referred to (Della Porta *1589*).
[99] Della Porta *1558*.
[100] ILI, VI, pp. 393-94.

Padri della Congregat⟨io⟩ne, per quel ch'egli mi dice, hanno copiato l'indice di Spagna e v'hanno posto q⟨u⟩ella Magia dell'anno 1588 con venti libri di più corretta, e di nuovo revista, e per disgra⟨tia⟩ potrebbono prohibir q⟨u⟩est'Ultima credendo di prohibir la prima, si desidera perciò che si riveda et non trovandosi in essa cosa indegna, come si crede, non si facci q⟨u⟩esto torto al sudetto. E parendomi la dimanda giusta supplico V. S. Ill.ma à favorirlo.

58

Card. Marcantonio Colonna to Paolo Pico, Secretary of the Congregation for the Index, in Rome

(Zagarolo, 8 May 1593)

ACDF, Index, *Protocolli*, I (II.a.8), f. 548r[101]
(copy)

Molto R.do Padre, 548r

Mando à V. P. questa lettera del S.r Duca di Monteleone,[102] per la quale vedrà quanto desidera intorno à questa opera di Gio. Battista della Porta; pero sarà contenta haver l'occhio à questo neg⟨oci⟩o acciò non si facci torto à ness⟨un⟩o et à me dar aviso del seguito, attal che possa rispondere à quel Sig.re ch'è quanto per ora mi occorre

59

Santo d'Asile[103] to Paolo Pico, Secretary of the Congregation for the Index, in Rome

(Zagarolo, 13 May 1593)

ACDF, Index, *Protocolli*, I (II.a.8), f. 550r[104]
(autograph)

(...) Non accadeva che V. P. rimandasse la lettera del S.r Duca di Monteleone, perché già se li è risposto, pero la rimando qui inclusa 550r

[101] Published in Valente 1999a, p. 433.
[102] Doc. 57.
[103] Probably, the secretary of Card. Colonna: untraced.
[104] Published in Valente 1999a, p. 434.

come V. P. mi comanda per potersene servir in Congreg⟨atio⟩ne. ma ben la prego che quando sarà finito il neg⟨oti⟩o à voler dar aviso della risolutione acciò allhora se ne possa dar parte al detto S.r Duca; (...)

60

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 17 October 1596)

ACDF, SO, *Decreta*, 1596, fols. 284v, 286v[105]

284v Congregatio Officij .S. Romanae, et Univer⟨sa⟩lis Inq⟨uisistio⟩nis habita in Palatio Ill.mi et R.mi domini Car.lis Dezae in Campo Martio coram Ill.mis et R.mis dominis Card.bus generalibus Inquisitoribus. In qua interfuerunt omnes infrascripti videlicet

Die XVII. mensis Octobris feria V. MDXCVI

Ill.mus et R.mus D. P. Card.lis Deza
Ill.mus et R.mus D. Dominicus Card.lis Pinellus et
Ill.mus et R.mus D. Camillus Card.lis Burghesius[106] (...)

286v Pro Ioanne Baptista dela Porta de Napoli lecto mem⟨oria⟩li per eius parte exhibito Ill.mi etc ordinaverunt quod mittat libros quos imprimi facere intendit[a] ad R P Magistrum Sacri palatij[b] Apostolici.[107]

[a] After "intendit": "ad hoc S. officium", crossed out.
[b] After "palatij": "in Urbe", crossed out.

[105] Partially published in Valente 1999a, p. 428.
[106] Camillo Borghese (the future Pope Paul V); BIOGR.
[107] Bartolomé de Miranda; BIOGR.

61

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 23 April 1597)

ACDF, SO, *Decreta*, 1597, f. 455r

Congregatio Sanctae Romanae et Univ⟨ersa⟩lis Inquisitionis habita 455r
in Palatio solitae residentiae Ill.^{mi} et Rev.^{mi} Domini Card.^{lis} Madrutii apud eccl⟨esi⟩am S. Agnesis in Agone coram Ill.^{mis} et Rev.^{mis} DD. Cardinalibus generalibus Inquisitoribus in quam[a] interfuerunt omnes infrascripti.

Die XXIII. Mensis Aprilis feria IIII MDXCVII

Ill.^{mus} et Rev.^{mus} D. Lud⟨ovicu⟩s Card.^{lis} Madrutius[108]
Ill.^{mus} et Rev.^{mus} D. Petrus Card.^{lis} Deza
Ill.^{mus} et Rev.^{mus} D. Dominicus Card.^{lis} Pinellus
Ill.^{mus} et Rev.^{mus} D. Hieronymus Card.^{lis} Ber⟨neriu⟩s Card.^{lis} Ascul.
Ill.^{mus} et Rev.^{mus} D. Camillus Card.^{lis} Burghesius[109]
Ill.^{mus} et Rev.^{mus} D. Pompeius Card.^{lis} Arigonius[110] (...)

Pro Io⟨ann⟩e Baptista della Porta contra Barozzum de Barozziis[111] Impressorem Venetum lecto mem⟨oria⟩li pro parte eiusdem Ioannis baptistae exhibito Ill.^{mi}[b] quod fiat verbum cum socio m⟨agist⟩ri Sacri palatii[112] super identitate libri imprimendi postea scribatur Inquisitori Venetiarum[113] ut informet causam propter quam non vult ut imprimatur.

---

[a] "quam": sic, for "qua".

[b] After "Ill.^{mi}" a verb is missing ("decreverunt", for example).

---

[108] Ludovico Madruzzo; BIOGR.

[109] Camillo Borghese (the future Pope Paul V); BIOGR.

[110] Pompeo Arrigoni; BIOGR.

[111] It is not known which book Della Porta intended to publish with this Venetian publisher. Recall that the Italian translation of Della Porta's treatise on physiognomy, which had been prohibited by the Venetian Inquisition in 1592, was published in 1598 at Naples.

[112] Pedro Juan Saragoza (BIOGR.), fellow of Bartolomé de Miranda.

[113] Giovanni Vincenzo Arrigoni; BIOGR.

62

Decree of the Congregation for the Index (Rome, 20 December 1597)

ACDF, Index, *Diari*, 1, fols. 106v, 108r

106v Die xx. Decembris

Congregatio habita fuit apud Ill.^{mum} et R.^{mum} Cardinalem Veronensem ad Urbem nuper con salute[a] à sua Ecclesia reversum, et interfuerunt Card.^{es}

Terranova[114]

Asculanus[115]

Boromeus[116]

Baronius[117]

Avila.[118] à Sanctiss⟨im⟩o D. N. Congreg⟨ationi⟩ nunc primum adiunctus

Ascanius Columna non interfuit, sed affuit Magister Sacri Palatij. (...)

108r Lectum Memo⟨ria⟩le pro[b] Ioanne Bapt⟨ist⟩a de Porta, et rescriptum nihil (...)

[a] "con salute": sic.

[b] After "pro": "Troiane" crossed out.

[114] Simone Tagliavia de Aragon; BIOGR.

[115] Girolamo Bernieri; BIOGR.

[116] Federico Borromeo; BIOGR.

[117] Cesare Baronio; BIOGR.

[118] Francisco Guzman de Avila; BIOGR.

63

Neapolitan Censors of the Congregation for the Index,[119] Expurgatory *Censura* of *Magia naturalis* (Naples, 4 December 1598)[120]

ACDF, Index, XXIII.1, fols. 8v, 18r[121]

(...) Ex libro Iohannis Baptiste Porta Magia 8v

Impressus 1558[122] comburatur, una cum compendio suo illius magiae vulgari idiomata[a] Italico edito.

Magia verò reformata ab ipso authore et impressa 1589[123] permitti potest: Deleatur secretum illud unguentum armarium, quum superstitione non careat.[124]

fol. 162[125] ibi mollem delicatam, et pulcram formavit ut horum illicijs quasi coacti sollicitarentur, Adde ut mut[uus] amor inter coniuges, magis conservetur

fol. 298[126] ibi quomodo quis suam faciem transformare possit, ut neque ab amicis cognosci possit: Potius delenda quam agenda.

Neap. die 4 Dece. 1598 18r

M.r Cherubinus Veron⟨ensis⟩[127] August. theologus Curiae Archiep. Neap.

M.r Vinc⟨entiu⟩s bonincontro dominicanus deputatus Indicis[128]

M. Hieronimus de Aversa dep⟨utatu⟩s Indicis[129]

---

[a] "idiomata": sic.

---

[119] On this group of Censors, see the introductory note to ch. Cardano, doc. 65.

[120] The codex was sent in to Rome in January 1600; see ch. Origanus, doc. 7.

[121] Partially published in Valente 1999a, p. 429.

[122] Della Porta *1558*

[123] Della Porta *1589*.

[124] See Introduction.

[125] Actually, p. 163 in the 1589 edition.

[126] The quote does not correspond to the 1589 edition.

[127] Cherubino Rato; BIOGR.

[128] Vincenzo Bonincontro; BIOGR.

[129] Girolamo Zancaglione; BIOGR.

M. Mart. Alfonsus Vivaldus deputatus Ill.^{mi} Card. Gesualdi[130]
Mag. Baldassar dep(utat)us Indicis[131]

64

Decree of the Congregation of the Holy Office (Rome, 23 February 1600)

ACDF, SO, *Decreta*, 1600-1601, f. 28r[132]

28r Feria quarta, 23^{a} februarii MDC coram Ill.^{mis} Dominis[133] (...)

Contra (...)

Iohannem Baptistam Portae Neapolitanum lecta denunciatione fratris Petri de Lauro[134] facta in hoc S(anc)to Officio 18^{a} huius, Decretum ut examinentur Frater Matteus de Nola et Frater Arcangelus de Nola,[135] et si gravant praedictos fratres, fiat illis perquisitio; Ioanni Baptistae Portae fiat etiam perquisitio.

---

[130] Alfonso Vivaldi; BIOGR.

[131] Baldassarre Crispo; BIOGR.

[132] Contemporary copy in ACDF, SO, *Decreta*, 1599-1600, f. 14cr.

[133] From *Decreta*, 1600, f. 34r, where the Decree is not recorded, it can be concluded that the meeting was held at the residence of Card. Ludovico Madruzzo, and that the following Cardinals were present: Santori, Deza, Pinelli, Asculano, Sfondrati, Borghese, Arrigoni, and Bellarmino.

[134] Pietro di Lauro, brother of Fabio, Capuchin Friar, who in 1599 denounced the conspiracy organized by Tommaso Campanella in Calabria to the Viceroy (see also ch. Campanella).

[135] These Friars could not be identified.

23

THOMAS ERASTUS (LIEBER)

From the point of view of the Roman Congregations, Erastus (1524-1583) was certainly among the scientists whose heterodoxy could not be doubted at all. He was a follower of Zwingli, and vigorously defended the ideas of the latter, both in speech and writings. Moreover, he developed a radical view on State and Church relationships, arguing for the superiority of the former over the latter, a view which later became known as 'Erastianism'. This explains why the Catholic censorship banned him as a heretic. One of his better known scientific works, however, was a thorough criticism of Paracelsism, largely attacking alchemy too. And, in other works, Erastus attacked judiciary astrology in ways that entailed harsh criticism of natural astrology too. These criticisms, well argued for and broadly consistent with Catholic doctrinal views were potentially useful tools in the campaigns that ecclesiastical censors levelled against alchemy and natural astrology. As in similar cases, however, the need for a total condemnation prevailed, at least initially, most likely on account of Erastus' theological works published between 1560 and 1570. The 1569 Index of Antwerp banned all his religious works, while the Index issued there the next year prohibited him as a heretic.[1] Since 1569-1570, however, Erastus started to publish his naturalist works, which attained a remarkable success and reached a wide audience. Therefore, the notion of permitting some of his works emerged, without repealing the general prohibition.[2]

---

[1] ILI, VII, pp. 599, 658.

[2] As early as 12 June 1574, Paolo Costabile, Master of the Sacred Palace, informed Aurelio da Martinengo, Inquisitor of Bologna, that Erastus' work against Paracelsus was suspended; see the letter in Rotondò 1963, p. 154, who reproduces BAB, ms. B 1860, n° 187. The suspension had been formalized in Costabile's Decree of 22 May, which contained a list of authors and works prohibited after the Tridentine Index (1564); see the text in *Scriniolum*, p. 87. Shortly afterwards, Erastus was mentioned in similar lists issued in Vercelli (1574), Asti (1576), Rome (1577) and Alessandria (1580); see ILI, IX, pp. 751, 756, 757; *Scriniolum*, p. 90.

In 1576, Giovanni Dei included *Disputationes de medicina nova Philippi Paracelsi* and *De astrologia divinatrice* (or *De cometis dissertationes*) in a list of suspect books. His opinion perhaps inspired the so-called Index of Parma (1580), which banned Erastus as a heretic and prohibited his *Disputationes*. Subsequently, Erastus was included among the authors mentioned in the first class in the Indexes of Munich (1582), Spain (1583), and Rome (1590, 1593, 1596).[3] Not all qualificators and consultors agreed with this decision, however. Between 1584 and 1590, his works were mentioned both in lists of suspect books and of books to be corrected.[4] During the preparation of the Sixtine Index, a functionary or consultor listed Erastus' medical works among those to be placed separately on the Index. Still other documents written around 1590 contain petitions to allow the sale of *De astrologia divinatrice* and reveal that Erastus was among the most requested medical authors. This is confirmed by a document written shortly before 1600.[5] These petitions produced some effect, because an expurgatory *censura* of one of his works was written in Rome before 1596.[6] This *censura* was probably lost, but nine of Erastus' works, included in a list by the Congregation around 1596, were subsequently inserted in Felice Pranzini's list (1597-98) of philosophical and medical works to be corrected at Padua.[7]

---

[3] See ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 2, fols. 23v, 47v, 48v; ILI, VI. p. 307; IX, pp. 362, 753, 843, 902, 973; X, p. 172. Before 1590 the Roman Congregation prohibited *Disputationes*, without condemning the author as a heretic, as the work was mentioned in a list of prohibited books that the Congregation sent to the Archbishop of Naples in January 1583; see Lopez 1974, pp. 135, 321; ILI, IX, p. 777, note 348. ACDF does not hold any Decree of prohibition, however. Possibly, the work was included in the list on the basis of the condemnation in the so-called Index of Parma (1580). Note that the Index of Spain (1583) was published later in that year.

[4] See ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 14, f. 146v; sect. VI, doc. 6, f. 121v; sect. VI, doc. 13, f. 172r; sect. VI, doc. 9, f. 156b v; sect. VI, doc. 10, f. 235v; sect. V, doc. 12, f. 92r.

[5] See ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 11, f. 262v; cf. ch. Medicine and Natural Philosophy doc. 1, f. 231r; and doc. 47, f. 518r.

[6] See ch. The Organization of the Index, sect. VIII, doc. 13, f. 8r.

[7] See ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 17, f. 113r; ch. Medicine and Natural Philosophy doc. 29, fols. 267r and 268v.

However, the presumably huge amount of corrections had a paralyzing effect, or else no solution was found to the problem of how to reconcile partial permission with total prohibition. Thus, Erastus was not mentioned in the Roman expurgatory Index (1607), and no decree of correction was ever issued. Now, while his scientific relevance was to wane, doctrinal reasons for his prohibition did not, and thus his name was included among the authors listed in the first class in all future Indexes.

1

Neapolitan Censors of the Congregation for the Index, Expurgatory *Censura* of *Disputationes de medicina nova Philippi Paracelsi*[8] (Naples, 4 December 1598)

ACDF, Index, XXIII.1, f. 53v

53v Censura in 3.ª parte Thomae erasti contra philippum Paracelsum[9]

In fol. 14 dele in Domino piè obdormivit D. conradus Gesnerus, Tigurinus, vir numquam satis laudandus.[10]

Et post non alium scilicet, dele usque vel partes aliae distenduntur preter naturam, que verba leguntur in fol. 17 in principio.[11]

Et à fol. 42 post illa verba quae leguntur in calce scilicet, qua singulae sunt habiles suae naturae modo congruenti usque moribus radicalibus, quae verba leguntur in principio folij quinquagesimi primi.[12]

Prima pars abscindatur omnino, quia tractat de religione ex professo.[13]

In 2.ª nihil Censurandum.[14] (...)

---

[8] Erastus *1572-73*. The work appeared in only one edition. On this group of Consultors, see the introductory note to ch. Cardano, doc. 65.

[9] The four parts correspond to four distinct volumes with dictinct title-pages, which indicate the content of every part. In the *Pars tertia* "verae Medicinae Assertio, et falsae (...) confutatio continetur". All volumes have a page numeration, which the Censor refers to as "folio".

[10] On p. 14, Gessner was quoted, with Johann Crato (1519-1585), as one of the physicians that confutated Paracelsus, although mainly for religious reasons.

[11] A large quote of one of Gessner's letters to Crato (August 1561) on Paracelsus' religious views.

[12] Criticism of certain religious aspects of Paracelsus' view of nature.

[13] Many of the ten chapters of part I: "In qua, quae de remediis superstitiosis, et Magicis (...) praecipue examinantur," regard more or less religious topics, such as, creation, miracles, spirits, magic, witches, divination, and celestial influences.

[14] In part II: "Philosophiae Paracelsicae principia et elementa explorantur".

2

Girolamo Rossi,[15] Expurgatory *Censura* of Several Works[16] (Ravenna, 12 February 1599)

ACDF, Index, *Protocolli*, T (II.a.18), fols. 401r, 402r-407v, 408v[a]
(autograph)

Expurgatio 401r
Operum Thomae Erasti [...]

Expurgatio 402r
Primae partis [disputationum] de vera Philippi Paracelsi medicina. auctore Thoma Erasto Impress. Basileae apud Petrum Pernam an⟨no⟩ 1572. in 4.° fol.[17]
Pag. 4. lin. 1. "de principio"[b] dicatur "in principio" ut sit iuxta vulgatam editionem. Idem pag. 7. lin. 20. et 28. pag. 24. lin. 19[c].[18]

[a] A slightly different version is in ACDF, Index, *Protocolli*, HH (II a.31), fols. 11r-18v; the scribe of this copy did not perfectly grasp the original, and misspelled some words and names of persons. The relation between the two versions is uncertain. Although it discusses the same passages, the second copy has some extensions, because it explains several corrections and cancellations, which the other version merely presumes. The variant readings are irrelevant, however, and do not substantially change the assessment of Erastus' text. Now, since the text in *Protocolli* T is autographical and subscribed by the Inquisitor of Romagna, it is reproduced here and the variants of the other version are mentioned in the notes.

[b] The document presents the passages of Erastus' text between square brackets, which here are substituted for quotation marks in order to avoid confusion.

[c] In *Prot.* HH, f. 11r, after "lin. 19.": "sunt enim verba Genesis".

[15] Girolamo Rossi; BIOGR.

[16] This *censura* was sent to Rome by the Inquisitor of Faenza, with a letter on August, 1th (doc. 3).

[17] Erastus *1572*. With a remarkable precision Rossi traces many of Erastus' arguments against Paracelsus that were based upon Protestant theology, which for the Catholic Censor were equally unacceptable as the challenged views. Rossi's remarks on magic and astrology are complementary to the assertions he made on these subjects in his own works.

[18] See Gn 1: 1.

27. 3. ubi dicitur "Scholastici nullam ei[us] mentionem faciunt [forte] quia commentum eorum de intelligentijs non approbat". Totum hoc deleatur, quia videtur sugillare scholasticos Doctores[a].[19]

38. 17. ubi habetur "cum certum sit praeter umbram" quoniam non [...] de hac re Doctorum opinio, ideo hanc eius rei certitudinem removerem[b].[20]

39. 2. cum ait "summa vir eruditione et pietate ornatiss⟨imu⟩s" tollantur quia sunt laudes[c] auctoris p.[ae] classis.[21]

In medio "testantur historiae"[d] adderem "Quae vera sunt si creatas dicamus ranas, et serpentes, alioqui non est negandum per magos virtute Daemonis posse fieri aliquas res imperfectas. Nam glossa Exodi .7. de his magis Pharaonis loquens, ait, quod cum per Daemones maleficij aliquid per incantationes efficere conantur per mundum discurrunt et colligunt semina diversa ex quorum adaptatione prorumpere possunt species diversae" et hoc non est dubium apud Albertum de animalibus et D. Thomam in p.[a] q. 114. art. 4. et Silvestr⟨um⟩ Prier⟨am⟩ lib. 2. strigimag. cap. 2. [puncto] 3. [qui] declarat. Cap. E[piscopi] 26. [q.] [5] quod videtur facere *in contrarium*[e].[22]

---

[a] In *Prot.* HH, f. 11r, after "Doctores": "de intelligentijs scribentes". [b] In *Prot.* HH, f. 11r: between "umbram" and "quoniam": "effigies Prophetae mentionem nihil prodijsse, loquitur Erastus de apparitione Samuelis Sauli, de qua"; between "Doctorum sententia" and "ideo hanc (...)": "An scilicet fuerit Samuel, an umbra, et Daemon"; after "removerem": "et ideo loco eius cum certum sit, posset scribi, cum dicatur". [c] In *Prot.* HH, f. 11r, after "laudes": "Guilielmi Xilandri, Auctoris (...)". [d] In *Prot.* HH, f. 11r, after "historiae": "disputat hic Erastus, an Pharaonis magi fecerint serpentes veros, et ranas, aitque non fuisse veros, quod si veros esse velimus, dicendum est à Deo factos, cum per malos eum aliquando talia fecisse, Biliani, et Caiaphae testentur historiae, cui ego adderem (...)". [e] In *Prot.* HH, f. 11v, the text continues: "Ibidem etiam ubi dicitur, Bileami et Caiaphae, dicatur Baluami, et Caiaphae, ne à vulgata editione discrepet".

---

[19] Erastus doubted whether *De mundo* was a work by Aristotle.

[20] Discussion of Saul meeting the witch of Endor (I Sam 28: 12-25).

[21] The author praised was Wilhelm Xylander; see also ch. Xylander.

[22] See *Biblia Sacra 1588* (a recent edition of glosses to the Bible, including a commentary of Exodus 7: 10-12, regarding the sticks of the magicians of the Pharao transformed in snakes . vol. I, f. 138r. In *De animalibus*, Albert the Great argued for the spontaneous generation of some plants and animals (V, I, ch. 1; VI, II, ch. 2); he did not attribute this generation to spiritual powers, however. In *Summa theol.* I, q. 114, art. 4, Aquinas investigated "Utrum daemones possint homines seducere per aliqua miracula vera"; his positive answer is generic, however and does not consider the specific case discussed by the Censor. The work by Silvestro da Prie-

49. 23. cum scribit "fabuloso Alberto", deleatur, incipiendo a "non valde miror" usque ad "et Platonicos" inclusive, detrahunt enim Alberto Magno viro gravi et doctissimo.[23]

51. 7. "impie fabulatur" deleatur et solum reponatur "scribit" propter eandem quam supradixi causam famae Alberti Magni[a].

51. 26. "religio [pene] est"[b] addatur "Non est tamen negandum, 402v
plantas quasdam et alia nonnulla corporea iuvare obsessos a Demonibus posse, non quod agant in ipsum Demonem, qui est substantia abstracta, sed quia agunt in eum, qui a Demone vexatur, cuius dispositione ita utitur Daemon, ut possit gratia exempli, intensius vexare melancholica passione illum, qui ad eam dispositus est, ob corporis temperamentum, et dominantes humores, quam illum qui secus se habet. Itaque res possunt corpoream eam dispositionem immutare.[c] Praeterquam quod praepotens Deus, voluit Demones subiectos esse quibusdam rerum sensibilium actionibus in poenam peccati eorum. Ita enim ipsi et damnatorum animae igne corporeo cruciantur. qua ratione res illae corporeae Divinae iustitiae admini[strae] sunt[d].[24]

---

[a] In *Prot.* HH, f. 11v: "propter tandem, quam dixi, famae Alberti re et cognomento magni, causam". [b] In *Prot.* HH, f. 11v, between "Religio pene est" and "Non est tamen (...)": "Negat hic absolute herbis posse Daemones arceri, atque ob id usum damnare videtur, Hyper[...] et rerum aliarum corporearum ab ecc(lesi)a non improbatum, itaque haec ego adderem, non est tamen (...)". [c] In *Prot.* HH, f. 12r, between "immutare" and "Praeterquam": "ut latius docet Ricardus de media Villa 3.° quolibet q. 8". [d] The quotation marks are lacking.

---

rio (Silvestro Mazzolini) OP, Master of the Sacred Palace in the 1520s, was *De Strigimagarum, Daemonumque mirandis libri tres* (Mazzolini *1521*; the Censor probably used the Roman edition issued in 1575). In ch. 2 of book II, entitled "Esse in rerum natura maleficia", the author argued that demons may influence the natural laws regarding the generation of organisms, but he distinguished this power from the capacity to create them. The latter was denied in "cap. Episcopi", that is, the Gregorian edition of *Corpus iuris canonici*, causa XXVI, q. 5: "Quod autem sortilegi, et divini, si cessare noluerint, excommunicandi sunt". This was a central text in the inquisitorial and Censorial actions against the practitioners of divination, magic and witchcraft; see the introductions to the chs. Magic and Astrology.

[23] In this passage as well as in the following one, Erastus qualified as ridiculous several events and phenomena described as true by Albert the Great.

[24] Erastus argued that it was unnecessary, and nearly impious, to use the Bible for denying the capacity of natural objects to keep away lightning and demons. Rossi's addition is a typical example of his views, and reveals that he regarded his own thought as an adequate expression of the official doctrine of the Church.

52. in fine "Semper apud me [risi] Albertum" expungatur nomen Alberti,[a] quia ipse ex aliorum mente fere semper loquitur et multa adducit, de causa naturali virtutum lapidum, quae Erastus silentio involvit.[25]

107. post medium "ex aliena virtute" addatur "quae fuit Divina" ut omnis tollatur ambiguitas[b].[26]

111. circa medium quae dicit de Alberto Magno expungenda sunt, quia alio sensu loquitur Albertus[c].

112. ante medium "futurorum praesensio contingentium est vere miraculosa" dicerem "certa praesensio contingentium rerum" propter coniecturas, quae à prudentibus fieri solent, [du]m coniungunt praeterita cum praesentibus. Eandem vocem adderem in definitione prophetiae, quae sequitur, ut dicat "certam praedictionem".[27]

120. in fine ubi ait coelestia sydera facta esse et distincta post planctas et animalia, delea⟨tu⟩r vox "animalia" quia sydera non fuere facta post animalia.[28]

123. 7. "quibus non tam fuit etc". tollatur totum usque ad "Theologum facere" nam detrahit Theologis scholasticis.[29]

128. post medium "quid Albertus" nomen deleatur Alberti[d].[30]

---

[a] In *Prot.* HH, f. 12r, between "Alberti" and "quia ipse (...)": "nam de magno loquitur".

[b] In *Prot.* HH, f. 12r, between "ex aliena virtute" and "quae fuit divina": "loquitur de visis sanctis quos dicit aliena virtute fecisse miracula; idcirco addatur (...)".

[c] *Prot.* HH, f. 12r, adds "neque affirmat Prophetas fieri à Syderibus".

[d] *Prot.* HH, f. 12v, adds "de magno enim intelligit, quem ponit inter superstitiosos".

---

[25] Erastus criticized the credulity of Plinius, Albert the Great, and other authors concerning the magical properties of certain stones. The same critique is in the passage cited by the Censor on p. 111.

[26] The quote criticized the attribution to natural objects of a capacity to produce a *fascinatio*, which is only God's.

[27] The Censor attenuated Erastus' radical criticisms of Paracelsus' astrological ideas.

[28] According to Erastus, the creation of plants and animals as preceding that of the stars "ex libro Genesis patet".

[29] According to Erastus, the Scholastic authors attempted to let Aristotle appear as a theologian, rather than to check the truth of his views.

[30] Another critique of Albert the Great's "superstitio"; see also the *censurae* to pp. 136 and 163.

129. 2. "Astrologos". hanc vocem non ponit Strabo lib. 16 sed ipse addit, ductus ut puto, odio suo in Astrologos.[31]

130. in fine cum ait "Platonicisque alijs omnibus" deleatur[a]. nam Iustinus martyr fuit Platonicus, et alij Christiani, qui ab ea Magia abhorruerunt. et ipse S.[s] Iustinus dicit, non esse alienas a Christo Platonis doctrinas,[b] ut colligit Eusebius [...] lib. 4. cap. 8. hist. ex eius scriptis. et paucis mutatis sententijs atque verbis complures Platonicos factos fuisse christianos tradit S. Augustinus de vera relig. cap. 4[c].[32] 403r

134. ante medium "cerimoniarum vis alia nulla est, quam representandi" quia multis alijs de causis ceremoniae in Dei Ecc(lesi)a adhiberentur, ut patet ex Conc(ili)o Trident. sess. 22. cap. 5. et alibi, ideo sic dicerem "Cerimoniarum vis etiam est representandi. Quippe[d] ordinis etiam et ornati[s], et aliarum rerum causa institutae sunt".[33]

19. "solis hominibus" deleatur "solis" propter eandem causam[e].

22. "solum a Deo institutum" tollatur "solum"[f].

---

[a] In *Prot.* HH, f. 12v, after "deleatur": "non enim omnes Platonici, ut ibi Erastus scribit fuere Magi, siquidem Iustinus martyr, et ut illum appellat Datianus [Tatianus], admirabilis vir platonicus fuit, neque id temere, sed scrutatus omnes philosophorum scholas, magis acquievit Platonicis, ut ipsemet in eo Dialogo, quem habuit cum Trippone Iudeo, testatur fuere Platonici, et alii Christiani (...)".

[b] In *Prot.* HH, f. 12v, after "doctrinam": "in eo quem dixi, Dialogo, (...)".

[c] *Prot.* HH, f. 12v, adds: "tametsi non sit negandum, quondam alios Platonicos nomine solo philosophis aliquando ad magicas se convertisse impietates".

[d] After "Quippe": "representatio", erased.

[e] *Prot.* HH, f. 12v, adds: "quia vult cerimoniam sacram servire solis eas intelligentibus".

[f] *Prot.* HH, f. 12v, adds: "cum vult quod cerimoniae sint à Deo instituta, sola causa representandi".

---

[31] Erastus held that according to Strabo the term "magi" included astrologers and negromancers. In *Geographia* 16, 2, 39, Strabo stated that among the Persians lived "Magicians and negromancers, as did fortune tellers" of several kinds, but he did not mention astrology.

[32] For Justinus' testimony, see *Historia ecclesiastica*, IV, 8; in *De vera religione*, 4, Augustinus declared to believe that the major philosophers of the past would have accepted Christian faith if only they would have known it, "sicut plerique recentiorum (...) temporum Platonici fecerunt".

[33] See cap. 5 of the *Doctrina et canones de sanctissimo missae sacrificio* (17 Sept. 1562), where the need of external and ceremonial forms of faith was argued for "cum natura hominum ea sit, ut non facile queant sine adminiculis exterioribus ad rerum divinarum meditationem sustolli" (*Concilium Tridentinum*, VIII, p. 961). The theological defence of the rites prompted also the *censura* of other passages; see p. 134, lines 19, 22, 25.

25. "potestatem aliam nullam possidere" expungatur quia male sonant, siquidem sacrae ceremoniae multas alias ob causas sunt institutae, ut ad fidem, charitatemque edificandam, [al]endamque, ut sint fulcimenta virtutis, et paedagogia ad secretiora mysteria capessenda, et sacra reverentius tractanda [...], et ob multa alia.

136. post medium nomen deleatur Alberti Magni inter Magos positi.[34]

163. versus finem ubi de Alberto Magno dicit "pal[am] et indissimulanter est magus etc". tollatur totum usque ad "aperte facit" inclusive: nam a philosophis ijsque naturalibus se accipere profitetur Albertus, et naturaliter loqui, propter eas quas adducit causas, quae si Erasto non placent, alijs non displicent ut Fernelio, ut F[racastorio], et alijs, qui influentias non negant.

165. Ad finem "Voluntatem a natura sepe trahi certum est" ut tollatur necessitas coactionis, vel haec expungerem, vel adderem "non coacte sed eo modo quo trahit sua quemque voluptas, alliciendo". Infra "non falsum modo est, sed etiam impium cogitare" addatur "ut ego sentio" quia non videtur esse impium[a] cum id philosophi graves et Theologi senserint, ut colligi pot⟨est⟩ ex D. Thoma lib. 3. contra Gentiles.[35]

403v 171. 7.[b] "soni articulati" addendum est "naturaliter loquendo" propter verba sacramentorum, accedit enim verbum ad elementum, et fit sacramentum.[36]

---

[a] In *Prot.* HH, f. 13r, after "Impium": "asserere, à Coelo naturam ad res particulares flecti, cum id (...)".

[b] In *Prot.* HH, f. 13r, after "171. 7": "Volens provare, verba nec signa, nec causas esse rerum admirabilium cum ait, verba quatenus sunt soni articulati, cum alia habere non posse, quam p⟨rim⟩i impositores, atque alii in ipsa consentientes habere volunt, ubi dicit, soni articulati (...)".

---

[34] On p. 136, Erastus conveyed his criticism of Paracelsus' magical ideas also to medieval authors, such as, Roger Bacon and Albert the Great; in the passage quoted next by the Censor (p. 163), Albert's relation with magic was even more sharply criticized.

[35] See *Summa contra gentiles,* III, chs. 62-63, where Thomas acknowledged the celestial influences on terrestrial bodies, including human bodies; he denied any influence on the voluntary acts of intellectual substances, however. The Censor attenuated Erastus' rejection of the capacity of natural agents to determine human actions.

[36] Against the magical use of terms and phrases, Erastus held that words, being "articulated sounds", only act in virtue of their direct meaning.

176. post medium[a] "exodi .20". quia posset aliquis id putare contra exorcismos obsessorum a Daemoni, ideo adderem "De exorcismis obsessorum modo non loquor, si verba sacra [rite] adhibeantur".[37]

177. post principium "Platonici, ut fuerunt" dicerem "Platonici gentiles" propter ea quae supradixi ex Iustino martyre et alijs. Post medium "Eius insania ebrius" deleantur, quia iniuria videtur haec dicere de Ficino[b], qui se corrigit, et castigate loquitur.[38]

180. post medium "censeri debere" quia videtur reijcere appensionem omnium verborum sacrorum, idcirco adderem "tametsi si recte adhibeantur, sacra licet appendere". Nam sicut super infirmos, ita super propriam personam illa licite ponuntur et dicuntur: dum tamen ea scriptura aliquid non contineatur, quod ad Demonum invocationem pertineat, neque adsint ignota nomina, aut caracteres, ut docet D. Thoma in .4. [disp] .15. et absint irreverentia [etc.] Videatur silvester Prier. lib. 2. strigimag. cap. ultimo puncto [...].[39]

181. ante medium "Quare sicut Deus" usque ad "remittit, ita etiam" deleatur totum, quia videtur sapere illam heresim, quam Conc. Trident. damnat sess. 7.[c] can. 8. ibi. Si quis dixerit quod ipsa novae legis sacramenta, ex opere operato non conferri gratiam, sed

---

[a] In *Prot.* HH, f. 13r, after "Post medium": "negat verba Divina adhibenda esse ad Daemones fugandos, et adducit locum exodi 2[0], ubi dicit Erastus Deum imponere poenam ijs, qui alijs usibus verbum Dei adhibent, sed quia posset (...)".

[b] In *Prot.* HH, f. 13v: "(...) de Marsilio Ficino, tanquam Mago, qui se (...)".

[c] After "7".: "cap", erased.

---

[37] The Censor also moderated Erastus' criticism of the use of Biblical terms and phrases, in order not to deny the soundness of exorcizing practices.

[38] The first quote criticized magic and demonology of the 'Platonists', the second one attacked Marsilio Ficino's view of the magical meaning of words.

[39] Criticism of the magical use of Biblical expressions. The reference to Aquinas is unclear; see, however, *Summa Theologiae*, IIa IIae, q. 96, art. 4c: "Respondeo dicendum quod in omnibus incantationibus vel scripturis suspensis duo cavenda videntur. Primo quidem, quid sit quod profertur vel scribetur. Quia si est aliquid ad invocationes daemonum pertinens, manifeste est superstitiosum et illicitum. Similiter etiam videtur esse cavendum si contineat ignota nomina, ne sub illis aliquid illecitum lateat". Ch. 12 of Mazzolini *1521* (*Adversus morbos omnes in genere per exorcismos remedia, ac de modo exorcizandi*), allows in par. 2 the custom to carry leaflets with verses or formulae against maladies, exception made for invocations of the Devil.

solam fidem Divinae permissionis ad gratiam consequendam sufficere anathema sit.[40]

182. ante medium "fidem tamen eis idcirco" deleatur usque ad "ipsi abhorrebant" quia videtur taxare Theologos, quasi ab incantationibus non abhorreant, aut eas satis non damnent.[41]

186. in medio "pauci quidam superstitiosiores ac magi aliter docuerunt" expungatur, quia impingit hoc scholasticis Theologis[a].[42]

404r 187. 3. "pro clarissimo et doctiss⟨im⟩o" deleantur, quia sunt laudes libri prohibiti[b].[43]

191. 1. "etenim Deus non ad verba" expungantur usque ad "temporis observatione" quia licet in huiusmodi herbarum collectione superstitiosis verbis utendum non sit, tamen ea quae erastus dicit ita absolutè, videntur orationem vocalem et horas canonicas illudere, ut est subdolum genus haereticorum.[44]

circa medium "a se petentem" addatur " nisi per modum intercessionis" ne simpliciter prolatu dictum videatur tollere intercessiones angelorum.

Versus finem "et spectra fugandi" addatur "ut supradictum est" propter rationem hipericonis et [...], quam supra adduximus.

---

[a] *Prot.* HH, f. 13v, adds: "nempe quod sanitatem per vetita media impetrare posse velint".

[b] *Prot.* HH, f. 13v, adds: "nempe de strigijs Daemonum Ioannis Vicieri".

---

[40] In his ongoing criticism of rites and formulae, Erastus stated that God may forgive our sins out of mercy, not as an effect of the sacraments. The Censor cited *Canones de sacramentis in genere*, VIII, in the general Tridentine Decree on the Sacraments (3 March 1547); cf. *Concilium Tridentinum*, V, p. 995.

[41] The passage criticized scholastic theology.

[42] Erastus stated that the majority of the ancient Fathers and Theologians denied any effect of human rights on God; see also p. 191, cited below.

[43] *De praestigiis daemonum* by Johannes Weyer or Wier (Wier *1563*, several reprints and editions). The work was prohibited in the Indexes of Antwerp (1570), Parma (1580), Portugal (1581), Spain (1583), and Rome (1590, 1593, 1596); see ILI, X, p. 409. Erastus and Weyer both opposed Paracelsism; see Mora-Kohl-Shea 1991.

[44] On pp. 190-191, Erastus mocked the idea that pronouncing magical or religious formulae when gathering medical herbs could improve their therapeutical efficacy. His criticism also regarded the use of magical charms in order to "Daemones et spectra fugandi, tonitrua. fulmina, tempestates vel ciendi vel arcendi, timorem et tristitiam pellendi, adversa mala avertendi, odium inducendi (...)"; see also the following two passages cited by the Censor.

195. in fine, verba Hieremiae iuxta vulgatam editionem scribantur: ita pag. 265. circa medium.[45]

199. initio, deleatur nomen "Astrologi"[a] quia Astrologia si recte adhibeatur, non est damnata, ut colligitur ex D. Thoma lib. 3. Contra Gentiles.[46]

200. 17.[b] "opinantur se posse" adde "tametsi vere noceant aliquando, ope tamen Demonum" nam ex malleo maleficarum strigimaga⟨rum⟩, et alijs libris patet eas vere nocere.[47]

201. 12. "nocere conantur" adde "licet aliquem non noceant" propter eam quam dixi causam[c].

222. 15. "Astrologia" deleatur, cum eam ponat absolute inter artes, quae pactum habent cum Demone, cum tamen D. Thomas, et alij Theologi eam concedant, debito modo. 2.2[ae] q. 95 art. 5 et ibi Caietanus.[48]

228. 5. "fatale" dicatur "facile". idem pag. 244 post med⟨iu⟩m, et 256 in fine.[49]

---

[a] In *Prot.* HH, f. 14r, after "Astrologi": ""inter maleficos positi".

[b] In *Prot.* HH, f. 14r, after "200. 17": "loquens de Magis, seu Sagis, cum ait, non possunt facere, quae a Daemone persuase opinatur (...)". After "vere nocere": "strigimag. lib. 2. cap. 7 puncto 4. et lib. multi cap. de maleficijs".

[c] *Prot.* HH, f. 14r, adds: "ut appareat eos aliquando nocere".

---

[45] On these pages, Erastus quoted Jeremiah (10: 13 and 51: 16) concerning the fact that only God governs the atmospheric events.

[46] See note 35.

[47] During the second half of the sixteenth century, *Malleus maleficarum* was published in Frankfurt (1580, "apud Nicolaum Bassaeum") and Lyon (1584, "apud Io. Iacobi Iuntae"; 1595 and 1596, "sumptibus Petri Landry").

[48] In a list of false divinatory arts, Erastus included: "Astrologia, Augurium, Auspicium, Aruspicium, Chiromantia et aliae plurimae". In *Summa Theol.*, IIa IIae, q. 95, art. 5, Thomas Aquinas examined the historical opinions on the legitimacy and soundness of astrological techniques. Thomas concluded that the forecasting of specific individual events lacked any basis and was illegitimate, while the forecasting of general events concerning natural causality was sound and could be allowed. This view determined the Church's successive position on astrology, in particular as to the distinction between natural and judiciary astrology. See Baldini 2001, p. 83, note 9, and ch. Astrology, Introduction. In his comment on this article, Caietanus concluded that "(...) inquirere cognitionem inclinationum sive hominum sive aliarum rerum (...) ad electiones nostras quae naturae facultates non excedunt et alia casualia sive fortuita non est malum nec damnatum". Rossi probably read this text, for example in Thomas Aquinas *1540*, f. 162r.

[49] The three quotes state that Paracelsus 'fatally' fell into contradictions and errors. The Censor proposed to cancel the adverb because it suggested a necessity, which diminished or eliminated individual responsibility.

236. in fine "ΑΧΙΟΠΙΣΟΤΑΤΟΣ" tollatur haec vox, na[m] Io. Oporinus non est dignus nedum dignissimus fide. Idem pag. 238. cum ait "vir omnium iudicio optimus" est enim inter auctores p.[ae] classis.[50]

239. ante medium "Evangeli[ca]" deleatur, quia ea doctrina nuper inventa, et culta apud Erastum erat haeretica, ut patet ex supradictis.[51]

404v 239. in fine "vir pietate et doctrina clariss⟨imu⟩s" expungantur quia sunt laudes Bullingeri, auctoris p.[ae] classis.[52]

249. versus finem, verba D. Pauli ponantur iuxta editionem vulgatam.[53]

251. post medium "qualitates huius mundi" adderem "pugnantes et corruptibiles" quia erit idem corpus, quod nunc, sed impassibile et incorruptibile, quia eaedem qualitates[a], quae nunc, et nunc sunt huius mundi, sed tunc, [nequaquam] pugnantes inter se, et nequaquam corruptibiles.[54]

256. ad finem "non potuisse" dicatur "non fecisse" ne arbitrij libertas tolli videatur[b].[55]

266. prope finem "renati Evangelij" expungatur "renati" quia Evangelium semper idem fuit quod nunc est, licet heretici novatores renatum apud se impie et falso iactent.

---

[a] In *Prot.* HH, f. 14v, between "corpus, quod nunc" and "quae nunc, ut nunc": "Unde Iob 19. dicitur: et rursus circumdabor pelle mea, et in carne mea videbo etc. ergo eaedem erunt qualitates, quae nunc (...)". After "nequaquam corruptibiles": "Hinc S. Paulus Apostolus 1. Cor. 15. seminatur in corruptione surget in incorruptione".

[b] In *Prot.* HH, f. 14v, between "ad finem" and "non potuisse: "cum ait paracelsum rectius interdum scrivere voluisse [...]".

---

[50] Erastus quoted Oporinus who referred that Johann Crato (whose scribe he had been) wrote his works as if he were possessed by demons. Oporinus published many forbidden books (more than 150); see ILI, X, pp. 470-77. In addition to individual prohibitions (ILI. X, p. 303), Oporinus was prohibited as a heretic in the Roman Indexes (1590, 1593, 1596); cf. ILI, IX, pp. 823, 884, 953.

[51] Here, Erastus was ironical on Paracelsus's religious ideas: "(...) se aliquando Lutherum et Papam, non minus, quam (...) Galenum et Hippocratem, redacturum in ordinem minabatur".

[52] Heinrich Bullinger (1504-1575) was placed on almost all sixteenth-century Indexes: see ILI, X, pp. 103-104.

[53] Erastus quoted I Cor 15: 53, on the resurrection of the body after the last judgement.

[54] The Censor corrects Erastus' view of the reunion of body and soul after the last judgement.

[55] On Paracelsus' constitutional incapacity to entertain correct ideas.

Ex parte altera disputationum de nova[a] Philippi Paracelsi medicina, auctore Thoma Erasto.

In prefatione pag. 2. ante medium "nec dubito [quicquam]" quia certo sibi videtur arrogare, amore Dei dignum esse suum studium, ideo delendum usque ad "sit futurum" inclusive.

Pag. 4. post medium, laudes deleantur Thomae [Blareri], si est ille Thomas Blaurerus, qui est auctor primae classis.[56]

In libro pag. 2. post medium, vide laudes Georgij Vetteri, an sint [Valtheri], et si sint tollantur.[57]

22. ad finem "falsa et impia esset" tollatur "impia" quia Astrologiae iudicia recte facta, ut docet D. Thomas 3. Contra Gentiles, non sunt impia.[58]

39. ad finem "atque adeo animae nostrae" tollantur haec, ut omnis removeatur suspicio mortalitatis[b].[59]

112. post princ⟨ipiu⟩m "Uniuscuiusque actus, in sua inest materia" quia anima intellectiva [est] [...], et separabilis a materia, ideo dicatur "Uniuscuiusque actus huiusmodi" nempe de quo loquebatur ibi, ut de potentijs vitalibus etc[c].[60]

---

[a] After"nova": "philosophia", erased. [b] In *Prot.* HH, f. 15r: "Ad finem, formae naturales, atque adeo animae nostrae principia sunt corporea, deleatur, atque adeo animae nostrae, ut omnis removeatur mortalitatis suspicio". [c] In *Prot.* HH, f. 15r: "Post principium, Uniuscuiusque actus in sua inest materia propria, alibi nec esse, nec definiri potest; quia anima intellectiva est actus, ut decernit Conc⟨iliu⟩m Viennense, et Lateranense sub Leone X et tamen est separabilis à materia propria, ut D. Thom. Et alij magni nominis Philosophi, etiam in via Arist⟨otelis⟩ docent, et ita verita[te] se habet, Ideo dicerem, Uniuscuiusque actus huiusmodi, nempe de quo ibi loquitur, ut de potentijs vitalibus".

---

[56] In the dedicatory letter of vol. II to Johann Albrecht I, Duke of Meckelenburg (1525-1576), who introduced Lutheranism in his territories, Erastus declared (on p. 2, n.n.) to be certain that God approved his criticism of Paracelsus' philosophy and medicine. Then on p. 4, he mentioned among those who praised the Duke: "Thomas Blarerus", that is, Blarer or Blaurer (ca. 1492-1567), prohibited as a heretic in the Indexes of Venice (1554), Rome (1559, 1564, 1590, 1593, 1596), and Spain (1583); ILI, X, p. 89; IX, pp. 843, 902, 973.

[57] Georg Vetter (1536-1599), known as the author of Lutheran hymns, is not to be confused with Georg Walther († 1582), prohibited as a heretic in the Indexes of Munich (1582), and Rome (1590, 1593, 1596); ILI, IX, pp. 229, 560, 816, 877.

[58] See above, note 35.

[59] Here, Erastus mentioned soul in order to show that not all principles of the body are corporeal themselves.

[60] In this passage, Erastus stated that the vital acts of the body are not separable; the Censor intended to exclude soul from this category. Also the following passage regards the difference between bodily qualities and soul.

137. ante medium "sic nullum est inter formas" dicatur "sic
405r nullum est, iuxta ipsorum // sententiam inter formas" ut clare pateat illum esse Paracelsicorum errorem, quem ibi describit et confutat[a].

143. in medio "vel [inscite] vel impie" haec deleantur, quia multi optime tenuerunt, rationes seminales esse inditas mundo, seu partibus mundi[b].[61]

145. post principium "sed exemplaria solum modo operum Divinorum existere aiunt". Haec ego delerem, ne quis forte putaret Ideas in Deo[c] esse repraesentativas tantum, non etiam factivas. contra illud quod docet d. Aug⟨ustinu⟩s lib. 83. quaest. et 12. Confess. et alij.[62]

190[d] in medio verba Ecclesiastis iuxta vulgatam editionem ponantur.[63]

233. Post medium, verba Davidis, Ieremiae et Moysis 234 ponantur iuxta vulgatam editionem.[64]

245. Post medium "fatale" dicatur "facile".[65]

260. ad finem "anima ipse caret" quia non videtur sobrie dictum. Forte melius diceretur "animae usu ipse caret".

---

[a] *Prot.* HH, f. 15r, adds: "nempe quod aliquae formae materiales, praeter animas humanas, sint immortales, ut de canibus, et alijs aperte dicunt".

[b] *Prot.* HH, fols. 15r and 15v, adds: "ut docet D. Thom. 2 dist. 18. ar. 2 et p.p. q. 115 ar. 2 et idcirco ad omne scrupulum tollendum, et verba delerem; nam et aliqui Viri Sancti eas semina [...] visa sunt, ut cum [dixit] D. Aug⟨ustinu⟩s 3.° de Trinit. quod omnium, quae visibiliter ad oculos nostros prodeunt occulta quaedam semina in elementis mundi latent".

[c] In *Prot.* HH, f. 15v, after "in Deo": "de quibus hic Erastus loquitur, esse (...)".

[d] "190": correction of "145".

---

[61] Erastus criticized the heterodox and not always coherent use of terms and concepts by Paracelsus.

[62] Erastus denied that ideas, besides in the divine mind, existed *in re*. The Censor attenuated this view, quoting Augustinus, *De diversis quaestionibus LXXXIII liber unus*, quest. 46, "De ideis". His reference to *Confessiones* is rather vague, however, because the entire book XII is about God as Creator, but not in the terms suggested by Rossi.

[63] The quote is not correct, because the text on p. 190 has no reference to *Ecclesiastes*.

[64] For God's complete control over atmospheric events, Erastus referred to: Ps 135: 6-7; Jer 10: 13 and 51: 16 (see above); Gn 2: 5-6.

[65] See note 49.

276. in medio, verba Deuteronomij scribantur iuxta vulgatam editionem item 277.[66]

282. ante medium "Notand[um] [obiter]" deleatur totum usque ad "non agnoscunt" inclusive, quia Scripturae sacrae agnoscunt[a], et docent, ut est apud Conc. Trident. sess. 25. decr. de purgat.[67]

Ex libr. de Metallis[68]

72. ad medium "Dicam apertius mod[o] possim" deleatur totum usque ad "servare solitus sit" inclusive, quia videtur impie deridere Indulgentias, et opera superrogationis, et asseverat posse vendi merita.[69]

76. post princ⟨ipiu⟩m "formae rerum naturalium" adderem "anima intellectiva excepta" quia est forma, et separabilis a corpore, quem informat, ut patet ex D. Thoma.[70]

95. ad finem[b] "bene institutis Rebus publ⟨icis⟩. et ecclesiasticis legibus" dicatur "in qui- // busdam Rebus publ⟨icis⟩" cetera deleantur, 405v
quia si per alchimiam verum aurum posset fieri, non esset illicitum vendere illum pro vero auro ut scribit D. Thomas 2.ª 2.ae [q]. 77. art. 2. ad p.m, et non reputat impossibile per alchimiam fieri verum aurum et argentum, ut ibidem declarat Caietanus[c].[71]

---

[a] In *Prot.* HH, f. 15v: "quia scripturae sacrae purgatorium agnoscunt (...)". [b] In *Prot.* HH, f. 16r: "Ad finem, ubi scribit, quod Chemia sit prohibita, in fine institutis rebus (...)". [c] *Prot.* HH, f. 16r, adds: "et ego in lib⟨ro⟩ meo de destillatione late disputavi". For this work, see Rossi's biography.

---

[66] These quotes (Dt 1: 3 and 31) recalled Moses' exhortation to Joshua to trust in God's help.

[67] For the existence of the Purgatory, Erastus referred to the Cabala, as to the capactiy of the living to abbreviate with prayer the penance of the dead. The Censor cites the conciliary Decree *de purgatorio* (3 Dec. 1563), which confirmed the existence of Purgatory and the efficacy of the suffrages for the souls of the dead.

[68] That is, *Explicatio quaestionis famosae illius, utrum ex metallis ignobilibus aurum verum et naturale arte conflari possit*, with a separate page numeration (pp. 1-143), in the appendix of vol. II of *Disputationes*.

[69] Erastus mocked those believing in the *lapis philosophorum*, stating that they were like a Franciscan monk who promised heaven to himself as well as to other people.

[70] The limitation introduced by the Censor regards forms as inseparable from matter.

[71] Erastus believed that the impossibility to produce gold was confirmed by the fact that decent states prohibited the sale of artificial gold. The passage quoted from Thomas Aquinas, *Summa Theol.* IIa IIae, q. 77, art. 2, discussed the question whether the sale of something becomes illegitimate by an imperfection of the thing sold. In his response to the objection that artificial

Ex parte 3.[a] disputationum

In epistola nuncupatoria tollantur laudes Pauli Constantini Phrigionis quia est auctor p.[ae] classis. In fine "Ecclesiae et Reipublicae singulare ornamentum" haec ego expungerem, cum in aula sua habeat hereticos, et ob id possit esse valde suspectus, praesertim laudatus ab erasto, et in eo quod sit ornamentum Ecclesiae.[72]

14. initio expungantur laudes Pirm. Achillis Ga[ssari] auctoris p.[ae] classis. Idem infra de Conrado Gesnero, item p.[ae] classis auctore. de quo etiam cum dicitur "pie obdormivit in Domino" dicatur "mortuus est" idem fol. 47.[73]

36. ad finem verba Genesis iuxta vulgatam editionem ponantur. Idem fol. 37.[74]

50. in medio "[Unio] haec mentis est ac fidei"[a] adderem "et spei Charitatisque" ut in formis hereticorum fides tollatur. Nam fides nisi ad eam spes accedat et caritas neq⟨ue⟩ [...] perfecte in Christo, neque corporis eius vivum membrum efficit, ut est in Conc. trident. sess. 6. cap. 7[b].[75]

---

[a] In *Prot.* HH, f. 16r, between "ac fidei" and "adderem et spei (...)": "loquitur hic quomodo Deus uniatur homini per Christum idcirco adderem, ut spei (...)".

[b] *Prot.* HH, f. 16v, adds: "Decreti de iustificatione".

---

objects, such as alchemical gold and silver, may have the same shape and characteristics as the original things, Thomas admitted that alchemy may produce them, but he denied that they were exactly the same. Also Caietanus, though with a larger amount of scepticism than Aquinas, did not exclude the very possibility; see Thomas Aquinas *1540*, fols. 121v-122r.

[72] In the dedicatory letter of the third part to Ludwig III, Duke of Württemberg, Erastus mentioned two physicians of the Duke, J. Kulmann and P.C. Phrygius (Seidenstiker, ca. 1483-1543). Some works by the latter were prohibited since 1546; in the Index of Venice (1554) and in other Indexes, he was prohibited as a heretic; see ILI, X, p. 320. This total prohibition was also adopted in the Clementine Index (1596); ILI, IX, p. 967.

[73] Achilles Pirmin Gasser (1505-1577) was prohibited as a heretic in the Indexes of Venice (1554), Rome (1559, 1564, 1590, 1593, 1596), Parma (1580), and Spain (1583); see ILI, X. p. 195; IX, pp. 800, 862, 931. For the *censurae* of Gessner's works, see ch. Gessner, Introduction.

[74] On pp. 36 and 37 of part III, Gn 1: 11-12 is quoted, regarding God's order to the Earth to generate plants and animals.

[75] Erastus rejected Paracelsus' analogy between the influence of the quintessence upon bodies and that of God upon man. Ch. 7 of *Decretum de iustificatione* (13 Jan. 1547; *Concilium Tridentinum,* V, pp. 793-794) highlighted, in addition to faith, the need of the other two theological virtues, that is, hope and charity.

Ex tractatu de causa [morborum] continente.[76]

Pag. 63. ad medium "licet ex Scholasticis Theologis quosdam ita sensisse non nesciam" delerem hoc, quia heretici solent libenter in invidiam vocare scholasticos Theologos, et si qui ex scholasticis[a] id dicunt, alia ratione dicunt, quam hic aut non intellexit, aut intelligere noluit.[77]

Ex parte quarta disputationum [etc.][78] 406r

131. initio "praeclariss⟨i⟩mus [praes]tantiss⟨imu⟩s tum eruditionis, tum pietatis plen[us]" deleantur, cum sint laudes libri expurgandi[b].[79] Idem de Tatiano Assyrio cum ait "viri summi sanctissimi et vetustissimi" expungendum hoc totum est quia is Tatianus fuit hereticus, licet antea [fuerit] discipulus Iustini martyris: ut est apud Eusebium lib. 4. cap. 26. Iren. lib. 1. c. 3. et alios. Fuit enim auctor [Encratitarum].[80]

16[3]. in princ⟨ipi⟩o "Attamen Plinius et Hieronymus" tollatur totum usque ad "[ad] quod reverti [nos] decet" fol. 168. inclusive. Nam praeterquam quod eae rationes tales non sunt, ut convellant, quae scribit S. Hieronymus, asserit fabulas inesse in ea S. Pauli [vita][c], quam Gelasius Pont. Max. in Concilio Romae habito cum 70.

---

[a] In *Prot.* HH, f. 16v, after "ex scholasticis": "concedunt alterationem in indispositionem transire, et permutari posse, id dicunt (...)"; after "intelligere noluit": "neque dicunt, id quod veritati, et eruditorum omnium opinioni maxime adversantur, ut illis hoc loco adscribit Erastus".

[b] In *Prot.* HH, f. 16v, after "libri expurgandi": "nempe Ioannis Vicieri de praestigijs Daemonum".

[c] In *Prot.* HH, f. 16v: "S⟨anct⟩i Pauli p⟨rim⟩i Eremitae vita" [That is, the life of Paul of Thebe, written by Hieronymus].

---

[76] The third volume of *Disputationes* contains in appendix *De causa morborum continente tractatus*, with a title-page, a dedicatory letter to Johann Crato von Krafftheim (1519-1585), author of medical works and imperial physician, and an autonomous page numeration (III, 143).

[77] Erastus denied that qualitative changes could be brought about by the motion of parts, charging of ignorance those who sustained this possibility, among which several theologians.

[78] "Pars quarta et ultima. In qua epilepsiae, elephantiasis seu Leprae, Hydropis, Podagrae et Colici doloris vera curandi ratio demonstratur, et Paracelsica solidissime confutatur".

[79] Wier's *De praestigiis daemonum*; see *supra*.

[80] Tatianus is identified as leader of the "Encratitae" in Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, IV, 29 (note 26); see also Ireneus, *Contra haereses* I, 3 (on the heterodox interpretation of Scripture). This sect propagated a strong rigorism; cf. DHGE, XV, pp. 455-56.

Episcopis scribit se reverenter accipere, cum ait: Vitas Patrum, Pauli, Antonij, Hilarionis, et omnium Eremitarum quas tamen [vir] beatiss⟨imu⟩s scripsit Hieronimus cum omni honore suscipimus. Ut habetur dist. 16. cap. Sancta Romana Ecc⟨lesi⟩a.[81]

17[8]. Verba Moysis iuxta vulgatam editionem scribantur.[82]

253. In medio, tollantur laudes Theodori Zuingeri, qui est auctor p.[ae] classis.[83]

Ex Epistolis de Astrologia Divinatric[e], Impress. Basileae per Petrum Pernam an⟨no⟩ 1580. in 4.° fol.[84]

Tollatur epistola candido lectori, Io. Iacobi Grynei,[a] tum quia Melanchtonem laudat, et Simonem Grineum, et Thomam Erastum, tum quia alter[c]ationes de rebus sacris, dicit se dubitare an risu an planctu sint prosequend[ae], cum lugendum sit propter iacturam animarum, quae cum dubitent de verbis sacrae scripturae, et de determinatione ecclesiae, imo oppositum teneant damnatae sunt[b].[85]

Quamobrem D. Paulus ad Corinthios, Obsecro, inquit vos fratres [per] nomen Domini nostri Iesu Christi, ut ipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schysmata. Quae verba non ridentis sunt, sed dolen-
406v tis.[86] Et pag. [5] post medium // ibi "cum ut de religionis doctrina"

[a] In *Prot.* HH, f. 17r, after "Grynei": "tum quia Auctor est primae classis, tum quia (...)".

[b] In *Prot.* HH, f. 17r, after "determinatione ecclesiae": "et eo magis quia cum consensu rationis, et pertinacia S. Thom. 1 p. q. 32 art. 4".

[81] The Censor cited a Decree by the Roman Council of 494, which established the canon of the religious writings; cf. Mansi, 8, cols. 146-51 (the phrase on Hieronymus is on col. 149).

[82] Erastus challenged information about monstruous forms of life as reported by Plinius. Hieronymus, an anonymous biography of Paul, Plutarchus and others. On p. 178 is a quote from Lv 13: 14-17, about ways of recognizing cases of leprosy by Hebrew priests.

[83] Theodor Zwinger (1533-1588), prohibited as a heretic in the Roman Indexes (1590. 1593, 1596); see ILI, IX, pp. 720, 843, 902. This prohibition was mainly due to *Theatrum vitae humanae*, the great encyclopedic work started by Konrad Lycosthenes, but finished and published by him. For this work and its prohibitions, see the note to ch. The Organization of the Index, doc. I.3, f. 207v, and ILI, X, p. 417.

[84] Erastus *1580*a. A collection of Erastus' letters on various issues, edited by J.J. Grynaeus (BIOGR.). The work was published only once.

[85] The letter which opens the volume is dated "Basileae Cal. Aprilis, M.D.LXXX".

[86] I Cor 1: 10.

usque ad "esse noverim" inclusive[a],[87] expungantur quia hoc [haereticorum] erratum est, quia se putant illuminatos, cum sint caeci: Nam in Petro et eius successoribus dictum est, tibi dabo claves regni coelorum, et pasce oves meas[88] quia sola apostolica Ecc⟨lesi⟩a, et eius legitimum in terris caput sunt veri Divinae voluntatis administri et interpretes[b].

Pag. 132. post medium[c] "et sacrosanctae religioni" delerem hoc, quia D. Thomas 3.° Contra Gentiles eam recte adhibitam non improbat, ut etiam supra [notavi].[89] Idem pag. 133. ad finem[d] a "praestantiores [omnes] theologi" usque ad "detestetur" inclusive, propter rationes quas adducit D. Thomas et Caietanus ubi supra.[90]

136. in medio "Impediri enim non potest" deleatur "non"[e].

162. initio "interdum eripere" dicatur "interdum tollere" ut [habet] vulgata lectio [Lucae 8°][f] propterque quod vox illa, Eripere, vim significare quandam videtur.[91]

175. in principio "sane cum suae aetatis Theologis" deleatur usque ad "asseveranter affirmavisset" inclusive. Videtur enim probare Sa-

[a] In *Prot.* HH, f. 17r, the passage from "da ut de religionis" to "esse noverim" is a quote.

[b] *Prot.* HH, f. 17r, adds: "ut preclare habetur in Conc⟨ili⟩o Trid⟨enti⟩no sess. 4. Decreto de editione, et usu Sacrorum librirum. Atque de Epistola Io. Iacobi Grynaei tot dicta sint".

[c] In *Prot.* HH, f. 17v, after "post medium": "de Astrologia scribens ait, esse oppositam veritati, et sacrosanctae (...)".

[d] In *Prot.* HH, f. 17v, after "ad finem": "cum de Astrologia scribit, quid eam praestantiores (...)"; and, after "teologi": "exercentur Sacra Scriptura hoc est, ipsemet Deus detestetur".

[e] *Prot.* HH, f. 17v, adds: "quia motus naturalis impedi potest, ne finem attingat, et terminum ad quem initio tendebat".

[f] In *Prot.* HH, f. 17v, after "Lucae 8.°": "ubi haec scribuntur, Venit Diabolus, et tollit verbum de corde ipsius".

[87] Pag. 5 (n. n.) of Grynaeus' introduction is referred to, not Erastus' text.

[88] Mt 16: 19.

[89] See note 35.

[90] See note 48.

[91] Probably Lc 8: 12 is referred to: "deinde venit diabolus et tollit verbum de corde eorum".

vonarolam in ijs, in quibus auctoritati summi Pontificis detrahere dicit[a].[92]

208. post medium "sed praestiterit videre" deleatur totum, usque ad "ut ex ipsius futura praecognosci queant" inclusive. fol. 211. Nam laedit famam Savonarolae, et haeretica dogmata[b] videtur approbare[93]

Ex disputationibus[c] de cometis.[94]

24. ad finem "Theologus" tollatur, quia laudatur Erastus ut Theologus, cum sit haereticus, nam est p.[ae] classis auctor.[95]

25. post medium "bonum et doctum" expurgantur haec, quia laudes sunt Pernae, qui impressit libros continentes haereses, ut hi Erastiani sunt.[96]

26. initio "et Divinis [tuis]" tollatur usque ad "pergi" inclusive. quia laudat Erastum.

407r 27. in fine deleantur laudes Ioannis Ricardi, si is est Ioannes [Ricardus] auctor primae classis.[97]

---

[a] *Prot.* HH, f. 17v, adds: "et ipse Erastus se [palam] profitetur à Pontificis Dogmatibus discessisse". [b] In *Prot.* HH, f. 17v, after "haeretica Domata": "quae illi ascribit, videtur approbare". [c] In *Prot.* HH, f. 17v: "dissertationibus".

---

[92] On pp. 174-75, Erastus challenged that fourteenth-century astrological predictions on the coming of a false prophet would have announced the appearance of Savonarola, arguing that the latter was not a false prophet but the champion of right and reasonable views. See also the next note.

[93] At the outset of letter XV (pp. 207-236), addressed to "D.I.C., Medicus, et Mathematicus", Erastus discussed contemporary predictions concerning Savonarola's death, because referred to by his correspondent as a proof of the partial soundness of astrology; he denied that Savonarola's views were heretical.

[94] *De cometis dissertationes novae,* a collection of treatises by M. Squarcialupi, A. Dudith, S. Grynaeus, containing also two essays by Erastus, who published this work at Basel in 1580 (Erastus *1580*b), the one and only edition.

[95] The quote is in Dudith's preface to the text of Squarcialupi (*De cometa in universum atque de illo qui anno 1577, visus est*), addressed to this author, who criticized Erastus' scepticism about astrology.

[96] Dudith qualified Perna (the publisher of the volume) as "industrius, bonus et doctus typographus amicus noster communis". Twenty-six of the works published by Perna were prohibited in several Indexes; see ILI, X, pp. 477-78. For Pietro Perna, see BIOGR.

[97] At the outset of his text, Squarcialupi stated that he was asked to write on this topic by "Ioh. Rucardus, phisicus insignis". Johann Ruchard (from Torgau, author of religious works dedicated to exponents of the court of Saxony) was not "Joannes Richardus", prohibited as

33. post medium "hoc fatum fixum est" expungatur "fatum fixum".

35. ad finem "alicubi necessario sunt" tollatur "necessario"[a] deleantur [istae] laudes Camerarij nempe " tanti nominis vir".

36. post principium "non potuere" dicatur "vix potuere"[b].

38. 8. "demonstratae religionis"[c] deleatur vox "religionis" quia cum scribatur a Camerario haeretico, quem appellat Erastus suum, sugillare catholicam fidem de religione videtur[d].

65. ad finem. "imo etiam sapientum" tollatur. paulo infra "Nam si recte rem" expungatur usque ad "utrumque sit" inclusive.[e] item "non ab re" deleatur, quia casu nihil [revera] accidit, sed Dei providentia omnia gubernantur[f].

84. ante medium[g] "at hic e medio non tollitur" dicerem "et hic sepe e medio non tollitur" quia in Evangelio mortuus est [...] etc.

86. post principium "Servator" dicatur "Salvator".

87. ante medium "optanda mors utrique cum iusto tum iniusto" delerem hoc, quia sunt ambigua, nam iniustus in peccato mortali existens, debet optare spatium veniae et poenitentiae, et non mori in peccato; nam mors peccatorum pessima; nisi vere poenitens quis, ob [v]itanda deinceps peccata id optet: cum tum in hoc etiam se debet Deo committere et benè agere.

---

[a] In *Prot.* HH, f. 18r, after "necessario": "quia bella, et penuriae necessario non sunt, deleantur (...)". [b] *Prot.* HH, f. 18r, adds: "loquitur de populis se invicem bello vexantibus, quos dixit non potuisse non se vexare mutuis damnis eorum, et loquitur absolute de populis". [c] In *Prot.* HH, f. 18r: "Sunt hac aetate errores demonstratae religionis". [d] *Prot.* HH, f. 18r, adds: "quasi hactenus ipsa erraverit". [e] *Prot.* HH, f. 18r, quotes the passage from "Nam si recte" to "utrumque sit". [f] In *Prot.* HH, f. 18r, after "inclusive" the text is: "male enim sonant, quasi velit casu aliqua accidere, et fortunam ethnicam esse, quod est falsum, sed Dei providentia quae in sua dispositione non fallitur omnia gubernantur". [g] In *Prot.* HH, f. 18r, after "ante medium": "cum de nomine pessimo ait, at hic (...)"; after "tollitur": "quia aliquando tollitur siquidem in psal. 54 scriptum est, Viri sanguinum et dolosi non dimidiabunt dies suas, ubi glossa interlinearis ait ex D. Aug(ustin)o intra tempus peribunt, quod sperant, et Nicolaus de Lyra, Non vivant secundum medietatem vitae suae naturalis, quia mors valium acceleratur".

---

a heretic in the Clementine Index (1596); see ILI, IX, p. 605. The reference is to J. Richard Ossanaeus (von Oss), professor of law at Ingolstadt and author of works on civil and canon law. The next pages considered (until p. 89) belong to Squarcialupi's text.

89. post medium "Christum non proprie" abhorrent piae aures audientes christum non proprie loquutum, qui est sapientia patris. idcirco dicerem "Christum alio modo".

129. post principium et deinde, Sacrae Scripturae verba iuxta vulgatam editionem ponantur. delerem etiam hoc loco nom[en] Pauli Fagij auctoris p.ae classis et loco illius dicerem "cuiusdam".[98]

407v 187. in fine "Servatoris" dicatur "Salvatoris"[99]

190 ante medium "magni vir ingenij et doctrinae praestantis" tollatur, quia sunt laudes Erasti.

193. post medium "verum utrumque ridiculum sit hoc loco" expungerem hoc ne forte ad sententias sacras, proxime adducatas, referri possent.

195. post medium "vita dignissimus" deleatur, quia de Erasto dicuntur.

In libris eiusdem Thomae Erasti de putredine et de febribus, Impress⟨is⟩ Basileae Leonardum Oporinum an⟨no⟩ 1580. in 4.° fol.[100] nihil reperi quod expurgandum videretur.

[...] [Ita] expurgabat Ravennae, die 12. februarij. 1599.
Hieronymus Rubeus Ravennas, unus ex deputatis
subijcens demiss[e] omnia iudicio domina⟨tionum⟩ vestrarum.
fr⟨ate⟩r Alb⟨ertu⟩s Chellius de Lugo Inq⟨uisit⟩or Generalis
Romandiolae super hereticam pravitatem vidit. [...][a]

[a] "Fr⟨ate⟩r (...) [...]": in another hand (autograph by Chelli). On f. 408v, an annotation: "Ric⟨evut⟩a dal P. Inq⟨uisito⟩r di Faenza a 11 d'Agosto".

[98] This quote regards a reply by Erastus to Squarcialupi (*De cometarum ortu, natura et causis tractatus: in quo Arist. sententia explicatur, et* (...) *defenditur*), on pp. 97-166, in the same volume. On p. 129, some Biblical texts regarding God's power over atmospheric events are cited, mostly already referred to, such as, Gn 2: 6; Iob 36: 27-28 and 38: 17-18; Ps 135: 6-7; Jer 10: 13 and 51: 16; Am 5: 8. Erastus used the translation of Genesis by Paul Fagius (for prohibitions, see ILI, X, p. 179) in *Exegesis sive expositio* (...) *literalis et simplex in quatuor capita Geneseos*, printed at Isny in 1542.

[99] The quote on p. 187 and the following pages all regard Dudith's treatise (*De cometarum significatione,* on pp. 167-96), which was a defence of Erastus against Squarcialupi.

[100] Erastus *1580*c.

3

Alberto Chelli da Lugo,[101] Inquisitor of Faenza, to Simone Tagliavia de Aragon, Card. of Terranova, in Rome[102] (Faenza, 1 August 1599)

ACDF, Index, III.4, fols. 82r-83v
(autographical the final part and the subscription)

(...) Mandai altresì alcune correttioni et espurgationi fatte in questa Pro⟨vinci⟩a da diversi deputati degl'ordinarij SS.ri Vescovi, et da me. come anco mando a V.S. Ill.ma, et R.ma al presente l'espurg⟨ation⟩e, et corret⟨ion⟩e del opre di Thomaso Erasto, et delle centurie d'Amato Lusitano, in matteria di Medicina, fatte dal S.or Hieronimo Rossi in Ravenna, uno de' diputati correttori professore di arte Medica, et Dottore.[103] (...) 82r

Da Faenza il p⟨rim⟩o d'Agosto 1599 83r

F. Alb. Chellio da Lugo
Inq.re di Faenza

[101] Alberto Chelli; BIOGR.

[102] Simone Tagliavia de Aragon; BIOGR.

[103] In 1597 and 1598, the Inquisitor sent in to Rome two groups of *censurae*; see ch. Medicine and Natural Philosophy, docs. 4 and 19. Rossi's *censura* of Erastus is the previous doc.; for that of Amatus Lusitanus, see ch. Amatus Lusitanus, doc. 5.

24
EUCLIDES

No work by Euclides (fourth-third century BC), or one attributed to him, was ever prohibited by the Roman Congregations. As a rule the Congregation for the Index did not prohibit works by classical authors. Moreover, in the case of Euclides a censorial intervention, in particular as to his *Elements*, was hardly imaginable, considering the technical nature of the work and its crucial function in mathematical teaching for centuries all over Europe. However, the wide spread and use of the *Elements* gave rise to numerous editions; many of these were edited by Protestant authors, were dedicated to Protestants, or else contained dedicatory epistles with polemical remarks concerning the Church of Rome. In many cases, it was sufficient to cross out the name of the editor or that of the addressee of the dedicatory letter, as was frequently done in mathematical works possessed by the libraries of religious orders or of individual Ecclesiastics in Italy.[1] In other cases, the dedicatory epistles or the introductions had to be prohibited on the basis of the Index Rules. However, it is remarkable how few (strictly) mathematical works were placed in the Index, taking into consideration also those condemned with the proviso "donec corrigatur". The document reproduced below, although without any intrinsic importance, is a salient example of this tendency, because it regards an edition of one or more works by Euclides (or attributed to him) that was examined only for its dedicatory letter, which the Neapolitan Censors proposed to eliminate. According to the Rules of the Index the elimination required a decree, and this should follow the prohibition of the work with the stipulation "donec corrigatur". However, a similar decree concerning Euclides' works was never issued. In similar cases the Congregation for the Index often decreed

[1] See, for example, mathematical works by Protestant authors possessed by the ancient Library of the Collegio Romano, now held in Rome, Biblioteca Nazionale.

the elimination in an informal way, without recording the decision in the *Diari*, and authorized the local inquisitor or Bishop to introduce the elimination in the copies of works for which they received requests for reading permits. However, without a formal prohibition, a similar procedure regarded as a rule a small number of copies. This holds in particular for the work under consideration, because, as we shall see, it was certainly hard to identify, also for the functionaries of the Congregation in Rome.

1

Neapolitan Censors of the Congregation for the Index,[2] Expurgatory *Censura* of an Edition of One or More Works by Euclides (Naples, 4 December 1598)

ACDF, Index, XXIII.1, f. 24r

24r (...) Euclides Impressus Basilaeae. deleatur epistola Ioannis Oldenolphij.[3]

[2] See the introductory note in ch. Cardano, doc. 65.

[3] There is no sixteenth-century author known under the name of Johannes Oldenolphius (or similar). During the sixteenth century five editions of Euclides' works appeared in Basel: the first Greek edition of *Elementa* (1533), printed by J. Herwagen; a Latin edition issued in 1537 by Herwagen (*Elementa, Optica, Catoptrica, Data, Phaenomena*), reprinted in 1546; an edition of books I-VI of *Elementa* edited by Johann Scheubel, printed in 1550 by Herwagen in a joint edition with Scheubels' *Regulae*; a joint edition of *Elementa* and other works by Euclides, printed in 1558 by Herwagen and B. Brand; a German edition of books I-VI, printed by J. Oporinus (1562). None of these editions contains a letter written by a certain "Oldenolphius", or by a person with a similar name. The same holds for other sixteenth-century editions issued in other cities. The Neapolitan scribe who copied the *Censurae* in Index XXIII.1 had a poor knowledge of Latin and frequently garbled names, abbreviations, and expressions; see, for example, ch. Wecker, doc. 1. However, no name of the editors of the sixteenth-century editions seems reducible to "Oldenolphius". Apparently, the most probable explanation is a deformation of "Oldendorpius"; again, we do not know about any edition of Euclides' works by Johannes Oldendorp (ca. 1488-1567), published in Basel or elsewhere. Apart from the attribution, the edition examined might have been the one edited by Scheubel, which reproduced a letter to the Senate of Tübingen, praising the latter's religious and civil politics.

25

EUNAPIUS SARDIANUS

In the sixteenth century the well-known work *De vitis philosophorum et sophistarum* by Eunapius Sardianus (fl. fourth-fifth century AD), an admirer of the Emperor Julian and a convinced opponent of Christianity, appeared in a Latin translation[1] by Hadrianus Junius.[2] It was prohibited in the Spanish Index of 1583 and expurgated in that of 1584.[3] At a meeting of the Congregation for the Index on 12 February 1588, Francisco Fernandes Galvão presented a *censura* of this work (docs. 1-2).[4] Subsequently, the translation was included in the Roman Indexes of 1590 and 1593.[5] In the early 1590s, Bartolomé de Miranda, Master of the Sacred Palace, advised that the work not be permitted, except in a corrected version, and to substitute Eunapius' name for that of Hadrianus Junius.[6] In his *Animadversiones in Indicem* (fall 1593), Pope Clement VIII questioned the prohibition of ancient authors, explicitly mentioning Eunapius' work.[7] Eventually, the

---

[1] First edition: Eunapius *1568*; other sixteenth-century editions: Eunapius *1596*a and *1596*b.

[2] Adriaen de Jonge; see BIOGR. and ch. Junius.

[3] See ILI, VI, pp. 309, 815-16; see also p. 998, for the text of the 1584 expurgatory *censura*. The expurgation is also reproduced in *Index (...) collectus*, p. 277.

[4] In ch. The Organization of the Index, sect. VIII, doc. 10 (1588-1590), f. 209r, the work is listed as one of the books corrected by the fourth class of Consultors. However, Galvaõ is mentioned among the members of the third class in ch. The Organization of the Index, sect. VII, docs. 2-3. Cf. BIOGR.

[5] ILI, IX, pp. 812 and 873. See also The Organization of the Index, sect. VIII, doc. 13, f. 8v, where the work is listed as corrected in Rome and Spain (ca. 1596).

[6] Bartolomé de Miranda, in The Organization of the Index, sect. V, doc. 17, on f. 25r: "Eunapius Sardianus de vitis philosophorum, et sophistarum, graece et latine editus. Hadriano Iunio interprete quamdiu correctus non fuerit. Melius forte titulus Hadriani Iuniii translatio Eunapij Sardiani, de vitis philosophorum et sophistarum, quandiu non corrigatur. Hadriani Iunij translatio Eunapij Sardiani de Vitis philosophorum et sophistarum quamdiu non corrigatur. erat hic liber positus in litera E. atque incipiebat. Eunapius Sardianus de vitis philosophorum etc". The document was composed between 5 December 1592 (see note 92 to doc. 49 in ch. Della Porta) and June 1597 (death of De Miranda).

[7] Ch. The Organization of the Index, sect. I, doc. 6, f. 247r.

book was not placed in the Clementine Index (1596), probably because it was written by an ancient author.[8]

In his examination of the translation, Galvão noted primarily that the translator was a heretic and that, as a consequence, his name had to be erased from the book. He furthermore noticed that Junius had dedicated the work to Queen Elisabeth of England. But although Eunapius was considered a pagan and "in christianam religionem pessime affectus", which was manifest in his explicit scorn for monks and for the veneration of the relics of saints and martyrs, Galvão did not conclude that the work had to be prohibited, and he only advised that marginal annotations be added in possible future editions. According to the author of the short Neapolitan correction, the translator's name, a passage in Greek and the dedication to Queen Elisabeth had to be crossed out (doc. 3), while Ambrogio da Asola solely proposed the removal of the latter (doc. 4). Eunapius' work is considered here because it contains crucial information on the philosophy of post-Plotinian Neoplatonics, which had an important role in sixteenth-century epistemological and ontological debates.

[8] See also Rule VII of the Clementine Index, in ILI, IX, p. 922: "Antiqui verò, ab ethnicis conscripti, propter sermonis elegantiam, et proprietatem, permittuntur, nulla tamen ratione. pueris praelegendi sunt".

1

Francisco Fernandes Galvão, *Censura* of *De vitis philosophorum et sophistarum*

(Rome, ante 11 February 1588)

ACDF, Index, *Protocolli*, C (II.a.3), fols. 74r-75r
(autograph)

Circa Eunapij Sardiani Librum de Vitis Philosophorum et Sophi- 74r
starum, Antverpiae impressum apud Plantinum anno domini 1568[9]—

In primis liber hoc utilis est, ut pote quare non solum historiam philosophorum et sophistarum continet, sed et[a] multa quae sub Constante et Iuliano apostata, aliisque Imperatoribus ad historiam Ecclesiasticamque attinentia gesta sunt complectitur.

Qui hunc librum ex Graeco vertit haereticus est, Hadrianus inquam Iunius Hornanus.[10] ideoque nomen eius ubique delendum—

Librum hunc dedicavit Elisabethae quae Angliae Regina se gerit et in proemio[11] sicut et in Acrostichi[12] eam impense laudat, lucidam virtutum facem[b], pietatis imaginem, sidereo dimissam polo vocat et alia quae omnino tollenda sunt.

Author vero Ethnicus est, et in christianam religionem pessime affectus, et ideo Constantino Imp. detrahit quia Fana deorum toto orbe celebratissima evertebat, et Christianorum usui aedificia extruebat, ut videre est pag. 50. l. 10 – et 53. l. 18. Iulianum vero apostatam divinissimum vocat ob revocatum idolorum cultum et religionem christianam suo tempore depressam ut pag. 57. l. 18. et pag. 163.

In Monachos sic invehitur pag. 84 – Fidem in sacra loca invexerunt

[a] "et": in the interlinear space.
[b] "facem": in the interlinear space.

[9] Eunapius *1568*.
[10] See note 2.
[11] Eunapius *1568*, pp. 3-11.
[12] Eunapius *1568*, pp. 12-13.

Monachi sic dicti, homines quidem specie, sed vitam turpem porcorum more exigentes, qui in propaculo infinita ita atque infanda scelera committebant, cuius tamen pietatis pars videbatur sacri loci reverentiam proculcare: Nam et ea tempestate quivis atram vestem indutus quique in publico sordido habitu spectari non abnuebat is tyrannicam obtinebat authoritatem: in eam virtutum opinionem venerat id genus hominum.

74v Eadem pag. 84. linea 20 – Christianos irridet quia reliquijs Martyrum honorem deferebant – sic enim habet. Illi ipsi Monachorum Canobi collocarunt, ut pro diis qui animo cernuntur, servos et quidem flagitiosos divinis honoribus percolerent, hominum mentibus ad cultum, ceremoniasque obligatis: ij namque condita et salita eorum capita qui ob Scelerum multitudinem à Iudicibus extremo supplicio fuerant affecti pro divis ostentabant, ijs genua submittebant, eos in deorum numerum receptabant, ad eorum sepulchra, pulvere, sordibusque conspurcati: in his nonnulli Martyres, diaconi alij et legati, arbitrique precum, petitionumque apud deos nominabantur cum fuerint Servitia infida et flagris pessimè subacta, et quae cicatrices sceleris, ac nequitiae vestigia corporibus circumferrent, huiusmodi tamen deos fert tellus.

Sed quamvis haec ita sint tamen integrum librum retinendum esse sentimus, quoniam haec licet pessima et virulenta, ab homine tamen Ethnico prolata, nihil pias aures fidelium possunt offendere. Imo ubi venenum reperitur, aliquid antidoti latet, quod Christianae religioni usui esse potest, nam quae ex Monachorum detractione habemus Monachos tunc temporis vesti[...]pullis usos fuisse, et in aedes sacras et earum ministeria deputatos, et in maxima reverentia à reliquis christianis habitos. Neque inter tot scelera infanda quae ipsis obijcit, aliud sigillatim refert, quam sacri loci reverentiam proculcare, fanorum inquam quae ipsi sacerrima habebant.

Maledicentiae v⟨identu⟩r quae in christianos Ethnice homo evomuit quod reliquijs Martyrum honorem deferrent – confirmant sanctissimum Ecclesiae usum de veneratione sanctorum et ostendunt quanta iam ab antiquis temporibus essent in veneratione Martyrum reliquiae et quantus honos sepulchris sanctorum fuerit delatus ad quae pij homines abiectis vestitibus et cenere conspersi accederent ad depre-
75r //candam peccatorum suorum veniam per sanctorum intercessionem.

Ideoque retinendus liber integer videtur, vel certe beneficio scholiorum ad margines, vel praefationis in principio poterunt haec[a] reparari –.

quod v⟨ers⟩o pag. 24 lin. 18. de Apollonio Tyaneo dicit, vitam eius[13] potius accessum dei ad homines nominari debere, et quod mediae [videtur] inter deos ac mortales naturae particeps. Eam opinionem Ethnici homines de Philosopho hoc (seu potius Mago ut dicit D. Hieronymus) conceperunt, ideoque nihil offendit, neque quod pag. 29. l. 8. divinum vocat porphyrium, sunt enim epitheta quae gentiles alijs, insignibus in quacunque arte tribuere soliti erant –.

Franciscus Fernandez
Galvanus. Doctor Theologus

2

Decree of the Congregation for the Index (Rome, 11 February 1588)

ACDF, Index, *Diari*, 1, f. 32r[b]

Die XI[a]. Februarii 32r

Cong⟨regati⟩o habita apud Card. Columnam[14] ubi interfuerunt reliqui adhibitis Consultoribus.

Censuras retulerunt D. Silvius Antonianus[15] in Centones Lelii Ca-

[a] After "haec": a word crossed out.

[b] Draft in ACDF, Index, *Protocolli*, B (II.a.2), f. 78r: "1588 die 11.ª Februarii. / Habita fuit Congregatio Ill.mi et R.mi D.D. Cardinalis Columnae, et interfuerint omnes Ill.mi et R.mi D.D. Cardinales Deputati. (...) / 2° loco R. Dominus Franciscus Olissiponensis retulit Censuram in Eunapium Sardanianum".

[13] An anti-Christian writer, Hierocles of Nicomedia, paralleled Apollonius (a Neopythagorean sage living at the beginning of the Christian era) with Christ, which provoked a reply from Eusebius. See OCD, p. 86.

[14] Marcantonio Colonna; BIOGR.

[15] Silvio Antoniano; BIOGR.

pilupi,[16] D. Franc(iscu)s Ulixbonensis[17] in Eunapium Sardianum, Abbas Maffa[18] in Ioannem Quintinum.[19]

3

Neapolitan Censors of the Congregation for the Index,[20] Expurgatory *Censura* of *De vitis philosophorum* (Naples, 4 December 1598)[21]

ACDF, Index, XXIII.1, f. 23r

23r Eunapius Sardianus de vitis philosophorum Antverpiae 1596[22]

dele in tit(ul)o Hadriano Iunio Interprete.

In epistola dedicatoria Hieronimi Comellini in lin. 7. dele Hadria Iun.

In lin. ij dele Iun.[a] In lin. 18 dele Iun.

Post Vitam Eunapij dele omnes versus sequentes grecos usque ad finem paginae.

In alia Impressione, dele epistolam dedicatoriam ad Helisabettam Angliae Reginam 1568[23] impressa, una cum versibus ad eandem. Ecce Dionei.

[a] The interruption is in the ms.

[16] Lelio Capilupi (1497-1560), *Cento Vergilianus*, prohibited in the Indexes of Rome (1559, 1564, 1590, 1593, 1596) and Spain (1583); see ILI, VIII, p. 576; IX, pp. 632, 889. 829; VI, p. 428.

[17] Francisco Fernandes Galvão (BIOGR.), the author of the *censura* in doc. 1.

[18] Marcantonio Maffa; BIOGR.

[19] Jean Quentin (1500-1561), condemned as an heretic in the 1590 Index of Rome; see ILI, IX, p. 401.

[20] On this group of Censors, see the introductory note to ch. Cardano, doc. 65.

[21] The codex was sent in to Rome in January 1600; see ch. Origanus, doc. 7.

[22] Probably Eunapius *1596a*.

[23] See *supra*, notes 11 and 12.

4

Ambrogio da Asola,[24] *Censura* of *Vitae philosophorum* (Rome, post 1596)

ACDF, Index, *Protocolli*, N (II.a.12), fols. 63r, 64r[a]
(copy; autographical subscription)

In libro qui inscribitur vitae Philosophorum impresso Lugduni ex 63r
officina Plantiniana apud franciscum Rafelengium 1596.[25]
in sextodec⟨im⟩o.
Vitas Philosophorum eunapij Sardiani interpretatus est Hadrianus Iunius Hornunus Hereticus, qui fol. 551. suam interpretationem dedicat ad Sereniss. Potentissimamque Elisabetam Reginam Angliae etc. et tam laudat a religione doctrina caelestium rerum recta quam administratione Regni, usque ad fol. 555. praeterea nihil aliud in eo lib. correctione egere visum est dignum.
Haec sunt quae hactenus ad manus meas venerunt omniaque 64r
sub[...], et S⟨anc⟩te R⟨oman⟩e Ecclesiae censure humiliter subijcio idem D. Ambrosius qui supra.

[a] Copy in ACDF, Index, *Protocolli*, CC (II.a.25), f. 207v.

[24] Ambrogio Biturno; BIOGR.
[25] Eunapius *1596*b.

26
GEORG FABRICIUS

The extensive production of Fabricius (1516-1571) was mainly humanist, and partially naturalist, rather than theological. However, his poetical compositions, for the most part religious, voiced his Lutheran creed, and as Rector of an important school he had an institutional role in the Protestant camp. This explains the Catholic reactions. His *Odarum libri tres* were prohibited in the Indexes of Rome (1557) and Louvain (1558),[1] while the anonymous *Instructiones nonnulle* probably prompted his prohibition as a heretic in the Roman Indexes of 1559 and 1564.[2] Subsequently, he was included among the heretical authors in the Roman Indexes of 1590, 1593, 1596, in the 1583 Index of Spain, and also in the later ones.[3] In Spain, his religious role was initially overstated, so that in 1579 Juan De Mariana included him in a list of *haeresiarchae*, as did the 1583 Index.[4] In Rome, however, during the preparation of the Sixtine Index Alfonso Chacón and Roberto Bellarmino removed Fabricius from that list, and as a consequence subsequent Roman Indexes qualified him merely as a heretic.[5]

Fabricius' poetical production had a strong spiritualistic flavour, and his editions of ancient authors and of early Christian poets were widespread and generally praised. Thus, also in his case, the general prohibition did not prevent attempts to authorize the reading of at least some of his works. And once again, like in other cases, the most flexible position was expressed in the Expurgatory Index of Antwerp (1571), which authorized the reading of his edition of *Poetae christiani* (with corrections that did not distort the work), and of other

---

[1] See ILI, VIII, p. 477; II, pp. 312-13.

[2] See ch. The Organization of the Index, sect. I, doc. 1, f. 225r; ILI, VIII, pp. 476-77. 763, 840.

[3] ILI, VI, p. 334; IX, pp. 816, 877, 946.

[4] ILI, VI, pp. 63, 974-76.

[5] ILI, IX, p. 313; Godman 2000, p. 286.

works too, including his description of Rome that prompted the judgement in the *Instructiones*.[6] The Antwerp Index also permitted the reading of his essay on mineralogy, *De metallicis rebus ac nominibus*, on condition that only one phrase should be crossed out, that is, the one concerning two "orbis terrarum lumina, Martinus Lutherus et Philippus Melanchthon". The Spanish Expurgatory Index (1584) authorized the reading of this book on the same conditions,[7] and the incriminated phrase returns in the only extant document about Fabricius' mineralogical work in ACDF. The Roman *censura* took into consideration the position expressed in the Antwerp Index as well as the general esteem enjoyed by the works of the Lutheran student. Shortly after 1590, Giovanni Francesco Bordino included his edition of the Christian poets in a list of books to be corrected, and in the same period a functionary (or Consultor) of the Congregation for the Index mentioned *De metallicis rebus* among the works asked for by scholars from various disciplinary fields.[8] But these attempts were in vain; no official correction of Fabricius' works was issued and later Roman Indexes also included his *Saxoniae illustratae libri novem*, prohibited in 1631.[9]

[6] ILI, VII, pp. 736-38 and 785-86.

[7] See ILI, VII, p. 772, under Gessner, who was the editor of this work: "Idem De reb. metallicis, et fossilibus cum Georgio Fabritio de rebus metall. 21. B. plumbeis sarcophagis mortuorum corpora imposta, Melanchthonis, et aliorum nominibus omissis" (this correction is also in *Index* (...) *collectus*, p. 151); VI, p. 993. See *infra*, doc. 1. This book was not reprinted.

[8] See ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 3, f. 234r; cf. ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 1, f. 230v.

[9] ILP, pp. 334-35.

1

Anonymous, Note on *De metallicis rebus ac nominibus observationes*[10] (Rome, ca. 1588-1591)[11]

ACDF, Index, *Protocolli*, H (II.a.7), f. 436r

436r (...) Georgius Fabritius in observationibus rerum Metallicarum cap. vij ubi de plumbo nigro loquitur car. 21.

Plumbeis Sarcophagis imposita orbis terrarum Lumina duo Martinus Lutherus et Philippus Melanchthon.[12]

---

[10] Fabricius *1566*. This note was written in the same hand and on the same page as the one concerning Johann Kentmann (cf. ch. Kentmann, doc. 1), most probably by a Consultor or a functionary of the Index. In 1565 Gessner had published a collection of essays by other authors, entitled *De omni rerum fossilium genere* (...) *libri aliquot* (...) (Gessner *1565*). The third essay (dated 1566), with an introductory letter by Fabricius to Kenntmann, was entitled *De metallicis rebus ac nominibus observationes variae et eruditae, ex schedis Georgij Fabricij: quibus ea potissimum explicantur, quae Georgius Agricola praeterijt*. The Censor here referred to this essay, which has a separate numeration (pp. V n.n., 32). The phrase "Plumbeis (...) Melanchthon" was noted in the Indexes of Antwerp and Spain, but here it is cited in a different way, reproducing exactly Fabricius' text. This shows that the Censor checked the quote found in the Expurgatory Indexes.

[11] *Protocolli* H contains documents composed in the period when Giambattista Lanci and Vincenzo Bonardi were secretaries of the Index (1580-1591). Thus, the attention for Fabricius' phrase probably preceded the 1593 reprint of the correction published in the Antwerp Expurgatory Index (1571) in the so-called *Index* (...) *collectus* (see ch. The Organization of the Index, doc. VIII.13); see ch. Gessner, doc. 15. The same holds for the note regarding Kentmann (see note 10, *supra*).

[12] Ch. VII discusses *plumbum nigrum* (lead), distinguished from *candidum* (tin) and from *cinereum* (bismuth), analyzed in chs. V and VI. The description of lead is followed by a list of its uses and of opinions concerning its properties; in this context is the phrase on the sarcophagi of Luther and Melanchthon.

27

SILVESTRO FAZIO (FACIO)

A medical practitioner in Genoa from ca. 1570 till about the end of the sixteenth century, Fazio (ca. 1540 – post 1596) is not a particularly interesting figure from a scientific or a religious point of view.[1] His works, including a treatise on the plague which was translated in French, show that he was a typical representative of traditional medicine. Moreover, as a member of the Genoese gentry, he most probably was faithful to Catholic orthodoxy. His case is of some interest, however, because he is virtually the only scientist in ACDF documents who was not primarily investigated for his writings, views, or a petition to read forbidden books, but simply because one of his works had been published without the *imprimatur* of a Bishop or local Inquisitor. The need for a permission to print had been introduced by a Decree of the Fifth Lateran Council, and the Tridentine Index (1564) ordered in Rule X (confirmed in the Clementine and all successive Roman indexes) that the permission was to be printed in every copy of the work, threatening sanctions for defaulting authors and publishers. However, the Rule did not distinguish between cases in which the permission had not been asked for or not granted, on the one hand, and the mere omission to mention the *imprimatur* in the work printed, on the other. Fazio's case belongs to the latter category, and, as to our knowledge, the Congregation for the Index did not start further legal proceedings against the author or the publisher.[2]

Fazio's work discussed the case of a Genoese nun from a noble family, suffering from phthisis. She was attended by the physician Girolamo Veneroso, a relative of Fazio, who disapproved his mode of treatment. This dissension became a public affair, and turned into something very similar to a legal cause, including depositions, notary

---

[1] See BIOGR.

[2] On the title page of the book was written: "Con licenzia de' Superiori"; whenever the permission was not asked for or not granted, this would have been an aggravating circumstance.

acts and declarations by famous Italian professors of medicine. among whom Girolamo Mercuriale, Andrea Cesalpino, and Giovanni Talentone. To sustain his own position, Fazio published in 1596 a *Difesa*, the work examined by the Congregation, which prompted a *Risposta* by Veneroso.[3]

Initially, the Congregation ordered a *censura* of Fazio's book (doc. 1). As noted before, it seems likely that this decision was due to the book's being published without permission, which turned it into a suspect publication.[4] A similar control belonged to the cognizance of the local Inquisitor, however, or on this occasion to that of the Inquisitor of Florence, where the book had been published. Moreover, there was no indication of heterodoxy, and a phrase in the *censura* below seems to exclude a similar motivation.[5] Considering that Fazio's work concerned the case of a nun, and that in the meantime the conflict had gone beyond the borders of a local controversy, the Congregation probably intended to check whether the episode could possibly harm the clergy. However, if this was the motive, also Veneroso's work should have been examined, and apparently it was not.

Fazio's case constitutes one of the few exceptions to the rule that the Archives of the Index and the Inquisition do not hold requests for permissions to print, nor recordings of permissions granted in Rome or elsewhere. Rule X of the Index established that for authors active in Rome permissions could be granted by the Pope, by his Vicar or by the Master of the Sacred Palace, while elsewhere they were granted by the Bishop (or his delegate) or the local Inquisitor. The possible explanations for the aforementioned absence are two. First. it seems reasonable to assume that in Rome most of these requests were addressed to the Master of the Sacred Palace, whose Archive

[3] Fazio *1596*; Veneroso *1597*. The *Risposta* included the opinions of the mentioned physicians.

[4] Usually (see also doc. 1), the permission was articulated in two parts: the (positive) opinions of one or more Censors, then the *imprimatur* by an Inquisitor or Bishop. In Fazio's book, both were lacking.

[5] The Censor mentioned the absence of an *imprimatur* as something he did not know before examining the book, and thus notified it to the Congregation as something new. Obviously, it cannot be excluded that the Congregation ordered the *censura* without informing the Censor about this fact.

has probably been lost.[6] Second, even if the Holy Office kept lists of granted permissions, these were probably destroyed when the Archive was located in Paris. It is remarkable, however, that similar lists are never mentioned in the extant documentation.

[6] Recall that the Master's Archive has not yet been located, and probably till the end of the sixteenth century it did not even exist. See General Introduction, section 1.3 and Fragnito 2007.

1

Anastasio da Brescia,[7] *Censura* of *Difesa intorno allo sputar sangue* (Rome, 22 January 1597)

ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13), f. 121r-v
(autograph)

121r

Censura della difesa di Silvestro Faccio nobile Genovese intorno lo sputo del sangue stampata in Firenze in quarto .1596. Fatta per Don Anastasio di Bressa monaco Cassinense in Roma .1597. li 22. di Genaro[8]

Contra il mal uso quasi di tutti quelli, che compongono Apologie è diffese, ho scoperto questa di Sivestro faccio esser disposta, et ordinata. poiche non le ho ritrovato dentro ne cose contra la santa Fede, ne parole disdicevoli à buoni costumi, ne motto alcuno contra l'altrui reputatione è honore, come sono maledicenze, Ingiurie, falsità, ò altre simili imposture, anzi in questa si scorge lealtà d'animo, parole di Cortesia et riverenza con un timore singolar de Dio; percio, avertite le cose infrascritte, giudico questo libretto degno d'esser letto, honorevole, et de non puoco fructo per quelli, che sono dell'arte. Et in fede di tutto questo ho scritta et sottoscritta la presente mia.

Di Roma dalle stanze di .S. Saturnino in Monte Cavallo. li 22. di Genaro 1597.

Nel principio del libro non veggo osservato quello, che nel paragrafo quinto dell'Instruttione dell'Indice novo, titulo De Impressione librorum, viene comandato con queste parole. Talium autem virorum approbatio, unà cum licentia Episcopi, et Inquisitoris, ante initium operis imprimatur,[9] percio non ritrovandosi questa licenza, ne approbatione in parte alcuna del libro giudichino le sig.[rie] loro Ill.[me] che si deve esseguire, ò escusare per tal mancamento.

---

[7] Anastasio da Brescia; BIOGR.

[8] Thus, this *censura* preceded Veneroso's *Risposta*.

[9] See note 4.

Cart. ii. linea 23 cap. 2. Ragionando l'Authore dell'Aversario medico, dice queste parole "come s'egli fosse Esculapio, ò Dio eterno, che non potesse errare" non me piace, che sotto l'istesso paragone metta Dio eterno, et Esculapio, percio leggerei "come s'egli fosse Esculapio ò *medico,* che non potesse errare"[a].[10]

Cart. 17. cap. 4. dice l'authore havere lodato con parole un rimedio dell'Aversario, che pur nella mente sua conosceva esser stato errore, et dice che ogni medico cortese faria questo, // poiche ad ogni modo 121v
non si puo fare, che il rimedio fatto non sia fatto. Alcuno potria Censurare questo parere, come che dimostri esser bene il lodare una cosa, che pur è tenuta errore; et cosi admetter come buona la falsa adulatione: ma potendose cio escusare per ragione della materia sogietta, cioe per non far mal'animo all'infermo, c'hà ricevuto gia quel rimedio, bastami l'haver solo acennato questo punto.

Cart. 19. linea .5. c. 4. ragionando l'Authore d'una fede fatta, et contra di lui artificiosamente ottenuta, volendola egli tutta via scusare dice "che forse divinamente inspirato habbia stimato tal attione non dover esser ne odiosa etc". potevansi tralasciar quelle due parole "divinamente inspirato" perche non sogliono à questi fini venir da Iddio le sue divine inspirationi. Ma parlando l'Authore con quella conditione "forsi" puo anco di questo essere scusato.

Cart. 22. linea .13. et .14. ragionando delle Cagioni, che divertiscono il sangue menstruo alle parti sup(erio)ri nelle donne dice queste parole "aiutato ancora (cioe il sangue) non puoco da quei pensieri, che sono communi alla vita monacale, et proprij à .D. Costanza[11] giovane di spirito grande, et sogietta à pensieri fissi et longhi". poteva tralasciar l'authore questa cagione, come che intorno à questo non fusse la controversia loro, et portasse la mente de lettori in un certo quasi disdicevole sospetto di questo stato monacale: benche queste parole possino ancora ad altro fine essere indrizzate.

Questo è quanto ho potuto osservare, anzi piu presto acennare in questo libretto, accio che dalla puoca importanza di questi Capi, si

[a] In the ms. the quotes are between brackets, which here are changed to quotation marks.

[10] The "avversario" was Veneroso, whose name Fazio did not mention.

[11] The nun, Costanza Giustiniani, belonged to an important noble family in Genoa.

rendano sicure le signorie loro Ill.me che del restante il libro è buono, et senza macchia alcuna, rimettendo pero quanto ho scritto al prudentiss⟨im⟩o giudicio di tanti miei Ill.mi sig.ri.

Io Don Anastasio di [Bressa] monaco Cassinense.

2

Decree of the Congregation for the Index (Rome, 25 January 1597)

ACDF, Index, *Diari*, 1, fols. 97cv, 97dv

97c v Die xxv. Januarii hora 20

Congreg⟨ati⟩o habita apud Ill.mum et R.m D.D. Card. M. Ant.m Columnam, ubi interfuerunt omnes et adfuit Socius Magistri Sacri Palatii[12] vocatus de mandato Cong.nis ut ei per Secretarium traderetur nota librorum ab officio S. Inquisitionis damnatorum, quae et tradita fuit. (...)

97d v Silvestri Facii liber examinatus fuit, et ob id Vic⟨ari⟩o Archiepiscopali et Inq⟨uisito⟩ri apud Florentiam scriptum super eiusdem libri approbatione et impressione, cum non exprimatur licentia Superioris et approbatio Correctoris.[13]

[12] The *socius* of the Master of the Sacred Palace (Bartolomé de Miranda) was Pedro Juan Saragoza; see BIOGR.

[13] For the reply to this request, see the following document.

3

Copy of the Documents Concerning the Permission to Print *Difesa intorno allo sputar sangue* (Genoa and Florence, 4-31 July 1596) (Florence, February 1597)[14]

ACDF, Index, XVIII.1, fols. 355r, 358v[a]

Io Silvestro facio Genovese ho scritto la presente difesa intorno al- 355r
lo sputar sangue. Et in fede la soscrivo di mia propria mano come autore di essa questo giorno 4 di Luglio 1596 in Genova[15]

Ego Silvester facius qui supra scipsit[b]
manu propia[c]
Io Il P⟨adr⟩e Emanuello Ximenes ho letto questo libro e non ho trovato in esso cosa contro la nostra fede, o buoni costumj, e pero si potra stampare. fatta in fior⟨en⟩za a 24 di Luglio 1596
Emanuel Ximenes Societatis Iesu[16]
Imprimatur Flor⟨enti⟩ae accedente consensu R.[di] Patris Inquisitoris, et dummodo hoc exemplum restituatur ante publicationem, et deponatur in Archivio Archiepiscopali. Die 29 Iulij 1596 Antonius Benivenius Vic⟨ariu⟩s Generalis Flor.[17]

---

[a] A copy is on fols. 356r and 375v.
[b] "scipsit": sic.
[c] "propia": sic.

---

[14] The previous document reveals that the request for this control was sent at the end of January, and that it was examined by the Congregation at the beginning of March (doc. 4). All texts, including the subscriptions, were copied in the same hand; Dani (probably a notary) certified with his subscription the authenticity of the records, adding also the phrase "Stampata (...) de Superiori", which should have been printed on the title-page.

[15] Copy of the declaration that Fazio, like any other author, added to the manuscript of his *Difesa* when he asked for a permission to print. The phrasing of the *imprimatur* shows that it was requested from the Archbishop of Florence (Alessandro de' Medici, who in 1605 became Pope Leo XI), while the Inquisitor merely agreed.

[16] Emanuele Ximenes; BIOGR.

[17] Antonio Benivieni; BIOGR.

Imprimatur in Civitate Flor⟨enti⟩ae. Die 31 Iulij 1596 Frater Antonius Vic⟨ariu⟩s S⟨anc⟩ti Off⟨ici⟩i Flor⟨enti⟩ae[18]

Iacopo Danj

Stampata da Michelagnolo Sermantelli l'anno 1596 in Firenze Con Licenzia de Superiorj.

358v Approbationi del Libretto del Facio stampato in Firenze[a]

4

Decree of the Congregation of the Index (Rome, 8 March 1597)

ACDF, Index, *Diari*, 1, fols. 97e r, 99v

97e r Die octava Martii

Cong⟨rega⟩tio habita apud Ill.^{um} et R.^{um} D. Card. Veronensem ubi interfuerunt omnes excepto Card. Ascanio, et adfuit Socius M⟨agist⟩ri S. Palatii. (...)

99v Consultorum Florentinorum Congregationis Indicis recepta nota a Vic⟨ari⟩o Archiepiscopali,[19] qui etiam transmisit notam approbationis libri Silvestri Facii.

[a] An almost identical copy of f. 355r is on f. 356r; similarly, one of f. 358v is on f. 357v.

[18] No information on this Dominican, assistant of the Inquisitor of Florence (Dionigi Sanmattei, OP; BIOGR.), has been found.

[19] Antonio Benivieni; see the previous doc.

28

GABRIELE FERRARA

The title of the document presented below ("Approbatio libri") may give rise to some misunderstanding, because it is not a theological or scientific *censura* of a book. Rather, it is a declaration purporting to show that the composition of salves for dermatological uses, according to the professional conventions in force, was the concern of "cerusici", that is, surgeons with a practical and not a university training. Thus, its author, Gabriele Ferrara (1543-1627), a "cerusico" who belonged to the Order of S. Giovanni di Dio (the so-called Fatebenefratelli) was qualified to treat the subject matter to which he had devoted a book. In effect, the declaration had a technical-professional character, and it was not written by a qualificator or consultor of the Congregation for the Index, but by three professionals (possibly appointed by the Roman College of "cerusici" and chemists). It confirms that the functions of the two Roman Congregations went beyond a strictly doctrinal control, extending also to social issues, that is, providing warranty in addition to exerting mere repression.

1

Declaration by three Roman "Cerusici" on *Farmacopea* (Rome, 26 April 1598)

ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13), f. 151r
(autographical subscriptions)

151r A dì 26. Aprile 1598 in Roma

Approbatio libri fratris Gabriellis Congreg⟨atio⟩nis Io. Dei[a] [1]

Faciamo fede noi sottoscritti Cirusici Come tutte le recette d'unguenti di che condition si siano per medicare alcune ulcere maligne ò altri morbi simili è cosa che spetta à cirusico,[b] et per esser così la verità habbiamo sottoscritta la presente di nostra propria mano questo dì, mese et anno sud⟨det⟩ti.

[a] "Approbatio (...) Dei": addition in a second hand (probably an annotation).
[b] After "cirusico": three words erased, illegible.

[1] Gabriele Ferrara; BIOGR. The work was *Nuova selva di cirurgia*, already published in Venice in 1596, then in an extended version in Rome (Ferrara *1598*). Other editions and reprints, with additions, appeared in Venice (1605), Rome (1611), and Frankfurt (1625 and 1644, in a Latin translation). Its historical significance consists in a remarkable contribution to the surgery of the peripherical nervous system, as it contains the first lucid description of saturing the stumps of a transected nerve. Probably, Ferrara asked for a licence to publish the Roman edition of the work (1598), and the Congregation wanted to know whether the author was authorized to deal with the subject matter. The permissions printed on the title page and on the following page of the Roman edition clarify the events. Before this document, Ferrara had obtained from Pope Clement VIII a privilege (dated 2 April), to print in the following ten years. On 30 May, the Superior of his Order in Italy, Paolo Gallo, granted the permission to print, under condition of permission by the "Superiori". The latter, that is. the substitute of the Vicar of Rome and Paolo Pico (substitute of the Master of the Sacred Palace and Secretary of the Index) granted this permission. Thus, it seems likely that advice of the three "cerusici" was asked for by Gallo and Pico.

Io Giuseppe Zerla Medico Chirurgo in Roma Affermo quanto di sopra si contiene

Io Ant⟨oni⟩o Maria [Ruff]eni Medico chir⟨urg⟩o in Roma confermo come di sopra per p⟨ropri⟩a mano

Io Ludovico monticuli Medico chirurgo in roma confermo come di sopra manu propria[2]

[2] Of these three persons only Monticoli is known in studies on the history of medicine, surgery and pharmacy in Rome; see BIOGR. The Archivio di Stato in Rome keeps the minutes of the College of Physicians meetings, but of the College of Chemists and Surgeons only the statutes are preserved.

29

GIOVANNI MATTEO FERRARI

No work by Ferrari, who is commonly known as Giovanni Matteo di Grado (ca. 1393 – 1472), was placed in the Index. His *Consilia*, of which a *censura* is reproduced below (the only document in ACDF concerning this author), was a collection of medical precepts "secundum viam Avicennae", which enjoyed remarkable success.[1] Also one of his other works, *Practica* (a commentary on Book IX of Rasis), was widely distributed.[2] There are no traces of any denunciation of *Consilia*, and it is unclear why the Neapolitan Consultors examined this work. In the 1514 Venetian edition there was added the first printed edition of an anonymous work from the second half of the fifteenth century, *De secretis naturæ seu de quinta essentia*, an adaption in the Lullian sense of *De consideratione quintae essentiæ* by Johannes de Rupescissa (ca. 1351-1352); this work was also included in the 1521 and 1535 editions (in addition to individual editions). As the *censura* exclusively regards this work and not Ferrari's, it seems likely, although there is no conclusive evidence, that the censors examined the book only because of *De consideratione*, which was usually ascribed to Lull. The direct context and motivations for this interest are apparently in the ample discussion on Lull and his works running in both Roman Congregations during the 1580s and 1590s.[3] This is only an hypothesis, however, and therefore this document is published here and not in the chapter on Ramon Lull.

---

[1] It was published in 1501 and 1517 in Pavia, in 1514 and 1521 in Venice, and in 1535 in Lyon.

[2] First edition in 1497, then reprinted in Venice (1502, 1520, 1521, 1549, 1560, 1571. 1575, 1580, 1585, 1586, 1591), Turin (1587), and Lyon (1537, 1549, 1556, 1562). See Klebs 1924.

[3] See ch. Ramon Lull.

1

Neapolitan Censors of the Congregation for the Index,[4] Expurgatory *Censura* of *Consilia* (Naples, 4 December 1598)

ACDF, Index, XXIII.1, f. 61r

(...) In Consilijs Ioannis Matthei de Gradio Medici[5] 61r

Deleatur Raimundus Lullus et totus tractatus de secretis ipsius Raimundi Lulli.[6]

[4] See the introductory note to ch. Cardano, doc. 65.

[5] The *censura* does not indicate the edition used. Here Ferrari *1535* is referred to.

[6] In the 1535 edition, after Ferrari's 108 medical "consilia" followed five short "tractatus" on clinical cases, a "libellus" and nine other "consilia" by another physician, Biagio Astari from Pavia († 1504). The "libellus" (fols. 93v-101r) was *De secretis naturæ seu de quinta essentia*, which the editor attributed to Lull: "Incipit liber prime distinctionis secretorum nature seu quinte essentie sacri doctoris magistri Raymundi Lulij de insula maioricarum: qui doctrinam eius extractionis et applicationis ad corpora humana ad opera terribilia totius artis medicine procuranda: et etiam metallorum transmutationem referat: qui et ymago omnium librorum super his tractantium".

30

JOHANN THOMAS FREIGE (FREIG, FREY, FREIGIUS)

During his short life Freige (1543-1583) published an impressive number of philological, historical, juridical, philosophical and economic-political works. Behind these apparently heterogeneous interests there were two unifying motivations: the didactical aim of many of his works[1] and their Ramist inspiration. His production can be seen as an encyclopedical series of handbooks (not all of them elementary) aiming to popularize and enlarge the Ramist view of knowledge and the methods for spreading it. This general characteristic does not explain, however, the increasing energy of the ecclesiastical reaction, although it was limited to Italy. While the so-called Index of Parma (1580) prohibited only *Partitiones iuris* (Basel 1571), the 1590 Roman Index included Freige in the second class, prohibiting his works "donec corrigantur"; the two later Roman indexes (1593, 1596) repeated the general prohibition, apparently without this stipulation.[2] Freige's religious views are not well known. His enthusiasm for Ramus did not entail adhesion to Calvinism or Protestantism and, as a matter of fact, the Roman Indexes did not prohibit him as a heretic, which means that the ban on his works had no religious motivation, or at least not primarily so. A *censura* reproduced below, although it re-

[1] His best known work is probably *Paedagogus* (1575), which develops a method for teaching the principles of all liberal arts to children.

[2] See ILI, IX, pp. 167, 726-727, 844, 902, 973. In the later Indexes of Rome Freige is mentioned without the stipulation "donec corrigatur", but this was perhaps due to a misprint, because doc. 1 suggests that the proviso was still valid. That the correction of his works was commissioned to the vicar of the Inquisitor of Macerata corroborates this hypothesis; see ch. The Organization of the Index, sect. VII, doc. 12, f. 339r. However, the proviso is absent in the later seventeenth-century Indexes too. If the proviso had been removed deliberately, this means that Freige's works were among the works that were corrected although they had been condemned unconditionally. ACDF does not hold any general correction of his works, however.

gards a mathematical work, confirms this picture (doc. 2).[3] So the prohibition of Freige's works was most likely due to the condemnation of Ramus for religious and philosophical reasons.[4]

The *censura* of *Quaestiones geometricae et stereometricae* was apparently not commisioned by the Congregation for the Index to the young Jesuit Michel Rabardeau, then still a student of theology at the Collegio Romano. It seems more probable that the Congregation asked the advice of the Patriarch of the Collegio's mathematicians, Christoph Clavius, in the context of another issue, because none of his collaborators would have accepted a similar charge without his permission.[5] It is not clear why the person chosen to carry out the examination was Rabardeau, but this probably implies that he followed Clavius' advanced course in mathematics in the Collegio and that the master appreciated him.[6] The *censura* does not investigate any technical aspects of the work under consideration. Also the works by Clavius and his close collaborators did not thoroughly analyze Ramist mathematics. Thus, we ignore how the latter was assessed at the nerve-center of the Mathematical School of the Society. Probably, the *censura* by Rabardeau is connected to the last episode of the Congregation's assessment of Freige, that is, a new prohibition of his works "donec corrigantur", decreed on 14 March 1598, and mentioned in a later document. However, the official text of this prohibition is not preserved, and the event has not yet been duly analyzed.[7]

---

[3] ACDF holds another, anonymous *censura* of a non-scientific work, *Partitiones iuris*, in Index, *Protocolli*, M (II.a.11), f. 154r-v. Also this document does not furnish clues for a possible explanation.

[4] That Freige was not included in the first class, like Ramus, means that in his case similar religious reasons did not hold. Thus, philosophical reasons carried most weight. See the introduction to ch. Ramus.

[5] The Congregation asked Clavius for advice about Scaliger's chronological works and about Lemnius, but there are no respective *censurae* extant; see chs. J.J. Scaliger and Lemnius.

[6] During his later carreer, Rabardeau abandoned mathematics, however; see BIOGR. Notice that there is no information about other Frenchmen following Clavius' graduate course; this constitutes a clear difference with the mathematical education of Jesuits elsewhere.

[7] See doc. 4.

1

Decree of the Congregation for the Index (Rome, 22 July 1596)

ACDF, Index, *Diari*, 1, f. 92r-v

92r Die xx. Julii

Cong⟨regati⟩o habita apud Veronensem[8] ubi interfuere reliqui excepto Card. Ascanio.[9] (...)

92v Procuratori Cisterciensium Hispanorum opera Thomae Phrigii tradita ad expurgandum[10] (...)

2

The Inquisitor of Rimini [Cipriano Crescentino][11] to the Congregation for the Index, in Rome (Rimini, 12 July 1596)[12]

ACDF, Index, *Protocolli*, Q (II.a.15), f. 79r[13]
(autograph)

79r Inq.ris Ariminensis[a] (...)

Thomae Phreigii opera omnia; s'hanno molte opere d'un Gio. Thomaso Phreigio, ma niente di Thomaso, si desidera sapere se l'Autore è prohibito.[14] (...)

[a] "Inq.ris Ariminensis": annotation.

[8] Agostino Valier; BIOGR.

[9] Ascanio Colonna; BIOGR.

[10] It is not certain whether "Phrigius" is a variant of Freigius and thus this *censura* perhaps did not concern Freige. However, no other author called Thomas and with a similar surname is mentioned in the documents of those years held in ACDF.

[11] See ACDF, SO, *St. st.*, II.2.i, f. 26r, which specifies that he was born in Lugo di Romagna; no further biographical information found.

[12] See ch. The Organization of the Index, sect. III, doc. 9.

[13] A copy is in the same codex on f. 82rv; a summary on f. 81v.

[14] "Thomae Phreigii opera omnia" is a literal quote from the prohibition in the Roman Indexes of 1590, 1593, 1596. On all title pages of his works, Freige was called "Johannes

3

Michel Rabardeau,[15] Expurgatory *Censura* of *Quaestiones geometricae et stereometricae* on Euclides and Ramus (Rome, [ca. 1598])[16]

ACDF, Index, *Protocolli*, T (II.a.18), f. 463r
(autograph)

Ioan. Thomae Freigii 463r

Quaestiones geometricae et stereometricae in Euclidis et Rami [...] in quibus Logica veterum mathematicorum illustratur et demonstratur[17]

Basilae per Sebastianum Henricpetri anno salutis MDLXXXIII mense martio in quarto[18]

Epistola Lazari Schoneri ad Freigium[19] quae ad calcem hujus libri additur vel auferatur vel illam sic corrige

pag. 328 in principio dele illa verba (Hochstatus videlicet et Sorbona)[20]

eadem pag. dele (Cumque concionator) usque ad illa (paulo post) exclusive.

eadem pag. dele illa verba (sorbonicum aut)[21]

Thomas". Obviously, the Inquisitor wanted to know whether Freige was the author condemned in the Index. Also the so-called Index of Parma indicated Freige as Thomas, but censured a work by Johann Thomas; ILI, IX, p. 167.

[15] Michel Rabardeau; BIOGR.

[16] The *censura* was written in the Collegio Romano, and the author was in Rome from 1597 to 1599, as student of theology; cf. BIOGR.

[17] The work was published only once at Basel (Freigius *1583*). Conceived as a divulgation of Ramus' mathematical manual (written in 1564), it was meant as a part of Freige's Ramist encyclopedia.

[18] The Censor reproduced the colophon, adding only the seize.

[19] The letter by Lazarus Schöner, together with Freige one of the major divulgers of Ramist views and methods, dated "Neapoli ad Salam Francorum" (Bad Neustadt an der Saale), 7 June 1577, is on pp. 327-331.

[20] The letter accused "homines perditi et amentes", among whom unidentified teachers of the University of Paris, of having thwarted seriously Freige's teaching because of his Ramism.

[21] In the two passages, Freige alluded to the pronouncements of a preacher and the enactments of the Sorbonne against his teaching.

pag. 329 dele illa verba (Jam Septem mensem dialecticam) usque ad illa (Fuit tamem[a] necessitate) exclusive[22]

pag. 330 deleantur haec (ego certe quoties) usque ad illa[b] (Ego autem quintum jam mensem)[c] exclusive[23]

Nomini auctoris sequentis epistolae qui est Petrus Ramus addantur ea quae praescribuntur in indice de auctoribus suspectis et recognitis[24]

Adjungitur huic libro alius ejusdem auctoris cujus titulus est

Joan. Thom. Freigii EPILOIMIA Seu liber tristium tempore pestis. summa et moestitia et dolore scriptus.[25]

Ibidem et ab eodem Sebastiano eodem anno et mense impressus

In elegia 5.[a] pag. 369 dele hos versus

Pectora ubi excelsi vidisti docta Philippi,

Auditor cujus et studiosus eras.

Recognitus fuit a Michaele Rabardeo Societatis Jesu in Colleg(io) Romano jussu Superiorum.[26]

---

[a] "tamem": sic. [3] After "illa": "autem", erased.

[b] After "mensem": "excluse", erased.

[c] "fuit": added in the interlinear space.

---

[22] The passage blamed the support by Lutheran theologians to the adversaries of Ramist teaching in Germany.

[23] The passage stressed the mediocrity of the Protestant delators of Ramism, compared to the cultural and spiritual level of Melanchthon and his works.

[24] The (undated) letter of Ramus which follows on pp. 331-333, contains the praise of mathematics and a defence of his way of teaching it.

[25] ΕΠΙΛΟΙΜΙΑ, *seu liber tristium*, which follows *Quaestiones* with an individual title page but a continuous page numeration (pp. 337-80), was a collection of ten Latin elegies on the plague of 1564 in southern Germany, published by Freige in 1565. The 1583 reprint was triggered by the new epidemic in 1582, when he lost three children; shortly after the publication he died. The Vth elegy, on the death of Konrad Holtzhey and Melchior Wagner (pp. 367-70), recalled the studies of the latter at Wittenberg, where he was among Melanchthon's pupils.

[26] "Superiores" stand for the direction of the College (the Rector and the Prefect of Studies). It should be kept in mind, however, that, most probably, the latter would not have appointed the Censor of a mathematical work without involving Clavius.

4

Summary of a New Decree of Prohibition of Freige's Works (14 March 1598)

(Rome, post 1600)

ACDF, Index, *Protocolli*, Z (II.a.22), f. 174r

Nota librorum damnatorum vel prohibitorum donec corrigantur 174r
Decreto
Cong.nis Indicis ab anno[a] 1596. (...)
Io. Thomae Phrigii opera prohibita donec corrigantur 14 Martii 1598.[27] (...)

[a] After "anno": "16", erased.

[27] This document raises a problem. As said before, Freige's works were already prohibited in the 1590, 1593 and 1596 Indexes, while the minutes of the meeting of the Congregation of 14 march 1598 (ACDF, Index, *Diari* 1, fols. 111r-113r) do not record this prohibition nor do they mention Freige. Possibly, the omission of the proviso "donec corrigantur" in the Clementine Index (1596) was a simple mistake, which the Congregation intended to correct through a 'new' prohibition following upon a fresh assessment. However, unlike other post-1596 prohibitions, such as those of Bruno and Valesius (see respective chs.), this prohibition was not included in Guanzelli's 1603 edict; see, for example, Bujanda-Canone 2002.

31
LEONHART FUCHS

The chronology of the editions and reprints of the works written by Fuchs (1501-1566) is among the most intricate issues regarding sixteenth-century medical and scientific authors.[1] The titles of several books changed in the numerous editions; furthermore, Fuchs or the editors of his works frequently modified text, prefaces, and dedicatory letters. Sometimes passages or entire sections of one book, more or less literally so, were included in another. Therefore, the reconstruction of the censorial interventions is certainly more difficult in his case than it is in those of other authors. Unlike many scientists of his time, he did not write on theology and he did not become involved in religious controversies. He was just the author of medical, anatomical and botanical works. In the latter, his adhesion to Protestantism was expressed most clearly, however, and often in a polemical way, not only in the prefaces and dedicatory letters, but also through considerations and remarks in the treatises. In this sense Fuchs represented, more than any other author, the first generation of 'Lutheran' physicians. Yet, the great editorial success of his works – in particular that of *De historia stirpium commentarii insignes* – also beyond the German borders,[2] did not immediately attract the attention of Catholic censorship.

---

[1] A chronology of editions and reprints until recent times is in Fuchs *1999*: I, pp. 648-754: 180 editions from 1530 to 1599, but at least two Italian editions are missing. For the sixteenth-century German editions, see VD 16, 7, pp. 310-15, which does not contain comments or appendixes by Fuchs to classical and medieval texts (Hippocrates, Dioscorides, Galen, Myrepsus) or contemporary authors (Brunfels); the latter are listed under the names of these authors.

[2] The first editions of his works outside Germany appeared in Italy in 1542, 1543, 1546: *Methodus, De sanandis* (...). *malis*, the commentary of Hippocrates, *Aphorismorum libri*; in France already in 1535 and 1539: *Compendiaria in artem medicinae introductio, De medend. methodo*; then in 1543 and 1547: *De historia stirpium, De cibo et potu*.

Fuchs was not mentioned in the Indexes issued during the 1540s in Paris, Louvain, Portugal, and Venice. The first prohibition dates back to the Index of Spain issued in 1551, that is, twenty years after his first books appeared, and when he had published most of his major works. Moreover, that Index prohibited only his *Paradoxa medicinae*.[3] Like in other cases, 1559 was a turning point. A first version of the Spanish Index also condemned Fuchs' edition of Hippocrates' aphorisms, *Institutiones medicinae*, "epistolae", *Difficilium quaestionum libri*, *De curandi ratione*, *De componendorum medicamentorum ratione*, and a Spanish translation of *De historia stirpium*, published in Antwerp in 1547.[4] But shortly before the anonymous Roman author of *Instructiones nonnulle circa libros nominatim prohibitos in S.to Indice* had formulated a rather harsh pronouncement: "Leonarthus fucssius in p.o paradoxorum fo. 37 omnia in scriptura contineri, tuetur justificationem de sola fide et repugnantes catholicos vocat impios sophistas, et dicit solius Dei medicina propter Christum nos cunctos coram Deo reparari non propter nostra opera, et virtutes, larvas et stolidissimas sophistas vocat doctores sorbonicos in apologia contra Sebastianum".[5] As a consequence, the 1559 Index included Fuchs among the authors listed in the first class,[6] a decision that was adopted also in the second version of the contemporary Spanish Index.[7] Thus, the general prohibition was not decreed until he had become one of the most widely read medical authors in the whole of Europe, that is, when his writings were generally used in medical practice.

It is of no surprise that this ban triggered reactions and caused uneasiness also among orthodox Catholic scholars and the censors of

[3] Fuchs *1535* (or a later edition); see ILI, V, pp. 267-68, 615. In 1558, copies of *Paradoxa* were burnt publicly in Valladolid; ibid., p. 103.

[4] ILI, V, pp. 400-405, 486-88, 658, 671. Fuchs never published parts of his correspondence, and the word "epistolae" did not appear among the titles of his works. Probably, the dedicatory letters were referred to. These were sometimes rather extensive and contained several polemical remarks on religious issues. Therefore, these letters were a main target of ecclesiastical censorship; see the *censurae* below.

[5] See ch. The Organization of the Index, sect. I, doc. 1, f. 232r.

[6] ILI, VIII, pp. 570, 771

[7] More exactly, it prohibited Fuchs' "opera omnia" (ILI, V, pp. 400, 626), which was not tantamount to including an author in the first class; see note 16.

the Roman Congregations. This is clearly shown in the petitions for permissions to read his works and in letters from local Inquisitors noticing the discontent caused by the total prohibition.[8] The open heterodoxy of Fuchs and his anti-Catholic mentality made it quite hard to attenuate this prohibition. Nevertheless, several local Inquisitors granted requests to correct his works in order to licence their reading. Accordingly, the *Instructio circa Indicem*, written shortly afterwards in 1559, specifically considered the issue of the licences for Fuchs' works, establishing quite strict conditions.[9] A contemporary document stated that only the Roman Holy Office and, outside Italy, the General Inquisitors of the individual States could grant licences for the reading of Fuchs' botanical work, and only on condition that it had been corrected.[10] However, when Pope Pius IV succeeded Pope Paul IV, the so-called *Moderatio Indicis* allowed local Inquisitors and their Vicars, once having obtained the permission of the Bishop, to licence the reading of both medical and botanical works "prius diligenter erasis sive deletis haereticorum nominibus ac in fide erroribus".[11]

In 1562 Camillo Paleotti proposed to the Tridentine Commission for the Index to cancel the prohibition of five of Fuchs' works.[12] In

---

[8] Already in 1558 a Professor of Medicine at the University of Salamanca had asked for the correction of *Paradoxa*; see ILI, V, pp. 107, 128. For petitions to read Fuchs presented in Italy after his prohibition, see ch. Licences, docs. 1, 3, 10, and 12. Between 1587 and 1590 an anonymous Consultor listed Fuchs as the first of "Auctores damnati quos naturalis scientiae et medicinae studiosi desiderarent"; see ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 1, f. 230r. A similar position was endorsed by Federico Mezio in 1592, and by other Consultors; see ch. The Organization of the Index, docs. V.3, f. 234r; V.8, f. 249v; V.11, f. 503r; V.15, f. 164v.

[9] ILI, VIII, pp. 100-101, 138-39: "Omnia [Fuchsii] opera sunt prohibita, Libri in quibus tradit de herbarum et stirpium cognitione et ipsi interdicti sunt, nec teneri possunt absque licentia sacri officii, quae non conceditur nisi in scriptis, et tantum aliquot praeclaris Medicae artis professoribus et ad certum tempus, (...) ita ut tamen ut interim nusquam Fuchsii nomen vel memoria appareat".

[10] ILI, VIII, p. 104.

[11] ILI, VIII, p. 105. Urged by physicians, the Inquisitors often adopted a permissive attitude. In 1584, a Neapolitan physician who possessed works by Fuchs, Cardano and Cornarius, excused himself stating that the booksellers had told him that these books were permitted on the condition that the names of the authors were erased. He was acquitted; see Lopez 1974, p. 126.

[12] ILI, VIII, pp. 80 (n. 146), 105, 141. Possibly, upon this occasion, an examination of his works was commissioned to Cesare Ferrante; see ch. The Organization of the Index, docs. II.4 and VIII.3.

1566 his brother Gabriele, freshly appointed as Bishop of Bologna, emphasized the difficulties he encountered in confiscating the copies of the works by the German physician: "essendo questa terra di studio ci serano infiniti che hanno (...) il Fuchsio, et simile sorte de libri che hanno li scolari (...) quali se s'haveranno da levare a tutti non essendo ancora espurgati, serà con confusione grandissima".[13] Furthermore, as the Inquisitor of Asti stated (doc. 6), many Inquisitors had granted reading permits for Fuchs' works, and a general confiscation would have caused a lot of trouble.[14] During the first years following the foundation of the Congregation for the Index the pressures for a liberalisation induced Card. Sirleto to order the Inquisitor of Venice to commission a general expurgation of Fuchs' works, but the Inquisitor died before being able to carry out the task. Subsequently, pressure groups attempted to convince the Congregation to commission the same task to his successor, but this was apparently without any success.[15]

These moves, however, did not modify the general view of the author, nor did it trigger any change in later Indexes: Fuchs was again included among the authors mentioned in the first class in those of Rome (1564), Antwerp (1569), Parma (1580), and Spain (1583).[16] His

[13] See Savelli 2004, p. 43.

[14] One of these permits was granted by the Inquisitor of Vicenza in 1576, using a correction that he sent to the Inquisitor of Bologna. The Congregation for the Index, once informed, asked Bologna to transmit the text to Rome; Rotondò 1963, p. 160. Another permit, granted by the Inquisitor of Pavia (also in 1576), is now in a volume that was purchased by the Genoese physician Demetrio Canevari. See Savelli 2004, p. 43; cf. ch. Brunfels, note 5. For other examples of local corrections of Fuchs, cf. Savelli 2004, p. 57, note 19. In 1587 a Consultor stated that the works of Fuchs "ab omnibus necessaria habentur", and that they, outside Rome, "correcta ab ordinarijs versantur in manibus omnium"; see ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 2, f. 227r.

[15] BAV, *Reg. Lat.* 2020, f. 448r. Internal and external evidence allow to date this document in the period between 1572 e 1580.

[16] ILI, VIII, p. 853; VII, p. 607; IX, pp. 153, 185; VI, pp. 432, 925. The prohibition of the 1569 Antwerp Index was not adopted in the Index of the following year, probably because the latter was viewed as an integration of the former. Strictly speaking, a first class did not exist in all Indexes, because several of them (for instance, some of Portugal and those of Spain until 1612) lacked a division in classes and indicated the total ban as a prohibition of the "opera omnia". In fact, an Index could prohibit all the works published by an author, without condemning him as a heretic. In Fuchs' case, the 1583 Spanish Index prohibited his "opera omnia, nisi repurgentur".

works continued being read, however, also due to specific decisions by (local) bodies of doctrinal control. Nine of his works were corrected in the Expurgatory Index of Antwerp (1571);[17] he was not placed in the Portuguese Index of 1581, which only proposed corrections in the dedicatory letters to *Methodus* and *De sanandis malis*;[18] the Expurgatory Index of Spain (1584) adopted the corrections proposed by that of Antwerp; and during the 1580s the Roman Congregation for the Index started to collect *censurae* and expurgations composed by local Inquisitors in order to establish an all-encompassing correction.[19] The latter was seriously delayed, however, and thus Fuchs' prohibition remained unconditioned in the Indexes of 1590, 1593 and 1596,[20] notwithstanding Alfonso Chacón who, in the period between 1590 and 1592 – when after the death of Pope Sixtus V the rigorist line of the Index was attenuated – proposed to move Fuchs to the second class, arguing that the corrections of his works made in Antwerp and Spain were largely sufficient.[21]

---

[17] ILI VII, pp. 479-86, 775-76. See the previous note.

[18] For the Indexes of Antwerp and Portugal, see ILI, VII, pp. 479-86, 775-76; IV, pp. 508-509, 684.

[19] A list of expurgatory *censurae*, dated 1577, contains works that were neither corrected in the Antwerp Index, nor, at least as far is known, by Roman Censors; see ch. The Organization of the Index, sect. VIII, doc. 1; cf. *infra*, doc. 3. Surprisingly, none of these *Censurae* is in ACDF, which holds only *censurae* written after 1580 (probably after 1585). Also later *censurae* sent in to Rome are now lost; see ch. The Organization of the Index, sect. VIII, doc. 14, which refers to a *censura* of *Institutiones* sent in by the Inquisitor of Treviso. Possibly, some Consultors were commissioned to examine these *censurae* and did not return them. For a local expurgatory *censura* of Fuchs, transmitted to Rome in 1597 but probably composed earlier, see doc. 10. On 26 January 1583, Sisto Fabri, Master of the Sacred Palace, read in the Congregation for the Index an answer to doubts concerning forbidden books. About Fuchs he wrote that "benché sia heretico, non contengono però l'opere sue molti errori, comeché trattino di medicina. Hanno però bisogno di qualche espurgatione et già non molti giorni sono si mandò le censure dell'opere sua al R. Padre Inquisitore di Bologna" (Rotondò 1963, p. 169, reproducing BEM, ms. *Sorbelli*, 248). In 1589, the Roman Holy Office sent corrections of Münster and Fuchs to the Inquisition of Venice, probably to be used as guidelines for possible reading permits; see ACDF, *Decreta*, 1589, f. 122v (see ch. Sebastian Münster, doc. 6).

[20] ILI, IX, pp. 828, 888, 958.

[21] Ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 14, f. 152v.

Like other cases, the prohibition in the Clementine Index, although formally definitive, was not actually viewed as a final verdict. Requests for correction continued to arrive,[22] and this resulted in the Congregation for the Index to consider commissioning a correction of Fuchs either to a group of censors in Pisa or to one active in Padua.[23] Eventually, Padua was selected, because on 4 April 1597 Felice Pranzini, local Inquisitor there, informed the Roman Congregation that he had written corrections to several works, which were later sent in; and in the following month he included other works by Fuchs among those to be corrected.[24] There was a serious risk, however, that Fuchs' correction was to become an everlasting issue, because the German editions that continued to appear presented dedicatory letters and prefaces that frequently introduced or highlighted new aspects of the Protestant strand of Fuchs' thought. This explains the prohibition of the edition of his works that appeared in 1604 in Frankfurt,[25] as Guanzelli, Master of the Sacred Palace, stated in his edict of 16 December 1605: "Leonardi Fucsij novissima impressio francfurdiensis prohibetur, cum Auctor alias sit damnatus, et eius opera novis semper haeresibus cospersa prodeant".[26] Shortly afterwards, the definitive correction of his works was decreed, on the basis of the works edited by the author himself, in the Roman Expurgatory Index of 1607, which largely pivoted on the Antwerp and Spanish corrections.[27] As a rule, the publication of an official correction

[22] About 1596, the Consultor Ambrogio da Asola mentioned Fuchs's works on a list of books the correction of which was frequently requested for; ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 47, f. 518r. On 20 January 1597, the Inquisitor of Vicenza informed Rome that a group of local physicians asked permission to print several of Fuchs' works (probably in a corrected version); cf. ibid., doc. 5. In the same year, the Inquisitor of Como asked Rome's advice for possible permissions of Fuchs; see ch. Licences, doc. 100.

[23] Ch. The Organization of the Index, sect. VII, doc. 13, f. 419r.

[24] Ch. Medicine and Natural Philosophy, docs. 10 and 29, f. 266v. For Pranzini's first corrections, see doc. 8. In June 1597 the Congregation decided to send the Paduan Censors some corrections of Fuchs received from the Inquisitor of Faenza; see ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 19, f. 102v. These corrections are not in ACDF; they were probably used for the correction of other works, sent from Padua to Rome in 1600; see doc. 14.

[25] Fuchs *1604*.

[26] Text in *Index 1624*, p. XXI.

[27] Guanzelli *1607*, pp. 648-52. The text is also in ACDF; see *infra*, doc. 15.

did not entail that an author was removed from the Index, because such a decision would have invalidated previous decrees and would have authorized the reading of uncorrected editions too. Thus, the Expurgatory Index merely allowed local Inquisitors and Bishops to grant licences for reading Fuchs' works in a corrected version.[28]

[28] Uncorrected copies continued to be illegal; in 1610, a copy of *De historia stirpium* was publicly burnt in Naples; see Lopez 1974, p. 217.

1

Anonymous, List of Works by Fuchs (Rome, ante 1590)[29]

ACDF, Index, *Protocolli*, C (II.a.3), f. 319r

Index omnium operum, Leonardi Fuschsij 319r

Com⟨menta⟩ria in lib. de differentijs morborum.[30]
Com⟨menta⟩ria in lib. de simpli. Medicamenti facul.[31]
Com⟨menta⟩ria super lib. Epidim.[32]
Com⟨menta⟩ria in lib. de Syntom. Causis[33]
Com⟨menta⟩ria in lib. de differen. feb.[34]
Lib. Paradoxorum[35]
Apologia adversus Montium[36]

[29] This list was certainly written before 1590, but the codex in which it is placed even suggests a possible date before 1580; for this reason, and also because its content has no precise historical context, it has been placed before doc. 2. Some of the works included had been published as individual books, other ones as parts of Fuchs' comments to minor works of Galenus; cf. Galenus *1550-1554*. The list was not complete, as *Errata recentiorum medicorum*, *Apologiae tres*, and *Methodus* are lacking.

[30] This comment, with a summary of Galenus' treatise (Fuchs *1537*), was published in Galenus *1550-1554*: I, fols. 13r-169v: "De Differentiis et causis morborum, symptomatumque Libri VI". The Censor regarded the first two books as separate treatises, on the causes of maladies, distinct from the following two books, on symptoms, listed below.

[31] No work by Fuchs was entitled *De simplicium medicamenti* [*medicamentorum*?] *facultatibus*. This title, however, was given to an unauthorized abridgement of his *Historia stirpium*, published in France; see Fuchs *1999*, p. 693, "1548-j".

[32] Hippocrates *1532* and *1537*.

[33] See note 30.

[34] The commentary of *De differentiis febrium* in Galenus *1550-1554*: II.

[35] Since the 1535 edition *Errata recentiorum medicorum* (Fuchs *1530*) was entitled *Paradoxa medicinae* (Fuchs *1535*).

[36] In the second edition of *Errata recentiorum medicorum*, entitled *Paradoxa* (Fuchs *1535*), the author added a reply to the French physician Sébastien de Monteux, who wrote on *Errata* (Monteux *1533*); it remained in later editions of *Paradoxa*.

Duo Thomi de stirpium historia[37]
Libri tres de legitima componendorum medicam⟨entorum⟩.[38]
Libri Anathomes[39]
Libri de Curandi ratione per sanguinis missionem[40]
Libri de ineguali Intemperie.[41]
Annotationes In Hippocratem[42]
Annotationes in historia Plantarum[43]

[37] All sixteenth-century editions of *De historia stirpium* are one volume editions. Probably the author was taken astray because sometimes Fuchs indicated the work as "primus tomus", as he was preparing other volumes that he never published. The latter are in Vienna: see Fuchs *1999*: I, p. 676.

[38] The Censor wrote "legitima" (legitimate, according to the law) for "usitata" (usual, approved): *De usitata huius temporis componendorum miscendorumque medicamentorum ratione*, published in Fuchs *1541*, since the 1556 edition (Fuchs *1556*c), entitled *De componendorum miscendorumque medicamentorum ratione*.

[39] Most likely *De humani corporis fabrica* (...) *epitomes*: Fuchs *1551-1555*a or *1551-1555*b.

[40] The commentary of *De curatione per sanguinis missionem*, published already in Lyon in 1540 and 1546, was reprinted in Galenus *1550-1554*: I, fols. 254v-290r.

[41] The commentary of *De inaequali intemperie* was published in Galenus *1550-1554*: I, fols. 1r-12v.

[42] The first edition of *In Hippocratis* (...) *septem Aphorismorum libri commentaria* appeared in 1544, but the author of the list probably referred to one of the 1558 editions (Fuchs *1558*a, *1558*b).

[43] On the front page of some editions, *De historia stirpium* is entitled *De historia plantarum*; moreover, the latter expression was used in all editions on the headings of the pages in the section on the descriptions of plants. The work, however, has no section of "Annotationes" and no work by Fuchs is entitled *Annotationes in historiam plantarum*. The Censor referred either to Fuchs' brief additions to the descriptions of plants in *De historia stirpium* (see note 47), or to the anonymous additions in the edition published in Paris by J. Bogard since 1543 (see Fuchs *1543*b), or else to Fuchs' *Annotationes* to Brunfels' *Herbarium*; see notes 118 and 122.

2

Anonymous, Summary of Notes and *Censurae* on *De Historia stirpium commentarii insignes*, *De componendis medicamentis*, *De methodo medendi*

(Rome, post 1574, ante 1590)[44]

ACDF, Index, *Protocolli*, F (II.a.5), fols. 33r-34r
(copy)[45]

(...) Annotata In Fuchsium De Historia Plantarum: etc[46] 33r

In hoc libro, quia non recitantur nisi aliorum dicta, puta Galeni, Dioscoridis, Plinij, et aliorum, et pauca de suo apponit Fushius,[a] idcirco nihil inter legendum offendi, quod notatu dignum sit.[47]

Annotata In Fusium de componendis medicamentis.[48]

Est locus espressus in pag⟨in⟩a 109. in qua apparet hunc Gnatonem medicum non h⟨abe⟩re r⟨ati⟩onem, nisi corporis, et carnis curandae, et ex consequio pro negare sacram quadragesimam sic ait, Quarè contra veterum medicorum etc. nisi purgetur de hac re, ut medicus in totis libris sunt medicinalia.[49]

In Ep⟨isto⟩la dedicatoria lib. primi de expositione[b] medicamento-

[a] "Fushius": sic.

[b] "expositione": sic, for "compositione".

[44] In the last paragraph, the text mentions a correction of Fuchs composed in 1574; see f. 34r.

[45] On this copy, see ch. The Organization of the Index, sect. VIII, docs. 7 and 8.

[46] See note 43.

[47] Every chapter treats a herbaceous plant, most of which used in contemporary pharmacy. Of every plant Fuchs furnishes: ancient and modern names; the "genera" (species or varieties); the shape (tables and description); *locus* and *tempus* (the habitat and the harvest time); "temperamentum"; "vires" (properties). All information was derived from Dioscorides, Galen and Plinius (in this sequence), and occasionally from other authors. Only rarely, Fuchs added his own observations.

[48] The Censor used the Lyon edition (1548) of *De usitata huius temporis* (...) *ratione*, in a joint edition with *Methodus* (Fuchs *1548*b).

[49] The passage was not in *De usitata*, but in *Methodus*. Fuchs wrote that, in winter as well as in spring, one should eat meat rather than fish, without fasting, thus contradicting the precepts of the Lent. The Censor detects a materialistic vein and compares Fuchs to Gnatus, the sponger in Terentius' *Eunuch*.

rum impense movet quendam monacum senensem, immo fangit om-
33v nes, nam ait ut est hoc hominum genus, et delinqu[ens], // ferox est hic medicus, et credo vanum, et fictum fuisse ab eo.[50] Ego sum ignarus istius historiae, in suo genio fingit, improbus homo, lib. 2.° pag. 432. aliquo modo astutè videtur obtundere evidentiam nominis episcopi, quare liber deductus est ad fidem, et nihil aliud continet, nisi quae vulgo dicuntur. Recipe priora, et pupes medicorum: etc.[51]

Annotata In Fusium

In Ep⟨istol⟩a nuncupatoria lib. propositi Leonardus fuxius insultat in o⟨mn⟩es Theologos, praesertim sui temporis sine acumine ullo, sine authoritate, et sine lepore, dicit ergo in irridendis illis. Nam ut à Theologis ordior. ait Cic⟨er⟩o p.° lib. de natura Deorum qui inimicè insectantur, repleti sunt. P⟨rimu⟩s ergo locus reprehensionis eius ducitur ex ignorantia Theologorum circa principia Theologiae.[52]

Contra

Qui sciunt conclusiones subiectas, et contentas in principijs Theologiae, ut profecto isti sunt, non possunt versari in ignoratione principiorum ex quo afficitur, ut Theologi suae aetatis etiam viderint insignem vim, et illustrem faciem principiorum Theologiae, probat ta-

---

[50] In the dedicatory letter of *De usitata* (...) *ratione* to Georg Vogler, born in Wemding (like Fuchs himself), dated "Tubingae XVIII Kal. Augusti 1540", Fuchs deplored contemporary medicine. As a historical example of the degeneration of the discipline, also among ecclesiastics ("hoc hominum genus"), he referred to the alleged poisening of the emperor Henry VII: "Quem latet quod historiae (...) tradunt (...) monachum quendam Senensem (...) qui pani coenae dominicae (...) venenum miscuerat, Henricum VII imperatorem trucidare non sit veritus?" (Fuchs *1548*b, p. 325).

[51] On p. 430 (not 432) Fuchs described two medicines, one called "Catholicum", another "Episcopi" (which he takes for a deformation of "Elescoph", "Eselskopff", that is, dunkey head); the latter "bilem elicit, (...). Ad renes etiam et vesicam decumbentes humores expurgat". The Censor regards this passage as a formal insult.

[52] In the dedicatory letter of *Methodus*, addressed to Ulrich Fabritius, provost in Deckendorff, Fuchs described in negative terms the state of the scientific disciplines in his days, including theology: "quis inter eos [i.e. the theologians] (...) repertus est, qui Christianae doctrinae capita teneret?" (Fuchs *1548*b, fols. a3v-a4r). The phrase "ait Cicero (...) circa principia Theologiae" is not a quotation from Fuchs, but a consideration by the Censor.

men non habuisse, sic neque nonne fieri potuit, ut tanta commentariorum mole addens pro suis ineptis fanaticis, in his certè est temeritas, nam multitudo Commentariorum datur, quae tamen non est laberintus, aut cimeriae tenebrae, sed quia multa opus est navigatione classium, et instructione exercitij non mediocris adversus haereticos. Hinc Theologi quasi gravidati semine satoris sp⟨irit⟩us sancti tam maxima, et tam pulcherima pepererunt in sacra Theologia. Garrat quapropter in tanta, et mag⟨ist⟩ri illi nostri quae fortior est ac temeritas. Nam quanta sit admirabilitas caelestis, ac divinae universitatis Theologiae parisiensis, eius quae vulgo dicitur Surbona. Deinde Fabulam quamdam narrat de quodam concionatore qui carmen quodam barbarum dialecticorum exponebat.[53] Hic ego non miror esse aliquem fuisse[a] qui talia aff[ri]giant,[b] sed non intelligo cur non fuerint etiam innumeri aurei in docendo, et qui magna cum laude docuerint; Tandem iste // invidus vituperator vituperat impudentissime omnes 34r
illos qui sunt in aliquo honore apud Rempublicam christianam in particula illa principum, Episcoporum, Abbatum etc.[54]

Fussius in Methodo Medendi Visitatus fuit a R. Pro⟨urato⟩re ord. Carm:[55] et nihil reperitur quod offendat.[56] Eiusdem de curandi ratione lib. 4. cap. 12. de pestilentia usque et quod exhorruerint.[57] Ibidem dele sed extant usque Quare hanc.[c] (...)

[a] "esse aliquem fuisse": the repetition is in the ms.

[b] "aff[ri]giant": sic (or "affugiant"). Neither form is correct Latin, however.

[c] "Fussius in (...) Quare hanc": in the margin.

[53] Ibid.: Fuchs recalled to have assisted to a sermon in Erfurt on the logical rule "Prae contradic, post contra, praepostque subalter".

[54] In the dedicatory letter to Fabritius (f. a8, r-v) Fuchs complained that none of the "principes, episcopi, abbates, et alii magnates ac divites" supported scholars.

[55] The Carmelite commissioned to write the *censura* of this work (first ed. Fuchs *1539*) in *1574* was Giovanni Battista Soriano; see the note to ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 1, f. 65r.

[56] This *censura* is lost.

3

List of (Partially Corrected) Works (Rome, 1587-90)

ACDF, Index, *Protocolli*, H (II.a.7), f. 144r

144r Opere del Fuchsio[58]

1. Stirpium imagines, Lugd. 1549. Visus. nihil.[59]
2. De stirpium historia coment⟨ariu⟩s Lugd. 1551. Visus emen⟨datus⟩[60]
3. De curandi ratione Visus emen⟨datus⟩[61]
4. De Medendi methodo. lib. 4. Parisijs 1539. Visus emen⟨datus⟩[62]
5. Methodus seu ratio compend⟨iaria⟩ perveniendi ad ve⟨ram⟩ medic⟨inam⟩ Visus emen⟨datus⟩[63]

---

[57] The eight books *De curandi ratione* (Fuchs *1548*a) derived from the five books *De sanandis totius umani corporis malis* (Fuchs *1542*b), enlarged already in a 1547 edition (Fuchs *1547*c); see Fuchs *1999*, p. 691. A passage in ch. 12 of book IV "De pestilentia", indicated also by other Censors (see notes 87, 95), contains a critique of the interpretations by Catholic theologians of the reasons underlying God's inflicting epidemies in the Bible.

[58] This document is a summary of the information on Fuchs' works and of its assessments by the Congregation and was composed during the preparation of the Sixtine Index. There are some remarkable lacunae: important works are not taken into consideration and in some cases only specific editions are referred to. The author lists the works known to him (or to the Congregation), indicating with the proviso "visus" the works examined, and with "visus emendatus" the corrected works. As to the works examined, the documents in this chapter show that at least some of the *censurae*, written in Rome or sent in from abroad, are lost. Unfortunately, nothing is known about their commissionment, authors and dates. Probably, most of them had been actually sent in, because in 1587 the Congregation did not (formally) commission any further examinations of Fuchs' works; see ch. The Organization of the Index, sect. VII, docs. 2 and 3.

[59] Fuchs *1549*b. The word "nihil" means that the work (a collection of images of plants in *De historia stirpium*) could be permitted without corrections.

[60] Fuchs *1551*a.

[61] The work had been published before as *De sanandis* (...) *morbis*; the title referred to is in the French edition of 1548 (and later editions). See note 57.

[62] Fuchs *1539*.

[63] Like *De curandi ratione*, the works under number 5, 6 and 7 had a complicated editorial history. Between 1541 and 1556 *Methodus* was printed at least seven times in Latin editions; then it was entitled *Institutiones*, and between 1555 and 1600 it appeared in eight editions and reprints. For *De componendorum miscendorumque medicamentorum ratione*, published before as *De usitata* (...) *ratione*, see notes 192-194.

6. De componendis medicamentis, sive de usitata comp⟨onendorum⟩ med⟨icamentorum⟩ rat⟨ione⟩ Visus emen⟨datus⟩
7. Institut⟨iones⟩ medicinae sive metho⟨dus⟩ ad Hipo⟨cratis⟩ Galen⟨i⟩ Visus emen⟨datus⟩
8. Paradoxorum medic⟨orum⟩ lib. iij. Ven. 1547.[64]
9. Commentarij in Aphoris. Hippocr. Ven. 1546.[65]
10. Humani corporis fabrica Lugd. 1551.[66]
11. De sanandis totius humani corporis malis Venetijs 1543 in 8.° fol. Lugdu. 1547 in 16.mo Visus.[67]

4

Anonymous, *Censura* of Fuchs' Translation and Commentary of Nicolaus Myrepsus, *Medicamentorum opus* (Rome, 1580-1590)[68]

ACDF, Index, *Protocolli*, H (II.a.7), fols. 145v-146r

In Opere medicamentorum Nicolaj e graeco in latinum converso a Leonardo Fuchsio 145v
haec inveniuntur vel tollenda vel emendanda cum superstitiosa sint [videlicet][69]

[64] Fuchs *1547*b.
[65] Hippocrates *1546*d.
[66] Fuchs *1551-1555*a.
[67] Fuchs *1543*a; Fuchs *1547*c.
[68] The document does not furnish elements for a datation. However, as a rule *Protocolli* H holds materials prior to 1590, and a 1577 list of the *censurae* of Fuchs' works (see note 19) does not include his commentary of Myrepsus, nor is the latter mentioned in a later list (see doc. 3). Therefore a datation between 1580 and 1590 seems likely.
[69] The Censor used Myrepsus *1549*b; in this year the work was published also in Basel (Myrepsus *1549*a). The work contained remedies for maladies with drugs, as well as with magical spells, partly discussed by Myrepsus, partly added by Fuchs. In the preface, addressed to the Senate of Nuremberg (p. 5 n.n.), Fuchs argued that Myrepsus was not to be criticized for his superstitious credulities, first because the latter did not yet disappear, and second because he was inevitably influenced by contemporary pagan culture. Thus, the Censor deduced that Fuchs held that the contemporary superstitions were due to a 'pagan' religion, that is, Catholicism. All the passages which are examined regard magical operations, or else Fuchs' criticisms of medical practices in the monastic tradition.

P.° fol. 13. Antidoto xi.° sunt verba quaedam monachos.[a] quae etsi haere⟨ti⟩ca vel falsa non sint, sunt tamen superba et forsan delenda ne detur occasio malevolis non recte sentiendi de statu monachorum.

2.° Fol. 18. Antidoto 20. videtur etiam fuchsius in eosdem monachos insurgere et minus de his modeste loqui.

3.° Fol. 148. Anti⟨do⟩to 402 invenitur medicamentum superstit⟨io⟩sum contra sanguinis eruptionem

4.° Fol. 149. nu⟨mer⟩o 405. est aliud medicamentum superstisiosum. Quod exponens Fuchsius venenosa verba profert.

5.° Fol. 156. nu⟨mer⟩o 419. Est aliud superstitiosum medicamentum.

6.° Fol. 193. nu⟨mer⟩o 14 15 et 16 videndum est an superstitiosa sint medicamenta illa, ubi agit de salibus confectis ab Apostolis a s⟨anc⟩to Ioanne et s⟨anc⟩to Gregorio.[70]

7.° Fol. 248. Medicamento 6. est medicamentum superstitiosum
146r ubi docet abuti // aqua baptismi.

8.° Fol. 246. et 250. sunt tollendae medicinae illae mulieribus appropriatae ut fiant steriles etc.

9.° Fol. 368. nu⟨mer⟩o 183. Est medicamentum maxime superstitiosum.

X.° Fol. 379. numero 28. Est medicina iterum superstisiosa.

Xi.° Fol. 383. numero 8. Est medicina iterum superstisiosa abutens aqua baptismj et scriptura sacra.

12. Fol. 436. numero 14. Est contra dolorem capitis medicamentum superstisiosum.

13. Fol. 437. sunt quaedam superstitiones vitandae.

14. Fol. 440. medicamento 6.° sunt quaedam superstitiosa verba.

15. Fol. 461. numero 32. Est medicamentum superstitiosum.

16. Fol. 481. Medicamentum est superstisiosum.

17. Fol. 500. numero 2. considerandum est medicamentum, quod dicitur manifestatum s⟨anc⟩to Ioanni per visionem.[71]

Fol. 594. Quoddam reperitur superstitiosum medicamentum.

---

[a] "verba (...) monachos": sic, probably for "in monachos".

---

[70] On these passages, Myrepsus described some drugs that he attributed to the Apostles and to the Fathers of the Church, and which should delay growing old, both physically and mentally so.

[71] On a salve attributed to St. John, to be used against a host of internal maladies.

5

Federico Mezio, *Censura* of Works (Rome, 31 July 1592)

ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13) f. 431r-v
(autograph)

Admodum Venerande pater, mihique in Christo in primis obser- 431r
vande.[72]

Legimus Leonarti Fusij methodum, seu rationem compendiariam perveniendi ad Veram solidamque medicinam etc. eiusdemque de usitata huius temporis componendorum miscendorumque medicamentorum ratione libros tres:[73] et methodum quidem tyronibus valde utilem nullus est, qui inficietur. quapropter omnibus passim legenda conceditur, praesertim cum nihil in illa reperiatur, quod pias et religiosas aures offendat, ijs exceptis, quae in fine cap. 17. pag.[a] 77. habentur de cibo et potu, ubi multa leguntur impiè dicta de ieiunio quatragesimali.[74] in fine etiam cap. 20. de abundantia, et inanitione, decimo sexto evacuandi modo per Venerem, pleraque vel magis piè, vel magis modestè, et cum aliqua cautela poterant tractari pag.[a] 124. et 125.[75] nonnullis praeterea verbis aliquando abutitur non congruis, cum congruentioribus uti liceret, ut purgatorijs medicamentis, pro purgantibus. pag.[a] 104. ita etiam de compositione medicamentorum lib. 2. cap. 7. pag.[a] [3]21. de bolo purgatorio, id est, purgante, et eiusdem lib. cap. 8, pag.[a] [3]22. de diluto purgatorio.[76] quod vero legitur eiusdem lib. cap. 3. pag.[a] 299. de Antidoto Esdrae, et de medicamento episcopi pag.[a] 320. et de diarhodo Abbatis. pag.[a] 345. et pag.[a] 305 // Athanasia Antidotus, vel Athanasij,[77] huiusmodi non multum mo- 431v

[72] The addressee is not mentioned, but it probably was the Commissioner of the Holy Office, that is, Vincenzo Bruniatti (until 1592); see BIOGR.

[73] The Censor used the Venice edition of 1543 (Fuchs *1543*c).

[74] See note 49.

[75] In the chapter cited by the Censor, on a list of natural or artificial ways of expelling substances prejudicial to the health, number 26 (pp. 124-25) regards sexual activity.

[76] The Censor referred to *De usitata componendorum* (...) *medicamentorum ratione*, which was printed after *Methodus* in the edition mentioned; the quotations are correct.

[77] All these popular names of drugs referred to well-known persons or aspects of the religious tradition. The one regarding "episcopi" was indicated also before; see note 51.

veor, cum alibi etiam manus christi legatur apud pharmacopaeos, quibus tres libros de compositione medicamentorum potius quàm medicis scriptos censeo. illis itaque perpaucis, quae supra sunt notata exceptis caetera[a] à quovis inoffenso pede lectum iri crederem. (...)

haec de Fusio, (...) quae omnia tua paternitas admodum Veneranda perpendat, cuius acerrimo iudicio, haec meaque omnia subijcio. meamque operam, et obsequium perpetuum spondeo (...)

e nostro musaeolo [prid.] Kal. sextilis MDLXXXXII

Paternitatis tuae admodum Venerandae
obsequentissimus
Fridericus Metius

6

The Inquisitor of Asti [Giovanni Battista Porcelli],[78] Petition to Giulio Antonio Santori, Card. of S. Severina, in Rome (Asti, 1 January 1597)[79]

ACDF, SO, *St. st.*, GG.1.g, f. 182r
(autograph)

182r Memoriale d'Asti per conto de libri (...)

(...) Leonardo fussio proibito nella prima classe già anticam⟨en⟩te.[80] con tutto ciò si è trovato quasi in ogni parte permesso, come molti ne sono stati apresentati con sottos⟨critio⟩ne de Inq⟨uisito⟩ri et pare vi sia una espurgat⟨io⟩ne quale io non ho, et medici fanno gran instanza che li sieno permessi alcuni di essi. Aspettarò risolut⟨ion⟩e da S. S.ria Ill.ma [81] (...)

[a] "caetera" in the interlinear space.

[78] Porcelli was Inquisitor of Asti as early as 1591 and till 1620; see BIOGR.

[79] The petition is not dated, but it is added to a letter by the Inquisitor (f. 181r-v), which reports this date. Furthermore, an annotation on f. 183v notes that the petition was received by the Holy Office on 17 January. However, when he published the petition in an edition of documents, Porcelli dated it on 24 December 1600; see *Scriniolum*, p. 171.

[80] Already in the 1559 Roman Index; ILI, VIII, pp. 570, 771.

[81] Two years before the Inquisitor of Tortona (near Asti) had informed Card. Santori that local physicians urged for the availability of Fuchs' works; see ch. Licences, note 25.

7

The Inquisitor of Alessandria [Marco Antonio Riposo],[82] to Agostino Valier, Card. of Verona, in Rome (Alessandria, 28 March 1597)

ACDF, Index, III.3, f. 8r-v
(copy)

(...) Questa mattina ho ricevuta la lettera de S.S. Ill.ma et Re- 8r
ver.ma delli 8. del presente nella quale mi comanda, et ordina, ch'io dia notitia alla sacra Congregatione dell'Indice de' libri dannati, e, sospesi, che per prima fussero in questa Inquisitione, ò, vero nell'essecutione dell'Indice si fussero scoperti, ò, alla giornata se ne havesse cognitione, con mandar anco nota delle espurgationi altre volte fatte, che qui si trovassero, e, di quelle, che attualmente si vanno facendo, conforme al nuovo Indice. Alla quale rispondendo, dico che la Diocesi d'Alessandria è pochissima, e la Città, fuori della professione di Leggi, et Medicina, non è molto dedita à lettere d'altra sorte. (...)

(...) gli altri libri sono volgarissimi, e, communissimi, come sono 8v
tre sole espurgationi ch'io tenga stampate, una delle Glose de Testi Canonici, la 2ª. delle Bibie di Spagna portata qua dà me, la 3ª. di Leonardo Fuschio Medico di puochissimo rilevo. (...)

[82] The Inquisitor of Alessandria from 1593 to 1603 was Riposo; cf. ACDF, SO, *St. st.*, II.1.i, fols. 145v-146r; no further biographical information found. This document refers to a printed *censura* of Fuchs; see note 126.

8

Felice Pranzini, Inquisitor of Padua, Expurgatory *Censura* of Fuchs' *Opera* and Individual Works[83] (Padua, end 1596, beginning 1597)[84]

ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13), fols. 271r-274r
(autographical subscription and authentication by the notary)

271r Operum Leonardi Fuchsi[85] Corectio,[a] atque Expurgatio per Admodum R.[m] Patrem Fratrem Felicem Pranzinium De Pistorio ordinis minorum Conventualium S.[ti] Franc(is)ci, Artium et Sacrae Theologiae Doctorem, et in Civitate, et Diocesi Patavina adversus haereticam pravitatem Inquisitorem Generalem à Sancta Sede Apostolica specialiter Deputatum.[b]

In tomo primo de compositione medicamentorum, et c. Francofurti, 1566 in fol.

In Praefatione ad Consules Norinbergenses, pag. 2.[a] deleantur *nam ut aliqua obiter* saltem referam, et c. per sexdecim versus, ubi laudat eorum Religionem.

---

[a] "Corectio": sic.

[b] In the left margin, in the same hand: "Copia".

---

[83] A large part of this *censura*, exception made for the first section on the three volumes of Fuchs' complete works, corresponds almost literally to a *censura* in the same codex, written in Perugia (see doc. 12). The two texts do not relate as original and copy; rather one is an elaboration of the other. The original text seems to be the one written by Pranzini, because the Perugia text includes all works examined by him (the absence of the *Opera* can be easily explained, because at that time they were extremely rare in Italy), and in addition other works too; in a letter of 14 March 1598 to Agostino Valier, Pranzini wrote that he examined the works he found; see ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 30. Moreover, no observation made by Pranzini lacks in the Perugia text, while the latter contains some which are not in the former. Finally, in the Perugia text there are several linguistic mistakes and deformations of names and numbers, probably due to mistakes by the scribe. Given the differences, both texts are reproduced; the second is annotated only when strictly necessary.

[84] Pranzini was Inquisitor of Padua since 1596, and this *censura* was written before 4 April 1597 (see ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 10); it was sent to Rome on 14 March 1598 (ibid., doc. 30).

[85] The *Opera* (Fuchs *1566-1567*), published in Frankfurt am Main in three volumes, did not contain all Fuchs' works, but only three of his major ones.

Item in fine eiusdem praefationis aliquot versus.

Praefatio ad typographos continet circa medium lineas circiter octo, quae deleantur, vel etiam tota potest, parvo detrimento perire.

Oratio de Fuchsij vita, et obitu tota videtur abscindenda: lib. p.° cap. 18. fol. 82. ideoque monachis usque ad smaragd. etc.[86]

Lib. p.° cap. 20. pag. 88 sic corrigantur verba illa, destillet germanis steinolpliessem [Bergurachs] vocatur.

Huius triplex est differentia, et c. deletis s(cilicet) verbis illis. Monachi et c.

Lib. p.° cap. 14. pag. 135. deleantur, et nisi Deus, usque ad ex horum quidem numero etc.

lib. 2.° sec. 3.ª composit. p.ª, pag. 190 littera h. deleantur verba illa 271v
in margine, Monachorum impostura, et in textu Nicolaus, et c. per quatuor versus.

lib. 2.° sec. 4.ª composit. p.ª pag. 197ª in annotationibus littera, a, deleantur Abbatis, idest Praesidis Collegij per duodecim versus usque ad Notat. me hoc loco Franciscus Alex et c.

Lib. 2.° sec. 12.ª composit. 18.ª pag. 301, littera B, verba illa sunt enim contemptus.

In Indice deleantur Monachorum impostura, et tres sequentes versus.

In 2.° tomo, qui est De Curandis morbis, haec sunt corrigenda.

In Epistola Nuncupatoria pag. 2.ª in verbis illis. quotus enim quisque est hodie magnatum, et c. deleatur vox Episcopum, et paulo infra deleatur neque Ecclesia, neque et postea verba illa, nullaque oblivio obliterare, aut obscurare possit. deleantur multi versus, usque ad reliquum autem est.

Item Altera Praefatio omnino abscindatur, per totam paginam.

Lib. 4.° cap. 22. de pestilentia pag. 263. deleantur verba illa, sed non latet esse quosdam et c. per totam pag. usque ad verba illa. Si verò certis, ac iustis de causis, et c. pag. 264.

In Indice Deleatur illa Theologi Morosi.[87]

ª "197" correction of "194".

[86] The edition included the funeral oration for Fuchs by Georg Hizler, his colleague in the University of Tübingen, where he taught Greek and Latin; see *Oratio de vita et morte cl. Viri* (...) *Leonharti Fuchsii*, Tubingae 1566. For the passage on f. 82, see note 94.

[87] This indication in the Index referred to a passage in lib. IV, cap. 12; see note 57.

In 3.° tomo qui continet paradoxa.

Epistola Nuncupatoria, quae comprehenditur tribus cartis abscindatur.

272r lib. 3. cap. 13 deleantur, linguarum ille Antistes, Erasmus Roterodamus, et reponatur quidam.

Institutiones Medicinae, quae sunt impressae Venetijs anno 1565. apud Valgrisum in 8. sunt expurgatae.[88]

Quae vero postea editae sunt Basileae 1566. 1572., et postea sic corrigantur.[89]

Epistola Nuncupatoria tollerari potest usque ad eum locum, ubi est in margine nuncupationis causa, et c. Reliqua videntur delenda, vel potius tollenda per duas paginas.[90]

Lib. 2.° sec. p.ª cap. p.° circa medium ubi dicit Papistico ritu corrigatur solemni.[91]

Lib. 2.° sec. 2.ª cap. 9.° post illa verba, si enim calorem innatum habent multum, igitur pluribus etiam alimentis egent, deleantur multi versus usque ad caeterum aestate, et c.[92]

Lib. 2.° sec. 5.ª cap. 28 ubi loquitur de balneis Blascunis prope Tubingam, duo verba sunt expurganda.

In Indice deleantur quae dicit de Pontifice Romano.

Corrigenda in libris Fuchsij. De Componendis medicamentis Basileae 1557.[93]

Tollatur Epistola ad Georgium dedicatoria fol. 98. ideoque Monachis usque ad smaragd.[94]

---

[88] Fuchs *1565*. The Censor meant that the text of the edition had been emendated according to an expurgatory *censura*, which is not in ACDF, however, nor is it mentioned in other documents; it was probably written in Venice for this edition.

[89] Fuchs *1566*, *1572*.

[90] The work was dedicated to Balthazar von Giltlingen, well-known ecclesiastic leader in Wittenberg, presented by Fuchs as friend and patron. In the final two pages of the preface he praised von Giltlingen's role in supporting the University of Wittenberg and in engaging outstanding scholars.

[91] See note 127.

[92] See note 49.

[93] No edition or reprint of the work appeared in 1557. The edition was Fuchs *1555*, which was dedicated to Georg Vogler; see note 50.

[94] Pag. 98: referring to the use of sapphire to moderate sexual desire, Fuchs stated that it was used by monks for this reason. In the following passage cited by the Censor.

cap. 18 lib. p.[i] fol. 100. cap. 20. Monachi, et sacrificuli papistici, usque ad huius triplex est differentia fol. 121. cap. 14. et nisi Deus, usque ad ex horum quidem numero fol. 171. cap. p.[o] lib. 2.[i] sec. 3.[a] in annotationibus. Nicolaus superstitione quadam, et c. usque ad [styracis] iubet. fol. 179. sec. 4.[a] in annotationibus cap. 1. de Diaradon Abbatis, idest, praesidis Collegij ex hac Nicolai et c. // usque ad Reubarbari fol. 292. cap. 42. 272v
sec. 14. tamen tria postrema usque ad essentiae unitatem.

In Indice deleatur Carolus Molineus, Item Monachi, Monasteria, Tridentina.

In Lib. de medendis morbis.

Lib. 4.[o] cap. 12 de pestilentia. Belle me Hercle, usque exoruerint.

Ibidem sed extat usque quare hanc etc. Epistola satius est ut tollatur.[95]

In 6.[m] Epidemiarum Hippocratis Basileae apud Ioannem Bebelium 1557.[96]

---

he said that monks sold for greed an allegedly miraculous ointment which they said derived from the tombs of the saints. On p. 121, he declared that he feared that medicine was destined to a fate similar to that of theology, "philosophorum deliramentis obscurata". On p. 171, discussing an ointment the properties of which were attributed to St. Barbara by N. Myrepsus, Fuchs added the certain friars abused the simple-mindedness of their audience selling worthless stuff to which they attributed miraculous properties. On p. 179, he argued that the monasteries were originally places devoted to study, but that they later degenerated; see also note 130. On p. 292, he returned to the topic of "Monachi impostores pessimi", who suggest the existence of miraculous ointments derived from the tombs of the saints. The words from the Index regard these passages, except "Tridentina", which refers to a passage of the dedicatory letter to the Duke, where Fuchs stated that Paul III convocated the Council of Trent merely "ut impiis suis decretis hanc doctrinam [i.e. Lutheran] totam opprimeret, et eius doctores omni tormentorum et suppliciorum genere e medio tolleret".

[95] This work was published in 1542 as *De sanandis totius humani corporis* (...) *malis*, but in the 1548 edition it was entitled *De curandi ratione* (see note 57). Considering that he had already examined the *Opera*, here Pranzini probably referred to the Lyon edition (Fuchs *1548*a) or else to the Basel edition (Fuchs *1568*). The Censor of Perugia used the former; see the note to f. 641r. In lib. IV, cap. 12 "De pestilentia", Fuchs cited the "doctissimi theologi" Luther and Brentius (J. Brenz, 1499-1570) against the Stoical resignation to the fate of dying by an epidemy. The dedicatory letter was addressed to Christoph von Württemberg (1515-1568), who had introduced the Lutheran reform in his territories.

[96] "1557" is a mistake for "1537": Hippocrates *1537*. As to the remarks by the Censor: Melanchthon's letter to Fuchs, dated "Pridie Kal. Maij 1534", as well as a Latin epigram by Camerarius, on the same page, praised the work. The latter was dedicated to Albrecht von Brandenburg (1490-1568), who introduced the Lutheran reform in Prussia and Branden-

Deleatur nomen, et epistola Philippi Melanctonis.
Tollatur Epigramma Ioachini Camerarij.
Tollatur Epistola Dedicatoria, qua laudat haereticos.
Pag. 3.ª deleatur, quo sanè nomine, usque ad sive hoc.
Pag. 98 deleatur nomen [Ill.is] Princeps, usque qui hiemis tempore.
In Paradoxa medicinae, quae prodierunt ex officina Iacobi Bagurdi[a] Parisijs anno 1546.[97]

Epistola Nuncupatoria tollatur, quia Principem haereticum immo Haeresiarcam ad quem destinatur, summis laudibus extollit, quod viros delegerit, qui verbum Domini candidè, et sincerè doceant, et quod Papistas exploserint. sunt et multa contra Theologos scholasticos, et nullius est utilitatis.[98]

In Praefatione deleatur linguarum namque sine quarum cognitione. et c. usque proinde.[99]

In prohemio pag. 2. linea 3.ª deleatur si Dijs placet.[100]

Cap. p.o pag. 3. linea 3.ª si Dijs placet.

---

[a] "bagordi": sic, for "Bogardi" (Jacques Bogard).

---

burg; on p. 3 Fuchs explained that initially Επιδέμιον meant "travel" or "route", and he cited Melanchthon, who had translated this Hippocritian work as "Liber sextus peregrinationum"; on p. 98 Fuchs cited Johann Georg von Brandenburg († 1598).

[97] Fuchs *1546*a.

[98] The *Paradoxa* were dedicated to Huldrich I, Duke of Württemberg from 1503 to 1519 and from 1534 till his death in 1550. The Censor cited from pp. 8-10 (n.n.). He did not used the term "Haeresiarcha" correctly, because neither the list of *haeresiarchae* composed under Pope Pius IV nor that printed in the 1590 Index (ILI, IX, pp. 848-49 included politicians, but only authors who originated Protestantism or had a major role in the spread of it.

[99] The preface dwelled mainly on the methods and ethics of teaching; the passage cited by the Censor, on the page **IIII, contained polemical remarks against physicians who, ignoring Greek, were not acquainted with the original text of the classics of their discipline.

[100] In this text (the proem to lib. I) Fuchs ironized on the physicians of his day, who. although deprived of professional knowledge, succeeded to raise the death with "divine help". In the Perugia text the expression was corrected in "si Deo placet" (f. 640v). The following passage contained a polemical remark against one of Fuchs' critics, namely Sébastien de Monteux (see note 36).

Fol. 60. cap. 9.° p.ⁱ lib. pag. 2.ª linea 5.ª quis est, qui nesciat. usque pari ratione.[101]

Fol. 158. cap. 17. lib. 2.ⁱ pag. p.ª linea 5.ª deleatur Leonardus Fuchsius. 273r

Fol. 209. pag. 2.ª deleatur linguarum ille Antistes Erasmus Roterodamus pro ingenij sui acrimonia, et eius loco substituatur quidam, et est cap. 13. lib. 3.ⁱ [102]

Fol. 220. deleatur faxint superi usque in finem.[103]

De humani corporis fabrica epitomae. Lugduni apud Ant⟨oniu⟩m Vincentium anno 1551.

In Epistola ad lectorem pag. 7 deleatur Ioannes Guinterius adornatus,ª est enim Haereticus p.ªᵉ classis. Item Iodocus Willichius.[104]

Ex comentarijs in Aphorismos Lugd. anno 1558 in 8.°

Quae dicit in Epistola de Monasterijs, et eorum exordijs legantur cautè.[105]

Ex lib⟨ris⟩ institutionum Lugd. 1555 in 8.°

Tollantur illa verba papistico ritu, et substituatur, solemni, quae sunt lib. 2. cap. p.° fol. 202.[106]

ª "adornatus": sic, for "andernachus" (von Andernach).

---

[101] Actually, f. 65, cap. 29. The Perugia text adds, on f. 642r: "Ubi inepte contendit probare argumentum ab authoritate negativè valere, idque non minus haeretice, quam impiè in articulo iustificationis, quod sola fide, et non ex operibus sit, ex Paulo ad Rom. 3. exemplifica⟨tur⟩". As an example of the fact that an "argumentum ab authoritate etiam negative ductum valere", Fuchs cited theology, where the thesis "nos sola fide iustificari, ut minime propter nostras operas, aut nostras virtutes" can be proved with biblical texts, such as, Rm 3: 22 and 28.

[102] Fuchs cited the correction by Erasmus of a corrupt passage in Plinius.

[103] Here Fuchs foreboded the rise of a "new academy" of scholars, renovating research.

[104] Fuchs *1551-1555*a, pp. 6-7. J. Winther von Andernach (c. 1497-1574), prohibited as a heretic in the Index of Venice (1554); he was included in the first class on the Indexes of Rome (1559, 1564), and Spain (1583), but not on the Clementine Index; ILI, X, p. 210. J. Willich (1501-1552), prohibited since 1554, was included in the Indexes of 1590, 1593, and 1596; ILI, IX, pp. 825, 886, 954; X, p. 410. Fuchs cited these authors as predecessors of his epitome of Galenus' anatomical works.

[105] Fuchs *1558*a and *1558*b (first edition 1544). In the dedicatory letter to Johann Brecht (or Precht), abbot of the Cistercian monastery of Salmensweiler ("Tubingae, 14 Kal. Sept. 1544"), Fuchs deplored that most monks had abandoned the contemplative and scholarly aims which characterized the foundation of their Orders. A similar observation is in the dedicatory letter to another abbot, J. Gudinus, in *De sanandis* (...) *malis*; see note 130.

[106] See note 127.

lib. 2.° sec 5.ª cap. 28. deleatur à neffarijs sacrificis.[107]

Quae verò sunt fol. 218 de esu piscium, cautè legantur, ibidem deleantur illa verba, quare et c. et sunt cap. 9.° lib. 2.ⁱ sec. 2.ª.[108]

Tollantur illa Verba ex lib. de causa continenti, ut olim Philosophi, et c. usque ibi hodie. Quae verò dicit fol. 220. et 239. cautè legantur.[109]

Ex Historia stirpium cap. de Arthemisia, quae de S.to Ioanne, et S.ta Barbara dicit deleantur, caetera cautè legantur.[110]

Ex lib. De inequali intemperie. Basileae. fol.[111]

Quae sunt in epistola fol. 5. cautè legantur, quae dicit in Principes. vel tollantur quotus quisque et c. usque ibi quo sanè.

273v Ex lib. difficilium quaestionum Basileae Anno 1540.

Fol. 69. porro deleatur usque quapropter.[112]

---

[107] "neffariis" is a mistake for "missariis"; see note 129.

[108] See note 49.

[109] Fuchs *1557*; the work developed one aspect of the polemics against S. de Monteux (see note 36), concerning a text by Galen. Remarkably, the Censor did not indicate the page of the passage he wanted to be eliminated, which is not among the ones he mentioned afterwards. As to p. 220, the Censor probably referred to a polemical remark by Fuchs against physicians and philosophers who stuck to Aristotle. On p. 239, he stated that many persons when they investigate the causes of maladies turn from internal to external causes, then to the elements which serve us as food, and finally to the latter's creator, that is, "ad infinitum Deum", which in his view was a riduculous regression (usual in the works of theologians).

[110] Pranzini did not specify the edition used, while the Perugian Censor (doc. 12, f. 641v) referred to the Paris edition of 1547 (Fuchs *1547*a). Ch. "De Artemisia" (fols. 25v-28r) recalled that this plant (mugwort) was called "Saint John's herb" in Germany, because of the use, introduced "ex superstitiosis monachis et mulierculis" for good luck, to burn crowns made of its flowers on the squares on St. John's Day (f. 26r). The passage did not mention St. Barbara, however; probably, the Censor confounded this passage with another one (cf. note 94).

[111] The Censor alludes to the commentary of this text in Fuchs' edition of Galenus, *Aliquot opera* (Galenus *1550-1554*); see doc. 1 and note 41. The "epistola" was the dedicatory letter in vol. I to Johann and Georg Fugger (dated "Tubingae, nonis Iulii 1549"), and the passage cited, on the indifference of princes to scholarly studies, was almost identical to one in the dedicatory letter of *Methodus* to U. Fabritius, noted already by other Censors; see note 54 and doc. 15, f. 593r.

[112] Fuchs *1540*a. The Censor wrote "69" for "96". The passage is not in *Difficiles quaestiones* (the main work published in Fuchs *1540*a), but in a text added, *Apologia adversus aliquot palam insanias et convitiis plenas Sebastiani Montui dialexeis, nonnulla paradoxorum capita temere perstringentes* (Fuchs *1540*a, p. 96; see note 36). Fuchs harshly criticized Pierre Morin (BIOGR.) and the "larvae Sorbonicae, stolidissimi Sophistae" and prosecutors of good authors, invoking the intervention of the French king.

Ex Indice tollantur haec. Paradoxorum Sorbonicae.

Ex Epistola in quint. à 5 b. tollantur haec. Hinc neque temere difficillimum, etc. usque quid Deum immortalem.[113]

Ex Commentarijs in lib. de locis affect. Basileae fol. 54.[114]

Lib. 6.° Cap. ult⟨im⟩o deleantur quae dicit contra coelibatum.

Ex Methodo Venetijs 1542 in 8.°[115]

Ex Epistola Nuncupatoria, ut in theologis et c. usque quare eo faxit, et c. cautè legantur.

Cap. 1[7] fo. 10[7]. in Veneto fol. 77 quare contra, et c. tollantur usque aestate observandum.

Ex Comentarijs [l⟨ibr⟩i] Epidemiarum Basileae 1537. fol.[116]

In praefatione ubi dicit de Melencthone,[a] et c. quod utinam, deleantur.

In Epistola dedicatoria lib. p.[i] de Compositione medicamentorum, mordet, et tangit omnes. Nam ait, ut est hoc hominum genus, et reliqua.

Lib. 2.° pag. 431. aliquo modo astutè videtur obtundere evidentia nominis Episcopi.[117]

Quae non egent expurgatione, et tollerari posse videntur.[118] 274r

[a] "Melencthone": sic.

[113] The dedicatory epistle ("Utelrichio Abbati Alperspachensi") is on the first three folios of the quintern 'a', and does not contain the phrase cited by the Censor. The Perugian Censor, who reproduced literally this part of Pranzini's text, noted the mistake and transferred the phrase "Ex Epistola (...) Deum immortalem" from *Difficiles quaestiones* to *Paradoxa*; see doc. 12, f. 642r. The phrase is in fact on the verso of fol. a V, in the dedicatory letter to duke Huldrich von Württemberg (1487-1550), and it contains the praise of the Duke as supporter of true (Protestant) faith.

[114] Fuchs' commentary of this work, cited by the Censor with the usual title "De laborantium locorum notitia", was in his edition of Galenus (Galenus *1550-1554*: III, fols. 1-202r). Cap. 6 of lib. VI (fols. 197r-202r) treated, *inter alia*, "de gonorrhoea et priapismo". Fuchs argued that sexual abstinence was a cause of the latter, without making any explicit reference to the ecclesiastical celibate, however.

[115] Fuchs *1542*c. On the two following passages see notes 52 and 49.

[116] Hippocrates *1537*. On the following passage, see note 96.

[117] For these two passages, see notes 50 and 51.

[118] The nine listed editions are: Galenus *1550-1554* (in vol. III); Galenus *1541*a (a 1580 edition cannot be traced); again Galenus *1550-1554*; Fuchs *1537*; Galenus *1547* (edited by S. Scrofa, who added as an appendix Fuchs' "De cibo et potu", that is, ch. 17 of *Methodus*, a passage which had been often indicated by Censors: see note 49; a 1560 reprint does not

In Galenum De temperamentis. Basileae 1554, Fol.
In Galenum De tuenda Valetudine. Tubingae 1541. 1580.
In Galenum De Differentijs febrium. Basileae 1554 fol.
In Galeni[119] [l⟨ibru⟩m] Epidemiarum. Basileae. 1537. fol.
In Apendice Sebastiani Scrophae de cibis boni succi. Lugd. 1560.
In Epistola, quae affixa est tomo 2.° Galeni graecé impressi: Basileae 1537. fol.[120]
In Apologia contra Gualterrum [Ruffium] Basileae 1544. 8.°[121]
In Herbario, quo tantum imagines herbarum depictae sunt. lugd. 1551. 16.
In Appendice herbarum Br[u]nfells. Basileae 1537. fol.[...][a][122]

---

[a] Four illegible characters or signs. In the Perugia *Censura* (f. 643r) and its Roman copy (*Prot.* F, f. 121v): "etc".

---

seem to exist); Galenus *1537-1538* (vol. II: *Praefatio ad lectorem* by Fuchs, dated "Tubingae. VIII Nonas Iulij anno MDXXXVII"); Fuchs *1544*; Fuchs *1551*b; Brunfels *1530-1537* (not "Basileae", but "Argentorati"; vol. II has an appendix containing twelve essays, for the most by other authors, including on pp. 245-271 Fuchs' first published botanical work).

[119] "Galeni": sic, for "Hippocratis": the mistake is also in the Perugia text (f. 643r) and in the Roman copy (*Prot.* F, f. 121v).

[120] In the first integral Greek edition of Galenus (Galenus *1537-1538*), Fuchs edited volume II (1538), containing: *De temperatura medicaminum simplicium*; *De compositione medicaminum per singulas corporis partes*; *De compositione medicaminum per genera*; *De antidotis*: *De Theriaca ad Pisonem*; *De Theriaca ad Pamphilianum*; *De paratu facilibus*; *De purgantium medicaminum vi*; *Quosnam oporteat purgare*; *De ptissana liber*. His preface to the reader (dated "Tubingae, VIII Non. Iulij 1537") praised the ancient Kings who founded great libraries (until Matthias Corvinus), deploring the modern Kings who did not; moreover, he praised the Basel citizens who had financed the Galenus edition.

[121] The polemics between Fuchs and Walther Hermann Ryff (ca. 1510-1548) originated in the 1543 edition of *De sanandis (...) malis*, where the former violently accused the latter for reproducing, in his *Medicinae (...) enchiridion* (Strasbourg 1542), parts of his *De medendis malis* and *Methodus*. Ryff, instead, criticized several interpretations of Dioscorides by Fuchs in *De historia stirpium* and in his annotations to Dioscorides, *De medicinali materia* (Frankfurt 1543). See Benzing 1959, p. 125; Fuchs *1999*: I, pp. 666, 801.

[122] The second volume of *Herbarum vivae eicones* (Brunfels *1530-1537*) contained a work by Fuchs: "Annotationes aliquot Herbarum et Simplicium à Medicis hactenus non recte intellectorum" (pp. 245-271). The Perugia text added to this list another title: "In Hippoc. De curat⟨ion⟩e et pro sang⟨uinis⟩ emissio⟨ne⟩" (see f. 643r), which is Fuchs' commentary of Galenus, *De curatione per sanguinis missionem* (see note 40).

Ego frater felix Pranzinius de Pistorio Inquisitor patavinus qui supra manu propria

Presens Copia etiam manu propria dicti R. D. patris Inquisitoris Patavini subscripta, desumpta est ab originali existente in Archivio s⟨anct⟩i officij apud p⟨raedict⟩um R. D. patrem Inquisitorem, et cum ipso originali colationata concordat, et in fidem, hanc eandem copiam sigillo dicti s⟨anct⟩i officij quo in talibus utitur munitam subscripsi et subsignavi Ego Marcus Ant⟨oniu⟩s Sclavus notarius [usurpatus] Paduae loco Domini Gasparis Gratiani notarij et cancellarij dicti s⟨anct⟩i officij alij praepedicti negocijs[a].[123]

9

Bartolo Rocca,[124] Inquisitor of Turin, to Agostino Valier, Card. of Verona, in Rome

(Turin, 5 April 1597)

ACDF, Index, III.3, f. 290r-v
(autographical subscription)

(...)[125] 290r

Circa dell'espurgaz⟨ion⟩e non ho ritrovato in questo S⟨anc⟩to offitio 290v
alcune espurgationi salvo quella del Fussio Medico (...)

[a] "Ego frater (...) praepedicti negocij": autographical declaration. Below follow the notary's seal and that of the Paduan Holy Office.

[123] Marcantonio Schiavo dall'Arzere was notary in Padua from 1572 to 1603, as show the deeds drawn up in ASPd, *Notarile*, 4423-4425. Gaspare Graziani (ca. 1537-1631) was notary in Padua from 1575 to 1631 (ibid., 3309-3316). He was notary of the Bishopric as early as 1586, of the College of Theologians from (at least) 1591 to (at least) 1621 and, at least incidentally, of the Inquisition. See Bellinati 1992, pp. 43-44; Poppi 1993, pp. 50, 54, 61.

[124] Bartolo Rocca; BIOGR.

[125] The first part of the letter regarded Jean Bodin, *Theatrum universae naturae*; see ch. Bodin, doc. 1.

10

The Inquisitor of Tortona, Expurgatory *Censura* of Works (Tortona, 1585/1597)[126]

ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13), fols. 399r, 400v
(autograph)

399r Correctio Leonardi Fuchsij

In libro institutionum medicinae 2 sectio Prima cap. p.° quasi in fine delle[a] Papistico ritu.[127]

Item lib. 2 sect. 2 cap. viiij circa medium ibi quare hoc tempore usque [...] [aestate].[128]

item eo lib. sect. 5 cap. 28 circa finem ubi loquitur de balneis Blassianis, delle[b] a [Missarijs] sacrificijs.[129]

---

[a] "delle": sic.

[b] See note 1.

---

[126] It is not possible to establish who was the Inquisitor of Tortona. The list of Inquisitors of this town in ACDF, SO, *St. st.*, II.2.i, f. 144r, has a lacuna between 1574 and 1600. In 1574 the Inquisitor was Antonio Acato (Accato, Acati), OP, and another document shows that he remained in function until at least 1583; cf. Vallaro 1936, p. 79. In 1600 the Inquisitor was Camillo Baliani, OP, but we do not know when he succeeded to Acato. The latter died about 1612 in Turin, where he was confessor to the children of the Duke of Savoy, but it is unknown when he moved there. The Congregation examined the text on 20 December 1597: "Terdonensis Inquisitoris receptae Censurae in praticam Papiensem et Fuxium" (ACDF, Index, *Diari*, 1, f. 107r). This *censura* was published anonymously in the edition of documents of the Inquisition of Asti, in appendix to a list of books prohibited in Alessandria in 1580; cf. *Scriniolum*, p. 89. It had also been published before at Alessandria, in an appendix of a 1585 edition of the Tridentine Index; see *Annotatio librorum prohibitorum 1585*. For discussion, see Savelli 2003, pp. 303, note 35, and p. 312, note 68. This edition is referred to in doc. 7, f. 8v (above).

[127] The edition of *Institutiones* used by the Censor cannot be traced on the basis of the quotations. The first passage (lib. II, section 1, cap. I) regarded a feast in Thuringia celebrated every year on the day of St. Mark with a Catholic rite, qualified by Fuchs as "papisticus".

[128] The passage was censored already in previous editions of the work, then entitled *Methodus*; see note 49.

[129] The passage (lib. II, sect. 5, cap. XXVIII) explained that the name of those thermal baths derived from a nearby church, founded "à Missariis sacrificis" (by Catholic priests).

Alius liber de sanandis totius humani corporis errorem continet in epist⟨ola⟩ nuncupatoria post medium ubi notatur in margine monasteria cur olim instituta delle illam rationem usque unica nihil aliud est.[130]

In methodo seu ratione compendiaria hisque[a] in epist⟨ul⟩a nuncupatoria non longe a principio ubi loquitur de theologis, delle totum ab eo loco ubi dicit nam ut a Theologis usque si ad Iurisconsultis.[131]

Item in eo libro cap. 17 quasi in fine ubi in postilla habetur quod verno tempore ex prescripto medicorum, neque Ieiunandum, neque piscium esu utendum est. delle ab eo loco quare contra veterorum medicorum usque estate observandum et etiam in postilla.[132]

In libro de usitata huius temporis compositione in aepist⟨ol⟩a dedicat⟨oria⟩ quasi in medio ubi loquitur de quodam monacho senensi, delle ab eo loco quem latet usque denique quot [senis].[133]

In libris de curandis, error continetur in cap. de pest. ubi notatur in margine pij quando mortem metuere debent linea 4. Ubi linea finit desperare usque quare hanc.[134]

In compendio medicinae sub pagina 88 ubi author de delectu ciborum verno tempore viiij delleatur[b] contra usque ad obsequi [...]. 2.[135]

In lib 4. de usitata huius temporis componendorum abscinde epist⟨ulam⟩ nuncupatoriam.[136]

---

[a] "hisque": sic. [b] "delleatur": sic.

---

[130] The dedicatory letter, present in all editions of *De sanandis totius umani corporis malis* and dated "Tubingae, Kal. Augusti 1543", was addressed to Johann Gudinus, abbot of Marchtall. On p. 9 (n.n.) Fuchs stated that monasteries had been founded with one aim only, that is to be "scholae sacrarum literarum, et aliarum disciplinarum Ecclesiae utilium". The following year, in another dedicatory letter to another abbot, Fuchs repeated this critique; see note 105.

[131] See note 52.

[132] The Censor quoted a passage from cap. XVII: "De cibo et potu", from the Lyon edition (1548) or the 1556 reprint (Fuchs *1556*, pp. 110-11); see note 49. A "postilla", printed in the margin, summarized Funch' view: "Verno tempore ex praescripto medicorum neque ieiunandum, neque piscium esu utendum".

[133] See note 50.

[134] See note 57.

[135] In some editions of *Methodus seu ratio compendiaria* the pages present the heading "Compendium medicinae". The passage was often indicated by Censors in other editions; see note 49.

[136] The work had only three books, not only when it was entitled as cited by the Censor but also when it was entitled *De componendorum miscendorumque medicamentorum ratione*;

fol. 98 linea 24 ideo usque smaragdus.
fol 100 linea 13 monachi usque huius.
Fol. 121 linea 36 [honori] usque [...].
Fol. 171 linea 13 Nicolaus usque [...].
Fol. 1[7]9 linea 13 nostralia [usque] [...] [...]
Fol. 292 lin. 32 ut pote usque [...] [essentiae].
In indice in linea [11]. Monacorum Monasteria illa quatuor usque moror ego deleantur
Item [...] [...] in tempore [...] [...] [...] in methodo.

400v Censura
Leonardi fuchsij et
Practice Papiensis
Ab Inq(uisito)re Terdonensi[a]

11

Neapolitan Censors of the Congregation for the Index, Expurgatory *Censura* of Fuchs' Edition of Myrepsus, *Medicamentorum opus*

(Naples, 4 December 1598)

ACDF, Index, XXIII.1, f. 64v

64v (...) Expurgatio Nicolai Myrepsi Medici, à Leonardo Fuchsio de Greco in Latinum conversi Lugduni 1549.[137]

[a] "Censura (...) Terdonensi": annotation.

it was not until 1555 that Fuchs added a fourth book, with a dedicatory letter addressed to Christoph, Duke of Württemberg, a defender of the Lutheran Reform, to whom also *De curandi ratione* was dedicated (see note 95). This epistle was viewed as "scandalosa" by another Censor; see doc. 15, f. 592r, and note 194.

[137] Myrepsus *1549b*. On this group of Censors see the introductory note to ch. Cardano, doc. 66. Shortly before this *censura*, another one concerning the same work was composed in Imola by Giovanni Battista Codronchi: see ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 3, f. 259v.

Del. in t⟨oto⟩ Leonardus Fuchsius, et ubique del. etiam tota epistola dedicat⟨ori⟩a.[138]

fol. p⟨rim⟩o del. Leonardus Fuchsius.

fol. 13 deleantur verba illa Hec interpretis, et monachorum, usque Antitodus Ex⟨clusiv⟩e.[139]

fol. 25 del. et fuit haud dubio, usque ad salis ammoniaci Ex⟨clusiv⟩e[140]

fol. 148 dele post, idest, vinciens usque ad Aridum aliud dele et id quod est in marg⟨in⟩e.[141]

fol. 149 del. Adiuratio[a] usque ad profundi usque ad verba illa folij sequentis, Antitodus Theodoreatus ex⟨clusiv⟩e del. etiam totum id quod est in margine.[142]

fol. 156 dele ubi vero radicem, usque ad usum habentis ex⟨clusiv⟩e deleat in margine superstitiosum.[143]

fol. 248 del. Adde etiam aquam sanctam appositione dei et in marg. dele dei aquam santam apparitionem Dei et parum infra, del. [habeant] hae medicamentum usque ad Mulieri barbate ex⟨clusiv⟩e.[144]

fol. 379 dele in fine in prima et quinta luna deficientis usque ad Rachmadas ex⟨clusiv⟩e[145]

fol. 436 del. in margine bis superstitiosum et reliqua tria, si dijs placet.

Dele etiam ibi è capitis parte non laborantis usque ad Hesnieranij ex⟨clusiv⟩e[146]

fol. 438 del. dicat autem usque sic enim dele in margine bis superstitiosum et parum infra dele quod conficit hoc strimia[b] profet[c] has voces vi o vii.[147]

---

[a] After "Adiuratio": "usque", crossed out. [b] "strimia": sic; in Fuchs "thymiama" (a thymy medicine). [c] "profet": sic, for "profert".

---

[138] See notes 69 and 157.

[139] A polemical remark against the biblical exegesis of the regular clergy.

[140] Superstitious belief concerning a bituminous substance.

[141] A superstitious therapy.

[142] The passage reported a prayer to block bleedings.

[143] Prayer to be said when preparing a drug.

[144] Prayers and rituals associated to remedies of female sterility or to impede fecundation.

[145] Prayers and rituals associated to remedies of maladies of the skin.

[146] Prayers and rituals associated to remedies of hemicrania.

[147] Magical ritual for the preparation of a drug, containing the pronunciation of seven Greek letters.

fol. 440 del. et de hoc septem vocales prope finem faciei usque ad suffimentum ex⟨clusiv⟩e dele etiam in margine superstitiosum.[148]

fol. 481 dele principio Accidit autem ut [...] sit usque ad certa verò usque in hodiernum ex⟨clusiv⟩e del. etiam in margine omnia contenta.[149]

fol. 594 dele linea 7.[a] coniuratio usque ad si quis os piscis ex⟨clusiv⟩e dele in margine superstitiosum.[150]

In indice in litera S. dele post Sumach usque ad suppositorium quod ex⟨clusiv⟩e[151]

12

Anonymous, Expurgatory *Censura* of Several Works (Perugia, 1598-1600)[152]

ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13), fols. 638r, 640r-643v[153] (copy)[a]

638r Censurae ex Inquisitione Perugina (...)

640r Expurgatio Leonardi Fuchsij Epidemium Hippocratis Basileae apud Io. Bebelium

[a] Some errors in the text are certainly due to the scribe, not to the author.

[148] Drug to suppress male sexual desire, the preparation of which requires the pronunciation of some of the letters of the alphabet.

[149] Pp. 480-81: on a miraculous healing of the sight.

[150] Prayer to expell a swallowed bone.

[151] Between these two words the Index has "Superstitiosa medicamenta Christianis vitanda".

[152] For the relationship of this *censura* with the one by Pranzini (doc. 8), see note 83. It is to be dated after 14 March 1598, when Pranzini sent in his *censura* to Rome; cf. ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 30. It is part of a large group entitled "Censurae ex Inquisitione Perusina" (Index, *Protocolli* O, fols. 638r-682v), including corrections of: Teofilo Folengo *Maccaronee* (639r-v); Joachim Vadianus' commentary of Pomponius Mela (645v; see ch. Vadianus, doc. 1); a work by Conradus Lasus (646); a work by Cardano (647r-v: see ch. Cardano, doc. 67); a juridical work (648); an Italian edition of Sebastian Münster, *Cosmographia* (f. 651v: ch. Münster, doc. 8); the major works of Francesco Giorgi (652r-659v: ch. Giorgio, doc. 7); one of Johannes Carion (660r-661r); Robert Estienne (661v-662v); Francesco Alunno's *La fabrica del mondo* (669v-674). This group follows another collection of *censurae* sent in from Faenza, dated between 1597 and 1599 (see ch. Cardano, doc. 61). The major part of the documents held in this codex date back to the final years of the sixteenth century, the *censurae* from Faenza and Perugia being certainly posterior to the 1596 Index.

1537.
Dele nomen, et epistolam Philippi Melanthonis.
Tolle epigramma Io. Camerarij.
Tolle epistolam dedicatoriam, quia laudat Haereticos.
Pag. 3. dele, quo sanè nomine, usque sive hoc.
Pag. 98. dele nomen ill.[s] princeps, usque qui hyemis tempore.
Dele nomen Fuchsij ubique.

Expurgatio in Paradoxa Medicinae Leonardi Fuchsij, quae prodierunt ex officina Iacobi Bogardi Parisij anno MDXLVI.

Epistula nuncupatoria expungatur, quia Principem Haereticum, imò Haeresiarcam, ad quem destinatur, summis laudibus extollit, quia viros selegerit, qui verbum Domini candidè, et sincerè doceant, et quia Papistas exploserit, sunt et multa contra Theologos Scholasticos et c. et nullius est utilitatis.

Praefatio permitti potest, sed deleatur, Linguarum // namque, sine 640v
quarum cognitione omnium disciplinarum manca sit, et caeca tractatio oportet etc.

Nam ut nuper ad me ex Ferraria scripsit Ioannes Sinapius vir singulari facundia, et eruditione praeditus. suspectus, qui ad Haereticum scribit, et qui ab Haeretico commendatur.[154]

In prohemio pag. 2. lin. 3. si Dijs placet, fuit deletum Deo placet.

Cap. 1. pag. 3 linea 3. Si Dijs placet.

Fol. 65. pag. 2 lin. 5. deleatur ab eo loco, quis est, qui nesciat, per 11 lineas.

Fol. 158. pag. 1 lin. 5. Deleatur Leonardo Fuchsio.

---

[153] A copy of this *censura* is in ACDF, Index, *Protocolli*, F (II.a.5), fols. 120v-122r, probably realized as a possible basis of a definite correction of Fuchs (*Protocolli* F, which merely holds copies of expurgations, apparently had this aim; see ch. The Organization of the Index, sect. VIII, docs. 7 and 8). It presents slight variants, indicated in the notes.

[154] In the preface Fuchs wrote: "Nam ut (...) praeditus, statim ex nova academia Florentina prodibunt dialogi ac opuscula alia, in quibus Arabes, Avicenna potissimum et Mesue, pulchre suis pingentur coloribus". On Sinapius' (1505-1560) long stay in Italy, see Flood and Shaw 1997, in particular pp. 110-12 (for his relations with Fuchs).

Fol. 209. pag. 2. Deleatur linguarum ille antistes Erasmus[a] Roterodamus pro ingenij sui acrimonia, substituatur, quidam.

Fol. 220. Pag. p⟨rima⟩ ultima verba, et faxint superi, usque in finem.

641r Expurgatio de Humani corporis Fabrica, Epitome Lugduni apud Antonium Vincentium anno 1551.

In Epistola ad lectorem pag. 1. Deleatur, Ioannes Guinthetius Adornatus,[b] est enim Haereticus p⟨rim⟩ae classis.[155] Iodochus Willichius.

Ex lib. de morbis curandis, seu de curandi ratione, Lugduni, 48. 8.°

Tollantur verba illa 11. et 12.[c] In morosos Theologos, et in quibus laudat Brentium, et Lutherum.

Ex epistola tollantur quae dicit de bonis Ecc⟨lesiasti⟩cis

Ex Commentarijs in Aphorismos, Lugduni 58. 8.°

Quae dicit in Epistola de Monasteriorum exordijs, cautè legantur.

Ex lib. Institutionum Lugduni 55. Fol.

Tollantur illa verba "Papistico ritu" quae sunt lib 2. c. 1. fol. 202.

Quae verò sunt fol. 218. de esu piscium cautè legantur.

641v Deleantur [v⟨er⟩o] verba, quibus asseritur temerè ab Eccl⟨esi⟩a institutum esse ieiunium quadragesimale verno tempore.

Ex lib. de causa continente. Bas. 57. 8.°

Deleantur illa, ut olim philosophi etc. usque ibi, hodie.

Quae verò dicit fol. 220. et 339. caute legantur.

Ex lib. de compos. Medic. Bas. 55. Fo.

Tollatur epistola ad Georgium dedicatoria fol. 121. Et nisi [etc.] fol. 161. Quae dicit in Monachos. fol. 100 Monaci. fol. 171.[d] De oleo S.[tae] Catherinae. fol. 129. De Diarhodon, fol. 292. De oleo, et lateribus.

---

[a] After "Erasmus": "E", crossed out.

[b] "Guinthetius Adornatus": sic, for "Guintherius Adornachius".

[c] "11. et 12".: apparently a mistake by the scribe; in *Prot.* II.a.5, f. 121r: "4.ⁱ c. 12" (which corresponds to Fuchs's text).

[d] "Tollatur epistola (...) fol. 171": this Censor skips a line, changing "171" in "161", and "179" in "129"; see doc. 8, f. 272r, and thus the references no longer tally. The Roman copy (Index, *Prot.* F, f. 121r) corrected this mistake, summarizing the original text: "Tollatur epistola ad Georgium dedicatoria, Fol. 98. quae dicit in Monachos Fol 100, Monachi usque Fol. 121. et nisi etcetera fol. 171".

---

[155] See note 104.

Ex Indice eiusdem libri tollantur haec, Carolus Molinaeus Monaci Monasterij Tridentina.

Ex Historia stirpium par. 47. 16.

Cap. de Arthemisia, de Geranio, et S.^{tae} Barbarae, quae verò alibi dicit, cautè legantur.[156]

Ex lib. de inaeq. Intemp. Par. 49. Fol. 642r

In epistula fol. 5. Cautè legantur quae dicit in Principes, vel tollantur, quotusquisque, usque ibi, quo sanè.

Ex lib. difficilium quaestionum Bas. 40. 4.°

Dialexj 5.[a] fol .96. Porro etc. usque quapropter.

Ex indice tollant⟨ur⟩ haec, Paradoxorum Sorbonicae.

Ex Paradoxis. Par. 1546. 8.°

Lib. 1. Cap. 29 fol .61. b. Princ⟨ipio⟩ quis enim rationes, usque, pari ratione.[a]

Ubi inepte contendit probare argumentum ab authoritate negativè valere, idque non minus haeretice, quam impiè in articulo iustificationis, quod sola fide, et non ex operibus sit, ex Paulo ad Rom. 3. exemplifica⟨tur⟩.

Ex epistula in quint[...] a 5. b. tollantur haec. Hinc neque temerè et c. difficillimum et c. usque quid Deum immortalem.

Ex Commentarijs in Hieronimum[b] Myrepsium Lugd. 49. 8.° [157] 642v

Tollantur, et partim caute legantur quae dicit // fol. 18. 149. 150. 248. 529. 481. 594. ex indice superstitiosa.[158]

Ex commentarijs in lib. de locis affectis par. 54. fo.

---

[a] "61" is a mistake for "65": see note 101. The Roman copy corrected the number (*Prot.* F, f. 121v). [b] "Hieronimum": sic, for "Nicolaum".

---

[156] Here the Censor changed the phrase by Pranzini (doc. 8, f. 273r), which was "cap. de Arthemisia, quae de S.^{to} Ioanne, et Sta Barbara dicit (...)". The only topic that could draw the attention of the Censor in cap. "De geranio" (fols. 115r-117r) was Fuchs' reference to its use to regulate menstruation, and possibly as a contraceptive.

[157] Myrepsus *1549*b. This work had not been examined by Pranzini. The pages indicated by the Censor had been examined before by at least one other Censor (see doc. 4), except pp. 150 and 529, which are probably mistakes for 156 and 379 (as in the other *censura*; the Roman copy has 150 and 379). Magical and superstitious rituals against several maladies were described, some exposed by Myrepsus, other ones added by Fuchs. The "epistola" is the preface to the Senate of Nuremberg (p. 5 n.n.); see note 69.

[158] The expression "Ex indice superstitiosa" entailed the cancellation of all passages in the Index (between the preface and the text) that mentioned magical-superstitious remedies present in the work.

Lib. 6. cap. ult⟨im⟩o quae dicit contra caelibatum.

Ex Methodo Ven. 42. 8.°

Ex Epistola Nun⟨cupatoria⟩[a] ut à[b] Theologis[c] et c.[d] usque quare eo faxit etc. cautè legantur C. 17 fol. 101 quare contra,[e] et c. tollantur in Veneto, fol. 72.[f]

De composit. medic. In epistola ad Georgium, quem latet, rationes usque ibi, denique rationes.

Ex Commentarijs sexti Epidemiarum Bas. 32.[g] fol.

In praefatione ubi dicit de Melanthone, Germaniae nostrae decus etc. quod utinam, etc. deleantur.

Quae non egent expurgatione, et tollerari possunt.

In Galenum de temperamentis. Par. 54. fo.

In Galenum de tuenda Valetud⟨ine⟩. Tubin. 41. 8°.

In Galen⟨um⟩ de differen. febr. Par. 54. fol.

643r In Galen⟨um⟩ sexto Epidemiarum Bas. 31. fol.

In Appendice Sebastiani Scrophae, de cibis boni succi. Lugd. 16°.

In epistola Illae, affixa est Tomo 2.° Galeni graecè impressi Bas. 31. fol.

In Apologia contra Gualterum Ruffum Bas. 44. 8°.

In Herbario, quo tantum imagines herbarum depictae sunt. Lugd. 51. 16.°

In Appendice Herbarij Othonis Bru: Bas. 32 fo. etc.

In Hippoc. De curat⟨ion⟩e et pro sang⟨uinis⟩ emissio⟨ne⟩.[159]

Censura in Methodum, seu compendium medicinae Leonarthi Fuchsij, impressum Paris. 1553. Unà cum 3. Libellis connexis de compositione Medicinae.[160]

Fol. 19. Lin. 1 Porrò atra bilis, usque ibi, pusillanimos reddit, addatur sec. inclinando tamen non efficiendo directè. In impress. Ven. 1542. Vide fol. 55 cap. 11.[161]

---

[a] "Num": correction of "Num ut in". [b] "Ut à": in the interlineary space. [c] After "Theologis": a word crossed out. [d] "et c".: in the interlineary space. [e] After "contra": a word crossed out. [f] "72": actually 77 (see docs. 5, f. 431v, and 8, f. 273v). [g] "32": actually "37" (1537), as Pranzini wrote; the Roman copy corrected the mistake (*Prot.* F, f. 121v).

---

[159] See note 40.

[160] Fuchs *1553. Methodus* was followed by *De componendorum miscendorumque (...) ratione.*

[161] The relation between an organical element ("atra bilis") and psychological events was viewed by the Censor as a menace to the free will. Similar motivations inspired the Censors of Cardano.

Fol. 31 lin. 28. Ibi, minimèque ieiunandum, deleatur. Ibidem linea 31. ibi, carnèque potiùs quam piscibus utendum, addatur aegris, et indispositis.[162] 643v

Cap. 16 de cibo, et potu, ibidem, sed parte 2.da deleantur illa verba incipiendo à linea 2.a, ibi, quare usque ad lineam decimam inclusivè, usque ibi, aestate observandum in impress. Venet. 1542. fol 104. 105. Lugd. 1548. fol. 105. 109.[163]

Fol. 53 par. 2 circa finem deleantur omnia illa verba incipiendo ab antepenult⟨im⟩a linea, videl⟨icet⟩ ibi, decimum sextum c. usque ad finem sequentis fol. 54. ibi decima septima Inanitionis etc.[164]

Nam iste doctor sequitur doctrinam Paganorum, qui non cognoverunt ipsam Venerem esse peccatum, prout .S. Thom. Probat in lib. contra Gentiles.

Ex libris de morbis curandis, seu de curandi ratione Lugd. 48. 8°.

Tollantur verba illa 4.i cap. 12. in morosos Theologos, et in quibus laudat Brentium, et Lutherum.

13

Anonymous, *Censura* of Fuchs's Translation and Commentary of Myrepsus, *Medicamentorum opus* (Perugia, 1596-1600)[165]

ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13), f. 645r

In opera medicamentorum Nicolai Mirepsi[166] 645r

Antid. XI. Dele verba illa contra Monacos.	fol. 13.
Ant.° 20 ubi contra Monacos.	fol. 18.
Ant.° 42. ubi medicamentum superstitiosum.	fol. 148.

[162] Implicit critique of the Lent; see note 49.
[163] Regarding the same passage.
[164] On the 'expurgatory' function of sexual activity; see note 75.
[165] This is a part of "Censurae ex Inquisitione Perusina"; see note 152.
[166] All passages had been examined before; see doc. 11.

Num.° 405. alterum medicamentum superstitiosum.	fol. 149.[a]
Num°. 419. est aliud superstitiosum.	f. 156.
Num.° 14. 15. 16. superstitiosa quaedam.	f. 163.[b]
Num.° 6. superstitiosum medicamentum.	fo. 248.
Medicinae appropriatae mulieribus, ut fiant steriles.	fol. 244. 250.
Num.° 183. superstit⟨iosum⟩ med⟨icamentum⟩.	fol. 368.
Num.° 28. superstitiosum medicamentum.	fol. 379.
Num.° 8 superstitiosum medicamentum.	fol .383.
Num.° 14. Med⟨icamentum⟩ superstit⟨iosum⟩.	fol. 436.
Quaedam Superstitiosa sequuntur.	fol. 437.
Med⟨icament⟩o 6. quaedam superstitiosa.	fol. 440.
Num.° 32. Medicam⟨entum⟩ superstit⟨iosum⟩.	fol. 461.
Num.° 2. quae dicit visionem S. Io⟨annis⟩.	fol. 500. 594.

14

Girolamo Pallentieri and the College of Consultors of the Congregation for the Index in Padua, Expurgatory *Censura* of Several Works[167]

(Padua, 25 November 1600)

ACDF, Index, *Protocolli*, N (II.a.12), fols. 72r-73r

72r Censura in methodum seu rationem compendiarium perveniendi ad culmen medicinae Leonardo Fuchsio auctore impressam Lugduni apud Gulielmum Revillium anno 1548 in sextodecimo visa, lecta et approbata in Congregatione.[168]

Leonardus fuchsius. Vir, et doctrina insignis, et in re medica sa-

[a] "149" correction of "146".

[b] "163": a mistake for "193": see doc. 4, f. 145v.

[167] On 8 March 1597, the Congregation for the Index commissioned to this Paduan College the expurgation of books on medicine and natural philosophy; see ch. Medicine and Natural Philosophy, docs. 6, 7, and 8. On 1 December 1600, this *censura* was sent in to Rome by Pranzini, with corrections of Arnaldus of Villanova and Telesio; ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 46, f. 374r.

[168] Fuchs *1548*b.

pientium existimatione magnifaciendus Censura dignus est iudicatus, idque Patavinae Congregationi munus est demandatum, sanxerunt autem communi omnium consensu patres, ut et sermonis elegantia et sententiarum magnitudo, et medice facultatis servitio utilitas haec ut inferius omnia corrigenda.

P.° in Epistola nuncupatoria Huldrico fabricio directa deleantur omnia ab illis verbis (nam ut à Theologis ordiar) usque ad illa verba (quod si ad iureconsultos) exclusive, et in margine verbum illud scilicet (Theologi) ibi enim in christianae Theologiae professores, et in Theologicam veritatem, impiè multa proferens invehitur.[169]

Et paulo inferius eadem pagina illa duo verba deleantur (quod Theologos).

Et inferius adhuc ultra medium deleantur illa verba ([...] quotus quisque est principum episcoporum) usque ad illa verba exclusive (quod eo maxime) delenda sunt enim ne religio in contemptum [...] huiuscemodi namque viros in religioni insignes avaritiae vitio, et ignorantia crimini commaculari intendit.[170]

Demum in eadem epistola prope finem deleantur illa verba (sic religioni) usque ad illa exclusive (mirum autem) utque bona cum superioribus [...] et religionis nomen, non nisi in contemptum positum est.[171]

Censuit nihilominus congregatio ipsa mature tota praedicta dedicatoria considerata cum praecipue nil ad medicam facultatem pertineat, nihilque afferat utilitatis in totum esse [...] atque tollenda. 72v

2.° in Cap. xviij de Cibo et potu pag. 109

Deleantur verba illa "Huc sane respexit Soranus" usque ad illa exclusive "Aestate observandum" deleantur etiam notata in margine "verno tempore enim" temere namque loquitur dum per ieiunium corpora temere affligi putavit.[172]

---

[169] For this passage and the following one, see note 52.

[170] See again note 52. The following passage, in the same preface (f. b), confirmed this judgement, holding that "principes ac magnates" of Germany, who supported scholars and research, would have favoured religion and society.

[171] See ibid.

[172] See note 49.

3.° in p.° lib. eiusdem Auct. De usitata huius temporis componendorum miscendorumque medicamentorum ratione pag. 325 in Epist. dedicatoria Georgio V[o]glero dicata impressionis ut supra.

Deleantur verba illa ([Q...][a] latet quod historie) usque ad illa verba exclus. "denique quot [etiam]" impie enim eo loci proferuntur.[173]

4.° In Indice eiusdem libri sub littera V. delleantur Verba illa "Vere sic ieiunandum, nec piscibus utendum" quae superius Cap. de cibo, et potu fuere dessumpta.[174]

72a r Censura in eiusdem Auct. institutionum Medicinae lib. quinque editionis anni 15[9]4. Basilee ex officinia Oporiniana. per Hieronimum Gemusaeum. in octavo folio.[175]

Epistola dedicatoria in eo suspecta videtur quod laudat ludovicum Grempium Reip. Argentoratensis Consiliarum Primarium, et eius religionem appellat sinceram piam, et celestem, et eum affirmat protectorem verae, et sincerae religionis ideo iudicave[...] eum debere toli,[41] eo max⟨im⟩e quod nihil continet ad artem medicine spectans.[176]

lib. p.° sect. p.ª pag. 4.ª

Verba illa deleantur "Eubanus Hessus Ill.mus et optimus germanie nostre Vates" et ponantur loco illorum "Quidam ex nostris" quia est auctor hereticus p⟨rim⟩ae classis.[177]

Eodem lib. et sect. pag. 6.ª

Deleantur verba illa "Vincentius Obsopo[e]us" et, ponatur pronom⟨en⟩ "Quidam" cum sit eiusdem conditionis superioris.[178]

---

[a] In Fuchs: "Quem". 41 "toli": sic, for "tolli".

---

173 See note 50.

174 The Censor refers to a phrase in the Index of *Methodus* (at the end of the volume) which summarizes his rejection of the Lent, exposed on p. 109; see above and note 49.

175 Fuchs *1594*.

176 "Ornatissimo et doctissimo viro, D. Ludovico Grempio, Iuris utriusq. Doctori celeberrimo, ac Reipub. Argentoratensis Consiliario primario, Domino et amico veteri, perpetuoque colendo"; dated "Tubingae, Calendis Iunii Anno 1565". For Ludwig Gremp von Freudenstein (1509-1583), see Adam (Jur.), p. 261.

177 Fuchs cited the Latin translation by H. Eobanus Hessus (1488-1540) of two Homeric lines of poetry on the children of Aesculapius. Hessus was prohibited as a heretic as early as the Index of Venice (1554); ILI, X, p. 166.

178 Fuchs cited his translation of two lines of poetry by Nicomedes on Hippocrates. Obsopoeus (or Opsopoeus, † about 1539) was condemned since 1554; ILI, X, p. 303.

Eodem lib. et sect. pag. 7.ª

Deleatur nomen ut s⟨upr⟩a Eobani.

lib. 2.° sect. p.ª pag. 291.

Deleatur verbum "Papistico" et ponatur "Ecclesiastico".[179]

lib. eodem sect. 2.ª pag. 314.

Deleantur verba illa "Quare hoc tempore" usque ad illa inclusive "minime est ieiunandum".

Lib. eodem eadem sect. pag. 316.

Deleatur nomen Eobani

lib. eodem sect. 5.ª cap. 28. ubi loquitur de balneis deleantur illa duo verba, "à Missarijs sacrificis".[180]

Lib. eodem sect. eadem cap. 33. de Venere.

Habet haec verba "quoad animum pertinet mentisve rationis vim // implicatam, et impeditam explicat" et paulo infra "integritatem, 72a v
modestim, ac sapientiam restituit" deleantur illa "integritatem modestiam ac sapientiam restituit".[181]

Ego F. Alph⟨onsu⟩s Soto ord. Pred⟨icato⟩rum sac⟨r⟩ae Theol⟨ogi⟩ae mag⟨iste⟩r et in Pat⟨avi⟩no Gym⟨nasi⟩o publ⟨i⟩cus div⟨in⟩ae script⟨ur⟩ae lector et sacrae congregationis indicis consultor manu propria.[182]

Alexander Terentius can⟨oni⟩cus Eccl⟨esi⟩ae cath⟨edra⟩lis Patavinae I.U.D. Consultor Sacrae Congregationis Indicis manu propria.

Frater Hieron⟨ymu⟩s pallanter⟨iu⟩s min. conv. Theol⟨ologu⟩s publicus.

Fr. Caesar Lippius a Mordano ord. min. Con. sacrae Theologiae Doctor Patavij publicus Metaphysices professor, et sacrae congregationis indicis consultor manu propria.

Fr. Ludo⟨vicu⟩s Aleardus a Vincentia ex mi⟨noribus⟩ de obser⟨vantia⟩ lector the⟨ologu⟩s Patavii, in conventu Sancti Francisci manu propria.

---

[179] See note 127.

[180] See note 129.

[181] Fuchs argued for the therapeutic value of sexual activity in the case of nervous and depressed patients.

[182] For Alfonso Soto and the other Censors mentioned, see BIOGR. No biographical information was found on Francesco d'Este. He qualified as "lector theologus", but his name is not in the lists of the lecturers of theology of the University of Padua. Most probably, like Aleardi (see BIOGR.), he taught at the school of his Order in Padua, in the Monastery of San Francesco. Unfortunately, the records of the latter have been lost.

Fr. Franciscus Estensis ex minoribus de obser⟨vanti⟩a lector Theo⟨logus⟩ et Censor manu prop⟨ri⟩a.

Ioannes Viola [Rector] Ecclesiae S. Laurentij, Sacrae Theologiae D. consultor Sacrae Congregationis Indicis manu propria.

Fr. Elias a Cort[on]a, ord. min. conv. in Gymnasio D. Antonij Bacc⟨alau⟩reus Con[...] et Sacrae Congregationis Indicis Consultor manu propria.

Caesar Cremoninus in gymnasio philosophus ordinarius manu propria

Camillus Bellonius, in Gymnasio Patavino philosophus extraord⟨inarius⟩ in p⟨rim⟩o loco manu propria.

Fr. Iulius Jornata de Populo ord⟨ini⟩s min. Con. D. Theol⟨ogu⟩s in Gymnasio D. Ant⟨on⟩ij patavini Regens, et Sacrae Cong⟨regatio⟩nis indicis Consultor mea manu.

Fr. Aurelius Novarinus de Crem⟨on⟩a ord. min. Conv. S⟨anc⟩ti Franc⟨is⟩ci Doc⟨tor⟩ The⟨ologiae⟩, S[⟨upre⟩mae] Inq⟨uisitio⟩nis Patavinae Vic⟨ariu⟩s Consultor Sacrae Congregationis Indicis manu propria.

Marius Marzolinus sac⟨rae⟩ Theol. D. vidit, et approbuit

Frater Magister Michaelang⟨elu⟩s Pont⟨iu⟩s, or⟨din⟩is er⟨emitarum⟩ S. Aug⟨usti⟩ni in Congreg⟨atio⟩ne vocatus sic confirmo.

73r Fr. Ioannes Ferrettus Regiensis min. con. fran⟨cisca⟩nus Studentium Magister in Cenobio D⟨ivi⟩ Ant⟨on⟩ij Paduae, Consultor, manu propria.[183]

Censuram contras⟨crip⟩tam iuxta Regulas novi Indicis factam in methodum Leonardi Fuchsij et in sacra Patav⟨in⟩a Indicis Congreg⟨ation⟩e examinatam approbamus nos infrascripti Inquisitor, et Aud⟨ito⟩r et Vic⟨ariu⟩s. In quorum fidem etc.

Datae Paduae, in Aula Officij S. Inquisitionis apud ep⟨iscopa⟩le Palatium die sabb⟨ati⟩ XXV.[a] mensis Novembris M.D.C.

Fr⟨ater⟩ Magister Felix Pranzinius Inquisitor Generalis Patavinus approbat manu propria.

Camillus Pel[t]rari, Auditor generalis et Vic⟨ariu⟩s generalis substitutus in Episcopatu Paduae[184] approbat manu propria.[185]

---

[183] On 8 March 1597 the Congregation commissioned the expurgation of book on natural philosophy and medicine to a Paduan commission, which however composed only a few corrections. See ch. Medicine and Natural Philosophy, introduction and doc. 6.

[184] Bishop of Padua was Marco Cornaro, nominated on 12 December 1594; cf. BIOGR.

[185] For Pranzini and Peltrari, see BIOGR.

15

Anonymous, Expurgatory *Censura* of Works[186] (Rome, 1596-1607)[187]

ACDF, Index, *Protocolli* CC (II.a.25), fols. 592r-593v, 594ar, 600r, 601r[a]

L. 6[b] Leonardus fuchsius[188] 592r

In Leonardi Fuchsij operibus. In prioris editionis Methodo seu ratione compendiaria etc. De cibo, et potu, cap. 17 ubi de [...][c] agit[ur], delend[um] *Huc sanè respexit Soranus* usque ad *gra[ssatae] fuerint*[d].[189]

[a] This text is rather chaotic, because the author – or an editor – erased, moved and elaborated several parts; furthermore, the original order of the pages was probably garbled when they were bound in the codex. Therefore, the actual page numeration differs both from the 'logical' order of the parts and from the order they had in the Roman Expurgatory Index (1607). Considering that it cannot be established whether the difference was intentional or casual, here the *censura* is reproduced according to the text in the codex; variants of the 1607 Index are reported in the notes. [b] Ancient numeration, in a second hand. "L 6" was written in the margin for "C 70", crossed out. [c] In the Expurgatory Index of Antwerp (1571): "vere"; see ILI, VII, p. 775. [d] The author of the *censura* underlined the literal quotations from Fuchs as well as his own proposals. Both are reproduced.

[186] This text, with slight variants (indicated below), became the official correction of Fuchs in the Roman Expurgatory Index; see Guanzelli *1607*, pp. 648-52. It provides interesting information about the genesis of corrections, as it contains corrections from the Expurgatory Index of Antwerp (1571), reproduced in the Spanish Expurgatory Index (1584) with some modifications, and only few original additions; see ILI, VII, pp. 479-86, 775-76; and VI, pp. 1021-22. For corrections composed in a similar way, see chs. Xylander and Schöner.

[187] The text does not furnish elements that permit a certain datation, exception made for its being composed before 1607 (see previous note). It is in a codex holding materials that were collected, when Francesco Maddaleni was Secretary of the Index (1614 to 1626); see *Prot.* CC, fol. 4r. Most likely, it was written after 1596, because after the promulgation of the Clementine Index the Congregation started to plan the expurgation of authors and works prohibited with the stipulation "donec corrigatur".

[188] The bulk of the *censura* is an exact copy of the Antwerp correction (1571); see ILI, VII, pp. 775-76. However, although the individual sections are identical, they are presented in a different order. Moreover, in some points (see notes below) the author initially inserted sections of the Spanish correction of 1584, which he (or someone other) later crossed out. This shows that the document was followed by a definitive text (not kept in ACDF), which was published in the Roman *Index expurgatorius* (1607). The eliminated sections (mostly derived from the Spanish Index) are reproduced in the notes, exception made for the longest one (see note 196).

[189] See note 49.

Epistola huius editionis nuncupatoria, quae est ad Huldricum Fabriciu[m] prae[po]situm etc. *tollatur*[a].[190]

Libri autem de usitata huius temporis componendorum medicamentorum ratione etc., supradictis annexi,[b] nihil habent [ad] pietatem, aut religionem [...].[c]

In praefatione autem dictorum eorum[d] librorum, quae est ad Georgium Vog[lerum] deleatur à verbo, *quem latet*, usque ad *non sit veritus*[e].[191]

De componendorum, miscendorumque medicamentorum ratione libri IIII. fuere prius inscripti isti libri De usitata huius temporis componendorum medicamentorum[f] ratione, cum Methodo, seu compendiaria ratione etc. [bis] editi,[192] sed postea recogniti, et accessione unius libri aucti, ac seorsim editi.[193] nihil habent pietatem, aut religionem attingens. Addita fuit praefatio in Germania scand[alosa], et multa adversus pietatem habens. *deleatur*.[194]

[Re]cusi sunt isti libri Lugduni anno 155[6] in 16. sed praefatio omissa.[g]

---

[a] In the margin: "da capo". In the text "tollatur" is followed by "Libri autem (...)". [b] "supradictis annexi": in the interlinear space. [c] In the Expurgatory Index of Antwerp: "faciens"; cf. ILI, VI, p. 775. [d] "autem dictorum": in the interlinear space. The author forgot to cancel "eorum"; in the Antwerp Index: "(...) autem dictorum librorum". [e] In Guanzelli *1607*, p. 648, because of a misprint: "ventus". Then follows, on p. 648, a passage on a later Venetian edition of the work, which in the codex is on f. 594ar; see *infra*, from "In editione autem posteriori" to "revocari poterunt". [f] "medicamentorum": in the margin. [g] Between the end of f. 592r and the beginning of 592v the following passage, then crossed out: "De curandis totius humani corporis malis lib. V. // Isti libri post primam editionem recogniti, et aucti sunt, effectique lib. VIII. [Et in primae] editionis libris, nihil, quod pietatem offendat, vel ad eam vi-

---

[190] See note 52.

[191] See note 50.

[192] Actually, from 1541 to 1553 five joint editions of *Methodus* and *De usitata (...) ratione* appeared in Basel, Venice, Paris, Lyon, and again Paris: see Fuchs *1999*, pp. 661, 670, 686, 706, 711. Some of them run through several reprints.

[193] Fuchs *1555*.

[194] The first edition of the work with the first title was Fuchs *1541* (in a joint edition with *Methodus*), followed by other editions at Basel (1550, 1555), Paris (1550), and Lyon (Fuchs *1556*b). The first edition of the second title – distinct from *Methodus* – appeared at Lyon (Fuchs *1556*c), reprinted there in 1561 and 1563. The Censor referred to the dedicatory letter of book IV, added in the Basel edition, to Christoph of Württemberg; see note 136.

De historia stirpium commentarij insignes, in quibus[a] certe ad religionem pertinens, nihil[b] habent.[195] 592v

Praefatio autem est ad D. Ioachimum Marchionem Brandeburgensem, in qua quoque nihil occurrit.[c]

Imagines herbarum, sola habent nomina herbarum.

Praefatio Basiliensis editionis est ad Antonium Fuggerum; nihil autem in ea reperitur. Parisiensis editio praefatione caret.[d]

[Haec] est [...] [...] ini[it] [a] pag. 226 ex Leonardi fuchsij operibus.[196] 593r

---

deatur facere, reperitur. In praefatione (ut titulus libri pollicetur) ad impudentissimum plagium Gualterij R[ijf] dirigitur, tollatur igitur. In alterius editionis lib. [v]iii editis anno 1548 lib. [4] et 12. De pestilentia del. à verbo [sed extant], usque ad centum aliorum. // De humani corporis fabrica ex Galeno et Vesalio epitome in duabus partibus: Prior pars duos libros; posterior quatuor complectitur. Sed in neutra parte quicquam est ad religionem, et pietatem faciens. // Nihil quoque in praefationibus, [quae] [breves] sunt, et ad lectores tantum". In Guanzelli *1607* the passage from "De componendorum" to "praefatio omissa" is at the beginning of p. 649, following the passage noted in note LXVI, which is at the end of p. 648. It is followed by the part concerning *De curandi ratione*; see *infra*, f. 593v. [a] After "in quibus": "si verba Dioscoridis, Plinij, Galeni et [R]uellij auferantur, valde exiguum relinqueretur Fuchsij", crossed out. [b] After "nihil": "supererit", crossed out. [c] After "occurrit": "[...] quod [...] Me[dicinae] [...] pium [...] assignandam dicat, non existimatur repraehensioni expositum esse", erased. It was derived from the Expurgatory Index of Antwerp: "nam quod Deo Medicinae et stirpium inventionem assignandam dicat, non exixtimatur (...)"; ILI, VII, p. 776. [d] Two paragraphs follow, derived from the Expurgatory Index of Antwerp and both erased; ILI, VII, p. 776: "In Leonardi Fuchsij errata recentium medicorum 60. Numero, adiectis eorundem confutationibus Hago[nae] 1530 nihil est quod offendat. // Edita sunt secundo haec [...], [...] [...] [...], de quibus dubium adhuc nobis est, an aliquid accederit, aut imutatum sit". In the Antwerp Index (1571): "(...) secundo haec errata, nomine ac titulo Paradoxorum, de quibus (...)".

---

[195] In the 1607 edition, this paragraph and the four following ones (from "De historia stirpium" to "Paradoxa fuere") were postponed and inserted between the paragraphs beginning with "Prefatio ad Ioannem Piecchium" and "In Leonharti Fuchsij", respectively (see *infra*, end f. 600r and beginning 601r); cf. Guanzelli *1607*, pp. 649-51.

[196] The text on f. 593r is the Spanish correction corresponding to the first part of this document, which, as said, derives from the Antwerp Index. Probably, the author first copied both texts and then preferred to reproduce only the Antwerp version. Given its extensive amount, it is reproduced not in the notes, but after the Antwerp text, which became part of the 1607 correction. In the margin, in a second hand: "Leonardus fuchsius. P⟨rima⟩e classis expurg. In Rom⟨an⟩o 648. In Hispano in fol. pag. 594 [...] et 1[7]1[3] libro [...] Pag. 33 et lib. O pag. [...]7[5] et 464 et 436 et [...]64. [...]".

In libro Methodi, seu rationis compendiorum[a] (iuxta primam editionem Parisijs ex officina Caroli [Guillard][b] [...] Ioannis de Roigny [...][c].[197] deleatur primum Epistola nuncupatoria Ad Huldricum Fabricium, cuius initium est, Cum duae potissimum res etc.

Epistola nuncupatoria ad Huldricum F[a]bricium, cuius initium est, Cum duae potissimum res, etc.

Cap. 1[7] de cibo, et potu, versus fin. del⟨e⟩ illa verb⟨a⟩. At vere pau[lum] cibo demendum, adijciendumque potioni etc. usque ad illa verba, post integram ferme paginam, per omnes regiones grassata[e] fuerint.[198]

In editione autem posteriori, nempe Parisijs apud Iacobum du Puis anno 1550 superius caput de cibo, et potu est num. 24 in eo, verbis immutatis eadem sententia continetur. Del⟨eatur⟩ ergo locus ab illis verbis. Verno autem tempore paulum cibo demendum etc. usque ad illus post 20 lineas, vere minime esse ieiunandum.[199]

Reliquae impressiones huius operis, ad duas has, à nobis designatas, facile poterunt revocari.

In libro de usitata huius temporis componendorum medicamentorum ratione, iuxta priorem sane editionem, apud Carolum Guillard, et Ioannem Roigny, praefixa est operi epistola dedicatoria ad Georgium Voglerum, cuius initium est, Diu, multumque mehercule dubitavi etc. in eius medio, deleantur illa verba. Quem latet, quod historiae palam tradunt etc. usque ad illud, Imperatorem trucidare non sit veritus.[200]

In Germania addita fuit operi Praefatio scandalosa, et multa adversus pietatem habens; expungatur[d].[201]

---

[a] "compendiorum": sic, for "compendiariae". [b] "Caroli Guillard": sic, for "Charlotte G"., heir of her husband Claude Chevallon; ILI, X, pp. 635-36. [c] In the Expurgatory Index of Spain (1584): "et Ioannis de Porgnij [sic], anno 1541, deleatur primum" (ILI, VI. p. 1020); cf. anche *Scriniolum*, p. 304. [d] At this point the cancellation stops.

---

[197] Fuchs *1546*b. On the dedicatory letter to Fabritius, see notes 54 and 111.

[198] See note 49.

[199] Fuchs *1550*b.

[200] This edition of *De usitata ratione* appeared in a joint edition in 1546 with *Methodus* (Fuchs *1546*b); see notes 192 and 194. For the censored passage, see note 50.

[201] See note 194.

In libris octo de curandi ratione, lib. 4. Cap. 12. de pestilentia 4 aut 5 ante finem fol., *deleantur illa verba,* sed extant hac de re doctissimorum, etc. *usque ad illud*, pluris facio, quam centum aliorum[a].[202] 593v

Idem opus circumfertur in quinque[b] tantum libros distinctum atque diverso titulo, nimirum, De sanandis totius humani corporis malis, In eo, praeter praefationem, quae tota est auferenda,[203] nihil continetur à pietate abhorrens.[204]

In annotationibus eiusdem Fuchsij ad Nicolaum Myrepsium.

In praefatione operis ad rempublicam Norimbergensem, aliquantum post medium, nimirum ubi agit de tempore, quo Nicolaus Myrepsius vixit, *deleantur illa verba*, Quod si itaque in ista veritatis luce etc. *usque ad illud*, falsa religione imposuere.[205]

Sect. 1. de Antidotis, compositione 298. postremis verbis deleatur illud, *Arida contere una cum liquidis, et hac conficiendo dic* (...)[c]

Eadem sectione deleatur tota compositio 492. cum annotatione ad eandem, cuius initium est, *Antidotus nobis ad sanguinis eruptionem* etc.

Eadem sectione deleatur tota compositio 405 cum eius annotatione, cuius initium est, *Adiuratio ad profluvium sanguinis [n]anum* sonans in hunc modum, *In nomine Patris* etc.

Sectione 7. de mulieribus deleatur tota compositio sexta, cum eius annotatione; cuius initium est, *Mulieri, ut menstrua* etc.

Eadem sectione, deleatur tota compositio 13. et 16.

---

[a] In Guanzelli *1607* the text from "In libris octo de curandi ratione" (save the passage on f. 594ar), follows immediately the part on *De componendorum* (...) *medicamentorum* and makes up the final part of the *censura* (pp. 649-52).

[b] "quinque": in the interlinear space, replacing a number crossed out.

[c] The scribe omitted the Greek numbers from the text of the Spanish correction: 'α', 'ε', 'οι', 'ὸν'; ILI, VI, p. 1022.

---

[202] As the Censor states shortly afterwards, the work first appeared as *De sanandis totius umani corporis malis*, from the first edition (Fuchs *1542*b) until 1547; it changed title since the Paris and Lyon editions of 1548. For the cited phrase, see note 95.

[203] See note 130.

[204] The two initial paragraphs on f. 593v (from "In libris octo de curandi ratione" to "à pietate abhorrens") are not in the Expurgatory Indexes of Antwerp or Spain. The following part, till "Usque ad *nostrae decus*" (end of f. 600r) is derived from the Spanish Expurgatory Index; cf. ILI, VI, pp. 1021-22.

[205] The phrase criticized the behaviour of the Catholic clergy.

Sectione 12. de Hedricis, deleatur tota compositio prima cum eius annotatione, cuius initium est, *Hedricum ad internas, et externas eminentias* etc.

594ar In editione autem posteriori Venetijs impressa anno 1556 apud Vincentium Valgrisum sub titulo Institutionum Medicinae ad Hippocratis et Galeni[a] et cet.: in libro secundo, sectione secunda: cap. nono de cibo et potu dele[b] verba minime ieiunandum.[206]

Reliquae huius operis Impressiones ad duas has à nobis designatas facile revocari poterunt[c].[207]

600r Sectio 20. De Hepaticis, deleatur tota compositio 14. et 20.[d]

Sectione 21. de suffimentis, deleatur tota compositio p⟨rim⟩a cum eius annotatione, cuius initium est, *[T]hymiatis, suffimetive confectio Esdrae profectae* etc.

Eadem sectione deleatur tota compositio 6.

Sectione 24. de Collyrijs, deleat⟨ur⟩ tota compositio 85. cuius initium est, *Coillyrium oculare expertum, vocatum Chrysocor.*

Sectione 37. de oxymelitis, del. compositiones 94. et 95.

In Comentarijs in sextum epidemiorum Hippocratis, in epistola dedicatoria, Ad Albertum Brandemburgensem, circa medium del. illa verba: *Philippo praesertim* et cet.[e] Usque ad *Gallorum secundo.*

---

[a] After "Galeni": "in", crossed out.

[b] After "dele": "a verbo, quare hoc tempore usque ad verba exclusive", crossed out.

[c] This folio, included between fols. 594 and 595 and numbered 594bis (or 594a), was added because it contained a passage (i.e. from "In editione autem" to "revocarj poterunt" that had to replace the one on f. 592r which is crossed out: "In alterius editionis Methodo. seu ratione compendiaria ad Medicinam, cap. de cibo, et potu, qu[od] huius editionis es: [xxiiii] non omnia habentur, quae in priore editione; sed haec tantum verba, quapropter verno tempore inedia, etc., deleantur usque ad verbum ieiunandum. Reliquae impressiones huius operis ad duas has à nobis designatas facile revocari poterunt". In Guanzelli *1607* this new passage was attached to the part on *De usitata*, on p. 648 (see p. 1666, note g).

[d] The text follows that on f. 593v.

[e] "et cet".: in the interlinear space, for: "nostro Melanchtone, viro nulli nec Italorum, nec Gallorum secundo", erased.

---

[206] Fuchs *1556*a, p. 218 (the passage corresponds to p. 109 of the 1548 edition; see note 49). The Venetian edition was reprinted in 1565.

[207] After 1556 *Institutiones* was reprinted at Lyon (1560), Venice (1565) and Basel (1566. 1572, 1583, 1594); see Fuchs *1599*, pp. 723, 728, 733, 735, 738.

Eodem libro, in praefatione versus finem, del. illa verba *Philippus* et cet.[a] Usque ad *nostrae decus*.

Commentarij[b] in Hippocratis Aphorismorum sectiones septem, et earundem sectionum versiones nihil habent.[c]

Prefatio ad Ioannem Piecchium[d] non offendit[e].[208]

De simplicibus annotationes, quasi appendix quaedam continent // 601r
multorum medicorum, de herbis iudicium, nihil habent. Collectae sunt à studioso quodam è libris de erratis medicorum qui postea inscripti Paradoxa fuere.[f]

In Leonarthi Fuchsij erratis recentium Medicorum 60 numero adiectis eorumdem confutationibus, Hagonae anno 1530 nihil est quod offendat.[g]

Edita sunt secundo haec errata nomine, ac titulo Paradoxorum Venetijs 1547 apud Heredes Petri Ravani,[209] In quibus, ex libro p⟨rim⟩o

---

[a] "et cet".: in the interlinear space, for "Melanchton, magnum Germaniae", crossed out. [b] Before "Commentarij" the following words: "Permittuntur tamen huius autoris", crossed out. [c] "nihil habent": in the margin, for words crossed out. In Guanzelli *1607*, p. 651: "nihil habent male". [d] "Piecchium": sic, for "Brechtum"; see notes 105 and 195. The mistake was already in the Expurgatory Index of Antwerp; ILI, VII, p. 776. [e] Four paragraphs follow, erased: "Item permittitur, epitome de humani corporis fabrica ex Galeno, et Vesalio. // Item permittuntur, Commentarij insignes de historia stirpium. // Item, errata recentium medicorum 60. num⟨er⟩o cum eorundem confutationibus Haganoae impressa an. 1530. // Item permittuntur, De Simplicibus annotationes, qui libri postea Paradoxa, inscripti sunt". The four paragraphs, again derived from the Antwerp Index (1571), were replaced for a different formulation, written on a small piece of paper pasted on fol. f. 601r. This text had been transcribed on the same fol. 601r (see following note). In Guanzelli *1607* the phrase "Prefatio (...) non offendit" is followed by a passage on *De historia stirpium*, which in the ACDF codex is on f. 592v; see *supra*, from "De historia stirpium" to "praefatione caret". [f] Four paragraphs follow, derived from the Expurgatory Index of Antwerp and erased; ILI, VII, p. 776: "Leonardi Fuchsij Commentarij, et versiones. In Hippocratis Coi Aphorismorum sectiones septem commentarij, nihil habent. // Praefatio est ad Ioannem Piechium Abbatem; quomodo adhortatur, ut literas, et earum cultores iuvet, ac ornet, non offendit. // In Hippocratis epidemiorum librum sextum, Commentarij nihil quoque habent. // Praefatio est ad Guilielmum Comitem Palatinum Rhen. Sed in ea nihil etiam offendimus ad religionem, aut pietatem pertinens".

[g] The passage from "In Leonarthi Fuchsij erratis" to "usque ad *Restituit*", was added on f. 601r, replacing an erased text (see note e, above).

---

[208] This paragraph and the previous one (from "Commentarij in Hippocratis" to "non offendit") derive from the Antwerp Index; ILI, VII, p. 776.

[209] Fuchs *1547*b.

cap. 29 dele à verbo *quis enim est qui nesciat argumentum et cet.* usque ad verbum *non iustificant.*[210]

Ex libro tertio cap. 13 dele à verbo *At locum hunc*, usque ad *Restituit.*[211]

In epitome anatomiae, seu de humani corporis fabrica[a]

Ex cap. p⟨rim⟩o lib. p⟨rim⟩i dele

Ut hoc nomine detestandum hoc, et modis [omnibus] etc. usque ad verbum, se polluit.

Ex cap. 23° eiusdem lib. p⟨rim⟩i

dele Monachorum nimirum

Ex cap. 3° lib. 4.ⁱ dele

Tum Theologorum scholasticorum.

Prefationes quae breves sunt et ad lectorem nihil habent quod offendat.

[a] "In epitome (…) fabrica": correction of: "In epitome Leonarti fuxij de Humani Corporis Fab". The passage from "In epitome (…)" tio "Prefationes (…) quod offendat" was added on a small sheet of paper added to f. 601, as was said before.

[210] The passage on justification by faith was indicated already by another Censor; see note 101. In the 1547 edition, it was on f. 57 r-v.

[211] The passage contains the praise of Erasmus' edition of Plinius.

32

KONRAD GESSNER

Many ACDF documents, including numerous requests for reading forbidden books addressed to the Roman Congregations, show that Gessner[1] (1516-1565) was one of the most appreciated authors among those struck by Ecclesiastical censorial intervention during the sixteenth century.[2] He openly adhered to Zwingli's views, but his criticisms of the Catholic church were less harsh than those expressed by many other Protestant authors. Furthermore, several of his works presented outstanding expositions of entire disciplinary fields, and therefore they were deemed essential to specialists. This explains not only the divergent views and opinions that members and Consultors of the Holy Office and the Index formed about his works, but also the variance characterizing the actual decisions concerning the latter, inasmuch as they were taken in different periods and geographical areas.

The most serious condemnation proposed for Gessner was his inclusion in the list of heresiarchs written in 1579 by Juan de Mariana for the Spanish Inquisition. Most likely, his *Bibliotheca*, which gave a detailed picture of the works published in Germany, was seen as a dangerous instrument for the spread of Protestant views.[3] However, Mariana's proposal was neither adopted in the list of the Index of Spain (1583) nor in that of the Index of Rome (1590), which was writ-

---

[1] His surname is usually cited as 'Gesner', but 'Gessner' is apparently the right form; see Pyle 2000.

[2] Among the sixteenth-century requests and licences to read forbidden books his works are listed over twenty times; see ch. Licences, and the diagrams in Appendix.

[3] For Mariana, see ILI, VI, p. 63. For the use of Gessner's *Bibliotheca* as a catalogue of works written by a garden variety of Protestant authors, ever since the preparation of the 1559 Index, see ILI, VIII, pp. 36, 119-20, *ad indicem* "Gesner". However, most remarkably, the Duke of Alva, a stern Catholic and certainly not a scholar, argued that the *Bibliotheca* should not be totally banned. See ch. The Organization of the Index, sect. I, doc. 3, f. 207v.

ten by Alfonso Chacón.[4] The wavering in the ecclesiastical judgment on Gessner's works is clearly apparent from the chronological list of prohibitions in the sixteenth-century Indexes issued till 1590:[5]

> The *Opera omnia* were prohibited in the Indexes of Venice (1554), Rome (1557, 1559, 1564), Parma (1580), and Spain (1583);[6] *Bibliotheca universalis* in those of Portugal (1547, 1551), Paris (1549), Louvain (1550, 1558), Spain (1551, 1559, 1583), Venice (1554), and Parma (1580); *Elenchus scriptorum* (ed. Lycosthenes) was prohibited in the Index of Paris (1556); *Epitome Bibliothecae* (ed. Lycosthenes) in the Indexes of Spain (1559), and Portugal (1581); *Historia animalium* in that of Spain (1559).

The series of corrections, frequently published by Indexes that previously condemned his works, is even more impressive:

> *Apparatus et delectus simplicium medicamentorum*: Antwerp (1571) and Spain (1584); *Compendium ex Actuarii Zachariae libris De differentiis urinarum*: Antwerp (1571) and Spain (1584); *Libellus de lacte et operibus lactariis*: Antwerp 1571 and Spain (1584); *De omni rerum fossilium genere*: Antwerp (1571) and Spain (1584); *De rari set admirandis herbis* (...) *Descriptio Montis Fracti*: Antwerp (1571) and Spain (1584): *De stirpium aliquot nominibus vetustis ac novis*: Antwerp (1571) and Spain (1584); *Enumeratio medicamentorum purgantium*: Antwerp (1571) and Spain (1584); *Epitome Bibliothecae*: Antwerp (1571); *Herbarum nomenclaturae* (...) *Dioscoridi adscriptae*: Antwerp (1571) and Spain (1584); *Historia animalium*: Antwerp (1571: books I-IV); Spain (1584: books I, II, IV); *Historia plantarum et vires*: Antwerp (1571)

---

[4] See ILI, VI, pp. 974-76; IX, pp. 848-49.

[5] The following list, as well as the selection of ACDF documents on Gessner that are published here and in ch. Licences, merely regard his scientific works and *Bibliotheca*. The latter was not a scientific work in a strict sense, but it included works on natural history and was representative for the overall views of the author. Some Indexes, like those issued in Spain (1559, 1583), prohibited his *Opera omnia* as well as several individual works. For a bibliography of Gessner's works, see Wellisch 1984 and Serrai 1990.

[6] ILI, VIII, pp. 722, 758, 829. The general prohibition by the Indexes of Venice and Rome was most likely inspired by the afore-mentioned *Instructiones* (ca. 1557-58): "Conradus Gesnerus celeber hereticus famosus". See ch. The Organization of the Index, sect. I, doc. 1, f. 223r. His condemnation as a heretic (entailing a total ban) was caused by his praise of many Protestant authors in *Bibliotheca*.

and Spain (1584); *De hortis Germaniae*: Antwerp (1571) and Spain (1584); *Icones animalium quadrupedum*: Antwerp (1571) and Spain (1584); *Icones avium omnium*: Antwerp (1571) and Spain (1584); *Nomenclator aquatilium animantium*: Antwerp (1571) and Spain (1584); *Onomasticon propriorum nominum virorum*: Antwerp (1571) and Spain (1584); *Praefatio* to Aelianus Claudius, *Opera quae extant omnia*: Antwerp (1571) and Spain (1584); *Praefatio* to David Kyber, *Lexicon rei herbariae trilingue*: Antwerp (1571) and Spain (1584); *Praefatio* to Johannes Stobaeus, *Sententiae*: Antwerp (1571) and Spain (1584).[7]

A fundamental ambivalence results from many documents written during the preparation of the later sixteenth-century Roman Indexes. In 1562 Camillo Paleotti had proposed to limit the prohibition of *Historia animalium* to some of its sections only,[8] while in 1563 a Roman Consultor seriously pondered upon the possibility to remove all Gessner's non-religious works from the next Index, promulgated in 1564.[9] This proposal was not adopted, because the Tridentine Index included Gessner again among the authors of the first class. This decision did not close the discussion on his works, however. In 1574 *censurae* were commissioned for his major zoological work and for his *Bibliotheca universalis*, most likely in view of a possible attenuation of the total prohibition. Some of these *censurae* were probably commissioned to Antonio Posio (Secretary of the Congregation for the Index from 1571 to 1580), because his corrections of the *Bibliotheca*, *Pandectae*, and the *Epitome* of the *Bibliotheca* (published by Konrad Lycosthenes) are now in the Vatican Library.[10] Remarkably, Gessner

[7] This list reproduces with slight variants ILI, X, pp. 199-200. For the early Roman Indexes (1557, 1559, 1564), see ILI, VIII, pp. 722, 758, 829.

[8] *Concilium Tridentinum*, XIII, p. 602; ILI, VIII, p. 80, note 146.

[9] ILI, VIII, p. 79.

[10] For the commission of the *censurae* of 1574, see ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 1, fols. 64r, 65v. *censurae* of these works were mentioned in documents written about 1590; see the same ch., sect. VIII, docs. 4, f. 128r; 6, f. 130r; 7, f. 195r; 8, f. 201r; 9, f. 215r; 12, f. 188r; 13, f. 7v. Among the *censurae* of *Historia animalium* held in ACDF the only ones that possibly can be identified with the one written in 1574 are docs. 8 and 9. Apparently, the *censura* of the *Bibliotheca* commissioned to Card. Giulio Acquaviva was not written because he died in the July of that year. Of *De omni rerum fossilium genere*, a collection of writings by several authors edited by Gessner, no comprehensive *censurae* re-

is not even mentioned in many lists of suspect and/or heretical works and authors, composed in the 1570s and 1580s, including Giovanni Dei's detailed *Index*.[11] Docs. 1-3, reporting a 1577 accusation against the Bishop of Segni for his presumed friendship with Gessner, show a neat contrast between assessments by individual exponents of the ecclesiastical hierarchy (the Bishop was also Pope Gregory XIII's *sacrista*), on the one hand, and official decisions and points of view, on the other.

Between 1587 and 1590, during the preparation of the Sixtine Index, at least seven documents written by Consultors of the Index proposed the correction of some of Gessner's works, focusing in particular on *Historia animalium* and *Bibliotheca*, in order to make them available.[12] The anonymous author of a list entitled *Auctores damnati quos naturalis scientiae et medicinae studiosi desiderarent* included him among the authors whose correction was most frequently asked for.[13] This suggests that the 1574 *censurae* were not viewed as definitive, and moreover that it was seen as reasonable to correct other works too. Moreover, although – quite surprisingly – in 1587 no correction of Gessner was commissioned to any of the nine classes of

---

main, but only brief notes on works by Georg Fabricius and Johann Kentmann; see the respective chs. Posio's *censurae* in BAV, *Vat. Lat.* 6525, are entitled: "In Bibliotheca Universali Conradi Generi expurgatio" (fols. 2r-16r); "Repurgatio Pandectarum sive Tomi 2i Bibliothecae Conradi Gesneri" ([Gessner *1548*a], fols. 17r-67v); "In Epitome Bibliothecae Conradi Gesneri impressum Tigurii typis Christophori froschoverii" ([Gessner *1555*c], fols. 68r-80r). These corrections are not reproduced in this chapter, because it is not known whether Posio handed them over to the Congregation, and thus it is unclear whether they ever belonged to the archive of the Index. Furthermore, the corrections merely consist in the cancellation of names and works of Protestant authors in bibliographical works. We do not know why and when these corrections were transferred to the Vatican Library.

[11] See ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 2. The only significant exception is a, rather permissive, expurgatory *censura*, published in the proceedings of the Inquisition in Asti, in the appendix of a 1576 list of authors prohibited in the diocesis; see *Scriniolum*, p. 104.

[12] See *infra*, doc. 7, and ch. The Organization of the Index, sect. V, docs. 2, f. 227v; 3, f. 234r; 7, f. 248r; 8, f. 249v; 11, f. 503r; 12, f. 92r. The fact that the request also concerned *Bibliotheca* confirms that in 1574 the work had not yet been corrected, or else that its correction was viewed as insufficient; see also below.

[13] See ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 1, f. 231r.

Consultors,[14] between 1587 and 1590 several *censurae* of sections of his *Historia animalium* were composed.[15] These *censurae* had no direct effect, however, because in 1590 Gessner was again included among the authors of the first class.[16]

Between 1590 and 1593, during the preparation of the Sixtine-Clementine Index, the request for a correction of his works reappears in at least eight documents, written, *inter alios*, by influential consultors, such as Chacón, Ponce de León and Bellarmino.[17] Again, no correction was written and Gessner was included once more among the authors of the first class in the 1593 Index.[18] However, as in many other cases, this decision was probably due to the relatively short intervals between the three Indexes issued in the 1590s as well as to the priority set to the solution of methodological and formal issues, rather than to a negative outcome of an investigation of his works. Indeed, in March 1593 the Congregation for the Index commissioned the correction of Gessner's *Bibliotheca* to the University of Louvain,[19] but apparently this University did not duly accomplish the expurgation.

When after the promulgation of the 1596 Index, which included Gessner again among the authors of the first class,[20] the Congregation launched a large-scale campaign of expurgation, the correction of Gessner's works was reconsidered. Ambrogio da Asola mentioned him in a list of medical authors, the correction of whom was seen as a priority. In May 1597, *Historia animalium* and four other works were mentioned in a list of scientific and philosophical works to be corrected in Padua.[21] It is unclear whether this programme of expurgation was carried out, because the dates of some expurgatory

[14] See ch. The Organization of the Index, sect. VII, docs. 2, 3, and 5.

[15] See *infra*, docs. 10-13 (perhaps also docs. 8 and 9). See also ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 2.

[16] ILI, IX, p. 806.

[17] See *infra*, doc. 14, and ch. The Organization of the Index, sect. IV, docs. 3, f. 168v; 7, f. 112v; 8, f. 134r; 10, f. 97v; 11, f. 125r; sect. V, doc. 14, f. 152r; 15, f. 163v.

[18] ILI, IX, p. 867.

[19] See ch. The Organization of the Index, sect. VII, doc. 6, f. 66r.

[20] ILI, IX, p. 936.

[21] See ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 29, f. 266r; see also doc. 47, f. 518r.

censurae are uncertain.[22] However, not even one of the extant corrections was published in the Roman Expurgatory Index (1607), and thus also in future Indexes Gessner was included among the authors of the first class, which implied the general prohibition of his works.

In this quite conflicting situtation a remarkable contrast can be noted between the judgement on the naturalist works, on the one hand, and that regarding the *Bibliotheca* and its *Epitome*, on the other. The former were generally appreciated and this usually brought about proposals for correction, whereas the latter, although equally praised, triggered proposals for correction as well as for total prohibition. In the works on natural history, no religious issues were touched upon and the names of Protestant authors cited could be easily eliminated. The bibliographical works, by contrast, contained ample discussion and praise of all major Protestant authors, including those considered as heresiarchs by the Catholic Church. As a matter of fact, ever since the first Indexes the *Bibliotheca* was used as an instrument to identify authors to be included in the first class and to make up lists of suspect works.[23] The work openly displayed the author's Protestant creed and therefore it was hard to expurgate it. Yet, a total prohibition was seen as problematic. In August 1594 the Congregation ordered the acquisition of copies of *Bibliotheca* and of its *Epitome*, written by Konrad Lycosthenes,[24] probably in order to form an overall picture of heterodox publications.[25] This may explain the divergent pro-

[22] See the notes concerning the dates of docs. 9-13.

[23] See note 3. In 1574, in a letter to Giovanni Vincenzo Pinelli, Flavio Orsini wrote that Card. Sirleto had asked him several times to purchase an extended edition of the *Bibliotheca*: Nuovo 2002, p. 106, note 56.

[24] Gessner *1545*, *1555*c.

[25] See ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 14, f. 152r; see also Godman 2000, pp. 161, 445 and, for the *censura* of the *Bibliotheca*, Moreni 1986. That the Congregation for the Index attributed much importance to Gessner's works is also shown by the list of his works in ACDF, Index, *Protocolli*, Z (II.a.22), f. 82r.

nouncements by the Consultors of the Index. While the majority of them proposed a correction,[26] in 1592 the usually most liberal of them Alfonso Chacón proposed a total prohibition.[27]

[26] In addition to pronouncements and requests already cited, it should be noted that in 1587 the Consultors, arguing for the need to subdue Index Rule V, referred to *Bibliotheca*. See ch. The Organization of the Index, sect. II, doc. 5, f. 324v. Shortly afterwards, when the Congregation examined the new version of the Rules proposed by Pope Sixtus V, the *Bibliotheca* was cited as a paradigmatic example of a work the reading of which would have been permitted after correction. See ACDF, Index, *Protocolli*, B (II.a.2), f. 15r: "Cum vero haeretici alicuius liber fuerit expurgatus, et (...) permissus, inscribatur initio Titulus (...), deinde Auctor cum damnationis nota ut liber recipi, Aucthor repudiari ostendatur (...). Tertio loco expurgatio, et permissio exprimatur. Exempli gratia Bibliotheca à Conrado Gesnero (...) olim edita, nunc vero iussu superiorum (...) expurgata".

[27] Ch. The Organization of the Index, sect. IV, doc. 7, f. 113r. Scholars have argued that some of Chacón's criticisms of Gessner's medical works aimed at drawing attention to his own person and work; see Serrai 1990, p. 254, note 350. That Chacón proposed a total prohibition in order to highlight his own bibliographical work, which he was about to complete in these years (see note 86), is a mere conjecture, however, because in the Congregation he defended all Gessner's non-bibliographical works (see note 17); thus, most likely, those criticism merely reflected his point of view.

1

Metello Colucci, Accusation against Giuseppe Panfili, Bishop of Segni, to Scipione Rebiba, Card. of Pisa, in Rome[28] (Segni, 18 July 1577)

ACDF, SO, *St. st.*, E.2.e, fols. 357r-358v
(autograph)

358r (...) Un'altra[a] volta e forsi piu di una volta mi disse molti mesi sono che lui haveva un amico in Verona Medico che si delettava di havere

[a] "Un'altra": correction of "Un'altro"; then follows "gior[no]", erased.

[28] The following text is in ACDF, SO, *St. st.*, E.2.e, fasc. 7, which contains the proceedings of a legal action concerning the Bishop, started by the Holy Office in 1577 after Colucci's charge. Codex *St. st.*, E.2.e holds some of the few surviving files of the criminal section of the Archive, which was almost completely destroyed in France. On the cover of this file (f. 344r), the Congregation's Notary Flaminio Adriani wrote the title "Signina. Pro Fisco contra Episcopum Signinum. 1577". The file, on fols. 347r-398v, contains the following docs.: Colucci's charge addressed to Card. Scipione Rebiba, 26-27 March 1577 (347r-348r); a letter by Colucci to Rebiba, 23 May (349r-350v); another letter by Colucci to Rebiba, 27 May (351r-352v); a deposition by Pasquale Veccia, procurator in the Curia and indicated as a testimony by Colucci, 4 May (353r-v); a deposition by a certain Giovanni Battista, a schoolmaster in Segni, indicated once more by Colucci, 24 May (354r-355v); a letter by Colucci to Rebiba and a declaration, 18 July (356r-359v); a deposition by the priest Orazio Cavallucci, indicated by Colucci, 26 August (360r-364v); two supplementary depositions by Cavallucci, 26 and 27 August (365r-371r, 372r-v); another deposition by Cavallucci, 1 September (373v-374r); a deposition by Colucci, 13 September (375r-384r); a deposition by Francesco Manducci, priest in Segni and indicated by Colucci, 15 October (385r-390r); two letters by Cavallucci to Pietro Dusina, assessor of the Holy Office, 8 and 14 October (391r-393r); a summary by Cavallucci of a manuscript version of the litanies by Panfili (394r-395v); deposition by Luca Chietro, physician in Segni and indicated by Colucci, 23 October (397r-398v). The file does not hold information on subsequent developments and the conclusion of the suit. Considering that Panfili was Bishop of Segni from 1570 till his death in 1581, it seems likely that the suit was suspended and that he was formally acquitted. His case was rather delicate, however, and also surprising, because between 1557 and 1558 he had been a member of the commission that prepared the two versions of Pope Paul IV's Index (Fragnito 1997a, pp. 82-83, n. 14); furthermore, since 1568 he had been Papal *sacrista* and by consequence since 1571 member *ex officio* of the Congregation for the Index (*Diari*, 1, f. 1v). Thus, although in 1574 during a conflict with Pope Gregory XIII he had lost his job as *sacrista* and he had moved to Segni (see BIOGR.), the accusation regarded a member of the

ogni sorte di libri antichi massime di Medicina al quale lui mandò alcuni esemplari greci da la libraria del Papa e che quello haveva tradotto non so che libro di Medicina e che ha lassato poi in un bel palazzo una bellissima libraria a gli soi heredi.[29] Il quale haveva grande amicitia col Gisnero heretico Medico, io credo intendessi [...]ano conrado e che il Gisnero se ne stava li mesi di longo in casa di questo suo amico, e questo suo amico se ne andava in germania e stava similmente in casa del Gisnero *e che esso Vescovo haveva parlato col Gisnero, il quale era Sacramentario*[a] et haveva ragionato con lui di simili ma-

[a] In the margin, in another hand: "cum haeretico [...]di loquutus fuisse"; "e che esso (...) Sacramentario": underlined in the ms.

top of the Catholic Church. Panfili's presumed Protestant sympathies were outlined as a tendency to a symbolical interpretation of some sacraments, and doubts on the biblical foundations of the ecclesiastical hierarchy as well as on the Pope's power. The investigation is virtually ignored by his biographers and in historical studies on those years of Pope Gregory XIII's Pontificate. Here, only the texts on Panfili's relationship with Gessner are reproduced. No biographical information on Colucci has been found other than that derived from the documents reproduced here. He was born in about 1543 in Rossano (Calabria); he graduated in arts and medicine, and practiced as a physician in Segni.

[29] From what follows it can be inferred that Panfili's friendship with the Veronese physician dated back to a period before Gessner's death (1565). The names of the Italian friends and correspondents of Gessner may be derived from his manuscript *Liber amicorum* (1555-1565) and his *Catalogus Doctorum Virorum, qui ut opus hoc nostrum* (...) *illustrarent* (...) *imagines animalium, aut nomina et descriptiones miserunt* (at the outset of book I of *Historia animalium*). Gessner's correspondence, published and unpublished, does not contain letters to or from Italy (even though these surely existed). Among the ten Italians mentioned in *Liber* (see Serrai 1990, pp. 360-69) only four came from the Veneto or lived there: two physicians from Vicenza, Girolamo Massari and Giovanni Battista "de Tridento"; Giulio Alessandrini (1506-1590) – physician to Ferdinand I, Maximilian II and Rudolph II – born in Civezzano (Trent), friend to Girolamo Fracastoro and his assistant in Verona; the Veronese physician Domenico Montessoro. On the basis of biographical data the two physicians from Vicenza as well as Fracastoro (who died in 1553) can be skipped. Gessner dedicated *De anima liber* (1543) to Alessandrini and he called him "amicissimus" in *Liber amicorum*. Moreover, the Imperial physician advised Gessner to dedicate book IV of *Historia animalium* to Ferdinand I (Serrai 1990, pp. 43, 51, 313), and was a translator of several works of Galenus (Mazzuchelli 1753-1763: I, pp. 449-51). However, he stayed in Verona only for a short period, and there is no evidence proving that he owned a palace there or that his heirs lived there. Montessoro was a minor figure, but Gessner attested that he lived in Verona and that he translated a work by Galenus, namely *De comate secundum Hippocratem*, used in Giovanni Filippo Ingrassia's commentary of this work, *De tumoribus praeter naturam* (Naples 1553).

terie e che gli disse che non poteva persuadersi la realita del sacramento dell'Altare, ma che diceva bene che il papa doveria esser il capo della chiesa che in effetto ci doveria esser un capo.[30] In questo ragionamento ci fu presente *un Messer Luca medico di qua*[a][31] e fu quella volta nel cortile del Vescovato, ma non tutti capiscono questi raggionamenti e di che importanza siano. Ma in quella libraria del Vescovo in Verona et in quella di questo Medico potranno esser alcuni libri di
358v heretici o prohibiti e perciò ho scritto // questo a V.S. Illma e forsi da la si scoprara questa tela, mi pare che disse che quel Medico non prese mai moglie per potere attendere a quell'impresa di ricorre libri, questo dico accio si ritrovi chi sia stato questo Medico. (...)

2

Orazio Cavallucci, Deposition in the Cause Against Giuseppe Panfili, Bishop of Segni

(Rome, 26 August 1577)[32]

ACDF, SO, *St. st.*, E.2.e, fols. 367v-371r

369v (...) Che[b] esso V⟨escovo⟩ haveria *parlato col Gisnero Medico* e che con questo haveva stretta amicitia un suo amico e della medesma pa-
370r tria di esso V⟨escovo⟩[c] e che per via // sua l'haveva conosciuto, perché e quel suo amico andava dal gisnero e stava in germania in casa di quello, et il gisnero in casa sua, e che esso V⟨escovo⟩ gli haveva parla-

[a] In the margin, in another hand: "Lucas medicus alligatur contestis". The underlining is in the ms.

[b] After "Che": a part of a word erased.

[c] "di esso V⟨escovo⟩": in the interlinear space.

[30] Notice that Gessner, as a follower of Zwingli, endorsed the central view of the Sacramentarians, that is, the denial of the real presence of Christ in wine and bread.

[31] Luca Chietro; see doc. 3. He was interrogated by the Holy Office on 23 October (cf. *infra*).

[32] In this part of his deposition, Cavallucci confirmed Colucci's declarations (doc. 1) regarding the Bishop's heterodoxy. He was called to testify, on the indication of Colucci (in part of doc. 1 which has not been reproduced). No additional information has been found on him; he was a secular priest.

to delle cose della religione e che diceva che non negava che saria stato bene che uno fossi stato capo nella chiesa e che questo fossi stato il Vescovo di Roma ma non poteva in modo alcuno credere la realita del corpo di N. S. nel sacramento dell'altare.[a]

3

Metello Colucci, Deposition in the Cause Against Giuseppe Panfili, Bishop of Segni

(Rome, 13 September 1577)

ACDF, SO, *St. st.*, E.2.e, fols. 375r-384r

Die Veneris XIII. 7bris 1577 375r

Const⟨itutu⟩s personaliter Romae in Palatio Sanctae et Universalis Inquisitionis Romanae in loco examinis coram R.P.D. Thoma de zobbis ord. praed⟨icat⟩orum Sac. Theo⟨logiae⟩ profess. eiusdem Sanctae Inquisitionis Com⟨missa⟩rio generali assistente R.P.D. Petro Dozzina I.U.D. eiusdem Sancti officii Inquisitionis assessore [...].[33]

Mag⟨nifi⟩cus Dominus Metellus Collutius artium, et medicinae doctor de Civitate Ro[...].

Testis etc. aetatis suae annorum 34. [in] circa ut asseruit testis etc. Cui delatum fuit Iur⟨amen⟩tum de veritate dicen[di], et per eum suscepto [...] etc. fuit [...].

Int⟨errogatu⟩s an sciat causam suae convocationis, et praesentis sui 375v
examinis.

R⟨espond⟩it io son venuto chiamato da m. Horatio Caballutio ad instantiam di questo S.^to^ officio. Et mi imagino esser stato chiamato per esaminarmi contra Monsr Gioseppe panfilo vesc⟨ov⟩o di Segni perché io havevo dato un Sommario ò Scritta[34] di quelle cose che esso m. Horatio, et io potevamo deponere contro d⟨ett⟩o Vesc⟨ov⟩o per

[a] This declaration corresponds closely to the accusation in doc. 1; it is written in another hand, however, and there are no elements allowing a certain identification.

[33] Tommaso Zobbio and Pietro Dusina; BIOGR.

[34] Doc. 1.

scarico di mia conscienza, et per liberare quell'anime, alle quali esso Vesc⟨ov⟩o continuamente va seminando q⟨ues⟩ti errori, et per l'anima di d⟨ett⟩o Vesc⟨ov⟩o ancora perché li sono amico. (...)

Int⟨errogatu⟩s quod dicat qua occasione episcopus dixerit haec verba, et an aliquid aliud consequenter, vel subsequenter dixerit, ex quo magis possit intentio eius declarari

R⟨espondi⟩t non mi ricordo altro

Et prosequendo dixit[a] quod dictus episcopus dixerat, (...)

382r Il med⟨esim⟩o Vesc⟨ov⟩o mi disse una volta, et credo che fosse presente m. Luca Chietro medico di Segno[b], che erasmo era stato un huomo da bene, mà erano state prohibite l'opere sue forsi perché haveva parlato liberam⟨en⟩te con Paolo 4.° quando fù in Venetia,[35] et per q⟨uest⟩o il Papa sdegnato prohibì li suoi libri, et all'hora mi disse, che esso Vesc⟨ov⟩o haveva parlato *col Gesnero medico*[c], et che con

382v questo haveva stretta amicitia un suo amico Veronese // medico, et che per via di quel suo amico l'haveva conosciuto, perché quel suo amico andava dal Gisnero in Germania, in Casa e stava in Casa di quello molti giorni, et il Gisnero similmente veneva in Casa di q⟨ue-s⟩- to Veronese *et che esso Vescovo gl'haveva parlato delle cose della religione*, et che diceva, che non negava, che saria stato bene che uno fosse stato Capo nella Chiesa, et che q⟨uest⟩o fosse stato il vesc⟨ov⟩o di Roma, mà non poteva in modo alc⟨un⟩o credere la realità del Corpo di nostro Sig.re nel Sacram⟨en⟩to dell'altare. (...)

---

[a] After "dixit": "Che antiq"., crossed out.

[b] In the margin, in another hand: "Lucas medicus alligatur contestis quoad commendat⟨ione⟩m erasmi".

[c] In the margin, in another hand: "che [...] quod loquutus fuisset cum Gisnero medico. Gisnerus". This underlining, as well as the following, are in the ms.

---

[35] For Luca Chietro, see doc. 1. As to Carafa's presence in Venice: after the sack of Rome in 1527, the newly founded Congregation of the Theatines and its few members retired to Venice.

4

[Paolo Costabili, Sisto Fabri or Tommaso Zobbio], Notes on *Bibliotheca universalis* (Rome, 1575-1585)[36]

ACDF, Index, *Protocolli*, F (II.a.5), fols. 45v-47r
(copy)[37]

(...) Annotata In Bibliothecam Gesnerij.[38] 45v

Fol. 23. Alex.r Alesij dicti. Disputavi autem in hoc libro de Auctoritate verbi Divini. etc. Confutavi hegdudiensis Episcopi, et aemilium[a] errorem, qui nescio quod verbum non scriptum, ut ipsi appellant cementi[b] sunt.[39]

Fol. 40. Andreas osiander. Post hoc sequutus est Aug(ustinu)m qui 4r et libris de // consensu Evangelistarum, idem conatus est efficere 46r

[a] "hegdudiensis episcopi, et aemilium": sic; in Gessner "Lundensis episcopi, et similium (...)".

[b] "cementi": sic, for "commenti" in Gessner.

[36] ACDF documents list four *censurae* of *Bibliotheca*: one written before 1590 (ch. The Organization of the Index, sect. VIII, docs. 4, 6, 7, and 8); one commissioned to the University of Louvain in March 1593 (*Diari*, 1, f. 66r); one sent in by B. Brancaleoni before April 1599 (see docs. 16 and 17); one commissioned to Bellarmino in September 1600 (doc. 18). This *censura* corresponds to the first one mentioned; cf. ch. The Organization of the Index, sect. VIII, doc. 4, f. 128r. According to Angelo Rocca, it was written by a Master of the Sacred Palace and ordered by Card. Sirleto (see ch. Licences, doc. 70, f. 160r). Considering that Sirleto was Dean of the Index from ca. 1571 and died in 1585, the possible authors are Paolo Costabile, Sisto Fabri, or Tommaso Zobbio (see BIOGR.).

[37] For the collection to which this copy belongs, see ch. The Organization of the Index, sect. VIII, docs. 7 and 8. Probably due to the original hand, the scribe made a lot of mistakes, some of which also show a poor knowledge of contemporary theology and of Latin.

[38] The Censor used the first edition of *Bibliotheca Universalis* (Gessner *1545*), and not the subsequent *Epitome* of the work by Lycosthenes or the extended edition by Josias Simler and Johann Jakob Frisius (Gessner *1555c* and *1583*), probably because the first edition included also critical assessments and quotations from the works discussed, most notably prefaces and dedicatory letters, which were relevant from a religious point of view. In later editions, framed according to more strictly bibliographical criteria, most of these quotations were eliminated.

[39] Gessner cited the preface of *De authoritate verbi Dei* by Alexander of Hales, in the edition of Strasbourg 1542.

verum adeo non est assequutus quod voluit, ut magnas etiam in ea re tenebras offuderit posteritati. In prefatione authoris.[40]

Fol. 56. Antonij Corvini Inimici religionis nostrae perpetuò cum concilia, tum patres tamen divinam consuetudinem obyciunt. Ibidem. Sophistas vocat, Thomam, et Scotum, Bon.[41] declarat, et ad calcem. quod si iterum obyciant ea nos de[ce]rpere tantum q[uae] nostram confirment s⟨ente⟩ntiam etc. caeteris neglectis, etc considerent obsecro illud Ap⟨osto⟩li, omnia probate etc. abdentur tota quae ex praefatione.[42]

Fol. 92. Censuram Erasmi super Arnobium super psalmos.[43]

Athanasij censuram

Aug.[ni] censuram

Bernardinus de Senis vir pius, et doctus.[44]

Fol. 145. Cipriani censuram.[45]

Fol. 200. Et an [...] hunc opinor Novitius quidam scripsit de divinis nominibus.[46]

Fol. 205. Dydimi Faventini, videtur apud Germaniae principes religionis Iudices pronuntiata esse adversus accusatores Lutheri.[47]

Fol. 303. Henricus Bullingerus, His enim tenebrionibus Ecclesiam replent, imo et ipsa Ecc⟨lesi⟩a sunt, Papa, Card. patriar. E⟨pisco⟩pi, sacerdotes, Monachi, sponsa, penelopè, Alcinoique, omnia expurganda usque ad fol. 309.[48]

---

[40] Fol. 40v. Gessner quoted this judgement from the preface of *Harmonia evangelica* (...) *cum annotationibus* (Basileae, Frobenius, 1537).

[41] "Bon".: probably St. Bonaventure, mentioned by Gessner with the two aforementioned figures.

[42] Gessner cited the dedicatory letter by Corvinus to the brothers Joachim II and Johann-Georg of Brandenburg in his *Augustini et Chrysostomi theologia* (Halae Suevorum 1539).

[43] Erasmus' judgements on Arnobius, Athanasius and Augustine were mentioned on fols. 92r-v, 97r-98v, and 112v-124r. In particular those regarding Augustine, derived from the prefaces to the several volumes of the Froben edition of his works (Basel 1529), were often quite critical.

[44] Fol. 144v: Gessner's view on Bernardino Ochino.

[45] Actually fols. 150r-153r: Gessner quoted Erasmus' preface to the Froben edition of the *Opera* (Basel 1520).

[46] Fol. 200v: the Censor cited Erasmus on Dionysius Areopagita.

[47] Fol. 205v: Gessner's view on Didymus Faventinus [Philipp Melanchthon], *Adversus Thomam Placentinum pro Martino Luthero Theologo oratio* ("Germania" [Strasbourg] 1521).

[48] Fol. 304r: from H. Bullinger's preface to his *De Scripturae Sanctae authoritate, certitudine, firmitate* (...); *deque episcoporum* (...) *institutione et functione* (Tiguri, Froschauer, 1538).

Fol. 314. Tollatur fragmentum Epistolae Hermmannj[a] Bodij.[49]

Ibidem, commendat Hermannum Bodium, ut pium, et doctum, qui est primae classis.

Ibidem. Tollatur fragmentum praefationis Hermannij Buschij.[50]

Fol. 323. Censura in opera Hieronymi tollatur.[51]

Fol. 330. Tollatur censura Erasmi in opera Hilarij.[52]

Fol. 342. Huldricus Huttenus eques francus, natione germanus vir doctus utraque lingua, cum religio sincerior in germaniam primum emergeret, multa audacter et liberè in Pontifice, et romanenses dixit, et scripsit.[53]

Fol. 343. commendat mirificè Trunglsum Hulericum,[b] tollantur omnia usque ad fol. 350. totis inscriptionibus librorum relictis.[54]

Fol. 376. Mihi certè videtur isthaec Ioachim Iunionium dictarent fratribus meis ministris // verbi pro historia Lucae illustranda, cum 46v
eam unà revolueremus adiuncta generalium tabularum orbis demonstratione duae res maximè spectabantur, prior quidem ut q⟨uonia⟩m Lucam tam multum esse in locorum mentione viderem.[55]

Fol. 392. Fragmenta Epistolae, et praefationum Io: Brentij.[56]

---

[a] "Hermmannij": sic. [b] "Trunglsum Hulericum": sic, for "Zwinglium Hulericum" (whose works are listed on fols. 343-350).

---

[49] Fol. 314r: Gessner quoted a letter by H. Bode printed at the end of the 1533 edition (Coloniae, Gymnicus) of his *Unio dissidentium*.

[50] Fol. 314v: Gessner quoted the preface to *De singulari auctoritate veteris et novi Instrumenti* (Marpurgi, [Rhode], 1529).

[51] Gessner cited (on fols. 326v-327v) Erasmus' preface to his edition of Hieronymus' *Lucubrationes omnes* (9 vols., Basileae, Froben, 1526).

[52] Fols. 329v-332r: a large quotation from Erasmus' preface to the edition of Hilary's *Lucubrationes* (Basileae, Froben, 1523 and 1535).

[53] Gessner presented von Hutten (f. 342r).

[54] In addition to the titles of Zasius' works, Gessner included also a biography and quotations of praise by others.

[55] This passage (not on f. 376, but on 378v) adds an error of the scribe to one by the Censor. On f. 376 are listed the works by Ioachim Périon (Perionius, 1498/9-1559), read by the scribe as "Iunionius"; on fols. 377r-379v are listed those by Joachim Vadianus. The author of the *censura* ascribed to Perion a passage from Vadianus' dedicatory epistle to H. Bullinger in the Froschauer edition (Tiguri 1534) of *Epitome trium terrae partium*: "Mihi certe videtur cum isthaec dictarem fratribus (...)".

[56] Fols. 391v-392v: Gessner cited the dedicatory letter of one of the works by J. Brenz (1498-1570), namely *Commentaria in librum Iudicum et Ruth*, Haganoe [Grossenheim] 1529.

Fol. 393. Ioannes Briesmann, hic clarè patet quantum errent, qui votis monasticis plus nimio citra omne sacrae scripturae testimonium.[57]

Fol. 393. Ioannes Pomeranus. Tollatur fragmentum Epistolae illius, et Mart⟨ini⟩ Luthe⟨ri⟩.[58]

Fol. 395. Ioannes Calvinus novidunensis natione gallus, Genevensis Ecc⟨lesi⟩ae fidelissimus Antistes, homo verae pietatis. Tollantur omnia quae Ioannes Sturmius in eius laudem ibidem scribit.[59]

Fol. 402. Fragmentum praefationis Erasmi super Io. Chr⟨yso⟩stomum, et omnis Censurae.[60]

Fol. 414. Ioannes Echius germanus Theol⟨ogi⟩ae papisticae defensor.[61]

Fol. 419. Tollatur fragmentum Ioannis Gastij qui est primae classis.[62]

Fol. 422. Ioannis Gocchij.

Adulteratur quidam sanctarum scripturarum, et utque perversitatis suae dogma perduxerunt, ut dicant evangelicae legis libertatem ab exordio Ecc⟨lesi⟩ae sub obligatione voti fore conclusam, nullumque absque obligatione posse ad ipsius perfectam observantiam sufficere. His se opponit hoc libro, et pre caeteris, Thomam, et Thomistas tamquam huius sententiae coryphaeos, et in plerisque ad pelagianam heresim accedentes vituperat, Tollatur tota illa praefatio.[63]

Fol. 426. Ioannes Hus liber egregius de unitate Ecclesiae.[64]

---

[57] Gessner cited this phrase by Briesmann (1488-1549) from *Ad Casparis Schatzgeyri minoritae plicas responsio pro lutherano libello de votis monasticis* ("Germania" [Strasbourg, Herwagen] 1523).

[58] The two letters from a work by J. Bugenhagen were cited, namely *In librum Psalmorum interpretatio* (Basileae, A. Petri, 1524).

[59] Gessner quoted from Sturm's preface to the Strasbourg editions (1539, 1543) of *Institutio christianae religionis*.

[60] On fols. 401v-403r, a citation from Erasmus' preface to the Froben editions of Chrysostomus, *Opera quae hactenus versa sunt omnia* (Basileae 1530).

[61] Gessner presented Eck, probably referring to *Enchiridion locorum communium adversus Lutherum*.

[62] Gessner cited part of Gastius' preface to his *Parabolarum, sive similitudinum ac dissimilitudinum liber* (Basileae, B. Lasius, 1540).

[63] This passage was cited from Johann Pupper von Goch's (ca. 1400-1475) preface to *Dialogus de quatuor erroribus circa Evangelicam legem exhortis* ([Zolle, Corner], ca. 1521).

[64] Gessner considered the text in the 1520 edition: *Liber egregius de unitate Ecclesiae: cuius autor periit in concilio Constantiensi* (Basileae, Petri). Brunfels' and Luther's views on Huss were on f. 427r-v.

Ibidem tollatur fragmentum Othonis Brunfelsij, qui sic habet Ioannes Hus renascentis Ecclesiae ut Iesu Christi Apostolos, vir sapientia, doctrina etc.

Ibidem. ex Martino Luthero.

Fol. 442. Mox petente id parocho ad D. Martinum pro eo functus est, munere, magna quidem papistrici gregis invidia, et nullum commendat, et fol. 443. tollatur praefatio Himencj Grincj[a] extollentis ipsum.[65]

Fol. 443. tollatur fragmentum Simonis Grinci[b] laudantis oecolampadium[66]

Ibidem. fragmentum Guolfangi Capitonis tollantur omnia fragmenta illa.

Fol. 466. Fragmentum Epistolae Erasmi in Ireneum.[67]

Fol. 475. Fragmentum Philippi Melanctonis in Lambertum Scafnaburgensem.[68] 47r

Fol. 478. Fragmentum D. Erasmi in Laurentium Vallam, similiter fragmentum ipsius auctoris de Voluptate, et de libero Arbitrio.[69]

Fol. 485. Fragmentum Erasmi super Senecam de Epistolis Pauli ad Senecam.[70]

Fol. 500. Laudat Martinum Bucerum.[71]

---

[a] "Himencj Grincj": sic, for "Simonis Grinaej" (cited in Gessner's text).

[b] "Grincj": sic, for "Grinaej".

---

[65] Fol. 442v: a biographical note by Gessner on Oecolampadius.

[66] Gessner reproduced a passage from Grynaeus' preface to *Exegemata in librum Job* by Oecolampadius (Basel 1532) and one from W. Capito's (Koepfel) preface to the commentary on Ieremias (Strasbourg 1533).

[67] Gessner cited a passage from Erasmus' dedicatory letter to his edition of Irenaeus, *Opus eruditissimum in quinque libros digestum, (...) emendatum opera Des. Erasmi Roterodami* (Basileae, in Officina Frobeniana, 1534).

[68] Gessner cited Melanchthon's preface to the Tübingen edition (1533) of *Germanorum res preclare olim gestae* by Lambert von Hersfeld.

[69] Passages from Erasmus' preface to Lorenzo Valla's *Annotationes in Novum Testamentum*, in the Basel edition of Valla's works (1540).

[70] Negative judgement by Erasmus on the authenticity of this fictitious correspondence.

[71] Here Gessner attributed to Bucer great linguistic skills, knowledge of the Holy Scripture, acuteness and eloquence.

Fol. 501. Commendat plurimum Martinum Lutherum tandem dicens, quam ob rem ...[a] et debet Ecclesia renata, Tollantur omnia fragmenta illa Epistolarum, et praefationum.[72]

Fol. 524. Tollatur fragmentum Philippi Melanctonis super Honrium[b] poetam.[73]

Fol. 529. Fragmentum Censurae Erasmi super origenem.[74]

Fol. 531. commendat opera Othobroielli tanquam pia.[75]

Fol. 538. Tollantur fragmenta quaedam Pauli faggij.[76]

Fol. 540. Pro veritate catholica quae dicitur Lutherana triennium exilium patiens, in Paulum scriptorem.[77]

Fol. 551. Commendat petrum Martirem, ut pium.[78]

Fol. 556. Tollantur fragmenta Philippi Melanctonis omnium eius operum.[79]

Fol. 580. Tollatur fragmentum raymundi Lulij quod est prologi, vult sequi ...[c] omnia exacta intelligere sue[d] traduntur in sacris literis.[80]

Fol. 587 fragmentum Erasmi in Ruffinum.[81]

---

[a] The suspensive points are in the ms. In Gessner: "Quamobrem ei plurimum debet ecclesia renata (...)," but "dissimulandum non est, virum esse vehementis ingenij, impatientem, et qui nisi per omnia sibi consentientes ferre nesciat".

[b] Sic, for "Nonnium".

[c] The suspensive points are in the ms.

[d] "sue": sic, probably for "quae".

---

[72] Fols. 501v-502v: these quotations, in the section on Luther in *Bibliotheca*, derived from works by Luther and Bucer.

[73] From Melanchthon's preface to the *Metabole* of the Gospel by John of Nonnos of Panopolis (Venice 1527, Frankfurt 1541).

[74] Erasmus' view on *In Leviticum homiliae* (Froben edition of Origenes' *Opera omnia* in 1536).

[75] Fols. 531r-532r regard Otto Brunfels, whose name was garbled by the scribe.

[76] In the list of Fagius' works (537v-538v) Gessner cited the prefaces of five of his books.

[77] Gessner recalled that Paul Scriptoris (1460-1504/5), theologian and professor of mathematics in Tübingen, had been persecuted for views that anticipated the Lutheran Reform.

[78] Gessner qualified Pietro Martire Vermigli "virtute ac doctrina praestans".

[79] In the section on Melanchthon (fols. 556v-559r) Gessner cited extensively from Melanchthon's prefaces to his works.

[80] Gessner cited the Index, written by Lull, of the content of *De secretis naturae, sive quinta essentia libri 2* (ed. Argentorati, Beck, 1541).

[81] Fol. 587v: Erasmus' criticism of Rufinus.

Fol. 591. Tollatur fragmentum Sebastiani Musterij in sanctem pagninum,

Ibidem. fragmentum Erasmi in Saxonem Grammaticum.[82]

Fol. 593. mirificè extollit, et multa bona imprecatur Sebastiano mustero ad huc suo tempore in humanis degente.[83]

Fol. 599. commendat et pium Simonem Grineum.

Fol. 628. commendat Wolphangum capite[a] tamquam ministrum Christi fidelissimum.

Ibidem Wolphangum Musculum, tollatur etiam fragmentum.[84]

Finis

5

Anonymous, Criteria for an Expurgatory *Censura* of *Bibliotheca* (Rome, ante 1585)[85]

ACDF, Index, *Protocolli*, C (II.a.3), f. 160r

In Bibliotheca Conradi Gesneri haec animadv⟨ertenda⟩ 160r

Delendum esse nomen Auctoris, qui p⟨ri⟩mae Classis est.

Delendos omnes Auctores primae Classis cum omnibus eorum libris quorum in Bibliotheca Cathalogus habetur. Praefationes item eorumdem librorum, et fragmenta quae ibidem referuntur.

Delendas omnes Praefationes, censuras ab ijsdem primae Classis Auctoribus editas in Auctores Christianos Catholicos, vel Haeret⟨ico⟩s, vel etiam Ethnicos, in quibus quaedam non probanda referuntur.

---

[a] "capite": sic, for "Capito".

---

[82] A passage from Münster's preface to his *Dictionarium hebraicum*, critical about Pagnini's *Thesaurus linguae sanctae*. Then a phrase by Erasmus praising Saxo Grammaticus on the title-page of the Basel edition of *Danorum historia* (1534).

[83] Münster's praise is on f. 593v.

[84] A passage from the preface by W. Musculus to his commentary of the Gospel according to Matthew (Basel 1544). For Grynaeus and Capito (cited before), see note 66.

[85] *Protocolli* C mainly contains materials from the first decades of the Congregation's activity, including the period when Bonardi was Secretary (till 1583). Moreover, this document attests that Alfonso Chacón was writing his *Bibliotheca* (finished in the 1580s).

Delendos omnes libros certorum, sive incertorum Autorum prohibitos, quicumque ibidem referuntur.

Idque opus in utilitatem studiosorum edi posse, vel operi, quod R. P. Ciaconius iampridem aggressus est deservire.[86]

6

Giulio Ruggiero, Pronouncement on Forbidden Books (Rome, 1583-1587)[87]

ACDF, Index, *Protocolli*, B (II.a.2), f. 528r-v
(autograph)

528r In rationem expurgandorum librorum annotationes (...)

Conradi Gesneri etc. Huismodi potius Titulo praenotarem. *Bibliotheca à Conrado Gesnero damnato auctore olim edita, nunc verò per sedis Apostolicae Deputatos à noxijs expurgata*. Incipit enim titulus à libro, Ut liber recipi, auctor repudiare ostendatur, quem etiam damnatum auctorem vocantes, illum ad indicem revocamus.[88] Et vocabulo, *noxijs*, omnia prava complectimur, cum v.g. in eo libro Gesneri sint multa amputanda, quae non sunt Haereses, neque errores, sed gesta Haereticorum, quorum ille plura recenset, Atque eodem vocabulo, *noxijs*, usus est Hieronymus in expurgatione librorum, ut cum adversus Ioannem Hierosolymitanum scribens ait. Origenem me ar-

[86] Chacón's *Bibliotheca*, the Catholic reply to the extended edition of Gessner (ed. J. Simler) included works published untill 1583, when Simler's edition was published. Chacón did not obtain permission by the Inquisition to publish his work, because it was viewed as too liberal towards non-Catholic authors. Although Chacón eliminated successively many authors and works, the Congregation did not change its mind. Thus, his *Bibliotheca* was published many years after his death, and only the part till "Epimenides", in an edition and with additions by F.D. Camusat; see Chacón *1731*. For discussion, see Serrai 1990, pp. 254-62.

[87] Ruggiero was appointed Consultor of the Index in 1583 and died in July 1587 (BIOGR.). For the context of this document, see ch. The Organization of the Index, section V.

[88] Ruggiero proposed this title, because the work had been corrected, while the author was prohibited. The noun "noxiae" indicated heterodox as well as dangerous or awkward contents.

guit vertisse in latinum. Hoc non solum ego feci, sed et Confessor Hilarius fecit, et tamen uterque nostrum noxia quaeque detruncans utilia transtulit.[89]

(...) Quae annotavi sensum immutare videntur. Quae autem in verbis eodem servato sensu annotare potuissem, silentio praeterire malui, quamvis plurima verba meliora reddi possent, de ordine quoque et numero regularum aliqua animadverti, quae nunc praetermittens, posthac, si mandatum fuerit, adscribam.[90] 528v

7

Pietro Galesini, *Nota Librorum expurgandorum seu corrigendorum* (Rome, ante 6 August 1587)[91]

ACDF, Index, *Protocolli*, A (II.a.1), f. 132r[a]
(copy)

Nota

Librorum expurgandorum seu corrigendorum, quam Ill.[mae] Cong⟨regatio⟩ni tradidit R.[dus] D. Petrus Galesinus Proth⟨onotarius⟩ Apostolicus (...) 132r

Gesnerus de animalibus et de avibus[92]

[a] Other version on f. 138v; cf. ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 1.

[89] Hieronymus, *Ad Theophilum. Adversus Ioannem Ierosolymitanum*, 7 (see PL, 22, col. 740).

[90] These corrections are neither in the codex, nor elsewhere in ACDF.

[91] See ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 1.

[92] "de animalibus" probably refers to the first two parts of *Historia animalium* (Gessner *1551*a and *1554*); "de avibus" was part III (Gessner *1555*a).

8

Anonymous, *Censura* of Book III of *Historia animalium* ([Rome, 1574-1591])[93]

ACDF, Index, *Protocolli*, C (II.a.3), f. 9r

9r Censura in Gesneri de Animalibus[94]

Pagina 2 litera, D,[a] ponit superstitionem ex Gillio.[95]

Pagina 4 numero 40 de voce hebraica nez[b] quae habetur Deuteronomii 14 reprehendit interpretationem Septuaginta qui interpretati sunt κόραξ id est corvus. et numero 60 notat interpretationem septuaginta in vocem schachaph Levitici xi qui interpretati sunt accipetrem at ipse interpretatur Bubonem.[96]

Pagina 23 numero 10 quaedam superstitio ex Demetrio ad avem clamosam ex allio.[97]

Pagina 35. 9. ponitur superstitio in versiculo Magi in quartanis.[98]

---

[a] After "D": "ex Gillio", crossed out.

[b] "nez": in the interlinear space.

---

[93] *Protocolli* C contains materials from the first decades of the Congregation, under the Secretaries Posio, Lanci and Bonardi (1571-1591). The codex contains five other *censurae* of Gessner's *Historia*, on fols. 34r-36r, 37r-38r, 38v-39r, 40r-v, 45r-52v (see docs. 10, 11, 12, 13, and 9). The hand and structure of these texts show that docs. 10-13 were written by the same author, while this doc. and doc. 9 were written by two other authors. The texts on fols. 34r-40v were written after 1587, while this doc. or doc. 9 are perhaps to be identified with the 1574 *censura* (see note 10). There is no evidence for a certain identification, however.

[94] From the text it can be deduced that vol. II, lib III, "De avium natura" (Gessner *1555*a) is referred to.

[95] In the passage, derived from one of Pierre Gillius' editions of *Historia animalium* (or *De animalium natura*) by Claudius Aelianus (Aelianus *1533*, or a later edition), Gessner stated that the hostility among certain species of birds is that strong that their blood cannot be mixed in a bowl.

[96] Gessner argued that the biblical text in the first passage did not refer to a raven, but to a falcon; and in the second text not a raven was referred to, but an owl.

[97] The passage was on a brand of food for falcons, in order to let them return to their master after the hunt.

[98] The passage is not on p. 35, nor in the context.

Pagina 38 litera 'e' § Aucupem versiculo ixiphia lapide ponitur superstitio.[99]

Pagina 152 .§. vers.: minus mirum[a] Tota urbe Dicit ex Chronicis saxonicis: a Christianis anseribus divinos honores fuisse tributos in expeditione belli sacri.[100]

Pagina 183 in principio multae superstitiones narrantur[101]

Pagina 184 numero 30 mentionem facit interpretationis vaticinii Esdrae Theodori Bibliandri cuius opera sunt prohibita in prima classe[102]

De Gesnero jo ho visto in fino al foglio 217 exclusive[103]

9

Anonymous, Expurgatory *Censura* of Book I of *Historia animalium* ([Rome, 1574-1591])[104]

ACDF, Index, *Protocolli*, C (II a 3), fols. 45r-52v[b]

Censura 45r

In Primam partem libri de Historia animalium Conradi Gesneri[105]
P⟨rimu⟩m tollatur ubique et s[ae]p⟨e⟩ nomen authoris.

---

[a] "vers: minus mirum": in the interlinear space.

[b] A first version, on fols. 41r-44v, corresponds to the first half only; moreover, it was written in two hands that are different from those on fols. 45-52.

---

[99] The passage attributed magical powers to a ring with an emerald on which a bird of prey is engraved.

[100] Gessner stated that during the first Crusade the soldiers took along goose with them (birds considered as holy as early as the Juno cult). He cited "Saxonum cronici" as a source; most probably he referred to *Cronecken der Sassen* by Konrad Botho, reprinted several times ever since 1492.

[101] *Inter alia*, the right and left eyes of an eagle take away maladies and digrace.

[102] Gessner cited Bibliander's (his former master) explanation of Ezra's prophecy "de aquila gerente typum ecclesiae Romanae".

[103] Till the description of "Asio" (o "Otus"), that is, the owl. The section "De avium natura" counted 779 pages. ACDF holds no *censura* for the part after page 217.

[104] See the introductory note to the previous doc.

[105] The Censor used the first edition (Gessner *1551*).

Tollatur epistola nuncupatoria illius libri, Ad Consules et Senatores Reipub⟨licae⟩ Tigurinae, quae est haeretica, et eam multis nominibus ad calcem praefatae epistolae commendat.[106]

Tollatur nomen Conradi in epistola ad candidos lectores quae est praefatio operis.

In s⟨ecun⟩da pagina eiusdem praefationis expungatur Erasmus.

In Cathalogo authorum quibus usus est aucthor tollatur Vetus Testamentum cum annotationibus Munsteri usque epistola praesbiteri.[107]

In Cathalogo librorum recentiorum etc. Col. s⟨ecun⟩da tollatur Caelij S⟨ecun⟩di Curionis. ibidem Desiderrii Erasmi, usque Francisci marij,[108]

item Iani Cornarij usque Iohannis Agricolae.[109]

Item Col. 3.ª Iodoci Willichij. Item Othonis brunsfelsij.

Item Col. 4.ª Roberti Stephani, item Sebastiani Munsteri, item Iohannis stumphii.

In Cathalogo Doctorum virorum, tollatur Achilles Gassarus, item Caelius S⟨ecun⟩dus Curio. Item Gaspar haedio, Christophorus clauserus, Hieronimus frobenius, Ioannes Hessus. item Ioh. oporinus, Io. ribettus, Nicolaus Gerbelius, item Petrus Paulus Vergerius, Sebastianus munsterus, Theodorus bibliander.

In ordinis ratione pag. s⟨ecun⟩da tollatur praeceptor noster usque inquisivi.[110]

pag. 4.ª tollatur, quae quibus, usque tum ex Giraldi.[111] ibidem ab Erasmo non animadversa.[112]

Pag. p.ª operis. tollatur nomen Authoris[113]

---

[106] Letter by Gessner "Consulibus et Senatoribus Reipublicae Tigurinae", August 1551.

[107] Between the preface and the text of the work is placed a "Catalogus Authorum extantium, quorum scriptis ad hoc Opus usi sumus". This first elimination regards a Bible commentary and two dictionaries by Münster.

[108] Among these authors the *Catalogus* included Erasmus Stella (Stüler, 1460-1521).

[109] Joachim Camerarius and Joachim Vadianus are included.

[110] A praise of Theodor Bibliander, Master of Gessner.

[111] Animals that were dedicated to some god.

[112] Proverbs mentioning animals, not included in Erasmus' *Adagia*.

[113] In the first version, on f. 41v, other considerations follow, eliminated in the definitive text: "Ibidem, emendetur Summarium. Ibidem nu. 10 tollatur, mihi ad postremam animus magis inclinat quia in vulgata habetur, Camelopardum" (on the meaning of "camelopardus" in Dt 14: 5).

3.[a] lin. 15.[a] dele ego animi persuasionem etc. usque ibi capta etc.[114]
pag. 15[a] lin. 22 dele quod minime mirari nos oportet, usque Egiptij[115]
16.[a] Tollantur quae de Christo et christianis h⟨abent⟩ur derisoria ubi dicitur Simpson emendetur et dicatur Sampson iuxta vulgatam. Tollatur Erasmus quater.[116]
17.[a] Tollatur erasmus quater, et 18.[a], Totidem.

19.[a]	n.° 40.	tollatur ego hanc usque ibi et forte.[117] ibidem tollatur Sebast. Munst. et Iacobus Zieglerus[118]
23.[a]	n.° 30.	et deinceps. deleatur Seb⟨astianu⟩s Munsterus, et substituatur quidam, et hoc ter[119] 45v
40.[a]	n.° 40.	dele qui dabit sublimiter stat. item ieiunus, item n.° 50 Ieiunius iterum.[120]
41.[a]	n.° 20.	dele Votum pro bubus, usque ibi[a] Non omittendum.
43.[a]	n.° 20.	dele In Galeni libello etc. usque ibi Nostrates.[121]
44.[a]	n.° 60.	dele Qui volunt etc. usque apparet autem.[122]

[a] After "ibi": a word crossed out.

[114] The persuasion of the truth of superstitions makes them partly efficacious. In the first version, on f. 41v: "Ibidem, nu. [5]0, considera, iudicium Hieronimi; quia Vulgata habet Asinus". Gessner referred to the donkey in Dt 5: 14.

[115] A favorable view of magic, with quotations from Filippo Beroaldo and Cornelius Agrippa. In the draft, on f. 41v: "ibidem, nu. 50. tolle, secutus quorundam, usque sic". Here Gessner discussed Hieronymus' translation of Gn 36.

[116] Gessner recalled that pagans used the image of the ass to mock Christ and the Christians.

[117] A criticism of the Septuagint.

[118] In the draft, on f. 42r, follows: "Pag.[a] 20, Deleatur. Apparet autem, usque errant" (Isidore and other medieval authors on the onager and other animals). In this quotation the Censor adopted a criterium which he used systematically in the rest of his examination: considering that the lines of every page are numbered (10, 20, 30 etc.), he localized the passage in the respective decade.

[119] Gessner preferred Münster's translation of Is 34 to that of the Vulgate. In the draft, on f. 42r, follows: "Ibidem, Munsterus, usque Haebrei; Ibidem. Haec Munsterus, usque T[z]iah; Pag.[a] 26. Tolle, eruditi apud nos; Ibidem, è Hieremiae 46.° usque Exodi". The third and fourth indications were written initially also in the final version, but then erased, while the first two had a meaning similar to the previous passage, because they were critical about the translation of animal names in the Vulgate.

[120] This passage and the following one refer to popular, magical remedies of maladies of cows.

[121] Quotation of a superstitious cure of cows, referred by Galen.

[122] "44" is a mistake, because these words are neither on this page nor in the context.

46.[a] n.° 50. dele sic enim [...] maiorem [v]im creditur [...].[123]
47.[a] n.° 20. dele In [Rh]aetia, usque pestilentem etc.[124]
58.[a] n.° 40. deleatur Mulierculae usque praeterea.
78.[a] n.° 20. n.° 30 deleatur Erasmus bis.
85.[a] n.° 10. apparet usque praefertur deleatur.[125]
90.[a] n.° 30. dele vide Erasmum etc. usque bis [...].[a] [126]
98.[a] n.° 30. dele Haec erasmus, usque Quintilianus. et iterum Erasmus n.° 40.
99.[a] lin. 9.[a] et n.° 20 et n.° 50 dele Erasmum.
100.[a] n.° 40. usque in finem dele ter Erasmum.
101.[a] deleatur Erasmus quater, et pag. 102 deleatur ter.
112.[a] n.° 20. dele leonardum Fuchsium.
114.[a] n.° 20. dele Ianum Cornarium.[127]
116.[a] n.° 20. dele Erasmum, et substitue quidam.
121.[a] lin. 8.[a] et 9.[a] dele stephanum bis. item Giraldum quater. item n.° 40 non est autem absurdum usque ibi Varinus.[128]
124.[a] dele ubique Giraldum, et Erasmum n.° 20 et n.° 30.
131. n.° 10. Dele ad lienem sedandum etc. usque Gluten.[129]
133. n.° 20., n.° 30, n.° 40 dele Cornarium.
134.[a] n.° 10. dele Giraldum.[130]
138.[a] n.° 20. dele Giraldum, item n.° 20,[131] item n.° 40 bis. dele etiam steph⟨anu⟩m et n.° 50 E⟨ras⟩mus.

[a] In Gessner: "Gyraldum, in opere de dijs", that is, Lilio Gregorio Giraldi (1479-1552). *De deis gentium varia et multiplex historia*, corrected in the Indexes of Antwerp (1571), and Spain (1584); ILI, VII, p. 541; VI, p. 856.

[123] In Gessner: "sic enim lecta maiorem vim creditur habere". This passage as well as the two following ones referred to popular superstitions on the cure of cattle.

[124] In the draft, on f. 42r, two other indications regarding similar passages: "Pag.[a] 49. Deleatur, solet, usque Mures; Pag.[a] 53. Dele, Iubent in hunc, usque Haec Dioscorides".

[125] A reference to the greed of the clergy.

[126] This passage and the following are quotations from Erasmus' *Adagia*.

[127] Quotation of Cornarius' commentary to a passage from Galen, *De compositione medicamentorum secundum locos*.

[128] The passage proposed a 'naturalistic' interpretation of Iphigenia's sacrifice, that Gessner deemed probable because of its affinity with the biblical story of Isaac's sacrifice.

[129] A magical cure of the liver from Plinius.

[130] This passage, as well as the following three ones, regard quotations from Lilio Gregorio Giraldi (1479-1552).

[131] Giraldi on Macrobius, *Saturnalia*, III, 2.

140.[a] n.° 50. dele ut Sebast⟨ian⟩us Munsterus vertit, item interprete Munstero, item sed magis probaverim istos usque proph⟨et⟩ae Amos. item error est usque septuaginta item deleatur Munsterus, item[a] Munstero teste,[b] item aliqui ex nostris etc. usque sed ne graeci.[132] 46r

153.[a] n.° 40. dele bis Giraldum, item dele Verba apud Erasmum in prov⟨erbi⟩o orcigalia.[133]

154.[a] n.° 20. dele Erasmum, item sic Erasmus interpretatur, item n.° 30 dele Giraldum, et n.° 60 delle illa ex Giraldo.[134]

158.[a] n.° 40. dele Munsterus lib⟨ro⟩ tertio Geog⟨raphiae⟩ suae in descript⟨ione⟩ Prussiae[135] n.° 60 dele Iacobus Zieglerus in scondia sua.

159.[a] n.° 10. dele Ioha⟨nne⟩m boh⟨e⟩mum.[136] Ibidem[137] delendus Hieronymus si illius etc. usque ad illa verba fuerunt sub Gordiano etc. quoniam à nemine vertitur in controversiam translationem esse D. Hieronimi, et falsum est in cap. 14.° Deut⟨eronom⟩ii legi Camelopardum, sed Camelopardulum.[138]

---

[a] After "item": "ego Aliqui ex nostris", crossed out.

[b] After "teste": "delenda forsitan et omnia", crossed out.

---

[132] In the draft, on f. 42v: "140 consideranda omnia quae dicit de bubalo, et dele ubique munsterus". The Censor referred to a passage where Gessner examined biblical passages on buffalos.

[133] A proverb on the Gorgons mentioned by Erasmus.

[134] The page number is mistaken; the passage is neither on p. 154, nor in its context.

[135] This passage and the following one refer to informations in Münster and Jakob Ziegler on the dimensions of the urus and its presence in Scandinavia.

[136] Gessner cited this author and his view of the existence of the ure-ox ("Ioannes Boëmus urum in Polonia reperiri [scribit]"). None of the three authors with this name (cf. VD 16, 3, pp. 90-91) were ever placed on any Index. Most likely, the Censor proposed the elimination of this name because he confused it with Jan Hus. Probably, Gessner referred to J. Böhm aus Aub (Johannes Aubanus), and derived the information from *Omnium gentium mores, Leges et Ritus* (first edition: Freiburg im Breisgau 1536).

[137] Actually, on p. 160, l. 23.

[138] Gessner expressed doubts on Hieronymus as the author of the Vulgate, and on "camelopardus" as a name of an animal in Dt 14 (see note 113).

	161.[a]	n.° 10.[o]	dele Sebastiani Munsteri.
	168.[a]	n.° 10.	dele spuma Cameli cum aqua pota ab homine ebrio reddit eum demoniacum.[139]
	169.[a]	n.° 30.	dele haec erasmus.
	170.[a]	n.° 50.	dele Giraldum.
	171.[a]	n.° 10.	dele Erasmum bis. item n.° 20, n.° 30 bis, et n.° 40.
	173.[a]	n.° 50.	dele Sebast⟨ianu⟩m Munsterum.
	181.[a]	n.° 30.	dele Leonardum Fuchsium. n.° 40 dele illa verba quod immerito Fuchsium notet.[140]
	185.[a]	n.° 10.	dele illa alia tamen studia etc. usque ad ea Canes animosae etc. exclusive. affirmat enim canes mente, et ratione uti.[141] et n.° 30 tolle illa verba maxim-[e] omnium etc. usque ad ea qui parvam etc. exclusive nam vana est, et superstitiosa.
	186.[a]	n.° 50.	dele Petrus martyr Oceanicae decadis lib. 3.°[142]
	193.[a]	n.° 50.	dele Othonem brunfelsium.
46v	198.	n.° 10.	Dele ridicula est igitur etc. usque post ustionem.[143]
	199.	n.° 50.	Apud Iovinianum dele usque qui aquam.
	202.	n.° 20.	his subiicimus substitue aliq⟨u⟩a alia verba, et dele amuleta quaedam usque ad arcendos.
	207.	lin. 4.[a]	dele Vermis [etc] usque est limus salium.
	209.	n.° 10.	dele Erasmum, et 214 lin. 8.[a] dele vide Erasmum. et n.° 50 dele Giraldum, et 215 linea 3.[a] iterum. et linea etiam quarta.[144]

[139] A belief on camels, from Al-Razi.

[140] A critique of Leonhart Fuchs by Pietro Andrea Mattioli.

[141] This passage and the following one contain Gessner's views on modalities and the bounds of the intelligence of dogs.

[142] Forms of local dogs mentioned in the third decade of *De rebus oceanicis et novo orbe*. Obviously, the Censor confused the author, the non-prohibited Pietro Martire d'Anghiera (1457-1526), historian of Columbus' travels and of the Spanish conquest of America (cited frequently by Gessner for information on the American fauna), and Pietro Martire Vermigli (1500-1562), religious dissident, placed in Italian Indexes as early as 1544; ILI, X, p. 398. See also pp. 220, 228, 399.

[143] The passages from p. 198 to p. 207 report magical remedies against rabies by Ludovico Celio Rodigini (Ludovico Ricchieri, 1469-1525), Gessner, Pontano and other authors.

[144] In the draft, on f. 43r, follows: "213 n.° 10 dele erasmo; 214 lin. 8.° dele Vide Erasmum n.° 50 dele Giraldum et 215 lin. 3.[a] item et lin. [5][a]".

217. n.° 30. dele Cornarium.
219. n.° 40. dele Stephanum, et ap⟨ud⟩ Stephanum et n.° 50 bis.
220. lin. s⟨ecun⟩⟨da dele Petrum martyrem, item n.° 20, et n.° 30 dele Steph⟨anu⟩m et Erasmum et n.° 40 Giraldum et Steph⟨anu⟩m, item n.° 50.
223. n.° 10. dele erasmum item n° 20, ter, et n° 30 iterum.
224. n.° 30. dele Cornarium, et n.° 50 bis, et 225 lin. 5.ª et 7.ª
225. n.° 20. dele abiicit demonia.[145]
228. n.° 20. dele erasmum, item n.° 20. et n.° 30 dele Petrum m⟨artyre⟩m.
229. lin. 8.ª dele Giraldum, et sic per totam faciem, et 230 dele eundem per totam, item n.° 30 Steph⟨anu⟩m et 231 Giraldum per totam.
232. lin. s⟨ecun⟩da dele Erasmum, item lin. 4.ta item 233 n.° 30, n.° 40, n.° 60 bis, et 234 lin. s⟨ecun⟩da et 5.ª et n.° 10 bis, item n.° 40 n.° 60 et 235 lin. 9ª et n.° [3]0° n° 40 dele Stephanum, item Erasmum, et Giraldum n.° 30.
et 237. lin. 3.ª et 7.ª dele Erasmum, et n.° 30 dele Petrum martyrem et n.° 40 Giraldum, et 238 n.° 30 dele Erasmum bis, item n.° 50, et n.° 30 dele stephanum.
239. n.° 10.° dele corticem caprificus etc. usque omnino non crescere.[146]
240. in prin⟨cipi⟩o dele Giraldum, et n.° 20 bis stephanum, item bis n.° 30, et n.° 40 // et n.° 50, et 241 lin. 6ª et n.° 20 bis, et n.° 40 bis, et n.° 50 similiter. 47r
246. n° 50. Dele in somnijs etc. usque videre venantes.[147]
247. lin. 4.ª Dele Erasmum, item n.° 20 bis, et n.° 30.
255. n.° 30. dele stephanum, et 257 n.° 40, et 259 n.° 10, et 264 n.° 60.

---

[145] A similar phrase is not on p. 225, nor in the context.

[146] Belief referred to by Marcellus Empiricus (fourth-fifth cent.) on the nourishment of dogs. Gessner certainly read his *De medicamentis liber*, in the first edition (Marcellus *1536*).

[147] Citation of the commentary of Artemidorus by a certain "Blondus" regarding the fact that dreaming of hunting is a favourable sign. The reference is probably to Michelangelo Biondo, *De cognitione hominis per aspectum* (Rome 1544), rather than to Flavio Biondo.

	265.		in prin⟨cipi⟩o Dele petrum martirem et 266 dele Cornarium bis, et n.° 30 etiam.
	268.	n.° 50.	dele Giraldum item 269 lin. 4[a] et lin. 6[a] dele stephanum et n.° 10 Giraldum, et n.° 30 stephanum.
	274.	lin. 4[a].	Dele Cornarium.
	279.	n.° 20.	et n.° 40 dele Erasmum ter, item 280 n.° 30, et 291 n.° 40 et 292 n.° 10.
	295.	n.° 40.	et n.° 50 dele stephanum pluries, item 296 n.° 10. 20, 30.
	297.	n.° 10.	dele Erasmum
	298.	n° 20.	et n.° 30. 40. 50. dele Giraldum.
	299.	lin. 8.	dele Giraldum, item n.° 10 ter, et n.° 40 dele steph⟨anu⟩m n.° 50 dele Erasmum ter. per totam paginam dele Erasmum undecies, item 301 n° 20 ter, item n.° 50 dele Munsterum in lexico etc. et substitue quidam.
	303.	n° 10.	dele Cornarium et 304 n.° 10 dele Erasmum.
	305.	n° 30.	et n.° 40 deleantur[a] quae de puero impubi, et de die iovis, aut soliis dicuntur.[148]
	311.	n° 50.	dele Georgium Agricolam[149]
	312.	n° 10.	n.° 30 et 40. dele stephanum pluries.
	313.	n.° 10.	dele Gyraldum bis, et iterum n.° 50, iterum 314 in principio.
	314.	n.° 10.	20, 30, 40. dele Erasmum sexies. 315, n.° 40 dele Gyraldum
	319.	lin. 4.	dele Erasmum, item et n.° 40 moderanda quae de S⟨anc⟩to Isidoro dicit.[150]
47v	323.	n.° 40.	Dele Erasmum.
	324.	n.° 50.	dele Iohannem stumphium, et n.° 60 dele Munsterum.

[a] After "deleantur": three (illegible) words crossed out.

[148] Medical-magical uses of the blood of goats.

[149] The Censor systematically included Georg Agricola's name among those to be eliminated. Even if his name had been removed from the Roman Index since 1559, he was currently viewed as a suspect author; cf. ch. Agricola, Introduction.

[150] Isidore of Seville on wild goats.

325.	lin. 6.[a]	dele Munsterum in lexicis suis, item n.° 20 dele si [modo] eius sunt quae illi.
328.	n.° 20.	dele Cordis draconis etc. usque ibi inter remedia.[151]
330.	n.° 20.	dele Erasmum bis, et n° 40 iterum.
331.	n.° 60.	dele quamquam septuaginta etc. usque Chaldaica, et n.° 30 dele Franciscum Nigrum,[152] et n.° 50 Iohannem stumphium.[153]
333.	n.° 10.	dele stumphium, n.° 40, et 50, dele omnia quae sunt superstitiosa ut est incipe à die Iovis, etc. stans in sca[be]llo quod orientem bibat.[154]
334.	n.° 30.	dele Georgium Agricolam.
336.	n.° 50.	dele Munsterum.
337.	lin. 3.[a]	dele Georgium Agricolam, et per totam faciem dele sexies, item 338 n.° 10, 339 n.° 10, et n.° 20, 340 n.° 60 dele Fuchsio interprete.
344.	n.° 60.	dele ut Munsterus in dictionario trilingui.
345.	n.° 10.	dele stephanum. n.° 60 dele Erasmum, et 346 iterum in prin⟨cipi⟩o.
348.	n.° 10.	dele Cornarium, et n.° 40 iterum.
352.	n.° 10.	et n.° 20 dele Erasmum, item n.° 50 dele Giraldum, et
353.	n.° 20.	dele Erasmum ter.
360.	n.° 60.	dele Erasmum. 361 n.° 10, et n.° 30 dele Fuchsium.
364.	n.° 10.	dele Erasmum, et 366 n.° 50 dele Cornarium.
372.	n.° 50.	dele cum [repe]rirem etc. usque omnino digna.[155]
378.	n.° 40.	dele si vulnere uno interierit, et it⟨eru⟩m 380 lin. 6.[a] ibidem dele Giraldum n.° 10, et n.° 40 Ioh. Agricolam.[156]

[151] Citation from Plinius on the magical use of dragon-heart.

[152] Negri (1500-1563) was prohibited as a heretic in the Roman Indexes (1559, 1564, 1590, 1593, 1596); ILI, IX, pp. 814, 875, 944; X, p. 295.

[153] Passage on a "goat" living in the Alps; probably a chamois or steinbock.

[154] Medical-magical uses of goat blood in the Alps.

[155] A citation from Robert Estienne (Stephanus).

[156] The passage on p. 378 cited Plinius and Solinus on the properties of the meat of deer killed with one shot. On p. 380, Johann Agricola was cited on the magical properties of a part of a deer body.

384. n.° 40. dele dabitur epotanda versus orientem etc.
48r 387. lin. 6[a] dele Mulieri candidae etc. usque si [...][a] [157]
390. n.° 40. dele Erasmum.
391. n.° 40. dele Orphaeus in libello, usque cervi pilos.[158]
392. n.° 50. Ubi de S.[to] Egidio loq⟨uitu⟩r dele quidam[159]
393. lin. 3[a] dele Giraldum. n.° 10 dele Cervi cornu etc. usque bo[vum] cornua n.° 20[160]
394. n.° 30. dele sed haebrei communiter accipiunt pro cuniculo, item n.° 50 Giraldum.
395. lin. s⟨ecun⟩da dele ex D. Hieronymo ni fallor, item n.° 40 dele Septuaginta interpretes etc. usque Deut. cap. 14. dele seb⟨astianu⟩s Munst⟨eru⟩s in lexico suo etc.[161]
397. lin. 4[a] Dele Georgium Agricolam, et n.° 10 dele et ps⟨almo⟩ 104. et Munsterum. ibi in eundem psalmum.
398. n.° 20. dele Geor. Agricolam[162]
399. n.° 10. dele Eras. Rot. et n.° [2]0 dele Pet⟨rus⟩ Mar⟨tyr⟩ lib⟨r⟩o V. oceanicae decadis.[163]
400. n.° 60. dele Abraham [...] [...] [...] [...] in faciem 401 ego in vulgatis[164] et n.° 10 interprete Munstero. et inf⟨ra⟩ ut Munst⟨eru⟩s legit, et n.° 90 dele Steph⟨anu⟩m et n.° 40 Erasmum
403. n.° 30. dele Cornario interprete, et 405, n.° 40 dele Cornarium, et steph⟨anu⟩m.
407. n.° 50. dele Fuchsium.

[a] In Gessner: "illigentur".

[157] A remedy by Plinius against premature birth.

[158] Citation of *De lapidibus* by ps.-Orpheus.

[159] Gessner casted doubts on the holyness of Aegidius of Athens.

[160] Fabulous beliefs in the properties of the horn of deer.

[161] Criticisms of the translations in the Vulgate and the Septuagint of Ps 104 and Dt 14.

[162] On the behaviour of wild rabbits and their biblical names.

[163] Citation from Pietro Martire d'Anghiera, *De orbe novo* (...) *decades*, on the presence of rabbit-like animals in the American continent. The Censor confused this author with P.M. Vermigli (see note 142).

[164] In Gessner: "Abraham Esra non sine ratione refellit". On an animal mentioned in Is 34.

408. n.° 10. dele plura quer⟨e⟩ in onomastico nostro. item Steph⟨anu⟩m bis. item Erasmum sexies eadem facie.
409. n.° 40. dele Munsterum.
425. n.° 40. dele Grynaeum.
429. in prin⟨cipi⟩o dele Georgium Agricolam usque authoritatis inclusive,[165] et 435 n.° 30 dele eundem, et n° 50 dele Giraldum.
437. n.° 30. dele Johannem Agricolam, et n° 40 iterum.
439. n.° 40. dele Giraldum, et 441 n.° 50 dele bis Erasmum.
442. n.° 10. et n.° 20 dele Erasmum [se]xies. item dele Munsterum in eadem facie.
444. n.° 20. dele Camerarium bis, et 445 n.° 10, et n.° 30 dele 48v
ter, et 446 n.° 20, et n.° 30 dele bis.
446. n.° 50. dele In festo S⟨anc⟩ti Stephani, et substitue prope natalem domini.
448. n.° 30. dele Cornarium, n.° 40 dele Camerarium, et 450 n.° 20 Cornarium. et 451 n.° 30 Camerarium, et n.° 40 iterum, et 452 n.° 10 Cornarium, et 454 n.° 20 Camerarium, et 456 n.° 30 ter et n.° 50 iterum.
459. n.° 30. dele Erasmum.
460. n.° 10. dele Camerarium. item n.° 20, n.° 30, et 461 n.° 50, n.° 60 et 463 n.° 10. item dele bis Erasmum, et n.° 20 Camerarium, et
464. n.° 40. dele Camerarium, et n.° 20 dele stephanum, et 465 n.° 10 dele Camerarium, et n.° 30 dele Robertum Steph⟨anu⟩m.
465. n.° 10. dele Camerarium et n.° 40. et 471 n.° 20 dele Camerario interprete. et n.° 40 et 472 n.° 20, et n.° 40. et 473 n.° 10, n.° 20. dele etiam bis Erasmum. 474 in prin⟨cipi⟩o Cam⟨erariu⟩m et n.° 10, et n.° 20 et 477 n.° 10, n.° 30.
479. in prin⟨cipi⟩o dele ibi quod quidem ipsum etc. usque ibi haec Aelianus.[166]

[165] The praise of Agricola as an expert of metals and mines. For Censorial interventions on Agricola, see note 149.

[166] Beliefs referred to by Aelianus on means to control a horse's sexual drive.

	481.	n.° 30.	dele Camerarium, et 488 n.° 60 et 489 n.° 30 et n.° 40 et 492 n.° 20, et n.° 50 bis. et 495 n.° 30, et n.° 40, et 498 n.° 40 bis, et 500 n.° 50, et 503 n.° 30 et n.° 40 et 504 n.° 20. et 508 n.° 20. et 509 n.° 20. Item 510 n.° 40 et n.° 50. item 511 n.° 30. item 513 n.° 10. item 514 n.° 26. item 515 n.° 20 [et] 60. item 516 n.° 30, 517 n.° 10, 20. 518 n.° 60.
	518.	n.° 30.	et n.° 40 dele Robertum Steph⟨anu⟩m.
	521.	n.° 40.	dele [...] Charon Lampsacenus.[167]
49r	522.	n.° 10.	dele Camerarium, item n.° 20, n.° 60, et 523 n.° 10, n.° 50. et 524 n.° 20, n.° 40. item 525 n.° 10, n.° 20, n° 30, n.° 40. item 526 n.° 10, n.° 20. n.° 30, n.° 50. item 527 n.° 10 n.° 20, n° 30, n.° 50. n.° 60. item 529 n.° 10, n.° 30, n.° 50. item 530 n.° 10, n.° 20, n.° 40. item 531 n.° 10, n.° 30, n.° 50. item 534 n.° 10, n.° 20. item 535 n.° 10, n.° 20 n.° 30.
	536.	n.° [1]°.	dele Erasmum.
	540.	n.° 40.	dele Camerarium.
	546.	n.° 10.	dele Erasmum, et iterum n.° 30.
	549.	n.° 40.	dele Fuchsium.
	550.	n.° 50.	dele Camerarium, item 551 n.° 10.
	554.	n.° 30.	dele Erasmum, et n.° 50 dele q[uod] d⟨icitu⟩r quod hii qui nomen hyppoliti habuere violentam mortem passi sunt. et praesertim quod adducit ex [...] 6 hyppoliti martyris.[168]
	555.	n.° 20.	dele Erasmum bis, et n° 40.
	558.	n.° 40.	dele Giraldum.

[167] Gessner referred to an assault by a Thracian tribe unto Cardia, referred to in a fragment of Charon of Lampsacus ("libro secundo de finibus"), attesting the ancient use of horses in war. During the sixteenth century there was no extant edition of Charon's fragments. Gessner *1545*, f. 164v, shows that Gessner derived his information from Athenaeus's *Dipnosophistarum libri* (Athenaeus *1535*, p. 256). The quote was translated by Gessner, because the edition was in Greek. He translated the title *Oroi* as "De finibus"; subsequently, it was translated as *Chronicles* or *Annals* of Lampsacus.

[168] On pp. 554-59, Gessner examined the Greek and Latin names of persons and places derived from the Greek noun for horse. He referred to the tragic deaths of persons called Hyppolitus, among whom the saint, thus suggesting that his end was due to a fatality.

559. n.° 10. dele Erasmum. item n° 30. item 575 n.° 40, n.° 50. item 576 n.° 10, n.° 40, n.° 60. item 577 n.° 10, n.° 30 n.° 40 bis, et n.° 50

579. n.° 20. dele Giraldum. item 581 n.° 20.

594. n.° 10. dele Erasmum, item 598 n.° 10, item 599 n.° 20, n.° 50, item 601 n.° 40 bis.

605. n.° 40. dele Simonem Grynaeum et 608 n.° 20 dele Giraldum.

609. n.° 10. dele nomen Erasmi, item n.° 20 iterum.

610. n.° 20. dele bis Giraldum, et n.° 30. et n.° 40 dele idem nomen. et 612 n.° // 10, et n.° 30. item 613 n.° 20. 49v

615. n.° 10. dele Erasmum. item n.° 20 [ter], et n.° 30, n.° 40, n.° 50 bis, n.° 60 ter, 616 n.° 10 dele eundem, et per totam faciem. item 627 per totam, et 620 n.° 50.

625. n.° 10. dele Munsterum bis et [...] interpretationem cuiusdam dicti sacrarum liter⟨arum⟩.[169] dele item in n.° 30, et n.° 40 bis, item 630 n.° 20.

633. n.° 10. dele Giraldum, et 635 n.° 20 dele Erasmum, et 639 n.° 20 dele Giraldum, item 640 n.° 20, n.° 40, n.° 50, 641 n.° 20 bis.

642. n.° 30. dele Munsterum, et eius interpretationem.[170] item n.° [3]0, n.° 50, n.° 60 bis, item 643 n.° 10.

655. n.° 50. dele illa verba sed Authorem etc. usque ibi citar⟨e⟩ noluisse.[171]

670. n.° 20. dele Giraldum.

671. n.° 30. dele illa verba ut leg⟨itu⟩r in epistola quadam etc usque adiecit.[172]

674. n.° 10. dele illa inquit Erasmus, item n.° 30, n.° 40.

678. n.° 20. dele Giraldum.

679. n.° 10. dele Erasmum, et per totam faciem, item 680 per totam, item 681 n.° 10 bis, et n.° 40 dele Munsterum.

---

[169] On a mistake in the Septuagint.

[170] On a lion mentioned in Münster's translation of Nm.

[171] On the lion in the Bible and the Fathers.

[172] On kinds of lions existing in Ethiopia and mentioned in a letter published in Münster's *Cosmographia*.

683. n.° 10. dele stumphium.
684. n.° 50. dele illa vide Chiliadas etc. usque ad ea Co[...].[173]
685. n.° 30. dele Munsterum.
686. n.° 20. dele illa ubi cunicul[um] potius interpres latinus reddere debebat.[174]
696. n.° 10. dele Erasmum, et per totam et n.° 40 tolle non ut Erasmus etc. usque ea videri pot⟨est⟩. 698 n.° 10 dele Erasmum, et substitue quidam et n.° 20 bis dele.
699. n° 10. dele Fuchsium.
708. n° 10. dele illa verba efficacius tamen erit etc usque ad ea h[ae]c nugator marcellus sunt enim plena superstitionis.[175]
50r 710. n.° 10. dele Erasmum in proverbiis, et substitue quidam etc.
713. n.° 10. Tolle illos versus equa trimestri tantum, etc. usque et male adulto discat haec illi.[176]
714. n.° 50. dele Giraldum.
715. n.° 10. dele Erasmum et substitue quidam, et n.° 20 etc. per totam faciem. item 716 per totam, et 718 n.° 30 dele ut Munsterus in lexico.
719. n.° 30. dele stumphium, item n.° 50.
722. in prin⟨cipi⟩o dele sed addebat etc. usque ad ea eadem nocte incidisse.[177]
723. in prin⟨cipi⟩o Dele stumphium.
726. n.° 10. dele Giraldum. et 728 n.° 20 dele illud à Demonibus.
732. n.° 30. dele Giraldum, item n.° 50.
735. n.° 30. dele erasmum.
742. n.° 30. dele Arnaldum, item 743 lin. 8. item 744 n.° 60. item 746 n.° 60. item 747 n.° 10 et per totam faciem.
748. n.° 20. eiusdem religionis dele et substitue eiusdem sectae.[178]

---

[173] In Gessner: "corybantian" (quotation of Erasmus's *Adagiorum chiliades*).

[174] A presumed mistake of translation in the Vulgate.

[175] Medical-magical uses of parts of the body of the hare in order to eliminate pain in the belly, derived from Marcellus Empiricus.

[176] Popular beliefs in the behaviour and capacities of hares.

[177] Legend of wolves, involving a monk.

[178] Gessner referred to the Waldensian inhabitants of Savoy.

753. n.° 10. dele Erasmum, item n.° 40. item 756 lin. 4.ª, et 757 lin. 9.ª et n.° 10 et n.° 20.

758. n.° 10. dele Magi dicunt etc. usque Massurius, item n.° 30 Dentes corium etc. usque Dens lupi, item f[e]lle lupi etc. usque ibi lupus cuius prior etc. item q⟨uand⟩o et caudas usque ibi bos ossa etc.[179]

759. n.° 20. dele Auguria etc. usque Methamorphoses, omnia enim sunt superstitiosa.[180]

763. n.° 20. dele Giraldum, et n.° 30 dele Erasmum bis.

764. in prin⟨cipi⟩o dele Erasmum bis, et n.° 30 et n.° 50 et per totam faciem, item 765 per totam, item 766 lin. s⟨ecun⟩da et n.° 10 ter. dele stumphium. item 773 dele Arnaldum n.° 50.

774. in prin⟨cipi⟩o dele stumph⟨iu⟩m, item Erasmum, item n.° 20 et n.° 40 Giraldum[a]

776. n.° 10.° dele Geor. Agric. item n.° 20. et 40 bis, 777 lin. 8.[a]

779. in prin⟨cipi⟩o dele interprete Munstero bis, item n.° 20 Caelius s⟨ecu⟩ndus Curio vir doctiss⟨imu⟩s deleatur, et n.° // 30 Geor. Agric. et n.° 40, et 50v
n.° 50 bis. item stumphium.

780. dele Georgium Agric. per totam, et n.° 50 Arnoldum.

783. n.° 10. dele Munstero interprete, item n.° 20 item n.° 40 dele quod non probamus etc. usque in hirco.[181]

786. n.° 40. dele Giraldum, item n.° 30 dele nominis vicinitate deceptus, item munsteri.

787. n.° 50. dele Giraldum bis, 788 n.° 40 dele leon. Fuchsium, 790 n.° 50 dele Giraldum.

794. n.° 10. dele Apud Munsterum. item 800 n.° 30 dele Camerarium.

803. in prin⟨cipi⟩o Erasmum, item n.° 20. item 807 dele quinquies.

---

[a] "n.° 40 Giraldum": in the interlinear space for "item 778 n.° [5]0 pluries item 779 for totam", crossed out.

---

[179] The first passage was on magical beliefs regarding wolves; the second regarded the use of parts of their bodies for amulets.

[180] Forecasting on the basis of footmarks and behaviour of wolves.

[181] Criticism of Hieronymus' translation of a passage in Ps 37.

808. n.° 30. dele Munsterum, item dele proinde non accedo etc. usque Mus italice etc.[182]

809. n.° 50. dele Erasmum, et substitue quidam, item 810 lin. s⟨ecun⟩da

816. in prin⟨cipi⟩o dele Arnoldum de Villa nova, et n.° 50 Cornarium.

818. n.° 50. dele Remedium C[...]dicis[a] mirum etc. usque ad confestim remedio gratulab⟨itu⟩r.[183]

819. n.° 10. dele Arnoldum, et n.° 30 stephanum, item 822 n.° 20 stephanum et n.° 30 Geor. Agricolam. 823 n.° 50 dele Petrum martyrem.

824. lin. s⟨ecun⟩da dele Camerarium, et per totam [ter] Erasmum, et steph⟨anu⟩s quatuor

825. n.° 50. dele Camerarium item dele Mures incolae domus usque [...] [de] Augurijs [..].[184]

826. n.° 10. dele Giraldum, et infra pluries, item n.° 30 Grineum, item n.° 40 Erasmum.

827. in prin⟨cipi⟩o dele Erasmum, et infra nonies.

828. lin. 5.[a] dele Erasmum, et infra bis. item Iacobum Zieglerum in fine.

829. n.° 10, 30, 40, 50 dele Geor. Agric. item 830[b] n.° 60, et lin. 5.[a] Arnoldum item 831 n.° 20, n.° 50 bis dele geor. Agric. item 832 n.° 50 dele q⟨ui⟩ ex bithynis etc. usque [...]met Palladius.[185] Item 833 dele Geor. Agric. item n.° 10, n.° 60 bis, item 834 n.° 10, n.° 50, item 835 n.° 50, item 836 lin. 7.[a] et n° 50, item 837 lin. 9.[a] item 838[c] n° 50, item 839 n.° 30, item 840 lin. 4.[a] item 841 n.° 30.

---

[a] In Gessner: "coxendicis". [b] After "830": "lin"., crossed out. [c] After "838": "lin". crossed out.

---

[182] Hieronymus' mistake in translating Is 66.

[183] Magical properties of parts of mice, from Marcellus Empiricus.

[184] In Gessner: "Niphus explicat libro primo de augurijs, tabula quarta". The passage regards the forecasting which, according to Plinius and Nifo (*De augurijs*: Nifo *1534*), can be derived from the behaviour of mice living in one's house.

[185] In Gessner: "perimet Palladius". Gessner cited methods to eliminate mice, derived from Apuleius, Rutilius Palladius (*De re rustica*) et al., among which a magical formula.

841. n.° 30. dele stumphium, item 842 lin. s⟨ecun⟩da.
842. in prin⟨cipi⟩o dele Georgium Agric. item n.° 20, 30, 50. item 843 in prin⟨cipi⟩o.
843. in prin⟨cipi⟩o dele stumphium, item n.° 10, 20, 30, 40, 50. 51r
844. in prin⟨cipi⟩o dele Georgium Agricolam, et n.° 40, et 50, et n.° 30 dele Arnoldum.
851. n.° 20. et n.° 30 dele Georgium Agric. item Erasmum lin. s⟨ecund⟩a et n.° 50.
853. n.° 10. 20, et 50 dele Geor. Agric., item n.° 40 stumphium, et n.° 50 Erasmum.
854. in prin⟨cipi⟩o dele Geor. Agr. et per totam, et n.° 30 dele stumphium.
855. in prin⟨cipi⟩o dele Geor. Agr. item 858 n.° 50, et n.° 30 stumphium, et Arnoldum, et n° 50 Cam⟨erariu⟩m.
860. in prin⟨cipi⟩o dele Erasmum, item 861 per totam, et 862 lin. 5.ª et 9.ª
863. n.° 40, et 50 dele Geor. Agric. item 864 n.° 20, et 30, et n.° 10 dele Arnoldum.
865. n.° 40. dele Geor. Agric. item lin. 5.ª Erasmum, et n.° 40 stumphium.
866. lin. 9.ª dele Erasmum, et n.° 20 dele Geor. Agric.
867. in prin⟨cipi⟩o dele Geor. Agric. item n.° 20 item n.° 30 Erasmum, item 868 n.° 20 et n.° 60 dele stumphium.
869. in prin⟨cipi⟩o dele Geor. Agric. item n.° 10 item 870 n.° 30, 50, 60 et n.° 10 dele Erasmum.
872. n.° 50. dele Munsterum, item 873 n.° 10, 30, 40 bis, 879 n.° 50 bis.
884. in prin⟨cipi⟩o dele Fuchsium.
887. in prin⟨cipi⟩o dele Arnaldum, item 889 n.° [5]0.
912. n.° 30. dele Erasmum.
916. n.° 20. dele Arnoldum. 919 lin. 5.ª dele Munsterum.
920. n.° 50. dele Erasmum. item 921, n.° 20. item 925 lin. 7.ª n.° 10 bis, n.° 20 item 934 n.° 30
935. in prin⟨cipi⟩o dele Munsterum, item 936, n.° 40. item n.° 30 dele Erasmum.
938. n.° [5]0. dele Zieglerus in Scondia.
948. n.° 10. dele Giraldum, item Erasmum bis.

	950.	n.° 40.	dele Geor. Agr. vir doctrina, et iud⟨ici⟩o summus. et Munsterum [sex]ties.
	951.	n.° 20.	dele Robertum steph⟨anu⟩m item n.° 30 dele Zieglerum, n.° 40 Geor. Agric.
	952.		in prin⟨cipi⟩o dele Geor. Agric. n.° 10 Munsterum, item n.° 40 et 954 n.° 30.
	956.	n.° 30.	dele stumphium, item 957 n.° 10.
51v	961.	lin. 62.	dele Erasmum, item 962 lin. 12.[a] 963 lin. 31 dele Arnaldum, et lin. 58 Erasmum.
	964.	lin. 20.	dele Erasmum, item lin. 44.[a] et[a] 50.[a], et 56.[a] dele stephanum
	965.	lin. 32.	dele Erasmum, item per totam faciem, et 966 lin. s⟨ecun⟩da, 8[a], 17[a], 23[a], 24[a].
	967.	lin. 60.	dele quae habet [erga] D. Hieronymum.[186]
	968.	lin. 4.[a][a]	dele Munsterum, et lin. 27.[a] dele Petrum martyrem.
	970.	lin. 9.[a]	dele Erasmum, et lin. 35.[a] Petrum martyrem.
	975.	lin. 17.[a]	dele Geor. Agric. et lin. 61[a] Erasmum.
	978.	lin. 15.[a]	dele steph⟨anu⟩m et 979 lin. 20.[a] dele Georgium fabritium.
	980.	lin. 32.[a]	dele Erasmum. item 981 lin. 4.[a]
	982.	lin. 6.[a]	dele petrum martyrem, et 983 lin. 32 dele Munsterum
	990.	lin. 33.[a]	dele Erasmum, item 991 lin. 4.[a]
	1000.	lin. 28.[a]	dele Munstero Interprete, et substitue aedit. vulg. esai. 66.° [187]
	1003.	lin. 16.[a]	et 22.[a] dele Erasmum, et 1016 lin. 58 dele Giraldum.
	1017.	lin. 17.[a]	dele ad [...][b] incontinentiam etc. usque ibi omittit.[188]

[a] After "et": "56.[a]", crossed out. [b] In Gessner: "urinae".

[186] Critique of Hieronymus' translation of Rg 3: 10.

[187] Gessner cited Münster's translation of Is 66 (see note 182), on eating pork; the Censor proposed replacing this passage for the Vulgate translation.

[188] The passage cited a medical-magical method suggested by Plinius and Marcellus against incontinence, using parts of the body of the boar.

1019. lin. 11.[a] dele quod dicit de[a] Isidoro, quod parum idonaeus scriptor sit.[189]

1023. lin. 32.[a] dele Erasmum, item 1029 lin. 15.[a] et 20.[a], et lin. 52.[a] dele quod dicit de Luthero.

1030. lin. 20.[a] dele tradunt Magici etc. usque ibi Plinius, et lin. 55.[a] dele probabile etc. usque a[per]uerit[190]

1032. lin. 49.[a] dele Giraldum, item 1033 lin. 19.[a], 25.[a] et 42.[a]

1033. lin. 32.[a] dele Erasmum, et 1034 lin. 4.[a] dele Giraldum, item lin. 37.[a] 45.[a] et 60.[a]

1035. lin. 10.[a] 20.[a] 37.[a] 40.[a] et 56.[a] dele Giraldum.

1036. lin. 5.[a] 8.[a] 15.[a] 33.[a] 37.[a] 49.[a] dele Erasmum, item 1037 lin. 9.[a] et per totam et 1038 lin. 21.[a] et per totam, item 1039 lin. 15.[a] et 16.[a], et lin. 35.[a] dele Munsterum, et 1046 lin. 5.[a] dele Erasmum.

1050. lin. 42.[a] et 47.[a] dele nomen stephani, et 1051 lin. 46.[a] dele Erasmum.

1052. lin. 17.[a] dele ferunt difficiles partus etc. usque ad hominem A[pr]um, [Ur]sam etc.[191]

1054. lin. 5.[a] et 60.[a] dele Erasmum, item 1056 lin. 31.[a] et 1057 lin. 24.[a]

1058. lin. 25.[a] dele à verbo superstitiosum etc. Usque ad obscurus lin. 33.[a] [192] dele Arnaldum, lin. 44.[a] dele à verbo nugantur quidam etc. usque ad muliebrium doloribus. Lin. 52.[a] dele Magi tradunt etc. usque resipiscere, lin. 53.[a] dele Arnaldum. 52r

1061. lin. s⟨ecun⟩da dele nomen Petri martyris, et 1062 lin. 1.[a] dele Ambrosius, et 1069 linea 23.[a] dele Petri martyris.

[a] After "de": "Isidorum", crossed out.

[189] Gessner criticized Isidore's etymology of "sus" (pig).

[190] The two passages contained citations from Plinius and Plutarchus on a magical spell related to pigs and on the Jews' view of this animal.

[191] Magical method from Plinius to make childbirth easier.

[192] Magical method to eliminate moles. The following passages regard the use of these animals for magical operations.

1064. lin. s⟨ecun⟩da dele Camerarium, item lin. 51.ª et 55.ª dele nomen stephani.

1066. lin. 60.ª dele Vadianum, et 1067 lin. 24.ª dele Ambrosium, et lin. 60.ª dele Erasmum.

1071. lin. 7.ª 17.ª et 55.ª dele Erasmum, et 1072 lin. 50.ª dele Robertum steph⟨anu⟩m.

1073. lin. 41.ª dele Arnaldum, et 1074 lin. 14.ª dele à Volucra [volvox] etc. usque ad non [valeat].[193] lin. 21.ª dele Arnaldum, et lin. 58.ª Nicolaum.

1076. lin. 19.ª dele Arnaldum, et 1077 lin. 42.ª dele step⟨ha-nu⟩m in Archas.

1078. lin. 34.ª dele Erasmum, et li 54.ª dele Fuchsium, et 1079 lin. 4.ª usque ad 35.am dele steph⟨anu⟩m quatuor. item lin. 44.ª et 60.ª dele ferunt difficiles partus usque ad aprum.[194]

1080. lin. 14.ª dele à si Ursi seno etc. usque ad audit ac legit. lin. 44.ª dele Iphigeniam immolandam usque ad ferunt.[195] Lin. 55.ª dele Erasmum, et 1081 lin. 61.ª dele stumphium.

1082. lin. 3.ª dele Munsterum, lin. 9.ª Geor. Agric. bis, item lin. 40.ª et lin. 55.ª dele Cornarium in G.[196]

1083. lin. 5.ª dele Erasmum, et lin. 48.ª dele stumphium, et 1084 lin. 40.ª dele Geor. Agric. et lin. 55.ª iterum, item 1085 lin. 3.ª et 1086 lin. 3.ª et 1088 lin. 52.ª dele Fuchsio.

1090. lin. 1.ª dele Euricium cordum, et lin. ult⟨im⟩a Erasmum. item 1091 lin. 4.ta

1092. lin. 60.ª dele steph⟨an⟩um et Erasmum, et 1093 lin. 24.ª dele Munsterum, et lin. 52.ª Giraldum, item 1094 lin. 38.ª dele Erasmum, item dele Multi sunt Apologi

---

[193] Quotations from Plinius and Rutilius Palladius on the magical use of the body of the bear.

[194] Gessner repeated what he said on p. 1052 concerning childbirth (see note 191).

[195] The first passage cited Rasis on the magical use of the fat of a bear. The second passage recalled the considerations made on a p. 121 regarding the sacrifice of Iphigenia; see note 128.

[196] "Cornarius in Geopon. Libr. 14": Gessner cited the edition of Ianus Cornarius (J. Hagenbut), *Geopinocorum libri*; from 1559 Cornarius was prohibited as a heretic in all Roman Indexes.

		etc. usque ibi benignior [pellace][197] item dele Erasmum per totam
1095.		per totam dele Erasmum, et lin. 56.[a] Munsterum, et 1096 lin. 8.[a] dele Erasmum, et 1097 dele Munsterum bis.
1101.	lin. 3.[a]	dele Geor. fabritium, et infra iterum. dele etiam Geor. Agric., et 1102 lin. 5.[a]
1103.	lin. 1.[a]	dele Nic⟨ola⟩um Gerbelium, et infra it⟨eru⟩m. item dele ut solent S. blasij cand[..][a] incurvari.[198]

In Additionibus pag. 1.[a] fac. s⟨ecun⟩da dele Erasmum, item Giral- 52v
dum, item pag. s⟨ecun⟩da facie s⟨ecun⟩da item pag. 3.[a] fac. 1.[a]. In Lexico Munsteri trilingui, item Geor. Agric. item pag 4.[a] n.° 717 dele Munsterum etc.

10

Anonymous, Expurgatory *Censura* of Book V of *Historia animalium* (Rome, 1587-1591)[199]

ACDF, Index, *Protocolli*, C (II.a.3), fols. 34r-36r

Censura in Conradi Gesneri de serpentium natura libros o sia Hi- 34r
storia animalium compositos per Iacobum Carronum, cum tractatu de scorpionis natura ex Gaspare Vulphio. Tiguri in officina fro[...]ia-na[b] anno 1587. in folio.[200]

---

[a] In Gessner: "candelae". [b] On the title-page: "froschoviana".

---

[197] Erasmus on stories about the cunning of foxes.

[198] Description of the horn of the "monoceros" by N. Gerbelius.

[199] This *censura* was written in the same hand that wrote docs. 11, 12, 13 (on fols. 37-38, 38-39, 40). The hand can be that of a scribe, but structure and stile show that the four *censurae* had been composed by the same author and that they, although displaying distinct titles, most likely were originally parts of one, encompassing *censura*, as also their contiguity in the codex suggests. They were written after 1587, because book V of *Historia animalium* appeared in that year.

[200] Gessner *1587*. Gessner did not finish book V; it was edited after his death by Jakob Carronus and Kaspar Wolf.

Dele ubique nomen auctoris.

In Principo dele ambas epistolas.[201]

Folio p.° a n.° 30. dele Munsterus. Index Paulus fagius, Index Munsterus.[202]

in n° 50 dele P. Fagius. Index Pet. Martyr.[203]

Folio[a] p.° n.° 20 dele Gesnerus.

Fol. 2. a n.° 20 dele Cornarius.[204]

Fol. 2. [B] n.° 20. dele Doctorem Gesnerum.

n.° 40. dele Cum serpens ad [seducendos], usque Serpentes [...] sunt.[205]

Fol. 3. B n.° 20. dele Deus serpenti [post]quam, usque Genesis 3.

n.° 30. dele Erasmus.

et Infra del. à, Atque bonorum [...]storumque[b] usque serpentes et hominum.[206]

Fol. 4. a. n.° 60. dele serpens [erat] calidior usque ad fol. B. n.° [...] p.° [...] astutia serpentis.[207]

inde lin. 7. dele è fagius usque a [...ones] [...][c] Graece.[208]

---

[a] After "Folio": "1", crossed out. [b] In Gessner: "honestorumque". [c] In Gessner: "dracones certe".

---

[201] The dedicatory letters of Jakob Carronus to Orazio Pallavicino (Genoese banker, Protestant exile in London, who died in 1600 at Cambridge) and by another editor, C. Wolf, to Carron. The content of these letters is not heterodox; thus, the proposal for elimination is simply due to their being Protestants.

[202] The volume has a page-numeration, subdivided in lines. The Censor indicates recto and verso folios with "a" and "b", referring to the decimal line-numeration (1, 10, 20, 30, etc). The authors mentioned by Gessner and included in the Roman Index are marked with "Index", but not systematically so, since Erasmus and Erastus are lacking. Paul Fagius (1504-1549) was placed on Italian Indexes as early as 1554; cf. ILI, X, p. 179. For Sebastian Münster, see respective ch.

[203] The Censor again confused Pietro Martire d'Anghiera and Pietro Martire Vermigli: see note 142.

[204] Janus Cornarius was placed in several Indexes as early as 1546, but never in Roman catalogues; ILI, X, p. 137. Thus, the Censor, although proposing that his name be eliminated, does not use the mark "Index".

[205] In this passage, as well as in the following one, Gessner interpreted God's condemnation of the snake in Genesis.

[206] The passage refers to the belief (which is not challenged by Gessner) that snakes may be generated from the bones of the wicked.

[207] The passage presented biblical passages on snakes.

[208] In Fagius' interpretation of the biblical snake.

n.° [...][a] dele unde et legitur usque ad dicit autem.
lin. 8. dele à [...] usque ad Incomparabilis.[209]
n.° 50. dele a Deus alloquens, usque hostiles semper fore.[210]
lin. 9. dele Erasmus.
fol. 5. B n.° 30. dele, Erasmus.
n.° 60 dele Erasmus.
fol. 6. B n.° 50. dele Gesnerus.
fol. 7. B. n.° 30 dele Erasmus.
fol. 8. a. n.° 60. dele Pet. Martyr.[211]
fol. 8. B. n.° p.° dele Pet. Martyr.
n.° 50. dele Gesnerum.
fol. 9. B. n.° 30. dele sed ut minus usque spolium serpentis.[212] 34v
fol. 13. B. n. 10. dele Gesnerum.
fol. 14. [...][b] p.° dele divinum.[213]
fol. 17. B. n.° 50. dele Erasmus.
fol. 18. B. n.° 50. dele Bacillum, cui serpens usque ad Aegyptij os significantes.[214]
fol. 19. a. n.° 10. dele Nos in literis antiquioribus, usque Oscos Servius, Aeneid. 3.[215]
fol. 19. B. n.° 40. dele Sicut cum quis fugit usque Teutones equo generoso.[216]
fol. 20. a. n.° 30. dele Homines qui peccatis usque Divitiae sunt serpentes.[217]
n.° 50. dele Nigritae fascinatores sunt, usque ad varij sunt modi, in fol. 20. B.[218]

---

[a] 12. [b] A.

---

[209] The passage mentioned the belief, referred to by Erasmus in *Colloquia familiaria* (LXI: "Amicitia"), that spiders kill snakes in order to defend the owners of the houses they live in.
[210] Another divine condemnation of the snake.
[211] See note 142.
[212] Quote from Cardano, *De subtilitate*, on the magical uses of dried snake meat (in powder).
[213] The use of holy oil against the bite of snakes.
[214] Magical virtue attributed by the ancients to the symbol of a snake wrapped around a stick.
[215] Ludovico Celio Rodigino (Ricchieri) on the snake as a symbol of evil.
[216] Two biblical passages on the snake, in Am 5: 19 and Prv 30: 19.
[217] Two passages on snakes, from Clement of Alexandria's *Stromata* and Mazzolini (Prierio).
[218] On magical methods to hypnotize snakes.

fol. 21. a. n.° 1. dele Non verebor memoriae, usque ad Aesacos filius Priami.[219]

fol. 22. a n.° 10 [et] 20 dele [...] a nato Do⟨mino⟩ 1551. usque Annibal tale monstrum.[220]

fol. 22. B. n.° 10. dele Erasmus

n.° 40. dele Erasmus n.° 20 erasmus.

fol. 25. B. n.° 60. dele Erasmus.

fol. 26. B. n.° 1. dele Thomas Erastus Helvetius.

fol. 27. B. n.° [1]0 Gesnerus.

fol. 28. a. n.° 20 dele [Deut.] [...][a] usque a Aspidem Albertus.[221]

fol. 29. B. n. 50. dele veram esse serpentem usque Galenus circa finem.[222]

fol. 31. B. n.° 60. dele ova aspidum rumpunt, usque quod Aegyptij de aspide, fol. 32. n.° 1.[223]

fol. 32. A. n.° 10. dele venenum draconum, usque sunt et ranis venena.[224]

fol. 32. B. n.° 50. dele Ies. 14. et Ierem. 8: Index Munsterus, Index Munsterus lin. 23.[225]

fol. 33. a. n.° 20. dele unde de Achab et filio usque Basiliscus habet eandem.

n.° 40. lin. 7. dele creationem.[226]

fol. 35. a. n.° 10. dele De radice serpentum, usque In ea religione basiliscus.[227]

fol. 35. B. n.° 20. dele Conradus Gesnerus.

---

[a] In Gessner: "32".

---

[219] Gessner cited from Mattioli a magical cure against snake bites.

[220] Quotation from Mazzolini (Prierio) on the birth of snakes from human bodies.

[221] Gessner refers biblical passages mentioning "aspis", among which Dt 14: 19, Ps 58: 5. Ps 140: 4, and Ier 8: 17.

[222] Gessner cited Mazzolini (Prierio) and Ps 58 on the possibility to hypnotize snakes.

[223] Quotation from Sebastian Münster's commentary to Is 59: 5, regarding the eggs of the asp.

[224] Quotation from Dt 32, Iob 20, and Plinius on the poison of asps.

[225] Quotation of Sante Pagnini's and Sebastian Münster's interpretation of the basilisk (Is 14, Ier 8).

[226] The basilisk in Hieronymus' commentary to Is 14.

[227] The asp and the basilisk in Is 11, 14, 59; Prv 23; Ier 8.

fo. 36. B. n.° 20. dele Gaspar Heldelinus.[228]
lin. 9. dele Gesnerum.
folio 38. A. n.° 10. dele Munsterus. 35r
fol. 38. B. n.° 30. dele Gesnerus duplex.
fol. 40. A. n.° 30. dele Gesnerus.
fol. 40. B. n.° 10. dele Erasmus.
fol. 41. A. n.° 30. dele unde scriptum est, usque Obscurus in anserum.[229]
fol. 42. A. n.° 10. dele Deuter. 8 usque Hos tamen serpentes.[230]
fol. 44. A. n. 1. dele Vuolphius in Nehemiam, usque David Kimhi existimat.[231]
fol. 47. B. n.° 60. dele Caput eius limini, usque a fol. 48 a Sanguinis draconis,[232]
n.° 20. lin. 8. 1. Langius.
n.° 50. lin. 8. Haec Langius.
fol. 49. A. n.° 30. dele visum est autem aliud in [...] usque [...][a] piscis est.[233]
fol. 50. A. n.° 1. dele In sancto [...],[b] usque In thorace Agamemnonis.[234]
fol. 50 B. n.° 40 dele Ioannes Langius.
n.° [5]0 dele Pet. Martyr.[235]
fol. 51. A. n.° 1. dele Et cantabunt ululae usque Telephus simul recubens.[236]
n.° 30. dele Fel draconum apud Mosem usque Circa templum.[237]
n.° 60. dele Stumpfius.

[a] In Gessner: "Draco". [b] In Gessner: "Manante".

[228] Kaspar Heldelin.
[229] Mentioning of "coluber" in holy texts.
[230] Paul Fagius on the "serpens urens" in Dt 8: 15.
[231] H. Wolf (see ch. Wolf) and David Kimhi (ca. 1160 – ca. 1235) on biblical "dragons".
[232] On magical use of the corpse of dragons (fols. 47v, l. 60 – 48r, l. 12).
[233] Apc 12 and 16 on dragons.
[234] Quotation of Iob 38, Suidas and Sebastian Münster on the constellation of the dragon.
[235] See note 142.
[236] Other list of biblical passages mentioning dragons.
[237] Citation of Agostino Steuco's commentary on Iob regarding the same topic.

fol. 51. B. n.° 50. dele virga Mosis iussu Dei usque Cadmus oraculo.[238]
fol. 52. B. n.° [1]. dele Stumpfius.
fol. 53. A. n.° 50. dele Erasmus duplex.
fol. 53. B. n.° 1. dele Credibile est huius generis, usque Author lib. de natura.[239]
fol. 55. B. n.° 1. dele Froschoverus narrabat ex bibliopola stirio auditum Gesn.[240]
fol. 59. B. n.° 10. dele Munsterus.
fol. 60. A. n.° 10. dele Suspende serpentem usque Postquam autem[241]
fol. 61. A. n.° 1. dele Cornarius.
fol. 61. B. n.° 30. dele Iacobus Zieglerus, Index Erasmo Rot.
fol. 62. A. n.° 50. dele Erasmus Roterod.
35v fol. 63. a. n.° 40. dele Additur et coniectatio, usque Anius lacus.[242]
fol. 66. a. n.° 1. dele Numerorum caput 11. usque Preter quem percusserit.
fol. 66. B. n.° 60. dele Ioannes Lonicerus.
fol. 67. B. n.° 30. dele Gesnerus.
fol. 71. A. n.° 50. dele Ferunt autem nonnulli usque Tum contra venenum.[243]
fol. 71. B. n.° 10. dele Gesnerus.
n.° 40. dele Pudendo magni, usque Nam quos Galeno.[244]
fol. 72. A. n.° 10. dele Reg. 15. Munsterus.
n.° 20. dele Gesnerum.
fol. 72. B. n.° 1. dele Cornarius.
fo. 73. A. n.° 30. dele Gesnerus.
fol. 75. B. n.° 40. dele Ianus Cornarius.
fol. 77. B. n.° 1 dele Gesnerum.
fol. 78. B. n.° 30. dele Fuchius inde Fuchium.[a]

[a] "Fuchius (...) Fuchium" and, after three lines, "Fuchius": sic, for "Fuchs".

[238] Moses' stick transformed into a snake (Ex 7: 9-11).
[239] Identification of the snake in Genesis with a dragon.
[240] Fols. 55r, l. 62-55v, l. 2: information provided by Froschover on snakes in Styria.
[241] Magic using snakes.
[242] On the Hydra, whose apparations cause disgrace.
[243] Religious legend on the healing properties of the poison of certain snakes.
[244] A mistake by Albert the Great.

fol. 79. A. n. 50. dele Gesnerus.
fol. 80. B. n.° 20. dele Gesnerus.
fol. 84. A. n.° 50. dele Fuchius.
fol. 84. B. n.° 1. dele Gesnerus lin. 1.
fol. 85. A. n.° 30. dele Had. Iunius et Erasmus.

Conradi Gesneri de scorpione per Gasparum Wolphium Tiguri in officina froscoviana 1587 in folio.
Deleatur ubique nomen auctoris.
In principio dele epistola.[245]
fol. p. 3[a] n.° 10. dele Conradus Gesnerus, indi linea 10. dele Gesneri.
n.° 30. dele Heinrichus Stephanus.
fol. 3. B. n.° 30. dele Gesnerum duplex. inde n.° 60. lin. 1. dele Gesnerum.
fol. 4. A. n.° p.° dele Gesnerum n.° 20 dele Gesn.[b] [inde] fol. 4. B. n.° 50. dele Gesnerus.
fol. 5. B. n.° 50. dele Gesnerus. lin. 7. dele Gesnerus.
fol. 6. B. n.° 30. dele Hoc autem philacterium, usque Idem.[246]
fol. 8. A. n.° 30. dele Gesnerum duplex fol. 8. B. n. 50. dele Gesnerus.
fol. 11. A. n.° 30. dele Gesn. etc. 36r
lin. 8. dele Duxit te Dominus locum usque Clemens lib. 2.[247]
fol. 11. B. n.° 10. dele Erasmus, lin. 7. dele Erasmus, n.° 1. dele Erasmus.

[a] "p. 3": sic.
[b] "n.° (...) Gesn".: in the interlinear space.

[245] Praise of Gessner and Froschover by Kaspar Wolf and Peter Hafner, surgeon from Zürich (9 August 1587).
[246] Quotation from the *Kiranides* on a drink with scorpion meat, in order to chase off demons.
[247] "lin. 8" for 38 (8 after 30). Quotation from lib. II of Clement of Alexandria's *Stromata* on snakes and scorpions mentioned in Dt 8.

11

Anonymous, Expurgatory *Censura* of Book II of *Historia animalium* and of *Icones avium omnium* (Rome, 1587-1591)[248]

ACDF, Index, *Protocolli*, C (II.a.3), fols. 37r-38r

37r Censura in Conradi Gesneri de Animalium natura libros [...][a] qui est de Quadrupedibus.[249]

Dele ubique nomen auctoris.

In principio dele epistolam.[250]

folio 3. n.° 40. dele nimirum vocis affinitate decepti.[252]

n.° 50 dele et huius farine authores inde ineptissime, inde lin. 11. sed haec omnia magnam Alberti inscitiam arguunt.[252]

fol. [3] n.° 10. dele erasmus.

fol. 8. n.° 50. dele linguam si viventi usque[b] Omnia è dextro pede.[253]

fol. 9. n.° p.° dele Praeterea [...]cinere amatoria dissolvi.

n.° 10. dele linguam chamaleontis, usque Kiranides.

n.° 40. dele Munsterus.

fol. 10. n.° 20. dele Barbari.[254]

fol. 11. n.° 20 dele Pet. Martyr.[255]

---

[a] "libros [II]": sic, for "librum".

[b] After "usque": "Cor adversus quadranas", crossed out.

---

[248] The Censor examined a 1586 edition (see the following note). However, it seems likely to presume that this *censura* on books I-II of *Historia animalium* was presented together with the one on book V, written by the same author after 1587 (see doc. 10).

[249] Book II treats "de quadrupedibus oviparis"; the edition used is Gessner *1586*a.

[250] Gessner's dedicatory letter to Valentin Gravius, dated "Tiguri, 1554, tertio idus Februarij".

[251] Mistake of the Septuagint in the translation of the Hebrew name of an animal.

[252] The first passage regards Isidore of Seville and Albert the Great, the second one only the latter.

[253] This passage and the two following ones regard the use of parts of the body of chameleons for magical operations. "Kiranides" (as name of the author or of the compilation) is frequently referred to by Gessner, and the Censors eliminate his name systematically. See, for example, note 246.

[254] The "Barbari" are Albert the Great and other unnamed figures.

[255] See note 142; cf. also below.

n.° 30. dele Pet. Martyr.
n.° 40. dele Pet. Martyr.
fol. 12. n.° 50. dele Pet. Martyr.
fol. 16. n.° p° dele Erasmus[a] n.° 20 dele Pet. Martyr, lin. 6 dele Pet. Martyr.
n.° 40. dele Petrus Martyr.
fol. 17. n.° 10. dele Pet. Martyr n.° 20 dele Pet. Martyr.
fol. 18. n.° 50. dele Pet. Martyr.
fol. 21. n.° 10. dele Pet. Martir n.° 20. dele Pet. Martyr.
fol. 26. n.° 50. dele Cornarius.
fol. 33. n.° 20. dele Munsterus. n.° 40. dele Munsterus.
lin. 3. dele Ego omnino lacertum etc; usque vide plura infra. lin. 5. dele Munsterus.
fol. 38. n.° 20. dele sed forte prestat. usque Iidem septuaginta ibidem.[256]
fol. 38. n.° 10. dele Cerebrum lacertae veneficium usque stellio et lacerta cum mordet.[257]
fol. 40. n.° 20. dele. In urina virili, usque Incantata lacertiis vincula.[258]
fol. 41. n.° 20. lin. 8 dele Erasmus.
fol. 45. n.° 50. dele et serpens ceterorum. usque in fine.[259] 37v
fol. 46. n.° 50. dele munsterus.
fol. 49. n.° 10. dele De ranis quibus Aegyptij usque M. Varro author est.[260]
fol. p.° n.° [b] Erasmus, n.° 10. dele Erasmus.
fol. 57. n.° 20. dele et vidi ex ore draconis. usque De ranis expressis ad.[261]

---

[a] "Erasmus", in the interlinear space for " Pet. Martyr", crossed out.
[b] The number is missing.

---

[256] This passage is not on p. 38, nor in the context.
[257] Use of the brains of the lizard for a magical potion (Cardano).
[258] Another erotical spell.
[259] Gossip on supernatural snakes sent by God to punish men.
[260] Quotation from Ex 8, Sap 19, and Ps 77 and 104 on the plague of frogs announced by Moses to Pharao.
[261] Demons in the shape of a frog appearing from the mouth of a dragon, from a beast or a pseudo-prophet in Apc 16: 13-14.

fol. 58. n.° 10. dele Dicunt quidam quod ut usque Baculus quo auguri.[262]

n.° 20. dele Si quis viventem usque Bion dicebat pueros.[263]

fol. 59. n.° 10. dele Erasmus.

fol. 61. n.° 50. dele Unde in Ecclesiastico dicatur Vincentius Belluacensis.[264]

lin. 10. dele Caeterum in citato eccl. usque[a] est r[...][b] parva.

fol. 67. n.° 30. lin. 8. dele Pet. Martyr.

fol. 68. n.° 40. lin. 9. dele Pet. Martyr. n. 20. lin. 2. dele Erasmus.

fol. 70. n.° 30. lin. 6. dele canum impetus eo cohiberi, usque rursus à aliasque.

lin. 9. dele amorem inhiberi eo.

fol. 72. n.° p.° lin. 8. dele Fuchsio.

fol. 78. n.° 40. lin. 6. dele Munsterus.

fol. 79. n.° p.° dele Archibius ad Antiochum, Amorem finit in.[265]

fol. 81. n.° 20. dele Ridicula. n.° 50. lin. magno errore.[266]

fol. 83. n.° p.° dele Iod. Willichius. fol. 86. n.° 1.° dele Raim. Lullius.

fol. 87. n.° 50. dele Corarius.[c]

fol. 88. n.° p.° lin. 4. dele Cornarius.

fol. 90. n.° 40. dele et audacem contra incendium et incremabilem reddit.[267]

fol. 92. n.° 20. dele Munsterus.

lin. 4. dele Proverb. 30. usque Semiamith Hebraice.[268]

---

[a] After "usque": "haec legimus", crossed out. [b] In Gessner: "rana". [c] "Corarius": sic, for "Cornarius".

---

[262] Beliefs on frogs from Albert the Great, Kiranides, Plinius.

[263] Quotations from Kiranides and Constantinus Africanus' "Liber de incantatione", that is, *Ad filium de incantationibus et adiurationibus epistola*, which Gessner, as he wrote in *Bibliotheca* (Gessner *1545*, fols. 185v-186r), read in the 1536 Basel edition of the works of this physician (Constantinus *1536*, pp. 317-20).

[264] Quotation from Vincent de Beauvais (1190-1264) on Ecl 21. The following passage regards the same biblical text.

[265] Magical use of parts of the frog from Plinius and other authors.

[266] Criticisms of the belief concerning the salamander referred to by Isidore of Seville and Albert the Great.

[267] Supernatural properties of the salamander according to Kiranides.

[268] Hieronymus' and S. Münster's translations of Prv 30.

fol. 94. n.° 30. dele inepte.[a] [269]
fol. 97. n.° 30. dele Io. Ursinus in Carminibus usque Cererem Metanera.[270]
fol. 98. n.° p.° dele Munstero. n.° 10. lin. 7. dele inepte.[271]
fol. 100. n.° 40. lin. 1. dele Erasmus.
fol. 104. n.° 10. quod Ioachimus Camerarius vir eruditus. 38r
38r fol. 104. n.° 30. lin. 8. dele Camerarius.
fol. 106. n.° 30. lin. 8. dele Erasmus. n.° 40. dele erasmus, n.° [..] lin. 5. dele Erasmus.
fol. 110. n.° 30. lin. 6. dele Erasmus.
fol. 115. n.° 30. lin. 10. dele Pet. Martyr.
fol. 116. n.° 20. lin. 5. del. Pet. Martyr.

Censura in Conradi Gesneri de Natura avium, in folio, Tigur. officina froschoviana anno M. D. LX.[272]

Dele ubique nomen authoris.
fol. 5. lin. 10. dele Ge. Fabricij.[273]
fol. 7. lin. 14. dele Turnerus.[274]
fol. 37. lin. 23. dele Turnerus.
fol. 61. lin. 11. dele Turnerus.
fol. 77. lin. 8. dele Ge. Fabricio.
fol. 78. lin. 6. dele Ge. fabricio.
fol. 79. lin. 6. dele Ge. fabricio.
fol. 80. lin. 2. dele Ge. Fabricio idem lin. 6. idem lin. 25.

[a] "fol. 94. (...) inepte".: in the margin.

[269] Critique of an explanation by Albert the Great.

[270] A quotation from "Io. Ursinus in carminibus suis de animalibus": Giov. Orsini, *Propopoeiae animalium libri IV* (Pavia 1552).

[271] Wrong translation of a Hebrew term in the Bible.

[272] The Censor seems to refer to book III of *Historia animalium*; actually the second edition of *Icones avium omnium* is referred to, containing the illustrations of that book (Gessner *1560*b).

[273] Georg Fabricius was among Gessner's scientific correspondents. He published a book on minerals; see ch. Fabricius.

[274] *Historia animalium* frequently refers to information on medical and naturalist observations by William Turner (ca. 1510-1568), Gessner's main British correspondent, to whom he addressed *De libris à se editis epistola* (Zürich 1562); on their relationship, see Serrai 1990, *ad indicem*.

lin. 11. dele Io. Caius medicus Anglus.[275]
fol. 86. lin. 23. dele Ge. Fabricio.
fol. 122. lin. 7. dele Turnero.
fol. 123. lin. 3. dele Eberus et Peucerus.[276]
fol. 128. dele epistola.[277]
fol. 129. lin. 15. dele Io. Caio Anglo, idem lin. 16. Inquit Io. Caius.
fol. 130. lin. 12. dele Turnero.
fol. 131. lin. 1. dele Io. Caius Anglus.
lin. 29. dele quoniam Psalmo 102. usque sed rectius Merulam.[278]
fol. 135. li. 1. dele Io. Caius. lin. 3. dele Turnerus lin. 34. dele Tur. et Io. Caius.

12

Anonymous, Expurgatory *Censura* of *Icones animalium quadrupedum* (Rome, 1587-1591)[279]

ACDF, Index, *Protocolli*, C (II.a.3), fols. 38v-39r

38v Censura in Conradi Gesneri de natura quadrupedum viviparorum et oviparorum lib. I. et II.[a] Tiguri in officina frochoviana anno M. D. LX. in folio.[280]
Dele ubique nomen auctoris.
fol. 3. dele epistolam.[281]

[a] "lib. I et II".: in the interlinear space.

[275] In the section on dogs, Gessner frequently cited a writing by John Case (Caius, 1510-1573), physician to Elisabeth I, later published in an extended version: *De canibus Britannicis* (London 1570); for extensive bibliographic information, see ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 6, f. 246v.

[276] Gessner cited these two Protestant authors on the German name of a palmipede.

[277] Letter by Gessner to John Parkhurst (born in 1511), Bishop of Norwich, dated 1 March 1560.

[278] Gessner challenged the translation "passer solitarius" of the Vulgate for a bird mentioned in Ps 102: 8.

[279] For author and date of this doc., see the introductory note to doc. 10.

[280] Not books I and II of *Historia* are meant, but the second edition of the illustrations (Gessner *1560*a).

[281] Gessner's dedication to Elisabeth I (13 June 1560).

fol. 7. lin. 15 dele Basileae Isingrinij.[282] lin. 36. dele Io. Caius Anglus. lin. 55. Gesne.

fol. 15. lin. 1. dele Caius Anglus.

fol. 20. lin. 8. dele Populus Iudaicus usque Asinum [.] Aegyptij.[283]

fol. 25. lin. 2. dele Io. Caius. lin. 9. dele Io. Caius misit.

fol. 26. lin. 3. dele Io. Caius anglus. idem lin. 13. dele Io. Caius.

fol. 27. lin. 2. dele Io. Caius anglus. lin. 3. lin. 12. lin. 20. dele Io. Caius.

fol. 28. lin. 2. dele Io. Caius.

fol. 32. lin. 34. dele. Io. Caius ex Anglia.

fol. 36. lin. 30. dele Io. Caius.

fol. 37. lin. 1. et lin. 14, et lin. 41. dele Caius.

fol. 38. lin. 16. et lin. 37 dele Caius.

fol. 39. lin. 24. dele Theodorus Beza.

fol. 45. lin. 36. dele Gilbertus Cognatus. usque quorum effigiem in fine huius.

fol. 46. lin. 12. dele Ge. Fabritius.

fol. 48. lin. 10. dele Io. Caius.

fol. 53. lin. 5. dele Gesnere. lin. 20. dele Georgius Ioachimus Rhaeticus.

fol. 55. lin. 10. dele Caius anglo.

fol. 59. lin. 27. dele Munsterus.

fol. 62. linea ultima dele Ioachimi Rhaeticij.

fol. 65. lin. 3. dele Georg. Ioachimus Rhaeticus. fol. 68. lin. 44. dele Io. Caius.

fol. 70. lin. 3. dele Caius. fol. 72. lin. 41. dele Caij.

fol. 83. lin. 20. et lin. 21. dele caius. lin. 22. dele quod illustrissimus usque si [...].[284]

fol. 74. lin. 1. dele Io. Caius.

fol. 75. lin. 7. dele Carionis. lin. 10. dele Io. Caius.

fol. 90. lin. 29. dele Pet. Martyr.[285] 39r

---

[282] Gessner cited Michael Isengrin's edition (Basel 1556) of Giovanni Pierio Valeriano (1477-1560), *Hieroglyphica, seu de sacris aegyptiorum aliarumque gentium literis commentarii.*

[283] Gessner cited Valeriano on the image of the ass used to mock individual persons as well as nations, including the Jews.

[284] Gessner praised Johann Friedrich († 1554), Protestant Duke of Saxony.

[285] See note 142.

fol. 92. lin. 28. dele Theodorus Beza.
fol. 94. lin. ultima dele Pet. Martyr.
fol. 112. lin. 12. dele Io. Caius. lin. 21. dele Caius.
fol. 117. lin. 4. dele Io. Caius.
fol. Penulti⟨mo⟩ dele epistola, in alio lin. 37. dele Claudius Textor usque nuper ad me.[286]
lin. 50. dele Gesneri ci[...] iconem usque non Citrinelle nostre.

13

Anonymous, Expurgatory *Censura* of *Nomenclatura et icones aquatilium animantium*

(Rome, 1587-1591)[287]

ACDF, Index, *Protocolli*, C (II.a.3), f. 40r-v

40r Censura in Conradi Gesneri Nomenclatura et icones aquatilium animantium Tiguri per Christoforum froschoverum M. D. LX. in folio[288]

Dele ubique nomen auctoris.
In p⟨rim⟩a epistola fol. 2. dele unde taedio exorto nil mirum. usque sed haec apud M. T.[289]
fol. 6. lin. 21. dele Io. Caius medicus anglie.
fol. 14. lin. 28. dele Turnerus.
fol. 15. lin. 4. dele sed horum scriptorum in hoc argumento non magna est authoritas.[290]
fol. 32. lin. 20. dele Turnerus. fol. 39. lin. 44. dele Turnerus.
fol. 63. lin. penul. dele aiuntque christophorum, usque Hodie forsan ideo.[291]

---

[286] A letter by Gessner to Thomas and John Gray, brothers of Henry, Duke of Suffolk (1516-1554); when the *censura* was composed, Thomas and Henry had been executed by Mary the Catholic (1554). "Textor" was Claude Tixier, mentioned in Gessner's *Album amicorum* in 1563; cf. Serrai 1990, p. 367.

[287] For author and date, see notes 93 and 199.

[288] The second edition was used: Gessner *1560c*.

[289] Dedicatory letter by Gessner to Maximilian of Hapsburg, the future Maximilian II ("Idibus Iunii 1560").

[290] These untrustworthy authors were Ambrosius and Isidore of Seville.

[291] Greek legend on a fish touched by St. Christophorus.

fol. 64. lin. 2. dele ferunt enim hunc piscem fuisse usque sed Orphum etiam.[292]
fol. 75. lin. 13. dele Turnerus.
fol. 76. lin. 5. in fine dele Turnerus Anglus.
fol. 77. lin. ultima. dele Turnerus.
fol. 78. lin. 21. dele Turnerus.
fol. 79. lin. 16. dele Turnerus.
fol. 93. lin. p⟨rim⟩a dele Petrus martir.
fol. 95. lin. 3. dele Turnerus.
fol. 98. lin. 9. dele Turnerus.
fol. 99. lin. 32. dele Turnerus.
fol. 100. lin. 9. dele Io. Caius.
fol. 106. lin. 2. dele Ge. fabricius.
fol. 107. lin. 4. dele fabricius.
fol. 118. lin. 2. dele Ger. fabricius.
fol. 128. lin. 7. dele non recte.[293]
fol. 157. lin. 7. dele Guil. Turnerum Anglum.
fol. 158. lin. 4. dele Turnerus.
fol. 165. lin. 2. dele et similes scriptores,[294] lin. 39. dele Theodoro Beza.
fol. 170. lin. 33. dele Io. Caius.
fol. 173. lin. 5. dele Io. Caius.
fol. 174. lin. 13. dele Magno Magnum, nam et alias, sed raro, visum est.[295]
lin. 19. dele malo omine.[296]
fol. 188. lin. 27. dele Eberus et Peucerus.[297] Angli.
fol. 212. lin. 16. dele Io. Caius brevis Anglorum. 40v

[292] On the kind of fish, in the mouth of which – according to the evangelical tradition – Saint Peter found a coin.

[293] On a mistake of Ambrosius regarding a kind of fish.

[294] The passage refers to authors who wrote 'barbaric' things, among whom Albert the Great and Isidore of Seville are mentioned.

[295] Gessner cited Hector Boethius (Boece *1526*) on a monstrous fish appearing in Scotland on the dawn of disastrous events.

[296] On another kind of fish, equally of ill omen, present in Firth of Forth.

[297] Gessner cited Paul Eber and Kaspar Peucer on the origin of the German name for cuttle-fish.

fol. 220. lin. 45. dele eam bestiolam nostri. usque ad huius igitur bestiole.[298]
fol. 283. lin. 39. dele Turnerus.
fol. 287. lin. 4. dele Ge. fabricius.
fol. 288. lin. 8 dele Io. Caius medicus anglus.
fol. 293. lin. 23. dele Ge. fabricius.
fol. 298. lin. 16. dele Turnerus.
fol. 313. lin. 4. dele Achilles Pyrminus Gasserus.
lin. 14. dele Geor. fabricius. lin. 30 dele Turnerus.
fol. 314. lin. 18. dele Turnerus.
fol. 316. lin. 53. dele Achilles P. Gasserus. lin. 55. dele Gasserus.
fol. 358. lin. 2. et lin. 4. dele Thomas Erastus.
fol. 370. lin. 21. dele Conradus gesnerus.
fol. 371. lin. p⟨rim⟩a dele qua in re ignorantiam suam arguit, usque Celeberrimum inquit olaus.[299]
fol. 373. lin. penultima in tersia dele Turnerus.
fol. 374. lin. p⟨rim⟩a dele Turnerus.

14

Gonzalez Ponce de Leon, Pronouncement on Books to be Placed in the Index[300]

(Rome, 19 September 1592)

ACDF, Index, *Protocolli*, K (II.a.9), fols. 86r, 88v
(autograph)

86r Pro Congreg⟨atio⟩ne Indicis .19. Septembris .1592.

Qui auctores addi possint Indicibus Pij. 4. Sixti. V.ti et Hispanico. Qui tolli ab eisdem debeant.

---

[298] Religious belief regarding a crustacean.

[299] That Olaus Magnus cited Albert the Great as an authority proves his ignorance.

[300] For a synthesis of this judgement on Gessner, see ch. The Organization of the Index. sect. IV, doc. 10.

[301] Gessner's works were totally banned in the Indexes of Venice (1554), Rome (1559. 1564), Parma (1580), and Spain (1583); ILI, X, p. 199. However, the Expurgatory Index of Spain (1584), as the Censor notes, presented a correction of *Historia animalium*, thus making this fundamental work available; cf. Pardo Tomás 1991, pp. 233-38.

De addendis. (...)

Conradus Gesnerus in Pij et Sixti[a] omnino prohibetur sed melius 88v
meo iudicio in Hispanico ubi ponitur expurgandus.[301] est enim auctor diligentissimus et multa scripsit utilia quae facillime expurgari possunt. Nam libri de animalibus nihil continent offensivum praeter citationes auctorum haereticorum.[302] (...)

15

Copy of the Expurgatory *Censura* of the Antwerp Index (1571)[303] (Rome, post 1593)[304]

ACDF, Index, *Protocolli*, AA (II.a.23), fols. 467r-v, 475r

Est p⟨rim⟩ae classis. Expurg⟨atus⟩ ab Hyspano in folio pag. 147 Vi- 467r
de in 4.° pag. 73. Haec expurg⟨ati⟩o de verbo ad verbum desumpta est ex mixto[b] [305]

Conradi Gesneri apparatus medicus
Lugd. impress. nihil offendit

Conradus Gesnerus de Animalibus quadripedibus editus an. 1553, et 1555[306] admissus. Recognitus, et auctus editus an. 1560 nihil habet quod offendat.[307]

---

[a] Scil. "Indicibus". [b] "est primae (...) [mixto]": annotation.

---

[302] The expression "libri de animalibus" refers to Gessner's comprehensive *Historia animalium* (Gessner *1551*a, *1553*, *1554*, *1555*a, *1555*d, *1555*h, *1558*, *1560*b, *1560*c, *1587*).

[303] For the text, see ILI, VII, pp. 772-73.

[304] The *Index* (...) *collectus* was printed in 1593; cf. the introductory note to ch. The Organization of the Index, sect. VIII, doc. 13.

[305] *Index* (...) *collectus*, pp. 151-53.

[306] Actually 1551 and 1554: Gessner *1551* and Gessner *1554*. Maybe the author of the *censura* confused the first two volumes of *Historia* with *Icones animalium quadrupedum*, published in 1553 (second ed. 1560).

[307] The second edition of vol. I of *Historia* appeared only in 1602; this confirms the possibility that the Censor confused this work and *Icones* (see previous note). The same confusion is in doc. 12 (see note 280).

Icones avium eius editae anno 1555, nihil habent offendiculi.[308]

Nomenclator piscium editus 1560, nihil habet quod offendat.[309]

Eiusdem onomasticon propriorum nominum editus 1551, nondum est lectum, aut correctum, non tamen videtur, quid offendiculi inesse.[310]

Hec in reliquis Conradi Gesneri opusculis. Idem de rebus metallicis, et fossilibus cum Georgio Fabritio de rebus [...] 21 [B] plumbeis sacrophagis mortuorum corpora imposita. Melancthonis, et aliorum nominibus omissis.[311]

Idem de piscibus, ac aquatilibus. Tiguri impress. apud And⟨re⟩am Gesnerum, est admissus.[312] Historia plantarum Conradi Gesneri Basil. impress. 1541 apud Robertum Vuinter.[313] nihil ad religionem pertinens habet in compendio ex Actuarij Zachariae libris, de diurnis urinarum iudicijs, et praeiudicis, per Conr. Gesn., nihil habet, quod offen⟨dat⟩.[314]

467v Icones animalium quadrupedum // Praefationem habent ad fratres Ducis Suffolchiae.[315] Icones autem ispsae,[a] praeter animalium nudas nomenclaturas nihil habent. Sunt autem istae quadrupedum Icones editae anno 53[316] post quas Icones avium, anno 55. Utraeque autem recognitae, et auctae sunt secundo an. 60[317] quoniam [videlicet] nomenclator piscium edebatur, ut in praefat. nomenclatoris piscium ad lectores ipse scribit. Horti Germaniae editi cum Valerij Cordi annotationibus in Dioscoridem, et alijs eiusdem argumenti ipsius Val. Cordi, addi[tae] sunt complures Gesneri praefationes, sed nulla earum quic-

[a] "ispsae": sic, for "ipsae".

[308] Gessner *1555*d.

[309] The Censor apparently ignored the first edition of *Nomenclator aquatilium animantium* (Gessner *1555*h); he used the second edition (Gessner *1560*c).

[310] Gessner *1551*; the Censor ignored the first edition (Basileae 1549).

[311] A collection of writings by other authors, edited by Gessner (Gessner *1565*); on f. 21, Fabricius's essay has the phrase concerning "plumbei sarcophagi"; see ch. Georg Fabricius, doc. 1.

[312] This title does not refer to vol. IV of *Historia animalium* (no edition by Conrad's son Andreas exists), but to *De piscibus et aquatilibus omnibus libelli III* (Gessner *1556*).

[313] Gessner *1541*b.

[314] Gessner's tables to *De urinis* by Johannes Zacharias (Actuarius), published in 1519, 1522 and 1529. The tables were published, with different titles, in the 1540 Basel edition (Actuarius *1540*) and in the 1541 Zürich edition; ILI, VII, p. 466.

[315] On this dedicatory letter in Gessner *1560*a, see note 286.

[316] Gessner *1553*.

[317] Gessner *1560*a.

quam habet quod vel pietatem vel religionem attingat.[318] De raris, et admirandis herbis, quae sive quod noctu luceant, vel alijs de caussis lunariae appellantur, comentariolus caret similiter locis ad pietatem facientibus:[319] et similiter montis fracti descriptio, una cum hoc libello excusa, nisi fortasse Ioachimi Vadiani eiusdem montis descriptio, huic inserta, quem offendat, in qua ubi de lacu qui ibi reperitur, haec verba reperiuntur. Quanquam fabulosum esse constat, quod de Pilato quidam somniaverunt, cerni eum quotannis in lacu (die Veneris ante Pasca proximo) videlicet iudicis habitu, nec annum supervivere posse, qui viderint magna vanitate. Haec mortalium levitas est, ut locis naturae numine aliquo insignioribus fabularum praestigias annectant [etc.] sed hoc non potest candidos lectores offendere.[a]

Item haec, quae sequuntur, nihil habent offendiculi. 475r

Enumeratio medicamentorum purgantium cum brevi praefatiuncula excusa cum examine Pilularum Antonij Musae.[320] De lacte, et operibus lactariis exiguus libellus.[321] Praefatio in Lexicon rei herbariae Davidis Kyberi, una cum tabulis additis de collectione herbarum per XII menses anni.[322] Epistola de Mamira Doronico, Holoconitide, Moly peregrinis stirpibus.[323] Herbarum nomenclaturae variarum gentium Dioscoridi ascriptae secundum ordinem litterarum expositae, impressae cum Dioscoride per Gualterum Riif, edito anno 1548.[324] Praefatio in Claudium Aelianum Tiguri per Gesneros fratres edita.[325]

[a] A marginal note follows: "vide fol. 471" (in the modern numeration: f. 475).

[318] Gessner *1561*.

[319] Gessner *1555*i.

[320] Published in appendix to *Examen* by Antonio Musa Brasavola (Brasavola *1543*), and in later editions: Lyon (1544, 1546, 1556), and Venice (1549).

[321] Gessner *1541*a.

[322] Kyber *1553*. Gessner wrote a preface to this work; he appreciated the author's view of a systematical botanic nomenclature, and added tables to be used by chemists.

[323] Published in 1557 with a work by Melchior Wieland (Gessner *1557*).

[324] W.H. Ryff published Dioscorides' *De medicinali materia libri sex* (Frankfurt 1548), in a Latin translation by Ruelle and with annotations by himself and Johann Lonicerus. However, the Censor cited this edition by mistake, because it did not contain Gessner's *Herbarum nomenclaturae*. By contrast, the 1549 Frankfurt edition did; the latter contained notes by other authors too (Dioscorides *1549*).

[325] The preface to the *princeps* of Claudius Aelianus, edited by Gessner (Aelianus *1556*).

Prefatio sententiarum Ioannis Stobaei Gesnero interprete, ad praeclaros viros Ioannem Iacobum Vvatebit, et Ioannem Franciscum Negelin praeter causam dedicationis, et operis in locos communes partitionem, habet etiam quid, et quomodo humana sapientia, et philosophiae partes, ad Theologiam conferant, sed nihil videtur offendere.[326]

16

Brancaleone Brancaleoni, Librarian of Francesco Maria II Della Rovere, to Paolo Pico, Secretary of the Congregation for the Index, in Rome[327]

(Casteldurante [Urbania], 25 April 1599)

ACDF, Index, III. 4, f. 155r
(autograph)

155r (...) si sono espurgati i libri, ma restano due punti sostanziali, il p.° se dovemo cosi espurgati riporli in libraria; l'altro che si sono espurgati solo quelli che hanno la condittione del donec etc.[328] e pure secondo l'indice nuovo prohibitorio, dalle due classi in poi, tutti si possono e permettere et emendare,[329] e nell'Indice espurgatorio molti so-

[326] Gessner's preface to *Sententiae* (Stobaeus *1543*).

[327] Brancaleone Brancaleoni was a member of the noble family, which was traditionally at the service of the Dukes of Urbino. As he was only the Librarian of Francesco Maria II (passionate collector of books, also prohibited works), he possibly belonged to a poor branch of the family; there is no further biographical information. For Pico, see BIOGR. For the Duke's relations with the Roman Congregations, see ch. Licences, introductory note to doc. 23. Casteldurante was the name of Urbania (Marche). As a rule, a licence to read forbidden books was granted on condition that heterodox passages were reported, possibly accompanied by proposals for corrections; see the introduction to ch. Licences. In this case, the Duke commissioned the correction to his librarians.

[328] Brancaleoni referred to works placed in the Index with the proviso "donec corrigatur" ("donec emendetur", "donec expurgetur", etc.). He used the plural, because he collaborated with other persons; the licence granted to Francesco Maria II regarded his librarians too; see ch. Licences, note 209.

[329] "Dalle due classi in poi" probably means "dalla seconda classe in poi", that is, excluding authors condemned as heretics and included in the first class of the Index. Brancaleoni's interpretation was probably optimistic, but it is confirmed by some expressions in the Clementine Index, that Brancaleoni called "l'Indice nuovo proibitorio". See the first two

no compresi che la condittione del donec non hanno,[330] ci facci gra⟨tia⟩ di chiarirci nell'uno e nell'altro, e si ricordi del gisnero espurgato con tanta fatica da me acciò non sia perduta;[331] fà anco fede il sodetto Indice mandatoci che i libri degli animali del Gisnero non contengano cosa scandalosa[332] et io affermo a V. P. R.da che in quello de i quadrupedi[333] non vi hò mai trovato cosa che possi offendere, e pur vi son stato oculatissimo: si che con buona licenza sarebbe caro assai a .S.A. di tenerli [liberam⟨ente⟩]: ben è vero che quelli ch'hab-

---

sections (*De prohibitione librorum* and *De correctione librorum*) of the *Instructio eorum, qui libris tum prohibendis, tum expurgandis, tum etiam imprimendis, diligentem, ac fidelem (...) operam sunt daturi*, preceding the lists of forbidden books, in ILI, IX, pp. 924-29. *De prohibitione librorum*, § 2 of the first section, ordered persons who were granted licences that whenever "inter legendum quaecunque repererint animadversione digna, notatis capitibus, et folijs, significare Episcopo, vel Inquisitori teneantur". § 1 of the second section, considering that "Librorum (...) expurgatio (...) viris eruditione, et pietate insignibus committatur", established that possible corrections should be presented to the local Bishop or Inquisitor; when the correction was approved, the book could be made available for a larger audience. This provision certainly regarded only books prohibited "donec corrigantur", but this limitation was not explicit.

[330] This "Indice espurgatorio" is probably the 1571 Index of Antwerp or else a reprint with additions (*Index expurgatorius 1599*), published in the same period as this letter with a preface by Benito Arias Montano in Strasbourg. Hypothetically, also the *Index collectus* (1593) could be referred to. This Index was a collection of the Expurgatory Indexes of Antwerp (1571) and Spain (1584), but it was published for internal use only. However, both contained corrections, not only of totally forbidden books, but also of authors condemned as heretics. Many documents show that local Inquisitors also corrected works of authors included in the first class, in order to make their works available. For example, Paolo Pico informed Pope Clement VIII that: "Bodini Respublica conceditur expurgata, quae tamen decreto Sanctae Inquisitionis omnino denegatur" (Godman 2000, p. 453).

[331] The work corrected by Brancaleoni was *Bibliotheca* (see the following doc.). Brancaleoni's previous letter to Pico, probably containing information about this correction, is not in ACDF.

[332] The 1596 Index completely replaced the previous Indexes and from a juridical point of view the corrections proposed by earlier Indexes, especially those regarding authors of the first class, were no longer valid. It should be kept in mind, however, that the first class regarded for the most authors condemned for strictly religious reasons and, moreover, that the 1599 Expurgatory Index – reprinting the Antwerp corrections of Gessner – could suggest that Rome inclined to accept them. This might be Brancaleoni's ground for stating that no specific objections had been formulated by the 1596 Index against *Historia animalium*.

[333] Books I-II of *Historia animalium*, cited by Brancaleoni as one book because they appeared in a joint edition.

biamo non sono delle stampe dette dall'Indice ma io credo invero che siano puri, (...)[334]

17

Simone Tagliavia de Aragon, Card. of Terranova, to the Bishop of Pesaro[335]

(Rome, 23 July 1599)

ACDF, Index, V, f. 98r

98r Havendo il Caval⟨ier⟩ Brancaleone censurata la Bibliotheca del gesnero per publico benefitio, pero quando sia da lui stesso, et anco da dua Theologi, e dal Vic⟨ari⟩o del P. Inq⟨uisito⟩re sottoscritta[336] et approvata da V.S. si potra liberamente permettere, e leggere, come anco nella med⟨esim⟩a maniera si potra censurare, e permettere il resto dell'opere del Gesnero, con mandarne copia autentica di d⟨ett⟩e Censure alla nostra Congreg⟨atio⟩ne seguitando con l'occasione di huomini dotti espurgar altri libri (...)[a]

[a] In the margin: "Pesaro. Vesc⟨ov⟩o", annotation.

[334] The Congregation replied to these queries on 23 July with a letter to the Bishop of Pesaro (doc. 18); see also ACDF, Index, *Diari*, 1, f. 121v.

[335] Cesare De Benedictis (or Benedetti), born in Pesaro, where he remained Bishop till his death in 1609; HC, III, p. 274. This letter was the reply to Brancaleoni's letter of 25 April (doc. 16). The reply by the Bishop is not in the codexes holding the Index correspondence for those years (Index, III.1-5).

[336] The *Instructio* of the 1596 Index prescribed that the correctors of a work "sint tres, nisi forte considerato genere libri, aut eruditione eorum, (...), plures, vel pauciores, iudicentur expedire"; ILI, IX, p. 926.

18

Decree of the Congregation for the Index (Rome, 23 September 1600)

ACDF, Index, *Diari*, 1, fols. 138v-139r

1600 138v

Die vigesima tertia Septembris hora 13[a]

Congregatio habita fuit apud Montem Cavallum in Palatio S.[mi] D. N. ubi reliquis absentibus vel impeditis interfuerunt infrascripti:

Veronensis
Asculanus
Baronius
Antonianus
Camerinus
Arrigonus
Bellarminus

(...) Card.[li] Bellarmino commissum fuit ut Bibliothecam Gesneri 139r
censuraret,[337] qui memoriale porrexit Ioannis Baptistae Deli supplicantis pro impressione operum Gellij et Berniae expurgatorum,[338] et decretum quod Gellij opera iuxta Indicem Pij quarti censurata prodeant,[339] non tamen opera Berniae cum inutilia prorsus censeantur, et Caesari Valentino prorogata licentia ad alium triennium.[340]

---

[337] This *censura* – presumably expurgatory – is not in ACDF. About eight years earlier, Bellarmino, then Consultor, argued for the need of a correction of *Bibliotheca universalis*; see ch. The Organization of the Index, sect. IV, doc. 8, f. 134v; see also note 17.

[338] Deli (Delli, Delio) cannot be identified; Giovanni Battista Delio, a Jesuit who published works in the mid-seventeenth century (Sommervogel, II, col. 1892), is possibly a relative. Several Indexes, including the Roman Indexes of 1590 and 1593, prohibited *Circe* and *Capricci del bottaio* by Giovanni Battista Gelli (1498-1563); cf. ILI, X, pp. 197-98. They were not placed in the 1596 Index, however. Several works by Francesco Berni (1498-1535) had been unconditionally prohibited in the 1559 and 1593 Indexes; ILI, X, p. 76. It is unclear when and by whom these texts were corrected.

[339] Actually the 1564 Index, like the 1559 catalogue, prohibited only *Capricci del bottaio*, "quamdiu emendatus non prodierit"; ILI, VIII, pp. 398-99.

[340] On 24 August 1596, Valentini obtained permission to read forbidden books, the titles of which are unknown, however; see ch. Licences, doc. 83.

33

FRANCESCO GIORGIO VENETO (ZORZI, GEORGIUS)

Francesco Giorgio's (1466-1540) two principal works, *De Harmonia Mundi* and *In Scripturam Sacram Problemata*, were published in Venice in 1525 and 1536.[1] Subsequently, they appeared in several Parisian editions.[2] *De Harmonia Mundi* described the universe as a musical harmony governed by numerical laws, thus combining Hermetic, Platonic and Cabalistic ideas, musical theory, psychology, and cosmology.[3] *In Scripturam Sacram Problemata* was possibly considered his most dangerous work, especially with regard to the heterodox implications of his exegesis.[4] Here, Giorgio made extensive use of the Zohar that he had probably become familiar with in the translation by Egidio of Viterbo.

Giorgio's works were critically analysed for the first time in Sisto da Siena's *Bibliotheca Sancta* (1566).[5] Sisto mainly dwelled on the spiritualistic implications of Giorgio's symbolic exegesis. However, it was not until 1575 that Giorgio's works came under the scrunity of the Roman Congregation for the Index,[6] probably triggered by the 1574 Parisian edition of *Problemata*.[7] Thus, both works were mentioned in Giovanni Dei's *Index* of suspect or heretical books (1576),[8]

---

[1] See Giorgio *1525* and Giorgio *1536*.

[2] *De harmonia mundi*, reprinted in 1545, also appeared under the title *Liber promptuarium rerum et theologicarum et philosophicarum* (Giorgio *1546*); it was translated in French in 1579. *In Sacram Scripturam problemata* was reprinted in 1574 and 1575 in Paris; another reprint followed in 1622 provoking Mersenne's strong confutation. For bibliographical information, see: Vicentini 1957, p. 26f; Vasoli 1981; Vasoli 2001, p. 57, note 8; and Vasoli 2002, p. 64.

[3] For the structure of the work, see Maillard 1971, pp. 187-94.

[4] For discussion of the *censurae* of Giorgio's works, see Vasoli 1974, pp. 224-28, and Vasoli 2001.

[5] See Sisto da Siena *1574*, in particular, vol. II, pp. 367-69, 373, 375, 376, 382, 388, and 393.

[6] The first *censura* in ACDF, written by José Esteve, is dated 1575 (doc. 1).

[7] See Rotondò 1973, p. 1436f.

[8] See ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 2, on fols. 10v, 25r, 27v and 42r.

prohibited in local lists of forbidden books in Rome (1577, ca. 1583),[9] in Turin (ca. 1580), and in the so-called Index of Parma (1580).[10] Moreover, *In Scripturam Sacram Problemata* was prohibited by the Master of the Sacred Palace (1576)[11] and included in the Indexes of Portugal (1581) and Spain (1583).[12] It can be inferred from a reply made by Sisto Fabri, Master of the Sacred Palace, to doubts about prohibited books (read in the Congregation for the Index on 26 January 1583), that the correction of Giorgio's works had started much earlier, but that revision had not yet been completed by that date.[13] Indeed, recently discovered documents suggest a fairly lengthy time span, at least as to the proceedings undertaken by the Congregation for the Index which continued to commission *censurae* of Giorgio's works up until 1596.

Although in ACDF documents his works appeared in lists of suspect or already banned books since the 1570s, it was not until 13 January 1584 that the Congregation for the Index decided to list these works in the second class, to be corrected by the Friars Minor for a future emended edition (doc. 2).[14] Subsequently, on 25 June 1587, it was decided to assign the actual correction to the second class of consultors, including Clemens Hispanus, Giulio Roscio, Giovanni Bonafede, and Leonardo Filsimon,[15] but during that same period a *censura* of the *Problemata* was allocated to a certain Giovanni Battista, probably Giovanni Battista Costanzo.[16] On 26 September 1592, the expur-

[9] ILI, IX, pp. 754, 773.

[10] ILI, IX, pp. 87, 758, 762, and 766. His works were also prohibited on lists in Alessandria (ca. 1575) and Asti (1576); cf. *Scriniolum 1612*, pp. 88-90. See also the list by Giambattista Lanci (17 November 1580), in ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 5, on f. 87: 4r: "Francisci Georgii Veneti Harmonia mundi, et Problemata donec correcta iterum imprimantur".

[11] ILI, X, pp. 833 and 837.

[12] ILI, IV, p. 449; VI, p. 320.

[13] Rotondò 1963, p. 165: "I Problemi et Armonia del Georgio hanno censure fatte, ma sono tanto piene di dottrina talmudica, et particolarmente i Problemi, che è parso molto difficile l'espurgarli bene".

[14] In a letter dated 10 August 1577 a group of twenty-one Bolognese librarians asked Card. Sirleto for the correction of Giorgio's works in order to make them available for sale. See BAV, *Vat. Lat.* 6417, fols. 365r-366v.

[15] See ch. The Organization of the Index, sect. VII, doc. 2, f. 181r; doc. 3, f. 23r-v.

[16] See ch. The Organization of the Index, sect. VII, doc. 2, on fols. 186r, 187v.

gatory *censura* of Giorgio's works was assigned to a commission, whose members included Giovanni Battista Stella, the Procurator of the Conventual Franciscan Friars, the Regent of the S. Bonaventure college, Giulio Santucci (known as "Monsfilatranus"), and Pompeo Ugoni.[17] Subsequently, on 13 March 1593, the expurgation of the two works was listed as assigned to the Observant Franciscans.[18] Furthermore, early the following year the Dominican Friar Girolamo Giovannini from Capugnano informed Cardinal Federico Borromeo that he had "emended and corrected" both Giorgio's works (doc. 5). On 20 July 1596, shortly after the promulgation of the Clementine Index, the Congregation again commissioned the correction of his works to the Franciscans.[19] Finally, in the late 1590s an expurgatory *censura* of *Harmonia Mundi* was included in a collection of *censurae* submitted by the Capuchin Friar Gregorio di Napoli to the Congregation for the Index.[20]

Giorgio's writings appear in many documents concerning the general organization of the Index, such as entries on his works in Latin[21] or in translation.[22] The titles of his two major works also frequently occur in

---

[17] See ch. The Organization of the Index, sect. VII, doc. 5, f. 55r.

[18] Ch. The Organization of the Index, sect. VII, doc. 6, f. 65v. Recall that Giorgio was a member of that Order.

[19] ACDF, Index V, f. 107r: "Nota librorum qui ad Censurandum consignati fuerunt die 20 Julij 1596 Proc(urato)ri Ord. Minorum Conventualium // Opera Francisci Georgij". See also ACDF, Index, *Diari*, 1, 92r: "Admissi fuere Regularium Superiores vid. Generalis Carmel. Procuratores ord. Praed., et S. Augustini, Vice Procuratores ord. min. conven., et Carmelitarum, Procurator Cappuccinorum, Prior Cartusiae, et Secretarius Generalis Prepositi Societatis Iesu quibus in scripto traditi sunt libri ad Censurandum, et commissum Secretario ut a Cardinalibus S. Officii libros peteret ad hunc effectum, et mandatum Magistro S. Pal. praesenti, ut si quos haberet apud se Secretario traderet".

[20] The *censura* proposed by Gregorio is in BAV, *Vat. Lat.* 12728, fols. 14v-15r. This correction, like the other ones in the same codex concerning authors considered in this edition, is not reproduced here. The codex is not held in ACDF, the corrections were not commissioned by the Congregation, and it is not known whether these corrections were ever examined by the Congregation. For other corrections by Gregorio, see the introductions to chapters Arnaldus of Villanova, Joachim Vadianus, and Johann Jakob Wecker.

[21] See, for example, ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 10, fols. 227v, 229v, 230r, 233v.

[22] Ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 9, on f. 156cv, where *De harmonia* is mentioned on a list of books, printed in France and Germany, and known in Rome.

lists of books considered to be in need of correction, such as those written by Vincenzo Bonardi (1587-89),[23] Ignazio Capuano (1592),[24] Federico Mezio (16 December 1592)[25] and Tommaso da Jesi (1590s),[26] in a list known in various redactions (post 1587),[27] and in anonymous lists of uncertain date.[28] Furthermore, Giorgio's works appear in several lists of books qualified as 'expurgable',[29] prohibited,[30] corrected,[31] or suspended from sale.[32]

Except for that carried out by José Esteve (doc. 1), the *censurae* kept in ACDF are not dated. The following approximation is argued for. The *censurae* of *Problemata* and *Harmonia*, written by the Pisan professors Giacomo Tavanti della Pieve and Cristoforo Silvestrani Brenzone, were ordered by the local inquisitor Lelio Medici and were sent to Rome in January 1601 (docs. 8-9).[33] All other examinations or expurgations were assigned either to functionaries of the Index or to members of the various Franciscan orders. The first *censura* in *Proto-*

---

[23] Ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 11, on fols. 502v-503r.

[24] Ch. The Organization of the Index, sect. IV, doc. 8, on f. 131r.

[25] Ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 15, on f. 164r.

[26] Ch. The Organization of the Index, sect. VII, doc. 12.

[27] Ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 12, on f. 91r. Draft in ACDF, Index, *Protocolli*, K (II.a.9), fols. 176r-180v, and fols. 182r-186r; copies in ACDF, Index, *Protocolli*, A (II.a.1), fols. 150r-154r and ACDF, Index, *Protocolli*, Z (II.a.22), fols. 524r-527r, 529v. For a first draft, see ACDF, Index, *Protocolli*, B (II.a.2), f. 249r-v.

[28] Ch. The Organization of the Index, sect. VIII, doc. 6 (ante 1587), f. 130v. See also sect. V, doc. 23, f. 517r, where his works are mentioned in a list sent in from the Congregation for the Index in Bologna: "quos tanquam utiliores censuit expurgandos, infrascriptos, uti maxime necessarios (...)".

[29] Ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 20 (post 1596), f. 512v; sect. VII, doc. 11 (1596-99), f. 477v, which mentions Giorgio's works among "Libri expurgabiles". See also Riccardo Baronio's request in ACDF, Index, *Protocolli*, K (II.a.9), fols. 158r, 159r: "(...) Problemata et Harmonia mundi francisci georgij (...) Problemata francisci Georgij veneti (...) Expurgatio mihi infrascripto videtur valde utilis. Frater Riccardus Baronius Congregationis Fesulanae S. Hieronymi".

[30] Ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 19 (1592-97), f. 536v; sect. VI, doc. 18 (post 1594), f. 519v; sect. VII, doc. 15 (1597-98), f. 516r.

[31] Ch. The Organization of the Index, sect. VIII, doc. 7 (1588-90), f. 195v; doc. 13 (1593), f. 8r; and doc. 14, f. 331r.

[32] Ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc. 11, where *De harmonia* is mentioned several times.

[33] See the notes to these docs.

colli AA (doc. 3), consisting merely of a list of (suspect) citations, is in a hand similar to Lelio Pellegrini's *censura* of Steuco's *Cosmopeia*, included in the same codex, which was presented to the Congregation between August and October 1588.[34] These two considerations suggest a date between 1583 and ca. 1588. There is no evidence for assuming that the *censura* by Perugia (carried out before 23 December 1597; see doc. 7) was in some way ordered by the Roman Congregation. The other two *censurae* present in volume AA of the *Protocolli*, in original as well as in copy (docs. 10-11), are possibly similar to (some of) the *censurae* assigned between 1587 and 1593. However, they are assessments rather than corrections. It seems reasonable to presume that they roughly date back to the period between 1587 and the end of the sixteenth century.

De harmonia and *In Scripturam Sacram problemata* were prohibited with the stipulation "donec corrigatur" by the later Roman Indexes (1590, 1593, 1596).[35] Finally, in his 1607 Expurgatory index, Guanzelli presented extensive proposals for expurgating the Venetian editions of *Problemata* and *De Harmonia Mundi*,[36] carried out by the Observant Franciscans (see *supra*), the manuscripts of which are not held in ACDF.[37]

Composing *censurae* and correcting Giorgio's works was not at all easy.[38] The *censurae* mainly concentrated on heterodox elements in his theological ideas. Giorgio had been strongly influenced by Hermeticism and Neoplatonism, but according to the Censors, his deviating from Catholic dogmatics was principally due to the influence of the 'multifaceted' Hebrew tradition, including the Talmud and the Cabala, and most noticeably the *Zohar*. Giorgio's acquaintance with the Hebrew language and tradition also fuelled his continuous pole-

---

[34] See ch. Steuco, doc. 3.

[35] ILI, IX, pp. 547-47, 815, 876.

[36] See, respectively, Guanzelli *1607*, pp. 446-509, and pp. 509-553. For an analysis of these corrections, see Rotondò 1982, pp. 19-33.

[37] Unfortunately, the Archive of the Master of the Sacred Palace is thought to have been lost; see General Introduction, section 1.3 and Fragrito 2007.

[38] See José Esteve's final remark, in doc. 1, f. 806r: "facilius ducerem Augiae stabulum repurgari posse, quam hunc authorem".

mics with the Vulgate. Crucial in all *censurae* is the criticism of his allegorical and symbolical exegesis which, *inter alia*, prompted the qualification of "origenizans".[39] Recurrent examples of censorial intervention are thus aimed at Giorgio's emanatistic interpretation of the generation of the Verb and his interpretation in an allegorical and spiritualistic vein of the garden of Eden, which virtually implied the negation of the existence of a terrestrial paradise. The Censors also attacked his anthropology, which centres on the androgynous origin of man,[40] and the denial, on the basis of a text in Ezechiel,[41] of original sin.[42]

Several of Giorgio's concepts, however, also had implications for issues of natural philosophy and science, including psychology, astrology and astronomy. As to his psychology, the Censors not only dwelled on his tendency to attribute life to stones and plants and his highly suspect view of the divine intellect,[43] but also on his heretical concept of the simultaneous creation of all souls at the very outset of Creation, based on the (allegedly) erroneous interpretation of *Genesis* 2: 1-2, which suggested that God 'stopped' creating after the sixth day.[44] His use of astrological concepts, that were regarded as suspect, also drew the attention of the ecclesiastical Censors.[445] Finally, Giorgio's rejection of the Septuagint's translation of the Hebrew for firmament (רָקִיעַ) by στερέωμα,[46] had, as in Steuco's view of the *empyreum*,[47] cosmological implications.

---

[39] Cf. doc. 11, f. 765v.

[40] Giorgio systematically questioned the distinction between man and woman, and denied that women are gifted with the "imago dei".

[41] Ez 18: 20: "anima quae peccavit ipsa morietur filius non portabit iniquitatem patris et pater non portabit iniquitatem filii".

[42] See Giorgio *1536*, f. 147r.

[43] Doc. 7, fols. 657v, 659r.

[44] Doc. 10, fols. 736v-37r, and doc. 11, f. 769r.

[45] Doc. 3, fols. 719r-21v, and doc. 10, f. 735r-v. See also ch. Astrology.

[46] Gn 1: 6-8, 14, 17, 20; Ps 19: 2; 150: 1; Dn 12: 3. See doc. 2, f. 517r; doc. 3, f. 718v; doc. 10, 735r, 739r.

[47] See ch. Agostino Steuco.

1

José Esteve,[48] *Castigatio* of *In Scripturam Sacram Problemata* (Rome, 1575)[49]

ACDF, Index, *Protocolli*, AA (II.a.23), fols. 799r-806r[a]
(autograph)

799r In problemata Franc⟨is⟩ci Georgij Veneti[50] Castigatio Iosephi Stephani Valentinj

800r Iosephi Stefani Episcopi Vestani perfecta habetur et alia perfecta incerti infra folio 26.[b]

In problemata francisci georgij Veneti Castigatio.

Cautum quemque lectorem in hoc opere evoluendo esse volo. p⟨rimu⟩m hunc authorem ideo hunc titulum operi praefixisse, ut posset more problematico, non solum de quacunque re dubitationem exitare; sed etiam incertam, obscuram, falsam solutionem adhibere. preterea in operis progressu nova quadam scripturae translatione ussus[c] est author: ex qua multa apud patres comprobata oppugnare contendit. tandem scripturae interpretationem, saepissime ad Rabinorum errores, quos in hoc libro veteres theologos appellat, et ad Mercurij et platonis dogmata aucupatur: ut suo loco indicabimus.

pag. 2. problemate 8.[51] non probo quod Augustini sententiam arbitrariam dicat; eo quod vespere et mane ad angelorum cognitionem retulerit.[52]

---

[a] The numeration of the folio's is garbled; a copy is on fols. 753r-764r. [b] "Iosephi (…) folia 26": annotation. "folia 26" probably refers to a previous numeration. The anonymous *censura* referred to is probably the one in doc. 10, which is attributed to an uncertain author: see *infra*. [c] "ussus": sic.

---

[48] José Esteve; BIOGR.

[49] The *censura* was elaborated after 1586, that is, when Esteve had become Bishop of Viesti; see the annotation at the outset of fol. 800r.

[50] Cf. Giorgio *1574*.

[51] "Quomodo dicitur dies confectus ex vespere et mane?" Giorgio challenged the creation of the world in time.

[52] See *De genesi ad litteram*, in PL 34, cap. 4, for the distinction of "visio matutina in verbo" and "visio vespertina, scilicet in genere proprio".

pag. 2. probl. 12. deleo haec verba. per signa enim et planetas librantur quidquid inferius distribuitur ut unum quodque accipiat quantum decet. per intelligentias vero coelis praesidentes, aut per alios ministros summi moderatoris, trutinantur omnia gratuita mortalibus secundum eorum naturalem dispositionem condonanda, sicuti à summo doctore edocemur, qui ait: uni dedit quinque talenta, donorum gratuitorum. unicuique secundum propriam virtutem, donorum naturalium videlicet. ambigua propositio nam[a] proportione naturali, gratuita non conmensuratur, bene tamen iuxta conatum voluntatis, gratuita conferuntur. ut 1 sent. dist. 17.[53] docent scolastici.

pag. 4. probl. 24. Leviatan non sunt diaboli,[54] ut quidam scioli male interpretantur illud prophetae, leviatan iste quem tu formasti. quo loco nimis iniuriose Latinos patres, qui passim hac vulgatissima interpretatione utuntur, sciolos appellat. deleo sic de leviatan pag. 143. probl. 49 et 50.

pag. 4 probl. 25. An igitur in coelo[b] creatus est in principio, sicuti et caetera omnia ut Plato doctissime?[55] quamvis ambiguis interrogationibus respondeat // tamen meo iudicio videtur platonis sententiam 800v
sequi de creatione hominis. quod ex sequenti aperte constat.[56]

pag. 4. probl. 26. ad finem problematis ait primo igitur deus decrevit hominem facere postea creavit in coelo tertio formavit corpus eius veluti vestem, etc. quo in loco aperte confitetur platonis sententiam, animam scilicet, esse productam in coelo, quod etiam ex alijs locis colligemus.

Pag. 4. Prob. 27. nonne à principio creatus fuit homo in universali, veluti moles quaedam masculinae virtutis, et foemeninae: dum antea corporea veste circum amictus fuit homo particularis homo productus fuit. delenda censeo cum sint ineptissimae nugae.

pag. 4. probl. 29. An forsitan, ut plato ait, fuerunt à principio coniuncti mas, et foemina per dorsum; postea secti, ut coniungerent ad

[a] After "nam": "si dispositio naturalis", crossed out.
[b] "coelo": in the interlinear space for "principio", crossed out.

[53] Petrus Lombardus *1971*: I, pp. 141-52.
[54] The context is a discussion of Psalm 103. See also Iob 40: 19.
[55] The context is a discussion of the creation of man.
[56] For the creation of man, see below.

prolem procreandam? quam sententiam, iudicio auctoris, plato à mose collegit. totum probl. delendum iudico tanquam ridiculum, et sacris litteris adversum. sic pag. 84. Probl. 143. Ad finem in eodem platonis errore versatur. Et pag. 119. probl. 373. laudat platonis sententiam tanquam verum moysi in hoc loco interpretem quae omnia expungenda censeo.

pag. 5. probl. 31. negat paradisum confitum fuisse in terra, sed potius ad allegoriam omnia transfert, preter communem doctorum mentem. Unum tamen origenem excipio, quem hic vir multis in locis sequitur. Quare omnia deleo.

pag. 5. probl. 32. quae arbores in horto voluptatis sunt plantatae? an materiales? sed nonne Deo magna infertur iniuria: si dicatur ipsum huismodi arbores plantasse? nam, cum ad arborum materialium productionem devenisset, ut divinam maiestatem decebat, iubendo dixit. producat terra herbam virentem etc. haec omnia deleo, nam maior deo infertur iniuria cum illius opera, quae expressa in sacris literis continentur, vel negantur, vel aliorsum, quam oportet, accipiuntur. ad finem problematis[a] ait per arbores animas esse intelligendas per arborem boni, et mali Christum, qui plantatus fuit in carne. haec tanquam absona à veritate[b] huius loci scripturae, tollo.

pag. 5. probl. 33. quod ex Hieronymo[57] colligit paradisum prius quam conditi essent coeli, et terra, productum fuisse. dubito an Hieronymus de terreo paradiso dixerit. consulendus est igitur Hieronymus ne nobis hic cornicum occulos confingat.

801r pag. 5. probl. 34. eandem de paradiso sententiam sequitur.

pag. 5. probl. 35. non habemus in aliquo loco scripturae, quod mulier formata fuerit in paradiso voluptatis. deleo. nam soporem dominus adae, nusquam alibi, quam in paradiso immisit. Quare colligendum, haec omnia esse falsa et scripturae adversa. Nam neque a coelo Adam et heva[c] expulsos, neque à libro vitae, quem hic author probl. 32. paradisum voluptatis nominat, reiectos fuisse constat, sed è loco terreo.

---

[a] After "problematis": "deleo", crossed out.

[b] After "veritate": "deleo", crossed out.

[c] After "heva": "expelli po-", crossed out.

---

[57] See Hieronymus *1959*, pp. 1-5; and PL 28, cols. 163-67.

pag. 6. probl. 37. negat flumina vera à paradiso fluere sed per metaphoram esse intelligenda. nam ait esse impossibile ipsa ab eodem fonte fluere, cum habeant origines suas per centena millena milliaria distinctas, ut ptolemaeus et alij cosmographi docent. haec scripturae opposita videntur. deleo totum.

pag. 6. probl. 39. omnia ad alegoriam transfert, quae spectant ad cultum et custodiam horti voluptatum.

pag. 6. prob. 42. Loquens de muliere ait. mulier animam sortitur a loco magis ipsi diabolo peculiari. nam à parte sinistra ait fieri mulierem,[a] quam vir: tum etiam quia deest illa vera Dei imago[b],[58] quam diabolus veretur. neque dicendum est quod eadem sit imago utriusque. falsa haec sunt. nam omnes animae cum minime sexu distinguantur ab eodem fonte fluere, et eandem imaginem representare necesse est. quamquam ut docet S. Tho⟨mas⟩ 1. p. q. 93. art. 4. d. 1.[59] quantum ad aliquid secundarium, imago dei tantum invenitur in homine; nam vir est principium mulieris cum mulier fit propter virum etc.

pag⟨in⟩a 7. probl. 45. An mulier, et vir in idem consenserint? an in diversa? haebreorum neniae delendae sunt. Mercurij sententia quamquam ad bonum sensum accommodari possit non est litterae scripturae[c] conveniens.

pag. 7. prob. 49. An, ut altius conscendamus, cum mulier sive caro et sanguis sit, a parte sinistra et homo a dextra, ut Antiqui theologi docent credidit Adam ex utraque parte constituere illud medium, quod Christus est. Hae meo iuditio sunt neniae Rabinorum.

pag. 8 probl. 55. falsam traductionem eam appellat, qua habetur ipsa conteret caput tuum.[60] ex veritate tamen litterae haberi asserit, ipsum quae tametsi vera essent tamen contra vulgatam non oportet debachari.

pag. 9. prob. 59. tunicas e pellibus factas per alegoriam dicta adseverat quod videtur[d] ab scripturae veritate diversum.

---

[a] "nam (...) mulierem": in the interlinear space. [b] In the margin: "Vide pag. 375. probl. 190. ubi eandem sententiam tuetur". [c] After "scripturae": "accomo-", crossed out. [d] After "videtur": "a literae", crossed out.

---

[58] See also doc. 6.

[59] Thomas Aquinas *1888-1906*: V, pp. 429-30.

[60] Gn 3: 15.

801v pag. 13. prob. 92. mendosam editionem nostram appellat qua dicitur corvus ibat, et non revertebatur.[61]

pag. 14 prob. 102. An ut, berosus[62] adserit, ligavit, ipse cham patrem arte magica ne posset amplius generare? quo veneficio, ut probl. 103. affirmat volebat etiam alios fratres irretire[a] hoc loco ineptit profecto, cum numquam tale flagitium Cham commississe scriptura refferat.[63]

pag. 17. probl. 124. quomodo mulieres circuncisionis expertes expurgabantur? an per sacrificium aliquod; ut aliqui opinantur, nulla prorsus authoritate suffulti? An expiato homine, expiata quoque censebatur mulier, quae est eadem caro cum viro? duo videntur mihi hoc loco reprehensione digna. alterum est, quod neget foeminas nullo sacrificio expurgari apud hebraeos, cum adhuc opposita apud eosdem vigeat consuetudo nam foeminae olim offerebant deo, ut in statu naturae fieri solebat. in quo sola fides signo protestata valebat, teste Ambrosio. Alterum quo adserit per virum foeminam expurgari, est prorsus ridiculum: cum nulla virtus per susceptionem circuncisionis. a viro diffundatur in foeminam.

Pag(in)a 20. probl. 148 Loquens de horto voluptatis ait. in mente. et in archetypo fuisse plantatum. sicuti etiam Abraham nemus plantasse dicitur. quo nemore materiales arbores intelligi non possunt. Haec tamquam inepta deleo.

pag. 20. probl. 150. ex astrologia ait, Abrahamum agnovisse saram[b] esse sterilem. haec non probo. si credamus Augustino, qui multis in locis astrologorum coniectationes, ut ridiculas damnat.[64]

pag. 23. probl. 168. et 172. non probo ea, quae de Isahac dicunt Rabini. illum à fonte aquilonari emanasse,[65] et totum [igneum] fuisse. ideoque una uxore fuisse contentum. ineptiunt profecto, et hic author, una cum illis delirat. deleo totum probl. 172.

---

[a] After "irretire": "haec", crossed out.

[b] "saram": in the interlinear space for a word crossed out.

---

[61] Gn 8: 7.

[62] Berosus Chaldaeus *1545.*

[63] The context is an interpretation of Gn 9.

[64] See: *Contra Priscilianistas et Origenistas*; *De doctrina christiana*, chs. 21-32; *De divinatione daemonum*; *Confessiones* IV.3, V.3, VII.6; *De civitate Dei*, V.1-5.

[65] The context is a discussion of Gn 24.

pag. 24. probl. 177. De pugna hesau et Iacob ait. An quia, ut Zohar inquit, hesau equitabat serpentem, Iacob verò sedebat in tentorijs super sede sancta. haec comentitia duco. deleo igitur.

pag. 25. probl. 186. Isaahc[a] ait perfecisse ad[b] aquilonem, et Abraham ad meridiem, et nescio quae de hordeo fictitia profert. deleo.

pag. 25 probl. 189. mendosam aeditionem nostram dicit.[66]

Pag. 28. probl. 215. Inepta est igitur communis aeditio habens mandragoras, cum lilia exponere debuissent interpretes. hunc locum iam pridem à calumnia vindicavit Lypomanus in catenna super genesim.[67] possumus etiam affir//mare Rabecham prae nimio atque acri 804r
calore matricis, mandragoras expetisse:[c] qua frigiditate fuit matrix ad optimam redacta temperiem.[68]

pag. 32. probl. 249. ad finem problematis ait. an quia teste Zohar, Ioseph fuit vinculum solis cum luna supra mundana unde veniunt generationes inferiores. deleo, sunt neniae rabinorum.

pag. 32. probl. 252. Accusavit Ioseph fratres. an de vitio contra naturam ut aliqui insulse opinantur? huius sententiae author fuit, qui interlinearem glossam, apud patres summae autoritatis, composuit, quem insulsitatis nota in[nu]ere insulsissimum est.

pag. 33. probl. 256. Ad finem problematis ait. interpretari autem somnia Gabrielis est proprium, qui praeest lunae sub cuius presidentia mortales somniant. ridiculum profecto caput. quasi vero gabriel in somnia minime interpretari potuisset, nisi lunae praeesset.

pag. 34. prob. 267. et quia Iehudas intendebat fornicari[69] (cum tamen fornicatio nondum esse prohibita). haec pati non possunt. nam in lege naturae, fuit fornicatio prohibita.

pag. 35. probl. 275. locum illum Ierem. 31[70] rachel plorans filios suos de eversione templi ait esse intelligendum. quam interpretationem, ex Zohar Rabino nostrae fidei eversore, collegit.

---

[a] "Isaahc": sic.

[b] After "ad": "meridiem", crossed out.

[c] After "expetisse": "ut", crossed out.

---

[66] The translation of "quia comedebat de eius venatione" in Gn 25.

[67] Lippomano *1546*, p. 310.

[68] Cf. Gn 30: 14-15.

[69] See Gn 38.

[70] Ier 31: 15f.

pag. 36. probl. 285. mendosam nostram traductionem adfirmat.[71]

pag. 46. probl. 374.[72] deleo problema quia continet per ridiculam et superstitiosam rationem de conflatione tauri.[73]

pag⟨in⟩a 48. probl. 374. cornutam faciem,[74] ait ex mendosa traductione, habuisse moysem. quam interpretationem errorem appellat.

pag⟨in⟩a 51. probl. 401. In morte hominis communi lege. Michael sibi vendicat animam, diabolus vero corpus? haec propositio mihi non videtur vera nam diabolus vendicat corpus, et animam eorum, qui pro flagitijs commissis in tartarum praecipitantur eandem sequitur sententiam pag. 74. proble. 79.

pag⟨in⟩a 53. probl. 410. Ratione influxus lunae quem in Civitatem Iericho emittebat; requiri septenarium circuitum, et vociferationem:[75] non laudo.

pag. 55. probl. 431. Mendosam editionem vulgatam appellat.

pag. 59. probl. 461. Quae de lunae accretione et decretione referuntur non probo quia sunt nimium scrupulosa.

pag. 60. probl. 474. de raptu bersaba.[76] ineptiss⟨im⟩a a Rabinis prolata[77] delendum censeo totum problema.

804v pag. 61. probl. 476. De davidis peccato dixit unde nec sibi videbatur alicui inferre iniuriam, licet eam vi, et cum mariti interemptione raperet. quam rem in figuram Christi contumeliose potius quam vere retulit. deleo.

pag. 63. probl. 497. An [cum] regnum lunare hebreorum compleverit[a] atque ait captivitatem Babilonicam fuisse 70. annorum propter curriculum lunae. deleo.

pag. 67 probl. 24. Circuncisa carne viri intelligitur circoncisa caro mulieris[78] pag. 17. probl. 124. observaris haec esse delenda.

---

[a] After "compleverit": "ait", crossed out.

---

[71] The translation "Reuben prior in donis" in Gn 48.

[72] Actually, *Problema* 362 is referred to.

[73] The context is Ex 32-33.

[74] Ex 34: 29.

[75] Ios 6.

[76] II Sam 11.

[77] "Bersaba enim (ut ad altiorem theologiam conscendamus) est puteus septem, significans locum archetypi proprium David, ut omnes antiqui sapientes conveniunt".

[78] The context is a discussion of Mt 19.

pag. 67. probl. 25. An baptizato viro baptizata censetur et mulier non contradicens? haec[a] à me non probantur. deleo.

Pag. 67. Prob. 24. Nonne scriptum est, quod Deus à principio creavit hominem masculum, et foeminam vinculo coniunctos et si non in terris saltem in coelis usque in finem deleo. sunt hae ineptiae vix ferendae. cum locum Matthei[79] retorqueat.

pag. 74 probl. 77. generatos in semilunio ait esse aptos ad demones suscipiendos.

pag. 75 probl. 85. An ut doceamur quod non debeamus immutare fatum, sed sequi naturam ducem, ut proficiamus in pietate cum Abraham etc. quasi vero naturae ductu fuerit pietatem assecutus quod esset ineptum.

pag. 77. probl. 96. ne igitur comedens sanguinem et vitam bruti homo in brutum evaderet, deus sanguinem prohibuit.[80] deleo sunt superstitiosa.

pag. 77. probl. 97. stat adhuc in convenientia et prohibitio cibi sanguinei. et quamvis ait permittat ecclesia cibum sanguinis, tamen adhuc stat prohibitio. haec deleo. nam contraria consuetudine, leges quae ad mores spectant abolentur; Ut fuit cibus sanguinis. quare turpe est haec in dubium revocare.

pag. 82. prob. 135. in mansione esse quinquaginta portas.[81] sunt neniae rabinorum.

Pag. 83. Prob. 141. in quo regno si quis intrare cupiebat necesse erat quod deum centies benediceret. quem ritum Martha observavit. haec apocripha sunt: et pag. 131. probl. 454. idem repetitur.

pag. 84. probl. 14[9]. Per lapides ait [...] sacerdos super mundanum influxum. non probo.

pag. 86. probl. 160. Cadavera omnia sunt inmunda propter pollutos spiritus circa ipsa stantes alio loco melius confutabitur inferius.

pag. 87. probl. 166. ad finem problematis quae de immundis spiritibus dicuntur ridicula sunt.[82]

---

[a] After "haec": "evangelii", crossed out.

---

[79] Mt 19.

[80] Lv 17: 10-16.

[81] The interpretation of Ex 26.

[82] On "porositates pilorum vento et infectioni multiplici" generated by evil spirits in the air.

805r pag. 88. probl. 171. Ad finem problematis nonnihil maliciose de sacerdotibus loquitur.[83]

pag. 90. probl. 186. an quia terra tanquam coeli uxor debet viro fructus. haec poetica sunt.

pag. 92. probl. 196. quisnam est deo acceptior offerens ne sponte, an lege vel voto coactus non ne qui sponte offert? videtur affirmare voti obligationem minus esse meritoriam. considerandum problema. tot minutissimis interrogationibus om[nia] permiscere atque perturbare videtur.

pag. 104. probl. 272 loquens de imagine salvatoris miraculose depicta in lateranensi pariete, ait si recte sentiunt, qui hae scripserunt in dubium communem ecclesiae scriptorumque consensum revocat. deleo.

pag. 105. probl. 278. fabulosa quaedam animalis descriptio est expungenda.[84]

pag. 108 prob. 294. loquens de Cadaveribus. omnia ait, quae ad cadavera pertinent, quae funeralia dicuntur, sapiunt aliquam immunditiem; cui sacra immisceri non debent. haec delenda. quasi in ipsis funeralibus,[a] sacrificia offerre, et sacerdotes ad funeralia accedere prohibeat.

Pag. 109. Probl. 300. homo non redimebatur[b] animali offerendo, quia ibi nullum erat peccatum neque immundicies expianda ambigua propositio nam an [...] est an de peccato originali vel de naturali immunditia loquatur.

pag. 110. probl. 309. In voto duo sunt obligatio, et quid extrinsecum per votum promissum. ab obligatione nullus absolvitur. Sed commutatur etc. omnia deleo nam in dispensatione voti, quis omnino eximitur ab obligatione servandi votum.

pag. 110 probl. 310. ad finem neque enim ij qui a religione eximuntur, à consecratione et cultu dei penitus absolvuntur. sed commutatur modus colendi. ignoravit bonus vir discrimen inter dispensationem et commutationem voti. nam dispensatio papae penitus si sacris Cano-

[a] After "funeralibus": "nec", crossed out.

[b] After "redimebatur": "sacrificio expi[...]", crossed out.

[83] Giorgio argued that a good priest had to be a "sacerdos spiritualis, et dux belli coelestis".

[84] Giorgio transliterated the name of this animal as Iidehon.

nib⟨us⟩ et Gaetano 2 2. 98.[85] de voto credamus eximit nos omnino ab omni obligatione. etiam à voto solemni.

Sed quod ibidem ait utinam bonum? videtur de voti dispensatione dubitare.

pag. 111. Probl. 317. divinam domum habere 50 portas hae sunt ineptiae rabinorum.

pag. 117. probl. 354. ad omnia Cadavera ait confluunt immundi spiritus. absurda videtur propositio nam à Cadaveribus sanctorum arcentur spiritus, tantum abest[a] quod in his possint existere.

pag. 119. probl. 374. et si aliqui separantur per[b] divortium: forsitan deus non coniungerat. imo coniunxit. nam qui masculum et foeminam matrimonio // cooptavit idem permissit ut fornicationis caussa 805v
diverterent. quare male collegit hic autor divertunt ergo non erant adeo coniuncti.

pag. 120. probl. 382. et pag. 121. probl. 383. et 384. ait fratrem minorem, relictam fratris non accipere in uxorem, sed tantum fratris maioris semen suscitare. quod mihi videtur absurdum et[c] [...] pace falsum, presertim si cap. 4. Libri Ruth legamus.[86]

pag. 124. probl. 407. hinc[d] secretiores theologi docent quod multo facilius ascendit oratio duorum vel trium in conspectum Dei; et quae sequuntur. Deleo, nam etiam solius oratio in gratia existentis, coelum penetrat, et adeo exauditur.

pag. 127. probl. 428 mortem inductam fuisse a p⟨rim⟩o parente in totam posteritatem, casu quodam. et subiungit nam ipse ab antiquo serpente seductus fuit. deleo omnia. nam id repugnat paulo.

pag. 129. probl. 443. et 444. Arborem plantatam in paradiso legem interpretatur.

---

[a] "abest": in the interlinear space for "obstat", crossed out.

[b] After "for": di[...]", crossed out.

[c] After "et": "ne", crossed out.

[d] Before "hinc": "An", crossed out.

---

[85] See the commentary by Tommaso de Vio (Caietanus) to Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, II[a] II[ae], q. 88, in Thomas Aquinas *1888-1906*: IX, pp. 234-71. Notice that q. 98 discusses "De periurio".

[86] Rt 4: 5f.

pag. 130. probl. 446. Ad finem problematis omnia deleo. nam ait. quia peccatum fuit ab aeterno praevisum, ideo esse inevitabile. propositio falsa nam tollit arbitrium.

pag. 130. probl. 450. profetare per cervam unicornem solitos fuisse; est ridiculum.

pag. 132. probl. 465 loquens de ieiunio ait. attamen tempus afflictionis non debet excedere quadragenarium numerum, si coelo concordes esse voluerimus. quasi vero coelo repugnaremus, si numerum afflictionis augeremus.

pag. 145. probl. 57.[a] An quia animas suscipimus a sede Dei et subiungit. Sed nonne Augustinus ait quod animam infundendo creat?[87] non ne si habuerimus paulum nobiscum. facile defendemur ab Augustino. quo loco hic de veritate Catholica videtur dubitare imo oppositam sententiam Augustino sequi.

pag. 146. probl. 70. An igitur misericordia extenditur in omnia opera eius idest iustos qui servant eius imaginem in malos nequaquam. et subiungit. An misericordia Dei est etiam super malos, expurgans videlicet expurgandos secundum divinam dispositionem ut postea salventur. Utrumque falsum. hoc tamen posterius si de ijs, qui in inferno existunt intelligitur, ut fuit sermo institutus et omnium falsissimum deleo totum probl⟨em⟩a ubi confutat Augustini sententiam sive solutionem.

pag. 149. probl. 93. An igitur Deus sua clementia relevat hominem a peccato commisso, primo, secundo, et tertio, si quarto commiserit, non relevat ipse? imo semper relevat, nam teste paulo[b] cum velle, et perficere sit dei, quarta etiam relevatio adeo fieri debet.

802r pag. 152. probl. 121. An quia media nocte deus ingreditur paradisum voluptatis etc.[88] neniae.

pag. 161. probl. 195 locum Zacharias plagatus sum,[89] impertinentem et a passione Christi alienum, et menti profetae repugnantem dixit. cum tamen in missa de passione Christi, hanc profetiam audiverim.

---

[a] "57": sic, for "67"; see Giorgio *1574*.

[b] After "paulo": ipsius est", crossed out.

---

[87] See, for example, *De anima et eius origine*, 1, 4, 4.

[88] For this view Giorgio referred to the Zohar.

[89] Za 13: 6-7.

pag. 167. probl. 243. delerem profecto illa verba. num igitur tot celeberrimi viri errarunt, usque ad finem. nam reversio ad deum non fit nisi per dolorem, per quem in deum convertimur. quare male sentit, dolorem esse effectum poenitentiae, cum revera sit ipsamet poenitentia, vel illius pars; quae a nostris doctoribus contritio dicitur.[90]

pag. 174. probl. 292. ex Zoar collegit interpretationem loci genesis faciamus hominem,[91] qua totum trinitatis misterium omnino tollitur. deleo.

pag. 181. probl. 345. felicior nempe sors hominis est sub peccato cum tali redemptore, quam si fuisset cum sola iustitia originali. ambigua propositio nam sub peccato, homo viribus proprijs bonum naturale hoc est omnia praecepta explere et observare non potest: quod in statu iustitiae originalis facile fieri poterat.

pag. 184. probl. 368. ad finem quae de henocho garriunt hebrei[92] deleo. nam sunt absurda, et contra deum iniuriosa.

Pag. 187. Prob. 391. Vulgatam mendosam traductionem dicit et antea pag. 160 probl. 187. eandem mendosam nominat.

pag. 201. probl. 485. Cur Ieremias habebat cor triste? An quia suapte natura atra bili molestabatur. falsum est. quasi vero profetia aliquem humoris influxum sequatur.

pag. 202. probl. 492. quo autem tempore id factum sit scitu difficile. deleo usque in finem.[93] nam de catholica veritate dubitat, et multis spinosis et captiosis verbis, veritatem obscurat. et tandem ad eam temeritatem appulsus est, ut dicat, esse creatam molem quandam animarum.

---

[90] Giorgio challenged the definition of penance as "tenentia poenae", and defined penance as "reversio ad Deum".

[91] "(...) quando Deus fabricavit hominem aperuit portam Orientalem, ut inde lumen egrederetur, aperuitque Austrum, ut inde ex lumine fortitudo egrederetur, et ex Aquilone magis corroboraretur, et ligaretur Occidens cum Aquilone et Austro?"

[92] Giorgio *1574*, p. 184: "Et ambulavit Henoch cum Deo: et non apparuit: quia tulit eum Deus, in se videlicet. Et adeò transformavit ipsum in se, ut adhuc dubitetur à sapientibus Theologis, an sit intelligentia separata, an unita cum Deo anima ipsius: quam nonnulli Mitatron esse asserere voluerunt".

[93] On the creation of the rational soul. As is well known, Giorgio argued for the simultaneous creation of a primordial "moles quaenam animarum". See also the Introduction (*supra*).

pag. 202 probl. 493. Ad finem ait. nec videtur quomodo opinio illa de nova animarum creatione defendi possit. cum dicto scripturae quod cessavit deus etc.[94] deleo. nam infantissimo cuique horum veritas constat. etenim nihil nunc novum secundum speciem creatur: non tamen repugnat ut varia individua fiant.

pag. 202. probl. 494. Ad finem nec dicit creavit etc. quo ex loco colligere videtur, hunc negare creationem animae. considerandum problema.

802v pag. 209. probl. 35. An quod forsitan utraque vis masculea et foeminea remansit in Virgine? cum non fuerit secta etc. deleo nam turpe est ἀνδρομ[..]νημ[a] virginem facere imo iniuriosum nam inde colligi posset Christum non ab S. Sancti virtute conceptum sed ex vi masculina Virginis. deinde quia de secto corpore ex Platone colligit. deleo ut supra.

pag. 209. probl. 37. totum deleo. cum verbum[b] mutatum in carne dicat, et inepte ex paulo[95] colligat. et locum Ioannis immutet tum etiam verbum non fuisse factum[c] dicat: sed communicatus in carne, et tandem existimet, non fuisse in carne, sed apparuisse. cum revera Christus fantasticus non fuerit.

pag. 211. probl. 52. De unione [per] unitatem suppositi,[96] videtur dubitare. cum ante tempora hieronymi de hac voce esset controversia.

pag. 212. probl. 57. vero igitur fides consistit in firma inhaerentia, fidelitate, et unione cum deo; adeo, ut virtus ipsius diffundatur in omnes credentes. dubia propositio cum fides non ficta sed vera, sine operibus non sit.

pag. 221. probl. 117. Christum ductum fuisse in Ægyptum,[97] ut susciperet influxum naturali faventem: ut eo suscepto corroboratior fie-

---

[a] "ἀνδρομ[..]νημ": sic, probably for "ἀνδρογυνό"; cf. Giorgio *1574*, p. 209: "An, quia forsitan utraque vis, masculea videlicet ac foeminea remansit in virgine?"

[b] After "verbum": "incarnationem", crossed out.

[c] After "factum": "dicat hominem", crossed out.

---

[94] Gn 2: 1-2; see also the Introduction.

[95] Phil 2: 7.

[96] The discussion is about the two natures of Christ.

[97] Mt 2.

ret spiritus in eo collocatus. deleo. nam nullis locorum influxibus, neque constellationibus indiguit ut male etiam Cardanus.[98]

pag. 222. probl. 122. poenitentiam ait non[a] consistere in poena et afflictione corporis, vel animi, sed potius in revertione ad deum. ad quam reversionem sequitur dolor. Antea hic locus, fuit a me observatus:[b] haec tamen sententia, meo iudicio, repugnat August⟨ino⟩. nullus ait potest vitam novam inchoare, nisi nisi[c] future poeniteat. quare praecedit dolor, et per dolorem deus nos in filios adoptat. in fine problematis suam ineptiam docuit auctor, cum contritionem per attritionem definiat.

pag. 223 probl. 135. paenitentiam agere, est removere effectum ab omnibus creatis. et quae sequuntur deleo. nam in poenitentia non solum requiritur aversio à creaturis, sed etiam conversio in deum quod autem ait, poenitentiam agere, nihil aliud esse, quam paupertatem spiritus habere. non laudo. nam[d] esse pauperem, et poeniteri, ad diversas virtutes[e] refferuntur.

pag. 234. probl. 199. Evangelia omnia[f] esse hebraice conscripta non probo.

pag. 238 probl. 125.[g] et sic poenitens non proprie vult dolorem: sed vult non peccasse. unde sequitur dolor, qui est per accidens. deleo. nam proprie vult poenitere, et recompensare voluptati, (quam accepit in peccato) per dolorem.

pag. 244. probl. 263. Moysem magiae operam dedisse, deleo. turpe est talem notam sanctiss⟨im⟩o viro inurere. 803r

pag. 247. probl. 284. sinum Abrahae[99] et purgatorium confundit.

---

[a] "non": in the interlinear space.

[b] After "observatus": "quae", crossed out.

[c] "nisi nisi": sic.

[d] After "nam": "haec ad", crossed out.

[e] After "virtutes": "morales", crossed out.

[f] "omnia": in the interlinear space.

[g] "125": sic, for "225"; cf. Giorgio *1574*.

---

[98] The astrological *genitura* of Jesus was among the passages in Cardano's works that drew major attention; see ch. Cardano, docs. 26, f. 339r; 38, f. 78r; 49, f. 372r; 50, f. 350r; 63, f. 633r; 67, f. 647v. For discussion, see Pompeo Faracovi 1999.

[99] Lc 16: 23.

pag. 249. probl. 294. deleo totum problema. quia duo gravissimi errores continentur. alter quod anima Christi virtualiter descendit ad inferos, et alter quod eadem anima, corpus caeleste induerit.

pag. 250. probl. 299. Nec credendum est, quod Elias, qui iam corpore in naturam spiritus mutato coelum conscendit, redeat ad statum mortalem. imo patres super ii cap. Apocalypsis asserunt[a] Eliam esse venturum in novissimis diebus.

pag. 252. probl. 316. An igitur punientur igne aeterno, et poena temporali. simili confuta tum est pag. 146. prob. 70. delenda iudico.

pag. 253. probl. 319. hinc conijcitur, quod poena damnatorum, sive gaudium beatorum, non sequitur locum sed statum. de poena sensus est falsa. nam ex loco summa sequitur damnatis, poena sensus.

pag. 253. probl. 320. sic hi miseri etc. ipsimet accendunt sibi ignem illum[100] ut Origenes ait etc. in toto hoc problemate, tantum ignem pravarum cogitationum agnoscit: nihil vero affirmat de igne reali. consideranda duco.

pag. 253. probl. 321. An secundum platonicos, usque ad obiectum tristabile,[101] deleo omnia. nam hic autor semper animam corpori coniunctam fore, existimat ut pag. 253 probl. 324.

pag. 254. probl. 329. An per angelos intelliguntur illi radij primi etc. etiam si bono sensui accommodari possit; tamen praeter sensum evangelij dicuntur.

pag. 257. probl. 346. loquens de aureolis santorum. locum ait unde haec accipiunt esse satis impertinens. deleo. nam se opponit multis scolasticis.

pag. 259. probl. 356. Ad finem loquens de anima rationali. et hoc ait sive per creationem, sive per productionem etc. deleo. nam colligo ex hoc loco, hanc affirmare animam non esse creatam sed productam. forsan productionem hanc seminis traductionem appellabit.

pag. 261. probl. 372. loquens de mansionibus coeli, ait. Quorum octavum tenet spiritus sanctus filius nonum, pater decimum et supremum deleo istas ineptias.

---

[a] After "asserunt": a word crossed out.

---

[100] Mt 25: 1-13.

[101] The problem discussed regards how fire might torture the souls in hell.

pag. 269. probl. 418. damnat nimiam frequentiam missarum. deleo.

pag. 269. probl. 420 solutionem platonis ut poeticam deleo.[102] nam hic autor sacra profanis involvit.

pag. 275. probl. 465. daemones ex humano semine generari.[103] Deleo. sic probl. 466. et 467.

pag. 276. probl. 469. An quia spiritus à corpore solutus potest esse usque ad finem deleo. tanquam platonica.

pag. 276. probl. 472. de aquilone et meridie[104] neniae delendae. 803v

pag. 278. probl. 488. An quia in Maria fuit utraque virtus masculina et foeminina. deleo, ut supra.

288. probl. 45. mendosam traductionem nostram dicit et pag. 291 pro. 66. eadem iniuria af[ficit] vulgatam.

291 probl. 69. quae de paradiso terrestri dicuntur deleo ut supra. nam garrit profecto [a] verbo Arbor quoque usque in finem quae omnia expungo.

293. probl. 79. vestram traductionem ait vocem a Hieronymo aeditam etc. deleo.

299. probl. 124. locum solomonis, stultum evectum ad dignitatem.[105] ait iuxta hebreos esse intelligendum, de pontificibus nostri temporis. contumeliose quidem. deleo.

302. probl. 143. Nomen Satani ait posse deo accommodari.[106]

303. probl. 148. locum sancti Iob. de invocatione sanctorum ad ironiam transtulit.[107]

311. probl. 208 Behemot.[108] ideam cicurum appellat. non probo.

---

[102] The death of the virtuous people as discussed in Plato's *Phaedo*.

[103] Gn 6: 4.

[104] Astrological strands in Christian rituals, most notably the Mass.

[105] See Prv 30.

[106] All angels (evil and good ones) are "ministri iustitiae Dei"; furthermore "tentandi officium potest facere non modum bonus Angelus: verum etiam ipse Deus".

[107] Discussion of Iob 5; Giorgio 1574, f. 303r: "Nam ironica est locutio, dum dicitur. Voca ergo si est, qui tibi respondeat: et ad aliquem sanctorum converetere: quia videlicet nullus tibi suffragabitur".

[108] The plural form of the word meaning 'beast'; in the Hebrew Bible this term is used for hippopotamus in Iob 40: 15, and in Is 30: 6 as emblem for Egypt. Subsequently, it denoted the incarnation of evil.

312. probl. 218. duplicem creationem alteram in universali, alteram in particulari constituere,[a] non nihil ambiguum est.

312. probl. 222. de idea quod hamo trahitur, ineptissima sunt.[109]

313. probl. 223. ad finem de traductione communi scripturae. dicuntur ea omnia, ut eam honestioribus verbis convellat.

pag. 318. probl. 260. totum problema expungo. nam cum [...] seu synderisis sit animae proprietas ab ea seiungi non potest. et propterea una cum anima damnari debet.

pag. 321. probl. 285. Interpretationem Zoar in loco genesis, faciamus hominem etc.[110] deleo.

pag. 329. probl. 341. An igitur caussa peccati est vis quaedam cogens etc. deleo usque ad finem[b] sunt enim haec verba errorum semina. à quibus libertas arbitrij oppugnatur.

Multa in his problematibus iuxta mentem platonis et Trismegisti dicuntur quae sunt delenda. quae cum sint infinita, praetermitto. nam multas fabulas noster auctor, ex sacris biblijs colligit. ut pag. 333. probl. 379. de Iunone, et Iove, et alibi.

pag. 342. probl. 451. demones maxime strato calido delectari. à verbo maxime quando quis, usque ad finem deleo nam sunt nimium superstitiosa.

pag. 345. probl. 477. Deleo, quae de gratia, ultra dispositionem naturalem non dari, asseverat.

pag. 349 probl. 5. non probo quod de septem donis sp⟨iritus⟩ sancti dicuntur. nam sunt haec praeter mentem doctorum enumerata.

Pag. 349 probl. 6. totum deleo. nam obiurgat omnes doctores nostros, eo quod haec septem dona spi⟨ritus⟩ sancti, ab eo excogitata, praetermisserint.

806r pag. 351. probl. 16. deos gentium appellat tutores et praesides qui dati sunt gentibus et pecculiaribus hominibus de quibus Christus angeli eorum [...] haec falsa sunt, nam dij gentium sunt daemonia, et non angeli beati.

---

[a] "constituere": in the interlinear space.

[b] "usque ad finem": in the interlinear space.

---

[109] In the context of a discussion of Iob 40, Giorgio argued for the view that light was an informing form, absorped by matter.

[110] See Gn 1: 26.

pag. 355. probl. 49. ad finem negat deum[a] animas creare sed asserit eas infundere. deleo. ab eo verbo. nec tamen inde potest argui, usque in finem problematis.

pag. 356. probl. 52. fatum constituit in coelo, quod D. Aug⟨ustinus⟩ non distinguit a providentia.

pag. 357. probl. 60. vim celestem et influxum, quem iuditiarij sive genitliaci affirmant, et una cum his noster Autor, impugnat Aug⟨ustinus⟩ multis in locis.

pag. 360. probl. 85. et 86. ineptiae sunt rabinorum de pacto digitorum manuum et pedum.[111] delenda iudico.

364. probl. 109. nunquam spiritum sanctum in illo quiescere, qui servitute deprimitur. si de servitute quae est iuris gentium loquatur, falsum est.

365. prob. 118. lucem sive mentem negat damnari.[112] antea pag. 318 prob. 260. rationem huius ineptiae assignavi.

365. probl. 121. deus ait nihil boni neque mali facit: nisi quatenus nos hoc vel illud sponte eligimus. imo deus dat nobis boni electionem; ac propterea semper omne bonum in deum erit refferendum.

pag. 367. probl. 134. Male de santorum reliquijs, et eorundem suffragijs sentit. primum negat merita santorum nobis[b] posse suffragari tum affirmat[c] cadavera santorum esse immunda. quod profecto digna sunt suplicio. expungo totum.

pag. 370. probl. 157. Cadaveribus[d] assistere spiritus immundos. Deleo. sic et probl. 158. eiusdem paginae.

pag. 374. probl. 176. multis testimonijs scripturae oppugnat, angelos esse confirmatos in gratia. deleo. nam ipse met sibi oppositus est in probl. 175. ubi ait angelos nullo arbitrio donatos.

---

[a] "deum": in the interlinear space.

[b] After "nobis": "non", crossed out.

[c] "affirmat": in the interlinear space.

[d] After "Cadaveribus": "semper", crossed out.

---

[111] "Posuit itaque Deus hoc pactum inter digitos manus: ut doceret quod homo manibus explere debebat ea quae in lege continentur".

[112] Giorgio referred to the superior part of the human soul, which did not sin and was to be regarded as pure because the body could not influence it.

pag. 375. probl. 184. quamvis Thobiae historia sit sine certo autore, nec in canone habeatur.[113] expungenda duco.

pag. 376. probl. 191. demones esse sexibus distinctos, non probo.

pag. 396 probl. 337. Causam cur circumcisio sit facta octavo die, non probo. nam pendet ex influxu planetarum. expungo.

pag. 405. probl. 403. Zelum Eliae provenisse à natura, vel animam zelantem à mansione zelantium provenire, non satis fidem facit. Multi alij errores in hoc opere continentur a me consulto praetermissi: nam facilius ducerem Augiae stabulum repurgari posse, quam hunc authorem.

Iosephus Stephanus Valentinus
Finis 1575

2

Decree of the Congregation for the Index (Rome, 13 January 1584)

ACDF, Index, *Diari*, 1, fols. 13v-14r[a]

13v Die 13. Ianuar 1584

Cong⟨regati⟩o habita apud Ill.^{mum} Card. Sirletum[114] ubi interfuit Magister Sacri Palatii.[115]

14r Decretum ex lectis Censuris Franc⟨iscu⟩m Georgium reponendum in 2^{a}. Classe quousque corrigatur per Fr⟨atr⟩es Min⟨ores⟩.

---

[a] Original draft with variant readings in ACDF, Index, *Protocolli*, A (II.a.1), f. 86: 22: "Die 13.ª Ianuarij 1584 / Habita fuit Congregatio coram Illmo Domino Domino Cardinali Syrleto in qua interfuit R.^{mus} magister sacri Palatij. / Lectis Censuris in Harmoniam mundi, et Problemata Francisci Georgij Veneti reposuerunt haec opera in secunda classe quousque per Fratres minores emendata et correcta iterum imprimantur".

---

[113] The book of Thobias was included among the canonical books at the Council of Trent; see Mansi, 33, cols. 20-24.

[114] Guglielmo Sirleto; BIOGR.

[115] Tommaso Zobbio; BIOGR.

3

Anonymous, *Censura* of *De Harmonia Mundi*[116] (Rome, [1583-1588])

ACDF, Index, *Protocolli*, AA (II.a.23), fols. 715r-723v[a] (copy)

Observationes in Harmoniam Mundi Francesci Georgij[117] ea⟨e⟩ autem quibus + Crucis signum praefixum fuerit graviores sunt considerationes.[b] 715r

+ Cap. p⟨rimu⟩m Abraham fide primus cognovit Deum unitum in Trinitate diffusum. Abraham sapientiam suam per fidem reliquit Isaac quasi hereditario iure, male sonat, fides enim est habitus supernaturalis à Deo diffusus Deus per sacramentales vestes aut canales se ipsum diffundit in alios impropria locutio.

Quo splendore scilicet fidei sapientum oculi nec sensibilibus nec alijs quibusquam inquinamentis faedati cum ipso .S. Mose introspexerunt Dei, et naturae altissima sacramenta.

Sunt qui asserunt Numenij Philonis Plotini Iamblici et Prochli misteria à Paulo Dionisio Hieroteo,[118] et Ioanne accepta fuisse male sonant.

Cap. 3.° ex illo enim caelesti volumine, est hic liber gentili de regula, et iuditio Epitusi,[c] accepimus esse anteceptam animae rationi quandam informationem quam hic intelligimus. Quo omnium natura consentit // Deum esse, et ipsum mundum regere ubi ponit quandam intelligentiam esse in homine per informationem ante informationem animae rationalis. 715v

[a] Probably due to the scribe's poor knowledge of the Latin language, parts of the text are rather garbled. Also the quotes from Giorgio's work are often incorrect. In the philological notes only the major anomalities are mentioned. [b] In the margin, by a second hand: "+ Donec Expurg. In Rom. pag. 509 et in Hyspano lib.° E. pag. 111./ in fol.° pag. 310/ da ultimo vedi del Castel[vetro]". See Guanzelli *1607*, p. 509. On f. 714v: "Maestro del Sac⟨ro⟩ Palazzo Roma". [c] "Epitusi": sic, for "Epicuri".

[116] The Censor only discusses the first "Canticus" of Giorgio's *Harmonia*.

[117] Giorgio 1525.

[118] This (probably fictitious) author is known only from the works of Dionysius the Areopagite, who cites, among other works, *Elements of Theology* (*Theologikai stoicheioseis*) and *Love Hymns* (*Erotikoi Hymnoi*). An extract of the former is in PG 3, col. 648, and shows a striking similitude with the doctrines of Clemens Alexandrinus and Origen on the Divine Verb.

De Deo dubitare non possumus cum natura, imo divinitus omnibus insitum sit Deum esse rerum omnium creatorem.

Deum esse creatorem, est articulus fidei quos[a] caro, et sanguis non revelat, Deum esse, est praeambulum ad articulos fidei quod non à natura habetur, nec est per se notum, sed oportet credere quia est.

Cap. 4.° Anima rationalis accipit à Phantastica vim, qua debita prudentia [metitur] facienda, falsum est. aliud est enim accipere speties à phantasia, aliud vim diiudicandi de agibilibus quod spectat ad liberum arbitrium.

Quibus succedit amor sanctus etc. ita vocat amorem naturalem.

+ Propalat verbum essentiale cum in sacra pagina manifestat, et verbum Ideale, quando quae fabricaverat in mente ellucescere facit in opere.[119]

Cap. 5.° Deus est utriusque sexus fecunditate plenissimus, offendit haec locutio male sonans.

+ Generatur homo ex seminaria virtute quae genitum continebat, haec locutio supponit animam qua homo constituitur, esse in virtute seminaria.

716r Deus in p⟨rimu⟩m numerum se diffundit et hinc in denarium tamquam in decem Ideas; Incerta locutio.

Cap. 6. Quod Socrates pro veritate mortem sicut Abraham sustinuerit.

Cap. 7. Hinc exactissima parentis imago tamquam genita distincta à generante quadam relatione, aut aliquo intrinseco absoluto.

+ Videtur filium facere à patre distinctum per aliquod intrinsecum quod est Arianum.

Quia angeli debebant paulo post rerum creationem impugnare, non assignavit eis peregrinationis hospitia aut alium instantaneae pugnae campum, quam Triumphi Palatium. Videtur dicere paratam beatitudinem Angelis quia debebant impugnare Deum Creatorem q[uasi] malo praemium parasset Deus indiget explicatione.

Cap. 8. Dicit quosdam vidisse mundum creatum, et hoc contradistinguit ab ijs, qui acceperunt hoc à divinis oraculis nondum autem esse creatum est articulus fidei.

---

[a] "quos": sic, probably for "quod".

---

[119] "Propalat (…) in opere": a literal quote from Giorgio *1525*, fol. 6r.

Si non credat quis tantum Moysi ac plebeis eius narrantibus ly[a] plebeis posset et ad Iudeos, et // ad Catholicos referri quod idem asse- 716v
runt, et sic esset scandalosa locutio max⟨im⟩e quia infra dicit profetas esse Moisis.

+ Quia non potuerunt ipsi, nec ab eis advocati magi memphitei materiam pediculorum producere, quid solius Dei est creare [subiec]tum, ex subsequentibus, et antecedentibus apparet, quod velit à Moyse creatam esse materiam pediculorum.[120]

Sacramenta rerum Philosophicarum. Ly sacramenta est alius[b] encomium quam quod philosophicis rebus possit attribui.

Cap. 10. Nec ex ipso etc. possumus devenire in cognitionem divinorum etc. est contra Apost. Rom. p.° Invisibilia Dei etc.[121]

In fine corpus aeternitatem consequitur. Si animae naturam induerit. est suspecta locutio.

Cap. xi hominis finis immediatus est regere domum etc. ult⟨imu⟩s devenire ad Deum sive per virtutem stoicam sive per fidem.

+ Cap. 12. Divinorum occultissimae rationes longo ait tempore exquisitiss⟨im⟩a diligentia purgataque mente perspiciuntur.

Cap. 13. Si vera docet Paulus Deus utriusque sexus faecunditate mu- 717r
nitus licet locutio Trismegisto afferant tamen videtur male sonare.[122]

Cap. 14. Raimundi luli. Hic fuit haeresiarchatus à Gregorio undecimo Avenione delendum nomen.[123]

Cap. 17. Nisi sacrarum literarum veritas me fallit. propositio haec male sonat.

Tom.[c] 2. Cap. p.°

Dei et naturae sacramenta, et infra sacramenta Pythagorea Bonavent⟨ur⟩ae magis devota, quam docta modulat⟨ion⟩e etc.

---

[a] "ly": sic, in the sense of 'this expression'. [b] "alius": sic, probably for "aliud".

[c] "Tom⟨us⟩": sic, for "Tonus"; the work was divided 'Tones', like a musical piece.

---

[120] A discussion about the plague of the fleas in Egypt.

[121] Rm 1: 20.

[122] A quote from Giorgio *1525*, f. 17r: "Estque in ipso Deo foecunditas absque labore, ut Mercurius ait: Deus utriusque sexus foecunditate munitus fons est omnium sexuum et foecunditatum".

[123] See ch. Ramon Lull, introduction.

Cap. 4. Tractum videtur à Moise quod anima rationalis sit sanguine Dei et naturae sacramenta etc.

Cap. 8. Ioannes agit de verbi generatione et de unione hominis cum Deo mortificato animali nostro, incertum est quid sibi velit.

+ P.° ponit aliquos casus à quibus per penitentiam absolvi quis non possit.

Casus à quo iudicat impossibile per penit⟨entia⟩m relevari si ea,
717v quae abscondenda sunt revelaverit indignus // aut si quis indigni etc. est contra Patrum explicationem, qui locum illum parvulis de Baptismo explicant.

Cap. 9. nat⟨ur⟩a docet Deum factorem et opificem universi, quod est articulus fidei.

In calce eiusdem capitis ab illis verbis usque ad finem Deus enim etc. videtur tollere omnem veritatem natu[raliter] cognita.[124]

Cap. 10. occidentem hominem salvare contendunt, videtur non tantum carnalis scripturae sensus, sed etiam literales damnare quod facit in toto hoc capite.

Nec inter sensatos etc.[125]

Hoc autem quod multos conturbare videtur dierum distinctione, ut in littera ennaratur; ex se ipso corruit.[126]

Non existimandum est[a] imo Deum etc. tanta hebetudine percultum ut diceret primo tres dies etc.[127]

Nec sunt audiendi illi delirantes.[128]

Summo opifici non mediocrem calumniam inferrunt pari modo explodendi sunt qui asserunt solem primo imperfectum etc.

Si intelligatur hoc ordinem naturae, et non temporis significare, sed

---

[a] After "est": a white space in the ms.

---

[124] Giorgio stressed the innate origin of all knowledge.

[125] Giorgio *1525*, f. 33v: "Nec inter sensatos admittit Origenes eos: qui diem primam, secundam, et tertiam in quibus vespera et mane dicta sunt fieri sine luna et stellis, et primam diem sine Coelo fuisse existimant".

[126] "Hoc (…) corruit": a quote from Giorgio *1525*, f. 34r.

[127] Quote from Giorgio *1525*, f. 34r.

[128] Giorgio *1525*, f. 34r: "Nec sunt illi delirantes audiendi: qui nubeculam quandam lucidam coelo concreatam dicunt a qua dies dividebantur; et horae".

minus conveniunt eorum deliramenta, figmentaque menacissima[a] quae cum falsa sint, // ac textui repugnantia etc. et à littera, et veritate aliena. 718r

Hae locutiones nimis temere damnant explicationem quam plurimorum Patrum qui per dies naturales dies intelliguntur.

Omnes igitur sapientes quorum oculi aeterna et nova luce collustrantur in hoc conveniunt quod simul facta sint omnia.

Cap. 11. Naturae sacramenta

2.[m] Diem infaustam quo interpositum est inter nos, et Deum Tribunal, hoc est firmamentum liberans quantum gratiae quantumque divini affluxus unicuique admittendum sit, Ecce hic firmamentum mensuram esse gratiae cum in illa spiritus sanctus secundum mensuram donationis Christi dividat singulis prout vult.[129]

Exuberantiss. enim est. etc.[130]

+ Cap. 12. Diffusum in nos Deum, impropria locutio. Sol est perspicua imago divinae intelligentiae. Pallas est quidquid erat et quod est et quidquid erit infinitum etc. et statim dicit Pallas significat illam sapientiam in qua omnia condita sunt.

Cap. 14.[b] Platonem vero cum Ioanne.[131] 718v

Tom. 3. cap. p.° Monadem in multitudinem diffusam, impropria locutio.

+ In principio creavit Deus Caelum, et terram in materia etc. negat caelum p⟨rim⟩a die creatum sed solam materiam.

+ [c] non est firmamentum ut habet vestra traditio hic versionem communem notat Mang.[132] etc. Platonici vocant animal mundi.

---

[a] "menacissima": sic, for "mendacissima".

[b] Cap. 13 is referred to.

[c] The interruption is in the ms.

---

[129] Discussion of the spiritual value of the number two and of the second day of the Creation.

[130] The reference is unclear.

[131] The context is Giorgio's Neoplatonic interpretation of Io 1.

[132] It is not clear who is meant with "Mang". Giorgio referred to Maro, that is, Virgilius, *Aen.* VI, 726-27.

Cap. 4.[133] Sed eandem partem acquilonarem etc. ubi patefacientes Filij Eloim severe indicant quid sibi velit, sequitur ut timorem illum demonibus et hominibus[a] quem postea explicant de timore filiali.[b]

+ Caelum empireum est rerum spiritualium ac divinarum primum Angelicam Divinaque[c] naturam redolens etc.[134]

Omnia decima nescio quid divinum habentia.

7. Mobile primum, usque in finem capitis etc. sunt omnia Apocripha.[135]

719r Stellae influunt bonum etc. totum caput suspectum praecipue quod à sole influat ferventem Charitatem qua[d] infra dicit esse formam omnium virtutum, eo videtur locutus de Charitate supernaturali à Mercurio fides, et licet dicat quod tantum disponit tamen falsum est quod ad supernaturalia disponit.

8. Mercurius in Physica, et Metaphisica, ac Theologia supremus.

9.[136] Qui male concupiscit id facit ex inebriante materia sed cum materia Caelorum[e] sit ab alteratione semota non inhebriat neque subvectit. hic culpam peccatorum congerit in naturam.

Tom. 4. + In hoc Tomo usque ad cap. X. plurima quae a Mathematicis de iudiciaria dicuntur affert, et applicat Choris Angelorum.

Cap. p.° Si veram deponit Paulus.

Motio primi mobilis est immediate à primo movente. videtur dicere esse immediate immediat⟨issi⟩me supposito, quod est contra doctrinam Patrum dicentium Angelos movere Caelos quod etiam infra repetit.

719v Primum mobile suo motu purgando tamquam nota fullonum incendit, hoc etiam repetit in fine capitis, hanc autem purgationis et incendium applicat ad eam qua seraphini purgant et incendunt.

---

[a] The interruption is in the ms.

[b] In the margin: "6".

[c] "Divinaque": sic, for "Divinamque".

[d] "qua": sic, for "quam".

[e] In the margin: "+".

---

[133] Like God descends through three orders of angesl, we may ascend to Him through the same orders.

[134] For another hetrodox interpretation of the "empireum", see ch. Steuco.

[135] Giorgio *1525*, f. 44r: "Quod planetae, aut stellae operentur in inferiora bonum vel malum".

[136] Discussion of astrological view of the universe.

Cap. 2. Totum caput est superstitiosum maxime favens et iuditiariae, et superstitionibus hoc ipso quod virtutes ordinem[a] Angelorum applicat caelestibus corporibus, quod facit per plura capita.

Cherub. ab ipsa Palade et divina sapientia.

Manifesta est dispositio quem[b]

nascentis alicuius horoscopis.

Accademicorum, imo divinorum hominum dogma. accademici autem gentiles erant, quare male sonat licet etiam Plato divinus dicatur tamen non est amplianda locutio.

Cap. 3. Dicit Evang⟨eliu⟩m à Ioanne hebraice scriptum, quod falsum est.

Cap. 5. Lex saturnia, divinissima, et que sequunt⟨ur⟩ licet legem susceperint a Deo immediate non tamen Saturnus excluditur cum legem susceperint de loco et mensura divinitatis quae bona dicitur cui respondet Saturnus, et Intelligentia // à quo loco licet saturni affluit 720r
requies peccatorum remissio, et exuberantia illa quae dicitur iubileus.

Qui nascuntur sub Saturno et silentio delectantur et sunt firmi, ea solidi consilij favent iuditiaria.

Infra Saturnus dat fidissimam amicitiam sapientiae influxum ad imperium obtinendum. favent Iudiciariae plura etiam infra habet in hoc genere.

Diffundit Saturnus Deiformes habitudinis[c] temporibus ipse dicatis. Haec videntur esse supernaturalis,[d] quae à caelo non dantur.

Saturnus saturnios suos Deiformes facere studet, legem Christi saturnia vocat sic[e] saturne Religioni etc. est à veritate ad fabulas convertere iuxta illud Apostoli.

Cap. 6. Cum Saturnum cum S[anctissi]mis Dei sedibus etc. fa[ci]le Iovem dominationibus comptabimus.[137]

Ille homicida[138] etc.

Canales Deiferos impropria locutio.

---

[a] "ordinem": sic, probably for "ordinum".

[b] "quem": sic; in the ms. the text continues on the following line.

[c] "habitudinis": sic, probably for "habitudines".

[d] "supernaturalis": *sic*, for "supernaturalia".

[e] The interruption is in the ms.

---

[137] The Censor quotes the first lines of this chapter.

[138] That is, Satan.

Cap. 7. favent Iuditiariae

A Iove est religio et Pietas.

Sydus Iovis disponit corpus dominationes animam ad supercaelestia dona.

Iupiter facit magnos nobiles preclaros, infra etiam repetit.

720v Benignum Iovis sydus inducit ad leges observandas, et Iovis sydus dat pietatem, et Iustitiam.

+ Et infra praestat fidem in Deum à quo divinis Charismatibus etc. hic autem est error maximus.

Cap. 8. Et tota applicatio dominationum ad Iovem superstitiosa est.

Imperator Deus quod facit per virtutes Angelicas tamquam ministros idem facit per mortem tamquam instrumentum. quod est Mars et Iupiter etc. efficit Mars vi sua ignea bellantibus praestat quod etiam

+ Moses praestabat populo suo bellanti brachijs in Cruce extensis.[139]

Mars felices facit Iudiciaria.

Hinc per igneas virtutes etc. usque ad Carmina.[140]

Inter caelestia Martialis favor inter supercaelestia virtutem vigor in ter divina gratia Dei etc. Mars si solus Anime disponit. 2.° Iuditium quod etiam infra aliter explicat.

Cap. 10. Viget hic Martis fervore et Iovis benignitate Iudiciarium.

Cap. 11. 12. 13. Quaedam sunt quae Iudiciariae favent.

Michael et supra caelestis sacerdos praesidens Mercurio plurima etiam sunt quae iudiciariae favent.

721r In fine favet Iuditiaria.

Quo ordine etiam Angelicae mentes succedant etc. plurima sunt valde impropria dum Angelicos ordines caelis accomodat et quibus multigenis in occultissimis sacramentis etc.

16. Venus superior continens divina et spiritualia etc. et miscet sacra[a] prophanis. Venus praesedet intactae fortunae.

19. Romani sacramenta mamonae etc.[141]

---

[a] After "sacra": "ph", crossed out.

---

[139] Ex 17: 10-13.

[140] Giorgio *1525*, fols. 55v-56r: a quote on the qualities and influences of Mars.

[141] Giorgio *1525*, f. 76r: "Romani autem et sacramenta, et subordinatam proprietatem ipsius Mamonae non advententes, ut sibi accessirent ausi dominatorum, templum in monte adventino Iovi Ammonio dedicarunt, idest Deo Ammonio ab Ammo, qui Mamona dicitur".

20. Iovem accipere semper faustum est.

24. Habet à bono saturno ut illusiones expellat.

25. Si vero ad exercitia humana etc. usque ad finem nimis est Iudiciarium.

Multa Iudiciaria habentur.

30. Accipiat lapidem, et herbam sallae illius etc. que superstitiosa sunt.

31. In eodem genere quaedam superstitiosa habentur.

Rosmarinus hedera etc. sedant hominem dilectum Deo et hominibus propter causas non multis cognitas et alia similia de fuga Demonum.

Tom. 5. cap. 6

+ Inter recondissima haebreorum arcana hoc celle//berimum habetur quod una est prima omnium creaturarum etc. et plurima de hac creatura habet que ad Arrianam heresim accedunt que filium nobilissimam creaturam visam patribus fingebat infra. Haec contristentur caelorum reginae etc. ubi dicit offitium illius primae creaturae competere B.V. 721v

Quicunque ille facerit aut Angelus, aut vir Angelicus etc.

Cap. 13. Particulares animae nostrae replesse[a] spheras et alia quaedam habet à Platonicis accepta, quod animae praeexistant ante compositum in Caelo.

14. De animabus autem nostris etc. usque ad finem quaedam habentur quae Iudiciariae et falso dicta sunt.

17. Traditionem vulgatam dicit diminutam non longe à fine.

Tom. 6

Cap. i.

Sed et ipsum fabricans solemnissimo accersito collegio,[142] explicat illud faciamus hominem etc. dictum esse à Deo Angelis, quod acerime reprehendit S. Basilius hom. 9.[143] in S. Io. Chrisostomus. homilia .8. in Gen.[144]

[a] "replesse": sic, probably for replevisse".

[142] "Sed et (...) accersito collegio": quote from Giorgio.

[143] Basilius *1950*. See also PG 29, cols. 187-208.

[144] PG 53, cols. 69-76.

722r Cap. 4. Haec omnino aspernanda[a] est huiusmodi etc. favet physiognomiae Iuditiariae.

In manibus hominum signatum etc. explicat hoc dictum Iob.[145] Chiromantia, docens non esse alienum à debita pietatis[146] physiognomiae et Chiromantiae devinationi operam dare, et videtur notare explicationem communem aliorum.

Cap. 9. + Sed melius ducuntur illustrationes, notat vulgatam editionem.

15. Christus non minus [Faus][b] quam duobus uxorem.[147]

20.[148] sumpsit etc. male sonans locutio.

Quaedam docet quae Iudiciaria sapiunt.

23. Fortunatum opus à Marte.

24. In fine quaedam docet Iudiciaria.

26. Regulas insuper etc. pertinent ad iudiciariam.

27. In fine sunt iudiciaria

+ Cuius gradus interdictus fuit Adae omnibus alijs concessis non hoc methaphorice explicet Ade peccatum.

Tom. septimi

Cap. 4. post principia de acqua Baptismi etc. super hanc petram etc. et plura.

722v + Cap. 7. Non in illo Paradisi non sunt ligna vegeta et videtur hic litteralem sensum destruere.

Pro quo mendosa traductio habet.

edictionem vulgatam notat subdit quod traductor noster etc.

10. Circa medium pro quo nos habemus nescio quo sensu interpretatum emisarium videtur.[149]

---

[a] "aspernanda": sic, for aspernenda".

[b] "Faus": sic, probably a mistake by the scribe for "factis"; see the note to this quote.

---

[145] Iob 37: 7.

[146] "pietatis": sic, for "pietate".

[147] In Giorgio, comparing "uxorarium sacramentum" with "regnum coelorum": "Hinc et Christus omnium dux, et doctor non minus factis, quam verbis uxorem sumpsit, qua omnes nos generavit: et de qua in Apocalypsi dicitur: Et uxor eius praeparavit se".

[148] Ch. 20: "Correspondentia qualitatum cum planetis et octavo coelo".

[149] The interpretation of Lv 16: 8-10.

12. His aquis sensibilimus[a] renascimur in conspectu hominum, aut in faciem Ecclesiae, sed in conspectu Dei nascimur alijs aquis etc.

Hec dicuntur aquis Baptismatis, quae malum sensum possunt habere licet etiam in bonum sensum possint explicari commode.

14. Et non flavius Dorex[150] ut habent mendosi codices ita ut habet editio vulgata.

19. Sed melius iuxta veritate⟨m⟩ litterae, et hoc dicendi genere frequentissime utitur quasi editionem vulgatam notans.

21. Cum non terrestris, sed caelestis sit ille hortus plantatus à caeli Agricola et in terra hac fecullenta etc. ubi videtur historicum, et litteralem sensum de terrestri paradiso gare[b] quod etiam prosequitur paulo inferius.

In quo Paradiso ne dum homo, sed etiam Angelus collocatus fuit, 723r
hucusque Hieronimus quem ad verba adduxi ubi rursus ait Paradisum ante mundum conditum.

22. Quae si secundum verum sensum etc. uti annagogicum sensum pro litterali accipit.

Anima rationalis est aquea.[151]

23. Homo in anima potissime, et in semine aqueus est quae[c] metaphorice.

28. Vel veritatem litterae sequendo et infra non significat tran[d] ut in traductione nostra.

32. Quamvis traductio nostra.

Quam immunditiam et trahunt etc. sunt iuditiaria vel superstitiosa.

33. Ut habet traductio nostra.

To. octavi

Cap. p⟨rimu⟩m ludens larga licentia notat vulgatam editionem.

5. Ad profectum enim sapientie etc. sunt multa superstitiose dicta de anima.[152]

---

[a] "sensibilimus": sic, probably for "sensibilibus".

[b] "gare": sic, for "negare".

[c] The interruption is in the ms.

[d] "tran": sic; the interruption is in the ms.

---

[150] Ecl 24: 41.

[151] Giorgio *1525*, f. 148v: "(...) ut sit capax aquae sapientiae salutaris".

[152] Discussion of Platonic and Pythagorean views of soul.

7.[153] Immittit sed melius movatur licet veritatem litterae salvare co-
723v netur, tamen alius sen-//sus est exquirendus ut habet veritas litterae.
Ultimo sed melius diceretur sim qui sim.[154]
Et quaedam de Plantis superstitiosa habet.

De his hactenus

4

Lorenzo Valmarana,[155] Inquisitor of Adria, to Card. Giulio Antonio Santori, in Rome (Adria, 4 May 1592)

ACDF, SO, *St.st.*, GG.1.a, fols. 118r-v, 123v
(autograph)

118r (...) dirò ben questo che vi è una Cassa de libri rinchiusi et per inventario in una cassa posta nel Con⟨ven⟩to nostro: i quali per quanto odo da Mons⟨igno⟩r R.^{mo} sono libri non solo sospesi ma proibiti, è de questi ne hà l'inventario sua S. R.^{ma} et erano del p. Inq⟨uisito⟩re defunto: per il che humilmente suplico, che da questo sacro Tribunale mi sia imposto quello si hà da fare de sopradetti libri: Avisando anco la S.V. Illma che sono alcuni, che tengono quell' libro intitolato Armonia mundi sospeso, è dicono essergli stato concesso dall'altro p.
118v Inq⟨uisito⟩re però starò io ad aspetare grato aviso et ordine // per pottere mostrare à Mons⟨igno⟩re R.^{mo} la deliberatione. di V. S. Illma è di questo supremo Tribunale. (...)

123v Lendinara
Del Padre Inq⟨uisito⟩re di Adria
De' 4. di Maggio 1592
Ric⟨evu⟩ta à 15. (...)

---

[153] Discussion of angels.
[154] Ex 3: 14.
[155] Lorenzo Valmarana; BIOGR.

Avvisa che vi è una cassa di libbri prohibiti, et che Alcuni tengono il libro intitolato, Armonia Mundi, con licenza dell'Inq⟨uisito⟩re passato, onde desidera ordini di quel che hà da fare.[a]

5

Girolamo Giovannini da Capugnano[156] to Card. Federico Borromeo,[157] in Rome, and Drafts for an Index Decree and for a Reply to the Letter (Dalmatia, before 12 February 1594)[158]

ACDF, Index, *Protocolli*, K (II.a.9), f. 239r-v
(copy)[159]

Il P. fra Girolamo Capugnano dell'ordine de Predicatori maestro, 239r
et al presente Commisario e Visitatore nella Dalmatia per il suo Padre generale ha emendato, et corretto l'Armonia et li Problemi di Francesco Giorgio (...) Et desiderando egli che questi libri stampare si possano, et sapendo, che costi in Roma per li molti affari le dette correttioni veder non si possano fuorché doppo molta longezza di tempo si prega humilm⟨en⟩te V.S. Illma et R.^{ma} à voler degnarsi di restar servita, che in Venetia il P. Inq⟨uisito⟩re, et il .P. Gabrielle Bissiola,[160] overo il .P. Mario Beringucci[161] Gesuisti possono rivedere queste correttioni. Et quando non ci potessero attendere, che il sudetto padre Inq⟨uisi-

[a] "Lendinara (...) fare": annotation.

[156] Girolamo Giovannini; BIOGR.

[157] See the original of this letter in ACDF, Index, *Protocolli*, M (II.a.11), f. 193r-v.

[158] The date is deduced from ch. The Organization of the Index, sect. VII, doc. 9, f. 98r.

[159] Original in *Protocolli*, M (II.a.11), f. 193r-v, but without the reply by the Congregation.

[160] Giovanni Gabriele Bisciola, SJ (Modena, ca. 1538 – Ferrara, 8 January 1613), entered the Order in 1555; he was rector of several Italian colleges; author of *Epitome Annualium Eccesiasticorum Caesaris Baronii* (Venice 1603); he also translated the *Martyriologium Romanum*.

[161] Mario Beringucci, SJ, died on 27 May 1604; see Fejér 1982, p. 22.

to)re à chi li parerà sufficiente, et il .P. Croce.[162] Preposito di detti Gesuisti in Venetia, possano dar tal cariga a che eglino tinerano buono de suoi padri. et cosi li detti libri essendo da questi revisori approvati per bene ritocchi, et acconci possansi stampare pertanto ancora gl'altri ordini sopra ciò fatti.

Committatur Patriarche et inquisitori

Die xij februarij 1594 Lectum fuit et Decretum quod inquisitori Veneto transmittatur Copia huius Memorialis, et per litteras committatur eidem, ut cum interventu R.^{mi} Patriarchae eliget idoneos Censores qui examinent suprascriptas Censuras quibus examinatis, et ab eodem inquisitore approbatis imprimi poterunt.

239v Vien supplicato a questa Congregazione del Indice di dar licentia per stamparsi in Venetia alcuni libri corretti dal Padre fra Girolamo Capugnano, sicome nel incluso memoriale li contiene, percio questi Illustrissimi Signori mia[a] Colleghi considerando quanto sia desiderata da molti la correttione di quelli, e lodando in cio il zelo di questo bon Padre hanno determinato che V.S. con l'intervento di Monsignor R.^{mo} Patriarca faccia rivedere detti libri e censure diligentemente a persone docte e zelanti conforme alle regole del indice approvandole permetta che si stampeno cosi corrette et emendate e da lei eppurate, dandone il tutto aviso alla Congregazione mi raccomando alle sue [...] N.S. Iddio la contenti di Roma li 12 di Febbraio 1594

DVPR

Come fratello il Cardinale di Verona

[a] "mia": sic.

[162] Giacomo Croce, SJ; after 1570 he taught theology in Milan; Censor in Venice, where he examined, among other works, Boccaccio's *Decamerone*; cf. ACDF, Index, *Diari*, 1, f. 48r. It is unclear whether he is the Giacomo Croce who died on 15 December 1637; see Fejér 1982, p. 62.

6

Bartolomé de Miranda, *Ex litteris P. Miranda* (Rome, ante 7 June 1597)[163]

ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13), f. 379r-v
(copy)

(...) 379r

Problema Georgij 42 mulier non fuit ad similitudinem Dei.[164] (...) 379v

7

Anonymous, *Censurae* of *De Harmonia Mundi* and *In Scripturam Sacram Problemata* (Perugia),[165] ante 23 December 1597)[166]

ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13), fols. 652r-659v[167]
(copy)

Censurae In operam Fratris Franc⟨isci⟩ 652r
Georgij de Armonia Mundi[168]

Cantico p.° Tono[169] .2. cap. 13. car. 37. Praecedens autem Daemoniaca, usque ad, rationibus probare iudicabat.[170]

---

[163] Bartolomé de Miranda died on this date; cf. BIOGR.

[164] See Giorgio *1574*, p. 6.

[165] See f. 638r: "Censurae ex Inquisitione Perusina".

[166] See the letter by Vincenzo Castrucci, Inquisitor in Perugia, to Paolo Pico, dated 23 December 1597, in ACDF, Index III.1, f. 198r: "I libri Censurabili vanno per ruota, da Censuratore à Censuratore, et da Classe a Classe, se ben' prima sarà dato un' libro composto da un' francescano à fran⟨cesca⟩no, come Giorgio Veneto; che così qua si è fatto". It was probably sent in to Rome on a later date; see the introductory note to ch. Fuchs, doc. 12.

[167] The text is part of a collection entitled "Censurae ex Inquisitione Perusina" (Index, *Protocolli* O, fols. 638r-682v); for a brief description, see the introductory note to ch. Fuchs, doc. 12. There is no evidence for assuming that the *censurae* by Perugia were in some way commissioned by the Roman Congregation.

[168] See Giorgio *1525*. Recall that the work is divided in "Toni".

[169] The work is divided in "tones", that is, musical notes.

[170] Giorgio *1525*, fols. 37v-38r: "Praecedens autem daemoniaca nuncupatur: quia de terrenis est: et quia suggesta ab iis inferioribus intelligentiis: quas Marcus Tullius lares, Apuleius modo lares, modo genios, Alii vero daemones appellant: qui continentur infra lunarem or-

Cant.° p.° Tono 5 cap. 14. Nomina quippe vocat, usque ad sapientes exponunt, deleatur.[171] In eodem cap.° paulo inferius De animabus autem nostris, usque ad finem capitis.[172]

Cant.° 1. Tono 6. cap. 4. Nec omnino aspernenda est huiusmodi doctrina usque ad, correspondentia procedit inclusivè.[173]

Capite sequenti. S. V. Et lapidum vita, quibus essendi, usque ad, diligentia perquisitus.[174]

Tono 7. cap. 32. in fine capitis ubi habet, Unde Topica videtur omnino illa etc. usque ad finem.[175]

Tono 8. cap. 5. car. 169. ut Pythagorei dicunt etc. usque ad, vel croceum etc. inclusivè.[176]

Cantico 2.°

Tono 2.° cap xi. fol. 209. prope principium, Nec opinor, usque ad sublevatum fuit.[177]

T. 2. cap. 14. fo. 211. prope principium, sed aerem effeminatum Iunonem, usque ad inferiorem aerem ingressae etc. inclusivè.[178]

---

bem, circa rerum terrenarum intelligentiam versantes. Hinc Graeci tam Peripatetici, quam Platonici ipsum Platonem divinum, Aristotelem vero daemonem vocavere: quia illi semper cura fuit, et de divinis tractare: et ab eis addiscere: qui a divinis oraculis susceperant: Hic autem propriis viribus innixus ea tamen admittere voluit: quae suis sensibus et rationibus probare iudicabat".

[171] Giorgio *1525*, f. 95v: "Nomina quippe vocat non corporalium stellarum, sed intelligentiarum praesidentium: ut nonnulli sapientes exponunt".

[172] For Giorgio's heterodox psychology, see the introduction to this chapter.

[173] Giorgio *1525*, f. 102r: "Nec omnino aspernenda est huiusmodi doctrina, quae non ex superstitione, sed ex partium omnium harmonica correspondentia procedit".

[174] See Giorgio *1525*, f. 103r, where the occult life of stones and metals is discussed.

[175] The reference is not correct.

[176] Giorgio *1525*, f. 169r: "(ut Pythagorei dicunt) quia in descendendo anima induit naturam illarum intelligentiarum, sicut lux videtur suscipere colorem vitri, per quod transit rubeum, coelestem, viridem, aut croceum".

[177] Giorgio *1525*, f. 209r: "Nec opinor hoc intelligendum de exaltatione corporis quando in ligno appensum a terra, & monte in quo fixa erat crux sublevatum fuit".

[178] Giorgio *1525*, f. 210v: "Sed aerem effeminatum Iunonem (quia mortales iuvet) appellarunt: Sed aerem inferioris virtutem, qui lunari luce illustratur, Latonam dixere a latendo, quia latere facit, & oblivisci animas eorum quibus institutae erant, antequam lunarem orbem descenderent: ut videantur, tamquam tabulae rasae in hunc inferiorem aerem ingressae".

T. 2. c. 18. fo. 217. Nec minus id procedit, usque ad Dissensio exoritur.[179]

Et paulo inferius, hinc dictu mirabile, usque ad tandem amovebit.[180] 652v

Et ibidem auferens forsitan ab hominibus, usque ad particularem tutelam etc.[181]

Et ibidem, et cum dignabitur etc. usque ad illud millenarium.[182]

Tono .4. cap. 9. fo. 259. Nec tamen Deus creat poenam usque ad, ex ipsius natura mala est. etc.[183]

Et infra eodem loco, Unde quia plus aequo, usque ad illud intumuit dicens etc.[184]

To. 5. cap. 4. fo. 270, quod homo non renascitur per aquam, usque ad semen illud divinum. etc.[185]

Cantico 3

To. p.° cap. 2. fo. 3. Qui animarum varias dispositiones, usque ad consequentur de hominibus inclusivè.[186]

To. eod⟨em⟩ cap. 5. circa medium deleantur verba illa [videlicet] Temperaturque ipsum corpus, et mutatur in naturam spiritus.[187]

---

[179] Giorgio *1525*, f. 217v: "Nec minus id procedit ab animis, qui si ab eodem fonte procedunt, transeuntes tamen per diversa media (ut Pythagorei, & Academici autumant) diversas induunt naturas, & inclinationes: unde dissensio exoritur".

[180] Giorgio *1525*, f. 217v: "Hinc (quod dictu mirabile est) etiam intelligentias ab eis, quos tuentur, tandem ammovebit".

[181] Giorgio *1525*, f. 21v: "(...) auferens forsitan ab hominibus, & regnis (ut aliquibus placet) omnem particularem tutelam (...)".

[182] Giorgio *1525*, f. 217v: "Et cum dignabitur Princeps habere de nobis tutelam immediatam, tunc forsitan devenient gentes ad illud millenarium (...)".

[183] Giorgio *1525*, f. 259r: God did create evil inasmuch as He created matter, which is essentially bad.

[184] Giorgio *1525*, f. 259r: "Unde quia plus aequo fuerat donatus primus apostata, superbia grandi intumit dicens".

[185] Giorgio *1525*, f. 270v: "(...) quod homo non renascit per aquam, & verbum sacerdotis, quae sunt sacramenta, & exteriora signa eorum quae Deus in internis operatur, sed per semen illud divinum".

[186] See Giorgio *1525*, f. 3r, discussing the correspondence between the dispositions of the human soul and planetary influences.

[187] Giorgio *1525*, f. 5v.

To. 3. cap. 3. Principium capitis, cum autem viderit, usque ad 3.am lineam ei invideret. etc.[188]

To. 5. cap. 2. circa medium, Ego vos elegi. 12.m usque ad duae aquae simul. etc.[189]

Cap. 4. Nam secundum Platonicos, usque etc. animae vehiculum nuncupant.[190]

653r Cap. 5. Qui alium, et alium, usque ad, in speculo supremo.[191]

Cap. 8.[192] Princ(ipiu)m capitis deficiens, usque ad à quo dissentiunt.[193]

Cap. 100.[a] Si autem ad hanc conversionem, usque ad afflictionem.[194]

To. 7. cap. 1. sed transmutatum in naturam spiritus etc. usque ad Corpore Mosi etc.,[195] et circa finem huius capitis, nec ab his, ut secretiores Theologi, usque ad, ut ipsi autumant.[196]

Cant.o 2. ton. 5. cap. 4 prope finem, si autem quis fide usque ad virtutem ipsius etc. inclusive.[197]

---

[a] "100": sic, but actually the reference is to ch. 8.

---

[188] Giorgio *1525*, f. 32v: "Cum autem viderit Angelus expressiorem imaginem, & maiorem perfectionem in homine, quam in seipso, hinc forsitan sumpsit, unde ei invideret".

[189] Giorgio *1525*, f. 52v: "Ego vos elegi duodecim, et unus ex vobis diabolicus est, in spiritum videlicet diabolicum per suam iniquitatem conversus, & secum mitus, (...) Commiscentur enim hi spiritus sicut aqua et vinum, vel duo vina, aut duae aquae simul".

[190] Giorgio *1525*, f. 53v: "Nam secundum Platonicos ducit secum corpus aethereum ex quinta (dicunt) essentia confectum: quod animae vehiculum nuncupant".

[191] Giorgio *1525*, fols. 52v-53r: "(...) qui alium & alium sibi in dies comparat custodem, prout conscendit de virtute in virtutem, quousque perveniat ad claram visionem Dei in speculo superno".

[192] Notice that the chapter is in "Tonus VI".

[193] Giorgio *1525*, f. 61r: man is different from God because he sinned, but he may return to God by penance.

[194] See Giorgio *1525*, Tonus VI, cap. VIII, f. 61v: "Si autem ad hanc conversionem quae praesupponit recessum & ieiunium ab omni illicita voluptate sequatur dolor & afflictio".

[195] Giorgio *1525*, f. 69r: "sed transmutatum in naturam spiritus, iuxta illud Apostoli: Seminatur quod animale, surgit quod spirituale. Ideo et reductus innuitur Thadeo in ditionem Michaelis qui constitutus est Princeps super animas & spiritus suscipiendos. Et haec disputatio illa, & alteratio, quae ab eodem dicitur facta cum diabolo de corpore Mosi".

[196] See Giorgio *1525*, f. 70r, about the transformation of the soul after death, based on quotes from Hebrew texts, Paul and Plato.

[197] Giorgio *1525*, f. 270v: "Si autem quis fidem non adhaeret, suscipit quidem sacramentum, sed non rem aut virtutem ipsius".

In problemata Franc⟨isc⟩i Georgij
quae castig⟨ation⟩e indigere videntur
Tomo p.° sect⟨ion⟩e 1. Probl. 3.°

3. Adam non peccasset, si ei lex data non esset de fructu non edendo, quasi vero [secus] peccare non posset, cum lib⟨er⟩o foret arb⟨itri⟩o, in utramque partem etc.

5. Regnum caelorum Patribus promissum non fuit.

7. Character, quem Christiani suscipimus, est lumen illud, de quo dicitur signatum est etc.

8. Io. Bap⟨tist⟩a fuit par Angelis. Christus profert Io. Bap⟨tist⟩ae minimum in regno celorum idest minimum inter eos, cui postquam verbum caro factum est, divinitas communicata est.

9. Patres antiqui participes fuerunt solius Spiritus S⟨anct⟩i nec ad filium pervenerunt, hinc maior est illis, qui minor est in regno caelorum etc.

16. fortè consumpta fuisset in Israel Virtus salvandj nisi peccassent etc. 653v

19. Peccatum primi parentis, quo inficimur, est peccatum in Spiritum Sanctum, ipse enim introductus fuit in Paradisum voluptatis, quem Paulus vocat seculum futurum quo deveniens homo, si peccat, impossibile est ipsum, (ut Paulus ait) in poenitentiam relevari

Sectione 2ª

Quom⟨od⟩o verbum caro factum est. An immutatum est in carnem exinanivit seme[t]ipsum etc. formam ser⟨vi⟩ accipiens. an sensus est, et verbum fuit in carnem etc.

57. Vera fides consistit in firma inhaerentia, credulitate, et unione cum Deo etc. ubi videtur tollere fidem informem, aut quod haec non sit vera fides à Deo infusa etc. Et infra. Nec quispiam mirabilia aliqua operari potest nisi Deo, et capiti Christiano ad[hae]reat [sed] contra, quia etiam mali miracula faciunt.

76. Rationes naturales sunt superstitiones quaedam hominum intellectum magis implicantes, quam illustrantes etc.

An Spiritus Sanctus mera substantia (contra peripateticos) suscipit magis, et minus. An ipse unicus est divisibilis in partes, quod quantitatis continuae proprium est.

Sect⟨i⟩o 3

89. Michael conatur corpus nostrum in naturam spiritus transmutare

654r 95. Christus devicto hoste in p.° conflictu s⟨cilicet⟩ in deserto, coepit esse caput Ecc⟨lesi⟩ae iuxta illud col. 2. Ipse est cap. corpus Ecc⟨lesi⟩ae etc.

101. in Paradiso voluptatis et alij fuerunt, omnes s⟨cilicet⟩ qui gustaverunt virtutes seculi venturi, illhuc intravit Moyses, et alij Prophetae. Hebraei, enim Paradisum voluptatis seculum venturum vocant. Error eorum qui illic peccant per paenitentiam irreparabilis est, sed remedium passionis

Christi ad delendum opus esset. Ubi Paradisum terrestrem iuxta literalem sensum negare videtur.

102. Status paradisi voluptatis est sublimis, et caelestis, nec terrestris, ut aiunt etc.

103. Paradisus voluptatis est ob⟨iectu⟩m solo intellectu percepibile. Mulier, ut mulier, non est capax beatitudinis, i[mo] materialis, et passivum quoddam.

Mulier non fuit in Paradiso, nisi per viri concomitantiam.

124 Tribulationibus caro inimica castigatur, et spiritui subijcitur, adeò ut in ipsum tempore suo immutari possit etc.

Bona hac regula distribuuntur, ut potentes temporalibus priventur aeternis, iuxta illud [fili] recordare quia [rec.] 6 [7.ª] etc.

135. mansiones [4.ªᵉ] d. p. [...] sunt varijs fontes particulares, è quibus emanant animae, quamvis unus sit fons primarius Deus etc.

149. Christus per aquam nos regeneravit, quae non est haec elementaris, sed ea, quae supra caelum est.

654v 166. Amor intensior [in] D. Io. fuit partim ex natura, partim ex industria acquisitus etc.

130. Arbores s⟨cilicet⟩ vitae. scientiae boni, et mali, idem sunt, diversis tamen vocatis propter varios effectus etc. nisi mysticè intelligatur.

171. In rerum divinarum cognitione David Salomonem excessit.

188. Non vult filius dei orationem in ipsum dirigi, cum et ipse pro nobis oret. etc.

Ecclesiae [columnae] coeperunt servire Mammonae, vendicantes sibi temporalia contra legem, et Evang⟨eli⟩um et ideò eis manifestata non est virtus nominis Jesu etc.

210. In singulis tamen horis quolibet die mutantur Angeli custodes.

220. Christus obtulit se ipsum coactus divino decreto.

225. Maximus Christi dolor fuit per accidens, quia s⟨cilicet⟩ videbat se pro ingratis pati, quod nullatenus volebat, et hac, ut reor, ratione rogavit patrem, ut transferretur ab eo calix, cum tot videret ingratos, etiam Apostolos.

241. Christus secundum partem inferiorem doluit, non superiorem, nam portio superior non dolet iuxta Plotinum, quem omnes ferè doctores sequuntur

De Christo Iudice

280. Sicut potest mutari sententia, potest etiam mutari tempus iudicandi.

285. Purgatorium habet in sacris litteris, ubi dicitur gen[...] etc. Posuit in Paradiso voluptatis Cherubim cum [...] [...] sig[n]at poenam peccatorum, cum Paul. 1. Cor. 3.[198] Uniuscuiusque // opus quale 655r
sit ignis probabit, non utique ignis hic etc. sed animae conveniens erit etiam post mortem etc.

287. De capillis etc.[199]

292. An corpus Christi post resurrettionem transmutatum fuit in naturam spiritus, de quibus spiritibus propheta canit, Qui facit Angelos et spiritus.

294. Quomodo Christus mortuus descendit ad Inferos? An descendit vitualiter tantum, in tali enim loci distantia est, in quantum virtus eius extendi potest. An platonicos imitantes dicemus, quod anima illa descendit cum corpore caelesti, quod ipsi vehiculum animae vocant, quod corpus quamvis caeleste admittit etc.

299. Quod Iohannes absolutus erit à morte usque ad Christi adventum secundum, clare habetur in Evang⟨eli⟩o.

161. Elias, qui corpore in spiritum moto caelum ascendit, non est credendum, ut redeat ad statum mortalem.

300. An forsitan Christus non rogavit pro Iudeis, iuxta illud, non pro mundo rogo etc.

---

[198] I Cor 3: 8.

[199] Giorgio argued for the spiritual resurrection of man, thus denying the presence of hair, bones etc. See also doc. 11, f. 772r.

310. Parvuli non baptizati potuerunt renasci baptismo Flaminis, et illa aqua sufficit ad salutem.

311. Post millenarios 6 laboris, succedit millenarius sabbatarius, ubi quaerit, an homines servient tunc gratis, an reddenda sit illis mer-
655v ces, cum tum iudicium uni-//versale sit factum, an alterum fiet de his iudicium, nescio quid hic sibi velit: videtur enim approbare millenarios iam explosos etc.

326. An beati sint in quiete, quaerens [etc.] concludit demum quod [pro]ficiunt, et quod puerorum animae in praesentia [pro]ficiendo ascendunt sicut sol ad meridiem donec occurrant ad et. plen. Christ[...] Eph. 4.[200]

337. Collocantur ne animae beatorum in choris angelorum? Respon[det]: An descendens anima in corpus, ut Phytagorae placet, inducit naturam illius chori, per quem transijt, sicut radius solaris per vitrum coloratum transiens inducit colorem vitri illius etc.

Deinde subdit quod sunt multo plures adhuc Angeli ex⟨tr⟩a novem choros, demum concludit ad omnem ord⟨ine⟩m et exercitum Angelorum revertentur animae, per quos transierunt, aut à quibus favorem susceperunt.

349. In beatis mutantur custodiae, et officia iuxta illud, Ecce qui serviunt ei non sunt stabiles, et semper proficiunt, quia in Deo semper aliquid novi cernunt, nam licet sint in ter⟨min⟩o quoad obiecti, non tamen quoad obiecti immensitatem etc.

352. Maxima iactura est mentem perdere, quia perdens eam amplius recuperare non potest. iuxta illud Heb. 4.[201] Impossibile est eos, qui sem⟨el⟩ sunt ill[...].

656r 353. Peccatum per malitiam est irremissibile per poenitentiam, quia est in spiritum sanctum, ideò perdens mentem renovari non potest. etc.

356. Portiones superiores animarum veniunt ad corpora nostra, sic radij à sole descendunt usque ad nos. Et hoc sive per creationem, ut Ang⟨elu⟩s, sive per productionem, ut alij, iuxta, requievit ab omni opere.

---

[200] Eph 4: 10-13.

[201] Hbr 4: 12.

365. Paradisus delitiarum est omnis locus ubicunque mens nostra introducitur ad secreta Dei, et cum eo oblectatur etc.

161 Corpus gloriosum potest esse pluribus in locis simul imitans naturam spiritus, qui tot in locis esse potest, in quot virtus[a] eius extenditur.

266. Is, qui corpore gaudet gl⟨orific⟩ato, potest illlud iam ab omnibus phisici corporis legibus absolutum, in quam formam maluerit, formare. hinc Christus nunc se palpabilem reddit, nunc tenuem, et subtilissimum ianuis clausis intravit.

368. Fractio panis duobus discipulis Emaus fuit apertio scripturae, quia non fecit Christus miracula, nisi ut necessitas exigebat etc.

371. Ascendendo Christus nullam resistentiam sensit in corpore iam in naturam spiritus commutato etc.

425. Non ineptè dicitur, quod sacerdotis interest pecoris sui multum cognoscere, non forsitan eo modo, quo multi opinantur, ut nisi exprimantur omnes minutiae, quas circumstantias appellant, reus absolutus non sit.

428. Anima à culpa, et reatu absoluta, est ne beatitudine digna? R⟨espondit⟩. Non ne digna est, nisi praeter culpam, et reatum remaneret macula expurganda?

430. De baptismo loquens ait. Neque enim existimo elementa illa 656v
ad rerum corporalium ablutionem ordinata virtutem ad mundandam animam inesse, sed potius reor etc. ipsam aquam in signum esse data sapientiae Dei, et sp⟨iritu⟩s s⟨anc⟩ti.

434. Nemo per circumcisionem iustificabatur, sed ex lavacro evangelico.

De Evangelicis locis abstrusis

450. Vir magis ungitur Chrismate divino, quam Mulier.

465. Quare immundi spiritus carnali cohitu oblectari videntur?

R⟨espondit⟩. An quia et ipsi ex cohitu, et semine humano nati sunt, sicut Academici unà cum antiquis theologis asserunt?

466. An immundi spiritus, cum sint corporei se modo producunt iuxta illud Gen. Inim⟨icitiam⟩ ponam inter te, et illud, semen tuum, et

[a] Segue: "est", crossed out.

illius.[202] Ab his generantur Fauni, et Satyri; quandoque homines, aliquando naturam Demonum penitus sapiunt, et occultantur, ut experimento probatum est.

469. Quomodo Amb⟨rosiu⟩s absens Mart[ini] exequijs interfuit? An quia spiritus à corpore absolutus potest assumere aliud corpus [?] An quia, iuxta Platonicos, spiritus abit cum suo vehiculo, quo forsan modo Abac⟨uc⟩ in Bab⟨yloniam⟩ delatus est.

488. Quom⟨od⟩o sola mulier s⟨cilicet⟩ Maria, potuit concipere, et parere filium. An, ut nonnulli dicunt, quia in ea fuit utraque virtus, feminea videlicet, et virilis.

Tomus .V. De Salomomis dictis

657r § 17. Quae sapientia ab aeterno ordinata fuit? An quando mundi opificium decretum fuit in caelo? nam tunc rerum ideae ordinate fuerunt, ut essent indissolubiles duratione continua, at successiva, iuxta Plat[⟨onem⟩] etc.

69. Si paradisus ille s⟨cilicet⟩ terrestris est, ut quidam garriunt, in terra etc. Paradisus ergo iste situs est in terra viventium etc.

121. Homo omnium aliarum creaturarum, et Angelorum gradum, et dignitatem trascendit, ut arm. 1. 3. disseruimus.

133. Vota Religionis, et Baptismatis eadem sunt, quamvis diversis prolata verbis.

Sectio II de his, quae ad Iob

Satan, qui tentavit Iob, ut nonnulli volunt Hebrei, fuit magnus Samael[203] pertinens ad divinum Tribunal etc.

151. Angeli sancti excitarunt dominum Iesum.

174. Beati absoluti penitus erunt à materia corruptibili, et corporea, ut Pa. in d. seminat[...] corp. a Er. [...] [...] alioquin non possent frui presentia divina, quae tota spiritualis est.

190. Coeli, ut Hebrei asserunt, ex aqua, et igne compositi sunt.

189. Angeli mutantur ab officijs suis, his amotis succedunt alij.

192. Dona gratuita dantur hominibus à Deo solum moralia [...] naturalia.

---

[202] Gn 3: 15.

[203] Samael, prince of the devils in the Cabalist tradition.

189 Approbare videtur Physionomiam, et Chyromantiam in illud Iob. 37. In manibus hominum signa etc.[204]

208. Behemot factus cum homine,[205] an est diabolus, ut aliqui ineptè loquuntur. 657v

214. Behemot initium [viarum], prius productum fuit, habitaculum angelorum, quam angeli. Ipsae autem ideae prius productae sunt etc.

230. Videtur ponere datorem formarum more Avicennae,[206] vel Platonis, et universale reale separatum.[207]

Sectione .3. De Merc⟨ur⟩ij Trimeg⟨isti⟩ Reg[...]

259. Mens deus est in hominibus, hinc nonnulli ex hominum num⟨er⟩o Dij dicuntur.

261. Aliquid hominis damnati salvabit[ur] [idest] mens, Lux enim quae iuxta Io. illuminat omnem hominem, non est aliquid hominis, sed Dei, haec mens ad Deum redit.

Ibi. An mundus est animal unum cum una anima, cuius omnia creata sunt, sicut membra, ut omnes Phi⟨losophi⟩, nec non etiam Theologi nostri sentiunt.

285. Anima nostra conflata est ex omnibus, quae in ipso Deo sunt.

292. .7. moderatores, Portae caeli sunt, ni fallor, 12 signa zodiaci, cur huiusmodi signa portae dicuntur? An quia per illa, tanquam per quasdam partes animae intrant in caelestem patriam, unaquaeque videlicet per signum sibi conforme.

295. Anima infundenda transit per unumquemque Angelorum chorum. Non unus, et idem Angelus, ut opinor, semper uni praeest, sed sicut homo conscendit altiorem gradum, sic altior ei intelligentia datur.

4. Sectione De Placitis Academicorum 658r

Plato divinus dictus fuit, quia discipulus fuit Ieremiae prophetae, ut in Hebreorum monumentis reperitur, quod Angelos asseruit, quamvis nescio quo spiritu id postea retractaverit etc.

---

[204] Iob 37: 7.

[205] Iob 40: 10.

[206] See Avicenna *1977-1980*, p. 493, and in particular Algazel *1933*, pp. 167, 172 and 181.

[207] Plato's doctrine of ideas is referred to.

341. Causa peccati, est ius quoddam cogens, iuxta illud Paulj Ro. 7. Video aliam legem in memb⟨ris⟩ me⟨is⟩.[208]

364. Dolet anima soluta ab hoc corpore corruptibili, quia est unita cum corpore coelesti, quod Platonici vehiculum animae vocant

366. Adam, et Eva prius erant unum, ideò subdit, quod è masculo tracta fuit mulier, quae idem erat cum eo.

367. Deus eos dissecuit, ut ex uno duo fierent.

Sectione V. De abstrusis Orphei Pyt. etc.

409. Orpheus cognoscens quantam vim contineant characteres illi formati ad figuras, et aspectus caelorum, unde provenit virtus operantis, et instrumentorum, dixit, quod si quis operetur per verba, non mutet Hebrea.

De Abstrusis Zoroastris

470. Corpus in terram, de qua sumptum est, revertitur, aut in spiritum, aut in caeli naturam transmutat[ur].

De placitis Academ⟨icorum⟩

364. Dolet anima soluta ab hoc corpore corruptibili, quia est unita cum corpore coelesti, quod Platonici vehiculum animae vocant, alij quintam essentiam.

658v 365. Plato à Mose didicit a princ⟨ipio⟩ masculum, et foem⟨inam⟩ fuisse unum, et paulo post, quod Deus illos dissecuit ob generationem.

477. Non datur gratia ultra naturalem dispositionem, ideo ait Zoroaster non augeri fatum.

478. A Deo nullum malum, nullumve corruptibile procedit iuxta illud, Videt Deus cum [...] et [...] et si qua mala inde veniant, id est ob defectum [...] [Causae], vel ex [...] ubi et communem videtur abijcere expositionem i[n] Amos. 3.[209] Non est malum in civi: quod non [f. D.] de malo poenae.

---

[208] Rm 7: 23.

[209] Am 3: 14-15.

De divinis sectione p⟨rim⟩a

§ .41. Matraton Angelus dicitur esse extra omnem ordinem etc.[210]

Sectio III. De Homine, et eius viribus. [to.] VI.

16. Nostrum discere est quoddam reminisci, aiunt Academicj, negant Peripatetici habentes hoc pro inconveniente, sed quod inconveniens id sit non video.

De Demonibus, ac tor[...]is hominis sect. 4

134. Ibi de meritis, et sanctorum reliquijs, quae non admodum arridٍent.

141. Approbare videtur Platonis sententiam de scientijs, et artibus animis nostris ab initio congenitis, ex⟨emplu⟩m afferens cuiusdam Citharedi etc.[211]

151. Daemonum plures sunt masculini sexus, quam foeminini.

Sectio .7. 659r

259. Ignis inferni est ab hoc inferiori differens.

269. Terra vivit.

346. Filij Israel non fuerunt servituti obnoxij, nisi[212] (...)[a]

De quibusdam S⟨acr⟩ae script⟨urae⟩ locis sect. X

369. Sanson usus est vulpibus ut ignem portarent, non combustivum, sed purgativum.[213]

380. Signum, quo suspensus fuit [...] fuit lex etc. Sed forsan mysticè intelligit, quamvis ipse non exprimat.

[a] The suspensive points are in the ms.

[210] Metatron, superintendent of the celestial region in the Cabalist tradition.

[211] All knowledge is innate. Giorgio presented the history of a blind-born lutenist who was able to play the organ from the very moment he heard it play.

[212] Giorgio *1574*, f. 397v: "Sed cur filij Israel non fuerunt servituti obnoxij nisi ducentis et decem annis (ut Doctores Hebraei, et praecipuè Elchana tradunt) cum oraculum dicat".

[213] Idc 15: 4-5.

Tomo .7. de Caelis

112. Deus non facit, sed creat, dicendum est, quod animas producit.

Sectio. 4. de moribus infor. hom. cunct⟨is⟩

363. Peripatetici intellectum agentem unicum in omnibus esse volunt.[214]
136. Matrimonium dissolvi potest fornicationis causa.

Tomo 6. de bonis, et malis Angelis

176. Ubi quaerit an boni Angeli sint in gratia confirmati, ut peccare non possint, contra ipse videtur sentire contra Theologos.
178. Boni homines post mortem in Angelos transmutantur.
184. Historia Thobiae non habetur in canone, hoc contra Concilium Trident⟨inum⟩ ses. 4.[215]

De opere [q. f. an.]

308. In Christo viventes, et cum eo uniti solum operari portenta possunt.
659v 308. Gratia miraculorum datur his, qui sibi mortui, Deo vivunt.
311. Nescio quae de Jacob, et Samuel refert, quae non mihi arridٍent de Angelo cum Iacob luctante.[216]

Sectio. 9. de Scr⟨iptur⟩ae locis reconditis

327. Quia pater aeternus ad hanc gl⟨ori⟩am filium suum destinavit, ut homo haberetur in peccatum, ut inde sumeretur occasio deducendi filium suum ad hanc gloriam, ut s⟨cilicet⟩ sua passione illum redimeret.
Et paulo infra. Non igitur à peccato genus humanum immune fuisset, licet primus parens non peccasset, cum ab aeterno huiusmodi rerum series praeordinata esset.
337. Cur circumcisio octavo die fieret, ad placandas, inquit, Aquilonares virtutes, sanguinem pro delicto exquirentes, et octavo die infans acciperet favorem ab omnibus planetis.

---

[214] The psychology of Alexander of Aphrodisias and his Arab followers is referred to.
[215] Mansi, 33, cols; 20-24.
[216] Gn 32: 22-32.

382. Deus à principio hominem cum muliere dorso unitum creavit, sed è regione ordinavit unum cum alio coniungendum, ut Plato rerum divinarum non ignarus exponit etc.

401. Mulier non propriè est sapiens, et Prophetissa.

sect. 6. et 9. et ult⟨im⟩a

435 Mutantur Angelicae custodiae singulis tribus mensibus, immò in qualibet hora diei etc.

453. Qui sunt in purgatorio de iniurijs sibi [i]llatis conqueruntur.

463. Quom⟨od⟩o moventur Prophetae ad prophetandum? Nonne (ut inquit Mercurius) per hoc videlicet per somnium, portentum, aves, intestina, spiritum, et Sybillam.

8

Giacomo Tavanti,[217] Expurgatory *Censura* of *In Scripturam Sacram Problemata* (Pisa, ante 1601)[218]

ACDF, Index, *Protocolli*, N (II.a.12), fols. 517r-524v
(copy; autographical signature)

copia[a] Tom. p.° Problem. 4 517r

In fine Problematis circa illud Gen. p.° Terra erat inanis, et vacua.[219] sic scribit. Vulgata aeditio habet, Inanis, et Vacua sed propria

[a] "copia": marginal annotation.

[217] Giacomo Tavanti (della Pieve); BIOGR.

[218] In this *censura*, the phrase "Iudicet ergo R.^{s} Pater Inquisitor" recurs. Thus, like the *censura* in the following document, this one was ordered by Lelio Medici, when he was Inquisitor of Pisa (1586-1603). It was sent to Rome on 21 January 1601. See the letter of Lelio Medici, Inquisitor of Pisa, to card. Agostino Valier, in ACDF, Index, III.7, f. 394r: "(...) tutta via per adesso li mando la Censura, sopra l'opre di Fran⟨ces⟩co Georgi, cioe sopra l'Armonia del mondo, et i Problem⟨at⟩a (...) quella delle schole di Pietro Rami di Giulio Cesare Scaligere".

[219] Gn 1: 2.

interpretatio habet Erat Chaos. Delerem verbum illum *Propria* et dicerem sed alia translatio habet Chaos, et sic nullus suspicari posset vulgatam aeditionem esse impropriam.

Tom. p.° Problemat. 5.°

Circa illud Genesis p.° Spiritus domini ferebatur super aquas:[220] dicit hic auth. Quod in veritate literae non habemus, ferebatur sed propriè habemus, Volitando confovebat: ex his posset dubitare quispiam Vulgatam aeditionem non esse veram, et propriam, idcirco mutarem, et corrigerem duos huius Problem. versus hoc modo. Cum vox illa merachephet[221] verè et propriè bifariam interpretari possit, iure quaeritur Cur ferebatur seu volitabat super aquas. nonne quia principium?[a]

Tom. p.° Prob. 10

Loquens de sphaerica caelorum figura, habet haec verba. Sicut innuit verbum illud Harachiah, quod non propriè firmamentum significat ut habet vulgata aeditio, sed expansum et extensum etc. Videtur auth⟨or⟩ iste impropriam facere vulgatam aeditionem, idcirco delerem has duas voces non propriè, et legerem sic, Quod vel firmamentum significat, ut habet vulgata aeditio, vel Expansum et extensum, et ampliatum; ut habet alia translatio.

Tom. p.° Probl. 13

Videtur plus tribuere alteri traductioni, quàm vulgatae aeditioni, Enarrans enim illud Cant. cap.° p.° Mille tui pacifici etc. sic scribit. Ut sapiens perhibet in fine celeberrimi Cantici,[222] dicens (ut in veritate Haebraica habetur) mille tibi Selomo, Qui videlicet est pax tibi ipsi; pro quo communis traductio habet, Mille tui pacifici. In his ver-

[a] After "principium": "erat", crossed out.

[220] Gn 1: 2.

[221] מְרַחֶפֶת, that is: a verbal form of רוח, indicating the movement of wings, translated in Latin with "volitabat" or "ferebatur".

[222] Ct 8: 12.

bis videtur magis tribuere veritatem alterae traductioni quam vulgatae aeditioni. Delenda igitur verba illa quae parenthesi clauduntur, et legerem sic, Dicens secundum aliquorum translationem mille sibi selomo, quae videlicet est pax tibi ipsi: Pro quo communis aeditio habet, Mille tui pacifici.

Tom. p.° Prob. 14

Citat authoritatem ex Gen. cap. 3. ubi de maledictione terrae[223] sic scribit. Hinc p.° transgessori dictum est maledicta terra transgressione tua (ut habet veritas Haebraica) quae spina et tribulos germinabit tibi in laboreque comedes ex ea. In his verbis videtur enervare veritatem vulgatae aeditionis. Delerem verba illa parenthesi interclusa et legerem sic. Hinc p.° transgressori verè dictum est. Maledicta terra in opere tuo, in laboribus comedes ex ea cunctis diebus vitae tuae. Spinas et tribulos germinabit tibi, et comedes herbas terrae, pro quo alia translatio habet. maledicta terra in transgressione tua quae spinas et tribulos germinabit tibi, in laboreque comedes et ea etc.

Tom p.° Prob. 26 517v

In hoc Proble. quaedam ex proprio ingenio nulla ratione, aut authoritate motus dicere videtur, quae (ni fallor) aliena sunt à Catholica veritate. P.° Quod homo creatus sit in caelo. 2.° Quod corpus ex terra formatum sit homini vestis, ac adeo non sit pars hominis, sed potius extrinsecum quid extrinsecus adveniens. 3.° dicit quod spiraculum vitae[224] fuit lux illa, quae illuminat omnem hominem, ac proinde non fuerit animae creatio et infusio, supponit enim animam prius fuisse creatam. Quae omnia historiam de p(rim)i hominis formatione à Moyse descriptam de medio tollere videntur. Censerem ergo hoc Prob. omninò delendum, aut de novo reformandum. Quod notavit etiam Sixtus Senes. lib.° 5.° Biblioth. Annot. 25.[225]

[223] Gn 3: 17.

[224] A reference to Gn 2: 6.

[225] Sisto da Siena *1574*: II, p. 24: "FRANCISCUS Georgius tomo primo Problematum, expositionem huius loci torquet ad sententiam eorum, qui arbitrantur animam tantùm esse hominem, corpus autem vestem animi, ipsamque animam longè ante corpus in coelo creatam. Sic enim

Tom. p.° Prob. 27

Hoc Problema aut omninò delendum, aut de novo reformandum est ad Catholicam veritatem. Nam multa asserit aliena a veritate Mosayca. Dicit enim Quod Deus p.° hominem creavit; 2.° Quod vestivit cum corpore; 3.° quod homo, prius creatus est in universali tanquam moles quaedam communis ad marem, et foeminam: demum factus est homo particularis, qui corporea veste circumamictus fuit. Quae omnia mihi videntur esse figmenta. notavit haec Sixtus senen. lib. 5.° Biblioth. Annot. 25.[226]

Tom. p.° Prob. 29

Platonicum dogma secutus dicit Hominem Androginum fuisse creatum,[227] Quod est contra id, quod dicit Divina Scriptura. In hoc etiam Prob. veritatem stare potius apud Rabbinos, quam apud vulgatam aeditionem affirmare videtur. Delendum igitur est, aut aliter reformandum in Catholicam veritatem hoc problema.

Tom. p.° Prob. 31

Incipit in hoc Prob. totam literalem de terrestri Paradiso Historiam evertere, et omnia mistico sensu esse intelligenda docet. Et p.° dicit quod vulgaris est opinio, quod Paradisus plantatus sit in terra. 2.° quod falso appellatur terrestris. 3.° quod hoc numquam reperitur in Scriptura. 4.° quod Enoch et Helias in deliciarum Paradiso non degunt. Quae omnia non solum contra sanctorum placita sunt, verum etiam contra divinam Scripturam, ut notavit Sistus Senen. lib.° 5° Biblioth. Annot. 33 usque ad 37.[228] quare non solum hoc Prob. sed ple-

---

scribit problemate 26. FORMAVIT Deus hominem pulvurem de terra, id est induit eum vestem terream, corpus videlicet terrenum. Primò enim Deus decrevit hominem facere; postea creavit eum in coelo; tertiò formavit corpus eius, veluti vestem: Atque id ipsum confirmat problemate 27. Ubi ait, hominem corporea veste fuisse à Deo circumamictum. & problemate 159. Eiusdem Tomi, dum inquit hominem fuisse vestitum pulvere in campo Damasceno. Haec partim alludere videntur ad Origenis dogma de animabus ante corpora conditis, partim ad placitum eorum. qui negant animam esse corporis formam. Utrunque autem in concilio Viennensi à Clemente V. damnatum fuisse testis est titulus De summa Trinit. In principio Clementinarum".

[226] Sisto da Siena *1574*: II, p. 24 (see the previous note).

[227] Plato, *Symposium*, 189E.

[228] Sisto da Siena *1574*: II, pp. 27-31.

raque alia, in quibus de terrestri Paradiso legitur aut omnino tollenda sunt, aut reformanda ut non repugnent sanctis Patribus neque Concilijs, aut Sacrae Scripturae.

Tom. p.° Prob. 32

Hoc Problema aut omnino delendum, aut corrigendum est, quemadmodum de praecedentibus dictum est. Negat enim in deliciarum Paradiso veras fuisse arbores immò dicit nos Deo incuriam facere si dicamus eum plantasse arbores. Ego non abijcio misticam intelligentiam, sed dico abijciendam non esse realem hystoriam, ut sonant Mosayca verba; et addo, quod veritas non solum stat cum Haebraica veritate, ut iste author affirmat, sed etiam cum vulgata aeditione, quod ipse negare videtur.

Tom. p.° Prob. 33 518r

Totus allegorijs intentus adhuc perseverat literalem Paradisi hystoriam abijcere, et quaerens quando[a] planctatus fuerit Paradisi Hortus. dicit Planctatum an⟨te⟩ celum et terram. Igitur vel delendum, vel ad Mosaycam veritatem innovandum est Problema.

Tom. p.° Prob. 34

Non contemno spiritualem interpretationem respectu mentis et animae, sed doleo quod recedit à veritate hystoriae literalis. Illud rogo consideret pius lector An verum sit, quod Adam viderit in Paradiso omnia arcana Dei, ut ipse author affirmat, et negare quoque videtur veras arbores fuisse in Paradiso; et tamen Moyses Gen. 2.° dicit Produxit quoque Deus de humo omne lignum pulchrum visu, et ad vescendum suave Lignum etiam vitae in medio Paradisi. Lignumque scientiae boni et mali.[229] Itaque vel delendum omnino, vel corrigendum est hoc Problema.

[a] After "quando": "pal", crossed out.

[229] Gn 2: 9.

Tom. p.° Prob. 35

Videtur negare Evam esse formatam secundum carnem ex Adam in Paradiso. 2.° dicit quod non habemus in aliquo Scripturae loco, quod mulier formata fuerit in Paradiso; et tamen Moyses scribit, quod formata fuit secundum carnem ex costa Adam dum obdormiret in deliciarum Paradiso Gen. cap. 2.°[230] ergo vel abijciendum omnino, vel reformandum ad veritatem hystoriae est hoc Problema.

Tom. p.° Prob. 36

In hoc Prob. adeo à litterali sensu recedit, ut dicat, Quod Interpetres[a] divinae scripturae, et decepti sunt et decipiant saepe. Ipse verò eam, quam hic affert expositionem nulla firma ratione comprobat, sed potius ex Rabbinorum vocibus, aut ex suo ingenio eduxit. Citat quosdam antiquos Theologos ponentes Leviatan[231] masculum et faeminam,[232] quod tamen abest à vero et fabula potius Rabbinorum esse dicitur. Demum innuit divinam scripturam iuxta vulgatae aeditionis interpretationem non habere nomina propria et vera. Idcirco hoc Problema delendum puto, vel aliter reformandum.

Tom. p.° Prob. 37

De fluvio Paradisi in quatuor capita diviso[233] veram à Moyse descriptam tollit hystoriam, et totam dicit esse methaphoricam, et similitudinariam; vel igitur totaliter abijciendum est hoc Problema vel reformandum secundum veritatem.

Tom. p.° Prob. 38

Videtur asserere Patrem aeternum propterea permisisse genus humanum primarum parentum labe infici, ut honoraret filium suum. For-

[a] "Interpetres": sic, for "Interpretes".

[230] Gn 2: 21-22.

[231] Leviathan is a mythical sea-monster, representing Israel's enemies; see Ps 73: 14; Ps 103: 25-26; Is 27: 1; Iob 40: 20.

[232] Giorgio *1574*, f. 6r: "Nam per Adam intelligitur Leviatan masculus, qui est fons omnis masculinae vitae: per Chauah verò Leviatan foemina".

[233] Gn 2: 10.

sitan melius, et verius dicendum erat, Ut oneraret filium suum. Nam posuit in eo iniquitates omnium nostrum. Iniquitates verò onera quaedam, et quidem gravia sunt exclamante Propheta, sicut onus gravè gravatae sunt super me. Et ad Philipp. 2.°. Propter obedientiam et humilitatem Christum dominum fuisse exaltatum, dicit Apostolus.[234]

Tom. p.° Prob. 39 518v

De custodia Paradisi, et corporali cultura prorsus abijcit Mosaycam hystoriam. laudo spiritualem interpraetationem, sed maneat quaeso etiam veritas hystoriae. Corrigendum ergo est hoc Prob.

Tom. p.° Prob. 42

Duo mihi videntur in hoc Prob. à veritate aliena. P⟨rimu⟩m quod mulier sortiatur animam à loco magis paeculiari ipsi Diabolo, siquidem communis est omnium Catholicorum consensus. Quod anima rationalis cuiuscumque sit sivè viri, sivè mulieris immediatè à Deo creetur, in corpori organizzato[a] infundetur, nulla habita ratione ad aliquem locum. Alterum eius dictum est, quod mulier non habet veram Dei imaginem. Quod sanè dictum licet Alphons. à Castro,[235] et post ipsum Gabriel Prateolus inter haereses non posuerint;[236] Paulus tamen Grisaldus in suis decisionibus Catholicis in verbo mulier propositionem hanc dicit haereticam.[237] Delendum igitur est hoc Prob. aut aliter secundum veritatem innovandum.

Tom. p.° Prob. 44, et 45

Iterum negat veritatem historiae quod in Paradiso essent arbores verae, et materiales. 2.° dicit Evam esse mentitam quando Gen. 3.° dixit De fructu verò ligni, quod est in medio Paradisi praecepit nobis Deus ne commederemus, et ne tangeremus illud, ne fortè moria-

[a] "organizzato": sic.

[234] Phil 2: 5-8.
[235] Castro *1555*.
[236] Du Préau *1569*.
[237] Grisaldus *1587*, f. 272r-v.

mur.[238] Quod si concedamus mulierem mentitam esse, mendaciorem authorem Moysen constituemus. Delendum igitur hoc Prob. Est, ut maneat intacta divinae scripturae veritas.

Tom. p.° Prob. 46

Negat post peccatum p⟨rim⟩os Parentes fuisse nudos, et omnia credit misticè esse intelligenda. Corrigendum igitur est hoc Prob. ad veritatem hystoriae.

Tom. p.° Prob. 47

Misticam ponit Intelligentiam, sed abijcit literae hystoriam, et iterum negare videtur, quod Paradisus realis fuerit. Prob. igitur corrigendum.

Tom. p.° Prob. 54

Hoc Problema ex albo[a] eradendum esset, Continet enim quaedam à comuni Theologorum schola aliena, et quaedam falsa, et quaedam fabulosa. P.° dicit Demones esse corporeos 2.° quod habent semen ad generandum. 3.° quod coiverint cum mulieribus. 4.° Satyros et faunos dicit natos ex mulieribus ex Diaboli semine. Notavit hunc locum etiam Sixtus Senen. lib. p.° Biblioth. annot. 51.[239]

[a] After "albo": "trad", crossed out.

[238] Gn 3: 3.

[239] Sisto da Siena *1574*: I, p. 39: "FRANCISCUS Georgius Tomo primo Problematum, problemate 54. inquirens, quod nam fit semen diaboli, quod hic à Moyse semen serpentis appellatum est, satis violenter decernit, semen diaboli, universo hominum generi inimicum, fuisse gigantes, genitos ex coitu daemonum cum mulieribus. Daemones enim, ut ipse Tomo sexto Probl. 330. Explicat, animalia sunt corporea generationi apta, semen emittentia; quae, accedentes ad mullieres, condensant corpora sua, quò facilius foeminis congredianur ad generationem gigantium: quos Tomo primo, problemate 74. & 75. Constanter asserverat nullo modo potuisse gigni ex concubitu viri & foeminae, sed ex daemonum semine, quia consentaneum non sit tam ingentia monstra, qualia in sacris literis gigantes fuisse leguntur, naturali via produci posse. Atque hinc evenisse dicit problemate 331. Tomi sexti, quod post Christi adventum gigantes prorsus esse desierint; quia postquam daemones morte Christi devicti sunt, non amplius valuerunt foeminas inire, & in earum uteris seminare gigantes. Habes his

Tom. p.° Prob. 55

Vulgata aeditio Gen. 3.° sic habet, Et ipsa conteret caput tuum.[240] Audet hic author dicere hanc interpraetationem esse falsam quod sanè dictum est contra decretum sacri Concilij Trydentini sess. 4. Decreto de Canonicis Scripturis.[241] Corrigendus est ergo locus.

Tom. p.° Prob. 58

Dicit Terrae maledictionem datam à Deo fuisse terminatam tempore Noe. Notat hunc locum Sixtus Senen. lib. p.° Biblioth. ann. 69[242] dicitque Fran⟨cis⟩ci Georgij interpretationem esse coactam violentam, immò falsam, quia nusquam in sacris literis legitur. Noe obtulisse fruges terrae.

Tom. p.° Prob. 59 519r

Negat tunicas pelliceas p⟨rim⟩is Parentibus factas fuisse veras, et propterea mendacem Moysen et vulgatam aeditionem dicentem Gen.

---

optime lector quinque, à communibus theologorum opinionibus aliena. Primum est: daemones esse animalia corporea gignendi facultate praedita. Secundum, gigantes daemonum fuisse filios. Tertium, gigantes ex humano concubitu viri & foeminae naturaliter gigni non posse. Quartum, daemones post Christi adventum foeminis commisceri non posse. Quintum, gigantes post Christum omnino sublatos. Haec omnia per ordinem refellit D. Augustinus libro 15. De civit. Dei cap. 23. Consule annotationes libri huius 8. 70. 73. 74. 76. 77".

[240] Gn 3: 15.

[241] Mansi, 33, col. 22.

[242] Sisto da Siena *1574*: I, p. 51: "Franciscus Georgius Tomo primo problemate 58. ex his verbis colligit, maledictionem, quam Deus pro peccato Adae terrae inflixit, durasse usque ad ortum Nohe, eoque vivente omnino fuisse sublatam. Hoc autem ex eo persuadet, quòd Deus, qui nunquam ante tempora Nohe acceptare voluit oblationem frugum terrae, ut ex Caini muneribus cognoscere licet; demum ab ipso Nohe, & inde à posteris eius oblationes fructuum terrae gratisimè suscepit. Sed apparet expositionem huiusmodi coactam esse & violentam, tum quòd adhuc permaneat vetus illa maledictio terrae, quae nisi multis & assiduis hominum laboribus excolatur, victum humano generi negat; tum quòd nusquam in sacris literis legatur Nohe obtulisse Deo fruges terrae, sed pecora duntaxat, ac volucres. Verus itaque & germanus propositae clausulae sensus est, quem Diodorus, Tarsensis episcopus, attulit; nimirum quòd Nohe primus omnium, iumenta aratro iunxerit, ac terram vomere prosciderit. Quo tam salubri invento mirificè consolatus est humanum genus ab operibus & laboribus manuum; quia manus hominum à duris & gravibus fodiendae terrae laboribus liberaverit".

3.° fecit quoque Deus Adam, et Uxori eius tunicas pellicas et induit eos.[243] Hoc Problema esse correctione dignum notavit Sixtus Senen. lib. 5.° Biblioth. ann. 53. et 54.[244]

Tom. p.° Prob. 61

Iterum negat Paradisum deliciarum fuisse locum sensibilem, id⟨eo⟩ hic locus est corrigendus.

Tom. p.° Prob. 62

Corporalem negat Adam ingressum in Paradisum contra dictum Moysis, ideo corrigendus est hic locus.

Tom. p.° 74 et 75

Per filios Dei, qui accesserunt ad filios hominum,[245] intelligit Daemones, ex quibus dicit genitos esse Gigantes: quod si quis desiderat videre, quàm sit à veritate alienum, legat Sistum Senen. lib. 5.° Biblioth. annot. 59.[246]

Tom. p.° Prob. 91. 92. 93

In Prob. 91 dicit quod secundum veritatem Haebraicam corvus egrediebatur ex Arca, et revertebatur ad eam. Quod dictum contrariatur vulgatae aeditioni, quae Gen. 8.[247] dicit Dimisit corvum, qui egrediebatur, et non revertebatur donec et exsiccarentur aquae super terram. In Prob. verò 92 non solum confirmat Corvum redijsse, sed innuit vulgatam aeditionem esse mendosam, et vulgares appellat eos homines, qui dicunt Corvum non revertisse. In 93. demum Prob. dicit quod Noe per reversionem Corvi cognovit, non dum cessasse divinae Iustitiae severitatem. Quare Prob. ista delenda sunt. Notavit Sixtus Sene. lib. 5.° Biblioth. annot. 83.[248]

---

[243] Gn 3: 21.
[244] Sisto da Siena *1574*: II, pp. 40-41.
[245] Gn 6: 4.
[246] Sisto da Siena *1574*: II, p. 44.
[247] Gn 8: 6f.
[248] Sisto da Siena *1574*: II, p. 60.

Tom. p.° Prob. 101

Annotavit Sixtus Senen. lib.° 5.° Biblioth. annot.[249] quod in hoc Prob. author evertit hystoriae veritatem affirmans, Noe non fuisse ex vino inebriatum,[250] quod tamen affirmat vulgata aeditio. Corrigendus est ergo hic locus, ut maneat veritas vulgatae aeditionis.

Tom. p.° Prob. 118

Videtur adhaerere opinioni aliquorum dicentium. Abraamum graviter errasse reddendo animas quadrigintas Regi Sodomorum, ereptas à captivitate et Tyrannide quatuor Regum Gen. 15.[251] Caeterum Moyses id non explicat. Videtur hoc dictum esse ex arbitrio, et nulla ratione, aut authoritate probatur. Iudicet ergo R.ˢ Pater Inq⟨uisi⟩tor An hic locus corrig⟨endus⟩ sit.

Tom. p.° Prob. 159

Habet in hoc Prob. haec verba. P⟨rimu⟩s homo dicitur vestitus fuisse pulvere terrae etc. In quibus videtur confirmare quod alibi dixit, nempe, Corpus esse vestem hominis. Removerem vocem illam, vestitus, et legerem sic. P⟨rimu⟩s homo dicitur factus de pulvere terrae.[252]

Tom. p.° Prob. 189

Non veretur vulgatam aeditionem mendosam dicere. Corrig⟨endus⟩ ergo est hic locus. Nam ubi iste author dicit Quia venabatur ore ut habet veritas literae, pro qua mendosa editio habet, quia comedebat de eius venatione. Possemus forsitan sic legere. // Qui venabatur ore, 519v
ut quorundam translatio habet. Pro quo vulgata aeditio sic dicit Quia comedebat de eius venatione.[253]

---

[249] Sisto da Siena *1574*: II, pp. 61-62.

[250] Gn 9: 20.

[251] Abraham's attempt to save Sodom is narrated in Gn 18.

[252] See Gn 2: 7.

[253] Probably, Gn 27: 19 and 31.

Tom. p.° Prob. 210, et 212[254]

Rabbinis Iudeorum adhaerens arbitratur hominem suscipere influxum ex aspectibus signis, et regionibus caeli: ut patet in his duobus Prob. Quare in Prob. 210 lex autem Aquilonaris. delerem vocem illam Aquilonaris, et legerem sic Lex autem, quam vis faecundior, tamen aliquantisper deformior erat. In Prob. autem 212 ego delerem quinque versus incipiendo ibi. An id factum fuerit etc. usque ibi An iuxta etc. Iudicet tamen R.^{s} Pater Inq⟨uisi⟩tor.

Tom. p.° Prob. 215

Ineptam videtur dicere vulgatam aeditionem, ideo purgandus est hic locus.

Tom. p.° Prob. 248

Appellat Isaac durum et saeverum, quasi id traxerit ab influxu caelesti; et videtur innuere, quod propter hanc duriciem et saeveritatem suam peregrinatus sit in Terra Canaam. Sed non possedit eam, Iacob verò quia laenis habitavit et possedit. Iudicarem ego hunc locum esse corrig⟨endum⟩ ne quis crederet bona et mala hominibus contingere ex aspectibus caeli, et influxu. Sed iudicet R.^{s} Pater Inq⟨uisi⟩tor.

Tom. p.° Prob. 250 et 251

Dicit Patriarcham Ioseph attraxisse influxum generationis et multiplicationis ab aliqua parte caeli, et Prob. 251 idem repetit de Ioseph, et Iacob. dicens, Quod hauriebant influxus ex diversis fontibus. Rectius certe dixisset, et verius A Deo. Crederem igitur haec duo Prob. emendenda esse.

Tom. p.° Prob. 256

Dicit Gabrielem Arcangelum praeesse lunae, sub cuius praesidentia homines somniant. Hoc dictum videtur liberè, et ex arbitrio prolatum, nulla ratione, aut authoritate probatum, sed potius ex Rabbinorum lacunis desumptum. Crederem hunc locum esse corrigendum.

[254] The context is a discussion of Gn 29, in particular the astrological determination of the corporeal and psychological characteristics of Rachel and Lea.

Tom. p.° Prob. 276

Dicit Veteres Patres descendisse in Egyptum, ut robustiores fierent. Quod si intelligat quod id restringeret ex influxu caeli, et regionis illius aspectu, negarem hoc dictum et dicerem, Corrig⟨endum⟩ esse.

Tom. p.° Prob. 278

Dicit oves[255] habere influxum quendam à supramundanis locis venientem. Expurgarem, ac delerem hoc dictum.

Tom. p.° Prob. 288

Mendosam dicit vulgatam aeditionem, igitur hic locus corrigendus.

Tom. p.° Prob. 362

Ego certè in hoc Prob. delerem sex ultimos versus, incipiendo ibi. An quia ut textus usque in finem. quia dicit quod [...] Vitulum,[256] ut à Tauro caelesti, et supramundano sibi favorem procurarent. Contra virtutem Arietinam Egyptijs predominantem. Id quod superstitiosum esse videtur, et nulla ratione, aut authoritate comprobatum.

Tom. p.° Prob. 374

Mendosam appellat vulgatam aeditionem, ideo corrig⟨endus⟩ est hic locus.

Tom. p.° Prob. 382 520r

Delerem illa verba An quia regebantur genio, et influxu Moysi etc. usque in finem. Nam si à natura aliqui dicuntur inimicari invicem, non essent culpandi.[257]

Tom. p.° Prob. 392

Totum hoc Prob. ex albo delendum est; aut aliter reformandum, ne bona, et mala ab influxu caelesti provenire videantur.

---

[255] The discussion is about the symbolic value of sheep in Gn 47, Mt 25 and Io 10.

[256] See Ex 32-33.

[257] The context is the conspiracy by Corah, Datan, and Abiram in Nm 16.

Tom. p.° Prob. 398

in hoc Prob. dicit Moysen in percussione petrae peccasse,[258] peccato irremissibili et in Spiritum S⟨anc⟩tum. Sed hoc de Moyse audere mihi videtur durum nec videtur hoc dicendum de Moyse etiam secundum dicta huius litera est Georgij qui Tom. p.° Prob. 401 confitetur Moysi corpus fuisse adeo purificatum, ut gloria Dei reluceret in vultu, et in carne eius et in sortem specialem transmutatur.[259] Et in eodem Tom. p.° Prob. 400 ait, quod Deus ostendit illi gloriam[a] suam, et quod corpus illius fuit sepultum in mensura pietatis: ergo ex his dictis apparet, quod Moyses non peccavit peccato irremissibili et in spiritum sanctum. Corrig⟨endus⟩ ergo mihi videtur his locus.

Tom. p.° Prob. 400

Mendacem[b] videtur facere vulgatam aeditionem, idcirco cum dicit sepultus autem fuit non in Valle,[260] ut habet omnis aeditio, sed in Gay, delerem illam dictionem negativam, Non, et legerem sic. Sepultus autem fuit in Valle, ut habet omnis aeditio, videlicet in Gay, ut habet alia translatio, cuius verbi etc.

Tom. p.° Prob. 431

Mendacem facit aeditionem vulgatam; delerem igitur illa verba. Pro qua mendosa aeditio habet: et dicerem. Pro qua vulgata aeditio habet.

Tom. p.° Prob. 486. et 487

Arbitror esse fabulam Rabbinorum id quod in his duobus Prob. de Salomone,[261] et de Asmedei[262] dicit. Quare in Prob. 486. delerem sex ultimos versus, ita quoque delendum puto totum Prob. 487.

---

[a] After "gloriam": "sar", crossed out. [b] After "Mendacem": "mi", crossed out.

---

[258] In Ex 17: 1-7.

[259] Ex 34.

[260] Dt 34: 6.

[261] Discussion of III Rg 12, Salomon's wisdom and sin.

[262] Asmodai, a demon of Persian origin.

Tom. 2.° Prob. 89

Dicit à Diabolo missos milites suos ad filios hominum, ut commiscentes se eis totum genus humanum inficerent et ab his gravidatae filiae hominum genuerunt potentes, et famosos in malo. Hic locus (ni fallor) omnino delendus est.

Tom. 2.° Prob. 202[a]

Dicit in hoc Prob. hominem digniorem esse muliere corpore, et anima et repetit id quod superius dixerat, nempè. Mulierem non habere veram Dei imaginem. Eradandum igitur est hoc Prob. vel omnino reijciendum.

Tom. 2.° Prob. 253

Duo in hoc Prob. consideranda, et corrigenda propono. P.° delenda mihi videntur illa verba. *Nescio qua ratione.*[b] enervant enim ac debilitant vulgatae aeditionis authoritatem. 2° asserit quod contrahitur immunditias etiam in opere bono. Videtur hic homo his verbis favere Luthero, qui dixit Iustum peccare in omni opere bono. igitur haec corrig⟨enda⟩ sunt.

Tom. 2.° Prob. 272

In hoc Prob. delerem illa verba *si recte sentiunt qui haec scripserunt.* Nisi accipias, Si, pro Quia, vel dicas Ut recte sentiunt, qui haec scripserunt.

Tom. 2.° Prob. 290 520v

Habet in hoc Prob. haec verba, *Et praecipue favebat eis influxus Euphratis fluvij è volupatibis*[c] *Paradiso egredientis.* Alias tamen negaverat flumina exire de terrestri Paradiso, quod non confiteri, et comprobare videtur. Quis unquam credat (nisi prorsus divino lumine carens) quod homo creaturarum omnium sublunarium nobiliss⟨imu⟩s

[a] "202": sic, for "207"; cf. Giorgio *1574.*

[b] Underlined in the ms.

[c] "volupatibis": sic, for "voluptatibus".

influxus à fluminibus recipiat? et praesertim si sit Propheta Dei, ut Daniel, et Ezechiel, de quibus hic loquitur. Deleantur igitur illa verba. Et praecipue favebat eis influxus Euphratis, vel dicatur et legatur sic: Et praecipue favebat eis spiritus dei viventis.

Tom. 2.° Prob. 369. et 370

Cum mors et vita sit in manu Dei corrigenda iudicarem haec duo Prob.: et in Prob. 369. ubi ipse respondet affirmative ego negativè respondendum censeo, sic dicendo. Non quia Saturniales, aut Ioviales sint, neque ij Planetae, quia tardiores sint longiorem vitam praestant. Neque etiam quia sic decernat suum Hilac,[263] et Alcocodem,[264] ut Astronomi dicunt Sed quia sic definitum est ab illo, in cuius potestate sunt omnia. Ita et ad Prob. 370 sic responderem. non quia eum sortiti sunt influxum, ut vitam in longum protrahere nequeant, sed quia Hilae, qui omnia disponit etc.

Tom. 2.° Prob. 374

Habet haec verba. *An quia coniunctio illorum facta est decreto caeli.* Quae profectò omnia delerem, aut sic corrigenda dicerem. An quia coniunctio illorum facta est decreto Dei.

Tom. 2.° Prob. 386

Ibi cum dicit Sed melius in veritate literae. Carpere videtur vulgatam aeditionem. Igitur aut verba illa delerem, aut sic dicerem. Sed alia translatio habet.

Tom. 2.° Prob. 390

Carpit quodam modo vulgatam aeditionem, et magnifacit aliorum interpraetationem: verum ut vulgatae aeditionis maneat authoritas re-

[263] Vitali 2003, p. 229: "HYLEG, seù *Hylech* Arab. Latine dimissor: estque apud Astrologos Planeta, vel locus in caelo, qui in hominum nativitate vitae moderationem sortitur".

[264] Vitali 2003, p. 18: "ALCOCODEN sive *Alcochoden* Arab. dicitur planeta dispositor loci hylegij, ad quem spectat in genituris vitae prorogatio (…)".

spensionem[a] ad hoc Prob. sic constituerem, et dicerem sic. Nonne textus vulgatae aeditionis[b] habet. Occide virum in vulnus meum, et adolescentulum in livorem meum. Pro qua alia translatio sic habet Occide adolescentulum vel filium in plaga, vel in coniunctione mea; chabar enim legaturam, et coniunctionem signatur, et [...][265] Praeterea dicit quod Lamech accepit,[266] et sibi desponsavit uxorem, quae fuerat ipsius Abel, ut ei suscitaret semen quam noluit accipere Cain, et propterea erat dignus morte.[267] Sed haec eius dicta nulla authoritate, aut testimonio probat. Ponderent igitur haec doctiores, an admittenda sint.

Tom. 2.° Prob. 479

Vulgatam aeditionem mendosam appellat, inquit enim Quamvis mendosa aeditio habeat quod illi pepigerunt foedus cum Abraam etc. delenda sunt verba illa, quamvis mendosa aeditio; quorum loco dicerem sic. Ubi vulgata aeditio habet etc.

Tom. 2.° Prob. 480

Videtur mendacem reddere vulgatam aeditionem, quae sic habet. Tulit Illico sepheram acutissimam petram, et circumcidit puerum. hic verò author Prob. statim addit haec verba. Non quippè habetur in veritate literae, quod fuerit acuta etc. Quasi quod vulgata aeditio non teneat veritatem: quocirca pro defensione vulgatae aeditionis hoc Prob. sic constituerem. Quo instrumento Haebrei circumcidebantur? Nonne acutiss⟨im⟩a petra, aut cultro ferreo? Petra quidem acutiss⟨im⟩a quia Exod. cap. 4.° dicitur Quod Sephora uxor Moysi accepit acutissimam petram, et circuncidit filium.[268] Nonne etiam alia translatio habet, quod Zepora accepit Zor, quod vocabulum etsi petram signare potest, tamen hic signat novaculam, ut expressè exponit Targum Caldaicum,[269] po-

[a] "respensionem": sic, for "responsionem". [b] After "aeditionis": sic", crossed out.

[265] Giorgio *1574*, ad locum: "et non livorem".

[266] For Lamech, see Gn 4: 19-24.

[267] For the general rule obliging a man to marry the widow of his brother, see Gn 38: 8.

[268] Ex 4: 25.

[269] A targum is an Aramaic translation of the Hebrew Bible written or compiled in Israel or in Babylonia from the Second Temple period until the early Middle Ages.

nens pro Zor, Tenaram, quod apud Caldeos novaculam signat; et hoc est in frequenti non apud eos qui nunc circunciduntur.

Tom. 3.° Prob. 48

Vulgatam aeditionem insulsam dicit his verbis. Quamvis communis traductio insulsè habeat manibus etc. Ego delerem adverbium illud, insulsè.

521r

Tom. 3.° Prob. 56 et 57

In his duobus Prob. ex Rabbinorum mente, ut credo, docet rationales animas à Deo creatas ante corpora, manereque circa Trona Dei, à quo postea descendunt in corpora, ut illuc postea purgatae redeant. Hoc tamen est contra D. Aug⟨ustin⟩i sententiam, et Theologorum omnium doctrinam.[270] Emendandum igitur ac corrig⟨endum⟩ est utrumque Prob.

Tom. 3.° Prob. 74

Loquitur de libro vitae secundum secretiores Theologos (ut ipse ait) et huiusmodi librum dicit esse collocatum in 2. caelo quem posuit legisse Paulum etc. Hoc dictum mihi non probatur; et corrigendum puto.

Tom. 3.° Prob. 79

Sic habet. Pro quo mendosa aeditio habet Bethel. tolle vocem illam, mendosa, et dicas: Pro quo vulgata aeditio habet.

Tom. 3.° Prob. 118.[271]

Habet haec verba. Haec quippe difficultas interpraetum vitio evenit. Delerem omnino illa duo verba Interpretum vitio. et legerem sic. Haec quippe difficultas sic tollitur. Nam etc.

---

[270] The heresy of Origen who held that not only the soul of the first man, but also the souls of all men were created at the same time as the angels, before their bodies; cf. Origenes *1976*, I, 7, 8.

[271] Interpretation of Ps 34 and discussion of the possibility to communicate with angels.

Tom. 3.° Prob. 142.[272]

Favere videtur millenarijs, quorum opinio non satis comuniter probatur. Legatur Sixtus sen. lib. 5.° Biblioth. annot. 233.[273] num chiliastiarum opinio sit damnanda. Quare delendum omnino videtur hoc Prob.

Tom. 3.° Prob. 187

Vulgatam aeditionem mendosam vocat, dicens Pro qua mendosa aeditio habet. Corrigerem sic. Pro qua vulgata aeditio habet.

Tom. 3.° Prob. 191

Haec verba Zacchariae Prophetae cap. 13.[274] His plagatus sum in domo earum, qui diligebant me. Apertè negat dicta de Christo domino. Consideret ergo pius lector An abijciendum sit hoc Prob. Nam quod praedicta verba de christo domino intelligi possint, ac debeant, patere potest apud Mat. 23.[275] et Marcum 14.[276] et pro hac re licet possem afferre plura sanctorum Patrum testimonia, Sufficiat nobis pro nunc D. Thomas in expositione Psalmi 21.[277] ad illum versiculum. Foderunt manus meas, et pedes meos etc. ubi in confirmationem earum plagarum adducit praedicta verba Zacchariae cap. 13. His plagatus non in domo eorum qui etc.

Tom. 3.° Prob. 375

In illis verbis Parenthesi interclusa (ut habet veritas Haebraica) Videtur tacitè debilitare vulgatam aeditionem. Delerem igitur illa verba parenthesi interclusa, et dicerem sic vel Batar (ut habet alia translatio) idest Divisionis.

---

[272] Discussion of Hab 5.

[273] Sisto da Siena *1574*: II, pp. 163-167.

[274] Za 13: 6-7.

[275] Mt 23: 12.

[276] Mc 14: 27.

[277] Thomas Aquinas *1974-1980*: VI, pp. 75-79. Notice that this commentary is now regarded among Aquinas' spurious works.

521v

Tom. 3.° Prob. 376

In illis verbis. Que mentes (ut in veritate literae habetur) dicuntur mentes praedae. Ego delerem particulam illam, parenthesi interclusa, et dicerem sic. Que mentes (ut habet alia translatio) dicuntur mentes praedae etc.

Tom. 3.° Prob. 380

Vulgatam aeditionem confuse procedere affirmat in ultimis huius Prob. verbis, ubi ait, Hinc vulgata traductio unum pro alio confusè ponit. delerem adverbium illud, Confusè, et dicerem sic, Hinc vulgata aeditio saepi unum pro alio ponit.

Tom. 3.° Prob. 411

Carpere videtur vulgatam aeditionem cum dicit. Aut sicut habet veritas Haebraica. Dicerem ego sic. Aut sicut habet alia translatio.

Tom. 3. Prob. 492. 493. 494

In his Problematibus quaerit de animae rationalis creatione, et plerumque multa dicit quae ab ipsa veritate maximè recedunt;[278] propterea desiderarem quod haec Prob. vel omnino tollerentur, vel reformarentur secundum catholicam veritatem.

Tom. 4.° Prob. 37

Videtur carpere vulgatam aeditionem, quia dicit quod illud Gen. p.° fiat lux;[279] et illud Ioan. p.° verbum caro factum est[280] esse male traducta ab Interpraete. Dicit lucem non esse factam, sed comunicatam rebus. Malè ipse interpraetatur dictum Pauli Apostoli, dicens. Quod quando dixit exinanivit semetipsum formam servi accipiens,[281] innuit verbum esse mutatum in carnem. Dicit quod verbum non fuit in carne. Quae omnia aliena à veritate sunt. Quare cupio, quod hoc

[278] In these sections Giorgio exposed his view of the primordial creation of all souls.
[279] Gn 1: 3.
[280] Io 1: 14.
[281] Phil 2: 7.

Prob. aut omninò tollatur, vel ita reformetur, ut clara, et indubitata remaneat veritas et vulgatae aeditionis firmitas.

Tom. 4.° Prob. 74

In hoc Prob. mihi non probatur illud dictum, nempe: Quod angeli faelicius portaverunt animam ipsius christi, quam animam Lazzari in sinu Abrae. Nam Christus, ut verus homo, ita et verus Deus est, et sua ipsius virtute descendit ad Limbum, et ascendit in caelum, nec indiget angelorum auxilio. Removendum igitur censeo verbum illum Portaverunt: et dicerem faelicius concomitati sunt animam Christi, quam portaverint animam Lazzari in sinu Abrahae.[282]

Tom. 4.° Prob. 102. 103. 104

Negat Paradisum terrestre secundum veritatem hystoriae: admittit illum spiritualiter tantum. Negat quod Adam verè, et corporaliter in Paradisum fuerit introductus: dicit quod Adam mente fuit in Paradiso, sed corpus et animalis homo erat in terra. Addit, quod Adam fuit in Paradiso quemadmodum Moyses, Prophetae et Apostoli; et parum sibi constare videtur, dum dicit quod mulier sumpta fuit è viro existente in Paradiso. quod alias negaverat. Dicit, quod mulier non fuit introducta in Paradiso. Quod serpens accessit ad mulierem, quae erat in terra, quod tentatio p(rim)is Parentibus non fuit facta in Paradiso. Quod Paradisus Voluptatis erat obiectum solo intellectu perceptibile. De arbore scientiae boni et mali negare videtur realem hystoriam, solumque accipit specialem intelligentiam; Dicit quod mulier in ratione qua mulier non est capax beatitudinis. Haec omnia aliena sunt à veritate, et sensu literali vulgatae aeditionis: Quamobrem haec tria Prob. omninò eradenda videntur, vel ita secundum sanctorum dicta, ut consona sint vulgatae aeditioni, ac veritati.

Tom. 4.° Prob. 106 522r

Querit in hoc prob. quare anima introducatur in corpus; et multa dicit numquam tamen affirmat illam esse hominis formam, partem-

[282] Lc 16: 19-31.

que nobiliorem, Itaque aut removendum est hoc Prob. aut rectius reformandum.

Tom. 4.° Prob. 115

Dicit Magos motos fuisse à caelo omnia disponente. Deleas illud, quod dicit A caelo, et legas sic. Qui Reges moti fuerunt à Stella sibi à Deo omnia disponente ostensa.

Tom. 4.° Prob. 117

Affirmare videtur Quod Christus voluerit duci in Egyptum susceptus inde influxum caeli illi faventem, ut illo corroboratus fortior redderetur spiritus in eo collocatus. Positio haec mihi videtur falsiss⟨im⟩a. Quapropter omnino illam reijcerem.

Tom. 4.° Prob. 225

D⟨icit⟩ quod Christus nullatenus mori volebat pro ingratis. Desiderarem clarius id explicari. Nam si omnis peccator est Deo ingratus ergo nullatenus pro illis voluit mori is qui venerat peccatores salvos facere? Absit Nam P⟨rimu⟩m ad Thimoteum cap. p.° inquit Paulus Apostolus fidelis sermo, et omni acceptione dignus, quod christus Iesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere.[283] Verba igitur illa nullatenus volebat quae quandam emphasim prae se ferunt vel omninò delerem, vel ita declaranda censeo, ut tollant omnem ambiguitatem.

Tom. 4.° Prob. 247

D⟨icit⟩ Christum in Passione derelictum fuisse à Divinitate. Desiderarem hic clariorem explicationem et magis apertam ne quis crederet Divinitatem tunc prorsus separatam ab humanitate. Nam verum est illud D. Damasceni dictum in Theologorum Schola vulgatum, quod semel assumpsit nunquam dimisit id quod etiam author sic intellexit, ut videre est Tom. 4. Prob. 470.

[283] I Tim 1: 15.

Tom. 4. Prob. 248

D(icit) Christum in cruce sitisse, quia ei sublata fuit pristina gratia. Hoc dictum prorsus delendum puto. Nunquid perhennis, aeternus, et infinitus gratiae fons exiccari potuit? Tollatus tollatur[a] hoc dictum ex albo.

Tom. 4.° Prob. 252

Angelos superbiae igne esse expiatos affirmat. Hoc dictum delendum puto, quia secundum omnium Theologorum scholam Angeli mali irreparabiliter ceciderunt.

Tom. 4. Prob. 264

Vitiosam dicit esse vulgatam aeditionem; propterea delendos iudico quatuor versus incipiendo ibi, sed quid sibi vult etc. usque ibi inclusivè, salva quaeso.

Tom. 4. Prob. 276[284] 522v

Malam, et perversam est vulgatam aeditionem. Dicere videtur in his verbis cum dicit *Qualis hac nostra tempestate facta est*, si per interpraetationem sacrae scripturae qualis facta est hac nostra tempestate intelligit vulgatam aeditionem, Verba haec omnino de medio tollenda sunt, Si vero intelligeret interpraetationem factam ab Haereticis admitteretur illius dictum. Quare ut tollatur omnis dub(itati)o atque suspicio verba ista, Qualis facta est hac nostra tempestate, aut delenda sunt aut apertè declarandum, de qua interpraetatione Haereticorum intelligatur.

Tom. 4. Prob. 284

De Purgatorio loquitur sub conditione dicens. Nunc autem si quis est sinus quo etc. Legerem ego affirmativè sic: Nunc autem Sinus Christi est quo etc.

---

[a] "Tollatus tollatur": sic.

---

[284] Discussion of Mt 24 and the future persecutions.

Tom. 4. Prob. 285

Loquens de igne Purgatorii sic dicit, Non utique ignis hic communis, sed animae conveniens. Videtur negare in Purgatorio esse elementarem ignem, et corporeum, quod est contra sententiam D. Aug(usti)ni et Theologorum.

Tom. 4. Prob. 294

Videtur velle, quod Christi anima descenderit ad Inferos non quidem realiter, et verè, sed virtualiter tantum. Locus hic mihi videtur corrig(endus) et declarandus. Atque ult(im)a Prob. verba delenda censeo, nempe. An Platonicos imitantes etc. usque in finem.

Tom. 4. Prob. 299

Loquitur de Ioanne Evangelista Enoc, et Elia an mortui sint.[285] dicit illos nondum mortuos; deinde querit an suscitabuntur in Iudicio universali cum alijs hominibus. Concedit quod venient ad Iudicium, sed non morituri nec suscitandi; quia (inquit) privilegio aliquo divino iam in beatorum statum translati sunt, et propterea non morientur nec suscitabuntur in Iudicio. Haec omnia videntur opinative dicta nulla ratione probata, aut authoritate firmata. Demum in hoc Prob. videtur debilitare vulgatae aeditionis authoritatem. Corrig(endum) est ergo hoc Problema.

Tom. 4. Prob. 310

Videtur innuere qui decedunt sine Baptismo salvabuntur in Iudicio ex gratia Dei; nec distinguit de quibus aut quorum Pueris intelligat, an Christianorum, an Gentilium, an de omnibus simul, et indistincte. Haec opinio non habet probabilitatem, neque rationem, idcirco considerandum est quo(modo) corrig(endum) sit hoc Prob. Faelicianus Ningurda haereticae pravitatis olim Inq(uisi)tor in assertione fidei catholicae contra 2.[am] confessionem Annae Burgensis art. 14 carte 14 dicit quod Pueri Christianorum sine baptismo morientes, damnantur.[286]

---

[285] Enoch walked with God (Gn 5: 24; cf. Hbr 11: 5), and Elija went to heaven in a fiery chariot with fiery horses (IV Rg 2: 11). Furthermore, Giorgio argues that John the Apostle "absolutus erit a morte, usque ad secundum Christi adventum".

[286] Ninguarda *1563*, fols. 111r-116r.

Tom. 4. Prob. 311 523r

Licet author iste adhuc dubius remaneat de Millenario Sabbatario,[287] an detur nec ne? Et an post Iudicium universale et millenarium Sabbatarium futurum sit aliud Iudicium, tamen quoniam posset hoc Prob. falsam legentibus forsitan ingerere opinionem, reijciendum puto, ac delendum.

Tom. 4. Prob. 321

Videtur adhuc dubius de Igne Inferni an sit corporeus, nam eius verba sunt haec. Quod ignis Inferni corporeus (si quis est ut dicitur) et qualis. Idcirco delerem illa verba Parenthesi interclusa: videlicet (si quis est ut dicitur).

Tom. 4. Prob. 465. 466. 467

Repetit iterum de Demonibus coeuntibus cum mulieribus, de eorumdem semine ad generandum, et de Gigantibus ex eorum semine genitis.[288] Quae omnia falsa, et fictitia est iudicamus: propterea haec Prob. delenda arbitramur.

Tom. 5.° Prob. 45

Mendosam esse vulgatam aeditionem, et non veram innuit in his verbis, cum inquit. Nonne difficultas haec oritur ex mendosa traductione? Nam in veritate literae habetur etc. Ex quibus ego delerem haec verba videlicet Ex mendosa traductione, Nam in veritate literae habetur etc. et legerem sic. Nonne difficultas haec oritur ex varietate translationis? Nam vox ista Haebrea Tur, et Turturem signat et lineamentum. Vulgata aeditio interpraetatur Tur idest Turturae Cant. p.° dicens Pulchrae sunt genae tuae sicut Turturis.[289] Alia verò traductio interpraetatur Tur 1. in lineamentis, dicens, Pulchrae sunt genae tuae in lineamentis. Nam in lineamentis bene dispositis consistit pulchritudo visibilis, et extrinseca, et quae sequuntur.

---

[287] See Apc 20 and Lv 19.

[288] Gn 6: 2.

[289] Ct 1: 9.

Tom. 5.° Prob. 66

In hoc Prob. habet haec verba. Quamvis mendosa traductio habeat Bethel. Delerem has duas voces quamvis mendosa, et legerem sic, Pro quo vulgata aeditio habet.

Tom. 5.° Prob. 122

Mendosam dicit vulgatam aeditionem ps. 3. cum inquit Pro quo mendosa aeditio habet, Sine causa. Ego removerem illum verbum mendosa, et legerem sic. Pro quo vulgata aeditio habet sine causa.

Tom. 5.° Prob. 124

In hoc Prob. taxare videtur vulgatam aeditionem cum dicit. Ut literae veritas habet. Haec ergo verba delerem et dicerem sic, ut alia translatio habet. Item opinionem quorundam Iudeorum applicare videtur ad Pontificem Romanum, et Imperatorem. Idcirco ego delerem verba illa An de Imperatoribus etc. usque ibi Nitericon vocant inclusivè.

523v Tom. 5.° Prob. 337. 338

Licet loquitur secundum Platonicos, illorum tamen sententiae adhaerere, et favere videtur, Dicunt enim tres esse animas, animalem, rationalem, et intellectivam. 2° dicunt Animam rationalem esse mediam participantem cum animali anima, et cum intellectiva. Et quod istae tres animae sunt in homine. At veritas catholica unam esse rationalem animam in homine confitetur, et predicat. Quare vel abijciendum est hoc Prob. vel aliter formandum.

Tom. 5.° Prob. 341

Videtur ponere in homine vim quandam cogentem ad peccatum, et conatur trahaere in suam sententiam verba Pauli apostoli[290] Quapropter corrig⟨endus⟩ et declarandus his locus. Interim ubi ipse dicit Vis quaedam cogens, Ego dicerem, Vis quedam inclinans.

[290] Se Rm 7.

Tom. 5.° Prob. 488

Declarans Zoroastris opinionem, dicit animam esse corporis partem. Ego potius dicerem: Animam esse corporis formam.

Tom. 6. Prob. 49

Videtur dicere, et consentire, quod Deus[a] nunc nihil creet, neque etiam particulares hominum animas cum dicat.[291] Unde apertissime concluditur, quod Deus nunc facit sed non creat. Quapropter delenda iudico haec verba usque in finem Prob. in quorum loco dicerem, Unde apertissimè concluditur, quod Deus nunc non creat speciem aliquam de novo, sed particulares animas organizzato[b] corpori infundit quippe quae eiusdem sunt speciei, ac naturae omnes, et hoc pacto salvabitur litera, atque controversia.

Tom. 6. Prob. 51

Caute legendum est hoc Prob. Nam videtur concedere, Elementa non solum reperiri in caelo, sed etiam in Angelis quoque ac etiam in Deo, meliori tamen nota, quam in his inferioribus, idest, secundum debitam Analogiam. Desiderarem clariorem intelligentiam huius Prob. vel omnino illud ex albo delerem, vel saltem delerem illa verba, sicut perfectiori nota reperiuntur in Angelis, perfectissima verò in Deo, qui dicitur viventium terra aqua sapientiae et ignis devorans.

Tom. 6. Prob. 134

Hoc Prob.[292] totaliter videtur removendum quod quodammodo malè sentit de Catholica Ecclesia, quae super Santorum reliquias missae sacrificium celebret. Igitur vel omnino delendum est, vel clarius, et sine dubitatione reformandum iuxta Catholicae Ecclesiae doctrinam, et veritatem.

---

[a] After "Deus": "ner", crossed out.

[b] "organizzato": sic.

---

[291] The doctrinal context is the controversial interpretation of Gn 2: 2; see also Introduction.

[292] For the content, see doc. 11, f. 774r.

Tom. 6. Prob. 138

Delerem ultima verba huius Probl. cum dicit *Sed quod in immensum concrescunt*[293] etc. Nam carpere quodam pacto videtur Monachos, qui divitijs abundant.

524r

Tom. 6. Prob. 175

Videtur concedere, quod Angeli boni sint privati libero arbitrio. Verum cum de beatis hominibus dicat, quod stabiliti, et confirmati sint in gratia, et unione cum Deo, id ipsum quoque dicendum de Angelis bonis nempe, quod habeant liberum arbitrium iam confirmatum in gratia, et unione cum deo. sic clarius declarandum est hoc Prob.

Tom. 6. Prob. 176, et 177

Querit an Angeli sint in gratia stabiliti, et discedit quodammodo à comuni Theologorum Schola, quoniam contra illorum communem determinationem dubitat. Quare corrig⟨endum⟩ est hoc Prob. praesertim cum Author iste de hac bonorum Angelorum confirmatione et stabilitate in bono remaneat dubius; ut patet ex illius verbis in fine Prob.[a] 177, positis, quae sunt huiusmodi. Si verò Angeli mutantur ex bonitate in malitiam (ut nuper dictum est in Prob. 176), Deo committimus, et veritati cedimus. Item in Prob. 177 dicit Homines bonos à bonis angelis custoditos completo tandem vitae cursu transmutari in angelos. Haec propositio sic nudè prolata, ambigua est. Nam si loquitur de transmutatione substantiali, falsa est. si vero loquatur de transmutatione secundum qualitates poterit esse vera.

Tom. 6. Prob. 184

Affirmat Tobiae hystoriam non esse in Canone librorum Ecclesiasticorum fatetur tamen quod admittitur tanquam vera. Hoc dictum corrig⟨endum⟩ puto ad normam Decreti Trydent. Conc. sess. 4. ubi huiusmodi hystoria inter Canonicos libros numeratur.[294]

[a] After "Prob".: "176", crossed out.

[293] Giorgio *1574*, ad locum: "Sed quod in immensum congregent".

[294] Mansi, 33, pp. 20-24.

Tom. 6. Prob. 201

Negat quod Diabolus intrare possit in homines. Quia (inquit ipse) manere non potest ubi est imago Dei, et in hoc dicto recedit à communi Theologorum, et Evangelij veritate, et ab ipsa experientia. Videmus enim multos à Daemonibus oppressos, quamobrem Prob. hoc aut omnino delendum, aut reformandum secundum veritatem.

Tom. 6. Prob. 203

Iterum (ut superius Tom. 6. Prob. 51 fecerat) ponit Elementa in caelis, angelis, et Deo. Quod magis et clarius declarat, quam superius, distinguendo, quod Elementa alia crassa, alia spiritualia sunt. In superioribus spiritualia elementa constituit, atque hic per elementa intelligit Ideas Elementorum, Unde sensus erit, In Deo sunt elementa, idest, elementorum Ideae et sic posset concedi hoc Prob.

Tom. 6. Prob. 293

Videtur concedere temporum observationes esse servandas in operationibus humanis, nec aperit, aut declarat quando id fieri possit, etiam debeat sine dei offensa, et in quibus operationibus. Nam vanas, et superstitiosas temporum observationes, et divina Scriptura, et Catholica ecclesia vetat. Hinc Paulus apostolus ad Galat. cap. 4. repraehendit eos dicens, Dies observatis, et menses et tempora et annos.[295] Idcirco apertius, et clarius declarandum esset hoc Prob.

Tom. 6. Prob. 329 524v

Desiderarem conclusionem in hoc Prob. catholicam clarius explicatam nempe. quod Diluvium non erat in fatis,[a] nec illud sua astrologia cognovit Noè, sed sicut Diluvium erat proposito divinae voluntatis, Ita Deo revelante Noè cognovit futurum Diluvium, et à Deo edoctus fabrefecit Arcam. Haec veritas non est dubio, aut sub silentio relinquenda, et Moyses hoc scripsit spiritu s⟨anc⟩to illustratus, et prop-

[a] "fatis": in the interlinear space for "factis", crossed out.

[295] Gal 4: 10.

terea dicendum erat apertè, quod S. Scriptura non mentitur, clarius ergo et resolutius hoc Prob. desiderarem.

Tom. 6. Prob. 330

Perseverat adhuc in sua operatione de Gigantium generatione ex concubitu malorum Demonum cum filiabus hominum[296] idcirco aut delendum, aut corrig⟨endum⟩ est Prob.

Tom. 6.° Prob. 331

Quaerit quando desierunt esse Gigantes super terram, et dicit quod desierunt esse post Christum natum. Hoc tamen nulla ratione probat. Caeterum ecclesia sancta Dei d⟨iem⟩ Christophori celebrat, ac illum pingit sub forma Gigantea. credendum ergo magis est ecclesiae quam huic Viro.

Tom. 6. Prob. 332

Videtur velle excusare Sodomorum peccatum nempe quod non fuerit peccatum contra naturam. Divina autem scriptura Gen. cap. 19.[297] si attente legatur potius videtur innuere hoc crimen, quam quodvis aliud. Quamobrem declarandum, et corrigendum esset hoc Prob.

Tom. 6. Prob. 346

Habet haec verba, nonne ut fati series servaretur: huiusmodi verba mihi non recte sonant, sed potius sic dicerem. Nonne ut Dei voluntas, et consilium servaretur.

Tom. 6. Prob. 396

Videtur debilitare veritatem vulgatae aeditionis, quando dicit Unde vera huius textus Interpraetatio deberet habere ornatum muliebrem. Delerem vocem illam, *Vera*, et dicerem. Unde alia Interpraetatio huius textus habet. etc.

---

[296] Gn 6: 1-4.

[297] Gn 19, that is, the story of the destruction of Sodom, Lot's flight, and his wife turned into a pillar of salt.

Haec pauca correctione dignae annotavit frater Jacobus à Plebe ordinis Servorum et Sacrae Theologiae publicus Professor in Pisano Gymnasio super lib. qui inscribitur Problemata Francisci Georgij Minoritae.

9

Cristoforo Brenzone,[298] Expurgatory *Censura* of *De Harmonia Mundi*

(Pisa, ante 1601)[299]

ACDF, Index, *Protocolli*, N (II.a.12), fols. 525r-527v[a]
(copy)

Frater[a] Christophorus Sylvestranus Carmelita Veronensis Theologiae 525r
Doctor Patavinus de commissione in publica Congregatione santiss⟨im⟩ae Inquisitionis admodum R.[di] Patris M⟨agist⟩ri Laelij medices Placentini[300] in statu Pisano Inquisitoris librum, qui Harmonia Mundi[301] nuncupatur Patris Fran⟨cis⟩ci Georgij minoritae, vidit, legit, et observavit in quo multa absona, et dissona nimisque licenter dicta, quae Theologum, Scriptoremque Catholicum minimè decent, iudicavit. Haec sunt in num⟨er⟩o octuaginta duo.

1.[m] dissonans fog. 6. Ubi loquens de Beatitudine d⟨ici⟩t Si bene docet August⟨inu⟩s Illud si facit dubitationem, et Augusti⟨inu⟩s, nec valet dicere *si*,[b] pro Quia, cum non omnes capiant affirmativam.

2.[m] fog. 8. Dicit, Quod Filius in Divinis est à Patre dictinctus intrinseco absoluto. Falsum. Absolutum in Divinis est Essentia omnibus communicata solum relatione distinguntur. Corrigatur.

---

[a] It should be kept in mind that parts of this copy are written in a garbled Latin. In the notes below only the major anomalities are mentioned.

[b] In the margin: "Copia".

[c] Underlined in the ms.

---

[298] Cristoforo Brenzone; BIOGR.

[299] The *censura* was sent to Rome on 21 January 1601 by Lelio Medici; see the introductory note to the previous document.

[300] Lelio Medici; BIOGR.

[301] Giorgio *1525*.

3.m fog. 8. In eodem folio inquit. Nisi enim esset in Prototypo generatio, non esset in creatis generationis Imago. Hic committit. Quoniam generatio in Prototypo est necessaria, in creaturis imago contingens. 2.° supponit quasi absurdum, quod ponit esse summum sine generatione. Clarius ergo dicatur cum Ioanne, ubi dicit. Omnia per ipsum, ab imagine verbi geniti imago Patris hominis imago.

4.m fog. 13. Dicit Si animae naturam induerit: duo dicit. P⟨rimu⟩m circa Resurrectionem, si, ubi videtur dubitare. 2.m Si animae naturam induerit corpus: falsum. Corpus fieri, videlicet induere animae naturam. Paulus asserit, quod[a] animale fiet spirituale;[302] non tamen fiet anima ipsa. Tollantur omninò verba illa.

5.m fog. 15. Si vera d⟨ici⟩t Paulus. Securius, ut inquit Paulus:

6.m fog. 22. Dicit Nisi sacrarum litterarum veritas mè fallat. Melius. Cum veritas sacrarum litterarum non fallit, quia à spiritu sancto.

7.m fog. 27. In Dei conciliabulo dicit. Verbum indignissimum, Dicat In Concilio sapientium.

8.m fog. 32. Repetit Conciliabulum: dicat Concilium.

9.m fog. 44. Ponit quod septem Angeli, qui assistunt ante Deum, assistunt, et praesunt septem Planetis. 2.° De mente Iudeorum ipsae non recitando, sed concludendo d⟨ici⟩t; Nomina Angelorum etiam Iapheriel; et nil in scriptura sacra habetur.[303] Id circò Ecclesia nostra à spiritu sancto edocta Hebreorum figmenta sequi non debet: tollatur ergo.

10. fog. *44.* Dicit A Saturno firma et inconcussa prudentia: à Iove recta iustitia etc. Omnino caput illud purgandum. Planetae inclinant,

---

[a] After "quod": a word crossed out.

---

[302] See, for example, Rm 8: 10-11.

[303] The only Scriptural names furnished of individual (arch) angels are Raphael, Michael, and Gabriel, names which signify their respective attributes. Apocryphal Jewish books, such as the Book of Enoch, supply those of Uriel and Jeremiel, while many are found in other apocryphal sources. In astrological and magical literature seven angels were connected to the planets and thus to the days of the week. A most frequent list is: Cassiel (Saturn), Sachiel (Juppiter), Samael (Mars), Michael (Sun), Anael (Venus), Raphael (Mercury), and Gabriel (Moon). Giorgio probably used another system of attribution: Raphael (Sun), Michael (Mercury), Gabriel (Moon), Zadkiel (Jupiter), Kafziel (Saturn), Samael (Mars), Anael (Venus). See also below.

et non necessitent[a].[304] Ipsae[b] verò post multas plagas se modificat. At maximas plagas debile unguentumque frigidum[c] minimè sanat.

11. fog. *60.* Dicit Quod Saturnus non impeditus dat fidissimam amicitiam. Melius, Inclinat.

12. fog. 63. D⟨ici⟩t Iupiter facit nobiles, falsum, Inclinat.

13. fog. 65. D⟨icit⟩ Mars facit faelices. Non. Sed disponunt.[d]

14. fog. 68. Quod Deus venerea vi mundum gerens. Honestius. Suavissima Vi.

15. fog. 69. Multa d⟨ici⟩t Sub voce hac Venus, quae certè Thaeologo minimè competunt, ideo posset brevibus caput totum restringi.

16. fog. Eodem. D⟨icit⟩ Decreta Veneris. Quomodo Planeta Decreta agere potest? Forsan erit Rex. deleatur. 525v

17. fog. *70.* Ait Quod Michael Arcangelus Mercurio praesidet.[305] Imaginatio ista est Hebreorum, idcirco abijcienda. Praeterea primus est in sacra Scriptura: P⟨rimu⟩m deberet caelum, sed haec occulta sunt.

18. fog. *73.* Inquit Angeli habent naturam terream cum Luna, Archangeli aquam cum Mercurio. Ineptiae sunt istae Theologo indignissimae. Melius, similitudinem.

19. fog. *75.* Ponit, Quod Lapides gaudent vita. Error. Non rationali, nec sensili, nec vegetali ergo lapides vivi. R⟨esponditu⟩r. Quia ignem continent non quia propriè vivant, Theologus propriè loquatur, videlicet saltem Phisicè.

20. fog. *101.* Inquit. Quod inventa sua dixit ante S.^{tus} Augustinus, et laetatur. Postea subinfert, Dolui, quod inventa mea ante aliquis dixerit.[306] Quomodo dolet de divo Augustino concesso? Peccatum maximum, Quoniam Invidia dominatur: tollantur.

21. fog. *116.* Scribit de mente Astrologorum, Quod vis Phantastica

---

[a] "necessitent": sic, for "necessitant". [b] "Ipsae": sic. [c] "debile unguentumque frigidum": sic, probably for "debile frigidumque unguentum". [d] "disponunt": sic, probably for "disponit".

---

[304] For the principle that the stars incline but do not necessarily cause, see ch. Astrology, Introduction.

[305] See the note to "9.um", above.

[306] Giorgio *1525*, f. 101, discussing the proportion of measures in man: "(...) non modo mea sententia est sed divi Augustini: Quem legens post mea inventa gavisus sum testimonio, et favore tanti viri: sed (ut verum fatear) dolui quod inventa mea aliquis dixerit".

à Mercurio expetenda est, et multa alia dissonantia, quae admitti nullo modo debent. Sapientiores videre poterunt.

22. eodem folio. Ponit Saturnus suos saturninos reddit benè memores: Verbum, Reddit habet rationem dominij; caelum non dominatur homini.

23. fol. *117.* D⟨icit⟩ Quod ducit ad mores melancholicos 2.° quod bene dispositio ad sublimia evehit: verba illa ducit, et evehit tollantur, Inclinat melius.

24. fog. *117.* Loquens de Iove d⟨ici⟩t. In moribus autem honestos facit. Verbum *facit* dissonat; cum verbo Inclinat, nam alterum Imperium alterum dispositionem. tollatur ergo facit; et ponatur, Inclinat.

25. fol. *119.* Multa et vana de Venere d⟨ici⟩t. Unde penè totum delerem, Videant prudentiores. In libris à sacris aeditis castimonia est Corona.

26. fol. *119.* Idem dicit de Michaele Quod et supra ponens illum mercurio praesidere: licet in praesentiarum dicat, Quod nonnulli asserunt. Isti sunt Haebrei, quos studiosè nimis illos observat; tollatur.

27. fol. *140.* Ait Nisi Pittagoricorum opinio sit vera de circuitu animarum, quam non admittit Ecclesia; Non sufficit dicere quod ecclesia non admittit, sed etiam oportet dicere, illa opinio est absoniss⟨im⟩a.

28. fol. *140.* Inquit si summa veritas, verum profert. Rectius: Ut summa veritas profert.

29. fol. *156.* D⟨icit⟩ Inter creaturas rationales, homo principatum tenet. Indiget expositione ista conclusio, Nam si intelligit, et concipit Angelos. Falsa est, cum Angelus ratione naturae simplicissimae est nobilior. 2.° magis propinquior Deo, igitur maior. 3.° ratione productionis. 4.° ratione loci. Ulterius videlicet per rationales intelligit gentem Iudeam et Turcham, et hoc non Quia in gradu humano sunt aequales. Nec dicendum venit. quod respectu verbi, cum hoc respiciat gratiam divinam, et tunc, maior angelo gratia, non natura dicitur homo, respectu Angeli. Corrigatur ergo Quod inter animata homo principalem teneat locum.

30. fol. *159.* Exponens illud dictum Isaiae. Ego Deus creans bonum et malum,[307] Inquit. Per bonum exponit formam, per malum materiam. Unde materiam vocat malam. Falsum. Materia est substan-

[307] Is 45: 7.

tia, et quae à Deo bona: tollatur, nam per malum à deo productum intelligimus paenam culparum, quae mala dicitur, non respectu iustitiae punitivae, sed quia est à malo nam est à peccato.

31. fol. *159.* Repetit. Quod à Saturno efficiatur malum. Corrigatur, cum non efficiat, quia efficere liberum tollit arbitrium, sed Inclinat ad malum rationem corporis.

32. Fol. *173.* Sacrosancta Scriptura inquit, Producant aquae volatile super terram sub firmamento.[308] [In quo] arguit traductionem nostram dicendo. Quod melius dicemus super faciem firmamenti. Tollatur ista libertas. Sanctus Hieronymus doctior fuit et sic ponit. Tollatur, cum[a] nulla avis in firmamentum conscendere valeat. 526r

33. fol. *187.* Ponit quod angeli fuerint redempti. Falsum est redemptionem propriè angelis convenire. Redemptio pro obiecto habet captivum: Qui ergo fuerunt redempti? Non boni, quia non peccaverunt, non mali, quia obstinati sunt, et in termino positi. Tollatur ergo melius resarciti per salvatos homines; dicente Citharedo Implebit ruinas.[309]

34. fol. *187.* Repetit ea quae dicta fuere de Dignitate Angelica, et humana. Locus locum corrigat.

35. fol. 194. D⟨icit⟩ circa Angelorum creationem, Quod septem p⟨rim⟩ae intelligentiae fuerunt ante alias productas:[310] Hic maximè delinquit cum non recitat opinionem, sed conclusivè loquitur. Repugnat Moysi, qui ponit, quod in principio creavit deus caelum, et terram. Unde per Terram omnia corporalia sumimus, et per caelum spiritualia concipimus, sic Augustinus, Beda et Rabanus, Haebreorum nimis vanitati adhaeret. Haebrei nobiscum non sunt.

36. fol. *199.* Ait idem quod supra. Quod in Divinis secundum aliquos datur non solum relativa dist⟨incti⟩o sed absoluta, licet alij dicant debet ipsas corrigere, Nam in Divinis sunt tamen duo, videlicet essentia, et Relatio, ex quibus quodcunque suppositum subsistit, si ex absoluto distingueretur, persona 2[a] à p⟨rim⟩a non dependeret: Absolutum à se.

37. fol. *196.* Inquit: quod Lapides, et metalla vivunt, quoniam cre-

[a] After "cum": a word crossed out.

[308] Gn 1: 20.

[309] Reference unclear.

[310] For this view Giorgio referred to Apocalyps and Thobias.

scunt, et durescunt. Corroborat, Nam apparet de argento vivo. Nam in stamnum, argentum, et aurum convertitur: Sed hoc licet parvi sit momenti; nihilo rectius[a] dicemus Alchemisticam vanitatem esse, Non valet crescat ergo vivit, crescit per auctionem materiae et mineralium, quae carent vita; et si dicatur movetur, non valet movetur ignis sursum ergo vivit, negatur. Praeterea: A Praedominante movetur Qualitate, cuius naturam est sursum tendere.

38. fol. *207.* Tenet in una argumentatione, Quod peccatum Adami fuit hoc, quod voluit assumere gradum Messiae, qui fuit arbor vitae: Hoc falsum credo, Quoniam Adamus de messia cognitionem nullam habuit ante peccatum. Subiungit aliam rationem altiorem, Tamen p⟨rim⟩am non dextruit, id⟨eo⟩ oportet purgare p⟨rim⟩am.

39. fol. *209.* D⟨icit⟩ Inspiciebant in serpentem, ut abhorrerent eum. Repugnat scripturae sanctae Num⟨er⟩o 21[311] ubi dicitur. Cum percussi aspicerent sanabantur: Eve aspicientes fiebant sani Quo ergo abhorrere possumus pharmacum sanum? 2.° serpens serpentis est medicina. Theriaca docet. 3.° erat figura christi, sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita oportet exaltare filium hominis in cruce: esset max⟨im⟩a iniuria christo. 4.° ipsemet contrarius et folio 240, sicut (ait Pater) caro serpentis medelam affert vulneri venenoso, sic caro christi santitatem, et vitam omnibus praestat. Igitur verbum illud è medio tollatur.

40. fol. *217.* Quaerit cur non omnes gentes veniant ad christi fidem, uti Vates praegnosticant etc. R⟨esponditu⟩r Non veniunt, quoniam tempus illorum non dum venit: Apportat ex⟨emplu⟩m de Sole. Nam Sol non omnes partes orbis simul illustrat sed completo circulo omnes clarissimae remanent. Certè responsio sua mihi nullo meo placet, Nam Deus fuit semper Pater benigniss⟨imu⟩s et est erga filios. Hinc dedit legem Naturae, legis et gratiae, in quibus omnes poterunt salvari, Nam in lege naturae Iob et alij poterant salvari, quia omnibus inest, sic in lege Moysis et pariter in lege gratiae. 2° si non dum tempus advenit, igitur perditio erat ex Dei parte, quoniam non dat lumen. Absit. Signatum est super nos lumen vultus tui domine. 2.° non

[a] "rectius": in the interlinear space for "tamen", crossed out.

[311] See Nm 21: 8.

valet quod non salvantur quia lumen non venit, Nam sequeretur ex altera parte, quod adventu luminis salvarentur omnes; at falsum quoniam multi rebelles. Resolvatur ergo cum scriptura, quod ratio quare non veniunt ad christum est voluntas perversa, carnalis, et terrena: Perditio tua ex te est Israel.

41. Fol. eodem. Inquit tenebre non possunt compraehendere lucem, idest, christum, videlicet gratiam. Non placet clarius, et melius inquit lux venit in mundum, et tenebrae eum non compraehenderunt. Non dicit. Non possunt etc. Non compraehenderunt, idest, noluerunt. Tenebrae sunt Iudei. Turcae, et peccatores. Corrigatur ergo, quod noluerunt. 526v

42. fol. eodem. D⟨icit⟩ Cum Princeps dignabitur de nobis tutelam immediatam habere forsitan devenient gentes ad illud millenarium miror quod vult inferre. Nonne semper Deus nostrum habuit tutelam? In Paradiso terrestri apparet In Lege; In Incarnatione. Praeterea licet suppositaliter[a] Deus semper non gubernat. Angeli sacerdotes et ministri non tuentur nos sacramentis et sapientia? Quaecunque solverint[b] in terra etc.

43. fol. *236.* Vocat libros nostros Bibliae mendosos, dum inquiunt. Christum se fecisse peccatum, et ipse loco, *peccatum*, ponit peccatorium, falso certè, ponit peccatorium. Nam non solum dicit culpam, et peccatum, sed etiam dicit peccatorem, producentem peccatum, quod christo adscribendum non venit; tollatur ergo cum repraehendunt nostrum Codicem, et christum peccato inficiat.

44. fol. *253.* Vocat libros nostros mendosos super illud Mille pacifici.[312] Tollatur, quia sui falsi.

45. fol. *253.* D⟨icit⟩ Quod in die Olivarum incipiebat assumere opus pietatis. Falsum. Nam non solum in illa die, sed in primo instanti conceptionis Nativitatis, et totius vitae. Deleatur. Misereor super turbam.

46. fol. 258. D⟨icit⟩ Per legem vulneratur anima. Falsum cum cognovit melius. Nam per legem peti⟨tur⟩ cognitio.

---

[a] "suppositaliter": sic, probably for "suppositialiter".

[b] "solverint": in the interlinear space for "sunt", crossed out.

---

[312] Ct 8: 12. The context is the numerical value of the Hebrew letters.

47. fol. 258. D⟨icit⟩ Quod Deus posuit in principio fabbricae malum contra bonum. Non placet quoniam omnia valde bona et malum non à Deo, sed à Demone, et ab homine.

48. fol. *259.* Deus creans malum, quia creavit materiam, quae mala est falsum, quia substantia.

49. fol. eodem. D⟨icit⟩ Nullum malum est, quod non faciat Deus, Quod creaturam vertibilem fecit. Falsum cum fecerit liberum, et libertas est bona, et nobilis.

50. fol. *240.*[a] D⟨icit⟩ Quod Deus dum Patrem orat dicens, Pater si fieri potest transeat à me calix ista.[313] Quod christus non respiciebat partem sensilem, sed longiorem moram, quam nobiscum trahaere volebat. Repugnat Patribus, omnes de sensitiva intelligunt. Repugnat Scripturae. Quae horam determinatam praescribit.

51. fol. *271.* D⟨icit⟩ Quod restat solum falsum Christianitatis nomen. Mala non est verum nomen Christianum? Error forsan impraessoris.

52. fol. *268.* D⟨icit⟩ super illis verbis. Nisi quis renatus fuerit ex aqua, et spiritu sancto ait ipse. Nunquid aquam haec faeculent cum sancto spiritu? Nimis vilescit aquam, quam tanti fecit christus Jesus, Quod necess⟨ariu⟩m est ut[b] materia sacramenti faeculentum non est. Ipse loquitur comparativè, tamen cum modestia.

53. fol. 283. Ubi d⟨ici⟩t Scriptura sancta semen mulieris:[314] d⟨ici⟩t quod litera nostra est mendosa: nimis taxat, taxetur ille.

54. fol. 283. Ponit Quod Apostoli non sunt extra numerum 72. discipulorum.[315] Contra ipsum habemus Lucam, qui d⟨ici⟩t Designavit dominus Iesus et alios Septuaginta duos. Unde non reddens rationem debet corrigi.

55. fol. *296.* D⟨icit⟩ Evangelium. Si credideritis Moysi, Credetis et forsan mihi. Ille enim scripsit de me. Georgius negat Moysen de christo scripsisse: ubi committit in Christum, quod est max⟨imu⟩m delic-

[a] In the margin: "retrocedere est".

[b] "est ut": in the interlinear space for "quod", crossed out.

[313] Mt 26: 39; Lc 22: 42; Mr 14: 36.

[314] The interpretation of Gn 3.

[315] Lc 10: 1.

tum, 2.° Non cognovit ipse ergo non scripsit, negatur. 3.° omnia quae Moyses figurative dixit non fuerunt scripta christi?

56. fol. *300.* Ubi habetur. Non auferetur Sceptrum de Iuda etc.[316] inquit quod litera Hebraica melius d⟨ici⟩t dum inquit Donec veniat Siloh. Litera nostra à S⟨anct⟩o Hieronymo. Hieronymus à spiritu sancto maneat nostra et non sua. Hebreis omnia confundunt, non est credendum illis.

57. fol. *304.* D⟨icit⟩ Non funditur amplius sanguis animalium ad placandas potestates, et virtutes caelestes, immo omnes facti sunt Adami spiritus. Falsum supponit quod sanguis animalium fuerit diffusus ad placandos angelos; fuit[a] ad placandam // iram Dei fuit in si- 527r
gnum sanguinis Iesu christi, ex quo placatio omnis.

58. fol. *321.* Scriptura nostra loquens de Ioseph d⟨ici⟩t Quod est Accrescens.[317] d⟨ici⟩t quod traductio illa non est bona. Corrigatur, cum Ioseph significet propriè Augmentum.

59. fol. *334.* Vocat Theologos Turbam. Certe modestius dicatur Caetus.

60. fol. *338.* D⟨icit⟩ Scriptura vera Dominus exaltatio mea.[318] Dicit ipse Quod traductio ista est mendosa, et ponit Adonay vexillifer meus. Deleatur, licet idem sint certè: miror quo taxat.

61. fol. *341.* D⟨icit⟩. Si bene sentit Gregorius de Angelis. Dicimus, quod optimè sentit.

62. fol. 342. Dicit Scriptura. Homo se immiscuit infinitis quaestionibus. Ipse d⟨ici⟩t Veritas literae. d⟨ici⟩t Ipse quaesivit cogitationes multas. Deleatur.

63. fol. eodem. Loquens de Moyse d⟨ici⟩t Dicitur Deuter. Quod Moyes cum esset centum, et viginti annorum non est[b] ei caligatus oculus, nec dentes diminuti.[319] Ipse verò d⟨ici⟩t Ex Hebreo quod veritas libere stat. Demoliti per dentes, neque facies rugata. Igitur si veritas in sua litera in nostra erit falsitas? Negatur immò certiss⟨im⟩a est nostra, et illa falsa.

---

[a] "fuit": in the interlinear space for "falsum", crossed out.

[b] After "est": a word crossed out.

---

[316] Gn 49: 10.

[317] Probably, Gn 49: 22.

[318] Ex 17: 15.

[319] Dt 34: 7.

64. fol. *348.* Idem repetit. Veritas literae tollatur.

65. fol. *354.* D⟨icit⟩ Scriptura nostra S⟨anc⟩ta In Angelis reperit pravitatem. Ipse taxat dicens, Quod est mendosa; et ponit Quod Deus posuit mutationem. Vana et impia interpretatio. Nam sequeretur Deum mali causam fuisse, hoc diabolicum ergo.

66. fol. *359.* D⟨icit⟩ Quod sufficit Bapt⟨ismu⟩s flaminis sine Baptismo. Non autem hoc sine illo. Credo quod rectè intelligat quod sufficit in adulto, qui aquae Baptismum suscipere non valet, Idcirco indiget ista declaratione.

67. fol. *368.* Loquens de Angelis d⟨ici⟩t Quod sunt in nobis, ut hi, qui equis insident et freno parvo, modicoque calcarium tactu deducunt. Ex⟨emplu⟩m indignum sunt in nobis ut Mag⟨istr⟩i et Principes, non impellunt ut dicit.

68. fol. *383.* Dicit Quod Lamech[320] occidit Cain, quoniam contempsit Cain signum Dei. Signum interpretatur quod erat suscitare semen fratris sui. Hic contempsit iccirco Lamech illum occidit. Sunt nugae Haebreorum, et ridicula. Deleantur.

69. fol. *385.* Loquens de Corvo ab Arca egresso,[321] tenet literam nostram mendosam, Corrigatur.

70. fol. *385.* D⟨icit⟩ Quod successores Petri mentiuntur dicentes Argentum, et aurum non est mihi. Idcirco surge, et ambula[322] perdiderunt.[a] Latrat nimis tollatur.

71. fol. *395.* D⟨icit⟩ Textura nostra, Ego dominus. Hoc est nomen meum. Ipse inquit melius diceretur. Ipsum, scilicet, quod est nomen meum falsum est. Rectius nostra, magis ad substantiam accedit ergo.

72. fol. *408.* D⟨icit⟩ Quod Deus produxit Dracones magnos. Explicat se dicens. Quod per Dracones non intelligit bestias, quae reptant super terram, sed intelligit Angelos bonos, et malos. Falsa explicatio.

---

[a] The sense of the phrase is unclear; probably the author or the scribe skipped a word or a clause.

---

[320] See Gn 4: 16-19.

[321] Gn 8: 6-7.

[322] Lc 5: 23. Cf. Mt 9: 5.

Tum quia nullibi habetur, tum quia Angeli sunt spiritus, tum quia Diabolus fuit creatus spiritus. Sed Draco per seipsum effectus, tum quia ab Haebreis pendet suum dictum. Tollatur.

73. fol. *412.* Facit quandam computationem quae dubia mihi videtur. Ab alijs consideretur. De futuris non est ferendum iudicium assertivum.

74. fol. *415.* Veritas literae. Tollatur, Nostra est vera.

75. Fol. 416. D⟨icit⟩ nostra litera. Mille clypei pendent ex ea. Ipse 527v
redarguit traductionem. Arguatur illae.

76. fol. *417.* D⟨icit⟩ Scriptura nostra fiat lux.[323] Ipse redarguit dicens Quod est mendosa et ponit ipse sit lux nimis latrat. Et nil differt à nostra s⟨anc⟩ta traductione.

77. fol. *418.* Taxat Gregorium Magnum et sanctum circa ignem Inferni. Corrigatur.

78. fol. *420.* D⟨icit⟩ Si August⟨in⟩o credimus, credo Quod *si* ponitur pro quia; tamen absonat.

79. fol. 435. Vocat textus nostros mendosos, male.

80. fol. *445.* Dicit quaedam ad mentem Haebreorum digna consideratione, Ne Haebraizzemus.

81. fol. *450.* Utitur verbo debacchandi pro gustu beatitudinis; malè tollatur.

82. fol. eodem. Vocat Deum Bacco, Indignissimè.

83. fol. eodem. D⟨icit⟩ Celebrare vera Baccanalia.

84. fol. *456.* Ubi dicitur Patris spiritus laudet dominum, inquit, Omnis anima iam perfecta laudet dominum: igitur imperfecti non laudabunt? Vana imaginatio.

85. fol. *463.* D⟨icit⟩ Habet veritas Haebrea. Tollatur, quoniam nostra est clarior.

86. fol. *483.* D⟨icit⟩ Evangelista, Quod christus proficiebat aetate, et sapientia. Explicat, Quod non solum experientia proficiebat quoad se, videlicet exercitatione, et comunicatione quo ad populum; sed addit quod anima ipsa unita verbo proficiebat in verbi cognitione, et merebatur usque ad eam plenitudinem, ad quam Pater praeordinaverat. Dicant sapientiss⟨im⟩i suum votum. Scio ego,

[323] Gn 1: 3.

quod si Deus non solum angelo omnes species rerum impraessit, primoque protoplasto sine continuo successu, quod magis hoc christo concessit.

Haec pauca à Sylvestrano Carmelita collecta. Finis.

10

Anonymous, *Censura* of *De Harmonia Mundi.* (Rome, post 1587)[324]

ACDF, Index, *Protocolli*, AA (II.a.23), fols. 733r-752r (copy)[a]

733r Censura incerti authoris[b] in librum Francisci Georgi Veneti Ord. Min. De Arm⟨oni⟩a Mundi.[325]

In genere mihi observ⟨a⟩ndum occurit.

P.° Quod propositiones aliquas haereticas habet, aliquas erroneas, aliquas scandalosas, et multas temerarias.[326] haereticas quidem, ut quae habet de sacramentorum numero cum in dubium revocat, an matrimonium sit sacram⟨entu⟩m fol. 36 cant. tertij ton⟨us⟩ 3. cap. 8,[c] de eorundem virtute cum mere signa ea esse dicere videatur, ut seepe[d] saepius habet cum de acqua baptismi agit fol. 128 de effectu, ut cum agit de confirmatione fol. 24 et 63 cant. 3. Adde quod dicit de penitentia quod sit, non dolor de peccatis, sed ad Deum reversio fol. 61 cant. 3. Item[e] quod homo non resurget in eadem carne qua hic vivit, et moritur et alias etiam non levis momenti fol. 76. et 77 cant. 3.

---

[a] Copy; the original draft, held in the same codex on fols. 787r-798v/807r-809r, is qualified as "Incerti [i.e. authoris] et imperfecta". Here the copy is reproduced, because it has corrections and additions. Some errors by the scribe are corrected in the notes, referring to the draft.

[b] See the previous note. It was qualified in similar wordings in doc. 1; cf. p. 1744, note b.

[c] "ton⟨us⟩ 3. cap. 8": in the interlinear space.

[d] "seepe": sic.

[e] In the margin: "cant. 3. ton. 7. cap. xj".

---

[324] There is no evidence for a certain datation; see Introduction.

[325] Giorgio *1525.*

[326] For the classification of heterodoxy, see ch. The Organization of the Index, section I, doc. 9.

Inter erroneas[a] reponerem quod dicit Auctor homines // natura et 733v
angelis digniores esse Demonibus sacrificia offerri ut placati nobis non noceant et consimiles.

Scandalose ut mihi videntur propositiones sunt, ut cum mordet Papam dispensantem super bigamos fol. 228 cum reiicit rasuram clericis iniunctam ibidem. Quod homines debent atrahi[b] a praedicatoribus leniendo, potius quam deterrendo.

Temerarius praeterea mihi videtur author, In reiciendo[c] tam facile, et ferè semper traductionem bibliorum qua utimur suas interpretationes aufferendo, et nostram appellando mendosam. Item quia saepe praefert expositionem sacrae scripturae a se allatam expositionibus sanctorum doctorum, et Theologos suos Ebraeos nostris scolasticis, non semel etiam audet corrigere textum nostrum novi test. fol. 61.

Multa asserit tanquam certi⟨ssim⟩a sine ullius noti authoris test⟨imoni⟩o.

Temerè asserit mundum post resurrectionem mille annos duraturum in quo homines qui pie vixerint iucunde vivere possint.

Non caret etiam ridiculis, ut de principe facierum Deum esse utriusque sexus etc.

Sed et illud me offendit quod nimis tribuit philosophis antiquis, et praecipue platonicis quorum scripta ita apud ipsum valere videntur ac sanctorum dicta et scripturae unde aeque adducit illa, ac ista in quo non servat // sacrarum litterarum maiestas. 734r

Nimis etiam superstitiosus videtur circa numeros, et litterarum figuras nec non, et circa signa coelestia quibus etiam aliquando tribuit quae non conveniunt.

In specie autem singula annotando, occurrit in proaemio.

Pagina prima post medium id notandum quod dicit, causas rerum inferiorum penitus ignotas, vellem non apposuisset adverbium illud Penitus.

Fol. 2 pag. p⟨rim⟩a. Nimis extollit numeros; et quos ipse vocat secretiores Theologos, et affert dictum Avenzoar[327] babilonij qui ait ille

[a] "erroneas": correction of "haeroneas".

[b] "atrahi": sic.

[c] "reiciendo", in the draft: "reijciendo".

[327] Avenzoar (Abu Marwan Abd Al-Malik Ibn Zuhr) (1091-1161).

omnia ritè novit qui benè scit numerare quam sententiam commendat auctor.

Nec placet epicteton illud poeticum quo appellat pectus Christi biceps parnasus dicens, et quod Ioannes verus vates velut[a] in bicipiti parnaso christi in pectore, et infra fo. 82. cantici tertij appellat pectus pegaseum etc.

Fol. 2. Toni. primi fa. p⟨rim⟩a dicit Abraam primum agnovisse Deum unicum in Trinitate diffusum, et quod ille de nomine Dei recluso iuxta cabalistarum assertionem, ante omnes scripserit. quod et repetit in sequenti pagina adiungens quod Enoc forte primus fuit qui scripserit, et quod litteris mandaverit quae ab illis acceperat addens quae ab ore Dei viventis quotidianis oraculis habebat. Notavi hanc sententiam quia nunquam accepi quod aliquis ante Moysem Dei mysteria scripserit.

Fol. 7 fa. p⟨rim⟩a Nescio unde novam hanc interpretationem ha-
734v beat// qua Israel interpretetur. Tu qui Deum principem habes.

Fol. 13 fa. 2 In medio habet. Hominis ultimus finis est devenire ad Deum, vel ad felicitatem, sive per virtutem stoicam, aut speculationem peripateticam vel per purgationem academicam sive per fidem, et gratiam. Debuisset (ut mihi videtur) vel de felicitate distinguere, vel ultimam tantum viam, nam ea sola vera est posuisse.

Fol. 29. fa. 2. prope fine cap. 5. enumeratis diversis de fine hominis opinionibus (omissa fidei sententia) de illis concludit. In his igitur elementis sapientiae mundi sapientes tanto certamine pugnant: ut cui ex illis palmam deferre debeas ignores cum ex illis nullus integram veritatem attigerit, noluissem posuisset inter illos de palma disputationem.

Fol. 30 fa. 2 in prin⟨cipi⟩o cap. 7 describit qui ex ebreis doctoribus dicuntur Talmudiste nescio tamen an verè describatur. Item inferius qui cabalistae – et recenset multos ebreorum librorum forte prohibitos et subdit quod[b] primus monumenta sacratiss⟨im⟩a quae prius ore tantum docebantur septuagenta voluminibus commiserit.

Fol. 33 fa. p⟨rim⟩a cap. 9. prope finem dicit sapientiam et scientiam certam quam vocant, sive de celestibus, sive de naturalibus, is error sit [v]eracissimus aut crassior obscuritas.

---

[a] "velut": in the draft: "vidit".

[b] Blank space; in the draft: "Ezra".

Fol. 37 fa. 2. in fine dicit scientiam de sensibilibus esse daemoniacam his verbis. Praecedens autem demoniaca nuncupatur, quia de terrenis est, et suggesta ab ijs inferioribus intelligentijs quas Marcus Tullius lares etc.[328]

Fol. 39 fa. p⟨rim⟩a post medium habet. Sit arachiha[329] in medio aquarum pro. fiat firmamentum, et subdit Non enim arachiha firmamentum est, ut habet traductio nostra sed globus, et massa. 735r

Fol. 42. fa. 2. in prin⟨cipi⟩o habet. Qui enim metu vitiorum confortatur interiori virtute dolendo de peccatis potest cum potestatibus demones effugare, et cum virtutibus miracula facere. Quod hic asseritur dupliciter defficit.[a] primo quia etiam vitijs immersis miracula facere possunt. secundo, quia huiusmodi gratia etiam paucis iustis conceditur.

Eadem facie in fine habet. Quamvis etiam hi pene blasphemi recte opinentur primam causam necessario agere et eadem semper eodem modo se habere.

Fol. 43 fa. 2 in prin⟨cipi⟩o cap. 6. Impugnat eos qui ponunt coelum decimum, cum novem tantum esse asserat excludens scilicet crystallinum.

Fol. 56. fa. 2. in fine Nimis poeticè appellat Divinam sapientiam Palladem.

Fol. 58 fa. p⟨rim⟩a post medium habet sicut Gabriel legationem virgini attulit, et epithalamium celebravit in virtute et nomine omnium Angelorum. Non intelligo de quo nomine et de qua virtute Angelorum loquatur.

Fol. 59. fa. 2. in fine interpetatur pro eo quod nos legimus doctrinam, et veritatem lucem et perfectiones.

Fol. 61. fa. 2. in fine Ubi Ioan. 8[330] habemus de diabolo ille homicida erat ab initio, dicit aptius traduci occisor, quia // ille non fuit hominis, sed sui ipsius occisor. Ubi addit quod mihi novum est Ioan. Evang⟨elium⟩ suum Idiomate ebreo scripsisse. 735v

[a] "defficit": in the draft: "deficit".

[328] See, for example, Cicero, *Pro Sestio*, XIII, 30.

[329] See the introduction to this chapter.

[330] Io 8: 44.

Fol. 62. fa. 2. post medium illud Exodi. 3.[331] ego sum qui sum dicit aptius verti ero qui ero.

Fol. 68. fa. 2. ante finem habet Hinc Deifica pulcritudo pulchrum hunc mundum sua mente gerens, venerea vi (si licet) explicavit in effectum.

Fol. 70. fa. 2. prope initium, dicit Chorum Principatuum esse tertium coelum, ad quod raptus fuit D. Paulus.[332] Vide etiam fol. 282 f. 2.

Fol. 75. fa. 2. in fine dicit quod Mamona praeerat Ægyptijs qui opulenti erant argento, et auro. ideo eius vim per Mosen auferens iussit ebreis, ut sibi tollerent aurum, argentum et vasa quaeque praetiosa ab ipsis Ægyptijs, et inde factum ut Mamona debilitatus suos Ægyptios defendere non potuerit.[333]

Et ideo (inquit inferius) in exitu Ebreorum de Ægypto primogeniti memphitici interfecti sunt,[334] ut demonstraretur elisa virtus quam eis praestabat princeps, et primogenitus, signiferi coeli, qui (ut supra dixit) erat Aries.

Fol. 82. fa. 2. circa medium habet, In scorpionis quarto Elpheia venerea, et Martia, Huius est Topatius trifolium Hedera et rosmarinus; qui tamen ad aliud pertinet quam vulgo creditur, et haec reddunt hominem delectum Deo, et hominibus propter causas non multis cognitas. unde
736r non ab re rosmarinus erat in // frequenti usu sacrificiorum in lege veteri quem ebraice vocant Ezob, sed ex vicinitate vocabuli nostri traduxeretur Hisopum. Miror quod tantum tribuat rebus insensibilibus, et alijs etiam inanimatis ut dicat homines facere dilectos Deo, et hominibus.

Fol. 83. fa. p⟨rim⟩a dicit nostram interpretationem pro larice habere cedros et facie sequenti habet super celestis, scilicet mundus, per interiorem, et secretiorem locum (scilicet Sancti Sanctorum) denotatur in quem veniunt qui verè sacerdotes effecti se ipsos hostiam viventem et Deo placentem consecrarunt. Voluissem ut pro verè sacerdotes dixisset spirituales sacerdotes.

Fol. 88. fa. 2. In prin⟨ipi⟩o cap. 6. habet, Inter reconditiss⟨im⟩a arcana ebreorum hoc celeberrimum habetur. quod una est prima omnium

---

[331] Ex 3: 14.

[332] II Cor 12: 2.

[333] Ex 12: 35-36.

[334] Ex 12: 29.

creaturarum ipsarum omnium perfectionem continens quam vocant principem facierum[335] quia semper stat ante faciem imperatoris iusque habet introducendi benemeritos ad praesentiam ipsius, et hunc dicunt ipsi ebrei locatum cum Mose, excusat tamen se apud devotos reginae coelorum cui is locus convenire creditur.

Fol. 89. fa. p⟨rim⟩a in fine, et sequenti etiam facie, Non intelligo virtutem illam magni nominis, qua mediante ebrei dicunt, ut ipse asserit ex quattuor elementis omnia producta sunt.[336]

Fol. 91. fa. p⟨rim⟩a in prin⟨cipi⟩o cap. 10: Videtur sentire alia esse elementa corporis incorruptibilis post resurrectionem à prioribus dum corruptibiles. dum[a] dicit corruptibile enim ex quattuor alterabilibus, et incorruptibile saltem post resurrectionem erit ex elem⟨ent⟩is nobilioribus nequaquam corruptioni ob noxijs, qui duo quatterni // 736v
dant mihi octo. si dant octo, ergo diversa sunt.

Item in fine. Insuper, et ipse homo est ex utraque parte confectus ex spiritualium mente, et crassiori scilicet Corpore. ex quibus quodam mixtum, ex utroque resultat, sensus potiss⟨im⟩e interiores qui partim animales sunt, partim intellectuales utrumque connectentes. voluissem pro mixtu dixisset compositum.

Fol. 92. fa. 2. circa medium. Hinc dicunt Ebrei ex reconditiss⟨im⟩is ipsorum arcanis animam ex magno Dei nomine quatuor literarum procedere mundum autem totum ex decem annumerationibus provenire, et regi: sed a tribus supremis iussu à septem verò reliquis executione etc.

Non intelligo haec arcana. Nec quos deos dicat a quibus incipiendo per divisionem parium, et imparium, sit multitudo, et masculinum, et faemininum, ut subinfert paucas post lineas.

Fo. eodem fa. 2.[337] post prin⟨cipiu⟩m habet quod D. Aug⟨ustinu⟩s dicat esse portionem superiorem in homine quam Arist⟨oteles⟩ intellectum agentem[338] et D. Ioan. lucem. et Moses spiraculum vitae,[339] licet

[a] "dum"; in the draft: "cum".

[335] That is, Mitatron; see note 210 to doc. 7, f. 658v.
[336] Discussion of the numerical value of Mitatron's name.
[337] See, however, f. 93v.
[338] Aristotle, *De anima*, III.4-5.
[339] Gn 2: 7.

ipse semper legat vitarum et non vitae. Non conveniunt in unam dictae sententiae, et max⟨im⟩e ut sit idem intellectus agens, et portio superior.

Fol. 94. fa. p⟨rim⟩a cap. 14. legit pro eo quod habet traductio nostra, omnis ornatus eorum, omnis exercitus eorum.[340]

Item ibi[a] circa medium habet quaedam de anima humana quae potius Origenis, et etiam Pythagore opiniones quam catholicorum doctri-
737r nam sapere vident⟨ur⟩. dicit enim eas in spheris collocari // et ad eas reverti pro ut ab eis processerunt licet postea ad catholicum sensum referatur. in fine etiam dicit ad dona illa de quibus D. Paulus dicit quod spiritus ea dividit pro ut vult cooperari causas secundas angelicas, et coelestes corpus et alia que Deus illis commisit disponentes-ut de Angelis non negarem, sic de alijs non ita facile assererem.

Fol. 95. fa. p⟨rim⟩a post p⟨rincipiu⟩m illud quod promittit Christus de spiritu s⟨anc⟩to suggeret vobis omnia, et docebit vos omnia. dicit fieri per mortem osculi, ut secretiores Theologi docent. De qua in ps⟨alm⟩o Preciosa in conspectu Domini.[341] Non mihi bene sonare videtur mors osculi.[342]

Prope finem dicit asseri quod Patriarcha Abraam librum compilasserit[b] de formatione,[343] Ubi ex connotatis per litteras nominum rerum in idiomate aebraico, et per revolutiones, et per mutationes earum perque numeros ab eis consignatos, et punctaturas atque accentus innuit rerum quidditates, et conventum earum miro quodam artificio Et fo. 225.

Fol. 97 fa. p⟨rim⟩a in prin⟨cipi⟩o dicit nostram traductionem esse diminutam ibi in die qua creavit Deus coelum, et terram ipse autem interpretatur in creatione eorum in die qua creavit Adonai[344][c] terram, et coelum.

---

[a] "ibi"; in the darft: "in".

[b] "compilasserit": sic, also in the draft.

[c] In the draft: "Elohim".

---

[340] Gn 2: 1.

[341] Ps 115: 15.

[342] For discussion, see Wind 1958, ch. X "Amor as a god of death".

[343] The famous Cabalistic treatise *Sefer Yesirah* (probably composed in the period between the late Antiquity and the early Islam) is referred to; see *Mistica ebraica* 1995, pp. XXVI-XXIX, and 31-46 (Italian translation).

[344] That is the Lord, which in the Hebrew Bible substitutes the unpronouncable tetragrammaton.

Fol. 99. fa. 2. prope finem. Non possum probare quod ultra catholicorum doctorum expositionem super verba faciamus hominem ad imaginem, et similitudinem,[345] qui ut ipse dicit exponunt de S(anctissi)ma Trinitate afferat expositionem ebreorum, et aliorum nulla alteri preposita tanquam veriori.

Legit spiraculum vitarum pro spiraculo vitae.[346]

Fol. 102. fa. p(rim)a in medio, et 2.[a] videtur nimis tribuere physio- 737v
gnomiae, pro qua citat etiam illud Iob.[347] In manibus hominum signat, ut noverint singuli opera sua. In fine legit vitarum pro vitae, et in prin(cipi)o sequentis folij.

Fol. 105 fa. p(rim)a in medio praefert traductionem suam vulgatae nostrae pro doctrinam, et veritatem, vertens Illustrationes veritatis, et perfectiones omnimodas.—

Fol. 106. fa. p(rim)a. pro saturabunt(ur) ligna campi ipse habet ligna Adonai fol. 132. fa. 2.[348]

Fol. 112. fa. 2. pro scorpionis legit scorpionum.

Eadem fa. prope finem videtur nimis violenter ad Harmoniam suam reducere pisces in quos cursus suos solem terminare dicit, ad pisces quos Christus post resurrectionem suam comedit.

Et totius hic sextus cantici primi huiusmodi (ut sic dicam[a] violentijs trahere conatur ad suas imaginationes.

Fol. 114. fa. p(rim)a ante medium, dicit duodecim angelos precipuos suffultos duodenis irrigationibus magni nominis Dei presidere duodecim signis coeli etc.

Fol. 115. fa. p(rim)a post medium dicit In nomine sacro dei (diffuso per coelum et replente ipsum tanquam Craneum, et testam quandam plenam innumerabilibus stellis esse virtutem gignendi etc.[b]

Fol. 116. fa. 2. dicit textum hebreum habere studiens,[c] sapiens adijciet ubi nos legimus sapientior erit—

---

[a] The closing brackets are lacking. [b] The closing brackets are lacking. [c] "studiens"; in the draft: "Audiens". Giorgio *1525*, f. 116v: "Audiens (inquit scriptura) sapiens sapientior erit: vel adiiciet, ut accipiat haec textus hebreus".

---

[345] Gn 1: 26.

[346] Gn 2: 6.

[347] See Iob 37: 7.

[348] Ps 103: 16.

Fol. 118. fa. 2 dicit Abraam sapientiss⟨imu⟩m priscorum patrum ab
738r alumno suo vir[a] exegisse super faemora Messiae seminarium vas // quia femora, et lumbi subiiciuntur soli patri generationis.

fol. 120. fa. 2. dicit quod laesi in cerebro lunatici dicuntur etiam in sacra scriptura, et patientes morbos demoniacos. Nam in huiusmodi lunaribus, et foeminis larga videtur demonibus eos agitandi concessa facultas —

Fol. 121. fa. 2. ante finem, nescio quam apposite dicat septem virtutes praecipuas per septem planetas tanquam per instrumenta a summo bonorum fonte in homines diffundi. Per Saturnum spem et contemplativam vitam. per Iovem iustitia, et aequitas etc.

Fol. 123. fa. 2. Nimis improprie dicere videtur hominem in angelum transformari.

Item displicet quod appellet Triviales Theologos qui tres potentias animae tribus personis cooptare student.

Fol. 124. fa. 2. nominat arborem vitarum pro arbore vite.[349]

Fol. 125. fa. p⟨rim⟩a ante finem legit brachium domini per quem revelatum est, pro eo quod nos legimus, cui revelatum est.

Fol. 126. fa. 2 refert de Abraam, quod ab ipso fertur propalatum dogma illud antiquiss⟨imu⟩m: quo docemur mensuras, et innumerationes esse in archetypo.

Fol. 128. fa. 2. et ferè semper ubi nos legimus producant aquae [...][b] ipse interpretatur serpituram.

Item eadem facie, habet: nec opinandum est hominem renasci debere ex hac aqua elementari, ut aptus sit reg⟨n⟩o etc. licet auctor non neget sacramentum baptismi, tamen hic loquendi modus scandalosus est sicut, et superius habet. Nec enim spiritualis genitura fit sine aqua quae Dei filius est, ut ipsemet Nicodemo dixit.[350] Nisi quis renatus
738v fuerit ex aqua etc. At verba illa de // bap⟨tis⟩mo exteriori exponuntur catholici[c] fol. 264.

---

[a] "vir"; in the draft: "iuramento"; Giorgio *1525*, f. 118v: "iuramento".

[b] In the draft: "reptile".

[c] In the draft: "catholicis".

---

[349] Gn 2: 9.

[350] Io 3: 1-21.

Fol. 129. fa. p⟨rim⟩a citat librum Abraam de formatione,[351] et fa. 2 credo vitio impressoris legendum divino, pro eo quod habetur humano, ubi dicit Paulus de humano instrumento docet. Item fol. 193 fa. p⟨rim⟩a fol. 196 fa. p⟨rim⟩a.

Item dicit omnes exponere illud D. Matth⟨aei⟩ et super hanc petram etc.[352] supra[a] cum tamen non desint graviss⟨im⟩i et sanctiss⟨im⟩i doctores qui de D. petro id exponant.

Fol. 133. fa. p⟨rim⟩a in principio, dicit mendosam traductionem esse que legit, qui ascendit super occasum, cum legendum sit super planitiem, vel iucundum.

Fa. sequenti de Christo dicit, Unde ipse melius factis quam verbis docens —

Fol. 136. fa. p⟨rim⟩a repraehendit traductionem quod in levitico habet emissarium pro hazazel[353] quem dicit principem spirituum immundorum etc. Fol. 212.

fa. sequenti Videtur sentire animas creari ante corpora et virtutibus ornatas dum dicit, In deserto est omnis anima de novo intrans in ergastulum corporis huiusmodi ubi deseritur à sapientia.

Fol. 137 in fine, dicit veritatem litterae Genesis 2.[354] ubi dicitur fons ascendebat habere vapor —

Fol. 138 fa. 2. Nescio quam appellet Theologiam antiquam.

Fol. 13[b] et sequenti, habet expositionem mihi novam immo valde diversam ab illis quas lego videlicet quod Ionas noluerit iri in Ninive,[355] ut pius, et bonus vir ne portaret illa tam severa mandata, s[ed] voluit ire ad mare, ut inde misericordiam, et veniam pro Ninivitis reportaret.

Et per id imperavit susceptam in se poena —Item fol. 296. in fine. 739r

---

[a] In the ms. follows a white space; in the draft: "meipsum". Giorgio *1525*, f. 129v: "supra meipsum". [b] In the draft: "138".

---

[351] See the note to fol. 737r, ad "fol. 95".

[352] Mt 16: 18.

[353] The name occurs in only one passage in the Bible, Lv 16: 7-28, where the Lord gives Moses instructions for Aaron about the scapegoat ceremony for the Day of Atonement. The Book of Enoch made Azazel a leader of the rebel angels, whose teachings to mankind include "charms and spells". In this vein, the *Zohar* mentions angels called Uzza and Azael whom the Almighty cast down from heaven for questioning his creation of man.

[354] Gn 2: 6.

[355] Ion 1: 1-3.

Ibidem fol. 139. fa. p⟨rim⟩a prope finem habet. His enim aquis sensibilibus renascimur in conspectu hominum aut in facie ecclesiae sed in conspectu Dei renascitur illis aquis de quibus habetur in Apocalipsi in conspectu eius tanquam mare vitreum simile crystallo Ubi irridet asserentes coelum crystallinum.[356]

Fa. sequenti habet quod Pater, filius, et spiritus sanctus sunt tres fontes. Non probo eo quia est nomen substantivum.

Fol. 140. fa. 2. legit elevaverunt flumina fractiones suas, ubi nos legimus fluctus suos. Item dicit mendosos codices qui habent, ego quasi fluvius doris. Sed legendum diorix idest fluvij piscinam.

Fol. 143 prope finem Videtur iterum assentire opinioni falsae de animabus creatis ante corpora, dum dicit. Ubi, heu nos miseros omnes simul, cum Mose ponimur, quando a mari illo limpidiss⟨im⟩o et immenso emanantes intramus in hoc corporeum ergastulum ad idem supremum pelagus iterum reversuri.

Fol. 144. fa. p⟨rim⟩a legit, qui ponis nubem tribunal tuum, pro eo quod nostra traductio habet ascensum tuum et dicit illam lectionem meliorem.[357]

Fol. 145. fa. 2. habet traddidit[a] grandini iumenta eorum et greges eorum in possessionibus ignis pro eo quod nos legimus, et possessio⟨n⟩es
739v // eorum igni.[358] Item illud aggei 2.[359] Percussi vos vento urente, et aurigine et grandine etc. legit, Percussi vos arefactione, siccitate, et grandine, et dicit sic legi melius, Nam aurigo morbus regius nihil ad propositum faciens.

Fol. 146. fa. 2. negat à Deo plantatum fuisse paradisum terrestrem, sed exponit de coelesti quae dicuntur a Moyse sic fol. 148.

Fol. 147. fa. p⟨rim⟩a in fine dicit veritatem literae habere, quommodo[b] cecidisti ulula fili aurorae pro eo quod nos legimus quomodo cecidisti de coelo Lucifer qui mane criebaris.[c360]

---

[a] "traddidit"; in the draft: "tradidit". [b] "quommodo"; in the draft: "quomodo".
[c] "criebaris": sic; in the draft: "oriebaris "; Giorgio *1525*, f. 147r: "oriebaris".

---

[356] Apc 4: 6.
[357] Ps 103: 3.
[358] Ps 77: 48.
[359] Agg 2: 18.
[360] Is 14: 12.

Fol. 148 fa. p⟨rim⟩a Haec habet de paradiso voluptatis. Est itaque paradisus voluptatis locus, et mansio in Archetypo omnibus delitijs censita ubi sunt gradus omnium creaturarum et in medio omnium Christus tanquam arbor, et fons vitae etc. Quo introductus fuit prothoplastes, et angeli omnes, et expulsis rebellibus non nulli fideles aliq⟨uand⟩o introducti sunt, quibus datus est accessus ad intima cubicula superni regis, ut de Enoc et de Elia communis sententia est. Nec secus de Mose, Abraam et prophetis multis opinandum est etc. et subdit, qui non terrestris (ut vulgo dicit) sed plantatus ante mundi fabricam, et affert pro hac opinione traductionem D. Hieronymi etc. Hinc fa. sequenti non exponit, nisi anagogice intelligenda flumina quattuor de paradiso manantia.

Fol. 149. fa. p⟨rim⟩a quartum fluvium appellat[a] pro quo nos habemus Euphrates et fol. 150 fa. p⟨rim⟩a dicit omnino // typicam esse il- 740r
lam fluviorum descriptionem et quod non possunt habere eandem originem, cum ex distantissimis locis oriri videant.[b]

Fol. 151. fa. 2. non exponit nisi mystice terram promissam lacte, et melle manantem.[361]

Fol. 152. fa. p⟨rim⟩a in prin⟨cipi⟩o dicit, verè lac cibus est perfectorum cum tamen divus Paulus. Imperfectorum seu parvulorum dicat esse cibum.[362]

Fol. 153. fa. 2. dicit ubi nostri traduxerunt hysopum[363] pro veritate legendum esse[c] quam Ro⟨ma⟩ni Rosmarinum vocant.[364]

Item dicit quod filius Noe ligavit patris verenda, ut Boresus[d] [365] scribit vel abscindit, sicut alij tradunt, ne completeret quod conceperat dum vitem plant[⟨are⟩t].

---

[a] In the ms. follows a white space; in the draft: "perat". Giorgio *1525*, f. 149r: "hu, idest ipse perat". [b] "videant"; in the draft: " videantur. fo. 187.188.204". [c] Follows a white space in the ms.; in the draft: "libanotis". Giorgio *1525*, f. 153v: "sed pro veritate libanotis est, quam". [d] "Boresus"; in the draft: "Berosus".

---

[361] Ex, *passim*.

[362] Hbr 5: 13-14.

[363] That is, אֵזוֹב.

[364] See Lv 14: 4, 49, 51; Nm 19: 6, 18; III Rg 4: 33.

[365] Berosus Chaldaeus *1545*. The name of a native historian of Babylonia and a priest of the great god Bel (Bel-Marduk). Although the exact dates of his birth and death are unk-

Et facie sequenti, exponit suo modo id factum Noe, dicens, et quia magis praesumpserat quam debuerat sperans obtinere quod Deus (qui dixerat, statuam pactum meum vobiscum, et nequaquam ultra interficietur omnis caro aquis diluvij etc.)[366] nec particularia scelera ultra puniret, inebriatus dicit a cham qui calorem significat Divinae excandescentiae ne generaret eos filios quos ipse edere decreverat, etiam videnda.[367]

Fol. 155. illud ps. Vineam de Egypto transtulisti,[368] dicit, iuxta veritatem literae legendum Vitem Ægypti quam quassare aut conculcare permittis, vel facis.

Fa. sequenti, Ubi nos legimus, et singularis ferus depastus est eam, ipse vapor, vel fumus campi depastus et demolitus est eam.

Fol. 157. in fine habet veritatem literae habere, Vincenti pro certa aurorae ubi nos habemus In fine pro susceptione matutina.[369]

Fol. 159. fa. p⟨rim⟩a loquens de immunditia animalium veteris test. Dicit. Quam immunditiam trahunt, aut a spiritu feroci, et rapienti in fulmine[a] marte (ut dicunt Astronomi) vel samaele[370] eius intelligentia sicuti Ebrei asserunt, aut id habent a saturno, ut infecta humore melanconico malo sedes efficiuntur immunditiae, sicut bona laetitia est sedes boni spiritus immo Dei.

740v Fa. sequenti dicit quaedam de tribus templis de quibus gloriabantur (ut dicit) Hierosolymitani; quae asserit haberi a testibus non mediocris fidei, quae tamen non facile affirmarem.

Fol. 160. vellem, ut melius declarasset quod dicit de figurativis sacris vet. test. quae fiebant in figurativo templo quousque vera sacra succederent, dum videlicet subdit, que non in templo manufacto per-

[a] "in fulmine"; in the draft: "influente". Giorgio *1525*, f. 159r: "influente".

nown, it is certain that he lived in the days of Alexander (356-326 B.C.) and continued to live at least as late as Antiochus I Soter (280-261 B.C.), to whom he dedicated his famous history of Babylonia.

[366] Gn 9: 11.

[367] Gn 9: 21f.

[368] Ps 79: 9.

[369] Passage not found.

[370] Samael, the angel attributed to the planet Mars. See note 303.

ficerentur sed inferiori, et perfectiori de quo Apostolus Templum Dei quod estis vos. Namque et in manufactis templis nostris fiunt sacra, quae per antiqua illa figurabantur.

Fa. sequenti dicit quod vocis illae ebreae quas nos habemus interpretatas de Ioseph salvatorem mundi, alij habent re-//seratorem se- 741r
cretorum fol. 163. fol. 166. fa. 2.

Fol. 166. est mihi novus loquendi modus quo dicit modum quo prophetae divina suscipiebant fuisse intuitivum.

In fine dicti folij, et in principio sequentis recedit à traductione nostra.

Fol. 168. fa. 2. Nescio quem tertium appetitum super naturalem ponit de mente Plotini.[371]

Fol. 169. fa. p⟨rim⟩a Noluissem dixisset quod Deus vi trahat suos licet afferat ipsius Christi dictum, Compelle eos intrare.

Affert etiam sententiam Pythagorae, quod anima in descendendo induat naturam intelligentiarum.

Fa. sequenti habet, Nec ad aliquod bonum opus valet homo sine divino favore. Non bene appellat divinam gratiam favorem. Nec vera est omnino propositio si de gratia gratum faciente intelligit.

Ibidem corrigit nostram traductionem dicens veritatem Ebraicam habere, inter Thoracem, et Loricam, Ubi nostra habet inter stomachum, et pulmonem ubi dicitur 4 Reg. percussum fuissem Ioram.[372]

Fol. 170. his temporibus videtur suspecta doctrina auctoris qua dicit nimis ut mihi videtur in hanc partem pendens quod concionatores debent magis liniendo quam terrendo animos attrahere.

Fol. 171. fa. p⟨rim⟩a Nescio an omnino verum sit, quod portenta quae aliquid futurum significantia apud infideles // fiebant mali ange- 741v
li (ut auctor absolute asserit) operarentur.

Fol. 172. fa. p⟨rim⟩a dicit melius legi illud psal. castrametatur Angelus domini in circuitu, quam in nostra traductione Immittit angelus domini.[373] Pro Balaam semper legit Bilham.[374] Fo. 173. fa. 2. legit pro

---

[371] Giorgio *1525*, f. 168v: "(...) sed portior illa superior, quam Plotinus intellectum vocat a vi rationali distinctum: Quo mediante Deum, divinaque intelligimus".

[372] See IV Rg 9: 24.

[373] Ps 33: 8.

[374] See Nm 22-24.

reptile serpituram. Super faciem firmamenti pro eo quod nostra habet sub firmamento coeli fo. 176. fa. prima sit lux pro fiat lux et fa. sequenti in misericordia uberum pro uberi.[375]

Fol. 177. fa. p⟨rim⟩a Non intelligo quam mentem intelligat quam dicit sero advenire, et qua adepta decorant⟨ur⟩ perfecta Dei imagine et similitudine.

Fol. 180 in fine exponit septem candellabra[a] aurea quae D. Io. scribit in Apocalipsse de septem planetis quos vidit[376] Idem Apostolus. fo. 182. fa. 2.

Ibidem hoc est fo. 181 fa. p⟨rim⟩a. Hinc devenitur ad geminos charitatis actus Dei scilicet et proximi quae bina charitas roboratur in brachijs fortiss⟨im⟩is.

Fol. 182. fa. 2.[a] quandam coelorum cum supernis mensibus concordiam ponit nescio quàm omnino certam, videlicet quod septem Angeli supremi praepositi sint totidem planetis,[377] et duodecim, duodenis signis, et[b] illi orbi atque planetis coelorum reginam à qua dicit diffundi vim omnium in illa collectam in duodecim principes Apostolicos.

742r Fol. 183. fa. 2. Accommodat iuxta antiquiores theologos // mansiones, quos Christus esse multas in domo Patris ad decem, et ad planetas reducit cum quibusdam ebraicorum nominum interpretationibus.

Ibidem dicit, ubi nos legimus in psalmo confessio, et pulchritudo in conspectu eius[378] melius legi, celebritas, vel ornatus, et decor, et sic etiam in alio psalmo ubi legimus confessio, et magnificentia opus eius.[379]

Fol. 184. fa. 2 dicit quod pro ego sum, qui sum,[380] melius diceretur ad sensum literae sim, qui sim. fol. 289 fa. p⟨rim⟩a.

---

[a] "candellabra"; in the draft: "candelabra".

[b] Follows a white space; in the draft: "[tali]". Giorgio *1525*, f. 182v: "toti".

---

[375] Ps 91: 11.

[376] Apc 1: 20.

[377] See note 303 to doc. 9, fol. 525r, ad "9.um".

[378] Ps 95: 6.

[379] Ps 110: 3.

[380] Ex 3.

Fol. 186. fa. 2. Id psalmi, Ego dixi Dij estis, et filij excelsi omnes hominis speciei,[381] et ex consequenti singulis hominibus tribuit quem hominem dicit perfectissimam Dei, et patris pre se ferre imaginem. Si de Christo intelligit parum dicit, si de homine puro, nimium ei tribuit. Item fol. 268. fa. p⟨rim⟩a.

Fol. 187. fa. p⟨rim⟩a et 2. dicit Peccatum Adae fuisse in spiritum sanctum, quia praesumpsit sibi vendicare, quae erant Christi etc. Displicet loquendi modus quo dicit Divinos vates spiritus sancti furore debacchantes, hoc inquam debachantes.

Fol. 188. fa. p⟨rim⟩a Appellat Balaam, et Bilham, et sic transfert verba illis ad Messiam applicando illa, Non homo Deus, et mentietur et filius hominis et poenitebit. fa. 2.[a] dicit quod prophetae omnes secundum quod fuerunt mendaces. Item legit Bilham pro Balaam, et pro eo quod legimus Non est Idolum in Iacob neque simu-//lacrum 742v
in Israel ipse transfert. Non videtur iniquitas in Iacob, neque fraus in Israel. Item fol. 216.

Fol. 191. fa. 2. Habet. est igitur Deus in homine, sed potiss⟨imu⟩m in Christo per semen, per affluentiam, et per repletionem.

Fol. 194. fa. p⟨rim⟩a cum dicit. Ideas non solum a christianis sed ab externis poni, et infer,[a] ut omnis suspicio merito tolli possit quod nostri magis lege quam virtute eas affirment. his verbis videtur innuere quae lege ass asseruntur[b] non esse vera.

Fol. 195. fa. p⟨rim⟩a pro eo quod nos legimus, quando ethera firmabat sursum, legit, cum deduceret nubes desuper.

Fol. 198. fa. p⟨rim⟩a legit, septuaginta aebdomades determinatae sunt pro abbreviate sunt fa. 2. citat locum D. Ioan. vel non ad propositum, vel ut mihi videtur Arrianis favens.[382]

Fol. 201. Dicit reprobatas fuisse oblationes, et munera cain, quia ex fructibus terrae maledictae et non purificatae.[383]

Fol. 203. et 204. habet mundum vere esse animal.

---

[a] "infer": sic, for "infert" (in the draft).

[b] "ass asseruntur": sic.

---

[381] Ps 81: 6.

[382] Giorgio's Neoplatonic christology is referred to.

[383] Exegesis of Gn 4: 5f.

Fol. 205. fa. 2. dicit de traductore nostrae traductionis, quod aut ignoravit quid importaret, aut noluit pandere sacramentum, cum vertit, cum capitibus argenteis quod ipse legit vavim[384] eorum argentea etc. fo. 206. fa. 2. Nescio quam convenienter dicat de seconda persona Divina, quod *inhaeserit materiae*,[a] et *similia*, quod frequenter facit author conando accommodare philosophorum dicta sacrae scripturae, etc.

743r Fo. 207. fa. p⟨rim⟩a habet, nec miretur quispiam quod videatur Deus egre tulisse Adam effectum fuisse boni, et mali cognitorem. Non enim de profectu, sed de arrogantia vindictam sumpsit etc. Miror ego quod illam mali cognitionem quam Adam consecutus est, appellet profectum sicut, et de sequenti quam subdit expositione, dicens quod voluit assumere gradum, et locum Messiae etc. — Fa. 2. legit arbor vitarum pro vitae.

Fol. 209. fa. p⟨rim⟩a dicit de verbis Domini oportet exaltari filium hominis. Nec opinor hoc intelligendum de exaltatione corporis. licet non displiceat sua expositio, non propterea placet, quod excludat priorem illam.

Fo. 210. fa. 2 habet Animas oblivisci eorum quibus institutae erant, antequam lunarem orbem descenderent.

Fo. 212. fa. 2. Habet Absorta est mors in victoria. Mors quippe est ipse Angelus mortis, et princeps tenebrarum; ut exponunt omnes qui rectè sentiunt, Arbitror melius sentire qui de morte ipsa id exponunt.

Fo. 213. Habet, Evacuavit omnem principatum, et potestatem et virtutem, ut non ultra ab alijs procuremus. necessaria, et opportuna, sed ab eo cui pater omnia donavit, licet piè sentiat auctor, tamen

743v vellem ita accommodari haec verba, ne exclusa videretur //[b] sanctorum.

Fo. 216. fa. p⟨rim⟩a pro erit sepulchrum eius gloriosum, legit, erit requies eius honor.[385]

---

[a] Cf. Giorgio *1525*, f. 207r.

[b] Follows a white space in the ms.; in the draft: "intercessio".

---

[384] "vavim": the Hebrew for 'hooks', in this case probably the hooks of the Tent in the desert.

[385] Is 11: 10.

Fol. 217. fa. 2. dicit cum secretioribus Theologis, tot fuisse Idiomata, quot princeps[a] coelestes distributi per portiones signorum.

Fo. 218. totum caput 19 insumit in probando maiorem esse numerum salvandorum quam damnandorum. Utinam verum dicat, et ego sim unus ex illis.

Fo. 220. fa. p⟨rim⟩a Videtur approbare magis suam quam vulgatam nostram traductionem.

Fo. 221. fa. p⟨rim⟩a in fine exponit verba Christi, rogavi pro te Petre, ut non defficiat[b] fides tua de oratione facta pro ecclesia item fo. 331.[386]

Fo. 222. fa. 2. propriam affert traductionem verborum ex quinto cap. levit.

Fo. 223. fa. p⟨rim⟩a Habet, nobis non necesse amplius offerre alias hostias, quam nos ipsos in agnitionem beneficij per Christum in sua ipsius oblatione exhibit[i] voluissem meminisset sacrificij quod in massa offerendum nobis relictum, et mandatum est.

Fo. 225. fa. 2. in medio rursus meminit libri Abrahae de formatione.[387]

Fo. 226. in fine propriam affert traduct⟨ionem⟩.

Fo. 227. in prin⟨cipi⟩o habet, nec propitiationem adinveniet sacer- 744r
dos cum Deo, qui non est suae gratiae lumine collustratus, quia nec Deum nec divina absque eius lumine cognoscere possum. Non omnino verum est quod dicit si de sacerdote loquitur, quatenus offerat, et oret in persona et ut minister ecclesiae.

In fine, dicit de Theologis scholasticis, qui in relationibus, et quidditatibus inveniendis phantasticantur quas nunquam inveniunt.

Fo. 228. in prin⟨cipi⟩o habet, aspersionem cadaveris, cum aqua benedicta incenso [etc.] quae non frustra, ut vulgus opinatur sed ad expiationem cadaveris quod valdè immundum est ordinata esse. Non intelligo qua immunditia coinquinatum sit cadaver qua purgandum sit aqua benedicta cum non sit culpae cap. 30 —

[a] "princeps"; in the draft: "principes".

[b] "defficiat"; in the draft: "deficiat".

[386] Lc 22: 32.

[387] See note 343 to fol. 737r, ad "fol. 95".

Fo. 228. fa prima in medio habet, de irregularitate ex bigamia loquens. Sed heu infelicia tempora et perditos mores, quod verba statuti, et legis praecepta servantur tantummodo in cortice depravato trunco, et putrefacta radice. Non admittuntur ad sacerdotium huiusmodi digmati[a] nisi a Pontifice, et gerente vicem Dei in terris contra domini statutum dispensetur. et meretrices et cinaedi passim admittuntur a sacerdotibus etc.

Notare volui hic quod dicit dispensari a Pontif. contra statutum Domini, et ipsius maledicentiam.

744v In fine eiusmodi faciei reprobat denudationem, et rasuram capitis mandatam clericis, dicens esse contra id quod Christus observare voluit.

Fol. 229. fa. p⟨rim⟩a exponit aquam baptismi esse filium Dei qui lavit nos.

Fol. 231. fa. p⟨rim⟩a dicere videtur non posse fieri miracula ab hominibus in peccato existentibus fa. 2 Appellat Michaelem Arcangelum sacerdotem.

Item dicit, quod Credimus Corpus Moysis, et animam expurgatam Deo praesentatam.

Fo. 232. fa. p⟨rim⟩a habet, Cum nullus sit, qui non peccet, nullus est a quo non recedat spiritus Domini ad tempus — Auctor, vel credit neminem sine peccato mortali perseverare posse vel quod veniale non compatiatur secum gratiam.

Fo. 236. fa. p⟨rim⟩a dicit mendosos esse codices qui 2 cor. 5.[388] habent, qui non noverat peccatum pro nobis peccatum fecit, sed vult legi pro nobis peccatarium[b] fecit. subdens non convenire exponere peccatum pro poena peccati.

Fo. 239. fa. p⟨rim⟩a dicit nos male habere in cap. 3. exodi[389] de Moyse quod minasset gregem ad interiora deserti, quia (ut dicit) tunc non in deserto sed in Arabia morabat⟨ur⟩.

Fo. 240. fa. p⟨rim⟩a Dicit Christum in oratione quam fecit in horto peroptasse alium ordinem nobis succurrendi utiliorem.

---

[a] "digmati"; in the draft: "digami". Giorgio *1525*, f. 128r: "ex digamia"

[b] "peccatarium"; in the draft: "peccatum". Giorgio *1525*, f. 126r: "peccatum".

---

[388] II Cor 5: 21.

[389] Ex 3: 1.

Fol. 241. fa. p⟨rim⟩a Exponens caussas ob quas Deus in veteri lege sacrificia exigebat, assignat inter alias, ut virtutes demones etc. qui nos accusant de criminibus a nobis perpetratis ad tribunal Dei placarentur per actis etc. vel ut accepta eorum parte quam di-//cit esse 745r pulverem corpus nostrum etc. quiescerent et[c] fo.[a]

fa. 2. dicit carnem, et quod animale est in homine, esse Azazelis[390] et relinqui diabolo et simile dicit f. 242 fa. p⟨rim⟩a et 2.[a]

Fol. 243. fa. p⟨rim⟩a Dicit non[b] ex textu D. Lu.[391] quod columba quae descendit super Christum fuerit in forma columbae.

Fa. 2. non bene percipio quod dicit de purificatione peccati originis. nisi quod non videtur sentire cum catholicis.

Fol. 244. fa. p⟨rim⟩a pro eo quod habemus levit. 14.[392] de duobus passeribus assumendis pro leproso mundando ipse contendit legendum de duabus avibus in genere fa. 2.

Fol. 245. fa. p⟨rim⟩a nimis extorse videtur exponere, quae dicit de vinea Domini. scilicet auctoritates pro sua expositione allatas.

Fol. 247. fa. p⟨rim⟩a placet illi, ut pro lactuca legat indiviam.

Fol. 248. in fine, vitio impressoris (ut credo[c] habet ingrati pro ingressi.[393]

Fol. 249. fa. p⟨rim⟩a Non percipio differentiam quam dicit esse inter theologos super verba Christi, Pater meus usque modo operatur, et ego operor.[394] Alij enim (ut ipse dicit) exponunt de creatione de novo, alij de infundendo eo quod ab ipso fonte emanat. At mihi videtur de utroque intelligi v. g. de anima humana, que creando infunditur, et infundendo creatur.

Fo. 251. fa. 2. quandam suam mihi non certam affert expositionem de dubitatione Moysis, quando percussit petram.[395] Eadem fa. et fo.

---

[a] The draft adds: "304. fa. 2".

[b] Follows a white space; in the draft: "haberi".

[c] The parenthesis is open-ended.

---

[390] See note 353 to fol. 738v.

[391] Lc 3: 22.

[392] Lv 14: 4.

[393] The Censor noted a possible misprint.

[394] Io 5: 17.

[395] Nm 20: 8-11.

252. fa. 2 corrigit nostram traductionem, et multa in eo capite 4 refert
745v circa figuras numeros, et pun-//cta literarum Ebraicarum quod et alias saepe.

Fol. 255. fa. p⟨rim⟩a et 2.[a] Dicit ebreos ante quadam secretiori fabre fecisse vitulum,[396] ut haberent (ut qui ignari adhuc erant rerum divinarum) virtutem superiorem Arieti qui prae est Ægyptijs etc.

Nescio an verum sit quod dicit haberi ex scripturis dum asserit semper ignem de coelo descendisse ad holocausta comburenda sic fa. p⟨rim⟩a fo. sequentis.

Fol. 257. fa. 2. recte exponendum quod dicit. Nullum fuisse prophetam quem aliquando non fefellerit opinio.

Fol. 259. per totum tractat unde malum, ortum habeat et refert in Deum in eo videlicet sensu quod creavit materiam verisimilem[a] et reijcit expositionem Theologorum super illud Amos. Non est malum in civitate, qui exponunt de malo poenae dicens, nec tamen Deus creat poenam, ut aliqui exponunt.[397]

Et eodem folio fa. 2. habet, Nec tantummodo peccatum est quando praelegitur bonum creatum summo bono, sed etiam quando existentibus duobus bonis creatis, praelegitur minus, licet facilè concederem in exemplo, quod ipse adducit, non tamen in omni casu, ut non peccat qui eligit matrimonium, et non coelibatum.

Fol. 268. fa. 2. Habet. Neque enim de aqua elementari loquebatur quando dixit. Nisi quis renatus fuerit ex aqua. Nam quid aqua haec feculenta cum sancto, et divino illo spiritu etc.

746r Quomodo possunt haec penitus diversa convenire, ut sint unum prin⟨cipiu⟩m regenerationis, quis hunc loquendi modum toleraret et si videnda fo. 21. cantici 3. fa. 2.

Fol. 269 fa. p⟨rim⟩a Habet, Nec enim legitur quod Christus aliquem baptizaverit, nisi Ioannem, Baptizavit (ut creditur) etiam Apostolos, et matrem, Nescio ubi legatur Ioa⟨nne⟩m a Christo fuisse baptizatum, et infra de virtute sacramentorum subdit consideranda.

---

[a] "verisimilem"; in the draft: "sensibilem". Giorgio *1525*, f. 209r: "Facit quoque omne malum, qui fecit naturam vertibilem, & materiae annexam, unde efficitur prona ad malum".

---

[396] Ex 32.

[397] Am 3: 6f.

Fol. 269. fa. 2. Habet. et si in quolibet matrimonio carnali exquiritur fides tanquam unum de praecipuis bonis eius, qua, et alter alteri coniugum fidelis sit, et credatur successura posteritas. Hoc ult(imu)m non videtur necessarium.

Eadem facie habet. Nec aliud est fides firma, et certa quam à nobis exigit parens noster Christus etc. quae stabilis adhaesio, et vehemens applicatio ad ipsum et [sequenti] fo. 261 f. 1 dicit fidem puram esse credulitatem. Hoc notavi quia non videtur sentire de fide quod sit habitus, sed merus actus Item fo. 45. Cant.

Fo. 270. fa. 2. Dicit de baptizato bene disposito, tanto favore regeneratur, ut de hinc diabolo cedere nequeat et solvens dubitationem inferius inferius.[a] Dicit Hic (ni fallor) dicendum esse diiudico quod homo non renascitur per aquam, et verbum sacerdotis, quae sunt sacramenta, et exteriora signa eorum quae Deus in internis operatur sed per semen illud divisum. Si apposuisset tantum // quod homo 746v
non renascitur per ea tantum quae extrinsecus etc minorem dedisset vel potius nullam suspicionem.

Et licet ipse cap. XI. ea[b] sequentibus digrediatur contra lutheranos dogmatizantes solam fidem satis esse ad salutem, tamen et ipse nimis ei tribuere videtur in reliqua parte huius capitis quarti.

Fo. 271. fa. 2. dicit paradissum voluptatis pro spirituali homine praeparatum, et non pro animali.

Fol. 272. fa. 2. Legit id evangelij, quanto magis vos modicae fidei,[398] legit inquam minimae fidei. et de cibo spirituali loquens, multum equivocare videtur vel potius confundere cibum merè spiritualem, et alium etiam sacramentalem.

Fo. 275. fa. 2. dicit Platonicos, et pythagoram, et praecipue Plotinum, ut ex profetica officina deduxerant ultra rationem posuisse in homine quoddam divinum quod intellectum, vel lumen intellectuale nominant, quo mediante etiam possimus operari bonum ipsi Deo gratum.

[a] "inferius inferius", sic; in the draft: "inferius positam".
[b] "ea"; in the draft: "et".

[398] Mt 16: 8.

Et Ibidem subdit, sed quia ab hac dignitate (scilicet filiationis Dei) cecidimus adeo, ut nullum ipsius in nobis remanserit vestigium, nec adventus[a] sit qui de ipsa aliquid vel docere, vel scire posset.

Fol. 277. fa. 2. declarans quomodo Christus docuerit nos partici-
747r pium dicit idest captum ex utraque natura portione // qua constituitur ipse Christus. Christus est perfectus Deus, et perfectus homo. Ideo non bene sonat dicere quod acceperit portionem ex utraque natura videlicet[b] sensum credo esse cath⟨oli⟩cum.

Fo. 279. fa. p⟨rim⟩a videtur sentire, ut et alibi notavi quod divitiarum dominus sit Diab⟨olu⟩s.

Fo. 280. fa. p⟨rim⟩a Citat ex Mercurio Deum esse utriusque sexus. et eodem auctore exponit id Gen⟨eseos⟩. Masculum, et foeminam creavit eos id est utroque sexu gaudentem. licet deducat ad bonum sensum spiritualem tantum ille non est verus sensus litterae.[c]

Fol. 283. fa. p⟨rim⟩a dicit Pondus quod Angelos divertit à Deo est materia quaecunque illa sit. Non video quare appellet materiam id unde peccarunt.

Item habet, loquens de unione qua Christus nos sibi tanquam membra capiti unit, quod huiusmodi unione non datur maior. Nonne maior est illa quae dicitur hypostatica in ipso filio qua utranque[d] naturam univit?

Fa. 2. dicit mendosam traductionem esse nostram, quae habet ipsa[e] caput, et ipse legit ipsum.

Item ut salvet quendam numerorum rationem exponit quod Apostoli fuerunt de numero septuagintaduorum. id est quod ipsi duodecim cum allijs dictum numerum constituerint. tamen D. Lucas dicit Desig⟨natu⟩s Dominus, et alios septuaginta duos.[399]

747v Fo. 285. fa. 2. dicit Ad caeteros articulos, aliquas possumus // adducere rationes, ad eos autem, quae de Christo Iesu tractant nulla[f] penitus nisi rationes convenientes.

---

[a] "adventus"; in the draft: "adinventus". Giorgio *1525*, f. 275v: "adinventus". [b] "videlicet"; in the draft: "licet". [c] In the margin: "Item fo. 299. fa. cant. 3. fo. 27. fa. 1". [d] "utranque"; in the draft: "utramque". [e] Follows a white space in the ms.; in the draft: "con[t]eret". Giorgio *1525*, f. 283v: "conteret". [f] "nulla"; in the draft: "nullas".

---

[399] Lc 10: 1.

Ergo Trinitatem Divinarum personarum rationibus naturalibus probare possemus quod falsiss⟨imu⟩m sicut et creationem ex nihilo.

Fol. 286. fa. 2. appropriat esse filio, ut supremae sapientiae.

Fol. 294. f. p⟨rim⟩a dicit corruptio[a] vocabulo legi sabbaot, pro Zebaot.

Fol. 302. fa. 2. offendit me quod dicit Ismaelem natum ex spurio matrimonio Abraam, sicut Isaac ex legitimo et huic accommodat generationem filij ab aeterno patre, illi verò productionem creaturarum quam appellat spuriam qua p.° dicit natum principem rebellantium scilicet statariam[b].[400]

Fol. 305. fa. p⟨rim⟩a dicit Iacob non contentus coniugio duarum sororum vel ad explendam libidinem vel prolis amore. Miror quod[c] dicat de tantò viro quod ad libidinem explendam adheserit ancillis uxorum.

Fol. 309. fa. p⟨rim⟩a. Attribuit quodammodo redemptionem hominum etiam sanguini apostolorum.

Fol. 312. accommodat duodecim Apostolos duodecim signis coelestibus. Dicit cephus seu Acephi non significare nisi petram et non caput.

Item admiratur quod habeamus nomen Bartholomei Apostoli pro Barachia.

Fol. 313. fa. 2. Putat auctor Philippum qui baptizavit Eunucum de quo ait[d]. 8:[401] esse Philippum Apostolum cum tamen fuerit unus ex septem diaconis ut D. Io⟨anne⟩s Chrys⟨o⟩st⟨omu⟩s et alij exponunt.[402] 748r

Fo. 314. Accommodat geminam legem datam a Deo imagini Geminorum coelestium, et multa affert similia, in tono hoc septimo.

Fo. 322. fa. p⟨rim⟩a habet, fuit enim Paulus universalis pastor ovium lapidis, qui Christus est, et verum fundamentum totius Israel. Nonne D. Petrus solus, et successores fuit universalis pastor? Idem dicit f. 325. ubi praeterea habet fons itaque fuit Petrus, fons Iaco-

[a] "corruptio"; in the draft: "corrupto". Giorgio *1525*, f. 294r: "pro corrupto vocabulo".

[b] "statariam"; in the draft: "Satanam".

[c] "Miror quod"; in the draft: "duarum".

[d] "ait"; in the draft: "act⟨ibus⟩".

[400] Gn 16.

[401] Act 8: 26-40.

[402] PG 60, cols. 143-46.

bus, fons Ioannes, fons denique apostoli omnes unusquisque irrigans familiam suam, Paulus autem omnium uberrimus fons, omnes irrigabat.

Fol. 333. dicit Christum fuisse arborem boni, et mali, quae prohibita ne tangeretur aut probaretur sive de ea comederetur. Deus prohibuit, ne comederetur et non ne tangeretur arbor illa, vel potius fructus eius.

Fol. 338. Cap. X. Quaerit, et solvit, An indigeamus medio, ut veniamus in Christum mediatorem, et dicit quod non est mediator mediatoris, sed quod exigunt duo media scilicet electio divine mi⟨sericordi⟩ae quà collocemur inter oves quae perierunt domus Israel, et ut
748v pro talentis nobis creditis laboremus etc. velle[a] meminisset interces-// sionis sanctorum et auxilij gratiae, et virtutum.

Fol. 3[b]. fa. p⟨rim⟩a Cantici habet quod sapientes varias animaram dispositiones inquirentes, pro mediorum per quae ad nos transiunt diversitate, varias sortiri sortes diiudicant, et has cum corporibus ipsis proportionatis coniungi.

Fa. 2. videtur reprobare, quod animae ad coelum euntes ad diversos angelorum Choros admitti.

Fo. 4. fa. p⟨rim⟩a Non admittit aliquem in hoc mundo vexari aliqua tribulatione, nisi ob peccatum aliquod in vexato puniendum.

Magnum dicit esse discrimen inter animam, et corpus, et hominem spiritualem, et animalem, et quod inter animam, et corpus nullum est dissidium. licet hae bene intelligi possint, non tamen tantum distant, ut non possimus animam et corpus dicere esse hominem, et animalem.

Fo. 5. dicit Animam, ut sit perfecte sana exquirit corpus sanum. ergo separata non erit perfecte sana. Ideo dicit curanda primo corpora, et quod propter id Christus mandavit Apostolis, ut primo sanarent corpora.

Fo. 8. fa. p⟨rim⟩a dicit, et[c] animam mundi tot rationes seminales continere quot sunt Ideae in mente divina et subdit alia de anima mundi, et quod mundus est animal max⟨im⟩e unum.

Fol. 9. fa. p⟨rim⟩a dicit de homine quod efficitur angelicus dum

---

[a] "velle"; in the draft: "vellem".

[b] Giorgio *1525*: "Canticus Tertius" has an individual numeration.

[c] Follows a white space in the ms.; the draft has for "et": "ex Plotino", in the interlinear space. Giorgio *1525*, f. 8r: "docente Plotino".

Deo munda, et pura mente ministrat, et semper mundis // oblectatur 749r
in visceribus, in cute, in vestibus, in habitaculis, et in utensilibus etc. Nescio quid haec externa munditia faciat ad hoc, ut homo angelicus efficiatur.

Fol. 9. a principio cap. 9. agit de via qua a Coelo Angelis, et Deo favorem haurire possimus ubi angelum costodem appellat genium et postea duos ponit genios scilicet unum nativitatis alterum professionis propter quem dicit expedire aliquando mutare professionem nomen habitum, et multa in toto illo capite scribit in quibus astrologiam, cum Theologia confundere videtur, et religionem cum superstitione. ideo opere precium est totum legere et considerare.

Fo. 17. cap. 2. asserit animas intrinsecis differentijs, seu gradibus esse inaequales.

Fo. 22. sentit cum antiquis (ut ipse appellat) Theologis, qui opinabantur omnes animas perfectas fuisse productas sicut anima prothoplastis.

Fo. 24. fa. 2. dicit Chrismatis quo uncti fuere Apostolis[a] nos habere tantum extrinsecum signum, aut nomen, quia non amplius in Christi nomine demonia eijciunt sacerdotes.

Fo. 25. fa. 2. dicit omnia naturae, et Dei secreta in sacris eloquijs tradi. Non ita facile cum hoc auctore sentirem cum non omnia literis, et scriptis commissa fuerint.

Fo. 26. rursus meminit, Angeli Mitatron[403] princeps facierum interpretati, cui officium est introducere alios ad faciem principis, ubi rursus asserit de viventibus mortalibus quod faciem Dei viderint, exponens suo modo qua morte mori-//endum sit ijs, quibus hic Deum videre datur. 749v

Fo. 30. fa. 2. cap. 2. Pluribus rationibus nititur probare hominem angelis excellciorem,[b] etiam natura, ubi, et dicit. Illud psal. Minuisti eum[404] paulominus ab angelis à Deo.[c] Hinc dicit ortam invidiam Dia-

[a] "Apostolis"; in the draft: "Apostoli".

[b] "excellciorem"; in the draft: "excelsiorem".

[c] "Minuisti eum (...) à Deo"; in the draft: "Minuisti eum paulominus ab angelis. Interpretatur, Minuisti eum aliquantulum sive paulominus à Deo".

[403] See note 210 to doc. 7, f. 658v.

[404] Ps 8: 6.

boli in hominem, et quod uterque peccavit transgrediendo praeceptum non reverendo Dei praecipuum filium cap. 3 fo. 59. f. p⟨rim⟩a.

Fo. 34. e 35. fortè plusquam debeat, coelis, et magno nescio cui nomini Dei, tribuit. Item suo modo loquitur de aqua bap⟨tis⟩mi scilicet tanquam de puro signo. Ubi Angelos appellat sirenes.

Fo. 36. fa. p⟨rim⟩a videtur ponere in dubium, an matrimonium sit sacramentum, dicens, et si matrimonium est sacram⟨entu⟩m illud quoque verbo conficitur. Item repetit de sacrificijs, quae dicit fieri, ut celestes virtutes scilicet demones[a] se se contineant ab executione punitionis[b] illa perpetrata.

Item eodem fo. 36. fa. 2. superstitiosus mihi videtur circa verba ebraica.

Fa.[c] 38. fa. 2. Non placet quod inter auspicia seu signa prosticantia[d] vel superstitiosa vel naturalia ponat tenebras terrae motum, et petras scissas in morte Domini nostri, nec quod faciata prima dicit mundum imaginem Dei.

Fo. 42. rursus asserit claram Dei visionem ab hominibus in hac vita mortali Item fol. 67.

750r Fo. 46 fa. 2. suam quandam expositionem affert super id // quod dicitur Lamech occidisse Cain.[405]

Fol. 47. fa. p⟨rim⟩a dicit quod dominum[e] super animalia ab homine amissum per peccatum Adae, et restitutum per Cristum, tandiu duravit in Credentibus, quandiu duravit fidelis, et perfecta servitus in Christum, Adveniente autem tempore quando successores Petri mentirentur dicentes Aurum, et argentum non est nobis, perdiderunt quoque ius dicendi surge, et ambula.[406]

Fo. 48. fa. 2. Dicit quod verus fuerit spiritus samuelis, et vere samueli,[f] suscitatus à phitonissa,[407] ante completum annum post discessum a Corpore facile Advocandus iuxta ebreorum doctrinam.

---

[a] Follows a white space in the ms.; in the draft: "placatae". Giorgio *1525*, f. 36rv: "ut placatae reddantur virtutes coelestes". [b] Follows a white space in the ms.; in the draft: "quam merabantur peccata". Giorgio *1525*: "quam merebantur delicta illa perpetrata". [c] "Fa".: sic, for "Fo". [d] " prosticantia"; in the draft: "prognosticantia". [e] "dominum"; in the draft: "dominium". Giorgio *1525*, f. 47r: "dominium". [f] " samueli": crossed out in the draft.

---

[405] Gn 4-5.

[406] Mt 9: 6; Lc 5: 24; Mc 2: 9.

[407] Cf. I Sm 28.

Fo. 53. fa. 2. Docet plures esse angelos hominum custodes successive illos custodientes serpentem antiquum Azazelem[408] vel Asmodeum etc. dominum esse carnis, et sanguinis, et totius hominis, si spiritus carni, et sanguini adhaeret.

Fol. 55. fa. 2. doctrinam de imagine Dei in homine representari in tribus animae potentijs appellat, vulgarem, et anilem, et petita venia dicit non adhuc esse enucleatum in quo consistat hae imago, et ipse praesumit enucleare.

Inferius dicit in homine relucere omnimodam ipsius Dei imaginem.

Fol. 61. fa. p⟨rim⟩a Docet poenitentiam non esse paenae tenentiam ut dicunt Theologi, aut dolorem pro peccatis, sed reversionem ad Deum.

Fo. 62. fa. p⟨rim⟩a habet sacramentum confirmationis esse corrobo- 750v
rationem eius quod in baptismate factum est in his maxime qui debili virtute, nullaque positiva dispositione illud suscipere in prima videlicet, et infantili aetate.

Fa.[a] 62. fa. 2. ultra id quod cum de sacrificijs tractat nunquam meminit sacrificijs altaris. affert illa verba dicta hoc facite in meam commemorationem[409] pro sacrificio spirituali à quovis Christiano aufferendo[b] in sui ipsius scilicet mortificationem Item fo. 128.

Fo. 64. fa. p⟨rim⟩a dicit nunquam vidisse aliquem ex infirmitate corporali esse spiritu fortiorem, unde non vult illud D. Pauli cum infirmor tunc fortior sum,[410] posse intelligi de infirmitate corporea.

Fol. 65. de disciplina Christi habet Tradens scilicet Christus eandem disciplinam sub meliori forma.[c]

Fol. 66 fa. p⟨rim⟩a habet Favor vero impetratus praecibus quarum est suadere tum angelis, tum etiam Deo, ut hic scilicet iubeat, illi custodiantur improprie loquitur, et inusitate cum dicit nos praecibus Deo suadere.

---

[a] "Fa".: sic, for "Fo"..

[b] " aufferendo"; in the draft: "offerendo".

[c] "Fol. 65 (...) forma": crossed out in the draft.

---

[408] See note 353 to doc. 10, fol. 738v.

[409] Lc 22: 19.

[410] II Cor 12: 10.

Item fa. 2 nimis extorquere videtur textum illum scilicet [...] Quod audivimus, et vidimus, et contrectavimus de verbo vitae exponendo de contractu[a] quodam quo ipso animi supremo capite divinam tangimus essentiam.

Fol. 59.[411] fa. p⟨rim⟩a habet Moysis corpus iam glorificatum.

751r Fol. 70. fa. p⟨rim⟩a asserit cum secretioribus Theologis, de corpore hominis mortui semper servari quoddam os in magnitudine[b] nulli corruptioni obnoxium, ex quo reviviscit corpus– Item Habet quod grossior materia corporis humani non sit de hominis substantia.

Fol. 72. fa. 2. sentit Angelos non differre specie ab hominibus. reiecta Theologorum (quod[c] novitiores appellat) doctrina.

Fol. 73. in cap. 6. Argumentatur finem mundi futuram completis septem millibus annis, ita scilicet ut ultimum millenarium futurum sit feliciss⟨imu⟩m, et sine ulla tentatione ullae alia perturbatione. Item fo. 95.

Fol. 74 ut et alibi dicit quod Homines transibunt in naturam ang⟨e⟩lorum.

Fol. 75. videtur sentire non omnino idem corpus resumendum ab homine in res⟨urrectio⟩ne futura. et apertius id dicit in fine cap. ij fo. 77. fa. p⟨rim⟩a et cap. 13.

Mendose dicit haberi fiat lux, sed legendum sit lux. fo. 79.

Fol. 106 meminit libri Abraae de formatione[412] de quo et saepe saepius — etiam nescio quos[d] materiam disponentes.

Fol. 107. fa. p⟨rim⟩a dicit Angelos quosdam vicissitudine quadam horarum dierum, et annorum regere omnia, sicut de planetis quibus praesunt dicitur ab Astrologis.

751v Fol. 108. fa. p⟨rim⟩a videtur sentire cum aliquibus quos dicit // se ab oraculis accepisse tot esse spiritus immundos ut inferiori cratere, quot sunt mundi in superiori cratere.

---

[a] "contractu"; in the draft: "contactu".

[b] Follows a white space in the ms.; in the draft: "ciceris". Giorgio *1525*, f. 70r: "in magnitudine ciceris mundati".

[c] "quod"; in the draft: "quos".

[d] Follows a white space in the ms.; in the draft: "ophaninos". Giorgio *1525*, f. 106r: "ad quod pertinere dicunt Ophaninos, Seraphinos, Angelos ministerii, & animalia sanctitatis".

---

[411] The censured quote is on a f. 69r.

[412] The *Sefer Yesirah*; see note 343 to fol. 737r, ad "fol. 95".

Fol. 110. non placet quod dicit sacramentum confirmationis dici quia confirmatur foedus, et iusiurandum praestitum in baptismate, nam videtur favere haeresi damnatae in conc Trid. sess. 7. de bapt⟨is⟩mo cap. 14.[413]

Fol. 112. fa. 2. nimis poetico, vel potius gentili more loquitur Christum verum Bacchum appellans, et Apostolos debaccantes plena ebrietate, et furore etc. et vitam aeternam vera bacchanalia.

Fol. 113. cum non sit eadem ratio conservandorum verborum spiritualium, quae vocat reliquias ipsius spiritus, et reliquiarum sanctorum, non multum probo comparationem quam facit quod scilicet maiori reverentia illas quam istas conservare debemus.

Fol. 115. fa. 2. Habet In commendationem linguae hebreae, quod in ea data fuit lex, et data omnia oracula dempta tantummodo Apocalipsi. laudat ex mysterijs inclusis in figuris, punctis, accentibus, et numeris, ex quibus dicit quod secretiores theologi omnia promittunt explicare.

Dicit quod Nemrot[414] Turrim erigere praesumpsit ut semotus ab aerea alteratione possent ablato // omni impedimento vacare specula- 752r
tione, et alios excedere[a] supra id quod natura prestabat etc.

Nescio unde hoc habeat, et si ob talem causam tanta paena Deus affecisset authorem turres,[b] et universum humanum genus.

Fol. 18[c] dicit cantica canticorum non recepta fuisse in sacro canone, nisi castigata, et approbata ab Isaia Propheta. ut laudo non fuisse recepta, nisi approbata ab illis ad quos attinebat, sic nescio unde habuerit quod id ab Isaia factum fuerit, unde consequeretur ante Isaiam non fuisse reponenda in Canone.

Fol. 132. rursus ponit visionem Dei per homines in hac mortali vita, per quandam suam mortem, quam vocat osculi de qua exponit psalmi praeciosa in conspectu domini mors sanctorum eius.[415]

---

[a] A white space; in the draft: "elati", as in Giorgio *1525*, f. 115v.

[b] "turres"; in the draft: "illique turres".

[c] "18": sic, for "118".

---

[413] Mansi, 33, col. 54.

[414] Gn 10: 8.

[415] Ps 115: 15.

Fol. 133. Licet dicat con[a] doctoribus ecclesiae, et cum ecclesia, tamen videtur non sentire cum illa cum dicit sanctos in patria proficere in dies usque ad certam mensuram et sic dicit profecisse Christum reprobans expositionem super illud D. Lucae quod proficeret scientia experimentali.

11

Anonymous, *Censura* of *In Sacram Scripturam Problemata* (Rome, post 1587)

ACDF, Index, *Protocolli*, AA (II.a.23), fols. 765r-776r (copy)[b]

765r

Errores, Fabule, aliaque deliria libri Inscripti
Francisci Georgij Veneti Minoritani
In scripturam sacram Problemata

Tomo 1°

Proble. 9. cur eo ordine describit Moses dies illos constitui ex vespere et mane? et infra. Ex praeiacto igitur subiecto quod tenebrosum est, et de natura mali, et ex forma subsequente quae lucida est, et bona fit dies integer idest compositum. dicit materiam esse malam, et de natura mali, quod alijs locis reperit,[c] Vide infra Tomo 3.° probl. 69.

Probl. 29. cur scriptum est quod non inveniebatur homini adiutorium cum à principio geminus, idest masculus, et foemina creatus fuerit? an forsitan, ut plato docet, fuerunt à principio iuncti mas, et foemina per dorsum, postea secti?

Probl. 31. ubi est quomodo plantatus fuit hortus delitiarum? An forsitan in terra, ut est vulgaris opinio? unde, et paradisus Terrestris falsò vocari solet, cum id nusquam in scriptura reperiatur.

---

[a] "con": in the draft: "cum".

[b] The original draft is in the same codex, on f. 811r-22v (probably an autograph).

[c] "reperit"; in the draft: "repetit".

Probl. 32. quae arbores in horto voluptatis sunt plantate? an arbores materiales veluti ficus, vite, mali et huius modi. Sed non ne Deo magna infertur iniuria si dicatur ipsum huiusmodi arbores plantasse?

Probl. 34. quomodo locutus fuit homo in ipso horto? an locutus 765v
fuit illuc in anima, et corpore, ut dicunt? an mens Adae fuit illuc introducta, ut videret arbores ibi plantatas, idest gradus omnium creaturarum de quibus Apostolus. Alios quidem dedit fieri apostolos, alios profetas alios doctores, et huiusmodi.

In his author origenizans subvertit historiam scripturae quod cum etiam olim faceret Ioannes Hierosolymitanus Origenis sectator, contra illum scribit Hieronymus in epistola ad pammachiam adversus errores. Hierol.[a] (inquit) quod sic paradisum allegorizet, ut historie auferat veritatem, pro arboribus angelos, pro fluminibus virtutes coelestes intelligens totumque paradisi contumentia tropologica interpretatione subvertat.[416] sic iste facit qui etiam infra probl. 37. quae dicunt de quatuor fluminibus paradisi dicit esse metaphorica, et similitudinaria, et probl. 44. negat mulierem gustasse de arbore materiali.

Probl. 36. cum mulier dicta fuit chaunah,[b] idest vivificatrix? et infra nam per Adam intelligitur leviatham masculus, qui est fons omnis masculinae vitae, per chauah, vero leviathan foemina. Nec miretur quispiam non initiatus doctrinis antiquorum à quibus ha-//bemus 766r
quod ex fonte rationalis vitae progrediuntur irrationales, ut plotinus docet, quo scudit[c] ut nonnulli volunt platonicum illud a poeta decausatum.

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus.
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet,
Inde hominum pecudumque genus vitaeque volantum[417]
Dicit omnem vitam omnium animalium procedere ab Adam, et Eva.

Cur inimicitiae positae sunt inter serpentem, et mulierem, et inter semen utriusque. et infra quod sit semen diaboli per serpentem deno-

[a] "Hierol".; in the draft: "[...] Hierol. Sextum".
[b] "chaunah": sic, for "chauah".
[c] "scudit"; in the draft: "tendit".

[416] Hieronymus *1999*, pp. 25-37.
[417] Virgilius, *Aen.*, VI, 726-7.

tati, habet non parum difficultatis apud eos qui existimant Diabolum incorporeum, et valde ad genituram ineptum, quod si Theologos antiquos sequi voluerimus, qui bene tentinarunt[a] oracula Divina, concedemus daemones esse corporeos, et generationi aptos, sicut aperte scriptum est bene elohim (pro quo vulgata editio habet filij Dei) qui sunt Diaboli, ut omnes veri sapientes consentiunt, accesserunt ad filias hominum, et geminerunt.[b] Eadem dicit Tomo 4.° prob. 465: quaerens cur immundi spiritus carnali[c] oblectari videntur. et 466 quaerens quo semine spiritus immundi gravidant? et 467. quaerens, qua voluptate quove instinctu mortales cum huiusmodi commisceantur, cum oderint nos? et Tomo. 6. probl. 203. dicit quod Mer-//linus
766v et Alex⟨ande⟩r magnus fuerunt à Diabolo geniti, et probl. 330 quaerens, quomodo formati fuere Gigantes tam magni, et cur dicti sunt nephilim[418] dicit eos demonibus genitos.

Probl. 126. Nec enim anima convenienter expurgatur aqua corporea, et elementari, sed aqua illa suprema quae verbum, et sapientia Dei?

Probl. 130. Nec aqua elementaris cum spiritu sancto est principium regenerationis,[419] sed aqua illa, de qua dicitur Si quis biberit ex aqua, quam ego dabo.[420] in posteriobus verbis est manifesta haeresis, et utraque favent Calvino.

Probl. 133. si Deum cognovit[d] et angelos missos cur preparavit panes, et carnem in cibum? et infra. An ut reipsa comederent? sicut etiam comedit Christus post resurrectionem,[421] quando iam naturam spiritualem assumpserat, et in angelum mutatus fuerat. verba favent negantibus resurrectionem carnis. eodem modo loquitur Tomo. 4. probl. 292.

---

[a] "tentinarunt": sic.

[b] "geminerunt"; in the draft: "genuerunt".

[c] Follows a white space; in the draft: "commixtione". Giorgio *1536*, f. 275: "carnali coitu".

[d] Follows a white space; in the draft: "mille[...]". Giorgio *1536*, f. 18v: "cognovit mittentem".

---

[418] The Hebrew word for 'giants'; see Gn 6: 4.

[419] Io 3: 5.

[420] Giorgio *1574*, f. 18v: "Si quis biberit ex aqua quam ego dabo, fiet in eo fons aquae salientis in vitam aeternam, id est sentiet in se Spiritum sanctum: ut Evangelista exponit".

[421] Lc 24.

Probl. 172. cur Isaac una tantum uxore contentus fuit? et infra. An quia totus igneus, et ex sinistra, et Aquilonari parte non debebat per aliud coniugium aperire fontes illos igneos? satis enim immundicie contraxerat ex uno coniugio quam diffudit in Esaij // qui idcirco 767r
nondum natus à Deo odio habitus est. blasphemia in sanctum patriarcham Isaac.

Probl. 212. cur Iacob duarum sororum connubio, non contentus etiam ancillis se commiscuit? An haec carnis petulantia sine mysterio descripta fuit? Iniuria in patriarcham Iacob.

Probl. 265. peccavit ne Thamar se meretricem effigens,[422] ut cum socero concuberet? non quippe peccavit, nam teste zoar non ut expleret libidinem. sed misteriose id egit, ut ex ipsa, et Iuda messias generaretur. Hoc est contra communem sententiam omnium doctorum.

Probl. 486. quomodo salomen[a] correptus fuit in virga virorum et in plagis filiorum hominum,[423] et infra. An igitur corripe in virga virorum et in plagis filiorum hominum, ut Zoar asserit, est tradere aliquem in interitum sathanae secundum carnem ut spiritus salvus fiat? sicuti Paulus Corinthium illum tradi iussit,[424] et sic, ut ipse Zoar ait, traditus fuit salamon in ditionem Asmodai qui ipsum regno eiectum per aliquot annos in deserto detinuit, ubi componens ecclesiastem dixit, fui rex in Hierusalem,[425] ac si tunc non esset sic, et Nabuchdonosor regno expulsus fuit,[426] ut Daniel refert, cum autem Asmodai effigiem et indumenta regis inductus pro rege iura reddebat.

Tomo 2° 767v

Probl. 17. quando fuit lex data, et quando Evangelium [?][b] non ne provulgata[c] fuit Lex à Mose in fine 2. Millenarij creationis mundi, et

[a] "salomen", *sic*; *in the draft:* "salomon".

[b] The question mark is in the ms.

[c] "provulgata"; in the draft: "promulgata". Giorgio *1536*, f. 67r: "promulgata".

[422] Gn 38.

[423] See II Sm 7: 14.

[424] I Cor 5.

[425] Ecl 1: 1.

[426] Dn 4: 25-30.

Evangelium circa finem quarti milliarij, preveniens circiter annos trecentos tempus iam decretum? Hinc mali Daemones conquerebantur dicentes. cur venisti ante tempus torquere nos filij Dei [?][a] Tempus enim decretum erat, ut messias veniret in fine quarti millenarij, iuxta oraculum Eliae dicentis, Duo mille anni inanes id est sine lege, duo mille sub lege, duo mille sub Messia. Eadem dicit Tomo. 3.° probl. 142. et Tomo. 4. probl. 33. et 34.

Probl. 79. cur omnia cadavera immunda dicuntur? An quia super cadavera habent potestatem spiritus immundi, atque in ipsis oblectantur? Hinc cadavera non ex se, sed ex spiritibus circonstantibus terrorem incutiunt.

Probl. 80. cur accendi solent lumina circa cadavera? Non ne ut figentur potestates tenebrarum cadaveribus astantium? Idem dicit probl. 160. et 354.

Probl. 97. si sanguinis[b] nocet, quomodo stabit dictum summae veritatis. quod intrat in os et non coinquinat hominem. et quae sequuntur.

Dicit esum sanguinis prohibitum esse christianis propter praeceptum apostolorum actorum 15°[427] contra communem sententiam
768r Theologorum dicentium praecepta illa // abstinendi ab idolis immolato, et suffocato etiam sanguine obligasse ad tempus quandiu scilicet gentiles[c] per conversi conversabantur cum Iudeis neophitis, nunc autem non obligare. verba authoris sunt, sed cum haec tolerentur, inquies in ecclesia, cur iudicas prohibita? non ne posset sic concludi de meretricibus simonijs, et multis huiusmodi?

Problem. 208. fuit ne datum aliquod officium mulieribus ex lege? Ne mulier quae est pars abdicata penitus a sacris esset tua fuerunt ei imposita officia, ut ex lege Talmudiste colligunt p⟨rimu⟩m enim erat, ut ex singulis centum panibus[d] faceret pro sacerdotibus secundo mulieribus demandatum fuit, ut servarent tempus immunditiae suae ne eo tempore viris commiscerentur tertium est, ut lucernas in templo Dei accenderent.

---

[a] The question mark is in the ms. [b] The interruption is in the ms.; in the draft: "esus". Giorgio *1536*, f. 77v: "esus". [c] In the draft: "viri". [d] The interruption is in the ms.; in the draft: "placentam". Giorgio *1536*, f. 94r: "placentam".

---

[427] Act 15: 20.

Problem. 252. Cur deligebatur caper per sortem mittendus in desertum, altero Deo dedicato? in hoc problemate caprum emitti dicit ad Hazazelem[428] principem deserti, quem problem. 254 dicit esse potestatem immundam praesidentem deserto. et 255. ait caprum ei dari solitum ad sedandam eius ingluiviem nam mundo dominans devorare quaerebat quos poterat, sed comprimebatur huiusmodi rabies capro suo. fabulae Iudaeorum et insaniae. Nostri Theologi et patres duos // 768v
capros duas[a] interpretant humanam, quapropter peccata et imputata immolata est, Divinam quae in desertum emissa a morte, et immolatione libera fuit.

Probl. 323. An ut indicaretur quod tempore maximi Iobilei completo videlicet curso septem millium annorum omnia debeant restitui in prestinum, et 327. ordinata quoque fuit huiusmodi requies, ut inde indicaretur millenarius sabbatarius, in quo, ut Ioannes inquit legato sathana omnes erunt sacerdotes Dei et Christi, et regnabunt cum illo mille anni. In his dicit author mundum duraturum septem millibus annorum. sex millibus iuxta oraculum Eliae, ut supra dixit, et mille annis post legatum sathanam, ut S. Ioannes dicit.[429] Idem dicit Tom. 4. probl. 33.

Probl. 389. pari modo (ut secretiores Theologi asserunt) et Chain, quia voluit suscitare semen Abel cum eius relicta occisus fuit iubente domino à Lamech, et infra. Non enim propter fratricidium (pro quo habebat promissionem à Domino) sed propter novum crimen (quia scilicet voluit fratris semen suscitare, ut ipsi sapientes asserunt) morti addictus fuit. fabula est, et figmentum Iudaicum, cum nihil tale ex serie scripturarum // colligatur, ac verisimile non sit, Abel uxorem ha- 769r
buisse, cum occisus est a Cain.

Tomo 3°

Probl. 48. Quid est mare magnum, et spatiosum litoribus,[430] ut psalmographus canit? et infra. Quamvis communis traductio insulse

[a] The interruption is in the ms.; in the draft: "Christi naturas".

[428] See note 353 to doc. 10, fol. 738v.
[429] Apc 20.
[430] Ps 103: 25.

habeat manibus. Ita problemate. 79. vocat mendosam et probl. 187. et alibi.

Probl. 57. An quia animas nostras suscipimus (ut nuper factus est) a sede ipsius Dei, et infra. sed non ne August⟨inus⟩ ait, quod Deus animam creando infundit, et infundendo creat? Nonne si habuerimus paulum nobiscum, facile defendemur ab Aug⟨usti⟩no? et probl. 61. Iuxta illud Ioannis. Quod factum est in ipso vita erat, et illic omnia radicem habent, animae potissime, quae tamen infusae sunt in corpora, et probl. 492 quaerens cur, quomodo, et quando fuit creata rationalis creatura quae dicitur anima. Subdit. quo tempore id factum sit, scitu difficile est. An igitur infundendo creat pro unuscuiusque corporis dispositione, ut videtur sentire Augustinus, et cum eo communis Theologorum schola. An creavit à principio iuxta illud sapientis, qui vivit in aeternum creavit omnia simul; sed si omnes animae a principio sunt creatae, ubi resident quousque corporibus infundantur? An igitur creata fuit moles animarum simul, adeo ut nullam amplius animam Deus
769v creet? sicut // scriptum est. cessavit Dominus Deus ab omni opere quod creaverat ad faciendum.[431] Idem dicit problematibus 493. et 494. ubi et alia somnia scribit et 496. et tom. 6.° prob. 49.

Probl. 69. si omnibus Deus dat escam, cur dicit Amos: Non est malum in civitate, quod non faciat Dominus.[432] An igitur de malo naturae est sermo quae tota venit à Deo. Sed non ne scriptum est, vidit Deus cuncta quae fecerat, et erant valde bona? Non ne in Isaia habetur Ego sum creans malum idest materiam, quae mala dicitur carens forma, et est principium malorum quia forma[a] aggravat, et impedit iuxta illud: Corpus quod corrumpitur aggravat animam, et sic cuncta quae fecit Deus, sunt valde bona, non autem cuncta quae creavit, et probl. 327. Unde in Isaia Deus ait,[433] Ego sum creans malum, et faciens pacem etc. Sed quommodo omnia quae fecerat Deus, erant valde bona, ut in Genesi dicitur. Verum est omnia quae fecerat, non autem omnia quae creaverat, nam facere terminatur ad formam quae

[a] "forma"; in the draft: "formam".

[431] Gn 2: 2.
[432] Am 3: 6f.
[433] Is 45: 7.

habet rationem boni, creare vero ad materiam aliquando quod habet rationem mali. Idem dicit Tomo 5. probl. 418.

Probl. 109. Quomodo Deus praestat dilectis suis somnum,[434] ut propheta canit. An de somno mortis est sermo, iuxta quod communiter exponitur de morte Christi, ego dormivi // et somnum cepi.[435] sed 770r
nec in isto somno datur haereditas nisi homo resurgat. Haec verba favent haeresi dicenti animas non beatificari ante diem Iudicij.

Probl. 184. cur dixit David, Deus Deus meus quare dereliquisti me?[436] et infra, in operibus perpetrandis nunquam derelictus fuit a Patre, sed in passione derelictus fuit alioquin enim non fuisset passus, nam fruens divinitate non patitur. Hoc est contra sententiam comunem doctorum dicentium quod anima christi in passione secundum partem superiorem visione divinae essentiae fruebatur.

Probl. 292. cur invocatur ab Ezachiele iubente Domino à quatuor ventis spiritus super interfectos illos?[437] et infra unde quatuor his plagis loquens opifex dixit, faciamus hominem. Nova interpretatio.

Probl. 299. possumus ne probare gloriam corporis humani ex oraculis? non ne de hoc clarum habemus exemplum in Enoch, et Elia quorum animae non separatae à corpore sed ipso in melius transmutatio consenderunt[a] coelos?[438] et infra pari modo de Ioanne legimus et quae sequuntur.

Probl. 332. cherub[b] (ut Ezechiel ait) eiectus fuit e lapidibus igno- 770v
tis,[439] et quibus [?][c] in hoc problemate contra theologos scholasticos quos novitiores theologos appellat, negat angelos bonos esse confirmatos in gratia, citans scripturam Iob sentiens illos hodie posse peccare, et

[a] "consenderunt"; in the draft: "conscenderunt". Giorgio *1536*, 174v: "conscenderunt".

[b] "cherub"; in the draft: "Quis cherub". See also Giorgio *1536*, f. 179r.

[c] The question mark is in the draft.

[434] Ps 126: 2.

[435] Ps 3: 6.

[436] Ps 21.

[437] Ez 37: 9.

[438] Enoch walked with God (Gn 5: 24; cf. Hbr 11: 5), and Elija went to heaven in a fiery chariot with fiery horses (IV Rg 2: 11).

[439] Ez 28: 14.

scripturam apostoli 1. cor. 6.[440] nescitis quoniam angelos iudicabimus. intelligit de bonis angelis. Idem repetit Tom. 6. probl. 176.

Probl. 435. cur tanto affectu petit David, ut Deus ostendat et faciem suam[441] in hoc probl. opinat faciem[a] essentiae Dei neminem vedisse, nec visurum esse, quia est sub ratione infinita. non perceptibilis ab intellectu finito. Idem apertus sentit To. 4. probl. 338, et 339. et 341.

Tomo 4°

Probl. 24. quidnam[b] scriptura quando ait, sit lux[c] per hanc lucem de verbo incarnato loquitur [?][d] impiè dicit verba illa. Genes. 1. fiat lux intelligi de filio Dei.[442]

Probl. 35. cur Deus nasci voluit ex sola muliere, et infra. An quia forsitan utraque vis masculea videlicet ac foeminea remansit in virgine [?][e] idem repetit prob. 488.

771r Probl. 37. quomodo ut Ioannes ait, Verbum caro factum est?[443] An sensum illius sententiae est, et verbum fuit in Carne nam (ut opinor) ab interprete male traductum fuit hoc verbum. sicut illud Geneseos, fiat lux, pro quo in veritate litterae habetur, sit lux, videlicet omnia collustrans. quae lux est illa da[f] qua Ioannes noster ait, et vita erat lux nec enim ipsa facta fuit, sed rebus communicata. sic verbum mox[g] fuit factum, sed communicatum carni. Reprehendit editionem vulgatam Gen. 1. Ioannis p.°

---

[a] The interruption is in the ms.; in the draft; "nudae". Giorgio *1536*, f. 193v: "facies divina nudae essentiae".

[b] The interruption is in the ms.; in the draft a word that is hard to read. Giorgio *1536*, f. 208r: "Quidnam innuit Scriptura".

[c] The interruption is in the ms.; in the draft: "Nonne". Giorgio *1536*, f. 208r: "lux? Nonne per hanc".

[d] The question mark is in the draft.

[e] The question mark is in the draft.

[f] "da": sic; in the draft: "de".

[g] "mox"; in the draft: "non".

---

[440] I Cor 6: 2.

[441] Ps 79: 4.

[442] Gn 1: 3.

[443] Io 1: 1.

Probl. 74. quomodo Christus moriens magna voce (ut Matheus refert)[444] clamare potuit, et infra, qui clamor auditus fuit nedum ab astantibus, sed etiam à patre qui spiritum eius suscepit. Auditus quoque fuit a Coelo quod huic[a] apertum fuit ab angelis, qui foelicibus[b] portarunt animam ipsius quam Animam Lazari in sinum Abrahae.[445] impie dicit animam Christi portatam fuisse ab angelis tanquam portari indiguerit, quae unita erat hypostasi Divinae.

Probl. 77. Cur post Christum Oracula siluerant? et infra, postea de veritate[c] subinfert nobis tamen unus Deus pater. ex quo omnia, et vos in illo, et unus Dominus Iesus Christus per quem omnia et vos per ipsum plura[d] vocat patrem, et filium tanquam plures Deos.

Probl. 138. quod convivium preparat Deus, et Christus iustis et 771v
amicis suis? An est fabula vel mysterium id quod secretiores theologorum dicunt? quod videlicet Deus preparavit istis in convivium piscem bovem, et avem, et hos omnes maximos. quod equidem fabulam vel figmentum quoddam iudicarem nisi christus haec eadem inveniret,[e] nam de ave, et bove, ubi de veris nuptijs celebrandis agit, loquitur dicens[f] mei, et[g] occisa sunt,[446] et de pisce post resurrectionem a luca, et Ioanne fit mentio nec de multitudine piscium, aut de toto pisce fit sermo sed de parte tantumodo huius piscis qui dicitur Leviatan descriptus in Iob[447] a mose magnus, et immensus, et bos adeo magnus describitur ab ipso mose, et ab antiquis Theologis, ut fluvium unica ingurgitatione absorbeat, et haerbas mille montium uno die dipascat.[h] autem adeo magna describitur ut alti-

[a] "huic"; *in the draft:* "tunc".

[b] "foelicibus"; in the draft: "foelicius".

[c] The interruption is in the ms.; in the draft and in Giorgio *1536*, f. 215v: "numinum".

[d] The interruption is in the ms.; in the draft and in Giorgio *1536*, f. 215v: "numina".

[e] "inveniret"; in the draft: "innueret". Giorgio 1536, f. 224v: "innueret".

[f] The interruption is in the ms.; in the draft: an illegible word. Giorgio *1536*, f. 224v: "Tauri mei".

[g] The interruption is in the ms.; in the draft: "altilia". Giorgio *1536*, f. 224v: "altilia occisa".

[h] In the draft, after "dipascat".: "avis". Giorgio *1536*, f. 224v: "Avis autem".

[444] Mt 27: 50.

[445] Lc 16: 22.

[446] Mt 2: 4.

[447] Iob 3: 8; 40: 20.

tudinem maris excedat, et infra. Justi pascunt[a] huiusmodi quoad partem animalem.

Probl. 263. Homo quo statu melior est, praeservatus a peccato, an correctus post peccatum? et infra, si sors hominis melior fuisset sine peccato non quippe disposuisset Deus, ut homo in peccatum caderet. Blasphemia. non disposuit Deus, ut homo peccaret.

772r Probl. 287. surgentur omnes cum capillis? in hoc problemate, et sequenti negat nos resurrecturos cum capillis corporeis ossibus, et dentibus, etiam corporeis, quia corpora spiritalem sortem induent in resurrectione[448] tollitque veritatem resurrectionis cum Origene, et alijs haereticis. et probl. 292 dicit corpus domini nostri Iesu Christi in resurrectione mutatum in naturam spirituum de quibus david dicit. Qui facis angelos tuos spiritus.[449] Idem dicit probl. 299. de corpore Eliae. Idem repetit To. 5 prob. 173.

Probl. 294. quomodo Christus antequam resurgeret ad inferos descendit? an descendit anima sola? sed quomodo anima cui non competit locus moveri potuit de loco ad locum? respondet quod aut virtualiter descendit non per se sed per effectum, aut iuxta platonicos anima illa descendit cum corpore coelesti, quod ipsi vehiculum aviviae[b] vocant.

Probl. 299. suscitabuntur ne Ioannes, Enoch et Elias quorum mortem non legimus?[450] in hoc proble. dicit ipsos immutatos in meliorem sortem, et statum gloriae absque morte, et ipsos non venturos ante diem Iudicij. quod est contra communem opinionem doctorum interpretantium Malachiam, Evangelia, et Apocalypsim Ioannis.

Probl. 310. expectabunt ne omnes sententiam a Christo ferendam?
772v et infra sed quid erit de parvulis non baptizatis? dicit // quod parvuli salvantur baptismo fluminis quod etiam scripsit Calvinus dicens aquam in baptismo non esse necessariam, et absque ea infantes salvari.

Probl. [326] sunt ne beati in quiete an in motuis[c] vel augmento ali-

---

[a] "pascunt"; in the draft: "pascentur". Giorgio *1536*, f. 224v: "pascentur".

[b] "aviviae"; in the draft: "animae". Giorgio *1536*, f. 249r: "animae".

[c] "motuis"; in the draft: "motu". Giorgio *1536*, f. 254r: "motu".

---

[448] The problem is how to reconcile Lc 21: 18 with I Cor 15.

[449] Ps 103: 4.

[450] See note 438 to fol. 770r, ad "Probl. 299" (above).

quo? approbat sententiam origenis 2.° periarchon dicentis quod animae puerorum quae non pervenerunt ad perfectam aetatem in patria proficiendo ascendunt, ut sol ad meridiem, donec occurrant ad aetatem plenitudinis Christi.[451]

Probl. 412. si christus nos redemit, ad quid orationem in patrem dirigere debemus ut ipse docet? et infra. an quia in ipsum solum dirigenda est omnis oratio, sicut alibi disseruimus? Ecclesia aliquando etiam dirigit in filium, et in Litanijs dicit etiam spiritus sancte Deus miserere nobis.

Tomo 5°

Prob. 82. cur dixit salomon fui rex in Hierusalem quasi tunc non esset,[452] non ne, ut Zoar ait quem communiter Hebraei sequuntur quia in deserto quo deductus fuerat ab Asmodai edidit volumen illud, cum esset captus in fovea quam ipsae praeparaverat ipsi Asmodaij in quam ipse deiectus est ab Asmodai, ut author alio loco dicit[a] passus malum quod alteri parruerat, et privatus mente, et ratione sicut Nabucodonosor quando eiectus est à coetu hominum et comedit foenum terrae,[453] quo tempore ipse Asmodai idest malus spiritus indutus vestibus Salomonis sedebat in sede eius // reddens iura populis. 773r

Probl. 212. Cur ossa eius fistulis aeris assimilantur? et infra. Huic invenitur duratio specificae vitae animalium, quam Philosophi dicunt aeternam, nec ab re. Dicit post iudicium futura animalia.

Prob. 409. Cur Orpheus percepit quod si quis operetur per verba, non mutet hebraica nomina? et infra. An igitur id iubet. Orpheus cognoscens quantam vim contineant characteres illi formati ad figuras, et aspectus coelorum? an quia verba illa sunt Deo consecrata, et Ideo maioris sunt virtutis quam verba aliorum idiomatum non consecrata? sicut in operatione necromantica libri diabolo consecrati conferunt, ut triviale est. Idem repetit tomo 6 prob. 295. dicens ideo Dominum docuisse opera in suo nomine facienda.

---

[a] In the margin: "Author Tomo. 1. Prob. 486 et 487".

---

[451] Probably Origenes *1976*, p. 224, where Origen quotes Ef 4: 13.

[452] Eccl 1: 1.

[453] Dn 5: 21.

Tomo 6°

Probl. 41. Quis est Mitatron,[454] ille qui cum Mose loquebatur? Non ne secretiores Theologi dicunt quod Mitatron est Shar happanim idest facierum princeps? nam officium eius est introducere amicos Dei ad faciem, et praesentiam ipsius, et infra. Nec desunt, qui dicunt illum esse supremum spiritum omnium beatorum, eorum videlicet qui
773v aliq(uan)do defuerunt in corpore unde cum beata Virgo supremum // locum teneat inter omnes spiritus beatos, qui purae creaturae sunt, potest facillime tenere locum huius principis facierum, et dici Mitatron. ineptiae merae sunt hae, cum beata virgo non fuerit temporibus Mosi, tot seculis posterior.

Prob. 51. reperiuntur ne in Coelis elementa? Nisi in Coelis elementa reperiunt Astrologi quippe non dicerent esse tria signa terrea, tria aquea, tria aurea triaque ignea; et infra meliori nota ibi ipsa elementa reperiuntur quam in generabilibus, et corruptibilibus, sicut perfectiora mota[a] reperirentur in angelis perfectiss(im)a vero in Deo, qui dicitur umentum terrae, aqua sapientiae ignisque. Hic author aut oblitus est regularum aut eas spernit, quibus dicitur: Ad normam nobis loqui fas est; et ex verbis inordinate prolatis incurritur Haeresis. hoc enim haeresicum est dicere elementa esse in Deo.

Probl. 94. est ne homo princeps omnium creaturarum etiam rationabilium? et infra. Sed non ne sunt Angeli digniores, ut omnis Theologorum schola affirmare videtur? post ea contra omnes Theologos dicit homines esse nobiliores angelis, primum quia Angeli sunt administratorij spiritus, hominibus ministrantes, deinde quia Christus angelicam naturam non assumpsit sed humanam.

774r Prob. 134. Cur Christicolae super mortuorum ossibus sacrificant? an ut expectent inde suffragium a sanctis quorum reliquiae ibi sunt? sed quae merita sanctorum nobis suffragari possunt cum omnes ultra condignum remunerati sunt, ut efficacissime probat doctor illumina-

[a] "mota": sic, probably for "nota".

[454] See note 92 to doc. 1, f. 802r, ad "pag. 184. probl. 368", and note 210 to doc. 7, f. 658.

tus[455] in tractatu particulari quem de indulgentijs et meritis sanctorum edidit? Male sonant haec, et detrahunt meritis sanctorum nec meliora sunt quae postea subdit.[a]

Probl. 184. Cur Raphael venit in comitatum Thobiae.[456] Quamvis historia sit sine certo authore, nec in canone habeatur tamen quia admittitur legenda in Ecclesia tanquam vera huius quoque rei rationem assignare conabimur. Thobiae librum reijcit a scripturis Canonicis quem concilia antiqua et[b] primus Papa inter canonicas scripturas ponunt.

Probl. 190. Cur diabolus silentius tentat mulierem qua virum, et Infra An quia ex eodem loco uterque inbibit, ex Aquilone videlicet, inde enim secretiores Theologi dicunt mulieris animam venire. Quod autem ille sit locus mali Daemonis habemus ab Isaia dicente ponem sedem meam ad Aquilonem.

Probl. 196. Cur Daemones magis in nocte quam in die praevalent? an quia ex sinistro, et obscuriori latere sunt? // unde Apostolus vocat 774v
eos potestates tenebrarum et infra. Hinc Angelus Esaij qui ut supra disseruimus erat ex tenebrarum potestatibus sentiens auroram dixit Iacob dimitte me, quia aurora est.[457] blasphema sunt haec, ut angelus qui luctatus est cum patriarca dicatur diabolus a quo benedici postulaverit patriarca, et dicat scriptura quod benedixit ei et in eodem loco: et mutaverit nomen eius in Israel. Idem repetit probl. 351. et probl. 435.

Probl. 201. qui spiritus invadunt humana corpora quando ab eis vexantur, et infra. Unde ipsi diaboli unquam ingrediuntur corpora intrant autem spiritus mali qui multum distant à diabolis. Adversantur evangelio dicta haec, in quo dicitur quod exibant à corporibus daemonia clamantia, et quod daemonium erat mutum et alia innumera.

---

[a] In the margin: "Franciscus Mayronis".

[b] Follows a white space; in the draft: "Gelasius".

---

[455] That is, François De Meyronnes (Meyronnes, County of Provence, ca. 1285 – Piacenza, Lombardy, after 1328), Franciscan monk, one of the principal philosopher–theologians of fourteenth-century Scholasticism and a leading advocate of the subtle system of realism proposed by John Duns Scotus. The work mentioned has not been traced. It might be among the fourteen dissertations included in the collection *Sermones de Sanctis*, published in Venice (1493) and Basel (1498).

[456] Tb 5: 4-6.

[457] Gn 32: 26.

Probl. 218. Cur pulices acrius infestant nos in lino quam in lana? et infra. An igitur quia pulex haurit maiorem favorem a lino quam a lana, cum ex eodem Aquilonari fonte linum, et pulex prodeant?

Probl. 225. Cur canis aliquando rabidus efficitur? et infra an id provenit ex cibo quando lambit interfectorum sanguinem, vel cadavera co-
775r medit quae // daemoni concessa sunt? unde cum carne vel sanguine illo malum daemonem imbibens, furore daemonico actus mordet.

Probl. 259. Quomodo malorum animae illic punientur, cum haec commemorata sunt, ut immunientur potius corporum quam animarum tormenta? et infra. Sicut corpora bonorum spiritus naturam induent, ut beatificentur. ita malorum animae naturam corporis induent, ut torqueantur.

Probl. 335. Cur Abraham expendebat solum modo argentum[458] et infra an igitur quia scriptura studuit immere[a] locum unde erat Abraham, et unde influxum continue hauriebat. a meridie enim influxum hauriebat unde argentum venit, Nec de auro fit mentio ubi de Abraham est sermo, quia ipse non erat Aquilonaris, cuiusmodi est aurum, quod ab aquilone venit sed meridionalis. Insaniae repugnantes scripturis. falsum est enim non fieri mentionem auri ubi de Abraham est sermo Genesis enim[b] dicitur erat autem dives valde in possessione auri et argenti et c. 24.[459] de servo Abrahae scribitur is profectus erat in Mesopotamiam ad accipiendam Rebeccam. postquam autem bibe-
775v runt Cameli protulit vir in aures aureas appendentes sidos[c] // duos. et iterum. Quod cum audisset Puer Abraham (verba scilicet Laban et Bathnel) procedens adoravit in terram dominum, prolatisque vasis argenteis, et aureis ac vestibus dedit ea Rebeccae pro munere. Eandem fabulam de Meridie repetit probl. 354.

Probl. 337. Cur Abrahae datum fuit praeceptum de circoncidendo praeputio in octavo die? et infra. Octavo autem die fiebat, ut corpusculum in factis[d] susciperet favorem post nativitatem ab omnibus pla-

[a] "immere"; in the draft: "innuere". Giorgio *1536*, f. 393v: "inuere".
[b] Follows a white space; in the draft: "3°".
[c] "sidos"; in the draft: "siclos".
[d] "in factis"; in the draft: "infantis". Giorgio *1536*, f. 393v: "infantis".

[458] Gn 23: 15f.
[459] Gn 24: 10.

netis, utroque videlicet Die à planeta ipsi praedominante et completo curriculo rediret ad eundem planetam, qui dominabatur diei, in quo natus erat.

Probl. 392. Quas naves Tharsis propheta conterendas decantat? An loquitur Vates de Navibus illius Tarsis quae est metropolis Ciliciae, Paulo Apostolo gloriosa, et navigatione superba. facit eandem urbem Tharsim quae est in Cilicia, et Tharsis, quam ineptiam damnat et S. Hieronymus in Rheticio Augustudinensi Galliarum episcopo.[460]

Prob. 408. Cur tot, et tanta scribuntur in libro qui paralipomenon idest, verba dierum inscribitur? vetera ineptia, altera ineptia, paralipomenon derelictorum significat, verba dierum hebraice dibre[a] dicitur.

De toto libro, si iudicium proferendum est, puto esse prohiben- 776r
dum, in quo nihil prope est, quod placeat, nisi quae de praeceptis 2[ae] tabulae scribit tomo 2.° et quae in 3.° tomo sunt de beneficio multiplici per mortem, et passionem Christi suscepto. alia omnia fabulis Cabalisticis, et Talmudicis plena sunt, denique multo magis damnari meretur quam opus Rheticij Augustudinensis episcopi in Cantica Canticorum, quod S. Hieronymus petenti Sanctae Marclae concedere voluit sic ei scribens.[461] Nuper cum Rheticij Augustdunensis episcopi, qui quondam a Constantinopolitano imperatore sub sylvestro episcopo, ob causam montensium missus est Romam, commentarios in canticum Canticorum perlegissem quod Hebraei vocant Shir hashirim, vehementer miratus sum virum eloquentem propter ineptias sensuum coeterorum Tharsis urbem putasse Tharsum in qua Paulus apostolus natus sit, et aurum Ophaz, petrum signare, quia Cephas in evangelio idem petrus sit appellatus. Et circa finem epistolae frustra ergo inquit a me eiusdem viri commentarios postulas, cum mihi in illis displiceant multo plura quam placeant. Haec Ille.

[a] Follows a white space; in the draft an illegible word.

[460] Reticius, Bishop of Autun and author of a comment to the *Song of Songs*, figures also in Hieronymus' correspondence; see Hieronymus *1996*, p. 286.

[461] PL 22, cols. 336-37.

34
FRANCESCO GIUNTINI

Giuntini (1522-1590) was not merely the author of *Speculum astrologiae*, his best known work to which the following documents mostly refer to. Apart from his literary and theological works, in 1570 he published a treatise on judiciary astrology, *Tractatus iudicandi revolutiones nativitatum*,[1] followed in 1574 by *Diffesa dell'astrologia*, one of the most explicit apologies of this discipline against its prohibition in the 1564 Index and thus a work that should have drawn the attention of the Roman Censors.[2] His *Tractatio de cometarum causis* (1580) regarded the same issue, and in 1581 and 1583 the second and third edition of his *Speculum* appeared, including an extended comment to Plotemy's *Quadripartitum*, and thus presenting some sort of encyclopedia of astrological lore.[3] However, the doubts on Giuntini's orthodoxy were raised before he published astronomical and astrological works. During the period between 1557 and 1561, when he stayed in Venice, Giuntini was incarcerated for charges which are unknown, but which probably related to religious heterodoxy. Moreover, a Venetian document shows that he was not accused by the Venetian Inquisition, but by the Roman Holy Office.[4] Next, in Lyon, he first

---

[1] Giuntini *1570*.

[2] Published in 1574 at Lyon. A Latin translation was published in 1580, according to Giuntini without authorization, in the collection *De divinatione quae fit per astra* (*De divinatione 1580*). For his role in the dispute on astrology in these years, see DBI, 57, p. 106, and Baldini 2001a, p. 101. The expression "De divinatione quae fit per astra" was the title of one of the better known texts by Thomas Aquinas on judiciary astrology; see *Summa Theologiae*, IIa IIae, q. 95. This text – together with essays by Lucio Bellanti, Marsilio Ficino and Giovanni Pico della Mirandola – was a point of reference for Giuntini's and Johann Lens' opposed views. Giuntini did not develop an unconditioned defence of judiciary astrology, but his objections in general reveal that his was a minimal, that is, merely formal respect of the ecclesiastical decrees.

[3] His use of Copernicus' observations and the *Tabulae prutenicae* are important for historians of astronomy.

[4] See note 27.

abandoned Catholicism, then he abjured, but his orthodoxy and conduct remained suspect.[5]

Thus, it is rather surprising that Giuntini was not placed in any Roman or Iberian Index (also after 1600), as Bellarmino's request reveals.[6] In or around 1590 *Speculum* and the astrological tables, published in the 1585 Lyon edition of Stade's *Ephemerides*, were mentioned in a list of books to be examined, that had appeared in France and Germany.[7] However, afterwards Giuntini is not mentioned in any other ACDF document, including the *Diari*. This suggests that until Bellarmino's letter his works had not been examined, and that no local inquisitor had denounced their possible heterodoxy to Rome. Perhaps, as Bellarmino suggested, his works were not individually condemned because Rule IX banned all judiciary astrology.[8] However, particularly for well-known authors or widely distributed works, or for works containing forecasting on delicate events or highly ranked persons, the general ban was usually accompanied by an individual prohibition. Moreover, in order to establish whether Giuntini's works were condemned by the general rule, an examination was required, which has not been found. Finally, besides his astrological views, also his theological conceptions were regarded as suspect by an authoritative Jesuit such as Antonio Possevino, who met Giuntini in Lyon between 1561 and 1563. In effect, Bellarmino's doubts were probably raised by the reading of Possevino's *Bibliotheca selecta qua agitur de ratione studiorum*,[9] which challenged the sincerity of Giuntini's return to Catholicism at the end of his life and which stated that Giuntini never repudiated his astrological works.[10] Most likely, these

[5] He was also accused of illegitimate financial activities for a priest.

[6] See doc. 1.

[7] Giuntini *1581*, *1585*; see ch. The Organization of the Index, section VI, doc. 9, fols. 156bv, 156fr. Giuntini was also mentioned as an author of works on judiciary astrology in the *Enchiridion* of Gregorio di Napoli; Gregorio *1588*, fols. 148r-v, 153r.

[8] A possible indication that the Congregation, although without a formal decree, considered Giuntini's works as prohibited, is the permission for the reading of his works released in 1583; see ch. Licences, doc. 34.

[9] The *Bibliotheca* was written with the aid of several Professors of the Collegio Romano, during the years when Bellarmino was its Rector.

[10] Possevino *1593*, pp. 206-207, 283f.

criticisms were not unknown to the Congregation, since Possevino's *Bibliotheca* was an authoritative work, published in the Vatican Printing Press and expressed the official doctrinal views of the Jesuit Order.[11] Bellarmino's letter was followed by another one a few months later,[12] and this perhaps changed the assessment of Giuntini and his works, because in 1598 Card. Agostino Valier, Dean of the Congregation, attempted to establish whether Giuntini had been tried by peripheral inquisitions.[13] Apparently, these controls had no significant effects, because Giuntini was not placed in any of the future Indexes, although Bellarmino, who became Cardinal in 1599, was charged with doctrinal control and press censorship. Thus, Giuntini's case is among those which exemplify the profound uncertainties of the two Roman Congregations concerning astrological theory and practice.[14]

[11] In the period between 1593 and 1596 the Index asked Possevino's opinion on some works. In his pronouncement the Jesuit referred to his *Bibliotheca* as a work the Congregation was acquainted with; cf. ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 18. From 1587 till the publication of the Clementine Index, the Carmelites always had at least one representative among the Consultors of the Index; see ch. The Organization of the Index, sect. VII, docs. 1, 4 and 8. Thus, hypothetically it is possible that the Order opposed the prohibition of the works of one of its members, who died after his formal return to the Catholic Church.

[12] Doc. 2.

[13] See doc. 3.

[14] A partial explanation lays in the fact that Giuntini's works regarded the scientific basis of judiciary astrology and its techniques, rather than horoscopes of individual persons, which mainly drew the attention of the Censors. However, some similar works were condemned, and in Giuntini's case also theological issues and personal aspects were involved.

1

Roberto Bellarmino[15] to Paolo Pico,[16] Secretary of the Congregation for the Index, in Rome (Naples, 19 July 1596)

ACDF, Index, III.1, f. 246r
(autograph)

(...) Mi maraviglio, che Francesco Iuntino non sia nell'Indice, ha- 246r
vendo fatto dui grossi volumi di Astrologia iudiciaria molto perniciosi, massime, che sono hoggi in mano di molti.[17] et forse potria essere, che nell'Indice di Baviera fusse errore di stampa, et fusse Iunio, per Iunctino, ne è maraviglia, che Lindano non se ne sia accorto.[18] pure la cosa importa poco, perche il Iuntino almeno è prohibito per la regola generale.[19] (...)

---

[15] Roberto Bellarmino (BIOGR.) was among the most influential Consultors till 1593, when he became Rector of the Collegio Romano; cf. Godman 2000. Between the end of 1595 and the beginning of 1596 he became Provincial of his Order in Naples, and therefore he did not participate in the modification of the 1593 Index, which led to the Clementine Index (1596).

[16] Paolo Pico; BIOGR.

[17] Bellarmino referred to *Speculum astrologiae*, which after a first edition in 1573 at Lyon was re-issued there in an extended edition of two volumes in 1581 (Giuntini *1581*) and then reprinted in 1583.

[18] The Index of München (1582) prohibited all works by a certain Franciscus Iunius, which was François Du Jon (1545-1602), however; see ILI, IX, p. 225. Surprisingly, Bellarmino did not discover that Du Jon was included in the first class of the 1596 Index; see ILI, IX, p. 544. His reference to Lindanus (Guillaume-Damase Van der Linden, 1525-1588; BNB, 12, cols. 212-16) can be explained with the fact that the Flemish theologian was commissioned with a comparative valuation of the additions of the München Index and the early Roman Indexes (1559, 1564) in order to establish which works were to be placed on the Sixtine Index. See the minutes of the meeting of the Congregation for the Index of 17 June 1587: "[libri prohibiti] in Indice Bavariensi qui a R.^{mo} Lindano iussu fe⟨licis⟩ re⟨cordationis⟩ Greg⟨or⟩ii XIII fuerunt recogniti et signati" (ACDF, Index, *Diari*, 1, f. 22r). On the preparation of the München Index and its relation with the Roman Indexes, see ILI, IX, pp. 189-209.

[19] Rule IX, in the 1564 Index as well as in the 1596 Index; see ch. Astrology, Introduction. Next, the Congregation for the Index informed Bellarmino that "Iunius" was not to be confounded with Giuntini. This letter is not preserved, but a trace remains in a list of replies; see ch. The Organization of the Index, sect. III, doc. 11, f. 72v. Apparently, Bellarmino did not realize that

2

Roberto Bellarmino to Agostino Valier, Card. of Verona,[20] in Rome (Naples, 15 November 1596)

ACDF, Index, III.1, fols. 247r-248r
(autograph)

247r (...) Sono in queste parti alcuni, che hanno libri di astrologia giudiciaria, et in particulare di Francesco Iuntino, et si pensano stare securi in conscientia, perche questi libri non affermano di certo le cose future, et cosi non sono contra la regula nona dell'Indice. et se bene sonno prohibiti per la bolla di Papa Sisto V di S⟨anc⟩ta mem⟨oria⟩[21] non di meno dicono, che quella bolla non è stata riceuta, il che provano, perche li Vescovi, et inquisitori non hanno mai proceduto contra quelli, che hanno simili libri. et a quello che si potrebbe dire, che in questo nuovo indice ci è una osservatione sopra la regola nona, dove si allega
247v la bolla di Papa Sisto, rispondano, che in quella osser-//vatione non si allega la suddetta bolla, come se tutta fusse in viridi observantia, ma solo si estendano le pene di quella bolla à chi contra viene alla regola nona, cio è a chi tiene libri, che affermano di certo le cose future. et cosi dicano essere stati consigliati da Dottori intelligenti di queste cose.[22]

Et perché alcuni di questi sonno huomini di buona conscientia, hanno desiderato per mezo[a] mio esser' illuminati da V.S. Illma et da

[a] After "mio": "es'" erased.

on 30 September 1592, when he was still a Consultor of the Congregation, the latter had decreed to remove from the Index all individual prohibitions of astrological works, regarding as sufficient the general prohibition by Rule IX; see ACDF, Index, *Diari*, 1, f. 55v.

[20] Agostino Valier (BIOGR.) directed the Congregation of the Index in the absence of its Dean, Marcantonio Colonna.

[21] The Bull "Coeli et terrae Creator Deus" (1586); see again ch. Astrology, Introduction.

[22] This interpretation of the relation between Sixtus V's bull and Rule IX, not unusual in the Congregation before the promulgation of the 1596 Index, aimed at a harmonization of these texts. Bellarmino who participated in the debates during this period, maintained that these texts contradicted one another; see Baldini 2001a, pp. 92-96, and ch. The Organization of the Index, docs. II.6, f. 352r and II.13, f. 19v. Thus, with this letter, sent after the publication of the Index, he probably intended to underline the negative consequences of a choice he disagreed with.

cotesta Sacra Congregatione dell'Indice, con dichiarargli apertamente, se i libri di astrologia, et in particulare di Francesco Iuntino, li quali non affermano di certo le cose future, siano prohibiti in questo nuovo Indice, come erano prohibiti nella bolla di Papa Sisto. Suplico V.S. Ill.ma sia servita di risolvere questo dubio, et à perdonarmi il fastidio, perché essendo questo negotio concernente la salute dell'anime, non ho potuto mancare di non aiutarlo, massime havendo apresso di lei quella confidenza che // per sua benignità si è degnata darmi, et io 248r più et più volte ho provato il signor Card. Gesualdo[23] con la sua consulta tiene che simili libri siano prohibiti. Ma questi miei amici non si quietano, se non hanno risposta da Roma.[24] (...)

3

Giovanni Vincenzo Arrigoni,[25] Inquisitor of Venice, to Agostino Valier, Card. of Verona, in Rome (Venice, 24 January 1598)

ACDF, Index, III.2, f. 86r
(autograph)

(...) A XVI del'corrente hò ricevuto la lettera di V.S. Ill.ma et R.ma 86r delli XXVI del passato[26] (...)

(...) dicendo se in questo S.to officio sia stato condannato il Giontino, al che io dico che hò veduto il chatalogo di tutte le scritture di questo S.to officio, ne ve lo trovo nominato, se fussi avvisato del tem-

[23] Alfonso Gesualdo, then archbishop of Naples; BIOGR.

[24] On this Diocesan "consulta", which accomplished a considerable amount of work for an Expurgatory Index, see the introductory note to ch. Cardano, doc. 65.

[25] Giovanni Vincenzo Arrigoni; BIOGR.

[26] This (unknown) letter by the cardinal might be held in the archive of the Venetian Inquisition.

[27] This exchange of letters between Rome and Venice was possibly an effect of Bellarmino's letter of 15 Nov. 1596 (doc. 2), which pushed the Index to explore Giuntini's previous prohibitions. ACDF does not hold any extant relevant documents, however. The Roman request (which certainly regarded Giuntini's flight from Venice in 1561; see Introduction and BIOGR.) was answered by the Venetian Inquisitor in a rather puzzling way. A document in

po che fu egli condannato facilm⟨en⟩te si trovarebbe la verità.[27]

Mando il chatalogo de libbri della fiera di Francfort, e presto le mandarò del'altre censure di libri[28] (...)

Di V.S. Ill.ma et R.ma

Humiliss⟨i⟩mo Servid⟨o⟩re
Fra Vinc.o Arrigoni Inq.re di venetia

Venice, ASVe, *Santo Ufficio*, busta 17, fasc. 9, dated January 4, 1561 and written by Pietro Francesco Ferrero, Bishop of Vercelli and Papal Legate in Venice, apparently raises as many problems as it possibly solves. Ferrero wrote that Pacifico Giuntini, a Carmelite Father living in the Venetian Convent of S. Maria, had been recently imprisoned in his palace "in executione literarum (...) Cardinalis Alexandrini maioris inquisitoris (...) in Urbe"; Card. Alexandrinus was Michele Ghislieri, then Vice-Prefect of the Inquisition (the future Pope Pius V). Because this Carmelite Father asked permission to be transferred to S. Maria, "loco carceris", three Florentine merchants stood bail for him. Notice, that "Pacifico" was probably Francesco's name as a Friar. Now, if the document's date was written in the current (that is, non Venetian) style, Giuntini fled from the convent after a few days, or else – considering that according to the Venetian style of dating "January 4, 1561" meant 1560 – he did so the following year. Ferrero did not specify which charges Card. Ghislieri had moved against Giuntini. In the inventory of the files "Santo Ufficio" held in ASVe the name Giuntini is followed by "luteranesimo". However, this is not warranted by Ferrero's writing, and thus probably it was a mere hypothesis advanced by the archivist. Possibly, Arrigoni did not find any information on proceedings regarding Giuntini, because the latter had been arrested by the Legate and not by the Inquisition and he fled before being tried; thus no file was made up. Finally, it cannot be excluded that the Inquisitor searched under "Francesco", and not under "Pacifico".

[28] The yearly catalogues of the Frankfurt Book Fair which the Congregation usually obtained through external agents, were crucial instruments for the identification of heterodox works. ACDF holds some of these catalogues as well as lists of catalogues that were sent to Rome in the series of both Congregations. See General Introduction, section 2.3.3.

35

GUGLIELMO GRATAROLI

Guglielmo Grataroli (1516-1568) is among the few sixteenth-century authors of scientific and philosophical works persecuted by the Congregation of the Holy Office as well as being examined and prohibited by the Congregation for the Index.[1] In the early 1540s Grataroli was charged with entertaining propositions against the Catholic faith and on 4 February 1544 he abjured before the Inquisitor of Milan. In 1548 the Doge of Venice ordered an investigation against heretics who were active in Bergamo. Proceedings against Grataroli started again in 1550, as a result of his opinions on the Eucharist, purgatory, the suffrage of the dead, free will, the Pope's authority, indulgences and the Church's doctrine on the value of good works, imagery and saints, and additionally for the possession of forbidden books (see doc. 7). The most serious charge, however, consisted in having resumed his heretic opinions after his abjuration had been pronounced in Milan in 1544. This made him a *relapsus*. However, when he was summoned, Grataroli fled to Valtellina and appointed two Procurators who raised objections against the formal correctness of the trial, and continually created delays before finally presenting an autograph letter from Grataroli, challenging the authority of the Roman Catholic Church and the Pope.[2] In various ways, the Bergamo Inquisitor tried to persuade Grataroli to appear before the inquisitorial court, even playing on the feelings of intermediaries, including that of his sister, but all attempts were in vain. In the end, Grataroli, not having presented himself, was sentenced by default on 23 January 1551, for being an obstinate heretic and ordered to be delivered to the secular court

[1] Other cases in point are Girolamo Cardano, Giovan Battista Della Porta, and Simone Simoni (see the respective chs.).

[2] For the file of his trial, see ASVe, *S. Uffizio*, b. 10, *Gratarolo*; for discussion, see DBI, 58, p. 731f.

for execution (doc. 7).[3] In the early 1560s, the Nuncio in Austria informed the Roman Holy Office that he had attempted without any success to convince Grataroli to return in Italy and do penance. From his letters it can be inferred that Grataroli was only willing to make a secret abjuration in Germany (docs. 1-2).

Remarkably, Grataroli's works were not prohibited in the first Roman Indexes promulgated after the Bergamo trial. In fact, it was not until 1590, that is, about forty years after his trial and twenty years after his death, that his works were placed in the Index. Yet, Grataroli was not prohibited as a heretic, his works were merely prohibited with the proviso "quamdiu emendata non prodierint".[4] His name then cropped up in pronouncements by Consultors for the new Index proposing to expurgate his works,[5] and the latter were even listed among works already corrected.[6] The later sixteenth-century Roman Indexes (1593, 1596) again included his works among those to be corrected.[7] Also after the promulgation of the Clementine Index, an emendated edition of his works was pondered upon.[8] General documents regarding the application of the new Index inform us that the correction of his works was commissioned to Consultors or Qualificators in Padua and Pisa before 22 November 1596.[9] Then, on 14

[3] The Bergamo trial is not referred to in the extant minutes of the meetings of the Roman Holy Office; see ACDF, SO, *Decreta*, 1548-1552. It should be kept in mind, however, that the latter are only partially preserved; see Introduction, section 1.1.

[4] ILI, IX, p. 818.

[5] See, for example, the pronouncement by Alfonso Chacón, in ch. The Organization of the Index, sect. V, doc. 14 (1590-92), on f. 151r-v. See also the anonymous request in sect. V, doc. 22 (post 1593), f. 285r.

[6] Ch. The Organization of the Index, sect. VIII, doc. 13 (1993), f. 8v. However, the document did not specify which corrections were composed and by whom. Possibly, the undated anonymous *censura* in doc. 9 is referred to.

[7] ILI, pp. 878, 567. In these years, his works were also mentioned on a generic list; cf. ch. The Organization of the Index, sect. VI, doc 17 (post 1595), f. 113r.

[8] See the document "Librorum cum nota repurgationis in novo Indice [latino] contentorum cum annotatione Censurarum, que extant", in ch. The Organization of the Index, sect. VII, doc. 10, where his works are referred to in the section: "Libri quorum dubitatio oritur An sint necessario expurgandi". See also sect. VII, doc. 11 (between 1596 and 1599), f. 466v, which lists Grataroli's works among "Libri expurgabiles".

[9] Ch. The Organization of the Index, sect. VII, doc. 13, f. 419r; the date *ante quem* is deduced from doc. 15 in the same section.

March 1598, Felice Pranzini added Grataroli's name to his *Index selectus*,[10] on 28 March Girolamo Rossi presented a *censura* of Grataroli's *Opuscula* (doc. 3), and by the end of the same year, a brief *censura* of the same work was composed in Naples (doc. 4).[11] On 15 January 1600, the Congregation for the Index ordered the Inquisitor of Bergamo to write a *censura* of his works, and to send in a copy of his condemnation (doc. 5); the same request was repeated on 29 January of that same year (doc. 6). Eventually, a copy of the sentence of his trial was sent in on 30 March (doc. 7). Surprisingly, this did not induce the Congregation to ordering a total prohibition. In 1607, Guanzelli republished a slightly abbreviated version of Rossi's *censura*.[12] Thus, Grataroli's works were placed in later Roman Indexes with the proviso "donec emendata prodierint".[13] This entailed a quite exceptional fact: the reading of the works of an author condemned as a heretic by the Holy Office could be licenced by local Inquisitors and Bishops.

Apart from Rossi's observations on the physiognomy, the *censurae* of Grataroli's works were primarily concerned with issues not related to his medical conceptions, such as his mentioning the name of Erasmus, and a presumed disrespect for both the Vulgate and the clergy. In his *censura* of the opuscules, for example, Girolamo Rossi proposed the deletion of Erasmus' name in *De memoria reparanda*, and he formulated several corrections for *De Physiognomia*[14] and *De prognosticis tempestatum*, included in the 1558 edition of the *Opuscula* (doc. 3). This type of proposal for correction also occurs in the anonymous Neapolitan *censura* (doc. 4), as well as in a separate anonymous *censura* (doc. 9).

---

[10] Ch. Medicine and Natural Philosophy, doc. 29, f. 266r.

[11] The codex was sent in to Rome in January 1600; see ch. Origanus, doc. 7.

[12] See Guanzelli *1607*, pp. 557-59.

[13] *Index 1819*, p. 132.

[14] In this booklet Grataroli developed a moderate position. He states that all animals are determined absolutely as to character by their physical being, whereas man is only predisposed to certain virtues or vices as a result of his facial and bodily characteristics; he has free will precisely to combat the evil tendencies of his psychophysical nature. For discussion see Maclean 2005, p. 19.

1

Zaccaria Dolfin,[15] Bishop of Lesina (Hvar, Croatia) and Nuncio in Austria, to Tommaso Scotti,[16] Commissioner General of the Holy Office, in Rome

(Innsbrück, 8 March 1563)

ACDF, SO, *St.st.*, TT.1.a, f. 90r
(autograph)

90r (...) Ho fatto fare gagliarde ammonitioni ad un Gratarolo medico bergamasco che hora sta in Basilea. Et per quanto intendo egli non s'allontana da ritornare a penitentia pur che fosse spedito qui in Germania et io volessi riceverlo al'abiuration secreta. Vostra paternità sia contenta darmi avviso del caso suo et advertirmi di quello che in tal caso sia ben di fare, (...).

2

Zaccaria Dolfin, Bishop of Lesina and Nuncio in Austria, to Tommaso Scotti, Commissioner General of the Holy Office, in Rome

(Innsbrück, 14 April 1563)

ACDF, SO, *St.st.*, TT.1.a, f. 94r
(autographical subscription)

94r Molto R.^{do} padre.

Nel mezzo ancho di tanta mia privata tribulazione, et moltitudine d'altri negotii, non sono manchato di far gagliarde provisioni contra qual Siotto. Percio V. Potesta puo assicurar' gli Ill. Sig.^{ri} Card.^{li} deputati ch'egli sara qui conosciuto per tristo et fatto prigione se sara possibile. Quanto al deputar inquisitori, vederò quello che si potrà fare, et essequirò l'occasione, l'ordine apponto ch' è piaciuto a' loro

[15] Zaccaria Dolfin; BIOGR.
[16] Tommaso Scotti; BIOGR.

Ill.me Signorie di darmi,[17] si come ancho farà nel caso di quel Gratarolo (...).

3

Girolamo Rossi,[18] Expurgatory *Censura* of *Opuscula*. (Ravenna, 28 March 1598)

ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13), fols. 563r-565r[a]
(autograph)

Expurgatio 563r
Opuscolorum
Guilielmi Grataroli, impressorum Lugduni apud Gabrielem
Coterium .1558. in fol .x.[19]

Ex opuscolo de memoria reparanda 564r

Pag. 61. ubi habet ad finem 'quas mihi Erasmus Roterodamus lib. 3. Eccles.' deleatur ob nomen et testimonium Erasmi, auctoris p.ae classis.[20]
62. post medium, cum ait 'hactenus Erasmus' expungatur.

Ex libello de Physiognomia

66. ante medium adducitur illud Ioannis Septim[o] 'Nolite iudicare super faciem, sed recto iudicio iudicate' ne recedat a textu vulgatae editionis, scribatur 'Nolite iudicare secundum faciem, sed iustum iudicium iudicate'.[21]
70. Post. princ⟨ipiu⟩m scribens de capite pinea[to], asserensque arguere inverecundiam, rapacitatem, et audaciam temerariam, subiun-

[a] Draft in ACDF, Index, *Protocolli*, CC (II.a.25), fols. 102r-v, 115r-v, where this document is referred to "Lib. O. pag. 569".

[17] A copy of this letter with instructions was not found in ACDF.
[18] Girolamo Rossi; BIOGR.
[19] Grataroli *1558*.
[20] ILI, X, pp. p. 168-72.
[21] Io 7: 24.

git 'Ianuenses ut plurimum talis sunt figurae et naturae, et plurimi cucullati, quos religiosos vocant, praesertim Bigotti et hypocritae'. Quae cum famam laedant status religiosi, et proximorum, delenda sunt.

72. in fine cum ait 'quales ut plurimum sunt Turci' expungendum videtur, cum ita laudet Turcas, quasi inter christianos plurimi etiam circumspecti et providi non sint.

92. versus finem, ubi habet 'et mentem Deo proximam indicant' tollatur, quia signum mentis Deo proximae non habetur a tenuibus palpebris, ut ipse scribit.

95. post medium cum ait 'cae[sius] in siccis oculis color, impiorum etc' ego dicerem 'difficilius est' ut omnis occasio fugiatur opinandi, impietatem quae religioni opponitur, esse a colore oculorum.

98. initio, ubi scribit 'et anima calida, maligna est ut plurimum' videtur delendum, quia male sonat.[22]

121. ante medium, quod ait de auribus 'Magnae et deorsum flexae, divitias arguunt'[23] expungatur, quid enim ad morum propensionem id facit? cum neque Albertus Magnus a quo hic vir multa accepit, de auribus scribens lib. 1. de animal⟨ibus⟩. cap. 4. quidque huiusmodi dicat.[24]

122. post initium ubi dicitur 'equae aures, principatum et dominium testantur, saltem futurum' dicatur ob supra dictam causam 'ad principatum et dominium aptum ingenium testantur'.

133. ubi habet in fine 'lingua alba pauperitatem et miseriam testatur, ut Ptolomeus ait' aut tollatur aut scribatur 'lingua alba pituitae dominium indicat, inde ignavia sequitur, et ob id paupertas solet'.

564v 139. in fine, quod scribit Phenicies et Chaldaeos, qui sub sole et leone sunt 'Solis in primis veneratores reddit' delendum est, quia quod solem venerarentur, non est ab astris.

141. post principium, ubi de Garamantibus, et alijs Iovi subiectis scribit 'propter Iovem, Ammonis item Iovis in forma Arietis venerаturos' expungatur ob superius adscriptam causam.

---

[22] Grataroli *1558*, p. 98: "Extensi oculi cum vultus extensione, notant homines maliciosos (...): ratio, quia siccitas est in causa, similiter et caliditas: et anima calida, maligna (...)".

[23] The context is ch. XII, entitled "Aurium iudicium".

[24] Albertus Magnus *1916-1920*: I, pp. 60-64, book I, tr. II, cap. 4: "De compositione auris et physiognomia eius".

152. ad finem, cum de mammillis pendentibus ait, quod significant 'tales omni[a] procul dubio m[oechos]'[25] deleatur 'omni procul dubio' nam neque Albertus Magnus, qui de his scribit, tale quidquam affirmat lib. 1 de [animalibus] cap. 23.[26]

159. initio, quod scribit de eo cuius passus sunt lati et tardi 'prosperabitur ut plurimum in operibus suis et factis' delendum est, quia non videtur a passibus tardis prosperitas naturaliter ortum ducere.

163. circa medium dum ait, signa morum sumpta a materia esse potiora; subdit 'cum sequatur materiam, quae est causa necessaria' ne talis necessitas inferatur quoad significationem morum loco vocis 'necessaria' dicatur 'intima'.

170. post medium quod scribit, carnem crassam in pectoris sinistro [etc.] esse honoris ac divitiarum argumentum, ut inquit Ptolomeus, delendum videtur, cum nihil faciat talis caro ad arguendas divitias et honores.

Ex opuscolo de prognosticis tempestatum[a]

184. initio ibi 'Cygnus in auspicijs semper laetissimus ales' expungatur, non enim auspicia a christiano homine exercenda sunt.

187. in fine, cum ait 'daemoniacos morbos' tollatur, quia Daemoniaci, ut communiter accipiuntur, non fiunt ab aeris qualitate, ut dixi in expurgatione Cardani.[27]

202. initio cum ait, campanas esse pulsandas 'amota superstitione', quae sit talis superstitio non explicat, sed quia tantum adducit causam, motum aeris a sono, ne detur occasio existimandi reliqua, esse superstitionem, ideo adderem ex Silvestro Prier. lib. 2. cap. xi. [puncto] 6, remedium 4. strigimag.[28] hoc modo '[praesertim] quod Daemo-

[a] After "omni": "procul", crossed out.

[b] After "tempestatum": "184. initio, ibi", crossed out.

[25] Grataroli *1558*, p. 152: "moechos, nimiòque vino gaudentes iudicato".

[26] Albertus Magnus *1916-20*: I, pp. 156-58, book I, tr. II, cap. 23: "De compositione et physiognomia pectoris et mamillarum". The reference is probably to the final phrase of this chapter: "Amplius autem quibus mamillae dependent, et molli carne circumdatae sunt, effoeminationem et vinolentiam et intemperantiam designantur".

[27] Rossi's *censurae* of Cardano are in ch. Cardano, docs. 58, 59 and 66.

[28] Mazzolini *1521*, lib. II, cap. 11, punctum 6, remedium 4 (unnumbered fols.).

nes, qui aliquando causa sunt huiusmodi tempestatum, strepitu consecratarum Deo campanarum recedunt, et populus eo sono excitatus Dei opem implorat.'

220. ante medium quod ait 'Frugum è coelo delapsus, annonae carita-
565r tem divinitus in-//dicat' tollatur vox 'divinitus' cum sit observatio naturalis, quae naturaliter indicat, non autem divinitus idest ex dei arcano.

233. circa medium, ubi de vulture scribens, inquit 'in eamque partem, in qua alterutra pars succumbet, respectat' delendum videtur, cum ad auspicium videatur posse referri.

238. post princ⟨ipiu⟩m, ibi 'certas rerum praedictiones' deleatur 'certas'.

Ex libello de tuenda Valetudine

241. in epistola ad Franciscum Gratarolum, in medio, quae scribit 'virtutes nec utiles, nec conferentes esse absque sanitate possunt' tollatur, quia temperantia, patientia, et aliae etiam in aegroto utiles sunt.

Paulo infra, verba Ecclesiastici legenda sunt iuxta vulgatam editionem.[29]

244. initio cum ait 'christi Servatoris nostri' dicatur 'Christi Salvatoris nostri' ut vitentur profanae vocum novitates.

245. initio ibi 'aut fato' tollatur [propter] eam quam .S. Thomas tertio contra Gentiles affert rationem[30].

347. post medium verba Apostoli ad Titum. 2.[31] legantur iuxta vulgatam editionem.

Atque ita emendabam Ravennae

Ego Hieronimus Rubeus Ravinas, unus ex deputatis

Subijciens demisse omnia iudicio Dominat[ionum] vestr[arum].

Frater Alb⟨ertu⟩s Chelius de Lugo[32] Inq.^{r} Faventiae. [...] vidit et approbavit xxviii martij 1598.

Ita censeo Ego Fabius Tempestivus[33] Vic.^{s} generalis Ravennas

---

[29] Sir 30: 14: "Melior est pauper sanus et fortis viribus quam dives imbecillis et flagellatus malatia". Grataroli reads: "Potior est pauper sanus, et bene valens quam dives affecto corpore".

[30] Thomas Aquinas *1918-1930*: XIV, pp. 286-87.

[31] Tit 2: 12-13.

[32] Alberto Chelli; BIOGR.

Ita censeo ego frater Valent⟨inu⟩s Vincen⟨tiu⟩s[34] lector et vic.[s] Inq.[nis] Ravennae

Ita censeo ego frater Sig⟨ismon⟩dus [Enza][35] lector, ac officij s⟨anc⟩tae Inquisitionis Imolae Vicarius.[a]

4

Neapolitan Censors of the Congregation for the Index,[36] Expurgatory *Censura* of *Opuscula* (Naples, 4 December 1598)

ACDF, Index, XXIII.1, fols. 15v-16r, 18r
(copy)

(...) Gulielmus Gratarolus 15v

1. Ipsius opuscula de memoria reparanda
2. de Predictione morum naturalium hominum.
3. de temporum onimoda mutatione
4. de li⟨t⟩eratorum[b] conservanda valetudine.
5. de peste in sextodecimo Lugduni Apud [Gabrielem] Coterium 1558[37]

Expurgatio

In pag. p⟨rim⟩a in 2.[a] facie, ibi proponit tractanda deleatur in 3.° tractando verbum illud certiss⟨issim⟩a.[38]

---

[a] "Frater (...) vicarius": autographical signature.

[b] "li⟨t⟩eratorum": in the interlinear space.

---

[33] Fabio Tempestivo; BIOGR.

[34] No biographical information found.

[35] No biographical information found.

[36] On this group of Censors, see ch. Cardano, doc. 65, introductory note.

[37] Grataroli *1558* contains, in addition to the works of the 1554 edition, also: *De litteratorum et eorum qui Magistratum gerunt conservanda valetudine*, and *Pestis descriptio, causae, signa omnigena, et certa praeservatio.*

[38] The *censura* regards a word in the title of *De temporum omnimoda mutatione, perpetua et certissima signa et prognostica.*

In Epistola dedicatoria f. 2.[a] prope finem deleatur certaque,[39]

in facie 3.[a] eiusde⟨m⟩ epistole deleantur verba illa prope finem 3.[ae] faciei et ab extrinsecis intrinsica cognoscit[40]

in facie 5.[a] eiusdem epistole prope finem deleantur verba illa longe certiorem.[41]

in pag. 10 in medio deleantur verba illa et plurimi cucullati quos religiosos, vocat presertim Bigottae et hypocrite.

in pag. 61 ibi ultimo epilogi vice deleatur erasmus. scardamus[a] lib. omnes.

in pag. 132 deleantur verba illa presertim, qui evangelium bene noverunt.[42]

in pag. 177 in princ⟨ipi⟩o in titulo deleatur verbum illud certae.[43]

in pag. 203 prope finem deleatur verbum illud indubitatam.[44]

in pag. 238 in lin. 3 dele verbum illud certa et in lib. 4 dele certas.[45]

in pag. 339 que d⟨icitu⟩r in cap. de ver⟨ita⟩te intelligenda [...] de coiutu[b] [...] licito inter virum et uxorem.[46]

In impressio⟨ne⟩ Basileae Apud Nicolaum Episcopum 1554.[47]

In prefatione pag. [5]. in medio dele certaque et in pag. 7 dele, et ab extraneo intrinsica cognoveris.

in pag. 9 eiusdem prefationis prope finem dele longe certiorem

---

[a] "Scardamus": sic, for "Roterodamus".

[b] "coiutu": sic.

---

[39] The reference is to the same work.

[40] The reference is to the methods of physiognomy.

[41] Grataroli *1554*, f. a4r: "Tertium De perpetuis prognosticis adieci, cùm viderem quot annis incertas praedictiones fallacesque (...) invulgari volens nimirum ex ijs quae sub sensibus cadunt, ostendere longe certiorem esse praedictionem".

[42] Grataroli *1554*, pp. 136-37: the words to be erased are in a passage about the characteristics of the inhabitants of France ("Gallia").

[43] A word from the title of *Temporum mutationes certae praedictione rerum quae in aere, terra, aut aqua sunt aut fiunt*.

[44] The Censor doubted the certainty of rain as a consequence of the rooster's crowing after sunrise.

[45] The certainty of forecasting is questioned.

[46] The passage regards the physiological aspects of the coitus.

[47] Grataroli *1554*. For the passages under scrutiny see the notes to the 1558 edition.

in pag. 80 prope finem dele et plurimi cocullati quos religiosos vocat[a] presertim Bigotti et Hypocritae.
in pag. 21[b] prope finem dele Eras⟨mus⟩ Roth. libro 30 eiusdem
In pag. 152 dele presertim qui evang⟨eli⟩a bene noverunt. 16r
in pag. 175 dele certè in pag. 228 in p.[a] linea dele, indubitatam
in pag. 238 dele lin. 4 certa.
in pag. sequenti eiusdem 258 in fine dele certos. (...)
Neap. die 4 Dece. 1598 18r
M.[r] Cherubinus Veron⟨ensis⟩[48] August. theologus Curiae Archiep. Neap.
Mr Vinc⟨entiu⟩s bonincontro[49] dominicanus deputatus Indicis
M. Hieronimus de Aversa[50] dep⟨utatu⟩s Indicis
M. Mart. Alfonsus Vivaldus[51] deputatus Ill.[mi] Card. Gesualdi
Mag. Baldassar dep⟨utat⟩us Indicis[52]

5

Decree of the Congregation for the Index (Rome, 15 January 1600)

ACDF, Index, *Diari*, I, f. 127r-v

Die 15 Januarii hora xv 127r

Congreg.o habita apud Ill.[mum] Card.[lem] Veronensem[53] ubi praeter Card.[lem] Terranovam[54] et Borromeum reliqui interfuerunt

[a] "vocat": sic, for "vocant".
[b] "21": for "152", crossed out.

[48] Cherubino Rato (da Verona); BIOGR.
[49] Vincenzo Bonincontro; BIOGR.
[50] Girolamo Zancaglione; BIOGR.
[51] Alfonso Vivaldi; BIOGR.
[52] Baldassarre Crispo; BIOGR.
[53] Agostino Valier; BIOGR.
[54] Simone Tagliavia de Aragon; BIOGR.

Veronensis
Asculanus[55]
Columna[56] Baronius[57]
Avila[58]
Belarminius[59] Mag⟨iste⟩r S. Palatii non interfuit[60] (...)

127v Inq⟨uisito⟩ri Bergomensi scribendum, ut Censuram in opera Grattarolae conficiat, et copiam condemnationis eiusdem transmittat.

6

Decree of the Congregation for the Index (Rome, 25 January 1600)

ACDF, Index, *Diari*, 1, fols. 128v, 129v

128v Die 29. Januarii

Cong⟨regati⟩o habita apud Ill.^{mum} D. Card.^{lem} Veronensem ubi interfuerunt omnes exceptis Terranova et Avila et non adfuit Magister
Veronensi
Asculano
Columna Borromeo
Baronio
Bellarminio (...)

129v Scribendum Inq⟨uisito⟩ri Bergomensi ut perfectam Censuram in Discursus Polliticos Montagnanae[61] et in opera Grattarolae mittat una cum copia eiusdem condemnationis.

---

[55] Girolamo Bernieri; BIOGR.
[56] Ascanio Colonna; BIOGR.
[57] Cesare Baronio; BIOGR.
[58] Francisco Guzman de Avila; BIOGR.
[59] Roberto Bellarmino; BIOGR.
[60] Giovanni Maria Guanzelli; BIOGR.
[61] Probably, Montaigne's *Discorsi morali, politici e militari* (Ferrara 1590).

7

Copy of the Sentence of the Bergamo Trial (1550-1551) (Bergamo, 30 March 1600)

ACDF, Index, *Protocolli*, T (II.a.18), fols. 385r-388v

In christi Nomine Amen. Nos Victor Superantius[62] Dei et Apostoli- 385r
cae sedis gratia Episcopus Bergomens⟨is⟩, et fr. Dominicus Adelaxius[63] ordinis Praedicatorum hereticae pravitatis Inquisitor Bergom. a S. Sede Apostolica deputatus. Cum aliàs de anno 1544. mag⟨iste⟩r Gulielmus Gratarolus Medicus [...] [...] D. Piligrini[64] Grataroli Medici in diocesi Mediolanensi habitaret, habitus fuit suspectus de nonnullis articulis hereticalibus propter quod coram R. Domino Inq⟨uisito⟩re Mediolanens⟨i⟩ coactus fuit nonnullos articulos de quibus suspectus habebatur abiurare, ut in dicta constat abiuratione facta anno domini 1544 die quarto mens. februarij ad quam habeatur relatio, cumque postea dictus mag⟨iste⟩r Gulielmus ex diocesi mediolanensi Bergomum ad habitandum venisset, et nobis relatum fuissit extraiudicialiter tamen ipsum non recte de fide catholica sentire, et aliquando de aliquibus articulis Catholicis obloqui, pluries illum paterno affectu admonuimus ut a talibus obloquutionibus linguam cohiberet, et in fede catholica recte ambularet. Cumque ex talibus admonitionibus nihil proficeremus sed dictus mag⟨iste⟩r Gulielmus in dies fieret deterior, et iam per totam [praedictam] Civitatem infamia, quae etiam ad aures nostras pervenerat laboraret, quod esset haereticus, et male sentiret de articulis fidei, et sacramentis ecclesiae ac traditionibus ecclesiasticis, et cum adeo fama invalesceret, ut illum sine gravi scandalo amplius tollerare non possemus, coacti fuimus ex debito officij nostri [via] iuris providere, quare acceptis contra illum quam pluribus depositionibus, et informationibus ex officio, ad officij ipsius nostri informationem habita fuit congregatio mag⟨istror⟩um Dominorum deputatorum // ad interessendum in causis fidei, secundum formam 385v

[62] Vittore Soranzo; BIOGR. Soranzo was brought to trial shortly afterwards. In the depositions of this trial, Grataroli is mentioned several times; see Firpo-Pagano 2004, *ad indicem*.

[63] Domenico Adelasio; BIOGR.

[64] Grataroli's father was called Pellegrino.

partis ex.mi Consilij Decem V⟨irorum⟩.[65] In qua per omnes unanimiter conclusum fuit ut per nos formaretur Inquisitio, et processus contra dictum magistrum Gulielmum super dicto Crimine haeresis, qua deliberatione facta mandavimus ipsum citari personaliter si reperiretur [...] autem ad domum solitae habitationis et ad valvas Cat⟨hedra⟩lis S⟨anc⟩ti Vincentij Bergomi, quatenus in certo termino in dicta citatione expresso coram nobis personaliter compareret in Episcopali palatio Bergomi ad apponendum et allegandum, quare per nos contra ipsum formari non debeat Inquisitio, super crimine haeresis in genere, eo quod dictus mag⟨iste⟩r Gulielmus fuisset, et esset haereticus, et male sentiens de articulis fidei, sacramentis ecclesiae, et traditionibus Ecclesiasticis, et praesertim de infradictis articulis, de sacramento altaris, de missa, et adoratione hostiae consacratae, de purgatorio, et suffragijs mortuorum, de invocatione sanctorum, de libero arbitrio, de Potestate Papae, de Indulgentijs, de praeceptis, et ordinatione Ecclesiasticorum, et generaliter de his, quae sunt de iure positivo, de merito operum nostrorum, de imaginibus Christi, et Sanctorum, de votis, et quod habuerit, et tenuerit libros haereticales prohibitos, et quod in haeresim, et predictos errores inciderit, et commiserit post abiurationem per eum factam Mediolani, et sic sit haereticus relapsus, et ad [viden⟨dum⟩] per nos formari d⟨ict⟩am Inquisitionem, cumque [personaliter] reperiri non posset, citatus fuit ad domum solitae habitationis, et ad dictas valvas Cat⟨hedra⟩lis S. Vincentij, eoque contumace existente in eius contumaciam descendimus ad formandam Inq⟨uisitio⟩nem contra eum super dicto Crimine heresis in genere, et super premissis articulis, et super relapsu in haeresim, qua In-
386r quisitione formata, illum // citari fecimus [...] ad comparens personaliter in loco ad respondendum predictae Inquisitioni in certo competenti termino, et cum [...] non compareret illum citari fecimus successive pro omnibus diebus, et horis iuridice ad viden⟨dum⟩ iurare, repeti, et examinari quoscumque Testes, et ad videndum procedi in causa, et ad omnes actus ipsius cause tam substantiales quam accidentales usque ad dict[andam] sententiam inclusive et cotalem finem ipsius causae certificantes tamen quod si non compareret, Nos nihil

[65] The reference is to the Venetian Council of Ten, i.e. "Consiglio dei dieci," one of the major governing bodies of the Republic of Venice from 1310 to 1797.

procederemus in causa ipsa, usque ad dict[andam] sententiam inclusive, et finem ipsius causae [...] eo ulterius non citato, nec requisito, nisi forte ad valvas Cat⟨hedra⟩lis S. Vincentij more contradictorum, et prout latius in actis apparet, ad quae habeatur relatio pendente verò termino dictae citationis comparuit coram nobis providus vir Dominus Bernardus de Averaria[66] coniunctorio, et deffensorio nomine dicti magistri Gulielmi eius sororis, causa dictarum duarum citationum, et allegavit dicti nostri Gulielmi absentiam, et petijt sibi dari dilati⟨one⟩m congruam, in qua posset certiorem reddere dictum magistrum Gulielmum de praemissis citationibus ut posset venire si vellet, et suas facere excusationes, cui respondimus quod non intendebamus supersedere a procedendo contra ipsum magistrum Gulielmum, verum si ipse magister Gulielmus inquisitus infra quindeciem, vel viginti dies veniret, et se personaliter presentaret, offerebamus ipsum reponere, et suas deffensiones, prout de iure admittere, elapso vero termino dictae citationis, et dicto magistro Gulielmo exeunte contumace, quamvis in eius contumaciam accusaverimus, et declaraverimus. non tamen in causa ipsa processimus, sed expectavimus ut dicti viginti dies dati pro termino dicto D. Bernardo pertransirent, et interim a procedendo supersedimus, quibus viginti diebus elapsis processimus ad repetitionem, seu examinationem Testium // contra eum, quibus 386v
examinatis, et receptis eidem magistro Gulielmo terminum competentem dedimus ad faciendum quascumque oppositiones exceptiones, et deffensiones contra processum, contra eum per nos formatum, si quas facere volebat et intendebat cum oblatione copie, dicti processus et etiam cum oblatione ipsi comparenti prorogandi dictum terminum si opus fuisset, quo termino elapso, et ipso magistro Gulielmo non comparente, nec aliquas deffensiones faciente, habita fuit congregatio Em. magistrorum Dominorum Deputatorum in causis fidei [...] coram qua congregatione comparuerunt praedictus d. Bernardus de Averaria, et d. Ant⟨oniu⟩s de Renaleis[67] coniuncto nomine praedicti magistri Gulielmi, et presentaverunt, ac exhibuerunt literas dicti magistri Gulielmi eius manu scriptas Data Tirani Vallis tellinae

[66] No biographical infomation was found on Bernardo de Averaria, a member of the well-known Bergamo family.

[67] No biographical information found.

die 27. Novembris 1550. directas ipsi congregationi quae ab ipsa congregatione receptae, et in ea lectae fuerunt, in quibus confitetur se habuisse notitiam, et copiam citationum ei per nos factae cum articulis haereticalibus, de quibus imputabatur, et innuebat, et ostendebat se nolle aliter venire, nec se p⟨raese⟩ntare nec super dictis articulis aliquo modo se excusabat, nec illos deficebat innuendo etiam se non credere, nec confiteri potestatem Romanae ecclesiae, nec summi Pontificis eius capitis, Dum nominando ecclesiam nunquam de Romana mentionem fecerit, nec ad ipsam, vel eius Ponteficem, et sedem Apostolicam in ipsis literis, sed ad futurum generale Consilium, et ad Tribunal christi appellaverit, multa etiam in dictis litteris ingerendo, et addendo ad probandum quod heretici non sint comburendi, nec proicien. , sed ab ecclesia tolerandi, et haec et plura alia ingerendo adducendo, et inculcando, quae casum suum aggravare videbantur, prout et aggravabatur et potius illius pertinaciam in haeresim, quam aliter [redolebant], ut ex illarum lectura apparet, ad quas habeatur
387r relatio insuper praefati d. Bernardus et // Antonius in ipsa Congregatione petiere eis dari ter⟨minu⟩m ad inducendum d⟨ictu⟩m m⟨agistru⟩m Gulielmum ad fidem cat⟨holi⟩cam et ad se presententandum, Nos de unanimi concilio, et consensu d⟨ict⟩ae Congregationis eis ad predicta facienda terminum dierum viginti tunc prox⟨im⟩e fut⟨urorum⟩ dedimus et assignavimus, in qua etiam congregatione [prius] lecto toto processu per nos contra dictum m⟨agistru⟩m Gulielmum in causa pred⟨ict⟩a formato etiam unanimi consensu conclusum fuit, ut si in dicto ter⟨mi⟩no dierum viginti dictu mag⟨iste⟩r Gulielmus non compareret nec se presentaret, nec aliud [innovaretur] ad sententiam di[ctandam] per nos contra ipsum m⟨agistru⟩m Gulielmum tanquam contra haereticum relapsum secundum formam sacrorum Canonum procederetur, pendente autem dicto ter⟨mi⟩no dierum viginti supersedimus a procedendo contra ipsum m⟨agistru⟩m Gulielmum, in quo quidem ter⟨mi⟩no dictus m⟨agiste⟩r Gulielmus non comparuit, nec se aliter presentavit, nec aliud in causa ipsa est innovatum quo ter⟨mi⟩no elapso, iterum super causa ipsa habita fuit congregatio dictorum mag⟨istro⟩rum Dominorum deputatorum in qua congregatione iterum unanimiter conclusum fuit ut per nos contra d⟨ictu⟩m mag⟨istru⟩m Gulielmum tanquam contra haereticum pertinacem, et relapsum ad sentiantiam dic[tandam] secundum formam sacrorum Canonum pro-

cederetur, ut de predictis latius in actis officij nostri Inquisitionis apparet.

Quocirca volentes ex debito officij nostri, et prout tenemur dictam causam expedire, ac debito fine terminare, et ius, et iustitiam ministrare ac ad sententiam [dictandam] iuxta d⟨ict⟩am determinationem d⟨ict⟩e Congregationis procedere, visa dicta citatione d⟨ict⟩o m⟨agistr⟩o Gulielmo facta ad personaliter coram nobis comparendum ad opponens, et allegandum, quare contra eum non deberet formari Inquisitio super dicto Crimine heresie in genere, et relapsu in ea, et articulis predictis, ac eius contumacia, visaque Inquisitione pred⟨ict⟩a contra eum formata super dicto Crimine haeresis in genere, et relapsu in ea, et articulis p⟨rae⟩dictis haereticalibus // ac visa citatione ei facta ad 387v
personaliter coram nobis comparendum ad respondendum dictae Inquisitioni et ad videndum jurare, repeti, et examinari quoscumque Testes, et procedi in causa usque ad sententiam di[ctandam] [...] et eius contumacia, et visis testibus, et attestationibus [...] contra eum receptis, et tes⟨timo⟩nis supradictis, et meritis processus diligenter consideratis et viso et const[...] quod Crimen haeresis de quo in ipsa Inquisitione, et aliqui ex ipsis articulis hereticalibus in ipsa Inquisitione contentis, sunt legitime probati, et de illo Crimine haeresis, et de dictis articulis dictus m⟨agiste⟩r Gulielmus est legitime per testes convictus et de aliquibus alijs articulis in ipsa Inquisitione contentis est vehementer suspectus et viso, et con[...] quod pred⟨ict⟩a commissa post abiurationem per eum factam M⟨edio⟩l⟨an⟩i, et viso ter⟨mi⟩no deffensionis sibi dato, visa, et quod in eo non comparuerit, nec aliquas deffensiones fecerit, et visis literis predictis per eum d⟨ict⟩ae Congregationi scriptis et directis, et viso ter⟨mi⟩no dato predictis Dominis Bernardo et Antonio, ad certificandum, et inducendum dictum mag⟨istru⟩m Gulielmum ad comparendum et se presentandum, et quod aliter non comparuerit nec ad comparendum, et se presentandum inductus fuerit, sed in sua contumacia, et pertinacia perseveraverit, ac visis determinationibus factis in dictis congregationibus, visisque omnibus actis et actitatis in d⟨ict⟩a causa ac citatione perempt⟨ori⟩a ei facta pro praesenti dies hora, et loco ad audiendum nostram sententiam di[ctandam], et visa forma iuris et sacrorum Canonum, ac visis denique videndis, ac consideratis merito considerandis Deum tantum prae oculis habentes ad hanc nostram sententiam di[ctandam], omni

meliori modo, via, iure et forma quibus melius potuimus, et possumus processimus in hunc modum [...].

Christo nomine repetito Nos Victor Superantius Episcopus, et frater Dominicus Inquisitor pred⟨ict⟩i dicimus, pronuntiamus, Indicamus, et sententiamus d⟨ictu⟩m mag⟨istru⟩m Gulielmum Gratarolum
388r fuisse, et esse haereticum, pertinacem, // et relapsum, et cum Ecclesia circa ipsum non habeat quid faciat amplius, illum tanquam haereticum pertinacem, et relapsum tradimus, et relinquimus brachio seculari mag[...] [...] animadversione debita puniendum.

Item declaramus ipsius bona ipso iure a die commissi Criminis haeresis, et esse confiscata, et sic ea confiscamus, et publicamus, et ipsorum bonorum tantam partem officio Inquisitionis, propter expensas factas, et faciendam in quibus ipsum condemnamus, quarta erit summa expensarum factarum, et f⟨ac⟩iendarum in ipsa causa applicamus, et quas expensas prius, et ante omnia volumus in ipsis eius bonis nos exigi debere quam taxationem nobis, et officio nostro reservamus reliquum vero dictarum bonorum facta dicta taxatione, et exactione dictorum expensarum, prius per nos [...] camerae Phiscali divi Marci applicamus.

Lata, data, et facta fuit supradicta sententia per praedictos R.^{m} Episcopum, et R. Inquisitorem I[...] ut supra seden[tes] pro tribunali pro iure reddendo, super quibusdam Cathedris positis in camera aud[...]e prefati R.^{mi} D. Episcopi sita in Episcopali palatio Bergomi et in his scriptis per me not⟨ariu⟩m de mandato p[⟨raefator⟩um] RR. DD. Iudicum promulgata, et lecta ac publicata fuit, ipsis RR. dd. Iudicibus ita pronuntiantibus, et dicentibus, ita pronuntiamus die vig⟨esi⟩mo tertio mensis Ianuarij in vesperis anni 1551. Ind⟨ictio⟩ne nona Pont⟨ificat⟩us S.^{mi} D. N. D. Iulij Papae Tertij anno eius p⟨rim⟩o presentibus ibidem ven. D. presbytero Bar.^{lo} de Peregrinis dicto Blanchino, ven. Dominis fratribus Marco Antonio de Grumello Vallis Triscurij, et Nicolao de Casvico[68] ambobus Ordinis Heremitarum .S. Aug⟨usti⟩ni et d. Nicolao de Colleonibus[69] not⟨ari⟩o omnibus Ber-

[68] No biographical information was found on these figures

[69] Niccolò Colleoni, active as Notary in Bergamo from 1540 to 1597 (ASB, *Notarile*, 2443-2446); Chancellor of the local Curia till the end of the sixteenth century. See Firpo-Pagano 2004, p. 662, note 6.

gomens. terribus natis, et idoneis et ad premissa specialiter vocatis, et rogatis.

Ego Georgius [f⟨ilius⟩] q. d. Hier⟨no⟩mi de Vavassoribus[70] de mediolano not⟨ariu⟩s publ. Bergomi, et S. offitij d⟨ict⟩ae Civitatis // [...] p⟨raedict⟩a ex originali sub[⟨scrip⟩]to per d. martinum 388v
Renaldum tunc S. Offitij not⟨ariu⟩m fideli ex[...] et pro fide su[bscripsi]

1600

Condanna del Grattarola mand⟨a⟩ta dal Inq⟨quisito⟩re di Bergamo a 30 di Marzo.[a]

8

Note of the Inquisition of Vercelli[71] (Vercelli, post 1572[72])

ACDF, Index, *Protocolli*, O (II.a.13), f. 367r-v
(copy)

(...) 367r

In gratarola medico Bergamasco nel libretto ove insegna come si 367v
deve l'huomo governare nel viaggio, biasma il farsi il segno della Croce. (...)

[a] "1600 (...) Marzo": annotation in a second hand.

[70] Giorgio Vavassori, Canon of S. Vincenzo Cathedral from the 1520s to the 1560s; accepted as member of the College of Notaries on 26 January 1503 and active as Notary till 1554; he frequently appeared in the documents of the Episcopal Curia of Bergamo and in the Notary acts as "Procurator" in civil and penal causes. See Firpo-Pagano 2004, p. 759, note 289.

[71] Between 1572 and 1607, the Inquisitor of Vercelli was Cipriano Uberti; BIOGR.

[72] The Inquisition of Vercelli was founded in 1572.

9

Anonymous, *Censura* of *Opuscula* (Rome, post 1596)[73]

ACDF, Index, *Protocolli*, CC (II.a.25), f. 103r

103r Corrigenda in opusculis Gulielmi Grataroli iuxta impressionem Lugdunen⟨sem⟩ de anno 1558 apud Gabrielem Coterium.[74]

Pag. 70. §. *Caput pineatum* dele, *Ianuenses usque, et hypocritae.*[75]
Pag. 132. lin. 2 dele, *praesertim qui Evangelium bene noverunt.*[76]
Pag. 147. *§. Qui crassos, dele ac in ecstasim rapiuntur.*[77]
Pag. 202. lin. P⟨rim⟩a dele amota superstitione.[78]
Pag. 244. lin. p⟨rim⟩a dele, Ac cognitione sincera invito Sa[th]ana, et membris eius.[79]

Nihil aliud reperi quod meo iuditio correctione dignum est.[a]

[a] "Nihil (...) est", crossed out.

[73] The text does not furnish elements that permit a certain datation. It is in a codex holding materials that were collected, when Francesco Maddaleni was Secretary of the Index (1614 to 1626); see *Prot.* CC, fol. 4r. It is most likely posterior to 1596, because after the promulgation of the Clementine Index the Congregation started to plan the expurgation of authors and works prohibited with the stipulation "donec corrigatur".

[74] Grataroli *1558*.

[75] Injurious remarks about the members of religious orders are censured.

[76] See note 42.

[77] Grataroli *1558*, p. 147: "Qui crassos malleolos tibiasque crassas natura sui habuerint, hi insaniunt maiori ex parte, ac in ecstasim rapiuntur, fanaticique sunt".

[78] The passage contains a naturalistic explanation of how the ringing of church bells may contrast lightning.

[79] Grataroli *1558*, pp. 243-44: "(...) cum in sola Christi servatoris nostri cruce ac cognitione syncera (invito sathana et membris eius) glorier".

VATICAN PRESS

ISBN 978-88-209-8288-1

Ugo Baldini (Elba Island, 1943) is senior Professor of Early Modern History in the Faculty of Political Sciences at Padua University and Director of the Department of Historical and Political Studies. His studies are mainly concerned with the History of Science in Italy from the late Sixteen Hundreds to the Early Eighteen Hundreds. In particular, his research has centered on Galileo and his school and on the scientific activity of the Society of Jesus, both in Europe and in the Asian missions, until its suppression in 1773. He is author of about 200 publications, including the essay "La Scuola Galileiana" in *Storia d'Italia. Annali 3* (Turin 1980), an edition of Christoph Clavius, *Corrispondenza* (Pisa 1992), and the volumes: *Legem Impone Subactis. Studi su Filosofia e Scienza dei Gesuiti in Italia* (Roma 1992); *Saggi sulla Cultura della Compagnia di Gesù* (Padova 2000). He has also written the entry "Galilei, Galileo" for the *Dizionario Biografico degli Italiani* and edited a collection of essays of various authors on *Christoph Clavius e l'attività scientifica dei Gesuiti nell'Età di Galileo* (Roma 1995).

Leen Spruit (Krimpen aan den IJssel, 1954) studied theology and philosophy at the University of Amsterdam, where he received his PhD (1987); he was research fellow at the Universities of Amsterdam and Utrecht (1985-92) and is now lecturer of Dutch language and literature at the *Sapienza* University in Rome; his research interests regard history of cognitive psychology and censorship of science and natural philosophy in the early modern period; publications include *Il problema della conoscenza in Giordano Bruno* (Naples 1988) and *Species intelligibilis. From Perception to Knowledge* (Leiden 1994-95); editor of works by Jarig Jelles and Raimondo di Sangro.

ISBN 978-88-209-8288-1